

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ
ΚΑΙ
ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2000

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ
ΚΑΙ
ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ

Κέντρον Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
Ἀναγνωστοπούλου 14 106 73 Ἀθήνα
Centre de Recherches Médiévales et Néo-helléniques de l'Académie d'Athènes
14, rue Anagnostopoulou Athènes (106 73), Grèce

ΑΘΗΝΑ 2000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, Τὸ σχέδιο ἀντιτουρκικῆς ἐκστρατείας τοῦ μητροπολίτη Τιμοθέου (1572) καὶ ἄλλα σχετικὰ κείμενα	9-35
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Διήγησις Βεφᾶ καὶ Μιχρῆς. Ἄ- ωνύμου ἀνέκδοτο στιχούργημα ΙΖ' αἰ.	37-110
ΟΛΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ ἑλληνικὴ μονὴ Ἁγίου Νικολάου στὴ Μόσχα. Στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνορωσικῶν σχέσεων στὸ δεύτερο μιστὸ τοῦ 17ου αἰῶνα	111-154
ΕΛΕΝΗΣ ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, Ἑλληνικὰ περιηγητικὰ κείμενα (16ος-19ος αἰ.)	155-180
ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ ΣΤΑΘΗ, Χρυσάνθου Νοταρᾶ <i>Προθεωρία εἰς τοὺς Νόμους</i>	181-278
ΚΩΣΤΑ ΛΑΠΠΑ, Οἱ <i>Νύχτες</i> τοῦ Γιούγκ. Μιὰ μεταφραστικὴ ἀπό- πειρα τοῦ Κων. Τζιγαρᾶ (1819-1820)	279-304
ΡΟΔΗΣ ΣΤΑΜΟΥΛΗ, Πολιτικὲς κινητοποιήσεις τῶν Πρεβεζάνων μετὰ τὸν «χαλασμὸ» (1798-1801)	305-398
ΓΙΩΡΓΟΥ ΑΡΑΜΠΑΤΖΗ, Δέσποινα Ἀλήθεια. Ὁ ποιητὴς Λεο- νάρδος Ντελλαπόρτας (ΙΔ'-ΙΕ' αἰ.) καὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ παι- δεύεισιν ἐν Κρήτῃ	399-404
ABSTRACTS-RÉSUMÉS	405-409
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	411-433

Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ

ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΤΙΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΤΙΜΟΘΕΟΥ (1572)
ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ μητροπολίτη Ἰταλίας Τιμοθέου πρὸς τὸν πάπα Πίο Ε', ποὺ ἐκδίδεται παρακάτω, εἶναι κείμενο ἀπὸ μακροῦ ἤδη γνωστὸ στὴν ἔρευνα, τουλάχιστον στὴν οὐσία του. Ἐκδόθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν Κ. Δυοβουνιώτη¹ ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ Σπ. Λάμπρου καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κώδικα Vatic. Ottobon. gr. 74, φφ. 64α-66α. Ἡ ἐκδοσις ἐκείνη ἦταν μᾶλλον πρόχειρη καὶ πάντως ἑλλιπής, γιὰτὶ ἀπὸ τὶς φωτογραφίες τοῦ κειμένου ποὺ εἶχε στὴ διάθεσή του ὁ Σπ. Λάμπρος ἐκείνη τοῦ φ. 64β εἶχε ἐξ ἀρχῆς, φαίνεται, χαθῆ. Ἡ ἐπιστολὴ ἐπανεκδόθηκε ἀργότερα ὀλόκληρη ἀπὸ τὸν Γ. Τ. Κόλια² (μὲ βάση πάντοτε τὸν ἴδιο Ὀττομπονιανὸ κώδικα), συνοδευμένη τώρα μὲ ἐκτενῆ σχόλια. Ἐκεῖ, ὁ δεύτερος ἐκδότης παρατηρεῖ, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι «... δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν, ἐὰν πρόκειται περὶ πρωτογράφου τῆς ἐπιστολῆς ἢ περὶ ἀντιγράφου. Μολοντοῦτο, ἢ ὑπογραφή τοῦ ἀποστολέως, ὅχι διὰ μονοκονδυλιάς, φέρουσα κατὰ τὸν γνωστὸν συντετμημένον τῆς ἐποχῆς τῆς τρόπον τὴν τοῦ ὀνόματος προτασσομένην λέξιν «ταπεινός», ἐπιτρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι πιθανῶς πρόκειται περὶ αὐτογράφου κειμένου, ὡς τοῦτο δηλ. ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Τιμοθέου»³. Ἀλλὰ καὶ μόνο τὸ γεγονός ὅτι ἡ ὑπογραφή τοῦ Τιμοθέου δὲν ἔχει τεθῆ μὲ μονοκονδυλιά, ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς, ἀποτελεῖ ἐνδειξὴ ὅτι ἡ φερομένη στὸν Ὀττομπονιανὸ κώδικα ἐπιστολὴ του δὲν εἶναι πρωτότυπη ἀλλὰ ἀντίγραφο. Πῶς εἶναι δυνατόν ἄλλωστε σὲ ἓνα φιλολογικὸ κώδικα νὰ ἔχει συμπεριληφθῆ μιὰ πρωτότυπη ἐπιστολή, δηλ. ἓνα λυτὸ ἔγγραφο;

1. Κ. Ι. Δ(ΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ), «Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν ρνε' καὶ ρνστ' κατάλοιπα», *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 18 (1924), σ. 26-32.

2. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Τ. ΚΟΛΙΑ, «Ἐπιστολὴ τοῦ μητροπολίτου Τιμοθέου πρὸς τὸν πάπαν Πίο Ε' (1572)», *Εἰς Μνήμην Κ. Ι. Ἀμάντου*, Ἀθήνα 1960, σ. 391-412. Γιὰ τὸν Ὀττομπονιανὸ κώδικα βλ. σημ. 8.

3. *Αὐτόθι*, σ. 391.

Τὸ πρωτότυπο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Τιμοθέου στὸν πάπα Πίο Ε' σώζεται στὸν κώδικα Vatic. gr. 2124 (ἀρ. 25, φφ. 31 Α-Β), ὁ ὁποῖος, ὅπως καὶ παλαιότερα σημειώσα⁴, ἀποτελεῖται ἀπὸ 165 λυτὲς καὶ στὸ σύνολό τους σχεδὸν πρωτότυπες ἐπιστολὲς διαφόρων Ἑλλήνων πρὸς ἀξιωματούχους τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἢ καὶ ἰδιῶτες, κλιμακώνονται δὲ αὐτὲς χρονολογικὰ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1542 καὶ 1585. Ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ πρωτότυπο τῆς ἐπιστολῆς συνάγεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὶς χαρακτηριστικὲς πτυχώσεις τῶν δύο φύλλων ποὺ τὴν ἀποτελοῦν (βλ. Πίνακες 1-4, ἰδίως τὸ ἐξωτερικὸ φύλλο 31 Ββ), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τοῦ Τιμοθέου μὲ μονοκονδυλιὰ στὸ φ. 31 Βα, ποὺ εἶναι ὅμοια μὲ τὴν ὑπογραφή του σὲ ἄλλο ἔγγραφο, περιλαμβανόμενο καὶ αὐτὸ στὸν ἴδιο Βατικανὸ κώδικα, ἀρ. 164, φ. 184α (βλ. Πίνακα 5)⁵. Στὸ φ. 31 Ββ ἐξ ἄλλου σημειώνεται ἡ ἐπιγραφή (τὸ πανώγραμμο) τῆς ἐπιστολῆς: † *Τῷ μακαριστάτῳ καὶ αἰγιότατῳ πάπῳ Πίῳ πέμπτῳ | τῆς πρεσβυτέρῃς Ρώμης ἐντήμιος καὶ | εὐλαβὸς δοθίει | εἰς Ρώμην* †. Ἐὰς σημειωθῆ ἀκόμη ὅτι ὄχι μόνον πρωτότυπη ἀλλὰ καὶ αὐτόγραφη εἶναι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Τιμοθέου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ σύγκριση τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων τῆς ὑπογραφῆς καὶ τῶν τριῶν-τεσσάρων λέξεων ποὺ τὴ συνοδεύουν μὲ ἐκεῖνα τοῦ κυρίως κειμένου (τὸ ὁποῖο πάντως εἶναι μὲ πιὸ ἐλεύθερο χέρι γραμμένο). Χαρακτηριστικὰ γράμματα, ὅπως τὰ δ, λ, σ, ς, π κ.ά., εἶναι ὅμοια καὶ στὰ δύο δείγματα. Ἰδιαίτερα ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ γραφή τῆς λέξης *καί*, ποὺ παντοῦ, παραδόξως, φέρει τὸν τόνο στὸ α.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Τιμοθέου ἦταν ὡς τώρα γνωστὴ ἀπὸ ἀντίγραφο, ἐνῶ τώρα ἔχουμε στὴ διάθεσή μας τὸ πρωτότυπό της, δὲν θὰ δικαιολογοῦσε ἴσως, αὐτὸ καὶ μόνον, τὴν ἐπανεκδόσή της. Ἀλλὰ μεταξὺ πρωτοτύπου καὶ ἀντιγράφου ὑπάρχουν ὄχι ἀπλῶς φραστικὲς διαφορὲς, ἀλλὰ καὶ παραναγνώσεις ποὺ ἀλλοιώνουν τὸ νόημα τοῦ κειμένου, καθὼς ἐπίσης καὶ παραλείψεις λέξεων, φράσεων καὶ ἐνὸς ὀλόκληρου στίχου. Παραθέτω παρακάτω τὶς κυριότερες διαφορὲς μεταξὺ πρωτοτύπου καὶ ἀντιγράφου. Μὲ πλάγια στοιχεῖα σημειώνονται οἱ γραφὲς τοῦ πρωτοτύπου, μὲ ἀπλά οἱ γραφὲς τοῦ ἀντιγράφου, κατὰ τὴν ἐκδόση Κόλια (ἐφεξῆς Κ.):

5 *ἔσμέν*: ἔσμοι Κ. | ὡς παραλείπει Κ. || 15 *νεκρῶν*: εὐκαίρων Κ. || 34-35 καὶ πλεὸ ὁ κόσμος ἐγγαρεμένος διὰ τὰ κάτεργα: καὶ ἐγγάρευσε ὄλο του τὸ κράτος διὰ τὰ ἀρματώση τὰ κάτεργα Κ. || 55-56 *Ἐδωσεν ὁ Θεὸς τοὺς χρι-*

4. Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, «Ἐπιστολαὶ Ἑλλήνων πρὸς τὸν πάπαν Γρηγόριον ΙΓ' (1572-1585) καὶ τὸν καρδινάλιον Σιρλέτον († 1585). (Ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ Βατικανοῦ κώδικος 2124)», *Ἐπετηεὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* (τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), 17 (1967 [1974]), σ. 45. Τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Τιμοθέου ἀκολουθεῖ στὸν κώδικα (φφ. 32-35) μετάφρασή της στὰ ἰταλικά, προφανῶς ἀπὸ κάποιον γραμματέα τοῦ Βατικανοῦ.

5. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἔχει ἐκδοθῆ ἀπὸ τὸν VITTORIO PERI, «I metropolitani orientali di Agrigento», *Bisanzio e l'Italia. Raccolta di studi in memoria di Agostino Pertusi*. Μιλάνο 1982, σ. 320.

στιανοὺς καὶ ἐπῆραν τὴν ἀρμάδα τοῦ μιαιοῦ μεγάλου Τούρκου: Ἐδωσεν ὁ Θεὸς καὶ ἐνίκησαν οἱ Χριστιανοὶ καὶ ἐπῆραν τὴν ἀρμάδα τοῦ Τούρκου τοῦ μιαιοῦ τοῦ μεγάλου Τούρκου Κ. || 60-62 *ἔττι ἐστάθην ὄλον τὸν χειμῶνα καὶ τὸ Φεβρουάριο μῆνα ἐπάει στὴν Κωνσταντινούπολη* παραλείπει Κ. || 63 *δέ* παραλείπει Κ. || 78 *μῆτε πολλὴ ἀστελαρία: μῆτε ἡ πόλις ἀστελαρία* Κ. || 79 *Καὶ ἀπ' ἐκεῖ: καὶ ἀπὲν* Κ. || 92 *τὴν Πούλια: τὴν Πόλη* Κ. || 120 *τὰ παιδία τῶν χριστιανῶν: τὰ παιδία τους, ἦγουν τὰ παιδία τῶν χριστιανῶν* Κ. || 152-153 *οἱ ἄλλοι Ἀλβανῖται αὐτὴν τὴ δύναμη: οἱ Ἀλβανῖται* Κ.

Πέρα ἀπὸ τὶς σοβαρὲς ἀποκλίσεις τοῦ γνωστοῦ ὡς τώρα κειμένου τῆς ἐπιστολῆς ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, πρέπει ἀκόμη —καὶ κυρίως— νὰ ληφθῆ ὑπόψη ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Τιμοθέου ἀποτελεῖ σπουδαῖο ἱστορικὸ κείμενο («un testo greco di eccezionale interesse da molti punti di vista, κατὰ τὸν καθηγητὴ Μ. Ι. Μανούσακα»⁶, ποὺ ἔχει περιληφθῆ σὲ ἀνθολογίες νεοελληνικῶν ἱστορικῶν πηγῶν⁷ (κατὰ τὴν ἐκδόση Κόλια) καὶ ἔχει χρησιμοποιηθῆ πάμπολλες φορὲς ἀπὸ μελετητὲς τῆς ταραχμένης περιόδου ποὺ προηγήθηκε καὶ ἀκολούθησε τὴ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου. Ἐξ ἄλλου, καὶ ἀπὸ πλευρᾶς φιλολογικῆς ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Τιμοθέου, μὲ τὴν ἀνεπιτήδευτη λαϊκὴ τῆς γλώσσας⁸ καὶ τὸ ζωηρὸ τῆς ὕφους, ἀποτελεῖ ὠραῖο δεῖγμα δημοτικοῦ πεζοῦ λόγου τῆς ἐποχῆς. Ὡστε ἡ ἐπανεκδόση τοῦ κειμένου αὐτοῦ, μὲ βᾶση τὸ πρωτότυπο, εἶναι, πιστεύω, πολλαπλὰ χρήσιμη.

Προτίμησα νὰ παρουσιάσω τὸ κείμενο σὲ ἐκδόση φιλολογικῆ. Τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη εἶναι τόσο πολλά, ποὺ —μαζὶ μὲ τὴν ταραχμένη σύνταξη καὶ τὸν μακροπερίοδο λόγο— θὰ καθιστοῦσαν δυσχερὴ ὄχι μόνον τὴν κατανόησιν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπρόσκοπτη ἀνάγνωσιν τοῦ κειμένου. Σημειῶνω πάντως στὸ τέλος, ἐν

6. Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, «Lepanto e i Greci», *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto*, Φλωρεντία 1974, σ. 239.

7. ΣΤΕΦ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἀπελευθερωτικοὶ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας*. (Συλλογὴ φροντιστηριακῶν κειμένων), τχ. Α' (1453-1669), Θεσσαλονίκη 1969, σ. 41-45.

8. Ἀντίθετα, ὁ ἀντιγράφος τῆς ἐπιστολῆς στὸν Ὀθωμανικὸν κώδικα τείνει πρὸς ἐκλογιστικὸν τῆς γλώσσας τοῦ Τιμοθέου. Γράφει π.χ. *εἰς τὴν*, ἀντὶ *στὴ* τοῦ πρωτοτύπου, τοῦ *δίδει*, ἀντὶ *τὸν δίδει ὡσάν*, ἀντὶ *σάν* σου γράφω, ἀντὶ *σὲ γράφω* ὁποῦ, ἀντὶ *πού* εἰς τό, ἀντὶ *στό* οὐδέν, ἀντὶ *δέν* σου φέρω, ἀντὶ *σὲ φέρω* ὑπάγει, ἀντὶ *πάει* κλπ. Φαίνεται ὅτι ὁ ἀντιγράφος μιλοῦσε νότιο ἑλληνικὸ ἰδίωμα, ἐνῶ ὁ Τιμόθεος βόρειο. Ἀξίζει ἀκόμη νὰ σημειωθῆ ὅτι τμήματα τοῦ Ὀθωμανικοῦ κώδικα 74 ἔχουν γραφῆ ἀπὸ τὸν Μανουὴλ Προβατάρη: PAUL CANART, «Les manuscrits copiés par Emmanuel Provataris (1546-1570). Essai d'étude codicologique», *Melanges Eugene Tisserant*, τόμ. VI (= *Studi e Testi*, 236), σ. 237. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Τιμοθέου ἀντιγράφηκε στὸν κώδικα αὐτό, πιθανότατα ἀπὸ κάποιον συνεργάτη τοῦ Προβατάρη: βλ. CANART, *ὁ.π.*, σ. 208-213. Ἄλλωστε εἶναι μαρτυρημένο ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Προβατάρης εἶχε κάποιες ἐπαφὲς μὲ τὸν μητροπολίτη Τιμόθεο καὶ τὴν ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος: βλ. P. CANART, «Un Crétois Scriptor de la Bibliothèque Vaticane: Emmanuel Provataris», *Κρητικὰ Χρονικά*, 15/16 (1963), σ. 90.

είδει κριτικού ύπομνήματος, τις κυριότερες από τις εσφαλμένες γραφές του πρωτοτύπου. Ἄλλωστε, ὁ ἐνδιαφερόμενος γιὰ εἰδικές λεπτομέρειες μπορεῖ νὰ προσφύγει στοὺς δημοσιευόμενους φωτογραφικούς Πίνακες ὁλοκλήρου τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς ἐπιστολῆς. Κατὰ τὴν ἐκδοση ἀποκατέστησα τὴ στίξη. Στὴν ὀρθογράφηση τοῦ κειμένου ἀκολούθησα κατ' ἀρχὴν τὴ Γραμματικὴ τοῦ Μ. Τριανταφυλλίδη, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ δημοτικὸ κείμενο. Ἐκρίνα ὅμως ὅτι σὲ ἓνα κείμενο τοῦ 16ου αἰώνα, ὅπως αὐτό, ἔπρεπε νὰ προσθέσω τὴν ὑπογεγραμμένη, ὅπου χρειάζοταν. Σεβάστηκα ὅσο ἦταν δυνατὸν τὸ φωνητικὸ μέρος τοῦ κειμένου.

Τις ἴδιες ἀρχές ἐτήρησα —γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους— καὶ κατὰ τὴν ἐκδοση τῶν δύο ἐπόμενων κειμένων ὑπ' ἀρ. 2 καὶ 3.

**Τιμόθεος, μητροπολίτης τῶν ὀρθοδόξων κοινοτήτων τῆς Κάτω Ἰταλίας,
πρὸς τὸν πάπα Πίο Ε'**

(Κώδ. Vatic. gr. 2124, ἀρ. 25, φφ. 31 Αα-Ββ. Πρωτότυπο· αὐτόγραφο· δίφυλλο· κατάσταση διατηρήσεως πολὺ καλή· βλ. Πίνακες 1-4).

Βαρσοβία, 15 Μαρτίου 1572

Π ε ρ ί λ η ψ η : Μετὰ τὴν ἦττα τοῦ στῆ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου, ὁ σουλτάνος προσπαθεῖ νὰ ἀνασυγκροτήσει τὸν στρατὸ καὶ τὸν στόλο του. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἀγγαρεύει τοὺς χριστιανούς, κάνει παιδομάζωμα καὶ ἐπιβάλλει στοὺς τεχνίτες νὰ ἐργάζονται νυχθημερὸν γιὰ νὰ κατασκευάσουν 300 πολεμικὰ πλοῖα ὡς τὸν Μάιο. Μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Κύπρου διέταξε νὰ γίνουν γιορτὲς σὲ ὅλο τοῦ τὸ κράτος. Διεμήνυσε καὶ στὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρο νὰ ἐτοιμαστῆ γιὰ νὰ ἐκστρατεύσει μαζί του κατὰ τῆς Κερκύρας καὶ τῆς Βενετίας. Τώρα λοιπὸν, πρὶν ἀνασυγκροτηθῆ ὁ Τούρκος, εἶναι ὁ κατάλληλος χρόνος γιὰ νὰ τὸν χτυπήσουν οἱ χριστιανοὶ ἡγεμόνες. Νὰ σχηματισθοῦν τρεῖς στρατιές: ἡ μία νὰ ἀποβιβασθῆ στὴν Πελοπόννησο, ἡ ἄλλη, ὑπὸ τὸν Γερμανὸ αὐτοκράτορα Μαξιμι(λι)ανὸ, νὰ κατεβῆ ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία καὶ ἡ τρίτη νὰ βγεῖ στὸ Δυρράχιο. Καὶ οἱ τρεῖς νὰ συναντηθοῦν στὴ Μακεδονία καὶ κατόπιν νὰ κινήθουν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ στρατιές αὐτές νὰ φέρουν διπλὰ ὅπλα γιὰ νὰ ἐξοπλίσουν τοὺς κατὰ τόπους χριστιανούς, ἰδίως τοὺς Μανιάτες καὶ τοὺς Ἀρβανίτες, ποὺ εἶναι φοβεροὶ πολεμιστές. Ὁ Τούρκος δὲν φοβᾶται ἄλλον παρὰ τὸν πάπα, γιὰ τὴν πνευματικὴ δύναμη ποὺ ἔχει, καὶ τὸν βασιλέα τῆς Ἰσπανίας Φίλιππο, γιὰ τὸν στρατὸ του καὶ πρὸ παντὸς γιὰ τοὺς ἐμπειροπλότους Ἀρβανίτες ποὺ διαθέτει στὸ Βασίλειο τῆς Νεαπόλεως. Ὁ Τιμόθεος, ἀν τοῦ δώσει ὁ πάπας ὀλίγην ἔξοδον, εἶναι πρόθυμος νὰ πάει στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ ἐξακριβώσει τίς πολεμικὲς προετοιμασίες τῶν Τούρκων καὶ νὰ ὑποβάλει στὸν πάπα σχετικὴ ἔκθεση. Ἄν ὁ πάπας κατορθώσει νὰ ἀπελευθερώσει τοὺς χριστιανούς, θὰ ἀφήσει μνημόσυνον αἰώνιον. Κάποιος ἄλλος, ἀνώτερος τοῦ Τιμοθέου, ἤθελε νὰ γράφει στὸν πάπα σχετικὰ μὲ ὅλα τὰ παραπάνω, ἀλλὰ φοβᾶται τοὺς Τούρκους. Ὁ σουλτάνος ἐπέωλησε τοὺς ναοὺς καὶ τὰ μοναστήρια, προκειμένου νὰ συγκεντρώσει τοὺς ἀναγκαίους πόρους γιὰ τὴν ἀνασυγκρότηση τοῦ στόλου του.

φ.31Αα † Μακαριώτατε καὶ ἀγιώτατε δέσποτα, πατὴρ πατέρων, ποιμὴν ποιμένων, τρισκαιδέκατε τῶν Ἀποστόλων καὶ πάσης τῆς οἰκουμένης ἀγιωτάτη κορυφή, δουλ(ι)κῶς προσκυνῶ τῇ μεγίστῃ μακαριότη σου καὶ ἀσπάζομαι τοὺς τιμίον(ς) σου πόδας.

5 Εἰ καὶ ἐκ μακρόθεν ἐσμέν, ὡς οἰκιακό(ς) σου μικρὸς δοῦλος, τολμῶ ἀναφέρω τῇ σῇ μεγίστῃ μακαριότητι περὶ τῶν Τούρκων τὴν ὑπόθεσιν. Ἀφοῦ ὁ Θεὸς ὁ ἐλεήμων ἔδωσε τὸ νίκος τὸ γένος τῶν χριστιανῶν καὶ ἐπήραν τὴν ἀρμάδα του, ἔγινεν θηρίο ἀνήμερο ὁ ἀσεβὴς πρὸς τοὺς χριστιανούς ὁποῦ εὐρίσκονται στὸ Λεβάντη, στὸ κράτος τὸ ἐδικό του. Ἔστειλε κομμεσάριοις μὲ τόμους ἀθθεντικούς καὶ ἀποφασιστικούς εἰς ὅλο τὸ κράτος του νὰ μάση ἐκ τοὺς χριστιανούς τὰ παιδιὰ ὅποιος ἔχει δύο παιδιὰ νὰ πάρῃ τὸ ἓνα, καὶ ὅποιος ἔχει τέσσαρα νὰ πάρῃ τὰ δύο, νὰ τὰ κάμη Τούρκους, νὰ ἀναπληρώσῃ τὸν τόπον τῶν γιανιτζάρων καὶ τῶν λοιπῶν ὀφφικιάων, ὁποῦ ἐχάθησαν στὴν ἀρμάδα. Καὶ ἔτζι τὸ ἔκαμεν καὶ ἐπλήρωσεν ὅλους τοὺς τόπους τῶν ὀφφικίων τῶν νεκρῶν καὶ ἔκαμεν τὴν τάξη τὴν προτέρα σὴν καὶ ἀνελλιπές, καθὼς καὶ πρότερον καὶ καλύτερα, εἰ ἀναίρεσιν τῶν χριστιανῶν. Περὶ δὲ τὰ κάτεργα ὁποῦ ἔχασεν, ἀντ' αὐτῶν κάμνει ἕτερα καινούργια τριακόσια τὸν ἀριθμὸν καὶ μὲ παλαιὰ ὁποῦ τὸν ἔμειναν τόσα ἐτοιμάζει νὰ τᾶχη καμωμένα ἕως τὸ Μάιον μῆναν. Περὶ τῶν κατέργων ὁποῦ κάμνει ἐγγάρυσεν τοῦ(ς) χριστιανούς, ὁποῦ εἶναι στὸ μέρος τῆς Σκυθίας, στῆς Βουλγαρίας τὰ μέρη, σιμὰ στὸ ποτάμι ὁποῦ λέγεται Τούναβης, νὰ δώσῃ πᾶσα ἀνθρωπος ἓνα ξύλο τετράγωνο, νὰ τὸ παγαίνῃ στὴ Μάση Θάλασσα πᾶσα εἰς ἀτός του καὶ τὰ κάμνει τὰ κάτεργα στὴ Μάση Θάλασσα διὰ πλέο σιγοῦρα, διὰ τὸν φόβον καὶ διὰ τὸ ξύλο 25 τὸ πολὺ ὁποῦ εὐρίσκεται. Καὶ ἐμήνυσεν καὶ τὸν πρίντζιπο τῆς Βλαχίας, ὁποῦ τὸν δίδει ὁ μέγας Τούρκος τὴν ἐξουσία καὶ στέκει στὴ Βλαχία ἀφέντης μὲ τὸ θέλημα τοῦ Τούρκου καὶ εἶναι χριστιανὸς Βλάχος καὶ εἶναι τὸ ὄνομά του Ἀλέξανδρος, νὰ τὸν δώσῃ διακόσια ἀμάξια λινάρι καὶ καννάβι καὶ στουπία καὶ τὰ ἔδωσεν. Ἀκόμη τοῦ ἐμήνυσεν νὰ τὸν δώσῃ ὁ αὐτὸς 30 Ἀλέξανδρος εἴκοσι χιλιάδες ἀνθρώπους κωπολάτες διὰ τὰ κάτεργα, καὶ ἐτοιμάζεν καὶ τοὺς ἀνθρώπους νὰ τοὺς δώσῃ. Καὶ οἱ Ἑβραῖοι ἐβοηθοῦσαν πολλὰ διὰ τὰ κάτεργα τοῦ Τούρκου νὰ γένουν, καὶ εἶναι βέβαιο αὐτὸ ὁποῦ σὲ γράφω μετὰ φόβου Θεοῦ. Καὶ ὁ μέγας Τούρκος ἔχει τριζόρο πολὺ καὶ τροφή πολλή καὶ μαστόρους πολλοὺς καὶ ἀνθρώπους πολλοὺς, καὶ πλέο ὁ κόσμος ἐγγαρεμένος διὰ τὰ κάτεργα, καὶ ὡς τὸ Μάη τὰ ἔχει τελειωμένα τὰ τριακόσια κάτεργα. Ἐτζι εἶναι περὶ τῶν κατέργων τοῦ μισοῦ ἀφεντός, τοῦ Τούρκου.

Ἡ δὲ προτέρα τοῦ βουλή ἦτον ἔτζι: Σὰν ἐπήρε τὴν Κύπρο καὶ αἰχμαλώτισεν τοὺς χριστιανούς, ἔκαμεν μεγάλη χαρὰ, καὶ ἐβγήκεν καὶ ἦλθεν 40 στὴν Ἀνδριανούπολη μετὰ χαρᾶς μεγάλης, καὶ ὑψώθη ὡς τὰς κέδρους

τοῦ Διβάνου, καὶ ἔστειλεν ὄρισμόν στον ἀθένητη τῆς Βλαχίας τὸν Ἀλέξανδρο καὶ γράφει του τούρκι(κα) γράμματα καὶ λέγει του: Παιδί μου, ὁ Θεὸς ἐβοήθησεν καὶ ἐνίκησα καὶ ἐπῆρα τὴν Κόπρο, τοὺς ἀπιστοὺς ἀνθρώπους, ὅπου δὲ μὲ προσκυνούσαν, καὶ κάμε αὐτοῦ χαρὰ μεγάλη, στή

45 Βλαχία, καὶ μῆνυσε καὶ εἰς τὸν τόπο σου τρογύρω πὺς ἐνίκησα, νὰ ἤξεύρουν ὁ κόσμος. Καὶ σὺ Ἀλέξανδρε, ἀφέντη τῆς Βλαχίας, νιέ μου, ἐτοιμάζου τὴν [ἀν] ἀνοιξη νὰ ἔλθῃς μετ' ἐμένα νὰ κάμωμε ταξίδι διὰ ξηρᾶς καὶ τὰ κάτεργα διὰ θαλάσσης νὰ πάρωμε τοὺς Κορυφούς. Ἔπειτα νὰ στρατεύσωμε εἰς τὴν γλυκὴ Βενετία, ὅπου ἔχει τὰ πολλὰ ρούχα καὶ τοὺς κα-

50 μουχάδες· καὶ ἐκ τὴν Βενετία νὰ στρατεύσωμε εἰς Ρώμην. Ἐτζι σὲ γράφω νὰ ἐτοιμάζεσαι καὶ σὲ ὀρίζω νὰ κάμῃς ἔτζι καταπῶς σὲ γράφω. Ἐτζι

φ.31Aβ ὁ Ἀλέξανδρος ἔκαμεν ἐκεῖνῃ τῇ χαρὰ ὅπου τὸν ὤρισεν, χαρὰ τὸ φαινόμενον, εἰδὲ στὸ κρυφὸ θλίψη καὶ δάκρυα, κάμνοντας αὐτὲς τὲς χαρὲς καὶ ἐλπίζοντας νὰ στρατεύσουν, καθὼς προγράφω.

55 Ἔδωσεν ὁ Θεὸς τοὺς χριστιανούς καὶ ἐπῆραν τὴν ἀρμάδα τοῦ μισροῦ μεγάλου Τούρκου, πλὴν ἐστάθην σὲ φόβον μέγαν, σὰν ἔχασε τὴν ἀρμάδα. Μόνε ὁ πρῶτος του κουνσιλέρης τὸν ἐπαρηγόρειν καὶ τὸν ἐστερέωνεν (τὸ ὄνομα τοῦ κουνσιλέρη τὸ λέγουν Μεχμετ πασία)· καὶ ὁ κουνσουλέρης ὀρδίμιασε καὶ πὺς νὰ κάμουν καινούρια κάτεργα. Καὶ ὅταν ἐπῆραν τὰ κά-

60 τεργα οἱ χριστιανοί, ὁ μέγας Τούρκος ἦτον στήν Ἀνδριανούπολη. Ἐτζι ἐστάθην ὄλον τὸ χειμῶνα, καὶ τὸ Φεβρουάριο μῆνα ἐπάει στήν Κωσταντινούπολη νὰ διορθώσουν τὰ κάτεργα καὶ νὰ τοιμάσουν καὶ φουσατά. Ἐτζι ἐναι περὶ τοῦ Τούρκου ἕως τώρα. Ἀπὸ τοῦ νῦν δὲ βιάζεται τῇ μάχῃ πλέο παρὰ ποτὲ διὰ τὴν ἐντροπή ὅπου ἔπαθεν. Καὶ ἐγάλασεν τοὺς χριστιανούς

65 τουρκεύοντάς τους καὶ ἐγγαρεύοντας νὰ κάμῃ τὰ κάτεργα. Καὶ ἂν ὁ χρόνος τοῦτος δὲν τὸν ἔλθει πόλεμος, τὸν μέλλοντα χρόνον κάμνει ἄλλα τριακόσια κάτεργα καὶ γίνονται ἑξακόσια, ὅτι νύκτα καὶ ἡμέρα ἄλλο δὲν κάμνουν μόνον κάτεργα. Ὅλη νύκτα δὲν ἀφήνουν τοὺς μαστόρους {δὲν τοὺς ἀφήνουν} μόνον μὲ τὸ κερὶ δουλεύουν. Ἐτζι ἐναι περὶ τῶν Τουρκῶν καὶ

70 περὶ τῶν χριστιανῶν ὅπου εὐρίσκονται στὸ Λεβάντη ἕως τώρα.

† Ἡξευρε, μακαριώτατε καὶ ἀγιώτατε δέσποτα, καλύτερον καιρόν δὲν εὐρίσκετε σὰν τώρα νὰ χαλάσετε τὸν μισροῦ τὸν Τούρκον, πὸν ἐμίανεν τὸ γένος τῶν χριστιανῶν καὶ νύχτα-μέρα βιάζεται νὰ κάμῃ τοὺς χριστιανούς Τούρκους. Νὰ σηκώσετε βαρῆα ἀρμάδα τοῦ πελάγου νὰ περάσουν

75 στὸ Μορέα, νὰ χαλάσουν τὰ καστέλλια τοῦ Μορέως, ὅπου στέκουν στον Ἐπαχτο τὸ κάστρο. Καὶ εἶναι τὰ καστέλλια στὴ θάλασσα, στὸ στενὸ τοῦ Μορέως, τὸ ἐνα ἐκ μίας μεριά καὶ τὸ ἄλλο ἐκ τὴν ἄλλη. Καὶ αὐτὰ τὰ καστέλλια δὲν εἶναι τόσο δυνατὰ μῆτε πολλὴ ἀλτελαρία δὲν ἔχουν καὶ γλήγορα χαλνοῦν. Καὶ ἀπ' ἐκεῖ νὰ περάσουν κορσέβοντας Τούρκους καὶ Ἐ-

80 βραίους νὰ παραίνοῦ στὰ καστέλλια ὅπου ἐναι σιμὰ στήν Πόλη· ἐκεῖνα

ἐναι δυνατὰ καὶ ἔχουν καὶ πολλὴν ἀλτελαρία καὶ σὲ κείνα θέλουν κάμει καπόσον κόπον νὰ τὰ πάρουν. Καὶ σὰν πάρουν τὰ καστέλλια, παραίνοῦν ὀρθὰ στήν Κωσταντινούπολη. Ἡ Κωσταντινούπολη ἔχει ἀχαμνὰ τειχία, γλήγορα παίρνεταί, μόνον τὰ καστέλλια τὴν φυλάγουν.

85 Σὰν κινήσει ἡ ἀρμάδα καὶ πάει καταπῶς σὲ γράφω, νὰ ἐβγάλετε ἄλλο φουσατό τῆς στερέας, ἀπὸ τὸ ρὲ Μαξιμιανό· βαρεῖ νὰ ἐβγῇ στήν Οὐ-
(γ)κ[ρ]αρία, νὰ περάσῃ τὸ Τούναβι, νὰ στρατεύσουν πρὸς τὴν Κωσταντινούπολη, νὰ κορσέβουν Τούρκους καὶ Ἐβραίους. Καὶ τοὺς χριστιανούς μὴν τοὺς ἐγγύσουν, μόνον τοὺς χριστιανούς νὰ τοὺς κάμουν φράγκους λί-
90 περους καὶ νὰ τοὺς δώσουν ἀρματα νὰ σηκωθοῦν καὶ αὐτοὶ ἐναντίοι τοῦ μισροῦ.

Ἄλλο φουσατό νὰ ρίξουν ἀγνάντια τὴν Πούλια, νὰ περάσουν μὲ κά-
τεργα, νὰ πατήσουν στὴ γῆς τοῦ Τούρκου στὸ Δουράτζο. Νὰ εἶναι αὐτὸ
τὸ φουσατό ὡς τριάντα χιλιάδες καὶ νὰ βαστοῦν ἀρματα διπλά, νὰ δώσουν
95 τοὺς τοπικοὺς χριστιανούς νὰ σηκωθοῦν καὶ αὐτοὶ κόντρα τοῦ μισροῦ. Αὐτὸς ὁ τόπος λέγεται Πηρία καὶ ἐναι ὄλο Ἀλβανῖται, καὶ κροῦν μεγάλον πόλεμον. Καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀλβανῖται κάμνουν τῇ λέτζια τῇ ρωμᾶνα καὶ ἐναι Λατῖνοι καὶ ἔχουν καὶ ἐπίσκοπο Λατῖνον, ὅπου χειροτονᾶται ἀπὸ τῇ
100 Ρώμῃ καὶ εἶναι καὶ ἄλλοι Ἀλβανῖται, ὅπου κάμνουν λέτζια γκρέκα καὶ ἔχουν καὶ αὐτοὶ ἐπίσκοπο Γραῖκον, ὅπου χειροτονᾶται ἐκ τὴν ἀρχιεπισκοπῇ τῆς Ἀχρίδας. Καὶ αὐτοὶ, ἂν τοὺς δώσουν ἀρματα καὶ ἂν ἐγροικῆ-
φ.31Bα σουν βοήθεια, θέλουν | κάμει πόλεμον μεγάλον, ὅπου θέλει φριξεί ὁ κόσ-
μος, καὶ θέλουν ἐξο(λο)θρεύσει τοὺς Τούρκους ὄλους εἰς αὐτὴν τὴν με-
ρία καὶ γίνεται μεγάλη βοήθεια. Ἡξευρε, δέσποτα ἀγιε, οἱ Ἀλβανῖτες
105 κροῦν μεγάλον πόλεμον, ὅπου καὶ ἂν τύχουν. Καὶ μῆνυσε αὐτοῦ, στὸ ρέ-
νιο τῆς Ἀνάπολης, διὰ τοὺς Ἀλβανῖτες νὰ πᾶν στον πόλεμον σουλδάτοι
εἰς αὐτὴν τῇ μερία στήν Πηρία. Ἐτζι θέλει νὰ γενῇ ἄλλο φουσατό νὰ ἐ-
βγῇ στὴ Ζάκυθο, στὴ στερέα στὸ Μορέα, στὸ Χλομούτζι, ὅτι ἐκεῖ ἐναι
κάμποι καὶ τροφὴ εὐρίσκει τὸ φουσατό. Καὶ νὰ εἶναι καὶ αὐτοῦ πολὺ φου-
110 σατό καὶ νὰ βαστοῦν ἀρματα διπλά διὰ τοὺς τοπικοὺς ἀνθρώπους, νὰ τοὺς
δώσουν νὰ σηκωθοῦν ἐναντίοι καὶ αὐτοὶ τοῦ μισροῦ. Ἄλλο νομμάτι φου-
σατό νὰ ἐβγῇ στὴ Μεγάλῃ Μάνῃ, στους Ἀλβανῖτες στὸ Μορέα, ὅπου ἡ
Μεγάλῃ Μάνῃ ὀλίγο προσκυνᾷ τὸν Τούρκο. Ἐναι Ἀλβανῖτες οἱ πλέο πο-
λεμάχοι τοῦ κόσμου καὶ ἀνδρες δυνατοὶ καὶ ἐκεῖνοι πάντα μάχῃ καρτε-
115 ροῦν καὶ θέλουν κάμει μεγαλύτερον πόλεμον παρὰ ὄλους. Ἐτζι ἂν κάμουν
ἐξ αὐτόθι, νικᾶται ὁ Τούρκος, εἰδὲ μόνον τοῦ πελάγου, δὲν κάμνουν τί-
ποτε· μόνον νὰ κτυπήσουν ἀπὸ πολλὰς μερὲς νὰ μὴν ἔχει ποῦ νὰ δράμῃ ἀρ-
χότερα. Καὶ οἱ χριστιανοὶ στὸ Λεβάντη μόνον ἀφορμὴ γυρεύουν, ὅτι ἐβα-
ρέθησαν ἀπὸ τὲς ἐγγαρίες τὲς πολλὰς καὶ ἀπὸ τὴν πλερωμὴ τὴν πολλὴν
120 καὶ τουρκεύοντας τὰ παιδιά τῶν χριστιανῶν. Ἐτζι ἐναι νὰ κάμετε, ἂν

ορίσεις. Καὶ νὰ μηνύσης τοὺς ρηγάδες νὰ μονοιάσουν, νὰ κάμουν αὐτο-
νοὺς τοὺς πολέμους, ὅτι ἂν τὸ ἀφήσετε, θέλει φάει ἀπὸ ἕναν ἕναν. Ἄλλον
δὲ φοβάται ὁ μέγας Τοῦρκος μόνον τὴ μακαριότη σου καὶ τὸ ρε Φιλίππο
τῆς) Σπάνιας· τὴ μακαριότη σου διὰ τὸν ἀφορισμὸ, ὅτι ἀφορίζει τοὺς
125 ρηγάδες καὶ μονοιάζουν, τὸ ρε Φιλίππο, διατὶ ἔχει δυνατὸν τόπον καὶ ἀν-
θρώπους ἀνδρειωμένους καὶ διὰ τοὺς Ἀλβανίτες ὅπου ἔχει στὸ ρένιο, ὅτι
οἱ Ἀλβανίτες ἔναι ἀπὸ τὸ Λεβάντη καὶ ἤξεύρουν τὸν τόπο τοῦ Τοῦρκου
καὶ ἤξεύρει ὁ Τοῦρκος τὸ τί κακὸ παθαίνει ἀπὸ τοὺς Ἀλβανίτες, ἀπὸ τοὺς
130 βασάλους του, ὅπου ἔχει στὸν τόπο του πᾶσα μερὰ, καὶ ὅταν δὲν ἔναι μά-
χη, πάντα τὸν πολεμοῦ. Καὶ πλέο τὸ Σπάνια ἀπὸ τοὺς Ἀλβανίτες τὸν φο-
βάται, ὅπου ἔχει στὸ ρένιο. Στείλει, δέσποτα ἄγιε, στοὺς Ἀλβανίτες νὰ
πᾶν στὸν πόλεμον, ὅτι πολεμοῦν ἀνδρειωμένα καὶ πιστὰ καὶ θέλουν κάμει
καλὸν πόλεμον. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τούτου.

Ἦξευρε αὐτὸ ὅπου σὲ γράφω καὶ σὲ ἀβιζάρω. Ἄν ἤθελες στείλει
135 τοὺς πλέο φρονιμότερους κατασκόπους ὅπου νὰ εἶχες καὶ νὰ ἤθελες ξο-
διάσει καὶ πολλὰ φλωρία, δὲν ἤθελαν ἐργοικῆσαι αὐτὸ ὅπου σὲ γράφω.
Καὶ πάλιν, ἂν ορίσει ἡ μακαριότη σου, στείλει με γράμμα καὶ ὀλίγην ἔξο-
δο νὰ πάνω στὴν Πόλη, νὰ ἰδῶ τὰ κάτεργα ὅπου κάμνει στὴ Μαύρη Θά-
λασσα καὶ ἄλλο εἶτι φουσάτο κάμνει, νὰ σὲ φέρω ἀπόκριση, νὰ ἔλθω στὴ
140 μακαριότη σου. Ἄλλον οὐχὶ διὰ τὴν ὥρα, εἰμὴ ἡ ἁγία σου εὐχή ἔστω μεθ'
ἡμῶν. Ἀμήν.

Ἐκ τὸ Βάρσιβο τοῦ ρηγὸς τῆς) Πολωνίας, ἄφοβ', Μαρτίω ιε'.

† Ταπεινὸς μητροπολίτης Τιμόθεος καὶ σὸς δοῦλος.

φ.31Bβ Ἄν ορίσεις καὶ σὲ κάμνω χρεῖα δι' αὐτὸ ὅπου σὲ γράφω, νὰ σὲ φέρω
145 ἀπόκριση ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, στείλει με τὴν πύστα στὸ Βάρσιβο,
στὸ γαρδινάλη ὅπου ἔστειλες λεγάτον, καὶ ἐξ αὐτὸν θέλω πάρει τὴ γραφὴ
καὶ θέλω πάει στὴν Κωνσταντινούπολη νὰ σὲ φέρω ἀπόκριση ὅλον τὸ Μᾶν,
εἰδὲ καὶ οὐ βούλεσαι, ἄς ἔχω τὴν εὐχή σου.

† Τὰ φουσάτα ὅπου σὲ γράφω διὰ ξηρᾶς: Τὸ ἕνα φουσάτο τῆς Πηρίας,
150 ὅπου ἔναι οἱ Ἀλβανίτες, κινοῦν ἀπὸ τὸ Δουράτζο εἰς τὸ κάστρο ὅπου λέται
Τούλτζινο, ὅπου πλησιάζει στὸν Αἰδλῶνα, καὶ παραίνον παίρνοντας τὸν
τόπον καὶ ἐβγαίνουν στῆς Ἀχρίδας τὰ μέρη. Καὶ σὰν ἀκούσουν οἱ ἄλλοι
Ἀλβανῖται αὐτὴν τὴ δύναμη, ὅπου κατοικοῦ στὴ Χιμάρα, || ἀγνάντια
τοὺς Κορυφούς ||, σηκών(ον)ται καὶ αὐτοὶ κούντρα τοῦ μιανοῦ. Καὶ αὐ-
155 τοὶ οἱ Ἀλβανῖται ἔναι πολλὰ δυνατοὶ ἀνθρώποι καὶ σηκώνονται κουρ-
σεύοντας τὰ Ἰωάννινα καὶ κατεβαίνουν στὴν Καστορία καὶ ἀνταμώνονται
μὲ τ' ἄλλο τὸ φουσάτο τῆς προγεγραμμένης Πηρίας στὰ Βοδενα καὶ ἐβγαί-
νου στὴ Σαλονίκη. Τὰ δ' ἄλλα φουσάτα, τοῦ Μορέως, τοῦ Χλομουτζίου,
ὅπου μέλλει νὰ βγουν στὸ Χλομούτζι, καὶ τῆς Μεγάλης Μάνης, κουρ-
160 σεύου τὸ Μορέα καὶ κατανοῦν καὶ αὐτὰ τὰ φουσάτα στὴ Σαλονίκη καὶ

σμίγουν ὅλοι καὶ πᾶν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη. Τὸ δ' ἄλλο φουσάτο τοῦ
ρε Μαξιμιανοῦ, ὅπου κατεβαίνει ἐκ τὴν Οὐγγαρία, πέφτει εἰς τὰ μέρη
τῆς) Σκοθίας, ἤγουν στὸν τόπον ὅπου λέγεται Σερβία, καὶ κατοικοῦν
Σέρβοι καὶ Βουλγάροι καὶ κάμουν λέτζια γρέκα, καὶ περνάει τὸ φουσάτο
165 τὰ μέρη τῆς) Σοφίας καὶ παραίν(ον) τὴ Μακεδονία. Καὶ ἔρχονται καὶ
τ' ἄλλα φουσάτα, τὰ προγεγραμμένα τῆς) Σαλονίκης, καὶ ἀνταμώνονται
πρὸς τῆς Μακεδονίας τοὺς κάμπους καὶ ἐξ αὐτοῦ, Θεοῦ ἐνεργοῦντος, πρὸς
τὴν Κωνσταντινούπολη. Τέτοια ὁρδινία νὰ γενῆ νὰ νικήσουν οἱ χριστιανοί,
μακαριώτατε δέσποτα. Ἄλλο μνημόσυνο δὲν ἤθελες κάμει παρ' αὐτό, νὰ
170 ἔλεν(θε)ρώσης τὸ γένος τῶν χριστιανῶν ἐκ τοῦ ἀσεβοῦς, τοῦ μιανωτά-
του τὰς μιανὰς χεῖρας· ἤθελες ἀφήσει ἀθανασία μνή(μη) καὶ μνημόσυ-
νον αἰώνιον.

Ἦθελε σὲ γράφει ἄλλος, μεγαλύτερος ἐξ ἡμῶν, αὐτὰ ὅπου σὲ γράφω,
ἀμὴ φοβάται ἐκ τὸν μιανὸν μὴν τὸ μάθη καὶ τὸν χαλάση· καὶ ἂντ' ἐκεῖνου
175 γράφω ἐγὼ μικρό(ς) σου δοῦλος.

† Τοὺς Γραικοὺς καὶ Ἀλβανίτας, ὅπου κατοικοῦν στὸ ρένιο τῆς Ἀ-
νάπολης καὶ στὴ Μισοήνα καὶ στὸ Παλέρμο, αὐτονοὺς τρομάζει ὁ Τοῦρ-
κος, ὅτι αὐτοὶ ἔναι Κορωναῖοι, Μοθωναῖοι καὶ Μοραῖτες καὶ ἤξεύρουν
τὸν τόπο καλὰ τοῦ Τοῦρκου καὶ ἐξ αὐτοῦ ἔχει πολλὸν φόβον.

180 † Ἦξευρε, ἀφοῦ ἐβασίλευσεν ὁ μιανός, ἐποῦλησεν τὲς ἐκκλησίες
ὄλες τοῦ κόσμου καὶ τὰ μοναστήρια νὰ μάση τριζόρο διὰ τὴ μάχη καὶ νὰ
κάμνη κάτεργα νὰ πολεμᾷ τοὺς χριστιανούς.

1 ἀγνότατε | πημὴν πημένῶν || 2 τρῆς | τὸν | ηκουμένης ἀγοιτάτη κορηγῆ || 3 προσκηνῶ
| μεγίστη || 4 τημοίου || 5 ἡ | ὅς ηκαῖκὸ | μικρός | τομῶ || 6 αναφέρω || σὶ | περη | ηπόθεσην
|| 7 ω ελεῆμων | νήκος | τον χριστηάνων || 9 εδρησκονται | στω | εστηλε || 10 ἀποφάσηση-
κοῦς || 11 μάσι | πεδία | ὄπηος | ἐχη δύο πεδία || 12 τέσσαρα || 13 το Γηανητζάρον | ληπῶν
|| 14 οφηκιῶλων | ὀπον || 15 τον οφηκιῶλων των νεκρῶν || 16 σόα | ἀνεληπῆς | καθὸς || 17 ἀ-
νέρεσην | χριστηανὸν | περη || 18 κενούργηα | τηράκῶσια τον αρθμον | παλεᾶ || 19 ἐμνηαν |
ἐτημάζη | καμομένα εὸς μάειον || 20 ἐνγάρουσεν || 21 ποτάμη || 22 ἀνθρωπος | ξήλο | τε-
τράγονο || 23 Μαύρι Θάλασα || 25 πολλή || 26 στέκι || 28 ἀμάξηα | ληνάρη || 30 χηληάδες |
κοπολάτια || 31 ἐτήμαζεν | Ευρέοι. || 32 πολὰ | ἦρε | βαίβεο || 33 γράφο | τηζῶρο || 34
πολοῦς | ἀνθρώπους || 35 μάει || 36 κατέργον || 38 ἐτζη | Κίτρο | εχμαλότησηεν || 40 ηφῶτην
ος || 41 Αηβανου | ορησμων | Βλαχίας || 42 πεδὶ || 43 εβοῖθησηεν | ἐνήμισα | ἀπηστους || 44
προσκινούσαν || 45 μὴνησε | τηρηγῆρος || 46 σὶ | ἦε || 47 ἀνηξη | ταξήδη || 48 Κορυφούς |
ἐπητα || 49 γληκι Βενετήα | πολὰ || 51 ορηζο | πως σε γράφο || 52 ἐκίνη | φενόμενον || 53
ἦδε | κρηφὸ | θλήμη | δάκρια || 54 ελπήζοντας | καθος προγράφο || 55 ἔδουσεν | μηαροῦ ||
57 πρότος | εστερεουεν || 58-59 ορδινῆασε || 59 πὸς | κενούρηα || 61 χημόνα | φευρουᾶρηω
|| 62 διορθῶσον | τημάσον || 63 περη | εὸς τόρα | νῆν | βηᾶζεται || 64 ποταῖ || 65 τουρ-
κέβοντας τους καὶ ἐναγέβοντας || 66 μέλοντα || 67 γῆνοντα | νήκτα || 69 κρη | δουλέ-
βον | Τουρκῶν || 70 στω || 71 καλήτερον κερὸν || 72 χαλάσονται | ἐμήανεν || 73 βηάζεται
|| 74 σικῶσεται || 76 θάλασα || μῆα μερῆα | ἄλο | ἄλη || 78 ἦρε | ὄηρατα | μηται || 79 ἀπεικὶ
| Εδρέους || 80 παγένου | ἐνε σημά | κίνα || 81 δυνατὰ | πολλῆν || κίνα || 83 Κωνσταντηνόπο-

λη | τηχία || 84 φηλάγον || 85 προς | εδγάλεται ἄλο || 86 Μαξημιανό | βαρή | εὐγη || 87 Τού-
 ναβη || 89 ενκηγήσουν || 89-90 λήπερους || 90 σικοθοῦν | ἐναντήι || 92 ἀγνάντη | Πούληα
 || 95 τοπηκοῦς || 96 Πηρήα | Ἀλβανήται || 97 λέτζηα || 98 λατήηη || 100 Γρέκον || 101-102
 εργαίσιον | βοήθηα || 102 φρήξη || 104 γήνεται || 105 πάλεμιών | τήχουν | μήησε | στω
 ρένηο || 106 σουλάτη || 107 μερήα || 108 Ζάιθο | ἐκί | ἦνε || 111 εναντήοι | κομάτη ||
 112 εὐγή || 113 ὀλήγο | προσκινά | η πλέο || 114 διωατή || 116 αυτόθη | νηκάται | τήσοται
 || 117 κτηπήσουν | πολές | ἀρχήτερα || 118 η χριστηανή | γηρέβουν || 119 τες ἐνγάρες |
 πλερομή || 120 τουρκέβοντας | πεδία τον χριστηανών | κάμεται || 121 ορήσης | μονήσουν ||
 122 αφήσεται || 123 Φηλήπο || 125-126 ανθρωπους ανδροιμένους | Ἀλβανήταις || 128 παθέ-
 νη || 130 Σπάνηα || 131 στήλε | ἀγηε || 132 πηστά || 133 πάλεμιών || 134 γράφο | αφζάρο
 || 135 φρονηότερους | ξοδιάσι | 136 φλορία | εργαίση | γράφο || 137 πάληη | γράμα || 138
 πάνο | ἦδο | Μαύρι || 139 φαίρο | ἔλθο || 140 ουχή | ὄρα | ἦ μη | αγήα | εστο || 142 Πο-
 λόνηα || 144 κάμνο χρία | φέρο || 146 θέλο || 147 φέρο | τω μάει || 148 βούλεσε | ἔχο || 151
 παγένουν | πέροντας || 152 τόπων | εὐγένουν | ἦ ἄλη || 153 δνάμη | κατηκοῦ | Χημάρα
 | ἀγνάντη || 154 Κοριφοῦς | κοῦντρα του μηραοῦ || 155 πολά διωατή ἀνθρόπη | κουρσέβοντας
 || τα Ιωάνηα | κατεβένου || 157 ευγένου || 159 μέλη || 160 Σαλονήηη || 161 σμήγουν ὄλη ||
 162 Ουκγαρία | πευτη || 163 Σκιδήας | Σερβήα | κατηκοῦν || 164 Σέρβη και Βουλγαρη
 | γρεκα || 166 προγεγραμένα | ανταμόνονται || 168 τέτηα | ορδινήα | νηκίσιον || 169 μνημό-
 σινο || 172 εώνηον || 173 μεγαλήτερος || 174 τον μηραον | αντεκίνου || 175 γράφο εγό ||
 177 Μησίνα || 178 Κορονέοι, Μοθονέοι και Μοραείτες || 179 πολήηη || 180 εκλησίες || 181
 τρηζόρο.

Στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Τιμοθέου γίνεται λόγος γιὰ πάμπολλα πρόσωπα, γεγο-
 νότα καὶ τόπους, ἐνῶ παράλληλα ὑποδηλώνονται λαϊκὲς ἀντιλήψεις, προσδο-
 κίες καὶ φόβοι τῆς πιδ ἀνήσυχης μερίδας τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς
 Τουρκοκρατούμενης Ἀνατολῆς. Ἐνα μέρος ἀπὸ αὐτὰ σχολιάστηκαν ἀπὸ τὸν
 προηγούμενο ἐκδότη τοῦ κειμένου Γ. Τ. Κόλια, ἄλλα ἀπὸ διαφόρους μελετητὲς
 τοῦ χρησιμοποίησαν τὸ κείμενο. Πλευρὲς τῆς προσωπικότητος τοῦ Τιμοθέου
 καὶ τοῦ κλίματος τῆς ἐποχῆς σχολιάζονται ἐξ ἀφορμῆς τῶν δύο συμπληρωματι-
 κῶν κειμένων ποὺ ἐκδίδονται παρακάτω ὑπ' ἀρ. 2 καὶ 3. Φυσικὰ υπολείπονται
 πολλὰ ἀκόμη σημεῖα τοῦ κειμένου πρὸς σχολιασμό, διευκρίνιση καὶ ἱστορικὴ
 ἀξιοποίηση. Περιορίζομαι ἐδῶ σὲ τρία:

α' — Τὸ παρατιθέμενο στοὺς στ. 42-51 γράμμα τοῦ σουλτάνου (Σελίμ Β')
 πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρο Β' (Ἰούν. 1568 - Ἀπρ. 1574 καὶ
 Μάιος 1574 - Σεπτ. 1577) δὲν εἶναι ἐπινόημα τοῦ Τιμοθέου, ἀλλὰ ἐκπληκτικὰ
 ἀκριβῆς παράθεση πραγματικοῦ σουλτανικοῦ γράμματος (σὲ ἑλληνικὴ μετά-
 φραση). Τὸ ἔχει ἐκδώσει καὶ σχολιάσει ὁ Ν. Iorga⁹ ἤδη ἀπὸ τὸ 1925, συγχρό-
 νως σχεδὸν μὲ τὴ δημοσίευση τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Τιμοθέου ἀπὸ τὸν Κ. Δυοβου-
 νιώτη, ὅπου ὅμως μόνον οἱ πρῶτες λέξεις τοῦ γράμματος ὑπάρχουν, γιὰ τὸ

9. N. IORGA, «Ordinul lui Selim al II-lea catre Alexandru-Voda al Tarii Româ-
 nesti (1572)», *Revista istorica*, 11 (1925), σ. 153-155. Ἀναδημοσιεύεται ἀπὸ τὸν ΙΑΙΟΥ,
Byzance après Byzance, Βουκουρέστι 1971², σ. 143, σημ. 59· πρβλ. τοῦ ΙΑΙΟΥ, «Români
 si lupta de la Lepanto», *Revista istorica*, 10 (1924), σ. 106-107.

ὑπόλοιπο περιεχόταν στὸ ἐλλεῖπον τότε φ. 64β τοῦ Ὀττομονιανοῦ κώδικα.
 Φαίνεται ὅτι κατὰ τὸ ταξίδι του στὴν Πολωνία ὁ Τιμόθεος πέρασε ἀπὸ τὴ Βλα-
 χία καὶ συνάντησε τὸν ἡγεμόνα Ἀλέξανδρο, μὲ τὸν ὁποῖο σχολίασαν ἀσφαλῶς
 τὰ πρόσφατα στρατιωτικὰ γεγονότα. Τότε προφανῶς ὁ Ἀλέξανδρος ἔχι μόνον
 παρέδωσε στὸν Τιμόθεο ἀντίγραφο τοῦ σουλτανικοῦ γράμματος, ἀλλὰ καὶ τοῦ
 ἀποκάλυψε τὰ πραγματικὰ του αἰσθήματα καὶ τὶς μύχιες σκέψεις του, ποὺ ὑπο-
 δηλώνει ὁ Τιμόθεος στοὺς στ. 51-54. Γνωρίζουμε ἄλλωστε τώρα ὅτι τρεῖς μό-
 λις μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε δηλώσει
 στοὺς Βενετοὺς τὴν πρόθεσή του, «τιθέμενος στὴν ὑπηρεσία τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς
 χριστιανοσύνης», νὰ ὑποκινήσει ἐξεγέρσεις τῶν χριστιανῶν στὶς παραδουναβίαιες
 ἡγεμονίες, τὴ Βουλγαρία, τὴ Σερβία καὶ τὴ Βοσνία¹⁰. Αὐτὸς λοιπὸν —καὶ ἔχι
 ὁ βασιλεὺς τῆς Πολωνίας¹¹— πρέπει νὰ ἦταν τὸ πρόσωπο ποὺ ὑπαινίσσεται ὁ
 Τιμόθεος στοὺς στ. 173-175: «Ἦθελε σὲ γράψει ἄλλος, μεγαλύτερος ἐξ ἡμῶν,
 αὐτὰ ὅπου σὲ γράφω, ἀμὴ φοβάται ἐκ τὸν μισρὸν μὴν τὸ μάθη και τὸν χαλάση.

β' — Οἱ εἰδήσεις γιὰ τὸν μητροπολίτη Τιμόθεο δὲν εἶναι λίγες, ἀλλὰ ἀφενὸς
 εἶναι ἀντιφατικὲς —εἰδικὰ ὅσον ἀφορᾷ τὸν χρόνον τῆς ἀρχιερατικῆς του θητ-
 τείας—, καὶ ἀφετέρου ἔχουν —ἐν μέρει τουλάχιστον— παρερμηνευθῆ.

Ἐχει διασωθῆ (σὲ ἀντίγραφο τοῦ Πορφυρίου Οὐσπένσκι) καὶ ἔχει δημο-
 σιευθῆ ἡ πράξη τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος Παΐσιου, μὲ τὴν ὁποία μετετίθετο
 ὁ Τιμόθεος ἀπὸ τὴν ἐπίσκοπὴ Κοριτσᾶς στὴ μητρόπολη Ἰταλίας¹². Δὲν ἔχει
 προσεχθῆ ὅμως —καὶ πάντως δὲν ἔχει σχολιασθῆ— τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πράξη αὐτὴ
 φέρει χρονολογία —ἀριθμητικῶς καὶ ὀλογράφως— 7094 ἀπὸ κτίσεως κόσμου
 (= 1586 ἀπὸ Χριστοῦ), *μηρὶ Ἰουλλίω, ἰνδ. θ'*. Ἀλλὰ τὸ 1586 οὔτε ὁ Παΐσιος
 ἦταν πιδ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος οὔτε τὸ ἔτος αὐτὸ συνέπιπτε μὲ θ' ἰνδικτιῶνα.
 Εἶναι βέβαιον λοιπὸν ὅτι πρόκειται γιὰ (περίεργο πάντως) λάθος, γιὰ τὴν —ἐκτὸς
 τῶν ἄλλων— ἄλλα τρία σχετικὰ ἐγγράφα¹³ ποὺ ἀπέλυσε ὁ Ἀχρίδος Παΐσιος
 (γιὰ τὰ διοικητικὰ καὶ οἰκονομικὰ δικαιώματα τοῦ Τιμοθέου στὴ νέα του θέση)
 φέρουν χρονολογία 7074 ἀπὸ κτίσεως κόσμου (= 1566) *μηρὶ Ἰουλλίω, ἰνδ. θ'*.
 Ἡ ἰνδικτιῶν συμπίπτει μὲ τὸ 1566 καὶ τὸ ἔτος εἶναι μέσα στὰ χρονικὰ ὅρια

10. A. PIPPIDI, «Les pays danubiens et Lépante», *Il Mediterraneo nella seconda
 metà del 500 alla luce di Lepanto*, Φλωρεντία 1974, σ. 306 [= A. PIPPIDI, *Hommes
 et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Βουκουρέστι-Παρίσι 1980,
 σ. 42].

11. Τὴν πιθανότητα ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν βασιλεὺς τῆς Πολωνίας, ὅπως ὑπέθετε ὁ Γ.
 Τ. Κόλιας, ἀπέκλεισε ὁ Ι. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, *Οἱ Ἕλληνες στὶς παραμονὲς τῆς Ναυμαχίας τῆς
 Ναυπάκτου*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 79, σημ. 1.

12. W. REGEL, E. KURTZ, B. KORABLEV, *Actes de l'Athos, IV. Actes de Zo-
 graphou* (Παράρτημα Ι τοῦ περ. *Vizantijskij Vremennik*, 13), ἀρ. LX, σ. 135-139.

13. Ἐκδίδονται ἀνθῶθι, ἀρ. LIX, LXI, LXII, σ. 132-134, 140 κ.ε. Πρβλ. ἀναγραφὴ
 καὶ περίληψη τῶν τεσσάρων ἐγγράφων ἀπὸ τὸν ΕΥΑΘΓΙΟ ΚΟΥΡΙΑ, «Ὁ κατάλογος τῶν
 ἐπισήμων ἀθωνικῶν ἐγγράφων τοῦ Οὐσπένσκη», *ΕΕΒΣ*, 8 (1931), σ. 89-90.

της αρχιερατείας του Παΐσιου¹⁴. "Ωστε ο Τιμόθεος προήχθη από επίσκοπος Κοριτσᾶς σε μητροπολίτη Ἰταλίας τὸν Ἰούλιο τοῦ 1566. Παρὰ ταῦτα, ἀμεσες μαρτυρίες καὶ ἔμμεσες ἐνδείξεις, πού μᾶς παρέχουν ἔγγραφα τοῦ Βατικανοῦ, ἐμφανίζουν τὸν Τιμόθεο νὰ δρᾷ στὴν Ἰταλία ἀπὸ τὸ 1562 τουλάχιστον¹⁵. Τὸ ζήτημα παραμένει δυσερμήνευτο.

Μεγαλύτερη σύγχυση ἔχει προκαλέσει ὁ ἀρχιερατικὸς τίτλος τοῦ Τιμοθέου. Στὴν πράξη τῆς μεταθέσεώς του τὸ 1566 ἀναφέρεται ὡς *μητροπολίτης Ἰταλίας... εἰς τὸ ἀρχιερατεῖον Γραικῶν τε καὶ Ἀλβανῶν τῶν κατοικοῦντων ἐν αὐτῇ κατ' ἐπαρχίας, ἧτοι Ἀπουλίαν, Ἀμπρούτζαν, Βασιλικάτα, Καλαβρίαν, Σικελίαν, Μελίτην, Δαλματίαν καὶ εἰς πᾶν δυτικὸν μέρος*¹⁶. Στὰ ἔγγραφα τοῦ Βατικανοῦ μνημονεύεται πάμπολλες φορές (μεταξὺ 1562 καὶ 1575) ὡς *vescono Gravinensis*. Ὑποτέθηκε ὅτι ὁ ὅρος *Gravinensis* δὲν ὑποδηλώνει τὴν κωμόπολη Gravina τῆς Ἀπουλίας (in Puglia), ἀλλὰ τὰ Γρεβενὰ τῆς Μακεδονίας¹⁷, ὅτι δηλαδή ὁ Τιμόθεος ἦταν επίσκοπος Γρεβενῶν (πού τότε ὑπαγόταν στὴν ἀρχι-

14. Δὲν εἶναι γνωστὸ πότε ἀρχισε ἡ ἀρχιερατεία τοῦ Παΐσιου (πάντως ἀκριτὰ μετὰ τὸ 1557)· βέβαιον εἶναι ὅτι ἔληξε τὸ θέρος τοῦ 1566.

15. Βλ. τὸ *breve* τοῦ πάπα Πίου Δ' πρὸς τὸν εὐρισκόμενον προφανῶς στὴν Ἰταλία ἐπίσκοπο Grevenen(s) Τιμόθεο, μὲ χρονολογία 20 Ἰουλίου 1562, ἐκδομένο ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν A. MERCATI, «Documenti pontifici per il rito e l'Oriente bizantino», *Stoudion*, 5 (1931), σ. 10-11, καὶ ἀναδημοσιευμένο ἀπὸ τὸν VITTORIO PERI, «I metropolitani orientali», σ. 319. Αὐτὴ εἶναι ἡ πρωιμότερη ἀμεση μαρτυρία γιὰ τὸν Τιμόθεο ὡς ἐπίσκοπο *Gravinensis*. Τὸ 1575, ὁ Λατίνος ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Brindisi, σὲ ἐρευνά του γιὰ τὴν κατάστασιν τῶν ὀρθόδοξων κοινοτήτων τῆς Ἀπουλίας, πληροφορήθηκε ὅτι *uno vescono da loro chiamato Thimotheo Gravinensis* εἶχε νὰ ἐμφανιστῇ στὴν ἐπαρχία αὐτὴ *circa anni quatordecim*, δηλαδή ἀπὸ τὸ 1561 περίπου. Σὲ ἄλλη ἐκθεσὴ του (τὸ 1575 ἐπίσης) ὁ ἴδιος ἀρχιεπίσκοπος γράφει ὅτι, καθὼς πληροφορήθηκε, ὁ *dictus episcopus Gravinensis* δὲν εἶχε ἐμφανιστῇ στὴν ἐπαρχία τοῦ Ὀτραντο τὰ τελευταῖα δώδεκα χρόνια, δηλαδή ἀπὸ τὸ 1563· βλ. τὶς δύο ἐκθέσεις τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Brindisi ἐν V. PERI, «La Congregazione dei Greci (1573) e i suoi primi documenti», *Studia Gratiana*, 13 (1967), *Collectanea Stephan Kuttner III*, σ. 249 καὶ 251. Τέλος, ἕνα συστατικὸ γράμμα τοῦ Τιμοθέου φέρει χρονολογικὴ ἐνδειξὴ Ἰουλλίω κγ', ἰνδ. ζ'. Τὰ πιθανὰ ἔτη, πρὸς τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχεῖ ἡ ἰνδικτιών, εἶναι τὸ 1564 καὶ τὸ 1579. Ὁ ἐκδότης τοῦ γράμματός V. PERI («I metropolitani orientali», σ. 320 καὶ 288) τάσσεται ὑπὲρ τοῦ 1564.

16. REGEL, KURTZ, KORABLEV, *δ.π.*, σ. 135.

17. Πρῶτος ἔκανε τὴν ἀτυχή αὐτὴ ὑπόθεση ὁ A. MERCATI, *δ.π.*, καὶ τὸν ἀκολούθησαν —ὄχι χωρὶς ἐνδοιασμούς— ὁ Ζαχ. Ν. Τσιρπανλῆς, ὁ V. Peri κ.κ. Βλ. Ζ. Ν. Τσιρπανλῆς, «Memorie storiche sulle comunità e chiese greche in Terra d'Otranto (XVI sec.)», *La Chiesa Greca in Italia dall'VIII al XVI secolo. Atti del Convegno Storico Interecclesiale* [1969] (*Italia Sacra*, 21), τόμ. 2, Πάδοβα 1973, σ. 875-76, καὶ τὴν ἐλληνικὴ ἔκδοσιν τῆς μελέτης: «Ἑλληνικὲς παρουσίες καὶ ἐκκλησίες στὴν περιοχή τοῦ Ὀτραντο (16ος αἰ.)». *Μαρτυρίες καὶ προβλήματα*, Πάτρα 1992, ὅπου ὁμοίως ἡ σχετικὴ μὲ τὸν Τιμόθεο ὑπόσημειωσιν (σ. 53, σημ. 3) ἔχει ἐν μέρει ἀναθεωρηθῇ. Πρὸς τὸν ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, «Ἐκλογή μητροπολίτη Ἰταλίας ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας τῆς Ἀγκῶνας (1543, 1548)», *Δωδώνη*, 2 (1973), σ. 61-76, καὶ τοῦ ΙΔΙΟΥ, «Γιὰ τὴν ἐκλογή μητροπολίτη Ἰταλίας στὰ μέσα τοῦ ΙΣΤ' αἰ.», *Δωδώνη*, 3 (1974), σ. 143-

ἐπισκοπῇ Ἀχρίδος). Ἀλλὰ στὴν πράξη μεταθέσεως τοῦ Τιμοθέου τὸ 1566 λέγεται ρητῶς ὅτι αὐτὸς ἦταν ὡς τότε επίσκοπος Κοριτσᾶς καὶ ὅτι ὡς μητροπολίτης Ἰταλίας διαδέχθηκε κάποιον Παφνούτιο, χειροτονημένο καὶ αὐτὸν ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀχρίδος. Ἡ ἀβάσιμη αὐτὴ ὑπόθεση ὀδηγοῦσε κατ' ἀνάγκη στὴ διάκριση δύο Τιμοθέων, μητροπολιτῶν Ἰταλίας, ἐνὸς πρῶν Κοριτσᾶς καὶ ἐνὸς ἐπισκόπου Γρεβενῶν. Ἀλλὰ ἡ διάκριση αὐτὴ δὲν συμβιβάζεται μὲ ὅσα λέγονται στὸ ἔγγραφο μεταθέσεως τοῦ 1566, ὅτι δηλαδή ὁ τέως Κοριτσᾶς Τιμόθεος διαδέχθηκε στὴ θέση τοῦ μητροπολίτη Ἰταλίας ὄχι κάποιον Τιμόθεο Γρεβενῶν, ἀλλὰ κάποιον Παφνούτιο, γνωστὸ στὰ σχετικὰ ἔγγραφα τοῦ Βατικανοῦ ὡς Παφνούτιο di Agrigento ἢ Agrigentinarum (Ἀκραγαντίνων Σικελίας)¹⁸. «Ὅλες αὐτὲς οἱ ὑποθέσεις καὶ ἀντενδείξεις ὀδήγησαν σὲ ἀδιέξοδο.

Νομίζω ὅτι τὸ πράγμα εἶναι ἀπλό. Ὁ Τιμόθεος Κοριτσᾶς μετατέθηκε τὸ 1566 στὴ μητρόπολη Ἰταλίας (ἧτοι Ἀπουλίας κλπ.) καὶ ἔλαβε τὸν συμβατικὸ τίτλο τοῦ ἐπισκόπου *Gravinensis*, ἐπειδὴ εἶχε τυπικὰ τὴν ἔδρα του στὴ Gravina di Puglia, ὅπως ἀκριβῶς ὁ προκατόχος του Παφνούτιος εἶχε τὸν συμβατικὸ τίτλο τοῦ ἐπισκόπου *Agrigentinarum* (ἂν καὶ ἡ δικαιοδοσία του ἐκτεινόταν ἐπίσης σὲ ὅλες τὶς ὀρθόδοξες ἑλληνοαλβανικὲς κοινότητες τῆς Ἰταλίας). Ἄλλωστε, τὴν ἴδια ἐποχὴ, μεταξὺ 1566 καὶ 1572, ὅταν ὁ Τιμόθεος μαρτυρεῖται ἐπανειλημμένως ὡς επίσκοπος *Gravinensis* (ὑποτίθεται Γρεβενῶν), ὡς πραγματικὸ ἐπίσκοποι Γρεβενῶν μαρτυροῦνται κάποιος Λεόντιος καὶ ἀμέσως κατόπιν κάποιος Γρηγόριος Ματζούκης¹⁹. Δὲν ἦταν δυνατόν ἐπομένως νὰ ὑπῆρχε συγχρόνως καὶ κάποιος ἄλλος επίσκοπος Γρεβενῶν στὴν Ἰταλία.

γ' — Οἱ εἰδήσεις γιὰ τὶς περαιτέρω μετακινήσεις καὶ δραστηριότητες τοῦ Τιμοθέου —μετὰ τὴ 15η Μαρτίου 1572, ὅποτε ἔγραψε στὴ Βαρσοβία τὸ γράμμα πρὸς τὸν πάπα Πίο Ε'— εἶναι ἀποσπασματικὲς καὶ πάντως ἀνεπαρκεῖς. Ὁ Τιμόθεος δὲν ἔμεινε γιὰ πολὺ στὴν Πολωνία. Στὰ μέσα Ὀκτωβρίου 1572 εἶχε ἤδη φθάσει στὴ Ρώμη, ὅπου φρόντισε νὰ ἐπικυρωθοῦν ἀπὸ τὸν νέο πάπα Γρηγόριο ΙΓ' οἱ ἀρχιερατικὲς του δικαιοδοσίες ἐπὶ τῶν ὀρθόδοξων κοινοτήτων τῆς Ἰτα-

149. Βλ. ἐπίσης I. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗ, *Οἱ Ἑλληνας*, *δ.π.*, σ. 39, σημ. 2, καὶ πρὸ παντὸς V. PERI, «I metropolitani orientali», σ. 286-293.

18. PERI, *δ.π.*, σ. 280-286, 306-318.

19. B. A. MYSTAKIDÈS, «Notes sur Martin Crusius, ses livres, ses ouvrages et ses manuscrits», *Revue des Etudes Grecques*, 11 (1898), σ. 303-306, ὅπου ἐκδίδεται (ἀχρόνιστο) γράμμα τοῦ Ἀχρίδος Σωφρονίου (1566-1572) πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχη Μητροφάνη Γ' (1565-1572). Ὁ μνημονευόμενος ἐκεῖ Γρηγόριος Ματζούκης ἦταν επίσκοπος Γρεβενῶν καὶ ὄχι Καστορίας, ὅπως ἐνόμισε ὁ PERI, «I metropolitani orientali», σ. 285, σημ. 37, ἐξ αἰτίας ἴσως ἐσφαλμένης ἀναγνώσεως μιᾶς λέξης ἀπὸ τὸν Μυστακίδη:... *νὰ ἀναπαύσω αὐτὸν* [τὸν Γρηγόριο Ματζούκη καὶ ὄχι κάποιον παρεμβατικῶς μνημονευόμενον Δημήτριο] *εἰς τὸν Γρεβανὸν μετὰ τὴν κοίμησιν τοῦ κυροῦ Λεοντίου, δέδωκα αὐτὸν* [τὸν Γρηγόριο Ματζούκη] *τὸν τόπον* [δηλ. τὴν ἐπαρχία Γρεβενῶν ὁ Μυστακίδης ἀνέγνωσε: *τόσον*], *ὡς ἐκέλευεν ἡ παναγιότη σου*... MYSTAKIDÈS, *δ.π.*, σ. 305.

λιάς²⁰. Κατόπιν μετακινήθηκε στη Νεάπολη και στις αρχές του 1573 βρισκόταν ήδη στο οικείο περιβάλλον της Καλαβρίας²¹. "Όπως φαίνεται από σειρά αναφορών των κατά τόπους καθολικών επισκόπων της Κάτω Ίταλίας (Bisignano, Κρότωνα, Τάραντα, Brindisi κλπ.)²² πρὸς τὸ Βατικανό, ἡ παρουσία καὶ οἱ δραστηριότητες τοῦ Τιμοθέου καὶ τῶν ἐπιτρόπων του στίς περιοχές αὐτές ἦταν ἐξαιρετικά ὀχληρές, ὅχι τόσο γιὰ τίς δογματικές διαφορές, ὅσο γιὰ τίς διοικητικές ρωγμές καὶ τίς λειτουργικές ἰδιορρυθμίες πού συντηροῦσαν μέσα στὸ σῶμα τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας οἱ κοινότητες αὐτές, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀπειθεια καὶ τὴν ἀντίστασή τους στὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου τοῦ Τρέντο²³.

Ἡ τελευταία μνεία τῆς παρουσίας τοῦ Τιμοθέου στὴν Ίταλία ἀνάγεται στὸ 1577²⁴. Στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια τὸ Βατικανὸ φρόντισε ὥστε οἱ ἐπίσκοποι τῶν ὀρθοδόξων ἢ ἄλλοτε ὀρθοδόξων κοινοτήτων τῆς Κάτω Ίταλίας νὰ ἐπιλέγονται καὶ νὰ χειροτονοῦνται στὴ Ρώμη²⁵.

2

Ἐπιστολὴ Λάζαρου Δάπη πρὸς τὸν μητροπολίτη Τιμόθεο

(Κωδ. Vatic. gr. 2124, ἀρ. 152, φ. 171. Πρωτότυπο· κατάσταση διατηρήσεως πολὺ καλῆ· βλ. Πίνακα 6).

Ρώμη, 22 Ἀπριλίου 1569

20. PERI, «La Congregazione dei Greci», σ. 183, 222, καὶ τοῦ ΙΔΙΟΥ, «I metropolitani orientali», σ. 290.

21. PERI, «Chiesa Latina e Chiesa Greca nell'Italia posttridentina (1564-1596)», *La Chiesa Greca in Italia dal'VIII al XVI secolo. Atti del Convegno Storico Inter-eclesiale* [1969], τόμ. I, Πάδοβα 1973, σ. 282 καὶ 422 (ἐπιστολὴ Τιμοθέου με ἐνδειξή: Νεάπολη, 30 Δεκεμβρίου 1572). Ἐπίσης PERI, «La Congregazione dei Greci», σ. 222-223.

22. Ἐκτεδομένες ἀπὸ τὸν PERI, αὐτόθι, σ. 215 κ.έ.

23. Χαρακτηριστικὸ τῆς ἐντάσεως πού επικρατοῦσε ἀνάμεσα στὸν καθολικὸ κλῆρο καὶ τὸ λαϊκὸ ὀρθόδοξο στοιχεῖο εἶναι τὸ ἐπεισόδιο πού διηγεῖται ὁ ἐκπρόσωπος τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Larino: "Όταν (τὸ 1564) ἔφθασε στὸ ὀρθόδοξο χωρὶὸ Campomarino γιὰ νὰ ἀνακοινώσει τὸν ἐπιχειρημένο ἑορτασμὸ τοῦ παπικοῦ Ἰωβηλαίου, οἱ *homini et donne de Campomarino, armati con (pietre) in mano, tutti generalmente dicendo «Veniti equal' Fativi innanzi, preiti (caproni) cornuti» et molte altre ingiurie, dicendo ancora: «Che cosa è Giubileo? Andati con diavolo»* (PERI, «La Congregazione dei Greci», σ. 182, σμ.).

24. PERI, αὐτόθι, σ. 183· καὶ τοῦ ΙΔΙΟΥ, «I metropolitani orientali», σ. 290.

25. MARCO FOSCOLOS, «I vescovi ordinanti per il rito greco a Roma», *Il Collegio Greco di Roma. Ricerche sugli alunni, la direzione, l'attività*, (ἐπιμέλεια Antonis Fyrigos), Ρώμη [1983], σ. 289-302.

Περίληψη: Ὁ Λάζαρος Δάπης εἰδοποιεῖ τὸν μητροπολίτη Τιμόθεο νὰ φυλάγεται, γιὰτί διάφοροι ἐκκλησιαστικοὶ ἀξιωματοῦχοι στὴ Ρώμη τὸν ἀναζητοῦν, ἀλλὰ δὲν κατόρθωσαν νὰ μάθουν πού βρίσκεται. Ὁ Δάπης, μόλις ἔμαθε ὅτι ὁ Τιμόθεος βρίσκεται στὰ Τσιβιτάτα, σπεύδει νὰ τὸν ἐνημερώσει καὶ νὰ τοῦ συστήσει νὰ προσέχει. Χαιρετισμοὺς στὸν διάκονο Γεώργιο καὶ τὸν παπα-Δημήτριο Καλένζα.

† Τῷ θεοφιλεστάτῳ μοι δέσποτα Τιμοθέῳ.

† Θεοφιλέστατε καὶ δέσποτά μου ἐν Κυρίῳ, χαίροις. Ἐδῶ ἐμάθαμεν τὸ πὼς θέλουσι νὰ μάθουν πού εὐρίσκεσαι, καὶ τὴ μίαν βολὰν ἢ δύο βολές· ἀλλὰ πάντας ἐρώτησαν διὰ λόγον σου πού εὐρίσκεσαι· καὶ μάλιστα
5 τῶρα ὁποῦ ἐρχεται ὁ ἐπίσκοπος τῆς Λαρίνας αὐτοῦ πιστεύω λήγορας καὶ ἐκεῖνος θέλει παρακίλει τῷ πάπα· καὶ φοβοῦμαι νὰ μὴ σέ κάμουνσι τίποτας· καὶ δι' ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ προσέχον. Καὶ ἐγὼ τῷ ἀδελφῷ τοῦ Σιολέτου τοῦ δούλευρα, καὶ ἐκεῖνος μοῦ εἶπε ἔτσι· καὶ μοῦ ἐρώτησε καὶ εἶπε: Πού στέκεται ὁ ἐπίσκοπός σας; καὶ ἐγὼ τῷ εἶπα δὲν κατέχω πού
10 εὐρίσκεται. Καὶ ἐγὼ τὸν ἐρώτησα καὶ τοῦ εἶπα: Διατί, τί τὸν ἐθέλεις; λέγει: Τὸν ἐθέλει ὁ πάπας· καὶ μάλιστα εἰς τοῦτον τὸν πάπαν, ὁποῦ εἶναι φοβερός καὶ τὸν ἐφοβοῦνται οὗλοι οἱ καρτινάληδες. Καὶ ἀκόμην λέγω σου διὰ τὲς κουτραδίτες ὁποῦ ἔχεις κάμε νὰ τὲς φυλάγης, νὰ μὴ τὲς || δειξῆς ||
15 τινὸς ἀνθρώπου, διατί ἐδῶ τὲς ἔκοψαν ἐκεῖνες ὁ πάπας. Καὶ ἡμεῖς δὲν ἐκατέχαμεν πού ἔσταντες, ὅπου ἠθέλαμεν γράφει τῶρα μᾶς εἶπαν κάτι Ἀλβανίτες ἀπὸ τὸ Ἅγιο Μαρτίνο, καὶ ἔτσι εἶναι τὸ πρᾶγμα. Naί, μά τὸν Θεόν, πιστενε τοῦτα καὶ προσέχον δι' ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου, ἐκεῖ ὁποῦ στέκεσαι εἰς τὰ Τσιβιτάτα. Καὶ ἡμεῖς σοῦ γράφομεν, διατί σέ ἀγαποῦμεν καὶ διὰ νὰ μὴ πάθης κακόν. Καὶ οὐχὶ ἄλλο, καὶ ὁ Θεὸς
20 μεθ' ἡμῶν. Τὸν κὺρ Γεώργιον καὶ τὸν κὺρ διάκονον καὶ τὴν φαμελίαν τοῦ παπα κὺρ Δημητρίου Καλένζα χαιρετῶ.

Ἀπὸ Ρώμης, ἀφθ', μηνὸς Ἀπριλίου κβ'.

Ἐγὼ ὁ σὸς δούλος Λάζαρος Δάπης ἀπὸ Ρώμης εἰς τὰ Τσιβιτάτα.

3 εἰρήσκεισε || 4 βολαῖς | πρὶν ἀπὸ τὴ λ. μάλιστα εἶχε γραφῆ μάλλον, πού κατόπιν διεγράφη || 5 τῶρα | λήγορας || 7 στὸ περιθώριο: προσέχον || 6 παρακίλει | φοβοῦμεν || 8 δούλευρα || 10 εὐρήσκειται || 12 καρτινάληδες || 13 κουτραδίταις | ταῖς | δειξῆς' ἔχει προστεθῆ στὸ περιθώριο || 14 ἐκεῖναις || 15 ἔσταντες | εἰθέλαμεν || 16 Ἀλβανίταις || 20 διάκονον || 21 χαιρετῶ.

Ἐπιπλέον ἡ ἐπιστολὴ μεταδίδει τὸ αἶσθημα ὅτι κάποιος κίνδυνος ἀπειλοῦσε τὸν μητροπολίτη Τιμόθεο, ἀλλὰ δὲν εἶναι σαφὲς ποιὸς ἀκριβῶς ἦταν ὁ κίνδυνος αὐτός. Βέβαιον εἶναι πάντως ὅτι ἡ ἀπειλὴ προερχόταν ἀπὸ τὸν πάπα (Πίο Ε') καὶ τίς ἀρχές τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Προφανῶς αὐτὸς ἦταν ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Τιμόθεος εἶχε φροντίσει νὰ χαθοῦν τὰ ἔγγραφα του καὶ κρυβό-

ταν ἢ πάντως εἶχε καταφύγει στο ὀρθόδοξο χωριό τῆς Καλαβρίας Τσίβιτα(τα)²⁶. Ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς Λάζαρος Δάπης δὲν εἶναι γνωστός παρὰ μόνο ἀπὸ τὴν παρούσα καὶ ἀπὸ ἄλλες τέσσερις ἐπιστολές του πρὸς τὸν Κρητικὸ λόγιό καὶ «γραφέα» (scriptor) τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης Μανουὴλ Προβατάρη. Καὶ οἱ τέσσερις αὐτὲς ἐπιστολές περιέχονται ἐπίσης στὸν κώδ. Vatic. gr. 2124 (φ. 148, τῆς 1-7-1566· φ. 155, τῆς 16-11-1570· φ. 132, τῆς 18-11-1570 καὶ φ. 147, τῆς 12-3-1571). Δὲν ἦταν λόγιος, ἀλλὰ εἶχε πάντως κάποια παιδεία. Σὲ δύο μάλιστα ἀπὸ τὶς ἐπιστολές του ζητεῖ ἀπὸ τὸν Μανουὴλ Προβατάρη νὰ τοῦ προμηθεύσει διάφορα βιβλία²⁷. Στὴν τελευταία χρονικῶς ἐπιστολὴ του (ἀπὸ 12-3-1571) ἀνακοινώνει στὸν Προβατάρη ὅτι ἐγὼ εἶμαι εἰς τὴν στρατάν νὰ πάω εἰς τὸν Λεβάντην νὰ γίνωμαι ἱερεὺς. Φαίνεται ὅτι ὁ Τιμόθεος ἔλειπε τότε ἀπὸ τὴν Ἰταλία.

3

Ἐπιστολὴ Ἀνδρέα πρὸς τὸν γυναικάδελφὸ του Ἰωάννη Μαυρομάτη

(Κωδ. Vatic. gr. 2124, ἀρ. 162, φ. 182α. Πρωτότυπο· κατάσταση διατηρήσεως πολὺ καλὴ· βλ. Πίνακα 7 καὶ 8. Στὴν πίσω ὄψη, μὲ τὸ ἴδιο χέρι, ἢ ἐπιγραφή: *Δοθίτο εἰς στα(ς) τιμίας χήρας του μισερ Τζου|ανε Μαυροματι, ἡστὴν κούρτι τοῦ ἐκλα|μπροτάτου γαρδενάλη Σαρλέτα. Καὶ παρακάτω, μὲ ἄλλο χέρι: Al magnifico miser Gio(vanni) Mavromati greco | in casa del ill(ustrissi)-mo cardinal Sarleti, in | Roma. Καὶ παρακάτω, μὲ ἄλλο χέρι, ἢ (ἔσχετη καὶ προφανῶς μεταγενέστερη) σημείωση: Φαμπιο δε Σαραφίνο | εἰς τὴν Κανόζα, εἰς τὴν | Μπούλια, | ἀρχιεπίσκοπος εἰς τὴν | Πάρη).*

[Ἀγκώνα], 7 Μαΐου 1573

26. Πρόκειται γιὰ τὸ χωριὸ Civita, τῆς ἐπαρχίας Cosenza τῆς Καλαβρίας, μαρτυρούμενο καὶ ὡς Terra di Civita de' Greci, ἂν καὶ φαίνεται ὅτι ἐκατοικεῖτο ἀπὸ Ἀρβανίτες· βλ. *Dizionario di Toponomastica. Storia e significato dei nomi geografici italiani*, Τορίνο 1990, σ. 213· πρβλ. Ζ. Ν. ΤΣΙΡΙΠΑΝΗ, *Τὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης καὶ οἱ μαθητές του (1576-1700)*, (Ἀνάλεκτα Βλατάδων, 32), Θεσσαλονίκη 1980, σ. 645 καὶ 646· ἐπίσης Ἀρχμ. ΠΑΠΑΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ φυσιογνωμία τῶν Ἀρβανιτῶν τῆς Νοτίου Ἰταλίας (Καλαβρίας-Σικελίας)», *Ἀρχεῖο Ἀρβανιτικῶν Μελετῶν*, 1 (1996), σ. 103 καὶ 130. Ἐκεῖ κοντὰ βρισκόταν καὶ τὸ χωριὸ Ἅγιος Μαρτίνος, ποὺ μνημονεύεται στὸν στ. 16 τοῦ κειμένου· βλ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ. 103.

27. Στὴν ἐπιστολὴ τῆς 18-11-1570: ... παρακαλῶ τὴν αὐθεντιαν σου διὰ τὰ βιβλία... ἐκεῖνον τὸν λεξικόν... Καὶ στὴν ἐπιστολὴ τῆς 12-3-1571: ... καὶ νὰ ζῆς, διὰ τὰ <βιβλία>, τουτέστιν τὸν Βουλγαρεῖαν [Θεοφύλακτο Βουλγαρίας] καὶ μίαν Λειτουργίαν...

Περίληψη: Ὁ Ἀνδρέας βρίσκεται ἤδη στὴν Ἀγκώνα, ὅπου ἔλαβε τὸ γράμμα τοῦ Μαυρομάτη. Κατανοεῖ τὴ λύπη του γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ ἐλαιώνα του ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὴν Κέρκυρα. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀνδρέας ἔχασε πολλὰ κατὰ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Τούρκων. Ἄν ὁ Μαυρομάτης ἔλθει στὸ Λορέτο, ὁ Ἀνδρέας θὰ πάει νὰ τὸν συναντήσει. Καλύτερα ὅμως νὰ συναντηθοῦν τὸν Σεπτέμβριο στὴ Βενετία καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ ταξιδέψουν μαζὶ στὴν Κέρκυρα. Ὁ Ἀνδρέας ἐλπίζει ὅτι θὰ ἀποκατασταθοῦν οικονομικά. Μακάρι νὰ μὴ γινόταν ἡ εἰρήνη μὲ τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ νὰ συνεχίζοταν ὁ πόλεμος καὶ νὰ νικοῦσαν οἱ χριστιανοί.

1573, Μαΐου 7.

Ἐδνές καὶ χαιρετίσματα εἰς τὸν κουνιάδο μου, τὸν μισερ Τζουάνε τὸν Μαυρομάτη, ἀπὸ ἐμένα τὸν μισερ Ἀντρία τὸν κουνιάδο σου καὶ νὰ ἡξέ-
 5 ἔρῃς πὼς ἤρθαμε εἰς τὸν Ἀγκώνα καὶ εἶμαστε ραμμένοι ἀριόδουλο καὶ δὲν ἐμπόρεσα νὰ ἔβγω ὄξω, διατὶ ἐστέκαμε νὰ σκωθοῦμε. Καὶ ρετζιβάρησα τὴ γραφὴ σου εἰς στίς ἔξι τοῦ Μαΐου καὶ πὼς μοῦ γράφεις πὼς σοῦ κακοφάνηκε πὼς ἐκόψανε τὶς ἐλές τοῦ ἁγίου Γιαννιού· αὐτὸ τὸ ξέρομε πὼς σοῦ κακοφάνη, || ὅτι πὼς || καρτερεῖς νὰ ζήσης μὲ κεῖνες· δὲν ἐκόψανε μούνε ἐκεῖνες, μόνν τοῦ μισοῦ νησοῦ τῶν Κορφῶν. Καὶ μοῦ γράφεις ὅτι
 10 πὼς θέλεις κατέβης εἰς τὴν Θεοτόκον στὸ Λουρέτο καὶ νὰ σοῦ προβοδίσω κανένα νὰ σοῦ κάμη συντροφία νὰ ἔρθης εἰς τὸν Ἀγκώνα. Ἐμεῖς δὲ στέκομε δὲ κουντινίνο λαχάινει καὶ ἐρκόμαστε μία νύκτα καὶ τ' ἀπὸ ταχὺ ἀσκανώμαστε. Καὶ νὰ ἡξερα πότε ἔρκεσαι καὶ ἠθέλαμε βρεθῆ ἔδῶ εἰς τὸν Ἀγκώνα, ἠθελα ἔρθει ἄπατός μου μὲ τὸ κορμί μου. Καὶ ἂν ἠθελες ἔχει
 15 ὄρεξη νᾶρθης εἰς τοὺς Κορφούς, εἰς τὸν τόπο σου, ἠθελες ἔρθει μετὰ μένα, μὲ τὸ κάτεργο, ὅσο νὰ ἠθελες εὔρει ρεκάπιτο νὰ ὑπᾶς εἰς στοὺς Κορφούς μὲ καλὸ πασάντζο. Καὶ δὲ σοῦ γράφω χαιρετίσματα ἀπὸ τὴν ἀδελφὴ σου καὶ ἀπὸ τὰ παιδιά, διατὶ λείπω ἕνα χρόνο ἀπὸ κεῖ καὶ ἔλαβα γραφὴ καὶ ἡξέρω πὼς [σ] εἶν' καλά. Καὶ μοῦ γράψανε γραφὴ νὰ σοῦ προβοδίσω χαι-
 20 ρετίσματα καί, ἂν ἠμπορεῖς νὰ ἔρθης εἰς τὴν πατρίδα σου, θέλεις κάμει καλύτερα παρὰ ποὺ ἔκαμες ποτέ. Καὶ μὲ χάρη Θεοῦ δὲ κάνω ἀκόμα τέσσερις μῆνες ὅπου ξαρματώνομαι καὶ πάγω καὶ ἐγὼ στοὺς Κορφούς. Καὶ δὲν ἔχομε τόσο δεζάζιο νὰ ζήσωμε ἀπὸ τὶς ἐλές ὅπου μᾶς ἐκόψανε καὶ εἶ-
 25 μαστε μὲ χάρη Θεοῦ κουνιουδάδοι, ὡσὰν πᾶσα ἕνα τζεταδίνο ὅπου νὰ εἶναι εἰς τοὺς Κορφούς. Καὶ ἂ θέλεις νὰ ἔρθης, δὲν ἐν' τ' ὁμορφότερο ὡσὰ νὰ ἔρθης τὸ Σετέβρη στὴ Βενετία, ὅπου ξαρματώνομαι, νὰ πᾶμε ἀντά-
 (μα); Καὶ γὼ ἔχασα εἰς σ' τούτῃ τὴν ἀμάχη ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ποὺ μοῦ ἠπήρανε πλιο παρὰ χίλια πεντακόσια φλωρία, καὶ πάλε παντέχω νὰ ρεφαριστοῦμε ἐκεῖ ὅπου ἦμαστε. Καὶ ἀκόμα ἤμουν κοντέντος νὰ κρᾶτιε
 30 τούτῃ ἢ ἀμάχη, νὰ ἠβλέπαμε τί καλὸ ἠθελε γίνει εἰς τὴν χριστιανοσύνη, καὶ ἂς ἔχανα καὶ τ' ἀποδέλοισα καὶ τὴ ζωὴ μου, μούνε νὰ γένετο τίποτα βιτόρια εἰς τοὺς χριστιανούς, διατὶ τὸ παντέχαμε, καὶ τώρα ἐγίνῃ ἢ ἀγά-

πη. "Ας ἔχομε ἰσομοῖα. Καὶ ὄχι ἄλλο, καὶ ὁ Θεὸς μὲ τὴν ἀφεντία σου καὶ μὲ μᾶς.

1 μαῖου || 2 εφες | χειρισματα || 3 Μαβρομάτι || 4 πος | ἦς || 5 σκοθουμε || 6 μαῖου || 7 τῆς | Γιανιου || 8 καρτερης | κηρης || 9 εκηρης | μησου | τον Κορπον || 10 ἡστην | προβοδησο || 11 ηστον | ἔμης || 12 λαχηνη | νηκτα | ταχη || 13 ἐρκαισε | ἔδο || 14 κορη || 15 ηστους || 16 ὄσονα | ἔβρη | ηπας | ἦς || 17 γραφο || 18 πεδια | ληπο | κη || 19 πος | σην || 21 καλιτε ρα | κανο || 22 ξαματονομε || 23 της || 25 τομορφητερο || 27 στουτη || 28 χηληα | παντεχο || 29 εκη || 30 γηνηη | χριστιανοσήνη || 31 ταποδεληπα | ζση || 32 τορα | ἔγηνη || 33 αλο.

Γλωσσάριο: 4 ραμένοι = ἀρα(γ)μένοι | ἀριόδουλο =; Κατὰ τὸν Χριστόφορο Γ. Λάζαρη, *Τὰ Λευκαδίτικα ἔτυμολογικὸν καὶ ἐρμηνευτικὸν λεξιλόγιον τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς νήσου Λευκάδος*, Ἰωάννινα 1970: ἀρηοδούλι (ἀραιός + δουλεύω) = ἀραιά καὶ διακεκομμένη ἐργασία, ὑποαπασχόληση. (Ἐπίδειξη κ. Γ. Γ. Ἀλισανδράτου). Σὲ συναγωγὴ λέξεων ἀπὸ τὴν Ἑρκειούσσα, ἀριοδούλιο - ἀρηοδούλι = χαλαρὴ δουλειά, ὑποαπασχόληση. (Πληροφορία κ. Ἐλευθερίας Γιακουμάκη). || 5 ρετζιβάρησα = ἔλαβα (ιταλ. ri(e)cevere) || 12 δὲ κοντίνιο = συνεχῶς (ιταλ. de continuo) || 14 ἀπατός μου = ἐγὼ ὁ ἴδιος || 16 ρεκάπιτο = (προσωρινὴ) διαμονή (ιταλ. recapito) || 17 πασάντζο = διάπλους, ταξίδι (ιταλ. passaggio) || 22 ξαματόνομαι = ξεμπαρκάρω || 23 δεζάζιο = στενοχώρια, ἀνάγκη (ιταλ. disagio) || 24 κονμουδάδοι = τακτοποιημένοι οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ (ιταλ. accomodati) | τζεταδίνιο = ἀστός (ιταλ. cittadino) || 29 ρεφαριστοῦμε = ἀποκατασταθοῦμε (ιταλ. ri(e)fare) | κοντέντος = εὐχαριστημένος (ιταλ. contento) || 32 βιτόρια = νίκη (ιταλ. vittoria) | ἀγάπη = εἰρήνη.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ —ἀγνωστου κατὰ τὰ ἄλλα— Ἀνδρέα δὲν θὰ ἀξίζε ἴσως νὰ ἐκδοθῆ καὶ νὰ σχολιασθῆ γιὰ ἄλλο λόγο, παρὰ μόνον γιὰτὶ ἀπηχεῖ ἀφενὸς τὸ κλίμα εὐφορίας ποὺ προκάλεσε στοὺς Ἕλληνας τῆς Ἀνατολῆς ἡ νίκη τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων στὴ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου²⁸ καὶ ἀφετέρου τὴν ἀπογοήτευσή τους γιὰ τὴν πρόωρη συνθήκη εἰρήνης μεταξὺ Βενετῶν καὶ Τούρκων (Μάρτιος 1573), ποὺ ματαίωσε τὶς ἐλπίδες τους γιὰ ἐνδεχόμενη εὐνοϊκὴ ἀλλαγὴ τῆς πολιτικῆς τους τύχης. Ἄς σημειωθῆ ἀκόμη ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἔχει πρόσθετο ἐνδιαφέρον, γιὰτὶ δὲν προέρχεται ἀπὸ πρόσωπο μὲ ἐπίσημη ιδιότητα, ὅπως ὁ μητροπολίτης Τιμόθεος, ἀλλὰ ἀπὸ ἓνα μέσο Κερκυραῖο ἀστό, τοῦ ὁποῦ οἱ θετικὲς ἢ ἀρνητικὲς ἀντιδράσεις ἐκφράζουν ἀσφαλῶς πιστότερα τὶς σκέψεις καὶ τὰ αἰσθήματα μεγάλῃς μερίδας τῶν συμπατριωτῶν του²⁹.

Ὁ ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς Ἰωάννης Μαυρομάτης εἶναι πολὺ γνωστὸς

28. Γιὰ τὰ σχετικῶς πολὺ λίγα ἑλληνικὰ κείμενα ποὺ ἀναφέρονται στὴ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου καὶ τὸν ἀντίκτυπο τῆς βλ. I. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗ, «Ἀνέκδοτο Βραχὺ Χρονικὸ γιὰ τὴ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», *Ἑλληνικά*, 19 (1966), σ. 105-108.

29. Γιὰ τὶς καταστρεφῆς ποὺ προκάλεσαν οἱ Τούρκοι κατὰ τὴν ἐπιδρομὴ τους στὴ Κέρκυρα τὸ θῆρος τοῦ 1571 καὶ γιὰ τὴν κερκυραϊκὴ κοινωνία τῆς ἐποχῆς βλ. ΕΛΛΗΣ ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, «Ἡ κερκυραϊκὴ πρεσβεία τοῦ 1572 καὶ ὁ ἀντίκτυπος τῶν πολεμι-

ὡς κωδικογράφος, ποὺ δρᾷ στὴν Ἰταλία (Βενετία, Φλωρεντία, Μπολόνια καὶ Ρώμη) μεταξὺ 1541 καὶ 1565, ὅπως τουλάχιστον συνάγεται ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς ἕως σήμερα χρονολογημένους κώδικες ποὺ ἀντέγραψε³⁰. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐκδιδομένη ἐδῶ ἐπιστολὴ τοῦ 1573, ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὴν τελευταία χρονολογικῶς μαρτυρία γιὰ τὸν Ἰωάννη Μαυρομάτη, φαίνεται ὅτι ἤτανε στὴν ὑπηρεσία τοῦ καρδινάλιου Σιρλέτου.

κῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς στὴν Κέρκυρα», *Πρακτικὰ Δ' Παιονίου Συνεδρίου*, τόμ. I (= *Κερκυραϊκὰ Χρονικά*, 23) 1980, σ. 38-46, καὶ διεξοδικότερα τὴ μελέτῃ τῆς ΙΔΙΑΣ, Ὁ ἀντίκτυπος τοῦ Δ' Βενετοτουρκικοῦ πολέμου στὴν Κέρκυρα. Ἀπὸ ἀνέκδοτες πηγές, Ἀθήνα 1982.

30. PAUL CANART, «Les manuscrits copiés par Emmanuel Procataris», σ. 209-210 (ἀδόθι, σ. 236, 237, 238, 239, 241, 244, 246, 247, 256, 257, 260, 261, ἐπισημαίνονται τμήματα Βατικανῶν κώδικων γραμμένα μὲ τὸ χεῖρ τοῦ Ἰωάννη Μαυρομάτη). *Repertorium der griechischen Kopisten, 800-1600. I. Handschriften aus Bibliotheken Grossbritanniens* ἐπιμέλεια E. GAMILLSCHEG καὶ D. HARLFINGER, Βιέννη 1981, σ. 98-99 καὶ Πίν. 171, καὶ τόμ. II. *Frankreich*, τ. Α', Βιέννη 1989, σ. 98. Στὸν κώδ. Vatic. gr. 2124, φ. 151, ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννη Μαυρομάτη πρὸς τὸν Μανουὴλ Προβατάρη, μὲ χρονολογία 19 Αὐγ. 1554.

κακείνου τοσ ήλιε μετς μακροδ' ανξφοροτα πνγ σην πολν και δοβλ
 οσδ καμνη ημωυ ει θυλα και αλο ήτη αρουσάβ κίενη τα οταει
 κείση ν εχ δοσ μακρ ει ο' αλτο γχι δια τινος η' κη η αγυ' α οσ βχ
 σφρων α μευ καβ βαρ σιο βοσ γ ει γούη πωλόν και φρε μαρ τε

Handwritten signature and text:

Handwritten signature: *Πατριναλη*
 Text: *Κησσο σωλοσ ε*

τακείνου τ' εμιασ δ' ο' αλτο ημωυ αιδε λφει ελεα' ολον κω τοσ' αμωσος η' πλω ησ
 λαβ' οσ' εμιασ ταυ χαηλας μαωσ' ησ φωνος του δ' αμωσου κω η' δ' ο' αλτο ημωυ
 βασιλ' ησ ησ' ο' αλτο ημωυ ματ' ερωτ εχων τα' αλτο ημωυ αλτο ημωυ
 λον πωλν δια τινος η' κη η αγυ' α οσ βχ
 κειβω λω πλω σιωνον. Ει κη ησ κω ελεασ μετ' αμωυ ησ κω ησ κω ησ
 κησσο σωλοσ ε

Handwritten signature and text:

Handwritten signature: *Πατριναλη*
 Text: *Κησσο σωλοσ ε*

Εικ. 5. Έπάνω: Κώδ. Vatic. gr. 2124, φ. 31 Βα: 'Η ύπογραφή του μητροπολίτη Τιμοθέου στην επιστολή του προς τον πάπα Ιλιο Ε'. Κάτω: Κώδ. Vatic. gr. 2124, φ. 184α: 'Η ύπογραφή του επισκόπου (μετέπειτα μητροπολίτη) Τιμοθέου σε συστατικό γράμμα.

Handwritten text at the top of the page:

Handwritten text

Handwritten text on the right page, appearing to be a letter or document:

Handwritten text: *Handwritten text*

Handwritten text:

Handwritten text

Handwritten signature and text:

Handwritten signature: *Handwritten signature*
 Text: *Handwritten text*

Εικ. 6. Κώδ. Vatic. gr. 2124, φ. 171: 'Η επιστολή του Αλέξανδρου Δάπτη προς τον μητροπολίτη Τιμόθεο.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ

ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΒΕΦΑ ΚΑΙ ΜΙΧΡΗΣ

ΑΝΩΝΥΜΟΥ ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΣΤΙΧΟΥΡΓΗΜΑ ΙΖ' ΑΙ.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

1. Χειρόγραφη παράδοση τοῦ στιχουργήματος

Τὸ ἐκδιδόμενον ἐδῶ γιὰ πρώτη φορά ἔμμετρο κείμενον παραδίδεται, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, ἀπὸ ἓνα καὶ μόνο χειρόγραφο ἰδιωτικῆς συλλογῆς, τὸ ὁποῖο τώρα ἔχω στὴν κατοχή μου¹. Σὲ παλαιότερη σχετικὴ ἀνακοίνωσή μου, μοῦ εἶχε δοθεῖ ἡ εὐκαιρία καὶ εἶχα ἀσχοληθεῖ μὲ τὴ σύντομη παρουσίαση καὶ περιγραφή του². Θεωρῶ σκόπιμο νὰ ἐπανέλθω, καὶ σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴ μελέτη, σὲ περιληπτικὴ παρουσίαση τοῦ κώδικα ποὺ περιέχει τὸ στιχούργημα.

Ὁ κώδικας αὐτὸς εἶναι χαρτῶος, διαστάσεων 22 × 16,5 ἑκατοστά. Εἶναι δεμένος, μὲ στάχωση δερμάτινη τῆς ἐποχῆς (18ος αἰ.), μὲ ἔκτυπα κοσμήματα καὶ παραστάσεις στὴ βύρσινη ἐπένδυση, τὴ Σταύρωση τοῦ Χριστοῦ, σὲ ρομβοειδῆ πλαίσιο, στὴν πρόσθια ὄψη, καὶ τὴν ὀλόσωμη ἀπεικόνιση, στὴν ἄλλη ὄψη, καθήμενης μορφῆς ποὺ δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ταυτισθεῖ, ἴσως κάποιου ἡγεμόνα ἢ πρίγκιπα τῶν Παραδουνάβιων Ἡγεμονιῶν, ἀφοῦ, ὅπως θὰ δοῦμε, τὸ χειρόγραφο προέρχεται ἀπὸ τὴ Ρουμανία. Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει ἐπιγραφή ποὺ θὰ βοηθοῦσε στὴν ταύτιση τοῦ εἰκονιζόμενου.

Ὁ κώδικας ἀποτελεῖται ἀπὸ 424 σελίδες, 5 φύλλα στὴν ἀρχὴ χωρὶς ἀρίθμηση καὶ ἄλλα 19 στὸ τέλος, ἐπίσης χωρὶς ἀρίθμηση, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ περισσότερα εἶναι ἄγραφα. Ἄγραφες ἐπίσης εἶναι καὶ οἱ σελίδες 203-204. Ἡ σελιδαρίθμηση 1-424 ἔχει τεθεῖ μὲ τὸ χέρι τοῦ ἄγνωστου κωδικογράφου.

Τὸ χειρόγραφο εἶναι γραμμένο ὀλόκληρο ἀπὸ τὸν ἴδιο γραφέα. Ἡ γραφή,

1. Τὸ ἐν λόγω χειρόγραφο προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχειο τοῦ ἀείμνηστου Καθηγητῆ-Ἀκαδημαϊκοῦ Ἡλία Γ. Μαρσιολόπουλου, ὁ ὁποῖος καὶ μοῦ τὸ εἶχε δωρίσει.

2. Βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Συλλογὴ φαναριώτικων στιχουργημάτων σὲ κώδικα τῶν μέσων τοῦ ΙΗ' αἰῶνα», Ὁ Ἑραμιστής 21 (1997) σ. 45-50.

λεπτόγραμμη, είναι σταθερή και ευανάγνωστη, ή συνηθισμένη τῆς ἐποχῆς, ὄχι ὅμως ιδιαίτερα καλλιγραφική. Ὁρθογραφικά λάθη υπάρχουν ἀρκετά.

Στὴ σελίδα 424, μετὰ τὸ τέλος συλλογῆς φαναριώτικων στιχοῦργημάτων, μὲ δύο μονοκονδυλιές ὑπογράφει ὁ κτήτορας τοῦ χειρογράφου Θεοδωράκης Ἰουλιανός, ἐνῶ στὴ συνέχεια, ἀκριβῶς ἀπὸ κάτω, μὲ τὸ ἴδιο μελάνι γράφει καὶ τὸ πλήρες κτητορικό του σημείωμα: *Καὶ τόδε σὺν τοῖς ἄλλοις Θεοδωράκη Ἰουλιανοῦ*. Ὅπως δείχνει τὸ εἶδος τῆς γραφῆς καὶ τὸ διαφορετικὸ μελάνι, ὁ κτήτορας δὲν ταυτίζεται μὲ τὸν κωδικογράφο, ὁ ὁποῖος παραμένει ἄγνωστος. Καὶ ὁ κτήτορας ὅμως τοῦ κώδικα δὲν εἶναι πρόσωπο γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἄλλοῦ.

Ὁ χάρτης τῶν φύλλων τοῦ κώδικα εἶναι λεπτός, ἀδρὸς στὴν ἀφή καὶ υποκίτρινος. Φέρει καὶ ὑδατόσημο (filigrane), ποῦ παρουσιάζεται σὲ δύο τμήματα, σὲ δύο διπλωνόμενα φύλλα, καὶ παριστάνει εἶδος διακοσμητικοῦ στέμματος ἢ θυρεοῦ.

Βέβαιη πάντως εἶναι ἡ ρουμανικὴ προέλευση τοῦ κώδικα, ὅπως ἀποδεικνύει, στὸ πρῶτο χωρὶς ἀρίθμηση φύλλο ὅπου ἀρχίζει «πῖναξ» περιεχομένων, σφραγίδα τοῦ γνωστοῦ ἱατροφιλόσοφου-γυναικολόγου, ποῦ ἔζησε καὶ ἔδρασε στὴν Κωνσταντιῆ τῆς Ρουμανίας κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ αἰῶνα μας, Ἐκτορα Σαραφίδη, ὁ ὁποῖος ἔχει δημοσιεύσει καὶ εἰδικὴ διατριβή, τὸ 1940, γιὰ τὴν πολυπλευρὴ δράση καὶ τὴν προσφορά, κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ, τῶν Ἑλλήνων γιατρῶν τῆς Ρουμανίας κατὰ τὴ φαναριώτικη, κυρίως, καθὼς καὶ τὴ μετέπειτα περίοδο³.

Ἡ προέλευση τοῦ κώδικα ἀπὸ τὴ Ρουμανία σχετίζεται καὶ μὲ τὰ περιεχόμενά του, ἀφοῦ σ' αὐτὸν περιλαμβάνεται (σελ. 267-424) μεγάλη συλλογὴ φαναριώτικων στιχοῦργημάτων (175), καὶ ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τῶν Παρίστριων Ἡγεμονιῶν (Βουκουρέστι, Ἰάσι κ.ἄ.) ὑπῆρξαν ἐστία καὶ βασικὸς χώρος ὅπου καλλιεργήθηκε καὶ ἀνθίσε τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ποιητικῆς παραγωγῆς.

Τὸ χειρόγραφο δὲν ἔχει κωδικογραφικὸ σημείωμα, ὅπως ἀναφέραμε, καὶ δὲν εἶναι χρονολογημένο. Ἡ παλαιότερη ρητὴ χρονολογικὴ μαρτυρία ποῦ ἀπαντᾷ εἶναι τὸ ἐξῆς μεταγενέστερο σημείωμα στὴ σελίδα 129: *Εἰς τοὺς 1808 εἶναι ἀπὸ κτίσεως 7316*. Ἐχομε λοιπὸν κατ' ἀρχὴν τὸ ἔτος 1808 ἀσφαλὲς terminus ante quem γιὰ τὸ χρόνο ποῦ γράφτηκε ὁ κώδικας. Στὰ χωρὶς ἀρίθμηση φύλλα, πρὸς τὸ τέλος, ὑπάρχει ἐπίσης ἡ χρονολογία 1825, μὲ ἡμερομηνίες Ἰουνίου 5 καὶ 10.

Στὴν ἀκριβέστερη χρονολόγηση τοῦ κώδικα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς προαναφερθεῖσες σημειώσεις, βοηθεῖ τὸ στὴ σελίδα 27 καὶ ἐξῆς περιεχόμενο κείμενο μὲ τὸν τίτλο: *Καλεντάριον παντοτινὸν μεταγλωττισθὲν ἐκ τῆς λατινίδος φωνῆς*

3. Βλ. ΕΚΤ. ΣΑΡΑΦΙΔΟΥ, *Ἑλληνες ἱατροὶ ἐν Ρουμανία*, Πραγματεῖα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 12, ἀριθ. 1, Ἐν Ἀθήναις 1940 σ. 1-47.

εἰς πεζὴν διάλεκτον δηλοῦν τί μ ἐ λ λ ε ι γ ε ν ἔ σ θ α ι εἰς τὰ κάτωθεν σημειωθέντα ἐτι [sic] καὶ καθ' ἐξῆς: 1722, 1750, 1778, 1806, 1834, 1862, 1890 καὶ 1918. Ἐπομένως τὸ «καλεντάριον» αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἔχει γραφεῖ κατὰ τὸ ἔτος 1722 ἢ λίγο πρὶν ἀπ' αὐτό, ἀφοῦ ἀναφέρεται σὲ προβλέψεις μετεωρολογικῶν φαινομένων καὶ ἀστρολογικῆς προφητείας, μὲ βάση τὰ ζώδια, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1722 καὶ ἐξῆς.

Ὅμως ὁ σύμμεικτος αὐτὸς κώδικας ἀποτελεῖ, ὅπως ἴσως, ἀντίγραφο ἄλλου, καὶ μὲ μεγάλη πιθανότητα μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸ πρῶτο μισὸ ἢ ἀκριβέστερα στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ ΙΗ' αἰῶνα.

Εἰδικότερα, τὸ κείμενο ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει, ἡ ἔμμετρη «Διήγησις» Βεφαῖ καὶ Μιχρῆς (σελ. 205-266 τοῦ κώδικα), ἔχει ἀναμφισβήτητα ἀντιγραφεῖ ἐδῶ ἀπὸ ἄλλο, παλαιότερο κώδικα ἢ ἀπὸ τὴν ἀνεξάρτητη πρωτόγραφη «φυλλάδα», ὅπου ἦταν ἀρχικὰ γραμμένο ἀπὸ τὸν ἀνώνυμο συντάκτη-μεταφραστή του, ὅπως ρητὰ δηλώνεται:

*Ὡ φίλε μου, μὴ βαρεθῆς ἐτούτην τὴν φ υ λ λ ἄ δ α
νὰ τὴν διαβάσης μιὰ φορὰ, ὅτ' ἔχει νοστιμάδα.*
(στ. 1-2)

*Ὅθεν, νὰ ζήσης, δέομαι, πάρε ἀνάγνωσέ την
κι ἂν δὲν σ' ἀρέση, φίλε μου, ὀπίσω στεῖλέ μέ την.*
(στ. 9-10)

Τούτη, φίλε μου, ἡ φ υ λ λ ἄ δ α | ἔχει ἄρα νοστιμάδα.
(στ. 15-16)

*Καὶ σὺ, ὦ φίλε μου, νὰ ζῆς, ἀφ' οὗ τὴν διαβάσης,
τὸ ὄνομά σου νὰ χαρῆς, μὴ μὲ περιγελάσης
μόν' ἂν σ' ἀρέση, ἔχε την, εἰδὲ κατάκουσέ την,
εἰς τὸ πηγὰδι ῥίξε την ἢ καταξέσχισέ την.*
(στ. 1427-1430)

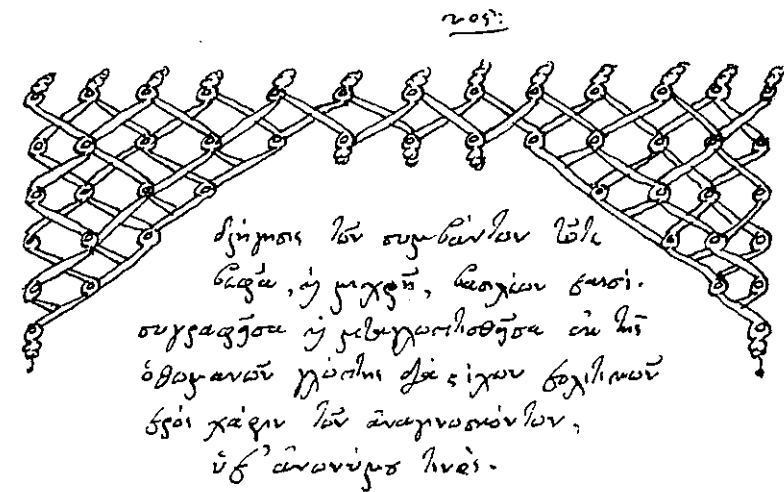
*Μὲ φαίνεται νὰ σ' ἄρεσε, φίλε μου, ἡ φ υ λ λ ἄ δ α,
περνώντας την νὰ εὐρισκες μεγάλην νοστιμάδα.*
(στ. 1439-1440)

Προτοῦ ἀσχοληθῶ μὲ τὸ στιχοῦργημα τοῦ Βεφαῖ καὶ τῆς Μιχρῆς, δίνω μιὰ σύντομη ἀναγραφὴ τῶν περιεχομένων τοῦ σύμμεικτου κώδικα:

1 (σ. 1-26): *Καλεντάριον τὰ νῦν πρῶτον εἰς ἀπλήν τῶν Βλαχῶν γλῶσσαν τῶ-
πω δοθέν ἀπὸ τῆς σλαβανικῆς γλώττης μεταφρασθέν· δεικνύων ἀπὸ ἀφ' ὅ-
ἔτος μέχρι χρόνων ἑκατόν...*

- 2 (σ. 27-51): Τὸ δεύτερο «καλεντάριο» ποῦ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ ἔτος 1722, καὶ τοῦ ὁποῦ τὸν τίτλο ἤδη ἀναφέραμε.
- 3 (σ. 52-70): Βιβλίον διὰ κάθε συλλογισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ὅπου ἤθελε ἀγαπήσῃ νὰ ἐγνωρίσῃ κακὸν ἢ καλὸν κατὰ τὴν φανέρωσιν τῶν τριῶν ζαριῶν.
- 4 (σ. 71-74): Φυσιολογικὸν διὰ νὰ ἐγνωρίσῃ τινὰς τὸν ἀνθρώπον.
- 5 (σ. 75-77): Περὶ τῶν 12 ζωδίων καὶ περὶ τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου ὅπου μερίζεται κατὰ τὰ 12 ζώδια.
- 6 (σ. 78-103): Περὶ τῶν 12 ζωδίων καὶ τῶν γενηθέντων ἀρσενικὸν ἢ θηλυκὸν εἰς τὸ κάθε ζώδιον καὶ τί δηλοῖ.
- 7 (σ. 104-116): Περὶ τῶν ἡμερῶν τῆς εἰβδομάδος καὶ ἐν ποίᾳ ἡμέρᾳ γενηθῆ ἀρσενικὸν ἢ θηλυκὸν τί δηλοῖ.
- 8 (σ. 116-122): Περὶ βροντῆς τοῦ κάθε μηνός, εἰς ὅποιαν ἡμέραν τύχῃ, τί δηλοῖ.
- 9 (σ. 123-128): Περὶ σειμοῦ· ὅταν γίνεται εἰς τὸν μῆνα ἢ ἡμέραν ἢ νύκτα, τί δηλοῖ.
- 10 (σ. 129-137): Περὶ τῆς βασιλείας τῶν 12 ζωδίων, καὶ ποῖον βασιλεύει τὸν κάθε χρόνον, καὶ τί μέλλει γενέσθαι.
- 11 (σ. 138-140): Τοῦ σοφωτάτου Γαληνοῦ δίαυτα ἀκριβοῦς περὶ τῶν τέσσαρων στοιχείων τοῦ χρόνου καὶ περὶ καταστάσεως ὑγείας ἀνθρώπου καὶ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ.
- 12 (σ. 141-146): Ἀστραμυφύχον ὄνειροκριτικὸν κατὰ ἀλφάβητον διὰ στίχων ἱαμβικῶν.
- 13 (σ. 147-159): Ἔτερον ὄνειροκριτικὸν κατὰ ἀλφάβητον διὰ στίχων ἱαμβικῶν, Νικηφόρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως.
- 14 (σ. 160-193): Ὁνείρων κρίσεις σύντομος καὶ ἀληθεὶς λίσαν, ὡς φησὶν εἶναι Γερμανοῦ τοῦ ἁγιοτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἱφευρέματα κατὰ ἀλφάβητον.
- 15 (σ. 194-202): Ἴσον ἀπαράλακτον τοῦ προτοτύπου χατσιριφίου τοῦ σουλτάν Σελήμ διὰ τὸν ἀνακινισμὸν τοῦ μοναστηρίου Ἐρηροποτάμου καὶ διὰ τὰ λοιπὰ προνόμια καὶ ἀσυνδωσίας ὅπου ἐχάρισεν ὅταν ἐκυρίευσεν τὴν Αἴγυπτον.
- 16 (σ. 205-266): Διήγησις τῶν συμβάντων τῶ τε Βεφᾶ καὶ Μιχρηῆ, βασιλέων παισί· συγγραφείσα καὶ μεταγλωττισθεῖσα ἐκ τῆς Ὁθωμανῶν γλώττης διὰ στίχων πολιτικῶν πρὸς χάριν τῶν ἀναγνωσκόντων, ἐπ' ἀνωμόμου τινός.
- 17 (σ. 267-424): Ἀκολουθεῖ ἡ συλλογὴ τῶν 175 φαναριώτικων στιχορρηγμάτων: Ἰδοῦ σημειώονμαι καὶ μερικὰ τραγούδια⁴.
Στὴ σελίδα 401 τοῦ κώδικα ὑπάρχει ἡ ἐξῆς σημείωσις, γραμμμένη με ἔξυπνο καὶ λεπτὸ χιοῦμορ: βιβλίον ἐξέρετον διὰ τὴν πύρ καϊάν.

4. Παρουσίασις τῶν στιχορρηγμάτων αὐτῶν με ἀλφαβητικὴ ἀναγραφὴ τῶν *incipit* βλ. στοῦ Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, δ.π., σ. 50-71.

ὦ φίλων μου τῶν ἀγαθῶν ἐπέμψτε μοι
νὰ εἶναι ἡμεῖς γὰρ φοβᾶ ὅτι ἄλλο νοσηράδα.
ὅτι εἴ ἂν ἀνέμενε φοβᾶ ἢ ἐγγενεῖς μαγᾶ,
ἐπὶ σ' ἐμένα φαίνεται δὴν ζῶντο γιὰ τὴν σφᾶρα.
εἴ ποτε νοσηρὸν φίλητε φοβᾶ εἴ ποτε ἡμεῖς,
γίαν φοβᾶ γιὰ τὸ ἐξῆς φοβᾶ δὴ εἴ ποτε βασιλέων.
ἢ ἐπὶ χιόνισσ φοβᾶ δὴν δὴ νὰ εἶναι ἡμεῖς,
καὶ ἡδονὴν ἢ χιόνισσ δὴν δὴ νὰ ἀναγνωρίσῃ.
ὅθεν νὰ γίνομε δῖνημοι φοβᾶ ἀναγνωρίσῃ.
καὶ εἴ ποτε σ' ἀγία φίλητε ὅπου σφᾶρα.
αἴ ποτε ἀγία εἴ ποτε φοβᾶ νὰ εἶναι ἡμεῖς,
ἢ σ' ἡμεῖς τὸ βασιλέων δὴν δὴ νὰ γιὰ τὴν σφᾶρα.
γίαν γιὰ τὴν χιόνισσ μαγᾶ ἢ ἡμεῖς σ' ἀγία,
ὅτι εἴ ποτε τὸ βασιλέων μαγᾶ γιὰ βασιλέων σφᾶρα.
ἢ ἀναγνωρίσῃ.

ΠΙΝ. Α'. Σελίδα 205 τοῦ χειρογράφου, ὅπου ἡ ἀρχὴ τοῦ κειμένου (στ. 1-14).

ὅτι ὄρα ἀβραμόναι,
 ἢ γῆτε ἐργασθόντων.
 ὁ ὄρα ἴνα σεβασθε.
 ὅταν ἴνα ἢ ἔργα.
 ἰὸ δὲ βανὶ ἰὸ θανῶτα,
 γόν δὲν ἔργη ἐν ἰακωβίαι.
 αὐτὴ γόν ἢ δουκία,
 δὲν ἀείσμα σεβασθε.
 γὲ αὐτὴν ἰακωβίαι ἐλθῆναι,
 δὲν ἔργη δὲ νὰ βανῆ.
 γῆτε ἀίμα βανθῶτα,
 γῆτε δὲ βανῆ ἰακωβίαι
 γῆτε ἀβραμόναι ἢ πῆρη,
 γῆτε χεῖρας πῆρη ἀίμα.
 ἰὸ ὅσοι ἢ ἀβραμόναι.
 ἀίμα ἢ νὰ ἀίμα.
 ὁ ὄρα ἰὸ γῆτε βανθῶτα,
 ἐν ἀίμα ὅσον ἔργησα. *S S S*

ἰσοφία ὀνομαζομένη, γῆτε ἰὸν βεβῶ.
 ἀβραμόναι ἢ πῆρη ἰὸν ἢ ἰσοφία,
 αὐτὴ γῆτε δὲν ἀίμα ἢ ἐν πῆρη.
 ἰὸν ἰακωβίαι γόν ἰὸν ἢ ὄρα,
 πῆρη ἀίμα ἐν ἰακωβίαι ἢ ἐν πῆρη γῆτε.
 πῆρη ὄρα

ΠΙΝ. Β'. Σελίδα 207 τοῦ χειρογράφου (στ. 37-58 τοῦ ποιήματος).

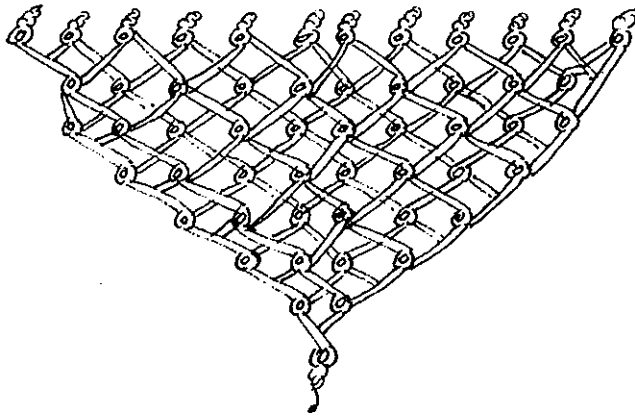
ἢ ἰὸν ἐν ἀβραμόναι βεβῶ ἢ αὐτῶν
 ἰὸν ἔργη ὄρα ἢ ὁ βεβῶ ἰὸν ἔργη ὄρα βανῆ.
 ἢ ἰὸν ἔργη ἐβανῆ ἢ πῆρη ἢ ἰακωβίαι
 νὰ ἰὸν ἀίμα νὰ ἔργη ἐν ἀβραμόναι
 ἢ ἔργη ἀίμα ὄρα πῆρη ἢ ἀίμα ὄρα
 πῆρη ἢ ἰὸν βεβῶ ὄρα γῆτε ἔργη.
 ἐν ἀβραμόναι ἔργη ἰὸν βεβῶ χεῖρας ἔργη,
 ὄρα ἰὸν ἀβραμόναι πῆρη ἢ ἔργη.
 ἢ ἐν ἔργη ὄρα νὰ πῆρη ἢ ὄρα ἔργη,
 ὄρα ἢ ἰὸν ἔργη ἢ ὄρα ἔργη.
 ἐν ἀβραμόναι γῆτε ἔργη νὰ ἔργη
 νὰ πῆρη ὄρα ἢ ἰὸν ὄρα ὄρα βεβῶ
 νὰ ὄρα ὄρα γῆτε ἔργη ἢ ἔργη ἢ ἔργη.
 ἰὸν ἔργη ἢ ἔργη ἢ ἔργη ἔργη.
 ἔργη ἢ ἔργη ἰὸν ἀβραμόναι ἢ ἔργη
 ἀβραμόναι ἢ ἔργη ἢ ἔργη ἢ ἔργη.
 ἰὸν ἀβραμόναι ἰὸν βεβῶ ἰὸν πῆρη
 ἰὸν πῆρη ἢ ἔργη ἀβραμόναι,
 ἰὸν πῆρη πῆρη βεβῶ ἰὸν βεβῶ πῆρη.
 ἐν βεβῶ ἰὸν πῆρη ἔργη ἢ ἔργη,
 ἢ ἀβραμόναι ἢ πῆρη ὄρα νὰ ἔργη ἔργη.
 ἀβραμόναι ἰὸν βεβῶ νὰ ἔργη ἢ ἔργη,
 πῆρη ἀβραμόναι ἀβραμόναι ἢ ἔργη.

ἢ ὄρα

ΠΙΝ. Γ'. Σελίδα 233 τοῦ χειρογράφου (στ. 659-682).

266:

τὸν ἀγγεῖον τοῦ φαίνοντα ἄσχημα βυρσομαῖα,
 καὶ ἰδὸς αὐτὸν εἰς ὅσον αἰ μεσοχρονισμαῖα.
 ἢ αὐτοῖς οἱ ἀρρόλιανος ἔφη ἡ ἀποκαταστάσις,
 τοῖς ἱερατικῶς ὁ παθὴς γοῖα ἴδεν γινώσκῃ.
 ἢ αἰνοῖα δὲν ἡ γὰρ ἴδεν ἴδεν ναὶ δακτύλοι,
 καὶ τὸν τοῦ φαντασίου ἢ ἀγὸν ὁ ἄγγον ναὶ τοῦ ἀρβασίου.
 ὁ ἰσχυρὸν ὁ δὲ ἴδεν αὐτὸν ἴδεν γὰρ γινώσκῃ,
 ἢ ἴδεν τὸν ἄγγον γινώσκῃ σὺν τὸν ἰσχυρὸν γινώσκῃ.
 ἔφη σὺ ἴδεν ἀρρόλιανος ἢ ἔφη σὺ γινώσκῃ,
 φάντασίου γὰρ ἴδεν ἀρρόλιανος ἢ ἰσχυρὸν γινώσκῃ.

ΠΙΝ. Δ'. Σελίδα 266 τοῦ χειρογράφου, ὅπου τὸ τέλος τοῦ ποιήματος (στ. 1449-1458).

Δεύτερο χειρόγραφο τοῦ στιχουργήματος, ἀγνοούμενο σήμερα

Στὸ φυλασσόμενο στὸ Κέντρο Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Ἀρχεῖο Οἰκονόμων (φάκ. XIV, ἀριθ. 423) ὑπάρχει αὐτόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Μανουὴλ Γεδεών, τῆς 27ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1870, πρὸς τὸν Σοφοκλῆ Οἰκονόμο, γιὸ τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων. Στὴν ἐπιστολὴ αὐτή, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, ὁ Μ. Γεδεών ἀναγράφει καὶ τοὺς τίτλους 10 χειρογράφων, τὰ ὅποια ἀγόρασε καὶ διαθέτει πρὸς πώληση:

Ἴδον δὲ τὰ ἀγορασθέντα χειρόγραφα, τὰ ὅποια καὶ ταῦτα αὐριον, μεθαύριον θὰ πωλήσω ὅσα καὶ ἂν μοι δόσουν. Ὅχι ὅμως καὶ μὲ ζημίαν μου. Διότι ὅσα ἔχω μέχρι τοῦδε (30 σχεδὸν) μοῦ ἐκόστισαν ἴσως 500 φράγκα, τὰ ὅποια ἀπὸ τοῦ 1867-1870 δίδω ἀφειδῶς καὶ φειδομένως.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 6 χειρόγραφο τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς περιγράφεται ὡς ἑξῆς:

Ἱστορία ὀνομαζομένη Μίχρη-ἰλὲν-Βεφαῖ ποίημα ἐκ 46 σελίδων, οὗ λείπει ἡ 13-14 ἄγνωστον τίπος ἐκ τοῦ τουρκικοῦ μετάφρασις. φρ. 10 (ἡ τιμὴ πώλησης).

Ἀναμφισβήτητα, πρόκειται γιὰ τὴν ἐκδιδόμενη ἐδῶ ἑμμετρῆ διήγησι Βεφαῖ καὶ Μιχρῆς. Ὁ τίτλος εἶναι ἀκριβῶς ὅμοιος (βλ. παρακάτω, στὴν ἔκδοσι τοῦ στιχουργήματος, τὸν τίτλο πάνω ἀπὸ τὸν στ. 55, καθὼς καὶ τὸν ἐκτὸς κειμένου Πίν. Β', σελ. 68 καὶ 42 ἀντίστοιχα).

Τὸ χειρόγραφο τοῦ Μ. Γεδεών ἦταν ἀνεξάρτητη φυλλάδα, ἀπὸ 46 σελίδες, ποὺ περιεῖχε μόνον τὸ στιχούργημα αὐτό. Εἶχε ἐκπέσει καὶ ἓνα φύλλο (σελ. 13-14). Ὁ κώδικας ποὺ ἔχω στὴν κατοχὴ μου καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποῖο δημοσιεύω τὴ διήγησι Βεφαῖ καὶ Μιχρῆς εἶναι σύμμεικτος καὶ τὸ στιχούργημα περιέχεται στίς σελίδες τοῦ 205-266. Ἴσως τὸ χειρόγραφο τοῦ Μ. Γεδεών νὰ ἦταν μεγαλύτερου σχήματος ἢ περισσότερο πυκνογραμμμένο, ἀφοῦ ἦταν μικρότερο κατὰ 15 περίπου σελίδες.

Ἡ τύχη τοῦ χειρογράφου τοῦ Μ. Γεδεών ἀγνοεῖται σήμερα. Δὲν γνωρίζομε ἂν αὐτὸ ὑπάρχει καὶ ποῦ βρίσκεται.

2. Συγγραφείας, χρονολόγησι, εἶδος καὶ περιεχόμενα τοῦ στιχουργήματος

Τὸ στιχούργημα, ὅπως ἀναφέρθηκε ἤδη, περιέχεται στίς σελίδες 205-266 τοῦ κώδικα. Ὁ συγγραφεὴς ἢ μᾶλλον ὁ μεταφραστῆς του, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ μεταγλώττιση τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσ-

Ίστορία δημοκρατίας Μίχι-Ιλν-Βεφα.
 σύμμαχος έλα 46 σελίδων, σελ. 13-14.
 άρτυρον τής εν 75 τρωμασ μελλάβρασις.
 ----- σελ. 10

7) Νωαννιούσιν Ίστορολόγιον Στήσις δαυ -
 μαζι. τής Νωάντ Πασα Βεζιρμπασι (Βεστ-
 σα 75 (1821) ευχαρί. σελ. 10 ----- σελ. 10

8) Καλλιόπου Φυλάκτ άρτυρον χάρμιν πόδωκ.
 (75 τρώμασ. σελ. 140) ----- σελ. 40

9) Μαμαρ'ιου Καββαδ'ι χάρμιν κατ' ούδωλαίρι-
 άντηχάρμιν τής Γεωργ'ιου Μενιαχού 75 Περσ'ι.
 (άρτυρον τής εν 75 τρώμασ 75 Βεφα-
 δον)

10) Πρόδοκτ εν Βεφα εν τής Μιχρήνι
 75 Θεοφ'ιου Κορυδαλίαν, άρτυρον τής εν 75
 μετ' εράμα 25 σελίδων, 75 25 25
 μου εράμα, έχομεν 75 εράμα εν 75

165 %.

επιστολήν Ίστορολόγιον έρμι,
 εδοκίμησεν χαίρει
 Υ.Γ. Τησ Παρασκευήσ εν τής εν 75
 έπιστολήν γραφ'ι εν τής εν 75
 βιβλίο τής εν 75

 ----- μετ' Παπατριάν

ΠΙΝ. Ε'. 'Η τελευταία σελίδα τής επιστολής (27 'Οκτ. 1870) του Μ. Γεδεών προς τον Σο-
 φολή Κ. Οικονόμο ('Αρχείο Οικονόμων, φάκ. XIV, αριθ. 423). 'Επάνω, αριθ. 6: «Ίστορία
 δημοκρατίας Μίχι-Ιλν-Βεφα».

σα⁶, σε δεκαπεντασύλλαβους «πολιτικούς» στίχους, είναι άγνωστος, «άνώνυ-
 μός τις», όπως δηλώνεται στον τίτλο. Αναμφισβήτητα όμως γνώριζε άριστα
 την τουρκική γλώσσα, στην οποία ήταν γραμμένο το πρωτότυπο κείμενο, αλλά
 και τη δημόδη ελληνική τής εποχής του χειριζόταν με μεγάλη άνεση. Διέθετε
 επίσης αξιόλογες ποιητικές και στιχουργικές ικανότητες. Δεν μπορεί κανείς με
 βεβαιότητα να εικάσει την καταγωγή του. Πιθανότατα πρόκειται για φαναριώ-
 τη λόγιο τής Κωνσταντινούπολης ή των Παραδουνάβιων 'Ηγεμονιών, ο οποίος
 θα γνώριζε την τουρκική γλώσσα όπως και τη μητρική του ελληνική. Στο έλ-
 ληνικό κείμενο, όπως είναι φυσικό, έχουν παραμείνει και άρκετες τουρκικές λέ-
 ξεις, τις οποίες μπορεί να βρει κανείς στο παρατιθέμενο στο τέλος τής μελέτης
 Γλωσσάριο. 'Εξ άλλου ήταν και συνήθεια τής εποχής ή χρήση τόσο στον προ-
 φορικό όσο και στο γραπτό λόγο τουρκικων λέξεων και φράσεων.

Το δημοσιευόμενο εδώ μεταγλωττισμένο από την τουρκική στιχούργημα
 είναι άχρονολόγητο. Δεν υπάρχει ούτε όνομα συγγραφέα ούτε κωδικογραφικό
 σημάδι με κάποια χρονολογική ένδειξη. Δεν έχουμε επίσης έντοπίσει το ά-
 κριβές πρότυπό του, απ' όπου έγινε ή μετάφραση. Όπως θα άναφερθεί παρα-
 κάτω, έργο στην τουρκική με τον τίτλο «Μιχρή και Βεφάς» έχουν συντάξει τέσ-
 σερις Τούρκοι συγγραφείς που έζησαν κατά το χρονικό διάστημα από το ΙΕ'
 έως τα τέλη του ΙΣ' αιώνα.

'Επειδή όμως το ελληνικό στιχούργημα περιέχεται, εξ αντιγραφής ήδη,
 σε κώδικα του α' τέταρτου του ΙΗ' αιώνα, και όπως συνηγορούν επι πλέον και
 τα γλωσσικά στοιχεία του κειμένου, πιστεύω ότι μπορεί να χρονολογηθεί με
 πιθανότητα στο β' μισό, και μάλιστα προς τα τέλη, του ΙΖ' αιώνα.

'Από περιορισμένη σχετικά έρευνα στην τουρκική βιβλιογραφία⁶ προκύ-
 πτει ότι το στιχούργημα του Βεφα και τής Μιχρής εντάσσεται στην ομάδα των
 nazire (= παραλλαγών), και μάλιστα αυτών που άναφέρονται σε δύο ήρωες, σε
 ζευγάρι έραστών, όπως Leyla vü Mecnum, Yusuf u Züleyha, Husrev ü Şi-
 rin, Cemşid ü Hursid, Süheyl ü Nevbahar, Mihri ü Mah κ.ά. 'Η υπόθεση
 των έργων αυτών, ως επι το πλείστον, είναι έρωτική.

Τέσσερις Τούρκοι συγγραφείς φέρονται ότι συνέγραψαν έργο με τον τίτλο

5. Για ελληνικές μεταφράσεις από την τουρκική γραμματεία βλ. την πρόσφατη μελέ-
 τη του καθηγητή Γ. ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ, «'Η πρώτη έντυπη ελληνική μετάφραση από την
 τουρκική λογοτεχνία (1800)», Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικων Σπουδων 12 (1997-98) σ.
 155-167 (κυρίως βλ. σ. 155-159, όπου γίνεται λόγος για «πρώτες γνωστές» χειρόγραφες
 ελληνικές μεταφράσεις τουρκικής «προλογοτεχνικής» ή «παραλογοτεχνικής» ύλης, πιθανό-
 τατα του α' μισού του ΙΗ' αιώνα).

6. Στην έρευνα στην τουρκική βιβλιογραφία, καθώς και στη μεταγραφή στην τουρκική
 και μετάφρασή τους στην ελληνική των πολλών τουρκικής προελεύσεως λέξεων του δημο-
 σιευόμενου εδώ στιχουργήματος με βοήθησε ή συνάδελφος Π η ν ε λ ό π η Γ ρ. Σ τ α θ η.
 Για τη βοήθειά της αυτή την ευχαριστώ θερμά (βλ. και Γλωσσάριο στο τέλος).

Mihr ü Vefa (= Μιχρή και Βεφάς, που μεταφράζεται στην ελληνική «Ήλιος και Σταθερότητα»).

Πρόκειται για τον Ümmi Isa (Άμαθή Ήησου, ΙΕ' αί.), τον Haşimi από την Προύσα (Bursalı Haşimi, ΙΖ' αί.), τον Mustafa, υπεύθυνο κτηματολογίου (Mustafa Defteremini, † 1569) και τον Âli από την Καλλίπολη (Gelibolulu Âli, † 1599), ο οποίος, το έτος 1569, παρουσίασε το έργο Mihr ü Vefa στο διάδοχο του θρόνου, τον μετέπειτα σουλτάνο Μουράτ Γ' (1574-1595) που βρισκόταν τότε στη Μάνισα⁷.

Το μοτίβο των δύο έρωτευμένων νέων, με τις πολλές ταλαιπωρίες και τις ατέλειωτες και φανταστικές περιπέτειες που οδηγούν όμως στην εύτυχη κατάληξη του ειδυλλίου του ζευγαριού, είναι γνωστό στην ελληνική γραμματεία και πολυχρησιμοποιημένο ήδη από τους παλαιούς χρόνους.

Έτσι, κατά την ύστερη Αρχαιότητα, την περίοδο ειδικότερα της λεγόμενης «δευτέρας σοφιστικής» (Β'-Δ' αί. μ.Χ.), έχουμε τα δημοφιλή και εύρέως διαδεδομένα έρωτικά μυθιστορήματα *Τὰ κατὰ Ἀνθειαν καὶ Ἀβρακόμην Ἐφεσιακά* του Ξενοφάντος του Έφεςίου (Β' αί. μ.Χ.), *Τὰ κατὰ Λευκίπτην καὶ Κλειτοφῶντα* του Ἀχιλλέως Τατίου (Β' μισό του Β' αί. μ.Χ.), *Τὰ κατὰ Δάφνην καὶ Χλόην* του Λόγγου (γύρω στὰ 200 μ.Χ.), *τὰ Αἰθιοπικά* (με πρωταγωνιστές τὸν Θεαγένη καὶ τὴν Χαρίκλεια) του ἐπισκόπου Τρίκκης Ἡλιοδώρου (μέσα Δ' αί. μ.Χ.).⁸

Ἀναβίωση τοῦ έρωτικοῦ μυθιστορήματος τῆς ὑστερῆς ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος θὰ συναντήσουμε μετὰ πολλοὺς αἰῶνες, στοὺς μεσοβυζαντινοὺς χρόνους,

7. Βλ. ΑΓΑΗ SIRRI LEVEND, *Türk Edebiyatı Tarihi* (= *Ἱστορία τῆς Τουρκικῆς Λογοτεχνίας*), Ankara 1988³, σ. 70-80, 133, 390. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στὴν Κωνσταντινούπολη κατὰ τὸν ΙΗ' αἰ. ὑπάρχει Πλατεῖα Βεφά («Βεφά μειδάνι» βλ. ΑΘΑΝ. ΚΟΜΝΗΝΟΥ ΥΨΗΛΑΝΤΟΥ, *Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιον*, Ἐν Κόλλει 1870, σ. 628). Ἑλληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὴν τουρκικὴ έρωτικοῦ μυθιστορήματος, πιθανότατα ἔμμετρον, μᾶς εἶναι γνωστὴ μόνο ἀπὸ μιὰ ἔγγραφο βεβαίωση τῆς βενετικῆς λογοκρισίας (13.9.1800), ποὺ σώζεται στὰ Κρατικὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας. Ἡ μετάφραση αὐτὴ, ποὺ τιτλοφορεῖται *Eventus Rephae et Michrae* (στὸ λατινικὸ κείμενο τῆς λογοκρισίας), δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν τυπώθηκε καὶ ἂν κυκλοφόρησε ποτέ, γιατί δὲν ἔχει βρεθεῖ ἀντίτυπὸ τῆς (βλ. Γ. ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ, *δ.π.*, σ. 158-163, 167 εἰκ. 1). Δὲν γνωρίζομε ἐπίσης, οὔτε μποροῦμε νὰ υποθέσουμε, ἂν τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ Βεφά καὶ τῆς Μιχρῆς σχετίζεται μετὰ τὸ ἐκδιδόμενον ἑδῶ στιχοῦργημα τοῦ Βεφά καὶ τῆς Μιχρῆς. Τὰ ἀνδρικὰ ὀνόματα Βεφάς καὶ Βεφάς εἶναι ὁπωσδήποτε διαφορετικὰ, τόσο στὴν ἑλληνικὴ μετάφρασή τους ὅσο καὶ στὴν τουρκικὴ γλώσσα. Γι' αὐτὸ πιστεύω ὅτι τὰ δύο κείμενα μᾶλλον δὲν ταυτίζονται.

8. ΕΜΜ. ΚΡΙΑΡΑ, *Βυζαντινὰ ἱστορικὰ μυθιστορήματα*, Βασικὴ Βιβλιοθήκη 2, α' Ἀετὸς) Α.Ε., Ἀθήναι [1955], σ. 9-11, ὅπου καὶ βιβλιογραφία· βλ. καὶ Η. HUNGER, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν* (*Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*), τόμ. Β', μετάφρ. Ταξ. Κόλιας, Κατερίνα Συνέλλη, Γ. Χ. Μακρῆς, Ἰ. Βάσσης, β' ἔκδ., Μορφ. Ἰδρ. Ἐθν. Τραπέζης, Ἀθήνα 1997, σ. 525-529, ὅπου καὶ οἱ νεότερες ἀπόψεις γιὰ τὸ μυθιστόρημα τῆς ὑστερῆς ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος καὶ τῆ σχέσης του μετὰ τὸ βυζαντινὸ.

στὴν περίοδο τῶν Κομνηνῶν (ΙΒ' αἰ.), πράγμα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἄσχετο μετὰ τὴν τότε ἀναγέννηση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τῶν κλασικῶν γραμμάτων.

Ἔχουμε ἔτσι τότε τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ *Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν*, τοῦ Θεόδωρου Προδρόμου *Τὰ κατὰ Ροδάνθη καὶ Δοσικλέα*, τοῦ Νικήτα Εὐγενιανοῦ *Τὰ κατὰ Δροσίλλαν καὶ Χαρικλέα*, τοῦ Εὐσταθίου Μακρῆ-βολίτη *Τὰ κατ' Ὑσμίνην καὶ Ὑσμινίαν*⁹.

Ἄπλῶς μνημονεύομε καὶ τὰ ὑστεροβυζαντινὰ ἔμμετρα έρωτικὰ μυθιστορήματα, μετὰ τὸ μοτίβο πάντοτε τῶν δύο έρωτευμένων νέων καὶ τὶς δοκιμασίες τῆς ἀγάπης τους, σὲ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐντοπίζονται καὶ ἰσχυρὲς δυτικὲς ἐπιδράσεις: *Καλλιμαχος καὶ Χρυσορρόη*, *Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα*, *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη*, *Φλώριος καὶ Πλάτζια-Φλώρα*, *Ἰμπέριος καὶ Μαργαρώνα*¹⁰.

Ἡ «Διήγησις» τοῦ Βεφά καὶ τῆς Μιχρῆς ἔχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν ὑστεροβυζαντινῶν ἔμμετρον μυθιστορημάτων. Ἀναφέρεται, με λεπτομέρειες καὶ ὄχι χωρὶς πλατειασμούς, στὶς περιπέτειες καὶ στὰ ἀτέλειωτα βάσανα τῶν δύο έρωτευμένων νέων, ποὺ στὸ τέλος ἐνώνουν τὴν τύχη τους καὶ ζοῦν εὐτυχισμένοι. Γεωγραφικοὶ χῶροι ποὺ διαδραματίζονται τὰ ἐπεισόδια εἶναι ἡ Ἀνατολή («Ρούμελη») καὶ ἡ Ἀφρική («Μάγριπος»). Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὀνόματα

9. ΕΜΜ. ΚΡΙΑΡΑ, *Βυζαντινὰ ἱστορικὰ μυθιστορήματα*, σ. 12-13· Η. HUNGER, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, Β', σ. 533-555, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

10. Βλ. ΕΜΜ. ΚΡΙΑΡΑ, *Βυζαντινὰ ἱστορικὰ μυθιστορήματα*, σ. 17-286, ὅπου κριτικὴ ἔκδοση, μετὰ εἰσαγωγὴς καὶ γλωσσάριο τῶν κειμένων αὐτῶν, πλὴν τοῦ Λίβιστρον καὶ Ροδάμνης, καὶ τὴν ἔκδοση τοῦ ὁποῖου βλ. JACOBA A. LAMBERT, née van Der Kolf, *Le roman de Libistros et Rhodamné publié d'après les manuscrits de Leyde et de Madrid avec une introduction, des observations grammaticales et un glossaire*, Amsterdam 1935· CAROLINA CUPANE, *Romanzi cavallereschi bizantini: Callimaco e Crisorro, Beltandro e Crisanza, Storia di Achille, Florio e Plaziafiore, Storia di Apollonio di Tiro, Favola consolatoria sulla Cattiva e la Buona Sorte*, Torino [1995], σ. 9-44 (γενικὴ εἰσαγωγή), 45-213, 215-305, 445-565 (κριτικὴ ἔκδοση, μετὰ εἰσαγωγὴ καὶ ἀντικριστὴ ἰταλικὴ μετάφραση, τῶν στιχοῦργημάτων, ἀντίστοιχα, *Καλλιμαχου καὶ Χρυσορρόης, Βέλθανδρον καὶ Χρυσάντζας, Φλώριου καὶ Πλάτζια-Φλώρας*)· βλ. ἐπίσης Η.-G. BECK, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς δημόδους Λογοτεχνίας* (*Geschichte der Byzantinischen Volksliteratur*, München 1971), μετάφρ. Νίκη Eideneier, β' ἔκδ., Μορφ. Ἰδρ. Ἐθν. Τραπέζης, Ἀθήνα 1993, σ. 191-208, 225-235· ΜΑΝ. Κ. ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗΣ, *Τὰ μεσαιωνικὰ δημόδη κείμενα: Συμβολὴ στὴ μελέτη καὶ στὴν ἔκδοσή τους. Α' Λίβιστρος - Καλλιμαχος - Βέλθανδρος*, Ἀθήνα 1977 (σ. 1-262)· Π. Δ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ, *Ἡ ποίηση τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. I Πρωτοελληνικὰ κείμενα. II Κρητικὴ λογοτεχνία. III Δημοτικὸ τραγοῦδι - Ἀθολογία - Εἰσαγωγή - Ὑπομνήματα - Γλωσσάριο*, Ἰδρ. Γουλιανδρῆ-Χόρν, ἔκδ. Δ', Ἀθήνα 1999, σ. 156-201· ΠΑΝ. ΑΓΑΠΗΤΟΣ, «Ἡ χρονολογικὴ ἀκολουθία τῶν μυθιστορημάτων *Καλλιμαχος, Βέλθανδρος καὶ Λίβιστρος*», *Ἀρχεὲς τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Πρακτικὰ τοῦ δευτέρου Διεθνοῦς Συνεδρίου «*Neograeca Medii Aevi*» (Βενετία 7-10 Νοεμ. 1991), Βιβλιοθήκη τοῦ Ἑλλήν. Ἰνστ. Βυζαντ. καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν τῆς Βενετίας - ἀρ. 15, τόμ. Β', ἐπιμέλεια Ν. Μ. Παναγιωτάκης, Βενετία 1993, σ. 97-134.

τῶν δύο ἡρώων τῆς ἐρωτικῆς διήγησης, τοῦ Βεφᾶ καὶ τῆς Μιχρῆς, μνημονεύεται μιὰ φορά μόνο καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς «Ρούμελης» Φεγκλεὸς Σάχ (στ. 63-65). Ὁνομα ἄλλου προσώπου δὲν ἀναφέρεται. Ἄφθονεῖ τὸ ὑπερβολικὸ, ὑπερφυσικὸ, θαυμαστὸ καὶ μαγικὸ στοιχεῖο: βρύσες καὶ δένδρα μὲ ἀνθρώπινη λαλιά, μαγικὰ πουκάμισα ποὺ πετοῦν καὶ ταξιδεύουν, μυθικοὶ κῆποι καὶ ὀχυρωμένα ἵπποτικά κάστρα, μάγοι («ρεμάλης»), κακὲς γριές μάγισσες κ.ἄ.

Τὸ ἔμμετρο αὐτὸ κείμενο, ποὺ δημοσιεύουμε στὴ συνέχεια, ἀποτελεῖται ἀπὸ 1458 στίχους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 40 μόνο, οἱ ὑπ' ἀριθ. 15-54, εἶναι ὀκτασύλλαβοι, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι (1418 στὸ σύνολό τους) εἶναι δεκαπεντασύλλαβοι, «πολιτικοὶ» ὅπως χαρακτηρίζονται στὸν τίτλο τοῦ στιχουργήματος.

Ἄγνωστος, ὅπως σημειώθηκε, εἶναι ὁ μεταφραστὴς καὶ διασκευαστὴς τοῦ τουρκικοῦ πρωτοτύπου σὲ στίχους ἐλληνικοῦς. Οἱ στίχοι 1-62, στὴν ἀρχὴ τοῦ κειμένου, εἶναι ὅπωςδῆποτε τοῦ Ἑλληνα μεταφραστῆ, καθὼς ἐπίσης, ὅπως φαίνεται, καὶ οἱ τελευταῖοι στίχοι 1417-1458.

Χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ στίχοι 1418-1420:

καὶ πουθενὰ ἂν ἔσφαλα, συγχώρησιν ἄς τύχω
ἐγὼ πὼς εἶμαι ἀμαθῆς τ' ὁμολογῶ, τὸ ξεύρω,
γιὰ τοῦτο καὶ παρακαλῶ συγχώρησιν νὰ εὔρω.

Οἱ στίχοι αὐτοὶ θυμίζουν τοὺς βυζαντινοὺς κωδικογράφους, ποὺ στὰ σημειώματά τους αὐτοχαρακτηρίζονται ὡς «ἀμαθεῖς», «ἀγροῖκοι», «χωρικοὶ τῆς τέχνης» [τῆς γραμματικῆς] καὶ ζητοῦν συγχώρηση γιὰ τὰ σφάλματά τους ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες τους καὶ ἀπὸ τὸν Θεό:

Ἐῶχεσθε τὸν ἄθλιον καὶ διορθοῖτε, ὅσα ἐξ ἀγνοίας μοι καὶ ἀμαθείας σφάλματα εὗρίσκετε, θεῖοι πατέρες... (κώδ. 36 Μονῆς Μεταμορφώσεως Μετεώρων, κωδικογράφος μοναχὸς Νεῖλος Σταυρᾶς, τέλη ΙΔ' / ἀρχές ΙΕ' αἰ.).

... αὐτὴ δὲ πικτίς εἰς αἰῶνα διαμένουσα καταβοᾶ τῶν σφαλμάτων μου ἂ παραβλέπατε, δέομαι, ἵνα καὶ ἡμᾶς ἐλεήσῃ ὁ Κύριος... (κώδ. 171 Μονῆς Μεταμορφώσεως Μετεώρων, κωδικογράφος μοναχὸς Νεῖλος Σταυρᾶς, τέλη ΙΔ' / ἀρχές ΙΕ' αἰ.)¹¹.

Συχνὰ στὸ στιχουργήμα, ὅπου γίνεται ἀναφορὰ στὸν Θεό, ὁ μεταφραστὴς ἐκφράζεται ὡς Χριστιανὸς ὀρθόδοξος, χρησιμοποιώντας καὶ τὸ ἀνάλογο ἐκκλησιαστικὸ λεξιλόγιο. Προφανῶς δὲν μεταφράζει ἀκριβῶς, στὰ σημεῖα αὐτά, τὸ τουρκικὸ πρωτότυπο, ἢ πιθανὸν ὁ ἴδιος προσθέτει τοὺς στίχους αὐτούς:

11. Ν. Α. ΒΕΗ (ἐκ τῶν καταλοίπων), *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος περιγραφικῶς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς Μονὰς τῶν Μετεώρων*, τόμ. Α' *Τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως*, Προλεγόμενα-Προσθήκαι Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ - Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, ἐκδ. β', Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἑρευνῆς τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1998, σ. 53 (ἀρ. 36), 201 (ἀρ. 171), 713.

τρία, νά, ποὺ σ' ἐχάρισεν ἡ πρόνοια ἡ θεία
(στ. 109)

γιατὶ πρέπει λογαριασμὸν εἰς τὴν Δευτέρα Κρίση
(στ. 568)

Μὰ ὁ Θεὸς λυπήθηκε σ' αὐτὴν τὴν ἀδικία
καὶ τότε οἰκονόμησεν ἡ θεία εὐσπλαγχνία
(στ. 617-618)

... Θέλει νὰ μᾶς ζητήσῃ
ὁ φοβερὸς κριτὴς Θεὸς εἰς τὴν Δευτέρα Κρίση
λογαριασμὸν ...
(στ. 625-627)

λποῦμαι ὄμως, δέομαι ἡ πρόνοια ἡ θεία
(στ. 647)

... καὶ δοξάζει / τὴν εὐσπλαγχνία τοῦ Θεοῦ
(στ. 719-720)

ἐπροσενγήθη στὸν Θεὸν καὶ λέγει «Σένα μόνον,
ἔσένα ἔχω πλάστην μου καὶ σὺ νὰ μὲ φατίσης,
σὰν ὁδηγὸς ἀλάστος ἐσὺ νὰ μ' ὀδηγήσης
σ' ἔσένα τὸν ἀλάστων χειραγωγὸν προσμένω
(στ. 824-827)

... τὸν Κύριον δοξάσαν
(στ. 1132)

μόνον ἐλάτε ὄλοι μας μὲ μίαν συμφωνίαν,
νὰ κάμωμεν εἰς τὸν Θεὸν εὐχὴν καὶ λιτανείαν
νὰ μᾶς ἐστείλῃ ὁ Θεὸς ἀπ' ἔξω ἓνα ξένον
(στ. 1291-1293)

καὶ τοῦ Θεοῦ τὸ ἔλεος εὐχαριστεῖ, δοξάζει
(στ. 1356)

3. Ἠθικοδιδασκτικὸς χαρακτήρας, γνωμικὰ

Προφανὴς εἶναι καὶ ὁ ἠθικοδιδασκτικὸς καὶ ἠθοπλαστικὸς χαρακτήρας τοῦ στιχουργήματος καὶ συχνὰ τὰ γνωμικὰ καὶ οἱ παραινετικὲς φράσεις τοῦ ἀπαν-

τοῦν σ' αὐτό. Σταχυολογοῦμε καὶ ἀναλύομε τὶς κυριότερες ἠθικοδιδασκαλικὲς γνώμες, παραθέτοντας καὶ τοὺς σχετικὸς στίχους.

“Ὅλα τὰ κακὰ περνοῦν καὶ ξεχνιοῦνται ὅταν ὑπάρχει ὑγεία. Μόνο ὁ θάνατος εἶναι κακὸ ἀναπόφευκτο καὶ ἀθεράπευτο. Πλούτη, δόξες, κάλλη δὲν ὠφελοῦν σὲ τίποτε:

“Ὅθεν εἰς τὰς συμφορὰς σου,
φίλε μου, καὶ στὰ κακὰ σου
μὴ πάρα πολὺ λυπᾶσαι
μήτε νὰ τὰ συλλογᾶσαι,
ὅτι ὅλα ἀπερνοῦνε
καὶ μήτε πολυχρονοῦνε.
Σ' ὅλα εἶναι θεραπεία
ὅταν εἶναι ἡ ὑγεία.
Τὸ δρεπάνι τοῦ θανάτου¹²
μόν' δὲν ἔχει τὴν ἰατρού του
αὐτὴ μόν' ἢ δυστυχία
δὲν εὐρίσκει θεραπεία,
εἰς αὐτὴν ἰατρὸς βοτάνι
δὲν μπορεῖ διὰ νὰ βάνῃ,
μήτε ἄσπρα βοηθοῦσι,
μήτε δόξες ὠφελοῦσι,

12. Ἡ εἰκόνα τοῦ χάρου, μὲ δρεπάνι στὸ χέρι του, ὡς «θεριστὴ» ἢ «τρύγητὴ» τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ἂν καὶ δυτικῆς προέλευσης, εἶναι συνηθισμένη στὴ μεταβυζαντινὴ ποίηση. Ἔτσι, στὴν Ἀλφάβητο «Ἀνθρώπε, πῶς ἀποκοτᾶς» (Φ. Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΟΥ, «Δημιώδεις βυζαντινοὶ ἀλφάβητοι», Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, 25, 1955, σ. 300, στ. 15-16) ἀπαντοῦν οἱ στίχοι:

θάνατε, τί σοῦ κάμαμεν καὶ μᾶς ἀποχωρίζεις
καὶ ὥσπερ δρεπάνι κοπτερόν κόπτεις καὶ μᾶς θερίζεις;

τὸ γνωστὸ στιχοῦργημα τοῦ Γιούστου Γλυκοῦ († 1522), τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΣ' αἰώνα, «Πένθος θανάτου, ζωῆς μάταιον καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιστροφή» (ὁμότιτλη ἔκδοση Γ. Θ. ΖΩΡΑ, Βιβλιοθήκη Βυζαντ. καὶ Νεοελλ. Φιλολογίας, 49, Ἀθήναι 1970, σ. 71-72, στ. 219-220), δίνεται πάλι ἡ εἰκόνα τοῦ χάρου μὲ τὸ δρεπάνι στὸ χέρι:

Καὶ τὸ δρεπάνι ὁποῦ βαστᾶς, καθὼς σὲ ζωγραφίζον,
ἄφες το πλεόν, μὴν τὸ κρατῆς, ὅτι ὅλοι σὲ καίξον.

Καὶ σὲ τοιχογραφίες, μεταβυζαντινῶν ναῶν κυρίως, προσωποποιεῖται ὁ χάρος καὶ ἀπεικονίζεται μὲ δρεπάνι στὸ χέρι. Γενικότερα γιὰ τὸ θέμα βλ. Γ. Θ. ΖΩΡΑ, ὁ.π., σ. 21-32, πίν. Γ', Δ', Ζ', Η'.

μήτε εὐμορφιά καὶ κάλλη,
μήτε χάρις καμὶά ἄλλη.

(στ. 33-50)

Τὰ δάκρυ' ἀπ' τὰ μάτια του τρέχον ὡσὸν ποτάμι
μὰ εἰς τὸν θάνατον κανεὶς δὲν ἔχει τί νὰ κάμῃ
τὸ δάκρυ' ἀπ' τὰ μάτια του ὡσὸν ποτάμι τρέχει,
ὅμως ὁ θάνατος ποτὲ διόρθωσιν δὲν ἔχει.

(στ. 693-696)

Ὁ χρόνος γερνάει καὶ καταδαμάζει τὸν ἄνθρωπο. Δὲν ὑπάρχει δύναμη ποῦ νὰ μπορεῖ ν' ἀντισταθεῖ σ' αὐτόν. Ὁ χρόνος καὶ τὰ γερατειὰ ὀδηγοῦν στὸ θάνατο ποῦ εἶναι ἀναπόφευκτος, «κοινὸν χρέος» γιὰ ὅλους, καὶ δὲν κάνει διάκριση σὲ κανένα. Τὰ πλούτη καὶ ἡ δόξα δὲν ὠφελοῦν σὲ τίποτε, στὴν περίπτωση αὐτῆ:

Ὁ χρόνος ὅμως καὶ καιρὸς, ὁποῦ τὰ πάντ' ἀλλάζει,
τοὺς νέους κάμνει γέροντας καὶ τοὺς καταδαμάζει
οἱ χρόνοι σὰν περάσουνε, τοῦτ' εἶναι ἡ αἰτία
ὁποῦ στὸν κάθε ἄνθρωπον φέρνον τὰ γηρατεῖα
οἱ χρόνοι δὲν κοιτάζουσι δύναμιν καὶ ἀνδρεία,
ὄχι μόνον οἱ ἄνθρωποι, γερνοῦν καὶ τὰ θηρία.
Οἱ χρόνοι σὰν περάσουνε φθείρουσι κάθε νέον,
ἐφθειραν καὶ τὸν βασιλιὰ ἐτοῦτον τὸν γενναῖον.
Οἱ χρόνοι σὰν περάσουνε, τὸ τέλος τῶν ἀνθρώπων
φθάνει καὶ τελειώνουσιν ὅλοι μὲ ἓνα τρόπον
πλοῦτος πλέον δὲν ὠφελεῖ, ἀνδρεία οὔτε γνώση,
διατὶ καθ' ἓνας τὸ κοινὸν χρέος πρέπει νὰ δώσῃ
οὔτε πτωχοὶ ἢ πλούσιοι δὲν ἔχουσιν ἐλπίδα
νὰ ἀποφύγωσι ποτὲ τοῦ χάρον τὴν παλίδα¹³.

13. Πρβλ. καὶ τοὺς ἀνάλογους στίχους τοῦ «Περὶ τῆς ξενιτείας» ποιήματος, τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΕ' αἰώνα (ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ, Τὰ «Περὶ τῆς ξενιτείας» ποιήματα. Κριτικὴ ἔκδοση μὲ εἰσαγωγή, σχόλια καὶ λεξιλόγιο, Δῆμος Ἡρακλείου - Βικελαία Βιβλιοθήκη, Ἡράκλειον 1995, σ. 144, στ. 479-483):

Καὶ ὁ χρόνος ἐν' ἐπίβουλος καὶ ὁ χάρος ἐναι κλέπτῃς,
καὶ οὐδεποσῶς ὁ θάνατος οὐκ ἔλεει τοὺς πάντας,
οὐ πλούσιους οὐδὲ πτωχοὺς, οὐ νέους οὐδὲ γέροντας,
οὐδ' ἔμορφ' ἀφεντόπουλα, οὐ βασιλέων παῖδες,
ἀλλὰ πάντας ὁ θάνατος ἐπαίρει τους στὸν Ἀθῆν.

Τὴν ἴδια ἰδέα γιὰ τὴ ματαιότητα τῶν ἐγκοσμίων καὶ γιὰ τὸ γεγονός ὅτι μπροστὰ στὸ θάνατο

*Βίαιος εἶν' ὁ θάνατος, τὸ ξεύρω καὶ τὸ εἶδα,
ἀρπάζει καὶ τοὺς βασιλεῖς μέσ' ἀπὸ τὴν χλαμύδα.*

(στ. 87-102)

Ἡ τύχη εἶναι παράγοντας ἄστατος, εὐμετάβολος καὶ ἀβέβαιος, «γυρίζει σὰν τὸν μύλον». Γι' αὐτὸ δὲν πρέπει κανεὶς νὰ στηρίζεται σ' αὐτήν. Ἡ πραγματική γνώση τῶν πραγμάτων, ἐπικουρούμενη καὶ ἀπὸ τὴν τόλμη, τὴν αφυσικήν ἀνδρεία», ἀποτελεῖ σταθερὸ παράγοντα καὶ ἰσχυρὸ ὄπλο ἐπιτυχίας.

Ὁ κόσμος εἶναι στρογγυλὸς καὶ ὁ τροχὸς τῆς τύχης γυρίζει καὶ δὲν κάνει στάση οὔτε στὸ καλὸ οὔτε στὸ κακὸ. Ἔτσι ὅλα μεταβάλλονται, καὶ γι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει ν' ἀπελπίζεται, ἀφοῦ μιὰ κακὴ κατάσταση τῶν πραγμάτων δὲν θὰ εἶναι μόνιμη καὶ μπορεῖ εὐκόλα νὰ λάβει ἄλλη τροπή:

*Λαυθάνει' ὅποιος ἀκουμπᾷ εἰς τῆς τύχης τὸν στύλον,
διατὶ κινεῖται πάντοτε, γυρίζει σὰν τὸν μύλον'
μὰ ὅστις ἔχει ὀδηγόν, θεμέλιον τὴν γνώση
μπορεῖ κάθε ὑπόθεσιν εὐκόλα νὰ τελειώση.
Τῆς γνώσης τὸ ἀλάθαστον τὸ ἄρμα καὶ σκουτάρι
ὅποιος τὸ ἔχει βέβαια ἔχει μεγάλην χάρη.
Αὐτὸς μὲ τοῦτο ἔκαμνε πολλὰς ἀνδραγαθίας,
ἐπῆρε τόπους καὶ χωριά, κάστρον καὶ πολιτείας'*

ὅλοι εἶναι ἴσοι βρισκομε καὶ στὸ στιχοῦργημα «Πένθος θανάτου, ζωῆς μάταιον καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιστροφή» (Γ. Θ. ΖΩΡΑ, ὁ.π., σ. 80, στ. 501-509):

*Πλοῦτος ἐκεῖ οὐδὲν χρηματεῖ, εὐγένεια οὐδὲν ἀξιάζει,
ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ δοῦλος του εἰς μὲ τὸν ἄλλον σιάζει.
Καὶ τόσον δύνατ' ὁ μικρὸς ὡσὰν καὶ τὸν μεγάλον'
δὲν ἔχουσιν διαφορὰν ὁ εἰς ἀπὸ τὸν ἄλλον.
Χρήματα, δόξες καὶ τιμὲς ὅλες ἐδ' ἀπομένουν
καί, ὡς ἐγεννήθησαν γυμνοί, ἔτσι στὴν κρίσι ἐβγαίνουν.
Λοιπὸν τὸν χρόνον βλέπομεν' τι τρέχει ὡσὰν ποτάμι
καὶ οὐδὲν καταλαμβάνομεν τὸ τί μᾶς θέλει κάμει'
ἓνα καὶ μόνον γνόθομεν, ὅς τὸν θάνατον μᾶς παίρνει,
ἀλήθεια, οὐδὲν ἠξεύρομεν τὴν ὥραν ποῦ τὸν φέρνει.*

Τὸ μάταιο καὶ ἐφήμερο τῶν ἐπιγείων (πλοῦτου, δόξας, τιμῶν, τίτλων καὶ ἀξιομάτων), μπροστὰ στὴν ἀδυσώπητη πραγματικότητα τοῦ θανάτου, τὸ ὁποῖο συχνὰ τονίζει ἢ μεταβυζαντινὴ δημώδης ἠθικοδιδασκτικὴ καὶ ἄλλη ποίηση, ἐκφράζεται καὶ μὲ τὰ γνωστά, ὑψηλῆς ποιητικῆς ἔμπνευσης καὶ περιπάθειας, τροπάρια τῆς νεκρώσιμης ἀκολουθίας, ποῦ ὅπως ὁποῖοτε ἔχουν ἐπηρεάσει τοὺς μεταγενέστερους στιχοῦργούς: Καὶ εἶδον τὰ ὄσπ' αὐτὰ γεγυμνωμένα καὶ εἶπον. Ἄρα, τίς ἐστὶ βασιλεὺς ἢ στρατιώτης, πλούσιος ἢ πένης, δίκαιος ἢ ἀμαρτωλὸς ... — Οὐ παραμένει ὁ πλοῦτος, οὐ συνοδεύει ἢ δόξα ἐπιελθὼν γὰρ ὁ θάνατος πάντα ταῦτα ἐξηφάνισται.

*αὐτὸς μὲ τοῦτο ἔκαμε τοῦ κάθε ἐνὸς ῥηγάτου
τὸν βασιλέα καὶ ἔτρεμε ν' ἀκούσῃ τ' ὄνομά του.
Ἀκόμη καὶ κοντὰ σ' αὐτὸ καὶ φυσικὴν ἀνδρεία,
αὐτὰ τὰ δύο ἔχοντας τί ἄλλο κάμνει χρεῖα;*

(στ. 75-86)

ἴσως ἢ τύχη, ὁ τροχὸς καὶ ὁ καιρὸς τὸ φέρει

(στ. 963)

*Τὸν κόσμον τοῦτονα καλὰ τὸν λέν τζάρκι φελέκι,
γιατὶ γυρίζει πάντοτε, σὲ μιὰ στάση δὲν στέκει
τὸν λέν ἀκόμη στρογγυλὸν καὶ σὰν τροχὸς πὼς τρέχει
καὶ στὸ καλὸν καὶ στὸ κακὸν στάση ποτὲ δὲν ἔχει¹⁴.*

14. Τὸ ἄστατο καὶ εὐμετάβολο τῶν ἀνθρωπίνων καὶ τὸν τροχὸ τῆς τύχης βλ. καὶ στὸ «Περὶ τῆς ξενιτείας» ποίημα (ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ, ὁ.π., σ. 141, στ. 429, 431-433):

*Ὁ κόσμος γὰρ ὁ δολερός
θωρῶ τον τὸν παμπεύτικον τροχὸς ἐν' καὶ γυρίζει,
τοὺς μὲν ἀνάγει σήμερον, τοὺς δ' ἄλλους κατεβάζει,
καὶ τοὺς ἀνάγει σήμερον πάλιν κλωθογυρίζει.*

Καὶ τὸ στιχοῦργημα «Πένθος θανάτου...» (Γ. Θ. ΖΩΡΑ, ὁ.π., σ. 65, στ. 1-7) ἀρχίζει τονίζοντας τὸ ἀβέβαιο καὶ ἄστατο τοῦ κόσμου καὶ τοῦ χρόνου:

*Τοῦ κόσμου τὸ ἀβέβαιον καὶ τὸ πεπλανημένον,
καὶ τοῦ καιροῦ τὸ ἄστατον καὶ διαβεβλημένον,
καὶ τῶν πραγμάτων ἢ φορὰ καὶ κοσμικὲς φροντίδες,
καὶ τῶν ἀνθρώπων ὁ σκοπὸς καὶ μάταιες ἐλπίδες,
τοῦ χρόνου τὸ ἀκράτητον, ποῦ ἀενάως τρέχει
ὡσὰν ποτάμι πάντοτε καὶ στάσιμον δὲν ἔχει,
αὐτὰ μ' ἐπαρεκίνησαν καὶ ἀδύνατον νὰ πάψω.*

Καὶ ὁ Βιτσέντζος Κορνάρος ὁμοίως ἀρχίζει τὸν Ἑρωτόκριτό του μὲ «τοῦ κύκλου τὰ γυρίσματα» (ΒΙΤΣΕΝΤΖΟΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ, Ἑρωτόκριτος. Κριτικὴ ἔκδοσις, Εἰσαγωγή, Σημειώσεις, Γλωσσάριο, ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ, «Ἐρμῆς» Φιλολ. Βιβλιοθήκη 3, γ' ἔκδ., Ἀθήνα 1994, σ. 11, Α' στ. 1-4, 7-8):

*Τοῦ κύκλου τὰ γυρίσματα ποῦ ἀνεβοκατεβαίνουν
καὶ τοῦ τροχοῦ ποῦ ὄρες ψηλὰ καὶ ὄρες στὰ βᾶθη πηγαίνουν,
καὶ τοῦ καιροῦ τ' ἀλλάματα ποῦ ἀναπαημὸ δὲν ἔχον,
μὰ στὸ καλὸ κ' εἰς τὸ κακὸ περιπατοῦν καὶ τρέχου
.....
αὐτὰνα μ' ἐκινήσασιν τὴ σήμερον ἡμέρα
ν' ἀναθιβάλω καὶ νὰ πῶ τὰ κάμαν καὶ τὰ φέρα*

Ὁ ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΑΙΔΗΣ στὴν παλαιὰ κριτικὴ ἔκδοσι τοῦ Ἑρωτόκριτου (ἐν Ἑρακλείῳ

Και στὸ καλὸ καὶ στὸ κακὸ δὲν στέκεται, γυρίζει,
γιὰ τοῦτο δὲν πρέπει κανεὶς ποτὲ ν' ἀποφασίζει
καὶ νὰ μὴν ἀπελπίζεται ποτέ του γιὰτὶ σφάλλει.

(στ. 1327-1333)

Ὁ πλοῦτος ξεγλιστράει σὰν τὸ χέλι καὶ χάνεται εὐκολά. Γι' αὐτὸ πρέπει κανεὶς, ἀνάλογα μὲ τὰ ἔσοδά του, νὰ εἶναι φειδωλὸς στὰ ἔξοδα καὶ στὶς δαπάνες διαβίωσής του. Ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων μετάνοια καὶ μεταμέλεια («στερνὴ μου γνώση νὰ σ' εἶχα πρῶτα») γιὰ τὴν ἀσωτεία καὶ τὴν κατασπατάληση τοῦ πλοῦτου δὲν ὠφελεῖ κανένα:

Νὰ ἔξοδεῖς ὅμως κανεὶς χωρὶς καὶ νὰ συνάζῃ
μ' ἕναν πόντ' σπέρνει πάντοτε καὶ δὲν θερίζει μοιάζει
τὰ ἔτοιμά 'ναι εὐκόλον κανεὶς νὰ τὰ ξοδεύῃ
κι ἐξεναντίας δύσκολον εἶναι νὰ εἰσοδεύῃ
τὰ ἄσπρα εἶναι ἄφρηκα, μὰ φεύγουν σὰν ἀχτίδα,
διὰ τοῦτο καὶ παρὰ πολλοὺς πλουσίους πτωχοὺς εἶδα.
Ὁ πλοῦτος πάσχει, πολεμᾷ νὰ βρῇ καιρὸν νὰ φύγῃ,
διὰ τοῦτο πάντοτε κανεὶς πρέπει νὰ ζῆ μὲ ζῆνι
νὰ καζαντίζῃ εἴκοσι καὶ δέκα νὰ ξοδιάζῃ,
διατ' ἔρχεται ἕνας καιρὸς, κλαίγει κι ἀναστενάζει.
Ἐνα γυαλί μὲ διάοργρον ἂν λαθασθῆς κι ἀνοίξης,
ὄλο σκορπᾷ καὶ χάνεται χωρὶς νὰ τὸ ἐγγίξῃς
ἔτσι καὶ τ' ἄσπρ' ἀπ' τὸ πουργι φεύγουν καθὼς τὸ λύσης,
γιὰ τοῦτο ἀνοιχτὸ πουργι ποτέ σου μὴν ἀφήσης.
Κι ἂν εἶναι ἀσημένια, νὰ τὰ κρατοῦνε θέλει

Κρήτης 1915), στὶς «Σημειώσεις» του (σ. 378-379) ἀσχολεῖται μὲ τὸ θέμα τοῦ τροχοῦ τῆς τύχης, δίνει παραδείγματα ἀπὸ τὴν ὑστεροβυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ ποίηση καὶ, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, παρατηρεῖ καὶ τὰ ἑξῆς: «Εἶναι κοινὸς τόπος τῆς μεσαιων. καὶ νέας Ἑλλ. ποιήσεως ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἰκονίζεται μὲ τροχὸν (κύκλον, τροχίλι) τῆς Τύχης ἢ τοῦ Χρόνου ἀενάως περιστρεφόμενον καὶ ἀνυψοῦντα αὐτὸν εἰς τὴν εὐτυχίαν ἢ καταβιβάζοντα εἰς τὴν δυστυχίαν. Ἡ ἰδέα ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, μάλιστα ἀπὸ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὅτε ὁμοίως ὁ τροχὸς καὶ ἡ σφαῖρα ἦσαν πρὸς τοῖς ἄλλοις σύμβολα τῆς Τύχης (Fortuna) καὶ ὁ κύριος χαρακτήρ τῆς Θεᾶς ἦτο ἡ ἀστάθεια καὶ τὸ εὐμετάβολον αὐτῆς». Γιὰ τὸ μάταιο τοῦ πλοῦτου καὶ τὸν τροχὸ τῆς τύχης βλ. καὶ τὸ ποίημα τοῦ «Τζαμπλάκου», τοῦ ΙΕ' αἰ. (Στ. ΛΑΜΠΙΑΚΗΣ, «Τὸ ποίημα τοῦ Τζαμπλάκου», Ἐργὰ τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, «Neograeca Medii Aevii», τόμ. Β', Βενετία 1993, σ. 485-500). Γιὰ τὶς παραστάσεις τοῦ Καιροῦ καὶ τοῦ Βίου στὴν τέχνη βλ. τὸ πρόσφατο ἄρθρο τοῦ ΗΛΙΑ ΔΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Καιρὸς καὶ Βίος: Ἡ χριστιανικὴ ἐπιλογή ἀνάμεσα στὴν ευκαιρία καὶ τὴ σωτηρία», Ἀρχαιολογικὸν Δελτικὸν 48-49 (1994-1995), Ἀθ. 1998, σ. 247-266, πίν. 55-56.

χέρι μαλαματένιο, γιὰτὶ γλιστροῦν σὰν χέλι.
Ὅποιος ξοδεύει ἔτοιμα χωρὶς νὰ καζαντίζῃ,
ἔρχεται βέβαια καιρὸς καὶ τότε τὸ γνωρίζει
τὴν ἄσ' ἔξοδεύῃ, ἄφες τον, καὶ ὕστερα τὸ βλέπει,
οὔτε παρὰς οὔτε λιανὸν δὲν μένει εἰς τὴν τζέπη.

(στ. 181-200)

Ἡ ὕστερὴ μετάνοια δὲν ὠφελεῖ κανένα,
τοῦτο πὼς εἶναι βέβαιον ἑωτήσετε καθ' ἕνα
στὸν κόσμον ξεύρω κι ἄκουσα ὅπου πόσοι καὶ πόσοι
ἐφώναζαν καὶ ἔλεγαν «Ἦ ὕστερὴ μου γνώση,
ἄς <σ' > εἶχαμεν εἰς τὴν ἀρχὴν, ἄς σ' εἶχαμ' ἀπὸ πρῶτα»,
μὰ πὼς δὲν τοὺς ὠφέλησαν ὅποιον θέλεις ῥῶτα.

(στ. 209-214)

Πρέπει νὰ στηρίζεται κανεὶς στὶς δικές του δυνάμεις, νὰ ζύνεται μὲ τὰ δικά του νύχια καὶ νὰ μὴν περιμένει ἀπὸ τοὺς ἄλλους βοήθεια:

Δὲν ἔχει νύχια νὰ ξυθῆ μόνος εἰς τὸ δουβάρι

(στ. 215)

Ὁ στίχος θυμίζει τὴ λαϊκὴ παροιμία «Ἄλλ' σ' τον πού δὲν ἔχει νύχια νὰ ξυθῆ κι ἀπ' ἄλλον περιμένει!»

Ἡ δύναμη τῶν χρημάτων γιὰ τὸν ἄνθρωπο εἶναι πολὺ μεγάλη. Χωρὶς αὐτὰ δὲν τὸν ὑπολογίζει κανένας, οὔτε μπορεῖ νὰ διεκπεραιώσει τίς ὑποθέσεις του ἢ νὰ λύσει κάποιον ἀπὸ τὰ προβλήματά του. Ἐδῶ ὑπάρχει καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἐξαγορᾶς καὶ τῆς διαφθορᾶς μὲ τὸ γνωστὸ τουρκικὸ «μπαζίσι»:

κάθε λογῆς ὑπόθεσις μὲ τῶν φλουριῶν τὴ δόση,
ἂν εἶν' καὶ δυσκολώτατη, μπορεῖ νὰ τελειώσῃ
καὶ πράγμα κάθε δύσκολον αὐτὰ τὸ εὐκολόνουν,
τοὺς ἐναντίους καὶ ἐχθροὺς τοὺς ἐκαταπραῖνον.
Αὐτὰ νικοῦσι βασιλεῖς, κριτὰς καὶ μεγιστάνους,
φαίνεται φρονιμώτατος μ' αὐτὰ κι ὁ πλέον ἄνους
σ' αὐτ' ἀποβλέπον οἱ ἐχθροί, σ' αὐτ' ἀποβλέπον φίλοι,
στοχαστικὸν καὶ φρόνιμον κάνον καὶ τὸν τζαχίλη.
Ἄσπρα κανεὶς σὰν δὲν ἔχη, τ' ἄστρα κι ἂν κατεβάζῃ,
στὸν κόσμον διὰ ἄνθρωπον κανεὶς δὲν τὸν λογιάζει
καὶ ἀπὸ κάθε προκοπῆν ἀνίσως καὶ γνωρίζῃ,
παράδες ὅταν δὲν ἔχη, τίποτε δὲν ἀχρήζει.

Σ' αὐτὰ λοιπὸν ὄλ' ἡ δουλειὰ τοῦ κόσμου κρεμασμένη
βρίσκεται κατὰ τὸ παρόν

(στ. 801-814)

Ὅ,τι κακὸ ἐγίνε εἶναι γεγονὸς τετελεσμένο. Δὲν μπορεῖ νὰ ξαναγίνει μὲ ἄλλο τρόπο ὥστε νὰ ἀλλάξει τὸ ἀποτέλεσμα. Γι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ὑπομένει. Οἱ στίχοι ἐδῶ θυμίζουν τὸ ἀρχαῖο λαϊκὸ λόγιον «Τὸ γενόμενον οὐκ ἀπογίνεται»:

Τὸ γένηκ' ὅμως γένηκε, πλέον νὰ ξαναγένη
δὲν εἶναι τρόπος, καὶ κανεὶς πρέπει νὰ ὑπομένῃ.

(στ. 551-552)

Ἡ γυναίκα δὲν εἶναι πιστὴ καὶ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τῆς ἔχει ἐμπιστοσύνη:

καλὰ λέγουν, δὲν βρίσκεται γυναίκα νὰ ᾿χη πίστη.

(στ. 1268)

Ἀγάπη γνήσια καὶ χωρὶς δόλο δὲν ὑπάρχει σήμερα, ὅπου ὁ ἕνας προσπαθεῖ νὰ ἀπατήσῃ τὸν ἄλλο:

ὅμως σὰς τάξω βέβαια, στὸν τρωγὸ αἰῶνα
ἀγάπη δὲν θέλει βροθὴ πιστὴ καὶ χωρὶς δόλον,
ἀγάπες βρίσκονται πολλές, μὰ μὲ χιλένας ὄλον.
Δὲν εἶν' καμμία ἐμπιστὴ καὶ καρδιακὴ μὲ πόνον,
ἕνας τὸν ἄλλον πιάσχουνε νὰ ἀπατήσουν μόνον.

(στ. 1408-1412)

Ὁ φθονερός δὲν εἶναι δίκαιος κριτής, ζητεῖ νὰ βρεῖ πάντοτε ψεγάδι στὸ ἔργο τοῦ ἄλλου:

Γιατὶ τῆς φθονερῆς ψυχῆς τίποτες δὲν ἀρέσει,
ψεγάδι πιάσχει νὰ εὐρῆ, νὰ πῆ ὅ,τι μπορέσῃ.

(στ. 1435-1436)

Ὁ καθένας δὲν μπορεῖ ἀπὸ μόνος του νὰ κρίνει τὸ ἔργο του, γιατί ὁ ἴδιος, παρασυρόμενος ἀπὸ συναισθηματισμὸ καὶ ὑπερτιμώντας τὸν ἑαυτὸ του, τὸ βρίσκει πάντοτε τέλει, χωρὶς ἐλάττωμα. Ὁ ἀνώνυμος στιχουργὸς ἀναφέρεται ἐδῶ στὸ ἔργο του, τὸ ὁποῖο ἀφήνει στοὺς ἀναγνώστες του γιὰ νὰ τὸ κρίνουν καὶ νὰ τὸ ἀποτιμήσουν. Οἱ παρακάτω στίχοι θυμίζουν τὸν αἰσώπειο μῦθο τῆς κουκουβάγιας ποὺ βρῆκε τὰ παιδιὰ τῆς ὡς τὰ ὠραιότερα ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα:

Τὰ ἐδικὰ του τὰ παιδιὰ καθ' ἕνας τὰ θαυμάζει,
τῶν ἄλλων εἶναι ἄσχημα, δὲν θὲ νὰ τὰ κοιτάξῃ
τὰ ἐδικὰ του τὰ παιδιὰ ἀσπρίζουν σὰν τὸ χιόνι
καὶ ἐκεῖνα σὰν τὸ κούτζουρο μαυρίζουν καὶ δὲν νιώνει
τῶν ἄλλων τῶν φαίνονται ἄσχημα, βρομισμένα,
τὰ ἐδικὰ του εὐμορφα καὶ μοσχομυρισμένα.

(στ. 1445-1450)

Ἀπὸ τὴν παραπάνω παράθεση τῶν ἄφθονων γλωσσικῶν στίχων τοῦ κειμένου προκύπτει ὅτι ὁ μεταφραστῆς-ποιητῆς δὲν μένει πιστὰ καὶ ἄψυχα προσηλωμένος στὸ τουρκικὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι γνωρίζει καλὰ καὶ τὴν ὑστεροβυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ ἠθικοδιδασκτικὴ ποίηση, ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ ἔχει ἐπηρεασθεῖ, προσθέτοντας δικούς του ἀνάλογους στίχους.

4. Γλωσσικὰ καὶ γραμματικὰ

Ποιητικὴ ἔμπνευση καὶ στιχουργία

Ἡ γλῶσσα ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ μεταφραστῆς-ποιητῆς εἶναι ἡ δημώδης τῆς ἐποχῆς του, ἀνάμεικτη ὅμως συχνὰ μὲ λογιότερους τύπους. Πολλὲς φορές ὁ ἀνώνυμος στιχουργὸς προσαρμόζει τοὺς γλωσσικούς καὶ γραμματικούς τύπους στὶς ἀνάγκες τοῦ μέτρου, γιὰ νὰ πετύχει τὸ σωστὸ δεκαπεντασύλλαβο στίχο. Τὸ πετυχαίνει ὅμως χωρὶς βαρβαρισμούς, σολοικισμούς καὶ βιασμούς. Ἀντίθετα, προσδίδει ἔτσι μιὰ εὐχάριστη ποικιλία καὶ πολυμορφία στὸ γλωσσικὸ του ὕφος καὶ ἀποδεικνύει τὴ δεξιότητα καὶ προσαρμοστικότητά του.

Κατέχει πάντως καλὰ τὴ δημώδη καὶ λόγια γλῶσσα, διαθέτει ποιητικὲς ικανότητες καὶ ἔμπνευση, ἄνεση στὴ στιχουργία καὶ γενικὰ κινεῖται καὶ μεταφράζει μὲ εὐκολία καὶ ἐλευθερία. Ἔτσι τὸ ἔργο του δὲν εἶναι μιὰ ψυχρὴ καὶ στεγνὴ μετάφραση καὶ δὲν στερεῖται πρωτοτυπίας οὔτε καὶ πραγματικῆς ποιητικῆς διάθεσης. Διακρίνεται γιὰ τὴ ζωντάνια, εὐλικρίνεια, φυσικότητα καὶ τὸ αὐθόρμητο ὕφος του καὶ εἶναι ἀπόλυτα προσαρμοσμένο γλωσσικὰ καὶ στιχουργικὰ στὰ δεδομένα τῆς ὑστεροβυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ἐρωτικῆς καὶ ἠθικοδιδασκτικῆς ποίησης, ὅπως σημειώθηκε ἤδη.

Χρησιμοποιήθηκαν βέβαια ἀρκετὲς τουρκικὲς λέξεις, χωρὶς νὰ μεταφρασθοῦν στὰ ἑλληνικά, πράγμα ὅμως φυσικὸ, ἀφοῦ τὸ πρωτότυπο εἶναι στὴν τουρκικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ ἐπὶ πλέον εἶναι καὶ συρμὸς τῆς ἐποχῆς, ὅπως παρατηρεῖται, σὲ μεγάλη ἔκταση, στὴ φαναριώτικη ποίηση κυρίως.

Ἐψηλῆς ποιητικῆς πνοῆς καὶ γεμάτη δροσερότητα εἶναι ἡ συγκινητικὴ καὶ φορτισμένη συναισθηματικὰ ἀποστροφή τοῦ Βεφᾶ πρὸς τὴν ἀγαπημένη του

Μιχρή, τὴν ὁποία παρομοιάζει πρὸς τὸν ζωογόνο ἥλιο, ὅταν τὴν συναντάει ἀναπάντεχα καὶ τὴν ἀναγνωρίζει, ἐνῶ τὴν θεωροῦσε ὀριστικὰ χαμένη:

*Καλῶς τὸ πνεῦμα κι ἡ ψυχὴ τούτου τοῦ νεκρωμένου,
κορμιού μου τοῦ ταλαίπωρου καὶ πολυπαθημένου
καλῶς τὸ φῶς, τὸν ἥλιον ποὺ λάμπει καὶ φωτίζει
καὶ στὸ δικό μου τὸ κορμὶ πνεῦμα, ψυχὴν χαρίζει
καλῶς τον μὲς στὰ σύννεφα τὸν ἥλιο π' ἀνατέλλει
καὶ τὲς λαμπρὲς ἀπτῖνες του στὸν κόσμον τὰς ἐστέλλει
καλῶς καὶ σὰν τὸν ἥλιον ποὺ λάμπεις μὲς στὰ μαῦρα,
σβήνεις τὴν φλόγα, τὴ φωτιά, τὴν ἰδική μου λάυρα
καλῶς τονα τὸν ἥλιον στὸν κόσμον π' ἀφανίζει
τὸ σκότος καὶ ὁ καθενεὶς ποῦ περπατεῖ γνωρίζει
καλῶς καὶ σὰν τὸν ἥλιον ποὺ μὲ ἐλευθερώνεις,
ἀπὸ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τὸ σκότος μὲ γλιτώνεις
καλῶς τονα τὸν ἥλιον στὸν κόσμον ὅπου λάμπει,
ζωογονοῦνται τὰ σπαρτά, τὰ δένδρα καὶ οἱ κάμποι
καλῶς καὶ σὰν τὸν ἥλιον ὅπου δὲν μὲ ἀφήνεις,
νεκρὸν μόν' μὲ ζωογονεῖς, πνεῦμα, ψυχὴ μὲ δίνεις
καλῶς τὸν ἥλιον τὸν λαμπρὸν ποὺ ἔρθε νὰ μὲ φωτίσει,
τῆς στέρησης καὶ χωρισμοῦ τὸ σκότος ν' ἀφανίσει
καλῶς τὸν ἥλιο τὸν λαμπρὸ πὸ ἔρθε νὰ ἐξαλείψῃ
τοῦ χωρισμοῦ τὸ ζοφερόν τὸ σκότος καὶ τὴ θλίψη.*

(στ. 983-1002)

Οἱ γραμματικοὶ καὶ γλωσσικοὶ τύποι συνεξετάζονται μὲ τὸ μέτρο καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξία τοῦ ποιήματος, ἀφοῦ συχνὰ προσαρμόζονται στὶς ἀπαιτήσεις τους. Παραθέτομε δειγματοληπτικὰ ὀρισμένα παραδείγματα.

Ρ ή μ α τ α

Τὸ γ' ἐνικό πρόσωπο τῶν ρημάτων σχηματίζεται πολλές φορές σὲ -ουσι, -ουσι ἀντι -ουν, ἢ μὲ τὴν ἰδιωματικὴ κατάληξη -ασι (γιὰ τὸν παρατ. ἢ ἀόρ.) ἀντι -αν, σύμφωνα μὲ τὸν ἀριθμὸ συλλαβῶν ποὺ ἀπαιτεῖ ὁ δεκαπεντασύλλαβος στίχος. Ἔχομε ἔτσι τοὺς τύπους: κοιτάζουσι 91, φθείρουσι 93, τελειώνουσι 96, σβήνουσι 480, πέσουσι 1017, γυρεύουσι 1054 — βάψουσι 597, τραγωδήσωσι 598, φορέσωσι 602 — ἀποροῦσι 137, μποροῦσι 138 — ἔχουν 120, χωρίζουν 480, ἰατροῦν 713, θεραπεύουν 714, γυρεύουν 1052 — γεροῦν 92, λαλοῦν 139, καρτεροῦν 613, μαυροφοροῦν 856 — πήγασι 122, κλαίγασι (παρατ.)

123, ὀστερηθήκασιν 124, ἀνοίξασι 132, ἐφυλάγασι (παρατ.) 134, βρήκασι 135, ἀρπάξασι 487 — μαζώχθησαν 105, ἔκλασαν 125, ἐφώναξαν 125, ἐμαζώχθησαν 131, πῆγαν 487, κοιμήθησαν 1075, ξημερωθήσαν 1127.

Τὸ γ' ἐνικό πρόσωπο τοῦ παθητικοῦ ἀορίστου σχηματίζεται πότε μὲ τὴ λόγια κατάληξη -θη (-τη), -η καὶ πότε μὲ τὴ δημωδέστερη -θηκε, -ηκε, ἀνάλογα καὶ ἐδῶ μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ δεκαπεντασύλλαβου, ὅπως π.χ.: κτίστη (ἀναύξ.) 301, ἀπεκρίθη 633, ἀπιλογήθη 634, εὐχήθη 641, λυπήθη (ἀναύξ.) 642, ἐκαταπέιστη (ἐξωτ. αὐξηση στὸ σύνθετο) 505, ἐκαταπέισθη (ἐξωτ. αὐξ.) 908, ἀναστήθη 775 — ἐχάθη 162, ἐσυνέβη (διπλὴ αὐξ.) 1282 — ταράχθηκε 642, ἀναστήθηκε 777, ἐκαταπέισθηκε 780, ἐπροσευχήθηκε 831, ἐστοχάσθηκε 1189, ντόθηκε 1217, συνέβηκε 1283.

Τὴ συλλαβικὴ αὐξηση ἐπίσης τὴν προσαρμόζει στὶς ἐκάστοτε ἀνάγκες τοῦ μέτρου. Ἔτσι, ὅπως φαίνεται στὰ πῦθ πάνω παραδείγματα, ἄλλοτε τὴν παραλείπει (κτίστη, λυπήθη), ἄλλοτε τὴ βάζει ἔξω ἀπὸ τὴν πρόθεση στὰ σύνθετα ρήματα (ἐκαταπέισθη, ἐκαταπέισθηκε, ἐπροσευχήθηκε) καὶ ἄλλοτε, τέλος, χρησιμοποιεῖ διπλὴ αὐξηση στὰ σύνθετα ρήματα (ἐσυνέβη).

Συχνὴ εἶναι ἡ χρῆση τῶν μετοχῶν σὲ -οντας ἢ -άντας (διατηροῦμε τὴν παλαιὰ παραδοσιακὴ γραφὴ μὲ ὠμέγα), ὅπως π.χ. ἔχοντας 86, κοιμῶντας 508, βλέπωντας 511, ἀκούωντας 535, 751, 783, πηγαινῶντας 772, λέγωντας 980, κλαίγωντας 980 κ.π.ἄ.

Πολλὲς φορές, σὲ ρηματικούς τύπους, ὁ τόνος μπαίνει στὴ συλλαβὴ ποὺ ἀπαιτεῖ ὁ δεκαπεντασύλλαβος ἢ καὶ ἡ ὁμοιοκαταληξία:

κρατήσαν 496 ἐνῶ κράτησαν 497, ἀρπάξαν 503, ἐφτάξαν 504, 516, θολῶσαν 511, θαμπῶσαν 512, ἀκολοθῆσαν 936, ξερεῖ (ἀντὶ ξέρεῖ) 1195 ἐνῶ ξεύρει 726, 1183, ἐλθῶ 883.

Γιὰ χάρη τῆς ὁμοιοκαταληξίας σὲ ὀρισμένα ρήματα χρησιμοποιεῖται ἔσθην κατάληξη μέλλοντος ἢ ἀορίστου ἀντὶ σ:

ἐφτάξαν 504, 516, φτάξη 1014, 1018, 1339, ξετάξη 630, σκαλίξω 703.

Στὸ γ' ἐνικό πρόσωπο κάποιων ρημάτων, στὴν ἀρχὴ τοῦ ρηματικοῦ τύπου ἢ στὸ γ' πληθυντικό, μετὰ τὴν κατάληξη, προστίθεται ἓνα ε ὅταν ἡ στιχουργία ἀπαιτεῖ μιὰν ἐπὶ πλέον συλλαβὴ:

ἐκαταπραῶνον 804, ἐφέρη 1130, ἐστέλνει 988, ἐστείλη 1293, ἴσουνε = ἦσουνε (ἐδῶ ἢ προσθήκη τοῦ ε μετὰ τὴν κατάληξη) 739, 740 — πολυχρονοῦνε 38, περάσουνε 89, 95, ἐσωθηάνε (καὶ μὲ καταβιβασμὸ τόνου) 219, φοροῦσανε 596, φοροῦνε 597, χαροῦνε 598, μεθοῦνε 1015, πάσχουνε 1412, ἐγαρίζοντανε (καὶ μὲ καταβιβασμὸ τόνου) 686, καθοντανε (καὶ μὲ καταβιβασμὸ τόνου) 948.

Ἐπίσης ἔπαρε (προστ., ἀντὶ πάρε) 247, ἰδίω (= δίνω, προσθήκη ἰ χάριν τοῦ μέτρου) 709, λέν 965 ἀλλὰ λέγουν 966. Ἀπαντοῦν, τέλος, ἰδιωματικοὶ ρηματικοὶ τύποι, ὅπως διοῦμε(ν) 394, 592, 723, 1047, 1052, διοῦν 1069 ἀλλὰ καὶ δοῦμεν 1070, ἀχρήζω 812, λογιάζω 810, παντέχω 1110, παντοχαίνω 1024, πηλαλῶ 1233, 1238, πολεμῶ (= προσπαθῶ) 187, 427, 779, 941, 1413, 1415, πολυχρονῶ 38, στρέγω (ἀντὶ στέργω) 344, 560, 578, 756, 918, 1152, σφαλλίζω (= φυλακίζω) 841, φιλάγω (= φιλῶ) 653, φυλακῶν 1316, 1322, 1358, σέβηκαν (= εἰσέβησαν) 1129 κ.ἄ.

Ὀνοματικοὶ τύποι (οὐσιαστικά, ἐπίθετα, ἀντωνυμίες κ.ἄ.)

Χρησιμοποιοῦνται δημῶδεις τύποι, ὅπως:

καστρη, τὰ 82, δένδρη, τὰ 355, 996, ἀνεράιδα 299, ἄργητα, ἡ 1081, δουλίτζα 1414, ἐμπιστῆ 1403, 1406, 1411, ἐπίλοιπος 1363, κάδρος, τὸ (= εἰκόνα, κάδρο) 1346, 1347, δαρμός (= θρηῆνος) 1186, θρηῆνος, τὸ (= ὁ θρηῆνος) 1008, 1240, κακοκαρδισμένος 18, κακορρίζικος 616, 678, 834, 1088, 1159, 1168, 1173, 1185, 1188, 1234, κύρης 106, 640, νοικοκυρὸς 1105 ἀλλὰ νοικοκύρης 1104, πουρνὸ 884, 886, 1043, 1120, 1295, εἰζικὸ 327, ἠγᾶτον 83, χαρὰ (= γάμος, γλέντι γάμου) 910, 914, 922, 1148, 1164, 1169, 1174, 1175, ἀτὸς 170, 178, 205, 506, 600, 788, ἀπατὸς 403, ἀτῆ 575, καθανεῖς 553, καθενεῖς 992, καρδιακὸς 1411, ἀλάσαστος 79, 826, 827, βρομισμένος 1449, τὸ (= αὐτὸ ποῦ) 551, τὰ (= αὐτὰ ποῦ) 726, πλιότερα (= περισσότερα) 1417, τοῦ λόγον του (= αὐτός, -ὸν) 979, μετ' ἐμένα (= μετ' ἐμοῦ, μὲ ἐμένα) 952, μεταμένα (= μετ' ἐμοῦ, μὲ ἐμένα) 530.

Σὲ κάποιους ὀνοματικούς τύπους ἀναβιβάζεται ἢ καταβιβάζεται ὁ τόνος, κατὰ περίπτωσιν, σύμφωνα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ μέτρου, ὅπως:

λαλία 712, ἀρρωσιὰ 714, ἀσπροῦ (= ἄσπρου, τουρκ. νομίσματος) 1187, ἐκεινοὺς 1398.

Συχνὰ σὲ ἀντωνυμίες δεικτικές (τόν = τοῦτον, τήν = ταύτην, αὐτόν, αὐτήν, τοῦτον, ἐτοῦτον, τούτην, ἐκεῖνον) ἢ ἀόριστες (ἄλλον, ὄλον, ὄλην) προστίθεται στὸ τέλος, μετὰ τὴν κατάληξιν, ἕνα α ἢ ἕνα ε γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ μέτρου, ὅπως: τωνα (ἐγκλιτικὸ) 991, 995, αὐτήνα 782, τούτονα 286, 1020, 1327, ἐτότονα 426, τούτηνα 847, ἄλλωνα 951, ἐκεῖνονα 344, κείνονα 1160, ὄλονα 252, ὄληνα 1043 — τόνε 310, 425, 931, 1193, 1200, 1316, τήνε 463, 468, 494, 561, 563, 652, 725, 856, 918, 1052, 1073, 1080, αὐτόνε 282.

Χρησιμοποιοῦνται λόγιοι ἢ δημῶδστεροι ὀνοματικοὶ τύποι χωρὶς ἰδιαίτερο λόγο, ὅπως:

γνώσιν 69 ἀλλὰ γνώση 77, 97, τὲς πόρτες 704 ἀλλὰ τὰς θύρας 705, ἄλλας πέτρας πολύτιμες ... σκλάβας καὶ ὑπηρέτας 583-584. Ἀπαντοῦν ἐπίσης οἱ λόγιοι τύποι παιδεία (= παιδεμα, τιμωρία) 605, χρεία (= ἀνάγκη) 380, 800.

Ἄ κ λ ι τ α

Ἀπαντοῦν ἀρκετοὶ ἄκλιτοι δημῶδεις τύποι:

ἄλια (ἐπιφ., ἀλοίμονον) 1075, εἰσὲ (= εἰς, σέ, μὲ προσθήκη τοῦ ε χάριν τοῦ μέτρου) 114, 352, 668, 703, μακρὰ (= μακριὰ) 144, 1071, 1237, 1278, πλιὰ 421, 429, 546, 598, 748, 867, 885, 913, 1379, πλιὸ 633, πλιότερο 924, πολλὰ (= πολὺ, ἐπίρ.) 68, 162, 332, 763, 779, 925, 1279, πριχοῦ 914, ὁ λόγιος τύπος ποσῶς (= καθόλου) 144, 514, 523, 525, 586, 664, 792, 1120.

Σύνθετα καὶ πολυσύνθετα

Ἀνθολογοῦμε καὶ σημειώνομε τὰ ἐξῆς, ποὺ θεωροῦμε χαρακτηριστικότερα: κακοκαρδίζω 1156, κακοκαρδισμένος 18, γλυκοσυντοχαίνω 1145, ὄλογυρεύω 1094, παραδέρω 26, 165, 1069, παραλαλῶ 728, πολυλογῶ 709, πολυχρονῶ 38, κακορρίζικος 616, 678, 834, 1088, 1159, 1168, 1173, 1185, 1188, 1234, πολυπαθημένος 984, ἀθεόφοβη 680, παράμερος 955, καμηλομουλαράλογα 156, κατακέφαλα 1084, ὄλοτρόγυρα 944.

Συντακτικὰ

Τὸ ἔμμεσο ἀντικείμενο τῶν ρημάτων λέγω, διηγούμαι, ἀποκρίνομαι, παραγγέλλω, μῆνάω, δίνω, χαρίζω, φέρνω, δείχνω, ἀρέσει, τυχαίνει, φαίνεται, χρειάζεται κ.ἄ. ἀπαντᾷ πάντοτε σὲ πτώσιν αἰτιατικῆ (μέ, σέ, τόν, τήν, τοὺς) ἀντὶ γενικῆς (μοῦ, σοῦ, τοῦ, τῆς) ἢ ἐμπρόθετης αἰτιατικῆς (στόν, στοὺς), ὅπως π.χ. μέ (= μοῦ) λές 735· πές με (= μου) 299, 538, 1242· μέ (= μοῦ) πείς 967· τὸν (= τοῦ) λέγει 536, 755, 784, 862, 1049, 1095, 1199, 1243· τήν (= τῆς) λέγει 519, 559, 901, 1025, 1026, 1151, 1155, 1246· λέγει τὸν (= τοῦ, στόν) βεζύρη 409· εἶπε τὸν (= τοῦ) 672, 673, 674· πές τονε (= του) 766· τὸν ἄλλον (= τοῦ ἄλλου, στόν ἄλλον) ἔλεγε 1080· τὸν (= τοῦ, στόν) Βεφὰ τὸν (= τοῦ) ἔλεγε 733· ἀπεκρίθη τὸν (= τοῦ, στόν) ... ἀδελφὸν καὶ τὸν (= τοῦ) ἀπιλογίθη 633-634· σέ (= σοῦ) τὰ διηγῆθῶ 305· σέ (= σοῦ) παραγγέλλω 670· τὸν (= τοῦ) ἐπαράγγειλε 1203· τὸν (= τοῦ) ... μῆνάει 909· σέ (= σοῦ) ζητῶ 534· τήν (= τῆς) ἔστειλεν 584· μέ (= μοῦ) δίνει(ς) 645, 1139, 1142· δός με (= μου) 298· τὸν (= τοῦ) δίνει 876· τὸν (= τοῦ, στόν) ἀράπη τὰ ἴδωκε 890· δίνει τοὺς (= στοὺς) μπέηδες 1376-1377· τήν (= τῆς) χαρίζει 1194· σέ (= σοῦ) τάζω 669· μέ (=

μοῦ) εἶχες φέρεῖ 957· σέ (= σοῦ) τήν(ε) φέρ(ν)ω 459, 463· ἐφέρασι τόν (= τοῦ, στόν) μπέγγη 1096· τόν (= τοῦ) ἔφεραν 1097· σέ (= σοῦ) δείξω 881· σέ (= σοῦ) ἀρέση 11· τόν (= τοῦ) ἀρέσει 1098, 1421· μέ (= μοῦ) τυχαίνει 1378· τόν (= τοῦ, σ' αὐτόν) ἐφαίνονταν 432, 433· μέ (= μοῦ) χρειάζεται 1379 κ.ά.

Ἄλλες ἀξιοσημείωτες συντακτικές ιδιορρυθμίες δὲν ὑπάρχουν.

Μετρικὴ

Ὅπως ἔχει ἤδη λεχθεῖ, τὸ ποίημα εἶναι γραμμένο σὲ πολιτικούς δεκαπεντασύλλαβους στίχους ποὺ ὁμοιοκαταληκτοῦν ἀνὰ ζεύγη. Ἡ ἀντιγραφή του στὸ χειρόγραφο δὲν ἔγινε κατὰ λογάδην, εἶναι κατὰ στίχους. Ὁ μεταφραστῆς-ποιητῆς διαθέτει ἀξιόλογες στιχουργικὲς ικανότητες. Ὁ δεκαπεντασύλλαβός του εἶναι προσεγμένος καὶ ἀβίαστος. Ἀναφερθήκαμε παραπάνω στὶς γλωσσικὲς προσαρμογὲς ποὺ ἔγιναν, κατὰ περίπτωσιν, σὲ γραμματικούς τύπους, μὲ τὸν ἀναβιβασμὸ ἢ καταβιβασμὸ τόνου, τὴν προσθήκην ἢ τὴν ἀφαίρεσιν μιᾶς συλλαβῆς κ.ά.

Συχνὰ παρατηρεῖται ὁ διασκελισμός, δηλαδὴ ὁ στίχος δὲν ἔχει νοηματικὴ καὶ συντακτικὴ αὐτοτέλεια, ἀλλὰ τὸ νόημά του συνεχίζεται στόν ἀμέσως ἐπόμενον ἢ στοὺς ἀμέσως ἐπόμενους στίχους. Παραθέτω ἐνδεικτικὰ τοὺς ἀριθμοὺς ὀρισμένων στίχων ὅπου ἔχομε τὸ φαινόμενο αὐτό: 95-96, 195-196, 307-308, 369-370, 467-468, 513-515, 551-552, 625-627, 633-634, 687-688, 798-799, 799-800, 813-814, 894-895, 1011-1012, 1018-1019, 1060-1061, 1085-1086, 1105-1106, 1125-1126, 1134-1135, 1146-1147, 1165-1166, 1211-1212, 1223-1224, 1243-1244, 1255-1256, 1320-1321, 1351-1352, 1376-1377, 1386-1387 κ.ά.

Πιστεύω ὅτι αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ μειονέκτημα, διότι ἔτσι ὁ ποιητῆς ξεφεύγει ἀπὸ τὴν τυποποίηση, ὁμοιομορφία καὶ στατικότητα τοῦ στίχου, στόν ὅποιο, μὲ τὸ διασκελισμὸ, δίνει κινητικότητα, ποικιλία καὶ ζωντάνια.

Τέλος, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἢ ἀπαγγελίαν τῶν στίχων, σὲ κάποια σημεῖα, γιὰ νὰ εἶναι σωστὸ τὸ μέτρο, ἀπαιτεῖται ἡ γνωστὴ καὶ συνηθισμένη σ υ ν ἰ - ζ η σ η (συνεκφώνησιν δύο συνεχόμενων φωνηέντων).

5. Ἐκδοσὴ τοῦ κειμένου

Δημοσιεύομε τὸ στιχούργημα ἀπὸ τὸ μοναδικὸ (μέχρι στιγμῆς) κώδικα στόν ὅποιο ἔχει ἀντιγραφεῖ. Διορθώνομε σιωπηρὰ τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη τοῦ ἀντιγραφέα, διατηρώντας τὴν παραδοσιακὴ ὀρθογραφία (ὑποτακτικὲς μὲ -η, -ω κ.ά.). Ἀποκαθιστοῦμε τὴ στίξιν καὶ κεφαλαιογραφοῦμε τὰ κύρια ὀνόματα. Διορθώνομε ἐπίσης τὶς παραναγνώσεις καὶ παραποιήσεις λέξεων, ὅπου ὑπάρχουν, δηλώνοντας στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τὴν ἐσφαλμένη γραφὴν τοῦ χειρογράφου.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

ΑΝΩΝΥΜΟΥ
ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΒΕΦΑ ΚΑΙ ΜΙΧΡΗΣ

Διήγησις τῶν συμβάντων τῷ τε Βεφᾶ καὶ Μιχοῦ, βασιλέων παισὶ.
Συγγραφεῖσα καὶ μεταγλωττισθεῖσα ἐκ τῆς Ὀθωμανῶν γλώττης
διὰ στίχων πολιτικῶν, πρὸς χάριν τῶν ἀναγνωσκόντων, ὑπ' ἀνω-
νόμου τινός.

ᾠ φίλε μου, μὴ βαρεθῆς ἐτούτην τὴν φυλλάδα
νὰ τὴν διαβάσης μιὰ φορά, δὲ ἔχει νοστιμάδα·
δὲ ἔχ' εὐγένειαν πολλὴν καὶ ἐγλεντζὲ μεγάλο,
ἔτζι σ' ἐμένα φαίνεται, δὲν ξεύρω μήπως σφάλλω.
5 Ἐγὼ νομίζω, φίλε μου, πὼς ἂν τὴν διαβάσης
μίαν φορά, εἰς τὸ ἐξῆς πολλὰς θὰ τὴν περάσης
καὶ ἀπ' τὸ χέρι σου ποτὲ δὲν θὲ νὰ τὴν ἀφήσης,
τὴν ἡδονὴν καὶ χάριν τῆς δὲν θὲ ν' ἀλησιμονήσης.
ᾠθεν, νὰ ζήσης, δέομαι, πάρε ἀνάγνωσέ την
10 καὶ ἂν δὲν σ' ἀρέσῃ, φίλε μου, ὀπίσω στείλέ μέ την.
Ἄν σὲ ἀρέσῃ, ἔχε την διὰ νὰ μ' ἐνθυμᾶσαι,
καὶ στοῦ Βεφᾶ τὰ βάσανα δὲν θέλω νὰ λωπᾶσαι,
μήτε εἰς τῆς χρυσῆς Μιχοῦς τί ἦλθαν στὸ κεφάλι,
δὲ εἶν' τὸ τέλος των καλὸν μὲ βασιλείαν πάλι.

σ. 206

Τῷ φιλαναγνώστη.

15 Τοῦτη, φίλε μου, ἡ φυλλάδα
ἔχει ἄκρα νοστιμάδα
καὶ ὅταν εἶσαι λυπημένος
ἢ καὶ κακοκαρδισμένος
ἀπ' τῆς τύχης τὰ ζιέτγια,
20 λόπες, βάσανα καὶ τέργια,
ἐπαιρονέ την νὰ διαβάζης,
τί ἐσύραν νὰ θαυμάζης
ὁ Βεφᾶς μὲ τὴν Μιχοῦ του,
τὴν ἀγάπη τὴν πιστὴ του.
25 Καὶ στοχάσου τί ἐσύραν,
τί πολλὰ ποὺ παραδεῖραν·
τί κακά, τί δυστυχίας,
τί κινδύνους, τί ζημίας,
τί πολλὰ συμβεβηκότα·

30 ὁμως ἦλθαν εἰς τὰ πρῶτα,
εἰς τὴν πρώτην ἐδνυχίαν,
λάβαν καὶ τὴν βασιλείαν.
"Ὅθεν εἰς τὰς συμφορὰς σου,
φίλε μου, καὶ σὲ κακὰ σου
35 μὴ πάρα πολὺ λυπᾶσαι
μήτε νὰ τὰ συλλογᾶσαι,
σ. 207 ὅτι ὅλα ἀπεροῦνε
καὶ μήτε πολυχρονοῦνε.
Σ' ὅλα εἶναι θεραπεία
40 ὅταν εἶναι ἡ ὑγεία.
Τὸ δρεπᾶνι τοῦ θανάτου
μόν' δὲν ἔχει τὴν ἰατρού του
αὐτὴ μόν' ἢ δυστυχία
δὲν ἐδρίσκει θεραπεία,
45 εἰς αὐτὴν ἰατρὸς βοτάνι
δὲν μπορεῖ διὰ νὰ βάνη,
μήτε ἄσπρα βοηθοῦσι,
μήτε δόξες ὠφελουσι,
μήτε εὐμορφιά καὶ κάλλη,
50 μήτε χάρις καμιὰ ἄλλη
τὸ ὁποῖον ν' ἀπρακτήση
δέομαι καὶ νὰ ἀργήση
σ' ὅσους τούτους μιμηθοῦσι
στὴν ἀγάπ' ὅσον μποροῦσι.

Ἱστορία ὀνομαζομένη Μιχρὴ ἰλὲν Βεφά.

55 Ἀληθινὰ ἢ ψεύματα τούτη ἢ ἱστορία
ἂν λέγη, δὲν ἐνέχομαι εἰς τὴν κατηγορία,
διατὶ ἐμεταγλώττισα μόνον ἐγὼ τὰ ὅσα
ἤδρα ἀπὸ τὴν τούρκικην εἰς τὴν δικήν μας γλώσσα·
σ. 208 καὶ ἄς ὄψεται ὁ ποιητὴς ἀνίσως εἶναι ψεύτης,
60 ἂν λέγ' ἐκεῖνος ψεύματα, ἐγὼ δὲν εἶμαι φταίχτης.
Τὸν ποιητὴν σὲ μιὰ μεριά ὁμως ἄς τὸν ἀφήσω
καὶ μόνον τὴν ὑπόθεσιν σύντομα ἄς ἀρχίσω.
Ἦτανε ἓνας βασιλεὺς στής Ῥούμελης τὰ μέρη,
πολέμους εἶχε πάντοτε, χειμῶν' καὶ καλοκαίρι.
65 Φεγκλεκὸς Σάχ τὸν ἔλεγε εἰς τὴν ὀνομασία,
ὁ κόσμος τὸν ἐτρόμαξε καὶ Δύσις καὶ Ἀσία.

Ἦτον ἀνδρεῖος, πλούσιος καὶ φρόνιμον κεφάλι,
σ' ὅλον τὸν κόσμον ἔδωκε φήμην πολλὰ μεγάλη,
διατὶ τὴν βασιλείαν του μὲ γνώσιν κυβερνοῦσε,
70 τὸ ἄδικον δὲν ἤθελε οὔτε τὸ ἀγαποῦσε.
Σ' ὅσους πολέμους πήγαινε, ἐγύριζε μὲ νίκην,
μὰ πρῶτα ὡσὰν φρόνιμος ἔκαμνε διαθήκην,
διατὶ μετροῦσε πάντοτε μὲ τοῦ νοῦς τὴν πῆχυν,
πὼς εἶναι ἀκατάστατη ἐγνώριζε τὴν τύχην.
75 Λαθᾶνετ' ὅποιος ἀκουμπᾶ εἰς τῆς τύχης τὸν στῦλον,
διατὶ κινεῖται πάντοτε, γυρίζει σὰν τὸν μύλον·
μὰ ὅστις ἔχει ὁδηγόν, θεμέλιον τὴν γνώσιν
μπορεῖ κάθε ὑπόθεσιν εὐκολὰ νὰ τελειώσῃ.
Τῆς γνώσης τὸ ἀλάθαστον τὸ ἄρμα καὶ σκουτάρι
80 ὅποιος τὸ ἔχει βέβαια ἔχει μεγάλην χάριν.
Αὐτὸς μὲ τοῦτο ἔκαμνε πολλὰς ἀνδραγαθίας,
ἐπῆρε τόπους καὶ χωριά, κάστην καὶ πολιτείας·
σ. 209 αὐτὸς μὲ τοῦτο ἔκαμνε τοῦ κάθε ἐνὸς ῥηγάτου
τὸν βασιλέα καὶ ἔτρεμε ν' ἀκούσῃ τ' ὄνομά του.
85 Ἀκόμη καὶ κοντὰ σ' αὐτὸ καὶ φυσικὴν ἀνδρεία,
αὐτὰ τὰ δύο ἔχοντας τί ἄλλο κάμνει χρεία;
Ὁ χρόνος ὁμως καὶ καιρὸς, ὅπου τὰ πάντ' ἀλλάζει,
τοὺς νέους κάμνει γέροντας καὶ τοὺς καταδαμάζει·
οἱ χρόνοι σὰν περάσουνε, τούτ' εἶναι ἡ αἰτία
90 ὅπου στὸν κάθε ἄνθρωπον φέρνουν τὰ γηρατεία·
οἱ χρόνοι δὲν κοιτάζουσι δύναμιν καὶ ἀνδρεία,
ὄχι μόνον οἱ ἄνθρωποι, γερνοῦν καὶ τὰ θηρία.
Οἱ χρόνοι σὰν περάσουνε φθείρουσι κάθε νέον,
ἐφθείραν καὶ τὸν βασιλεὺς ἐτούτον τὸν γενναῖον.
95 Οἱ χρόνοι σὰν περάσουνε, τὸ τέλος τῶν ἀνθρώπων
φθάνει καὶ τελειώνουσιν ὅλοι μὲ ἓνα τρόπον·
πλοῦτος πλέον δὲν ὠφελεῖ, ἀνδρεία οὔτε γνώσιν,
διατὶ καθ' ἓνας τὸ κοινὸν χρέος πρέπει νὰ δώσῃ·
οὔτε πτωχοὶ ἢ πλούσιοι δὲν ἔχουσιν ἐλπίδα
100 νὰ ἀποφύγωσι ποτὲ τοῦ χάρον τὴν παγίδα.
Βίαιος εἶν' ὁ θάνατος, τὸ ξέρω καὶ τὸ εἶδα,
ἀρπάζει καὶ τοὺς βασιλεῖς μέσ' ἀπὸ τὴν χλαμύδα.
Ἐγέρασε καὶ ὁ βασιλεὺς, τὸ τέλος του κοντεῦει,
ὅλοι τὸν ἀποφάσισαν πὼς πλέον κινδυνεύει.
105 Μαζώχθησαν οἱ μπέηδες, ἦλθε καὶ ὁ βεζύρης,
τὸν λέγει, «Βασιλέα μου, σὰ βασιλεὺς καὶ κύρης

- σ. 210 πρέπει στήν βασιλείαν σου ζῶντας ν' αποφασίσῃς
 ἓνα ἀπό τὰ τέκνα σου διάδοχον ν' ἀφήσῃς·
 τρία, νά, πού σ' ἐχάρισε(ν) ἡ πρόνοια ἡ θεία
 110 χαριτωμένα κι ἄξια ἀρσενικά παιδία.
 Καί κάμε ἀπ' τοὺς τρεῖς υἱοὺς ἓνα διάδοχόν σου,
 ὅπου νά μὴν μαλώνουσι μετὰ τὸν θάνατόν σου·
 ὅσον λαλεῖ ἡ γλῶσσα σου διάδοχον στὸν θρόνον,
 μήπως καί μετὰ θάνατον πέσουσι εἰσὲ φθόνον·
 115 σὲ φθόνον, σὲ διχόνοιες πέσουν καί σὲ καυγάδες
 κι ἡμεῖς καί τὸ ὑπήκοον νά ἔχωμεν μπελάδες».
 Ὁ βασιλεὺς ἐγύρισε, τοὺς λέγει «Τί νά χάνω
 τὰ λόγια μου, μόνον, ἐγὼ ἀφ' οὗ πλέον πεθάνω,
 θέλετε εὖρει στὸν χαζνὲ μέσα πιθάκια τρία
 120 κι ἐκεῖνα ἔχουν ἔννοιαν καὶ ἄλλο δὲν κάνει χρεῖα».
 Ἀπέθανε ὁ βασιλεὺς, τὸν πῆραν νά τὸν θάψουν,
 μικροί, μεγάλοι ἔτρεξαν, πῆγασιν νά τὸν κλάψουν·
 γυναῖκες, ἄνδρες κλαίγασιν ἐκεῖνην τὴν ἡμέρα,
 διατὶ ὑστερηθήκασιν ἓνα κοινὸν πατέρα.
 125 Ἐκλαψαν καὶ ἐφώναζαν «ὦ, τί μεγάλο κρῖμα,
 ἓνας τοιοῦτος βασιλεὺς νά ἔμπη μὲς στὸ μνήμα!»
 Ἐκεῖνος ὁμως πέθανε κι ἐμπῆκεν εἰς τὸν Ἄδη
 κι ὄλον τὸ πλῆθος κλαίγωντας ἐγύρισε τὸ βράδυ.
 Ἐγύρισαν οἱ ἄρχοντες μαζί μὲ τ' ἄλλο πλῆθος,
 130 μὲ πικραμένον, σκυθρωπὸν καὶ λυπημένον ἦθος.
 σ. 211 Τὴν ἄλλη μέρα, τὴν ἀγῆ, ὄλοι ἐμαζωχθῆκαν
 καὶ τὸν χαζνὲ ἀνοίξασιν καὶ ὄλοι μέσα μπῆκαν.
 Πῆγ' ὁ βεζύρης στήν ἀρχὴν κι οἱ μπέηδες κατόπι
 καὶ ἔξω ἐφυλάγασιν ἀμέτρητοι ἀνθρώποι.
 135 Τρία πιθάκια βρήκασιν, τό νὰ χῶμα γεμᾶτο,
 τ' ἄλλο εἶχε κόκκαλα, τ' ἄλλο φλωριὸς ὡς τὸν πάτο·
 στέκονται καὶ στοχάζονται, ὄλοι τοὺς ἀποροῦσι,
 τῶν πιθαριῶν τὴν ἔννοιαν νά βροῦνε δὲν μποροῦσι.
 Ἀρχισαν ὄλοι νά λαλοῦν, νά λέγῃ ὁ καθ' ἓνας,
 140 μὰ τί σημαίνουν νά εὐρηθῆ δὲν ἤμπορεῖ κανένας.
 Ἀφ' οὗ λοιπὸν σιώπησαν καὶ ἔπαυσαν οἱ ἄλλοι,
 μόν' ὁ βεζύρης, φαίνεται, εἶχε καλὸ κεφάλι·
 ἄρχισε τοῦτος κι ἔλεγε τοὺς μπέηδες «Σταθῆτε,
 ποσῶς κοντὰ δὲν ἤλθετε, μακρὰ περιπατεῖτε·

134 ἐφυλάγασιν: ἐφυλάγασιν cod.

- 145 οὔτε ἐκαταλάβετε τὴν ἔννοιαν ἀκόμα,
 τὸ πλέον μεγαλύτερον πού ναι γεμᾶτο χῶμα
 ὁ πρῶτος πρέπει ἀδελφὸς ἐκεῖνο τὸ πιθάκι,
 ὁ βασιλεὺς διώρισε ἐκεῖνος νά τὸ πάρῃ.
 Τὸ χῶμα ὅπου βλέπετε, αὐτὸ τὴν γῆν σημαίνει,
 150 λοιπὸν ὁ πρῶτος ἀδελφὸς αὐτὸς πρέπει νά γένη,
 αὐτὸς νά γένη βασιλεὺς, αὐτὸς νά βασιλεύῃ,
 τὸ χῶμα, δηλαδὴ τὴν γῆν νά τὴν ἡγεμονεύῃ.
 Κι ὁ δεῦτερος ὁ ἀδελφὸς τὸ δεῦτερον πιθάκι,
 πού ναι γεμᾶτο κόκκαλα, ἐκεῖνος νά τὸ πάρῃ·
 σ. 212 τὰ κόκκαλα σημαίνουνσι τῶν ζῶων τὰ κοπάδια,
 156 καμηλομουλαράλογα, πρόβατα κι ἀγελάδια
 κι ὄσ(α) ἄλλα τετράποδα, ὄλα νά τὰ δορίξῃ,
 ὁ βασιλεὺς ὁ ἴδιος ἔτῃ τὸ διορίζει.
 Τοῦ τρίτου πάλε ἀδελφοῦ τὸ τρίτον ἐδικόν του,
 160 πιθάκι πῶχει τὰ φλωριά εἶναι τὸ μερτικόν του».
 Τὸν τρίτον ἔλεγον Βεφά, νέος καὶ παληγάρι,
 αὐτὸς ἐπῆρε τὰ φλωριά, κατὰ πολλὰ ἐχάρη.
 Αὐτὸν πού λέγουσι Βεφά ἀκούσατε τί κάμει,
 στὰ ὄσα ἀπαράδειρε ἔδωσε πολὺ νάμι·
 165 τὰ ὄσα ἐπαράδειρε τώρα ἄς τὰ ἀφήσω,
 καθὼς ἐπῆρε τὰ φλωριά τί κάμει ἄς ἀρχίσω.
 Ἐξώδενσε καὶ ἔκαμε ἓνα μεγάλο σπήτι,
 μὲ ὄλα τ' ἀναγκαῖα του, βαρύντζες καὶ κιμπόιτι
 καὶ φαγητὰ μαγεῖρεναν ἐπὶ τ' αὐτοῦ μαγέροι
 170 καὶ εἰς τὴν στράτα φύλαγε ἀπὸς του διὰ νά φέρῃ
 ξένους, πτωχοὺς, δερβίσηδες, ὄλους νά τοὺς φιλέψῃ,
 καμιὰ φορὰ δὲν ἤθελε παρὰ νά τοὺς γυρέψῃ·
 μόνον μ' ὄλην τοὺς τὴν καρδιά καὶ μ' ὄλην τὴν ψυχὴν τοὺς
 ἐζήτει νά τὸν εὐχηθοῦν, νά πάρῃ τὴν εὐχὴν τοὺς.
 175 Ἐκκυβεροῦσε τοὺς πτωχοὺς κι ὅποιος χρεωστοῦσε
 ἐπλήρωνε τὸ χρέος του καὶ τὸν χαροποιοῦσε·
 ἂν πέθαινε κανεὶς πτωχός, ξόδιαζε νά τὸν θάψουν,
 ἀπὸς τον παραστέκονταν τὸν λάκκον του νά σκάψουν.
 σ. 213 Αὐτὰ λοιπὸν ὄλα καλὰ καὶ δὲν θέλει μπορέσει
 180 ποτὲ κανεὶς νά τ' ἀρηθῆ καὶ νά μὴν τὸν παινεῖ.
 Νά ἐξοδεύ' ὁμως κανεὶς χωρὶς καὶ νά συνάζῃ
 μ' ἓναν πού σπέρνει πάντοτε καὶ δὲν θερίζει μοιάζει·
 τὰ ἐτοιμὰ ναι εὐκόλον κανεὶς νά τὰ ξοδεύῃ
 κι ἐξεναντίας δύσκολον εἶναι νά εἰσοδεύῃ·

- 185 τὰ ἄσπρα εἶναι ἄφρα, μὰ φεύγουν σὰν ἀχτίδα,
διὰ τοῦτο καὶ πάρα πολλοὺς πλουσίους πτωχοὺς εἶδα.
ἽΟ πλοῦτος πάσχει, πολεμᾷ νὰ βρῆ καιρὸν νὰ φύγῃ,
διὰ τοῦτο πάντοτε κανεὶς πρέπει νὰ ζῆ μὲ ζῶγι
νὰ καζαντίξῃ εἴκοσι καὶ δέκα νὰ ξεδιάξῃ,
190 διατ' ἔρχεται ἕνας καιρὸς, κλαίγει κι ἀναστενάζει.
Ἐνα γναλί μὲ διάγγυρον ἂν λαθασθῆς κι ἀνοίξῃς,
ὄλο σκορπᾷ καὶ χάνεται χωρὶς νὰ τὸ ἐγγίξῃς·
ἔτσι καὶ τ' ἄσπρ' ἀπ' τὸ πονγγὶ φεύγουν καθὼς τὸ λύσης,
γιὰ τοῦτο ἀνοικτὸ πονγγὶ ποτέ σου μὴν ἀφήσης.
195 Κι ἂν εἶναι ἀσημένια, νὰ τὰ κρατοῦνε θέλει
χέρι μαλαματένιο, γιατί γλιστροῦν σὰν χέλι.
ἽΟποιος ξεδεύει ἔτοιμα χωρὶς νὰ καζαντίξῃ,
ἔρχεται βέβαια καιρὸς καὶ τότε τὸ γνωρίζει
τῶρ' ἄς ξεδεύῃ, ἄφες τον, καὶ ὕστερα τὸ βλέπει,
200 οὔτε παρὰς οὔτε λιανὸν δὲν μένει εἰς τὴν τζέπη
ὕστερον τὸ χερᾶμι του στῆ(ν) τζέπη του τὸ βάνει
κι ἀπ' τοῦ βρακιοῦ του τὴ θηλιά βέβαια τὸ εὐγάνει.
σ. 214 Ἐτσι καὶ τοῦτος ὁ Βεφὰς ὁποῦ σᾶς διηγοῦμαι,
ἦγουν τὸ βασιλόπουλον, τὸ ἴπαθε καὶ λυποῦμαι.
205 Λυποῦμαι ὅμως τί νὰ πῶ, ἀτός του ὅποιος σκοντάφει
οὔτε ποσῶς νὰ λυπηθῆ δὲν πρέπ' οὔτε νὰ κλάψῃ
καὶ βέβαια τὸ ξόδευε, τὸ τρῶγε καὶ τὸ πίνε,
τὸ τέλος εἶν' μετάνοια μὰ ὄφελος δὲν εἶναι.
ἽΗ ὕστερῆ μετάνοια δὲν ὄφελει κανένα,
210 τοῦτο πὼς εἶναι βέβαιον ῥωτήσετε καθ' ἕνα
στὸν κόσμον ξεύρω κι ἄκουσα ὁποῦ πόσοι καὶ πόσοι
ἐφάναζαν καὶ ἔλεγαν «ἽΩ ὕστερῆ μου γνώση,
ἄς (ς') εἴχαμεν εἰς τὴν ἀρχήν, ἄς σ' εἴχαμ' ἀπὸ πρῶτα»,
μὰ πὼς δὲν τοὺς ὄφελῃσαν ὅποιον θέλεις ῥῶτα.
215 Δὲν ἔχει νύχια νὰ ξυσθῆ μόνος εἰς τὸ δουβάρι,
ἔτσι κι αὐτός τὸ ἔπαθε, τέλειωσε τὸ πιθάρι
καὶ τοῦτος σὰν τοῦ λόγου μου ξύνεται μὲ τὴν ῥάχη,
γιὰ τοῦτο πρέπει νὰ κρατῆ πάντα κανεὶς γιὰ νὰ ἴχη.
ἽΕσωθηκάνε τὰ φλωριά, κοπήκαν τὰ φτερά του,
220 ἄρχισε καὶ ἐγύριζε σὲ λόπη ἡ χαρὰ του
στοχάζεται τὸ χάλι του, δὲν ξεύρει τί νὰ γένη,
στοὺς ἀδελφούς μὲ τί λογῆς πρόσωπον νὰ πηγαίνη,

185 ἀχτίδα corr. nos: ἀσπίδα cod. || 215 μόνος corr. nos: μόνον cod.

- ποῦ θέλει τὸν ῥωτήσουνε, ποῦ θέλει τὸν εἰποῦνε,
«Τί τὸ ἴκαμες τόσο φλωρὶ καὶ τὸ πιθάρι ποῦ ἴναι;»
225 Τὸν πῆρε τὸ παράπονον, ἀρχίνησε νὰ κλαίγη.
«Παρά νὰ ζῶ μὲ ἐντροπήν καλλιὸ ἄς πεθάνω», λέγει,
σ. 215 «παρὰ ἀπὸ τ' ἀδέλφια μου ἔλεος νὰ ζητήσω,
κάλλιο προκρίνω θάνατον ἢ κάλλιο ἄς ἀφήσω
τὸν τόπον μου καὶ ἀδελφούς καὶ κάνε, ἄς πηγαίνω
230 ἐκεῖ ποῦ δὲν μὲ ξεύρουνε, εἰς ἕναν τόπο ξένο·
πὼς εἶμαι βασιλόπουλον κανεὶς νὰ μὴ μὲ ξεύρῃ
καὶ μίαν μικρὴ κυβέρνησιμ ἐλπίζω θέλω εὔρει.
Κᾶν νὰ δουλεύω καὶ νὰ ζῶ, νὰ βγάλω τὸ φωμί μου
καὶ νὰ περῶ καθὼς μπορῶ, νὰ ντόνω τὸ κορμί μου».
235 Στὸ δάκτυλόν του ἔμεινε μόν' ἕνα δακτυλίδι,
κι ἐκεῖνο τὸ ἐπούλησε νὰ πάγῃ στὸ ταξίδι
τὸ πούλησε διὰ δυὸ φλωριά, τὰ ἴβαλε εἰς τὴν τζέπη,
στὸν δρόμον ὁποῦ πῆγαινε ἕνα ἑμέλλη βλέπει
λέγει «Ἵς δῶσ' ἕνα φλωρὶ νὰ ῥίξω στὸν ἑμέλλη,
240 νὰ ἰδῶ τί μέλλει νὰ γενῆ τὸ ἐδικόν μου χάλι».
Πῆρ' ὁ ἑμέλλης τὸ φλωρὶ, ἄρχισε καὶ διαβάζει
καὶ τὸν Βεφὰ στὸ πρόσωπον γύρισε καὶ κοιτάζει.
«Ἐσὺ ἴσαι βασιλόπουλο, Βεφὰ λέν' τ' ὄνομά σου,
τὰ τέλη σου εἶναι καλὰ», λέγει «μόνον στοχάσσο·
245 βλέπεις ἐτοῦτον τὸν τζεσμέ λίγο παρὰν' ἀκόμη,
κοιτὰ σὲ τοῦτο τὸ βουινὸ εἶναι ἐκεῖ τρεῖς δρόμοι.
ἽΕσὺ τὸν ἴσιον ἔπαρε καὶ βρῖσκεις μία λίμνη,
ἕνα ἀσδέρι ἔρχεται ἐκεῖ νερὸ καὶ πίνει
κι ἐκεῖνο ἀφ' οὔ πιῆ νερό, πέσε κι ἐσὺ κατόπι
250 καὶ ἦξευρε πὼς σὲ καλὸ θέλουν σ' εὐγῆ οἱ κόποι»
σ. 216 καὶ θέλει γένει ὀδηγὸς ἐκεῖνο τὸ ἀσδέρι
στὸν δρόμον ὄλονα μαζὶ ὥστε ποῦ νὰ σὲ φέρῃ
σὲ μίαν βρύση ἐκλεκτή, πολλὰ ὄραία πρῶτα,
κι ἀπὸ τὴν βρύσην ὕστερα σὲ μιὰ μεγάλην πόρτα.
255 ἽΗ πόρτα εἶναι ἀνοικτή, κανένας δὲν φυλάγει
καί, καθὼς ἔμβης, πάραντα βρῖσκεις ἕνα σαράγι
μὲς στὸ σαράγι σὰν ἐμβῆς βρῖσκεις σωστοὺς σαράντα
χοτζερέδες ὄλο μάλαμα, νὰ μὲ θυμᾶσαι πάντα
γεμάτους ὄλο μάλαμα καὶ ὄλο τζεβαχέρι,
260 καὶ μίαν ὄραιότατη κοπέλα θέλεις εὔρει».
Αὐτὰ τὰ ἦκουσ' ὁ Βεφὰς καὶ λέγει τὸν ἑμέλλη,
«Ἵνα φλωρὶ σὲ ἔδωκα, ὅμως ἄς εἶν' χαλάλι,

γιατί μ' ἐχαροποίησες, ἄς εἶν' καὶ παραμύθια»,
 μὰ τοῦ ῥεμάλη βγήκασι ὅλα τὰ λόγια ἀλήθεια.
 265 Ἦδρε τοὺς δρόμους, τὸν τζεσμέ, ἔφθασε εἰς τὴν λίμνη
 καὶ τὸ ἀσδέρι ἔρχεται ἐκεῖ νερὸ καὶ πίνει
 μπροστά τ' ἀσδέρι ὁδηγὸς κι αὐτὸς κατόπι πάγει,
 μέσα σ' ἓνα μερόνυχτο ἔφθασε στὸ σαράγι.
 Ἐμβήκε μέσα, τί νὰ ἰδῆ, μία ὠραιότατη
 270 κοπέλα ὁποῦ κάθεται εἰς ἓνα χρυσὸ τάχτι
 τὴν εὐμορφιά, τὸ κάλλος τῆς, τὸ νοῦρι καὶ τὴ λάμψη
 ἀνθρώπου γλώσσα δὲν μπορεῖ γιὰ νὰ τὴν περιγράψῃ.
 Τὸν ἥλιον ἴσως ἠμπορεῖ νὰ ἰδῆ ἀνθρώπου μάτι,
 ὅμως αὐτὴν δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἰδῆ μέσα στὸ τάχτι.
 α. 217 Τὸ πρόσωπον, τὸ μπόγι τῆς, ὅλα ἓνα πρὸς ἓνα
 276 νὰ τ' ἐπαινέσω ἀγαπῶ μὰ δὲν βροῖσκω κανένα
 ἔπαινον καὶ ἐγκώμιον ἀρμόδιον στὸ κάλλος,
 σὰς τάζω πὼς δὲν ἠμπορεῖ μήτε κανένας ἄλλος
 νὰ εὔρη εἰς τὸ κάλλος τῆς ἔπαινον νὰ ταιριάξῃ,
 280 κι ἂν πῆ τινὰς πὼς ἠμπορεῖ, δὲν ἔχει γνώση μοιάζει.
 Τὸν ἑαυτὸν μου χέλι ἄξιον δὲν γνωρίζω,
 γιὰ τοῦτο ἀπὸ τὸν σευδὰ αὐτόνε βασιμιστίζω.
 Τὸ τόσον κάλλος ὁ Βεφὰς βλέπωντας πέφτει κάτου
 νεκρός, βουβὸς καὶ ἄλαλος, χάνει τὰ λογικά του
 285 καὶ ἡ κοπέλα τοῦ Βεφὰ τὸ τέτοιον χάλι βλέπει,
 λέγει «Τὸν νέον τούτονα νὰ τὸν συστήσω πρόπει».
 Χωρὶς νὰ νιώσῃ παντελῶς τὸν ἔφερε κοντὰ τῆς
 καὶ τὸ κεφάλι τοῦ Βεφὰ βάνει στὰ γόνατά τῆς
 καὶ στοῦ Βεφὰ τὸ πρόσωπον βάνει τὸ πρόσωπόν τῆς,
 290 στὸ μάγουλόν του ἀκουμπᾶ κι αὐτὴ τὸ μάγουλόν τῆς.
 Ὡς τόσο ἔνωσε ὁ Βεφὰς, τὰ μάτια του ἀνοίγει,
 ὁ νοῦς ἀπ' τὸ κεφάλι του ἐκόντευσε νὰ φύγῃ
 τὸν ἤλθε μία ἐκπληξίς, ἓνα μεγάλο θαῦμα,
 νὰ ἰδῆ ἓνα ἀνέλπιστο καὶ παρ' ἐλπίδα πράγμα.
 295 Τὰ λογικά του ἔχασε, ἡ ὄψις του ἀλλάζει,
 στὸν ὕπνον του τοῦ φαίνεται ὄνειρο πὼς κοιτάζει
 καὶ τὴν κοπέλα ὁ Βεφὰς λέγει μὴν ἀπορίαν:
 «Ἐχω καὶ σὲ παρακαλῶ, δός με πληροφορία,
 α. 218 ἄγγελος, πές με, εἶσαι σὺ ἢ ἀνεραΐδας κόρη,
 300 γιατί ποτὲ δὲν ἔφεραν τῆς φύσεως οἱ ὕροι
 μὰ τόσην ὠραιότητα ἀφ' οὗ ὁ κόσμος κτίστη,
 γιὰ τοῦτο πὼς εἶσ' ἄνθρωπος κι ἐγὼ δὲν δίδω πιστη».

Κι ἐκείνη εἶπε «Ἐπειδὴ καὶ ἐρωτᾶς ἐμένα
 τί εἶμαι καὶ τί ἔπαθα ὅλα ἓνα πρὸς ἓνα,
 305 ὅλα νὰ σὲ τὰ διηγηθῶ καὶ σὺ νὰ ἀπορήσης,
 καὶ πὼς εἶμ' ἄνθρωπος ἐγὼ τότε νὰ τὸ γνωρίσης.
 Βασιλοπούλα εἶμ' ἐγὼ καὶ βασιλιὰ πατέρα
 εἶχα, ὅμως ἐπλάκωσαν ἔξαφνα μὴν ἡμέρα
 ἔχθροι εἰς τὸ βασίλειον, τὸν τόπον νὰ σκλαβώσουν,
 310 νὰ πιᾶσουν τὸν πατέρα μου νὰ τόνε θανατώσουν.
 Κι ἐκεῖνος ἀπ' τὸν φόβον του καὶ ἀπὸ τὴν δειλίαν
 ἔφυγε καὶ βασιγίστισεν ἀπὸ τὴν βασιλείαν.
 Σ' ἓνα καράβι ὄλους μας μᾶς ἔβαλε νὰ φύγῃ
 καὶ μὰ φορτοῦνα πλάκωσε καὶ τὸ καράβι πνίγει·
 315 οἱ ἄλλοι ὄλοι πνίγηκαν, ἐγὼ μόν' τόπον εἶδα,
 ἓνας προφήτης ἐκ Θεοῦ ἔφθασε παρ' ἐλπίδα
 καὶ μόν' ἐμένα ἄρπαξε, μαζὶ καὶ τὴν ταγιά μου,
 μ' ἐγλίτωσ' ἀπ' τὸν θάνατον καὶ ἔχω τὴν ὑγεία μου.
 Ἐδῶ ποὺ βλέπεις μ' ἔφερε, σὲ τοῦτο τὸ σαράγι,
 320 καὶ τὴν ταγιά μου πρόσταξε αὐτὴ νὰ μὲ φυλάγῃ,
 ὥστε αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ στείλῃ παληκάρι
 μὲ τοῦ Θεοῦ τὸ θέλημα γυναῖκα νὰ μὲ πάρῃ.
 α. 219 Μὰ τὸν προφήτην, πὼς τὸν λέν, δὲν ξεύρω τ' ὄνομά του,
 μόν' τόσον μὲ ἐπρόσταξε, πὼς μὲ τὸ θέλημά του
 325 νὰ ῥθῆς ἐσὺ νὰ πανδρευθῶ, γυναῖκα νὰ μὲ πάρῃς,
 ἔτζι ἠθέλησ' ὁ Θεὸς καὶ τόσον πλοῦτον νὰ ῥθῆς·
 καὶ ὁ προφήτης ἔλεγε πὼς εἶμαι ὄζικὸ σου
 νὰ ῥμαι ἐγὼ γυναῖκα σου κι ὁ πλοῦτος ἐδικὸς σου.
 Κι ἔχω καιρὸν ποὺ καρτεροῦ νὰ φθάσῃς ἢ καμημένη,
 330 γιατί εἰς τὴν ἀγάπη σου ἡμουνα δουλωμένη
 τὸν ἐρωτᾶ σου φύλαγα μὲς τῆς καρδιάς τὸ βάθος,
 μὲ παίδευε πολλὰ σκληρὰ τοῦ ἐρωτος τὸ πάθος».
 Κι ἄλλα λοιπὸν παρόμοια λέγει κι ἀναστενάζει
 καὶ τὸν Βεφὰ γλυκοφιλεῖ καὶ τὸν σφιχταγκαλιάζει
 335 καὶ ὁ Βεφὰς ὡς πρόθυμος κάμει τὸ θέλημά τῆς,
 ἐξέχασα νὰ σὰς τὸ πῶ, Μιχρὴ λέν τ' ὄνομά τῆς.
 Καὶ ὁ Βεφὰς μὲ τὴ Μιχρὴ χαιρεταί, ξεφαντώνει,
 τοὺς χοτζερέδες ἄρχισε γιὰ νὰ τοὺς ξεκλειδώνη.
 Ἐμπήκε μέσα ὁ Βεφὰς καὶ τόσον πλοῦτον βλέπει,
 340 ποὺ πρῶτα δὲν ἀπόταξε οὔτε παρὰ στήν τζέπη.
 Ὅλους τοὺς ἐπερπάτησε, σ' ἓνα δὲν τὸν ἀφήνει
 νὰ ἐμπῇ μέσα ἢ Μιχρὴ καὶ συλλογὴν τοῦ δίνει

καὶ ὁ Βεφὰς παρακαλεῖ, νὰ ἔμπη μέσα λέγει
 στὸν χοτζερὲ ἐκείνονα, μὰ ἡ Μιχρὴ δὲν στρέγει.
 345 Αὐτὴ λοιπὸν δὲν ἔστερξε καὶ ὁ Βεφὰς λυπᾶται,
 νὰ τὴν βιάση καὶ πολὺ συστέλλεται, φοβᾶται.
 σ. 220 Μὰ μὴν ἡμέρα ἡ Μιχρὴ νὰ κοιμηθεῖ πλαγιάζει
 καὶ τὸν Βεφὰ ὁ διάβολος νὰ εὖρη ἀναγκάζει
 σκαλιζει, βρῖσκει τὰ κλειδιά καὶ ἡ Μιχρὴ δὲν νιώνει,
 350 τὸν χοτζερὲ πὺ εἶπαμεν πῆγε καὶ ξεκλειδώνει.
 Τὴν πόρτα καθὼς ἀνοιξε, βλέπ' ἓνα περιβόλι,
 τὸ ταῖρι του δὲν βρῖσκονταν εἰσὲ καμμίαν πόλη.
 Λογῆς λογιῶν διάφορα λουλούδια φυτευμένα,
 μὲ χρώματα θαυμάσια ἦτον χρωματισμένα·
 355 δένδρα γεμάτα ἴρωικὰ ἦτανε στολισμένα,
 σὰν ἄνθρωπος συντύχαιναν, λαλοῦσε τὸ καθ' ἓνα.
 Τὰ δένδρα ἔσυντύχαιναν καὶ ἔλεγον δίχως λάθος
 νὰ ἰατρύση πὼς μπορεῖ καθ' ἓνα ἓνα πάθος.
 «Ὅσοι μὲ πάθη βρῖσκονται ἄς ἔλθουν νὰ γευθοῦνε
 360 ἀπ' τὸν δικόν μας τὸν καρπὸν, νὰ ἐλευθερωθοῦνε».
 Τὸ ἄνα τὸ δένδρο ἔλεγε «Κάθε κουλὸς ἄς φάγη
 ἀπ' τὸν δικόν μου τὸν καρπὸν, πίσω γερός νὰ πάγη».
 Καὶ τ' ἄλλο πάλιν ἔλεγε «Ἐνας τυφλὸς πὼς πρέπει
 τὸν ἐδικόν μου τὸν καρπὸν ἄς φάγ' ἂν θεὸς νὰ βλέπη».
 365 Καὶ τ' ἄλλο πάλιν ἔλεγε «Κάθε βουβὸς τυχαίνει
 ἀπ' τὸν καρπὸν μου νὰ γευθῆ, ἂν θεὸς νὰ συντυχαίνη».
 Σ' αὐτὰ τὰ δένδρ' ἀνάμεσα ἔτρεχε καὶ μιὰ βρύση,
 ἀκούσετε μὲ προσοχὴν καὶ θέλετ' ἀπορήσει.
 Ἡ βρύση ἔβγαζε φωνὴν καὶ ἔλεγε «Ἀναστήνω
 370 νεκρούς, ἀθάνατο νερό εἶμαι, ζωὴν καὶ δίνω».
 σ. 221 Αὐτὰ τὰ εἶδε ὁ Βεφὰς καὶ λέγει «Ἄς γυρίσω,
 ὅλα τὰ ἔσεργιάνισα, πλέον ἄς πάγ' ὀπίσω».
 Γυρίζοντας στοχάζεται εἰς ἓνα δένδρ' ἀπάνω
 τρία λεπτὰ πουκάμισα, λέγει «Νὰ ἰδῶ, τί χάνω·
 375 ἄς πὰ νὰ ἰδῶ, δὲν μοιάζουνε νὰ εἶναι ἀπλωμένα,
 αὐτὰ στὸ δένδρο μοιάζουνε πὼς εἶναι φτυρωμένα».
 Κι ἀληθινὰ ἔτζ' ἦτανε, τοῦτο τὸ δένδρο μόνον
 τρία λεπτὰ πουκάμισα ἔδιδε κάθε χρόνον·
 ἀντὶς καρπὸν πουκάμισα ἔδιδε μόνον τρία
 380 τὸν κάθε χρόνον μοναχὰ γιὰ τῆς Μιχρῆς τῆ χρεία.

362 πίσω: πίσως cod.

Καὶ τοῦτα τὰ πουκάμισα αὐτὴ τὰ ἐφοροῦσε
 καὶ ὁ Βεφὰς πῆγε κοντά, τὰ βλέπει καὶ ἀποροῦσε·
 μὰ νὰ τὰ βλέπη ὁ Βεφὰς τόσο μόνον δὲν σώνει,
 στὸ ἓνα τὸ πουκάμισο τὸ χέρι του ἀπλώνει.
 385 Τὸ ἓνα τὸ πουκάμισο ἀπλώνει καὶ τὸ πιάνει
 καὶ τὸ πουκάμισο εὐθὺς πέταξε καὶ τὸ χάνει·
 εὐθὺς, καθὼς τὸ ἄγγιξε, πέταξε στὸν ἄερα,
 καὶ τὸ σεργιάνι πό ἴκαμε ἐκείνην τὴν ἡμέρα
 ἐβγήκε ἀπ' τὴ μύτη του, ἐγύρισε μὲ θλίψη,
 390 στοχάζεται ἀπ' τὴ Μιχρῆ τοῦτο πὼς νὰ τὸ κρύψη.
 Ὡς τόσο βγήκ' ἀπ' τὸν μπαχτζὲ καὶ κλείδωσε τὴν πόρτα
 καὶ τὰ κλειδιά τὰ ἔβανε ἐκεῖ ποῦ ἦταν πρῶτα.
 Πῆγε καὶ αὐτὸς καὶ ἐπλάγιασε εἰς τῆς Μιχρῆς τὸ πλάγι,
 μ' ἄς διοῦμε τὸ ποκάμισο ποῦ πέταξε, ποῦ πάγει.
 σ. 222 Ἐτοῦτο τὸ ποκάμισο στῆς Μάργριος τὰ μέρη,
 396 ἐκεῖ πῆγε καὶ ἔπεσε σ' ἐνὸς ἀνθρώπου χέρι.
 Ἐπῆρε τὸ ποκάμισο, τὸ βλέπει, τὸ κοιτάζει,
 λέγει «Εἰς ἓνα γεωργὸ ἐτοῦτο δὲν ταιριάζει,
 μόνον πεσχέσ' εἶναι καλὸ καὶ ἄς τὸ πάγω», λέγει,
 400 «ἐτοῦτο τὸ πουκάμισο στοῦ τόπου μας τὸν μπένη».
 Μὰ οὐτ' ὁ μπένης θέλησε τοῦτο νὰ τὸ φορέση,
 μόν' τὸν βεζύρη καὶ αὐτὸς τὸ ἔδωσε πεσχέσι·
 καὶ ὁ βεζύρης ἀπατὸς μὲ τὸ ἴδιο του χέρι
 τοῦ βασιλέως παρευθὺς χάρισμα τὸ προσφέρει.
 405 Τοῦ βασιλέως τ' ἄρεσε, τὸ ἴκαμε πολὺ χάρι,
 μὰ διάβολος σὰν διάβολος ποτὲ δὲν ἠσυχάζει·
 στοῦ βασιλέως τὴν καρδιὰ μβῆκε καὶ τὸν βιάζει,
 ἐτοῦτο τὸ ποκάμισο ποιοιοῦ ἴναι νὰ ξετάζη.
 Εὐθὺς λοιπὸν ἐλάλησε καὶ λέγει τὸν βεζύρη
 410 «Ἐτοῦτο τὸ ποκάμισο ἔχει καὶ νοικοκύρη
 τὸν νοικοκύρη γλήγορα πῆγαυε νὰ τὸν εὖρης,
 τοῦτην τὴν ὥραν παρευθὺς μπροστά μου νὰ τὸν φέρης».
 Καὶ ὁ βεζύρης ἔλεγε «Εἶναι μεγάλος κόπος
 ὁ νοικοκύρης νὰ βρεθῆ, λέγω δὲν εἶναι τρόπος·
 415 ἐτοῦτο τὸ πουκάμισο», λέγει, «μίαν ἡμέρα
 τὸ εἶδε ἓνας γεωργὸς πό ἴπεσ' ἀπ' τὸν ἄερα».
 Ὁ βασιλεύς, σὰν τ' ἀκουσε, σ' ἓνα σευδὰ μεγάλο
 ἔπεσε κατακέφαλα καὶ λέγει «Δίχως ἄλλο,
 σ. 223 ἐξάπαντος, ἂν δὲν βρεθῆ, τὸ τάχι μου ἀφήνω,
 420 στὸ ἔσκι τοῦτο τοῦ σευδὰ τὸ αἶμα μου τὸ χύνω»

δὲν θέλω τάχτι», λέγει, «πλιά, μόνον ἐγὼ πηγαίνω
τὸν νοικοκύρη νὰ εὐρῶ, εἰδὲ ἀλλιῶς πεθαίνω
καὶ τὸ ποκάμισο αὐτὸ ποιά τὸ φορεῖ νὰ μάθω,
ἄς τὴν ἰδῶ μίαν φορὰ καὶ ὅ,τι πάθ' ἄς πάθω».

425 Καὶ ὁ βεζύρης πάσχισε νὰ τότε καταπέιση
ἀπ' τὸν σευδὰ ἐτούτονα ὁποῦ νὰ βασγεστίση
ἐπάσχισε, πολέμησε μὲ κάθε λογῆς τρόπον,
μὰ τόσον ἐκατόρθωσε πῶς ἔχασε τὸν κόπον·
γιατὶ ἐτούτος ὁ σευδὰς τὸν εἶχε πλιά νικήσει

430 καὶ τὴν ζωὴν του ἔπασχε νὰ τοῦ τὴν ἀφανίσῃ.
Δὲν ἔμπορεῖ νὰ κοιμηθῆ, νὰ πῆ οὔτε νὰ φάγῃ,
στὰ μάτια του τὸν φαίνονταν ζισδάνι τὸ σαράγι·
ὁ κόσμος τὸν ἐφαίνονταν ὄλος μαῦρος μπροστά του,
κανένα δὲν ἐδέχονταν, δὲν ἤθελε κοντά του·

435 μόνον ἐσυλλογίζονταν μὲ τί τρόπον νὰ κάμῃ
νὰ εὐρῇ τὴν νοικοκυρά, εἰδὲ ἀλλιῶς χαράμι·
χαράμι τὸν ἐφαίνονταν στὸν κόσμον τὸ νὰ ζήσῃ,
ἀνίσως τὴν νοικοκυρά δὲν δῆ καὶ δὲν γνωρίσῃ.
Καὶ ὁ βεζύρης τὰ στενὰ τοῦ βασιλιᾶ, τὸ χάλι

440 σὰν εἶδε, ἐστοχάσθη καὶ βγάν' ἕναν τελάλη
καὶ ὁ τελάλης φώναζε παντοῦ σ' ὄλα τὰ μέρη
ἐτούτο τὸ ποκάμισο ποιανοῦ ἔναι ὅποιος ξέρει·

σ. 224 ὅποιος τὸ ξέρει ἄς ἐλθῆ νὰ πῆ τὸν <ν>νοικοκύρη
καὶ ὅ,τι θελήσει διὰ μουσδὲν ἄς πάθ' ἀπ' τὸν βεζύρη.

445 Ἄνδρες, γυναιῖκες καὶ παιδιὰ, ὅσ' ἦτανε στὴν πόλη
νὰ ἰδοῦνε τὸ ποκάμισο τρέξαν καὶ ἦλθαν ὄλοι·
ὅσοι τὸ βλέπαν ἔλεγαν «Αὐτὸ ἀνθρώπου χέρι
δὲν τό'καμε καὶ ποιὸς μπορεῖ, ποιά τὸ φορεῖ νὰ ξέρῃ;
ποιά εἶν' ἐκεῖνη ὁποῦ μπορεῖ νὰ κάμῃ τέτοιο φάδι,

450 τέτοιο στημόνι καὶ ἔαφῃ ποῦ δὲν ἔχει σημάδι;
Ἄραγε ποία ἔμπορεῖ τέτοιο πανὶ νὰ φάνῃ
καὶ τοῦτο τὸ ποκάμισο κορμάκι ποῖδ' τὸ βάνει;»
Τοῦτα τὰ λόγια ἔκαμαν τὸν ἔρωτα ν' ἀδξήσῃ
τοῦ βασιλέως ἐκεινοῦ, νὰ πέσῃ ν' ἀρρωστήσῃ.

455 Κι ἐκεῖ ποῦ ἀπελπίστημε ὁ βασιλεύς, προφθαίνει
ἔξαφνα μόνον μιὰ γριά, καὶ λέγει «Δὲν τυχαίνει,
αὐθέντα βασιλέα μου, γιὰ τοῦτο νὰ λυπῆσαι,
ἔχε λοιπὸν καλὴ καρδιά καὶ βέβαιος ἄς εἶσαι
ἐγὼ αὐτὴν ὁποῦ ζητεῖς πῶς θέλει σὲ τὴν φέρω,
ποιά εἶναι καὶ ποῦ κάθεται ἐγὼ αὐτὴν τὴν ξέρω».

460

Ἄ βασιλεύς ἐχάρημε, λέγει «Τί νὰ σὲ δώσω,
τί χάρι, τί ἀνταμοιβὴν γιὰ τὸ καλὸ τὸ τόσο;»
Καὶ ἡ γριά ἀποκρίθηκε «Πρῶτα σὲ τῆρε φέρνω
καὶ τὸ μπαξίσι ὕστερα, ἀφέντη μου, τὸ παίρνω».

465 Αὐτὰ τὰ λόγια τῆς γριάς ὅσοι καὶ ἂν τ' ἀκούσαν
παράξενα τοὺς φαίνονταν καὶ τὴν ἀναγελοῦσαν.

σ. 225 Μιὰ σὰν κι αὐτὴν παλιόγρια κι ἀνίσως καὶ ἤξεύρει
ποιά τὸ φορεῖ, πῶς ἔμπορεῖ νὰ πᾶ νὰ τῆρε φέρῃ;
Πῶς νὰ τὴν φέρῃ ἡ γριά κανεὶς δὲν τὸ θαρροῦσε,
470 μὰ κείνη ἦτον μάγισσα, γιὰ τοῦτο ἔμποροῦσε·
καὶ μὲ διαβόλων δύναμιν, βοήθειαν καὶ χάρι
ἔμπαινε καὶ ἐκάθονταν μέσα σ' ἕνα πιθάρι·
κι ἐκεῖ ποῦ ἤθελε ἡ γριά πρόσταζε τοὺς διαβόλους
κι ἐκεῖνοι τὴν ἐπήγαιναν, γιατί τοὺς εἶχεν ὄλους,

475 ὄλους τοὺς εἶχε φίλους της, ὄλοι τὴν ἀγαποῦσαν
καὶ σ' ὄλες τὲς κακίες της γλήγορα ἔπηρετοῦσαν.
Κι αὐτὸ δὲν εἶναι θαυμαστό, καὶ στοὺς δικούς μας χρόνους
βρίσκονται τέτοιες γριές, ἐπιβουλές καὶ φόνους,
πορνεῖες καὶ ὅσα κακὰ αὐτὲς τὰ ὀργανίζουν,

480 σπῆττα μποροῦν καὶ σβήρουσι, ἀνδρόγυνα χωρίζουν.
Καὶ γιὰ νὰ μὴν πολυλογῶ, σᾶς λέγω τόσον μόνον,
πῶς εἶναι περισσότερες ἀγγελία τῶν δαιμόνων·
καὶ πῶς εἶναι ἀληθινὰ αὐτὰ ὁποῦ σᾶς λέγω
θέλει τὸ καταλάβετε κι ἀπ' αὐτηνῆς τὸ ἔργο.

485 Αὐτὴ ἀπὸ τὴν Μάργριπο ἐμπῆκε στὸ πιθάρι
κι οἱ δαίμονες ἐμάλωναν ποῖδ' νὰ τὴν πρωτοπάρῃ
ὡς τόσο τὴν ἀρπάξασι, στὴν Ῥούμελη τὴν πῆγαν,
μπροστὰ στὸ σπῆτι τῆς Μιχρῆς τὴν ἄφηκαν καὶ φύγαν.
Μπροστὰ στὴν πόρτα τῆς Μιχρῆς στάθηκε καὶ ζητοῦσε,

490 καὶ ὅποιος τὴν ἔβλεπε ζητιάνα τὴν θαρροῦσε·

σ. 226 καὶ ἡ Μιχρῆ μὲ τὸν Βεφὰ στὸ παραθύρ' ἐβγῆκαν,
ζητιάνα τὴν ἐνόμισαν καὶ τὴν ἐλυπηθῆκαν.
Πῶς εἶναι τούτῃ ἡ γριά μάγισσα δὲν ἤξεύρουν
καὶ παρευθὸς ἐπρόσταζαν μέσα νὰ τῆρε φέρουν·

495 ἔστειλαν καὶ τὴν ἔφεραν, ἄρχισαν τὴν ἔρωτῆσαν,
«Ἐγὼ ἔμαι μιὰ γριά πτωχή», εἶπε καὶ τὴν κρατῆσαν·
τὴν κράτησαν στὸ σπῆτι τοὺς νὰ τρώγ' ψωμὶ κομμάτι,
δὲν ἤξευραν πῶς εἶν' αὐτὴ διαβολιὲς γεμάτη.
Ὡς τόσ' αὐτὴ ἐφύλαξε, ἦδρε καιρὸν καὶ σφάζει

500 τὸν κακορρίζικον Βεφὰ καὶ τὴν Μιχρῆ ἀρπάζει

και πρώτον τὴν ἐπότισε ὑπνωτικὸν χορτάρι
 κι ἀπ' οὗ τὴν ἀποκοίμισε, τὴν βάνει στὸ πιθάρι.
 Καὶ τὴν γριά μὲ τὴν Μιχρή ἤλθαν καὶ τὴν ἀρπάξαν
 οἱ δαίμονες καὶ παρευθὺς στὴ Μάγριπον ἐφτάξαν.
 505 Πῆγε μουσδὲς στὸν βασιλιά, μὰ δὲν ἐκαταπεισθή,
 λέγει «Ἄτός μου νὰ τὴν ἰδῶ καὶ τότε δίδω πίστη».
 Σὲ τοῦτον τὸν μουτζαδελεὲ καὶ ἡ γριά προφθάνει
 κι ἀπ' τὸ πιθάρι τὴν Μιχρὴ κοιμώντας τὴν ἐβγάνει.
 Καθὼς τὴν εἶδε ὁ βασιλεὺς, ἀπόρησε, θανμάζει,
 510 λέγει «Δὲν εἶναι ἄνθρωπος, ἄγγελος αὐτὴ μοιάζει»·
 καὶ βλέπωντας ζαλίσθηκε, τὰ μάτια του θολῶσαν
 ἀπὸ τὸ κάλλος τῆς Μιχρῆς, σκοτίσθηκαν, θαμπῶσαν.
 Μὰ ἀπ' αὐτὰ ποὺ γίνηκαν εἶδισιν καὶ χαμπάρι
 ποσῶς δὲν ἔχει ἡ Μιχρὴ, οὔτε μὲ τὸ πιθάρι
 α. 227 πὼς ἦλθε καὶ πὼς τὸν Βεφά, τὸν ἄνδρα της, ἐσφάξαν
 516 καὶ πὼς ἀπὸ τὴν Ῥούμελη στὴν Μάγριπον ἐφτάξαν.
 Μόνον, ἀπ' οὗ ἐξόπνησε, τριγύρου της κοιτάζει,
 νὰ ξεφωνίξῃ ἄρχισε καὶ τὸν Βεφά φωνάζει.
 520 Τότε τὴν λέγ' ὁ βασιλεὺς «Μὴν κλαῖς καὶ μὴ λυπῆσαι,
 καὶ ἀπὸ τώρα κι ὕστερα ἐσὺ δική μου εἶσαι·
 ἐγὼ γιὰ σένα κόντεπα τὸ τάχι μου ν' ἀφήσω,
 γιὰ τὸν δικόν σου τὸν σευδὰ τὸ αἶμα μου νὰ χύσω·
 δίχως ποσῶς νὰ σὲ ἰδῶ, δίχως νὰ σὲ ἤξεύρω
 σὲ θάνατον ἐκόντεπα ὥστε ποὺ νὰ σὲ εὗρω»
 525 δίχως ποσῶς νὰ σὲ ἰδῶ ἐκόντεπε νὰ χάσω
 τὸν κόσμον διὰ λόγου σου ὥστε νὰ σ' ἀπολαύσω.
 Γιὰ τὸν δικόν σου ἔρωτα ἐγίνηκα κουρμπάνι,
 ἰδές με πὼς καταστήθηκα, κι ἀκόμη δὲν σὲ φθάνει;
 Καὶ τώρα πλέον τὸν Βεφά πρέπει νὰ τὸν ξεχάσῃς
 530 καὶ μεταμένα νὰ χαρῆς, νὰ παίξῃς, νὰ γελάσῃς·
 ἄλλος δικός σου νὰ ᾄμαι ἢ γὼ καὶ σὺ μὲ μένα μένεις,
 βασίλισσα τῆς Μάγριπος εἰς τὸ ἐξῆς νὰ γένῃς·
 νοικοκυρὰ εἰς τὸν χαζνὲ νὰ γίνῃς μοναχὴ σου
 καὶ τόσον μόνον σὲ ζητῶ, νὰ μὲ πονῇ ψυχὴ σου».
 535 Ἐτοῦτα ὅλα ἡ Μιχρὴ ἀκούωντάς τα κλαίγει,
 μὲ ὄλον τοῦτο ἄρχισε, τὸν βασιλέα λέγει
 «Μιὰ χάρη, βασιλέα μου, ζητῶ ἀπὸ ἐσένα,
 πέ με, ἐδῶ στὴ Μάγριπο τίς μ' ἔφερον ἐμένα
 α. 228 καὶ ὁ Βεφὰς ὁ ἄνδρας μου σὲ τί βρίζεται χάλι,
 540 καὶ στὸ δικό μου ἔμαθε τί ἤλθαν στὸ κεφάλι;»

Τότε κι ὁ ἴδιος βασιλεὺς πολλὰ τὴν ἐλυπήθη,
 ὅμως πὼς ἀκολούθησαν ὅλα τὰ διηγήθη
 κι ἀπ' τὸν Βεφά διάφορον, λέγει, ἄς μὴν προσμένῃ,
 545 γιὰ τὸν ἐσφάξῃ ἢ γριά καὶ πλέον δὲν τυχαίνει.
 «Οὔτε νὰ κλαῖς, νὰ δέρονσαι καὶ τόσον νὰ λυπᾶσαι,
 καὶ ὁ Βεφὰς ἀπέθανε καὶ πλιά μὴν τὸν θυμάσαι».
 Καὶ τοῦ Βεφά τὸν θάνατον σὰν ἄκουσε, ἀρχίζει
 ἡ κακορρίζικη Μιχρὴ, κλαίγει καὶ ξεφωνίζει
 550 νεκρῆ, βουβὴ καὶ ἄλαλη πέφτει, λιγοθυμᾷ,
 ὡς τόσον ποὺ ἐνόμισαν πὼς ἡ ψυχὴ της πάει.
 Τὸ γένηκ' ὅμως γένηκε, πλέον νὰ ξαναγένη
 δὲν εἶναι τρόπος, καὶ κανεὶς πρέπει νὰ ὑπομένῃ·
 νὰ ὑπομένῃ καθανεὶς ἐκεῖν' ὅπου τὸν μέλλει
 555 καθὼς καὶ τούτῃ ἡ Μιχρὴ κι ἂν θέλῃ κι ἂν δὲν θέλῃ.
 Τὰ ὄσα στὸ κεφάλι της ἤλθαν τὰ ὑπομένει
 καὶ μάλιστα τὸν θάνατον τ' ἄνδρός της ἡ καημένη·
 ὡς τόσον ὅμως δέρονται, κλαίγει κι ἀναστενάζει,
 μὰ ἀπ' αὐτὰ ὁ βασιλεὺς δὲν παίρνει, τὴν βιάζει
 560 καὶ μὴν ὦρα πρωτότερα νὰ πανδρευθῇ τὴν λέγει,
 μὰ τώρα, κατὰ τὸ παρόν, ἐτούτῃ δὲν τὸ στρέγει
 καὶ λέγει κατὰ τὸ παρόν νὰ μὴν τῆνε βιάσῃ
 μόν' ἓνα χρόνον ἄδεια ζητᾷ νὰ ἡσυχάσῃ.
 α. 229 Ἐνα σαράγι χωριστὸ ζητᾷ νὰ τῆνε δώσῃ
 565 κι οὔτε ὁ ἴδιος βασιλεὺς νὰ μὴν τὴν ἀνταμώσῃ·
 μόνον αὐτὴ μονάχη της νὰ πάγῃ νὰ καθίσῃ
 καὶ μαῦρα ροῦχα νὰ φορῇ ὥστε ποὺ νὰ χρονίσῃ
 καὶ ἓνα χρόνο τοῦ Βεφά τὴ λύπη νὰ κρατήσῃ,
 γιὰ τὴν ἀγάπη τοῦ Βεφά νὰ δώσῃ ἡ ψυχὴ της,
 570 κι ἀπ' οὗ τὰ κάμει ὅλ' αὐτὰ, λέγει πὼς μοναχὴ της
 αὐτὴ τεσλίμι γίνεται ὁ χρόνος σὰν περάσῃ.
 Εἶδὲ καὶ περισσότερον ἤθελε τὴν βιάσει,
 αὐτὴ προκρίνει βέβαια, λέγει, τὸν θάνατόν της
 καὶ θανατώνει παρευθὺς αὐτὴ τὸν ἑαυτὸν της·
 575 ἂν τὴν βιάσῃ ὁ βασιλεὺς, αὐτὴ της θανατώνει
 τὸν ἑαυτὸν της παρευθὺς κι ὕστερα μεταιώνει.
 Στοχάζεται ὁ βασιλεὺς καὶ τὰ δυὸ στενὰ λέγει,
 ἤθελε καὶ δὲν ἤθελε τί θεὸς νὰ κάμῃ στρέγει.
 Πῆγ' ἡ Μιχρὴ, ἐκάθισε μέσα εἰς τὸ σαράγι
 580 καὶ τὴν ταγιά τ' ὁ βασιλεὺς στέλνει νὰ τὴν φυλάγῃ

εκείνη τὸν ἀνάθρεψε καὶ τὸν εἶχε βυζάζει,
 ὡσὰν πιστὴν τὴν ἔστειλε ἐκεῖ νὰ τὴν φυλάξῃ.
 Κι ὁ βασιλέας τὴν Μιχρῆ ἄσπρα καὶ ἄλλας πέτρας
 πολύτιμες τὴν ἔστειλεν, σκλάβας καὶ ὑπηρέτας,
 585 μὴπως καὶ μὲ χαρίσματα ἢ γνώμη της ἀλλάξῃ,
 μὰ ἢ Μιχρῆ δὲν γύρισε ποσῶς νὰ τὰ κοιτάξῃ.
 σ. 230 Μόνον κτυπιέται, δέρονται, κλαίγει τὴν συμφορὰ της,
 τὰ βάσανα καὶ δάκρυα ἔχει διὰ χαρὰ της·
 κι ἀπὸ τὰ νύχια ὡς τὴν κορφή φόρεσε ῥοῦχα μαῦρα,
 590 μὲ ὄλον τοῦτο ἄνεσιν εἰς τῆς καρδιάς τῆ λαύρα
 δὲν ἤμποροῦσε νὰ εὐρῆ, ὠφέλειαν καμμίαν.
 Μ' ἄς διοῦμεν καὶ ὁ βασιλεὺς ὁποῦ μὲ προθυμίαν
 εὐθὺς τὰ ῥοῦχα τὰ χρυσὰ καὶ τὴ χλαμὸδ' ἀλλάζει
 κι αὐτὸς ἐμαυροφόρησε καὶ τὸν ῥαγιά προστάζει,
 595 ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιά, ὅλοι μικροί, μεγάλοι
 τὰ ῥοῦχα ποὺ φοροῦσανε καθ' ἓνας νὰ τὰ βγάλῃ·
 ὅλοι τους νὰ τὰ βάρωσι καὶ μαῦρα νὰ φοροῦνε,
 μῆτε νὰ τραγωδήσωσι μῆτε πλιά νὰ χαροῦνε.
 Τὸ τάχτι του τὸ μάρωσε καὶ ὄλο τὸ σαράγι
 600 κι ἀτὸς του μαυροφόρεσε κι ὄλον του τὸ ἀλάγι.
 Τελάλῃς διαλάλησε εἰς κάθε μίαν πόλη
 ἄλλο νὰ μὴ φορέσωσι ἔξ' ἀπὸ μαῦρα ὄλοι
 κι ἀνίσως κι εὐρεθῆ κανεῖς νὰ μὴ μαυροφορέσῃ,
 ἀπόφωσιν ὁ βασιλεὺς ἔχει νὰ τὸν παιδεύσῃ·
 605 καὶ ἢ παιδεία θάνατος εἶναι, ἄς τὸ ἠξεύρῃ,
 καὶ ὕστερα, ἀφ' οὗ πιασθῆ, πρόφασιν νὰ μὴν εὐρῆ.
 Λοιπὸν κατὰ τὴν προσταγὴν ὄλοι μαυροφοροῦσαν,
 ὅμως νὰ παραπονεθοῦν ποσῶς δὲν ἤμποροῦσαν,
 γιὰτὶ κι ὁ ἴδιος βασιλεὺς ἦτονε φορεμένος
 610 γιὰ τὸ χατήρι τῆς Μιχρῆς μαῦρα σὰν λυπημένους.
 σ. 231 Ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ῥαγιάς ἄς εἶναι φορεμένοι
 μὲ μαῦρα ῥοῦχα κι ἢ Μιχρῆ ἄς κλαίγῃ ἢ καημένη,
 ἄφες τους κι ἄς μαυροφοροῦν, ἄς καρτεροῦν τὸν χρόνον,
 κι ἐγὼ ἄς σᾶς διηγῆθῶ γιὰ τοῦ Βεφᾶ τὸν φόνον.
 615 Τοῦτον τὸν ἔσφαξ' ἢ γιὰ ἐκεῖ εἰς τὸ σαράγι,
 τὸν κακορρίζικον Βεφᾶ τὸν ἄφησε καὶ πάγει.
 Μὰ ὁ Θεὸς λυπήθηκε σ' αὐτὴν τὴν ἀδικία
 καὶ τότε οἰκονόμησεν ἢ θεῖα εὐσπλαγχγία,
 ἢ πρόνοια ἢ θεϊκὴ καὶ ἢ οἰκονομία
 620 καὶ τοῦ Βεφᾶ τοὺς ἀδελφοὺς ἔδωσε προθυμία,

εἰς τὴν καρδιά τους ἐνευσε καὶ τὸν ἐπιθυμοῦνε
 τὸν ἀδελφὸν τους τὸν Βεφᾶ καὶ θέλουν νὰ τὸν βροῦνε.
 Ἀνάμεσά τους ἔλεγαν οἱ δύο «Τί ἁμαρτία,
 ὁ ἀδελφός μας νὰ χαθῆ δίχως καμμιά αἰτία!»
 625 Κι ἓνας τοῦ ἄλλου ἔλεγε «Θέλει νὰ μᾶς ζητήσῃ
 ὁ φοβερός κριτῆς Θεὸς εἰς τὴν Δευτέρα Κρίση
 λογαριασμὸν γιὰ τὸν Βεφᾶ καθ' ἓνας μας νὰ δώσῃ
 ποὺ δεῖξαμε στ' ἀδέλφι μας μιὰ ἀσπλαγχγία τόση.
 630 Γιὰ τοῦτο ἀπ' τοὺς δύο μας ὁ ἓνας νὰ κοιτάξῃ,
 πρέπει νὰ πάγῃ νὰ ἰδῆ, νὰ μάθῃ, νὰ ξετάξῃ,
 ὅπου κι ἂν εἶναι ὁ Βεφᾶς νὰ πάγῃ νὰ τὸν εὐρῃ,
 στὸ πατρικὸ ὀσπῆτι του ὀπίσω νὰ τὸν φέρῃ».
 Τότε ὁ πλιὸ μικρότερος μὲ γνώσιν ἀπεκρίθη
 τὸν μεγαλύτερ' ἀδελφὸν καὶ τὸν ἀτυλογῆθη:
 σ. 232 «Ἐσὺ ἴσαι μεγαλύτερος, γιὰ τοῦτο ἔχω χρέος
 636 ἐγὼ νὰ πάγω σὰν μικρὸς κι ὁποῦ ἴμαι ὡσὰν νέος·
 μάλιστα εἶσαι βασιλεὺς, πρέπει νὰ μὴν ἀφήσῃς
 τὸ τάχτι σου καὶ τὸν ῥαγιά νὰ τόνε κυβερνήσῃς·
 πάγω ἐγὼ ὡσὰν μικρὸς, μόνον μὲ τὴν ψυχὴ σου
 640 σὰν ἀδελφός καὶ κύρης μου δῶσε μου τὴν εὐχὴ σου».
 Κι ὁ ἀδελφός ὁ βασιλεὺς μὲ πόνον τὸν εὐχῆθη
 καὶ ἢ καρδιά του πόνεσε, ταράχθηκε, λυπήθη·
 τὸν πῆρε τὸ παράπονον, ἐβούρκωσε καὶ κλαίγει,
 τὸν ἀγκαλιάζει, τὸν φιλεῖ, τὸν εὐχεται καὶ λέγει:
 645 «Ὁ χωρισμός σου, ἀδελφέ, πόνον πολλὸν μὲ δίνει,
 μεγάλην ἔννοιαν, συλλογὴν καὶ λύπην μὲ ἀφήνει·
 λυποῦμαι ὅμως, δέομαι ἢ πρόνοια ἢ θεῖα
 νὰ σ' ὀδηγήσῃ, ἀδελφέ, τὴν στρατά τὴν εὐθεῖα
 καὶ ἔτι' ἐλπίζω στὸν Θεὸν πολλὸν νὰ μὴν μακραινῇ
 650 ἢ πίκρα καὶ ἢ λύπη μου διπλὴ χαρὰ νὰ γένη,
 κι ἀντὶς γιὰ ἓνα ἀδελφὸν νὰ ἀπολαύσω κι ἄλλο,
 τὴν λύπην σὲ διπλὴν χαρὰν νὰ τῆνε μεταβάλω».
 Τότε λοιπὸν σηκώθηκε, τοῦ ἀδελφοῦ φιλάγει
 τὸ χέρι ὁ μικρότερος καὶ στῆ δουλειά του πάγει
 655 ἓνα δρόμον τεβεκελί ἐπῆρε καὶ πηγαίνει,
 δὲν ξεύρει μῆτ' ὁ ἴδιος ἢ στρατ' αὐτῆ ποῦ βγαίνει·
 στῆ στρατά ἀγιακτάση του εἶχε καὶ σύντροφόν του
 τὴν συλλογὴν καὶ ἔννοιαν νὰ βρῆ τὸν ἀδελφόν του.
 σ. 233 Κι ἐκεῖ ποὺ συλλογίζονταν, βρῖσκει ἓνα ῥεμάλην,
 660 τὸν ἴδιον ὁποῦ κι ὁ Βεφᾶς τὸν εἶχε εὐρῆ πάλιν

καὶ τὸν θεμάλη ἔβανε καὶ τζίσιδισ' ἓνα ῥέμιλι,
 νὰ ἰδῆ ἀνίσως νὰ εὐρῆ τὸν ἀδελφόν του μέλλει.
 Τὸ ῥέμιλι, ἀφ' οὗ τζίσιδισε κι ἐδιάβασ' ὁ θεμάλης,
 λέγει «'Ας εἶσαι βέβαιος, ποσῶς μὴν ἀμφιβάλλης,
 665 τὸν ἀδελφόν σου ἤξευρε τὸν βρῖσκες χωρὶς ἄλλο,
 ὅμως τὸν ἀκολούθησε συμβεβηκὸς μεγάλο
 καὶ στὴν ἀρχὴ θέλεις νὰ κλαῖς καὶ θέλεις ξεφωνίζει,
 ὅμως ἡ λύπη ὕστερα εἰσὲ χαρὰ γυρίζει.
 Στὸν ἀδελφόν σου», λέγ' «ἐγὼ σὲ τάζω νὰ σὲ στείλω,
 670 νὰ κάμης ὅμως καὶ ἐσὺ ὅσα σὲ παραγγεῖλω
 νὰ σ' ὀδηγήσω», λέγ' «ἐγὼ, σὲ στράτα νὰ σὲ βάλω»,
 τὰ ὅσα εἶπε τὸν Βεφᾶ λέγει κι αὐτὸν τὸν ἄλλο
 ἐκεῖνα ποῦ 'πε τὸν Βεφᾶ, τὰ ἴδια σημεῖα
 εἶπε κι αὐτὸν τὸν ἀδελφόν, καὶ διὰ συντομίαν
 675 ἐβγήκαν ὅλ' ἀληθινὰ τὰ λόγια τοῦ θεμάλη,
 τὸν ἀδελφόν του τὸν Βεφᾶ τὸν ἠῶρε, μὰ τί χάλι;
 Τὸν ἠῶρε μὲς τὰ αἵματα αἱματοκυλισμένον,
 τὸν κακορρίζικο Βεφᾶ σὰν πρόβατον σφαγμένον
 σὰν πρόβατο ἀπ' τὸν λαιμὸ ἔτσι τὸν εἶχε σφάζει
 680 ἢ ἀθεόφοβ' ἢ γριὰ ὀποῦ νὰ μ' εἶχε φτάξει
 σφαγμένον ὡσὰν πρόβατον νὰ βλέπης ἓνα νέον,
 μάλιστα ὑποκείμενον εὐμορφον καὶ ὠραῖον.
 α. 234 Ἀπ' ὅλους ὁ σκληρότατος καὶ ἄσπλαχνος ποῦ νὰ 'σαι,
 τοῦτο τὸ ὑποκείμενον ἤθελες τὸ λυπᾶσαι
 685 κι ἂν εἶχες πέτρινη καρδιά, εἰς τοῦ Βεφᾶ τὸ χάλι
 ῥαγιζοντάνε βέβαια ἀπὸ τὴν λύπη πάλι
 πόσον μᾶλλον ὁ ἀδελφὸς τοῦ Βεφᾶ, τὸν καημένον
 νὰ βλέπη ὡσὰν πρόβατον στὸ μακελλεῖὸ σφαγμένον.
 Ἀφήνω νὰ γνωρίσετε πόσην λύπην καὶ πόνον
 690 γιὰ τ' ἀδελφοῦ του τοῦ Βεφᾶ ἐλάμβανε τὸν φόνον
 λυπᾶται, κλαίγει, δέρνεται, χτυπιέται, ξεφωνίζει,
 μὰ τοῦ Βεφᾶ εἰς τὸ κορμὶ ψυχὴ του δὲν γυρίζει.
 Τὰ δάκρυ' ἀπ' τὰ μάτια του τρέχουν ὡσὰν ποτάμι,
 μὰ εἰς τὸν θάνατον κανεὶς δὲν ἔχει τί νὰ κάμῃ
 695 τὸ δάκρυ ἀπ' τὰ μάτια του ὡσὰν ποτάμι τρέχει,
 ὅμως ὁ θάνατος ποτὲ διόρθωσιν δὲν ἔχει.
 Γιὰ τοῦτο καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Βεφᾶ λέγ' «'Οπίσω,
 ἀπ' τὸν Βεφᾶν διάφορον δὲν ἔχω κι ἄς γυρίσω».
 Καὶ πίσω ἀποφάσισε στὸ δρόμο του νὰ πάγῃ,
 700 μὰ κεῖ ποῦ ἔσεργιάνιζε μέσα εἰς τὸ σαράγι,

στοχάσθηκ' ὀλοτρόγυρα καὶ βλέπει σφαλισμένες
 σαράντα πόρτες σφαλιστὲς καὶ ὅλες κλειδωμένες.
 Ἐμβήκε εἰσὲ συλλογὴν καὶ λέγει «'Ας σκαλίξω,
 ἴσως καὶ εὐρῶ τὰ κλειδιὰ καὶ τὲς πόρτες ἀνοίξω».
 705 Σκαλίζει, βρῖσκει τὰ κλειδιὰ, τὰς θύρας ξεκλειδώνει
 καὶ βλέπει μέσα θησαυρούς, μὰ χέρι δὲν ἀπλώνει.
 α. 235 Μόνον, ἀφ' οὗ σεργιάνισε, πάλε τὴν κάθε μίαν
 τὴν πόρτα τὴν ἐκλείδωσε, καὶ διὰ συντομίαν,
 710 διὰ νὰ μὴν πολυλογῶ καὶ βάρος σᾶς ἰδῶ,
 στὸ περιβόλι ποῦ 'χα πεῖ ἐμβήκε καὶ σ' ἐκεῖνο.
 Ἐμβήκε μέσα κι ἄκουσε μίαν συνομιλίαν,
 τὰ δένδρα ποῦ λαλούσανε μ' ἀνθρωπινὴν λαλίαν
 πὼς εἶναι λέγαν ἰατροί, αὐτὰ πὼς ἰατροῦν
 καὶ κάθε πάθος κι ἄρρωστὰ μποροῦν καὶ θεραπεῦν.
 715 Καὶ παραπάνω ἄκουσε μίαν φωνὴν ποῦ βγαίνει
 καὶ τοῦτος κατὰ τὴν φωνὴν ἀκολουθεῖ, πηγαίνει.
 Ἐκεῖνην ποῦ σᾶς εἶχα πεῖ ἠῶρε τὴν ἴδια βρύση,
 ποῦ φώναζε πὼς ἤμπορεῖ νεκρούς νὰ ἀναστήσῃ
 720 τὴν ἐδσπλαχνία τοῦ Θεοῦ καὶ παρευθὺς ἀρπάξει
 ἀπ' τὸ ἀθάνατο νερὸν τῆς βρύσης καὶ τὸ χύνει
 στὸ στόμα μέσα τοῦ Βεφᾶ κι εὐθὺς τὸν ἀναστήγει.
 Μ' ἄς διοῦμε ὀποῦ ὁ Βεφᾶς θαρροῦσε πὼς κοιμᾶται
 κι εὐθὺς καθὼς σηκώθηκε τὴ Μιχρὴ του συλλογαῖται
 725 στοχάζεται τριγύρω του καὶ δὲν τῆνε κοιτάζει,
 δὲν ξεύρει τ' ἀκολούθησαν, μόν' τὴν Μιχρὴ φωνάζει.
 Κι ὁ ἀδελφὸς του ἄκουε, μὰ ὅλον εθαροῦσε
 ἀπ' τοῦ θανάτου τὴν πολλὴ ζάλη παραλαλοῦσε.
 Πῆγε κοντά του, κάθισε, τὸν πιάνει ἀπ' τὸ χέρι,
 730 νὰ τὸν συστάσῃ πολεμᾶ, λίγον νὰ συνειφέρῃ
 α. 236 μὰ ὁ Βεφᾶς ἐφώναζε καὶ τὴ Μιχρὴ ζητοῦσε,
 «'Ἐλα, Μιχρὴ μου», ἔλεγε, «ἔλα, Μιχρὴ μου, ποῦ 'σαι;»
 Κι ὁ ἀδελφὸς του τὸν Βεφᾶ τὸν ἔλεγε «Συστάσον,
 καὶ τί Μιχρὴ μ' ἔς ἐσὺ, ἔλα στὰ λογικά σου
 735 καὶ τί Μιχρὴ καὶ ξεμιχρὴ μὲ λὲς καὶ δὲν κοιτάξεις
 ποῦ 'σουν νεκρὸς κι ἀνέζησες, Θεὸν νὰ τὸν δοξάζης
 μήτε Μιχρὴ εἶναι ἐδῶ μήτε εἶδα κανένα,
 μόν' πῆγαινε κάμε δοβὰ τὸν ἀδελφόν σου ἐμένα,

713 ἰατροῦν: ἰατρεῖαν cod.

πὸν ἦλθα καὶ σ' ἀνάστησα ὁποῦ ᾽συνε σφαγμένους
 740 καὶ ἐγὼ ἂν δὲν ἐρχόμουναι, ἐσὺ ᾽συνε χαμένους·
 καὶ εὐχαρίστα τὸν Θεὸν πό'δωκε τὴν ζωὴν σου,
 πού'σων νεκρὸς καὶ ἀνέζησες καὶ ἀπ' τῆ Μιχρῆ ἀφήσου.
 Ἐγὼ διὰ χατήρι σου ἦλθ' ἀπὸ τόσον τόπον
 καὶ ὥστε νὰ σ' εὔρω ἔσσυρα, τραβήξα τόσον κόπον·
 745 δὲν ἔχεις π' ἀναστήθηκες μήτε σωστήν μιὰν ὥρα,
 φθάνει τὰ ὅσα βάσανα ἔσυρες ἕως τώρα·
 νεκρὸς ἦσουν καὶ ἀνέζησες, γλίτωσες ἀπ' τὸν χάρο,
 φθάνει τὰ ὅσα ἔσυρες, ἔλα πλιὰ νὰ σὲ πάρω·
 νὰ πᾶμε στὴν πατρίδα μας πὸν μᾶς ἀπαντυχαίνει,
 750 ὁ ἀδελφός μας λαχταρεῖ καὶ ὄλο μᾶς προσμένει».
 Τοῦτα τὰ λόγια ὁ Βεφᾶς ἀκούωντας σαστίζει,
 τὸν ἀδελφὸν του ἄρχισε τότε νὰ τὸν γνωρίζῃ
 καὶ τότε τὸν ἐγνώρισε καὶ τὸν ἀγκαλιάζει
 καὶ ἄρχισε καταλεπτῶς εἰς τὸ νὰ τὸν ξετάζῃ.
 σ. 237 Τὰ ὅσα ἤξευρε αὐτὸς ἄρχισε καὶ τὸν λέγει,
 756 νὰ πᾶνε τὸν παρακινεῖ, μὰ ὁ Βεφᾶς δὲν στρέγει·
 λέγει «Δὲν μὲ χρειάζονται ἀδέλφια καὶ πατρίδα,
 μήτε στὸν κόσμον παντελῶς νὰ ζήσ' ἔχω ἐλπίδα·
 καὶ ἀνίσως ἀναστήθηκα, πάλιν ξαναπεθαίνω
 760 ἐγὼ ἀνίσως τῆ Μιχρῆ νὰ εὔρω δὲν πηγαίνω·
 νὰ ζήσω χωρὶς τῆ Μιχρῆ δὲν ἠμπορῶ, τὸ ξεύρω,
 γὰρ τοῦτο ἀποφάσισα νὰ πάγω νὰ τὴν εὔρω.
 Γιὰ τὴν ἀγάπη πό'δειξες πολλὰ εὐχαριστῶ σε,
 μόν' πῆγαινε πάλ' ἀπ' ἐκεῖ πού'ρθες, παρακαλῶ σε·
 765 τὸν ἀδελφὸν μου προσκυνῶ καὶ ὄλο τὸ ἰχθάλι
 καὶ στὸ δικό μου πῆς τονε τί ἦλθαν στὸ κεφάλι».
 Καὶ τοῦ Βεφᾶ ὁ ἀδελφὸς ἐπῆρε τὴν παρόλα,
 στὸν ἀδελφὸν του γύρισε καὶ διηγᾶται ὄλα·
 ὄλα τὰ ὅσα ἔπαθε ἕως ὁποῦ νὰ πάγῃ
 καὶ πῶς σφαγμένον τὸν Βεφᾶ ἦρε σ' ἓνα σαράγι.
 Καὶ τοῦ Βεφᾶ τὸν θάνατον, τὸν φόνον καὶ τὸ χάλι
 καὶ πρῶτα πῶς πηγαίνοντας ἦρε ἓνα ὀμάλη,
 καὶ ἐκεῖνος τὸν ἐρμήνευσε, εἶχε τον ὀδηγήσει,
 τὰ δένδρα πῶς σὰν ἄνθρωποι λαλοῦσαν καὶ ἡ βρύση
 775 πῶς μὲ τῆς βρύσης τὸ νερὸ ὕστερον ἀναστήθη,
 τὰ ὅσα ἐσυνέβηκαν ὄλα τὰ διηγῆθη.
 Καὶ πῶς, ἀφ' οὗ ἀναστήθηκε, κοιμούντανε θαρροῦσε,
 ἐφώναζε καὶ γύρευε καὶ τῆ Μιχρῆ ζητοῦσε·

σ. 238 καὶ πῶς πολλὰ πολέμησε μαζί του νὰ τὸν φέρῃ,
 780 μὰ δὲν ἐκαταπεύσθηκε, μόν' τῆ Μιχρῆ νὰ εὔρω,
 νὰ μάθῃ πού εὐρίσκεται, πάγει νὰ τὴν ζητήσῃ,
 χωρὶς αὐτήνα διατὶ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ζήσῃ.
 Καὶ ὁ ἀδελφὸς ὁ βασιλεὺς ἀκούωντας θαυμάζει
 καὶ τὸν μικρότερον ἀδελφὸν τὸν λέγει «Μὴ σὲ νοιάζει,
 785 ἡμεῖς ἐκεῖνο πό'πρεπε μὲ κάθε προθυμίαν
 τὸ κάμαμεν σὰν ἀδελφοί· εἰς τὸ ἐξῆς καμμίαν
 δὲν ἔχομεν γιὰ τὸν Βεφᾶ τελείως ἁμαρτίαν
 καὶ ὅ,τι πάθ' εἰς τὸ ἐξῆς αὐτὸς του εἶναι αἰτία».
 Μὰ τοῦ Βεφᾶ τοὺς ἀδελφούς λοιπὸν ἄς τοὺς ἀφήσω,
 790 γιὰ τὸν Βεφᾶ νὰ σᾶς εἰπῶ τί ἔκαμ' ἄς ἀρχίσω.
 Ἀπὸ τὸν χάρο γλίτωσε, ἀληθιν' ἀναστήθη,
 μὰ δὲν ἐχάρηκε ποσῶς, μάλιστα ἐλυπήθη
 «Γιατὶ ἐγὼ δοκίμασα θάνατον», ἔλεγ', «ἔνα,
 μὰ τώρα εἶν' ὁ θάνατος καθημερὸς σὲ μένα·
 795 μὰ τώρα δὲν περνᾷ λεπτό, στιγμὴ πὸν δὲν πεθαίνω,
 τὴν στέρησιν καὶ χωρισμὸν τῆς Μιχρῆς μου γιατί σέρνω».
 Καὶ ἄλλα τοιαῦτα λέγωντας χωρὶς ἀργοπορίαν
 τὰ ὅσα ἐχρειάζονταν γιὰ τὴν ὀδοπορίαν
 ὄλα τὰ προετοίμασε, καὶ μερικὰ φλωρία
 800 ἐπῆρε γιατί ἤξευρε κάθε δουλειὰ καὶ χρεία,
 κάθε λογῆς ὑπόθεσις μὲ τῶν φλουριῶν τῆ δόση,
 ἂν εἶν' καὶ δυσκολώτατη, μπορεῖ νὰ τελειώσῃ·
 σ. 239 καὶ πρᾶγμα κάθε δύσκολον αὐτὰ τὸ εὐκόλουνον,
 τοὺς ἐναντίους καὶ ἐχθροὺς τοὺς ἐκαταπραΰνουν.
 805 Αὐτὰ νικοῦσι βασιλεῖς, κριτὰς καὶ μεγιστάνους,
 φαίνεται φρονιμώτατος μ' αὐτὰ καὶ ὁ πλέον ἄνους·
 σ' αὐτ' ἀποβλέπουν οἱ ἐχθροί, σ' αὐτ' ἀποβλέπουν φίλοι,
 στοχαστικὸν καὶ φρόνιμον κάνον καὶ τὸν τζαχίλη.
 Ἄσπρα κανεῖς σὰν δὲν ἔχῃ, τ' ἄστρα καὶ ἂν κατεβάζῃ,
 810 στὸν κόσμον διὰ ἄνθρωπον κανεῖς δὲν τὸν λογιάζει·
 καὶ ἀπὸ κάθε προκοπῆν ἀνίσως καὶ γνωρίζῃ,
 παράδες ὅταν δὲν ἔχῃ, τίποτε δὲν ἀχρηάζει.
 Σ' αὐτὰ λοιπὸν ὄλ' ἡ δουλειὰ τοῦ κόσμου κρεμασμένη
 βρῖσκεται κατὰ τὸ παρόν, γιὰ τοῦτο οἱ καημένοι
 815 ὅσ' εἶναι σὰν τοῦ λόγου μου, ὅσ' εἶναι περπιρῆδες
 περνοῦμεν τούτην τὴν ζωὴν ὄλον μὲ τὲς ἐλπίδες.

Πώς ἔχουν τόσην δύναμιν καὶ ὁ Βεφάς γνωρίζει,
 γιὰ τοῦτο καὶ ἓνα πονγγὶ ὄλον φλωρὶ γεμίζει
 καὶ μερικὰ λουλούδια ἀπ' τὸν μπαχτζέ μαζώνει
 820 καὶ τ' ἄλλα δὴ πὸν ἔμειναν ποκάμισα διπλώνει
 καὶ σ' ἓναν μπόγον τὰ ἴβανε, τὰ ἴδεσε καὶ τὰ παίρνει
 νὰ πᾶ νὰ εὔρη τῆ Μιχρῆ εἰς τὴν στράταν ἐβγαίνει.
 Μὰ πρῶτον μὲ κατάνυξιν, μὲ συντριβὴν καὶ πόνον
 ἐπροσευχῆθη στὸν Θεὸν καὶ λέγει «Σένα μόνον,
 825 ἔσένα ἔχω πλάστην μου καὶ σὺ νὰ μὲ φωτίσης,
 σὰν ὁδηγὸς ἀλάθαστος ἐσὺ νὰ μ' ὀδηγήσης·
 σ. 240 σ' ἔσένα τὸν ἀλάθαστον χειραγωγὸν προσμένω
 νὰ μ' ὀδηγήσης ἢ Μιχρῆ ποῦ εἶναι νὰ πηγαίνω·
 τοῦ κόσμου δικαιοτάτου κριτὴν ἐγὼ σὲ ξέρω
 830 καὶ δίκαιόν μου ἢ Μιχρῆ ἂν εἶναι, νὰ τὴν εὔρω».
 Κι ἀπ' οὗ ἐπροσευχῆθηκε, στὸν δρόμον του ἐβγαίνει,
 τόπον εἰς τόπον ὁ Βεφάς περιπατεῖ, πηγαίνει
 τόπον εἰς τόπον ἐρωτᾷ, μὰ δὲν μπορεῖ νὰ πάρῃ
 ὁ κακοροϊζικὸς Βεφάς γιὰ τῆ Μιχρῆ χαμπάρι.
 835 Ἐνδεκα μῆνας ξηνητεῖα σωστοὺς περιπατοῦσε
 καὶ εἶδησιν γιὰ τῆ Μιχρῆ νὰ πάρῃ δὲν μποροῦσε·
 μὰ ἔχοντας εἰς τὸν Θεὸν τὴν ἐλπίδα του ὄλην,
 μίαν ἡμέραν ἔφθασε μέσα σὲ μίαν πόλιν.
 Κι ἐκεῖ πὸν ἐσεργιάνιζε μέσα στὴν πολιτείαν,
 840 οἱ ἄνθρωποι οἱ βασιλικοὶ δίχως καμμίαν αἰτίαν
 τὸν ἐπιάσανε, δέροντας τὸν πᾶν νὰ τὸν σφαλίσουν
 καὶ τὸν ἔλεγον πὼς θέλει νὰ τὸν ἀποκεφαλίσουν.
 Στῆ στράτα τὸν βασιλικὸν λάχαν περιβολάση
 καὶ ἐκεῖνος εὐσπλαχνίσθηκε, τοὺς λέγει «Μία χάρη
 845 ζητῶ καὶ σᾶς παρακαλῶ καὶ θέλω νὰ περάση
 ὁ λόγος μου σὲ λόγου σας καὶ δὲν θέλω ξεχάσει
 τὴν καλωσύνην τούτηνα, μόν' θέλει τὴν γνωρίσω
 διὰ μεγάλο χρέος μου ὅπὸ ἴθελα νὰ ζήσω,
 τὸν ξένον ὅπὸ πιάσετε, χαρίστε τον ἐμένα
 850 μάλιστα ὅπὸ δὲν ἔχει οὔτε σφάλμα κανένα·
 σ. 241 γιὰτὶ πὼς εἶναι προσταγὴ βασιλικὴ καμμίαν
 δὲν ἔχει εἶδησιν αὐτός», καὶ διὰ συντομίαν,
 τὸν γλίτωσ' ἀπ' τὸ χέρι τους, ἦλθε στὸ περιβόλι
 καὶ πλέον τὸν παράγγειλε νὰ μὴν πάγῃ στὴν πόλιν·

824 Σένα: σ' ἓνα cod.

855 τὴν φορεσιά ὅπὸ φορεῖ ὥστε νὰ τὴν ἀλλάξῃ,
 καθὼς ὄλοι μαυροφοροῦν, μαύρη νὰ τῆρε βάρη.
 Ἐτῆ λοιπὸν καὶ ὁ Βεφάς χωρὶς ἀργοπορίαν
 ἐμαυροφόρεσε καὶ αὐτός, μὰ εἶχε ἀπορία
 τί τάχα νὰ ἴναι ἀφορμὴ, τί τάχα ἢ αἰτία
 860 πὸν ὄλοι τους μαυροφοροῦν σ' αὐτὴ τὴν πολιτείαν.
 Καὶ δὲν ἐβάσταξ' ὁ Βεφάς, ὥσπερ τὸν μπαχτζεβάνη,
 τὸν λέγει «Μαῦρα διατὶ ὁ κόσμος ἄσχημα βάνει,
 ἦρουν γιὰτὶ μαυροφορεῖ;» καὶ ἐκεῖνος ἀπεκρίθη
 καὶ ὄλην τὴν ὑπόθεσιν τοῦ τὴν ἐδιηγήθη.
 865 Καὶ ἐξαρχῆς καταλεπτῶς ἕως σ' αὐτὴν τὴν ὥρα
 ὄλα τὰ διηγήθηκα καὶ πὼς ἔμεινε τώρα
 ἓνας μῆνας ὅπὸ σωστός ὁ χρόνος πλὴν νὰ γένη
 καὶ τότε χωρὶς πρόφασιν ὁ βασιλεὺς τὴν παίρνει
 γιὰ σύζυγόν του τῆ Μιχρῆ καὶ ὁ κόσμος τότε ἀλλάζει,
 870 μὰ ὁ Βεφάς τ' ἀκού' αὐτὰ καὶ ὄλ' ἀναστενάζει.
 Μὰ ἤθελε δὲν ἤθελεν ἄθλιος ὑπομένει,
 τί θεὸν νὰ δείξῃ ὁ καιρὸς νὰ ἰδῇ ὄλο προσμένει
 ὡς τόσον ἐπιτήδειος ἔμαθε νὰ δουλεύῃ
 ὁ ἄθλιος μὲς στὸν μπαχτζέ, νὰ σκάφτῃ, νὰ κλαδέυῃ.
 σ. 242 Κι ὁ μπαξεβάνης στὲς δουλειῆς τὸν εἶχε δεξιὸ χέρι,
 876 μὰ μὴ ἡμέρα τὸν Βεφά τὸν δὴν ἓνα πανέρι
 γεματ' ὄλο λουλούδια καὶ ἴσια στὸ σαράγι
 ὁ μπαχτζεβάνης ἐμπροστὰ καὶ αὐτὸς κατόπι πάγει.
 Εἰς τὸ σαράγι τῆς Μιχρῆς τὸ πανέρι ἐπῆγαν,
 880 ἓνα ἀράπη τὸ ἴδωκαν, τὸ ἄφηκαν καὶ φύγαν.
 Κι ὁ μπαχτζεβάνης τὸν Βεφά «Σὲ πῆρα νὰ σὲ δείξω»,
 λέγει, «ποῦ κάθητ' ἢ Μιχρῆ, ὅπὸ νὰ μὴν τραβήξω
 τὸν κόπον πλέον νὰ ἐλθῶ, μόνον ἐσὺ νὰ πάρῃς
 λουλούδια κάθε πουρνὸ εἰς τῆ Μιχρῆ νὰ φέρῃς».
 885 Ἐτῆ λοιπὸν δὲν καρτερεῖ πλὴν προσταγὴ δευτέρα
 ὁ Βεφάς, μόνον τὸ πουρνὸ τὴν δευτέραν ἡμέρα
 ἀπ' τὰ λουλούδια τῆς Μιχρῆς ὀλίγα πρῶτα βάζει
 καὶ ἀπὸ πάνω ὕστερα μὲ τ' ἄλλα τὰ σκεπάζει
 καὶ τὸ πανέρι ὁ Βεφάς τὸ πῆγε στὸ σαράγι
 890 καὶ τὸν ἀράπη τὰ ἴδωκε καὶ ἔξω αὐτὸς φυλάγει.
 Καὶ τὸ πανέρι ἐμπροστὰ εἰς τὴν Μιχρῆ τὸ βάλαν,
 μὰ τὰ λουλούδια ἀλλιότικη μίαν μυρωδιὰν ἐβγάλαν
 ὡς τόσον ὑπωπτεῖθηκα καὶ πάσαντα προστάζει
 καὶ χύνουν τὰ λουλούδια, καὶ τί νὰ ἰδῇ! κοιτάζει

- 895 λουλούδια ἀπὸ τὸν ἴδιον μπαχτζέ της καὶ ἐχάρη,
καὶ λέγει «Τώρα βέβαια ἐλπίζω πὼς χαμπάρι
καὶ εἶδον γιὰ τὸν Βεφά τώρα μπορῶ καὶ παίρνω,
ἀληθινὰ τὸν ἔσφαξαν ἢ ζῆ τώρα μαθαίνω».
- σ. 243 Καὶ τὰ λουλούδια ἡ Μιχρὴ προστάζει νὰ ἰδοῦνε,
900 ὁ μπαχτζεβάνης τὰ ἔφερν ἢ ἄλλος νὰ τὴν ποῦνε.
«Ἐνα παιδί τὰ ἔφερον», τὴν λέν, «τοῦ μπαχτζεβάνη»,
καὶ ἡ Μιχρὴ ἀπ' τὴν τζέπη της μιὰ χούφτα φλωριά βγάνει
καὶ λέγει «Πάινε δώσέ τα εἰς τοῦ παιδιοῦ τὸ χέρι»,
πὼς εἶν' ὁ ἴδιος ὁ Βεφάς ἢ ἄθλια δὲν ξέρει.
- 905 Ἐπῆρε τὰ φλωριά ὁ Βεφάς, ἐγύρισε ὀπίσω,
μὰ τώρα κατὰ τὸ παρὸν τοῦτον ἄς τὸν ἀφήσω
καὶ ἄς σᾶς πῶ γιὰ τὴ Μιχρὴ τί τρόπον ἐχειρίσθη
ὅπου κι ὁ ἴδιος βασιλεὺς κι αὐτὸς ἐκαταπεισθη.
Μ' ἕναν ἀράπη ἡ Μιχρὴ τὸν βασιλιὰ μὴνάει,
910 ὁ τῆς χαρᾶς πλέον καιρὸς ἔφθασε, τί φυλάει;
«Ὁ χρόνος γίνεται σωστός, φθάνει ἡ διορία,
οἱ πρόφασες ἐσώθηκαν καὶ ἡ ἀργοπορία·
δὲν ἔχω νὰ προφασισθῶ, στέργω πλιὰ νὰ μὲ πάρη,
πριχοῦ νὰ γίνη ἡ χαρὰ μόνον ζητῶ μιὰ χάρη
915 νὰ μὲ ἀφήσῃ σήμερα νὰ πά' νὰ σεργιανίσω
εἰς τὸν βασιλικὸ μπαχτζέ, νὰ ξεμελαγχολήσω».
Σὰν τ' ἀκουσε ὁ βασιλεὺς, ἐχάρηκε καὶ λέγει
«Ἐγνώρισα πὼς ἡ Μιχρὴ νὰ τῆνε πάρω στρέγει·
ἐγνώρισα πὼς τῆς Μιχρῆς ἐγύρισε ἡ γνώση,
920 γιὰτὶ δὲν μὲ ἐζήτησε ποτὲ ὡς τὴν ἀκόμη
ἔξ' ἀπ' τὸ σπῆτι νὰ ἐβγῆ νὰ πᾶ νὰ σεργιανίσῃ
καὶ τώρα λέγει κι ἡ χαρὰ νὰ μὴν ἀργοπορήσῃ».
- σ. 244 Εἶχε λοιπὸν ὁ βασιλεὺς ἐξαιρετὰ δυὸ ἄτια
ποὺ τ' ἀγαποῦσε πλιότερο παρὰ τὰ δύο τ' μάτια,
925 κι ἕνα πολλὰ πιτῆδειον σεγίζη, προκομμένον,
σ' αὐτὰ τὰ δύο ἄτια εἶχε διωρισμένον.
Αὐτὸν τὸν ἴδιον λάλησε ὁ βασιλεὺς σεγίζη,
τὸν λέγει «Θέλει ἡ Μιχρὴ νὰ πᾶ νὰ σεργιανίξῃ
καὶ βάνε τα τὰ ἄτια σ' ἕνα χρυσὸ ἀμάξι
930 καὶ πῆγαινέ την τὴ Μιχρὴ ὅπου κι ἂν σὲ προστάξῃ».
Καὶ ὁ σεῖζης ἔκαμε καθὼς τότε προστάζει,

905 Ἐπῆρε: ἐπειρα cod. || 916 ξεμελαγχολήσω: ξεμελαγχωνίσω cod.

- ἕνα πολλὰ ἐξαιρετον ἀμάξι ἐτοιμάζει.
Καὶ ἡ Μιχρὴ μὲ τὴν ταγιά τοῦ βασιλέως μπαίνει
μὲς στὸ ἀμάξι ἴσια κι εἰς τὸν μπαχτζέ πηγαίνει·
935 καὶ ὅσ' ἀκόμ' ἐφύλαγαν εἰς τὸ σαράγ' ἀνθρώποι
ἀκολουθήσαν καὶ αὐτοὶ ἀπ' τὴ Μιχρὴ κατόπι.
Πῆγ' ἡ Μιχρὴ εἰς τὸν μπαχτζέ ὅχι νὰ σεργιανίσῃ,
μόνον νὰ εὔρη τὸ παιδί καὶ νὰ τὸ ἐρωτήσῃ,
νὰ εὔρη κείνο τὸ παιδί ὅπου τὴν εἶχε φέρει
940 ἀπ' τὸν δικόν της τὸν μπαχτζέ λουλούδια στὸ πανέρι.
Μὰ τὸ παιδί ὅπου ζητᾶ καὶ πολεμᾶ νὰ εὔρη,
πὼς εἶν' ἐκεῖνος ὁ Βεφάς ἢ ἄθλια δὲν ξέρει.
Ἦς τόσο πῆγε στὸν μπαχτζέ, μὲ τὴν ταγιά καθίζει,
κοιτάζει ὀλοτρόγυρα τάχα πὼς σεργιανίξει
945 καὶ τοῦ μπαχτζέ τὰ τέσσερα στοχάζονταν τὰ μέρη,
μὰ τὰ λουλούδια τὸ παιδί ὅπου τὴν εἶχε φέρει
σ. 245 βλέπει ἐκεῖ δὲν ἦτανε κι εὐθὺς ἀπὸ τὸν τόπον
ποὺ καθοντάνε ἡ Μιχρὴ σηκώθηκε μὲ τρόπον
καὶ τὴν ταγιά λέγει «Ἐγὼ πάγω νὰ σεργιανίσω
950 καὶ κάθισε ἐσὺ ἐδῶ, τώρα γυρίζω πίσω·
κι ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους τοὺς λοιποὺς μήτ' ἄλλοι κανένα
δὲν θέλω», λέγει ἡ Μιχρὴ, «νὰ ἔλθῃ μετ' ἐμένα».
Κι ἀγάλια ἄγρια ἄρχισε καὶ περπατεῖ, πηγαίνει
νὰ σεργιανίσῃ τάχατες κι ἀπ' τὴν ταγιά μακραίνει·
955 καὶ σ' ἕνα τόπον τοῦ μπαχτζέ παρήμερον καθίζει
καὶ τὸ παιδί μὲ κλάματα νὰ τὸ φωνάζ' ἀρχίζει·
καὶ ἔλεγε «Ποῦ εἶσαι σὺ ὅπου μὲ εἶχες φέρει
ἀπ' τὸν δικό μου τὸν μπαχτζέ λουλούδια στὸ πανέρι;
Ἐσὺ ποὺ τὰ λουλούδια ἡμπόρεσες νὰ εὔρης,
960 ἐσὺ καὶ διὰ τὸν Βεφά τί γίνηκε ἡξεύρεις·
καὶ ἔλα πές μου ζωντανὸς ἂν εἶναι, νὰ μὴ δώσω
εἰς τὸ κορμί μου θάνατον κι ἴσως τὸν ἀνταμώσω·
ἴσως ἢ τύχῃ, ὁ τροχὸς καὶ ὁ καιρὸς τὸ φέρει,
ἂν εἶν' ἀλήθεια ζωντανός, νὰ ἔλθῃ νὰ μὲ εὔρη.
965 Ἀὲν πὼς τὸν ἔσφαξε ἡ γριά, μὰ γιὰ νὰ μ' ἀπελπίσουν
ἴσως τὸ λέγουν ψεύματα καὶ νὰ μὲ ἀπατήσουν.
Γιὰ τοῦτο ἔλα νὰ μὲ πῆς, παιδί, ἂν εἶν' ἀλήθεια,
ἢ ὁ Βεφάς στὸν κόσμον ζῆ κι αὐτοὶ λέν παραμύθια·
ἐγὼ στὸν κόσμον ὅπου ζῶ δὲν εἶναι διὰ ἄλλο,
970 παρὰ πὼς ἂν ἀπέθανε ἐκεῖνος ἀμφιβάλλω.
σ. 246 Εἶδὲ καὶ τὸ βεβαιωθῶ πὼς εἶναι εἰς τὸν ἄδη,

δὲν ὑποφέρω παντελῶς νὰ ζῶ μὴτ' ὡς τὸ βράδυ.
 Ἐγὼ ἀπὸ τὸν βασιλιὰ ζήτησα διορία,
 ὄχι πὼς θεὸς νὰ πανδρευθῶ παρὰ γι' ἀργοπορία·
 975 ἐζήτησ' ἀπὸ λόγου του ἄδεια ἕνα χρόνον,
 διὰ νὰ μάθω βέβαια γιὰ τοῦ Βεφᾶ τὸν φόνον·
 καὶ ἀνίσως καὶ εἶναι βέβαιος, καὶ ἐγὼ νὰ μὴν ἀργήσω
 γιὰ τὴν ἀγάπη τοῦ Βεφᾶ τὸ αἷμά μου νὰ χύσω,
 χωρὶς τοῦ λόγου του νὰ ζῶ ἐγὼ εἶναι χαράμι».
 980 *Κι ἄλλα τοιαῦτα λέγωντας καὶ κλαίγωντας τὸ(ν) κάμει
 καὶ τὸν Βεφᾶ καὶ ἔκλαιγε καὶ στοὺς μεϊτάνι βγαίνει
 καὶ ἄρχισε στίχους μερικὸς νὰ λέγη μὲ τὸ βέζν.
 «Καλῶς τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ τούτου τοῦ νεκρωμένου,
 κορμιοῦ μου τοῦ ταλαίπωρου καὶ πολυπαθημένου·
 985 καλῶς τὸ φῶς, τὸν ἥλιον ποὺ λάμπει καὶ φωτίζει
 καὶ στοὺς δικό μου τὸ κορμὶ πνεῦμα, ψυχὴν χαρίζει·
 καλῶς τον μὲς στὰ σύννεφα τὸν ἥλιο π' ἀνατέλλει
 καὶ τὲς λαμπρὲς ἀκτῖνες του στοὺς κόσμον τὰς ἐστέλνει·
 καλῶς καὶ σὰν τὸν ἥλιον ποὺ λάμπεις μὲς στὰ μαῦρα,
 990 σβήνεις τὴν φλόγα, τὴ φωτιά, τὴν ἰδική μου λαύρα·
 καλῶς τονα τὸν ἥλιον στοὺς κόσμον π' ἀφανίζει
 τὸ σκότος καὶ ὁ καθενεὶς ποῦ περπατεῖ γνωρίζει·
 καλῶς καὶ σὰν τὸν ἥλιον ποὺ μὲ ἐλευθερώνεις,
 ἀπὸ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τὸ σκότος μὲ γλιτώνεις·
 1000 καλῶς τονα τὸν ἥλιον στοὺς κόσμον ὅπου λάμπει,
 996 ζωογονοῦνται τὰ σπαρτά, τὰ δένδρη καὶ οἱ κάμποι·
 καλῶς καὶ σὰν τὸν ἥλιον ὅπου δὲν μὲ ἀφήνεις,
 νεκρὸν μόν' μὲ ζωογονεῖς, πνεῦμα, ψυχὴ μὲ δίνεις·
 καλῶς τὸν ἥλιον τὸν λαμπρὸν ποῦ ὄρθε νὰ μὲ φωτίσῃ,
 1000 τῆς στέρωσης καὶ χωρισμοῦ τὸ σκότος ν' ἀφανίσῃ·
 καλῶς τὸν ἥλιο τὸν λαμπρὸν πό' ὄρθε νὰ ἐξαλείψῃ
 τοῦ χωρισμοῦ τὸ ζοφερὸν τὸ σκότος καὶ τὴ θλίψη».
 Καὶ παρ' ἐλπίδα ἡ Μιχρὴ τὸ ταίρι της νὰ βλέπῃ,
 κείνην τὴν ὄραν τ' ἔκαμε νὰ σᾶς τὸ πῶ δὲν πρέπει·
 1005 γιὰτι καθ' ἕνας ἔχει νοῦ, ἔχ' αἰσθησιν καὶ γνώσῃ,
 καὶ ἡ Μιχρὴ τί ἔκαμε δύναται νὰ τὸ νιώσῃ.
 Μ' ἂν ἀπορῆτε, ὁ Βεφᾶς τί ἔκαμε ἐκεῖνος,
 θρηνοῦσε καὶ ἐχαίρονταν, εἶχε χαρὰ καὶ θρήνος.*

980 τόν: τὸ cod. || 994 τὸ σκότος: τοῦ σκότος cod.

Καὶ τῶν θυονῶν τὰ μάτια τρέχαν ὡσὰν ποτάμι
 1010 καὶ ἀπ' τὴν λαχτάρα τὴν πολλὴν τρέμαν ὡσὰν καλάμι.
 Κι ἀπ' οὗ ἐξεζαλλίσθησαν καὶ ὁ νοῦς τους στοὺς κεφάλι
 ἦλθε, ἐσυμβουλευθήσαν γιὰ τὸ δικόν τους χάλι
 καὶ τὸν Βεφᾶ λέγ' ἡ Μιχρὴ «Δυὸ ἄτια στοὺς ἀμάξι
 ἔχω ποὺ δὲν μπορεῖ αὐτὰ πουλι γιὰ νὰ τὰ φτάξῃ·
 1015 καὶ τώρα φέρνω ἴγω κρασί καὶ πίνουν καὶ μεθοῦνε,
 καὶ ὄλοι σὰν πλαγιάσουνε καὶ ἀποκοιμηθοῦνε
 καὶ ἀπ' οὗ στοὺς ὕπνον πέσουνε θέλομεν τοὺς κοιτάξει,
 καβαλικεύομεν καὶ οἱ δυὸ καὶ ἐλπίζω νὰ μᾶς φτάξῃ
 1020 κανένας πὼς δὲν ἔμπορεῖ, κατόπι μας νὰ σώσῃ,
 καὶ μὲ τὸν τρόπον τούτονα ἠθέλαμεν γλιτώσει».
 Κι ἀπ' οὗ λοιπὸν ἐκάμασιν οἱ δυὸ αὐτὸ τὸ κάβλι,
 πῆρ' ἡ Μιχρὴ τὴ μιὰ μεριά καὶ ὁ Βεφᾶς τὴν ἄλλη.
 Καὶ ἡ Μιχρὴ εἰς τὴν ταγιά γύρισε καὶ πηγαίνει
 καὶ εὐρίσκει τὴν ταγιά ἐκεῖ ὅπου τὴν παντυχαίνει.
 1025 Καὶ τὴν ταγιά λέγ' ἡ Μιχρὴ «Πεῖνασα, τί νὰ φᾶμε;»
 τὴν λέγει «Σὺν ἐπεινάσες, εἰς τὸ σαράγι πᾶμε»,
 καὶ ἡ Μιχρὴ λέγει «Ἐγὼ εἰς τὸ σαράγι δὲν πάγω,
 ἐδῶ ἐνοστιμεύθηκα καὶ ἐδῶ θέλω νὰ φάγω».
 Ἐνα ἀράπη ἡ Μιχρὴ εἰς τὸ σαράγι στέλνει
 1030 καὶ μπόλινο κρασί, ἕακὴ καὶ ἄλλα φαγιά τὴν φέρνει
 καὶ ἡ Μιχρὴ μὲ τὴν ταγιά ἔφαγε τὸ φαγί της
 καὶ ὕστερα ἐλάλησεν ὄλον τὸ ἔτπαγί της.
 Καὶ λέγει «Σήμερον ἐγὼ νὰ φᾶτε καὶ νὰ πιῆτε
 γιὰ τὴ δική μου τὴν ὑγεία θέλω καὶ νὰ χαρῆτε».
 1035 Φάγαν ὅσο ποὺ σκάσανε, ἦπιαν ὡσπον μεθύσαν
 καὶ τὴν Μιχρὴ μὲ τὴν ταγιά μονάχη τὴν ἀφήσαν·
 καὶ ἡ Μιχρὴ μὲ τὴν ταγιά ἕως ὅπου βραδιάζει
 ἐγλέντισε καὶ ἡ ταγιά νύσταξε καὶ πλαγιάζει.
 Τότε ἡ Μιχρὴ σηκώνεται, ὄλοι κοιμοῦνται βλέπει,
 1040 λέγει «Καιρὸς ἀρμόδιος, τώρα νὰ φύγω πρέπει».
 Στὰ δύο ἄτια παρευθὺς καὶ οἱ δυὸ καβαλικεύουν,
 νὰ φύγωσι στοχάζονται καὶ ἄλλο δὲν γυρεύουν.
 1045 Κεῖνην τὴν νύκτα ὄληνα ὡς τὸ πουρνὸ ἐφύγαν
 καὶ μέσα σ' ἕνα μαγαρὰ μὲς στὰ βουνὰ ἐπῆγαν·
 καὶ τ' ἄλογά τους καὶ αὐτοὶ στοὺς μαγαρὰ ἐμβῆσαν
 καὶ ὡς τὸ βράδυ ἀπ' ἐκεῖ τελείως δὲν ἐβγήσαν.
 Μ' ἂς διοῦμε τώρα ἡ ταγιά ἡ ἄθλια ἐκεῖνη,
 ποὺ τὸ χαμπάρι τῆς Μιχρῆς τοῦ βασιλέως δίνει

- τὸν λέγει «Ἐφνῆ ἡ Μιχρή, πήρε καὶ τὰ δυὸ ἄτια»,
 1050 *κι ὁ βασιλεὺς μὲ τὸ σπαθὶ τὴν κάνει δυὸ κομμάτια.*
Πάγ' ἡ ταγιά, τελείωσε εὐθὺς κείνην τὴν ὥρα,
μ' ἄς διοῦμεν ὅπου τὴν Μιχρὴ τῆνε γυρεύουν τώρα.
Ὁ βασιλεὺς δέρνεται, κλαίει, ἀναστενάζει,
νὰ πᾶν νὰ τὴν γυρεύουσι, νὰ τὴν εὐροῦν προστάζει
 1055 *δρομῶν καὶ στραῖτες καὶ χωριά παντοῦ σ' ὅλα τὰ μέρη*
ἐπῆγαν, μὰ δὲν μπόρεσαν κανένας νὰ τὴν εὐρη.
Ὡς τόσον ἐστοχάσθηκεν ὁ βασιλεὺς νὰ φέρη
πάλιν τὴν ἴδια μάγισσα, καὶ κείνη ἴσως ξέρει
ἐμβῆκε πάλ' ἡ μάγισσα μέσα εἰς τὸ πιθάρι,
 1060 *πᾶ νὰ γυρεύῃ τὴ Μιχρὴ, μὰ δὲν μπορεῖ νὰ πάρη*
εἶδησι καὶ ἐγύρισε· λέγει «Κανένα τόπον
δὲν ἄφησα ἀγύριστον, μὰ κρῖμα εἰς τὸν κόπον!»
Κι ὁ βασιλεὺς ἐθύμωσε καὶ τὸ σπαθὶ του σέρνει
καὶ τὸ κεφάλι τῆς γριᾶς τῆς μάγισσας τὸ παίρνει.
 1065 *Ἐτέλειωσε κι ἡ μάγισσα, ἀπὸ τὴν μέσ' ἐβγήκε*
καὶ σὲ κιλίκι ὁ βασιλεὺς δερβίσιμο ἐμπῆκε
 α. 250 *δερβίσιος ἔγινεν εὐθὺς καὶ ἄφησε τὸ τάχι,*
ἢ νὰ πεθάνῃ ἢ νὰ βρῆ ἐκείνην ἔχει ἄχι
καὶ ὄπου διοῦν τὰ μάτια του πάγει νὰ παραδέρῃ.
 1070 *Μ' ἄς ἐλθοῦμεν καὶ στὴ Μιχρὴ νὰ δοῦμε ποῦ πηγαίνει.*
Ἐβγήκαν ἀπ' τὸν μαγαρά, μακρὰ σὲ μία βρῦση
ἐπῆγαν καὶ τοὺς ἄρεσε κι ἐκεῖ εἶχαν καθίσει.
Ἐκεῖ στὴν βρῦση τὴν Μιχρὴ ὁ ὕπνος τῆνε κλέφτει
καὶ ὁ Βεφὰς εἰς τῆς Μιχρῆς τὸ γόνατό της πέφτει.
 1075 *Ἄλια, κοιμήθηκαν κι οἱ δυὸ ὕστερα σὰν ξυπνήσουν,*
τί ἦλθε στὸ κεφάλι τους, τότε θέλει γνωρίσουν!
Κοντὰ στὴ βρῦση ἦτανε μία μεγάλη χώρα,
ἀράπηδες τὴν ὠρίζαν κι ἦλθαν κείνη τὴν ὥρα
νὰ πάρουν ἀπ' ἐκεῖ νερὸ καὶ βλέπουν μιὰ κοπέλα,
 1080 *ἓνας τὸν ἄλλον ἔλεγε «Νὰ τῆνε πάρωμ', ἔλα!»*
Ὁ ἓνας χωρὶς ἄρηγτα, «Ἐγὼ τὴν παίρνω» λέγει,
τὴν πήρε καὶ τὴν πρόσφερε πεσχέσι εἰς τὸν μπέγη!
Καθὼς τὴν πῆγε παρευθὺς στὸν μπέγη τὸν ἀράπη,
ἔπεσε κατακέφαλα δοῦλος εἰς τὴν ἀγάπη.
 1085 *Ἐκείνην οἱ ἀράπηδες τὴν πῆραν, καὶ ἀκόμη*
νὰ ἐξυπνήσῃ ὁ Βεφὰς, δὲν ἔχει τέτοια γνώμη.
Ὡς τόσον ὁμως ξύπνησε καὶ βλέπ' ἀπὸ τὸ πλάγι
ὁ κακορρῖζικος Βεφὰς πὼς ἡ Μιχρὴ του πάγει

- τὸ τί νὰ κάμῃ καὶ αὐτὸς σάστισε, δὲν ἤξεύρει,
 1090 *ἐκείνη πάλε χάθηκε, ποῦ νὰ πᾶ νὰ τὴν εὐρη;*
 α. 251 *Τὸ ἓνα καβαλῆκευσε τ' ἄτι καὶ τ' ἄλλο σέρνει,*
πήρε τὴν στραῖτα τοῦ χωριοῦ καὶ στὸ χωριὸ ἐβγαίνει.
Σ' ἓνα σπητάκι ὁ Βεφὰς ἐνὸς πτωχοῦ κοινοῦει
καὶ ἡ Μιχρὴ τί γίνηκε νὰ μάθ' ὀλογυρεύει
 1095 *κι ὁ σπητονοικοκύρης του ἄρχισε καὶ τὸν λέγει*
πὼς δυὸ ἀράπηδες ἐχθὲς ἐφέρασι τὸν μπέγη,
μίαν κοπέλα εὐμορφη τὸν ἔφεραν πεσχέσι
καὶ τόσον τὴν ἀγάπησε καὶ τόσον τὸν ἀρέσει
κι αὐτὴ διὰ γυναικά του εἰς τὸ ἐξῆς θὰ νὰ ᾄχῃ,
 1100 *στὴ βρῦση ποῦ κοιμούντανε λέγουν τὴν εἶχαν λάχει.*
Τ' ἀκούει τοῦτα ὁ Βεφὰς, τί τὸν περὶ ἀπ' τὸ χέρι,
ἤθελε καὶ δὲν ἤθελε πρέπει νὰ ὑποφέρῃ.
Ὡς τόσον ἀπὸ λακρῖδι σὲ λακρῖδι μαθαίνει
τζερτζῆς ὁ νοικοκύρης του πὼς ἦτανε καὶ παίρνει
 1105 *τὸν ταῦλα τοῦ νοικοκυροῦ κι ἐμβαίνει σὲ κιλίκι*
τζερτζήδικο καὶ ἔκαμε στὴ χώρα τζερτζηλίμ.
Περνοῦσε ἀπ' τὰ σπήτια καὶ φώναζε «Ἐλᾶτε,
τὸ ὅτι σᾶς χρειάζεται ἀπὸ μένα πάρτε».
Καὶ τὴ φωνὴ του ἄκουσε, τὴν γνώρισε καὶ τρέχει
 1110 *στὸ παραθύρι ἡ Μιχρὴ καὶ τὸν Βεφὰ παντέχει,*
νὰ τὸν λαλήσῃ τὸν Βεφὰ εὐθὺς καθὼς περάσει
τάχα πὼς θέλει ἀπ' αὐτὸν τίποτες ν' ἀγοράσῃ.
Μὲ τέτοιον τρόπον ἡ Μιχρὴ μὲ τοῦτον συντηχαίνει,
μπροστὰ στὴν πόρτα τῆς Μιχρῆς τὴν νόκτα τ' ἄτια φέρνει
 α. 252 *καὶ τὸν ἀράπη ἡ Μιχρὴ χορτᾶρι τὸν ποτίζει*
 1116 *ὑπνωτικὸν μὲ τὸ κρασί καὶ τὸν καταζαλίζει.*
Κι ἀγάλια ᾄγνια ἡ Μιχρὴ τὴν πόρτα τὴν ἀνοίγει
καὶ ὁ Βεφὰς ἐφύλαγε νὰ τὴν πάρη νὰ φύγῃ
καὶ ὁ Βεφὰς μὲ τὴ Μιχρὴ στὰ ἄτια καβαλῆκευαν,
 1120 *ἐφεύγασιν ὡς τὸ πουρνό, ποσῶς δὲν ξεπεξέφαν.*
Τὴν ἄλλη μέρα, τὴν αὐγὴ ἐξύπνησ' ὁ ἀράπης,
γιά τὸ χατήρι τῆς Μιχρῆς καὶ ἔσκι τῆς ἀγάπης·
κι αὐτὸς τὸ κάστρο ἔκαμε τέρρι καὶ τὸ μπεηλίμ,
τὴ φορεσιά του ἄλλαξε, μπῆκε σ' ἄλλο κιλίκι
 1125 *κατόπι πάγει καὶ αὐτὸς, ἄφες τον νὰ τζακίζῃ*

1101 ἀκούει: ἀκεῖα cod. || 1107 φώναζε: φώνασε cod.

- τὰ κότζα του, γιὰ τὴ Μιχρὴ κι αὐτὸς νὰ τριγυρίζη.
 Κι ἄς ἔλθωμεν εἰς τὴ Μιχρὴ ὁποῦ ξημερωθῆκαν
 εἰς ἓνα κάστρο ἐμπροστὰ μὲ τὸν Βεφὰ κι ἐμπῆκαν
 μέσα στὸ κάστρο σέβηκαν, σὲ μιὰ γριὰ κονέψαν,
 1130 νὰ τοὺς ἐφέρῃ ἢ γριὰ νὰ φάγουν ἐγυρέψαν
 τοὺς ἔφερ' ἢ γριὰ φαγί, ἔφαγαν, ἔχορτάσαν,
 πὼς σελαμέτι ἠῦρασι τὸν Κύριον δοξάσαν.
 Καὶ δυὸ-τρεῖς μέρες κάθισαν ν' ἀναπαυθῶν κομματί,
 μὰ ἢ σπητονοικοκυρὰ αὐτὴ ἢ γριὰ γεμάτη
 1135 ἦταν κακία, διαβολιές, δέτε τί κατορθώνει,
 τὰ ὅσα ἔσυραν αὐτοὶ ὡσὰν νὰ μὴν τοὺς σώνη,
 ἓνα σαράφη ἢ γριὰ ἤξευρ' αὐτὴ ζεγγίνην,
 γιακούπης ἦτανε κι αὐτὸς μέσα στὴ χώρα κείνην.
 α. 253 Καὶ πῆγεν εἰς τοῦ λόγου του καὶ λέγει «Τί μὲ δίνεις,
 1140 μίαν κοπέλαν εὐμορφη, ὁποῦ τὰ κάλλ' ἐκείνης
 μὲ σάρτια νὰ μὴν βρίσκωνται στὸν κόσμον, νὰ σὲ φέρω;
 "Ὅμως τί πληρωμὴν κι ἐσὺ μὲ δίνεις νὰ τὸ ξεύρω».
 Τὴν ἔδωκ' ἑκατὸν φλωριά πεσίνι εἰς τὸ χέρι
 καὶ ἄλλ' ἀκόμη ἑκατὸ τὴν τάζει σὰν τὴν φέρει.
 1145 Πῆγ' ἢ γριὰ εἰς τὴν Μιχρὴ, τὴν γλυκοσυντοχαίνει,
 «Τόσες ἡμέρες σφαλιστὴ, κόρη μου, δὲν τοχαίνει
 νὰ κάθῃσαι, παιδάκι μου, ἔλα νὰ ἐγλεντίσης,
 ὁ ἀδελφός μου ἔχει χαρὰ, πᾶμε νὰ σεργιανίσῃς,
 ποῦ οἱ κοπέλες ὅλες κεῖ τῆς χώρας μαζωμένες
 1150 μὲ τόσα τζεβέρια καὶ ῥοῦχα στολισμένες».
 Κι ἄλλα τοιαῦτα ἢ γριὰ παρόμοια τὴν λέγει,
 ὅμως δὲν καταπίθεται, ἐκείνη δὲν τὸ στρέγει.
 Σὰν εἶδε πὼς δὲν ἠμπορεῖ γιὰ νὰ τὴν καταπέισῃ,
 παρακαλοῦσε τὸν Βεφὰ νὰ τὴν παρακινήσῃ
 1155 καὶ τὴν Μιχρὴ λέγ' ὁ Βεφὰς «Σύρε νὰ σεργιανίσῃς
 καὶ τούτην τὴν γερόντισσα μὴν τὴν κακοκαρδίσης
 κι ἐγὼ τὸ βρίσκω εὐλογον νὰ πᾶς γιὰ δέφι-γάμι»,
 καὶ ὁ Βεφὰς, εἶχ' ἀπ' ἐδῶ εἶχ' ἀπ' ἐκεῖ, τὴν κάμει
 καὶ στέργ' ἢ κακορρίζικη καὶ ἢ γριὰ τὴν παίρνει
 1160 καὶ στὸν σαράφη κείνονα ἴσια τὴν πηγαίνει.
 Πῆρε καὶ τ' ἄλλα ἑκατὸν φλωριά, κι ἔξ' ἀπ' τὴν πόρτα,
 καὶ ἢ Μιχρὴ σὲ βάσανα χειρότερο' ἀπ' τὰ πρῶτα
 α. 254 ἔπεσε ἢ ταλαίπωρη, δὲν ξεύρει τί νὰ κάμη,
 νὰ ἢ χαρὰ κι ὁ ἐγλεντζές, νὰ τὸ δέφι-γάμι!
 1165 Σὲ βάσανα χειρότερα, κλαίει καὶ ξεφωνίζει,

- ἔπεσε καὶ τὸν ἄνδρα τῆς τὸν βλασφημᾷ, τὸν βρίζει
 καὶ στοῦ σαράφη ἢ Μιχρὴ ἀπόμεινε τὸ χέρι
 κι ὁ κακορρίζικος Βεφὰς ἀπὸ αὐτὰ δὲν ξέρει
 μόνον θαρρεῖ πὼς στὴν χαρὰ ἐκείνη σεργιανίζει,
 1170 μὰ νὰ ξυπνήσῃ καὶ νὰ ἰδῇ κείνα ποῦ δὲν ἐλπίζει!
 Ἐκεῖν' ἢ μέρα πέρασε, ἄρχισε νὰ βραδιάζῃ
 καὶ ἢ γριὰ μὲ τὴν Μιχρὴ δὲν ἔρχεται, κοιτάζει
 στοῦ κακορρίζικου Βεφὰ τ' αὐτιά μπήκανε ψῆλλοι,
 δὲν ξεύρει ποῦ ναι ἢ χαρὰ, δὲν ἔχει ποιὸν νὰ στείλῃ.
 1175 Γιὰ τὴν γριὰ καὶ τὴ χαρὰ ἔωτοῦσε τοὺς γειτόνους
 κι ἐκείνοι λὲν «Αὐτὴ ἢ γριὰ πόσους καὶ πόσους φόνους,
 πόσα ἀνδρόγυνα αὐτὴ χώρισε καὶ χωρίζει,
 πόσα καὶ πόσα σπήτια σβήνει καὶ ἀφανίζει!
 Μὴ βλέπῃς τὴν ἐδλάβειαν, τὸ σχῆμα, τὸ κιλίκι,
 1180 ἢ τέχνη τούτης τῆς γριᾶς εἶναι πεζεβεργκλίκι.
 Πόσες κοπέλες γέλασε ὡσὰν τὴν ἐδικὴ σου,
 καλὰ δὲν σὲ φαρμάκωσε καὶ ἔχεις τὴν ζωὴν σου!
 Σὲ ποῖον τὴν γυναῖκά σου τὴν πῆγε ποῖος τὸ ξεύρει,
 μὴν κοπιάζεις τοῦ κακοῦ καὶ δὲν θέλεις τὴν εὐρεῖ».
 1185 Ὁ κακορρίζικος Βεφὰς ν' ἀκούσῃ τέτοια λόγια,
 νὰ ἰδῆς φωνές καὶ κλάματα, δαρμὸς καὶ μοιρολόγια!
 α. 255 Χίλιες φωνές καὶ κλάματα ἀσπροῦ δὲν πιάνουν τόπον,
 γιὰ τοῦτ' ὁ κακορρίζικος πάλε τὸν ἴδιον τρόπον
 νὰ κάμη ἐστοχάσθηκε, ἦγον τζερετζῆς νὰ γένη,
 1190 ἔτζι λοιπὸν τὸ ἔκαμε καὶ στὸ παζάρι βγαίνει.
 "Ὀλην τὴν χώρα περπατεῖ, «Ἡλθ' ὁ τζερετζῆς», φωνάζει
 κι ἀπ' τοῦ σαράφη πέρασε τὸ σπήτι καὶ κοιτάζει
 ἐκείνη πὼς εἶν' ὁ Βεφὰς κι εὐθὺς τότε γνωρίζει,
 κι ἀπ' τὸν σαράφη ζήτησε ἄσπρα καὶ τὴν χαρίζει.
 1195 Καὶ ὁ σαράφης δὲν ξερεῖ πὼς θεὸς νὰ τὸν γελάσῃ,
 μόνον θαρρεῖ ἀπ' τὸν τζερετζῆ τίποτες θ' ἀγοράσῃ.
 Μὲ τέτοιον τρόπον ὁ Βεφὰς τὴν ἀνταμώνει πάλι,
 «Πῶς θεὸς νὰ γίνῃ», ἐρωτᾷ, «ἐτοῦτο τὸ ἐχβάλι;»
 Τὸν λέγει «Φέρε' τὰ ἄτια στὴν πόρτα σὰν βραδιάσῃ
 1200 καὶ τὸν σαράφη», λέγ', «ἐγὼ θέλω τότε γελάσει».
 Ἔτσι λοιπὸν καὶ ὁ Βεφὰς ἐβγήκε καὶ πηγαίνει,
 κι εὐθὺς καθὼς ἐβράδιασε τὰ δύο ἄτια παίρνει
 καθὼς τὸν ἐπαράγγειλε ἐκείνη καὶ καθίζει

1186 κλάματα: κλέματα cod.

- εἰς τοῦ σαράφη ἐμπροστὰ τὴν πόρτα καὶ ἀρχίζει
 1205 τὰ ὅσα διὰ τῆ Μιχρῆ ἔσυρε νὰ θυμᾶται,
 καὶ μὲ αὐτὸν τὸν λογισμὸν πέφτει, ἀποκοιμᾶται.
 Καὶ τὸν σαράφη ἢ Μιχρῆ ὡς τόσο τὸν ποτίζει
 πάλε ἀπὸ ὕπνωτικὸν καὶ τὸν ἀποκοιμίζει·
 καὶ ἀφ' οὗ τὸν ἀποκοίμισε τὸν ἄθλιον σαράφη,
 1210 μέσα στὸν νοῦν της ἔλεγε «Σ' ἔπαιξα τὸ κουλάφι!»
 σ. 256 Καὶ ἡ Μιχρῆ στοχάσθηκε καὶ λέγει «Δὲν γλιτώνω
 ἀλλιῶς, παρὰ τὰ ῥοῦχα μου νὰ τὰ ἀλλάξω μόνο·
 γυναικὰ ὅσο εἶμ' ἐγώ, ἓνας καὶ ἄλλος μὲ κλέφτει,
 γιὰ τοῦτο εἶναι καλλίτερο ν' ἀλλάξω τὸ νιπέτι».
 1215 Κι ἀπὸ τὰ νύχια ὡς τὴν κορφή ἀνδρῆκια ῥοῦχα βάζει
 καὶ τοῦ σαράφ' ἓνα σπαθὶ πὸν κρέμονταν ἀρπάζει·
 κλιτὶ ἀνδρῆκιο ντύθηκε καὶ τὸ σπαθὶ τὸ ζώνει
 στὴν μέση της, μὰ ἀπ' αὐτὰ ὁ σαράφης δὲν νιώνει.
 Κι ἀγάλια ἢ γάλια ἡ Μιχρῆ ἔξ' ἀπ' τὴν πόρτα βγαίνει,
 1220 θαρρόντας πάλε ὁ Βεφὰς μὲ τ' ἄτια τὴν προσμένει.
 Καὶ βλέπει ἓναν πὸν βαστᾷ δυὸ ἄλογα καὶ φεύγει,
 θαρροῦσε τ' εἶναι ὁ Βεφὰς, «Τ' ἄλογα φέρε» λέγει.
 Ὅμως ἐκεῖνος ἦταν κλέφτης καὶ εἶχε κλέψει
 τὰ ἄλογα ἀπ' τὸν Βεφὰ καὶ εἶχε καβαλικεύει.
 1225 Τὸ ἄνα τὸ ἄλογο αὐτός, τ' ἄλλο γιντέκι σέρνει
 καὶ ὡς τόσ' ἀπάνω εἰς αὐτὸ καὶ ἡ Μιχρῆ προφθαίνει·
 καὶ ὁ κλέφτης, πὼς τὸν ἐνωσεν, ἐθάρρευσεν καὶ ἀφήνει
 τὸ ἄλογ' ὅπου ἔσυρε καὶ τὸ ἄπιασε ἐκεῖνη·
 Καὶ ἡ Μιχρῆ τὸ ἔπιασε, εὐθὺς καβαλικεύει,
 1230 πὼς εἶναι κείνος ὁ Βεφὰς θαρροῦσε καὶ γυρεύει,
 καὶ κόσενε τὸ ἄλογον, ἔπασχε νὰ τὸν φθάσῃ,
 μήπως καὶ πάγη ὁ Βεφὰς ἐμπρὸς καὶ αὐτὴ τὸν χάσῃ.
 Ὁ κλέφτης πηλαλεῖ μπροστὰ καὶ ἡ Μιχρῆ κατόπι.
 «Ἔω κακορρίζικη Μιχρῆ, κρῖμα οἱ τόσοι κόποι!
 σ. 257 νὰ ξημερώσῃ καὶ νὰ ἰδῆς κείνα πὸν δὲν θαρροῦσες,
 1236 ποῖός εἰν' ἐκεῖνος πὸν ἐσὸ νὰ φθάσῃς λαχταροῦσες!»
 Ἐημέρωσε καὶ ἡ Μιχρῆ ἀπὸ μακρὰ κοιτάζει,
 ἐκεῖνος ὅπου πηλαλεῖ Βεφὰς δὲν εἶναι, μοιάζει
 καὶ ἡ Μιχρῆ πῆγε κοντά, βλέπει δὲν εἶν' ἐκεῖνος,
 1240 τότε νὰ ἰδῆς τὰ κλάματα, ξεφωνητὰ καὶ θρῆνος.
 Καὶ τὸ σπαθὶ της τράβηξε, λέγει «Σὲ θανατώνω,
 ὁ ἄνδρας μου τί γίνηκε πὲς με, καὶ σὲ σκοτώνω»

- μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι της τὸν λέγει «Ποῦ τὰ ἡῶρες
 αὐτὰ τὰ ἄλογα ἐσὸ καὶ ἀπὸ ποιὸν τὰ πῆρες;»
 1245 Κι ὁ κλέφτης ὁ ταλαίπωρος μὲ φόβον καὶ μὲ τρόμον
 τὴν λέγει «Ποῦ κοιμούντανε ἓνας νέος στὸν δρόμον,
 σὲ μίαν πόρτα ἐμπροστὰ ἡῶρ' ἓνα παλημάρι
 καὶ τ' ἔκλεψα ἀπὸ λόγου του καὶ δὲν ἔχει χαμπάρι».
 Καὶ ἡ Μιχρῆ, σὰν τ' ἄκουσε, ἡμέρηνε κομματὶ
 1250 ὅπου ἔταν καταπάνω του ὅλη θυμὸ γεμάτη·
 καὶ λέγει «Φέρε τ' ἄλογα, σὸρ' ἀπ' ἐδῶ, γυρεμίσου,
 πᾶνε νὰ ἔσαι τζιράκι μου, χάρισα τὴν ζωὴ σου».
 Τὸν κλέπτην ἄφησε ἐκεῖ καὶ μίαν στρατὸν παίρνει
 καὶ μὴτ' αὐτὴ ἢ ἴδια δὲν ξέρει ποῦ πηγαίνει.
 1255 Ὁ κλέπτης ὅμως, τῆς Μιχρῆς τὴν εὐμορφίαν τὴν τόση
 σὰν εἶδε, ὁ ταλαίπωρος, ὅπου νὰ μὴ ἔχε σώσει,
 εἰς τὴν ἀγάπη τῆς Μιχρῆς εὐρέθη δουλωμένος,
 γιὰ τοῦτο ἀποφάσισε καὶ πάγ' ὁ καημένος.
 σ. 258 Πάγει κατόπ' ἀπ' τῆ Μιχρῆ καὶ αὐτός κατὰ τὴν ὥρα,
 1260 εἰς τὸν σαράφη καὶ Βεφὰ ἄς ἔλθωμ' ἡμεῖς τώρα.
 Πρῶτ' ὁ Βεφὰς ἐξύπνησε καὶ βλέπει μεσημέρι,
 βλέπει πὼς καὶ τὰ ἄλογα πᾶνε ἀπὸ τὸ χέρι·
 ἐξύπνησε καὶ τί νὰ ἰδῆ, μήτε Μιχρῆ μήτ' ἄτια
 καὶ ἡ καρδιά του γίνηκε θρούμματα καὶ κομματῖα.
 1265 Ἐξύπνησε καὶ τί νὰ ἰδῆ, βλέπει ἡμέρα φέγγει
 καὶ ὁ Βεφὰς λέγ' «Ἡ Μιχρῆ μὲ τὸ ἔπαιξε τὸ ῥέγγι».
 Ἐδέρονταν καὶ ἔλεγε «Τὸ ταίρι μου μ' ἀρνήστη,
 καλὰ λέγουν, δὲν βρῖσκεται γυναικὰ νὰ ἔχη πίστη·
 αὐτὴ θέλει ἀγάπησε ἴσως ἄλλον κανένα
 1270 καὶ ἦλθε καὶ πῆρε τ' ἄλογα καὶ ἄφησ' ἐδῶ ἐμένα».
 Κι ἀπὸ τὴν πίκρα τ' ὁ Βεφὰς δὲν θὲ νὰ πιῆ, νὰ φάγη,
 μόνον κατόπ' ἀπ' τῆ Μιχρῆ σηκώνεται καὶ πάγει.
 Καὶ ὁ σαράφης ξύπνησε καὶ τῆ Μιχρῆ δὲν ἡῶρε
 καὶ ἀπ' ὅλα ἐβασγέτισε καὶ μίαν στρατὸν πῆρε.
 1275 Πάγ' ὁ Βεφὰς σὲ μιὰ μεριά καὶ ὁ σαράφης σ' ἄλλη,
 μ' ἄς δοῦμε τώρα τῆς Μιχρῆς τί γίνεται τὸ χάλι.
 Κεῖνη τῆ μέρα περπατεῖ ἕως ὅπου βραδιάζει
 καὶ ἀπὸ μακρὰν ἐφαίνονταν, ἓνα κάστρο κοιτάζει
 ἓνα ὠραῖον, εὐμορφον κάστρο πολλὰ μεγάλο,

1243 ἡῶρες: ἡῶρες cod. || 1247 ἡῶρ': ἡῶρ' cod. || 1250 θυμὸ: θυμὸς cod.
 1256 μὴ ἔχε corr. nos: μεῖχε cod.

- 1280 τοῦ κάστρου ὁμως σφάλισε ἢ πόρτα κι ὄχι ἄλλο.
Κεῖνην τὴν νύκτα ἢ Μιχρὴ ἔμειν' ἔξ' ἀπ' τὴν πόρτα,
ὁμως νὰ σᾶς διηγηθῶ τί ἐσυνέβη πρώτα.
- α. 259 Συνέβηκε ὁ βασιλεὺς τοῦ κάστρου ν' ἀποθάνῃ
καὶ εἰς τὸ τάχτι βασιλιά δὲν εἶχαν ἄκομη βάνει,
1285 γιατί ὁ ἕνας γύρευε ἕνα καὶ ἄλλος ἄλλον,
νὰ συμφωνήσουν δὲν μποροῦν κι εἶχαν κανγὰ μέγανον.
Καὶ ἡ διχόνοια αὐτὴ ἔβλεπε πὼς σουρδίζει
καὶ ὁ βεζύρης, φρόνιμος, εἰς τὸ πλῆθος γυρίζει
καὶ λέγει «Ἡ διχόνοια αὐτὴ δὲν τελειώνει,
1290 ἀντὶς νὰ παύσῃ ὁ κανγὰς αὐξάνει καὶ ἀπλώνει,
μόνον ἔλατε ὅλοι μας μὲ μιαν συμφωνίαν,
νὰ κάμωμεν εἰς τὸν Θεὸν εὐχὴν καὶ λιτανεῖαν
νὰ μᾶς ἐστείλῃ ὁ Θεὸς ἀπ' ἔξω ἕνα ξένον
καὶ κείνον βασιλέα μας νὰ ἴχωμεν ψηφισμένον.
- 1295 Καὶ αὐριον ἀπ' τὸ πουργὸν ν' ἀνοιξομεν τὴν πόρτα
καὶ ὁποῖος ἤθελεν ἐμπῆ μέσα στὸ κάστρο πρώτα,
ἐκεῖνος χωρὶς πρόφασιν νὰ κάτξῃ εἰς τὸ τάχτι»,
ἔτξι λοιπὸν τὸ ἔκαμαν καὶ τῆς Μιχρῆς τὸ μπάχτι.
Ἡ πόρτα καθὼς ἀνοίξε, πρώτα αὐτὴ ἐμπαίνει
1300 κι ὅλο τὸ πλῆθος, ὁ λαὸς τὴν ἄρπαξε, τὴν παίρνει
εὐθὺς τὴν ἐκορώνιασαν καὶ βασιλιά τὴν στήσαν,
στὸ τάχτι τὸ βασιλικὸν εὐθὺς τὴν ἐκαθίσαν.
Ἀληθινά, ναί, ἢ Μιχρὴ στὸ κάστρο βασιλεύει,
μὲ ὅλον τοῦτο τὸν Βεφᾶ νὰ τὸν εὐρεῖ γυρεύει.
- 1305 Κοντὰ στὴν πόρτα ἐκλεκτὴ τοῦ κάστρου βρούση κτίζει
κι ἕνα ζωγράφον ἔβανε καὶ τήνε ζωγραφίζει
α. 260 τὸ κάδρο τῆς καὶ τὸ κολνᾶ ἐπάνω εἰς τὴν βρούση
καὶ δύο ἀνθρώπους ἢ Μιχρὴ ἐκεῖ ἴχε διορίζει,
πάντοτε νὰ φυλάγωσι κι ὅταν τινὰς κοιτάξῃ
1310 τὸ κάδρο, νὰ τὸν πιάνουσι ὅταν ἀναστενάξῃ.
Λοιπὸν κατὰ τὴν προσταγὴ ἐφύλαγαν τὴ βρούση,
καὶ μιαν ἡμέραν πὸ ἴσχεται βλέπουν ἕνα δερβίση
τῆς Μάριπος ὁ βασιλεὺς ἦτανε καὶ κοιτάζει
τὴν ἱστορία τῆς Μιχρῆς κι εὐθὺς ἀναστενάζει
1315 τὸν πῆγασιν εἰς τὴν Μιχρὴ, προστάζει τὸν σηκώνουν
τῆς Μάριπος τὸν βασιλιά καὶ τότε φυλακάνουν.
Λίγο πολὺ δὲν πέρασε, βλέπουσι καὶ κοπιτίζει,
ἕνας ἀράτης ἴσχεται καὶ στὸν τζεσμέ καθίζει.
Καὶ ὁ ἀράτης τῆς Μιχρῆς βλέπει τὴν ἱστορίαν,

- 1320 καὶ καθὼς ἀναστενάξε, χωρὶς ἀργοπορίαν
τὸν ἐπιάσαν παρευθὺς καὶ εἶδῃσαν ἐδώσαν
καὶ ἢ Μιχρὴ ἐπρόσταξε καὶ τὸν ἐφυλακῶσαν.
Καὶ ὁ σαράφης ἴσχεται ὁμοίως καὶ τὸν πιάνουν
καὶ τοῦτον εἰς τὴν φυλακὴν τὸν ἄθλιον τὸν βάνουν.
- 1325 Ὅστερ' ἀπὸ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς ἐπιάσαν καὶ τὸν κλέπτῃ
καὶ τώρα εἶναι τοῦ Βεφᾶ νὰ ἔλθῃ τὸ νομπέτι.
Τὸν κόσμον τούτονα καλὰ τὸν λὲν τζάρκι φελέμι,
γιατὶ γυρίζει πάντοτε, σὲ μιὰ στάση δὲν στέκει
τὸν λὲν ἀκόμη στρογγυλὸν καὶ σὰν τροχὸς πὼς τρέχει
1330 καὶ στὸ καλὸν καὶ στὸ κακὸν στάση ποτὲ δὲν ἔχει.
- α. 261 Καὶ στὸ καλὸ καὶ στὸ κακὸ δὲν στέκεται, γυρίζει,
γιὰ τοῦτο δὲν πρέπει κανεὶς ποτὲ ν' ἀποφασίξῃ
καὶ νὰ μὴν ἀπελπίζεται ποτὲ του γιατί σφάλλει,
καὶ στοῦ Βεφᾶ ὡς στοχασθῆ τί ἦλθαν στὸ κεφάλι.
- 1335 Τί δυστυχίες, συμφορές, τί βάσανα καὶ τέρτια
καὶ θλίψεις, λύπες καὶ κακά, κίνδυνοι καὶ ζιέτια
καὶ τῆ Μιχρῆ τόσες φορὲς ἀφ' οὗ τὴν εἶχε χάσει,
ποιοὺς ἔλπιζε πάλ' ὁ Βεφᾶς νὰ ἴσθῃ στὴν πρώτη στάση!
Τὸ τζάρκι ὁμως γύρισε καὶ ἔκαμε νὰ φτάξῃ,
1340 νὰ ἴσθῃ στὴ βρούση ὁ Βεφᾶς τὸ κάδρο νὰ κοιτάξῃ.
Ποῦ πῆγε, ποῦ περπάτησε, ποῦ εἶχε τριγυρίσει,
καὶ ὡς τὸ τέλος ἔφθασε κι αὐτὸς ἐκεῖ στὴ βρούση!
Κι ἀφ' οὗ ἐπεριπάτησε τόσην ὁδοπορίαν,
στὴ βρούση ἔφθασε, ἐκεῖ βλέπει τὴν ἱστορίαν
- 1345 καθὼς τὴν εἶδε ὁ Βεφᾶς, ἀναστενάζει, κλαίγει,
«Μιχρὴ μου, νὰ τὸ κάδρος σου, μὰ σὺ ποῦ εἶσαι», λέγει,
«τὸ κάδρος σου εἶναι ἐδῶ, ὁμως ἐσὺ ποιοὺς ξέρει
ποῦ εἶσαι καὶ ποῦ βρίσκεσαι, σὲ τίνος μπῆγκες χέρι!»
Καὶ λέγει «Ἀποφάσισα σ' αὐτὴν τὴν πολιτείαν
1350 σακίνης πλέον νὰ γενῶ διὰ δική σου αἰτίαν
ἐσένα νὰ ἴρω δὲν μπορῶ, κάνε τὴν ἱστορίαν
νὰ βλέπω καὶ στὰ πάθη μου νὰ ἴχω παρηγορίαν».
Κι ἄλλα τοιαῦτα λέγωντας καὶ κλαίγωντας τὸν πιάσαν
καὶ τὸν Βεφᾶ εἰς τὴ Μιχρὴ εὐθὺς τὸν ἀνεβάσαν
- α. 262 καὶ ἢ Μιχρὴ ἐγύρισε καὶ τὸ Βεφᾶ κοιτάζει
1356 καὶ τοῦ Θεοῦ τὸ ἔλεος εὐχαριστεῖ, δοξάζει.
Ὅλο τὸ πλῆθος νὰ ἔλθῃ κι οἱ μπέγηδες προστάζει
κι ἐκεῖνος ποῦ φυλάκωσε στέλνει καὶ τοὺς ἐβγάζει.
Καὶ καθὼς φέραν τὸν Βεφᾶ, εὐθὺς καιρὸν δὲν χάνει,

- 1360 τὸ πλῆθος καὶ τοὺς μπέγηδες λάλησε στὸ Διβάν·
 ἓνα μεγάλο, φοβερὸ Διβάν' εὐθὺς κουρδίζει
 τῆς Μάργριπος τὸν βασιλιά πρῶτα σογλετιρδίζει
 κατόπι τοὺς ἐπίλοιπους ὄλους μὲ τὴν ἀράδα
 καὶ τὸ Διβάνι σούρδισε σχεδὸν μιὰν ἐβδομάδα.
- 1365 Γιατὶ καθένα ἢ Μιχρὴ καταλεπτῶς ἴωτοῦσε
 καὶ ὅσο νὰ διηγηθῆ ἡμέρα δὲν ἀρκοῦσε·
 ὅσο νὰ πῆ ὁ κάθε εἷς καὶ νὰ τὰ τελειώσῃ,
 ἐβράδιαζε, τὰ πάθη του ὥστε πού νὰ τὰ σώσῃ.
 Ἦλθε ἀράδα στὸν Βεφά, τὰ πάθη του ἀρχίζει
- 1370 καὶ οἱ μπέγηδες καὶ ὁ λαὸς πού τ' ἄκουε δακρῦζει
 τὰ ὅσα στὸ κεφάλι του ἤλθαν ἓνα πρὸς ἓνα
 ὅλα τὰ διηγῆθηκε, δὲν ἄφηκε κανένα.
 Κι ἀφ' οὗ τὰ πάθη τ' ὁ Βέφας ὅλα τὰ τελειώνει,
 καὶ ἡ Μιχρὴ τοὺς μπέγηδες τότε τοὺς φανερώνει·
- 1375 καὶ λέγ' ἡ ἴδια Μιχρὴ «Εἶμαι ἐγὼ ἐκεῖνη
 καὶ ὁ Βεφάς εἶν' ἄνδρας μου», καὶ τὴν κορώνα δίνει
 τοὺς μπέγηδες καὶ παρευθὺς ἀπὸ τὸ τάχι βγαίνει
 καὶ ἀπὸ τώρα καὶ ἕστερα λέγει «Δὲν μὲ τυχαίνει
 σ. 263 ἄλλ' οὔτε μὲ χρειάζεται κορώνα πλιά καὶ τάχι,
- 1380 ὁ Κύριος μ' ἀξίωσε κεῖνο πού εἶχα ἄχι.
 Τώρα πού ἤρα τὸν Βεφά ὑγείαν σὰς ἀφήνω,
 πάγω εἰς τὸ σαράγι μου καὶ ἄδειαν σὰς δίνω
 νὰ βάνετε στὸν τόπον μου ὅποιον εὐλογο βρῆτε,
 γιατί εἰς τὸ σαράγι μου πηγαίνω ἴγώ, θαρρεῖτε».
- 1385 Οἱ μπέγηδες καὶ ὁ λαὸς ἐπήρασι χαμπάρι
 πὼς θεὸς νὰ φύγῃ ἡ Μιχρὴ καὶ ὄλοι εἰς τὸ ποδάρι
 σηκώθησαν καὶ στὴ Μιχρὴ μπροστὰ ἐπῆγαν ὄλοι,
 ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ ὅπ' ἦτανε στὴν πόλιν.
 Ἐφάναζαν καὶ ἔλεγαν ὄλοι τους «Τὰ φεργιάτι,
 ἄλλον ἡμεῖς δὲν θέλομεν νὰ κάτξῃ εἰς τὸ τάχι,
 μόνον ἐσένα θέλομεν καὶ σὺ πάλιν νὰ μείνῃς
 καὶ τόσον πλῆθος ὀρφανόν», λέγαν «μὴν τὸ ἀφήνῃς.
 Σένα μητέρα ἔχομεν καὶ εἴμεστε παιδιὰ σου,
 νὰ μᾶς ἀφήσῃς ὀρφανὸς πὼς τὸ βαστᾶ καρδιά σου;»
- 1395 Τότε γυρίζει ἡ Μιχρὴ, γιὰ τὸν Βεφά τοὺς λέγει
 «Ἀδὲς νὰ γίνῃ βασιλεύς», καὶ ὄλο τὸ πλῆθος στέργει·
 καὶ βασιλέα τὸν Βεφά κάμαν κατὰ τὴν ὥρα,
 μὰ ἄς ἐλθοῦμεν σ' ἐκεινοὺς π' ἀναστενάξαν τώρα.
 Ἔνα σελέ εἰς τὸν ἰξέ καὶ ὄλους ἔξ' ἀπ' τὴν πόρτα,

- 1400 καὶ ἐπῆγαν πίσω ἄπρακτοι ἀπέκει πού ἔλθαν πρῶτα.
 Καὶ ὁ Βεφάς μὲ τὴν Μιχρὴ εἰς τὸ ἐξῆς μὲ ζεύκι
 ἔζησαν τούτην τὴν ζωὴν καὶ ἄφησαν οὐδένι
 σ. 264 πὼς μὲ ἀγάπην ἐμπιστῆ σ' αὐτὸν τὸν κόσμον ζῆσαν
 καὶ στοὺς μεταγενέστερους παράδειγμα ἀφήσαν.
- 1405 Παράδειγμα ἀφήσανε διὰ νὰ τοὺς μιμοῦνται
 ὅσοι ἀγάπην ἐμπιστῆ φυλάγουσι, κωχούνται
 αὐτοὺς νὰ ἔχουν πάντοτε παράδειγμα, εἰκόνα,
 ὅμως σὰς τάξω βέβαια, στὸν τωρινὸν αἰῶνα
 ἀγάπη δὲν θέλει βρεθῆ πιστῆ καὶ χωρὶς δόλον,
- 1410 ἀγάπες βρίσκονται πολλές, μὰ μὲ χιλένας ὄλον.
 Δὲν εἶν' καμμία ἐμπιστῆ καὶ καρδιακῆ μὲ πόνον,
 ἓνας τὸν ἄλλον πάσχουνε νὰ ἀπατήσουν μόνον.
 Ὁ ἄνδρας, πάσχει, πολεμᾷ γιὰ νὰ τὴν ἀπατήσῃ,
 νὰ κάμῃ τὴν δουλίτσα του καὶ εὐθὺς νὰ τὴν ἀφήσῃ
- 1415 καὶ ἡ γυναῖκα πολεμᾷ τίποτες νὰ ἀρπάξῃ,
 αὐτ' εἶναι ἡ συνήθεια τῶν γυναικῶν, ἡ τάξῃ.
 Καὶ φθάνει πλέον ὡς ἐδῶ, πλιότερ' ἄς μὴ συντέχῃ
 καὶ πουθενὰ ἂν ἔσφαλα, συγχώρησιν ἄς τύχῃ
 ἐγὼ πὼς εἶμαι ἀμαθῆς τ' ὁμολογῶ, τὸ ξεῦρω,
- 1420 γιὰ τοῦτο καὶ παρακαλῶ συγχώρησιν νὰ εὔρω.
 Εἶδὲ κανεὶς δυσάρεστος τοῦτο δὲν τὸν ἀρέσει,
 αὐτό ἴναι πρᾶγμα εὐκόλον, καὶ ἐκεῖνος ἄς συνθέσῃ
 μὲ στίχους μιὰν ὑπόθεσιν, ἄς γράψῃ, νὰ ἰδοῦμεν,
 καὶ ἂν εἶν' καλλίτερ' ἀπ' αὐτὴν, ἰγβαλάχ νὰ τὸν ποῦμεν.
- 1425 Καὶ μῆτε τοῦτα μὴτ' αὐτά, τί νὰ πολυλογῆσω,
 ὅποιος δυσάρεστος, τ' ἄσπρα τ' ἄς πάρ' ὀπίσω.
 σ. 265 Καὶ σὺ, ὦ φίλε μου, νὰ ζῆς, ἀφ' οὗ τὴν διαβάσῃς,
 τὸ ὄνομά σου νὰ χαρῆς, μὴ μὲ περιγελάσῃς·
 μόν', ἂν σ' ἀρέσῃ, ἔχε τὴν, εἶδὲ κατάκανσέ τὴν,
- 1430 εἰς τὸ πηγάδι ἔλιξε τὴν ἢ καταξέσχισέ τὴν.
 Ἄλλος τινὰς μὴν τὴν ἰδῆ ἔξ' ἀπ' τὸ ἐτπαγί σου,
 μὴν πέσ' εἰς χέρι ἄλλονοῦ, ἔτσι νὰ ζῆ ζωὴ σου
 μὴν πέσ' εἰς χέρι φθοεροῦ, ἀχρεῖον καὶ ζηλιάρῃ
 μήπως καὶ τὰ γραφόμενα ἐπὶ κακοῦ τὰ πάρῃ.
- 1435 Γιατὶ τῆς φθοεροῦς ψυχῆς τίποτες δὲν ἀρέσει,
 φεγάδι πάσχει νὰ εὐρῆ, νὰ πῆ ὅ,τι μπορέσῃ.
 Ὅθεν εἰς χέρι φθοεροῦ, νὰ ζήσῃς, μὴν τὴν δώσῃς,
 καὶ, ἂν τὴν δώσῃς, ἤξευρε πὼς θεὸς νὰ μετανιώσῃς.

Εἰς τὸν ἀναγνώστην.

- Μὲ φαίνεται νὰ σ' ἄρεσε, φίλε μου, ἡ φυλλάδα,
 1440 περνώντας την νὰ εὑρισκες μεγάλην νοστιμάδα
 κι ἂν εἶναι, ὡς ἐγὼ θαρρῶ, καὶ τὴν ἐμπεγεντίσης,
 σὲ στέλνω κι ἄλλην ὕστερα κι ἄλλοτε νὰ γλεντίσης·
 ὁμως, νὰ ζήσης, γράψε μου ἀνίσως καὶ σ' ἄρεση,
 ἄλλος τοῦ ἄλλου ἤμπορεῖ γιὰ νὰ τὸ ἐπαινέση.
- 1445 Τὰ ἐδικὰ του τὰ παιδιὰ καθ' ἕνα τὰ θαυμάζει,
 τῶν ἄλλων εἶναι ἄσχημα, δὲν θὲ νὰ τὰ κοιτάζει·
 τὰ ἐδικὰ του τὰ παιδιὰ ἀσπρίζουν σὰν τὸ χιόνι
 κι ἐκεῖνα σὰν τὸ κούτζουρο μαυρίζουν καὶ δὲν νιώνει·
- σ. 266 τῶν ἄλλωνῶν τοῦ φαίνονται ἄσχημα, βρομισμένα,
 1450 τὰ ἐδικὰ του εὐμορφα καὶ μοσχομυρισμένα.
 Ἡ φύσις ὡς φιλότεκνος ἔτσι τ' ἀποφασίζει,
 τὸ ἐξικλῖναι του ὁ καθεὶς μόνος του δὲν γνωρίζει.
 Ἡ εὐνοια δὲν ἤμπορεῖ τὴν ψῆφον νὰ δεκάσῃ,
 γιὰ τοῦτο πέμπω τα κι ἐγὼ σ' ἄλλον νὰ τὰ διαβάσῃ·
- 1455 σ' ἐκεῖνον ὁποῦ εἰς αὐτὰ τὸν ἔχω γὼ μίεγκι
 καὶ εἰς τοὺς ἄλλους μεταξὺ σὰν τὴν ἡμέρα φέγγει.
 Ἐτζί σὲ ἔχω, φίλε μου, καὶ ἔτσι σὲ γνωρίζω,
 φίλον γιὰτὶ σ' ἀπόκτησα τὴν τύχην μ' μακαρίζω.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ*

(Οἱ παραπομπὲς γίνονται στοὺς ἀριθμοὺς τῶν στίχων
 τοῦ κειμένου, ὄχι τῶν σελίδων τῆς μελέτης)

- ἀριακτάσης (τουρκ. ayakdas) 657 συνο-
 δοιπός
 ἀδελφι, τὸ 628, 757 ἀδελφός
 ἀλλάστος 826, 827· ἀλλάστων 79 ἀλάνθα-
 στος, ποὺ δὲν κάνει λάθη· βλ. καὶ λαν-
 θάνομαι
 ἀλάμι, τὸ (τουρκ. alay) 600 σύνταγμα
 ἄλια (ἐπιφ.) 1075 ἀλοίμονον
 ἀπαντυχαῖνω 749 περιμένω· βλ. καὶ παν-
 τέχω, παντυχαῖνω
 ἀνεράδα 299 νεράδα, ξωτικό
 ἀπατός 403 ὁ ἴδιος, αὐτὸς μόνος του· βλ.
 καὶ ἀτός
 ἀπέκει 1400 ἀπὸ ἐκεῖ
 ἀπολογοῦμαι ἢ ἀπιλογοῦμαι, παθ. ἀόρ.
 ἀπιλογήθη 634
 ἀποτάζω 340 ἀποκτῶ
 ἀράδα (πιθανῶς ἀπὸ τὸ βενετ. arada)
 1363, 1369 σειρὰ
 ἀργητα, ἡ 1081 ἀργοπορία
 ἀρνοῦμαι, παθ. ἀόρ. ἀρνήστη (= ἀρνή-
 θηκε) 1267
 ἀρρωστία 714 ἀσθένεια, ἀρρώστια
 ἄσδερι, τὸ (τουρκ. ejder) 248, 251, 266,
 267 δράκος
 ἄσπρα, τὰ 47, 185, 193, 583, 1187, 1194,
 1426 τουρκικὸ νόμισμα, τὰ χρήματα
 γενικότερα
 ἀτή 575 ἡ ἴδια, αὐτὴ μόνη της
 ἄτι, τὸ (τουρκ. at) 923, 929, 1013, 1041,
 1049, 1091, 1114, 1119, 1199, 1202,
 1220, 1263 ἄλογο
 ἀτός 170, 178, 205, 506, 600, 788 ὁ ἴδιος,
 αὐτὸς μόνος του· βλ. καὶ ἀπατός
- ἀχρήζω 812 ἀξίζω, χρησιμεύω
 ἄχτι, τὸ (τουρκ. ahit) 1068, 1380 ὑπό-
 σχεση
 βαρνίτζα, ἡ 168
 βασγεστίζω ἢ βασγιστίζω (τουρκ. vaz-
 gecmek) 282, 312, 426, 1274 μετα-
 νιώνω, βαριεστῶ, ἀπελπίζομαι, ἀπο-
 κάμνω
 βέζιν, τὸ (τουρκ. vezin) 982 μέτρο
 βεζίρης (τουρκ. vezir) 105, 133, 142,
 402, 403, 409, 413, 425, 444, 1288
 τοῦρκος ἀξιωματοῦχος
 βιάζω 407, 558, 561, 572 ἐξαναγκάζω
 βρομισμένος 1449 ἀκάθαρτος
 γακοῦπης (τουρκ. yakup) 1138 ἱακω-
 βίτης
 γιντέκι, τὸ (τουρκ. yedek) 1225 ἵππος
 παράσειρος (παρεζευγμένος, ἐλκόμε-
 νος ἀπὸ χαλινὸ)
 γλεντῶ, γλεντίζω (τουρκ. eglenmek)
 1038· βλ. καὶ ἐγλεντῶ
 γλυκοσυντυχαῖνω 1145 γλυκομιλῶ, γλυ-
 κοκουβεντιάζω· βλ. καὶ συντυχαῖνω,
 τυχαῖνω
 δαρμός 1186 κοπετός, θρηῆνος
 δερβίσης (τουρκ. derviş) 171, 1067, 1312
 μοναχὸς μουσουλμανικοῦ τάγματος
 δέρνομαι 545, 557, 587, 691, 1053, 1267
 θρηνῶ γοερά
 δέφι-γάμι, τὸ (τουρκ. def-i gam) 1157,
 1164 διασκέδαση

* Τῆ μεταγραφῇ στὴν τουρκικὴ καὶ τῆ μετάφρασή τους στὴν ἑλληνικὴ τῶν τουρκικῆς
 προελεύσεως λέξεων ὀφείλω στὴ συνάδελφο Π η ν ε λ ὀ π η Γ ρ . Σ τ ἄ θ η, τὴν ὁποία καὶ
 εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴ βοήθειά της αὐτή.

διάργυρος 191 *ύδράργυρος*
διάφορον, τὸ 698 *ώφέλεια*, ἐνδιαφέρον
Διβάνι, τὸ (τουρκ. *divan*) 1360, 1361,
 1364 κεντρικὴ τουρκικὴ Διοίκηση
δοβάς (τουρκ. *dua*) 738 *εὐχή*, προσευχὴ
δουβάρι, τὸ (τουρκ. *duvar*) 215 *τοῖχος*,
ντουβάρι
δουλίτζα (ὑποκ.) 1414 *δουλειά*
δυσαρέσκομαι 1426 *δυσαρεστοῦμαι*, *δυσανασχετῶ*
δυσάρεστος 1421 *στενόχωρος*, *δύσκολος*

εἰσβαίνω, *ἀόρ. σέβηκαν* 1129 *εἰσέρχομαι*,
μπαίνω
ἐγλεντῶ, *ἐγλεντίζω* (τουρκ. *eğlenmek*)
 1038, 1147· βλ. καὶ *γλεντῶ*
ἐγλεντζές (τουρκ. *eğlence*) 3, 1164 *διασκέδαση*
εἰσέ 114, 352, 668, 703 *εἰς*, *σέ*
εἰσοδεύω 184 *συνάζω* *εἰσοδήματα*, *σοδιάζω*
ἐμπιστή 1403, 1406, 1411 *πιστή*, *ἐμπιστή*
ἐξικλίκι, τὸ (τουρκ. *eksiklik*) 1452 *ἔλλειψη*
ἐπίλοιπος 1363 *ὑπόλοιπος*
ἔσκι, τὸ (τουρκ. *aşk*) 420, 1122 *ἔρωτας*
ἔτπαγί, τὸ (τουρκ. *etba*) 1032, 1431 *ἀκούθια*
ἐχβάλι, τὸ (τουρκ. *ahval*) 1198· *ἰχβάλι*,
 τὸ 765 *κατάσταση*, *περίπτωση*

ζεγγίνης (τουρκ. *zengin*) 1137 *πλούσιος*
ζεύνι, τὸ (τουρκ. *zenk*) 1401 *ἀπόλαυση*
ζιέτι, τὸ (τουρκ. *eziyet*) 1336 *πόνος*, *βάσανα*
ζισδάνι, τὸ (τουρκ. *zindan*) 432 *φυλακὴ*

θέ 974 *θέλω*· 1438 *θέλεις*· 578, 872, 1099
(θά = θέ), 1198, 1271, 1446 *θέλει*
θρῆνος, τὸ 1008, 1240 ὁ *θρῆνος*

ιδίνω (*χάριν τοῦ μέτρου*) 709 *δίνω*
ἱστορία 1314, 1319, 1344, 1351 *ζωγραφιά*, *εἰκόνα*
ἰγβαλάχ (τουρκ. *eyvallah*) 1424 *εὐχαριστῶ*
ἰλέν (τουρκ. *ile*), *μετὰ τὸ στ.* 54 καὶ

ἰξές (τουρκ. *ikse*) 1399 *ἰξώδης*, *κολλώδης οὐσία*
ἰχβάλι, τὸ· βλ. *ἐχβάλι*

κάβλι, τὸ (τουρκ. *kavil*) 1021 *συμφωνία*
κάδρο, τὸ (ἰταλ. *quadro*) 1307, 1310,
 1340· *κάδρος*, τὸ 1346, 1347 *εἰκόνα*,
πίνακας, *ζωγραφία*
καζαντίζω (τουρκ. *kazanmak*) 189, 197
κερδίζω
καθανείς 553 *καθένας*
καθενείς 992 *καθένας*
κακοκαρδίζω 1156 *χαλῶ τὴν καρδιά κάποιου*, *λυπῶ*, *στενοχωρῶ*
κακοκαρδισμένος 18 *λυπημένος*, *στενοχωρημένος*
κακορριζικός 616, 678, 834, 1088, 1159,
 1168, 1173, 1185, 1188, 1234 *με κακὸ ριζικό*, *κακότητος*, *δυστυχημένος*
καλλιῶ 226· *κάλλιο* 228 *καλύτερα*
καμηλομουλαράλογα, τὰ 156 *καμῆλες*,
μουλάρια καὶ ἄλογα
καρδιακός 1411 *ἐγκάρδιος*, *ἀληθινός*
κάστρο (λατ. *castrum*) 1123, 1128, 1129,
 1278, 1279, 1280, 1283, 1296, 1303,
 1305 *πύργος ὀχυρωμένος*
κατακέφαλα 1084 *κατάκαρδα*, *πολὺ ἀπότομα*
καταπειθῶμαι, *παθ. ἀόρ. ἐκαταπεισθή*
505· ἐκαταπεισθήκε 780· *ἐκαταπεισθή*
908 *πειθῶμαι ἐντελῶς*
κατασταίνομαι, *παθ. ἀόρ. καταστήθηκα*
 528 *καταντῶ*
κανγὰς (τουρκ. *kanğa*) 115, 1286, 1290
φιλονικία, *μάλωμα*
κιλίκι, τὸ (τουρκ. *kilik*) 1066, 1105, 1124,
 1179, 1217 *ἀμφίεση*, *ντύσιμο*
κιμπρίτι, τὸ (τουρκ. *kibrîti*) 168 *σπίρτα*,
φωτιά, τζάκι
κιουλάφι, τὸ (τουρκ. *külâh*) 1210 *δόλος*,
ἀπάτη
κολνῶ 1307 *κολλῶ*, *κολλάω*
κομματί, *ἐπίρ.* 1133, 1249 *λίγω*
κονεύω (τουρκ. *konak* = *κονάκι*, *κατάλυμα*) 1093, 1129 *καταλύω*, *διανυκτερεύω*
κοντεύω 524, 525 *παρ' ὀλίγον νὰ πάθω κάτι*

κοπιτζω (τουρκ. *kopmak*) 1317 *κόπτομαι*, *φαίνομαι*
κορώνα (λατ. *corona*) 1376, 1379 *βασιλικὸ στέμμα*· βλ. καὶ *κορωνιάζω*
κορωνιάζω 1301 *στέφω με βασιλικὸ στέμμα*· βλ. καὶ *κορώνα*
κοσεύω (τουρκ. *kosmak*) 1231 *τρέχω*
κότζα, τὰ (μυσαιων. *κότσιν*, τὸ) 1126 *ἀστράγαλος*, *σωματικὴ καὶ ἡθικὴ δύναμη*, *ἀντοχή*, *κότσια*
κουρδίζω (ἀπὸ τὸ ἰταλ. *corda* = *χορδὴ*)
 1361 *χορδίζω*, *μτφ. παροξύνω*, *ἐρεθίζω*
κουρμπάνι, τὸ (τουρκ. *kurban*) 527 *θυσία*
κοιτῆς 805 *δικαστῆς*
κυβέρνησις 232 *τρόπος διαβίωσης*
κύρης 106, 640 *κύριος*, *ἀφέντης*

λακιδί, τὸ (τουρκ. *lakirdi*) 1103 *λόγος*,
φλυαρία
λαλία 712 *ὀμιλία*, *λαλιά*
λαλῶ (μτβ.) 927, 1111, 1360 *φωνάζω*
κάποιον, *καλῶ*
λανθάνομαι, *ὑπ. παθ. ἀόρ. λαθασθῆς* 191
ξεγελιέμαι, *κάνω λάθος*· βλ. καὶ *ἀλάθαστος*
λαύρα 590, 990 *φλόγα*, *φωτιά*, *μεγάλη στενοχώρια*
λιανόν, τὸ 200 *ψιλὰ* (ἐπὶ *χρημάτων*)
λογιάζω 810 *λογαριάζω*, *ὑπολογίζω*

μαγαράς (τουρκ. *magara*) 1044, 1045,
 1071 *σπηλιὰ*
Μάγριπος (τουρκ. *Mağrip*) 395 (*Μάγρικος*), 485, 516, 532, 538, 1313, 1316,
 1362 *Ἀφρικὴ*
μακελλεῖο, τὸ (λατ. *macellum*) 688 *κρεοπωλεῖο*, *σφαγεῖο*
μακρά 144, 1071, 1237, 1278 *μακριὰ*
μεϊτάνι, τὸ (τουρκ. *meýdan*) 981 *πλατεία*
μερτικόν, τὸ 160 *μερίδιο*
μεταμένα 530· *μετ' ἐμένα* 952 *με ἐμένα*
μέγκι, τὸ 1455
μουσδές (τουρκ. *müjde*) 444, 505 *καλὴ εἶδηση*, *δῶρο*
μουτζαδελές (τουρκ. *mücadele*) 507 *ἀγῶνας*, *πάλη*

μπαξίσι, τὸ (τουρκ. *bahşis*) 464 *φιλοδώρημα*
μπαχτζεβάνης (τουρκ. *bahçivan*) 861,
 875 (*μπαξεβάνης*), 878, 881, 900, 901
κηπουρός
μπαχτζές (τουρκ. *bahçe*) 391, 819, 874,
 895, 916, 934, 937, 940, 943, 945,
 955, 958 *κῆπος*
μπάχτι, τὸ (τουρκ. *baht*) 1298 *μοίρα*,
τύχη
μπεγντιζω (τουρκ. *beğenmek*) 1441
μοῦ ἀρέσει
μπέγης - μπέης (τουρκ. *bey*) 105, 143,
 400, 401, 1082, 1083, 1096, 1357,
 1360, 1370, 1374, 1385 *κύριος*, *ἡγεμόνας*
μπιεηλίκι, τὸ 1123 τὸ *ἀξιωμα*, *ἡ φορεσιὰ τοῦ μπέη*
μπελάς (τουρκ. *belâ*) 115 *φασαρία*
μπόγι, τὸ (τουρκ. *boy*) 275 *παράστημα*,
ἀνάστημα, *μπόι*
μπόγος 821 *δέμα ρούχων*
μπόλικος (τουρκ. *bol* + *-ικος*) 1030 *ἄφθονος*

νιπέτι, τὸ *-νουμπέτι*, τὸ (τουρκ. *nöbet*)
 1214, 1326 *σειρά*, *φρουρήση*
νιόνω 349, 1006, 1218, 1227, 1448 *νιώθω*,
ἀντιλαμβάνομαι, *παίρνω εἶδηση*
νοικοκυρὸς 1105 *νοικοκύρης*
νοστιμάδα 2, 16, 1440 *ὀμορφιά*, *χάρη*
νοστιμεύομαι 1028 *νιώθω πείνα*, *πεινάω*
νουμπέτι· βλ. *νιπέτι*
νούρι, τὸ (τουρκ. *nur*) 271 *φῶς*

ξοδιάζω 177, 189 *ξοδεύω*

ὀλογυρεύω 1094 *ζητῶ με ἐπιμονὴ*
ὀλοτρῶγυρα 944 *γύρω-γύρω*
ὀργανίζω 479 *ὀργανώνω*, *ἐκτελῶ*
ὀρνέκι, τὸ (τουρκ. *örnek*) 1402 *παράδειγμα*

παζάρι, τὸ (τουρκ. *pazar*) 1190 *ἀγορὰ*
παιδεία 605 *παιδεύω*, *τιμωρία*
παιδεύω 604 *τιμωρῶ*
παίρνω, *προστ. ἀόρ. ἔπαρε* 247
πάλε 159, 707, 1090, 1188, 1208, 1220,
 1338 (*πάλλ'*) *πάλη*

παντέχω 1110 περιμένω· βλ. και άπαντυ-
χαινω, παντυχαινω
παντυχαινω 1024 προσμένω, περιμένω·
βλ. και άπαντυχαινω, παντέχω
παραδέρνω 26, 165, 1069 ταλαιπωροϋ-
μαι, περιπλανιέμαι, βασανίζομαι
παραλαλώ 728 παραμιλώ
παράμερος 955 άπόμερος, άπόμακρος,
μοναχικός
παράνω 245 παραπάνω, πιδ πάνω
παράς (τουρκ. para) 200, 340, 812 μι-
κρής άξίας νόμισμα
παρόλα, ή (ιταλ. parola) 767 λόγος, όμι-
λία
πεζεβενγκλίκι, τδ (τουρκ. pezevenk =
μαστροπός) 1180 μαστροπεία
περνω 1440 διαβάζω
πεσίμι (τουρκ. peşin) 1143 τοίς μετρη-
τοίς
πεσχέσι, τδ (τουρκ. peşkes) 399, 402,
1082, 1097 δώρο
πηλαλώ 1233, 1238 τρέχω γρήγορα
πιρπιρής (τουρκ. pırpır) 815 άγροίκος,
αυτός που έχει ως έπάγγελμα χειρω-
νακτική έργασία
πλιά 421, 429, 546, 598, 748, 867, 885,
913, 1379· πλιό 633 πλέον, πιά, πιδ
πλιό· βλ. πλιά
πλιότερα 1417 περισσότερα
πλιότερο (έπίρ.) 924 περισσότερο
πολεμώ 187, 427, 779, 941, 1413, 1415
προσπαθώ
πολλά (έπίρ.) 68, 162, 332, 763, 779,
925, 1279 πολύ
πολυπαθημένος 984 βασανισμένος, ταλαι-
πωρημένος
πολυχρονώ 38 διαρκώ για πολύ χρόνο
ποσώς 144, 514, 523, 525, 586, 664,
792, 1120 καθόλου
πουγγί, τδ 193, 194, 818 χρηματοφυλά-
κιο, βαλάντιο, πορτοφόλι
πουθενά 1418 κάπου
πουρνό, τδ 884, 886, 1043, 1120, 1295
πρωί
πριχοϋ 914 πριν, προτού
ραγιάς (τουρκ. reaya) 594, 611, 638 τδ
ύπηκοον, οί ύπηκοοι, οί ραγιάδες

ρεμάλης (τουρκ. remmal) 238, 239, 241,
261, 264, 659, 661, 663, 675, 772
μάγος, άπατενάς
ρέμιλι, τδ (τουρκ. remil) 661, 663 μαν-
τεία
ρήγαντον, τδ (λατ. rex = ρήγας, βασιλιάς)
83 βασιλείο
ρίζικό, τδ 327 μοίρα, πεπρωμένο
Ρούμελη (τουρκ. Rum ili, Rumeli = ή
χώρα των Ρωμιών, Χριστιανών) 63,
487, 516 Βυζάντιο, Εθρωπαϊκή Τουρ-
κία, Μικρασία
σακίνης (τουρκ. sakin) 1350 κάτοικος
σαράμι, τδ (τουρκ. saray) 256, 257, 268,
319, 432, 563, 579, 599, 615, 700,
770, 877, 879, 889, 935, 1026, 1027,
1029, 1382, 1384 βασιλικό παλάτι,
άνάκτορο
σαράφης (τουρκ. sarraf) 1137, 1160,
1167, 1192, 1194, 1195, 1200, 1204,
1207, 1209, 1216, 1218, 1260, 1273,
1275, 1323 άργυραμοιβός
σάρτια, τδ (τουρκ. şart) 1141 όρος, όροι
σέβημαν· βλ. εισβαίω
σεγίζης - σεϊζής (τουρκ. seyiş) 925,
927, 931 ίπποκόμος
σελαμέτι, τδ (τουρκ. selâmet) 1132 σω-
τηρία
σελές (τουρκ. sele) 1399 είδος κανίστρου,
πανέρι
σεργιάνι, τδ (τουρκ. seyrân) 388 έκδρομή,
περίπατος
σεργιανίζω (τουρκ. seyretmek) 372,
700, 707, 839, 915, 921, 928, 937,
944, 949, 954, 1148, 1155, 1169
περιηγοϋμαι, βλέπω, περιπατώ
σευδάς (τουρκ. sevda) 282, 417, 420,
429, 522 άγάπη
σκουτάρι, τδ (λατ. scutum) 79 άσπίδα
σογλετιροδίξω (τουρκ. söyletirmek) 1362
βάζω κάποιον να μιλήσει
σουρδίξω (τουρκ. sürmek) 1287, 1364
διαρκώ
στενά, τδ 439, 577 δύσκολη κατάσταση,
δυσκολίες, άδιέξοδο
στοχάζομαι 137, 244, 390, 440, 577,
1042, 1057, 1189, 1211 σκέπτομαι

373, 701, 725, 945 παρατηρώ, βλέπω
στράτα, ή (λατ. strata) 170, 648, 656,
657, 671, 822, 843, 1055, 1092,
1253, 1274, όδος, δρόμος
στρέγω, άντι στέργω 344, 560, 578, 756,
918, 1152
συντυχαινω 356, 357, 366, 1113, 1417
(συντύχω) όμιλώ, κουβεντιάζω, λέω·
βλ. και τυχαινω, γλυκοσυντυχαινω
σύρω, παρατ. έσυρε 1228 σύρω, σέρνω
σύρω 22, 25, 744, 746, 748, 796, 1136,
1205· ύφίσταμαι, ύπομένω, τραβώ
συσταίνομαι, προστ. άορ. συστάσου 733
σηκώνομαι όρθιος
συσταίνω, άορ. να τον συστήσω 286· να
τον συστάση 730 κάνω κάποιον να
σταθεϊ στα πόδια του
σφαλιζώ 841 φυλακίζω, κλείνω κάποιον
στή φυλακή· 1280 (άμτβ.) κλείνω
(άπό μόνος μου) κλείνομαι· βλ. και
σφαλιστός, φυλακίω
σφαλιστός 1146 κλεισμένος σαν σε φυλα-
κή· βλ. και σφαλιζώ
σώνω 383, 1136 άρκοϋμαι, σώνομαι 219
τελειώνω, φθάνω στο τέλος
τα 726 αυτα που, ύσα
τα 1454, πέμπω τα, αυτα
ταγιά, ή (τουρκ. taya) 317, 320, 580,
933, 943, 949, 954, 1023, 1024,
1025, 1036, 1037, 1038, 1047, 1051
τροφός
τατ φεργιάτι (τουρκ. tat feryat) 1389
γλυκειά κραυγή, έπίκληση βοήθειας
ταύλας (τουρκ. tabla) 1105 ξύλινος δι-
σκος
τάχτι, τδ (τουρκ. taht) 270, 274, 419,
521, 599, 638, 1067, 1284, 1297,
1302, 1377, 1379, 1390 θρόνος
τεβεκελί (τουρκ. tevekkeli) 655 κατά
τύχη, τυχαία
τελάλης (τουρκ. tellâl) 440, 441, 601
δικαλογητής
τέργια - τέρτια, τδ (τουρκ. dert) 20, 1335
καημός, ντέρτια
τέρκι, τδ (τουρκ. terki) 1123 έγκατά-
λειψη

τεσλίμι, τδ (τουρκ. teslim) 571 παράδοση
τζάρκι, τδ (τουρκ. çark) 1339 τροχός· βλ.
και τζάρκι φελέκι
τζάρκι φελέκι, τδ (τουρκ. çark-i felek)
1327 σφαιροειδής, στρογγυλός κό-
σμος· βλ. και τζάρκι
τζαχίλης (τουρκ. cahil) 808 άμαθής, ά-
νόητος
τζεβαχέρι, τδ (τουρκ. cevahir) 259 κο-
σμήματα
τζεβέρι, τδ (τουρκ. çember) 1150 τσε-
μπέρι, κεφαλόδεσμος
τζερτζής (τουρκ. terzi) 1104, 1189, 1196
ράφτης· τζερτζήδικος 1106 του ρά-
φτη· τζερτζηλίκι, τδ 1106 έμπόριο
ραμμένων ρούχων
τζεσμές (τουρκ. çesme) 245, 265, 1318
βρύση
τζιράκι, τδ (τουρκ. çirak) 1252 βοηθός,
παραγίδς
τδ 551 αυτα τδ όποιο, αυτα που
τόπος 1383 θέση
τζισδίξω (τουρκ. çizmek) 661, 663 γρά-
φο, χαράζω
τυχαινω 544 όμιλώ· βλ. και συντυχαινω,
γλυκοσυντυχαινω
ύποκείμενον 682, 684 άνθρωπος
φιλάγω 653 φιλώ, φιλάω
φιλεύω 171 περιποιϋμαι, φιλοξενώ
φορεμένος 609, 611 ντυμένος
φυλακίω 1316, 1322, 1358 φυλακίζω·
βλ. και σφαλιζώ
χάζι, τδ (τουρκ. haz) 405 ευχαρίστηση
χαζινές (τουρκ. hazime) 119, 132, 533
άποθήκη, θησαυροφυλάκιο
χαλάλι (τουρκ. helâl) 262 νόμιμο, συγ-
χωρημένο, καλώς καμωμένο
χάλι, τδ (τουρκ. hal) 221, 240, 285, 439,
539, 676, 685, 771, 1012, 1276 κα-
τάσταση
χαρά 910, 914, 922, 1148, 1164, 1169,
1174, 1175 γάμος, γλέντι γάμου
χαράμι (τουρκ. haram) 436, 437, 979
άδικα, μάταια

χαμπάρι, τὸ (τουρκ. haber) 513, 834, 896, 1048, 1248, 1385 εἶδηση
 χατήρι, τὸ (τουρκ. hatir) 610, 743, 1122
 χάρη
 χιλένα, ἡ (τουρκ. hile) 1410 ἀπάτη, δόλος
 χοτζερές (τουρκ. hücre) 258, 338, 344,
 350 μικρὸ δωμάτιο, ἀποθήκη

χρεία 380, 800 ἀνάγκη

ὡς τόσο 291, 391, 499, 550, 557, 893,
 943, 1057, 1087, 1103, 1207, 1226
 ὡστόσο, τότε

ΠΡΟΣΘΗΚΗ

Ὁ Γ. Τόλιας, στὸ πρόσφατο βιβλίο του *La Médaille et la Rouille. L'image de la Grèce moderne dans la Presse Littéraire Parisienne, 1784-1815*, ἐκδ. Hatier [Ἀθ. 1997], σελ. 346-7, δίνει τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Franz-Karl Alter, στὸ περιοδικὸ τῆς Λειψίας *Allgemeiner Litterarischer Anzeiger* (Ἰαν. 1798, σελ. 68), σημειώνει ὅτι στάλθηκαν στοὺς τυπογράφους ἀδελφοὺς Μαρκίδες Πούλιου κάποια χειρόγραφα, προερχόμενα ἀπὸ τὴ Θεσσαλία, ποὺ περιεῖχαν λογοτεχνικά κείμενα στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα, μὲ σκοπὸ τὴ δημοσίευσή τους. Ἡ εἶδηση αὐτὴ ἀναδημοσιεύτηκε στὸ *Magasin Encyclopédique*, ἔτ. 4ο, 1798, τόμ. 6, σελ. 312-314. Ἡ σύλληψη τοῦ Ρήγα Βελεστινλή καὶ τὸ κλείσιμο τοῦ τυπογραφείου τῶν ἀδελφῶν Πούλιου (βλ. γι' αὐτοὺς Α. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Προλεγόμενα, *Ἐφημερίς*, Βιέννη 1791-1797, ἔτος Α', 1791, ἐκδ. ΚΕΜΝΕ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1995, σελ. 73*-93*) ματαίωσε τὴν ἐκδοσὴ τῶν ἔργων αὐτῶν. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ κείμενα, τὰ χειρόγραφα τῶν ὁποίων ἀγνοοῦνται σήμερα, ἦσαν καὶ «Les aventures de Bépha et de Méchrés, rois de Perse, traduites du turc. Ce manuscrit est en grec vulgaire ou moderne, écrit dans le dix-huitième siècle» (G. TOLIAS, *δ.π.*, σελ. 346). Πιθανὸν νὰ πρόκειται γιὰ τὸ δημοσιευμένο ἐδῶ στιχούργημα τοῦ Βεφᾶ καὶ τῆς Μιχρής, οἱ ὁποῖοι ὅμως στὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου μας δὲν ἀναφέρονται ὡς βασιλιάδες τῆς Περσίας. Γι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἐξ ἴσου πιθανὸν ὅτι τὸ χειρόγραφο, ποὺ στάλθηκε στὸ τυπογραφεῖο τῶν ἀδελφῶν Πούλιου, περιεῖχε κάποια διαφορετικὴ παραλλαγή.

ΟΛΓΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΗ ΜΟΣΧΑ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΡΩΣΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ
 ΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ

Τὸ 1653, ἔπειτα ἀπὸ παράκληση τῶν παρεπιδημούντων στὴ Μόσχα Ἑλλήνων, ἡ ρωσικὴ σταυροπηγιακὴ Μονὴ Ἀγίου Νικολάου περιῆλθε σὲ ἑλληνικὰ χέρια: οἱ μοναχοὶ τῆς μεταφέρθηκαν ἀλλοῦ καὶ στὴ θέση τους ἐγκαταστάθηκε ὁ ἀρχιμανδρίτης Κλήμης ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἰβήρων. Λίγο ἀργότερα, τὸ 1655, ἡ ἀγιορειτικὴ ἀδελφότητά του ἔστειλε τὴν πρώτη δωδεκαμελὴ ἀντιπροσωπεία ποὺ θὰ ἐπἀνδρωνε τὸ νεοσύστατο «ἐλληνικὸ μοναστήρι» μὲ προϊστάμενο τὸν ἀρχιμανδρίτη Διονύσιο Ἰβηρίτη. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ τσάρου Ἀλεξίου Μιχαήλοβιτς, ἡ ἀποστολὴ τῶν Ἰβηριτῶν, ἀποτελούμενη στὸ ἐξῆς ἀπὸ ἕναν ἀρχιμανδρίτη, τέσσερις μοναχοὺς καὶ ἕναν ὑποτακτικὸ, ἔμελλε νὰ διαχειρίζεται τὴ Μονὴ Ἀγίου Νικολάου, νὰ τελεῖ στὸν ναὸ τῆς τὴ θεία λειτουργία στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ νὰ ἐναλλάσσεται κάθε τέταρτο ἔτος.

Ἀπ' ὅσα μᾶς εἶναι γνωστὰ σήμερα, ἦταν ἡ δευτέρη φορὰ ποὺ οἱ ρωσικὲς ἀρχὲς παραχώρησαν σὲ ἐκπροσώπους τῆς ὑπόδουλης Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς ἕνα σταθερὸ κατάλυμα στὴν πρωτεύουσα. Μὲ τὴν οὐσιαστικὴ διαφορὰ ὅτι ἡ προηγούμενη ἀφιέρωση τοῦ λεγόμενου «ἐλληνικοῦ μετοχίου» (grecheskoje podnoije) στὴ Μονὴ Χιλανδαρίου τοῦ Ἀγίου Ὁρους ἀπὸ τὸν τσάρο Ἰβάν Δ' τὸν Τρομερὸ δὲν εἶχε γενικότερο ἀντίκτυπο στὶς ἐπαφὲς τῆς Μόσχας μὲ τὸν ὑπόλοιπο ὀρθόδοξο κόσμο, οὔτε καὶ μεγάλη διάρκεια ἰσχύος, καθὼς τὸ «μετόχι»

Ὅρισμένα στιγμιότυπα ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ προσεγγίσω ἐξετάζοντας τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Διονυσίου Ἰβηρίτη, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸ 1655 ἕως τὸ 1660 διετέλεσε προϊστάμενός τῆς καὶ ἕως τὸ 1669 παρέμεινε ἐκεῖ, πλὴν στοὺς δύο ἐπόμενους ἀρχιμανδρίτες Ἰσαὰκ καὶ Σολομῶντα· βλ. Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ Διονύσιος Ἰβηρίτης καὶ τὸ ἔργο του «Ἱστορία τῆς Ρωσίας»*, Ἡράκλειο 1994, σ. 41-71. Ἡ παρούσα μελέτη ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ἐρευνητικοῦ σχεδίου ποὺ καταρτίσθηκε καὶ ἐκπονεῖται σὲ συνεργασία μὲ τὸν Β. L. Fonkic (βλ. πῶς κάτω, σημ. 56) μὲ σκοπὸ τὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὴν ἀξιοποίηση τοῦ ἀναφερόμενου στὴ Μονὴ ὕλικου ποὺ σώζεται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Posol'skij prikaz (Μόσχα). Καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἐργασία ὄφειλω πολλὰ στὴ γενναῖα βοήθειά του καὶ τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ.

ἐκεῖνο ἀφαιρέθηκε ἀπὸ τὴ Μονὴ Χιλανδαρίου στὰ μέσα τοῦ 17ου αἰώνα¹. Ἀντίθετα, ἡ Ἑλληνικὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου ἀποτελεσε τὴν πρώτη πνευματικὴ ἐστία τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ ρωσικὴ πρωτεύουσα καὶ ἐξακολουθοῦσε νὰ λειτουργεῖ ἕως τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1917².

Σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ἄλλες καινοτομίες τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς στὰ μέσα τοῦ 17ου αἰώνα — ὅπως ἡ χορήγηση σὲ πολυάριθμα κέντρα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἄδειας γιὰ τακτικὴ ἀποστολὴ στὴ Ρωσία, ἡ διευρύνση τῶν χρηματικῶν παροχῶν πρὸς τὴν Ὁρθόδοξη Ἀνατολή, ἡ περιφρημὴ διόρθωση τῶν ρωσικῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων μὲ βάση τὰ ἑλληνικὰ πρότυπα, ἡ ἀθρόα συμμετοχὴ Ἑλλήνων σὲ διάφορες ὑποθέσεις ρωσικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀπὸ τὴ συγκρότηση δικτύου πληροφόρησης τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης γιὰ τὰ διαδραματιζόμενα στὰ Βαλκάνια καὶ τὴ Μεσόγειο ἕως τὴν ἐπίλυση τῶν ἐπίκαιρων ζητημάτων τῆς πνευματικῆς ζωῆς³ — ἡ ἴδρυση τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς σηματοδοτοῦσε

1. Βλ. Ν. ΚΑΡΤΕΡΕΒ, *Kharakter otnoshenij Rossii k pravoslavnomu Vostoku v XVI i XVII stoletijakh* (Ὁ χαρακτήρας τῶν σχέσεων τῆς Ρωσίας μὲ τὴν Ὁρθόδοξη Ἀνατολὴ κατὰ τοὺς 16ο-17ο αἰῶνες), Sergiev Posad 1914, σ. 110. Γιὰ τὶς δυσκολίες πού παρουσιάζει ἡ ἀπόδοση στὰ ἑλληνικὰ τοῦ ὅρου «prodvorje» βλ. πῶ κατω, σημ. 30.

2. Στὰ πλαίσια τῆς γενικῆς συρρίκνωσης τῶν θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων κατὰ τὰ μεταεπαναστατικὰ χρόνια ἡ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου καταργήθηκε, μὲ ἀποτέλεσμα ἀργότερα νὰ κατεδαφιστεῖ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος, τὸ ὁποῖο βρισκόταν ἀνατολικά τοῦ Κρεμλίνου, στὴν διώρυγη ὁδὸ Νικόλαγια τῆς περιοχῆς Κιτάι-γκόροντ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν χαρακτηριστικὴ ὀνομασία πού ἔλαβε μετὰ τὸ 1653 — Grecheskij Nikol'skij / Nikolajevskij monastyr' (Ἑλληνικὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου) — ἀναφέρεται στὰ ἐγγραφα καὶ μὲ τὰ παλαιότερα ὀνόματά της ὡς Nikola Staryj (Νικόλαος ὁ Παλαιὸς) καὶ Nikola Bol'shaja Glava (Νικόλαος Μεγάλῃ Κεφαλῇ), καθὼς καὶ μὲ τοπογραφικὰς ἐνδείξεις, σὲ σχέση μὲ τὶς γύρω ἐμπορικὲς περιοχάς: za ikonnym riadom (πίσω ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ τῶν εἰκόνων) καὶ za vetoshnym riadom (πίσω ἀπὸ τὰ Παλιατζήδικα ἢ Ἀμπατζήδικα).

3. Γιὰ τὶς κεντρικὲς κατευθύνσεις στὴν ἀνάπτυξη τῶν ἑλληνορωσικῶν σχέσεων τὸν 17ο αἰώνα βλ. Β. L. FONKICH, «Rossija i Khristianskij Vostok v XVI - pervoj chetverti XVIII v. Nekotoryje rezul'taty izuchenija. Istochniki. Perspektivy issledovanija» (Ἡ Ρωσία καὶ ἡ Χριστιανικὴ Ἀνατολὴ κατὰ τὸν 16ο - πρῶτο τέταρτο τοῦ 18ου αἰώνα. Ὁρισμένα ἀποτελέσματα ἐρευνῶν. Πηγές. Προοπτικὲς μελέτης), *XVIIIe Congrès International des Études Byzantines, Rapports pléniers*, Μόσχα 1991, σ. 52-82. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Greek documents and manuscripts, icons and applied art objects from Moscow depositories: The International Conference «Crete, East Mediterranean and Russia in 17th c.»*, Μόσχα 1995. Συνοπτικὰ γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ρωσικῶν ἀρχῶν στὶς ἐπαφὲς μὲ τὸν ἑλληνικὸ κόσμο στὰ μέσα τοῦ 17ου αἰώνα βλ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Διονύσιος Ἰβηρίτης*, σ. 33-39. Γιὰ τὴ δραστήρια συμμετοχὴ τῶν Ἑλλήνων στὴν ἐνημέρωση τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης γιὰ τὰ πολιτικὰ γεγονότα στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία βλ. ἐνδεικτικὰ Β. Ν. FLORIA, «Rossija, stambul'skije greki i nachalo Kandijskoj vojny» (Ἡ Ρωσία, οἱ Ἑλληνες τῆς Πόλης καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Κρητικοῦ πολέμου), *Slaviane i ikh sosedi*, τχ. 6, *Grecheskij i slavianskij mir v srednije veka i rannee novoje vremia* (Οἱ Σλάβοι καὶ οἱ γείτονές τους. Ὁ ἑλληνικὸς καὶ ὁ σλαβικὸς κόσμος κατὰ τοὺς Μέσους Αἰῶνες καὶ τοὺς πρώτους Νέους Χρόνους), Μόσχα 1996, σ. 174-187.

τὴν οὐσιαστικὴ ἀλλαγὴ στὴν ἑλληνορωσικὴ ἐπικοινωνία, τὴ μετάβασή της σὲ ἓνα διαφορετικὸ ποιοτικὸ στάδιο. Ὅπως στὸ πλαίσιο τῶν πνευματικῶν ἐπαφῶν ἡ προσέλευση ἑλλήνων λογίων στὴ διευθέτηση τῶν κακῶς κειμένων τῆς ρωσικῆς κοινωρίας ἀναιροῦσε ἐπίσημα τὶς παλαιότερες προκαταλήψεις γιὰ τὴν κατάσταση τῆς ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας⁴, ἡ ἐναρξὴ λειτουργίας ἐνὸς ἑλληνικοῦ ναοῦ ὑπῆρξε ὁρόσημο στὰ χρονικά τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Μόσχας: μὲ τὴ ριζικὴ λύση πού ἔδωσε στὸ θέμα τοῦ ἐκκλησιασμοῦ ἀποδείκνυε ἔμπρακτα ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παρουσία, κατὰ πολὺ αὐξημένη στὰ μέσα τοῦ αἰώνα, ἀντιμετωπιζόταν πλέον ὡς ἓνα πλήρως σεβαστὸ καὶ ἐπιθυμητὸ στοιχεῖο τῆς μοσχοβιτικῆς ζωῆς.

Τὸ πολυδιάστατο ἀνοιγμα πρὸς τὴν Ὁρθόδοξη Ἀνατολή, πού σημειώθηκε ἐπὶ τοῦ τσάρου Ἀλεξίου Μιχαήλοβιτς, δὲν εἶχε μεγάλη διάρκεια. Τὰ πρῶτα περιοριστικὰ μέτρα ἐξαγγέλθηκαν ἤδη στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς βασιλείας του, ἐνῶ ὁ διάδοχος Θεόδωρος Ἀλεξέγεβιτς, διακείμενος δυσμενῶς πρὸς τὸ καθεστῶς τῶν στενῶν ἐπαφῶν μὲ τὸν ἑλληνικὸ κόσμο, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐνθρόνιση τὸ 1676 υἱοθέτησε σκληρὴ πολιτικὴ μὲ στόχο τὴ συρρίκνωση τῆς ἐπικοινωνίας. Οἱ ἀρμόδιες ὑπηρεσίες ἔλαβαν τὴν ἐντολὴ νὰ σταλοῦν ὅλοι οἱ παροικοῦντες στὴν πρωτεύουσα Ἑλληνες «εἰς τὰ ἴδια» καὶ στὸ ἐξῆς νὰ μὴν εἰσέρχονται στὴ ρωσικὴ ἐπικράτεια, οἱ δὲ ἔμποροι νὰ διεξάγουν τὶς συναλλαγές τους στὴ μεθοριακὴ πόλη Πουτίβλ. Ὡς αἴτιο τῶν νέων μέτρων προβλήθηκε ἡ ἐκτίμηση ὅτι ἡ ἴδια ἡ φύση τῶν ἐπαφῶν ἔχει ἀλλάξει: παλαιότερα οἱ προσερχόμενοι Ἕλληνες ἱερεῖς ἔφερναν στὴ Μόσχα θαυματουργὰ λείψανα καὶ εἰκόνες καὶ οἱ πραγματευτὲς καλὰ ἔμπορεύματα, ἐνῶ τώρα ἀπὸ τοὺς πνευματικὸς ἀνθρώπους δὲν ἔρχεται κανεὶς καὶ οἱ ἔμποροι ἀρχισαν νὰ φέρνουν εὐτελεῖς πράγματα καὶ νὰ μηχανεύονται πάσης φύσεως ἀπάτες.

Χάρη στὴ παρέμβαση τοῦ πατριάρχη Μόσχας Ἰωακείμ τὰ νέα μέτρα δὲν ἐφαρμόστηκαν σὲ ὅλη τους τὴν ἔκταση καὶ ἡ ἐπικοινωνία συνεχίστηκε, μὲ κάποιους, ὠστόσο, περιορισμούς⁵. Ὁ κλυδωνισμὸς τοῦ 1676 εἶχε βαρεῖες συνέπειες καὶ γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου. Δὲν εἶναι σαφὲς ἂν διέτρε-

4. Ἀπὸ τὴν πληθώρα τῶν μαρτυριῶν γιὰ τὴ νοοτροπία, τὴν ὁποία φάνηκε νὰ ἀνατρέψει ἡ κυβερνητικὴ πολιτικὴ τῶν μέσων τοῦ 17ου αἰώνα, ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ τὴν ἐπιγραμματικὴ διατύπωση τοῦ κατεχόνου πολέμου τῆς μεταστροφῆς αὐτῆς, τοῦ πρωτόπαππα Ἀββακούμ: «(...) σ' ἐσὰς παρδαλὴ ἐκατάντησε ἡ ὀρθοδοξία ἀπὸ τὴν τυραννία τοῦ τούρκου Μαχμέτη, — καὶ δὲν εἶναι ν' ἀπορεῖ κανεὶς γιὰ σὰς: μεγάλη ἡ ἀνημπορία σας. Κι ἀποδῶ καὶ πέρα νάρχεστε ἐδῶ σ' ἐμᾶς νὰ διδάσκεστε: δόξα τῷ Θεῷ ἐμεῖς ἔχουμε αὐτοκρατορία». Βλ. «Ὁ Βίος τοῦ πρωτόπαππα Ἀββακούμ», *Pamiatniki literatury Drevnej Rusi* (Μνημεῖα τῆς παλαιορωσικῆς γραμματείας), 17ος αἰ., τ. 3, Μόσχα 1989, σ. 384. Ἑλληνικὴ ἀπόδοση: Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ βίος τοῦ πρωτόπαππα Ἀββακούμ*, Ἀθήνα 1976, σ. 116.

5. Βλ. Ν. ΚΑΡΤΕΡΕΒ, *Snoshenija ierusalimskikh patriarkhov s russkim pravitel'stvom* (Οἱ σχέσεις τῶν πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων μὲ τὴ ρωσικὴ κυβέρνησις), Ἁγ. Πετρούπολη 1895, σ. 236-238.

ξε τὸν κίνδυνο νὰ καταργηθεῖ, πάντως οἱ νέοι ὄροι διαβίωσης τῆς ἀδελφότητας, ὅταν τελικὰ ἀποσαφηνίστηκαν, ἦταν κατὰ πολὺ δυσμενέστεροι: ἡ ἀρχικὴ ἀπόφαση νὰ διακοπεῖ ἡ ἐπικοινωνία τῆς μετὰ τὴ Μονὴ Ἰβήρων, νὰ πάψει δηλαδὴ ἡ ἐναλλαγὴ τῶν ἀποστολῶν, δὲν τηρήθηκε, ἐδραιώθηκε ὅμως ἕνα νέο οἰκονομικὸ καθεστῶς, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἡ ἀδελφότητα δὲν ἐλάμβανε πλέον κανενὸς εἴδους ἐνίσχυση ἀπὸ τὶς ρωσικὲς ἀρχές καὶ ὕφειλε νὰ αὐτοσυντηρεῖται.

Ἰπὸ συνθήκες ποὺ ἀλλάζαν, ἀνάλογα μὲ τὶς μεταβολές στὴ ρωσικὴ πολιτικὴ ἀπέναντι στὴν Ὀρθόδοξη Ἀνατολή, ἡ Μονὴ Ἀγίου Νικολάου ὑπῆρξε ἕνα ἀπὸ τὰ σταθερὰ σημεῖα ἀναφορᾶς στὴν ἑλληνορωσικὴ ἐπικοινωνία. Ἡ ἀνασυγκρότηση τῆς ἱστορίας τῆς ἔχει νὰ προσφέρει πολλὰ στὴ μελέτη τοῦ ἀπόδημου Ἑλληνισμοῦ⁶ καὶ τῶν ἑλληνορωσικῶν πολιτισμικῶν σχέσεων. Στὴ φάση μάλιστα τῆς σταδιακῆς συρρίκνωσης τῶν ἐπαφῶν, στὸ δεῦτερο μιστὸ τοῦ 17ου αἰώνα, ἡ πορεία τῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου ἀποτελεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς πιδ εὐαίσθητους καὶ σημαντικοὺς δείκτες, καθὼς σὲ ἄλλες, πιδ κεντρικὲς ἀρτηρίες ἐπικοινωνίας ἢ βραδεία συνολικὴ μεταβολή, ποὺ κρίνεται ὡς παρακμὴ μετὰ τὸν ἀναβρασμὸ τῶν μέσων τοῦ αἰώνα, ἐπισκιαζέται ἀπὸ διάφορους παράγοντες (ὅπως τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Μόσχας γιὰ τοὺς Ἁγίους Τόπους στὶς σχέσεις μὲ τοὺς πατριάρχες Ἱεροσολύμων) καὶ δὲν γίνεται τόσο ἀμεσα ἀντιληπτή.

Στὴν ἐργασία αὐτὴ ἐπιχειρῶ νὰ σκιαγραφήσω τὸ πεδίο τῆς ἐρευνας, νὰ καταγράψω τὶς πηγές, ποὺ ἔχουν ὡς τώρα ἐντοπιστεῖ, καὶ νὰ ἐπισημάνω ὀρισμένα στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς, ἐνδεικτικὰ γιὰ τὴ γενικότερη πορεία τῶν ἑλληνορωσικῶν σχέσεων στὸ δεῦτερο μιστὸ τοῦ 17ου αἰώνα.

*

Ἐκ πρώτης ὄψεως οἱ προοπτικὲς τῆς μελέτης δὲν διαγράφονται εὐόωνες ἐπειδὴ ἡ φυσικὴ, πρωταρχικὴ πηγὴ, τὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου, ἕως σήμερα λανθάνει καὶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἔχει καταστραφεῖ μετὰ τὴν κατάρρευση τοῦ μοναστηριοῦ. Στὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Ἰβήρων, ἀπ' ὅσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω παλαιότερα, τὸ ἀρχεῖο ὕλικὸ ποὺ τεκμηριώνει τὴν ἱστορία τοῦ μοσχοβιτικοῦ μετοχίου εἶναι λιγοστὸ, ἀναφέρεται κυρίως σὲ μεταγενέστερους χρόνους καὶ περιλαμβάνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πρωτότυπο χρυσόβουλλο τοῦ τσά-

6. Ἡ διερεύνηση τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς παροικίας στὴ Μόσχα βρίσκεται ἀκόμη στὴν ἀρχή. Ἐξαιρετικὰ ἐποικοδομητικὴ συνεισφορά ἀποτελοῦν δύο ἀνακοινώσεις στὸ Συνέδριο «Ἡ Μόσχα καὶ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς» (Μόσχα, Σεπτέμβριος 1997), ὅπου ἐπιχειρήθηκε μὴ πρώτη χαρτογράφηση τοῦ θέματος: Α. Δ. SHAKHOVA, «Grecheskaja sloboda v Moskve v XVII v. (Ἡ ἑλληνικὴ συνοικία στὴ Μόσχα τὸν 17ο αἰώνα), Α. V. ZHILIAKOVA, «Mestoprebyvanije grekov v Moskve vo vtoroj polovine XVII v.» (Τόποι διαμονῆς τῶν Ἑλλήνων στὴ Μόσχα κατὰ τὸ δεῦτερο μιστὸ τοῦ 17ου αἰώνα). Τὰ πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου εἶναι ὑπὸ ἐκδόσει στὴ σειρά *Rossija i Khristianskij Vostok* (Ἡ Ρωσία καὶ ἡ Χριστιανικὴ Ἀνατολή), Μόσχα.

ρου Ἀλεξίου Μιχάηλοβιτς καὶ ἕνα ὑπόδειγμα ἐπιστολῆς πρὸς τὸν πατριάρχη Μόσχας (1684), καταγραφὲς τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ ἔγγραφα τοῦ 19ου αἰώνα, ὅπως δύο ἑλληνικὲς μεταφράσεις τοῦ χρυσόβουλλου⁷.

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτά, οἱ μόνες πηγές γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου ποὺ ἔχουν ἐντοπιστεῖ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρά, εἶναι τὰ δύο δημοσιευμένα ἀπὸ τὸν Μ. Γεδεῶν «χρονικά»⁸. Τὸ πρῶτο — συνοπτικὴ ἀναγραφή τῶν ἡγουμένων ἀπὸ τὴν ἱδρυση τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς ἕως τὸ 1742 — προέρχεται ἀπὸ τὸν κώδικα ἀρ. 606 τῆς Μονῆς Ἰβήρων, ἐνῶ τὸ ἄλλο, «ἐκτενὲς χρονικόν», ἐκδόθηκε, σύμφωνα μὲ τὴ δήλωση τοῦ Γεδεῶν, «κατὰ τὴν πιστὴν ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ μετοχίου τούτου μεταγραφῆν». Τὸ δεῦτερο κείμενο φτάνει ἕως τὸ 1898 καὶ πράγματι εἶναι πιδ κατατοπιστικὸ ὅσον ἀφορᾶ τὴ ζωὴ τοῦ μετοχίου, εἰδικὰ ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1730 καὶ ἔπειτα, ὅταν τὸ «χρονικόν» ἀρχίζει νὰ ἐνημερώνεται μὲ περιοδικὲς ἔγγραφες τῶν ἡγουμένων. Τὸ σχεδίασμα τῆς ἱστορίας τῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου ποὺ συγκροτεῖται μὲ βάση τὶς δύο αὐτὲς πηγές εἶναι ὡστόσο πολὺ ἐλλιπές, καθὼς οἱ πληροφορίες ποὺ παρέχουν ἀφοροῦν κυρίως τὴν καταγωγὴ τῶν μελῶν τῆς κάθε ἀποστολῆς⁹, ὀρισμένες παρεμβάσεις στὰ κτήρια καὶ ἀφιερῶματα. Ἐξαιρετικὰ πενιχρή, ἀκόμη καὶ σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο, εἶναι ἡ ἀποτύπωση τῶν πρώτων δεκαετιῶν τῆς ζωῆς τοῦ μετοχίου, μέχρι τὴν ἔγγραφὴ τοῦ Ἀθανασίου τοῦ Λημναίου τὸ 1735¹⁰.

Σ' αὐτὴν τὴν πολὺ περιορισμένη βάση μεγάλο ὄγκο ὕλικου ἔχουν νὰ προσθέσουν τὰ ρωσικὰ ἀρχεῖα καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ ἐνότητα ἀρ. 52 ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἑλληνικὲς ὑποθέσεις» ἢ «Σχέσεις τῆς Ρωσίας μὲ τὴν Ἑλλάδα» τοῦ ἀρχεῖο τοῦ Posol'skij prikaz (Γραμματεία Ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων), ποὺ φυλάσσεται σήμερα στὸ Ρωσικὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο Παλαιῶν Ἐγγράφων (RGADA, πρῶην TsGADA) στὴ Μόσχα. Σπουδαῖο γινώρισμα τοῦ ὕλικου αὐτοῦ εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ ὀργανικὴ, σχετικὰ πλήρῃ ἀρχεῖακὴ ἐνότητα: συγκροτήθηκε σὺν τῷ χρόνῳ στὴ γραμματεία, ἡ ὁποία, ὄντας ὑπεύθυνη γιὰ τὶς ἐπαφές τῆς Ρωσίας μὲ ξένες χῶρες, εἶχε ἀναλάβει τὴν ἐποπτεία τῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου ἀπὸ τὴν

7. Ἀντίγραφα τῶν ρωσικῶν ἐγγράφων τῆς Μονῆς Ἰβήρων φυλάσσονται στὸ ἀρχεῖο μικροταινιῶν τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν (Ἑθνικὸ Ἴδρυμα Ἐρευνῶν) πρβλ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Διονύσιος Ἰβηρίτης*, σ. 41, 43, 48.

8. Βλ. Μ. Ι. ΓΕΔΕΩΝ, *Χρονογραφία τῆς ἐν Ἀθῶν Μονῆς τῶν Ἰβήρων*, Κωνσταντινούπολη 1906, σ. 33-67.

9. Ἐνδεικτικὸς ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ἡγούμενος Γεράσιμος μνημονεῖ τὴν «ἐξ ἀρχαίων χρόνων (...) συνήθεια ἵνα ἕκαστος ἀρχιμανδρίτης χρηματίας ἡγούμενος καὶ διευθυντὴς τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου τούτου (...) ἀναχωρῶν ἀπὸ Μόσχαν μετὰ τῆς συνοδείας του καταχωρῆ ἕν τῷ βιβλίῳ τούτῳ τῷ φύρδην μίγδην διάφορα περιέχοντι καὶ τινὰς σημειώσεις περὶ τε ἑαυτοῦ καὶ τῆς συνοδείας του». Βλ. ΓΕΔΕΩΝ, *ὁ.π.*, σ. 62.

10. Γιὰ ὀρισμένες ἀνακρίβειες τοῦ τμήματος αὐτοῦ πρβλ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Διονύσιος Ἰβηρίτης*, σ. 44 κ.ἐξ.

στιγμή που παραχωρήθηκε σε «ξένη», άθωνική μονή¹¹. Και, καθώς ειδικά τον πρώτο καιρό οι σχέσεις αυτές ήταν πυκνές, έπειδή ή αδελφότητα έλάμβανε ποιητικού είδους τακτικές και έκτακτες παροχές, ή τεκμηρίωση τής ζωής του μοναστηριού είναι άρκετά έμπεριστατωμένη.

Η ένότητα 52 καλύπτει την περίοδο 16ος - άρχές 18ου αιώνα, είναι ταξινομημένη σε τρεις σειρές (ρωσικά, έλληνικά και σλαβικά έγγραφα) και στα τέλη του 18ου αιώνα έχει καταγραφεί σε αντίστοιχα κατάστιχα από τον Ν. Ν. Bantysh-Kamenskij¹². Και οι τρεις σειρές, όσον άφορά τó εξέταζόμενο θέμα, είναι άξιες προσοχής: στις σειρές 2 και 4 άπαντούν τά εισερχόμενα έγγραφα, δηλαδή οι έπιστολές τής αδελφότητας τής Μονής Ίβήρων προς τις ρωσικές άρχές σχετικά με την έναλλαγή των άποστολών της στη Μόσχα, και στη σειρά 1 τά έγγραφα τής μοσχοβιτικής αδελφότητας προς τις ρωσικές άρχές και τά ύπομνήματα των ρωσικών ύπηρεσιών για την παραμονή των Ίβηριτών στη ρωσική έπικράτεια. Οι φάκελοι τής σειράς 1, όπου και συγκεντρώνεται τó μεγαλύτερο μέρος του ύλικού, μπορούν να χωρισθούν σε δύο κατηγορίες: α) τακτικοί, με τις χαρακτηριστικές έπιγραφές «Αφιξη»¹³, «Αναχώρηση»¹⁴ και, για ένα

11. Η επιφύλαξη ως προς την πληρότητα σχετίζεται με τó γεγονός ότι για ειδικούς λόγους τμήματα του άρχαικού ύλικού μπορούσαν να παραπεμφθούν σε άλλη γραμματεία. Η παρούσα έρευνα δέν έχει, για την ώρα τουλάχιστον, έντοπίσει τέτοιες περιπτώσεις, τó παράδειγμα όμως των 50 ελληνικών εγγράφων που άποσπάστηκαν από τó άρχειό του Posolskij prikaz και φυλάσσονται σήμερα στο Ίστορικό Μουσείο τής Μόσχας ή των 40 επίσης ελληνικών εγγράφων που μεταφέρθηκαν στη Γραμματεία Μυστικών Ύποθέσεων (Prikaz Tajnykh Del) ύποδεικνύει την πιθανότητα κάποιων κενών.

12. Γενικότερα για τó άρχειό βλ. FONKICH, «Rossija i Khristianskij Vostok», ό.π.

13. Για την τυπική μορφή, τó περιεχόμενο ενός τέτοιου φακέλου βλ. KAPTEBEB, *Kharakter*, σ. 114. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Διονύσιος Ίβηρίτης*, σ. 51-52. Με την πάροδο του χρόνου ή σύνθεση του φακέλου αλλάζει. Μετά την ένωση τής Ρωσίας με την Ούκρανία τó 1654, με τή σταδιακή σύνδεση των δύο χωρών πιό περίπλοκη γίνεται ή διαδικασία εισόδου στην έπικράτεια: στα έγγραφα που καταγράφουν τή μετακίνηση του ταξιδιώτη από τά σύνορα προς τή Μόσχα προστίθεται τó «φύλλο» (άδεια διέλευσης) του στρατάρχη των Κοζάκων του Zaporozhje (λ.χ. ένα αντίγραφο και τó πρωτότυπο «φύλλο» του Ίβάν Σαμόιλοβιτς στον άρχιμανδρίτη Νεκτάριο Ίβηρίτη: F. 52, κατάστιχο 1, 7194 (= 1686), άρ. 9, φ. 8, 9). Μετά τó 1676 καταργούνται οι αίτήσεις για τή χορήγηση σιτηρεσίου. Στις τελευταίες δεκαετίες του αιώνα ένα νέο συστατικό του φακέλου «Αφιξη» είναι τó πρωτόκολλο τής «δοχής» του άφιχθέντος από τον τσάρο (π.χ. ό.π., 7184 (= 1676), άρ. 2, φ. 7-9). Οι παραπομπές στην άρχαική αυτή σειρά γίνονται στη συνέχεια χωρίς την ένδειξη αριθμού του άρχείου και του κατάστιχου, με τή χρονολογία από κτίσεως κόσμου, όπως είναι ταξινομημένο τó ύλικό. Η ένδειξη του κατάστιχου διατηρείται στις παραπομπές στα έλληνικά και σλαβικά έγγραφα ως 52/2 και 52/4 αντίστοιχα. Τις έπιγραφές των φακέλων βλ. στο Παράρτημα.

14. Οι φάκελοι αυτού του είδους περιλαμβάνουν συνήθως την αίτηση του ενδιαφερόμενου (του προϊσταμένου τής Έλληνικής Μονής για λογαριασμό ενός από τά μέλη τής συνουσίας του) να του δοθεί ή άδεια για αναχώρηση από τή Μόσχα και τά ύπηρεσιακά ύπομνή-

διάστημα, «Διαμονή» και «Αίτηση για χορήγηση σιτηρεσίου»¹⁵ και β) έκτακτοι, αναφερόμενοι δηλαδή σε κάποια ιδιαίτερα περιστατικά, όπως λ.χ. περιπτώσεις διαφορών μεταξύ των Έλλήνων τής Μόσχας.

Η φύση του πληροφοριακού ύλικού ποικίλλει. Τά εισερχόμενα έγγραφα, μέσα από τους καθιερωμένους τύπους μιās έπιστολής προς τον τσάρο που άποσκοπεί στην είσπραξη του ορισμένου ή και έκτακτου «έλεους», παρέχουν στοιχεία για τή διαβίωση τής άγιορειτικής αδελφότητας, για τους άποστελλόμενους στη Μόσχα εκπροσώπους της, για τά διαδραματιζόμενα στην περιοχή του Αγίου Όρους και, μερικές φορές, γενικότερα στη νοτιο-ανατολική Ευρώπη¹⁶.

Οι «τακτικοί» φάκελοι τής σειράς 1 είναι ή βασική πηγή για την άνασυγκρότηση τής ζωής τής Έλληνικής Μονής: δίνουν τή δυνατότητα να καταρτισθεί με πása ακρίβεια τó χρονοδιάγραμμα των άποστολών που την επάνδρωναν, σκιαγραφούν τή γενική οικονομική πορεία της και τις μεταβολές που ύφιστατο λόγω αλλαγών στη στάση των ρωσικών άρχών. Οι συγκριτικές προσεγγίσεις διευκολύνονται από την ίδια τή φύση τής ρωσικής γραφειοκρατίας, που με συνέπεια έμφανίζει ίσχυρη προσήλωση στο παρελθόν: ή παραμικρή άπόφαση λαμβάνεται κατόπιν έκτενούς έρευνας των προγενέστερων συναφών συμβάντων και τά άποτελέσματα τής κάθε αναζήτησης καταγράφονται διεξοδικά στην ύπό σύσταση ύπόθεση. Έτσι, λ.χ., τó 1691, όταν ό τότε άρχιμανδρίτης Νεκτάριος ζήτησε να άπαλλαγεί ή Μονή Αγίου Νικολάου από την ύποχρέωση να προσφέρει φιλοξενία στους Έλληνες ιερείς που επισκέπτονται τή Μόσχα, ή σχετική έρευνα, με χαρακτηριστική σχολαστικότητα, ξεκίνησε από την ίδρυση τής Έλληνικής Μονής τó 1653¹⁷.

Άπό τους τακτικούς φακέλους ειδικά εκείνοι των «άφίξεων» προσφέρουν

ματα σχετικά με τó φύλλο διέλευσης, τή δωρεάν παροχή κάρων μέχρι τά σύνορα, τó ταξιδιωτικό σιτηρέσιο και τó «έλεος» που δίδεται στον άπερχόμενο.

15. Ο τελευταίος ήγούμενος, ό όποιος καταθέτει μιá τέτοια αίτηση και για τον όποιον ύπάρχουν φάκελοι με τή έπιγραφή «Διαμονή», είναι ό Σολομών βλ. Παράρτημα και πιό κάτω. Οι χρονολογίες, τις όποιες φέρουν οι φάκελοι των τεσσάρων τύπων που αναφέρθηκαν, προέρχονται συνήθως από τó πρώτο έγγραφο, ενώ τó ύπόλοιπο ύλικό μπορεί να απέχει χρονικά έως και μερικούς μήνες. Οι αίτήσεις προς τον τσάρο ποτέ δέν έφεραν ήμερομηνία: ή αναγραφόμενη στον φάκελο είναι του ύπηρεσιακού σημειώματος κατά την εξέταση τής ύπόθεσης. Στους φακέλους με τή έπιγραφή «Αφιξη» ή χρονολόγηση συχνά γίνεται με βάση τή σημείωση για τή παραλαβή στο Posol'skij prikaz τής άναφοράς από τά σύνορα.

16. Βλ. λ.χ. άποσπάσματα από την έκτενέστατη έπιστολή των Ίβηριτών τó 1660: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Διονύσιος Ίβηρίτης*, σ. 62-63. Για τή περιγραφή του εγγράφου βλ. FONKICH, *Grechesko-russkije svjazj serediny XVI - nachala XVIII vv. Grecheskije dokumenty moskovskikh khranilish* (Έλληνορωσικές σχέσεις από τά μέσα του 16ου έως τις άρχές του 17ου αιώνα. Έλληνικά έγγραφα των μοσχοβιτικών συλλογών κατάλογος έκθεσης με τήν εύκαιρία του 18ου Συνεδρίου Βυζαντινών Σπουδών), Μόσχα 1991, σ. 52 και πίν. 24.

17. 7199, άρ. 19, φ. 2-4.

ται και ως πηγή πληροφοριών ευρύτερου περιεχομένου. Οι περιγραφές των «δώρων» που κοιμίζουν οι προσερχόμενοι προς τον τσάρο και τον πατριάρχη, αναλυτικότερες προς το τέλος του αιώνα, αποτελούν γόνιμο πεδίο για τη διερεύνηση μιας σημαντικής πτυχής των έλληνορωσικών σχέσεων — της διακίνησης ιερών κειμηλίων και έργων τέχνης μέσα από τον διάυλο της τακτικής επικοινωνίας με τη Μόσχα. Γενικότερο ενδιαφέρον για την ιστορική έρευνα της περιόδου παρουσιάζουν και οι καταγραφές των ανακρίσεων, στις οποίες υποβάλλονταν οι Έλληνες ταξιδιώτες κατά την άφιξή τους στα ρωσικά σύνορα και αργότερα στη Μόσχα, κατά την «έγγραφή» τους στο Posol'skij prikaz. Παραθέτω ως ενδεικτικό το έρωτηματολόγιο, στο οποίο ήταν υποχρεωμένος να απαντήσει το 1683 ο Λεόντιος, πρώην μητροπολίτης Σισανίου, κατευθυνόμενος στη Μόσχα από τη Μονή Ίβήρων ως επόμενος ήγούμενος της Μονής Αγίου Νικολάου: «από ποιά κράτος έρχεται και από ποιά κράτη πέρασε καθ' όδόν, και αν οι αὐθέντες των χωρῶν εκείνων έχουν ειρήνη με άλλους αὐθέντες, κι αν έχουν πόλεμο με ποιόν πολεμᾶνε, κι αν ετοιμάζουν το στρατεύμα για πού το προορίζουν, μήπως έναντίον του μοσχοβιτικοῦ κράτους ἢ έναντίον άλλων κρατῶν· και σε ποιές πόλεις των κρατῶν εκείνων βρίσκονται οι αὐθέντες τους, και αν στα κράτη εκείνα υπάρχουν ἀρρώστιες ἢ θανατικό, και αν οι σοδειές του σταριουῦ είναι καλές ἢ μέτριες ἢ πολὺ κακές· και αν στα μέρη που διήλθε οι ἄνθρωποι ήταν ὑγιεῖς, και μήπως εἶδε πουθενὰ μαζεμένο στρατό, κι αν εἶδε σε ποιά μέρη είναι μαζεμένοι εκείνοι οι πολεμιστῆς και για ποιά λόγο, και σε ποιά μέρη λογαριάζουν να πάνε με πόλεμο ἢ ποιά κράτος φοβούνται και στέκονται να περιφρουρήσουν το δικό τους»¹⁸.

18. Βλ. 7191, ἀρ. 11, φ. 4-5. Ἐνδιαφέρον παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ κατάθεση του ἀρχιμανδρίτη Νεκταρίου (7194, ἀρ. 9, φ. 12-15): καθ' ὁδόν προς τὴ Μόσχα τὴν ἀνοιχτὴ του 1686 σταμάτησε για 5 βδομάδες στὴν Πόλη, εἶδε πῶς στὴ θέση του πατριάρχη Ἰωάννου Κωνσταντινουπόλεως ἀνήλθε ὁ Διονύσιος, ἔκουσε για τὸν ῥωσο ἀπεσταλμένο Νικήτα Ἀλεξέγεβ ὅτι τὸν δέχθηκε ὁ βεζίρης στὴν Ἀδριανούπολη με μεγάλες τιμές. «Και οἱ Τούρκοι λέγουν μεταξύ τους για τὸν Νικήτα: στὸν ἀπεσταλμένο τῆς Μόσχας τέτοιες τιμές ἀπονέμονται, πού ὅ,τι κι ἀν ζητήσει τώρα ἀπὸ τὸν σουλτάνο, όλα θὰ του τὰ κάμουν. Κι ἀπὸ τὴν Πόλη κίνησε ὁ Νεκτάριος στὴς 5 Μαΐου και ταξίδεψε διὰ μέσου τῆς Μαύρης Θάλασσας και τῶν πόλεων τῆς Κριμαίας, του Κοζλόβ, του Περεκόπ και άλλων πόλεων, και τῶν πόλεων τῆς Μικρῆς Ρωσίας Περεβολότσια, Πολτάβα, Γκάνιτσι, Νίζνα, Μπόρζνα, Μπατούριν και άλλων. Και ὅταν ὁ Νεκτάριος ἀναχωροῦσε ἀπὸ τὴν Πόλη, ὁ τούρκος σουλτάνος ἦταν ἐκεῖ και μάζευε ἐθελοντῆς στρατιῶτες ἀπὸ τρεῖς τάξεις [στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ ἔγγραφο ἔχει φθαρεῖ διακρίνεται: "ἀπὸ τὸς γενιτσάρους, τὸς pushkari (τοπτζήδες), τὸς konva [...] chei (;)"] και ἐκείνους πού δέχονταν τὸς ἔστειλε προς τὸν βεζίρη, στὴν Ἀδριανούπολη. Και διέταξε τὸν βεζίρη ἐκείνους τὸς ἐθελοντῆς να τὸς στέλνει χωρὶς ἀργοπορία στὴς πόλεις, ὅπου ἀναμένει ἐπιθέσεις ἀπὸ τὸν καίσαρα και τὸς λοιπούς, και συγκριμένα στὴν πόλη (sic) Μωρέας. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως αὐτοί, ἀν και ἐθελοντῆς, λέγουν μεταξύ τους: "κάλλιο να μᾶς ἔλθει ὁ θάνατος, παρά να πολεμᾶμε με τὸς Φράγκους"· και πολὺ φοβούνται οἱ Τούρκοι τὸς Φράγκους. Και ὅ,τι πόλεις πέρασε ὁ Νεκτάριος καθ' ὁδόν προς

Οἱ «έκτακτοι» φάκελοι τῆς σειρᾶς 1 φωτίζουν στιγμιότυπα τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν παροικούντων στὴ Μόσχα Ἑλλήνων και, στὰ συμφραζόμενα μιᾶς σφαιρικότερης μελέτης για τὴν ιστορία τῆς ἐλληνικῆς κοινότητας τῆς Μόσχας, ἔχουν να προσφέρουν ἀφθονα διευκρινιστικά στοιχεῖα για πρόσωπα και καταστάσεις¹⁹. Ἐπίσης, μέσα ἀπὸ τὰ ἔκτακτα περιστατικά πού ἀποτυπώνουν, οἱ φάκελοι αὐτοὶ δίνουν τὴ δυνατότητα να ἀνιχνευθοῦν ὀρισμένες μὴ κωδικοποιημένες πλευρῆς τῆς μοναστηριακῆς ζωῆς: τὰ ὅρια τῆς αὐτοδιάθεσης τῆς Μονῆς, ἡ φύση και ἡ ἔκταση τῆς ἐπιτήρησης ἀπὸ τὴς ρωσικῆς ἀρχῆς²⁰.

Ἀπὸ τὸν παραπάνω συνοπτικὸ χαρακτηρισμὸ γίνεται σαφές ὅτι τὸ ἀρχεῖο 52 του Posol'skij prikaz εἶναι πηγή πληροφοριῶν πολλαπλῆς ἀξίας και σημασίας. Στὸ ἀρχεῖο αὐτὸ ἐρεύνησα τὰ κατάστιχα 1 και 4 (ρωσικά και σλαβικά ἔγγραφα)²¹ και παραθέτω στὸ Παράρτημα τὸν κατάλογο τῶν φακέλων πού ἀφοροῦν τὸ ἐξεταζόμενο θέμα²².

Κλείνοντας τὴν ἀναφορά στὴ βάση πηγῶν για τὴν ιστορία τῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου, θὰ πρέπει να ἐπισημάνω ὅτι τὸ ἀρχεῖο 52 δὲν εἶναι τὸ μόνο πού μπορεῖ να τροφοδοτήσει αὐτὴ τὴν έρευνα. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ συμπληρωματικὸ ἀρχεῖο 159 τῆς ἴδιας γραμματείας (1619-1718), ὅπου καταχωρήθη-

τὴ Μόσχα πουθενὰ δὲν εἶχε ἀρρώστιες ἢ θανατικό, μόνο ἔκουσε ὅτι τὰ ἐφόδια σταριουῦ τῶν Τούρκων εἶναι πενιχρά, γιατί φτωχὴ ἦταν ἡ σοδειά τους». Ὁ Ἀλεξέγεβ ἐστάλη στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Δεκέμβριο του 1684 στὸ πλαίσιο τῶν προσπαθειῶν τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης να ἐγκριθεῖ ἀπὸ τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη ἢ ὑπαγωγὴ τῆς Μητρόπολης Κιέβου στὸ Πατριαρχεῖο Μόσχας. Σχετικὰ με τὴς διαπραγματεύσεις του με τὸν Δοσίθεο Ἱεροσολύμων στὴν Ἀδριανούπολη και τὴν ἐπιβοθητικὴ για τὸν Ἀλεξέγεβ παρέμβαση του βεζίρη τὸν Ἀπρίλιο του 1686 βλ. KAPTEPEV, *Snoshneija*, ὁ.π., σ. 252-256, 258.

19. Βλ. π.χ. 1679 (κατ' ἐξαίρεση στὰ ἑλληνικά και με χρονολόγηση ἀπὸ Χριστοῦ Γεννήσεως), ἀρ. 16: γράμμα προς τὸν ἀρχιμανδρίτη τῆς Μονῆς Εὐθύμιο ἀπὸ τὸν Ἑλληνα Νικόλαο του Δημητρίου, στὸ ὁποῖο ὁ γράφων διαμαρτύρεται ὅτι ὁ ἱερέας τῆς ἴδιας Μονῆς Νεκτάριος τὸν ἀβανίζει και τὸν ἀρίπτει σε χάος ἀπέραντον», ἀφορίζοντας ἀδίκως αὐτὸν και τὰ παιδιὰ του.

20. Ἐνοῶ κυρίως τὴς ἀπαγορεύσεις διαφόρων δραστηριοτήτων, πού, ὅπως θὰ φανεῖ πιὸ κάτω, ἀποκαλύπτουν τὸς ἀγραφους κανόνες, με τὸς ὁποῖους ἔπρεπε να συμμορφώνεται ἡ ἀδελφότητα.

21. Ὁλόκληρο τὸ κατάστιχο 2 (ἑλληνικά ἔγγραφα), συμπληρωμένο με ἀναλυτικῆς περιγραφῆς τῶν ἐγγράφων, ετοιμάζεται για ἔκδοση ἀπὸ τὸν Β. L. Fonkicb.

22. Ἡ έρευνα βασίστηκε στὰ κατάστιχα του Bantysb-Kamenskij πού ἀριθμοῦν 2492 και 83 φακέλους ἀντίστοιχα και φυλάσσονται στὸ ἴδιο ἀρχεῖο. Λόγω ἑλλείψεως χρόνου, ἀλλὰ και τῆς δέσμευσης ὀρισμένων φακέλων για συντήρηση, ἡ αὐτοψία δὲν στάθηκε δυνατὴ σε ὅλες τὴς περιπτώσεις. Ὁφείλω ἐπίσης να σημειῶσω ὅτι ὁ ἐντοπισμὸς τῶν πηγῶν καθοδηγήθηκε ἀπὸ τὴς ἐπιγραφῆς τῶν ἀρχεϊακῶν φακέλων πού δὲν εἶναι πάντα πλήρως ἀντιπροσωπευτικῆς τῶν περιεχομένων. Εἶναι λοιπὸν ἀναμενόμενο ἡ βάση αὐτὴ να διευρυνθεῖ κατά τὴν περαιτέρω ἀξιοποίηση τῆς ἀρχεϊακῆς ἐνότητος.

καν οι φάκελοι της λεγόμενης «νέας ταξινόμησης» (dela novoj razborki)²³. Γενικότερα, στην ενότητα αυτή φαίνεται να συγκεντρώθηκαν ως επί το πλείστον υποθέσεις που αφορούν τους Έλληνες εμπόρους και διάφορα επίδικα θέματα²⁴, όρισμένα από τα όποια σχετίζονται με τους κατοίκους της Μονής. Παράδειγμα αποτελεί η υπόθεση για την παραγγελία εικόνων από τον μοναχό Ίωάσαφ και τον κελλάρη Ευγένιου στον άγιογράφο Ίβάν Μαξίμοβ της περιφέρειας Ouzhejnaja palata²⁵.

Επειδή το Posol'skij prikaz λειτουργούσε ως γενικός επόπτης, συντονίζοντας την παράλληλη δράση όρισμένων γραμματειών που επίσης συναλλάσσονταν με την Έλληνική Μονή, οι περαιτέρω προσπάθειες για έντοπισμό των πηγών θα πρέπει να επεκταθούν και σε άλλα αρχεία, όπως λ.χ. το Patriarshij Dvortsovyj prikaz (Γραμματεία οικονομικής διαχείρισης του Πατριαρχείου, RGADA, αρχείο 236). Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1669 ή έρευνα που διενεργήθηκε στο Posol'skij prikaz με στόχο να αποσαφηνίσει το ζήτημα της κυριότητας της Μονής δεν εντόπισε στο αρχείο του κανένα συναφές στοιχείο και οι διευκρινίσεις δόθηκαν από τη γραμματεία του Πατριαρχείου²⁶. Άλλες υπηρεσίες που αναφέρονται στο έντοπισμένο αρχειακό υλικό είναι το prikaz Bol'shogo dvortsa (άντιστοιχη υπηρεσία του Μεγάλου Παλατιού), καθώς και μερικές γραμματείες που λειτουργούσαν ως ειδικευμένα ταμεία είσπραξης φόρων και

23. Για την επισήμανση αυτή ευχαριστώ τον Β. L. Fonkich και τους συνεργάτες του στο RGADA.

24. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο φάκελος 250 (1682-1683) που περιέχει: α) αναφορές των αρχών της μεθοριακής πόλης Σέβσκ για τις αφίξεις Ελλήνων εμπόρων, ανακρίσεις και καταγραφές των εμπορευμάτων β) τελωνειακές υποθέσεις γ) υποθέσεις «επιβράβευσης» των άλλοδαπών Έλλήνων: έγγραφα στην υπηρεσία του τσάρου, χορήγηση άδειων για αφορολόγητο εμπόριο, παροχή σιτηρεσίου δ) υποθέσεις για την παροχή αδειας διέλευσης σε Έλληνες που είναι στην υπηρεσία του τσάρου και στους πραγματευτές ε) δικαστικές υποθέσεις, υποθέσεις κατόπιν αιτήσεων για επιστροφή δανείων, για αποφυλάκιση, για αποπληρωμή του παραληφθέντος εμπορεύματος στ) περί εξαγοράς ρώσων αιχμαλώτων: καταθέσεις των απελευθερωμένων, υπομνήματα σχετικά με τις αμοιβές των Ελλήνων που τους εξαγόρασαν και τους έφεραν στη Ρωσία.

25. Βλ. RGADA, Αρχείο του Posol'skij prikaz, ενότητα 159, κατάστιχο 2, αρ. 2242, Μάρτιος, 1681, «Περί της αιτήσεως του άγιογράφου της Ouzhejnaja palata Ίβάν Μαξίμοβ προκειμένου να ανακριθεί ο κελλάρης της Μονής Άγιου Νικολάου Ευγένιος, κατόπιν παραγγελίας του όποιου εκείνος φιλοτέχνησε εικόνες». Η υπόθεση είναι, δυστυχώς, άτελης και περιλαμβάνει μόνο α) την αίτηση του Μαξίμοβ να υποβληθούν σε ανάκριση οι δύο μοναχοί και οι άνθρωποι που ήλθαν για να παραγγείλουν εικόνες και να υποχρεωθούν να τον πληρώσουν για τις 4 εικόνες που έχει φιλοτεχνήσει και β) την καταγραφή της ανάκρισης του Ευγένιου (με την υπογραφή Ευγένιος ο πρόην κελλάρις έβαλα το χέρι μου), ο όποιος δηλώνει ότι συμμετείχε στην υπόθεση μόνο ως διερμηνέας και ότι ο άγιογράφος δεν τήρησε τη συμφωνία που προέβλεπε η εργασία να γίνει από τον ίδιο κι όχι από τους μαθητές του.

26. 7177, αρ. 13, φ. 7-8· βλ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, Διονύσιος Ίβηρίτης, σ. 46.

ποικίλων παροχών — prikaz Bol'shogo prikhoda, Novaja chetvert', Novgorodskaja chetvert', Kazennyj prikaz, Khlebnij prikaz²⁷.

*

Άπέφυγα προηγουμένως να χρησιμοποιήσω τον καθιερωμένο χαρακτηρισμό της Μονής Άγιου Νικολάου ως μετοχίου της Μονής Ίβήρων κι αυτό επειδή η ανάλυση του έντοπισμένου ως τώρα αρχειακού υλικού υποδεικνύει την ανάγκη της επανεξέτασης του ζητήματος. Η επανεξέταση αυτή δεν πρόκειται, βέβαια, να ανατρέψει την άσφαλή γνώση ότι συνολικά στη διάρκεια του ιστορικού της βίου η Έλληνική Μονή λειτούργησε ως μετόχι της βιβρικής αδελφότητας. Το ζήτημα που πρέπει να ερευνηθεί διεξοδικότερα είναι κατά πόσο η αντίληψη των Ρώσων για την παραχώρηση της Μονής σε ξένο, σημειωτέον, μοναστικό ίδρυμα άντιστοιχούσε τον 17ο αιώνα σ' αυτό που ύπονοει ο Έλληναϊκός όρος «προσήλωση μετοχίου».

Στις μεταγενέστερες πηγές η πράξη της ίδρυσης της Έλληνικής Μονής αναφέρεται ως εξής: «παραχωρήθηκε στους Έλληνες εις αιώνια κυριότητα ένεκα της προσφοράς του πιστού άντιγράφου της εικόνας της Θεοτόκου των Ίβήρων»²⁸. Στο έντοπισμένο ρωσικό αρχειακό υλικό του 17ου - αρχών 18ου αιώνα και τα δύο στοιχεία αυτής της περιγραφής άπουσιάζουν: ούτε μία φορά τα ύπομνήματα για την παραχώρηση και την ιστορία της Μονής δεν μνημονεύουν το πολύτιμο άντίγραφο της Πορτατίτσας που μεταφέρθηκε στη Μόσχα το 1648, ενώ αναφορικά με την πράξη του 1653 οι διατυπώσεις είναι άριετá άσφαεις και μία τουλάχιστον φορά δηλώνεται ρητά ότι το μοναστήρι ποτέ δεν έδόθη (ne otdavan) στους Ίβηρίτες, τους όρίστηκε μόνο να το έξουσιάζουν, να μένουν σ' αυτό και να τελοϋν τη θεία λειτουργία στην Έλληνική γλώσσα²⁹.

Στην παρούσα φάση δεν μπορεί να δοθεϊ μιá έπαρκώς τεκμηριωμένη άπάντηση στο έρώτημα τί άκριβώς σήμαινε η παραχώρηση της Έλληνικής Μονής

27. Για τα αρχεία αυτά βλ. τον όδηγό του RGADA: *Tsentral'nyj Gosudarstvennyj Arkhiv Drevnikh Aktov SSSR*, Μόσχα, τ. 1 (1991). Σε όρισμένες περιπτώσεις ένδεινυται η προσφυγή και σε άλλα αρχεία, όπως λ.χ. της γραμματείας Vladimirskij Sudnyj prikaz (πρβλ. στον ίδιο όδηγό σ. 52) κατά το έτος 7207 (= Δεκέμβριος του 1698) χωρίς τη διασταύρωση η υπόθεση της σειράς 52/1 ύπ' αρ. 12 (για την εξέταση κάποιων «Έλληνικών γραμμάτων»), όπου άπαιτήθηκε η παρουσία όρισμένων έγκατεστημένων στη Μονή Έλλήνων παραμένει άνεξιχνίαστη.

28. Βλ. λ.χ. V. V. ZVERINSKIJ, *Materialy dlja istoriko-topograficheskogo issledovanija o pravoslavnykh monastiriakh v Rossijskoj imperii. II. Monastiri po shtatam 1764, 1786 i 1795 godov* (Στοιχεία για την ιστορικο-τοπογραφική μελέτη περι των όρθόδοξων μονών στη Ρωσική αυτοκρατορία. Μέρος 2. Μονές κατά τα κατάστιχα των ετών 1764, 1786 και 1795), Άγ. Πετρούπολη 1892, αρ. 981, σ. 225-226.

29. 7177, αρ. 13, φ. 7-8.

στην ιβηρική αδελφότητα κατά την αντίληψη των ρωσικών αρχών στο δεύτερο μισό του 17ου αιώνα. Ο θρος-κλειδί *rodnoje*, με τον όποιο χαρακτηρίζεται η σχέση του μοναστηριού της Μόσχας με τη Μονή Ίβήρων, δεν έχει ακόμη υποβληθεί σε ειδικευμένη από νομικής πλευράς έρευνα, ώστε να καταστεί σαφές το καθεστώς, τα καθεστώτα μάλλον, στα όποια υπόκεινται τα διαφορετικού τύπου οικήματα που ονομάζονταν με την ίδια αυτή λέξη³⁰. Ίδιαίτερη δυσκολία προκύπτει και από το γεγονός ότι στην υπό εξέταση περίοδο δεν έχουμε άλλες περιπτώσεις παραχώρησης ρωσικής μονής ή ναού σε εκκλησιαστικό ίδρυμα της Ορθόδοξης Ανατολής³¹. Οι παρατηρήσεις που ακολουθούν έχουν στόχο να σκιαγραφήσουν τον προβληματισμό και να στοιχειοθετήσουν μια υπόθεση εργασίας³².

1. Τα αίτια της ίδρυσης της Έλληνικής Μονής Αγίου Νικολάου στη Μόσχα και της ανάθεσής της στη Μονή Ίβήρων

Με βάση το ρωσικό αρχειακό υλικό, το γεγονός της ίδρυσης μιας ελληνικής μονής στη Μόσχα παρουσιάζεται άρρηκτα συνδεδεμένο με την ανάγκη των Ελλήνων της Μόσχας να επιλυθεί το πρόβλημα του εκκλησιασμού, που ήταν εξαιρετικά σοβαρό: «έρχονται [οί Έλληνες ιερείς και λαϊκοί] στη Μόσχα

30. Η πλησιέστερη ετυμολογικά ελληνική λέξη είναι η «επαυλη», με την ουσιαστική έννοιολογική διαφορά ότι ο ρωσικός θρος δεν παραπέμπει αναγκαστικά στην περιοχή της υπαίθρου. Στο Λεξικό της ρωσικής γλώσσας του 11ου-17ου αιώνα (*Slovar' russkogo jazyka XI-XVII vv.*, τ. 15, Μόσχα 1989, σ. 241-242), με βάση κυρίως υλικό του 17ου αιώνα, ως πρώτη σημασία της λέξης «*rodnoje*» δηλώνεται το σύνολο των κτισμάτων που άπαρτίζουν ένα νοικοκυριό ή και την κατοικία ενός άρχοντα ή ιεράρχη: ως δεύτερη —το προσωρινό κατάλυμα που διατίθεται στους επισκέπτες της πόλης, κυρίως στους επισήμους, και ως τρίτη— κατάλυμα με ναό ή παρεκκλήσι που εξυπηρετεί τους κληρικούς επισκέπτες της πόλης και ανήκει σε κάποια μονή (δηλαδή μετόχι). Από τη νομική άποψη πρόκειται συνεπώς για τρεις τουλάχιστον διαφορετικές περιπτώσεις: ιδιωτικός χώρος, δημόσιος χώρος, κτήμα εκκλησιαστικού ιδρύματος.

31. Το *rodnoje* της Μονής Χιλανδαρίου δεν διέθετε ναό και παραχωρήθηκε αποκλειστικά ως τόπος διαμονής. Από όσο γνωρίζω ούτε για αυτή την περίπτωση έχει επιχειρηθεί ειδική έρευνα για να διαπιστωθεί κατά πόσο εν τέλει είναι δόκιμη ή απόδοση «ελληνικό μετόχι».

32. Αφορμή για τις ακόλουθες επισημάνσεις έδωσε η παρατήρηση του φίλου Κρίτωνα Χρυσοχοϊδη ότι οι έπαφες των ελληνικών μονών με τη Μόσχα, τουλάχιστον κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα, είχαν σοβαρές αποκλίσεις από τη συνηθισμένη πρακτική, σε σχέση λ.χ. με τα γενόμενα στις παραδουνάβιες ήγεμονίες ή με την πρακτική της «ζητείας», όπως άσκειτο γενικά στη νοτιο-ανατολική Ευρώπη και την ανατολική Μεσόγειο. Παρεμφερές θέμα είχε αναπτύξει στην ανακοίνωσή του «Όψεις των σχέσεων Αγίου Όρους και Μόσχας (16ος-18ος αιώνας)» στο Συνέδριο «Η Μόσχα και ο Έλληνικός Πολιτισμός» (υπό έκδοση στα πρακτικά: βλ. πιο πάνω, σημ. 6).

για τις υποθέσεις του αυθέντη και για τα δικά τους έμπορικά έπιτηδεύματα και πουθενά στη Μόσχα δεν γίνεται ή θεία λειτουργία στην ελληνική γλώσσα, εκείνοι δε άγνοούν τη ρωσική, αλλά κι αν ακόμη κινήσουν ν' ακούσουν τη θεία λειτουργία σε κάποια εκκλησία, σε μερικές εκκλησίες δεν τους αφήνουν να μπούν και τους αποκαλούν άπιστους». Η περιγραφή άπαντά στην αίτηση του Διονυσίου Ίβηρίτη για την έκδοση επίσημου έγγραφου, που θα καθόριζε τα της διαχείρισης της Μονής Αγίου Νικολάου από τους Ίβηρίτες (1669)³³, και επαναλαμβάνεται σε πολυάριθμα μεταγενέστερα έγγραφα, κάθε φορά που, για διάφορους λόγους, γινόταν αναφορά στην αρχική πράξη παραχώρησης της μονής. Με έμφαση στον συγκεκριμένο αυτό σκοπό διατυπώνεται και η σχετική παράγραφος στο επίσημο έγγραφο του τσάρου Αλεξίου: «τους προστάξαμε εκείνη τη μονή, πίσω από την Αγορά των εικόνων, για την τέλεση της θείας λειτουργίας να έξουσιάζουν και να μένουν σ' αυτήν και να έρχονται στη ρωσική επικράτεια κάθε τέταρτο έτος τέσσερις μοναχοί και ένας ύποτακτικός»³⁴. Κατά τον ίδιο τρόπο ο όρισμός του Αλεξίου έρμηνεύεται άργότερα, λ.χ. το 1691: «Και κατόπιν της ίκετήριας έπιστολής τους [του άρχιμανδρίτη Κλήμεντος Ίβηρίτη και των λοιπών Ελλήνων Ιερέων που βρίσκονταν στη Μόσχα], με τον όρισμό του μεγάλου αυθέντη και με την εύλογία του άγιωτάτου πατριάρχη Νίκωνος διατάχθηκε να μένουν σ' εκείνη τη Μονή Αγίου Νικολάου ο άρχιμανδρίτης της Μονής Ίβήρων Κλήμης και οι συν αυτόν και για τους προσερχόμενους Έλληνες ιερείς και γέροντες και λαϊκούς να τελούν τη θεία λειτουργία στην ελληνική γλώσσα»³⁵.

Το εύλογο έρώτημα που προκύπτει από την ανάγνωση αυτών των κειμένων είναι για ποιό λόγο ή εύθνη (και το προνόμιο) της φροντίδας του νεοσύστατου ελληνικού ναού της Μόσχας ανατέθηκε στη Μονή Ίβήρων που ως τότε είχε μέν σημαντική ύπόσταση στον κόσμο των ρώσων λογίων, στο χρονικό όμως των ελληνορωσικών έπαφών δεν άνεπτυξε, έως τα μέσα περίπου του αιώνα, άξιοσημείωτη παρουσία³⁶.

Όπως προκύπτει από το κατάστιχο 1 του αρχείου 52 (*Posol'skij prikaz*), η πρώτη άποστολή της Μονής Ίβήρων πραγματοποιήθηκε το 1627³⁷, ενώ η περιοδική έπικοινωνία ξεκίνησε μετά την επίσκεψη στη Μόσχα του άρχιμανδρίτη

33. 7177, άρ. 13, φ. 6· πρβλ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Διονύσιος Ίβηρίτης*, σ. 45-49.

34. 7177, άρ. 13, φ. 11· πρβλ. δύο αντίγραφα: 7177, άρ. 26 και 52/4, 1669, άρ. 56.

35. 7199, άρ. 19, φ. 2.

36. Για την αίγλη που είχε η Μονή Ίβήρων, όπως τεκμηριώνεται από τα έργα της παλαιορωσικής γραμματείας, πρβλ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Διονύσιος Ίβηρίτης*, σ. 41. Η διαπίστωση ότι στα χρονικά των άμεσων έπαφών με τη Μόσχα ή Μονή Ίβήρων σημείωσε άξιόλογη καθυστέρηση έγινε από τον FONKICH, *Greek documents and manuscripts*, ό.π., σ. 46-47.

37. 7136, άρ. 2.

Παχωμίου το 1639, όταν οι Ίβηριτες απέκτησαν την επίσημη άδεια για την τακτική αποστολή των εκπροσώπων τους με σκοπό τη ζήτηση «έλεύου» από τον τσάρο³⁸. Τήν εποχή εκείνη άλλες άγιορειτικές μονές είχαν αναπτύξει πολύ στενότερες επαφές με τη ρωσική πρωτεύουσα. Τήν πρώτη θέση κατείχε, βέβαια, η Μονή Χιλανδαρίου³⁹. Τακτικές επαφές με τη Μόσχα είχε από τις τελευταίες δεκαετίες του 16ου αιώνα η Μονή Βατοπεδίου⁴⁰. Τής πρώτης έντοπι-

38. 7148, άρ. 2. Χρησιμοποιώντας τον όρο «άδεια» και άλλοτε «χρυσόβουλλο» όφειλω να έπισημάνω τα έξής: 1. 'Η αντίστοιχη ρωσική έκφραση «zhalovannaia (ή zhaloval'naja) gramota» (έκ του ρήματος «rozhalovali» (έλεήσαμε) που άπαντούσε στο στερεότυπο πρώτο μέρος του έγγραφου, μετά τους τίτλους του τσάρου) ήταν η γενική όνομασία ενός τσαρικού όρισμού που άποτελούσε ένδειξη εύνοιας προς τον άποδέκτη και του παρείχε κάποια προνόμια — ως «βραβευτικό γράμμα» την άπέδωσε τον 19ο αιώνα ο άγνωστος μεταφραστής τέτοιου έγγραφου προς τη Μονή Ίβήρων (βλ. πιδ πάνω, σημ. 7). 2. Στα έλληνικά έγγραφα του 17ου αιώνα ο όρος άποδίδεται συνήθως ως «χρυσόβουλλο» λ.χ. χρυσωβούλιον στην έπιστολή των Ίβηριτών προς τον τσάρο το 1660 (52/2, άρ. 606). Αυτόν τον όρο χρησιμοποιώ — παρόλο που δεν έχει ακόμη διαπιστωθεί για την κάθε περίπτωση, αν πρόκειται στην κυριολεξία για χρυσόβουλλο — έπειδή είναι ίσως ο πιο κατάλληλος για να κατονομάσει το πιο επίσημο και πολύτιμο έγγραφο που χορηγούσαν οι ρωσικές άρχές στους εκπροσώπους της 'Ορθόδοξης Άνατολής. 3. Τα προνόμια που συνήθως παρείχε ήταν: α) δυνατότητα άποστολών κατά όρισμένα χρονικά διαστήματα (άπό ανά δεκαετία έως και κάθε χρόνο) προκειμένου ο κάτοχος του έγγραφου να μπορεί να «προσκυνήσει» τον τσάρο και να του ζητήσει το έλεος· β) άπαλλαγή του ταξιδιώτη από πάσης φύσεως δασμούς· γ) παροχή μεταφορικού μέσου (άπό και προς τα σύνορα) και σιτηρεσίου. Στους βασιικούς αυτούς όρους προσθέτονταν, άνάλογα με την περίπτωση, ειδικά άρθρα, όπως τα σχετικά με τη Μονή Άγίου Νικολάου στο χρυσόβουλλο προς τη Μονή Ίβήρων.

39. 7017-7079, βιβλίο 1, φφ. 78-84, 213: ύπόθεση για την παραχώρηση στη Μονή Χιλανδαρίου του rodnonje κοντά στη Μονή Θεοφανείων στη Μόσχα· 7079 (= 1571), Μάρτιος: αντίγραφο του χρυσόβουλλου του τσάρου Ίβάν Δ' στον άρχιμανδρίτη Πρόχορο· 7094 (= 1585), Νοέμβριος-Δεκέμβριος: δύο χρυσόβουλλα του τσάρου Θεοδώρου Ίβάνοβιτς για το rodnonje και το σιτηρέσιο· 7099 (= 1591), άρ. 1, 16 Άπριλίου: αντίγραφο του γράμματος του πατριάρχη Μόσχας Ίώβ στον άρχιμανδρίτη Γρηγόριο· 7111 (= 1603), άρ. 1, 8 Φεβρουαρίου: αντίγραφο δύο χρυσόβουλλων του τσάρου Μπορίς Γκοντουνόβ· 7131 (= 1623), άρ. 6, 7 Μαΐου: άφιξη του άρχιμανδρίτη Θεοδώρου· 7132 (= 1624), άρ. 4, 1 και 30 Άπριλίου, άρ. 6, 30 Άπριλίου: αντίγραφα δύο χρυσόβουλλων του τσάρου Μιχαήλ· 7134 (= 1626), άρ. 12, 4 Φεβρουαρίου: άφιξη του άρχιμανδρίτη Λαυρεντίου· 7135 (= 1627), άρ. 15, 18 Φεβρουαρίου - 28 Οκτωβρίου 7136: περί της αλτήσεως άπό το Zemskij prikaz για την καταμέτρηση του rodnonje· 7137 (= 1629), άρ. 17, 2 Αύγουστου: άφιξη του άρχιμανδρίτη Φιλίππου· 7141 (= 1632), άρ. 1, 2 Σεπτεμβρίου: άφιξη του έερομονάχου Άνδρέα και του γέροντα Μιχαήλ· 7146 (= 1638), άρ. 8, 1 Μαΐου: άφιξη του μητροπολίτη Μαρδαρίου και του κελλάρη Μακαρίου· 7149 (= 1641), άρ. 6, Ίανουάριος: άφιξη του άρχιμανδρίτη Μελετίου κ.τ.λ. Οι επαφές εξακολούθουν να είναι πυκνές έως τα τέλη της δεκαετίας του 1660 (9 φάκελοι με έγγραφα για έπισκέψεις των Χιλανδαρινών στη Μόσχα και αντίγραφα των χρυσόβουλλων) και στη συνέχεια άραιώνουν (5 φάκελοι για την περίοδο 1670-1718).

40. Το θέμα αυτό παρουσιάστηκε άπό τον FONKICH στο Συνέδριο *Ίερά Μονή Βα-*

σμένης άποστολής των Ίβηριτών προηγήθηκαν επίσης οι άποστολές των Μονών Άγίου Παύλου⁴¹, Σίμωνος Πέτρας⁴², Παντελεήμονος⁴³, Ξενοφώντος⁴⁴, Μεγίστης Λαύρας⁴⁵, Παντοκράτορος⁴⁶ κ.ά.⁴⁷.

Άνάλογη εικόνα άποκομίζουμε και άπό το κατάστιχο 4 του άρχείου 52. Έως το 1653 έντοπίζονται 20 άγιορειτικά γράμματα προς τις άρχές της Μόσχας⁴⁸ και μόνο ένα άπό αυτά προέρχεται άπό τη Μονή Ίβήρων. Πρόκειται για την έπιστολή προς τον τσάρο Μιχαήλ που έστειλαν οι Ίβηριτες με τον άρχιμανδρίτη Παχώμιο (1639) ζητώντας να τους χορηγηθεί το χρυσόβουλλο του τσάρου⁴⁹. Σημειωτέον ότι άλλες άγιορειτικές μονές όχι μόνο είχαν ήδη άποκτήσει τα δικά τους χρυσόβουλλα, αλλά προέβησαν και στο έπόμενο βήμα, άποσκοπώντας σε μια δεύτερη, εύνοϊκότερη άπόφαση. 'Η άδελφότητα της Μονής Διονυσίου λ.χ. το 1631 άπηύθινε στον τσάρο την παράκληση να της έπιτραπεί να στέλνει αντιπροσωπεία στη Μόσχα κάθε πέμπτο και όχι κάθε δέκατο έτος, όπως άρχικά είχε όριστεί. Στο έγγραφο των Ίβηριτών γίνεται λόγος για την άρχική ρύθμιση: γράφουν πως άκουσαν για τις αναρίθμητες εύεργεσίες του τσάρου, είδαν το πλουσιοπάροχο έλεος που ρέει «προς όλες τις ιερές μονές, και

τοπείου, *Ίστορία και Τέχνη*, Ίνστιτούτο Βυζαντινών Έρευνών / Έθνικό Ίδρυμα Έρευνών, Άθήνα 1996 (ύπό έκτύπωση). Πρόσφατη παρουσίαση του άρχιερατικού ύλικου της Μονής βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΙΧΩΡΙΤΗ, «Zalovany gramoty». Ρωσικά Τσαρικά Έγγραφα έλεύου της Ί. Μ. Βατοπεδίου (Μια πρώτη προσέγγιση)», *Βυζαντιανά*, 17 (1997), σ. 499-513.

41. 7092 (= 1584), 8 Αύγουστου, 7134 (= 1626), άρ. 15, Άπριλίου 24.

42. 7092 (= 1584), 8 Αύγουστου, 7111 (= 1603), άρ. 3d.

43. 7099 (= 1591), άρ. 4, Αύγουστος, 7134 (= 1626), άρ. 15, Άπριλίου 24, 7134 (= 1626), άρ. 21, 22 Ίουλίου.

44. 7112 (= 1603), άρ. 1, Οκτωβρίου 19.

45. 7134 (= 1626), άρ. 22, 11 Αύγουστου.

46. 7135 (= 1626), άρ. 7, Νοεμβρίου 29.

47. Λόγω περιορισμένου χρόνου δεν στάθηκε δυνατόν να διευκρινίσω σε ποιές μονές αναφέρονται οι έπιγραφές με άνεπαρκή στοιχεία: Άγίου Σάββα (μαζί με την άποστολή της Μονής Ξενοφώντος, βλ. πιδ πάνω), Μονή Άγ. Γεωργίου [Ζωγράφου;] (7132 (= 1623), άρ. 9, 30 Αύγουστου, 7134 (= 1626), άρ. 22, 11 Αύγουστου, 7135 (= 1627), άρ. 18, 19 Μαΐου), σκήτη χωρίς όνομασία (7134 (= 1625/1626), άρ. 5, 6 Νοεμβρίου, άρ. 12, 4 Φεβρουαρίου), Μονή Μεταμορφώσεως (1734 (= 1626), άρ. 22, 11 Αύγουστου).

48. Οκτώ άπό τα άγιορειτικά έγγραφα της περιόδου 1558-1653 προέρχονται άπό τη Μονή Χιλανδαρίου: 52/4, άρ. 2-3 (1558), άρ. 8-9 (1625), άρ. 20 (1629), άρ. 24 (1638), άρ. 41 (1652), άρ. 43 (1653). Το έγγραφο ύπ' άρ. 10 (1626) είναι εύχαριστήριο γράμμα της άγιορειτικής κοινότητας προς τον τσάρο Μιχαήλ Θεόδωροβιτς για το έλεος που έστάλη στις μονές του Άθω μέσω του πατριάρχη Κυρίλλου Λουκάρεως. Τα υπόλοιπα έγγραφα είναι: τρία άπό τη Μονή Διονυσίου (άρ. 15/1627, άρ. 22-23/1631), δύο άπό τη Μονή Άγίου Παύλου (άρ. 7/1625, άρ. 18/1627) και άπό ένα άπό τις Μονές Ξενοφώντος (άρ. 1, 1558), Βατοπεδίου (άρ. 6, 1624), Παντοκράτορος (άρ. 14, 1626), Μεγίστης Λαύρας (άρ. 30, 1641) και Παντελεήμονος (άρ. 36, 1647).

49. 52/4, 7147, άρ. 26.

στην Ἱερουσαλήμ και στο Σινά και στους ἀρχιερεῖς κι ἐδῶ στο "Ἅγιον Ὄρος πρὸς ἄλλα μοναστήρια» και παρακαλοῦν νὰ τοὺς δοθεῖ τὸ χρυσόβουλλο, «ὡπως και στα ἄλλα μοναστήρια», ὡστε «ἄνευ ἐντροπῆς και ἐνδοιασμῶν» νὰ ξέρουν κάθε πότε μποροῦν νὰ «παρουσιάζονται» στον τσάρο και νὰ ζητοῦν τὸ ἔλεος. Τὸ ἔγγραφο πού ἐκδόθηκε στις 17 Δεκεμβρίου τοῦ 1639 τοὺς ὀρίζε νὰ ἔρχονται στη Μόσχα κάθε δέκατο ἔτος⁵⁰.

Κατὰ τις πρώτες λοιπὸν δεκαετίες τοῦ 17ου αἰώνα ἡ Μονὴ Ἰβήρων ὑστεροῦσε σὲ σχέση με ἄλλες μονές ὅσον ἀφορᾷ τὴν πυκνότητα τῶν ἐπαφῶν με τὴ Μόσχα. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ αἰώνα οἱ ἀναλογίες ἀλλάζουν. Στὸ ὑπόλοιπο μέρος τοῦ κατάστιχου 4 ἐντοπιζονται 16 ἀγιορειτικὰ ἔγγραφα, ἐκ τῶν ὁποίων ἑπτὰ προέρχονται ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἰβήρων⁵¹, τρία ἀπὸ τὴ Μονὴ Χιλανδαρίου⁵², τρία ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἁγίου Παύλου⁵³, ἓνα ἀπὸ τὴ Μονὴ Παντελεήμονος, ἓνα ἀπὸ τὴ Μονὴ Βατοπεδίου και ἓνα ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἐσφιγμένου⁵⁴. "Ενας κατὰ προσέγγιση ὑπολογισμὸς τῶν πολυἀριθμῶν «ἀγιορειτικῶν» φακέλων τοῦ κατάστιχου 1 ἐπιβεβαιώνει τὴν εἰκόνα γιὰ τὸ προβάδισμα τῆς Μονῆς Ἰβήρων⁵⁵.

Ἡ μεγάλη ἀλλαγὴ στις σχέσεις τῆς Μονῆς Ἰβήρων με τὴ Μόσχα πραγματοποιεῖται στο διάστημα ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1640 ἕως τὰ μέσα τῆς ἐπόμενης. Τὸ 1648 μιὰ ἀποστολὴ τῆς φέρνει στη Μόσχα τὸ ἀντίγραφο τῆς εἰκόνας τῆς Πορταΐτισσας, ἀνταποκρινόμενη στην ἰδιαίτερη ἐπιθυμία τοῦ τότε ἀρχιμανδρίτη τῆς Μονῆς Novospasskij και μέλλοντα πατριάρχη Μόσχας Νίκωνος καί, κατόπιν δικῆς του διαμεσολάβησης, λαμβάνει τὸ νέο χρυσόβουλλο πού ὀρίζει στους Ἰβηρίτες νὰ ἔρχονται στη Μόσχα κάθε τέταρτο ἔτος⁵⁶. Λίγα χρόνια

50. Στὰ ἔγγραφα γιὰ τὴ δεύτερη ἐπίσκεψη τοῦ ἀρχιμανδρίτη Παχωμίου στη Μόσχα και τὴ μεταφορὰ τῆς εἰκόνας τῆς Πορταΐτισσας (7155, 16 Ἰανουαρίου, ἀρ. 14) σημειώνεται κάποια σύγχυση ὅσον ἀφορᾷ τὸν χρόνο πού καθορίστηκε στο πρώτο χρυσόβουλλο: ἄλλοῦ εἶναι «κάθε ἑβδομο ἢ ὄγδοο ἔτος» (φ. 2) κι ἄλλοῦ «κάθε δέκατο» (φ. 69-71).

51. 52/4, ἀρ. 59 (1672), ἀρ. 60 (1675), ἀρ. 68-69 (1686), ἀρ. 73 (1694), ἀρ. 80 (1715). Ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἰβήρων προέρχεται και τὸ ἀντίγραφο τοῦ χρυσόβουλλου τοῦ τσάρου Ἀλεξίου, ἀρ. 56 (1669)· πρβλ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Διονύσιος Ἰβηρίτης*, σ. 49.

52. 52/4, ἀρ. 44 (1655), ἀρ. 66 (1683), ἀρ. 74 (1696).

53. 52/4, ἀρ. 45 (1655), ἀρ. 64 (1683), ἀρ. 75 (1701).

54. 52/4, ἀρ. 61 (1675, Μ. Παντελεήμονος), ἀρ. 63 (1682, Μ. Βατοπεδίου), ἀρ. 82 (1717, Μ. Ἐσφιγμένου).

55. Ὡς πρὸς τὴν πυκνότητα τῶν ἐπαφῶν διακρίνονται ἐπίσης ἡ Μονὴ Βατοπεδίου και ἡ Μονὴ Ἁγίου Παύλου· στη δεύτερη λ.χ. ἀναλογοῦν περὶ τοὺς 13 φακέλους γιὰ τὴν περίοδο 1655-1718.

56. Βλ. *Podlinnyje akty, otnosiashiesia k Iverskoj Ikone Bozhiej materi, prinosennoj v Rossiju v 1648 godu* (Πρωτότυπα ἔγγραφα πού ἀφοροῦν τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τῶν Ἰβήρων, ἡ ὁποία προσκομίστηκε στη Μόσχα τὸ 1648), Μόσχα 1879. Ὁ Fonkich διαπίστωσε ὅτι τὰ ἔγγραφα δημοσιεύτηκαν με ἀρκετὲς παραλείψεις και παραναγνώσεις και ἐτοιμάζει μιὰ νέα, διευρυμένη ἐκδοση ἐλληνικοῦ και ρωσικοῦ ἀρχεακοῦ ὕλικου γιὰ τὴ φάση αὐτὴ τῶν σχέσεων τῆς Μονῆς Ἰβήρων με τὴ Μόσχα.

ἀργότερα, με τὴν παραχώρηση στους Ἰβηρίτες τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς τῆς Μόσχας, ἡ Μονὴ Ἰβήρων ἀναβαθμίζεται σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ προνομιούχα — ὅσον ἀφορᾷ τίς ρωσικὲς ἀρχές — πνευματικὰ κέντρα τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς, τὸ μόνο πού ἔχει στη Μόσχα μιὰ σταθερὴ ἐστία.

Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ ἔχει μιὰ ἰδιαίτερη, αἰφνιδιαστικὴ, θὰ λέγαμε, δυναμικὴ, τὴν ὁποία, ἐλλείψει ἀμεσῶν μαρτυριῶν, δὲν μποροῦμε νὰ τὴν ἐρμηνεύσουμε παρὰ μέσα ἀπὸ μιὰ ὑποθετικὴ ἀνάγνωση τῶν ἱστορικῶν συμφραζόμενων:

Στὰ χρόνια τοῦ πατριάρχη Νίκωνος τὸ ἤδη προετοιμασμένο πρόγραμμα ἀνάπτυξης τῶν σχέσεων με τὴν Ὁρθόδοξη Ἀνατολὴ ἐτέθη σὲ ἐφαρμογὴ. Τὸ 1653 ὁ πατριάρχης ἔκανε τίς πρώτες ἐνέργειες, πού προμήνυαν τίς ἀκόλουθες μεταρρυθμίσεις στη ρωσικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἐθιμοτυπία, και ἔλαβε ὑπὸ προσωπικὴ ἐπιτήρηση τὸ Τυπογραφεῖο Μόσχας, ὅπου θὰ διεξαγόταν ἡ περίφημη διόρθωση τῶν ρωσικῶν λειτουργικῶν βιβλίων με βάση τὰ ἐλληνικὰ πρότυπα. Μιὰ ἀπὸ τίς κεντρικὲς ἀρχές πού υἰοθέτησε ἦταν νὰ ζητᾷ τὴ συμβολὴ τῶν ἱεραρχῶν και τῶν λογίων τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς στην ἐπίλυση τῶν προβλημάτων τῆς ρωσικῆς ἐκκλησίας⁵⁷. Ὑπὸ τίς συνθήκες αὐτὲς τὸ ἐκκρεμὲς ζήτημα τοῦ ἐκκλησιασμοῦ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν παραμονὴ τους στη Μόσχα ἀναγνωρίστηκε ὡς ἰδιαίτερα ἐπιτακτικὸ. Καί ἡ διευθέτησή του καθορίστηκε, τελικὰ, ἀπὸ τὴν προσωπικὴ προτίμηση τοῦ ρώσου πατριάρχη.

Ἡ εἰκόνα τῆς Πορταΐτισσας δὲν ἦταν τὸ πολυτιμότερο κειμήλιο πού μεταφέρθηκε στη Μόσχα ἐκείνη τὴν ἐποχὴ⁵⁸, ἴσως ὅμως ἦταν τὸ πολυτιμότερο γιὰ τὸν Νίκωνα: μᾶλλον δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι τὸ 1653, τὸ ἴδιο ἔτος πού ἡ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου παραχωρήθηκε στη Μονὴ Ἰβήρων, ὁ Νίκων, πατριάρχης ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1652, ἴδρυσε τὴ δικὴ του Μονὴ πρὸς τιμὴν τῆς εἰκόνας τῆς Πορταΐτισσας τῶν Ἰβήρων, ἡ ὁποία σύντομα ἐξελίχθηκε σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ πλούσια μοναστηριακὰ ἱδρύματα τῆς Ρωσίας⁵⁹.

Βάσει αὐτῆς τῆς καταφανοῦς προτίμησης τοῦ ἀρχοντα τῆς ρωσικῆς ἐκκλησίας, οἱ Ἑλληνες πού εὐρίσκονταν τότε στη Μόσχα — σημειωτέον ὅτι μεταξὺ

57. Βλ. ΜΑΚΑΡΙJ, mitropolit, *Istoriija russkoi tserkvi* (Ἱστορία τῆς ρωσικῆς ἐκκλησίας), τ. 7 (ἀνατύπωση με προσθήκες), Μόσχα 1996, σ. 68 κ.ε., προσθήκες ἀπὸ τὴ νεότερη βιβλιογραφία σ. 444 κ.ε. Για πὺλ λεπτομερὴ ἐκθεση τῶν γεγονότων βλ. ΚΑΡΤΕΡΕΒ, *Patriarkh Nikon i tsar' Aleksej Mihajlovich*, Μόσχα, τ. 1 (1909), τ. 2 (1912).

58. Ἐνδεικτικὰ: ἀπὸ τὸ 1652 εἶχε μεταφερθεῖ στη Μόσχα ἡ κἀρα τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἐνὼ τὸ 1653 ἔφτασε και ἡ περίφημη εἰκόνα τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν, σταλμένη ἀπὸ τὸν πρωτοσύγκελλο Ἱεροσολύμων Γαβριήλ. Βλ. FONKICH, *Greek documents and manuscripts*, ὅ.π., σ. 28, 72-73, 78-79· στην ἴδια ἐκδοση οἱ φωτογραφίες και οἱ περιγραφές δύο εἰκόνων τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν ἀπὸ τοὺς I. M. Sokolova (σ. 74-75) και G. V. Sidorenko (σ. 76-77).

59. Βλ. ΜΑΚΑΡΙJ, *Istoriija russkoi tserkvi*, ὅ.π., σ. 128-133, 450· προχείρως βλ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Διονύσιος Ἰβηρίτης*, σ. 41-42.

αὐτῶν ἦταν πολὺ πιὸ «ἰσχυροὶ» ἐκπρόσωποι τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς, ὅπως ὁ πρῶν οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἀθανάσιος Πατελλάρος— παρότρυναν τὸν ἀπεσταλμένο τῆς Μονῆς Ἰβήρων νὰ ἀπευθυνθεῖ στὶς ρωσικὲς ἀρχὲς μὲ τὴ σχετικὴ αἴτηση⁶⁰. Ἡ ἀπόφαση ἦταν θετικὴ καί, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, σὲ ἄμεση συνάφεια μὲ τὶς προσωπικὲς ἐπιλογὲς τοῦ πατριάρχῃ Νίκωνος, μιὰ μωσχοβιτικὴ σταυροπηγιακὴ μονὴ παραχωρήθηκε στὴ Μονὴ Ἰβήρων. Κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἡ πράξις τῆς παραχώρησης δὲν εἶχε τεκμηριωθεῖ ἐπαρκῶς, στὴ συνέχεια ὁ Νίκων καθαιρέθηκε καὶ ἦταν, φαίνεται, προσωπικὸ ἐπίτευγμα τοῦ Διονυσίου Ἰβηρίτη, λογίου ποὺ προσέφερε πολλὰς ὑπηρεσίες στὴν κυβέρνησις (ἐπὶ καὶ κατόπιν τοῦ Νίκωνος), νὰ ἀποσπάσει—τὴν παραμονὴ τῆς ἀναχώρησής του ἀπὸ τὴ Μόσχα τὸ 1669—τὸ χρυσόβουλλο ποὺ ἔδινε ἐπίσημη διάσταση στὴ σχέση τῆς Μονῆς Ἰβήρων μὲ τὴ Μονὴ Ἀγίου Νικολάου. Εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι ἡ ἔρευνα ποὺ ἔγινε πρὶν συνταχθεῖ τὸ χρυσόβουλλο, μετὰ τὴν ἀποχώρησι καὶ τὴν καταδίκη τοῦ Νίκωνος στὴ σύνοδο τοῦ 1666-1667, δὲν ἐντόπισε σχετικὰ στοιχεῖα στὸ ἀρχεῖο τοῦ κατὰ τὰ ἄλλα ἐξαιρετικὰ σχολαστικοῦ Posol'skij prikaz. Τὸ διευκρινιστικὸ ὑπόμνημα προῆλθε ἀπὸ τὴ γραμματεία τοῦ Πατριαρχείου⁶¹, καὶ αὐτὸ ὅμως ἀνέφερε, χαρακτηριστικὰ, ὅτι ἡ Μονὴ Ἀγίου Νικολάου ποτὲ δὲν ἐδόθη στοὺς Ἰβηρίτες, τοὺς ὀρίστηκε νὰ μένουν ἐκεῖ γιὰ νὰ τελοῦν τὴ θεία λειτουργία στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα γιὰ τοὺς ἑλληνες ἱερεῖς καὶ λαϊκοὺς ποὺ ἐπισκέπτονται τὴ Μόσχα⁶².

2. Τὸ ζήτημα τῆς κυριότητος τῆς Μονῆς. Γενικοὶ ὅροι διαβίωσης

Στὰ ἔγγραφα τῶν Ἰβηριτῶν ἡ ἀπόφασις τοῦ 1653 ἀναφέρεται συνήθως μὲ τοὺς ἐξῆς τρόπους: «ἐλέησες», «ἐλέησες καὶ ἔδωσες», «ἐδώρησατο ἡμῖν»⁶³. Σὲ μιὰ πρωτότυπη ἐπιστολὴ τῶν Ἰβηριτῶν, γραμμὴν στὰ σλαβικά, ἀπαντᾷ ἡ ἔκφρασις «ἡ δωρηθεῖσα σὲ μᾶς μονή»⁶⁴ καὶ ἀντίστοιχος ὅρος χρησιμοποιοεῖται στὴ ρωσικὴ μετάφρασις τῆς ἐπιστολῆς τῶν Ἰβηριτῶν πρὸς τὸν τσάρο Ἀλέξιο τὸ 1655: «ἐδώρησες πρὸς καταφυγὴ καὶ ἀνάπαυσι καὶ βοήθειαν τῆς ἡμῶν μετριότητος»⁶⁵. Μιὰ σημαδιακὴ τροποποίησις τῆς διατύπωσις παρατηρεῖται στὴν αἴτησι πρὸς τοὺς τσάρους Ἰβάν καὶ Πέτρο τοῦ ἀρχιμανδριτῆ τῆς Μονῆς Ἀ-

60. Βλ. πιὸ πάνω, σημ. 33· γιὰ τὸν Ἀθανάσιον Πατελλάρον βλ. FONKICH, *Greek documents and manuscripts*, ὁ.π., σ. 24-29.

61. Καὶ ἄλλες φορὲς στὰ ρωσικά ὑπόμνηματα δηλώνεται ρητὰ ὅτι ἡ Μονὴ ἐδόθη στοὺς Ἰβηρίτες ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο (patriarshij dvor)· βλ. λ.χ. 7184, ἀρ. 2, φ. 11.

62. Βλ. πιὸ πάνω, σημ. 26 καὶ 29.

63. 52/2, ἀρ. 625, 1668· 52/2 ἀρ. 606, 1660· πρβλ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Διονύσιος Ἰβηρίτης*, σ. 44, 63, 68.

64. 52/4, 1675, ἀρ. 60.

65. 7163, ἀρ. 22, φ. 5-6.

γίου Νικολάου Νεκταρίου (στὴ ρωσικὴ γλῶσσα): «Τὰ παρελθόντα, αὐθέντες, ἔτη κατὰ τὸν (...) ὀρίσμο τοῦ πατέρα σας (...) Ἀλεξίου Μιχαήλοβιτς ἐδόθη καὶ ἐγράφη (otdan i pripisan) ἡ Μονὴ Ἀγίου Νικολάου Bol'shaja Glava στὴ Μονὴ Κοιμήσεως τῆς Πανάγου Θεοτόκου τῶν Ἰβήρων, τοῦ Ὁρους Ἀθω, ἀντὶ ἐλεημοσύνης, γιὰ τὴ θεραπεία διαφόρων μοναστηριακῶν ἀναγκῶν καὶ γιὰ τὴ διαβίωσι τῆς ἀδελφότητος»⁶⁶.

Στὰ ἔγγραφα τῶν ρωσικῶν ὑπηρεσιῶν τῆς ἴδιας περιόδου ἡ ὁρολογία εἶναι πιὸ ἀσαφής: δὲν ἀναφέρεται πούθεν ἡ ἔννοια τῆς «αἰώνιας κυριότητος», οὔτε τῆς «δωρεᾶς». Λ.χ., τὸ ὑπόμνημα γιὰ τὴν ἀπάντησι ποὺ δόθηκε στὸν Νεκτάριο ἀναφέρει μόνον ὅτι τοὺς «ὀρίστηκε νὰ εἶναι» (veleno byt') στὸ μοναστήρι αὐτὸ καὶ νὰ τελοῦν τὴ θεία λειτουργία γιὰ τοὺς ἑλληνες ἐπισκέπτες τῆς πρωτεύουσας⁶⁷. Τὸ ρῆμα ποὺ χρησιμοποιοεῖται συνήθως, «ἐλέησε» (pozhaloval), δὲν ἐπιδέχεται μονοσήμαντὴ ἐρμηνεία, διότι χαρακτηρίζει, κατὰ παράδοσι, ὅποιαδήποτε ἐνέργεια τοῦ τσάρου, ἐνῶ τὸ ρῆμα «ἐξουσιάζει» (vladet'), ποὺ ἀπαντᾷ στὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἀλεξίου⁶⁸ καὶ σὲ μεταγενέστερα ἔγγραφα, πάλι δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε μὲ σιγουριά ἂν πρόκειται γιὰ τὴν κυριότητα ἢ γιὰ τὴν ἐπιμέλεια τῆς Μονῆς.

Τὰ στοιχεῖα ποὺ συγκεντρώθηκαν, σχετικὰ μὲ τοὺς ὅρους διαβίωσης τῆς ἀδελφότητος, δείχνουν ὅτι ἡ ἐξάρτησις τοῦ μοναστηρίου ἀπὸ τὶς ρωσικὲς ἀρχὲς ἦταν σχεδὸν ἀπόλυτη καὶ τὰ περιθώρια αὐτοδιαχείρισης σχεδὸν ἀνύπαρκτα. Πέρα ἀπὸ τὴν ἄγρυπνη ἐπιτήρησι τῶν μετακινήσεων ποὺ σχεδίαζαν τὰ μέλη τῆς ἀδελφότητος⁶⁹, οἱ ρωσικὲς ὑπηρεσίες ἀσκοῦσαν αὐστηρὸ ἔλεγχον στὶς τυχὸν μετατροπὲς στὰ κτήρια⁷⁰ καὶ τὴν ἐνοικίωσι χώρων σὲ ἐμπόρους, ποὺ ἀποτελοῦσε σημαντικὴ πηγὴ τῶν μοναστηριακῶν ἐσόδων⁷¹. Ἐνα στοιχεῖο ποὺ ἐπληττε

66. 7199, ἀρ. 19, φ. 1 (στὴν ἀπόδοσι παραλείπονται οἱ στερεότυπες ἐθιμοτυπικὲς ἐκφράσεις). Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει πιὸ κάτω, σὲ σχέση μὲ τὴ συνολικὴ διαφοροποίηση τῆς στάσεως τῶν ρωσικῶν ἀρχῶν ἀπέναντι στὴν Ἑλληνικὴ Μονὴ μετὰ τὸ 1676.

67. Ὁ.π., φ. 2.

68. 7177, ἀρ. 13, φ. 11.

69. Τὸ μέτρο αὐτὸ ἴσχυε γιὰ ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς ἀλλοδαποὺς. Παράδειγμα, ποὺ ἔχει καὶ γενικότερο ἐνδιαφέρον, εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ ἱεροδιακόνου Ἡσαΐα, Λευκορώσου ποὺ πιάστηκε ἀιχμάλωτος τῶν Τούρκων, ἐξαγοράστηκε ἀπὸ κάποιον Ρουμάνο εὐγενή, κατέληξε στὴ Μονὴ Ἰβήρων, ὅπου καὶ ἔμαθε τὰ ἑλληνικά, καὶ ἐστάλη στὴ Μονὴ Ἀγίου Νικολάου ὡς μέλος τῆς συνοδείας τοῦ ἀρχιμανδριτῆ Νεκταρίου. Στὴ Μόσχα ζήτησε τὴν ἀδεια νὰ ἐπισκεφθεῖ τοὺς συγγενεῖς του, ἔλαβε τὴν ἔγκρισιν τοῦ ἀρχιμανδριτῆ, οἱ ρωσικὲς ἀρχὲς ὅμως τοῦ ἀπαγόρευσαν νὰ ταξιδέψει. Βλ. 7199, ἀρ. 36· στὸ φ. 3β ἰδιόχειρη βεβαίωσις τοῦ Νεκταρίου: *εις τουτην τη ρότιση αποκρινομε πως δεν στελω το διακο Ἡσαΐα μηδε σε δεικοι μου δουλια μιδε στου μοναστηριου μα θελη να ηπα να ηδη τους εδικουστ του [...] του θελημα και εις αφτο βαζο το χαιρι μου εγο Νεκταριος αρχιμανδρη [...]*.

70. 7182, ἀρ. 5, φ. 1-5.

71. Λ.χ. ὁ φάκελος 7198, ἀρ. 8 (φ. 1-3) περιλαμβάνει τὸ πρακτικὸ ἀνάκρισις τοῦ ἀρχιμανδριτῆ Νεκταρίου καὶ τοῦ κελλάρη Βύγενιου σχετικὰ μὲ δύο περιστατικά, ὅταν οἱ ἐ-

σοβαρά την ελευθερία των ηγουμένων της Μονής 'Αγίου Νικολάου να διαχειρίζονται τα του οίκου τους ήταν το δικαίωμα που διατηρούσαν οι ρωσικές αρχές να εγκαθιστούν για παραμονή στη Μονή άλλους ιερείς της 'Ανατολής. Διαφωτιστική είναι η υπόθεση που προέκυψε με άφορμή την αίτηση του αρχιμανδρίτη Νεκταρίου που αναφέρθηκε και πιο πάνω. Ζητώντας να απαλλαγεί από τη δυσβάσταχτη υποχρέωση να παρέχει φιλοξενία σε άλλους, ο Νεκτάριος ισχυριζόταν ότι παλαιότερα η αδελφότητα δεν είχε αυτή την επιβάρυνση: όσοι μητροπολίτες, αρχιεπίσκοποι, επίσκοποι, αρχιμανδρίτες και μοναχοί έρχονταν να ζητήσουν το έλεος του τσάρου, εστάθμευαν στα μετόχια των ρωσικών μονών και σε άλλα μέρη (zdesnikh rossijskikh monastyrej na monastyrskikh podvorjakh i na inykh dvorekh), πάντως όχι στη Μονή 'Αγίου Νικολάου. Στην εξέταση που ακολούθησε διευκρινίστηκε ότι το χρυσόβουλλο του 1669 δεν περιείχε καμία πρόβλεψη σχετικά με την εγκατάσταση άλλων ιερέων της 'Ανατολής στη Μονή 'Αγίου Νικολάου και ότι όλα τα χρόνια η Μονή χρησιμοποιήθηκε από τις ρωσικές αρχές ως ξενώνας, όπου παρουσιαζόταν ανάγκη. 'Αξιοσημείωτη, όσον αφορά την αντιπατικότητα των διατυπώσεων και την καταφανή εν τέλει αυταρχικότητα της κρατικής μηχανής, είναι η έξης λεπτομέρεια: διαπιστώνεται στο υπόμνημα ότι στα 1663-1669 η Μονή είχε χρησιμοποιηθεί ως ξενώνας, ενώ μετά το 1669 (την έκδοση δηλαδή του χρυσόβουλλου του τσάρου 'Αλεξίου), έφθον η Μονή «έδότη» στους 'Ιβηρίτες, δεν επιστρατεύτηκε πλέον ως χώρος φιλοξενίας. Στο ίδιο όμως φύλλο του υπόμνηματος δηλώνεται ότι στα αναφερόμενα πιο πάνω χρόνια, όπου δεν βρισκόταν κατάλληλο ελεύθερο οίκημα, οι εκπρόσωποι της 'Ορθόδοξης 'Ανατολής παραπέμπονταν στην 'Ελληνική Μονή. Στην ουσία η αίτηση του Νεκταρίου δεν ικανοποιήθηκε και η τελική απάντηση επισημοποίησε την προϋπάρχουσα άτυπη ρύθμιση. Είναι επίσης ένδεικτικό ότι, παρά την παράκληση του Νεκταρίου να χορηγηθεί στη Μονή το επίσημο «γράμμα» των τσάρων 'Ιβάν και Πέτρου σχετικά με το θέμα της φιλοξενίας, γραπτή απόφαση ποτέ δεν συντάχθηκε. 'Η τελευταία σημείωση καταγράφει απλώς ότι στις 16 Μαρτίου 1691 ο προϊστάμενος του Posol'skij prikaz 'Εμελιάν 'Ιγνάτιεβιτς Ουκράίντσεβ διεμήνυσε προφορικά (slovesno skazal) στον Νεκτάριο ότι στο μέλλον δεν θα του στέλνουν για διαμονή τους ιερείς της

νοικιαστές των κελιών, οι 'Ελληνες Παναγιώτης και Γεώργιος, δέχονταν προσωρινούς φιλοξενούμενους. 'Η κατάθεση φέρει την υπογραφή: *Ποτε δεν ειχομαι στο μονασηρι ουται φραγκο ουται αρμενη* (φ. 2). Στο τέλος παρατίθεται η απόφαση: «(...) εις το έξης να μην δέχεσθε για διαμονή ανθρώπους της ρωμαϊκής πίστης ή 'Αρμενίους, παρά μόνον 'Ελληνες και Βλάχους, κι εκείνους να ρωτάτε και να δέχεσθε μόνον έφθον έχουν καταγραφεί στο Posol'skij prikaz». 'Αλλο παράδειγμα παρέμβασης βλέπουμε στον φάκελο 7188 (1679, 8 Δεκεμβρίου), άρ. 7, φ. 1-8: η έντολη να μεταφερθούν όλοι οι 'Ελληνες πραγματευτές στην έπαυλη του άρχοντα 'Αρταμύον Ματβέγεβ αναφέρει ειδικά τη Μονή 'Αγίου Νικολάου ως έναν από τους τόπους, στους οποίους πρέπει να γίνει η έξωση.

'Ανατολής, παρά μόνον εκείνους, για τους οποίους δεν θα βρίσκεται διαθέσιμο κατάλυμα⁷².

'Υπό παρακολούθηση πρέπει να ήταν και τα οικονομικά της Μονής, ειδικά οι άποστολές των προσόδων της στη Μονή 'Ιβήρων. Γενικά, σε αρκετές περιπτώσεις γίνεται φανερό ότι στον οικονομικό τομέα η πραγματικότητα δεν ανταποκρινόταν στις προσδοκίες των 'Ιβηριτών· οι αρχικές προθέσεις των ρωσικών αρχών ήταν, ένδεχομένως, έλπιδοφόρες, όμως δεν υλοποιήθηκαν. Γλαφυρή δήλωση απογοήτευσης περιλαμβάνεται στην αίτηση του Διονυσίου 'Ιβηρίτη να δοθεί σε δύο μέλη της αδελφότητας (που δεν έπαιρναν κυβερνητικό σιτηρέσιο, καθώς υπερέβαιναν τον προβλεπόμενο αριθμό) η άδεια να φύγουν από τη Μόσχα, επειδή η οικονομικά άνισχυρη Μονή δεν ήταν σε θέση να αναλάβει τη διατροφή τους: «έπίστευα ότι η Μονή 'Αγίου Νικολάου έχει αρκετή περιουσία και προσόδους για τη δική μας διαβίωση και ένδυση και υπόδηση και για τη συλλογή [χρημάτων] υπέρ της Μονής 'Ιβήρων. Και γι' αυτό πήρα μαζί μου τόσους αδελφούς (...). 'Αλλά η μονή είναι πενιχρή, ούτε εκκλησιαστικές προσόδους έχει, ούτε και κτήματα, μόνο ένα χωριουδάκι στα περίχωρα της Μόσχας (...), ή γη άγονη, σιτάρι δεν βγάζει, ούτε δάσος υπάρχει, και δεν έχω τί να εισπράξω από εκεί»⁷³. Σε χαρακτηριστική αντιπαραβολή με τα 'Ιβηρικά μετόχια σε άλλες χώρες ή οικονομική κατάσταση της Μονής περιγράφεται σε αίτηση των αρχιμανδριτών 'Ισαάκ και Διονυσίου προς τον τσάρο 'Αλέξιο (1664): «ή Μονή 'Αγίου Νικολάου παραχωρήθηκε στη Μονή 'Ιβήρων και ανατέθηκε σ' εμάς να τη διαχειριζόμαστε και να εργαζόμαστε και να τελούμε τη θεία λειτουργία και την εκκλησιαστική ψαλμωδία έλληνιστί». Είναι «πενιχρή, δίχως περιουσία, καθόλου άγρους και προσόδους, μόνο τό δικό σου, του μεγάλου αυθέντη, έλεος και το καθημερινό σιτηρέσιο που για όλη την αδελφότητα αντιστοιχεί προς 8 μόνο λεπτά στον καθένα την ημέρα (...), ενώ η αδελφότητά μας στο "Άγιον Όρος του "Αθω περιμένει πάντα από μάς, από τις προσόδους της Μονής 'Αγίου Νικολάου, χρηματική εισφορά, όπως γίνεται με τα άλλα μοναστήρια των χωρών της Μολδαβίας, Βλαχίας και Γεωργίας που υπάγονται στη Μονή 'Ιβήρων». 'Α-

72. 7199, άρ. 19: φ. 1 (αίτηση του Νεκταρίου· στο verso ή ήμερομηνία εξέτασης του έγγραφου στο Posol'skij prikaz - 19 'Ιανουαρίου 1691), φ. 2-7 (υπόμνημα και σημείωση για την τελική απόφαση). Οι έπομνοι αρχεαικοι φάκελοι πιστοποιούν ότι πράγματι καμία άλλαγή δεν έπήλθε. Α.χ. ο αρχιμανδρίτης 'Αβέρκιος αναφέρει ότι φιλοξενούν στη Μονή έναν αρχιμανδρίτη της Μονής Βατοπεδίου, έναν ηγούμενο «της Μακεδονικής χώρας» και τον κελάρη Δαμιανό από την Κωνσταντινούπολη που μένει εκεί δύο χρόνια· η φιλοξενία αυτή δημιουργεί στην αδελφότητα μεγάλη στενοχώρια και, το κυριότερο, δεν τους μένουν άδεια κελιά για να τα νοικιάσουν σε έλληνες εμπόρους, πράγμα που τους στερεί το βασικό τους εισόδημα (7204, άρ. 22, φ. 1β: 'Αβέρκιος αρχιμανδρίτης βάνο το χαίρι μου).

73. 7165, άρ. 2, φ. 10. Στην περίπτωση αυτή, βέβαια, το επιχείρημα της ένδειας επιστρατεύεται προκειμένου να απομακρυνθούν δύο ανεπιθύμητοι μοναχοί· βλ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Διονύσιος 'Ιβηρίτης*, σ. 58.

ναφέρεται ὁ «ἐλεῆμων λόγος καὶ τάμα» τοῦ τσάρου καὶ τὸ «τάμα» τοῦ πατριάρχου Νίκωνος «νὰ παραχωρηθοῦν στὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου κτήματα καὶ διαφοροὶ ἀγροὶ καὶ πρόσοδοι, ὥστε ἡ χρηματικὴ βοήθεια ἀπ' ἐδῶ, ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου, στὴ Μονὴ Ἰβήρων νὰ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ ἐκεῖνη τῶν μοναστηριῶν τῆς Μολδαβίας καὶ λοιπῶν». Καὶ διαπιστώνεται ὅτι τίποτα ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἔγινε⁷⁴.

Μιὰ «ἐκτακτὴ» ὑπόθεση τοῦ 1688 μαρτυρεῖ τὴν ἰδιαίτερη αὐστηρότητα μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετωπιζόταν ἡ ἐξαγωγή ἀγαθῶν ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου πρὸς τὴ Μονὴ Ἰβήρων. Πρόκειται, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, γιὰ μιὰ ἐκφυγμὴ περίπτωση, βεβαρυμένη ἀπὸ τὴν ἐχθρότητα μεταξὺ τῶν δύο ἡγουμένων τῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου: τοῦ πρῶην μητροπολίτη Σισανίου Λεοντίου καὶ τοῦ Νεκταρίου Ἰβηρίτη πού ἤλθε στὴ Μόσχα γιὰ νὰ τὸν διαδεχθεῖ. Παρὰ τὸ σκανδαλώδες τῆς ὑπόθεσης ἀξιοπρόσεκτα εἶναι τὰ πορίσματα τῆς ἔρευνας πού διενεργήθηκε μὲ ἀφορμὴ τὶς καταγγελίες ὅτι ὁ Λεόντιος, ἐτοιμαζόμενος νὰ ἀναχωρήσει ἀπὸ τὴ Μόσχα, μετακόμισε προσωρινὰ σὲ κάποιο ἄλλο μέρος, ἀποσπώντας ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου πολὺτιμα ἀφιερώματα, τὰ ὁποῖα προτίθεται νὰ πάρει μαζί του φεύγοντας γιὰ τὸ Ἁγιον Ὄρος. Οἱ δηλώσεις τοῦ Λεοντίου —ὅτι ἀκολούθησε τὴν καθιερωμένη πρακτικὴ ὅλων τῶν προκατόχων του καὶ ὅτι πῆρε τὰ ἀφιερώματα κατόπιν ἐντολῆς ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἰβήρων— δὲν ἐπιβεβαιώθηκαν. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐξεταστικῆς διαδικασίας ἦταν τὸ ἔνταλμα ἔρευνας στὸ κατάλυμα τοῦ Λεοντίου καὶ κατάσχεσης τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τῆς Μονῆς μὲ τὴ διευκρίνιση ὅτι δεσμεύονται ἀπὸ τὸ Posol'skij prikaz⁷⁵.

74. 7173, ἀρ. 2, φ. 1-3. Τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα τῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου μένουν νὰ ἐξακριβωθοῦν. Γιὰ τὴν ἐξεταζόμενη περίοδο οἱ πληροφορίες εἶναι ἐλάχιστες: ἕνας πρῶμος, σχετικὸς μὲ τὸ θέμα φάκελος (7176, ἀρ. 27) λαμβάνει, ἐνῶ γιὰ τὸ «χωριουδάκι» (Ἀλέξινο ἢ Ἀλέσκινο) οἱ ἴδιοι οἱ ὑπάλληλοι τοῦ Posol'skij prikaz, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ διευκρινίσουν περὶ τίνος πρόκειται, καταλήγουν στὴ διαπίστωση ὅτι ἡ γραμματεία δὲν διαθέτει στοιχεῖα (7188, ἀρ. 34, φ. 7). Τὰ μεταγενέστερα ἔγγραφα πρέπει νὰ εἶναι πῶς διαφωτιστικὰ—πρβλ. Παράρτημα. Ἐπίσης, ἡ συνάδελφος Α. Shakhova, τὴν ὁποία εὐχαριστῶ, μοῦ υπέδειξε ἕναν συναφῆ φάκελο στὸ ἀρχειο 281 (RGADA), ἀρ. 7558: Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ βιβλία γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου σχετικὰ μὲ τὸν οἰκισμὸ Ἀλέξινου καὶ τὰ χωριά (1721).

75. Posol'skij prikaz, ἀρχειο 159 (γιὰ τὸ ἀρχειο αὐτὸ βλ. πῶς πάνω, σημ. 24-25), κατάσταση 2, ἀρ. 3653, 1688, «Περὶ τῆς ἀποσπάσεως» πολὺτιμων ἀφιερωμάτων ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου ἀπὸ τὸν Λεόντιο [προϊστάμενο τῆς Μονῆς στὰ 1683-1686]: α) αἰτήσεις τοῦ Μιχαῆλ Ἐρόπιου (φ. 1) καὶ τοῦ Γιούρι Ἀντρέγεβιτς Πρικλόνσκι (φ. 6), οἱ ὁποῖοι ζητοῦν νὰ ἐπιστρέψουν ὁ Λεόντιος τὰ ἀφιερώματα πού ἔχουν κάνει, ὁ πρῶτος τὸ 1684 στὴ μνήμη τῆς γυναίκας του Στεφανίδας Ἀντρέγεβνα Πρικλόνσκαγια (μιὰ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου τύπου Kazanskaja καὶ πολὺτιμα χρυσο- καὶ ἀργυροκέντητα ἄμφια) καὶ ὁ δεύτερος τὸ 1683 στὴ μνήμη τῆς μητέρας του Μιατρένας Γιούριεβνα (ἄμφια καὶ ἕνα ἄλλο)· β) ἔγγραφο τῆς ἐξεταστικῆς διαδικασίας: ἀνακρίσεις τοῦ Λεοντίου (φ. 2-3, 8-9), διάψευση τῶν δηλώσεων τοῦ Λεοντίου ἀπὸ τὸν Νεκτᾶριο (φ. 4)· γ) μετάφραση τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Λεόντιο

Τὰ στοιχεῖα πού ἀναφέρθηκαν φωτίζουν ὀρισμένες πτυχές διαβίωσης τῆς ἑλληνικῆς ἀδελφότητας στὴ Μόσχα, ἀποτυπώνουν τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖον ἡ παραχώρηση τῆς Μονῆς ἔγινε ἀντιληπτὴ ἀπὸ τοὺς Ἰβηρίτες, ὑποδηλώνουν μιὰ διάσταση μεταξὺ τῶν προσμονῶν τους, τῶν προφορικῶν ὑποσχέσεων πού ἔχουν λάβει καὶ τῆς πραγματικότητας πού ἦταν σχετικὰ ἀποκαρδιωτικὴ. Πιστοποιοῦν ἐπίσης ὅτι ἡ Μονὴ τελοῦσε ὑπὸ αὐστηρὴ ἐπιτήρηση. Μὴ ἔχοντας ὅμως δυνατότητα σύγκρισης μὲ ἀνάλογα περιστατικὰ τῆς ἴδιας ἐποχῆς, ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις αὐτὲς δὲν μποροῦμε νὰ βγάλουμε ἀσφαλὲς συμπέρασμα γιὰ τὸ ζήτημα τῆς κυριότητας. Ἡ ἐπιτήρηση λ.χ., ἀκόμη καὶ ἡ παρεμβατικὴ σὲ ὑποθέσεις, χαρακτηρισμένες ἀπὸ τὸ ἰσχύον δίκαιο ὡς αὐτόνομες, ἀποτελοῦν ἕνα γενικὸ γνῶρισμα τῆς ρωσικῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς.

3. Ἡ κρίση τοῦ 1676 καὶ ἡ μεταβολὴ στὶς σχέσεις μεταξὺ τῆς Μονῆς Ἰβήρων, τῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου καὶ τῶν ρωσικῶν ἀρχῶν

Ἡ ἀντικατάσταση τοῦ ἀρχιμανδρίτη τῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου Σολομώντος ἀπὸ τὸν ἀρχιμανδρίτη Εὐθύμιο συνέπεσε μὲ τὴν ἀνάληψη τῶν σκήπτρων τῆς Ρωσίας ἀπὸ τὸν τσάρο Θεόδωρο. Ἡ ἐξεταστικὴ διαδικασία πού πραγματοποιήθηκε στὸ Posol'skij prikaz, καθὼς καὶ οἱ ἀκόλουθες μετατροπὲς στὴ ζωὴ τῆς ἀδελφότητας, δείχνουν πόσο ἀσταθὴς ἦταν ἡ θέση τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς τῆς Μόσχας στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ αἰώνα.

Μὲ βάση τρεῖς ἀρχαιολογικοὺς φακέλους οἱ ἐξελίξεις παρουσιάζονται ὡς ἐξῆς⁷⁶:

Ὅπως κάθε χρόνο, στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔτους 7184 (στὶς 11 Σεπτεμβρίου τοῦ 1675) ὁ Σολομών ἔκανε αἴτηση γιὰ τὴν ἀνανέωση τῶν τακτικῶν παροχῶν πρὸς τὴν ἀδελφότητα. Μετὰ τὸν καθιερωμένο ἔλεγχο «τῶν πεπραγμένων κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη» ἡ ρύθμιση ἀνανεώθηκε καὶ στὶς ἀντίστοιχες ὑπηρεσίες στάλθηκαν τὰ ὑπομνήματα γιὰ τὴ μνησιαὶα χορήγηση χρημάτων «ἐναντι διατροφῆς» ἀπὸ τὸ Prikaz Bol'shogo Prikhoda καὶ τὴν παροχὴ, κατευθεῖαν σὲ εἶδος, τῶν ροφημάτων ἀπὸ τὸ Prikaz Novoj Chetverti. Ὁ θάνατος τοῦ τσάρου Ἀλεξίου στὶς 30 Ἰανουαρίου τοῦ 1676 ἐπέφερε τὴν αὐτόματη διακοπὴ ὅλων τῶν «δοσιμάτων», σύντομα ὅμως οἱ προγενέστερες διατάξεις ἐνεργοποιήθηκαν καὶ οἱ παροχὲς συνεχίστηκαν μὲ βάση τὸν ὀρισμὸ τοῦ Θεοδώρου (14 Φεβρουαρίου τοῦ

ἀπὸ τὸν βιβλιοθηκᾶριο τῆς Μονῆς Ἰβήρων Δαμασκηνὸ (6 Μαΐου 1686), ὅπου πράγματι δὲν γίνεται λόγος γιὰ μεταφορὰ ἀφιερωμάτων, ἀναφέρεται μόνο ὅτι ἀνταποκρινόμενοι στὴν παράκληση τοῦ Λεοντίου, οἱ Ἰβηρίτες ἀποφάσισαν νὰ τοῦ στείλουν ἀντικαταστάτη τὸν ἡγούμενο Νικηφόρο, ἐκεῖνος ὅμως, παρὰ τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας, αἰφνιδίως πέθανε. Καθὼς κανεὶς ἄλλος δὲν εἶναι ἀκατάλληλος γιὰ τὸ ταξίδι, στέλνουν δεύτερη φορὰ τὸν παπὰ Νεκτᾶριο, τὸν ὁποῖον ἐχειροτόνησαν ἀρχιμανδρίτη, καὶ ἐλπίζουν ὅτι ἡ διαδοχὴ θὰ γίνῃ εἰρηνικὰ, χωρὶς νὰ διαπληκτισθοῦν καὶ γίνουν περιέγελος τῶν πάντων (φ. 13).

76. 7184, ἀρ. 1 καὶ 2· 7185, ἀρ. 2.

1676) να εφαρμοστούν ως είχαν οι αποφάσεις του πατέρα του⁷⁷. Κατά τον ίδιο τρόπο, «σύμφωνα με όσα συνηθίζονταν ως τώρα σε παρόμοιες περιπτώσεις», διεκπεραιώθηκε ή υπόθεση για την άφιξη της νέας αποστολής της Μονής 'Ιβήρων με επικεφαλής τον αρχιμανδρίτη Εύθυμιο. Στην αίτηση του Σολομώντος για άδεια ανάχωρησης, όσο και στην αίτηση του Εύθυμιου για τις παροχές δὲν δόθηκε, ωστόσο, άμηση άπάντηση, ενώ διενεργήθηκε μία ακόμη έρευνα σχετικά με όλα τὰ ανάλογα περιστατικά του παρελθόντος⁷⁸.

Ἡ επίσημη στέψη του νέου τσάρου έγινε τὸν Ἰούνιο καὶ λίγους μήνες ἀργότερα, στὴν ἀρχὴ τοῦ νέου ἔτους 7185, ἐξαγγέλθηκαν τὰ περιοριστικά μέτρα πὸν στράφηκαν κατὰ πρῶτο λόγο ἐναντίον τῶν ἐλλήνων ἐμπόρων⁷⁹. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1676 οἱ διαδικασίες πὸν ἀφοροῦσαν τὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου φανέρωσαν με τὴ σειρά τους ὅτι ἡ στάση τῶν ρωσικῶν ἀρχῶν ἦταν πιά πολὺ διαφορετικὴ. Ἡ έρευνα με ἀφορμὴ τὴς Ἰδίας δύο αἰτήσεις συνόψισε ξανά τὰ οικονομικά στοιχεία σχετικά με τὴς παροχές στὴ μοσχοβιτικὴ Μονὴ καὶ τὴς ἀποστολὴς «ἐλέους» στὴ Μονὴ Ἰβήρων⁸⁰. Εἰδικὰ ἕνας νέος ὑπολογισμὸς τῆς δαπάνης γιὰ τὴ διαβίω-

77. 7184, ἀρ. 1: αίτηση τοῦ Σολομώντος πρὸς τὸν τσάρο Θεόδωρο γιὰ τὴν ἀποστολὴ νέων ὑπομνημάτων περὶ παροχῶν (φ. 1): σημείωση γιὰ τὴ θετικὴ ἀπόφαση καὶ πρῶτοι τῶν ὑπομνημάτων (φ. 1β-2): προγενέστερες (Σεπτέμβριος) ἀντίστοιχες αἰτήσεις πρὸς τὸν τσάρο Ἀλέξιο τοῦ Σολομώντος καὶ τῆς ἀδελφότητος καὶ, ξεχωριστά, τοῦ κελλάρη τῆς Μονῆς Ἰβήρων Εὐγενίου γιὰ λογαριασμὸ καὶ τοῦ γέροντος Θεοκτίστου (φ. 3): ὑπομνήματα γιὰ τὴς καθιερωμένες στὸ παρελθὸν παροχές καὶ σημείωση γιὰ τὴ θετικὴ ἀπόφαση (φ. 3-5β).

78. 7184, ἀρ. 2: ἀναφορὰ τοῦ πρίγκιπα Ἀλεξίου Ἀντρέγεβιτς Γκολίτσιν γιὰ τὴν ἀφιξη στὸ Κίεβο στὴς 9 Φεβρουαρίου τοῦ 1676 τοῦ ἀρχιμανδρίτη Εὐθυμιου με 7 μοναχοὺς καὶ 2 ὑποτακτικούς (φ. 1-2 φ. 1β: σημείωση γιὰ τὴ χορήγηση τῆς ἀδειας εἰσόδου ἀπὸ τὴς 26 Φεβρουαρίου): ἄδεια (ἀπὸ τὴς 10 Μαρτίου): ἀναφορὰ τοῦ Γκολίτσιν γιὰ τὴν ἀνάχωρηση τῆς ἀποστολῆς ἀπὸ τὸ Κίεβο στὴς 9 Ἀπριλίου: πρωτόκολλο καὶ σημειώσεις γιὰ τὴ «δοχὴ» τῶν ἀφιχθέντων στὴς 23 Μαΐου (φ. 7-9): ὑπόμνημα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου ἀπὸ τὸ 1653: γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς Μονῆς, κατόπιν παρακλήσεως τοῦ Κλήμεντος Ἰβηρίτη καὶ ὄλων τῶν Ἑλλήνων, ὥστε νὰ τελεῖται ἡ θεία λειτουργία στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα: γιὰ τὴν ἀφιξη τοῦ Διονυσίου Ἰβηρίτη καὶ τὴς ρυθμίσεις πὸν ἔγιναν σχετικά με τὴς μνημαῖες παροχές στὴν ἀδελφότητα: γιὰ τὴς ἀκόλουθες ἐναλλαγές (Ἰσαάκ, Σολομών, Γρηγόριος: γιὰ τὸν τελευταῖο βλ. σημ. 81) καὶ τὴ συνέχιση τῶν ἰδιων παροχῶν: γιὰ τὴν ἀφιξη τοῦ Εὐθυμιου, γιὰ τὰ ποσὰ πὸν δόθηκαν στὸ παρελθὸν ὡς ἔλεος πρὸς τὴ Μονὴ Ἰβήρων καὶ, τέλος, γιὰ τὴν πρόβλεψη περὶ τῆς συχνότητος τῶν ἀποστολῶν στὸ χρυσόβουλλο τοῦ τσάρου Ἀλεξίου (φ. 10-21).

79. Γιὰ τὸ διάταγμα ἀπὸ τὴς 10 Σεπτεμβρίου τοῦ 1676 βλ. πὸν πάνω, σημ. 5. Ἐνδεικτικά, ὡς πρὸς τὴν ἐπιμονὴ στὰ μέτρα αὐτά, εἶναι καὶ τὰ ὑπομνήματα α) γιὰ τὴν ἄρση τοῦ ἀφορολόγητου τῶν ἐλλήνων ἐμπόρων στὴ Μόσχα καὶ β) γιὰ τὴν ἀπέλαση ὄλων τῶν ἐλλήνων ἐμπόρων ἀπὸ τὴ Μόσχα καὶ τὴν ἀπαγόρευση εἰσόδου γιὰ ἐμπορικούς σκοπούς: ἀρχεῖο 159, κατάστιχο 2, 1677 (Φεβρουάριος-Νοέμβριος), φ. 8-12.

80. 7185, ἀρ. 2: μερικὴ ἐπανάληψη τῶν ὑπομνημάτων τοῦ φακέλου 7184, ἀρ. 2 με πρόσθετα στοιχεία (φ. 1-5): ὑπόμνημα γιὰ τὰ διατάγματα τοῦ τσάρου Ἀλεξίου (1647) καὶ

ση τῆς ἀδελφότητος κρίνεται πρῶτοφανῆς ὡς πρὸς τὴ σχολαστικότητά του: «Συνολικὰ στὸν ἀρχιμανδρίτη Σολομώντα καὶ τὸν κελλάρη Εὐγένιο με τὴ συνοδεία δόθηκαν χρήματα γιὰ τὴν ἑτήσια διατροφή 161 ρούβλια, 18 altyn, 2 den'ga. Καὶ ροφήματα: στὸν ἀρχιμανδρίτη κρασί 90 κουβάδες καὶ 5 κύπελλα, ζύθος τὸ ἴδιο: στὸν κελλάρη, τοὺς παπάδες, διακόνους καὶ γέροντες (σύνολο 11 ἄνθρωποι) κρασί 498 κουβάδες καὶ 4 κύπελλα, ζύθος 996 κουβάδες καὶ 7 κύπελλα, στοὺς ὑποτακτικούς ζύθος 135 κουβάδες καὶ 8 κύπελλα. Σύνολο στὸν ἀρχιμανδρίτη με τὴ συνοδεία τὸν χρόνο κρασί 581 κουβάδες καὶ μισὸ κύπελλο, καὶ ζύθος 1223 κουβάδες καὶ 1/4 κύπελλο. Κι ἂν βάλει κανεὶς ἀπὸ 2 altyn τὸν κουβά γιὰ τὸ κρασί καὶ ἀπὸ 6 den'ga γιὰ τὸν ζύθο, σύνολο γιὰ τὸ κρασί 35 ρούβλια 11 altyn 2 den'ga καὶ γιὰ τὸν ζύθο 36 ρούβλια 23 altyn 3 den'ga. Γιὰ τὸ μέλι καὶ τὸν ζύθο καὶ γιὰ τὴ διατροφή 233 ρούβλια 19 altyn 4 den'ga»⁸¹.

Ἡ συνολικὴ δαπάνη κρίθηκε ὑπέρογκη. Δὲν ἔχουμε ἐπ' αὐτοῦ ρητὲς μαρτυρίες, τὸ καταδεικνύουν ὅμως με τὸν πιδ εὐγλωττο τρόπο τὰ ἐπόμενα ὑπομνήματα:

τοῦ Θεοδώρου (10 Σεπτεμβρίου 1676), σημειώσεις γιὰ τὴν ἀνάχωρηση τοῦ Σολομώντος καὶ τοὺς ὄρους διαμονῆς τοῦ Εὐθυμιου στὴ Μόσχα (φ. 6-8): ὑπόμνημα γιὰ τὴν ἀνάχωρηση τοῦ Σολομώντος καὶ τοῦ ἀρχιμανδρίτη Μακαρίου τῆς Μονῆς Παντελεήμονος (φ. 9-10): κατάλογος τῶν μοναχῶν τῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου (φ. 11): ὑπομνήματα γιὰ τὸ ταξιδιωτικὸ σιτηρέσιο καὶ τὰ μεταφορικά μέσα στοὺς ἀναχωροῦντες ἀρχιμανδρίτες (16 Νοεμβρίου, φ. 12-13) καὶ ἄδεια ἐξόδου ἀπὸ τὴ ρωσικὴ ἐπικράτεια (22 Δεκεμβρίου, φ. 14). Μέρος τοῦ ἀρχαίου ὕλικου δημοσιεύτηκε ὑπὸ τὸν τίτλο «Περὶ τῆς Μοσχοβιτικῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου (πληροφορίες γιὰ τὰ πρῶτα 30 χρόνια, 1647-1676)», χωρὶς νὰ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδότη καὶ ἡ πηγή: βλ. «Ο Moskovskom Nikol'skom grecheskom monastyre (svedenija za pervyje 30 let, 1647-1676)», *Chtenija v Imperatorskom Obshestve istorii i drevnostej russijskikh* ('Ἀναγνώσεις στὴν Αὐτοκρατορικὴ Ἐταιρεία Ρωσικῆς Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιοτήτων), τ. 2 (1903), τμῆμα 4, «Ποικίλα», σ. 1-5. Ἡ χρονολογία 1647 πὸν ἀναγράφεται στὸν τίτλο εἶναι ἡ παλαιότερη ἀπὸ τὴς ἀναφερόμενες στὰ ἔγγραφα, δὲν σχετίζεται ὅμως με τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς: εἶναι ἡ χρονολογία τοῦ διατάγματος τοῦ τσάρου Ἀλεξίου γενικὰ γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν προσερχομένων Ἑλλήνων: βλ. πιδ κάτω.

81. 7185, ἀρ. 2, φ. 3. Ἡ συνηθισμένη πρακτικὴ ἦταν νὰ ὀρίζεται τὸ ὕψος τῆς ἡμερήσιας καταβολῆς, χωρὶς τὸν χαρακτηριστικὸ ὑπολογισμὸ τῆς συνολικῆς ἐπιβάρυνσης τοῦ κρατικού ταμείου. Π.χ.: «Καὶ τὸ ἔτος 7181 ἦλθαν στὴ Μόσχα ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἰβήρων ὁ ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος καὶ μαζί του ἕνας μοναχός, ἕνας διάκονος, δύο γέροντες καὶ ἕνας διερμηνέας γιὰ νὰ ἀντικαταστήσουν τὸν ἀρχιμανδρίτη Σολομώντα με τὴ συνοδεία του καὶ ἔμειναν στὴ Μόσχα 5 μήνες. Καὶ κἀνοντας συμφωνία μεταξύ τους νὰ παραμείνει στὴ Μονὴ ὁ Σολομών, ἔφεραν στὸ Posol'skij prikaz τὴν αίτηση με τὴς ὑπογραφές τους (...) Ὁ δὲ ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος ἀπολύθηκε καὶ πῆγε πίσω στὸ Ὄρος Ἄθω. Καὶ τοὺς μήνες πὸν ἔζησε στὴ Μόσχα τοὺς ἔδιναν ἀπὸ τὸ ἔλεος τοῦ μεγάλου αὐθέντη: στὸν ἀρχιμανδρίτη ἀπὸ 2 altyn, στὸν παπά, τοὺς γέροντες καὶ τὸν διάκονο ἀπὸ 8 den'ga καὶ στὸν διερμηνέα ἀπὸ 6 den'ga στὸν καθένα τὴν ἡμέρα. Ροφήματα: στὸν ἀρχιμανδρίτη ἀπὸ 2 κύπελλα κρασί, 2 κύπελλα ζύθο, στὸν παπά, τοὺς γέροντες καὶ τὸν διάκονο ἀπὸ ἕνα κύπελλο κρασί, 2 κύπελλα ζύθο, στὸν διερμηνέα ἀπὸ ἕνα κύπελλο ζύθο τὴν ἡμέρα» (7184, ἀρ. 2, φ. 15-16).

«Τὰ παρελθόντα ἔτη, ἀπὸ τὸ ἔτος 1646, σύμφωνα μὲ τὸν ὄρισμὸ τοῦ αὐθιμοῦ μεγάλου αὐθέντη τσάρου καὶ μεγάλου κνέζη Ἀλεξίου Μιχαήλοβιτς, αὐτοκράτορα πάσης Μεγάλης, Μικρᾶς καὶ Λευκῆς Ρωσίας, οἱ ἑλληνικὲς ἀρχὲς πασῶν τῶν Παλαιστινῶν⁸² ἔρχονταν γιὰ τὸ ἔλεος στὸ Πουτίβλ καὶ ὁ περὶ αὐτῶν ὄρισμὸς τοῦ μεγάλου αὐθέντη ποὺ ἐστάλη στὸ Πουτίβλ εἶχε ὡς ἐξῆς:

Ἄν κάποιες ἑλληνικὲς ἀρχὲς, μητροπολίτες καὶ ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι καὶ ἀρχιμανδρίτες καὶ ἀπλοὶ γέροντες καὶ κοσμικοὶ ἔλθουν στὸ Πουτίβλ καὶ ποῦν ὅτι πηγαίνουν στὴ Μόσχα νὰ προσκυνήσουν τὸν αὐθέντη γιὰ νὰ τοῦ ζητήσουν τὸ ἔλεος, καὶ ποῦν ὅτι ἔχουν μαζὶ τους γράμματα πρὸς τὸν αὐθέντη ἀπὸ τοὺς πατριάρχες ἢ ἀπὸ ἄλλες ἀρχὲς, ὁ βοεβόδας τοῦ Πουτίβλ νὰ μὴν ἀφήνει τοὺς Ἕλληνες αὐτοὺς νὰ συνεχίσουν τὸ ταξίδι πρὸς τὴ Μόσχα, ἀλλὰ νὰ τοὺς λέει ὅτι τὸ ἔλεος τοῦ αὐθέντη θὰ τοὺς δοθεῖ στὸ Πουτίβλ, ἀνάλογα μὲ τὰ γράμματα ποὺ ἔχουν. Καὶ παίρνοντας τὰ γράμματα, νὰ ἀποστέλλει ἀναφορὲς στὴ Μόσχα, καὶ τὸ ἔλεος τοῦ αὐθέντη σὲ σαμούρια καὶ κουνάβια νὰ ἀποστέλλεται ἀπὸ τὴ Μόσχα στὸ Πουτίβλ. Καὶ σὲ ἄλλους νὰ δίδεται τὸ ἔλεος στὸ Πουτίβλ σὲ νομίσματα: στοὺς μητροπολίτες ἀπὸ 60 ρούβλια, στοὺς ἀρχιεπισκόπους καὶ ἐπισκόπους ἀπὸ 50 ρούβλια· στοὺς ἀρχιμανδρίτες, σ' ἐκείνους ποὺ ἔχουν γράμματα τοῦ αὐθέντη γιὰ νὰ προσέρχονται στὴ Μόσχα, ἀπὸ 30 ρούβλια, σὲ ὄσους δὲν ἔχουν γράμματα ἀπὸ 20 ἢ ἀπὸ 15 ρούβλια στὸν καθένα· στοὺς ἀρχidiaκόνους καὶ κελλάρηδες καὶ μοναχοὺς ἀπὸ 40 κουνάβια χαμηλῆς ἀξίας ἢ σὲ νομίσματα ἀπὸ 10 ἢ ἀπὸ 8 ρούβλια. Τὰ σαμούρια καὶ τὰ κουνάβια νὰ λαμβάνονται ἀπὸ τὴ Γραμματεία Kazanskiј dvorets καὶ νὰ ἀποστέλλονται στὸ Πουτίβλ, ἀνάλογα μὲ τὴν ἀναφορὰ. Καὶ στοὺς διακόνους καὶ τοὺς ἀπλοὺς γέροντες, στοὺς ἀδελφοὺς καὶ ἀνεψιούς τῶν μητροπολιτῶν, ἀρχιεπισκόπων καὶ ἀρχιμανδριτῶν, καὶ στοὺς Ἕλληνες λαϊκοὺς νὰ δίδονται ἀπὸ τὶς προσόδους τοῦ Πουτίβλ ἀπὸ 5 ἢ 4 ρούβλια στὸν καθένα, στοὺς δὲ διερμηνεῖς καὶ στοὺς ὑποτακτικοὺς ἀπὸ 2 ρούβλια στὸν καθένα. Καὶ γιὰ ὅ,τι δοθεῖ στὸν καθένα γιὰ ἔλεος νὰ κρατοῦν σημειώσεις καὶ νὰ παίρνουν τὶς ὑπογραφὲς τῶν ἀρχῶν γιὰ τὶς τυχόν μελλοντικὲς διαφωνίες καὶ γιὰ νὰ κρατοῦν γενικὸ λογαριασμὸ. Καὶ τὶς σημειώσεις αὐτὲς νὰ τὶς ἀποστέλλουν στὴ Μόσχα.

Καὶ τὸ παρὸν ἔτος 1676 Σεπτεμβρίου 10ῆ ἡμέρα ὁ μεγάλος αὐθέντης ὄρισε καὶ οἱ βογιάροι ἐσυμφώνησαν ὅλοι οἱ Ἕλληνες ποὺ εἶναι στὴ Μόσχα νὰ ἀπελαθοῦν εἰς τὰ ἴδια καὶ στὸ ἐξῆς νὰ ἔρχονται καὶ νὰ ἐμπορεύονται τὰ διάφορα πράγματα τοὺς στὸ Πουτίβλ, ἀκριβῶς ὅπως γινόταν ἀπὸ τὸ ἔτος 1647, καὶ στὴ Μόσχα νὰ μὴν ἔρχονται. Καὶ γιὰ τὶς ἑλληνικὲς ἀρχὲς καὶ γιὰ τοὺς ἀρχιμανδρίτες τῆς Μονῆς Ἰβήρων, ἂν θὰ ἔρχονται στὴ Μόσχα γιὰ τὸ ἔλεος καὶ θὰ ἐξουσιάζουν

82. Ὡς «ἑλληνικὲς ἀρχὲς» ἀναφέρονται συνήθως οἱ κληρικοὶ τῆς Ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς. Γιὰ τὴν ἔκφραση «vsekh Palestin» ποὺ ἀποδίδω κατά λέξη βλ. τὸ τελευταῖο τμήμα τῆς ἐργασίας.

ζουν τὴ Μονὴ Ἀγίου Νικολάου, πίσω ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ τῶν Εἰκόνων ἢ, ὅπως τὰ παρελθόντα ἔτη, θὰ πηγαίνουν μόνο στὸ Πουτίβλ — ὅπως ὀρίσει ὁ μεγάλος αὐθέντης»⁸³.

Ἡ ἀπόφαση σημειώθηκε πάνω στὸ ἴδιο ἔγγραφο, ἀπὸ ἄλλο χέρι: «Ἰνὰ τοὺς δοθοῦν τὰ μισὰ ἀπὸ τὰ δοθέντα τὸ 1655, σαμούρια ἀξίας 75 ρουβλιῶν⁸⁴. Καὶ ὁ νέος ἀρχιμανδρίτης Εὐθύμιος μὲ τοὺς ἀδελφοὺς νὰ εἰδοποιηθεῖ ὅτι ὁ μεγάλος αὐθέντης ὄρισε νὰ μένουν σ' ἐκεῖνο τὸ μοναστήρι χωρὶς ἀντικατάσταση καὶ νὰ τρέφονται ἀπὸ τὶς προσόδους τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ μοναστηριοῦ καὶ τοῦ χωριοῦ, διότι χρήματα γιὰ τὴ διατροφή καὶ ροφήματα εἰς τὸ ἐξῆς δὲν θὰ δίδονται. Καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες, σύμφωνα μὲ τὸν προηγούμενο ὄρισμὸ τοῦ αὐθέντη, νὰ ἀπελαθοῦν ἀπὸ τὴ Μόσχα αὐτοστιγμῆν»⁸⁵.

Ἔτσι, μὲ ἀναφορὰ στὸ παλιὸ —καὶ προσωρινὸ ἐν τέλει— διάταγμα τοῦ πατέρα του⁸⁶, ὁ τσάρος Θεόδωρος ἐπιχείρησε μιὰ γενικὴ μεταρρύθμιση στὶς ἐπαφὲς μὲ τὴν Ὀρθόδοξη Ἀνατολή, ποὺ στὴ συνέχεια ἀνακλήθηκε, σὲ γενικὲς γραμμὲς, χάρη στὴν αἵτηση τοῦ πατριάρχη Μόσχας Ἰωακείμ γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ τῶν κανόνων ποὺ ἴσχυαν ἀπὸ τὰ 1650 ἕως τὸ 1676⁸⁷.

Σὲ σχέση μὲ τὴ Μονὴ Ἀγίου Νικολάου στὸ ἀρχιερατικὸ ὕλικὸ δὲν βρέθηκαν ὁδηγίες γιὰ τὴν τροποποίηση τῶν νέων μέτρων. Στὴν πράξη βλέπουμε ὅτι κατὰ τὸ διάστημα τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδώρου ἢ ἀπόφαση τοῦ 1676 παρέμεινε σὲ ἰσχὺ ἐφ' ὅλης τῆς ὕλης. Οἱ παροχὲς πρὸς τὴ Μονὴ Ἀγίου Νικολάου εἶχαν κοπεῖ⁸⁸ καὶ ἡ μόνη «ἐναλλαγὴ» ποὺ πραγματοποιήθηκε ἦταν «ἐσωτερικὴ»: τὸ

83. Ἡ διατύπωση αὐτὴ ἀφίνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἐπανεξεταζόταν τὸ ἴδιο τὸ γεγονός τῆς διάθεσης στοὺς Ἰβηρίτες τῆς μοσχοβιτικῆς μονῆς. Θὰ πρέπει ὀστόσο νὰ σημειωθεῖ πὼς πρόκειται γιὰ ἕνα κοινὸ τόπο στὰ ἔγγραφα ποὺ θέτουν ὑπὸ τὴν κρίση τοῦ τσάρου ὀποιοδήποτε ζήτημα.

84. Ἐννοεῖται τὸ ἔλεος ποὺ ἐλάμβανε ὁ ἀρχιμανδρίτης (ἐδῶ ὁ Σολομών) στὸ τέλος τῆς θητείας του, κατὰ τὴν ἀναχώρησή γιὰ τὴ Μονὴ Ἰβήρων. Βλ. πῶς κάτω τὴν καταγραφή αὐτῶν τῶν παροχῶν, σημ. 96.

85. Στὸ ἴδιο φύλλο, ἐπίσης μὲ ἄλλο χέρι, καταχωρήθηκε ἡ σημείωση «Ἰτόμνημα γιὰ τὰ σαμούρια ἐστάλη Νοεμβρίου 5ῆ μὲ τὴ θεώρηση τοῦ προϊσταμένου (djak) Ἰμελιάν Οὐκράντσεβ». Μὲ τὸ τμήμα αὐτὸ ὀλοκληρώνεται ἡ ἀνυπόγραφη δημοσίευση στὸ *ChOIDR* (βλ. πῶς πάνω, σημ. 80), ὅμως οἱ δύο τελευταῖες σημειώσεις παραδίδονται ἐκεῖ σὲ πῶς ἀνεπτυγμένη μορφή, ὅπως συνήθως συνέβαινε κατὰ τὴν ἀντιγραφὴ τῶν πρώτων ἐπιγραμματικῶν διατυπώσεων σὲ μεταγενέστερα ὑπομνήματα. Ἡ πρώτη σημείωση φέρει ἐπιπλέον τὴν ἡμερομηνία: 25 Ὀκτωβρίου 1676.

86. Πρβλ. KAPTEREV, *Kharakter*, σ. 259 κ.εξ.

87. Ὅπως εἶχε ἐπισημάνει ὁ Kapterev, ἡ πρωτοβουλία αὐτὴ τοῦ ρώσου πατριάρχη εἶχε ἄμεση σχέση μὲ τὰ προβλήματα ποὺ πάλι ἄρχισαν νὰ συσσωρεύονται στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τῆς Ρωσίας καὶ μὲ τὸ μεῖζον ζήτημα τῆς προσάρτησης τῆς Μητροπόλης Κιέβου στὸ Πατριαρχεῖο Μόσχας, βλ. KAPTEREV, *Snoshenija*, ὁ.π., σ. 237-238.

88. Ἡ διαφορά τῆς νέας αὐτῆς κατάστασης ἀπὸ ἐκείνην ποὺ ἴσχυε στὰ χρόνια τοῦ τσάρου Ἀλεξίου ἦταν δραματικὴ, καθὼς οἱ ἀρχικὲς ἀποφάσεις προέβλεπαν τὴν κάλυψη ὄχι μὴ

Ἡ παράκληση ικανοποιήθηκε καὶ στὴ συνέχεια ἡ καθιερωμένη διαδικασία κύλησε χωρὶς ἐπιπλοκές⁹⁶.

Συμπερασματικά, οἱ μεταβολές στὴ συμπεριφορὰ τῶν ρωσικῶν ἀρχῶν ἀπέναντι στὴν Ἑλληνικὴ Μονὴ τῆς Μόσχας εἶναι ἐνδεικτικὲς τῆς γενικότερης ἀλλαγῆς στὴν ἑλληνορωσικὴ ἐπικοινωνία. Ἡ ριζοσπαστικὴ χειρονομία τοῦ τσάρου Θεοδώρου δὲν ὀδήγησε σὲ διακοπὴ τῶν ἐπαφῶν. Ἡ σύνδεση μὲ τὴν Ὀρθόδοξὴ Ἀνατολὴ ἦταν μιὰ προαιώνια παράδοση, μιὰ οὐσιαστικὴ συνιστώσα τοῦ ρωσικοῦ πολιτισμικοῦ βίου. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν (καθὼς καὶ ὑπὸ τὴν πίεση τῶν ἐπικαιρῶν ζητημάτων, στὴν ἐπίλυση τῶν ὁποίων ἡ συμβολὴ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας κρινόταν ἀπαραίτητη), ἡ μεταρρύθμιση, τὴν ὁποία ἐγκυμονοῦσε ἡ νέα πολιτικὴ τοῦ 1676, φάνηκε τελικὰ ἀδιανόητη. Αὐτὸ πού πραγματοποιήθηκε ὅμως ἦταν μιὰ μεταστροφή. Ἡ Μονὴ Ἰβήρων, λ.χ., στὰ μάτια τῶν ρωσικῶν ἀρχῶν ἔπαψε νὰ ἔχει τὴν αἴγλη πού εἶχε στὰ μέσα τοῦ αἵωνα, τὴν ἐποχὴ τοῦ πατριάρχου Νίκωνος καὶ τοῦ Διονυσίου Ἰβηρίτη. Καὶ δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ μεμονωμένη περίπτωση. Συνολικά, σὲ σύγκριση μὲ τὰ μέσα τοῦ αἵωνα, ὅταν ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὴν ὀρθόδοξὴ Ἀνατολὴ βρισκόταν στὸ ἐπίκεντρο τῆς προσοχῆς, οἱ τελευταῖες δεκαετίες δείχνουν ὅτι περιθωριοποιεῖται καὶ ἀκολούθως, μὲ τὴ γενικὴ ἐκκοσμίκευση τοῦ κράτους στὰ χρόνια τοῦ Μεγάλου Πέτρου, περιορίζεται σὲ ὀρισμένους τομεῖς τῆς πνευματικῆς ζωῆς, χωρὶς νὰ ἔχει πιά γενικότερη ἀκτινοβολία.

Τὸ ἄλλο στοιχεῖο πού φανερώνει ἡ ἱστορία τῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου καὶ ἀφορᾷ τὸ σύνολο τῶν ἐπαφῶν τῆς Ρωσίας μὲ τὴν Ὀρθόδοξὴ Ἀνατολή, σχετίζεται μὲ ἕνα ὀργανικὸ γινώρισμα τῆς ρωσικῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς: ὅποια προνόμια παραχωροῦνται ἀπὸ τὶς ρωσικὲς ἀρχές, κατὰ τὸ ἐξεταζόμενο διάστημα, εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ προσωρινά· εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἀσάφεια πού ἔχει ἐντοπιστεῖ, σχετικὰ μὲ τὴ διατύπωση τῆς σχέσης τῶν Ἰβηριτῶν μὲ τὴ Μονὴ Ἀγίου Νικολάου, ἐνδεικτικὸ καὶ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ὅροι αὐτῆς τῆς σχέσης εἶναι τόσο εὐμετάβλητοι.

96. 7207, ἀρ. 2, φ. 27 (αἴτηση τοῦ Ἀκακίου), 28-33 (ὑπομνήματα), 33-34 (ἀπόφαση). Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς ὑπηρεσίας, τὰ μεγέθη τῶν παροχῶν γιὰ ἀποστολὴ στὴ Μονὴ Ἰβήρων, πάντα σὲ γούνες, ἦταν τὰ ἀκόλουθα: τὸ 1655 στὸν ἀρχιμανδρίτη Κλήμη 150 ρούβλια, τὸ 1660/1661 στὸν ἀρχιμανδρίτη Διονύσιο 200 ρούβλια, τὸ 1666/1667 στὸν Ἰσαάκ [ἔκτακτη παροχὴ] 300 ρούβλια, τὸ 1671 στὸν ἴδιο Ἰσαάκ 200 ρούβλια, τὸ 1676 στὸν Σολομῶντα 75 ρούβλια [ἄξιοπρόσκετη ἡ μεγάλη μείωση μετὰ τὸν θάνατο τοῦ τσάρου Ἀλεξίου], τὸ 1680/1681 «στὸν ἀρχιμανδρίτη Βύθμιο ἐδόθησαν στὴν ἀναχώρησή του 56 ρούβλια, ἐνῶ στὴ Μονὴ Ἰβήρων γιὰ ἔλεος δὲν ἐστάλη τίποτα» (φ. 31-32), τὸ 1684/1685 στὸν Νεκτάριο (πρώτη περίοδος) γιὰ τὴν ἰβηρικὴ ἀδελφότητα 75 ρούβλια καὶ προσωπικὰ σ' αὐτὸν 6 ρούβλια, τὸ 1687 στὸν μητροπολίτη Λεόντιο 100 ρούβλια, τὸ 1695/1696 στὸν Νεκτάριο (δευτέρη περίοδος) δὲν ἐδόθη τίποτα. Μὲ ἀπόφαση ἀπὸ τὶς 10 Ἀπριλίου τοῦ 1699 στὸν Ἀκάκιο χορηγήθηκαν αὐτὰ πού ἀναλογοῦσαν στὸν Νεκτάριο, στὸν Ἀβέρκιο καὶ στὸν ἴδιο, σύνολο 162 ρούβλια.

Ἀπ' ὅ,τι συνάγεται στὴν παρούσα φάση, ἡ Μονὴ «ἐδόθη» στοὺς Ἰβηρίτες, μὲ τὸν τρόπο ὅμως πού γενικῶς «ἐδίδοντο» τὰ προνόμια ἐκείνη τὴν ἐποχὴ: ὑπὸ τὴν αὐτονόητη προϋπόθεση τῆς πιθανότητας ἀνάκλησής τους ἀνὰ πᾶσα στιγμή. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Μονὴ Ἰβήρων διατήρησε αὐτὸ τὸ προνόμιο ὀφείλεται στὸ ὅτι, στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, δὲν ἐπρόκειτο γιὰ παραχώρηση ἐνὸς ἀπλοῦ κατὰ φύσιν (ὅπως στὴν περίπτωση τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου), ἀλλὰ γιὰ τὴ φροντίδα τοῦ «ἐλληνικοῦ ἐν Μόσχᾳ ναοῦ». Ἀπὸ τὴ στιγμή πού, μὲ ἀξιοσημείωτη καθυστέρηση, ἔγινε παραδεκτὴ ἡ ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει στὴ ρωσικὴ πρωτεύουσα ἕνας ναός, ὅπου «ἡ θεία λειτουργία νὰ τελεῖται στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα», τὸ βασικὸ αὐτὸ βῆμα στὴν ἑλληνορωσικὴ ἐπικοινωνία δὲν ὑπέστη ἀνατροπὴ. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν καὶ ἡ Μονὴ Ἰβήρων, στὴν ὁποία, συγκυριακὰ ἴσως, εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ φροντίδα τῆς μοσχοβιτικῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς, συνέχισε νὰ ἔχει τὴν εἰδικὴ σχέση μὲ τὴ Μόσχα. Στὴν πορεία ἡ σοβαρότερη μετάπτωση σημειώθηκε ἐπὶ τοῦ τσάρου Θεοδώρου καὶ κατέληξε στὴν περικοπὴ τῶν ιδιαίτερων προνομίων τῆς ἀδελφότητας τῆς Μονῆς Ἰβήρων. Καὶ σὺν τῷ χρόνῳ, μὲ τὴ βραδεία διαδικασία ἀναπτύξεως τοῦ ρωσικοῦ δικαίου, στὴ ρύθμιση σχετικὰ μὲ τὶς ἀρμοδιότητες τῶν Ἰβηριτῶν ὅσον ἀφορᾷ τὴ Μονὴ Ἀγίου Νικολάου εἰσηγήθη ἡ ἔννοια τῆς «αἰώνιας κυριότητος». Ἀλλὰ αὐτὸ, καθὼς φαίνεται, δὲν συνέβη τὸν 17ο αἰώνα.

*

Ὡς ἐπίμετρο στὴν παρουσίαση στοιχείων ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου κατατίθεται μιὰ ἀκόμη παρατήρηση πού ἀνέκυψε κατὰ τὴ διερεύνηση τοῦ ἀρχαϊκοῦ ὕλικου καὶ δὲν ἀφορᾷ μόνο τὸ «Ἑλληνικὸ μοναστήρι» καὶ τὴ Μονὴ Ἰβήρων, ἀλλὰ ὀλόκληρη τὴν Ὀρθόδοξὴ Ἀνατολή, ὅπως τὴν ἔβλεπαν οἱ Ρῶσοι στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 17ου αἵωνα.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀπὸ τὰ πρῶιμα ἀκόμη χρόνια, ὅταν οἱ ἀνατολικοὶ Σλάβοι μόλις ξεκινοῦσαν τὶς διεθνεῖς ἐπαφές, τὴ χώρα πού ἦταν στὸ κέντρο τῶν ἐνδιαφερόντων τους, τὴ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, τὴν ὀνόμαζαν «Ἑλληνικὴ γῆ» (Grecheskaja zemlia). Ἀντίστοιχα, οἱ ἡγέτες καὶ οἱ κάτοικοι τῆς ὀνομάζονταν «Ἕλληνες». Ἡ ἰσχυρὴ αὐτὴ παράδοση συνεχίστηκε καὶ μετὰ τὴν Ἀλωση. Φυσικά, δὲν εἶχε πιά τὴν ἴδια ἔκταση. Στὸν τομέα τῶν πολιτικῶν ἐπαφῶν λ.χ. ἐμφανίστηκε ὁ ὅρος «Τουρκικὴ γῆ» καὶ «τουρκικὲς» ὀνομάζονται οἱ ἀναφορὲς τῶν ρώσων ἀπεσταλμένων στὴν Κωνσταντινούπολη. Στὸν χῶρο ὅμως τῶν σχέσεων μὲ τὰ κέντρα τῆς Ὀρθοδοξίας στὴ νοτιο-ἀνατολικὴ Εὐρώπη καὶ τὴ Μεσόγειο ἡ ἀναφορὰ στὸν Ἑλληνισμό ἦταν κανόνας⁹⁷. Στὰ ἔγγραφα πού ἀφοροῦν τὴ

97. Λ.χ. «Ἀναφορὰ τοῦ κελλάρη τῆς Μονῆς Νοβοσπάσκι Ἰωαννικίου περὶ τῶν μοναστηριῶν πού ὑπάρχουν στὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ σὲ ὅλη τὴν ἑλληνικὴ περιοχὴ (grecheskaja oblast'): 7137 (1629), ἀρ. 22.

Μονή Ἁγίου Νικολάου βλέπει κανείς ἀφθονα τέτοια παραδείγματα, αὐτὴν ἄλλωστε τὴν πατροπαράδοτη συνήθεια ἀπηχεῖ καὶ ἡ παλαιὰ ὀνομασία τοῦ ἀρχείου 52 τοῦ Posol'skij prikaz («Ἑλληνικὲς ὑποθέσεις», ἀλλὰ καὶ ὁ νέος — ἐξαιρετικὰ ἀνακριβῆς καὶ ἐνδεικτικὸς ταυτόχρονα — τίτλος «Σχέσεις μετὰ τὴν Ἑλλάδα»).

Τὸ γεγονός ὅτι γιὰ ἓνα μεγάλο διάστημα μετὰ τὴν κατάλυση τοῦ «Ἑλληνικοῦ βασιλείου» ἡ ἔννοια «Ἑλληνικὴ γῆ» συνέχισε νὰ ὑπάρχει, δηλώνει πολλὰ γιὰ τὸ βάθος ποῦ εἶχε ἡ πολιτισμικὴ σύνδεση τῶν Ρώσων μετὰ τὸν Μεσαιωνικὸ καὶ Νέο Ἑλληνισμό, παρὰ τὶς διαταραχὲς ποῦ προέκυψαν μετὰ τὴν σύνοδο τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας καὶ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Λίγο πρὶν πάψει ὁ δεσμὸς αὐτὸς νὰ ἔχει τὴν λειτουργία τοῦ ὁμφάλου λόρου — τὸ ἄνοιγμα τοῦ Μεγάλου Πέτρου πρὸς τὴν Εὐρώπη εἶναι ἓνα ὁρατὸ ὀρόσημο — ἡ ὁρολογία τῆς ἐποχῆς ὑφίσταται μιὰ ἀξιοσημείωτη μεταβολή: ἡ ἀναφορὰ στὸ Ἑλληνισμό ἐκτοπίζεται σταδιακὰ ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ στοὺς Ἁγίους Τόπους, τὴν «Παλαιστίνην».

Μὲ ἀνάγλυφο τρόπο ἡ μεταβολὴ αὐτὴ ἀποτυπώνεται στὴν ὑπόθεση γιὰ τὴν αἵτηση τοῦ ἀρχιμανδρίτη τῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου Νεκταρίου τὸ 1691. Στὸ κείμενο τοῦ Νεκταρίου, γραμμένο ἀπ' εὐθείας στὴ ρωσικὴ γλῶσσα, ὅλοι οἱ ἱερεῖς τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς ποῦ ἐπισκέφτηκαν τὴ Μόσχα στὸ παρελθὸν ὀνομάζονται «tamoshnikh palestinskikh stran i monastirej vlasti» (τῶν ἐκεῖ παλαιστινιακῶν χωρῶν καὶ μοναστηριῶν ἀρχές). Στὸ ὑπόμνημα, στὸ τμήμα ποῦ ἀναπαράγει, ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τῶν μέσων τοῦ 17ου αἰῶνα, τὴ γνωστὴ περιγραφή τῆς παραχώρησης τοῦ μοναστηριοῦ, ἀπαντᾷ ἡ παλιὰ ἔκφραση «dlia priezhikh grecheskikh vlastej i startsov i grechan bel'tsov» (γιὰ τὶς προσερχόμενες ἑλληνικὲς ἀρχές καὶ γέροντες καὶ ἑλληνες λαϊκούς), ἐνῶ στὴν ἀποτύπωση τῆς ἐξεταστικῆς διαδικασίας τοῦ 1691 ἐπικρατεῖ ἡ ἔκφραση «palestinkije vlasti» καὶ μία φορὰ οἱ δύο ὄροι ἀναφέρονται μαζί ὡς συνώνυμοι «palestinkije grecheskije roznykh monastirej priezzhie vlasti» (παλαιστινιακὲς, ἑλληνικὲς, διαφόρων μοναστηριῶν προσερχόμενες ἀρχές)⁹⁸.

Ἡ ἀρχὴ τῆς μεταβολῆς δὲν μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ με ἀκριβεία στὰ πλαίσια τῆς εἰδικευμένης αὐτῆς ἔρευνας. Μὲ βάση τὸ κατὰστιχο 1 τοῦ ἀρχείου 52, γιὰ πρώτη φορὰ ἡ ἀναφορὰ στὴν Παλαιστίνην ἐμφανίζεται ὡς «ἀνταγωνιστικὴ» καὶ ταυτόσημη μετὰ τὴν ἀναφορὰ στὸν Ἑλληνισμό στὸν φάκελο 7178 (= 1670), ἀρ. 70, Ἰούνιος: «Ἀφίξη στὴ Μόσχα ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ παλαιστινιακὰ μοναστήρια α) Χιλανδαρίου τοῦ Ἁθῶ ἱεροδιακόνου Ἰωάσαφ, β) Σερβικῆς γῆς τῶν μονῶν Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ καὶ Ἁγίου Νικολάου ἱερομονάχων Ἐφραὶμ καὶ Ἰωάννη γιὰ τὸ ἔλεος». Στὰ ὑπὸ ἐξέταση ἔγγραφα ἡ πρώτη ἀνάλογη διατύπωση, «πασῶν τῶν Παλαιστινῶν», ἀπαντᾷ τὸ 1676, στὰ ὑπομνήματα ποῦ ἀναφέρθη-

98. 7199, ἀρ. 19, φ. 1, 5.

καν παραπάνω⁹⁹. Εἶναι σαφές ὅτι ἡ καθιέρωση καὶ ἡ χρῆση τοῦ νέου ὄρου σὲ εὐρεία πιά κλίμακα συμβαίνει στὰ χρόνια τοῦ τσάρου Θεοδώρου Ἀλεξέγεβιτς: στὸ δικό του διάταγμα τὸ 1676 ἀπαντᾷ ἡ φράση «ἔρχονταν οἱ ἑλληνικὲς ἀρχές ἀπὸ τὶς Παλαιστίνες καὶ ἔφεραν πολυάριθμα λείψανα καὶ θαυματουργεῖς εἰκόνες» καὶ ἀντίστοιχα στὸ διάταγμα, μετὰ τὸ ὁποῖο, κατόπιν παρεμβάσεως τοῦ πατριάρχη Ἰωακείμ, ἀναιρέθηκαν τὰ περιοριστικὰ μέτρα, χρησιμοποιοῦνται ἡ ἐξίσου εὐγλωττὴ ἔκφραση «οἱ ἀρχές τῆς ἑλληνικῆς Παλαιστίνης»¹⁰⁰.

Ὡς «ἑλληνικὲς παλαιστινιακὲς ἀρχές» χαρακτηρίζονται σὲ ἓναν ὄρισμὸ τῶν τσάρων Ἰβάν, Πέτρου καὶ τῆς ἀδελφῆς τους Σοφίας ὁ μητροπολίτης Λεόντιος (πρῶην Σισανίου) τῆς Μονῆς Ἰβήρων καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀχρίδος Μελέτιος¹⁰¹. Ὁ ἴδιος ὄρος χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ κάποια χρονικὴ στιγμή καὶ ἐπειτα ἀνελλιπῶς στὶς ἀναφορὲς γιὰ τὶς ἀφίξεις ἑλλήνων ἱερέων στοὺς μεθοριακοὺς σταθμοὺς τῆς Ρωσίας¹⁰². Παράδειγμα μιᾶς πρὸ ἐξειδικευμένης διατύπωσης δίνει τὸ διάταγμα τοῦ Μεγάλου Πέτρου ποῦ ἀπαγόρευε τὴν εἴσοδο στὴ Ρωσία τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν λόγῳ τοῦ πολέμου τοῦ Ἀζόβ (1696): «οἱ ἐρχόμενοι ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ γῆ παλαιστινιακοὶ (turskije zemli palestinkije) μητροπολίτες, ἀρχιεπίσκοποι, ἐπίσκοποι, ἀρχιμανδρίτες, ἡγούμενοι καὶ γέροντες (...), καθὼς καὶ Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Μακεδόνες, Βλάχοι καὶ Ρουμάνοι καὶ τῶν ἐκεῖ ἄλλων χωρῶν πραγματευτές»¹⁰³.

Ἡ ἀντικατάσταση τοῦ ὄρου «ἑλληνικὸς» ἀπὸ τὸν ὄρο «παλαιστινιακός», ἀναφορικὰ μετὰ τὴν ἴδια γεωγραφικὴ περιοχὴ, σηματοδοτεῖ τὴν ἀρχὴ μιᾶς μεγάλης πολυπτυχῆς διαδικασίας, κατὰ τὴν ὁποία κλείνει ἡ μεταβυζαντινὴ περίοδος τοῦ ρωσικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ξεκινάει ἡ ἄλλη, ἡ εὐρωπαϊκὴ. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἀνατολὴ παύει νὰ προσλαμβάνεται ὡς «Ἑλληνικὴ γῆ». Ὁ καινούργιος ὄρος δὲν εἶναι περισσότερο ἀκριβής: πρόκειται, πάλι, γιὰ μιὰ κεντρικὴ ἰδέα, μετὰ τὴν ὁποία χαρακτηρίζεται, καταχρηστικά, ἓνας εὐρύτερος, πολυπλοκὸς χώρος. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς ἰδέας εἶναι αὐτὸ ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει: μέσω τῆς ἀναφορᾶς στοὺς Ἁγίους Τόπους γίνεται ἀπολύτως σαφὴς ἡ θρησκευτικὴ τῆς διάστασης, αὐτὴ προέχει καὶ δὲν φέρει πλέον τὴ συνολικὴ φόρτιση ποῦ εἶχε ἡ ἀναφορὰ στὸν «Ἑλληνισμό» γιὰ τὴ ρωσικὴ ἱστορικὴ αὐτοσυνείδηση. Χωρὶς νὰ ἀλλάξει τὸ πεδίο, ἀλλάζουν οἱ ὄροι: δὲν πρόκειται πιά γιὰ ἐφ' ὅλης τῆς ὕλης σύνδεση, ἀλλὰ γιὰ

99. 7185 (1676), ἀρ. 1, Ὀκτωβρίου 25, φ. 7.

100. KAPTEREV, *Snoshenija*, ὁ.π., σ. 236-238.

101. 7196, ἀρ. 6, φ. 11.

102. 7191, ἀρ. 11, φ. 1, 7194, ἀρ. 9, φ. 1· ἐδῶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀναπαράγεται ἡ διατύπωση τοῦ διατάγματος τῶν τσάρων Ἰβάν, Πέτρου καὶ τῆς ἀδελφῆς τους Σοφίας (10 Μαρτίου 1683) νὰ γίνεται ἔλεγχος κατὰ πόσο οἱ ἀφικνούμενοι, «οἱ Παλαιστινιακὲς ἑλληνικὲς ἀρχές, ἀρχιμανδρίτες καὶ ἡγούμενοι», ἔχουν τὰ χρυσοβούλλα γιὰ νὰ ἐπισκέπτονται τὴ Ρωσία καὶ νὰ χορηγεῖται ἡ ἄδεια διέλευσης σὲ ὅσους τὰ παρουσιάζουν.

103. 7207, ἀρ. 2, φ. 4.

σχέσεις που έχουν μία συγκεκριμένη βάση και η βάση αυτή είναι, κατά την άποψη της Μόσχας, η επιδότηση των όμοδόξων — χωρίς δεδηλωμένες εθνογλωσσικές διακρίσεις — της υπόδουλης Ανατολής.

Θά μπορούσαμε να πούμε ότι ολοκληρώθηκε ή από παλιά ζητούμενη χειραφέτηση των Ρώσων από τους Έλληνες, οι οποίοι υπήρξαν οι οδηγοί των Ρώσων (των ανατολικών Σλάβων, γενικότερα) στον Χριστιανισμό, στην παιδεία και στα γράμματα. Υπήρξαν και αναγνωρίζονταν επί της ουσίας ως δάσκαλοι και κριτές — παρά τις άφθονες αντίθετες δηλώσεις και πράξεις ακόμη — μέχρι και το δεύτερο μισό του 17ου αιώνα.

Από την άλλη πλευρά είναι πασιφανής ο απόηχος της προοδευτικής έκκοσμίκευσης του ρωσικού κράτους: τα της εκκλησίας τείνουν και καταλήγουν, ειδικά από τις αρχές του 18ου αιώνα, να περιχαρακώνονται και να μην ρυθμίζουν πλέον το σύνολο της πολιτικής, πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής. Έν όψει της εξέλιξης αυτής ή αλλαγής στην όρολογία είναι μια από τις λεπτομέρειες που, πριν ακόμη τις θεαματικές κινήσεις του Μεγάλου Πέτρου, μαρτυρούν το τέλος μιας εποχής.

Την επιβεβαίωση των όσων έπισημάνθηκαν, με βάση ένα περιορισμένο σε έκταση και θεματολογία αρχαικό υλικό, τη συναντούμε μερικά χρόνια αργότερα. Στις 27 Οκτωβρίου του 1735 οι αρμόδιες ρωσικές υπηρεσίες συνέταξαν τα λεγόμενα «Παλαιστνιακά κατάστιχα», βάσει των οποίων, για πρώτη φορά στην ιστορία των έπαφών της Ρωσίας με την Ορθόδοξη Ανατολή, συγκροτήθηκε ο προϋπολογισμός των κρατικών δαπανών για όλες τις παροχές προς τους εκπροσώπους της Ορθόδοξης Ανατολής, συμπεριλαμβανομένων και των πατριαρχείων¹⁰⁴. Αυτή ή πρωτοβουλία για ταξινόμηση έδήλωνε την άποδοχή της παράδοσης, από την άλλη πλευρά όμως σηματοδοτούσε την «άπονεύρωση» των έπαφών, την πρόθεση για πάγια ρύθμιση σε λογαριασμούς που δεν πρόκειται πλέον να αποφέρουν σημαντικούς τόκους.

Η ακόλουθη πορεία των σχέσεων ήταν, βέβαια, κάθε άλλο παρά άγνοη ή «άτοκη». Έν κατακλείδι, ως μία ακόμη υπόθεση εργασίας, θά ήθελα να προσθέσω την εξέως παρατήρηση σχετικά με τον νέο όρο που έδραιώνεται στους μετέπειτα χρόνους. Στην υπόθεση περι «άποσπάσεως» αφιερωμάτων από τη Μονή Αγίου Νικολάου το 1688, στην αίτηση του Μιχαήλ Έρσπριν κατά του «παλαιστνιακού» μητροπολίτη Λεοντίου, όπου διατυπώνεται ο φόβος ότι ο τελευταίος θά αναχωρήσει για το Άγιον Όρος, παίρνοντας μαζί του τα όσα ο αίτών έχει αφιερώσει στη μοσχοβιτική Έλληνική Μονή, απαντούν οι εξέως εκφράσεις: «φεύ-

104. ΚΑΡΤΕΡΕΒ, *Kharakter*, ό.π., σ. 123 κ.έ. Ίδιαίτερα έντυπωσιακός, σε σχέση με τα παραπάνω, είναι ο κατάλογος των «παλαιστνιακών μοναστηριών» που έπιδιοτούνται από την κυβέρνηση κάθε 50 ή 60 έτος, ό όποιος ξεκινά με τις Μονές του Αγίου Όρους (σ. 135-136, σημ. 2).

γει και πάει στην Παλαιστίνη του», «μη τύχει και πάρει μαζί του, στην Παλαιστίνη του, εκείνη την εικόνα και τα άμφια»¹⁰⁵.

Ένας ρώσος έρευνητής διαπίστωσε πολύ αργότερα, εξετάζοντας κυρίως τα ταξιδιωτικά κείμενα των Ρώσων προς τους Αγίους Τόπους, ότι «ή ίδια ή λέξη *Παλαιστίνη* έλαβε στη γλώσσα μας την έννοια της πατρίδας, του οικείου χώρου. “Άς πάω στην Παλαστίνη μου” —λένε συχνά οι δικοί μας, άναφερόμενοι στη γενέτειρά τους»¹⁰⁶. Την ίδια αυτή έννοια —πατρίδας, αλλά και τόπου γενικώς, έκτασης, και μέλιστα μεγάλης— πιστοποιούν τα λεξικά με παραδείγματα κυρίως από τη ρωσική λογοτεχνία του 19ου αιώνα, χωρίς ώστόσο να διευκρινίζουν πότε αρχίζει αυτή ή χρήση της λέξης¹⁰⁷. Με βάση την παρούσα γλωσσολογική ύποδομη δέν θά ήταν θεμιτές περαιτέρω κρίσεις. Μπορεί, ώστόσο, να υποθεθεί ότι πρόκειται για τη μεταγενέστερη εξέλιξη ενός όρου που άνέκυψε στο μεταίχμιο των έλληνορωσικών έπαφών παλαιού τύπου και των έπαφών της Ρωσικής αυτοκρατορίας με την Ορθόδοξη Ανατολή υπό τις νέες συνθήκες του 18ου αιώνα.

105. Αρχείο 159, κατάστιχο 2, αρ. 3653, 1688, φ. 1.

106. S. PONOMAREV, *Ierusalim i Palestina o russkij literature, nauke, zhivopisi i perevodakh (Materialy dlia bibliografii)* (Η Ίερουσαλήμ και ή Παλαιστίνη στη ρωσική λογοτεχνία, έπιστήμη, ζωγραφική και στις μεταφράσεις. Στοιχεία για μια βιβλιογραφία), Αγ. Πετρούπολη 1877, σ. XVIII.

107. Βλ. λ.χ. VL. DAL, *Tolkovnyj slovar' zhivogo velikorusskogo jazyka* (Έρμηνευτικό λεξικό της ζωντανής γλώσσας της Μεγάλης Ρωσίας), δεύτερη έκδοση, τ. 3, Αγ. Πετρούπολη - Μόσχα 1882 (φωτοανατύπωση, 1980), σ. 11. *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka* (Λεξικό της σύγχρονης ρωσικής λογοτεχνικής γλώσσας), τ. 9, Μόσχα - Λένινγκραντ 1959, σ. 54-55.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Μονή Ἰβήρων - Μονή Ἀγίου Νικολάου - Γραμματεία Ἐξωτερικῶν
ὑποθέσεων (Posol'skij prikaz)

Κατάλογος ἀρχικακῶν φακέλων

Ρωσικὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο Παλαιῶν Ἐγγράφων, ἀρχεῖο τοῦ Posol'skij prikaz,
ἐνότητα 52 «Ἑλληνικὲς ὑποθέσεις», κατάστιχα 1, 4 (ρωσικὰ καὶ σλαβικὰ ἔγγραφα)

7136 (= 1627), ἀρ. 2, 4 Νοεμβρίου: Ἀφιξη στὴ Ρωσία τοῦ ἀρχιμανδρίτη Ἀκακίου τῆς Μονῆς Ἰβήρων τοῦ Ἄθω γιὰ τὸ ἔλεος τοῦ τσάρου.

7147 (1639), κατάστιχο 4, ἀρ. 26, 1 Ἰουνίου: Ἐπιστολὴ τῆς ἀδελφότητος τῆς Μονῆς Ἰβήρων πρὸς τὸν τσάρο Μιχαὴλ Θεόδωροβιτς γιὰ τὴν ἐκδοση χρυσόβουλλο (zhalovannaja gramota). Ἐστάλη μὲ τὸν ἀρχιμανδρίτη Παχώμιο καὶ τὴ συνοδεία του, τὸν κελλάρη Λεόντιο, τὸν ἀρχιδιάκονο Νεόφυτο καὶ τὸν γέροντα Ἰωάσαφ.

7148 (= 1639), ἀρ. 2, 19 Ὀκτωβρίου: Ἀφιξη στὴ Μόσχα τοῦ ἀρχιμανδρίτη τῆς Μονῆς Ἰβήρων Παχώμιου [καὶ ἄλλων]*.

7155 (= 1647), ἀρ. 14, 16 Ἰανουαρίου: Ἀφιξη στὴ Μόσχα τοῦ ἀρχιμανδρίτη Παχώμιου τῆς Μονῆς Ἰβήρων γιὰ τὸ ἔλεος, σύμφωνα μὲ τὸ χρυσόβουλλο τοῦ ἔτους 7148.

7157 (= 1648), ἀρ. 2, 22 Σεπτεμβρίου: Ἀφιξη στὴ Μόσχα τοῦ ἱερομονάχου τῆς Μονῆς Ἰβήρων Κορνηλίου μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου τῶν Ἰβήρων ποῦ φιλοτεχνήθηκε ἐκεῖ κατόπιν παραγγελίας τοῦ ἀρχιμανδρίτη τῆς Μονῆς Novopasskij Νίκωνος.

7160 (= 1652), ἀρ. 35, 20 Αὐγούστου: Ἀφιξη στὴ Μόσχα τοῦ ἀρχιμανδρίτη τῆς Μονῆς Ἰβήρων Κλήμεντος γιὰ τὸ ἔλεος, σύμφωνα μὲ τὸ χρυσόβουλλο τοῦ ἔτους 7148.

7163 (= 1655), ἀρ. 22, 11 Ἰουνίου: Ἀφιξη στὴ Μόσχα τοῦ ἀρχιμανδρίτη τῆς Μονῆς Ἰβήρων Διονυσίου, σὲ ἀντικατάσταση τοῦ ἀρχιμανδρίτη στὴν Ἑλληνικὴ Μονὴ Ἀγίου Νικολάου [καὶ ἄλλων].

* Μὲ τὴν ἐνδειξὴ αὐτὴ σηματοδοτοῦνται οἱ φάκελοι ποῦ περιέχουν ἔγγραφα ἀναφερόμενα ὄχι μόνο στοὺς Ἰβηρίτες, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλους ἐκπροσώπους τῆς ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς.

7164 (= 1655-1656), ἀρ. 1, Σεπτέμβριος-Αὐγούστος: Διαμονὴ στὴ Μόσχα τοῦ ἀρχιμανδρίτη Διονυσίου τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου.

7165 (= 1656), ἀρ. 2, Σεπτέμβριος: Διαμονὴ στὴ Μόσχα τοῦ ἀρχιμανδρίτη Διονυσίου τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου.

7165 (= 1657), ἀρ. 20, Μάιος: Ἀφιξη στὴ Μόσχα τοῦ γέροντος Ἰωαννίου τῆς Μονῆς Ἰβήρων.

7166 (= 1657), ἀρ. 2, 7 Σεπτεμβρίου: Αἴτηση τοῦ ἀρχιμανδρίτη Διονυσίου τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου γιὰ τὴ χορήγηση τοῦ σιτηρεσίου, ὅπως τὸ προηγούμενο ἔτος.

7167 (= 1659), ἀρ. 6, 3 Ἰανουαρίου: Αἴτηση τοῦ ἀρχιμανδρίτη τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου [Διονυσίου] γιὰ τὸ ἔλεος στὴν ἀδελφότητα τῆς Μονῆς Ἰβήρων.

7168 (= 1659), ἀρ. 3, 12 καὶ 13 Σεπτεμβρίου: Περὶ χορηγήσεως χρημάτων ἔναντι σιτηρεσίου στὸν ἀρχιμανδρίτη τῆς Μονῆς Ἰβήρων τοῦ Ἄθω Διονύσιο [καὶ σὲ ἄλλους].

7169 (= 1660), ἀρ. 1, 13 Σεπτεμβρίου: Διαμονὴ στὴ Μόσχα τοῦ ἀρχιμανδρίτη Διονυσίου τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου, μὲ τοὺς ἀδελφούς.

7169 (= 1661), ἀρ. 10, 25 Ἰανουαρίου: Ἀφιξη στὴ Μόσχα ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἰβήρων τοῦ ἀρχιμανδρίτη Ἰσαὰκ μὲ τοὺς ἀδελφούς σὲ ἀντικατάσταση τοῦ ἀρχιμανδρίτη Διονυσίου στὴν Ἑλληνικὴ Μονὴ Ἀγίου Νικολάου.

7171 (= 1663), ἀρ. 12, 29 Αὐγούστου: Αἴτηση τοῦ ἀρχιμανδρίτη τῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου Διονυσίου γιὰ τὴν παροχὴ στὸν ὑπηρέτη του Εὐστάθιο Ντεμέντιεβ κάρων ἕως τὴν πόλη Πουτίβλ.

7172 (= 1663-1664), ἀρ. 2, Σεπτέμβριος-Αὐγούστος: Διαμονὴ στὴ Μόσχα τῶν ἀρχιμανδριτῶν τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου Ἰσαὰκ καὶ Διονυσίου.

7173 (= 1664), ἀρ. 2, Σεπτέμβριος: Διαμονὴ στὴ Μόσχα τῶν ἀρχιμανδριτῶν τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου Ἰσαὰκ καὶ Διονυσίου.

7174 (= 1665), ἀρ. 4, Σεπτέμβριος: Διαμονὴ στὴ Μόσχα τῶν ἀρχιμανδριτῶν τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου Ἰσαὰκ καὶ Διονυσίου· σημεῖωμα τοῦ Διονυσίου γιὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ τυπικὸ στίς μονὲς τοῦ Ἄθω*.

7174 (= 1666), ἀρ. 56, 21 Ἀπριλίου: Ἀφιξη στὴ Μόσχα [ἐπιστροφὴ ἀπὸ τὴν Πομμερανία] τοῦ ἀρχιμανδρίτη Ἰσαὰκ τῆς Μονῆς Ἰβήρων [καὶ ἄλλων].

7175 (= 1666), ἀρ. 3, Σεπτέμβριος: Διαμονὴ στὴ Μόσχα τοῦ ἀρχιμανδρίτη τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου Ἰσαὰκ.

7175 (= 1666), ἀρ. 7, 8 Ὀκτωβρίου: Ἀφιξη στὴ Μόσχα τοῦ κελλάρη τῆς Μονῆς Ἰβήρων Εὐγενίου [καὶ ἄλλων].

* Βλ. KARTEREV, *Kharakter*, ὅ.π., Παράρτημα 11, σ. 563-565 καὶ, προχείρως, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Διονύσιος Ἰβηρίτης*, σ. 71.

7175 (= 1666), άρ. 11, 7 Δεκεμβρίου: Μετάφραση επιστολής προς τόν τσάρο 'Αλέξιο Μιχάηλοβιτς από την αδελφότητα τής Μονής 'Ιβήρων για την επιστροφή από τή Μόσχα στο "Άγιον "Όρος του άρχιμανδρίτη Διονυσίου.

7176 (= 1667), άρ. 3, Σεπτέμβριος: Διαμονή στη Μόσχα του άρχιμανδρίτη τής 'Ελληνικής Μονής 'Αγίου Νικολάου Σολομώντος.

7176 (= 1667), άρ. 9, 18 Σεπτεμβρίου: 'Επιστροφή από τὸ "Όρος τοῦ "Α-
θω τοῦ κελλάρη τής Μονής 'Ιβήρων Εὐγενίου και τοῦ κελλάρη τής Μονής Chu-
donskij [Κρεμλίνο] Σάββα.

7176 (= 1667), άρ. 17, 25 Νοεμβρίου: Αίτηση τοῦ άρχιμανδρίτη Σολο-
μώντος τής Μονής 'Αγίου Νικολάου περι ἐλέους στους γέροντες που ἤλθαν στη
Μονή.

7176 (= 1667), άρ. 27, 2 Δεκεμβρίου: 'Αντίγραφο τοῦ γράμματος που
ἐδόθη στους άρχιμανδρίτες Διονύσιο και Σολομώντα τής 'Ελληνικής Μονής
'Αγίου Νικολάου περι κυριότητος τής Μονής 'Αγίου Νικολάου ἐπὶ τοῦ Πτωχο-
κομείου, ἔξω ἀπὸ τὴν πύλη τής 'Υπαπαντῆς. [Στὴν ἐπιθεώρηση τοῦ άρχείου τὸ
1937 διαπιστώθηκε ὅτι ὁ φάκελος λανθάνει].

717 (= 1668), άρ. 2, 12 Σεπτεμβρίου: Περι παροχής σιτηρεσίου και ρο-
φημάτων στους διαμένοντες στη Μόσχα: α) άρχιμανδρίτες τής 'Ελληνικής Μο-
νής 'Αγίου Νικολάου Σολομώντα και Διονύσιο, β) στὸν γέροντα 'Επιφάνιο και
γ) στὸν κελλάρη τής Μονής 'Ιβήρων Εὐγένιο. [Ποικίλες αἰτήσεις και ὑπηρε-
σιακά ἔγγραφα σχετικά με τίς ἀνάγκες τής ἀδελφότητας, Σεπτέμβριος 1668 -
Φεβρουάριος 1669].

7177 (= 1668), άρ. 4, 30 'Οκτωβρίου: "Αφιξη στη Μόσχα τῶν γερόντων
τής Μονής 'Ιβήρων 'Ιωαννικίου, 'Ιωάσαφ, Μακαρίου, 'Ισαάκ και Νικηφόρου.

7177 (= 1669), άρ. 13, 18 Φεβρουαρίου: 'Υπόθεση για τὴν ἐκδοση χρυσό-
βουλλου σχετικά με τὴν κατοχή τής Μονής 'Αγίου Νικολάου, τὸν χρόνο ἐναλ-
λαγῆς τής ἱβηριτικῆς ἀποστολῆς και τὸν ἀριθμὸ μοναχῶν, κατόπιν αἰτήσεως
τοῦ άρχιμανδρίτη Διονυσίου 'Ιβηρίτη.

7177 (= 1669), άρ. 25, 17 Μαΐου: 'Αναχώρηση ἀπὸ τὴ Μόσχα τοῦ άρχι-
μανδρίτη Διονυσίου τής 'Ελληνικής Μονής 'Αγίου Νικολάου.

7177 (= 1669), άρ. 26, 19 Μαΐου: 'Αντίγραφο τοῦ χρυσόβουλλου στη Μο-
νή 'Ιβήρων [βλ. πιδ πάνω, 7177, άρ. 13].

7178 (= 1669-1670), άρ. 2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος: Διαμονή στη Μό-
σχα τοῦ άρχιμανδρίτη Σολομώντος τής 'Ελληνικής Μονής 'Αγίου Νικολάου.

7178 (= 1670), άρ. 42, 28 Φεβρουαρίου: "Αφιξη στη Μόσχα τοῦ άρχι-
μανδρίτη τής Μονής 'Ιβήρων 'Ισαάκ για τὸ ἔλεος, σύμφωνα με τὸ χρυσόβουλλο
τοῦ ἔτους 7164.

7178 (= 1670), άρ. 76, 29 Αὐγούστου: Αίτηση τοῦ άρχιμανδρίτη τής 'Ελ-
ληνικής Μονής 'Αγίου Νικολάου Σολομώντος περι ὀφειλῆς τοῦ "Ελληνα Χρι-
στοφόρου Λιμπέροφ στὸν ἱεροδιάκονο Μελέτιο.

7179 (= 1670), άρ. 54, 13 Σεπτεμβρίου: Αἰτήσεις, μεταξύ ἄλλων και τοῦ
«άρχιμανδρίτη τοῦ "Όρους "Αθω» Σολομώντος, για τὴ χορήγηση σιτηρεσίου.

7180 (= 1671), άρ. 4, 6 Σεπτεμβρίου: Αἰτήσεις για τὴ χορήγηση σιτηρε-
σίου α) στὸν άρχιμανδρίτη τής 'Ελληνικής Μονής 'Αγίου Νικολάου Σολομώντα
και στὸν κελλάρη Εὐγένιο και β) στὸν "Ελληνα ἱεροδιάκονο Μελέτιο.

7181 (= 1672), άρ. 2, 9 Σεπτεμβρίου: Αἰτήσεις για τὴ χορήγηση σιτηρε-
σίου α) στὸν άρχιμανδρίτη τής 'Ελληνικής Μονής 'Αγίου Νικολάου Σολομώντα
και στὸν κελλάρη Εὐγένιο και β) στὸν "Ελληνα ἱεροδιάκονο Μελέτιο.

Κατάστιχο 4, άρ. 59, Νοέμβριος 1672: Πρωτότυπο γράμμα προς τὸν τσά-
ρο 'Αλέξιο τοῦ άρχιμανδρίτη τής Μονής 'Ιβήρων Δαμασκηνοῦ περι ἀποστολῆς
στη Μονή 'Αγίου Νικολάου τοῦ άρχιμανδρίτη Γρηγορίου «με ἱερεῖς και γέρον-
τες, με ἱεροδιάκονο και κελλάρη και τὴ λοιπὴ συνοδεία», σὲ ἀντικατάσταση τοῦ
άρχιμανδρίτη Σολομώντος, ὁ ὁποῖος καλεῖται νὰ ἐπιστρέψει στοῦ "Άγιον "Όρος.
[Παρελήφθη στοῦ Posol'skij prikaz στις 24 Μαρτίου τοῦ 7181 (= 1673)].

7181 (= 1673), άρ. 4, 24 Μαρτίου: "Αφιξη στη Μόσχα τοῦ άρχιμανδρίτη
Γρηγορίου τής Μονής 'Ιβήρων σὲ ἀντικατάσταση τοῦ άρχιμανδρίτη Σολομώντος
στην 'Ελληνικὴ Μονή 'Αγίου Νικολάου.

7182 (= 1673), άρ. 5, 6 Σεπτεμβρίου: 'Υπόθεση για τὸ φράξιμο τῶν παρα-
θύρων που ἀνοίχθηκαν στὰ τεῖχη τοῦ Κιταί-γχορόντ, στις Μονές Σωτῆρος και
'Αγίου Νικολάου, ἔπου διαμένουν οἱ προσερχόμενοι στη Μόσχα "Ελληνες.

7182 (= 1673), άρ. 9, 24 Νοεμβρίου: Αίτηση τοῦ άρχιμανδρίτη Σολομών-
τος και τής ἀδελφότητας περι τής κουρᾶς στη Μονή 'Αγίου Νικολάου τοῦ "Ελ-
ληνα Γεωργίου τοῦ 'Ιωάννη.

7183 (= 1674), άρ. 1, Σεπτέμβριος: Διαμονή στη Μονή 'Αγίου Νικολάου
τοῦ άρχιμανδρίτη Σολομώντος.

7183 (= 1644/1675), άρ. 12, χωρὶς ἡμερομηνία: Αίτηση τοῦ κελλάρη τής
Μονής 'Ιβήρων Εὐγενίου με τοὺς ὑποτακτικούς του για τὴ χορήγηση σ' αὐτοὺς
σιτηρεσίου και ροφημάτων.

7184 (= 1675), άρ. 1, Σεπτέμβριος: Διαμονή στη Μονή 'Αγίου Νικολάου
τοῦ άρχιμανδρίτη Σολομώντος.

Κατάστιχο 4, άρ. 60, 1675, χωρὶς ἡμερομηνία: Γράμμα προς τοὺς τσάρους
'Ιωάννη και Πέτρο ἀπὸ τὴν ἀδελφότητα τής Μονής 'Ιβήρων περι τής ἀποστολῆς
στη Μονή 'Αγίου Νικολάου τοῦ άρχιμανδρίτη Εὐθυμίου σὲ ἀντικατάσταση τοῦ
άρχιμανδρίτη Σολομώντος. [Στὸ verso σημείωση παραλαβῆς: "Ἐτους 184
(= 1676), Μαΐου 22, φύλλο ἀπὸ τὴ Μονή 'Ιβήρων τοῦ "Όρους "Αθω ἐστάλη με
τὸν άρχιμανδρίτη Εὐθύμιον].

7184 (= 1676), άρ. 2, 9 Φεβρουαρίου: "Αφιξη στη Μόσχα τοῦ άρχιμαν-

δρίτη τῆς Μονῆς Ἰβήρων Εὐθύμιου σὲ ἀντικατάσταση τοῦ ἀρχιμανδρίτη Σολομῶντος στὴν Ἑλληνικὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου.

7184 (= 1676), ἀρ. 6, Μάιος: Ἀναχώρηση γιὰ προσκύνημα στὴ Λαύρα τῆς Ἁγίας Τριάδος α) τοῦ ἀρχιμανδρίτη τῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου Σολομῶντος καὶ β) τοῦ Ἑλληνα Κυρίλλου τοῦ Γεωργίου.

7185 (= 1676), ἀρ. 2, 25 Ὀκτωβρίου: Ἀναχώρηση ἀπὸ τὴ Μόσχα στὸ Ὅρος Ἄθω τοῦ ἀρχιμανδρίτη Σολομῶντος.

1679, ἀρ. 16, 2 Ὀκτωβρίου: Γράμμα τοῦ Ἑλληνα Νικολάου τοῦ Δημητρίου πρὸς τὸν ἀρχιμανδρίτη Εὐθύμιο τῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου μὲ παράπονα κατὰ τοῦ ἱερέα Νεκταρίου (στὰ ἑλληνικά).

7188 (= 1680), ἀρ. 23, 24 Μαρτίου: Ὑπόμνημα ἀπὸ τὴ Γραμματεία τοῦ Μεγάλου Παλατιοῦ (Prikaz Bol'shogo Dvortsa) γιὰ τὸν ἀρχιμανδρίτη Εὐθύμιο τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου.

7188 (= 1680), ἀρ. 28, 24 Ἀπριλίου: Αἴτηση τοῦ ἱερομόναχου Γαλακτιῶνος τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου κατὰ τοῦ Ἑλληνα Νικολάου τοῦ Εὐσταθίου περὶ τῆς μὴ ἐπιστροφῆς δανείου.

7188 (= 1680), ἀρ. 34, 6 Ἰουλίου: Αἴτημα ἀπὸ τὸ Khlebnyj prikaz νὰ σταλεῖ ἀναφορὰ γιὰ τὶς παροχὲς ποὺ ἐδόθησαν στὴν Ἑλληνικὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου ἀπὸ τὸ ἔτος 7184 ἕως τὸ 7188.

7188 (= 1680), ἀρ. 35, 11 Αὐγούστου: Αἴτηση τοῦ ἀρχιμανδρίτη Εὐθύμιου τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου περὶ τοῦ δραπετεύσαντος ἀπὸ τὴ Μονὴ γέροντος Ταρασίου.

7189 (= 1681), ἀρ. 3, 20 Ἰανουαρίου: Ἀναχώρηση ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου στὸ Ὅρος Ἄθω τοῦ ἀρχιμανδρίτη Εὐθύμιου λόγω γήρατος.

7191 (= 1683), ἀρ. 11, 11 Ἰουλίου: Ἀφιξὴ στὴ Μόσχα α) τοῦ μητροπολίτη [πρώην Σισανίου] Λεοντίου τῆς Μονῆς Ἰβήρων τοῦ Ἄθω σὲ ἀντικατάσταση τοῦ ἀρχιμανδρίτη Νεκταρίου στὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου καὶ β) τοῦ ἱερομόναχου Χρυσολόγου τῆς Μονῆς Ἰβήρων γιὰ τὸ ἔλεος.

7191 (= 1683), ἀρ. 15, 8 Αὐγούστου: Περὶ τῆς ἀποστολῆς στὸ Bol'shoj prikaz τοῦ ἐμφανισθέντος στὴν Ἑλληνικὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου Ἀθανασίου Shishmarev.

7192 (= 1683), ἀρ. 3, 16 Ὀκτωβρίου - 19 Φεβρουαρίου 7193 (= 1685): Ἀναχώρηση ἀπὸ τὴ Μόσχα τοῦ προΐσταμένου τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου Νεκταρίου.

7193 (= 1684), ἀρ. 2, 5 Ὀκτωβρίου: Αἰτήσεις τοῦ διαμένοντος στὴν Ἑλληνικὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου μητροπολίτη Λεοντίου: α) γιὰ τὸ σιτηρέσιο, β) γιὰ τὴν ἄδεια ἀναχώρησης στὸ Ὅρος Ἄθω τοῦ ἱεροδιακόνου τῆς Μονῆς Βενιαμῆν, γ) γιὰ τὴν ἀποπομπὴ ἀπὸ τὴ Μόσχα τοῦ προκατόχου τοῦ Νεκταρίου

καὶ δ) γιὰ τὴν ἀδικία ποὺ διαπράττει ὁ Ρῶσος εὐγενὴς Bashmakov στὸ μοναστηριακὸ χωριὸ Ἀλέσκινο.

Κατάστιχο 4, ἀρ. 68-69, 9 Φεβρουαρίου 1686: Πρωτότυπα γράμματα πρὸς τοὺς τσάρους Ἰωάννη καὶ Πέτρο (καὶ τὴν ἀδελφὴ τους Σοφία) ἀπὸ τὸν ἀρχιμανδρίτη Δοσίθεο καὶ τὴν ἀδελφότητά τῆς Μονῆς Ἰβήρων γιὰ τὴν ἀποστολὴ στὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τοῦ ἀρχιμανδρίτη Νεκταρίου σὲ ἀντικατάσταση τοῦ ἀρχιερέα Λεοντίου.

7194 (= 1686), ἀρ. 9, 17 Ἰουνίου: Ἀφιξὴ στὴ Μόσχα τοῦ ἀρχιμανδρίτη Νεκταρίου τῆς Μονῆς Ἰβήρων σὲ ἀντικατάσταση τοῦ μητροπολίτη Λεοντίου.

7196 (= 1687), ἀρ. 6, 26 Ὀκτωβρίου: Ὑπόμνημα γιὰ τὴ διαμονὴ στὴ Ρωσία τοῦ μητροπολίτη τῆς Μονῆς Ἰβήρων Λεοντίου [καὶ ἄλλων].

7198 (= 1689), ἀρ. 1, 27 Νοεμβρίου: Ἀφιξὴ στὴ Μόσχα τοῦ ἱερομόναχου Παρθενίου ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἰβήρων τοῦ Ἄθω [καὶ ἄλλων].

7198 (= 1690), ἀρ. 8, 26 Ἰουλίου: Ἀπαγόρευση στὸν ἀρχιμανδρίτη Νεκτάριο τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου νὰ δέχεται νὰ μένουν στὴ Μονὴ ἢ νὰ μπαίνουν στὴν ἐκκλησία οἱ ρωμαιοκαθολικοὶ καὶ οἱ Ἀρμένιοι.

7199 (= 1691), ἀρ. 19, 19 Ἰανουαρίου: Αἴτηση τοῦ ἀρχιμανδρίτη Νεκταρίου τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου περὶ τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς ἀδελφότητος ἀπὸ τὴ φιλοξενία τῶν «παλαιστινιακῶν» ἱερέων.

7199 (= 1691), ἀρ. 36, 17 Ἰουλίου: Αἴτηση τοῦ ἱεροδιακόνου Ἡσαΐα τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου νὰ τοῦ χορηγηθεῖ ἡ ἄδεια νὰ ταξιδέψει στὴν Πολωνία.

(;) 7202 (= 1694), ἀρ. 28, 29 Ἀπριλίου: Ἀφιξὴ στὴ Μόσχα ἀπὸ τὴ Μακεδονικὴ γῆ τοῦ ἀρχιμανδρίτη Εὐθύμιου τῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου Μεγάλῃ Κεφαλῇ γιὰ τὰ ἐλέη.

7202 (= 1693), ἀρ. 38, 15 Ὀκτωβρίου: Αἴτηση τοῦ Ἀββακοῦμ Ροντιόνοβ κατὰ τοῦ διακόνου τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου Βενιαμῆν.

Κατάστιχο 4, ἀρ. 73, 1694: Πρωτότυπο γράμμα πρὸς τοὺς τσάρους Ἰωάννη καὶ Πέτρο ἀπὸ τὸν ἀρχιμανδρίτη Σάββα καὶ τὴν ἀδελφότητά τῆς Μονῆς Ἰβήρων γιὰ τὴν ἀποστολὴ στὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τοῦ ἀρχιμανδρίτη Ἀβερκίου σὲ ἀντικατάσταση τοῦ ἀρχιμανδρίτη Νεκταρίου. [Σημείωση κάτω ἀπὸ τὴν ὑπογραφή (στὰ ρωσικά): «Φύλλο τῆς Μονῆς Ἰβήρων τοῦ Ἁγίου Ὅρους τοῦ Ἄθω. Ἐστάλη μὲ τὸν ἀρχιμανδρίτη Ἀβέρκιο τὸ παρὸν ἔτος 7203 (= 1694), Δεκεμβρίου 27η, ὁ ὁποῖος ὁ ἀρχιμανδρίτης ἦλθε νὰ ἀντικαταστήσει τὸν προηγούμενο ἀρχιμανδρίτη τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου Νεκτάριο»].

7203 (= 1694), ἀρ. 3, 11 Δεκεμβρίου: Ἀφιξὴ στὴ Μόσχα τοῦ ἀρχιμανδρίτη Ἀβερκίου τῆς Μονῆς Ἰβήρων [καὶ ἄλλων].

7204 (= 1696), ἀρ. 22, 10 Φεβρουαρίου: Αἴτηση τοῦ ἀρχιμανδρίτη Ἀβερκίου τῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου γιὰ τὴν ἐπιστροφή εἰς τὰ ἴδια τοῦ ἀρχιμανδρίτη Νεκταρίου καὶ τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς Μονῆς ἀπὸ τὴ φιλοξενία τοῦ ἀρχι-

μανδρίτη τῆς Μονῆς Βατοπεδίου, τοῦ ἡγουμένου ἀπὸ «τῆ μακεδονικῆ χώρα» καὶ τοῦ κελλάρη Δαμιανοῦ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.

1705 (= 1696), ἀρ. 1, 10 Σεπτεμβρίου: Αἴτηση τοῦ μοναχοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου Νεοφύτου [προϊσταμένου τῆς ἀδελφότητος μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀβερκίου ἕως τὴν ἀφιξὴ τοῦ Ἀκακίου Ἰβήριτη] νὰ ἐκδοθεῖ εἰδικὸ διάταγμα ὥστε οἱ ἐρχόμενοι ἀπὸ τὶς «Παλαιστνιακῆς χώρες» νὰ μὴν ἐγκαθίστανται στὴ Μονή, καθὼς ἔχει περιπέσει σὲ μεγάλη ἔνδεια.

1706 (= 1698), ἀρ. 12, 24 Μαρτίου: Ἀναφορὰ τοῦ προϊσταμένου τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Νεοφύτου γιὰ τὴν ἐξαφάνιση ἀπὸ τὴ Μονὴ τοῦ ἀρχιμανδρίτη Φιλήμονος τῆς νήσου Σάμου.

1706 (= 1698), ἀρ. 19, 2 Αὐγούστου: Αἴτηση τῶν Ἑλλήνων «καπιτάνων» Σταματίου τοῦ Ἐμμανουὴλ καὶ Ἀνδρέα τοῦ Πέτρου, οἱ ὅποιοι κατευθύνονται πρὸς τὴν πόλη Βορόνεζ, νὰ τοὺς δοθεῖ γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ψαλμωδία ὁ ἱερομόναχος Καλλίνικος ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Μονή.

Κατάστιχο 4, ἀρ. 701, ἀχρονολόγητο: Πρωτότυπο γράμμα πρὸς τὸν Μέγα Πέτρο ἀπὸ τὸν ἡγούμενο Σαμουὴλ καὶ τὴν ἀδελφότητα τῆς Μονῆς Ἰβήρων γιὰ τὴν ἀποστολὴ στὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τοῦ ἀρχιμανδρίτη Ἀκακίου (στὰ ἑλληνικά). Ὑπογραφή: *ὁ καθηγούμενος τῆς ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μεγάλης μονῆς τῶν Ἰβήρων Σαμουὴλ ἱερομόναχος καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφοὶ καὶ εὐτελεῖς δούλοι αὐτῆς καὶ πρὸς θεὸν εὐχέται.* [Σημείωση στὸ κάτω μέρος τοῦ φύλλου (στὰ ρωσικά): «Φύλλο τῆς («Συναϊτικῆς»: διαγράφηκε) Μονῆς Ἰβήρων τοῦ Ὁρους Ἄθω τοῦ ἀρχιμανδρίτη Ἀκακίου, τὸ ὁποῖο ἔφερε τὸ παρὸν ἔτος 207 (= 1699), Μαρτίου 15η)].

1707 (= 1698), ἀρ. 2, 5 Νοεμβρίου: Ἀφιξὴ στὴ Μόσχα τοῦ ἀρχιμανδρίτη Ἀκακίου τῆς Μονῆς Ἰβήρων στὴ θέσῃ τοῦ ἀποθανόντος ἀρχιμανδρίτη Ἀβερκίου τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου.

1707 (= 1698), ἀρ. 12, 14 Δεκεμβρίου: Ὑπόμνημα ἀπὸ τὸ Vladimirskij Sudnyj prikaz περὶ ἀποστολῆς ἐκεῖ τῶν εὐρισκόμενων στὴ Μόσχα, στὴν Ἑλληνικὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου, ἱερομονάχου Γερμανοῦ, ἱεροδιακόνου Κοσμά, μοναχοῦ Ἡρωδίωνα καὶ τοῦ Δημητρίου, υἱοῦ Κωνσταντίνου Ρατζῆ, καὶ ἄλλων Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἐξέταση ἑλληνικῶν γραμμάτων.

(;) 1700, ἀρ. 12, 12 Ὀκτωβρίου: Σύλληψη καὶ ἀνάκριση τοῦ Ἑλλήνα Ἀντωνίου τοῦ Πέτρου, ὁ ὁποῖος δραπέτευσε ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου.

1701, ἀρ. 13, 8 Μαΐου, 31 Ἰουλίου: Αἴτηση τοῦ ἀρχιμανδρίτη Ἀκακίου τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου α) περὶ τῆς ὀφειλῆς στὴ Μονὴ τοῦ Ρώσου Ἰλίν καὶ β) περὶ τοῦ ὅτι ἡ Μονὴ δὲν ὑπάγεται στὴ δικαιοδοσία τῆς Γραμματείας τῶν μοναστηριακῶν ὑποθέσεων (Monastyrskij prikaz).

1703, ἀρ. 22, 3 Μαρτίου: Αἴτηση τοῦ ἀρχιμανδρίτη Ἀκακίου τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου νὰ τοῦ ἐπιδοθεῖ τὸ βιβλίον ὑπομνημάτων γιὰ τὴ

Μονὴ Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ ποὺ δωρήθηκε στὴν ἀδελφότητα τὸ ἔτος 7173 (1664-1665).

1704, ἀρ. 24, 1 Ἀπριλίου: Γράμμα πρὸς τὸν ἀρχιμανδρίτη τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου τοῦ «καπιτάνου» Ματθαίου Μιλάντοβ περὶ ἐπιδόσεως σ' αὐτὸν τῶν ἀποσκευῶν ποὺ εἶχε ἀφήσει ἐκεῖ γιὰ φύλαξή ὁ ἀδελφός του.

1705, ἀρ. 16, 19 Ἰουνίου: Βιβλία, θεωρημένα ἀπὸ τὸν Σεμιὸν Μπεστούζεβ-Ριούμιν καὶ τὸν Ἀθανάσιο Κούροβ, γιὰ τὴ γῆ ποὺ ἀνήκει στὴν Ἑλληνικὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου καὶ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὶς πύλες Ἁγίου Πέτρου καὶ Ὑπαπαντῆς, στὸ Πτωχοκομεῖο ἀντίγραφα τῶν συμβολαίων καὶ κατάστιχα τῶν ἐνοικιαστῶν τῆς μοναστηριακῆς ἐκείνης γῆς.

1706, ἀρ. 27, 28 Νοεμβρίου: Ἀφιξὴ στὴ Μόσχα τοῦ ἀρχιμανδρίτη Σαμουὴλ τῆς Μονῆς Ἰβήρων σὲ ἀντικατάσταση τοῦ ἀρχιμανδρίτη Ἀκακίου στὴν Ἑλληνικὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου.

1707, ἀρ. 20, 25 Ὀκτωβρίου: Ἀφιξὴ στὴ Μόσχα τοῦ ἀρχιμανδρίτη τῆς Μονῆς Ἰβήρων Κυπριανοῦ γιὰ νὰ ἀναλάβει τὴν ἐπιστοασία τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου στὴ θέσῃ τοῦ ἀρχιμανδρίτη Ἀκακίου.

1708, ἀρ. 18, 21 Ἰουνίου: Αἴτηση τῶν ἀρχιμανδριτῶν τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου α) Ἀκακίου γιὰ τὴν ἄδεια ἀναχώρησης στὸ Ὄρος Ἄθω καὶ β) Κυπριανοῦ γιὰ τὴ χορήγηση σ' αὐτὸν καὶ τὴν ἀδελφότητα χρημάτων ἐναντι σιτηρεσίου.

1708, ἀρ. 25, 20 Δεκεμβρίου: Αἴτηση τοῦ ἀρχιμανδρίτη τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου Κυπριανοῦ περὶ τοῦ δραπετεύσαντος ἀπὸ τὴ Μονὴ διακόνου Καλλίνικου.

1709, ἀρ. 17, 23 Αὐγούστου: Αἴτηση τοῦ ἀρχιμανδρίτη τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου [Κυπριανοῦ] στὴ Μόσχα κατὰ τοῦ Ρώσου Καμπάνοβ γιὰ τὴν ὀφειλὴ του πρὸς τὴ Μονή.

1710, ἀρ. 3, 25 Ἰανουαρίου, 12 Ἰουλίου: Αἴτηση τοῦ ἀρχιμανδρίτη τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου Κυπριανοῦ α) γιὰ τὴ φοροαπαλλαγὴ τῆς μοναστηριακῆς γῆς καὶ β) γιὰ τὴν ἐπιθεώρηση στὸ κτῆμα τῆς Μονῆς ποὺ βρίσκεται στὰ περίχωρα τῆς πόλης.

1712, ἀρ. 12, 3 Ἰουνίου: Αἴτηση τοῦ ἀρχιμανδρίτη τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου Κυπριανοῦ γιὰ τὴν ἀναζήτησιν τοῦ Ἑλλήνα Πασχάλη τοῦ Ἀλεξάνδρου Χρόμοβ, ὁ ὁποῖος δραπέτευσε στὴν πόλη Ἀστραχαν μαζὶ μὲ κάποιους Ἀρμένιους.

1714, ἀρ. 22, 11 Μαρτίου: Αἴτηση τοῦ ἀρχιμανδρίτη τῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου [Κυπριανοῦ] κατὰ τοῦ Ρώσου Σουντακόβ περὶ τῆς ὀφειλῆς του στὴ Μονή.

Κατάστιχο 4, ἀρ. 80, 20 Μαΐου 1715: Πρωτότυπο γράμμα πρὸς τὸν Μέγα Πέτρο ἀπὸ τὴν ἀδελφότητα τῆς Μονῆς Ἰβήρων γιὰ τὴν ἀποστολὴ στὴ Μονὴ Ἀ-

γίου Νικολάου τοῦ ἀρχιμανδρίτη Παρθενίου σὲ ἀντικατάσταση τοῦ ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ.

1716, ἀρ. 1, 11 Ἰανουαρίου: Ἀφιξὴ ἀπὸ τῆς Μονῆς Ἰβήρων στὴν Ἑλληνικὴ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τοῦ ἀρχιμανδρίτη Παρθενίου σὲ ἀντικατάσταση τοῦ προηγούμενου ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ.

1716, ἀρ. 20, 17 Σεπτεμβρίου: Αἴτηση τοῦ προηγούμενου ἀρχιμανδρίτη τῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου [Κυπριανοῦ] νὰ ἐπισκεφθεῖ τὶς Μονὲς Ἀναστάσεως καὶ Ἁγίου Σάββα.

1717, Ἀπρίλιος: Ἀναχώρηση ἀπὸ τὴ Μόσχα στὴ Μονὴ Ἰβήρων τοῦ ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ.

1717, ἀρ. 19, 12 Αὐγούστου: Αἴτηση τοῦ ἀρχιμανδρίτη Παρθενίου τῆς Ἑλληνικῆς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου γιὰ τὴν ἄδεια οἰκοδομῆς στὸ κτῆμα ποῦ εἶναι στὰ προάστεια τῆς Μόσχας, ἔξω ἀπὸ τὴν Πύλη τοῦ Ἁγίου Πέτρου, στὸ Πτωχοκομεῖο.

1718, ἀρ. 18, 15 Μαΐου: Ἀναχώρηση ἀπὸ τὴ Μόσχα στὴ Μονὴ Ἰβήρων τοῦ ἱερομονάχου Θεοδοσίου.

1718, ἀρ. 20, Ἀπρίλιος: Ἀναχώρηση ἀπὸ τὴ Μόσχα στὴ Μονὴ Ἰβήρων τῶν ἱερομονάχων Συνεσίου, Δαβίδ καὶ Σεραφεῖμ.

ΕΛΕΝΗ ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

(16ος - 19ος αἰ.)

Ἡ περιηγητικὴ ἢ ταξιδιωτικὴ φιλολογία ἦταν στοὺς νεότερους χρόνους, καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι καὶ σήμερα, ἓνα πολὺ δημοφιλὲς εἶδος κυρίως στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τῆς Δύσης. Ἡ περιγραφή ξένων τόπων καὶ πολιτισμῶν ἀποτελοῦσε ἓνα ἐξαιρετικὰ γοητευτικὸ ἀνάγνωσμα ποῦ εἶχε ταυτόχρονα διδακτικὸ καὶ χρηστικὸ χαρακτήρα. Ἐπέτρεπε στοὺς ἀναγνώστες τῆς ὄχι μόνον νὰ ἐκανοποιήσουν τὴ διανοητικὴ τους περιέργεια γιὰ τόπους καὶ ἀνθρώπους πολὺ λίγα γνωστούς, ἢ συχνὰ καὶ τελείως ἄγνωστους, καὶ συγχρόνως νὰ τερφθοῦν ἀπὸ τὰ θαυμαστὰ καὶ ἀξιοπεριέργα ποῦ περιγράφονταν. Παράλληλα, παρεῖχε μεγάλο πλοῦτο πληροφοριῶν γεωγραφικῶν, ἱστορικῶν, πολιτιστικῶν, οἰκονομικῶν κλπ., ἀλλὰ καὶ πρακτικὲς πληροφορίες καὶ συμβουλὲς ἰδιαιτέρα χρήσιμες γιὰ τοὺς μελλοντικοὺς ταξιδιωτῆς. Δὲν εἶναι περιέργο λοιπὸν ποῦ τὸ εἶδος αὐτὸ γνώρισε μεγάλη ἀκμὴ ἐπὶ τόσους αἰῶνες, ὅσο ἡ ἀνθρωπότητα δὲν εἶχε τὴ σημερινὴ τεχνολογικὴ ἐξέλιξη ποῦ μίκρυνε τὰ ὅρια τοῦ κόσμου, διευκόλυνε ἀπίστευτα τὰ ταξίδια, καὶ ἀκόμη μὲ τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας καὶ τὸ διαδίκτυο ἔφερε τὸν κόσμο μέσα στὰ σπίτια μας.

Σήμερα, ἡ ταξιδιωτικὴ φιλολογία ἀνθεῖ μὲ διαφορετικὸ ἴσως τρόπο. Οἱ ταξιδιωτικοὶ ὁδηγοί, ἀπαραίτητο ἐφόδιο τοῦ τουρίστα, ἀποτελοῦν ἓνα ξεχωριστὸ καὶ ἐξαιρετικὰ ἐπικερδῆ τομέα τῆς ἐκδοτικῆς δραστηριότητος. Τὸ κοινὸ δὲν ἔπαψε ἐξάλλου νὰ γοητεύεται ἀπὸ τὸ ταξιδιωτικὸ βιβλίον ποῦ, ὅπως καὶ παλαιότερα, παρουσιάζει ἐντυπώσεις ἀπὸ διάφορους τόπους καὶ τοὺς κατοίκους τους, ἀλλὰ καὶ γεγονότα ποῦ σχετίζονται μ' αὐτούς, ὅπως γίνονται ἀντιληπτὰ στὴν ἐποχὴ μας ἀπὸ τὴν προσωπικὴ εὐαισθησία τῶν σύγχρονων ταξιδιωτῶν.

Στὴν Ἑλλάδα, σ' ἀντίθεση μὲ ὅ,τι συμβαίνει στὸ ἐξωτερικὸ, τὸ εἶδος αὐτὸ δὲν εἶχε ἰδιαιτέρη ἀπήχηση. Γνώρισε μιὰν ἀκμὴ κατὰ τὸ μεσοπόλεμο καὶ περὶ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα μας μὲ τὶς ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις τοῦ Οὐράνη, τοῦ Θεοτοκά, τοῦ Καζαντζάκη, ποῦ εἶχαν κάποια ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία, ἀλλὰ, ἂν καὶ οἱ ἐκδόσεις ταξιδιωτικῶν ἐντυπώσεων δὲν σταμάτησαν ποτέ, ἡ ἀπήχηση τους στὸ εὐρύτερο ἀναγνωστικὸ κοινὸ ἦταν σχετικὰ μικρὴ, τουλάχιστον συγκρινόμενῃ μὲ τὰ ἐπικρατοῦντα σὲ ἄλλες χῶρες τῆς Εὐρώπης.

Ἡ ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία τῶν περασμένων αἰώνων, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ φιλολογικὸ τῆς ἐνδιαφέρον, ἀποτελεῖ σημαντικὴ πηγὴ γιὰ πολλὰς ἄλλες ἐπιστῆμες καθὼς περιέχει πλῆθος πληροφοριῶν χρήσιμων στοὺς ἱστορικούς, τοὺς λαογράφους, τοὺς ἀρχαιολόγους κλπ. Ἰδιαίτερα τὰ τελευταῖα χρόνια τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν περιηγητισμὸ καὶ τὴν περιηγητικὴ φιλολογία ὡς ἱστορικὴ πηγὴ γιὰ τὴ νοτιοανατολικὴ Μεσόγειο εἶναι ζωηρότερο ἀπὸ ποτέ. Ἔτσι, ἡ ἐπιστημονικὴ ἐξέταση τῆς ξένης περιηγητικῆς φιλολογίας ποὺ ἀφορᾷ τὸν εὐρύτερο ἑλλαδικὸ χῶρο ἔχει προχωρήσει σημαντικὰ στὸν τόπο μας.

Δυστυχῶς, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὴν ἔρευνα καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀξιοποίηση τῆς ἑλληνικῆς παραγωγῆς, σὲ ἀντίθεση καὶ πάλι μὲ ὅ,τι συμβαίνει ἐκτὸς Ἑλλάδος, ὅπου τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐπιστημόνων κάθε χώρας στρέφεται πρωτίστως στοὺς ταξιδιωτὲς τοῦ τόπου τους καὶ τὸ ἔργο τους. Σὲ λίγους εἶναι γνωστὸ ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ὑπῆρξαν καὶ Ἕλληνες τῶν ἀμέσως προηγούμενων αἰώνων ποὺ μᾶς ἀφησαν ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις. Καὶ πάλι στοὺς περισσότερους ἀπὸ αὐτοὺς ἴσως νὰ εἶναι γνωστὰ μόνον ἓνα ἢ δύο ὀνόματα, ὅπως π.χ. τοῦ Νίκανδρου Νούκιου. Γενικά, ὁ προβληματισμὸς γύρω ἀπὸ τὴν παραγωγή ἑλληνικῶν περιηγητικῶν κειμένων εἶναι ἐξαιρετικὰ περιορισμένος καὶ οἱ σχετικὲς ἐργασίες ἐλάχιστες. Ἡ πρώτη μεγάλη (πεντάτομη) ἐργασία γιὰ τὸ θέμα, στὴν οὐσία μία ἀνθολογία ταξιδιωτικῶν κειμένων ἀλλὰ μὲ ἐκτεταμένους εἰσαγωγές, ἀφιερώνει στὴν ὑπὸ ἐξέταση περίοδο μόνον τὸν πρῶτο τόμο¹.

Καθὼς τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι πολὺ γενικὸ, τὰ πρὸς διερεύνηση, παρουσίαση καὶ ἀξιολόγηση ζητήματα περιμένουν ἀκόμη αὐτοὺς ποὺ θὰ ἀσχοληθοῦν εἰδικὰ μαζί τους.

Ἐμμεσα, καὶ πάλι ὄχι διεξοδικὰ, κάποια ἑλληνικὰ ταξιδιωτικὰ κείμενα ἔχουν ἐξεταστῆ ὡς προδρομικά, ἢ σὲ μικρότερο βαθμὸ ὡς πηγές, τῶν σχετικά ὀλιγάριθμων ἑλληνικῶν γεωγραφικῶν βιβλίων. Βεβαίως, οἱ σημαντικότεροι Ἕλληνες γεωγράφοι τοῦ 18ου αἰ., ὁ Μελέτιος καὶ οἱ Δημητρίεις, ἐνσωματώνουν στὰ ἔργα τους στοιχεῖα ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἐξ αὐτοψίας γνώση κάποιων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδας, ἀλλὰ καὶ τῆς Βουλγαρίας². Ἡ συνειδητὴ ὅμως χρῆση τοῦ ὕλικου τους στὴ σύνθεση τῆς Γεωγραφίας τους μᾶς κάνει νὰ θεωροῦμε τὰ σχετικὰ κείμενα ἀποκλειστικὰ ὡς γεωγραφικά.

Πρὶν προχωρήσουμε θὰ πρέπει νὰ διευκρινιστῆ πὼς θεωροῦμε ὅτι ἡ ἀκριβῆς ἔννοια τοῦ ὅρου περιηγητικὴ φιλολογία, τουλάχιστον γιὰ τοὺς προηγούμε-

1. ANNITAE Π. ΠΑΝΑΡΕΤΟΥ, *Ἑλληνικὴ Ταξιδιωτικὴ Λογοτεχνία. Ἡ μακρὰ πορεία τῶν ἀρχῶν ὡς τὸν 19ο αἰώνα*, 1, Πρόλογος Ζὰκ Λακαριέρ, Ἀθήνα 1995.

2. Βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Μελέτιος (Μήτρος) Ἀθηναῖος, ὁ Γεωγράφος (1661-1714). Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ Βίου καὶ τοῦ ἔργου του καὶ γενικότερα τῆς ἐποχῆς τοῦ πρώτου Διαφωτισμοῦ*, Ἀθήνα 1990, τόμ. 1, σ. 460-500· τόμ. 2, σ. 760 κ.ἐξ. ΔΑΝΙΗΛ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ - ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑ, *Γεωγραφία Νεωτερικῆ. Περὶ τῆς Ἑλλάδος*, ἐπιμέλεια Αἰκ. Κουμαριανού, Ἀθήνα 1970, σ. 23-24, 29.

νους αἰῶνες, εἶναι πολὺ εὐρεία καὶ καλύπτει μία ποικιλία μὴ μυθιστορηματικῶν κειμένων, πεζῶν ἢ ποιητικῶν, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἓνα οὐσιῶδες κοινὸ χαρακτηριστικό: ὅτι ἡ συγγραφή τους ὑπῆρξε συνέπεια τῶν ταξιδιῶν τῶν συγγραφέων τους σ' ἓναν ἢ περισσότερους τόπους, καὶ ὅτι τὰ ἔργα παρέχουν τίς ἐξ αὐτοψίας περιγραφὲς περιοχῶν ποὺ ἐπισκέφθηκαν οἱ συγγραφεῖς τους, τίς ἐμπειρίες καὶ τίς ἀντιλήψεις τους σὲ σχέση μὲ τὸ χῶρο καὶ τοὺς κατοίκους του, καθὼς καὶ τίς πάσης φύσεως κοινωνικὲς, οἰκονομικὲς, πολιτικὲς, πολιτιστικὲς δομὲς καὶ δραστηριότητες ποὺ συνάντησαν ἐκεῖ. Ἐπομένως, ἐκτὸς ἀπὸ τίς καθ' αὐτὸ ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις, στὸ εἶδος αὐτὸ μποροῦν νὰ περιληφθοῦν ὁδοιπορικά, ἀπομνημονεύματα, ἡμερολόγια, χωρογραφίες, κι ἀκόμη ἰδιωτικὴ, καὶ σὲ μερικὲς περιπτώσεις καὶ ἐπίσημη ἀλληλογραφία, ὑπομνήματα, ἐκθέσεις κλπ.³

Εἶναι βεβαίως φανερό ὅτι, ἐνῶ τὰ ταξίδια τοῦ γνήσιου περιηγητῆ ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα γίνονταν «θεωρίας εἵνεκεν», στὴ νεότερη Ἑλλάδα οἱ ἐπικρατούσες συνθήκες καθιστοῦσαν τίς περιηγήσεις τοῦ εἶδους αὐτοῦ μὴ ἐξαιρετικὴ πολυτέλεια, ὄχι βέβαια ἀδύνατη ἢ ἀνήκουστη, ἀλλὰ πάντως σπάνια. Ὁ σκοπὸς τῶν ταξιδιῶν καὶ ἡ σπουδαιότητα τῶν ἔργων τῶν ἀρχαίων περιηγητῶν ἦταν γνωστὰ στοὺς λόγιους Νεοέλληνες. Φανερὴ ἦταν ἐπίσης γι' αὐτοὺς ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὰ γνήσια περιηγητικὰ ταξίδια, ποὺ ἀναλαμβάνονταν ἀπὸ τοὺς σύγχρονους τους Εὐρωπαίους, καὶ στὰ ταξίδια ποὺ γιὰ ποικίλους πρακτικοὺς λόγους πραγματοποιοῦσαν οἱ Ἕλληνες. Ἡ σημασία τοῦ περιηγητισμοῦ ἀποκοιτοῦσε ἰδιαίτερη σημασία ὅσο ἀξάνονταν οἱ Εὐρωπαῖοι περιηγητὲς καὶ παράλληλα οἱ ἐκδόσεις τῶν καρπῶν τῶν ταξιδιῶν τους.

Πρῶτος ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων περιέγραψε αὐτὴ τὴ διαφορὰ καὶ ἐπισήμανε τίς αἰτίες τῆς, σημειώνοντας παράλληλα τὸ ὄφελος ποὺ προσπορίζονταν οἱ Δυτικοευρωπαῖοι ἀπὸ τίς ἐκδόσεις τῶν περιηγητικῶν κειμένων σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς Ἕλληνες ποὺ στεροῦνταν αὐτὴ τὴν πηγὴ γνώσεων. «Ὅσοι μὲν τῶν ἄλλων γενῶν, εὐπατριῶναι ταῖς εἰς περιήγησιν δαπάναις ἀποχρώντων εὐποροῦντες χρημάτων τῆς γεννησάσης ἐκδημοῦσι, καὶ γῆς ἀπανταχόσε στελλόμενοι πολλῶν ἀνθρώπων ἴδον ἄστεα, καὶ νόον ἔγνωσαν, τούτων μετὰ τὴν ἐπάνοδον οἱ μὲν πλείους, ὧν αὐτόπται γεγόνασιν, ἢ ἀκροαταί, τοῖς ὀμῆληξι μεταδιδάσσι, καὶ ποιοῦσι τῆς αὐτῆς θεωρίας, καὶ τῶν ἀκουσμάτων, καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων κοινωνοῦσι. Ἐνιοὶ δὲ ταῖς οἰκείαις διαλέκτοις τῆ γραφῆ τὰς μῆμας παρατιθέμενοι, ὥσανει πλοῦτον ἀναφαίρετον εἰς διηνεκῆ κληρονομίαν τοῖς ἔπειτα καταλιμπάνουσι, τὸ κοινὸν εὐεργετήσαντες. ἐν δὲ τῷ Ἑλλήνων γένει, ἀφ' ὅτου τῆ ἑσχατιᾷ περιπέπτωκε τῆς δεινῆς αἰχμαλωσίας, οἱ τῶν εὐγενῶν παῖδες προσόδων ἀμοιροῦντες, δι' ἔνδειαν τῶν καθ' ἡμέραν ταῖς περὶ τῶν αὐτῶν αὐ-

3. Πρβλ. ΕΛΛΗΝΗΣ ΑΓΓΕΛΟΜΑΘΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, «Περιηγητικὰ χειρόγραφα: προτάσεις γιὰ τὴν ἀξιοποίησή τους ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἔρευνα», *Τετράδια Ἐργασίας 17, Περιηγητικὰ Θέματα, Ὑποδομὴ καὶ προσεγγίσεις*, Ἀθήνα 1993, σ. 444-445.

τάρκειαν μερίμναις ἀεννάως περισπῶνται, καὶ τὰ πρὸς τὸν βίον διαρκοῦντα ποικίλαις διαπονήσεσι προσποιούμενοι, τοῖς ὀρίοις τῶν ἐνεγκαιμένων χωρίων ἐγκλείεσθαι, καὶ καθείργυσθαι ὑπὸ βίας ὠθοῦνται, εἰ δ' ἄνποτε καὶ τις ἐξ αὐτῶν ἀποδημοίη, οὐ φιλομαθείας, ἀλλ' ἐμπορίας ἔνεκεν ἄπεισι». Καὶ ὁ Μαυροκορδάτος ὀλοκληρώνει τὴ σκέψη του μὲ τὰ ἀκόλουθα: «... τούτων οὖν ἔνεκα παῖδες Ἑλλήνων εὐφύιας τε δξυτάτης, καὶ μνήμης ἐγκρατεστάτης προτερήμασι, καὶ κρίσεως ἐμβριθοῦς πλεονεκτήματι μὴδ' ὄτουοῦν ἀπολειπόμενοι, διὰ τὸν ἐπικείμενον ζυγὸν τῶν τε ἀπὸ τῆς περιηγήσεως, τῶν ἀπὸ τῆς ἀναγνώσεως εἰδήσεων λίαν αὐτοὶ σπανίζουσι, καὶ τὰς ἐν τῇ οἰκουμένη ἀρχὰς καὶ τε μοναρχίας, καὶ βασιλείας, καὶ τε ἀριστοκρατίας, καὶ δημοκρατίας σχεδὸν ἀγνοοῦσι, καὶ μὴ μόνον τὰ τό γε νῦν ἔχον ἐν αὐταῖς πεπραγμένα παρά τε πολέμου καὶ εἰρήνης καιροῦς, ἀλλὰ μικροῦ δεῖν τὰ ἐκ πολλοῦ γενόμενα καλῶς οὐκ ἴσασιν. ἀλλὰ τοῦτό γε τοῦ παρόντος αὐτῶν καταστήματος, καὶ τῆς ἀδυναμίας ἐστὶ πλημμέλημα, ἀλλ' οὐ τῆς φύσεως ἀμάρτημα, οὐδέ γε μὴν τῆς προαιρέσεως»⁴.

Μολονότι δὲν μπορεῖ νὰ θεωρήσει κανεὶς πὼς οἱ ἀπόψεις τοῦ Μαυροκορδάτου ἀντανακλοῦσαν ἓνα εὐρύτερο προβληματισμὸ τῶν συγχρόνων του, εἶναι φανερό ὅτι παρουσιάζουν πολὺ χαρακτηριστικὰ τὶς διαθέσεις ἀλλὰ καὶ τοὺς περιορισμοὺς μιᾶς ἀναπτυσσόμενης πνευματικῆς ἐλίτ πού πολὺ δύσκολα μπορεῖ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τοὺς ἀντικειμενικοὺς περιορισμοὺς πού τῆς ἐπέβαλλαν οἱ συνθήκες τῆς ἐποχῆς τῆς. Καὶ ἀργότερα ἄλλοι Ἕλληνες τοῦ 18ου αἰ. ἀναφέρονται στὴ διανοητικὴ περιέργεια ὡς βασικὸ κίνητρο τῶν περιηγήσεων καὶ ὡς τὸ λόγο ἐπίσκεψης τῶν ξένων περιηγητῶν στὴν Ἑλλάδα. Π.χ. τὸ 1784 ὁ Νικόλαος Μαυρογένης, ὁ δραγουμάνος τοῦ στόλου, γιὰ νὰ συστήσει τὸν Villoison στοὺς νησιῶτες γράφει πὼς ὁ Γάλλος λόγιος ἔρχεται «διὰ κοριοζιτὰν καὶ πληροφορίαν του», καὶ ἀντίστοιχα ἓνας μητροπολίτης ἐξηγεῖ ὅτι οἱ περιηγήσεις γίνονται γιὰ «θεωρίαν ἀρχαίων καὶ ἀξιολόγων πραγμάτων», προσθέτοντας «ὡς ἐστὶ σὺνηθες τοῖς Εὐρωπαίοις»⁵. Ἡ τελευταία αὐτὴ δήλωση ὑποδηλώνει μᾶλλον ὅτι τὸ φαινόμενο ἀφοροῦσε ἀκόμη κυρίως τοὺς Εὐρωπαίους καὶ δὲν εἶχε ἰδιαίτερα ἐπεκταθεῖ στοὺς Ἕλληνες.

Ἔστω ὅμως καὶ σὲ περιορισμένη ἔκταση ἡ περιήγησις «θεωρίας εἶνεκεν»

4. Τὸ παράθεμα προέρχεται ἀπὸ τὸν Πρόλογο τοῦ ἔργου τοῦ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ, *Ἱστορία ἱερὰ ἦτοι τὰ Ἰουδαϊκά...*, ἐπιμελεῖα Ἰωάννου τοῦ Ποστελνίκου, Ἐν Βουκουρεστίῳ, ... 1716, βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Γιὰ τὴν προϊστορία τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Στοιχεῖα Φυσιολογίας τὸν 17ο αἰῶνα στὴν Κωνσταντινούπολη», *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ὁ Ἐραμιστής*, 11 (1980), σ. 303-304.

5. Α. ΣΙΓΑΛΑ, «Συστατικὰ γράμματα τοῦ Διερμηνέως τοῦ Στόλου Νικολάου Μαυρογένους καὶ ἄλλων πρὸς Villoison», *Ἡμερολόγιον Μεγάλῃς Ἑλλάδος*, 1931, σ. 288-296. Βλ. καὶ Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ, «Ὁ Περιηγητισμὸς στὸν ἑλληνικὸ χῶρον», *Περιηγήσεις στὸν ἑλληνικὸ χῶρον*, Ἀθήνα 1968, σ. 147.

δὲν πρέπει νὰ ἦταν ἀγνωστὴ καὶ στοὺς Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι, ὅταν οἱ συνθῆκες τὸ ἐπέτρεπαν, ταξίδευαν καὶ ἐκεῖνοι μόνον γιὰ τὴ χαρὰ καὶ τὴ γνώση πού πρόσφερε τὸ ταξίδι, κάτι πού οἱ σύγχρονές τους λόγιες προσωπικότητες τὸ ἔβλεπαν πολὺ θετικά. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ περίπτωση τοῦ ἱατροφιλόσοφου Λεονάρδου Περδικάρη⁶ στὸν ὁποῖο ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Χρῦσανθος Νοταρᾶς ἔδωσε τὸ 1729 συστατικὸ γράμμα γιὰ νὰ περιοδεύσει «εἰς ἑτέρους τόπους τε καὶ γένη ἀνθρώπων, περιηγήσεων καὶ ἱστορίας εἶνεκα». Τὸ γεγονός βέβαια ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι σπάνιο καθὼς οἱ ἀντικειμενικὲς συνθῆκες διαβίωσης τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶχαν ριζικὰ μεταβληθεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου.

Ἔτσι, τὰ περισσότερα, ἂν ὄχι ὅλα, τὰ σωζόμενα ἑλληνικὰ περιηγητικὰ κείμενα δὲν εἶναι ἔργα τέτοιων περιηγητῶν, ἀλλὰ προϊόντα τῆς πέννας ἀνθρώπων πού ταξίδευαν γιὰ ποικίλους ἄλλους σκοποὺς καὶ παράλληλα κατέγραφαν τὶς ἐντυπώσεις τους. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐκδοχὴ τοῦ περιηγητισμοῦ δὲν εἶναι ἄλλωστε καθόλου ἀγνωστὴ καὶ στὴν ὑπόλοιπὴ Εὐρώπη. Μάλιστα πολλοὶ ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους περιηγητὲς εἶχαν πραγματοποιήσει τὰ ταξίδια τους στὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας τους ἢ κάποιας εἰδικῆς ἀποστολῆς. Σὲ τελικὴ ἀνάλυση, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα, δηλαδὴ τὸ κείμενο, ἢ ἰδιότητα τοῦ ταξιδιωτῆ, ὁ σκοπὸς καὶ οἱ ἰδιαίτερες συνθῆκες πού ὑπαγόρευαν τὸ ταξίδι ἢ τὴν περιήγησι, δὲν πρέπει νὰ ἐπηρεάζουν τὴν κατάταξή του στὴν κατηγορία τῶν περιηγητικῶν ἔργων. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἐνδιαφέρουν στὴν ἐπὶ μέρους ἀνάλυση καὶ τὴν ἀξιολόγηση τοῦ κειμένου ἀπὸ ἱστορικὴ ἀποψη ἀλλὰ δὲν σχετίζονται μὲ τὸ χαρακτηρισμὸ του ὡς περιηγητικοῦ.

Ἡ πολὺ εὐρεία αὐτὴ θεώρηση δημιουργεῖ, ἴσως, μερικὰ προβλήματα στὴν ἐξέταση τῶν κειμένων ἀπὸ φιλολογικὴ ἀποψη ἐξαιτίας τῆς ἑλλειψῆς ὁμοιογένειας, συμφωνεῖ ὅμως μὲ τὴν οὐσία καὶ τὸ περιεχόμενό τους καὶ εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γενικὰ ἀποδεκτὴ.

Μιὰ ἄλλη γενικὴ παρατήρηση πού πρέπει νὰ γίνεῖ εἶναι ὅτι σχετικὰ λίγα ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ περιηγητικὰ κείμενα τυπώθηκαν καὶ κυκλοφόρησαν στὴν ἐποχὴ τους, καὶ πάλι σὲ ἀντίθεση μὲ ὅ,τι συνέβη στὴ Δύση, ἀλλὰ σώζονται μόνον σὲ χειρόγραφα. Συνήθως τὰ ἔργα τοῦ εἶδους αὐτοῦ πού τυπώνονταν καὶ συχνὰ πραγματοποιοῦσαν ἐπανελημμένες ἐκδόσεις ἦταν τὰ Προσκυνητάρια. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου δὲν εἶναι ἰδιαίτερα δύσκολη, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ γενικότερη δυσκολία πού ὑπῆρχε στὴν ἐκδοχὴ ἑλληνικῶν βιβλίων, ἢ ὅποια θὰ ἦταν πολὺ μεγαλύτερη προκειμένου γιὰ ἔργα πού δὲν εἶχαν χρηστικὸ ἢ θρησκευτικὸ χαρα-

6. Βλ. Μ. Ι. ΓΕΔΩΝ, «Τρεῖς λόγιοι Ἕλληνες», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ΔΒ' (1912), σ. 132-134. ΕΛΛΗΝΗΣ ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΤΚΑΡΑΚΗ, «Οἱ οἰκογένειες Δικινίου καὶ Περδικάρη. Μελέτη βιογραφικὴ καὶ γενεαλογικὴ», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 5 (1996), σ. 334.

δεν μπορούμε να ασχοληθούμε εδώ. Είναι ένα από τα ελάχιστα έργα που διατηρούνται σε περισσότερα του ενός χειρόγραφα και τα όποια είναι σαφέστατο ότι γράφτηκαν για να διαβαστούν από άλλους και όχι μονάχα από εκείνους στους οποίους αφιερώθηκε το έργο.

Ο Ανδρόνικος Νούκιος, γνωστός αντιγραφείς πολλών χειρογράφων και διορθωτής ελληνικών εκδόσεων στη Βενετία, ταξίδεψε αρχικά στην Κωνσταντινούπολη το 1545 με την ακολουθία του Gerard Veltwick, πρεσβευτή του Καρόλου Ε' στον σουλτάνο Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή, αλλά, κατά τη δήλωσή του, δεν θεωρούσε ότι αξίζει να περιγράψει το ταξίδι αυτό, μια και έγραφε για τους Έλληνες που γνώριζαν τις περιοχές και από προσωπική εμπειρία και από τους Έλληνες ιστορικούς. Παραμένοντας στην ακολουθία του ίδιου πρεσβευτή, τον ακολούθησε την άνοιξη του 1546 από την Ίταλία στη Γερμανία και μετά στο Βέλγιο, στην Ολλανδία, τη Γαλλία, την Αγγλία. Έκει, αφήνοντας τον πρεσβευτή, προσκολλήθηκε σε μια ομάδα Ελλήνων μισθοφόρων, υπό την ηγεσία ενός Θωμά από το Άργος, που ήταν στην υπηρεσία του Ερρίκου Η', και τους ακολούθησε, ως παρατηρητής αρχικά, στις επιχειρήσεις τους στη Σικωτία και κατόπιν στη Γαλλία έναντι του Φραγκίσκου Α'. Όταν ο Θωμάς επέστρεψε στην Αγγλία, ο Νούκιος αποφάσισε να γυρίσει στη Βενετία και το έκανε διασχίζοντας τη Γαλλία κι ένα μεγάλο μέρος της Ίταλίας. Στην Ίταλία σταματούν οι πληροφορίες μας για τη ζωή του και χάνονται οριστικά τα ίχνη του.

Ο Νούκιος, ανήσυχο πνεύμα και φιλοπερίεργος ταξιδιώτης, ήταν συνάμα όξυδερκής παρατηρητής που ενδιαφερόταν ιδιαίτερα να καταγράφει πράγματα και φαινόμενα άγνωστα, καινοφανή, ή αξιοπερίεργα στους Έλληνες, δίνοντας ξεχωριστή έμφαση σε θρησκευτικά θέματα. Γράφει π.χ. πολλά για τη Μεταρρύθμιση, το Λούθηρο, τη θρησκευτική πολιτική του Ερρίκου και την απόσχιση της Εκκλησίας της Αγγλίας από τη Ρώμη. Σχολιάζει πάντα τη διαφορά των ήθων όσον αφορά τις γυναίκες στις διάφορες χώρες που επισκέπτεται, όπου οι άνδρες «άπλοικώτερον προς τὰς γυναῖκας διατέθονται»¹⁰. Δεν διστάζει να κατεβεί σε ανθρωκωρυχείο στο Βέλγιο προκειμένου να δει με τα μάτια του και να μπορέσει να περιγράψει την ανώρυξη του ανθρακιά. Περιγράφει επίσης και την παρασκευή της μπίρας, τη χρήση των συναλλαγματικών στο εμπόριο και στις οικονομικές συναλλαγές, πράγματα άγνωστα στους Έλληνες.

Οι ειδήσεις του για ελληνικούς τόπους είναι περιορισμένες και αναγράφονται παρεκβατικά: «Ταῦτα μὲν οὖν ὅσον εἰς παρέκβασιν εἰρήκαμεν καὶ ἐξ ὧν ἐωράκαμεν ἐν τῇ πατρίδι, εἰ καὶ πάρεργον τῇ ἡμετέρᾳ ἱστορίᾳ δοκεῖ, ἀλλ' οὖν ὀφείλοντες αὐτῇ, θρεπτεῖρα τε οὖση, τοῖς μαθεῖν γλιχομένοις τὰ κατ' αὐτὴν προτεθείκαμεν»¹¹. Αὐτὰ ἀφοροῦν κυρίως τὴν πολιορκία καὶ τὴν λεηλασία τῆς πατρί-

10. NICANDRE DE CORCYRE, *δ.π.*, σ. 47.

11. *Ο.π.*, σ. 174.

δας του τῆς Κέρκυρας ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τὶς πολιορκίες καὶ λεηλασίες μερικῶν πελοποννησιακῶν πόλεων ἀπὸ αὐτούς: τῆς Κορώνης, τῆς Πάτρας, τοῦ Ναυπλίου. Εἰδικὰ ἡ περιγραφή τῶν δεινῶν τῆς Κέρκυρας¹² εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐναργῆς καὶ δραματικῆς, γραμμὴν μὲ πραγματικὴ συγκίνηση.

Ο Νούκιος ήταν ένας λόγιος Έλληνας με γνώση τῶν ἀρχαίων συγγραφέων που δεν διστάζε να τοὺς ἀκολουθήσει ἀρκετὰ πιστὰ ἢ γεωγραφία του ἀκολουθεῖ τὸν Πτολεμαῖο καὶ τὸν Στράβωνα, κι ὁ ἴδιος ἀπομιμείται τὸν Θουκυδίδη, βάζοντας διάφορα σημαντικὰ γὰ τὴν ἀφήγησή του πρόσωπα, ὅπως τὸν Ερρίκο τὸν Η' καὶ τὸν Θωμᾶ ἀπὸ τὸ Άργος, νὰ ἐκφωνοῦν δημηγορίες. Μάλιστα ἡ δημηγορία τοῦ Θωμᾶ πρὸς τοὺς μισθοφόρους στρατιῶτες του περιέχει τὴ γνωστὴ φράση «Ἐλλήνων γὰρ ἐσμὲν παῖδες καὶ βαρβάρων σμῆνος οὐ πτοοῦμεθα»¹³, πὺ θεωρεῖται ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς παλιότερες μνείες στὴν ὁποία ἐκφράζεται ἡ νεοελληνικὴ ἐθνικὴ συνείδηση.

Μέσα στὸν 16ο αἰ. ἔχουμε καὶ ἄλλα ταξιδιωτικὰ κείμενα, ὀρισμένα ἀπὸ αὐτὰ σημαντικὰ. Μερικὰ γράφτηκαν καθ' ὑπόδειξη τοῦ Στεφάνου Gerlach, πὺ ζητοῦσε ἀπὸ τοὺς Έλληνες λογίους ἐκθέσεις ἐξ αὐτοψίας ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸ χῶρο. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τὸ «Ὀδοιπορικὸν» τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλά¹⁴ πὺ τὸ ἔγραψε τὸ 1576 κατὰ τὴ διάρκεια περιόδου πὺ κράτησε ἕνα περίπου χρόνο στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ εἶχε σκοπὸ τὴν εἰσπραξὴ τῶν πατριαρχικῶν δικαιωμάτων καὶ ζητεῖα. Πρόκειται γὰ ἕνα σύντομο κείμενο μὲ ἀρκετὲς ὠραῖες περιγραφὲς σύγχρονων καὶ ἀρχαίων πόλεων καὶ μὲ ἀφθονες πληροφορίες γὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὀργάνωση τῶν περιοχῶν πὺ ἐπισκέφθηκε ἀλλὰ καὶ ἄλλων πὺ βρίσκονταν στὴ κεντρικὴ Ἑλλάδα. Τὸ κείμενο διαπνέεται ἀπὸ μιὰ μελαγχολία ὅταν περιγράφει τὰ ἀρχαῖα εἰρεῖα καὶ τὴν παραμὴ τῶν πόλεων καὶ χωριῶν πὺ συναντᾶ ὁ Ζυγομαλᾶς στὴν περιόδειά του. Δὲν διστάζει νὰ ἐκφράσει αὐθόρμητα καὶ ἀνθρώπινα τὴν ἀγανάκτηση, τὴ δικὴ του καὶ ὅλου τοῦ ἐλληνισμοῦ, κατὰ τῶν Τούρκων πὺ μόλις πρὶν λίγα χρόνια εἶχαν καταλάβει τὴν Κύπρο. «... Συνέλευσις ἐγένετο τῶν Ἀγαρηνῶν ὅτε ἐστρατεύσαντο κατὰ τῶν ἀθλίων Κυπρίων. Ἦσαν δέ, ὡς ἠκούετο, ἵππεῖς μὲν 6.000, πεζοὶ δὲ 50.000, ὅπου μείναντες διὰ τὸ συναθροῖσθαι ἡμέρας τεσσαράκοντα, ἐγένετο δὲ αὐτοῖς λοιμός, καὶ ἀπέθανον ὑπὲρ τὰς πέντε χιλιάδας· εἶθε δὲ καὶ σύμπαντες! ἀλλ' οὖν μένουσιν αὐξάνόμενοι καὶ παιδεύοντες ἡμᾶς διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν»¹⁵. Τὸ «Ὀδοιπορικὸν» τοῦ Ζυγομαλά, πὺ εἶχε σταλεῖ στὸν Gerlach, ἀντιγράφηκε λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὸν Μαρτίνο Κρούσιο. Ἐνα ἄλλο ἀντίγραφο τοῦ χειρογράφου εἶχε στὰ χέρια του ὁ Du Cange τὸν 17ο αἰῶνα.

12. *Ο.π.*, σ. 167-174.

13. *Ο.π.*, σ. 131.

14. ÉMILE LEGRAND, *Notice biographique sur Jean et Théodose Zygomalas*, Παρίσι 1889, σ. 123-136.

15. *Ο.π.*, σ. 130.

Στόν Κρούσιο είχε απευθύνει και μιὰ σύντομη περίληψη τοῦ «Ὀδοιπορικοῦ» του ὁ Ἰακώβος Παρκεθῦμης («ὁ Μηλοῖτας»). Οἱ πληροφορίες γιὰ τὸ πρόσωπό του παρέχονται ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τῶν περιηγήσεών του πού βρίσκεται στὴν Τυβίγγη καὶ ἐξεδόθη ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Παπαγεωργίου¹⁶. Πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ του στὴ Γερμανία μᾶς δίνει καὶ ὁ Μαρτίνος Κρούσιος. Ὁ Παρκεθῦμης ἦταν Πάτριος πού σπούδασε στὴ Μῆλο καὶ ἔφθασε στὴν Τυβίγγη τὸ 1587 μὲ συστατικά γράμματα τοῦ Πατριάρχου Θεόληπτου. Προηγουμένως εἶχε παραινεῖται φυλακισμένος γιὰ ἓνα διάστημα δεκατριῶν μηνῶν στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀπὸ τὶς 10 Σεπτεμβρίου 1584. Εἶναι γνωστὸς γιὰ τὶς σχέσεις του μὲ τὸν Πατριάρχου Ἱερεμία Β' τὸν Τρανό, τοῦ ὁποῦ ἐξέδωσε τὸ 1590 στὴ Φραγκφούρτη τὸ *De Calendario Novo Gregoriano...*¹⁷. Ὁ Παρκεθῦμης ταξίδεψε στὴν Ἑλλάδα, τὴ Μ. Ἀσία, τὴν Παλαιστίνη, τὴν Αἴγυπτο, τὸ Ἀλγέρι, τὴν Ἰταλία καὶ τὴ Γερμανία, Λιθουανία, Πολωνία καὶ τὴ Μολδοβλαχία (ἀπὸ τὸ 1587 καὶ τουλάχιστον μέχρι τὸ 1591). Τὸ «Ὀδοιπορικόν» του, πού περιλαμβάνει βεβαίως τὶς περιοχὲς πού ἐπισκέφθηκε πρὶν φθάσει στὴν Τυβίγγη, τὸ συνοψίζει ἐπιγραμματικά ὁ Στέφανος Γεράσιμος¹⁸.

Ἐκθέσεις, ἢ περιγραφὲς διαφόρων περιοχῶν ἔγραψαν κατόπιν αὐτοψίας καὶ τὶς ἔστειλαν στόν Κρούσιο καὶ ἄλλοι Ἕλληνες λόγιοι: ὁ Ἀνδρέας Ἀργυρὸς γιὰ τὴ Σαντορίνη καὶ τὴν Ἀλεξάνδρεια¹⁹, ὁ Ἰωάννης Θεολοῖτης γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη²⁰, ὁ Ἰωάννης Μορ(ε)ζῆνος γιὰ τὴν Κρήτη²¹, καὶ ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὴν Ἄρτα Συμεὼν Καβάσιλας γιὰ τὴν Ἀθήνα. Ὁ τελευταῖος σὲ ἐπιστολὲς του πρὸς ἄλλους δίνει καὶ σύντομες ἐντυπώσεις ἀπὸ τὸ «Ἅγιο Ὄρος»²².

16. «Ὀδοιπορικόν Ἰακώβου Μηλοῖτη», *Πατρασσός*, 6 (1882), σ. 632-642.

17. ÉMILE LEGRAND, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs aux XVe et XVIe siècles*, τόμ. 4, Παρίσι 1906, σ. 301-307, ὅπου καὶ ἀναδημοσιεύονται οἱ πληροφορίες τοῦ Κρούσιου καὶ ἑλληνικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Παρκεθῦμη.

18. Βλ. STÉPHANE YÉRASIMOS, *Les voyageurs dans l'empire ottoman (XIVe-XVIe siècles)*. *Bibliographie, inventaires et inventaire des lieux habités*, Ἀγινούρα 1991, σ. 366-367. Γιὰ τὸν Παρκεθῦμη βλ. ἐπίσης Ι. ΚΑΡΜΠΗ, «Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰακώβου Παρκεθῦμη καὶ τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλά», Ἀθήνα 1937, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Ἐκκλησιαστικά*. Π. ΖΕΡΑΒΕΤΟΥ, *Σημειώματα περὶ Ἑλλήνων ἐκ τῶν τοῦ Μαρτίνου Κρούσιου Σουηβικῶν Χρονικῶν*, Ἀθήνα 1922, σ. 25 κ.ἑξ.

19. Βλ. Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, «Τὸ ὄπ' ἄρ. 21 χειρόγραφον τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τῆς Τυβίγγης», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 11 (1936), σ. 272 κ.ἑξ.

20. *Ὁ.π.*, σ. 270.

21. Βλ. Μ. CRUSIUS, *Turcograeciae libri octo...*, Βασιλεία, σ. 532. ΕΛΛΗΝΗΣ Δ. ΚΑΚΟΥΛΑΙΔΗ, «Ὁ Ἰωάννης Μορ(ε)ζῆνος καὶ τὸ ἔργο του», *Κρητικά Χρονικά*, 22 (1970), σ. 389-506.

22. Μ. CRUSIUS, *Turcograeciae*, σ. 400, 461-462, 507. L. DE LABORDE, *Athènes au XV, XVI, et XVII siècles*, τόμ. Ι, Παρίσι 1854, σ. 58-59. Μ. Ι. ΓΕΔΕΩΝ, «Λόγιοι καὶ βιβλιοθηκῆαι τῆς ἐν Ἀθῶν μονῆς τῶν Ἰβήρων», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 4 (1884), σ. 479-

Πάλι τὸν 16ο αἰ., δύο πονήματα τοῦ Ἀρσένιου Ἐλασσόνος μποροῦν νὰ περιληφθοῦν στὴν κατηγορία τῶν περιηγητικῶν κειμένων, ἀσχέτως ἀν γραμματολογικὰ συνήθως κατατάσσονται ἀντιστοίχως στὰ ποιήματα καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα. Τὸ ποίημα μὲ τίτλο «Κόποι καὶ διατριβὴ τοῦ ταπεινοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀρσένιου. Γράφει καὶ τὴν προβίβασιν τοῦ πατριάρχου Μοσχολίας», πού γράφτηκε ἀνάμεσα στὰ 1590-1593 στὴ Μόσχα, περιγράφει σὲ στίχους πολιτικούς τὴν περιουσία τοῦ πατριάρχου Ἱερεμία Β' τοῦ Τρανοῦ στὴ Μόσχα, στὴν ὁποία συμμετεῖχε ὡς μέλος τῆς ἀκολουθίας του καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀρσένιος. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀρσένιος εἶχε ἀρχικὰ σταλεῖ τὸ 1585 ἀπὸ τὸν πατριάρχη Θεόληπτο σὲ ἀποστολὴ στὴ Μόσχα μαζί μὲ τὸν Παῖσιο ἐπίσκοπο Δυρραχίου. Ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴ Μόσχα ὁ Ἀρσένιος παρέμεινε ἀπὸ τὸν Μάιο τοῦ 1586 μέχρι τὸν Μάιο τοῦ 1588 στὴν οὐκρανικὴ πόλη τοῦ Ἀβῶφ, ὅπου δίδαξε στὸ διδασκαλεῖο τῆς ἑλληνικῆς ἀδελφότητος. Ἀπὸ τὸ Ἀβῶφ ὁ Ἀρσένιος πῆγε στὸ Ζαμόστι, ὅπου καὶ συνάντησε τὸν πατριάρχη Ἱερεμία μὲ τὴν ὑπόλοιπη συνοδεία του καὶ τὸν συνακολούθησε στὴ Μόσχα. Οἱ πληροφορίες στὸ ποίημα τοῦ Ἀρσένιου συμπληρώνονται καὶ ἀπὸ ὅσα περιλαμβάνονται στὸ δεύτερο κείμενό του «Τὰ ἀπομνημονεύματα», πού περιλαμβάνονταν στὸ χειρόγραφο Σουμελά 85, σήμερα χαμένο, γνωστὸ ὅμως ἀπὸ ἀποσπάσματα πού ἔχουν δημοσιευτεῖ. Τὸ κείμενο πού φέρει τὸν τίτλο «Κόποι καὶ διατριβὴ», χωρὶς νὰ ἀποτελεῖ ἀντιπροσωπευτικὸ ἔργο τῆς περιηγητικῆς φιλολογίας, διαθέτει ἐντούτοις πολλὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού τὴν χαρακτηρίζουν²³.

Ἐνα ἄλλο κείμενο, ἕμμετρο καὶ αὐτὸ, τῆς ἴδιας περίπου ἐποχῆς εἶναι ἔργο τοῦ Παΐσιου Ἀγιαποστολίτη, μητροπολίτη Ρόδου. Πρόκειται γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Ὄρους Σινᾶ καὶ τῶν περιχώρων του²⁴.

480. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Χρονογραφίαι τῆς ἐν Ἀθῶν μονῆς τῶν Ἰβήρων», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 25 (1905), σ. 540. ÉMILE LEGRAND, *ὁ.π.*, τόμ. 4, σ. 244, 274. Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ, «Περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς», *Περιοδικὸν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου*, 10' (1885), σ. 5-8. Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΑΟΥ, «Ὁ πατριάρχης Ἱερεμία Β' ὁ Τρανός καὶ αἱ πρὸς τοὺς Διαμαρτυρομένους σχέσεις κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 14 (1894), σ. 317-318. Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Μάξιμος Μαργούνιος πρὸς Συμεῶνα Καβάσιλαν», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, 19 (1949), σ. 292-305. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Μεταβυζαντινὰ φιλολογικά*, Ἀθήνα 1965, σ. 57-70, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

23. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΑΡ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἀρσένιος Ἐλασσόνος (1550-1626). Βίος καὶ ἔργο. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν μεταβυζαντινῶν λογίων τῆς Ἀνατολῆς, Ἀθήνα 1984, σ. 135-143.

24. Παῖσιον Ἀγιαποστολίτου, μητροπολίτου Ρόδου, ἱστορία τοῦ Ἀγίου Ὄρους Σινᾶ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ. Ἐμμετρον σύγγραμμα συνταχθέν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1577-1592 ἐκδιδόμενον νῦν τὸ πρῶτον μετὰ προλόγον ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως καὶ συνοδευόμενον μετὰ ρωσικῆς μεταφράσεως τοῦ κ. Γαβριήλ Σ. Δεστούνη, Ἐν Πιερρούπολει 1891, στὴ σειρά *Pravoslavii Palestinski Sbornik*, Fsc. 35.

Ο Παΐσιος φαίνεται ότι ταξίδευε πολύ, αν κρίνουμε από ένα από τους λόγους που προβάλλονται για την καθαίρεσή του το 1603: «ιδίωτι ἐφάνη ἀπειθής ... ἐτόλμησε δὲ καὶ χωρὶς γνώμης συνοδικῆς ... καταλιπεῖν τὴν μητρόπολιν αὐτοῦ ταύτην καὶ ὑπὲρ ἐξαμηνιαῖον καιρὸν διατρίψαι εἰς ἀλλοδαπὰς πόλεις καὶ χώρας»²⁵. Ο Παΐσιος, πού ἦταν συγγραφέας καὶ ἄλλων ἔργων, πέθανε τὸ 1609. Εἶναι ἴσως ἐνδεικτικὸ ὅτι ἡ ἔμμετρη ἱστορία του τοῦ Ὁρους Σινᾶ σώζεται σὲ περισσότερα τοῦ ἐνὸς χειρόγραφα, ἀλλὰ αὐτὸ ὀφείλεται μᾶλλον στὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο πού ἐμπεριέχεται στὸ ἔργο καὶ ὄχι στὴν περιηγητικὴ του ταυτότητα²⁶.

Στὸ 16ο αἰ. ἀνήκει ἐπίσης μιὰ ἀκόμη περιηγητικὴ ἀφήγηση, πού παρουσιάζει ὀρισμένα ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ καὶ θέτει κι ἓνα ξεχωριστὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν εἶναι καὶ μοναδικὸ στὸ φιλολογικὸ αὐτὸ εἶδος. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀφήγηση τῶν ταξιδιῶν καὶ ἐξερευνησέων ἐνὸς Κεφαλλήνα θαλασσοπόρου, τοῦ Ἰωάννη Φωκᾶ. Ο Φωκᾶς ταξίδεψε εὐρύτατα, στὴν ἀρχὴ μὲ τὸ Ἰσπανικὸ ναυτικὸ στὶς Δυτικὲς Ἰνδίες. Κατόπιν, τὸ 1592, ὕστερα ἀπὸ διαταγὴ τοῦ Ἀντιβασιλέα τοῦ Μεξικοῦ, ἠγγήθηκε ἐξερευνητικῆς ἀποστολῆς ἡ ὁποία, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ Ἀκαπούλκκο, θὰ προσπαθοῦσε νὰ βρεῖ πορθμὸ ἢ θάλασσα πού ἐνδεχομένως ἔβανε τὸν Β. Εἰρηνικὸ μὲ τὸν Β. Ἀτλαντικὸ, προκειμένου νὰ συντομευτεῖ τὸ ταξίδι ἀπὸ τὴν Εὐρώπη πρὸς τὴν Ἰνδία. Ο Φωκᾶς προχώρησε μέχρι τὸν 48ο παράλληλο καὶ ἀνακάλυψε τὸ στενὸ πού χωρίζει τὸ νησὶ τοῦ Βανκούβερ ἀπὸ τὴν στεριά, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὸ ὄνομά του ὀνομάζεται ἔκτοτε San Juan de Fuca, δὲν μπόρεσε ὅμως νὰ βρεῖ τὴ θάλασσα διέξοδο πού ἀναζητοῦσε. Ἀργότερα διηγήθηκε λεπτομερῶς τὰ ταξίδια του στὸν πρόξενο τῆς Βρεταννίας στὸ Χαλέπι Locke πού βρισκόταν στὴ Βενετία. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Φωκᾶ τὸ 1602 ἢ 1626, ὁ Locke ἐξέδωσε στὴν Ἀγγλία τὴν ἔκθεση τῶν ταξιδιῶν τοῦ Φωκᾶ, ὅπως ἐκείνος τοῦ τὰ εἶχε διηγηθεῖ. Τὴν ἔκθεση ἀναδημοσίευσε μέσα σὲ σύντομο

25. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΚΕΡΑΜΕΩΣ, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας», *Περιοδικὸν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου*, 17 (1882), σ. 75.

26. Γιὰ τὸν Παΐσιο Ἁγιαποστολίτη καὶ τὰ ἔργα του βλ. ἐπίσης Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Αἱ ὀμιλίαι Παΐσιου τοῦ μητροπολίτου Ρόδου», *Νέος Ἑλληνομνημῶν*, 1 (1904), σ. 313-320. Ι. Γ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΟΥ, «Παΐσιου, μητροπολίτου Ρόδου, νέος κώδιξ», *Ἐπετηρὴς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός*, 12 (1916), σ. 210-259. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ Κ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁρθόδοξος Ἑλλὰς ἡτοὶ περὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν γραψάντων κατὰ Λατίνων καὶ περὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν*, Λειψία 1872, σ. 141. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΣΑΡΔΕΩΝ, «Ἐπισκοπικὸν κατάλογοι Ἐκκλησίας Δωδεκανήσου», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος*, ΛΣΤ' (1937), σ. 340. Κ. ΣΑΘΑ, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τόμ. Γ', Βενετία 1872, σ. 551. Ν. ΚΑΤΡΑΜΗ, *Φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα Ζακύνθου*, Ζάκυνθος 1880, σ. 307-308. Π. ΖΕΡΑΕΝΤΟΥ, *Ἱστορικαὶ Ἐρευναι περὶ τὰς Ἐκκλησίας τῶν νήσων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου Θαλάσσης*, τόμ. 1, Ἐρμούπολις 1913, σ. 158, 181. ÉMILE LEGRAND, *δ.π.*, τόμ. 4, σ. 250-251. S. YÉRASIMOS, *δ.π.*, σ. 321.

χρονικὸ διάστημα ὁ ἐπίσης Βρεταννὸς συγγραφέας Stephen Purchas στὴ συλλογὴ του *His Pilgrimages; or, Relations of the World ... Historie of Asia, Africa and America ...*, London 1613-1626²⁷.

Ἡ ἔκθεση τοῦ Φωκᾶ λοιπόν, μολοντί στὴν οὐσία ἔχει καταγραφεῖ ἀπὸ προφορικὴ ἀφήγηση, εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ λίγα ἑλληνικὰ ταξιδιωτικὰ ἔργα πού ἐκδόθηκαν στὸν καιρὸ τους καὶ μάλιστα σὲ γλώσσα ὄχι ἑλληνικὴ. Δὲν εἶναι ὅμως τὸ μοναδικὸ περιηγητικὸ ἔργο Ἑλλήνα σὲ ξένη γλώσσα. Μέσα στὸν 16ο αἰ. ἄλλος ἓνας Ἑλληνας, ὁ λόγιος Ἰωάννης Ταρχανιώτης, ἔγραψε στὰ ἰταλικά τὸ ἔργο του *Del sito, e lodi della città di Napoli, con una breve istoria de clire suoi, e delle cose più degne altrove ne' medesimi tempi avvenute di Giovanni Tarchagnota di Gaeta*, Napoli 1566, πού ἀποτελεῖ ἓνα ὑπόμνημα γύρω ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ τὴν τοπογραφία τῆς Νεάπολης. Ο Ταρχανιώτης, πού πέθανε αἰφνιδίως, δὲν εἶχε προφτάσει νὰ ὀλοκληρώσει καὶ νὰ ξανακοιτάξει τὸ ἔργο του, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ σημεῖωμα τοῦ ἐκδότη του²⁸.

Ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 16ου αἰ., ἀλλὰ κυρίως κατὰ τὸν 17ο καὶ 18ο αἰ., ἀκμάζει ἓνα ἄλλο φιλολογικὸ εἶδος, τὰ Προσκυνητάρια. Αὐτὰ σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὴν περιηγητικὴ φιλολογία, καθὼς συνδέονται μὲ τὶς ἀποδημίαι τῶν πιστῶν γιὰ προσκύνησιν στοὺς Ἁγίους Τόπους, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα φημισμένα μοναστηριακὰ ἰδρύματα, ὅπως τοῦ Ὁρους Σινᾶ, τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τῆς Παναγίας τῆς Κύκκου, τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, τῆς Μονῆς Σουμελᾶ κλπ. Τὰ Προσκυνητάρια εἶναι ἀφηγηματικὰ κείμενα, πεζὰ ἢ ἔμμετρα, πού περιγράφουν τὴν τοπογραφία, τὰ κτίσματα, τὰ κειμήλια, ἀλλὰ καὶ τὴν ἱστορία τῶν ἱερῶν ἰδρυμάτων στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται. Προορίζονταν γιὰ χρῆσιν τῶν προσκυνητῶν, ἦταν δηλ. «Ὁδηγοὶ» πρὸς χρῆσιν τῶν ἐπισκεπτῶν ἀνάλογοι μὲ αὐτοὺς πού ὑπάρχουν καὶ σήμερα. Τὸ χρηστικὸ περιεχόμενον τῶν ἔργων αὐτῶν σὲ συνάρτηση μὲ τὴ βαθεῖα θρησκευτικότητα τῶν ἀνθρώπων κατέστησε τὰ Προσκυνητάρια, πού ὡς τύπος συνδέονται μὲ τὰ βυζαντινὰ ὀδοιπορικὰ καὶ τὶς περιγραφὰς τῶν Ἁγίων Τόπων, πολὺ δημοφιλεῖ. Ἔτσι, σώζονται πολλὰ ὄχι μόνον χειρόγραφα ἀλλὰ καὶ ἔντυπα Προσκυνητάρια, σημαντικὸς ἀριθμὸς μάλιστα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι εἰκονογραφημένα. Ἀλλὰ ἀπὸ τὰ Προσκυνητάρια αὐτὰ γράφτηκαν ἀπὸ μοναχοὺς πού σχετίζονταν μὲ τὰ μοναστηριακὰ ἰδρύματα ἢ τοὺς τόπους πού περι-

27. Βλ. καὶ ΗΛΙΑ ΤΣΙΤΣΕΛΗ, *Κεφαλληνικὰ Σύμμικτα. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ λαογραφίαν τῆς νήσου Κεφαλληνίας*, τόμ. 1, Ἀθῆναι 1904, σ. 792-796. ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΜΗΛΙΑΡΑΚΗ, «Ἰωάννης Φωκᾶς Κεφαλλῆν θαλασσοπόρος τοῦ 16ου αἰῶνος», *Ἐπετηρὴς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός*, 10 (1914), σ. 249-252. ΑΝΘ. ΜΑΖΑΡΑΚΗ, *Βιογραφία τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν τῆς Κεφαλληνίας*, Βενετία 1843, σ. 5-37.

28. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ καὶ τὴ λοιπὴ συγγραφικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἰωάννη Ταρχανιώτη βλ. ÉMILE LEGRAND, *δ.π.*, τόμ. 3, σ. 128, 136-137, 414-415, 430-431, 451, 455, 456-457, 457-458, 461-462, καὶ τόμ. 4, σ. 278-279. Βλ. ἐπίσης Κ. ΣΑΘΑ, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, *δ.π.*, σ. 145-146.

γράφονται, άλλα από προσκυνητές κατά τη διάρκεια της επίσκεψής τους ή αργότερα, και πολλά αποτελούν αντίγραφα προγενεστέρων που έγιναν είτε στον τόπο της παραγωγής του αρχικού χειρογράφου, είτε αλλού. Μολονότι μεγάλος αριθμός των χειρογράφων αυτών είναι ανώνυμα, σε πολλά γνωρίζουμε τον γραφέα τους ή και τον διακοσμητή τους. Τά έντυπα Προσκυνητάρια φέρουν συνήθως το όνομα του συγγραφέα τους, όπως π.χ. του 'Αρσενίου Καλλούδη²⁹, του Μακαρίου Κυδωνιέως³⁰ και του ιεροδιακόνου και διδασκάλου Παρθενίου Πελοποννησίου³¹.

Τις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα ο λόγιος ιερομόναχος και μετέπειτα πατριάρχης 'Αλεξανδρείας Μητροφάνης Κριτόπουλος (1589-1639) ήταν ένας από τους πιο πολυταξιδεμένους 'Ελληνες σε χώρες της Εύρωπης και στην ὀθωμανική αυτοκρατορία. Τό «'Οδοιπορικόν» του όμως θεωρείται χαμένο, ή ἐν πάση περιπτώσει λανθάνει ἀκόμη. Παλαιότερα, οί γνῶμες διχάζονταν κατά πόσο τό «'Οδοιπορικόν» αὐτό μπορούσε νά ταυτιστεῖ με τήν «Φιλοθήκη» τοῦ Κριτόπουλου ἢ ὄχι³². Ἀπό τίς σχετικές δημοσιεύσεις πού μᾶς ἔκαναν γνωστό τό περιεχόμενο τῆς «Φιλοθήκης»³³, εἶναι νομίζω φανερό ὅτι δέν μπορούν νά ταυτιστοῦν τά δύο αὐτά, ἄν καί ἀπό τή συλλογή τῶν αὐτογράφων τῆς «Φιλοθήκης» εἶναι δυνατόν νά παρακολουθήσει κανεῖς μέχρι τινός τά ταξίδια τοῦ Μητροφάνη. Πάντως καί σέ μερικές ἀπό τίς σωζόμενες ἐπιστολές του βρίσκουμε ἀρκετά στοιχεία ἀπό αὐτά πού διακρίνουν τά ταξιδιωτικά κείμενα, χωρίς βέβαια νά υποκαθιστοῦν τό χαμένο «'Οδοιπορικόν». Σέ μία μάλιστα ἀπό αὐτές δίνει ἕνα

29. Προσκυνητάριον τῶν ἱερῶν τόπων ὅπου εὐρίσκονται εἰς τήν Ἁγίαν Πόλιν Ἱερουσαλήμ, Βενετία 1679.

30. Προσκυνητάριον τῆς Βασιλικῆς καί Σεβασμίας Μονῆς Μεγίστης Λαύρας, Βενετία 1772.

31. Προσκυνητάριον τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἦτοι περιγραφή τῆς Ἱερᾶς, καί Βασιλικῆς Μονῆς ... Συνταχθεῖσα μὲν πρότερον ἐκ τε τῆς Ἑλληνικῆς καί Ἀπλῆς Διαλέκτου, καί ἐκ διαφόρων Κωδίκων καί Χρυσοβούλλων παρὰ τοῦ ταπεινοῦ ἐν Ἱεροδιακόνοις, καί Διδασκάλου Παρθενίου Πελοποννησίου..., Βενετία 1765. Γιά τά προσκυνητάρια, έντυπα καί χειρόγραφα, ὑπάρχει πλούσια βιβλιογραφία. Γιά συγκεντρωμένη παλαιότερη βιβλιογραφία βλ. ΣΩΤΗΡΗ Ν. ΚΑΔΑ, Προσκυνητάρια τῶν Ἁγίων Τόπων. Δέκα ἑλληνικά χειρόγραφα 16ου-18ου αἰ., Θεσσαλονίκη 1986. Βλ. ἐπίσης Κ. ΛΑΠΠΑ, «Τά Προσκυνητάρια τῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου Καλαβρύτων», Μεσαιωνικά καί Νέα Ἑλληνικά, 1 (1894), σ. 80-125.

32. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ Κ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Δοκίμιον περὶ τοῦ βίου καί τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου, Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, Λειψία 1870, σ. 61. Ι. Ν. ΚΑΡΜΠΗ, Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος καί ἡ ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία αὐτοῦ νῦν τό πρώτον ἐκδομένη, Ἀθήναι 1937, σ. 68.

33. Μ. ΡΕΝΙΕΡΗ, Μητροφάνης Κριτόπουλος καί οἱ ἐν Ἀγγλίᾳ καί Γερμανίᾳ φίλοι αὐτοῦ. (1617-1628), Ἀθήναι 1893. Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, «Ἡ Φιλοθήκη τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου», Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 13 (1938), σ. 146-155.

λεπτομερές διάγραμμα τῶν ταξιδιῶν του μέχρι τό 1627, πού ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καί μία σύντομη αὐτοβιογραφία του³⁴.

Ἀπό τόν 17ο αἰ. σώζεται ἕνα σχετικά σύντομο ὁδοιπορικόν τοῦ μετέπειτα πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου³⁵. Πρόκειται στήν οὐσία γιά σύντομες σημειώσεις του ἀπό διάφορες περιοδεῖες πού πραγματοποίησε ὄντας ἀρχικά στή συνοδεία τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων Παΐσιου καί Νεκταρίου, ἀπό τό 1658 μέχρι τό 1665, καί κατόπιν στά πλαίσια τῶν δικῶν του καθηκόντων ὡς ἐξάρχου, μητροπολίτη Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης καί τέλος ὡς πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἀπό τό 1665 μέχρι τό 1705. Ἐτσι, ὁ Δοσίθεος περιόδευσε πάρα πολλούς τόπους, τόν Πόντο, τή Μολδοβλαχία, τή Μ. Ἀσία, τή Μακεδονία, τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, τήν Κύπρο καί τήν Παλαιστίνη. Μολονότι ἦταν ἕνας φωτισμένος λόγιος μὲ ιδιαίτερα ἐνδιαφέροντα, καί σέ νεανική ἡλικία μάλιστα εἶχε πραγματοποιήσει ἕνα ταξίδι στήν Ἀθήνα (ἱστορίας χάριν), τό ὁδοιπορικόν του δέν παρουσιάζει ξεχωριστό ἐνδιαφέρον. Προφανῶς ὁ σκοπός τῆς καταγραφῆς τῶν τόπων ἦταν ἀπλῶς ὑπομνηστικός, καί ἴσως χρηστικός, γιά λόγους πού ἀγνοοῦμε σήμερα, ἔτσι τό κείμενο δέν ἔχει παρὰ ἐλάχιστα ἀπό τά στοιχεία πού προσδίδουν γοητεία καί ἐνδιαφέρον στά περιηγητικά ἔργα.

Ἐνα πραγματικό περιηγητικό κείμενο, ἐν πολλοῖς ἀντίστοιχο σέ μορφή καί περιεχόμενο με τά σύγχρονα ἔργα τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν ταξιδιωτῶν, εἶναι τό βιβλίον τοῦ Ἰωσήφ Γεωργιερῆνη ἀρχιεπισκόπου Σάμου, πού καταγόταν ἀπό τή Μῆλο³⁶. Τό βιβλίον ἐκδόθηκε σέ ἀγγλική μετάφραση στό Λονδίνο τό 1678 ἀπό τόν τυπογράφο πού τύπωσε καί τά ταξίδια τοῦ Jean Baptiste Tavernier καί φέρει τόν τίτλο *A Description of the Present State of Samos, Nicaria, Patmos and Mount Athos. By Joseph Georgirenes, Archbishop of Samos. Now living in London. Translated by one that knew the Author in Constantinople...*³⁷. Ἡ μετάφραση στά ἀγγλικά ἔγινε ἀπό τόν Henry Denton,

34. Βλ. Ι. Ν. ΚΑΡΜΠΗ, ὁ.π., σ. 69-70, 86, 197-198, 211 καί σποραδικά.

35. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΚΕΡΑΜΕΩΣ, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τόμ. Α', Πετρούπολις 1891, σ. 302-307. ΠΑΡΑΣΧΟΥ ΒΑΛΛΙΑΝΤΗ, Τό «'Οδοιπορικόν» τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου», Ζεὺς Ὀμαγῆριος (1972), σ. 39-44. Α. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, Οἱ Ἑλληνες λόγιοι στή Βλαχία (1670-1714). Συμβολή στή μελέτη τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς κίνησης στίς Παραδονάβιες Ἡγεμονίες κατά τήν προφαναριωτική περίοδο, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 110.

36. Γιά τόν Ἰωσήφ Γεωργιερῆνη βλ. ÉMILE LEGRAND, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par les Grecs aux XVIIe siècle*, τόμ. 5, Παρίσι 1903, σ. 299-301. ΕΠΙΜ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΟΥ, Ἐπιστολιμαία διατριβή περὶ Ἰωσήφ Γεωργιερῆνη, ἀρχιεπισκόπου Σάμου, Σάμος 1892. S. RUNCIMAN, «The Church of England and the Orthodox Churches in the 17th and 18th c.», in E. G. W. Bill (ed.), *Anglican Initiatives in Christian Unity. Lectures delivered in Lambeth Palace Library 1966*, Λονδίνο 1967, σ. 8-10.

37. Βλ. καί ÉMILE LEGRAND, ὁ.π., τόμ. 2, σ. 342 κ.εξ.

πού είχε χρηματίσει ιερέας του 'Αγγλου πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη. Υπήρξαν επίσης και δύο γαλλικές μεταφράσεις που παρέμειναν όμως ανέκδοτες. 'Η μία είναι έργο ανώνυμου μεταφραστή, ενώ η δεύτερη έγινε από τον Antoine Galland³⁸. Το 1689 κυκλοφόρησε και μία γερμανική μετάφραση³⁹.

'Ο λόγος για τη συγγραφή του έργου αναφέρεται στην αφιέρωση του συγγραφέα που είναι τυπωμένη ελληνικά και αγγλικά: «... άνωθ' ότου τινές των ένταυθα φιλομαθών και εύγενεία περιφήμων άνδρών ούκ όλίγοι εξέλιπάρησάν με την του 'Ιωνικού μέρους στάσιν τε και των Κυκλάδων νήσων, όσον έμοι έφικτόν έστιν, εις δέον περιγράψαι· συνεπιδεικνύων πρός τοίς όν τρόπον τό νύν έχον υπό των άσεβών και βαρβάρων 'Αγαρηνών τό φιλανθρωπίας άξιον και υπερασπισμού γένει ήμών τον βίον διεξάγον πολιτεύεται, και μύρια δεινά παρ' εκείνων πάσχον φαίνεται· έγώ μόν ούν την εκείνων φιλοπραγμοσύνην περι πλείστου ποιησάμενος, και χρησίμην ούσαν ήγησάμενος, καταληπτικήν τινα περιγραφήν τίνων, Κυκλάδων νήσων, την μόν Σάμου, 'Ικαρίας, Πάτμου και 'Αγίου 'Όρους του 'Αθωνος τύπω παραδούμαι προήρημαι...»⁴⁰.

'Η έκδοση του έργου τη συγκεκριμένη περίοδο στο Λονδίνο απέβλεπε κυρίως στη χρηματική και ήθική ενίσχυση του έργου της άνέγερσης αλλά και της διατήρησης σε ελληνικά χέρια της έλληνορθόδοξης εκκλησίας του Λονδίνου⁴¹. 'Ωστόσο, είναι φανερό ότι τό έργο άπευθύνεται σε ένα συγκεκριμένο κοινό, προφανώς έξοικειωμένο με τό είδος της περιηγητικής φιλολογίας της έποχής του και συνειδητά ό συγγραφέας δείχνει να ακολουθεί τά άχνάρια της. 'Ο Γεωργιερήνης περιγράφει τά νησιά που άνήκαν στη μητρόπολή του και τά όποια βεβαίως γνώριζε καλά και τό 'Αγιο 'Όρος. 'Αρχίζει με τη γεωγραφική τους περιγραφή και κατόπιν προχωρεί στην παροχή πληροφοριών για τους κατοίκους τους και τον τρόπο ζωής τους, τη διοίκηση, τά χωριά, την οικονομική ζωή, την παραγωγή, τους φόρους και τέλος προσφέρει πλήθος στοιχεία για τη θρησκευτική ζωή, τά μοναστήρια, τίς εκκλησίες, τους προηγούμενους μητροπολίτες κλπ. Παρά τό γεγονός ότι ή αφήγηση είναι άνιση, τουλάχιστον όσον άφορά την Πάτμο και τό 'Αγιο 'Όρος, οι πληροφορίες που παρέχει για τη Σάμο, που τη γνώριζε καλά, και την 'Ικαρία είναι πολύτιμες.

Χαμένο ή λανθάνον για την έρευνα είναι τό ταξιδιωτικό ήμερολόγιο του 'Ι-

38. ÉMILE LEGRAND, *δ.π.*, τόμ. 2, Παρίσι 1894, σ. 345-356. Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Σύμμεικτα», *Νέος Έλληνομύμων*, 12 (1915), σ. 373.

39. ÉMILE LEGRAND, *δ.π.*, τόμ. 2, σ. 457.

40. *A Description of the Present State of Samos*, σ. 2-3.

41. Πρβλ. και τό σχετικό βιβλίο που έγραψε ό 'Ιωσήφ Γεωργιερήνης για τό θέμα αυτό *From the arch-bishop of ... Samos ... an account of his building the Grecian Church in so-hoe feilds, and the disposal thereof by the masters of the parish of St. Martins in the feilds. London 1682*. Βλ. επίσης S. RUNCIMAN, *δ.π.*, σ. 8-10. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The Great Church in Captivity*, Λονδίνο 1968, σ. 289-319.

ακώβου Πυλαρινού (1659-1718), του γνωστού Ιατροφιλόσοφου, που αναφέρεται με τον τίτλο «Relazione de' suoi viaggi»⁴². 'Ο 'Ιάκωβος Πυλαρινός είχε ταξιδέψει εύρύτατα στην Έλλάδα, την όθωμανική αυτοκρατορία και την Εύρώπη καθώς είχε σπουδάσει στην Πάδοβα και είχε ζήσει και έργαστεί στη Βλαχία και τη Ρωσία, όπου είχε χρηματίσει αρχίατρος των ήγεμόνων της Βλαχίας και του Μεγάλου Πέτρου της Ρωσίας αντίστοιχα. Δέν μπορεί παρά να αναρωτιέται κανείς για τό περιεχόμενο του ταξιδιωτικού του χειρογράφου που πιθανότατα θα παρουσίαζε έξαιρετικό ενδιαφέρον.

'Ένα σημαντικό περιηγητικό κείμενο του 18ου αιώνα είναι γραμμένο στην ιταλική γλώσσα. Πρόκειται για τά ταξιδιωτικά ήμερολόγια του Κερκυραίου δικηγόρου Μάρκου 'Αντώνιου Κατσαίτη. 'Ο Κατσαίτης είχε σπουδάσει στη Βενετία και είχε ταξιδέψει και σε άλλες ιταλικές πόλεις. Σε πολύ νεαρή ήλικία συνέγραψε στά Ιταλικά ένα όγκώδες γεωγραφικό βιβλίο, χωρίς ιδιαίτερη άξια, που τυπώθηκε στη Βενετία⁴³.

Τά ήμερολόγια του περιγράφουν με ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες τά δύο ταξίδια του, πρώτα στο 'Ιόνιο και τό Αιγαίο Πέλαγος μέχρι τη Σμύρνη την άνοιξη και τό καλοκαίρι του 1740, και μετά πάλι τό 1742. Το δεύτερο αυτό ταξίδι τό συνέχισε στη Μ. 'Ασία, Κωνσταντινούπολη και Μολδοβλαχία και επέστρεψε στην Κέρκυρα τό 1743. Στο πρώτο ταξίδι του ό Κατσαίτης πέρασε από τη Ζάκυνθο, τη Μάνη, τά Κύθηρα, τη Μήλο και άλλα νησιά του Αιγαίου, από τά όποια κυρίως περιγράφει τη Μύκονο, μέχρι να φθάσει στη Σμύρνη. Κατά τη διαμονή του στη Σμύρνη έκανε και μερικά θαλασσινά ταξίδια, αλλά στην ούσια είχε τη δυνατότητα να αποβιβαστεί στο Μπαμπά μόνο, προκειμένου να επισκεφθεί τά έρείπια της Τροίας. Στο ταξίδι της επιστροφής από τη Σμύρνη στην Κέρκυρα πέρασε από διάφορα νησιά του Αιγαίου, αλλά επισκέφθηκε μόνο τη Μύκονο και την Τήνο, τη Ζάκυνθο και τέλος την Πάργα.

Στό δεύτερο ταξίδι του στη Σμύρνη ή διαδρομή ήταν παρόμοια, με κάποιες παραλλαγές, που υπαγορεύτηκαν από τίς καιρικές συνθήκες, π.χ. δέν αποβιβάστηκαν στη Μάνη, αλλά άραξαν στις Σπέτσες. Δέν υπάρχουν αντίστοιχες περιγραφές τόπων όπως εκείνες του πρώτου ταξιδιού, ενώ αντίθετως ή αφήγηση που άφορά τη Σμύρνη είναι πολύ πιο διεξοδική. 'Από τη Σμύρνη διά θαλάσσης πήγε στά Μοσχονήσια, μετά φθάνοντας και πάλι με πλοίο στο Μπαμπά επισκέφθηκε και πάλι την Τροία, κατόπιν πήγε στην Τένεδο, πέρασε τά Δαρδανέλλια και διάφορες πόλεις της 'Ανατολικής Θράκης, Λάμψακο, Καλλιόπολη, Περι-

42. Για τον 'Ιάκωβο Πυλαρινό βλ. ΗΛΙΑ ΤΣΙΤΣΕΛΗ, *δ.π.*, τόμ. 1, σ. 557-560. Για νεότερα στοιχεία και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία βλ. Α. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, *δ.π.*, σ. 182-186.

43. *Geografia in dialogo con moltissime notizie storiche cronologiche di Marco Antonia Cazzaiti, nobile di Corfù, Zante e Cefalonia, dedicata al Serenissimo Doge di Venezia, Alvise Pisani. In Venezia 1738*.

σταση, Γανόχωρα, Ραιδεστό, Ἡράκλεια, Σηλυβρία καὶ ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη στὶς 6 Αὐγούστου 1742. Ἀπὸ ἐκεῖ ἀναχώρησε στὶς 17 Σεπτεμβρίου γιὰ τὸ Ἰάσι. Διέσχισε τὴ Θράκη, τὴ Βουλγαρία, καὶ ἔφθασε στὸ Ἰάσι στὶς 7 Ὀκτωβρίου· ἔφυγε ἀπὸ ἐκεῖ στὶς 25 τοῦ ἴδιου μήνα καὶ πέρασε στὴ Βλαχία, ὅπου βρισκόταν στὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου. Τὴν ὑπόλοιπη διαδρομὴ τῆς ἐπιστροφῆς του στὴν Κέρκυρα δὲν τὴν γνωρίζουμε γιὰτὶ τὸ χειρόγραφο ποῦ μᾶς παραδίδει τὰ ταξίδια του εἶναι κολοβό.

Ὁ Κατσαίτης, ποῦ ἦταν ὀρθόδοξος καὶ χαρακτηρίζει τὸν ἑαυτό του ὡς Ἕλληνα, «Io come Greco ...» γράφει⁴⁴, γνῶριζε καλὰ τὰ ὀμιλούμενα στὴν Κέρκυρα ἑλληνικὰ καὶ ἦταν σὲ θέση νὰ κάνει τὸν διερμηνέα ἀπὸ τὰ ἰταλικά στὰ ἑλληνικὰ καὶ ἀντίστροφα κατὰ τὴ διάρκειά μιᾶς μακρᾶς συζήτησης ποῦ εἶχαν ὁ μπεζαντὲς Ἰωάννης Μαυροκορδάτος (Γιάνκουλος), ἀδελφὸς τοῦ Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου, ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας, καὶ ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Ρωσίας Wischniacow⁴⁵. Ὡστόσο, φαίνεται ὅτι αἰσθανόταν κάπως μειονεκτικὰ ἀπέναντι στοὺς Φαναριώτες γιὰ τὸ ἐπίπεδο τῶν ἑλληνικῶν του, γι' αὐτὸ ἦταν ἀπρόθυμος νὰ μιλήσει ἑλληνικὰ δημόσια στὴν αὐλὴ τοῦ Ἰασίου (μὴ θέλοντας νὰ ἐκτεθῶ, στὸν Ὑψηλότατο καὶ τόσους ὑπουργούς, ποῦ κατὰ τὸ πλεῖστον ἦταν Κωνσταντινουπολίτες καὶ μιλοῦσαν μὲ γνήσιους τύπους καὶ καθαρὲς φράσεις τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, καὶ νὰ ὑποχρεωθῶ, ὅπως εἶπα, νὰ μιλήσω ἔτσι ἀπλὰ καὶ βάρβαρα τὴν γλῶσσα μας, ὅπως μιλάμε στὴν πατρίδα)⁴⁶. Τὰ ταξιδιωτικὰ του ἡμερολόγια ὁ Κατσαίτης τὰ κρατοῦσε στὰ ἰταλικά, στὰ ὁποῖα αἰσθανόταν πιὸ ἀνετα, προφανῶς θεωρώντας τὰ ἑλληνικὰ του ἀνεπαρκῆ γιὰ λόγιους σκοπούς.

Τὰ ἡμερολόγια αὐτὰ δὲν δημοσιεύτηκαν στὴν ἐποχὴ τους καὶ δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ὁ Κατσαίτης τὰ κρατοῦσε μὲ ἀπώτερο σκοπὸ νὰ τὰ χρησιμοποιήσει γιὰ νὰ γράφει ἀργότερα ἕνα βιβλίο, ὅπως συχνὰ συνέβαινε μὲ τοὺς ξένους περιηγητές. Εἶναι γεγονός πάντως ὅτι ἀποτελοῦν πραγματικὰ περιηγητικὰ κείμενα ἀντίστοιχα μ' ἐκεῖνα τῶν ξένων περιηγητῶν, καὶ ἐν πολλοῖς χρησιμότερα, ἀφοῦ ὁ Κατσαίτης εἶχε πολὺ μεγαλύτερη πρόσβαση σὲ πληροφορίες, ἀνεση στὴ σχέση του μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ κατανόηση τοῦ χώρου καὶ τῆς κοινωνίας. Τὰ κει-

44. ΦΙΛΙΠΠΟΥ Κ. ΦΑΛΜΠΟΥ, *Μάρκου Ἀντωνίου Κατσαίτη δύο ταξίδια στὴ Σμύρνη, 1740 καὶ 1742, Εἰσαγωγή, Κείμενο, Μετάφραση - Σχόλια, Πίνακες*, Ἀθήνα 1972, σ. 101.

45. ΦΙΛΙΠΠΟΥ Κ. ΦΑΛΜΠΟΥ, *Μάρκου Ἀντωνίου Κατσαίτη ταξίδια τοῦ 1742. Ταξίδια τοῦ 1742, Βλ παράλια Μ. Ἀσίας, Προποντίδα, Κωνσταντινούπολη, Εἰσαγωγή, Κείμενο, Μετάφραση - Σχόλια, Πίνακες*, Ἀθήνα 1974, σ. 186-187.

46. ΦΙΛΙΠΠΟΥ Κ. ΦΑΛΜΠΟΥ, *Μάρκου Ἀντωνίου Κατσαίτη, III, ταξίδι στὴ Μολδοβλαχία τὸ ἔτος 1742, Εἰσαγωγή, Κείμενο, Μετάφραση - Σχόλια*, Ἀθήνα 1979, σ. 106. Τὸ κείμενο τοῦ ταξιδιοῦ στὴ Μολδοβλαχία μεταφράστηκε καὶ στὰ ρουμανικά, ELENA MOISUC-DUMITRU LIMONA, *Calatorié de la Constantinopoli la Iasi si de la București in Anul 1742. Ingrijirea editiei, traducere si note Elena Moisuc si Dumitru Limona*, Ἰάσιο 1977.

μενά του χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὶς προσεκτικὲς περιγραφὲς τῶν τόπων καὶ τῶν ἀξιοθεάτων ποῦ ἐπισκέφθηκε. Ὁ Κατσαίτης δίνει παράλληλα ζωντανότητες καὶ προσεκτικὲς περιγραφὲς τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς κοινωνίας στὴν ὁποία κινεῖται: τῶν ἐμπόρων, Ἑλλήνων καὶ ξένων, τῶν ἀρχιερέων, τῶν Φαναριωτῶν καὶ τῶν διπλωματῶν ποῦ ζοῦσαν στὴν Πόλη, τῆς αὐλῆς τοῦ Ἰασίου κλπ. Ἄν καὶ τὰ ἡμερολόγια του εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα ἐλάχιστα ἔχουν χρησιμοποιοῦνται μέχρι σήμερα ἀπὸ τὴν ἔρευνα. Ἐχει βέβαια ἐπισημανθεῖ ἡ σπουδαιότητα τῶν πληροφοριῶν ποῦ παρέχουν γιὰ τὴ Σμύρνη⁴⁷, ἀλλὰ δὲν πρέπει καθόλου νὰ παραγνωρίζεται ἡ ἀξία καὶ τῶν κειμένων του γιὰ τὰ ἄλλα μέρη ποῦ ἐπισκέφθηκε.

Ἀπὸ τὸν 17ο αἰ. καὶ ἐξῆς, ἀρχίζουν νὰ γίνονται ἀρκετὰ κοινὲς σὲ ὀρισμένους λόγιους κύκλους οἱ Ἐφημερίδες⁴⁸, ἕνας τύπος προσωπικοῦ ἡμερολογίου ὅπου καταγράφονται τὰ καθημερινὰ συμβάντα. Πρόκειται γιὰ νέο σχετικὰ εἶδος γιὰ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ποῦ ἐνῶ συγγενεῖ ἀπόμακρα μὲ τὸ γνωστὸ τύπο ἡμερολογίων τῶν σύγχρονων Δυτικοευρωπαίων, στὴν οὐσία βρίσκεται πλησιέστερα σὲ δύο εἶδη κοινὰ στὴν ἑλληνικὴ φιλολογία, τὴ χρονογραφία καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα, διατηρώντας στοιχεῖα καὶ ἀπὸ τὰ δύο. Ἐπειδὴ πολλοὶ Ἕλληνες ταξίδευαν γιὰ διαφόρους λόγους, συχνὰ οἱ Ἐφημερίδες αὐτὲς σὲ ἕνα μεγάλο μέρος τους ἀποτελοῦν ταξιδιωτικὰ κείμενα. Χαρακτηριστικὲς ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη εἶναι οἱ Ἐφημερίδες τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων γιὰ τὰ χρόνια 1682-1687, δηλ. τὴν ἐποχὴ τοῦ μεγάλου πολέμου τῆς Τουρκίας κατὰ τοῦ Ἱεροῦ Συνασπισμοῦ τοῦ Linz, ποῦ περιλάμβανε τὴν Αὐστρία, τὴν Πολωνία, τὴ Ρωσία καὶ τὴ Βενετία. Τότε ὁ Μαυροκορδάτος μαζὶ μὲ τὸν τουρκικὸ στρατὸ διέσχισε ἕνα πολὺ μεγάλο μέρος τῆς Β. Βαλκανικῆς⁴⁹. Τὸν ἐπόμενο αἰῶνα παρουσιάζουν σχετικὸ μόνον ἐνδιαφέρον οἱ Ἐφημερίδες τοῦ Κωνσταντίνου Καρατζᾶ ποῦ ἀναφέρονται στὶς μετακινήσεις του στὴ Μολδαβία κατὰ τὰ ἔτη 1777-1780 καὶ 1789⁵⁰.

Ἀντιθέτως, ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ σημειωματάρια τοῦ

47. ΦΙΛΙΠΠΟΥ Κ. ΦΑΛΜΠΟΥ, *Μάρκου Ἀντωνίου Κατσαίτη δύο ταξίδια στὴ Σμύρνη*, σ. 20-21. Βλ. καὶ ELENA FRANGAKIS-SYRETT, *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)*, Ἀθήνα 1992, σ. 36, 47, 55.

48. Γιὰ τὸν ὅρο καὶ τὸ περιεχόμενό του βλ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΟΔΡΙΚΑ, *Ἐφημερίδες*, ἐκδ. Ἄλκης Ἀγγέλου, Ἀθήνα 1963, σ. 210-218.

49. Βλ. Ε. HURMUZAKI, *Documente private la istoria Românilor*, τόμ. XIII (1909) (ἐκδ. Ἀ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς), Βουκουρέστι, σ. 1-42. Ὑπάρχει διχογνωμία σχετικὰ μὲ τὴν ταυτότητα τοῦ συγγραφέα τῶν Ἐφημερίδων αὐτῶν ἀνάμεσα στὸν ἐκδότη τους καὶ τὸν Θ. Λιβαδά ποῦ ὑποστήριξε ὅτι δὲν εἶχαν γραφτεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Μαυροκορδάτο ἀλλὰ ἀπὸ κάποιον τοῦ περιβάλλοντός του, βλ. NESTOR CAMARIANO, *Alexandre Maurocordato, le Grand Dragoman, son activité diplomatique 1763-1709*, Θεσσαλονίκη, 1970, σ. 19.

50. Ε. HURMUZAKI, ὁ.π., τόμ. XIII (1909), σ. 77-158, 537-551.

Ζαγοριανού πραγματευτή Ἰωάννη Πρίγκου πού ἐγκατεστημένος ἐπὶ σειρά ἐτῶν στὸ Ἄμστερνταμ κράτησε ἕνα εἶδος χρονικοῦ τῆς ἐκεῖ ἑλληνικῆς παροικίας καὶ παράλληλα κατέγραψε ὑπὸ τῆ μορφή Ἐφημερίδων τὰ γεγονότα τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου (1769-1774) ἀλλὰ καὶ ὅ,τι ἄλλο στοιχεῖο τὸν ἐντυπωσίαζε ἀπὸ τῆ ζωὴ μακριὰ ἀπὸ τὸν τόπο του. Ὁ σύγχρονός του καὶ συμπατριώτης του πατριάρχης Καλλίνικος Δ', πού διάβασε τὰ σημειωματάρια αὐτά, σημειώνει τὸ 1773 στὸ τέλος τοῦ πρώτου τεύχους: «Ἀπὸ καρδίας σὲ εὐχῆθημεν, ἄρχον γαμβρὲ κύρ Ἰωάννη, ἐπειδὴ καὶ μὲ τὰς περιγραφὰς τῶν εἰς τὰ παρόντα περιήλθομεν καὶ ἡμεῖς ὄλην τὴν Εὐρώπην, καὶ εἶδαμεν τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα τῶν Εὐρωπαίων καὶ ἤθη...». Τὰ κείμενα τοῦ Ἰωάννη Πρίγκου χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴ συγγραφή μονογραφίας, στὴν ὁποία περιλαμβάνονται μακρὰ παραθέματα καὶ ἔγγραφα πού εἶχαν ἀντιγραφεῖ⁵¹, καθὼς ὅμως δὲν ἔχουν ἐκδοθεῖ αὐτοτελῶς μᾶς λείπει ἡ συνολικὴ εἰκόνα τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ ἔργου.

Ἀπὸ τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ εἶναι καὶ οἱ Ἐφημερίδες τοῦ Ἀθηναίου Παναγιώτη Κοδρικᾶ, ὅπου ἀνάμεσα στὰ ἄλλα περιγράφονται τὸ ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς του στὴν Ἀθήνα τὸ 1789-90, τὸ ταξίδι του στὸ Αἰγαῖο τὸ 1791, ὅταν ὑπηρετοῦσε στὴ διερμηνεία τοῦ στόλου, τὸ ταξίδι του στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες μὲ τὴ συνοδεία τοῦ Μιχαὴλ Σούτσου τὸ 1791-5, ἡ παραμονὴ του στὴν Κωνσταντινούπολη τὰ ἐπόμενα δύο χρόνια, καὶ τέλος τὸ ταξίδι του τὸ 1797 ἀπὸ τὴν Πόλη στὸ Παρίσι ὡς διερμηνεὴ τοῦ Τούρκου πρεσβευτῆ στὴ Γαλλία καὶ πρώτου γραμματέα τῆς τουρκικῆς πρεσβείας. Ἡ μακρὰ ἐξιστόρηση τοῦ τελευταίου ταξιδιοῦ ἀποτελεῖ καὶ τὸ σημαντικότερο τμήμα του ἀπὸ ἀποψη περιηγητικῆ⁵².

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ., καὶ συγκεκριμένα τὸ 1707 ἢ πιθανότατα τὸ 1708, κυκλοφόρησε τὸ βιβλίο τοῦ Ἀναστασίου Μιχαὴλ τοῦ Ναουσαίου μὲ τίτλο *Περιηγηματικὸν Πονκτάιον, ἢτοι Περιήγησις τῆς Εὐρώπης...*⁵³. Παρὰ τὸν τίτλο, τὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα καθαρὰ περιηγητικό. Ἄν καὶ ὁ Μιχαὴλ εἶχε ταξιδέψει καὶ στὴν Εὐρώπη καὶ ζῆσει στὴ Γερμανία, χρησιμοποιεῖ τὰ ταξίδια του στὴν Ἑλλάδα ὡς ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἀναφερθεῖ διὰ μακρῶν σὲ σχολεῖα, λογίους καὶ ἀρχιερεῖς διαφόρων περιοχῶν. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ μιὰ φιλολογικὴ καὶ εκπαιδευτικὴ περιήγηση τοῦ λόγιου ἑλληνισμοῦ τῆς ἐποχῆς του πού δὲν ἔχει στοιχεῖα ἀπὸ αὐτὰ πού χαρακτηρίζουν τὰ ταξιδιωτικὰ κείμενα. Ἐνα πολὺ μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου πάλι ἔχει περιεχόμενο γλωσσικό, ἀσχολεῖται μὲ τὴν κοινὴ νεοελληνικὴ καὶ τὴν προφορὰ τῆς.

51. ΒΑΓΓΕΛΗ ΣΚΟΥΒΑΡΑ, Ἰωάννης Πρίγκος (1725,-1789). Ἡ ἑλληνικὴ παροικία τοῦ Ἄμστερνταμ. Ἡ σχολὴ καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ζαγοράς, Ἀθήνα 1964, σ. 17-19 καὶ σποραδικά.

52. Π. ΚΟΔΡΙΚΑ, ὁ.π.

53. Βλ. πῶς πάνω σ. 160.

Σὲ διαφορετικὴ κατηγορία ἀνήκει ἕνα ἄλλο κείμενο τοῦ 18ου αἰ., τὸ «Ὀδοιπορικὸν τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Χρῦσανθου Νοταρᾶ, πού, ὅπως σημειώνει ἡ ἐκδότρια τοῦ χειρογράφου Πηνελόπη Στάθη⁵⁴, εἶναι ἕνα ἡμερολόγιο ταξιδιοῦ, καὶ ταυτόχρονα ἕνα κατὰστικὸ τοῦ Πατριάρχου στὸ ὁποῖο καταγράφονται λεπτομερῶς οἱ τόποι τοὺς ὁποίους ἐπισκέφθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τριῶν περιοδειῶν ζητείας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1720-6, καθὼς καὶ τὰ δοσίματα πού συγκέντρωσε ἀπὸ τοὺς πιστοὺς γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ Ἁγίου Τάφου. Ἡ πρώτη περιοδεία του περιλάμβανε τὶς περιοχὲς ἀπὸ Φιλιππούπολη μέχρι Κωνσταντινούπολη. Ἡ δευτέρη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη μέχρι τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ πάλι πίσω, καὶ ἡ τρίτη ἀπὸ Κωνσταντινούπολη στὴ Σμύρνη καὶ στὴ Χίο.

Ἐνας ἄλλος πολυταξιδεμένος Ἕλληνας τοῦ 18ου αἰ. ἦταν ὁ ἔμπορος Βασίλειος Βατάτζης ἀπὸ τὰ Θεραπειὰ τῆς Κωνσταντινούπολης (1694 - μετὰ τὸ 1748)⁵⁵. Ἀπὸ τὸ 1708, σὲ ἡλικία 14 ἐτῶν, ἔρχισε τὰ ἀλλεπάλληλα ταξίδια του πού τὸν ἔφεραν σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς χώρες τῆς Εὐρώπης καὶ σὲ ἀρκετὲς περιοχὲς τῆς Ἀσίας. Τὰ ταξίδια του περιγράφονται στὸ ἀπὸ 1145 στίχους ἔμμετρο περιηγητικό του πού ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη⁵⁶. Τὸ κείμενο αὐτό, ἂν καὶ δὲν ἐκδόθηκε στὴν ἐποχὴ του, πρέπει νὰ παρουσίαζε ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς ἀναγνώστες του ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ ἀσυνήθιστο γεγονός ὅτι μᾶς διατηρήθηκε σὲ περισσότερα τοῦ ἑνὸς χειρόγραφα⁵⁷. Ὁ Βατάτζης ξεχωρίζει ἐπίσης ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι

54. «Τὸ ἀνέκδοτο ὄδοιπορικὸ τοῦ Χρῦσανθου Νοταρᾶ», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 1 (1984), σ. 127-280, καὶ ἰδιαιτέρως σ. 129.

55. ÉMILE LEGRAND, «Voyage de Basile Vatace en Europe et en Asie. Βασιλείου Βατάτζη περιηγητικόν», *Nouveaux Mélanges Orientaux. Mémoires, textes et traductions publiés par les professeurs de l'École spéciale des langues orientales vivantes à l'occasion du septième Congrès International des Orientalistes réuni à Vienne*, Παρίσι 1886, σ. 185-295 (ἀνάτυπο). Βλ. ἐπίσης Σ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Κωνανὸς Λάσκαρις...», ὁ.π., σ. 590-599. ΔΑΝΙΗΛ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ, *Γεωγραφικὸν τῆς Ρουμανίας εἰς ἀκριβεστέρην καὶ πληρεστέρην κατάληξιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς*, τόμ. 1, μέρος Β', Λιψία 1816, σ. 1-22. ΑΝΔΡΕΑΣ ΙΑΡΩΜΕΝΟΥ, «Συμπληρωματικὰ περὶ Βασιλείου Βατάτζη», *Παρουασός*, 5 (1881), σ. 801-804. Ν. ΙΟΡΓΑ, *Persica: Histoire du Chah-Nadir*, Βουκουρέστι 1939.

56. ÉMILE LEGRAND, «Voyage de Basile Vatace...», ὁ.π., σ. 185-295.

57. Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔμμετρου κειμένου, στὸ ὁποῖο περιέχεται τὸ ὄδοιπορικὸ τῆς Ἀσίας (1727 - σ. 1730), ὑπάρχει στὸν κώδικα τῆς British Library Add. 10075, προερχόμενο ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ λόρδου Guilford. Ἐνα ἄλλο χειρόγραφο πού περιεῖχε ἐπίσης τὸ πρῶτο μέρος τοῦ ὄδοιπορικοῦ εἶχε στὰ χεῖρα του ὁ Μ. Γεδεών. Χειρόγραφο πού περιλάμβανε ὁλόκληρο τὸ ὄδοιπορικὸ εἶχε στὴν Κέρκυρα ὁ Ἀνδρέας Ἰδρωμένος, βλ. MARCEL RICHARD, *Inventaire des Manuscrits Grecs du British Museum. I. Fonds Sloane Additional, Egerton, Cottonian et Stowe*, Παρίσι 1952, σ. 15. Σ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Κωνανὸς Λάσκαρις...», ὁ.π., σ. 590-599. ΑΝΔΡΕΑΣ ΙΑΡΩΜΕΝΟΥ, «Συμπληρωματικὰ περὶ Βασιλείου Βατάτζη», ὁ.π., σ. 801-804. Ὑπάρχει ἐπίσης τὸ χειρόγραφο μὲ ὁλόκληρο τὸ κείμενο τοῦ ὄδοιπορικοῦ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔκανε τὴν ἐκδόσή του ὁ Ε. LEGRAND, «Voyage de Basile Vatace...»,

κατά τὸ ταξίδι του στὴν Ἀγγλία τὸ 1732 τύπωσε μὲ ἐξοδὰ του ἓνα χάρτη πού τὸν δώρισε καὶ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης. Ὁ χάρτης εἰκονίζει μέρος τῆς Ἀσίας, τὸ τμήμα στὰ ἀνατολικά καὶ βόρεια τῆς Κασπίας θάλασσας, τὶς περιοχὲς πού κατοικοῦσαν οἱ Καλμουῖκοι καὶ οἱ Κοζάκοι, τὸ Οὐζμπεκιστάν, Τουρκεστάν καὶ τμήμα τῆς Περσίας, μέρη στὰ ὁποῖα εἶχε στὸ παρελθὸν ταξιδέψει καὶ περιγράφει καὶ στὸ κείμενό του.

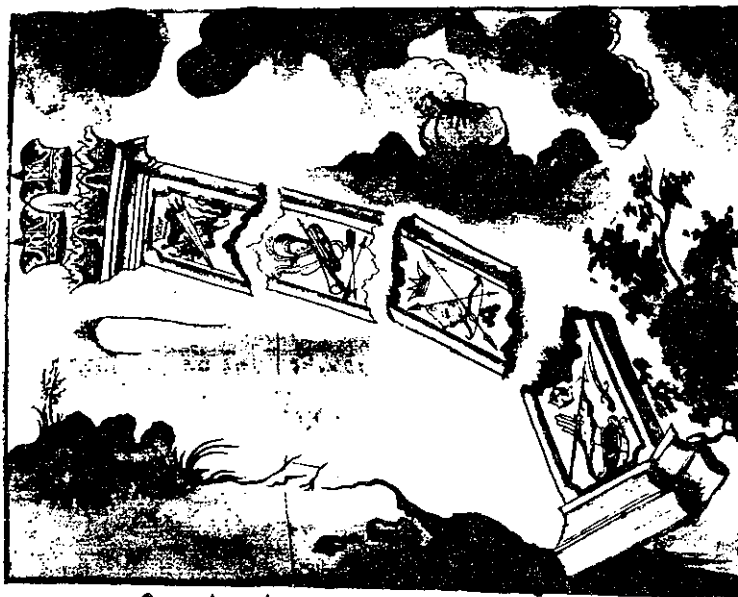
Τὸ ἔμμετρο κείμενό του δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸ ἔργο του πού γνωρίζουμε. Ἐνα ἄλλο μακροσκελὲς χειρόγραφο του μὲ τίτλο «Περσικά» σώζεται στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἀφηγεῖται τὴν ἱστορία τοῦ Ναδὶρ Σάχ, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Βατάτζης εἶχε γνωριστεῖ προσωπικὰ στὴν Περσία ὅπου εἶχε μείνει ἐπὶ καιρῷ. Μάλιστα γιὰ ἓνα διάστημα εἶχε σταλεῖ ἀπὸ τὸν Ναδὶρ Σάχ ὡς πρεσβευτὴς του στὴ Ρωσία. Ἡ συγγραφή τῆς ἱστορίας εἶχε ἀρχίσει πρὶν ἀπὸ τὴ δολοφονία τοῦ Σάχη τὸ 1747 καὶ ὁλοκληρώθηκε τὸ 1748⁵⁸. Μιὰ σύντομη περίληψη τοῦ ἔργου ἔχει δημοσιευτεῖ στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ. ἀπὸ τὸν Δανιὴλ Φιλιππίδη, πού τὸ γνώριζε ἀπὸ χειρόγραφο⁵⁹.

Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Βατάτζης δὲν ἔγραφε μόνο γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ἀλλὰ εἶχε στὸ νοῦ κάποιους μελλοντικούς ἀναγνώστες. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι, ἂν οἱ συνθῆκες τῆς ζωῆς τοῦ τὸ ἐπέτρεπαν, θὰ τύπωνε καὶ τὰ κείμενά του, ὅπως ἔκανε καὶ μὲ τὸν χάρτη, ὁ ὁποῖος μόνον ὡς συμπλήρωμα τοῦ περιηγητικοῦ του μπορεῖ νὰ νοηθεῖ. Ὁ Βατάτζης μπορεῖ νὰ μὴν ἦταν καλὸς ποιητὴς, ἦταν, ὅμως, ἓνας συνειδητὸς περιηγητὴς καὶ ὡς περιηγητὴ χαρακτηρίζε κι ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸ του στὸ χειρόγραφο τῶν «Περσικῶν». Στὸ ἔργο του, πού διακρίνεται γιὰ τὴ γεμάτη θαυμασμὸ ἀφέλεια μπροστὰ στὰ ἀξιοθέατα καὶ στὰ περίεργα πού ἔβλεπε, διακρίνουμε καθαρὰ τὸ πνεῦμα τοῦ φιλοπερίεργου καὶ συστηματικοῦ ταξιδιώτη. Τὸ δίστιχο μὲ τὸ ὁποῖο τελειώνει τὸ ἔμμετρο κείμενό του εἶναι ἐπίσης ἐνδεικτικὸ τῆς κυρίαρχης διανοητικῆς του προδιάθεσης:

δ.π., σ. 185-295. Τὸ κείμενο σώζεται ἐπίσης στὸ χειρόγραφο τῆς Πάτμου ΧΝΑ (651) τοῦ ἔτους 1757, βλ. Ι. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝΟΣ, *Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη ἤτοι ἀναγραφή τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς κατὰ τὴν νῆσον Πάτμον γεγραφῶν καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τεθησαυρισμένων χειρογράφων τευχῶν...*, Ἀθῆναι 1890, σ. 259.

58. Ἄρ. 1861, «Βατάτζου Περσικά. Τὰ τῆ Περσίδι, ὅσα ἐν ἔτεσι τρισὶ καὶ πενήκοντα, ἐκ τε τοῦ 1694 καὶ μέχρι τε τοῦ 1747, ἐν βιβλίοις τ' εἰσὶν ἤτοι τμήμασιν δύο τε καὶ δέκα, ἐν οἷς κι' ἡ ἅπασα τοῦ Σάχη Ναδὶρι καθ' ὅλου ἱστορία, περὶ ἧς καὶ ὁ τοῦ συγγραφέως ὁ ὅλος σκοπός. Συντεθέντα μὲν καὶ συγγραφέντα παρ' αὐτοῦ Βασιλείου τοῦ Βατάτζη, τοῦ καὶ τὸ πολὺ τῶν ἐν τούτοις περιεχομένων, προσώπων τε καὶ ἔθνων καὶ πόλεων καὶ γαιῶν καὶ θαλαττῶν καὶ ποταμῶν, ἀετόπτου καὶ περιηγητοῦ», βλ. ΛΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΗ, *Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος ἀρ. 1857-2500*, μὲ τὴ συνεργασία Μαρίας Λ. Πολίτη, Ἀθῆναι 1991, σ. 3-4.

59. ΔΑΝΙΗΛ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ, δ.π., τόμ. 1, μέρος β', σ. 1-22. Βλ. ἐπίσης Ν. ΙΟΡΓΑ, δ.π.

ἡ Βαβὰὶ θέαμα, εἴχης Ἰνὸς βασιλευμέντης
 Ἰνὸς ἀνδραγαθῶν σκλήρωσιν ἡγήταιομένης,
 ἡν' ἀνήγορευ' ἕως ἄσθ' ἀσθῆνος
 Ἐχῆς ὀραθῆν' ἀναξ' ὁ Ἰνὸς παρσίδοι,
 ἡδ' ἀσθουλή σιωπῶντα ἰε Ἰνὸς ἰχνη
 ἀσπινῶς ἀχλὺν σαι ἀδὴν σιωδείσθαι,
 ἡμὲν δ' ἀσάχθων, ἡδ' ὡς κακῆσθα
 Τοῦδ' οὐλο ἰδὸς ἀσθῶν ἡν' εἴχης,
 ἡδ' ὡς ἰχνη σὺ καὶ σὺδ' ἀσθουλή ἰε,
 σιωδείσθ' ἔχην δῖνασθαι, ἀλλ' οὐ καὶ μνήμην.
 καὶ ἰαδ' ἀγρεατε θυγατρὸς ὁ Ἰνὸς εἰδῶν.

Ἰοῦ ἀλῶν

Βασιλείου Βατάτζη, *Περσικά*, Ε.Β.Ε. χειρόγραφο 1861, σ. 585.

Τὰ δ' αὐτὰ ὁ τλησίπωνος Βατάτζης ιστορήσας, τλήσας μὲν, τλήσας τὰ πολλά, ἀλλὰ περιηγήσας.

Ἐνα ἀκόμη περιηγητικὸ χρονογράφο παραμένει ἀνέκδοτο. Πρόκειται γιὰ κείμενο τοῦ λόγιου Σιατιστέα ἐμπόρου Γ. Ζαβίρα (1744-1804) μὲ τὸν τίτλο «Περιήγησις ἐκ τῆς Βιέννης διὰ Μοραβίας εἰς τὴν Βοημίαν...». Πιστευόταν ὅτι τὸ χρονογράφο εἶχε χαθεῖ κατὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον, τελικὰ ὅμως βρέθηκε. Τὸ ἡμίτελές κείμενο τῆς περιήγησις περιέχει πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων τῆς διασπορᾶς τὸν 18ο αἰ., τίς ὁποῖες κατέγραφε ὁ Ζαβίρας κατὰ τὰ ταξίδια του στὶς πόλεις τῆς Αὐστρουγγαρίας, Τσεχίας καὶ Μολδαβίας⁶⁰.

Ἡ ἐπιστολογραφία συμβαίνει νὰ εἶναι συχνὰ καὶ μιὰ θαυμάσια περιηγητικὴ πηγὴ. Πολλὰ ἀπὸ τὰ πολὺ γνωστὰ περιηγητικὰ ἔργα ξένων ταξιδιωτῶν γιὰ τὴν Ἑλλάδα δημοσιεύτηκαν ὑπὸ τὸν τύπο ἐπιστολῶν, εἴτε διότι πραγματικὰ ἀρχικὰ ἀποτελοῦσαν μιὰ σειρά ἐπιστολῶν ποὺ στάλθηκαν ἀπὸ τοὺς τόπους τῆς περιόδου τῶν συγγραφέων, εἴτε διότι ἐπέλεξε ἡ μορφή αὐτὴ ἀργότερα, προκειμένου τὸ ἐκδιδόμενον κείμενο νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀμεσότητα καὶ τὴν ἀληθοφάνεια τῆς ἐπιστολῆς. Παράλληλα, σὲ ὀρισμένες περιόδους ὁ λογοτεχνικὸς σειρμὸς ἦταν, ἴσως, νὰ παρουσιάζονται τὰ ταξιδιωτικὰ κείμενα μὲ τὴ μορφή αὐτῆ.

Στὸ δικό μας χῶρο δὲν μποροῦμε βεβαίως νὰ μιλήσουμε γιὰ τὴν ὑπαρξὴ συγκεκριμένων σειρῶν ἐπιστολῶν ποὺ θὰ μποροῦσαν ἀκέραιες νὰ ἀποτελέσουν ἕνα χαρακτηριστικὸ δείγμα ταξιδιωτικῶν ἐντυπώσεων ἀνάλογο μὲ τὰ ἐκδεδωμένα, ἢ καὶ ἀνέκδοτα, ξένα ἔργα. Ἐνα σημαντικό ὅμως μέρος τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστολογραφίας παρουσιάζει τμήματα ἢ πτυχές ποὺ ἔχουν καθαρὸ περιηγητικὸ ἐνδιαφέρον.

Θὰ κλείσουμε τὴν ἀπαρίθμηση παραδειγμάτων ἑλληνικῶν ταξιδιωτικῶν ἐντυπώσεων μὲ δύο κείμενα ποὺ γράφτηκαν λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκρηξὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. Τὸ πρῶτο γράφτηκε τὸ 1815. Πρόκειται γιὰ τὴ *Μερικὴ Γεωγραφία* τοῦ Ἀργύρου Φιλίππιδου⁶¹ ἀπὸ τίς Μηλιές. Ὁ Ἀργύρος ἦταν νεότερος ἀδελφὸς τοῦ Δανιὴλ Φιλίππιδου ποὺ μαζί μὲ τὸν Γρηγόριο Κωνσταντᾶ εἶχαν ἐκδόσει τὸ 1791 τὴν *Γεωγραφία Νεωτερικὴ περὶ τῆς Ἑλλάδος*. Ἀναγκασμένος νὰ φύγει γιὰ ἕνα διάστημα ἀπὸ τὸ χωριὸ του, στὸ ὁποῖο ἦταν δημογέροντας, λόγω ἐσωτερικῶν ἀνταγωνισμῶν, χρησιμοποίησε τὴν εὐκαιρία γιὰ νὰ περιδιαβάσει γειτονικὲς περιοχές. Ἀκολουθώντας τίς προτροπές ποὺ περιέχονται στὸ ἔργο τοῦ ἀδελφοῦ του γιὰ τὴν ἀνάγκη περιγραφῆς τοῦ τόπου ποὺ γεννήθηκε ὁ κα-

60. EVA KOPP, «Εἰδήσεις γιὰ ἕνα πολὺτιμο ἑλληνικὸ χρονογράφο. Ἡ ἀνέκδοτη "Περιήγησις" τοῦ Γ. Ζαβίρα», *Παρνασσός*, 2 (1960), σ. 380-386.

61. Βλ. ΘΕΟΔΟΣΗ ΣΠΕΡΑΝΤΣΑ, *Τὰ περισωθέντα ἔργα τοῦ Ἀργύρου Φιλίππιδου. Μερικὴ Γεωγραφία - Βιβλίον Ἡθικόν*, Ἀθήνα 1978.

θένας, ὁ Ἀργύρος Φιλίππιδου ἔγραψε τὸ βιβλίο του «Εἰς χρῆσιν τῶν ποθούντων ἰδεῖν ἀπλῶς τὴν καθ' αὐτὸ Βοιωτίαν καὶ μέρος τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅλον τὸν κόλπον αὐτῆς, καὶ τὸν κόλπον Εὐρίπου καὶ μέρος τῆς πρώτης καὶ δευτέρας Θεσσαλίας, Πελασγούς δέ, τὸ Βίτι καὶ ἕως εἰς τὰ πρόποδα τῆς Κισσάβου καὶ πᾶσαν τὴν Δημητριάδα, Μαγνησίαν δὲ καὶ τὰ κατὰ ἀνατολὰς χωρία τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου, καὶ τοῦ Πηλίου ὄρους καὶ τὰ ἀνατολικά καὶ γειτονικά νησιά τῆς Ἀργαλαστῆς καὶ ἕως τῆς μεγάλης Λήμνου». Ἡ περιήγησή του καταγράφηκε ἰδιοχείρως «ἀπὸ χώραν εἰς χώραν τῆς αὐτοῦ περιδιαβάσεως» καὶ συμπληρώθηκε μὲ πέντε χάρτες ποὺ σχεδιάστηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο.

Εἶναι φανερὸ πῶς τὸ ἔργο γράφτηκε ἀποβλέποντας σ' ἕνα ἀναγνωστικὸ κοινὸ ποὺ ὅμως δὲν εὐτύχησε νὰ τὸ ἔχει παρὰ μόνο μετὰ ἀπὸ 160 περίπου χρόνια. Ἐντούτοις πρόκειται γιὰ ἕνα σημαντικό ἔργο μὲ λόγο ἀπλό, ἄμεσο καὶ ἀνεπιτήδευτο, μὲ πλῆθος πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ τὸν πληθυσμὸ, τὴν οἰκονομία, τὴν κοινωνικὴ καὶ θρησκευτικὴ ζωὴ τῶν τόπων ποὺ περιγράφονται.

Τὸ δεύτερο κείμενο εἶναι πολὺ πρὸ σύντομο, τέσσερα μόνον φύλλα, ἀλλὰ ἐξίσου ἐνδιαφέρον. Εἶναι μιὰ περιγραφή τῆς Κωνσταντινούπολης ποὺ ἔγραψε στὰ γαλλικὰ ὁ γνωστὸς Κεφαλονίτης ζωγράφος καὶ ἀρχιτέκτονας Γεράσιμος Πιτσαμάνος (1787-1825) τὸ 1818. Τὸ αὐτόγραφο κείμενο σώζεται στὸν κώδικα 96 τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας⁶², στὸ τέλος τοῦ κειμένου ὑπάρχει ἡ χρονολογία 15 Ἰουλίου 1818 καὶ ἡ ὑπογραφή τοῦ συγγραφέα. Ἡ περιγραφή ἔχει δημοσιευτεῖ σὲ μιὰ ἀρκετὰ ἀκριβῆ παράφραση ἀπὸ τὸν Ἰ. Μελετόπουλο⁶³.

Ὁ Γεράσιμος Πιτσαμάνος⁶⁴, ποὺ εἶχε σπουδάσει ἀρχικὰ στὴ Γαλλικὴ Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν στὴ Ρώμη ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ζωγραφικὴ καὶ κατόπιν συνέχισε τίς σπουδές του στὸ Παρίσι, συνόδευσε τὸ 1818 τὸν Frederick Adam καὶ τὴν ἀκολουθία του σὲ μιὰ περιοδεία στὰ Ἐπτάνησα, σὲ πόλεις τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας, Πάτρα, Θήβα, Ἀθήνα, καὶ τέλος στὴν Κωνσταντινούπολη. Κατὰ τὴν περιοδεία αὐτὴ σχεδίασε καὶ καταμέτρησε μνημεῖα καὶ οἰκοδομήματα καὶ ζωγράφισε κατοίκους τῶν περιοχῶν ποὺ ἐπισκέφθηκε⁶⁵. Ἐνα ἄλλο ἔργο ποὺ

62. Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Κατάλογος τῶν κωδικῶν τῶν ἐν Ἀθήναις βιβλιοθηκῶν πλὴν τῆς Ἐθνικῆς. Β' Κώδικες τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας», *Νέος Ἑλληνομνημον*, 7 (1910), σ. 333.

63. «Ἡ Πόλη λίγο πρὶν τὸ '21 ὅπως τὴν εἶδε ἕνας Ἕλληνας περιηγητὴς τὸ 1818», *Ἱστορία γιὰ σᾶς*, τεῦχος 1, Ἰούλιος 1971, σ. 98-105.

64. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του βλ. Η. ΤΣΙΤΣΕΒΑΗ, *δ.π.*, τόμ. Α', σ. 538-540. Ι. ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Γεράσιμος Πιτσαμάνος. Ἐνας σοφὸς ἐπιστήμων τεχνικὸς καὶ ζωγράφος μνημείων καὶ ἀνθρώπων τὴν ἐποχὴ τῆς δουλείας, 1787-1825*, Ἀθήνα 1977. ΑΝΝΑΣ ΤΑΜΠΑΚΗ, «Μιὰ θεατρικὴ παράσταση στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1821. Ἡ μαρτυρία τοῦ R. Walsh», *Ὁ Ἐρασιμαστής*, 20 (1995), σ. 257-258.

65. Πάνω ἀπὸ ἑκατὸ ὕδατογραφεῖς καὶ σκίτσα του ἀπὸ τὸ ταξίδι αὐτὸ σώζονται σήμερα στὸ Ἐθνικὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο.

προήλθε από το ταξίδι του ήταν και αυτή η περιγραφή της Κωνσταντινούπολης που δεν έχει τίποτε να ζηλέψει από αντίστοιχες ξένων περιηγητών.

Ο Πιτσαμάνος ασχολείται με τους ανθρώπους και την κοινωνική και οικονομική ζωή της Πόλης εξίσου με τα μνημεία της. Οι παρατηρήσεις του είναι προσεκτικές και είναι φανερό ότι είχε προσπαθήσει να συγκεντρώσει πληροφορίες και για θέματα που λίγο απασχολούσαν τους ξένους ταξιδιωτές. Π.χ. αναφέρει την ύπαρξη χαρτοποιείου στην ασιατική ακτή που παρήγε χαρτί εφάμιλλο με της Βενετίας. Παλαιότερα, προσθέτει, υπήρχε κι ένα άλλο στα Γλυκά Νερά, αλλά είχε πάψει να λειτουργεί από χρόνια. Γενικά όμως οι παρατηρήσεις του αφορούν περισσότερο τους Τούρκους και τις άλλες εθνότητες της Πόλης και πολύ λιγότερο τους Έλληνες. Πιθανότατα εκείνοι αποτελούσαν ένα πιο άγνωστο και ξένο θέμα γι' αυτόν. Το ελληνικό στοιχείο ένδεχομένως του ήταν πιο οικείο και επομένως δεν αισθάνθηκε την ανάγκη να ασχοληθεί με πράγματα που ίσως του ήταν ήδη γνωστά.

Ο Πιτσαμάνος ξαναβρέθηκε στην Πόλη το 1820 και εκεί μυήθηκε στη Φιλική Έταιρεία. Από τη δεύτερη αυτή επίσκεψή του η οποία διάρκεσε μέχρι τον Μάιο του 1821 δεν διαθέτουμε κάποια άλλα κείμενα. Από την Πόλη πήγε στην Πετρούπολη μετά από πρόσκληση του Καποδίστρια και εργάστηκε εκεί μέχρι λίγο πριν τον πρόωγο θάνατό του στην Κέρκυρα σε ηλικία σαράντα ετών. Αναφέρεται ότι συνέγραψε και δημοσίευσε περιγραφή της Πετρούπολης και αυτή στα γαλλικά⁶⁶.

Η δική μας περιήγηση στον κόσμο των Ελλήνων ταξιδιωτών δεν ήταν δυνατὸν ἐδῶ νὰ προσφέρει παρὰ μόνο ἓνα γενικὸ περίγραμμα, χωρὶς νὰ μεταδώσει καθόλου τὴ γοητεία καὶ τὸν πλοῦτο τῶν πληροφοριῶν τῶν κειμένων αὐτῶν. Νομίζω ὅμως πὼς τελικὰ ἐκεῖνο πού γίνεται ἄμεσα φανερό εἶναι ὅτι τὰ κείμενα αὐτὰ ἀξίζουν πολὺ μεγαλύτερης προσοχῆς καὶ ἔρευνας καὶ ἀπὸ ἱστορικὴ καὶ ἀπὸ φιλολογικὴ ἀποψη. Φυσικὰ, θὰ ἔπρεπε τὰ λανθάνοντα χειρόγραφα νὰ ἀναζητηθοῦν καὶ τὰ σωζόμενα ἀνέκδοτα ἀκόμη κείμενα νὰ ἐκδοθοῦν. Ἡ διαφορά στὴν προέλευση τῶν συγγραφέων, στὸ εἶδος τῶν περιηγητικῶν κειμένων, στὴν ἐποχὴ καὶ τὸ σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο γράφτηκαν δημιουργοῦν μιὰ τεράστια ποικιλία στὸ περιεχόμενο, στὴ μορφή καὶ τὴ γλώσσα, πού ἐκτείνεται ἀπὸ τὴ λόγια ἀρχαῖζουσα μέχρι τὴ σύγχρονή τους κοινὴ νεοελληνικὴ μὲ πλῆθος ἰδιωματικὰ στοιχεῖα. Ἔτσι, ἡ ἀποτίμηση τῆς φιλολογικῆς τους ἀξίας, τῶν δανείων, τῶν ἐπιδράσεων πού δέχτηκαν ἢ πού προκάλεσαν, ὅπως ἄλλωστε καὶ τῆς συμβολῆς τους στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα ἀποτελεῖ πραγματικὰ ἓνα ἐγχείρημα δύσκολο, ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερα χρήσιμο. Εὐχόμενα νὰ βρεθοῦν σύντομα οἱ ἐπιστήμονες πού θὰ ἀξιοποιήσουν κατὰλληλα τόσο συνθετικὰ ὅσο καὶ ἀναλυτικὰ τὸ πλούσιο αὐτὸ καὶ ἀνεκμετάλλευτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον φιλολογικὸ καὶ ἱστορικὸ ὕλικό.

66. Η. ΤΣΙΤΣΕΛΗ, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 540.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΣΤΑΘΗ

ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΝΟΤΑΡΑ ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ

Μεγάλη είναι ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκδοσης ἢ τῆς ἐπανέκδοσης κειμένων νομικῶν, πού μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν πηγές γιὰ τὴν περαιτέρω κατανόηση τῶν νοοτροπιῶν καὶ ἰδεολογιῶν πού διέπουν τὸ δίκαιο στὸ μεταβυζαντινὸ Ἑλληνισμό¹. Εἶναι γνωστὸ ὡστόσο, ὅτι πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ κείμενα προκύπτουν ἀπὸ συγκερασμὸ ἄλλων παλαιότερων, σὲ μιὰ προσπάθεια τῶν συγγραφέων τους νὰ τὰ καταστήσουν σαφέστερα ὅσον ἀφορᾷ τὴ γλώσσα², ἀλλὰ περισσότερο ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενο.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἐντάσσεται ἡ ἀνέκδοτη πραγματεία *Προθεωρία εἰς τοὺς Νόμους* τοῦ πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων Χρύσανθου Νοταρᾶ. Ὅπως μαρτυρεῖ καὶ ὁ τίτλος του, τὸ κείμενο αὐτὸ στὸ σύνολό του μπορεῖ νὰ χαρακτηριθεῖ ὡς Εἰσαγωγὴ στὶς νομικὲς σπουδές. Ὁ σκοπὸς ὅμως τῆς συγγραφῆς ἐνδὸς τέτοιου κειμένου δὲν εἶναι σαφής. Ἀπὸ ἐσωτερικὲς μαρτυρίες ἀνιχνεύουμε μιὰ διάθεση διδασκτικὴ, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις πού γίνονται σὲ πρῶτο πρόσωπο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο εἶναι διαρθρωμένη ὁλόκληρη ἡ πραγματεία.

Εἶναι κείμενο ἐρασιματικὸ καὶ δὲν συνιστᾷ νομοθετικὴ προσπάθεια. Ἡ σημασία του μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καθαρὰ πολιτισμικὴ, ἀφοῦ ἀναφέρεται σ' ὅλο τὸ νομικὸ σύστημα τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ παρουσιάζει τὰ βιβλία πού θεωροῦνται πηγές τῆς νομικῆς ἐπιστήμης. Δὲν πρόκειται, ἐξ ἄλλου, γιὰ ἐγχειρίδιο, πού θὰ χρησίμευε στὴν ἀπονομὴ τοῦ δικαίου, ἀλλὰ οὔτε καὶ γιὰ κείμενο νομοκανονικὸ,

Θερμὲς εὐχαριστίες ἐκφράζω καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση στὸ συνάδελφο τοῦ Κέντρου Ἑρένης τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου Γιῶργο Ροδολάκη, γιὰ τὴν πολύτιμη βοήθειά του κατὰ τὴν ἔρευνά μου στὴ νομικὴ βιβλιογραφία.

1. ΧΑΡ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, «Νομοκάνων Γεωργίου Τραπεζουντίου», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρένης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 27-28 (1980-1981), σ. 367-369.

2. Γ. ΡΟΔΟΛΑΚΗ, «Ἡ λαϊκὴ γλώσσα στα νομικὰ κείμενα», *Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Σύλλογος Ἐπιστημονικοῦ Προσωπικοῦ, Ἐπιστημονικὲς Ἀνακοινώσεις*, Ἀθήνα 1984, σ. 141-160.

πού σκοπό θα είχε την εξυπηρέτηση του συντάκτη του στην άσκηση των δικαιονομικών του καθηκόντων.

Ο συγγραφέας αυτού του κειμένου, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, είναι ο Χρυσάνθος Νοταράς και το συντάσσει, σε χρόνο που κατέχει τον πατριαρχικό θρόνο των Ιεροσολύμων, δηλαδή μετά το 1707.

Είναι γνωστό ότι ο Χρυσάνθος έκανε σπουδές στην Πάδοβα μεταξύ των ετών 1697 και 1699³ και, παρόλο που τα ενδιαφέροντά του ήταν στραμμένα προς τα μαθηματικά και την αστρονομία⁴, γράφτηκε στη Νομική Σχολή, όπου και παρακολούθησε μαθήματα κοντά στο Νικόλαο Κομνηνό Παπαδόπουλο⁵, καθηγητή του Κανονικού Δικαίου. Από μαρτυρίες, οι οποίες άνοιχθενονται μέσα στα χειρόγραφα και στα μαθητικά του τετράδια, βλέπουμε ότι η μαθητεία του αυτή του έδωσε τον νομοκανονικό όπλισμό⁶, ο οποίος του χρειαζόταν για τα διοικητικά καθήκοντα που τον περίμεναν στο πατριαρχείο των Ιεροσολύμων. Είχε μάλιστα επιχειρήσει να συντάξει σχόλια στην Έξάβιβλο του Αρμενοπούλου, τα οποία όμως δεν δημοσίευσε επίσης ποτέ⁷. Είναι γνωστό ότι ο Αρμενόπουλος θεωρούνταν πηγή του Δικαίου κατά την Τουρκοκρατία⁸, παρ' όλο που θεωρήθηκε και ατέλεστατή του βυζαντινού δικαίου περίληψις⁹.

Δεν είναι άπρόλυτα σαφές ποιές ήταν οι αναγκαιότητες που προκάλεσαν τη συγγραφή της Προθεωρίας. Σε ανέκδοτη συγγραφή του, ωστόσο, ο Χρυσάνθος κάνει λόγο για την έλλειψη νομικών έργων και κυρίως για την άγνοια των λατινικών νομικών κειμένων¹⁰. Απαριθμεί, μάλιστα, αυτά που κατά τη γνώμη του θα έπρεπε να μεταφραστούν στα ελληνικά, ώστε να είναι δυνατή η κατανόησή τους από τους Έλληνες λόγιους. Η πρώτη έντύπωση που αποκομίζουμε διαβα-

3. Για τον Χρυσάνθο Νοταρά βλ. ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ ΣΤΑΘΗ, Χρυσάνθος Νοταράς Πατριαρχής Ιεροσολύμων, Πρόδρομος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, Αθήνα 1999, σ. 79-103.

4. Αποτέλεσμα των ιδιαίτερων ενδιαφερόντων του είναι το έργο Εισαγωγή στα Γεωγραφικά και Σφαιρικά, Πατάβιο 1700.

5. Για τον Νικόλαο Κομνηνό βλ. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Νικόλαος Κομνηνός Παπαδόπουλος (1651-1740)», Έκκλησιαστικός Φάρος, 11 (1913), σ. 532-42 και 12 (1913), σ. 97-112, 227-46, 333-39.

6. ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ ΣΤΑΘΗ, Χρυσάνθος Νοταράς, ό.π., σ. 83-84.

7. Βλ. Δ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ - Π. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗ - ΜΑΧΗΣ ΠΑΪΖΗ, «Ένα περίωνο νομικό χειρόγραφο που ελάμβανε: Το "Χειρόγραφο Γ, του Γερασίμου Αργολίδος"». Ένας άγνωστος κώδικας του Νικολάου Καρατζή», Έλληνικά, 45 (1995), σ. 95.

8. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ, Πρόχειρον Νόμων ή Έξάβιβλος, έπιμ. Κων. Πιτσάκης, Αθήνα 1971, σ. κδ'-κε'.

9. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΟΣΧΟΒΑΚΗ, Το έν Έλλάδι δημόσιον Δίκαιον επί Τουρκοκρατίας, Αθήνα 1882, σ. 59.

10. Πρόκειται για τη συγγραφή «Όποιος επιχειρησθή να ενώση την Ανατολικήν Εκκλησίαν με την Δυτικήν είναι χρεία να εξετάζη ταῦτα τὰ κεφάλαια όπου ἐδῶ στρώνομεν». Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, Ιεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη, τ. Δ', Πετρούπολη 1899, σ. 386.

Handwritten text in Greek script, appearing to be a transcription or commentary on the main text. It includes various annotations and a circular stamp with the letters 'A.R.' in the center.

Handwritten text in Greek script, continuing the transcription or commentary. It includes various annotations and a circular stamp with the letters 'A.R.' in the center.

"Απας νομικός Κανὼν σαθρὸς 227

Κανόνες νομικοὶ ἄνευ τῆς τούτων ὑπεξαίρεσεως

Ἀκολουθοῦν μέχρι τὸ φ. 60^v 328 ἀριθμημένοι «κανόνες». Τὰ θέματά τους δὲν εἶναι ὁμαδοποιημένα καὶ εἰκάζω ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπιλογή κανόνων ἀπὸ διάφορα χειρόγραφα, τοὺς ὁποίους παρήγγειλε ὁ Χρυσάνθος νὰ τοῦ συλλέξουν καὶ νὰ τοῦ ἀντιγράψουν. Ἡ διευκρίνιση «ἄνευ τῆς τούτων ὑπεξαίρεσεως» δηλώνει ἀκριβῶς ὅτι οἱ κανόνες δὲν συνοδεύονται ἀπὸ τὰ συνήθη σχόλια, ἀλλὰ καταγράφονται ἔτσι ὡς ἀξιώματα. Παραθέτω ἐνδεικτικὰ τέσσερις:

29. Οὐ δεῖ τινὰ λαβεῖν δύο ὄφρνια.

96. Ἐκ δυοῖν κακοῖν τὸ ἕλαττον προκριτέον.

109. Ὁ μέθυσος πλημμελήσας ἔχει συγγνώμην.

158. Οὐδενὶ δίδεται ἐνεργεσία ἄκοντι.

Στὸ χειρόγραφο τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας¹⁴ τὸ κείμενο τοῦ Χρυσάνθου περιέχεται μεταξὺ τῶν σελίδων 351-509 σὲ ἓνα σύνολο 158 σελίδων. Ἐπιγράφεται: Χρυσάνθου πατριάρχου Ἱεροσολύμων, Εἰσαγωγή πάνυ ὠφέλιμος καὶ σχεδὸν ἀναγκαία εἰς τοὺς νόμους. Δὲν ἔχει τόπο καὶ χρόνο συγγραφῆς, γεγονός που δημιούργησε τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι μέρος ἑνὸς μεγαλύτερου νομικοῦ ἔργου τοῦ Χρυσάνθου τὸ ὁποῖο λανθάνει¹⁵. Ἡ διαφορτικὴ ἐπικεφαλίδα καὶ μάλιστα ἡ ἔκφραση «πάνυ ὠφέλιμος καὶ σχεδὸν ἀναγκαία», δηλώνει, ἴσως, τὴν παρεμβολὴ κάποιου ἄλλου τρίτου ἀτόμου (πού μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ γραφέας), τὸ ὁποῖο καὶ ἀξιολογεῖ τὸ ἔργο μὲ αὐτὰ τὰ λόγια. Στὴ σελίδα 355, ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ οὐσιαστικὰ ἀρχίζει ἡ συγγραφή, ὑπάρχει ὁ τίτλος τοῦ ἔργου «Προθεωρία εἰς τοὺς νόμους».

Μιὰ προσεκτικὴ ἀνάγνωση κατ' ἀντιβολὴ μὲ τὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κάνουμε τὶς ἐξῆς παρατηρήσεις:

Τὸ κείμενο αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου εἶναι ἀντίγραφο καὶ μοιάζει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἴδιο πρότυπο μὲ αὐτὸ τοῦ ΜΠΤ 612, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται τὸ ἀρχικὸ νὰ εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο ΜΠΤ 612. Ὁ γραφέας εἶναι λόγιος καὶ προσπαθεῖ νὰ διορθώσει τὴ λαϊκὴ γλώσσα τοῦ Χρυσάνθου μὲ γραμματικούς τύπους τῆς λόγιας γλώσσας, χωρὶς ὥστόσο νὰ τὰ καταφέρνει πάντα.

14. Ἡ συνάδελφος κυρία Ὑλγα Τσικάντζι εἶχε τὴν εὐγενῆ καλοσύνη νὰ φροντίσει νὰ φωτογραφηθεῖ τὸ χειρόγραφο καὶ νὰ μοῦ ἀποσταλεῖ τὸ μικροφίλμ. Τὴν εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτῆ.

15. Αὐτὸ ὑποστηρίζει στὴν ἐργασία της ἡ Ε. POPESCU-MIHUT, «Nouvelles données sur la pénétration des basiliques en Valachie», *Revue des Études Sud-Est Européennes*, XXI (1983), σ. 118.

— Ἀντικαθιστᾶ τὸ μὴ μὲ τὸ μὴν μπροστὰ ἀπὸ λέξεις πού ἀρχίζουν μὲ φωνῆεν καὶ τὴν κατάληξη τῆς ὀριστικῆς -ονν σὲ -ουσι.

— Ἀντικαθιστᾶ τοὺς τύπους τῆς ὑποτακτικῆς -ουσι μὲ -ουσι (ὥστε νὰ ζοῦσι ΜΠΤ, φ. 15, ὥστε νὰ ζῶσι Ρουμ. Ἀκαδ., σ. 397)¹⁶.

— Ἀντικαθιστᾶ τὸ ἦτον στὸν πληθυντικὸ μὲ ἦσαν (ΜΠΤ, φ. 18, Ρουμ. Ἀκαδ., σ. 406) καὶ τὸ ἐπεριλάμβανε σὲ περιελάμβανε (ΜΠΤ, φ. 22, Ρουμ. Ἀκαδ., σ. 417).

— Διορθώνει τοὺς λανθασμένους γραμματικούς τύπους συζεύγναι σὲ συζεύγνυσι (ΜΠΤ, φ. 12, Ρουμ. Ἀκαδ., σ. 388), ἠρώτων σὲ ἠρώτων (ΜΠΤ, φ. 23, Ρουμ. Ἀκαδ., σ. 421) κ.ἄ.

— Ἀντικαθιστᾶ τοὺς λαϊκοὺς τύπους δοσμένος, δοσμένη μὲ τὶς μετοχές τοῦ παρακειμένου δεδομένος, δεδομένη καὶ τὸν τύπο πλερώνει σὲ πληρώνει (ΜΠΤ, φ. 37^v, Ρουμ. Ἀκαδ., σ. 466), ἐνῶ τὸν τύπο σὲ -οντας (-ῶντας) τὸν ἀναλύνει στὴν ἀντίστοιχη μετοχὴ (κρατῶντας, κρατοῦσα).

— Δὲν γράφει ὀλογράφως τὰ τακτικὰ ἀριθμητικὰ ἀλλὰ σημειώνει τοὺς ἑλληνικοὺς ἀριθμούς α^{ον}, β^{ον}, γ^{ον}.

— Τοὺς λατινικοὺς ὄρους τοὺς σημειώνει μὲ λατινικοὺς χαρακτήρες καὶ στὴν ὠα τοὺς ἐπεξηγεῖ (σ. 417: statutum τὸ καθεστῶς, νόμος, θεσμός, διατεταγμένον, τὸ δόγμα). Χαρακτηριστικὸ τῆς λογιωσύνης του εἶναι ἡ προσπάθειά του νὰ ἐξηγήσει τὸν ὄρο τῆς ἐκκλησίας Τρηκῶν (φ. 43), βάζοντας μιὰ σημείωση ὑποσελίδια: Τρίκη, πόλις Θεσσαλίας. ἀπὸ τρέκκης θνηγατρός μὲν πηρνειοῦ ποταμοῦ, γνναϊκὸς δὲ ὕδέως. ταύτην τρέκκαλα τινές φασιν ἄρτι καλεῖται. οἱ δὲ παλαιοὶ τρέκκαλα οὐδτετέρως δι' ἑνὸς κ: πόλιν σικελικὴν Ἰστοροῦσι. περὶ δὲ τρέκκης κατὰ τὸν γεωγράφον ἱερὸν ἀσκληπιοῦ ἀρχαιότατον καὶ ἐπιφανέστατον, ὁμορον δόλοφι καὶ τοῖς περὶ πίνδον χωρίοις (Ρουμ. Ἀκαδ., σ. 481). Ὁ συγκεκριμένος ὄρος ὥστόσο ἀναφέρεται σὲ τοπωνύμιο γαλλικόν¹⁷.

— Διορθώνει τὸν τονισμό ὅταν πρόκειται γιὰ φαινόμενο ἐγκλισης, τὸ ὁποῖο ὁ γραφέας τοῦ ΜΠΤ δὲν τηρεῖ: διὰ τινὰς σὲ διὰ τινας (ΜΠΤ, φ. 39, Ρουμ. Ἀκαδ., σ. 471).

— Παρατηροῦνται παραλείψεις ἀπὸ ὁμοίου σὲ ὅμοιο.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ κειμένου

Τὸ κείμενο τιτλοφορεῖται Προθεωρία ὄχι ἐπειδὴ, ὅπως ἔχει ἤδη γραφεῖ, εἶναι Προόιμιο κάποιου ἄλλου εὐρύτερου ἔργου, ἀλλὰ ἐξ αἰτίας τοῦ εἰσαγωγικοῦ

16. Οἱ παραπομπὲς στὰ φύλλα καὶ τὶς σελίδες γίνονται ἐκεῖ μόνο ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ ἐμφανίζεται τὸ φαινόμενο. Εἶναι σαφές ὅτι στὸ κείμενο ὑπάρχουν περισσότερες ἀπὸ μιὰ παρόμοιες περιπτώσεις.

17. Ἄλλες τέτοιες ἐπεξηγήσεις ἢ μᾶλλον προσπάθειες ἐξηγήσεως βρίσκονται στὶς σελίδες 496 γιὰ τὸν λαβύρινθο, 506 γιὰ τὴ ρουβρίκα καὶ 508 σχετικὰ μὲ τοὺς γρίφους.

του χαρακτήρα. Ἡ σημασία τοῦ ὄρου Προθεωρία εἶναι «προτέρα ἐξέτασις, πρόλογος, προοίμιον», καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ περιεχόμενο τῆς συγγραφῆς, τοῦ ἐξετάζουμε ἐδῶ¹⁸.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ συγγραφέας, πατριάρχης τῶν Ἱεροσολύμων, σ' αὐτὴ τῆ συγγραφῆ δοκιμάζει νὰ κωδικοποιήσει τίς τότε ὑπάρχουσες νομικὲς γνώσεις¹⁹. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι δὲν ἀναφέρεται καθόλου στὸ Ὁθωμανικὸ Δίκαιο, ὅπως αὐτὸ ἐφαρμοζόταν κατὰ τὸν 18ο αἰ., ἀλλὰ οὔτε καὶ στὶς πηγές του (τὸ Κοράνιο δηλαδή καὶ τὸ *Shariat*), γι' αὐτὸ καὶ δηλώνει «χωρὶς νὰ ὀμιλοῦμεν περὶ τῶν νόμων τῶν βαρβάρων, περὶ τῶν ὁποίων δὲν ἤξεύρομεν τίποτε βέβαιον»²⁰.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ Χρῦσανθος μὲ τὸ ἔργο αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ δώσει μιὰ συνολικὴ εἰκόνα τῆς νομικῆς ἐπιστήμης ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους καὶ τοὺς Ἑλληνικοὺς νομικοὺς. Ἐσκινάει ὀρίζοντας «τί εἶναι νόμος» καὶ παραθέτει τίς διαφορὰς ὀνομασίες καὶ τοὺς ὀρισμοὺς κατὰ τοὺς ἀρχαίους νομικοὺς. Ἀναφέρεται στοὺς Ματθαῖο Βλάσταρη, Παπινιανὸν (ὁ ὁποῖος γράφεται καὶ Παπιανός), Χρύσιππο, Δημοσθένη καὶ Μαρκιανὸν (φ. 1-3). Ἐπτὰ ἰδιώματα τοῦ νόμου, πάντα κατὰ τοὺς ἴδιους νομικοὺς, καθὼς ἐπίσης καὶ κατὰ τοὺς Οὐλπιανὸν, Μάρκελλο, Βαλεντινιανὸν καὶ Θεοδοσίον, ἀπασχολοῦν τὸν Χρῦσανθο, ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅμως ὅτι «τοῦτα εἶναι πολλὰ καὶ πόρρω τῆς παρούσης βραχυλογίας» (φ. 3-3^ν).

α' ἡ πατροπαράδοση

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ Χρῦσανθος διαίρει τὸ νόμο σὲ γένη καὶ σὲ εἶδη (φ. 4), ἐμμένει στὸν ἀγραφο νόμο καὶ κυρίως στὴν πατροπαράδοση (φ. 4^ν-5). Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖο παραθέτει θέματα ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοση, ἡ ὁποία διακατέχει καὶ ὅλο τὸ ἔργο του. Συγκεκριμένα δηλώνει: «ἡ πατροπαράδοσις εἶναι, καὶ μένει ἀκέραιος, καὶ βεβαία· οὕτως ἡμφισβήτησαν πολλοὶ περὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ ἁγίου εὐχελαίου, εἶναι ὅμως πατροπαράδοτον, ἐπειδὴ καὶ ἡ ἐκκλησία ποτὲ δὲν ἡμφισβήτησεν εἰς αὐτὸ, ἀλλὰ μάλιστα καὶ τὸ ἐπεκύρωσε, καὶ τὸ ἐβεβαίωσεν ἐναντίον εἰς τοὺς αἰρετικούς, ὅτι εἶναι πατροπαράδοτον».

Μέσα στὸ ἴδιο κλίμα γίνεται καὶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ θέματος *θεῖος νόμος*, τὸ ὁποῖο σ' αὐτὴν τῆ συγγραφῆ καλύπτει πολλὰ σελίδες (φ. 7-10^ν). Ὁ Χρῦσανθος εἶναι ὁ καταλληλότερος, ἴσως, νὰ ἀναφερθεῖ στὸν θεῖο νόμο καὶ ἐξ αἰτίας

18. Προθεωρίες συναντᾶμε κυρίως στὰ νομικὰ κείμενα, ὅπως στὴν Ἐξάβιβλο τοῦ Ἀρμενόπουλου, βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πρόχειρον Νόμων ἢ Ἐξάβιβλος*, ὁ.π. σ. 7-8, καὶ στὸν Ματθαῖο Βλάσταρη, ΡΑΛΛΗ-ΠΟΤΑΝΗ, *Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφημῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων πατέρων...*, τ. ΣΤ', Ἀθήνα 1859, σ. 1-30' ἀλλὰ καὶ στὰ Ἰνστιτούτα συχνὰ ἀπαντᾶ ἡ ἔκφραση «σημειῶσαι ὡς ἐν προθεωρίᾳ».

19. Μέσα σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια ἐντάσσεται καὶ ἡ συγγραφὴ τοῦ ἔργου *Συνταγματίων*, Τυργόβιστο 1715, τοῦ Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων, ὅπου ὁ συγγραφέας ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξή τους προσπαθεῖ νὰ καταγράψει καὶ τὴν κατάστασιν τῶν ὀφικίων τὸν 18ο αἰώνα.

20. Στὸ κείμενο φ. 20^ν. βλ. καὶ Ν. ΜΟΣΧΟΒΑΚΗ, ὁ.π., σ. 58-59.

τῆς ιδιότητάς του, ἀλλὰ περισσότερο ἐξ αἰτίας τῶν σπουδῶν καὶ τῶν εἰδικῶν ἐνασχολήσεών του. Διαίρει τὸν θεῖο νόμο σὲ τέσσερις τάξεις: στὸν ἠθικὸν, τὸν κριτικὸν, τὸν ἑορταστικὸν καὶ τὸν εὐαγγελικὸν καί, ἀφοῦ περιγράφει τὴν κάθε μία, προχωρεῖ σὲ συγκρίσεις μὲ τὸν φυσικὸν νόμον προβάλλοντάς τὰ πλεονεκτήματα τοῦ θεῖου νόμου.

β' ὁ φυσικὸς νόμος

Στὴν περιγραφή τοῦ φυσικοῦ καθολικοῦ νόμου ὁ Χρῦσανθος ἀναφέρεται πάλι στὴν Παλαιὰ Διαθήκη καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἀντλεῖ παραδείγματα γιὰ τὴν συζυγία τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων. Ὁ γάμος τῆς ἁγίας Θεοτόκου μὲ τὸν Ἰωσήφ καὶ ὁ γάμος τοῦ Μαρκιανοῦ καὶ τῆς Πουλχερίας ἀποτελοῦν παραδείγματα ἀτόμων, τὰ ὁποῖα «ἐφύλαξαν ἐν τῇ γαμικῇ συζυγίᾳ τὴν θεάρεστον παρθενίαν». Ὁ Χρῦσανθος δηλώνει ὅτι «τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα (τοῦ νόμου) εἶναι δίκαιον, καὶ ὄχι ἐντολή, ὅτι δίδει ἐξουσίαν πρὸς τὴν συζυγίαν, ἀμὴ δὲν ἐνοχοποιεῖ πρὸς αὐτὴν, ὅθεν ἔπεται ὅτι δὲν εἶναι ἐξω ἀπὸ ἀμαρτίαν, ὅσοι ἐμποδίζουσιν ἢ ἀναγκάζουσιν τινὰ νὰ μὴ συζευχθῇ, νομίμως ὅμως».

Ἡ παιδογονία καὶ ἡ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τοῦ καθολικοῦ φυσικοῦ νόμου, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὴν κοινωνία τῆς ζωῆς (φ. 11^ν). Ὁ Χρῦσανθος πραγματεύεται διὰ μακρῶν τὸ θέμα αὐτὸ (φ. 13^ν-14^ν), τὸ προσεγγίζει μὲ διάθεσιν κριτικὴν καὶ καταφέρεται ἐναντίον τῆς ὀκνηρίας: «ἡ φύσις οὕσα πολλὰ προκομμένη δὲν βοηθεῖ τοὺς ὀκνηρούς». Ἡ ἔρευνα τῶν πρὸς σωτηρίαν ἀναγκαίων, ἢ ἀπόκρουση τῆς βίας καὶ τὸ νὰ ἀποφεύγει καθένας τὰ δοκοῦντα βλαβερά, εἶναι τὰ τρία ἀποτελέσματα τοῦ καθολικοῦ φυσικοῦ νόμου, τὰ ὁποῖα συντείνουν πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς ζωῆς. Συγκρίνοντας τὸν καθολικὸν φυσικὸν νόμον μὲ τὸν ἔμφυτον φυσικὸν, ὁ ὁποῖος καλεῖται καὶ ἐθνικὸς, ὁ Χρῦσανθος ἐπανέρχεται στὰ θέματα συζυγίας ἀρσενικοῦ καὶ θηλυκοῦ, παιδογονίας καὶ ἀνατροφῆς παιδιῶν καὶ καταλήγει ὅτι εἶναι «τὸ μόνον ἀναγκαῖον... ὅπου εἶναι ἡ ἔμφυτος καὶ φυσικὴ διδασκαλία τῆς λογικῆς δυνάμεως ἢ ὀδηγοῦσα πρὸς τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν τὴν θέλησιν καὶ χαλινῶσα τὰς ἀτάκτους ἐπιθυμίας» (φ. 16^ν).

Τὰ δίκαια τοῦ ἐθνικοῦ νόμου, ὅπως ὀρίζονται ἀπὸ τὰ παλαιότερα νομικὰ κείμενα, τὸ δίκαιον τοῦ πολέμου, ἡ εὐλάβεια καὶ ἡ ἀσφάλεια τῶν πρέσβων καὶ τὸ δίκαιο τῆς πιστότητος ἀναλύονται ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο.

γ' ὁ θετικὸς-ἀνθρώπινος νόμος

Στὴ συνέχεια παρουσιάζεται τὸ τρίτον εἶδος τοῦ νόμου, αὐτὸς ποὺ ἀποκαλεῖται θετικὸς καὶ εἶναι ὁ ἀνθρώπινος. Διαίρεται ὁ ἀνθρώπινος νόμος σὲ τρεῖς νόμους, τὸν ἱερὸν, τὸν λαϊκὸν καὶ τὸν προνόμιον. Στὴν παρούσα συγγραφὴ ὁ ἱερὸς νόμος καὶ οἱ ὑποδιαίρεσεις του (ἀποστολικὸς, κανονικὸς καὶ γνωμολογικὸς) ἀναλύονται μὲ παραδείγματα ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη (φ. 19-20^ν).

Προχωρώντας στὴν ἀνάλυση τοῦ λαϊκοῦ νόμου, ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται καὶ πολιτικὸς, ὁ Χρῦσανθος ἀναφέρεται στοὺς νόμους τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρω-

μαίων και δηλώνει: «ὅθεν μόνος ὁ τῶν Ρωμαίων νόμος εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὁ κοινὸς και ὅταν λέγωμέν τι περὶ τοῦ κοινοῦ νόμου, χωρὶς προσθήκην, ἐννοεῖται πάντοτε ὁ ῥωμαϊκός». Μετὰ γλαφυρότητα περιγράφει τὸν ρωμαϊκὸ νόμο και παραδίδει τίς διάφορες λατινικὲς ὀρολογίαις, μετὰ τίς σημασίαις τους, ὅπως *μονικικιάλις, στατούτουμ, πλεβίσκιτον, ἔδικτον, δέκρετον, κονστιτουτζιάν, αιδίλις κλπ.* (φ. 25). Γίνεται σαφές ὅτι ὁ Χρύσανθος ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ σχέση τοῦ πολιτικοῦ νόμου μετὰ τὸν θεῖο νόμο και παραθέτει παραδείγματα, στὰ ὅποια οἱ δύο νόμοι συγκρούονται (φ. 25ν, 27ν). Ἀπὸ τὸν τρόπο, μετὰ τὸν ὅποιο προσεγγίζει τοὺς ἀνθρωπίνους νόμους, κατανοεῖ κανεὶς ὅτι προτιμᾷ τὸν ἱερὸ νόμο, τὴ σαφήνεια τοῦ ὁποῖο ἐκθειάζει και ἀποδεικνύει μετὰ παραδείγματα (φ. 28-29ν).

δ' ἡ θεία οἰκονομία

Ἡ θεία οἰκονομία εἶναι αὐτὴ ποὺ ἔχει ἰσχὺ νόμου στὴν ἐκκλησία. Στὸ κείμενο περιγράφεται ὁ τρόπος μετὰ τὸν ὅποιο λειτουργεῖ ὁ θεσμὸς αὐτὸς ὥστε νὰ καλύπτονται καταστάσεις, ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ προβλεφθοῦν μετὰ τὴν κείμενη νομοθεσία, εἴτε αὐτὴ περιλαμβάνεται στὸν θεῖο εἴτε στὸν φυσικὸ νόμο (φ. 30-36ν). Τὰ παραδείγματα ποὺ παραθέτει ὁ Χρύσανθος προέρχονται ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν ἐκκλησιῶν, καθὼς τὸ δηλώνει μάλιστα: «ὅποιοι διαβάση ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ἱστορίαις, θέλει εὖρει ἀναρίθμητα παραδείγματα τῆς αὐτῆς οἰκονομίας, ὅχι μόνον τῶν νόμων τῆς ἐκκλησίας ἀλλὰ και τῶν ἀποστολικῶν».

Ὁ Χρύσανθος ἐπεξεργαζόμενος τὸ πολὺπλοκο θέμα τῆς οἰκονομίας²¹, καταλήγει σὲ συμπεράσματα τοῦ τύπου: «εἶναι λοιπὸν φανερόν, ὅτι ὁ νόμος οἰκονομεῖται και ὅτι δὲν εἶναι ὕβρις ἢ ζημία τοῦ νόμου νὰ οἰκονομεῖται, ἀλλὰ μία φυσικὴ ἰδιότης αὐτοῦ νὰ δύναται και ἀκόμη κάποιαις φοραῖς νὰ εἶναι χρεῖα νὰ οἰκονομεῖται» (φ. 30ν)²².

Διακρίνει τὴν κοσμικὴ ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴ ἐξουσία μετὰ τὴν παρακάτω παρατήρηση: «οἱ βασιλεῖς και οἱ ἄρχοντες εἶναι και ὀνομάζονται αὐθένται, δεσπότες και κύριοι τῆς ἐξουσίας των, οἱ δὲ ἄρχιερεῖς εἶναι ὑπηρεταὶ πρὸς ὑπηρεσίαν ἀπεσταλμένοι» (31ν). Ἐπειδὴ ὁμοῦ οἱ βασιλεῖς και οἱ ἄρχοντες εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἀσκοῦν ἐξουσία κάθε εἴδους, αὐτοὶ εἶναι ἐπίσης και ἐκεῖνοι, ποὺ μποροῦν νὰ οἰκονομοῦν τοὺς νόμους. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς δυνατότητας εἶναι νὰ ἐπεμβαίνουν και στὴ θρησκευτικὴ ἐξουσία, πράγμα τὸ ὅποιο παρατηρεῖ μετὰ ἀσθηρότητα ὁ Χρύσανθος: «Ἐπειδὴ και βλέπομεν ὅτι ἡ ἐκκλησία μας ἐπλήρωνεν αἰεὶ τὸ ἐλ-

21. ΑΓΑΠΗΟΥ ΓΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ και ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, *Πηγάδιον ... ἤτοι ἅπαντες οἱ ἱεροὶ και θεῖοι κανόνες*, Ἀθήνα, ἐκδ. Ἀστέρως, 1970, σ. 53: «δύο εἶδη κυβερνήσεως και διορθώσεως φυλλάττονται εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν. Τὸ ἐν εἶδος ὀνομάζεται Ἀκρίβεια τὸ δὲ ἄλλο Οἰκονομία και Συγκατάβασις». Γιὰ τὴ θεία οἰκονομία γενικὰ βλ. τὰ βιβλία: ΑΜΙΑΚΑ ΑΔΙΒΙΖΑΤΟΥ, *Ἡ οἰκονομία κατὰ τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1949 και ΓΕΡΩΝΥΜΟΥ ΚΟΤΣΩΝΗ, *Προβλήματα ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας*, Ἀθήνα 1957.

22. Παρατίθεται διεξοδικὰ τὸ θέμα τῆς οἰκονομίας τοῦ νόμου.

λειπές τῶν κανόνων τῆς μετὰ τοὺς πολιτικούς νόμους, ὅθεν ἐγένοντο οἱ νομοκάνονες, ἐκ τῶν ὁποῖων ἠκολούθησεν ἡ ἀπρεπὴς και ἀνοίκειος κολακεία τῶν ἱερέων μας πρὸς τοὺς βασιλεῖς, και παντοτινὴ δουλεία, ὅπου θεληματικῶς τὰ ἱερά μας ὀμολόγησαν και ἐκύρωσαν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, και ἄς μετὰ συμπαθήσωσιν εἰς τοῦτο ὅσοι ἀλλεοτρόπως φρονουσι εἰς τὰ σημειούμενα, φανερῶς λέγοντα τὴν ἀλήθειαν» (φ. 34).

Ὡστόσο εἶναι σαφές ὅτι τάσσεται ὑπὲρ τῆς οἰκονομίας τοῦ νόμου, ἀφοῦ ἔτσι εἶναι δυνατὸ νὰ τακτοποιηθοῦν καταστάσεις, οἱ ὁποῖαι εἶναι και γιὰ τὸ «καλὸν τοῦ κοινοῦ», ἀλλὰ και γιὰ «νὰ μὴ ζημιωθοῦν πρόσωπα ὀφέλιμα», ὅπως γράφει χαρακτηριστικὰ. Τέτοια εἶναι ἡ στάση του στὸ θέμα τῆς τετραγαμίας τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ἡ ὁποία δὲν διευθετήθηκε διὰ τῆς οἰκονομίας τοῦ νόμου και ἀναρωτιέται: «και τίς νὰ εἰπῇ φρονίμους ἐκείνους τοὺς ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἄρχιερεῖς, οἱ ὅποιοι εἰς ἐκεῖνον τὸν βασιλέα, ὅπου δὲν εἶχε παιδί, δὲν οἰκονόμησαν τὸν νόμον τὸν ἀπαγορευτικὸν τῆς τετραγαμίας; πόσα σκάνδαλα ἠκολούθησαν διὰ τοῦτην τὴν ἀδιάκριτον ἀσθηρότητα;» (φ. 30ν).

Κρεοφαγία, πέμπτος βαθμὸς συγγένειας και χειροτονία ἐπισκόπου κατευθειαν ἀπὸ τίς τάξεις τῶν λαϊκῶν εἶναι τὰ παραδείγματα ποὺ παρουσιάζει ὁ Χρύσανθος ὡς χαρακτηριστικὰ τῆς οἰκονομίας τοῦ νόμου, ποὺ εἶναι δυνατὸ νὰ γίνεῖ ἀπὸ τοὺς προεστῶτες. Ὑπογραμμίζει ὡστόσο ὅτι ἡ οἰκονομία δὲν μπορεῖ νὰ θεωρεῖται θεσμοθετημένη λύση κάποιας ὑπόθεσης, ὥστε νὰ ἀποτελέσει προηγούμενο, και δηλώνει: «Τὸ δεύτερον, ὅπου τυχαίνει νὰ γινώσκειται, εἶναι ὅτι ἡ οἰκονομία δὲν σύρνεται μήτε εἰς παράδειγμα, μήτε εἰς συνέπειαν, ἦγουν δὲν κάμνει παράδειγμα εἰς νέαν οἰκονομίαν, μήτε ἐξ αὐτῆς συμπεραίνεται πὼς τυχαίνει νὰ γένη ἢ ἄλλη ἢ ὁμοία οἰκονομία» (φ. 33ν).

ε' τὸ προνόμιον

Στὴ συνέχεια ὁ Χρύσανθος, ἀφοῦ θεωρεῖ ὅτι ἀσχολήθηκε ἀρκετὰ μετὰ τὸ θέμα τῆς οἰκονομίας ἢ τῆς συγκαταβάσεως τοῦ νόμου και ἀνέλυσε ἐπαρκῶς τί εἶναι, γιατί δίδεται στὸν νόμο, πὼς δίδεται και ἀπὸ ποιὸν δίδεται, προχωρεῖ σὲ μιὰν ἄλλη τάξη τοῦ ἀνθρωπίνου νόμου, τὸ προνόμιον ἢ ὅπως τὸ ἀναφέρει μετὰ τὴ λατινικὴ του ὀνομασία, τὸ *πριβιλέγιον*. Δίνει τὴν ἐτυμολογία του (*privus*=ἐκάστος) και δηλώνει ὅτι εἶναι νόμος ἐκάστου, νόμος μερικὸς και ἐνικὸς και ἰδιωτικὸς. Συγκρίνει τὸ προνόμιον μετὰ τὴν οἰκονομία και λέει ὅτι πρόκειται γιὰ ἐξαιρέσεις τοῦ νόμου, οἱ ὁποῖαι συμφωνοῦν ἀλλὰ και διαφέρουν μετὰξὺ τους (φ. 36ν-37ν).

Τὸ προνόμιον ὡς ἔκφραση ἀνθρωπίνου νόμου τὸ διαιρεῖ ὁ Χρύσανθος σὲ προνόμιον ἐλευθέριον, προνόμιον βραβευτικὸν και προνόμιον ἔχον βάρος. Δίδεται ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες, οἱ ὅποιοι ἔχουν ἐξουσία νὰ οἰκονομήσουν τὸν νόμο. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Χρύσανθος βρίσκει πάλιν τὴν εὐκαιρία νὰ καταφερθεῖ ἐναντίον τῶν βασιλέων και τῶν ἀρχόντων, οἱ ὅποιοι μετὰ τὴν ἐξουσία ποὺ κατεῖχαν ἐπενε-

βαιναν στα ἐκκλησιαστικά πράγματα, διέλυαν μητροπόλεις, καταργούσαν ἐξαρχίες, ἐπισκοπές κλπ. Ὡστόσο, παρόλο που δηλώνει ὅτι μιὰ παρόμοια συζήτηση δὲν ἔχει θέση στὴν παρούσα Προθεωρία, ὑπογραμμίζει: «Ἄς μάθη δεύτερον, ὅτι ὅσοι ἐκτείνουν ἀσεβῶς τὴν χεῖρα των εἰς τὰ ἅγια, θέλουσι πάθει ὅπερ ἡ χεῖρ τοῦ Ἱεροβοάμ, ἥτις ἐξηράνθη, καθὼς καὶ ὅσοι ἱερεῖς ὅπου ἢ διὰ φόβον, ἢ διὰ κολακείαν ἐσιώπησαν, ἢ σιωποῦσι τὴν αὐθάδειαν τῶν κοσμικῶν ἀρχόντων καὶ δὲν ἐνήργησαν τὴν προσήκουσαν ἀντίστασιν με ἀρχιερατικὴν ἀνδρείαν, ἀλλὰ ἄφησαν ἢ με ὑπουλον σιωπὴν, ἢ με φανεράν συγχώρησιν, ἢ τάχα καὶ με ἄνομον συγκατάβασιν, θαυμάζοντες πρόσωπα, ὠφελείας χάριν, κατὰ τὸν ἀπόστολον Ἰούδαν²³, νὰ καταφρονῆται, καὶ νὰ καταπατῆται τὸ μεγαλεῖον τῆς ἐκκλησίας, καὶ νὰ γίνεται παίγιον ἢ πνευματικὴ ἀξία, σύρνοντές τους ὡς ἀνδράποδα εἰς ὅσα τοὺς φαίνονται ἀρεστά καὶ καταθύμια ἔχουσι νὰ μείνωσιν ἀναπολόγητοι ἐμπροσθεν τοῦ ἀδεκάστου βήματος τοῦ δικαίου καὶ ἀπροσωπολήπτου κριτοῦ, τοῦ λέγοντος, ἐμὴ ἐκδικήσεις, ἐγὼ ἀναπαδώσω»²⁴. Ἡ γλώσσα του ἐδῶ εἶναι ἐπιτιμητικὴ καὶ σκληρὴ ἐναντίον ἱερέων που ὑποχωροῦν μπροστὰ στοὺς ἄρχοντες.

Ὁ Χρῦσανθος θεωρεῖ ὅτι σ' αὐτὸ τὸ τμήμα διέτριψε πολὺ καὶ ἀπὸ τὸ φ. 41^v ἐπανέρχεται στὸ κείμενό του, ἐπιχειρώντας μιὰν ἀνακεφαλαίωση τῶν θεμάτων που ἐπεξεργάστηκε. Καταλήγει ὅτι ὁ ἱερὸς νόμος τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι σταθερὸς καὶ δὲν εἶναι καταγραμμένος σὲ βιβλίον, ἐνῶ ὁ νόμος τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἔχει τέλεια τάξη. Διευκρινίζει, γιὰ νὰ μὴν παρεξηγηθεῖ ἡ προτίμησή του, ὅτι ἀναφέρεται στὴν τάξη τοῦ νόμου καὶ ὄχι στὴν ὀρθότητα καὶ τὴν καθαρότητά του, κατὰ συνέπεια πιστεύει ὅτι χρήσιμον εἶναι νὰ σημειώσῃ αὐτὴ τὴν τάξη ὥστε νὰ ἀποτελέσει παράδειγμα σὲ ὅποιον καταπιαστῆ νὰ συνάξῃ καὶ νὰ συντάξῃ σύνταγμα ἱερῶν νόμων (φ. 42^v).

ζ' τὰ νομικὰ βιβλία

Ἀπαριθμεῖ τὰ βιβλία τῶν νόμων καὶ παραθέτει τὰ περιεχόμενά τους, καθὼς καὶ τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο μπορεῖ κανεὶς νὰ παραπέμψῃ σὲ αὐτά. Πρῶτα ἀναφέρεται στὰ βιβλία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ νόμου καὶ σημειώνει τὴν προέλευση, τὸ περιεχόμενο καὶ τίς ὑποδιαιρέσεις τους. Συγκεκριμένα μιλάει γιὰ τὸ *Δέκρετον*, που εἶναι συνοδικοὶ κανόνες ἀλλὰ καὶ κάποιον πολιτικὸν νόμον, τοὺς ὁποῖους συνέλεξε ὁ Γρατιανός, γιὰ τίς *Δεκροτάλαις*, που εἶναι τὸ δεύτερο σύνταγμα τῶν ἱερῶν κανόνων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, τίς *Κλεμεντίναις*, βιβλίον που πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸν Κλήμεντα τὸν Ε' καὶ εἶναι κοινὸς νόμος τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, καὶ τίς *Ἐξτραβαγάντες*, συμπληρώσεις στὰ παραπάνω βιβλία τοῦ Δυτικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ νόμου.

23. Ἰούδας, 14, 16.

24. Ἐπιστολὴ Παύλου πρὸς Ρωμαίους, 12, 19.

ζ' ὁ πολιτικὸς κοινὸς νόμος

Στὴ συνέχεια ἐπιστρέφει στὸν πολιτικὸν κοινὸν νόμον καὶ δηλώνει ὅτι εἶναι κοινὸς σὲ ὅλους τοὺς Χριστιανοὺς καὶ εἶναι αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἰσχύει στὸ «γένος» μας. Ἀναφέρεται στὸν Κώδικα τοῦ Θεοδοσίου καὶ στὸν Κώδικα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, στὸν τρόπο παραγωγῆς τοῦ δευτέρου ἀπὸ τὸν πρῶτον με τὴ συμμετοχὴ τριῶν νομικῶν, τοῦ Τριβωνιανοῦ τοῦ Σιδέως καὶ τῶν Θεοφίλου καὶ Δωρόθεου τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν, οἱ ὁποῖοι συνεργάστηκαν καὶ με ἄλλους νομικοὺς καὶ συνέταξαν τὰ *Δίγιστα*. Ὁ Χρῦσανθος ἀναλύει πρῶτα τὴν ἐτυμολογία τοῦ ὄρου καὶ στὴ συνέχεια περιγράφει τὰ μέρη καὶ τὸ περιεχόμενό τους. Ἀναφέρεται στὸ *Παλαιὸν Δίγιστον*, στὸ *Ἰνφορτιάτον* καὶ στὸ *Νέον Δίγιστον* καὶ στὴ διαίρεση αὐτῶν σὲ βιβλία καὶ τίτλους, καθὼς καὶ στὸ περιεχόμενό τους. Παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ τοῦ νόμου εἶναι δύσκολη: «Τοῦτος ἔστωντας καὶ νὰ εἶναι εἰς πολλὰ παλαιὸς καὶ ἀσύμφωνος εἰς τὰ ἔθη τῶν Χριστιανῶν εἶχε δύο ἐλαττώματα, πρῶτον ὅτι δὲν ἐκαταλαμβάνετο με εὐκολίαν, τὸ δεύτερον ὅτι καθ' ἕνα ἀμφισβητεῖ εἰς τί νὰ ὑποταχθῆ ὄντας χριστιανός, εἰς τί δὲ νὰ μὴν ὑποταχθῆ...» (φ. 48-49).

Ἀκολούθως παρουσιάζει τὰ *Ἰνστιτούτα*, τὸ περιεχόμενο τῶν τεσσάρων βιβλίων τους καὶ τὰ βιβλία τοῦ *Κώδικος* τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Σημειώνει ὅτι οἱ νόμοι τοῦ *Κώδικος* ὑπερισχούουν καὶ ἀπὸ τοὺς νόμους τῶν *Διγέστων* ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν διδασκαλία τῶν Ἰνστιτούτων. Ὁ Χρῦσανθος περιγράφει πῶς ὁ Ἰουστινιανὸς ὕστερα ἀπὸ τὸν *Κώδικα* ἔκανε πολλὰς νέες διατάξεις, τίς ὁποῖες ὀνόμασε *Νεαρὲς* γιὰ νὰ διορθώσῃ τοὺς δικούς του καὶ ἄλλους νόμους: «Δὲν ἔσωσαν τρία μέγιστα τεύχη νόμων, καὶ συντάγματα εἰς τὸν Ἰουστινιανόν, διὰ νὰ παύσῃ τὴν ἀπειρόν του νομοθεσίαν, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα ἔκαμε πολλὰς διατάξεις νέας εἰς διορθωσιν τῶν ἀλλοτρίων καὶ ἐδικῶν του, ἢ εἰς προσθήκην» (φ. 50).

Οἱ *Νεαρὲς* τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ παραγωγὴ καὶ ἄλλων νόμων ἀπὸ τοὺς ἐκάστοτε βασιλεῖς, κάνουν τὸν Χρῦσανθον νὰ σημειώσῃ: «Οἱ φιλόδοξοι βασιλεῖς μας βλέποντες, ὅτι ἄκρον τῆς δόξης εἶναι νὰ συντάττωνται νόμοι καὶ φθονοῦντες εἰς τὸν ἔπαινον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔκαμαν ὕστερα τόσους νόμους, διατάξεις, νεαρὰς, ὅπου ἐσύγχυσαν ὅλην τὴν πολιτείαν» (φ. 51).

Ὁ Χρῦσανθος μιλάει ἐπίσης γιὰ τὸ *Σύνταγμα* τῶν *Νόμων* τοῦ Βασιλείου Μακεδόνο²⁵, τὸ *Νομοκάνονα* τοῦ πατριάρχου Φωτίου καὶ τέλος γιὰ τὴν *Ἐξηκοντάβιβλο* τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ἡ ὁποία ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον καὶ ὀνομάζεται *Βασιλικά*²⁶. Αὐτὸ τὸ νομικὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖο

25. Ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς πρώτης συγγραφικῆς ἐποχῆς τοῦ Χρυσάνθου, γραμμένο κατ' ἐντολὴν καὶ παραγγελίαν τοῦ ἡγεμόνα Κωνσταντίνου Μπασσαράμπα Μπρανκοβάνου, εἶναι τὸ *Βασιλεῖον Μακεδόνο*ς *Κεφάλαια Παραινετικά* ἐξήκοντα ἔξι πρὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν Λέοντα τὸν Σοφόν... ἅτινα νῦν πρῶτον εἰς τὴν ἀπλήν τῶν ἑσμαιῶν γλώσσαν μετηνέχθησαν παρὰ Χρυσάνθου Ἱερομονάχου..., Βουκουρέστι 1691.

26. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Πρόχειρον Νόμων*, ὁ.π., σ. λγ'-λδ'.

τυπώθηκε το 1647 στο Παρίσι²⁷, πρώτος ο Χρυσάνθος, κατά μαρτυρία του, το έφερε στην Κωνσταντινούπολη, το εισήγαγε δηλαδή στην Ανατολή: «Τὰ ὁποῖα ὄντες ἡμεῖς ἐκεῖσε ἐν ἔτει αψφ τὰ ἡγοράσαμεν καὶ πρώτως τὰ ἐφέραμεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, μετέπειτα δὲ ἐφρόντισαν καὶ τὰ ἀπόκτησαν καὶ ἄλλοι αὐθις δι' ἡμῶν, ὡς ὁ ἀοιδίμος ἡγεμὼν τῆς Οὐγγροβλαχίας Βασσαράβα Βοεβόδας καὶ ὁ νῦν θείω ἐλέει ἡγεμονεύων ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ κύριος Νικόλαος Ἀλεξάνδρου βοεβόδας» (φ. 51v)²⁸.

Οἱ πηγὲς τῆς συγγραφῆς

Εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ Χρυσάνθος μελέτησε τὰ νομικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς καὶ μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴ μελέτη προέκυψε ἡ ἀνάγκη τῆς ἐνεργοῦς συμμετοχῆς του στὴ νομικὴ ἐπιστήμη.

Ἀνακύπτει συχνὰ ἓνα ἐρώτημα, ποῖα εἶναι τὰ βιβλία ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀντλήσει ὁ Χρυσάνθος τὶς γνώσεις πού προσπαθεῖ νὰ τακτοποιήσει μέσα στὴν Προθεωρία ὥστε νὰ εἶναι πιὸ εὐχρηστες στοὺς ἀναγνώστες; Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ σχετικὰ μὲ τὰ βιβλία πηγῆς ἰσχύει βέβαια, καὶ γιὰ ἄλλους λογίους τῆς περιόδου αὐτῆς. Θὰ προσπαθήσω ἐδῶ νὰ εἰκάζω τί διάβασε καὶ τί εἶχε στὰ χέρια του ὁ Χρυσάνθος ὅταν ἔγραφε τὴν Προθεωρία.

Ἐνα περιδιάβασμα στὰ χειρόγραφα τῆς συλλογῆς τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ κάνουμε κάποιους συλλογισμούς. Σὲ χειρόγραφα πού φέρουν τὸ ὄνομα τοῦ Χρυσάνθου, εἶτε ὡς κτήτορα εἶτε ὡς δωρητῆ, ἀπὸ τὶς χρονικὲς περιόδους καὶ τῶν σπουδῶν του στὴν Πάδοβα ἀλλὰ καὶ τῆς ἀρχιερατείας του στὴν Κωνσταντινούπολη²⁹, βρίσκουμε ἔργα πού τὸν στήριξαν στὶς διάφορες νομολογικὲς συγγραφές. Συγκεκριμένα τὸ περιεχόμενο τῶν χειρογράφων ΜΠΤ 447 καὶ 449 εἶναι σχετικὸ μὲ τὰ Ἰνστιτούτα.

Τὸ χφ. ΜΠΤ 447 πού ἐπιγράφεται «Institutionum imperialium liber I-IV» εἶναι λατινικὸ καὶ καλλιγραφημένο· περιέχει, ὡστόσο, πολλὲς ἰδιόγραφες ἐρμηνευτικὲς σημειώσεις τοῦ Χρυσάνθου στὰ ἑλληνικὰ καὶ ἀνήκει στὴν ἐποχὴ τῶν σπουδῶν του στὴν Πάδοβα, πράγμα πού γίνεται φανερό ἀπὸ τὴ σημείωση στὸ πρῶτο φύλλο: «1699 μαῖου 16» καὶ στὸ τελευταῖο «Ἐδιδάχθη τὰ παρόντα Ἰνστιτούτα διὰ φωνῆς τοῦ σοφωτάτου ἡμετέρου διδασκάλου καὶ ἀββᾶ ἐκλάμπρου κυρίου Νικολάου Παπαδοπούλου Κομνηνοῦ ἐν Παταβίῳ 1699 ὀκτ. ἐβδό-

27. *Ἐκλογή καὶ σύνοψις τῶν Βασιλικῶν ἐξήκοντα βιβλίων*, editio princeps τοῦ LÖWENKLAU, Βασιλεία 1575· ἐπανεκδόθηκε ἀργότερα ἀπὸ τὸν ZACHARIA, *Jus Graecoromanum*, V, Λειψία 1869 καὶ στοῦ I. ΖΕΠΟΥ, *Jus Graecoromanum*, Ε', Ἀθήνα 1931.

28. Γιὰ τὴ συγκεκριμένη μαρτυρία βλ. Δ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Τὰ Βασιλικά» (ἐκδ. Fabrotus) στὴν Κωνσταντινούπολη, *Ὁ Ἑραμιστής*, 19 (1993), σ. 330-332.

29. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Χρυσάνθος ὡς πατριάρχης Ἱεροσολύμων περνοῦσε τὸν περισσότερο χρόνο του στὸ Ἀγιοταφίτικο Μετόχι στὸ Φανάρι τῆς Κωνσταντινούπολης.

μη καθ' ἡμᾶς». Ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐνθυμήσεις προκύπτει ὅτι ὁ Χρυσάνθος διδάχθηκε ἐπὶ ἑξὶ μῆνες περίπου τὰ Ἰνστιτούτα, μαθητεύοντας δίπλα στὸν Κομνηνὸ Παπαδόπουλο³⁰.

Ἐλέγχοντας τώρα τὰ σημειώματά του στὶς ὡς, παρατηρεῖται ὅτι δίπλα στὸ λατινικὸ κείμενο παραθέτει τὴν ἑλληνικὴ μορφή τοῦ κειμένου τὴν ὁποία παρέδωσε ὁ Θεόφιλος Ἀντικλήσορας. Ἔτσι στὴν παράγραφο τοῦ τέταρτου τίτλου τοῦ α' βιβλίου στὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐλευθερία, τὸ λατινικὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου εἶναι: «Circa primum libertas est naturales facultas eius quod unigue facere libet nisi quid ni aut iure prohibetur». Καὶ ὁ Χρυσάνθος γράφει στὴν ὡα: *Ἐλευθερία ἐστὶν εὐχέρια (sic) φυσικὴ ἐκάστῳ συγχοροῦσα πράττειν ἢ βούλεται εἰ μὴ νόμος ἢ βία καλοῦσαι*³¹.

Τὸ χφ ΜΠΤ 449 δὲν ἔχει καμμία ἀναφορὰ στὸ ὄνομα τοῦ Χρυσάνθου· ὡς χειρόγραφο ὅμως αὐτῆς τῆς συλλογῆς, πού βρισκόταν στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μετοχίου στὴν Κωνσταντινούπολη, εἶναι σχεδὸν ἀδιαμφισβήτητο ὅτι ἦταν μπροστὰ στὰ μάτια του ὅταν συνέγραφε τὴν Προθεωρία. Πρόκειται γιὰ ἔργο ἐρμηνευτικὸ στὰ Βασιλικά Ἰνστιτούτα, μὲ τίτλο *Τῆς βασιλικῆς διδασκαλίας ἦτοι τῶν βασιλικῶν Ἰνστιτούτων σύντομος προθεωρία*³². Ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Κομνηνοῦ Παπαδόπουλου πρὸς τὸν Χρυσάνθο, μὲ χρονολογία 17 Ἰανουαρίου 1706, γίνεται φανερό ὅτι ἐπεξεργαζόταν κάποιον κείμενο μὲ βάση τὰ Ἰνστιτούτα³³, τὸ ὁποῖο εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς. Ὁ συγγραφέας ἀναλύει μὲ σχολαστικότητα παράγραφο πρὸς παράγραφο τὸ κείμενο, μὲ ἀπλὴ γλῶσσα ἀλλὰ ὄχι φλύαρη καὶ χωρὶς παρεκβάσεις³⁴.

Ἐνδιαφέρουσα πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση εἶναι καὶ ἡ περίπτωση τῶν κωδίκων ΜΠΤ 410 καὶ 416. Ὁ 410 κατὰ τὸν Παπαδόπουλο Κεραμέα εἶναι τοῦ

30. Γιὰ τὴ σχέση τοῦ Χρυσάνθου μὲ τὸν Νικόλαο Κομνηνὸ βλ. ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ ΣΤΑΘΗ, *Χρυσάνθος Νοταρᾶς*, ὁ.π., σ. 83-86.

31. ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΑΝΤΙΚΛΗΣΟΡΟΣ, «Τὰ Ἰνστιτούτα», *Jus Graecoromanum*, τ. Γ', Ἀθήνα 1931, σ. 12.

32. Ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμέας δηλώνει ὅτι πρόκειται γιὰ ἔργο, ἴσως καὶ αὐτόγραφο, τοῦ Νικολάου Κομνηνοῦ Παπαδόπουλου, πράγμα τὸ ὁποῖο ὡστόσο δὲν προκύπτει ἀπὸ τὴν αὐτοψία τοῦ χειρογράφου. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Ε', σ. 15.

33. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἀναφέρεται στὴν ὑπόθεση τοῦ λατινόφρονος μητροπολίτη Φιλαδελφείας Τυπάλδου Στάη: «Ἄν δὲν εἶχα τὸ ἐμπόδιον, ὅπου μοῦ ἔβαλαν νὰ ἀπολογηθῶ καὶ νὰ ἀνατρέψω τὴν ὁμολογίαν τοῦ Στάη, ἤγουν τὴν ἐσταλμένην τῷ Στάη, ὅπου τώρα εὕρισκεται εἰς τὴν Μάλταν καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἔδωκεν εἰδῆσιν τῶν πραγμάτων, μεγαλύνων τὸ εὐσταθές του εἰς τὴν πίστιν, ἤθελα τελειῶσαι τὰ Ἰνστιτούτα». Μ. ΓΕΔΕΩΝ, «Τυπάλδου Στάη συμφορία», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 33 (1913), σ. 291.

34. Χ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, «Βεβαιωτήρια ἐγγράφα του Καμπανίας Θεοφίλου ἐπὶ ἰδιωτικῶν διαφορῶν, Ἀφιέρωμα εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Βαβούσκον», τ. Γ', Θεσσαλονίκη 1990, σ. 337-343 (= *Θεσσαλονίκεια καὶ Μακεδονικὰ Ἀνάλεκτα*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 188, 9), ὅπου παρουσιάζεται ἡ προβληματικὴ γιὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ΜΠΤ 449.

13ου αϊ. και περιέχει κείμενα νομοκανονικά αλλά και νομικά. Συγκεκριμένα περιέχει κείμενα και κεφάλαια νομικά, νόμους, νεαρές, κείμενα για τις συνόδους καθώς και κείμενα έρμηνευτικά των νόμων. Αυτόν τον κώδικα φρόντισε ο Χρυσάνθος να τον αντιγράψουν για δική του χρήση και δημιουργήθηκε ο ΜΠΤ 416³⁵, όπως προκύπτει από τη σημείωση *ἐκ τῶν τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου και τὴν ὑπογραφή του.*

Ο ΜΠΤ 25 είναι επίσης ένας νομοκάνονας, ο οποίος αποτελείται από διάφορα κείμενα νομικά, νόμους και έρμηνείες νόμων τον κώδικα αυτόν χάρισε ο Χρυσάνθος στο Μετόχι του Παναγίου Τάφου στην Ἀδριανούπολη το 1717³⁶. Ένας άλλος κώδικας ο οποίος ανήκει στην εποχή της μαθητείας του, γι' αυτό και φέρει την ένδειξη *ἐκ τῶν τοῦ Χρυσάνθου ἱερομονάχου*³⁷, είναι ο ΜΠΤ 641. Το χειρόγραφο αυτό περιέχει κείμενα αντιλατινικά και όχι νομοκανονικά: έντύπωση ώστόσο προκαλεί το γεγονός ότι και εδώ ο πρόλογος ονομάζεται Προθεωρία: *Προθεωρία ἐκτεθεισα σαφῶς ἄγαν παρὰ τοῦ ἀδελφιδοῦ τοῦ τὴν ἀρίστην ταύτην πραγματείαν συστησαμένου, διὰ βραχέων ἡμάτων ὡς οἶόν τε τὸ πᾶν τῆς ὑποθέσεως ἐκτιθεμένη*³⁸.

Διαπιστώνουμε επίσης ότι ο Χρυσάνθος είχε στην κατοχή του χειρόγραφο του έτους 1681³⁹ με τον νομοκάνονα κατά στοιχείο του Ἰακώβου, ἀρχιμανδρίτου Ἰωαννίνων, τῆ «Βακτηρία Ἀρχιερέων»⁴⁰.

Παρουσιάστηκαν εδώ μόνο τα χειρόγραφα, στα οποία αναφέρεται το όνομα του Χρυσάνθου στις διάφορες περιόδους τῆς ζωῆς του και με τις διάφορες ιδιότητές του. Δεν πρέπει ώστόσο να παραβλέψουμε και το γεγονός ότι ἡ βιβλιοθήκη του Μετοχίου του Παναγίου Τάφου στην Κωνσταντινούπολη, καθώς και του Πατριαρχείου⁴¹, περιείχαν και άλλα χειρόγραφα νομικά, τα οποία είχε τῆ δυνατότητα να μελετήσει.

Ἀπό τὴν περιδιάβαση στα χειρόγραφα αυτά προκύπτει με σαφήνεια ότι ο Χρυσάνθος με προσοχή και ἐπιμέλεια έντῤῥφησησε στα νομικά και νομοκανονικά κείμενα που περιέκλειαν και συνέγραψε τὴν Προθεωρία του κατά μίμηση των

35. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, δ.π., τ. Δ', σ. 365-367, 391.

36. Ο.π., σ. 37-39.

37. Σχετικά με τις διάφορες φάσεις τῆς ζωῆς και τῆς δράσης του Χρυσάνθου Νοταρά βλ. ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ ΣΤΑΘΗ, *Χρυσάνθος Νοταράς*, δ.π., σ. 55-103.

38. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, δ.π., τ. Ε', σ. 202-203.

39. Πρόκειται για το χφ. ΜΠΤ 30. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, δ.π., τ. Δ', σ. 45-46.

40. ΑΝΤΩΝΙΟΥ Γ. ΜΟΜΦΕΡΑΤΟΥ, «Εὔρετήριον και Πρόλογοι τῆς Βακτηρίας των Ἀρχιερέων», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς και Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας*, 3 (1890-1891), σ. 195-196.

41. Δ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Νομικά βοηθήματα στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως τον πρώτο αἰώνα μετά τὴν Ἀλωση και ἡ χειρόγραφη νομική συναγωγή του 1564», *Τὰ Ἱστορικά*, 15, τχ. 28-29 (1998), σ. 67-80.

παλαιών Προθεωριών. Παράλληλα με τῆ νομική δὲν πρέπει, βέβαια, να υποτιμᾶται και ἡ θεολογική και ἱστορική κατάρτιση του Χρυσάνθου: ὁ ἴδιος μάλιστα δηλώνει: *ἡ γνώμη μου ἔχει ἓνα βέβαιον θεμέλιον και κοινὸν τῆς ἡθικῆς Θεολογίας* (26^v). Ἔτσι όλα αυτά τα νομικά έργα μαζί με τα βιβλία του Νόμου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, που είναι ἡ Ἐξοδος, τὸ Λευιτικὸ, τὸ Δευτερονόμιο, καθώς και τα ποιητικά, οἱ Παροιμίες του Σολομώντος και ἡ Σοφία Σειράχ, αλλά και οἱ ἱεροὶ κανόνες των ἀποστόλων, των πατέρων και των συνόδων στήριξαν και τεκμηρίωσαν τὴν προσπάθεια συγγραφῆς ενός διδακτικού κειμένου. Είναι πλέον σαφές ότι ἡ προσπάθεια του συγγραφέα είναι διδακτική όπως ἀνιχνεύεται στις προτροπές του: *σημειῶσαι και, ἀλλὰ σημειῶσαι, εἰπέ, βλέπεις. Καθὼς ἐπίσης και στο παρακάτω χωρίο που είναι ἀποκαλυπτικὸ τῆς ἀνάγκης που τον ὀδήγησε να συγγράψει αὐτὴ τὴν Προθεωρία: ἐφάνη μοι χρήσιμον να σημειῶσω ἐνταῦθα, διὰ να εἶναι παράδειγμα τῆς τάξεως, εἰς ὅποιον ποτὲ θελήσει να συνάξῃ και να συντάξῃ σύνταγμα τέλειον ἱερῶν νόμων και εἰς τὸ ἡμέτερον γένος, θείας προηγουμένης εὐμενείας ὡς συνεργούσης και συνετιζούσης* (42^v).

Ἡ ἔκδοση

Κατὰ τὴν ἔκδοση, τώρα, του κειμένου θεωρήθηκε ἀπαραίτητο να γίνουν κάποιες διορθώσεις. Συγκεκριμένα, ἀποκαταστάθηκε ἡ στίξη και κεφαλαιογραφήθηκαν οἱ λέξεις μετά τὴν τελεία. Ἀκολουθήθηκε ἡ σύγχρονη ὀρθογραφία (τυχένει — τυχαίνει, ὄντας — ὄντας, ἀφίνω — ἀφήνω, πέρνω — παίρνω, ἀγχιστία — ἀγχιστεία) ἐκτὸς ἀπὸ τις σαφῶς ἐδραιωμένες ὀρθογραφίες του 18ου αἰώνα (ὀπου, ἔστῶντας κλπ.).

Στις σημειώσεις καταβλήθηκε προσπάθεια να γραφοῦν (και όχι να δοθοῦν μόνο οἱ ἐνδείξεις) τα χωρία στα ὁποῖα παραπέμπει ὁ Χρυσάνθος. Ἔτσι γίνεται φανερό ἂν αυτά είναι ἐπεξεργασμένα ἢ παρατίθενται κατά λέξη και ἀκόμη πόσο σωστές είναι οἱ παραπομπές στα ἀναφερόμενα έργα⁴². Ἐδῶ πρέπει να σημειωθεῖ ὅτι πολλές φορές, παρὰ τις ἐνδείξεις τις ὁποῖες παραθέτει ὁ Χρυσάνθος, δὲν ἦταν δυνατόν να ἀνευρεθοῦν τα χωρία. Συχνὰ μάλιστα τα παραθέματα ἀπὸ τὸν Κώδικα του Ἰουστινιανού τα ἀναλῶει και τα ἀποδίδει ὅπως αὐτὸς νομίζει και ὅπως του ταιριάζει στο συγκεκριμένο σημείο τῆς συγγραφῆς, ὥστε εἶναι δύσκολο να ἀναγνωριστοῦν με ἀκρίβεια.

Τὰ σχόλια στο κείμενο δὲν είναι ἐξαντλητικά και περιορίστηκαν στην ταύτιση των ἱστορικῶν προσώπων, τα ὁποῖα ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν συγγραφέα.

42. Τα παραθέματα στις σημειώσεις του κειμένου τῆς Προθεωρίας ἀντλήθηκαν ἀπὸ τα έργα: *Corpus Juris Civilis, Κώδιξ Ἰουστινιανού*, μεταφρ. ἐκ του λατινικοῦ ὑπὸ Παντελῆ Τσιτσικλή, Ἀθήνα 1911 και *Corpus Juris Civilis, Εἰσηγήσεις, Πανδέκται*, μεταφρ. Ἡ. Λιακόπουλου, Ἀθήνα 1930. Οἱ βραχυγραφίες δηλώνουν: Δ. Διγέστα, Ἰνστ. Ἰνστιτούτα και Κ. Κώδιξ.

Συμπεράσματα

Διαβάζοντας την Προθεωρία στο σύνολό της μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι ο Χρυσάνθος, εκτός από την φροντίδα του να κωδικοποιήσει τα νομικά κείμενα της εποχής, βρίσκει την ευκαιρία να καυτηριάσει καταστάσεις, οι οποίες τον ενοχλούν. Τέτοιες είναι οι περιπτώσεις όπου θεωρεί ότι οι κληρικοί και η καθ' ὄλου Ἐκκλησία δὲν στάθηκαν στο ὕψος τῶν περιστάσεων και ὑπέκυψαν στην ἐξουσία τῶν δυνατῶν και κυρίως τῶν ἀρχόντων, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ χωρία πὸ ἀκολουθοῦν:

ἡ ἐκκλησία μας ἐπλήρωσεν αἰὲ τὸ ἔλλειπές τῶν κανόνων της μὲ τοὺς πολιτικούς νόμους (φ. 34).

ἡ ἀπρεπής και ἀνοίκειος κολακεία τῶν ἱερέων μας πρὸς τοὺς βασιλεῖς, και παντοτινὴ δουλεία, ὁποῦ θεληματικῶς τὰ ἱερά μας ὁμολόγησαν και ἐκύρωσαν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν (φ. 34).

ὅσοι ἱερεῖς ὁποῦ ἢ διὰ φόβον ἢ διὰ κολακείαν ἐσιώπησαν ἢ σιωποῦσι τὴν ἀθάδειαν τῶν κοσμικῶν ἀρχόντων και δὲν ἐνήργησαν τὴν προσήκουσαν ἀντίστασιν μὲ ἀρχιερατικὴν ἀνδρεία, ἀλλὰ ἄφησαν ἢ μὲ ὑπουλον σιωπὴν ἢ μὲ φανερόν συγχώρησιν ἢ τάχα και μὲ ἄνομον συγκατάβασιν θαυμάζοντες πρόσωπα, ὠφελείας χάριν (φ. 41^{r-v}).

Ὁ Χρυσάνθος, παρ' ὄλο πὸ ἀναφέρεται στὸν δεσπύζοντα νόμο τῶν Ρωμαίων, δὲν παραλείπει νὰ ἀποδίδει και τὰ πρέποντα στὸν ἐλληνικό. Οἱ λέξεις Ἑλλάς, Ἑλλάδα και μάλιστα Ἑλλάδα μας δηλώνουν μιὰ ἔγνοια νὰ μὴ μειωθεῖ ἡ ἐλληνικὴ συμβολὴ στὴ νομικὴ ἐπιστήμη· ἔτσι δηλώνει: *οἱ πρώτοι γνωστοὶ νόμοι ἐστάθηκαν τῶν Ἑλλήνων, κοντὰ εἰς τοὺς ὁποίους κάθε πόλις εἶχε τοὺς ἰδίους της νόμους.*

Παρατηροῦμε ὅτι στὸ κείμενο γίνεται χρῆση τοῦ ἐθνικοῦ ἐπιθέτου ἑλληνες και ἐλληνικός, πάντα βέβαια μὲ ἀναφορὲς στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, ἡ ὁποία και θεωρεῖ ὁ Χρυσάνθος ὅτι τοῦ ἀνήκει. Ἡ Ἑλλάδα μας, γράφει χαρακτηριστικά, ἀφοῦ ὁ Χρυσάνθος, ὅπως ἔχει δηλωθεῖ και ἄλλοῦ, εἶναι ἐλληνοκεντρικός και αὐτὴ ἡ ἐμμονὴ του στὴν ἐλληνικὴ σκέψη και παιδεία ἀνιχνεύεται και ἀπὸ ἄλλες ἀναφορὲς στὰ ἔργα του⁴³. Ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἐλληνικῆς σκέψης και ἐπιστήμης και ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα εἶναι τὰ στοιχεῖα πὸ θὰ ἀνυψώσουν τὸ γένος: *Δὲν ἀρνοῦμαι πὸς ἐστάθησαν και εἰς ἄλλα ἔθνη, και μάλιστα εἰς τοὺς Λατίνους, μέγιστοι ἄνθρωποι εἰς τὴν σοφίαν, ὅμως αὐτοὶ ἢ οὐδὲν σοφὸν εἶπον οἰκοθεν, ἢ ἂν εἶπον ἔλαβον τὰς ἀρχὰς ἐκ τῶν πηγῶν τῆς Ἑλλάδος, και τοῦτο δὲν εἶναι τόσον ἐπαινετόν, ἐπειδὴ και ἀληθέστατα εἶπεν ἐκεῖνος ὁποῦ εἶπεν, ὄλον τὸ κατόρθωμα εἶναι ἐκείνου ὁποῦ ἤρε τὴν ἀρχήν⁴⁴.*

43. ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ ΣΤΑΘΗ, Χρυσάνθος Νοταρᾶς, ὁ.π., σ. 110-111.

44. Στὸ κείμενο τοῦ Χρυσάνθου, «Θέσεις τινὲς περὶ οἰκοδομῆς σχολείων». Βλ. ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ ΣΤΑΘΗ, Χρυσάνθος Νοταρᾶς, σ. 111.

Ὅπως ἀναφέρθηκε και στὴν ἀρχὴ τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῆς, ἡ γλῶσσα τοῦ Χρυσάνθου σ' αὐτὸ τὸ κείμενο εἶναι ἀπλή και κατανοητὴ· συχνὰ ὡστόσο χρησιμοποιοῖ λέξεις ὄχι και τόσο συνηθισμένες, παράγωγα λέξεων πὸ συναντᾶει κανεὶς σὲ πατερικά κείμενα, καθὼς και λαϊκὲς λέξεις και τύπους γραμματικούς τῆς καθομιλούμενης, ὅπως: ἀνακαινούργημα (8^v), προστόχασις (29^v), πατροπαράδοσις (4^v, 5, 41)^v, παρακίνημα (31^v) γροικοῦνται (37^v), ζωρηθοῦσιν (18^v). Μποροῦμε, δηλαδή, κάλλιστα νὰ θεωρήσουμε αὐτὴ τὴ συγγραφὴ ὡς κείμενο τῆς λαϊκῆς γλώσσας⁴⁵.

Ὁ Χρυσάνθος σ' αὐτὸ τὸ κείμενο ἀσχολήθηκε μὲ τοὺς νόμους μὲ σοβαρότητα και σαφήνεια, προσπαθώντας πρῶτα νὰ τακτοποιήσει τίς δικές του γνώσεις και ὕστερα νὰ διδάξει τοὺς ἀναγνώστες του, ὅπως ἔκανε και μὲ κάθε θέμα μὲ τὸ ὁποῖο καταπιάστηκε. Τὸ γιατί αὐτὸ τὸ σημαντικὸ και τόσο περιεκτικὸ κείμενο ἔμεινε ἀνέκδοτο και δὲν ἐκδόθηκε «ἀναλώμασιν τοῦ Ἁγίου Γάφου» θὰ παραμείνει ἄγνωστο.

45. Γ. ΡΟΔΟΛΑΚΗ, ὁ.π., σ. 154-157.

Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων Πατριάρχου
Προθεωρία εἰς τοὺς Νόμους

Νόμος ἐστὶ, καθὼς σημειῶνει εἰς τὸ περὶ νόμον κεφ. Ματθαῖος ὁ Βλάσταρης, κοινὸν παράγγελμα, φρονίμων ἀνθρώπων δόγμα, ἐκουσίαν καὶ ἀκουσίαν ἁμαρτημάτων ἐπιστροφή ἤτοι σωφρονισμὸς, πόλεως συνθήκη κοινή, ἐστὶ δὲ καὶ τέχνη τοῦ καλοῦ τε καὶ ἴσου¹.

Οὗτος ὁ ὅρος ἢ σαφέστερον νὰ εἰποῦμεν, ἢ περιγραφῆ, ἐδόθη πρότερον, ὀλίγον τι παρελλομένου κατὰ τὰς λέξεις, ὅμως ὁ ἴδιος κατὰ τὴν ἔννοιαν, ἀπὸ τὸν Παπινιανόν² εἰς τὸν α' νόμον, τίτλω γ' τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν Διγέστων³ περιγράφοντάς τον οὕτω· νόμος ἐστὶ κοινὸν πρόσταγμα καὶ ἐντολή, φρονίμων ἀνδρῶν ψήφισμα, κοινὴ τῆς πολιτείας συνθήκη, τῶν γινόμενων ἐγκλημάτων ἢ θεληματικῶς ἢ δι' ἄγνοιαν ἐπανόρθωσις, ὁ ὁποῖος πρὸ τοῦ νὰ δοθῆ καὶ ἀπ' αὐτὸν τὸν Παπινιανόν, ἐξετέθη πλατύτερα καὶ ἀπὸ τὸν Δημοσθένη⁴ τὸν ρήτορα καὶ ἀπὸ τὸν στωικὸν Χρῦσιππον⁵, καθὼς τὸ σημειῶνει ὁ νομικὸς Μαρκιανὸς⁶ εἰς τὸν β' νόμον, τίτλω γ' τοῦ α' βιβλίου τῶν Διγέστων⁷ καὶ ἐξηγεῖ ἐντελέστατα καὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ νόμου, κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς αἰτίας. Λέγεται, λοιπὸν, ὁ νόμος, κοινὸν πρόσταγμα, διὰ νὰ γνωρίσῃς ὅτι ὁ νόμος καὶ ἀπὸ

1. Ματθαίου τοῦ Βλαστάρεως, Σύνταγμα κατὰ στοιχείων..., σὺν ΡΑΛΛΗ-ΠΟΤΑΝΗ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων..., τ. ΣΤ', Ἀθήνα 1859, σ. 400.

2. Παπινιανὸς (Papinianus) (142-212), κράτιστος τῶν Ρωμαίων νομοδιδασκάλων, μαθητῆς τοῦ νομοδιδασκάλου Σερβιδίου Σκαίβολα. Στους Πανδέκτες ἀντιπροσωπεύεται μὲ 596 χωρία.

3. «Παπινιανός: Νόμος εἶνε κοινὸν παράγγελμα, ἀνδρῶν φρονίμων δόγμα, ἁμαρτημάτων ἐκουσίως ἢ ἐξ ἀγνοίας διαπραττομένων τιμωρία, κοινὴ τῆς πολιτείας συνθήκη» (Δ. 1.3.1).

4. «Δημοσθένης: Τοῦτο εἶνε νόμος, εἰς ὃν πάντες πρέπει νὰ πείθονται διὰ πολλοὺς λόγους, καὶ πρὸ πάντων διότι πᾶς νόμος εἶνε εὖρημα μὲν καὶ δῶρον θεοῦ, δόγμα δ' ἀνθρώπων φρονίμων, τιμωρία δ' ἐκουσίαν καὶ ἀκουσίαν ἁμαρτημάτων, πόλεως κοινὴ συνθήκη, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποία ἀρμόζει ἅπαντες οἱ ἐν τῇ πόλει νὰ ζῶσιν» (Δ. 1.3.2).

5. Χρῦσιππος. Στωικὸς φιλόσοφος (280-207 π.Χ.) ἀπὸ τὴν Κιλικία. Θεωρεῖται ὁ ἀναγεννητῆς τῆς Στοᾶς καὶ ὁ ἐκφραστῆς τῆς στωικῆς «ὀρθοδοξίας».

6. Μαρκιανὸς Αἴλιος, Ρωμαῖος νομομαθῆς· ἔζησε τὸ α' μιστὸ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ. καὶ συνέγραψε ὀγκώδη ἐγχειρίδια (Institutiones, Regulae).

7. «Χρῦσιππος: Πάσων ὁ νόμος εἶνε βασιλεὺς θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων· πρέπει δὲ νὰ προΐσταται καὶ νὰ εἶνε ἄρχων καὶ ἡγεμὼν τῶν καλῶν καὶ τῶν κακῶν, καὶ κατὰ τοῦτο νὰ εἶνε κανὼν δικαίων καὶ ἀδίκων καὶ τῶν φύσει πολιτικῶν ζώων, προστάττων μὲν ὅσα πρέπει νὰ γίνονται, ἀπαγορεύων δ' ὅσα δὲν πρέπει» (Δ. 1.3.2).

τὸ κοινόν, καὶ περὶ τὸ κοινόν, καὶ πρὸς τὸ κοινόν, καὶ κοινῶς φέρεται, ἤγουν ἔχει καὶ ποιητικὴν, καὶ ὄλικήν, καὶ τελικήν, ἔτι δὲ καὶ εἰδικήν αἰτίαν τὸ κοινόν. Διότι πρῶτον ὁ νόμος γίνεται μὲ ἐξουσίαν τοῦ κοινοῦ, ὅθεν ὁ νομοθέτης τυχαίνει νὰ ἔχῃ ἐξουσίαν εἰς τὸ κοινόν, εἰ δὲ μή, δὲν δύναται νὰ νομοθετήσῃ καὶ διὰ τοῦτο τὸ κοινόν εἶναι ἐκεῖνο ὁποῦ κάμνει τὸν νόμον, ὅτι ὁ νόμος γίνεται μὲ τὴν ἐξουσίαν του.

^{1v} | Δεύτερον, ὁ νόμος ἔχει διὰ ἕλην του τὸ κοινόν καὶ φέρεται εἰς ὅλους τοὺς ὑποτεταγμένους χωρὶς διαίρεσιν καὶ προσωποληψίαν, ἐνοχοποιώντας ὅλους μὲ τὴν ἐντολήν του καὶ δένοντάς τους συγκεκριμένως ὅλους.

Τρίτον, ὁ νόμος τυχαίνει νὰ εἶναι εἰδικῶς κοινός, τουτέστιν εἶναι χρεία νὰ ἐκφέρεται μὲ λόγια καθολικά, ὁποῦ νὰ μὴν ἀποβλέπουσιν ὅλας τὰς περιστάσεις, ἀλλὰ νὰ προστάττουσιν ἀπολύτως, ὡς ἄκριοι κανόνες.

Τελευταῖον, ὁ νόμος ἔχει σκοπὸν κοινόν, δηλαδὴ τὴν κοινὴν ὠφέλειαν καὶ τὸ καλὸν τοῦ κοινοῦ, διότι ἔστωντας καὶ νὰ εἶναι ὁ νόμος μέσον εἰς τὴν πολιτικὴν εὐδαιμονίαν ὁποῦ εἶναι κοινὸν ἀγαθόν, ἀναγκαίως συντρέχει πρὸς αὐτήν, ὡς πάντα τὰ μέσα πρὸς τὸ τέλος καὶ τὸν σκοπὸν τους.

Λέγεται δὲ ὁ νόμος πρόσταγμα καὶ ἐντολή, διὰ νὰ ἐξαιρεθῆ ἀπὸ πολλὰ ἄλλα ὁποῦ γίνονται ἀπὸ τὸ κοινόν περὶ τὸ κοινόν καὶ πρὸς τὸ κοινόν, οἷον τὰ κριτήρια, αἱ ἀποφάσεις, αἱ συμβουλαὶ καὶ τὰ ὅμοια, τὰ ὁποῖα καὶ γίνονται ἀπὸ τὸ κοινόν καὶ συμβάλλουσιν εἰς τὸ κοινόν, δὲν εἶναι ὅμως νόμοι, ὅτι δὲν εἶναι προστάγματα καὶ ἐντολαὶ οὐδὲ κάμνουσιν ἐνοχήν, ὁ δὲ νόμος εἶναι πρόσταγμα καὶ ἐνοχοποιεῖ τοὺς ὑποτεταγμένους, ὅταν νομιζέται νὰ εἶναι νόμος, καθὼς θέλομεν εἰπεῖ καὶ διὰ τοῦτο ἔχει σχέσιν εἰς τὴν ὑποταγήν, μόνον, ὥστε ὁποῦ δὲν ἡμπορεῖ ὁ ὑποτεταγμένος νὰ ἐξετάξῃ τὸν νόμον, ἀφοῦ τὸν ἔλαβε καὶ λογίζεται πὼς εἶναι νόμος, ἐπειδὴ καὶ ἡ ὑποταγὴ κατὰ τὴν φύσιν της εἶναι τυφλὴ καὶ ἀπὸ τὸν Κέβητα εἰς τὸν πίνακά του ἐσηματίσθη δίχως ὀμμάτια, μὲ πολλὰ δὲ χέρια διὰ νὰ σημαδεύσῃ, ὅτι ὁ ὑπακούων ὅσον τυχαίνει νὰ ἐργάζεται, τόσον τυχαίνει νὰ μὴν ἀναψηλαφᾷ τὸ προσταττόμενον.

Λέγεται λοιπὸν ὁ νόμος πρόσταγμα, διὰ νὰ γνωρίσωμεν ὅτι ἔχει ἰσχύν, ἢ ὁποῖα κάμνει ἐνόχους καὶ χρεώστας τοὺς ὑποτεταγμένους εἰς τὸ νὰ τὸν ἐκπληροῦσιν ἢ κάμνοντας τὰ προσταττόμενα ἢ φεύγοντας τὰ παραιτούμενα ἀπὸ τὸν νόμον.

^{2r} | Τοῦτο ἴσως ἔσωνε διὰ νὰ σαφηνισθῆ ἡ φύσις τοῦ νόμου, ἀλλ' ὁ νομικὸς φανερώτερα τὸν ἐρμηνεύει, προσθέτοντας τὰ ἐπιλοιπα καὶ ὀνομάζοντάς τον φρονίμων ἀνδρῶν ψήφισμα, τὰ ὁποῖα λόγια σημαίνουσιν, ὅτι ὁ νόμος τυχαίνει νὰ εἶναι φρόνιμος, εἰδεμένη, δὲν εἶναι νόμος. Διότι τοῦτος εἶναι ἠθικὴ ἐνέργεια, ὡς φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἕλην του καὶ ἀπὸ τὸ τέλος, ὁποῦ εἶναι καὶ τὸ νὰ διορθῶνῃ τὰ ἠθικὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ νὰ τὰ κατευθύνῃ εἰς τὸ ἀγαθόν καὶ καλὸν τοῦ κοινοῦ. Πᾶσα δὲ ἠθικὴ ἐνέργεια δίχως

φρόνησιν εἶναι κακή, ὅτι τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν ἐν τοῖς ἠθικοῖς κρέματα ἀπὸ τὰς περιστάσεις, τὰς ὁποίας βλέπει καὶ διορίζει ἡ φρόνησις, τῆς ὁποίας εἶναι ὀφείκειον νὰ εἰδῆ, πότε καὶ ποῦ καὶ πῶς τὸ καλὸν εἶναι καλόν, ὅτι καὶ τὸ καλὸν κάποιαις φοραῖς δὲν εἶναι καλόν καὶ τὸ κακὸν εἰς μίαν περίστασιν γίνεταί καλόν καὶ ἐξ ἐναντίας περὶ εἰς κακὸν τὸ καλόν, ὅθεν ὁ σοφὸς Σωκράτης⁸ ἔλεγεν: οὐκ αἰεὶ ἀγαθὸν τὸ ἄριστον. Εἶναι, λοιπόν, χρεῖα νὰ εἶναι φρόνιμος ὁ νόμος καὶ ὅτι ἡ φρόνησις τοῦ νόμου ἔρχεται ἀπὸ ἐκείνους ὅπου τὸν κάμνουσιν, ὅθεν μὲ ἐκεῖνα τὰ λόγια δείχνει ὁ νομικός, πῶς ὁ νόμος γίνεταί ἢ ἀπὸ προεστῶτα σοφὸν καὶ φρόνιμον ἢ κατὰ τὸ ψήφισμα τῶν φρονίμων συμβουλευτῶν του. Καὶ λοιπὸν ἡ δύναμις τῶν λόγων αὐτῶν εἶναι τούτη· ὁ νόμος εἶναι χρεῖα νὰ γίνεταί ἢ κατὰ τὸ ψήφισμα τῶν φρονίμων ἢ νὰ εἶναι τέτοιος, ὅπου νὰ τὸν ψηφοῦσι καὶ νὰ τὸν κρίνουσιν ἄξιον οἱ φρόνιμοι.

Λέγεται ἀκόμη ὁ νόμος κοινὴ τῆς πολιτείας συνθήκη, διὰ νὰ νοήσωμεν, ὅτι ὁ νόμος δὲν βλάπτει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἐπειδὴ καὶ εἶναι συνθήκη, ὅπου δὲν γίνεταί ποτε χωρὶς ἐλευθερίαν ἐκείνων, ἀνάμεσα εἰς τοὺς ὁποίους γίνεταί ἡ συνθήκη, καθὼς δογματίζει ὁ ἰς' νόμος τοῦ λ' τίτλου τῆς α' βίβλου τοῦ Κώδικος⁹. Ἀλλὰ πῶς εἶναι συνθήκη ὁ νόμος ἂν εἶναι πρόσταγμα; Λέγω, ὅτι ὁ νόμος διὰ τοῦτο εἶναι συνθήκη, ὅτι εἶναι πρόσταγμα κοινόν. Διὰ τοῦτο δὲ εἶναι | πρόσταγμα κοινόν, ὅτι ὁ λαὸς ἔδωκε τὴν βουλὴν του, τὸ θέλημά του, τὴν ἐξουσίαν του εἰς τὸν αὐθέντην καὶ νομοθέτην, καθὼς λέγει ὁ Οὐλπιανὸς¹⁰ εἰς τὸν α' νόμον, τίτλω δ', βιβλ. α' τῶν Διγέστων¹¹ καὶ ἔγινε συνθήκη ἐλευθέρᾳ ἀνάμεσα εἰς τὸν λαὸν καὶ τὸν αὐθέντην καὶ ἄρχοντα, νὰ ὑποτάσσεται ὁ λαὸς εἰς εἴ τι ὁ αὐθέντης δικαίως θέλει προστάξει εἰς κοινὴν ὠφέλειαν. Ὅθεν κάθε πρόσταγμα κοινὸν εἶναι ἐκ τῆς συνθήκης ἐκείνης καὶ διὰ τοῦτο καὶ κοινὴ συνθήκη λέγεται, σημειώνοντας ὅτι ὁ νόμος ὄντας δίκαιος καὶ ἀληθῶς νόμος, ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ φύσις του εἶναι ἐκ τῆς ἐλευθερίας τοῦ λαοῦ, ὅπου ἐκονσίως ὑπετάχθη εἰς τὰ φρόνιμα προστάγματα καὶ κοινωφελῆ τοῦ νομοθέτου. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ λαὸς δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀθετήσῃ τὸν νόμον ἢ νὰ μὴν τὸν δεχθῆ, ὅταν

8. Σωκράτης ὁ Σχολαστικός, ἐκκλησιαστικὸς ρήτορας (380 - μέσα τοῦ 5ου αἰ.). ἔγραψε Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία σὲ ἑπτὰ βιβλία, ἡ ὁποία καλύπτει τὴν περίοδο ἀπὸ τὴν παραίτησιν τοῦ Διοκλητιανοῦ (305) μέχρι τὸ 439.

9. Τὸ τρίτο βιβλίον τοῦ Κώδικος περιέχει μόνον τρεῖς τίτλους.

10. Δομίτιος Οὐλπιανὸς (170-228), σπουδαῖος Ρωμαῖος νομοδιδάσκαλος ἀπὸ τὴν Τύρο, μαθητῆς τοῦ Παπυριανοῦ, ἀντίπαλος τοῦ Παύλου τοῦ Τύριου. Φανεύθηκε στὰ ἀνάκτορα τῆς Ρώμης ἀπὸ τοὺς Πραιτωριανούς. Ἀπὸ τὸ ἔργο του ἀποτελεῖται σχεδὸν τὸ 1/3 τῶν Πανδεκτῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

11. «Οὐλπιανός: Ὅ,τι ἤρσεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα νόμου ἔχει ἰσχύν· διότι διὰ τοῦ βασιλικοῦ νόμου ὅστις περὶ τοῦ κράτους αὐτοῦ ἐγένετο, ὁ λαὸς μετεβίβασεν εἰς αὐτὸν καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ ἄπαν τὸ ἴδιον κράτος καὶ τὴν ἐξουσίαν» (Δ. 1.4.1).

ὁ νομοθέτης τὸν προθέτη καὶ τὸν προβάλλη, ὅτι διὰ τὴν συνθήκην ἐκείνην ὁ λαὸς εἶναι κρατημένος νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὰ προστάγματα, ὅπου ἀπὸ τὸν αὐθέντην δίδονται καὶ ἐκτίθενται πρὸς τὴν κοινὴν ὠφέλειαν.

Λέγεται, τελευταῖον, πῶς εἶναι ὁ νόμος ἐπαυρόθωσις τῶν ἐγκλημάτων, ὅπου γίνονται ἢ θεληματικῶς ἢ δι' ἄγνοιαν διὰ νὰ μάθωμεν τὰς πολλὰς δυνάμεις τοῦ νόμου, ὅπου εἶναι, ὡσὰν νὰ εἰποῦμεν, τὰ ιδιώματα τοῦ νόμου. Τοῦτα εἶναι πολλὰ καὶ πόρρω τῆς παρουσίας βραχυλογίας, ὅμως θέλωμεν ἀριθμήσει τὰ κυριώτατα, ὅπου μᾶς δίδουσιν οἱ νομικοὶ καὶ ἀναμεταξὺ εἰς αὐτοὺς ὁ παλαιὸς Μοδεστίνος¹² εἰς τὸν ζ' νόμον, τίτλον γ' τοῦ α' βιβλ. τῶν Διγέστων¹³ καὶ ἀπ' αὐτὸν ὁ Βλάσταρης εἰς τὸν ἴδιον ὄρον τοῦ νόμου, λέγοντας ἡ δ' ἀρετὴ καὶ δύναμις τοῦ νόμου ἐστί, τὸ κελεύειν, τὸ καλύειν, τὸ ἐπιτρέπειν, τὸ τιμωρεῖσθαι¹⁴. Τοῦτα καταστήνουσι τὴν ἀρίστην πολιτείαν μὲ τὰς δικαίας προσταγὰς καὶ ἐπανορθώνουσι τὰ ἐγκλήματα ὅλα ἢ ἐνεργῶντας νὰ μὴν γίνωνται ἢ ἂν ἔφθασαν ὅπωςδήποτε καὶ ἔγιναν, ἐμποδίζοντας τα μὲ τιμωρίας, κάμνοντας φόβον καὶ δίδοντας παράδειγμα, διὰ νὰ φεύγωσιν οἱ ἄνθρωποι τὸ κακόν.

3^v | Πρὸς τούτους εἶναι καὶ ἄλλο ἴδιωμα τοῦ νόμου, νὰ εἶναι δηλαδὴ πάντα ἢ περὶ τῶν παρόντων ἢ περὶ τῶν μελλόντων καὶ οὐδέποτε περὶ τῶν περασμένων, καθὼς σημειώνεται εἰς τὸν ζ' νόμον, τίτλον ἰς' τοῦ α' βιβλ. τοῦ Κώδικος¹⁵. λέγει δὲ καὶ ὁ φιλόσοφος Χρύσιππος εἰς τὸν β' νόμον, τίτλον γ' τοῦ α' βιβλ. τῶν Διγέστων¹⁶, ὅτι ὁ νόμος εἶναι προστακτικὸς μὲν ὄν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸς δὲ ὄν οὐ ποιητέον, ἐπειδὴ καὶ τὰ παρόντα καὶ τὰ μέλλοντα δύνανται νὰ διορθωθοῦν, τὰ δὲ περασμένα εἶναι ἀνεπανόρθωτα.

Τὸ τρίτον ἴδιωμα τοῦ νόμου εἶναι, νὰ εἶναι ἀπὸ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμβαινόντων, διότι ἐκεῖνα ὅπου συμβαίνουσι σπανίως καὶ κάποιαις

12. Μοδεστίνος Ἐρένιος (Modestinus) (2ος μ.Χ. αἰ.), Ρωμαῖος νομοδιδάσκαλος.

13. «Μοδεστίνος: Ἡ αὐθεντία τοῦ νόμου συνίσταται εἰς τὸ ἐπιτάττειν, ἀπαγορεύειν, ἐπιτρέπειν, τιμωρεῖν» (Δ. 1.3.7).

14. Στοιχεῖον Ν, κεφ. ζ', Περὶ νόμου: «Ἀρετὴ νόμου τὸ κελεύειν, τὸ καλύειν, τὸ ἐπιτρέπειν, τὸ τιμωρεῖσθαι» (Ματθαίου τοῦ Βλαστάρεως, ὅ.π. σ. 400).

15. «...κατὰ τί δύναται ἡ ἀρχαιότης ν' ἀναιρῆ τοὺς νόμους ἡμῶν; καὶ ἐπὶ τοσοῦτον βουλόμεθα ἵνα πάνθ' ὅσα ἐναπετέθησαν ἰσχύωσιν, ὥστε ἐὰν ἄλλως παρὰ τοῖς ἀρχαίοις εἶχον συγγραφῆ ἀντιθέτως ὅμως εὐργηταί ἐν τῇ συλλογῇ, μὴδὲν ἐγκλημα τῇ γραφῇ καταλογίζηται, ἀλλὰ τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιλογῇ τοῦτο ἀποδίδηται» (Κ.17.7).

16. Ἐπιμεριέγεται στὰ τοῦ Μαρκιανοῦ: «Ἀλλὰ καὶ ὁ ὕψιστος μεταξὺ τῶν στωϊκῶν φιλόσοφος Χρύσιππος ἐν βιβλίῳ, ὅπερ ἔγραψε περὶ νόμου ἀρχεται οὕτω, πάντων ὁ νόμος εἶναι βασιλεὺς θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων· πρέπει δὲ νὰ προϊσταται καὶ νὰ εἶνε ἄρχων καὶ ἡγεμὼν τῶν καλῶν καὶ τῶν κακῶν, καὶ κατὰ τοῦτο νὰ εἶνε κανὼν δικαίων καὶ ἀδίκων καὶ τῶν φύσει πολιτικῶν ζῴων προστάττων μὲν ὅσα πρέπει νὰ γίνωνται, ἀπαγορευτῶν δ' ὅσα δὲν πρέπει» (Δ. 1.3.2).

φοραῖς καὶ παραλόγως ἢ ἄπαξ καὶ δις (καθὼς λέγει ὁ Κέλσος¹⁷ ἢ ὁ ἀριστοτελικὸς Θεόφραστος¹⁸ εἰς τὸ α' βιβλ.: τῶν Διγέστων¹⁹ καὶ ὁ Βλάσταρης εἰς τὸ περὶ νόμου) δὲν ὑποτάσσονται εἰς τὸν νόμον, ὅτι καὶ αὐτὰ εἶναι ἀνεπαρόρθωτα, ὅθεν καὶ τὰ παραβλέπουσιν οἱ νομοθέται.

Τὸ τέταρτον ἰδίωμα εἶναι, ὅτι ὁ νόμος δὲν στοχάζεται τοὺς καθ' ἕκαστον καὶ μερικοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ κοινῶς, ἀπλῶς καὶ καθόλου τοὺς ὑποτεταγμένους, καθὼς γράφει ὁ Οὐλιπιανὸς εἰς τὸν ἡ' νόμον τοῦ αὐτοῦ τίτλου καὶ βιβλίου τῶν Διγέστων²⁰ καὶ ὁ Βλάσταρης περὶ νόμου²¹, ὅτι ἢ ἐπαρόρθωσις τοῦ νόμου στοχάζεται τὸ κοινὸν ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον τὸ θέλει καὶ τὸ ζητᾷ καὶ ἀπὸ ὄλους καὶ ἀπὸ καθ' ἕνα. Ὅθεν δὲν λέγει διὰ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον, ἀλλὰ ὁμιλεῖ διὰ ὄλους καὶ κοινῶς οἱ νόμοι τίθενται.

Τὸ πέμπτον ἰδίωμα εἶναι, ὅτι ὁ νόμος δὲν στοχάζεται ὅλα ἐκεῖνα ὁποῦ γίνονται καθ' ἑκάστην, οὐδὲ τὸν τρόπον τους, οὐδὲ τὰς περιστάσεις τους, ὅτι εἶναι κατορθωτικὸς ὡς κανὼν καὶ κάθε κανὼν περιέχει εἰς τοῦ λόγου του πολλὰς ἐξαιρέσεις, δὲν ἔχει δὲ τόσας | ἐξαιρέσεις, ἂν ὁ κανὼν ἐσημείωνεν ὅλας τὰς περιστάσεις τοῦ ἔργου, ὁποῦ προστάττει ἢ κωλύει ἢ ἐπιτρέπει καὶ συγχωρεῖ ἢ τιμωρεῖ.

Τὸ ἕκτον ἰδίωμα τοῦ νόμου θέλει, ὡς εἴρηται, νὰ κελεύῃ, νὰ κωλύῃ, νὰ ἐπιτρέπῃ, νὰ τιμωρῇ τὰ δίκαια καὶ τὰ δυνατὰ καὶ τοῦτο προέρχεται μὲ τὸ νὰ εἶναι ἐπαρόρθωσις, ὡς εἴπομεν, ἐπειδὴ καὶ δὲν ἦτον ἐπαρόρθωσις ἂν ἦτον ἄδικος καὶ τὰ ἀδύνατα δὲν ἐπανορθοῦνται. Διὰ τοῦτο ἂν λείψῃ ἢ δικαιωσύνῃ ἀπὸ τὸν νόμον, δὲν εἶναι νόμος καὶ ὡσαύτως ἂν προστάττῃ ἀδύνατα, τῶν γὰρ ἀδυνάτων ἐνοχὴ οὐδεμία καθὼς λέγει ὁ νομικὸς Μάρκελλος²² εἰς τὸν ιζ' τίτλον τοῦ γ' βιβλίου τῶν Διγέστων²³, τὰ δὲ ἄδικα ἀδύνατα λέγονται κατὰ τοὺς νόμους.

Τὸ ἕβδομον ἰδίωμα ζητᾷ, νὰ εἶναι διαλαλημένος ἦτοι κηρυγμένος ὁ νόμος, ὥστε νὰ κρατεῖται ὡς γνωστὸς εἰς τὸ κοινὸν τῆς πολιτείας, ἐπει-

17. Κέλσος (Gaius Cassius Longinus), Ρωμαῖος νομικὸς πού ἔζησε τὸν 2ο μ.Χ. αἰώνα. Ἐγράψε digesta, ἔργο δηλ. πού ἀναφέρεται στὸ σύνολο τοῦ Δικαίου, σὲ 39 βιβλία.

18. Θεόφραστος (372-287 π.Χ.), φιλόσοφος, συνεργάτης τοῦ Ἀριστοτέλη.

19. «Πομπάνιος: Νόμοι πρέπει νὰ γίνωνται, ὡς λέγει Θεόφραστος περὶ τῶν συνήθως συμβαινόντων οὐχὶ δὲ τῶν ἐξ ἀπροόπτου» (Δ. 1.3.3). «Κέλσος: Ἐνεκεν ἐκείνων, ὅσα μίαν ἴσως φορὰν δύνανται νὰ συμβῶσι, νόμοι δὲν γίνονται» (Δ. 1.3.4).

20. Οὐλιπιανός: «Οἱ νόμοι γίνονται οὐχὶ περὶ τῶν κατ' ἴδιον ἀλλὰ γενικῶς» (Δ. 1.3.8).

21. Βλάσταρης: «Τοὺς νόμους, ἀπὸ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμβαινόντων, οὐ μὴν τῶν σπανίως εἰσάγεσθαι δεῖ, οὐδὲ ἀπὸ τῶν δυναμένων ἐν ἐνὶ συμβῆναι θέματι παρορῶσι γὰρ οἱ νομοθέται τὸ ἄπαξ ἢ δις». Ματθαίου τοῦ Βλαστάρεως, δ.π., σ. 400.

22. Μάρκελλος Οὐλιπιανός, Ρωμαῖος νομικὸς τοῦ Β' αἰ. Τὰ Δίγιστα περιέχουν 159 διατάξεις του.

23. Τὸ τρίτο βιβλίον τῶν Διγέστων περιέχει μόνο τρεῖς τίτλους. Ὡστόσο ὁ Κέλσος δηλώνει: «Τῶν ἀδυνάτων οὐδέλλως ὑπάρχει ἐνοχὴ» (Δ.50.17.185).

δὴ καὶ ἂν δὲν εἶναι κηρυγμένος φανερὰ καὶ δημοτικὰ ὁ νόμος δὲν ἰσχύει τίποτα καὶ διὰ τοῦτο λέγεται ὅτι ὁ νόμος εἶναι ἐπαρόρθωσις τῶν ἐγκλημάτων, ὁποῦ γίνονται ἢ θεληματικῶς ἢ δι' ἄγνοιαν, ὅτι ἢ ἄγνοια τοῦ νόμου ὅταν διαλαληθῇ καὶ δημοσιευθῇ, δὲν δικαιολογεῖ κανένα, καθὼς νομοθετοῦσιν ὁ Βαλεντινιανὸς καὶ ὁ Θεοδοσίος οἱ βασιλεῖς εἰς τὸν ιβ' νόμον τίτλον κα' τῆς α' βίβλου τοῦ Κώδικος²⁴. Ὅθεν ὁ νόμος τιμωρεῖ καὶ τοὺς ἁμαρτάνοντας δι' ἄγνοιαν καὶ δὲν δέχεται τὴν πρόφασιν ὅταν λέγωσιν, ὅτι ἡμαρτον μὴ ἠξέχοντας τοὺς νόμους, διότι τούτῃ μῆτε εἶναι μῆτε λέγεται ἄγνοια δόκιμος, ἀλλὰ παχεῖα, ἀδόκιμος, ἀπηγορευμένη καὶ ἀθέμιτος, ὅθεν καὶ ἀξιοτιμώρητος, ὡς ὁμιλοῦσιν οἱ νομικοί.

Πολλὰ ἄλλα ἰδιώματα τοῦ νόμου ἠμποροῦσαμεν νὰ ἐκθέσωμεν, εὐγλόνητας τα ἀπὸ τὸν ὅρον τὸν δεδομένον, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀρκοῦσι καὶ τούτα διὰ 41 βραχέων, πρὸς | τὴν ἀρκετὴν εἴδησιν καὶ σαφήνειαν τῆς φύσεως καὶ καταστάσεως τοῦ νόμου, περνοῦμεν εἰς τὴν διαίρεσιν αὐτοῦ.

Διαιρεῖται, λοιπόν, ὁ καθόλου νόμος πρῶτον μὲν εἰς γένη, δεύτερον δὲ εἰς εἶδη. Εἰς γένη διαιρεῖται, εἰς θετικὸν καὶ στερητικόν· κάθε νόμος ἢ τὸ ἕνα εἶναι ἢ τὸ ἄλλο καὶ ἢ μᾶς ἐνοχοποιεῖ νὰ κάμωμεν κανένα πράγμα ἢ μᾶς προστάττει νὰ μὴ τὸ κάμωμεν· καὶ λέγεται ὁ πρῶτος θετικὸς ὅτι θέτει καὶ βάλλει ἐμπρὸς μας τί νὰ κάμωμεν, ὡς εἴπομεν. Ὁ δεύτερος λέγεται στερητικὸς, ὅτι μᾶς ἀπαγορεύει τί νὰ μὴ κάμωμεν καὶ παίρνει ἀπὸ ἐμπρὸς μας τίποτα, τὸ ὁποῖον ἢ ἠμποροῦσαμεν ἢ ἠθέλαμεν νὰ κάμωμεν. Ἰστέον δέ, ὅτι τοῦτοι οἱ νόμοι ὄχι μόνον διαφέρουσιν ἀλλήλων, μὲ τὸ νὰ προστάξῃ ὁ ἕνας καὶ νὰ ἀπαγορεύῃ ὁ ἄλλος, ἀλλὰ ἀκόμη ὅτι ὁ θετικὸς πάντοτε ἔχει ἰσχὴν τοῦ στερητικοῦ, ὁ δὲ στερητικὸς δὲν ἔχει ἰσχὴν τοῦ θετικοῦ, ἐπειδὴ καὶ ὁ θετικὸς προστάττοντας τί νὰ γίνετα ἀπαγορεύει καὶ τὸ ἐναντίον καὶ ἀκολούθως ὁ ἀνεπτυγμένος θετικὸς εἶναι καὶ συνεπτυγμένος στερητικὸς, ὁ δὲ στερητικὸς ἀπαγορεύοντας τί νὰ μὴ γίνετα, διὰ τοῦτο δὲν προστάττει καὶ τὸ ἐναντίον, ἀλλὰ μόνον ἀπαγορεύει καὶ εἶναι καὶ ἀνεπτυγμένος καὶ συνεπτυγμένος στερητικῶς· χάριν λόγου, ὁ νόμος ὁποῦ προστάζει νὰ ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον, δι' αὐτὸ τοῦτο μᾶς ἐμποδίζει καὶ τὸ νὰ τὸν μισῶμεν καὶ λέγοντας ἀγάπα ἀνεπτυγμένως, λέγει καὶ μὴ μισεῖς συνεπτυγμένως, ἀλλ' ὁ νόμος ὁποῦ λέγει μὴ μισεῖς, δὲν λέγει διὰ τοῦτο καὶ ἀγάπα, ἀλλὰ μόνον αὐτὸ τοῦτο μὴ μισεῖς.

Διαιρεῖται οὖν ὁ νόμος κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον τὸ δεύτερον εἰς ἔγγραφον καὶ ἄγραφον, διότι κάθε νόμος ἢ εἶναι γεγραμμένος ἢ δὲν εἶναι, ἀλλ' ἐγκεχάραται εἰς τὴν μνήμην καὶ εἰς τὰ ἔθη τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὴ ἢ δια-

24. Οἱ αὐτοκράτορες Βαλεντινιανὸς καὶ Θεοδοσίος Αὐγουστοὶ πρὸς Φλαβιανὸν ἑπαρχὸν πραιτωρίων ἐν Ἰλλυρία καὶ Ἰταλία: «Οὐδενὶ ἐπιτρέπομεν ἐν' ἀγνοίᾳ ἢ προσποιήτῃ ὅτι ἄγνοεῖ τὰς διατάξεις τῶν ἡγεμόνων» (Κ.1.18.12).

4V ρεις, ἂν καλὰ καὶ νὰ ἐστάθῃ παλαιότητα, ἐγνωρίσθη ὁμως τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα μας εἰς δύο περιφημαὶς πολιτείας (ὡς διδάσκει ὁ νομικὸς Θεόφιλος²⁵ εἰς τὸν ις' παράγραφον, | τίτλον β' τοῦ α' βιβλ: τῶν Ἰνστιτούτων²⁶), ἤγουν εἰς τὴν πολιτείαν τῶν Ἀθηναίων καὶ εἰς τὴν πολιτείαν τῶν Λακεδαιμόνων· οἱ γὰρ Ἀθηναῖοι ἐμεταχειρίζοντο νόμους γεγραμμένους εἰς σανίδας, τοὺς ὁποίους τοὺς ἔκαμε καὶ τοὺς ἔδωκεν ὁ σοφὸς Σόλων, οἱ δὲ Λακεδαιμόνες, κατὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Λυκούργου, δὲν εἶχαν νόμους γεγραμμένους, ἀλλ' ἐμεταχειρίζοντο νόμους ἀγράφους, καθὼς μὲ πολλὴν περιέργειαν ἱστορεῖ ὁ σοφώτατος Γεμιστὸς εἰς τὸ περὶ πατριδος²⁷.

Σημειῶσαι ὁμως, ὅτι διὰ νὰ λέγεται ἔγγραφος ὁ νόμος δὲν εἶναι χρεῖα νὰ εἶναι πάντοτε γεγραμμένος, ἀρκεῖ δὲ νὰ ἐγράφη ὅταν τὸ πρῶτον ἐγινεν, ἂν καλὰ καὶ ὑστερινὰ ἐξέπεσε τῆς γραφῆς· ὡσαύτως διὰ νὰ λέγεται ὁ νόμος ἀγράφος, δὲν εἶναι χρεῖα νὰ μὴ εἶναι γεγραμμένος, ἀλλ' ἀρκεῖ νὰ μὴν ἐγράφη ὅταν ἐνομοθετήθη τὸ πρῶτον, ἂν καλὰ καὶ ὑστερινὰ ἐγράφη καὶ φυλάττεται γεγραμμένος.

Τί εἶναι ὁ ἔγγραφος νόμος, καθ' ἕνας τὸ ἠξεύρει, ὅθεν περὶ τούτου δὲν κάμνει χρεῖα νὰ πολυπραγμανοῦμεν. Περὶ τοῦ ἀγράφου ὁμως εἶναι χρεῖα νὰ ἠξεύρωμεν, ὅτι διαφεύγει εἰς πατροπαράδοσιν καὶ συνήθειαν. Ἡ πατροπαράδοσις εἶναι μία δόξα καὶ ὑπόληψις παλαιότητας, νομοθετοῦσά τι, ἀγράφος, ἢ ὁποῖα κρατεῖται καὶ φυλάττεται ἀπὸ μόνην τὴν παράδοσιν τῶν προπατόρων καὶ πατέρων εἰς υἱοὺς καὶ μεταγενεστέρους. Καὶ σημειῶσαι, ὅτι ἡ πατροπαράδοσις αὐτὴ ἢ πειθεῖ μόνον νὰ πιστεύωμεν τίποτα, καθὼς μᾶς τὸ προβάλλει ἢ πίστις τῶν πατέρων μας καὶ τότε δὲν εἶναι κυρίως νόμος, ἀλλὰ πίστις φιλή, ὁ γὰρ νόμος κατὰ τὴν φύσιν του, ἀφορᾷ εἰς τὰς πράξεις καὶ ὄχι εἰς τὰς δόξας, ἢ νομοθετεῖ καὶ προστάττει νὰ κάμνωμεν τίποτα καὶ τότε εἶναι κυρίως νόμος καὶ ἰσχυρώτατος νόμος. Σημειῶσαι ἀκόμη, ὅτι ἡ πατροπαράδοσις ἀπαιτεῖ νὰ μὴν εἶναι μήτε νὰ φαίνεται πὸς ἐστάθῃ ποτὲ ἀμφισβήτησις περὶ αὐτῆς εἰς τὴν πολιτείαν, εἴ τι λογῆς εἶναι αὐτὴ ἢ πολιτεία· | λέγω εἰς τὴν πολιτείαν, ἤγουν εἰς ἐκείνους ὁποῦ ἔχουσιν ἐξουσίαν νὰ νομοθετήσωσιν, ὅτι ἂν τινὰς μερικὸς καὶ ἰδιώτης ἠμφισβήτησε, χωρὶς νὰ ἀμφισβήτησῃ τὸ κοινόν, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ ἐπικυρώσῃ, ὅτι τὸ πρόσταγμα ἐκεῖνο εἶναι πατροπαράδοτον, ἢ πατροπαράδοσις εἶναι καὶ μένει ἀκέραιος καὶ βεβαία. Οὕτως ἠμφισβήτησαν πολλοὶ περὶ τοῦ μν-

25. Θεόφιλος ὁ νομοδιδάσκαλος, νομομαθὴς καὶ καθηγητῆς τῆς νομικῆς κατὰ τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου (518-527) καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527-565). Συνέταξε τὴν παράφραση τοῦ λατινικοῦ κειμένου τῶν Εἰσηγήσεων.

26. «Θεόφιλος: Εἶνε δὲ τὸ ἡμέτερον δίκαιον ἢ γραπτὸν ἢ ἀγράφον, ὡς καὶ παρ' Ἑλλήσιν: ἐκ τῶν νόμων τινὲς μὲν εἶνε ἔγγραφοι, τινὲς δὲ ἀγράφοι» (Ἰνστ. 1.2.16).

27. Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο τοῦ ΓΕΜΙΣΤΟΥ, Συμβουλευτικὸς πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον περὶ τῆς Πελοποννήσου.

στηρίου τοῦ ἁγίου εὐχελαίου, εἶναι ὁμως πατροπαράδοτον, ἐπειδὴ καὶ ἡ ἐκκλησία ποτὲ δὲν ἀμφισβήτησεν εἰς αὐτό, ἀλλὰ μάλιστα καὶ τὸ ἐπεκώρωσε καὶ τὸ ἐβεβαίωσε ἐναντίον εἰς τοὺς αἰρετικούς, ὅτι εἶναι πατροπαράδοτον.

Ἡ δὲ συνήθεια ὀρίζεται κοινῶς ἀπὸ τοὺς νομικοὺς εἰς τὸν ιε' παράγραφον, τίτλον β' τοῦ α' βιβλίου τῶν Ἰνστιτούτων²⁸, ὅτι εἶναι δίκαιον ἀγράφον, καταστεμένον ἀπὸ τὰ ἔθη τῶν χρωμένων, ἔχον νόμον ἰσχὴν καὶ εἶναι τριπλῆ. Ἄλλη ὁποῦ μιμεῖται τὸν ἔγγραφον νόμον, ὅταν ἢ συνήθεια ἢ ἰσχυρίζῃ καὶ δυναμῶνῃ τὸν ἔγγραφον ἢ τὸν ἀνακρίξῃ καὶ τὸν ἀναεῶνῃ ξεπεσμένον ὄντα ἢ καταστήγῃ τι ὁμοιον εἰς ἐκεῖνα ὁποῦ ἐκαταστάθησαν ἀπὸ τὸν ἔγγραφον χάριν λόγου, ἔστωντας καὶ νὰ διατάτῃ ὁ ἔγγραφος νόμος τοὺς βαθμοὺς τῆς ἐξ αἵματος συγγενείας καὶ μὴ διορίζοντας περὶ τῆς ἐξ ἀγχιστείας, ὁ δὲ ἀγράφος εἰσβάλλοντας τοὺς αὐτοὺς βαθμοὺς καὶ εἰς τὴν ἐξ ἀγχιστείας συγγένειαν, ὀρθὰ καὶ καλὰ θέλει εἰπεῖ, ὅτι ὁ ἀγράφος νόμος μιμεῖται τὸν ἔγγραφον. Ἄλλη συνήθεια ἀποπληρώνει καὶ τελειώνει τὸν ἔγγραφον, ὅταν ἢ συνήθεια παίρῃ ἀπὸ τὸν ἔγγραφον τὸ ὑποδεὲς καὶ ἔλλειπὲς του, χάριν λόγου, λείποντας τίποτα ἀπὸ τὸν νόμον, διὰ νὰ εἶναι τέλειος καὶ νὰ ὠφελῇ τὸ κοινόν, προσθέτοντας ἢ συνήθεια ἐκεῖνο ὁποῦ λείπει, ἀποπληρώνει τὸν νόμον. Ἄλλη συνήθεια ἐξηγᾷ τὸν νόμον ἢ γὰρ συνήθεια, καθὼς λέγει ὁ Οὐλπιανός²⁹ εἰς τὸν λζ' νόμον, τίτλον γ' τοῦ α' βιβλ: τῶν Διγέστων, εἶναι ἢ ἀρίστη ἐρμηνεία τῶν νόμων ὅθεν ὅταν εἶναι ἀμφιβολία περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ νόμου, τυχαίνει τὸ πρῶτον νὰ ἐρωτήσωμεν τὴν συνήθειαν καὶ νὰ νοήσωμεν, ὅτι ὁ νόμος ἔχει ἐκεῖνην τὴν ἐννοίαν, ὁποῦ μᾶς σημαδεύει ἢ συνήθεια τοῦ τόπου.

5V | Πρὸς τούτοις, ἢ συνήθεια ἔχει καὶ κοινὸν προνόμιον καὶ νικᾷ τὸν ἔγγραφον νόμον. Τοῦτο ὁμως τὸ προνόμιον, ἂν καλὰ καὶ εἶναι κοινόν εἰς πᾶσαν συνήθειαν, δὲν εἶναι ὁμως κοινόν καὶ εἰς πάντα νόμον, τουτέστιν ἂν καλὰ καὶ κάθε συνήθεια νικᾷ τὸν νόμον, ὁμως δὲν νικᾷ κάθε νόμον, ἀλλὰ μόνον τοὺς ἀνθρωπίνους νόμους καὶ ὄχι ἢ τὸν θεῖον ἢ τὸν φυσικόν (περὶ τῶν ὁποίων θέλωμεν εἰπεῖ κατωτέρω)· τὰ γὰρ θεῖα οὐκ ὑπόκεινται τοῖς ἀνθρωπίνους καὶ τὰ φυσικὰ εἶναι ἀμετάλλακτα καὶ ἀμετάβλητα, ὡς

28. «Ἀγράφως δὲ παράγεται τὸ δίκαιον, ὅπερ ἢ συνήθεια ἐπεδοκίμασε· διότι μακροχρόνια ἤθη ὑπὸ τῆς συναινέσεως τῶν χρωμένων ἐπιδοκιμαζόμενα, πρὸς νόμον ἐξομοιοῦνται» Ἰνστ. 1.2.19).

29. Τὸ χωρίο αὐτὸ εἶναι τοῦ φιλοσόφου Παύλου: «Προκειμένου περὶ ἐρμηνείας νόμου κατὰ τὸ πρῶτον εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάζῃται τί δίκαιον εἶχεν ἢ πόλις ἐν χρῆσει κατὰ τὰς παρελθούσας ὁμοίας περιπτώσεις· καθόσον ἀρίστη ἐρμηνεύς τῶν νόμων εἶνε ἢ συνήθεια» (Δ. 1.3.37).

λέγει ο ιζ' παράγραφος, τίτλ: γ' τοῦ α' βιβλ: τῶν Ἰνστιτούτων³⁰, τὸ δὲ ἀμετάλλακτον εἶναι καὶ παντελῶς ἀήττητον. Ὅταν οὖν λέγωμεν, ὅτι ἡ συνήθεια νικᾷ τὸν νόμον, ἄκουε διὰ τὸν ἀνθρώπινον, τοῦτον γὰρ νικᾷ ἡ συνήθεια. Σημειῶσαι ὁμῶς, ὅτι ἂν καλὰ καὶ νικᾷ κάθε νόμον, ὁμῶς δὲν τὸν νικᾷ καὶ παντοῦ, ἀλλ' ἐκεῖ μόνον ὅπου αὐτὴ ἰσχύει· ὅθεν ἂν ἡ συνήθεια ἰσχύει παντοῦ, νικᾷ παντοῦ τὸν νόμον, ἂν ἰσχύη κατὰ μέρος, εἰς μίαν ἐπαρχίαν, ἔθνος, βασιλείον, πόλιν, ἐκεῖ μόνον νικᾷ τὸν νόμον. Ἐτζι διδάσκει ἡ γλωσσο εἰς τὸν εἰρημένον παράγραφον τῶν Ἰνστιτούτων καὶ εἶναι βέβαιον ἐκ τοῦ λβ' νόμου, τίτλ: γ' τοῦ α' βιβλ: τῶν Διγέστων³¹ καὶ ἐκ τοῦ ιδ' νόμου εἰς τὸν β' παράγραφον, τίτλ: δ' τοῦ η' βιβλ: τῶν Διγέστων.

Διὰ τὰ ἡμπορῆ ὁμῶς ἡ συνήθεια νὰ ἰσχύσῃ τοῦτο, χρεῖα εἶναι νὰ ἔχη ὅλα ὁμοῦ τοῦτα τὰ ἐπόμενα συστατικά.

Πρῶτον, τὴν συναίνεσιν ἢ συγκατάβασιν τοῦ ἄκρου προεσιῶτος, ἔχοντος ἐξουσίαν νομοθεσίας· καὶ τούτῃ ἡ συναίνεσις ἡμπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἀνεπτυγμένη καὶ συνεπτυγμένη. Ἄνεπτυγμένη, ὅταν αὐτὸς βλέπῃ τὴν συνήθειαν καὶ τὴν δοκιμάζῃ καὶ τὴν ἐπαινῇ καὶ τὴν μεταχειρίζεται ἐξαπλωτὰ καὶ φανερὰ γνωρίζοντάς τιν. Συνεπτυγμένη, ὅταν ὁ αὐτὸς τὴν βλέπῃ καὶ ἂν καλὰ καὶ δὲν τὴν κερῶνῃ, δὲν τὴν βεβαιοῖ, ὁμῶς μήτε τὴν ἀποδοκιμάζει μήτε τὴν ἐμποδίζει μήτε τὴν κατακρίνει, ἀλλὰ τὴν ἀφήνει νὰ τρέχῃ καὶ ἡξεύροντας ὅτι καὶ ὁ δῆμος τὴν μεταχειρίζεται καὶ τὰ κριτήρια τὴν δέχονται σιωπᾷ, διότι τότε συνεπτυγμένως φαίνεται πῶς τοῦ ἀρέσει | καὶ συναίνει, κατὰ τὸ νομικὸν ἀξίωμα, ὁ σιωπῶν δοκεῖ συναίνειν, καὶ συντίθεσθαι³².

Δεύτερον, τυχαίνει νὰ εἶναι εὐλογος καὶ δικαία, διότι ἔστοντας καὶ αὐτὴ νὰ εἶναι νόμος καὶ ἰσχυρώτατος νόμος, ἐπειδὴ καὶ νικᾷ τὸν νόμον, εἶναι χρεῖα νὰ ἔχη ἐκείνον χωρὶς τοῦ ὁποῖου ὁ νόμος δὲν ἰσχύει. Διὰ τοῦτο ἡ συνήθεια ἐκεῖνη ὅπου δὲν εἶναι εὐλογος, δὲν λέγεται συνήθεια, ἀλλὰ κακοήθεια καὶ τὰ κακῶς κριθέντα καὶ τυπωθέντα, οὔτε νόμος, οὔτε χρόνος, οὔτε συνήθεια βεβαιοῖ. Ὅθεν ὅλαις ἐκείναις ἢ συνήθειαις ὅπου φέρουσι βλάβην καὶ τὸ περισσότερον εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά, ὅχι μόνον δὲν ἰσχύουσι τίποτα, ἀλλὰ μάλιστα τυχαίνει καὶ νὰ κατακρίνωνται καὶ νὰ ἀποβάλλωνται

30. «Ἄλλὰ τὰ μὲν φυσικὰ δίκαια ἄτινα παρὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ὁμοίων τηροῦνται, ὑπὸ θείας τινὸς προνοίας τεθέντα διαμένουσιν ἕσασι σταθερὰ καὶ ἀμετάβλητα» (Ἰνστ. 1.3.11).

31. «Ἰουλιανός: Καθ' ἃς περιπτώσεις δὲν ὑπάρχουσι γραπτοὶ νόμοι, πρέπει νὰ τηρῆται τὸ ὑπὸ ἐθίμων καὶ συνθηθείας εἰσαχθὲν καὶ ἂν τοῦτο ἐνίοτε ἐλλείπῃ πρέπει νὰ περιλαμβάνηται τὸ εἰς ἄλλας παραπλησίας περιπτώσεις γινόμενον» (Δ. 1.3.32).

32. «Παῦλος: Ὁ σιωπῶν δὲν ὁμολογεῖ ἐξάπαντος· ἀληθὲς μολαταῦτα εἶνε ὅτι οὗτος δὲν ἀρνεῖται» (Δ.50.17.142).

ται δημοτικῶς, ὡς δογματίζει ὁ ιβ' νόμος, τίτλ: ε' τοῦ α' βιβλ: τοῦ Κώδικος³³.

Τρίτον, τυχαίνει νὰ εἶναι χρόνιος· εἰς τοῦτο λογομαχοῦσιν οἱ νομικοί, ζητοῦντες πόσος καιρὸς εἶναι χρειαζόμενος διὰ τὰ γένη χρόνιος ἢ συνήθεια; Καὶ τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ὅταν ἡ συνήθεια περᾶ τοὺς ἑκατὸν χρόνους, λέγεται ἀμνημόνευτος καὶ ἀναιρεῖ ὅλα ἐκεῖνα ὅπου προβάλλονται ἐναντία τῆς, καταβάλλει ὅλα τὰ προνόμια, νικᾷ ὅλους τοὺς νόμους καὶ βασιλεύει εἰς τὰ νομικά. Περὶ δὲ τοῦ χρειαζόμενου καιροῦ διὰ τὰ γένη χρόνιος ἢ συνήθεια, ἔστοντας καὶ νὰ εἶναι αἱ γνώμαι διάφοροι καὶ διατάττοντες οἱ νόμοι ποῦ μὲν δέκα, ποῦ δὲ εἴκοσι, ποῦ δὲ πέντε καὶ ποῦ καὶ δύο χρόνους, λέγομεν, ὅτι περὶ τούτου ὁ στοχασμὸς πρέπει νὰ γίνεται ἀπὸ τὸν κριτὴν.

Τέταρτον, τυχαίνει νὰ τὴν ἐδέχθησαν τὰ κριτήρια ἡγρουν, νὰ ἐγίνη ἀπόφασις εἰς τινα πραγματεῖαν κριτικὴν, καθὼς ἡ συνήθεια διατάσσει. Πόσαις δὲ ἀποφάσεις εἶναι ἀναγκαῖαι εἰς τὸ νὰ λογιάζεται, ὅτι τὰ κριτήρια ἐδέχθησαν τὴν συνήθειαν αὐτὴν, δὲν εἶναι διωρισμένον ἀπὸ τὸν νόμον· Ὅθεν ἀφήνεται καὶ εἰς τὴν φρόνιμον διάκρισιν τοῦ κριτοῦ.

6^v Ἔχουσα οὖν ἡ συνήθεια τοῦτα ὅλα τὰ ἰδιώματα καὶ ταύτας τὰς καταστάσεις, εἶναι ἀληθῶς ἐνομος καὶ νομίζεται καὶ κρινεῖται βέβαιος, ὥστε νὰ δύναται νὰ νικήσῃ καὶ νὰ καταβάλλῃ τὸν νόμον, τὸ ὅποιον ἀποτέλεσμα κάμνει ἡ συνήθεια καὶ θετικῶς καὶ ἀποθετικῶς, τουτέστιν ἢ καταπολεμῶντας φανερὰ τὸν νόμον, μὲ τὸ [νὰ] καταστήσῃ τὸ ἐναντίον τοῦ νόμου ἢ καταφρονῶντας τὸν νόμον, μὲ τὸ νὰ κάμῃ μόνον νὰ μὴ ἰσχύῃ πλέον ὁ νόμος ἀφανίζοντάς τον.

Ἐποδιαίρεται ἔτι ἡ συνήθεια εἰς θετικὴν καὶ ἀποθετικὴν, ἢ φανερώτερον νὰ εἰποῦμεν, εἰς συνήθειαν καὶ ἀσυνήθειαν, ἢτοι ἀσυνήθειαν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη περιέχει τὴν δευτέραν, ἢ δὲ δευτέρα δὲν περιέχει τὴν πρώτην, διότι ἡ συνήθεια εἰσάγουσα τίποτα νέον εἰς τὸ μέσον, ἐναντίον εἰς κἀνένα νόμον, ἀθετεῖ τὸν νόμον καὶ τὸν κάμνει ἀσυνήθειαν καὶ ἄκυρον, ἢ δὲ ἀσυνήθεια ἀθετῶντας κἀνένα νόμον δὲν ἐνεργεῖ ἄλλο τίποτα περισσότερον. Ὅθεν μὲ τὸ νὰ εἶναι ἔξω τῆς συνθηθείας κἀνέναν νόμος, δὲν συμπεραίνεται καλὰ, ὅτι νὰ εἶναι συνθηθισμένον τὸ ἐναντίον ἐκείνου τοῦ νόμου, μὲ τὸ νὰ εἶναι ὁμῶς συνήθεια, ὀρθὰ συμπεραίνεται νὰ μὴν εἶναι συνθηθισμένος πλέον ἐκεῖνος ὁ ἐναντίος νόμος τῆς συνθηθείας, ὡσὰν ὅπου ὁ τοιοῦτος νόμος παντελῶς ἀθετήθη καὶ μήτε ἰσχὸν ἔχει μήτε ἐνοχοποιεῖ τινά.

Ἐσαφηνίσσαμεν τὰ γένη τοῦ νόμου, σαφηνίζομεν καὶ τὰ εἶδη. Διαίρεται λοιπὸν ὁ νόμος εἰς τρία πρῶτα καὶ κύρια εἶδη, εἰς θεῖον, φυσικὸν

33. Ἡ διάταξη αὕτη εἶναι τῶν αὐτοκρατόρων Ἰουστίνου καὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἀναφέρεται στοὺς αἰρετικὸς καὶ κυρίως στοὺς Μανιχαίους (Κ.Α.5.12).

καὶ ἀνθρώπινον, τὸν ὁποῖον οἱ νομικοὶ καλοῦσι καὶ θετικόν, ὄχι πὸς εἶναι μόνον θετικὸς κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ θετικοῦ νόμου ὁποῦ παρὰ τὸν ἐδώκαμεν, διότι ὁ ἀνθρώπινος εἶναι καὶ θετικὸς καὶ ἀποθετικὸς, ἦτοι καὶ καταφατικὸς, καὶ προστακτικὸς, καὶ ἀπαγορευτικὸς, | ἀλλ' ὅτι ἢ δὲν γεννᾶται μὲ λόγον μας ὡς οἱ πρῶτοι δύο, ἀλλ' ἐπιτίθεται εἰς ἡμᾶς κατὰ τὸ θέλημα τῆς πολιτείας ἢ ὅτι καθὼς διδάσκει Γρηγόριος ὁ Πατὴρ ὁ δικαιόφύλαξ³⁴, ἐν τῇ ἐξηγήσει τῆς ἐπιτομῆς Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου, εἰς τὸν ἀ' τίτλ., οἱ παλαιοὶ δὲν ἐνομοθετοῦσαν παρὰ θετικὸν νόμον. Τούτα τὰ τρία εἶδη συμπερικλείουσιν εἰς τοῦ λόγου τοὺς τάξεις πολλὰς, ὁποῦ εἶναι χρεῖα νὰ ἡξεύρωμεν. Ὅθεν καὶ θέλομεν τὰς σημειώσαι μὲ συντομίαν.

Ὁ θεῖος νόμος εἶναι ἐκεῖνος ὁποῦ ἔδωκεν ὁ Θεὸς εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὡς ἀρχηγὸς τῆς χάριτος καὶ τῆς ἠθικῆς σωτηριώδους ἀγαθότητος καὶ ἐδρίσκειται ἢ εἰς τὰς ἀγίας γραφὰς ἢ εἶναι βεβαιωμένος ἀπὸ τὴν ἱερὰν πατροπαράδοσιν. Τούτου τοῦ νόμου ἔχομεν τέσσαρας τάξεις εἰς τὰς ὁποίας ὑποδιαιρεῖται, ὅθεν ὁ θεῖος νόμος συμπεριέχει τὸν ἠθικόν, τὸν ἑορταστικόν, τὸν κριτικόν καὶ τὸν εὐαγγελικόν.

Ὁ ἠθικὸς θεῖος νόμος ἔχει τὴν αὐτὴν ὕλην, ὁποῦ ἔχει καὶ ὁ φυσικὸς. Ὅθεν κοινῶς ἀπὸ τοὺς νομικοὺς συγγέεται ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλον ἢ ἀντάμα ὀνομάζονται, ἐπειδὴ καὶ καθ' ἐκάστην λέγουσιν οἱ νομικοὶ ὁ φυσικὸς καὶ θεῖος νόμος καὶ πάλιν πολλάκις ὀμιλοῦντες διὰ τὸν θεῖον λέγουσιν ὁ φυσικὸς καὶ θεῖος νόμος καὶ ἐναλλάξ ὀμιλοῦντες διὰ τὸν φυσικόν, τὸν ὀνομάζουσι θεῖον. Ἐρχεται τοῦτο καὶ ἀπ' ἐκεῖνο ὁποῦ εἶπαμεν, ὅτι ἡ ὕλη ἀμφοτέρων τούτων τῶν νόμων εἶναι ἡ αὐτή, ἦγον ἢ ἀσκησις τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν καὶ ἡ φυγὴ τῆς πονηρίας καὶ κακίας καὶ ὅτι ὁ αὐτὸς νομοθέτης εἶναι ἀμφοτέρων ἢ γὰρ φύσις καὶ ὁ Θεὸς τὸ αὐτὸ καὶ ὅτι καὶ οἱ δύο ἀμετάβλητοι, ἐπειδὴ καὶ εἶναι ἐγκεχαραγμένοι καὶ γεγραμμένοι εἰς τὴν καρδίαν καὶ τὴν συνείδησίν μας. Διαφέρουσιν ὅμως κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὴν ποιότητα τοῦ σκοποῦ, διότι ὁ θεῖος ἂν καλὰ καὶ νὰ δίδεται ἀπὸ τὸν Θεόν, δὲν δίδεται ὅμως ἀπὸ τὸν Θεόν, ὡς ἐστὶ φύσις, | ἦγον ὡς αὐτοεργὸς τῶν φυσικῶν, ἀλλ' ὡς Θεός, τουτέστιν ὡς εἶναι κύριος πάντων, καὶ τῶν ἐν τῇ φύσει, καὶ τῶν ὑπὲρ τὴν φύσιν, καὶ αὐτοεργὸς τῆς χάριτος. Ὁ θεῖος ἀκόμη ἔχει σκοπὸν τὴν ὑπὲρ φύσιν εὐδαιμονίαν καὶ ἀναλαμβάνεται ὡς μέσον εἰς τὴν αἰώνιον εὐδαιμονίαν, ὁ δὲ φυσικὸς ἂν καλὰ καὶ εἶναι περὶ τῶν αὐτῶν, ὅμως δὲν εἶναι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν, ἀλλὰ πρὸς τὴν φυσικὴν εὐδαιμονίαν καὶ ἀγαθότητα. Ἴδὸν λοιπὸν ὁποῦ διαφέρει ὁ ἠθικὸς θεῖος

34. Γρηγόριος Πατὴρ, Πατὴρ ἢ Πατὴρ ἀρχαῖα κατὰ τὸ α' αἰῶνα καὶ εἶναι πιθανότατα αὐτὸς ὁ ὁποῖος κατάρτισε τὸ ἀρχαιότερον εὐρετήριο ὄλων τῶν βιβλίων, κεφαλαίων καὶ τίτλων τῶν Βασιλικῶν. Τὸ εὐρετήριο αὐτὸ φέρει τὸν τίτλο «Τιπούκειτος».

νόμος ἀπὸ τὸν φυσικόν, μὲ τὸν ὁποῖον ἔχει κοινὴν τὴν ὕλην καὶ κοινὸν τὸν νομοθέτην.

Ὁ δὲ θεῖος οὗτος ἠθικὸς νόμος ἐδρίσκειται ὡς ἐν ἐπιτομῇ εἰς τὸν Δεκάλογον, εἶναι ὅμως ἐξηγημένους πλατύτερα καὶ λεπτομερῶς καὶ κατ' ἰδίαν εἰς ὅλας τὰς ἀγίας γραφὰς ὁποῦ μᾶς τὸν προσφέρουσι καὶ προσθέτουσι καὶ τὰ παραδείγματα τῶν ἀγίων πατριαρχῶν καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Σολομῶντος καὶ τοῦ Σειράχ καὶ αἱ φωναὶ τῶν Προφητῶν³⁵, αἱ ὁποῖαις ἀνακράζοντάς μας πρὸς τὴν εὐλάβειαν τῶν θεῶν νόμων, μᾶς τοὺς κηρύττουσι, μᾶς τοὺς διδάσκουσι καὶ μᾶς τοὺς ἐρημεύουσι χωρὶς κἀμίαν πρόφασιν ἀγνοίας καὶ ἀκαταληψίας, ἐπακολουθούσης ἀκόμη καὶ τῆς πατροπαράδοσεως, ἢ ὁποῖα ἐξηγεῖ πολλοὺς νόμους ἠθικούς, ὡς χάριν λόγου τὸν ἀπαγορεύοντα τὴν ἀπλήν πορνείαν ἐλευθέρου καὶ ἐλευθέρως, ἢ ὁποῖα ἴσως δὲν ἐδρίσκειται ἀνεπτυγμένως ἀπηγορευμένη εἰς τὴν γραφήν.

Ἡ δευτέρα τάξις τοῦ θεῖου νόμου εἶναι ὁ ἑορταστικὸς.

Εἶναι βέβαιον, πὸς ἀπ' ἀρχῆς ὁ Θεὸς ἔδωκε νόμον, μὲ τὸν ὁποῖον ἐφανέρωσεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸν τρόπον εἰς τὸν ὁποῖον ἐτύχαινε νὰ τὸν δοξάζουν καὶ νὰ τὸν λατρεύουσι. Πρὸ τοῦ Ἀβραάμ δὲν ἡξεύρωμεν λεπτομερῶς τὰ πράγματα εἰς τοῦτον πρῶτον ὁ Θεὸς ἔδωκε φανερῶς νόμον ἑορταστικόν εἰς τὴν περιτομήν, ἔπειτα πλατύτερον τὸν ἐκατάστησε διὰ τοῦ Μωσέως καὶ τὸν ἔχομεν θαυμαστῶς διωρισμένον εἰς τὴν Ἐξοδον, εἰς τὸ Δευτερονόμιον καὶ Λευϊτικόν³⁶, | ὁποῦ ἐκθέτονται καὶ ἱστοροῦνται μὲ ἄκραν ἐπιμέλειαν, τὰ περὶ τὰς θυσίας καὶ ἑορτῶν καὶ πάσας τὰς ἱερὰς πραγματείας.

Τούτοι ὅλοι οἱ νόμοι εἶναι, βέβαια, θεῖοι καὶ ὁ Μωσῆς νομοθετεῖ ἐκεῖ ἐκ προσώπου Θεοῦ λέγοντας, εἶπεν ὁ Κύριος, ἐλάλησεν ὁ Κύριος, οὗτος ἐστὶν ὁ νόμος καὶ ἄλλα ὅμοια, ὁποῦ φανερῶς δείχνουσι ὅτι ὁ Θεὸς νομοθετεῖ. Εἶναι ὅμως ἐκεῖνοι οἱ νόμοι, ὄχι ἠθικοί, ἀλλ' ἑορταστικοὶ μόνον δοσμένοι, ὄχι διὰ νὰ κάμουν καλὸν τὸν ἀνθρώπον κατὰ τὰ ἦθη, ἀλλὰ διὰ νὰ σημειώσουν τὸν τρόπον τῆς θείας λατρείας.

Καὶ μὴ εἰπέις, ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ αὐτῆς ἐντολὴ εἶναι καὶ ἦθος καὶ ἐντολὴ ἠθικὴ, ἐπειδὴ καὶ εἶναι ὁ πρῶτος νόμος τοῦ Δεκαλόγου, ὅθεν ἀπ' αὐτὸ νὰ συμπεραίνῃς, ὅτι οἱ ἑορταστικοὶ νόμοι εἶναι καὶ ἠθικοί. Μὴ εἰπέις λέγω τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν λατρεία εἶναι ἦθος, ἢ δὲ ἐντολὴ τῆς λατρείας εἶναι νόμος ἠθικὸς, ἀλλ' ὁ τρόπος τῆς λατρείας δὲν εἶναι ἦθος, οὐδ' ἡ αὐτοῦ ἐντολὴ εἶναι ἠθικὸς νόμος, ἀλλ' ἑορταστικὸς, περὶ τοῦ

35. Σοφία Σολομῶντος, Σοφία Σειράχ καὶ Προφήται εἶναι τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ποὺ ἔχουν περιεχόμενον ποιητικὸν καὶ διδακτικόν.

36. Αὐτὰ τὰ τρία βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης μαζί μὲ τὴ Γένεση καὶ τοὺς Ἀριθμοὺς ἀποτελοῦν, κατὰ τὴν παλαιὰ διαίρεση, τὸν Νόμον, τὴν Πεντάτευχον.

ὁποῖον δὲν λέγει τίποτα ὁ Δεκάλογος, ὁ ὁποῖος ἦτον ὅταν ἐκείναις ἢ ἐορταῖς δὲν ἦσαν. Διακρίνεται λοιπὸν ὁ ἐορταστικὸς ἀπὸ τὸν ἠθικὸν θεῖον νόμον.

Ὁ δὲ κριτικὸς θεῖος νόμος ἐδόθη εἰς τὸν αὐτὸν καιρὸν ἀπὸ τὸν Μωσῆν μὲ πρόσταγμα θεῖον καὶ εὐρίσκειται εἰς τὰ αὐτὰ βιβλία καὶ μάλιστα εἰς τὸ Δευτερονόμιον καὶ εἰς τὴν Ἔξοδον. Διαφέρει δὲ τοῦτος ἀπὸ τοὺς ἄλλους δύο κατὰ τὴν ὕλην, ὅτι διατάττει τὰ κριτήρια, τὰ συμβούλια, τὰ πολιτικὰ τῶν κρίσεων, τὰς τιμωρίας τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τὰ ἐπίλοιπα.

Ὁ δὲ εὐαγγελικὸς θεῖος νόμος εἶναι σύλλογος ἐντολῶν, καὶ ἠθικῶν, καὶ ἀνηκόντων εἰς τὰ μυστήρια τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Διαφέρει τοῦτος ὁ νόμος ἀπὸ τὸν ἠθικὸν θεῖον, ὅχι καθ' ὅλην τὴν ὕλην, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἓνα μέρος αὐτῆς. Τὰ γὰρ ἠθικὰ εἶναι τὰ αὐτὰ τοῦ θεῖου ἠθικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ νόμου, ἐπειδὴ καὶ ὅσα ἢ | προστάττει ἢ κωλύει ὁ θεῖος ἠθικὸς καὶ ὁ φυσικὸς νόμος, τόσα καὶ ὁ εὐαγγελικὸς θεῖος νόμος καὶ μῆτε περισσότερα μῆτε ὀλιγώτερα. Ὅθεν λέγουσιν οἱ θεολόγοι καὶ οἱ ἐρμηνεῖς τῶν ἱερῶν γραμμάτων, ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἐνομοθέτησε τίποτα νέον περὶ τὰ ἦθη, ἀλλὰ μόνον ἢ ἐπεβεβαίωσε τὰ αὐτὰ ἢ ἀνανέωσε τὰ ἀθετημένα μετὰ τὰς κακὰς συνήθειαις καὶ ξανακηρύττοντας πολλοὺς φυσικοὺς καὶ θεῖους νόμους, ἔδειξε πῶς ἔκαμναν κακὰ ἐκεῖνοι ὁποῦ ἐπραττον ὡς ἐννομον τὸ ἐναντίον καὶ κατὰ τούτην τὴν ἔννοιαν εἶναι χρεῖα νὰ λάβωμεν ἐκεῖνα ὁποῦ ὁ Σωτὴρ λέγει, ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν³⁷, αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἢ ἐμὴ³⁸ καὶ ἄλλα ὅμοια, τὰ ὅποια δὲν ὁμολογοῦσι νέον ἠθικὸν νόμον, ἀλλὰ ἀνακαινούργημα τοῦ νόμου.

Κατὰ δὲ τὸ περὶ τῶν μυστηρίων μέρος, ὁ εὐαγγελικὸς θεῖος νόμος διαφέρει τελείως ἀπὸ τοὺς εἰρημένους θεῖους νόμους καὶ εἶναι νόμος νέος καὶ καινὴ διαθήκη, νομοθετήσασα τὰ μυστήρια μὲ θεῖαν ἐξουσίαν καὶ θεῖαν ἐντολὴν. Τοῦτος ὁ νόμος, ἂν καλὰ καὶ λέγεται νόμος εὐαγγελικὸς κατ' ἀνωμομασίαν, ὅτι πρῶτως καὶ κυρίως εὐρίσκειται εἰς τὸ εὐαγγέλιον καὶ κατὰ τὰ δύο μέρη αὐτοῦ καὶ μάλιστα ἐκεῖνο ὁποῦ προσήκει εἰς τὰ μυστήρια, δὲν εἶναι ὁμοῦ μόνον εἰς τὰ εὐαγγέλια, ἀλλὰ εἰς ὅλην τὴν νέαν Διαθήκην ἢ κηρυγμένος ἐκεῖ τὸ πρῶτον ἢ ἐξηγημένος· ὅθεν ὅχι μόνον τὰ εὐαγγέλια, ἀλλὰ καὶ αἱ λοιπαὶ κανονικαὶ βίβλοι κρατοῦνται καὶ δοξάζονται θεῖος εὐαγγελικὸς νόμος. Καὶ ὅτι ἐκεῖ προστάττεται ὡς ἐντολμα Χριστοῦ, ἔχει λόγον θεῖον εὐαγγελικοῦ νόμου, ἂν καλὰ καὶ νὰ λέγεται ὡς ἐκ φωνῆς τῶν θεοπνεύστων Ἀποστόλων, λέγω δὲ ὡς ἐντολμα τοῦ Χριστοῦ, διότι ὅσα ἀπλῶς προστάττουσιν οἱ Ἀπόστολοι δὲν εἶναι θεῖος νόμος, τοῦτο δὲ εἶναι φανερόν, ἐπειδὴ καὶ κάποιαι φοραὶς λέγει ὁ Ἀπόστολος, τοῦ-

37. Ματθ. 13.34.

38. Ἰωάν. 12.15.

9^v το τὸ προστάτω ἐγὼ καὶ ὄχι ὁ Κύριος, ἀλλοῦ δὲ πάλιν λέγει, τοῦτο τὸ προστάττει ὁ Κύριος καὶ ὄχι ἐγώ. Ὅθεν συμπεραίνεται, ὅτι ὅλα ἀπλῶς τὰ προσταττόμενα εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, δὲν εἶναι νόμος τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἀλλὰ καὶ τινα εἶναι νόμος τοῦ Παύλου. Πῶς δὲ θέλεις γνωρίσει τὰ ἐντάλματα τοῦ Ἀποστόλου διακρίνοντάς τα ἀπὸ τὸν νόμον τοῦ Κυρίου; Λέγω, ὅτι πᾶσα διάκρισις εἶναι ἐπισηφάλης καὶ κινδυνώδης, ὅταν ὁ θεῖος Ἀπόστολος αὐτὸς δὲν διακρίνη, δὲν διακρίῃ, δὲν σαφηνίξῃ τὸν σκοπὸν του μόνος του. Ὅθεν ἢ βέβαιος καὶ ἀσφαλῆς διδασκαλία εἰς τοῦτο εἶναι, νὰ στοχασθῶμεν ἢ τὴν πατροπαράδοσιν ἢ τὴν κοινὴν γνώμην καὶ ἐρμηνείαν τῆς ἀγίας καὶ μόνης ἀσφαλοῦς καὶ ἀνεύστου Ἐκκλησίας, μὲ τὴν ὀδηγίαν τῆς ὁποίας θέλομεν γνωρίσει τὸν νοῦν καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀποστολικοῦ νόμου.

9^v Ἐν τῷ μεταξὺ χρεῖα εἶναι, νὰ σημειώσωμεν μίαν ἀναγκαίαν καὶ ἀξιόλογον θεωρίαν περὶ τούτου τοῦ ἀπλῶς θεῖου νόμου. Τοῦτος, λοιπὸν, κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς τάξεις εἶναι ἀμετάβλητος καὶ ἀμετακίνητος, ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἀγγέλους· πλὴν δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀμετάβλητος, διότι ὄντας³⁹ ἀμετάβλητος, ὡς εἶπομεν, ἀπὸ τὰ κτίσματα, δύναται νὰ μεταβληθῇ καὶ νὰ ἀθετηθῇ ἀπὸ τὸν κτίστην, τουτέστιν ἀπ' αὐτὸν τὸν Θεόν, ὄχι ὁμοῦ κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς τάξεις, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸν ἐορταστικὸν καὶ κριτικὸν, διότι κατὰ τὸν ἠθικὸν καὶ μάλιστα τὸν γεγραμμένον εἰς τὸν Δεκάλογον ἢ ἐξ ἐκείνου γνησίως καὶ κατ' εὐθείαν συμπεραυνόμενον καὶ διαλαλημένον ἢ ἀνανεωμένον καὶ ἐπιβεβαιωμένον εἰς τὰ θεῖα εὐαγγέλια, ὁ θεῖος ἠθικὸς νόμος εἶναι καὶ ἀπ' αὐτὸν τὸν ἴδιον νομοθέτην Θεὸν ἀμετάβλητος καὶ ἀμετάθετος. Τούτου ἢ αἰτία δὲν εἶναι ἄλλη, παρὰ ὁ αὐτὸς λόγος, ὁ αὐτὸς σκοπὸς καὶ ἡ αὐτὴ ἰδέα τοῦ νομοθέτου· ὁ γὰρ Θεὸς ὡς ἄκρα ἀγαθότης καὶ ὡς εὐσπλαγγικώτατος προνοητὴς τῆς σωτηρίας ἐκείνων πρὸς τοὺς ὁποῖους νομοθετεῖ, | ὄντας ὁ αὐτὸς νομοθέτης τοῦ θεῖου νόμου, ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ ἀπαγορεύῃ ὅλα ἐκεῖνα τὰ κακὰ, τὰ ὅποια καθ' αὐτὰ καὶ ἐκ τῆς οἰκείας των φύσεως εἶναι κακία καὶ ὄχι ἐκ τινος περιστάσεως, τὸ ὁποῖον κάμνοντας ὁ Θεὸς εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον τὸν ἀπαγορευτικὸν καὶ ἀποφατικὸν, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπαγορεύονται τὰ καθ' αὐτὰ κακὰ καὶ δὲν εἶναι κακὰ ὅτι ἀπαγορεύονται, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ εἶναι ἐκ φύσεως κακὰ ἀπαγορεύονται, δὲν δύναται νὰ μὴ τὰ ἀπαγορεύῃ πάντοτε, ὅθεν καὶ ἀναγκαίως καὶ ἀμεταβλήτως καὶ ἀμεταθέτως τὰ ἀπαγορεύῃ. Ὅσαύτως ὄντας ὁ Θεὸς προνοητὴς τῆς σωτηρίας μας καὶ ὡς τοιοῦτος προστάττοντάς μας ἀναγκαίως αὐτὴν τὴν σωτηρίαν μας, ἀναγκαίως μᾶς προστάττει καὶ τὰ ἀναγκαῖα μέσα πρὸς αὐτήν. Ὅθεν θέλοντας κατὰ τὴν αὐτοῦ πλοσυσιόπαροχον εὐσπλαγγίαν ἀμεταθέτως καὶ ἀμεταβλήτως τὴν

39. Στὸ χειρόγραφο ὄντας.

σωτηρίαν μας, θέλει και απαιτεί ἀμεταθέτως και ἀμεταβλήτως και τὰ θετικά ἀναγκαῖα μέσα πρὸς αὐτήν, τὰ ὁποῖα ἐπειδὴ και εἶναι τὰ προσταττόμενα θετικῶς εἰς τὸν Δεκάλογον και εἰς τὴν νέαν Διαθήκην, ὄντα καθ' αὐτὰ και ἐξ οἰκειᾶς φύσεως καλά και ὄχι καλά ὅτι προσταττόνται, ἀλλὰ προσταττόνται διότι εἶναι καλά, ἐπομένως τὰ θέλει ἀμεταβλήτως και τὰ προσταττέει ἀμεταθέτως.

Δὲν ἀκολουθεῖ κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον και εἰς τὸν ἑορταστικὸν και κριτικὸν νόμον, ὁ ὁποῖος ἂν καλά και νὰ εἶναι θεῖος και ἀπὸ τὸν Θεὸν διατεταγμένος, πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων, ὅμως μήτε ἀπαγορεύει τὸ καθ' αὐτὸ κακὸν μήτε προσταττέει τὸ καθ' αὐτὸ καλὸν μήτε τὰ ἐν αὐτοῖς προσταττόμενα ἢ ἀπαγορευόμενα εἶναι ἢ μόνα μέσα εἰς τὴν σωτηρίαν ἢ καθ' αὐτὰ ἐμπόδια τῆς σωτηρίας, ἀλλὰ τὸ κακὸν ἐκεῖ εἶναι κακὸν ὅτι ἀπαγορεύεται, τὸ δὲ καλὸν εἶναι καλὸν μόνον, ὅτι προσταττέεται. Μήτε αἱ θυσίαις ἐκεῖναις ὠφελοῦσαν πρὸς τὴν σωτηρίαν καθ' αὐτάς, | ἀλλ' ὅτι ἦτον διατεταγμένοι ἀπὸ τὸν Θεὸν εἰς τοῦτο. Μήτε αἱ ἀποχαῖ ἐκεῖναι κρεῶν, ζώων και ἄλλων ὁμοίων, ἐσυντελοῦσαν πρὸς σωτηρίαν καθ' αὐτάς, ἀλλ' ὅτι ὁ Θεὸς διατάττοντάς τας, οὐσας ἀπὸ λόγου τους ἀδιάφοραις, τὰς ἔκαμε μὲ τὴν ἐντολήν μέσα πρὸς σωτηρίαν. Ἔστωντας, λοιπόν, και ὅλα ἐκεῖνα, περὶ τῶν ὁποίων νομοθετοῦσιν ἐκεῖνοι οἱ νόμοι, νὰ εἶναι πράγματα ἀδιάφορα πρὸς τὸ νὰ προσταχθῶσιν ἢ μὴ και πρὸς τὸ νὰ ἀπαγορευθῶσιν ἢ μὴ, καθὼς ὁ Θεὸς ἐλευθέρως τὰ ἐπρόσταξεν ἢ τὰ ἀπηγόρευσεν, οὕτω και ἐλευθέρως και μετέβαλε και τὰ ἀθέτησε, καθὼς ἐν ἔργῳ ἔκαμε καταλύοντας τοὺς ἑορταστικὸς και κριτικὸς νόμους τῆς παλαιᾶς συναγωγῆς.

Σημειῶσαι δέ, ὅτι διαλύοντας ὁ Θεὸς και τοὺς δύο τούτους νόμους διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν και παίροντας ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἐνοχήν, ὁποῦ εἶχαν νὰ τοὺς φυλάττωσιν ἢ ὅλοι ἢ μερικοί, τὸν μὲν ἑορταστικὸν ὄχι μόνον τὸν ἐδιάλυσε και τὸν ἀθέτησεν, ἀλλὰ και τελείως τὸν ἐμπόδισε, τὸν δὲ κριτικὸν τὸν ἀθέτησε και αὐτὸν και τὸν ἀπηγόρευσε, πλὴν δὲν τὸν ἐμπόδισε.

Διὰ τοῦτο ἂν τινὰς μεταχειρίζεται ἢ θέλει μεταχειρισθῆ τὸν ἑορταστικὸν νόμον, ἀμαρτάνει βαρύτερα, ἂν δὲ μεταχειρίζεται ἢ θέλει μεταχειρισθῆ τὸν κριτικὸν, δὲν ἀμαρτάνει τίποτα. Ταύτης δὲ τῆς διαφορᾶς ἢ αἰτία δὲν εἶναι ἄλλη, παρὰ ἢ σημασία τοῦ ἑορταστικοῦ νόμου. Ὁλος ἐκεῖνος ὁ νόμος ἦτον σκιά τῶν μελλόντων και ἐσημάδευεν ἢ τὸν μέλλοντα Χριστὸν μεσίτην, και μεσίαν, και σωτήρα ἢ τὰ μυστήρια τῆς χάριτος ὁποῦ μᾶς δίδεται εἰς τὰ μυστήρια τὰ προσάπτοντα ἡμῖν πρὸς ἁγιασμόν, τὰ ἀξιόμισθα τοῦ Χριστοῦ. Ἐχοντας, λοιπόν, τοῦτος ὁ νόμος ταύτην τὴν σημασίαν, εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο ἀπηγορευμένος εἰς ἐκεῖνους ὁποῦ ἔχουσιν ἐνοχήν νὰ πιστεύωσιν, ὅτι ὁ σημαδευμένος Μεσίας ἦλθε και ἐγιναν | τὰ προδηλωθέντα μυστήρια ἀπ' ἐκεῖνον τὸν νόμον. Ἄν λοιπὸν τινὰς μεταχειρισθῆ κἀνένα ἀπὸ

τὸν νόμον ἐκεῖνον, εὐθὺς κάμνει φανερὰν ὁμολογίαν, ὅτι πιστεύει τὸ σημαδευόμενον ἀπ' αὐτόν, τουτέστι τὸ ἐναντίον ἐκεῖνου ὁποῦ χρεωστεῖ νὰ πιστεύῃ. Τώρα κάθε ἄνθρωπος εἶναι χρεώστης νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἦλθεν ὁ Χριστὸς και Μεσίας, ὅτι ἐνομοθετήθησαν τὰ μυστήρια, λοιπὸν εἰς κάθε ἄνθρωπον εἶναι παραιτημένη ἢ χρῆσις τῶν νόμων ἐκεῖνων τῶν ἑορτῶν, τῶν θυσιῶν, τῶν μυστηρίων και τῶν ἐπιλοίπων. Δὲν εἶναι δὲ οὕτως εἰς τὸν κριτικὸν νόμον, ὁποῦ δὲν ἔχει τούτην τὴν σημασίαν ὅθεν ἂν τινὰς τὸν μεταχειρισθῆ δὲν ὁμολογᾷ τίποτα ἐναντίον εἰς ἐκεῖνο ὁποῦ τυχαίνει νὰ πιστεύῃ.

Ἴδὸν λοιπόν, ἔγωγε γνωστὸν, πῶς ὁ θεῖος νόμος δὲν εἶναι κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς τάξεις ἀμετάβλητος και κατὰ ποίας τάξεις ἢμπορεῖ νὰ μεταβληθῆ και πῶς δὲν δύναται κἀνένας ἄνθρωπος μήτε ἄγγελος νὰ τὸν ἀθετήσῃ καθ' οὐδεμίαν αὐτοῦ τάξιν, ἐπειδὴ και οἱ ὑποκείμενοι δὲν ἢμποροῦσι νὰ μεταβάλλωσι τίποτα εἰς τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ και Κυρίου και φυσικοῦ αὐθέντου αὐτῶν. Ὁμως αὐτὸς ὁ Θεὸς ἢμπορεῖ κατὰ μέρος νὰ τὸν ἀθετήσῃ και τὸν ἠθέτησεν ἀφ' οὗ τὸν ἐπλήρωσεν ἕως εἰς ἴωτα ἐν και μίαν κεραίαν⁴⁰, διὰ νὰ δείξῃ πῶς ἦτον καλὸς και ἅγιος και ἀντὶ τῶν παλαιῶν θυσιῶν, ἐνομοθέτησε τὰ μυστήρια τῆς χάριτος, ὡς ἰσχυρότερα και ἁγιαστικώτερα μέσα και δραστικώτερα πρὸς σωτηρίαν ἑδόθη μοι γὰρ φησὶ πᾶσα ἐξουσία ἐν τῷ οὐρανῷ και ἐν τῇ γῆ⁴¹.

Τὸ δεῦτερον εἶδος τοῦ νόμου εἶναι ὁ φυσικὸς νόμος, ἔχει δὲ και αὐτὸς τρεῖς τάξεις, τὸν καθολικὸν φυσικὸν, τὸν λογικὸν φυσικὸν και τὸν ἐθνικὸν. Λέγεται δὲ φυσικὸς, ὅτι νομοθετεῖται ἀπὸ τὴν φύσιν ἢ καθ' ὃ εἶναι κοινῶς εἰς ὅλα τὰ ζῶα ἢ καθ' ὃ προσήκει εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἢ καθ' ὃ λαμβάνεται διὰ ὁμόνοιαν τινὰ, συμφωνίαν | και κοινήν συνθήκην ἀπ' ἀρχῆς ὅλων και πάντων τῶν ἐθνῶν. Διὰ νὰ σαφηνίσωμεν δὲ τὰς τάξεις αὐτῶν κάθε μίαν ἀρχόμεθα ἀπὸ τὴν πρώτην, τὴν ὁποίαν ὀρίζει ὁ νομικὸς Θεόφιλος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ β' τίτλου τῆς α' βίβλου τῶν Ἰνστιτούτων⁴² και ὁ Οὐλπιανὸς εἰς τὸν α' νόμον, τίτλῳ α' τοῦ α' βιβλίου τῶν Διγέστων. Δίκαιον φυσικὸν ἐστίν, ὃ ἢ φύσις πάντα τὰ ζῶα και λογικὰ και ἄλογα ἐδίδαξε⁴³. Τοῦτος ὁ νόμος δὲν ἔχει προστάγματα, ἀλλ' ἀντὶ προσταγμάτων ἔχει παροξυσμούς, κινήσεις και παρορμήσεις, διότι ἔστωντας και νὰ εἶναι κοινὸς και εἰς τὰ λογικὰ και εἰς τὰ ἄλογα ζῶα, εἶναι χρεῖα νὰ εἶναι τοιοῦτος ὁποῦ νὰ ἀρμόζῃ και εἰς τὰ λογικὰ και εἰς τὰ ἄλογα. Τὸ δὲ πρόσταγμα δὲν ἀρμόζει εἰς τὰ

40. Ματθ. 5.18.

41. Ματθ. 28.18.

42. «Φυσικὸν νόμιμον ἐστὶ τὸ κατὰ πάντων ζῶων χερσαίων, ἐνῶδρων, ἀέριων ἐπεκτεινόμενον, οὐχὶ γὰρ μόνον μέχρις ἀνθρώπων ἔστησεν ἢ φύσις τὰ ἑαυτῆς...» (Ἰνστ. 1.2).

43. «Δίκαιον φυσικὸν εἶνε ὅ,τι ἢ φύσις ἐδίδαξεν ἅπαντα τὰ ζῶα» (Δ. 1.1.1).

ἄλογα, ὅτι γίνεται μόνον πρὸς τὴν διανοητικὴν φύσιν, ἢ ὅποια ἠμπορεῖ νὰ ἐνοχοποιηθῆ, ἤγουν νὰ δεχθῆ τὴν ἰσχὴν τοῦ προστάγματος. Ἡ δὲ κίνησις καὶ παρόρμησις ἔστωντας καὶ νὰ εἶναι ἔμφυτον τι καὶ κοινὸν καὶ εἰς τὰ λογικά, καὶ εἰς τὰ ἄλογα, ἀρμόζει καὶ εἰς τὰ δύο. Ὅθεν ὁ κοινὸς νόμος τοῦτος, εἰς τόπον προστάγματος λαμβάνει τὴν κίνησιν καὶ ὁρμὴν ἐκείνην τὴν ἔμφυτον, τὴν ὅποιαν ἐδίδαξεν ἡ φύσις εἰς ὅλα τὰ ζῶα καὶ εἶναι ὁ φυσικὸς καθολικὸς νόμος. Ἐκ ταύτης τῆς διδασκαλίας ἀκολουθεῖ νὰ ἔχη τοῦτος ὁ νόμος ὄχι ἐντολὰς, ἀλλὰ δίκαια.

Ποία δὲ εἶναι ἡ διαφορὰ ἀνάμεσον εἰς τὴν ἐντολὴν καὶ τὸ δίκαιον; Λέγω, πὼς εἶναι τούτη, ὅτι ἡ ἐντολὴ πρῶτως καὶ κυρίως λέγει ἐνοχῆν εἰς ἐκεῖνον, εἰς τὸν ὅποιον δίδεται, ἐνοχοποιῶντας τον οὕτως ὥστε νὰ μὴ εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν του, νὰ μὴ φυλάξῃ καὶ νὰ μὴ τηρήσῃ τὸ ἐντεταλμένον· τὸ δὲ δίκαιον δίδει μὲν ἐξουσίαν τινὸς νὰ κάμῃ τίποτα, ἀλλὰ δὲν τὸν ἐνοχοποιεῖ νὰ τὸ κάμῃ, μόνον ὅταν εἶναι λογικὸν ζῶον τὸν ἐνοχοποιεῖ καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ μὴ κάμῃ τὸ ἐναντίον.³ Ἐντεῦθεν ἔπεται πὼς κάθε δίκαιον συμπεριέχει ἐντολὴν, ὅτι ἐνοχοποιεῖ πρὸς τὴν ἀποχῆν ἀπὸ τοῦ ἐναντίου καὶ κάθε ἐντολὴ συμπεριέχει δίκαιον, ὅτι δίδει ἐξουσίαν νὰ γένη τίποτα καὶ διὰ τοῦτο οἱ νομικοὶ κοινῶς καὶ χόδην ἀνακατώνουσι τὸν νόμον μὲ τὸ δίκαιον, λέγοντας τὸ δίκαιον νόμον καὶ τὸν νόμον δίκαιον, ὅταν λέγωσι περὶ τοῦ δικαίου τῆς λογικῆς φύσεως. Κυρίως ὁ φυσικὸς καθολικὸς νόμος εἶναι δίκαιον, ὅτι πρῶτως δίδει ἐξουσίαν νὰ γένη τί παρακινῶντας εἰς αὐτό, ἂν καλὰ καὶ ἀφῆρει ἐξουσίαν νὰ μὴ γένη ἐκεῖνο πρὸς τὸ ὅποιον παρακινεῖ, παραιτῶντας τὸ ἐναντίον ἢ διὰ τὴν συνείδησιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἢ διὰ ἀποστροφῆν τινα, ἔμφυτον εἰς τὰ ζῶα.

Οὕτως ἐξηγημένως ὁ φυσικὸς καθολικὸς νόμος ἔχει δύο ἀποτελέσματα, κατὰ τοὺς δύο σκοποὺς ὅπου ἔχει, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν ἕνας στοχάζεται τὴν διαφύλαξιν τῶν εἰδῶν, ὁ δὲ ἄλλος τὴν διαφύλαξιν τῶν ἀτόμων. Ὅθεν τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ διαιροῦνται εἰς δύο τάξεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία στέκει εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς ζωῆς, διὰ τῆς ὁποίας φυλάττονται τὰ εἶδη, ἢ δὲ ἄλλη στέκει εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ζωῆς, διὰ τῆς ὁποίας διαφυλάττονται τὰ ἄτομα. Καὶ εἰς τὰς δύο τάξεις αὐτὰς εἶναι πολλὰ τὰ ἀποτελέσματα καὶ τὰ δίκαια, τὰ ὅποια ὑπερέχουσι τὴν παρούσαν βραχυλογίαν, ἀριθμοῦμεν ὁμῶς τὰ λυσιτελέστερα καὶ ὠφελιμότερα εἰς κάθε μίαν τάξιν. Τρία λοιπὸν εἶναι τὰ ἀποτελέσματα, ὅπου στέκουσιν εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς ζωῆς καὶ ἔρχεται τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ συζυγία τοῦ ἀρσενικοῦ καὶ τοῦ θηλυκοῦ, ἢ ὅποια εἰς μὲν τὰ ἄλογα εἶναι συζυγία μόνον τῶν σωμάτων, εἰς δὲ τὰ λογικά εἶναι πρῶτως συζυγία τῶν ψυχῶν, ἔπειτα ἐπομένως εἶναι καὶ συζυγία τῶν σωμάτων. Ὅθεν ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἀπαιτεῖ δύο, τὸ μὲν δυνάμει, τὸ δὲ ἐνεργείᾳ· ἐνεργείᾳ μὲν τὴν συζυγίαν τῶν ψυχῶν, δυνάμει δὲ τὴν συζυγίαν τῶν σωμάτων καὶ διὰ τοῦτο, ὅποιος δὲν

δύναται κατὰ φύσιν νὰ συζεύξῃ τὸ σῶμα του μὲ θηλυκὸν εἶναι ἀνεπιτήδειος εἰς τὸν γάμον, ἐκεῖνος δὲ ὅπου δύναται, ἂν καὶ καθ' ὑπόθεσιν δὲν συζεύγνῃ κατὰ προαίρεσιν τὸ σῶμα του μὲ τὸ θηλυκόν, τὸ συζεύγνῃ ὁμῶς κατὰ τὴν φύσιν καὶ λέγεται νὰ ἔκαμεν ἀληθῆ γάμον. Τοιοῦτος ἐστάθη ὁ γάμος τῆς ἁγίας Θεοτόκου μὲ τὸν θεοπάτορα Ἰωσήφ, τοιοῦτος ὁ γάμος Μαρκιανοῦ καὶ Πουλχερίας⁴⁴ τῶν βασιλέων μας καὶ ἄλλων ὅπου ἐφύλαξαν ἐν τῇ γαμικῇ συζυγίᾳ τὴν θεάρεστον παρθενίαν. Τοῦτο τὸ ἀποτελεσμα εἶναι δίκαιον καὶ ὄχι ἐντολή, ὅτι δίδει ἐξουσίαν πρὸς τὴν συζυγίαν, ἀμὴ δὲν ἐνοχοποιεῖ πρὸς αὐτήν, ὅθεν ἔπεται ὅτι δὲν εἶναι ἕξω ἀπὸ ἀμαρτίαν, ὅσοι ἐμποδίζουσιν ἢ ἀναγκάζουσι τινὰ νὰ μὴ συζευχθῆ, νομίμως ὁμῶς.

Ἐπεται ἀκόμη, ὅτι καθ' ἕνας ἠμπορεῖ νὰ μὴ ὑπανδρευθῆ καὶ ἂν ἴσως καὶ θεληματικὰ θέλει κάμῃ ὑπόσχεσιν νὰ μὴ ὑπανδρευθῆ, ἠμπορεῖ νὰ ἀναγκασθῆ νὰ φυλάττῃ τὴν ὑπόσχεσίν του, τὸ δὲ αἴτιον εἶναι ὅτι πᾶν δίκαιον δοσμένον εἰς χάριν τινός, ἠμπορεῖ νὰ ἀφεθῆ ἀπ' ἐκεῖνον, εἰς χάριν τοῦ ὁποίου ἐδόθη. Ἐπεται τελευταῖον νὰ ἠμπορῆ καθ' ἕνας, εἰς τιμωρίαν δοσμένην δικαίως ἀπὸ τὸ δημοτικόν, νὰ ἐμποδισθῆ καὶ νὰ μὴ ὑπανδρευθῆ, τόσον ἀπαγορευόντάς του εἰς ποινὴν τὴν συζυγίαν, ὅσον κολοβόνοντάς τον, ὥστε νὰ μὴ δύναται πλέον νὰ ὑπανδρευθῆ· ὁ γὰρ ὑπόδικος κατὰ τὸ μέγεθος τῆς ἁμαρτίας ἔρχεται κάποιαις φοραῖς εἰς τόσην ἀναξιότητα, ὅπου γίνεται ἀνάξιος καὶ τῆς ζωῆς, ὡς εἶναι φανερόν, ἄρα γίνεται καὶ ἀνάξιος τῶν δικαίων ὅπου κρέμονται ἀπὸ τὴν ζωὴν, ἀνάμεσα εἰς τὰ ὅποια ἔστωντας νὰ εἶναι καὶ τὰ φυσικά, ἠμπορεῖ νὰ τὰ ὑστερηθῆ δικαίως ἀπὸ τὸ δημοτικόν. Λέγω δικαίως καὶ ἀπὸ τὸ δημοτικόν, πρῶτον ὅτι ἀδίκως ἢ τιμωρία δοσμένη ἀπὸ τὸ δημοτικόν, ὅταν ἀφαιρῆ τὰ φυσικά δίκαια, δὲν ἰσχύει τίποτα καὶ εἶναι ἄκρατος μαρωτάτη ἀδικία. Δεύτερον, ὅτι αὐτὴ ἢ τιμωρία, δὲν ἠμπορεῖ νὰ δοθῆ παρὰ ἀπὸ τὸ δημοτικόν, ὅθεν ἂν τινὰς ἐδυνουχίσῃ τὸν ἑαυτὸν του, εἰς ἱκανοποίησιν τῶν ἁμαρτιῶν του, ἁμαρτάνει⁴⁵, ὄχι μόνον ὅτι τινὰς δὲν εἶναι κύριος τῶν μελῶν του, ἀλλὰ καὶ διατὶ ἂν καλὰ καὶ ἠμπορῆ νὰ ἀρνηθῆ τὸ δίκαιον ὅπου τοῦ ἔδωκεν ἡ φύσις, δὲν ἠμπορεῖ ὁμῶς νὰ κάμῃ ἀνεπιτήδειον τὴν φύσιν του πρὸς ἐκεῖνο τὸ δίκαιον. Εἰς τοῦτο λοιπὸν τὸ δίκαιον ἐκεῖνο εἶναι ἐντολή, καθὼς εἶναι ἐντολὴ καὶ εἰς

44. Πουλχερία, αὐτοκράτειρα τοῦ Βυζαντίου (450-453), ἀδελφὴ τοῦ Θεοδοσίου Β' τοῦ Μικροῦ (408-450)· μετὰ τὸ θάνατό του ἀνέλαβε τὴν ἐξουσία καὶ παντρεύτηκε τὸ συγκλητικὸ Μαρκιανὸ ἀπὸ τῆ Θράκης ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ σεβαστεῖ τὴν παρθενία της. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνοδοῦ της στὸ θρόνον συγκάλεσε τὴν Δ' Οἰκουμένην Σύνοδο στὴ Χαλκηδὸνα. Ἀνακηρύχτηκε ἁγία καὶ ἐορτάζεται στίς 10 Σεπτεμβρίου. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΟΥΚΑΚΗ, *Μέγας Συναξαριστής*, Μὴν Σεπτέμβριος τ. Α', Ἀθήνα 1948, σ. 109-110.

45. Κανόνες Ἀποστόλων ΚΒ', Ἑρμηνεῖα. ΑΓΑΠΙΟΥ ΓΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ καὶ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, *Πηδάλιον...*, ἐκδ. Ἀστέρως, Ἀθήνα 1970, σ. 22-23.

τὸ νὰ παρατηρῆ τὸ ἐναντίον· τὸ γὰρ δίκαιον τῆς συζυγίας θηλυκοῦ καὶ ἀρσενικοῦ εἶναι ἀληθῶς θέλημα καὶ ἐξουσία ταύτης τῆς συζυγίας, ἀλλ' εἶναι ἅμα καὶ παραίτησις, κώλυσις, ἀπαγόρευσις πάσης ἄλλης συζυγίας, ὅπου νὰ μὴ εἶναι ἀρσενικοῦ καὶ θηλυκοῦ. Ἐντεῦθεν κάθε ἄλλη συζυγία εἶναι ἄθεσμος κατὰ φύσιν, ἄνομος φυσικὰ καὶ ἀμάρτημα κατὰ τῆς φύσεως. Τέτοιαις εἶναι ἡ σοδομία, ἡ κτηνομιξία καὶ τὰ τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα παρατεῖ ἡ φύσις, δίδοντας θέλημα τῆς συζυγίας τοῦ ἀρσενικοῦ καὶ θηλυκοῦ καὶ παρακινῶντας εἰς τούτην μόνον, ὡς βλέπομεν εἰς τὰ ἄλογα ζῶα, εἰς τὰ ὁποῖα λείποντας ἡ κακία καὶ πονηρία, φαίνονται εἰλικρινέστερον ἢ ὁρμαῖς τῆς φύσεως, ὅπου τὰ κωλύουσιν ἀπὸ τοιαύτης ἐπιμιξίας, δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι τὰ παρακινῶσιν εἰς τὴν εἰρημένην κατὰ φύσιν ἔννομον συζυγίαν.

13^c Τὸ δεύτερον ἀποτέλεσμα τοῦ φυσικοῦ καθολικοῦ νόμου εἶναι ἡ παιδογονία, καθὼς διδάσκει ὁ πρῶτος νόμος εἰς τὸν β' παράγραφον, τίτλω α' τοῦ α' βιβλίου | τῶν Διγέστον καὶ τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἀκόλουθον εἰς τὸ πρῶτον καὶ δὲν δείχνει ἄλλο, παρὰ τὸν σκοπὸν τῆς φύσεως εἰς ταῦτα τὰ ἀποτελέσματα, ἡγρουν τὴν διατήρησιν τῶν εἰδῶν διὰ τῆς παιδογονίας, διότι γνωρίζοντας ἡ φρονιμωτάτη φύσις, ὅτι τὰ ἄτομα, διὰ τῶν ὁποίων συνίστανται τὰ εἶδη, εἶναι πτώσιμα, μεταβλητὰ καὶ θνητὰ καὶ θέλωντας νὰ εἶναι αἰώνια τὰ εἶδη, ἐνομοθέτησε τοῦ ἀρσενικοῦ καὶ τοῦ θηλυκοῦ τὴν συζυγίαν καὶ δι' αὐτῆς τὴν παιδογονίαν⁴⁶, εἰς τὸ νὰ ἔχη διὰ τῆς παιδογονίας τὴν αἰδιότητα τῶν εἰδῶν, τὰ ὁποῖα ἀπομένουσι πάντοτε ἀποθνησκόντων τῶν ἀτόμων, ἐπειδὴ καὶ εἰς τὸν τόπον τῶν ἀποθνησκόντων βάλλει ἄλλα καὶ ἄλλα ὅμοια ἢ παιδογονία. Σημειῶσαι δέ, ὅτι καὶ τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα ἂν καλὰ καὶ εἶναι δίκαιον, ἐκλαμβάνομενον καθ' αὐτὸ, ἐπειδὴ καὶ δίδει ἐξουσίαν τῆς παιδογονίας καὶ τοῦ παιδογονεῖν καὶ δὲν ἀναγκάζει, ὅμως ἐν ὑποθέσει τοῦ πρῶτου ἀποτελέσματος, καθ' ὃ εἶναι συζυγία τῶν σωμάτων, εἶναι ἐντολή, ἡ ὁποία κωλύει τοὺς ἀνθρώπους, νὰ μὴ βιάσων ἐμπόδιον εἰς τὴν συζυγίαν διὰ νὰ μὴ παιδογονήσῃ, διότι ἐκεῖνος ὅπου δίδει ἐξουσίαν τοῦ μέσου πρὸς σκοπὸν τινα, ἂν καλὰ καὶ δὲν ἀναγκάζει τὴν χρῆσιν τοῦ μέσου, δίδοντας μόνον ἐξουσίαν αὐτοῦ, ὅμως ἐμποδίζει τὴν κατάχρησιν, ἐπειδὴ καὶ εἶναι ἐναντίον εἰς τὴν φύσιν νὰ σηκῶσιν τινὰς τὸ μέσον τῆς φύσεως διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὸν σκοπὸν, πρὸς τὸν ὁποῖον ἡ φύσις ἐνομοθέτησε τὸ μέσον. Ἐντεῦθεν ἀκολουθεῖ πῶς ἄνομοι, φυσικὰ, εἶναι ἐκεῖναις ἡ συζυγίαις τῶν σωμάτων ὅπου γίνονται οὕτως, ὥστε νὰ μὴν ἡμπορῆ νὰ γένη παιδογονία ἐξ αὐτῶν ἢ σμίγωντας τὸ ἀρσενικὸν μὲ τὸ θηλυκὸν παρὰ φύσιν ἢ μὴ σπερμολογῶντας εἰς τὸ ἀγγεῖον

46. «Ἐντεῦθεν πηγάζει ἡ συνάφεια ἄρρενος καὶ θήλεος, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς συνοικέσιον καλοῦμεν, ἐντεῦθεν ἡ γέννησις καὶ ἀγωγή τέκνων» (Δ. 1.1.3).

13^v τῆς φύσεως. Ὅθεν διὰ τοῦτο καὶ οἱ τῶν ἐνούχων | καὶ τῶν ἀδυνατούντων γάμοι καὶ τῶν ἀφηλικῶν εἶναι ἄνομοι καὶ δὲν ἰσχύουσι τίποτα ἢ ὅτι δὲν ἡμποροῦσι νὰ κάμωσι συζυγίαν ἢ ὅτι ἂν καλὰ καὶ δύνανται τάχα τῶν ἐνούχων οἱ λεγόμενοι σπάδωνες⁴⁷ νὰ συμχθῶσιν, ὅμως δὲν δύνανται νὰ παιδογονήσωσι.

Τὸ τρίτον ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἀνατροφή τῶν παιδίων καὶ ἐπεταὶ καὶ τοῦτο ἐκ τοῦ πρῶτου καὶ τοῦ δευτέρου, ἀλλὰ μὲ διαφορὰν, ὅτι ἡ ἀνατροφή τῶν παιδίων, εἶναι δίκαιον τῶν παιδίων καὶ μόνον δίκαιον εἰς τὰ παιδιά, εἰς δὲ τοὺς γονεῖς πρῶτως εἶναι ἐντολή καὶ ὡς ἐντολή εἶναι καὶ δίκαιον. Εἶναι δίκαιον μόνον εἰς τὰ παιδιά ὅτι τὰ δίδει ἐξουσίαν καὶ ἀγωγὴν νὰ ἐνοχοποιήσωσι καὶ νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς γονεῖς τῶν πρὸς τὴν οἰκειαν ἀνατροφῆν τοὺς, δὲν ἐνοχοποιεῖ ὅμως τὰ παιδιά εἰς τίποτα. Εἶναι ἐντολή εἰς τοὺς γονεῖς, ὅτι τοὺς ἐνοχοποιεῖ εἰς τὸ νὰ τρέφωσι τὰ παιδιά τοὺς καὶ ἡμποροῦν νὰ ἀναγκασθοῦν εἰς τοῦτο καὶ ἀπ' αὐτὰ τὰ παιδιά καὶ ἀπὸ τὸν κριτὴν ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ ὀφφικίου του. Εἶναι ἀκόμη δίκαιον εἰς τοὺς γονεῖς, ἐπειδὴ καὶ τοὺς δίδει ταύτην τὴν ἐξουσίαν νὰ ἀνατρέφωσι τὰ παιδιά τοὺς καὶ κάμνει νὰ μὴ τοὺς ἐμποδίσῃ τινὰς εἰς τοῦτο μήτε νὰ τοὺς ἀπαγορεύσῃ, ἔξω μόνον εἰς τιμωρίαν, καθὼς εἶπαμεν καὶ περὶ τοῦ δικαίου τῆς συζυγίας. Ἐστῶντας λοιπὸν νὰ εἶναι ἐντολή τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα καὶ φυσικὴ ἐντολή εἰς τοὺς γονεῖς, τοὺς βάλλει εἰς ἐνοχίαν νὰ τρέφωσι τὰ παιδιά τοὺς εἰς ταύτην τὴν τάξιν ἂν ὁ ἕνας δὲν ἡμπορῆ, ὅλη ἢ ἐνοχὴ εἶναι εἰς τὸν ἄλλον καὶ ἂν οἱ πατέρες λείψωσιν, ἢ ἐνοχὴ περὶ εἰς τοὺς προπάτορας εἰς ἄπειρον. Ὅθεν καὶ διὰ τοῦτο οἱ προπάτορες, κατὰ τὴν εὐθεϊαν γραμμῆν ὡς λέγουσιν οἱ νομικοί, ὅλοι ὀνομάζονται γονεῖς καὶ εἶναι εἰς τὸν ἴσον πατέρων καὶ μητέρων ἂν ὅμως καὶ οἱ δύο γεννήτορες ἡμποροῦσι νὰ τρέφωσι τὰ παιδιά τοὺς, εἶναι κρατημένοι νὰ τὰ ἀνατρέφωσιν, ὁ καθ' ἕνας εἰς ἐκεῖνο ὅπου πρέπει καὶ ἐγγίζει, δηλαδὴ εἶναι ἢ μητέρα κρατημένη μὲ νόμον φυσικὸν νὰ τρέφῃ τὸ παιδί τῆς ἢ μὲ τὸ γάλα τῆς ἢ μὲ ἄλλοτριον, ἂν καλὰ καὶ δὲν λείπουνσι διδάσκαλοι, ὅπου θέλουσι νὰ εἶναι κρατημένη, ὅταν δὲν ἔχη ἐμπόδιον ἢ μεγάλην δυσκολίαν νὰ τὸ τρέφῃ μὲ τὸ γάλα τῆς· καὶ ἡ γνώμη τούτη ἀρμύζει περισσότερον καὶ εἰς τὴν φύσιν, ὅπου δίδει καὶ τὸ γάλα καὶ τὸ παράδειγμα εἰς τὰ λοιπὰ ἄλογα ζῶα καὶ εἰς τοὺς ἁγίους πατέρας ὅπου συχνὰ μέμφονται τὰς μητέρας ὅπου δίδουνσι τὰ παιδιά τοὺς εἰς θηλάστριας καὶ διὰ πολλὰ ἄλλα κατὰ ἀποτελέσματα, ὅπου ἐκ τοιαύτης τροφῆς ἔρχονται καὶ μάλιστα, ὅτι δὲν ὑποτάσσονται εἰς τὴν φυσικὴν παρακίνησιν.

Ἀπὸ δὲ τὴν ἀπογαλάκτισιν ἕως ὅπου νὰ ἡμπορῆ τὸ παιδί νὰ τρέφεται μὲ τοὺς κόπους καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τὴν ἐδικήν του, εἶναι ὁ πατέρας

47. Κανόνες Ἀποστόλων ΚΑ', Ἑρμηνεία. Πηδάλιον, σ. 22.

κρατημένος να τὸ ανατρέφῃ· καὶ πάλιν ἕως ὅπου ἔχει τὸ παιδί χρεῖαν, ἔξω ἂν ἡ χρεῖα ἐρχεται ἀπὸ τὴν ὀκνηρίαν του, ὅτι δὲν θέλει νὰ κοπιᾷσῃ διὰ τὴν τροφήν του, διότι τότε δὲν εἶναι ὁ πατέρας κρατημένος νὰ τὸ τρέφῃ, καθὼς καὶ θταν εἶναι ἀχάριστος εἰς αὐτόν, κάμνοντάς του βλάβην ἢ ὕβρον ἢ ἀτιμίαν τινά· ἐπειδὴ καὶ ἡ φύσις οὕσα κατὰ πολλὰ προκομμένη, δὲν βοηθεῖ τοὺς ὀκνηροὺς, καθὼς δὲν βοηθεῖ μήτε ἐκείνους ὅπου ἁμαρτάνουσιν ἐναντίον εἰς τὸν νόμον τῆς, ἢ ὅποια ὀρίζει, οἱ παῖδες νὰ τιμῶσι τοὺς γονεῖς, ὅθεν γίνονται ἀνάξιοι καὶ τῶν δικαίων ὅπου τοὺς δίδει αὐτῇ ἡ φύσις. Σημειῶσαι δὲ ὅτι ἂν καλὰ καὶ τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα προστάττει τοὺς γονεῖς νὰ τρέφωσι τὰ παιδιά τους ἀνεπτυγμένως, ὅμως προστάττει καὶ τὰ παιδιά νὰ τρέφωσι τοὺς γονεῖς των συνεπτυγμένως, διότι προστάττοντας τὴν εὐχαριστίαν ὅπου πρέπει νὰ ἔχωσι τὰ παιδιά εἰς | τοὺς γεννήτοράς των καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι τοὺς τρέφουσι, τοὺς προστάττει νὰ ἀποδίδωσι καὶ τὴν αὐτὴν εὐχαριστίαν, ἤτοι τὴν τροφήν, θταν εἶναι ἐνδεεῖς, πλὴν ὄχι ἀπλῶς, ἀλλὰ μὲ κάποια περιστατικά, δηλαδή ἂν δὲν δύναται νὰ τὴν ἀποκτήσωσιν ἄλλοθεν καὶ ἂν δὲν εἶναι ὀκνηροί.

Τοῦτα εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τοῦ καθολικοῦ φυσικοῦ νόμου, ὅπου στέκουσιν εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς ζωῆς, ἀκολουθοῦσιν ὅμως καὶ ἄλλα τρία εἰς τὴν διατήρησιν ταύτης. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ ἔρρηνα τῶν πρὸς σωτηρίαν ἀναγκαίων καὶ τοῦτο εἶναι δίκαιον καὶ εἰς ὅλα ἀπλῶς τὰ ζῶα, καὶ εἰς καθ' ἓνα ξεχωριστά, δοσμένον ἀπὸ τὴν φύσιν, διὰ νὰ ἡμπορέσωσι νὰ διαφυλάξωσι τὴν ζωὴν των. "Ὅθεν δὲν δύναται τινὰς, ἔξω μόνον ἀνόμως μὲ ἀνομίαν κατὰ τῆς φύσεως, νὰ ἐμποδίσῃ κανένα νὰ μὴ γυρεύσῃ νὰ σωθῇ καὶ νὰ φυλαχθῇ· καὶ διὰ τοῦτο ἂν τινὰς εἶναι τόσο πτωχός, ὅπου νὰ μὴ ἡμπορῇ νὰ ζῆσῃ μίαν ἡμέραν χωρὶς νὰ πάρῃ ἀπὸ τινὰ μέρος τῆς βρώσεώς του μήτε ἐκεῖνος δύναται νὰ τὸν ἐμποδίσῃ, μήτε αὐτὸς ἁμαρτάνει ἂν κλέψῃ καὶ ἀρπάσῃ ἐκεῖνο τὸ μέρος, ὅπου εἰς ἐκεῖνον δὲν εἶναι τόσο ἀναγκαῖον καὶ εἶναι ἀναγκαῖον εἰς αὐτόν. Τὸ δεύτερον ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἀπόκρουσις τῆς βίας, δίκαιον ὅπου καθ' ἓνας τὸ ἔχει νὰ διώγῃ δηλαδή μὲ βίαν τὴν βίαν, μὲ τὴν ὅποιαν ἀδίκως βιάζεται· τοῦτο τὸ ἐδίδαξεν ἡ φύσις εἰς ὅλα τὰ ζῶα, καὶ ἂν καὶ ἄλογα, διὰ νὰ φυλάξωσι τὴν ζωὴν των. Περὶ τούτου ὅμως θέλωμεν εἰπεῖ κατωτέρω, δηλαδή εἰς τὸν φυσικὸν λογικὸν νόμον.

Τὸ τρίτον ἀποτέλεσμα εἶναι, τὸ νὰ ἀποφεύγῃ καθένας τὰ δοκοῦντα βλαβερά. Εἰς τοῦτο ἁμαρτάνει καὶ ὅποιος ἐμποδίζει τινὰ ταύτην τὴν ἀποφυγὴν καὶ ὅποιος ἀναγκάζει τινὰ εἰς βλαβερά καὶ ὁ γαστροίμαργος | ἢ ἄσωτος, ὅπου ἐναντίον εἰς τὴν παρακίνησιν τῆς φύσεως δὲν φεύγει ἐκεῖνα ὅπου γνωρίζει ἐκ διαμέτρου ὀλέθρια εἰς τὴν ζωὴν του. Ὡσαύτως καὶ ἐκεῖνος, ὅπου χωρὶς ὀρμὴν θεῖαν δὲν φεύγει τοὺς διώκοντας αὐτόν διὰ τὴν πίστιν, ἀλλὰ παρασταίνει τοῦ λόγου του εἰς τὸ μαρτύριον ἐκουσίως καὶ ἁμαρτάνει γινόμενος μάρτυς ἢ τῆς ὑπερηφανείας του ἢ τῆς ἀφροσύνης του.

"Ἐρχομαι εἰς τὸν φυσικὸν λογικὸν νόμον. Τοῦτος κοινῶς ἀπὸ τοὺς νομικοὺς λέγεται καὶ ἐθνικὸς ἐμφυτος. Δύο ἡμποροῦμεν νὰ θεωρήσωμεν εἰς τὸν ἄνθρωπον πρῶτον, ὅτι εἶναι κρατημένος νὰ ἐνεργῇ κατὰ τὴν ὀρθότητα τοῦ λόγου, καθόσον εἶναι λογικὸν ζῶον, κατὰ τὴν φύσιν του. Δεύτερον, ὅτι εἶναι κρατημένος νὰ ἐνεργῇ καθ' ὅ ἀπαιτεῖ ἡ συναναστροφὴ καὶ ἡ πολιτικὴ κοινωνία, ἡγοῦν ἢ ἐξουσία καὶ ἡ ἐνδεια, ὅπου ἔχει νὰ συναναστρέφεται εἰς κανένα πρᾶγμα κοινόν, καὶ πολιτικόν, καὶ οἰκονομικόν, ὅτι ὄχι μόνον κατὰ φύσιν εἶναι λογικὸν ζῶον, ἀλλὰ καὶ κατὰ δίαιταν κοινωνικόν καὶ συναναστροφικόν. Ὁ οὖν φυσικὸς λογικὸς νόμος, ὅπου κυβερνᾷ τὸν ἄνθρωπον, ὡς λογικὸν κατὰ φύσιν ζῶον, λέγεται ἐθνικὸς ἐμφυτος, ὁ δὲ κυβερνῶν τὸν ἄνθρωπον, ὡς ζῶον κατὰ δίαιταν συναναστροφικόν, λέγεται ἀπλῶς ἐθνικὸς νόμος.

Διαλεγόμενοι, λοιπόν, περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἐμφύτου καὶ λογικοῦ, τὸν ὁποῖον καὶ ἐθνικὸν πρῶτον ὀνομάζουσι, τοῦτος ἔχει τ' αὐτὰ δίκαια, τὰ ὅποια καὶ ὁ καθολικὸς, διωρισμένα ὅμως καὶ ἀρμόζοντα εἰς τὴν λογικὴν φύσιν· χάριν λόγου ἢ συζυγία τοῦ ἀρσενικοῦ καὶ θηλυκοῦ, δὲν εἶναι ἀπόλυτος εἰς τοῦτον τὸν νόμον, ἀλλὰ διορίζεται νὰ εἶναι ἀνάμεσα εἰς ἐλευθέρον καὶ ἐλευθέραν, νὰ εἶναι παντοτινὴ ὥστε νὰ ζοῦσι, νὰ μὴ εἶναι ἀνάμεσα εἰς παιδιά καὶ γονεῖς, ἀλλὰ ἂν περιορίζεται ἀκόμη εἰς τὸ νὰ εἶναι ἄνομος ἀνάμεσα εἰς ἀδελφούς καὶ ἀδελφάς, εἶναι | ἀμφίβολον, ἂν καλὰ καὶ πλέον δόκιμον εἶναι νὰ μὴ περιορίζεται εἰς τοῦτο, ὅτι καὶ τὰ παιδιά τοῦ Ἀδάμ ἔστωντας καὶ νὰ εἶναι ἀδελφοὶ καὶ ἀδελφαί, ὅμως ἐσυζεύχθησαν καὶ δὲν ἔλλειψαν πολλὰ ἔθνη, διὰ νὰ μὴ λέγω ὅλα, εἰς τὰ ὅποια νὰ μὴ ἦτον οἱ τοιοῦτοι γάμοι θεμιτοί, ὡς παρὰ Ἰνδοῖς καὶ παρὰ τοῖς Ναβαταίοις "Αραβι, καθὼς ἴστορεῖ ὁ Στράβων εἰς τὸ 15' βιβλίον τῶν γεωγραφικῶν του, ὅπου καὶ γράφει, ὅτι θυγάτηρ τινὸς βασιλέως θαυμαστῆ τὸ κάλλος, ἔχουσα δεκαπέντε ἀδελφούς καὶ ἐρῶντας αὐτῆς, πάντες τὴν ἐμεταχειρίζοντο ἀδιαλείπτως, εἰσερχόμενος ὁ ἓνας μετὰ τὸν ἄλλον εἰς αὐτὴν καὶ παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις, ὅπου οἱ βασιλεῖς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶχον εἰς γυναῖκας τὰς ἀδελφάς των⁴⁸.

Τὸν αὐτὸν τρόπον διορίζονται ἀπὸ τοῦτον τὸν νόμον τὰ ἐπίλοιπα δίκαια τοῦ καθολικοῦ καὶ ἡ παιδογονία δὲν εἶναι ἀπλή, ἀλλὰ προσφέρεται εἰς ἀπειρον, καθὼς καὶ εἰς ἀπειρον ἀναφέρεται ἡ γέννησις. Τοντέστιν, ἔστωντας καὶ εἰς τὸν καθολικὸν νόμον νὰ εἶναι στοχασμὸς μόνων τῶν νιῶν, καθὼς βλέπομεν καὶ εἰς τὰ ἄλογα ζῶα, ὁ φυσικὸς λογικὸς νόμος μᾶς πείθει νὰ κρατοῦμεν ὡς παιδιά τοὺς παῖδας ἐκ παιδῶν εἰς ἀπειρον καὶ τοὺς γονεῖς τῶν γονέων ὡς γονεῖς εἰς ἀπειρον, ὅθεν ἡ εὐθεῖα γραμμὴ τῆς γε-

48. The Geography of Strabo, VII, 16. 4. 25, The Loeb Classical Library, Cambridge 1961, σ. 366.

νέσεως είναι τούτου τοῦ νόμου. Ἐκείνη τοῦτος ὁ νόμος διορίζει τὴν ἀνατροφήν τῶν παιδίων, προτείνοντάς τινι ὄχι μόνον εἰς τὴν ἀναγκαίαν τροφήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν καθήγησιν καὶ ὀρθὴν διδασκαλίαν τῶν ἡθῶν, ἐνοχοποιῶντας τοὺς γονεῖς νὰ συνηθίσωσι τὰ παιδιά εἰς ὅλα ἐκεῖνα ὅπου εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τὸ νὰ κατασταθῶσιν ἐντιμοὶ καὶ δίκαιοι ἄνθρωποι. Ὁμοίως τοῦτος ὁ νόμος διορίζει πρὸς τὸ λογικὸν τὰ ἐπιλοιπα δίκαια, θέλοντας νὰ
 16^ρ ζητῶμεν τὰ πρὸς σωτηρίαν, | νὰ ἀποκρούωμεν τὴν βίαν, νὰ ἀποφεύγωμεν τὰ δοκοῦντα βλαβερά, μὲ τὴν μετριότητα τῆς ἐμφύτου δικαιοπραγίας, ἔνευ δόλου καὶ ψεύδους, ἀλλὰ κατὰ τὸ μόνον ἀναγκαῖον, ὡς μᾶς διδάσκει ἡ συνειδήσις μας, ὅπου εἶναι ἡ ἐμφυτος καὶ φυσικὴ διδασκαλία τῆς λογικῆς δυνάμεως, ἡ ὀδηγοῦσα πρὸς τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν τὴν θέλησιν καὶ χαλινῶσα τὰς ἀτάκτους ἐπιθυμίας.

Ἐξω ἀπ' αὐτὰ τὰ φυσικὰ δίκαια, τὰ ὅποια εἶναι κοινὰ εἰς τὸν καθολικὸν λογικὸν νόμον τῆς φύσεως, εἶναι καὶ ἄλλα ἴδια τούτου, τὰ ὅποια ἀριθμοῦνται εἰς ἑπτὰ. Τὸ πρῶτον εἶναι Θεὸν σέβασθαι, ὅτι κατὰ τὸ φῶς τῆς φύσεως, κάθε ἄνθρωπος εἶναι χρεῖα, καὶ ἔχει ἐνοχὴν φυσικὴν νὰ γνωρίζῃ Θεὸν τιμὰ καὶ νὰ τὸν σέβεται ὅθεν ἡ ἀθεΐα εἶναι ἐναντία εἰς τὸν φυσικὸν λογικὸν νόμον, ὅπου λέγεται ἐθνικὸς πρῶτος καὶ διὰ τοῦτο ἂν καλὰ καὶ νὰ εὐρέθησαν ἄνθρωποι ἄθεοι καὶ τάχα θρησκεία ἄθεων, ὅμως δὲν εὐρέθη ἔθνος καὶ γένος ἀνθρώπων χωρὶς θεοσέβειαν. Τὸ δεύτερον προστάττει, ἀγαπᾶν τὴν πατρίδα. Τὸ τρίτον φιλεῖν τοὺς γονεῖς. Καὶ σημειῶσαι εἰς τούτους τοὺς τρεῖς νόμους τὴν τάξιν, ἡ ὅποια μᾶς σημαδεύει μίαν φυσικὴν ἀλήθειαν, ὅτι ἂν συντρέξωσι τούτα τὰ τρία, τὸ πρωτεῖον χρεωστεῖται εἰς τὸν Θεόν, μετὰ τὸν Θεὸν εἰς τὴν πατρίδα καὶ ὕστερα εἰς τοὺς γονεῖς ὅθεν ἂν ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος ἐμποδίζει τὴν θεοσέβειαν δὲν ἔχει ἐνοχὴν ὁ ἄνθρωπος νὰ τὴν φυλάττῃ, ἀλλὰ μάλιστα καὶ νὰ τὴν ἀποβάλλῃ. Τὸ ὅμοιον ἀκολουθεῖ καὶ εἰς τὴν ἀγάπην τῶν γονέων ὅθεν ἂν ἡ πατρὶς ἢ οἱ γονεῖς εἶναι ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ καὶ θεομάχοι, δὲν ἔχομεν ἐνοχὴν μήτε εἴμεθα κρατημένοι νὰ τοὺς ἀγαπῶμεν, ἀλλὰ ὅλον τὸ ἐναντίον, ἔχομεν | ἐνοχὴν νὰ
 16^ρ τοὺς μισοῦμεν. Οὕτω καὶ οἱ γονεῖς ἂν εἶναι ἐχθροὶ τῆς πατρίδος, γίνονται ἐχθροὶ καὶ εἰς τοῦ λόγον μας. Προέρχεται δὲ τοῦτο, ὅτι ἡ ἀγάπη κατὰ τὴν φύσιν τῆς ἔχει τάξιν, ἡ δὲ τάξις ἔχει βαθμούς, οἱ δὲ βαθμοὶ τῶν τάξεων ὅταν συνδράμωσι καὶ ἀκολουθήσωσι μὲ ἐναντιότητα, ὑποτάσσονται εἰς τὸ πρότερον καὶ κυριώτερον.

Τὰ ἐπιλοιπα ἀποτελέσματα εἶναι: Τὸ πρῶτον νὰ ἀποκρούῃ τινὰς (ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω) τὴν βίαν μὲ τὴν βίαν, πλὴν τοῦτο νὰ γίνεται μὲ τρόπον ἀνεπιλήπτου ἀσφαλείας, τουτέστι νὰ ἀποκρούωμεν τὴν βίαν εἰς τρόπον ὅπου νὰ εἶναι μόνον διαυθέντευσίς καὶ πρὸς σκοπὸν ἀσφαλείας, διὰ νὰ γένη δὲ νομίμως τούτη ἢ διαυθέντευσίς, ζητοῦνται πολλὰ ἀναγκαῖα. Πρῶτον, ὅτι νὰ ἐπικρέμαται καὶ νὰ ἐπίκειται ἡ βία καὶ ὄχι ὅτι ἔγινε καὶ ὕστε-

ρον ἀφ' οὗ ἔγινε, τόσον ὅτι τινὰς δὲν διαυθεντεύεται εἰς ἐκεῖνα ὅπου ἔπαθεν. Ὅθεν δὲν εἶναι πλέον ὁ σκοπὸς τούτου τοῦ δικαίου, ὅσον καὶ ὅτι νὰ ἀποκρούσῃ τινὰς τὸ κακὸν ἐκεῖνο ὅπου ἔπαθε, δὲν εἶναι ἀποκρούσις εἰς ἀσφάλειαν, ἀλλὰ ἐκδίκησις, ἡ ὅποια μὲ κάθε νόμον καὶ θεῖον καὶ πολιτικὸν καὶ φυσικὸν εἶναι ἀπυροσφύμενη εἰς τοὺς ιδιώτας, ὅπου δὲν ἔχουσιν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Δεύτερον, νὰ μὴ εἶναι ἄλλος τρόπος νὰ φύγῃ τινὰς τὸ ἐπικρεμάμενον κακὸν, παρὰ μὲ τὸ νὰ φέρῃ βίαν εἰς τὸν ἀντίπαλον καὶ ἐχθρόν· διότι ἂν δύναται τινὰς νὰ ἀποφύγῃ τὸ κακὸν, χωρὶς νὰ τὸ ἀποκρούσῃ μὲ βίαν, εἶναι κρατημένος νὰ μὴ τὸ ἀποκρούσῃ μὲ βίαν. Τρίτον, νὰ χυδαίνει, ὅταν ἔχη δίκαιον, νὰ ἀποκρούσῃ τὴν βίαν μὲ βίαν, νὰ κάμῃ ὅσον εἶναι ἀναγκαῖον διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὸ κακὸν. Χάριν λόγου, ἂν ἤμπορῇ νὰ ἀποφύγῃ τὸ κακὸν, ἀποκρούοντάς το μὲ τὸ νὰ κόψῃ μόνον τὸ χέρι τοῦ ἐχθροῦ, δὲν ἤμπορεῖ νὰ τὸν φονεύσῃ, | καὶ οὕτω καὶ εἰς ἄλλα. Ἐπορεύεται δὲ ἀνίσως καὶ ἕνας ἄρχοντας ἤμπορεῖ νὰ φύγῃ καὶ μὲ τὴν φυγὴν νὰ ἀποφύγῃ τὸ κακὸν, εἶναι κρατημένος νὰ μὴ βλάβῃ τὸν ἐχθρόν του πρὸς τὴν ἀσφάλειάν του ἀλλὰ νὰ φύγῃ σώζοντας τοῦ λόγου του μὲ τὴν φυγὴν; Οἱ νομικοὶ μερίζονται εἰς τοῦτο τὸ ζήτημα καὶ δὲν συμφωνοῦσιν ὅθεν ἄλλοι μὲν λέγουσι, πῶς ὅταν ἡ φυγὴ εἶναι ἄτιμος, δὲν εἶναι κρατημένος νὰ φύγῃ καὶ ἤμπορεῖ νὰ ἀποκρούσῃ τὸ κακὸν μὲ βίαν, διότι ἡ τιμὴ κατὰ τοὺς νόμους καὶ τὴν ὑπόληψιν τῶν ἀνθρώπων ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ζωὴν ὅθεν καθὼς διὰ νὰ μὴ γένη ἄψυχος, ἤμπορεῖ νὰ ἀντισταθῇ μὲ βίαν, οὕτω καὶ διὰ νὰ μὴ γένη καὶ ἄτιμος. Ἄλλοι δὲ λέγουσι πῶς καὶ ὅταν ἡ φυγὴ εἶναι ἄτιμος, τυχαίνει ὅποιος δύναται νὰ ἀποφύγῃ τὸ κακὸν μὲ τὴν φυγὴν, νὰ φύγῃ καὶ ἁμαρτάνει ἐναντίον εἰς τὸν νόμον τοῦτον, ἂν ἀποκρούσῃ τὸ κακὸν μὲ βίαν. Καὶ τούτη ἡ γνώμη εἶναι ἡ δοκιμωτέρα καὶ ἡ ἀσφαλεστέρα, ὅτι καὶ οἱ νόμοι δὲν λέγουσιν ἰσότιμον καὶ ἰσοῦρόπον μὲ τὴν ζωὴν τὴν ἀτιμίαν, παρὰ ὅταν δίδεται ἀπὸ τὸ κοινὸν καὶ ἡ ὑπόληψις τῶν ἀνθρώπων εἶναι σφαλερὰ.

Τέταρτον, τυχαίνει νὰ εἶναι τὸ ἐπικρεμάμενον κακὸν μέγαλον καὶ νὰ ἐπικρέμαται εἰς τὸ κορμί του ἢ τῶν πλησιωτάτων του συγγενῶν, δηλαδὴ γονέων, παιδίων, γυναικός, ἀδελφῶν καὶ ὄχι περαιτέρω καὶ νὰ γένη ἡ ἀποκρούσις τούτη μὲ ἴσα ἄρματα ἂν εἶναι δυνατόν. Ὅταν λοιπὸν ἡ ἀποκρούσις ἔχη ταύτας τὰς περιστάσεις καὶ διαθέσεις, τότε λέγεται πῶς γίνεται μὲ διοίκησιν ἀνεπιλήπτου ἀσφαλείας καὶ εἶναι δίκαιον φυσικὸν λογικὸν, τὸ ὅποσον κάμνει νὰ μὴ εἶναι ἁμάρτημα κἀνένα ὁ φόνος αὐτοῦ τοῦ ἐχθροῦ, ὅποτε καὶ ὅπου γένη καὶ ἀπὸ ὅποιον γένη. Ὅθεν μήτε τινὰς κανόνας μήτε κἀμία συνθήκη ἰερὰ δὲν δύναται νὰ διατάξῃ τὸ ἐναντίον, διότι ἤθελεν εἶσθαι ἄνομος | καὶ ἄδικος, παίρνοντας καὶ σηκώνοντας τὸ φυσικὸν δίκαιον, ὅπου ἔδωκεν ἡ φύσις καὶ ἐτύπωσεν εἰς τὰς καρδίας μας, νὰ διαυθεντεύωμεν ἀνεπιλήπτως καὶ ἀπροκοιματίστως τὸν ἑμαυτὸν μας.
 17^ρ

Είναι και άλλα τρία αποτελέσματα η έντολαί τούτου τοῦ νόμου, δηλαδή καλῶς ζῆν και σεμνῶς, μηδένα βλάπτειν, ἀποδοῦναι ἐκάστῳ τὰ ἑαυτοῦ. Τούτων τῶν ἐντολῶν ἡ πρώτη μᾶς προστάττει ὅλαις ταῖς ἀρεταῖς, ὁποῦ λέγονται πρὸς ἡμᾶς, ἤγουν ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν ὀρθότητα τῶν ἐδικῶν μας ἠθῶν, τοντέστι τὴν σωφροσύνην, τὴν ἐγκράτειαν, τὴν εὐταξίαν και τὰς λοιπὰς ἠθικὰς ἀρετάς, τὰς ὁποῖας λεπτομερῶς διδάσκουσι και ἐρμηνεύουσι οἱ ἠθικὸι διδάσκαλοι. Ἡ δευτέρα μᾶς προστάττει ὅλαις τὰς ἀρετάς, ὁποῦ ἀναφέρονται και ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὸν πλησίον, δηλαδή τὴν προφύτητα, τὸ ἔλεος, τὴν πρόνοιαν, τὴν φρόνησιν, τὴν ὀργὴν και τὰ ἐπιλοιπα ὁποῦ ἐξηγοῦσιν οἱ θεολόγοι και οἱ φιλόσοφοι ὡσαύτως εἰς τὰ ἠθικὰ. Ἡ τρίτη νομοθετεῖ τὴν καθόλου δικαιοσύνην, τὴν ὅσον τὴν δημοτικὴν, ὁποῦ γίνεται εἰς τὰ κριτήρια, ὅσον τὴν ἰδιωτικὴν, ὁποῦ γίνεται ἔξω τῶν κριτηρίων. Τὴν ὅσον τὴν συναλλακτικὴν, ὁποῦ χωρὶς στοχασμὸν περιστάσεων και προσώπων ἀφορᾷ εἰς τὸ νὰ δώσῃ καθενὸς ἐκεῖνο ὁποῦ εἶναι ἐδικόν του και ἐνεργεῖ ὡσὰν τυφλῆ, μὴ διακρίνας τὸν ἀμαρτωλὸν ἀπὸ τὸν δίκαιον, τὸν καλὸν ἀπὸ τὸν κακόν, τὸν εὐγενῆ ἀπὸ τὸν ἀγενῆ, τὸν ἀρχοντα ἀπὸ τὸν ὑποταγμένον, οὐδὲ τὸν ἕνα τὸπον ἀπὸ τὸν ἄλλον ἢ τὸν καιρόν, ὅσον και τὴν διανεμητικὴν, ὁποῦ μὲ στοχασμὸν τῶν περιστάσεων και προσώπων, διαμερίζει τὰ βραβεῖα και τὰς τιμωρίας, δίδοντας πλέον τιμὴν διὰ τὸ αὐτὸ καλὸν ἔργον εἰς τὸν εὐγενῆ παρὰ εἰς τὸν ἰδιώτην και ὀλιγώτερον ποινὴν εἰς τὸν ἀγενῆ, παρὰ εἰς τὸν ἀγενῆ διὰ τὸ αὐτὸ ἀμαρτήματα και μετρῶντας τὰς | περιστάσεις τοῦ τόπου και τοῦ καιροῦ και ἄλλων διὰ νὰ μετρήσῃ τὸ καλὸν και τὸ κακόν.

18^F

Εἶπαμεν τὰ ἀναγκαῖα εἰς ἐξήγησιν τοῦ φυσικοῦ λογικοῦ νόμου και ἔθνικοῦ πρώτου. Τώρα σημειώνομεν και τὰ περὶ τὸν φυσικὸν νόμον και κατ' ἐξοχὴν ἔθνικόν ἢ και δευτέρον. Τὸν ἀνωθεν νόμον ὠρισεν ὁ α' β' γ' νόμος τοῦ α' τίτλου τοῦ α' βιβλίου τῶν Διγέστων⁴⁹ και ὁ ε' παράγραφος τοῦ β' βιβλίου τῶν Ἰνστιτούτων⁵⁰. Τὸν δὲ ἔθνικόν τοῦτον ὁ ζ' παράγραφος τοῦ αὐτοῦ τίτλου και βιβλίου τῶν Ἰνστιτούτων⁵¹, νὰ εἶναι ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ἡ φυσικὴ ἐπιείκεια τῶν ἀνθρώπων διὰ τὰς χρεῖας μὲ κοινήν ὁμόνοιαν διέταξε· διότι βλέποντες οἱ ἄνθρωποι, πὼς χωρὶς κοινωνίαν και συναστροφὴν δὲν δύνανται νὰ εὐτυχήσωσιν εἰς τοῦτον τὸν κόσμον, ἐκαταπίεσθησαν εἰς τὴν παρακίνησιν τῆς φύσεως, ὁποῦ τοὺς ἐπαρώτρυνεν εἰς τούτην τὴν κοινωνίαν, οἱ ὁποῖοι ζῶντες ἕως τότε ὡς θηρία, ἀρχισαν νὰ συνασπαστρέφονται, νὰ οἰκοδομοῦσι πόλεις, νὰ καταστήνουσι κοινότητος και ἀφήσαντες τὸ ἔθος, ὁποῦ ἔκαμνε πάντα τὰ ἀκίνητα κοινὰ (λέγω τὰ

49. Ὁ τίτλος αὐτὸς ἐπιγράφεται «Περὶ δικαιοσύνης και δικαίου».

50. Ὁ τίτλος αὐτὸς ἐπιγράφεται «Περὶ χρήσεως και οὐκίσεως».

51. «Περὶ δωρεῶν».

ἀκίνητα, ὅτι τὰ κινητὰ κτήματα δὲν ἦτον ποτὲ κοινὰ), ἀρχισαν νὰ κωριεύουσι καθένας ἀπὸ κἀνένα πράγμα και εὐρέθη και ἐφάνη εἰς τὸ μέσον τὸ ἐδικόν μου και τὸ ἐδικόν σου, λόγια ὁποῦ πρώτα δὲν ἦτον ἀκουσμένα. Βλέποντες ὁμως, ὅτι χωρὶς νόμον εἶναι ἀδύνατον νὰ διαμεῖνῃ κοινὸν και κοινωνία ἀνθρώπων, συνήλθον ὅλοι, ἤγουν πάντα τὰ ἔθνη, μὲ παρακίνησιν τῆς λογικῆς φύσεως και ἔλαβον συμφωνίαν εἰς κάποια πράγματα, τὰ ὁποῖα κατὰ πάντα τρόπον ἦτον ἀναγκαῖα εἰς τὴν διαφύλαξιν και τὴν εὐδαιμονίαν τῶν κοινῶν. Ἐσυμφώνησαν δὲ εἰς τρία· εἰς τὸ δίκαιον τοῦ πολέμου, εἰς τὴν εὐλάβειαν τῶν πρέσβειων και εἰς τὴν πιστότητα και ἐν τοῖς λόγοις και ἐν ταῖς ὑποσχέσεσι και συνθήκαις.

18^V

| Τὸ πρώτων λοιπὸν δίκαιον τούτου τοῦ ἔθνικοῦ νόμου εἶναι τὸ δίκαιον τοῦ πολέμου, διωρισμένον ἀπὸ τὴν φυσικὴν παρακίνησιν, εἰς διαυθέντευσιν τῶν κοινῶν, διότι καθὼς ἡ φύσις μᾶς παρακινᾷ, νὰ διαυθεντεύομεν τοῦ λόγον μας, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, οὕτω μᾶς παρακινᾷ νὰ διευθεντεύομεν τὰ πράγματα τοῦ κοινῶν και αὐτὸ τὸ κοινὸν ἀπὸ ταῖς ἀδικίαις και εἰσβολαῖς και τὰ ἐπιχειρήματα τῶν κακῶν ἀνθρώπων. Ὅθεν ἐπροχώρησε τὸ δίκαιον τοῦ πολέμου· τούτος ἔχει διὰ σκοπὸν τὴν εἰρήνην και τὴν ἀσφάλειαν και διὰ τοῦτο εἶναι μέσον και εἰς τὰ δύο. Ἐκ τούτου ἐπεταῖ ὅτι δὲν εἶναι θεμιτὸς ὁ πόλεμος κατὰ ἄλλους τρόπους, παρὰ διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν τούτους τοὺς σκοπούς, τὸ ὁποῖον πράγμα τυχαίνει νὰ τὸ σημειώσωμεν οἱ βασιλεῖς, οἱ πρόγινιπες, οἱ ἠγεμόνες, οἱ αὐτεξούσιοι και αἱ πολιτεῖαι αἱ ἐλεύθεραι, διὰ νὰ μὴ εἶναι τὴν ὅσον εὐκολοὶ εἰς τοὺς πολέμους. Ἐκ τοῦ δικαίου τούτου ἀκολουθεῖ ἕνα ἄλλο δίκαιον, τουτέστι τῆς δουλείας, διότι ἔστωντας και νὰ εἶναι θεμιτὸν κατὰ τὸ δίκαιον τοῦ πολέμου, νὰ φωνεῖ ὁ πολεμῶν ἔννομα τὸν ἐχθρὸν ὁποῦ νικήσῃ και ὑποτάξῃ, διὰ νὰ μὴ γίνωνται τόσοι φόνοι, ἐδόθη θέλημα ἀπὸ τὰ ἔθνη, προηγουμένου τοῦ φυσικοῦ φωτός, νὰ ζωρηθοῦσιν οἱ νικημένοι και διὰ νὰ γένη τὸ καλὸν τοῦτο και φιλόφρονον, ἐδόθη θέλημα εἰς ἐκεῖνον ὁποῦ ζωρησῇ τινα, νὰ τὸν ἔχη δοῦλον του, ὁποῦ παρακινούμενος ἀπὸ τὸ κέρδος, νὰ παύσῃ ἀπὸ τὸν φόνον. Ἐκ τοῦ δικαίου δὲ τῆς δουλείας, προέρχεται και τρίτον δίκαιον τῆς ἀπελευθερίας, τὸ ὁποῖον δίδει ἐξουσίαν εἰς ἐκεῖνον ὁποῦ ἔχει δοῦλον, νὰ τὸν ἐλευθερώῃ ἢ λαμβάνοντας λύτρα ἢ δωρεάν, καθὼς τοῦ ἀρέσει.

Τὸ δευτέρον δίκαιον εἶναι ἡ εὐλάβεια και ἀσφάλεια τῶν πρέσβειων, διότι τοῦτοι κατὰ πάντα τρόπον διόλον εἶναι ἱεροὶ και ἅγιοι και κἀνεὶς δὲν ἔμπορεῖ νὰ τοὺς βλάψῃ, ἔστωντας και νὰ εἶναι τοῦτο ἐναντίον εἰς τὸν φυσικὸν ἔθνη|κὸν νόμον. Λέγω, ὅταν εἶναι μόνον πρέσβεις και ὄχι ὅταν εἰς τὴν πρεσβείαν σμίγουσιν ἄλλο κἀνένα πράγμα ἐπικίνδυνον εἰς τὴν πολιτείαν, ὡς οἱ ἐρχόμενοι ὡς πρέσβεις, ὄντες δὲ και κατάσκοποι, διότι τότε δὲν ἔχουσι τοῦτο τὸ δίκαιον.

19^F

Τὸ τρίτον δίκαιον εἶναι τῆς πιστότητος, τὸ ὁποῖον καθ' ὅσον προσ-

τάττει τὴν πιστότητα ἐν τοῖς λόγοις καὶ θέλει νὰ ἀρμόζουσι καὶ νὰ συμφωνοῦσιν εἰς ἐκεῖνο ὁποῦ ἔχομεν εἰς τὸν νοῦν μας καὶ τὴν καρδίαν μας, προσήκει εἰς τὸν φυσικὸν λογικὸν νόμον, ὁποῦ προστάττει τὴν ἀλήθειαν, καθ' ὃ δὲ προσήκει εἰς τὰς ὑποσχέσεις καὶ συνθήκας, εἶναι τούτου τοῦ νόμου, ὅθεν ἡ συνθήκαις ὄλαις ἔξω τεσσάρων, εἶναι τούτου τοῦ νόμου. Λέγω ἔξω τεσσάρων, ὅτι ἡ ἐπερώτησις, ἡ ἐμφύτευσις, ἡ νυμφικὴ μεγαλοδωρία καὶ ἡ διὰ γραμμάτων ἐνοχὴ, εἶναι συνθήκαι διατεταγμένοι ἀπὸ τὸν πολιτικὸν νόμον. Περὶ τούτων ὁποῦ τώρα εἶπομεν, ἰδὲ τὸν γ' καὶ δ' καὶ ε' νόμον τοῦ α' τίτλου τοῦ α' βιβλίου τῶν Διγέστων καὶ τὸν ζ' παράγραφον τοῦ β' τίτλου τοῦ α' βιβλίου τῶν Ἰνστιτούτων⁵².

Εἶναι τώρα καιρὸς νὰ περάσωμεν εἰς τὸ τρίτον εἶδος τοῦ νόμου, λέγω εἰς τὸν θετικὸν νόμον ὁποῦ λέγεται ἀνθρώπινος. Ἔχει λοιπὸν καὶ τοῦτος τρεῖς τάξεις καὶ διαιρεῖται εἰς τρεῖς νόμους, ἱερὸν, λαϊκὸν καὶ προνόμιον. Ὁ ἱερὸς, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοὺς ἱεροὺς κανόνας ὡς ἐμφανεστερόν του μέρος λέγεται κατ' ἐξοχὴν κανονικός, ἔχει καὶ αὐτὸς τρεῖς μέρη, νόμον ἀποστολικὸν, κανονικὸν καὶ γνωμολογικόν. Ὁ ἀποστολικὸς εἶναι εἰς τὰς ἐπιστολάς τῶν Ἀποστόλων καὶ μάλιστα τοῦ Παύλου καὶ εἰς τοὺς ἀναμφιβόλους κανόνας τῶν αὐτῶν εἶπον δὲ ἀναμφιβόλους, διότι ἂν ἐσυνετάχθησαν ὄλοι ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους, εἶναι εἰς ἀμφιβολίαν ἀπὸ τοὺς πλεόν σοφοὺς καὶ γραμματισμένους. Ὅθεν ἀπὸ αὐτοὺς ἀπλῶς ὄλοι τοῦτοι | οἱ κανόνες δὲν νομίζονται νὰ προσήκουσιν εἰς τὸν ἀποστολικὸν νόμον, ὁποῦ μόνον εὐρίσκειται ὡς εἶπαμεν εἰς τὰς ἐπιστολάς, ἐπειδὴ καθ' ὃ ἐκεῖ οἱ Ἀπόστολοι προστάττονται καὶ διατάττονται πολλὰ ὡς ἄνθρωποι καὶ ἄρχοντες τῆς ἐκκλησίας καὶ ὄχι ὡς κήρυκες τοῦ εὐαγγελικοῦ θείου νόμου. Χάρῃ λόγου, ὁ Ἀπόστολος κωλύει νὰ μὴ χειροτονεῖται ὁ δίγαμος⁵³ καὶ τὸ αὐτὸ νομοθετεῖ καὶ περὶ τοῦ νεοφύτου⁵⁴, ὁ αὐτὸς διατάττει τὸν ἀφορισμὸν καὶ ὁμοίως ὁ θεολόγος Ἰωάννης. Τοῦτοι οἱ νόμοι καὶ ἄλλοι ὅμοιοι λέγονται ἀποστολικοὶ καὶ εἶναι θετικοὶ ἀνθρώπινος ὄχι θεῖοι, οὔτε φυσικοί· ὅθεν δὲν ἔχουσι καὶ τὰ ἰδιώματα τοῦ φυσικοῦ καὶ θείου νόμου, ἀλλὰ ἔχουσι ἄλλα, περὶ ὧν θέλομεν εἰπεῖ ὅταν ἐξηγήσωμεν τὸ παρὸν εἶδος τοῦ θετικοῦ καὶ ἀνθρωπίνου νόμου.

Τούτου ἡ δευτέρα τάξις, ὁ κατ' ἐξοχὴν λεγόμενος κανονικός νόμος, στέκει εἰς τοὺς κανόνας ὁποῦ ἔγνωαν ἢ εἰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους ἢ εἰς τὰς τοπικὰς, λαμβάνοντας τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τὴν ἀποστολικὴν σύνοδον τῶν Ἱεροσολύμων, τῆς ὁποίας οἱ κανόνες καὶ αἱ ἐντολαὶ δὲν εἶναι ἀποστολι-

52. Στις παραπάνω παραπομπές περιγράφονται τὰ περὶ φυσικοῦ, ἀνθρωπίνου καὶ ἀστικοῦ δικαίου.

53. Κανόνες Ἀποστόλου 17. ΑΓΑΠΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ καὶ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, Πηδάλιον, σ. 18.

54. Στὸ χφ. Νεόφυτος. Πρόκειται ὅμως γιὰ τὴ λέξη νεόφυτος: ὁ νεωστὶ γενόμενος Χριστιανός. Τιμ. Α' 3.6.

κὸς νόμος, ὅτι δὲν ἐνομοθετήθη ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους μόνον, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν σύναξιν τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερέων καὶ ἀρχιερέων· ὅθεν εἰς τὴν συνοδικὴν ἐπιστολὴν δὲν ἐπιγράφονται μόνον καὶ μοναχοὶ οἱ Ἀπόστολοι, ἀλλὰ οὕτως: οἱ ἀπόστολοι καὶ πρεσβύτεροι καὶ ἀδελφοί. Ἐκ τούτου συμπεραίνεται, ὅτι ὄλοι οἱ κανόνες τῶν συνόδων εἶναι κανονικοὶ νόμοι, τόσον οἱ τῶν οἰκουμενικῶν ὅσον καὶ οἱ τῶν τοπικῶν, ἀλλὰ μὲ διαφορὰν· οἱ γὰρ τῶν οἰκουμενικῶν, εἶναι νόμος κοινὸς τῆς ἐκκλησίας παντοῦ, οἱ δὲ τῶν τοπικῶν εἶναι νόμοι τῶν μερικῶν ἐκκλησιῶν ὁποῦ τοὺς ἔκαμαν ἤγγον εἶναι νόμοι ἐγχώριοι καὶ ὄχι καθολικοί, ἐνοχοποιούντες μόνον τοὺς ὑποτεταγμένους ἐκείνης τῆς ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας ἡ σύνοδος τοὺς ἐκατέστησεν, ὡς θέλομεν εἰπεῖ σαφέστερον κατωτέρω. Καὶ τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἂν τοὺς κανόνας τῶν τοπικῶν | δὲν τοὺς ἐδέχθη ἢ καθόλου ἐκκλησία, διότι ἂν τοὺς ἐδέχθη ἢ ἔργω ἢ συνηθείᾳ ἢ χρήσει καὶ οἱ κανόνες τῶν τοπικῶν γίνονται κοινὸς νόμος τῆς ἐκκλησίας. Οὕτως ἐσυνέβη εἰς τοὺς κανόνας τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ, τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ, τῆς ἐν Ἀφρικῇ καὶ ἄλλων, τοὺς ὁποίους μὲ τὸ νὰ τοὺς ἐδέχθη ἢ ἀπανταχοῦ ἐκκλησία, εἶναι νόμος κανονικός κοινὸς καὶ ἐνοχοποιῶσιν ὄλους τοὺς χριστιανούς. Καὶ κατὰ τοῦτο μάλιστα διαφέρει ὁ κανονικός νόμος ἀπὸ τὸν ἀποστολικόν, ὅτι τοῦτος εἶναι κοινὸς κατὰ πάντα, ὁ δὲ κανονικός ἢμπορεῖ νὰ εἶναι καὶ κοινὸς καὶ ἐγχώριος.

Ἡ τρίτη τάξις τοῦ ἱεροῦ θετικοῦ ἀνθρωπίνου νόμου εἶναι ὁ γνωμολογικός, ὁ ὁποῖος στέκει πρῶτος εἰς τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις τῶν μεγάλων πατριαρχῶν, εἰς τὰς ὑποσημειώσεις αὐτῶν, εἰς τὰ κοινὰ ἐντάλματα καὶ κοινὰ κρίσεις τῶν αὐτῶν πατριαρχῶν, οἱ ὁποῖοι ἂν καλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν μας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν γίνονται χωρὶς σύνοδον, ἤτοι σύναξιν ἱερέων καὶ ἀρχιερέων πρὸς ψήφον συμβουλῆς καὶ ὄχι ἀπλῶς ἀποφάσεως καὶ μάλιστα κοινῆς καὶ καθολικῆς, πλὴν ἢμποροῦν νὰ γένουν καὶ χωρὶς σύνοδον ἀρχιερέων, μὲ μόνην ἀπλὴν συνέλευσιν τῶν εὐρισκομένων κληρικῶν ἐν τῇ ἱερᾷ ἀσλῇ εἰς συμβούλιον. Καὶ διὰ τοῦτο αὐτὰ ὁποῦ ἐνταῦθα ἀριθμήσαμεν δὲν εἶναι κανόνες, ἀλλὰ γνώμαι, ἀποφάσεις, ἐντάλματα καὶ σημειώσεις, τὰ ὁποῖα ὄλα ἔχουσι ἰσχὴν ἱεροῦ νόμου καθὼς καὶ αἱ γνώμαι τῶν ἁγίων πατέρων ἢ οἱ κανόνες αὐτῶν, ὡς τοὺς ὀνομάζουσιν. Τοῦτοι ἀπὸ λόγου τους δὲν εἶναι νόμοι καὶ κανόνες, καθ' ὃ ὁ κανὼν ἐδῶ λαμβάνεται εἰς σημασίαν νόμου ἐνοχοποιούντος· εἶναι δὲ κανόνες καθ' ὃ ὁ κανὼν λαμβάνεται ὡς νοθεσία καὶ ἀξίωμα, πείθοντας εἰς κἀνένα ἔργον· ἔχουσι δὲ ἰσχὴν νόμου ὅταν τοὺς δεχθῇ ἢ ἐκκλησία εἰς ἰσχὴν νόμου, ἔαν κοινῶς, κοινοί, ἔαν μερικῶς, ἐγχώριοι. Εἰς τοῦτον τὸν τρόπον εἶναι οἱ λεγόμενοι κανόνες Βασιλείου | τοῦ Μεγάλου⁵⁵ καὶ ἄλλων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ λόγου τους δὲν εἶναι

55. Οἱ κανόνες τοῦ Μεγάλου Βασιλείου περιλαμβάνονται στὸ ΑΓΑΠΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ καὶ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, Πηδάλιον, σ. 585-651.

νόμοι, διότι ποῖος ἔκαμε νομοθέτας τῆς ἐκκλησίας τούτους τοὺς ἀγίους; Ἡ τίς τοὺς ἔδωκεν ἐξουσίαν νὰ ἐνοχοποιήσουν τὴν ἐκκλησίαν; Ἐχουσι δμως ἰσχὺν νόμον τώρα, ἐπειδὴ καὶ τοὺς ἐδέχθη ἡ ἐκκλησία καὶ μὲ τοῦτο αὐτὴ ἡ ἐκκλησία καὶ ὄχι οἱ ἄγιοι πατέρες τοὺς ἔκαμε νόμους. Εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν ἀναφέρονται καὶ τὰ τυπικὰ διαφόρων ἐκκλησιῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐορταστικοὶ θετικοὶ ἱεροὶ νόμοι, ἐνοχοποιούντες τοὺς κληρικούς εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀκολουθιῶν ὅπου διατάττουσιν ἂν κοινῶς κοινοί, ἂν μερικῶς ἐγγῶριοι.

Ὁ λαϊκὸς νόμος, ὁ ὁποῖος καὶ κυρίως λέγεται πολιτικός, καθόσον τὸ πολιτικὸν διαφέρει τοῦ ἱεροῦ καὶ κανονικοῦ, ἔχει ὑποκάτω του πολλὰ εἶδη, τὰ ὁποῖα διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν, τυχαίνει νὰ διαιρέσωμεν τὸν πολιτικὸν νόμον εἰς κοινὸν καὶ ἐγγῶριον, διότι καθὼς ὁ κανονικὸς εἶναι ἄλλος κοινὸς καὶ ἄλλος μερικὸς, οὕτω καὶ ὁ πολιτικὸς ἄλλος εἶναι κοινὸς καὶ ἄλλος ἐγγῶριος. Διὰ νὰ σαφημισθῇ δὲ καὶ νὰ γροικηθῇ ἐκ θεμελίου τὸ πρῶγμα, πρέπει νὰ εἶναι γνωστὸν καὶ ὁμολογούμενον (χωρὶς νὰ ὁμιλοῦμεν περὶ τῶν νόμων τῶν βαρβάρων, περὶ τῶν ὁποίων δὲν ἤξεύρομεν τίποτα βέβαιον) ὅτι ὁ νόμος ἀπ' ἀρχῆς ἦτον πάντα ἐγγῶριος. Οἱ πρῶτοι γνωστοὶ νόμοι ἐστάθησαν τῶν Ἑλλήνων, κοντὰ εἰς τοὺς ὁποίους κάθε πόλις εἶχε τοὺς ἰδίους τῆς νόμους. Διὰ τοῦτο ὁ νομικὸς Θεόφιλος εἰς τὸν ε' παράγραφον τοῦ β' τίτλου, τοῦ α' βιβλίου τῶν Ἰνστιτούτων⁵⁶ καὶ ὁ νομικὸς Γάιος⁵⁷ εἰς τὸν θ' νόμον τοῦ α' βιβλίου τῶν Διγέσεων⁵⁸, διορίζοντες τὸν νόμον λέγουσι: Νόμος ἐστὶν ὁ ἐκάστη πόλις ἢ ἕκαστος λαὸς ἐαντῆ ἢ ἐαντῶ διέταξεν. Ὅθεν, ἄλλος ἦτον ὁ νόμος τῶν Ἀθηναίων, ἄλλος τῶν Θηβαίων, ἄλλος τῶν Λακεδαιμονίων καὶ οὕτω περὶ τῶν ἐπιλοίπων ἠκολούθησε δὲ τοῦτο, ἐπειδὴ καὶ ἡ Ἑλλάς ἦτον πάντοτε | διαμερισμένη, μήτε ὑποτάχθη ποτὲ εἰς μίαν πολιτείαν μήτε ἦτον ἕνας νόμος νὰ ἐνοχοποιῇ ὅλους τοὺς Ἕλληνας. Ἐκεῖνο ὅπου δὲν ἐσυνέβη εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐγίνη εἰς τὴν Ἰταλίαν μὲ τὰ ἄρματα τῶν Ῥωμαίων. Τοῦτοι καταδαμάσαντες τὸν κόσμον καὶ ὑποτάξαντες πολλὰ καὶ διάφορα γένη καὶ ἔθνη, ἔβαλαν εἰς αὐτὰ τὸν νόμον τους καὶ ὁ νόμος ἐκεῖνος, ὅπου καὶ αὐτὸς ἀπ' ἀρχῆς ἦτον ἐγγῶριος μόνης τῆς Ῥώμης, ἐγινε κοινὸς εἰς τὸν κόσμον ὅθεν μόνος ὁ τῶν Ῥωμαίων νόμος εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὁ κοινὸς καὶ δταν λέγωμέν τι περὶ τοῦ κοινοῦ νόμου, χωρὶς προσθήκην, ἐννοεῖται πάντοτε ὁ Ῥωμαϊκός. Τοῦτο δὲν κάμνει νὰ μὴ εἶναι καὶ ἄλλοι κοινοὶ νόμοι, ὡς εἶναι οἱ τῶν μεγάλων βασι-

217

56. Τὸ συγκεκριμένο χωρίο ἀναφέρεται στὸ δόγμα τῆς συγκλήτου.

57. Γάιος (Gaius), Ῥωμαῖος νομικὸς τῆς κλασσικῆς περιόδου, συγγραφέας πολλῶν νομικῶν ἔργων ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχουν σωθεῖ οἱ «Εἰσηγήσεις» ποὺ γράφτηκαν γύρω στὸ 161 μ.Χ. καὶ ἀποτελεσαν τὴ βάση τῶν Εἰσηγήσεων τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

58. «Γάιος: Πάντες οἱ λαοὶ ὑπὸ νόμων καὶ ἐθίμων διοικούμενοι μεταχειρίζονται ἐν μέρει μὲν ἴδιον ἑαυτῶν δίκαιον, ἐν μέρει δὲ κοινὸν πάντων τῶν ἀνθρώπων» (Δ. 1.1.9).

λειῶν, ὅπου ἔχουσι ὑποτεταγμένας καὶ πόλεις καὶ ἐπαρχίας καὶ ἄλλα βασιλεία καὶ ἔθνη. Τοῦτοι οἱ νόμοι εἶναι καὶ αὐτοὶ κοινοί, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης. Χάρων λόγον, νόμος κοινὸς τῶν Ἰσπανῶν, τῶν Γάλλων, τῶν Νέμτζων, τῶν Μοσχόβων καὶ τῶν ἄλλων βασιλειῶν δὲν εἶναι δμως νόμοι κοινοὶ ἀπλῶς, ἀλλὰ ἂν τοὺς στοχασθῆς μὲ ἀναφορὰν εἰς τὸν νόμον τῶν Ῥωμαίων, εἶναι ὡς ἐγγῶριοι, ἂν καλὰ καὶ κοινὸς κατὰ τὴν ἀναφορὰν πρὸς τὰς ὑποτεταγμένας πόλεις.

Εἶναι δὲ ἴδιον τοῦ κοινοῦ νόμου, καὶ ἀπλῶς καὶ μετὰ προσθήκης, νὰ ἐνοχοποιῇ ὅλους ὅπου δὲν ἰσχύει ἢ δὲν εἶναι ἢ δὲν διατάττει ὁ ἐγγῶριος, ὅτι ὅπου εἶναι ἐγγῶριος καὶ ὅπου διατάττει νικᾷ τὸν κοινὸν νόμον. Ἀκόμη ὁ κοινὸς ἐξηγᾷ τὰς ἀπορίας καὶ ἀμφιβολίας τοῦ ἐγγῶριου. Καὶ σημειῶσαι, ὅτι ἔστωντας καὶ νὰ εἶναι ὁ κοινὸς τῶν Ῥωμαίων ἀπλῶς καὶ καθολικὸς καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους κοινὸς νόμους τῶν χριστιανικῶν βασιλειῶν, τοὺς ἐξηγᾷ καὶ ἐκεῖνους ὡς ἐγγῶριους καὶ τοὺς ἀναπληρώνει ὅπου εἶναι ἐνδεεῖς, καθὼς καὶ ὁ ἐγγῶριος διασαφεῖ καὶ ἐξηγᾷ τὸν κοινὸν νόμον, ὅπου αὐτός, ἤγουν ὁ ἐγγῶριος, ἰσχύει. Εἶδαμεν τί εἶναι κοινὸς νόμος ἄς ἰδοῦμεν τί εἶναι καὶ ὁ ἐγγῶριος.

217

Χρεία εἶναι νὰ ἤξεύρης, ὅτι ὁ ἐγγῶριος λέγεται ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους μονικιπάλις καὶ τοῦτο διὰ τούτην τὴν αἰτίαν. Οἱ Ῥωμαῖοι δταν ἐνικοῦσαν καὶ ἐκαταδάμαζαν κἄμیان πόλιν, ἔκαμναν ἀπὸ τούτα τὰ δύο τὸ ἕνα, ἢ τὴν αἰχμαλώτεναν ἢ τὴν ἄφηναν ἐλευθέραν. Ἄν τὴν ἔκαμναν αἰχμάλωτον, δὲν τῆς ἄφηναν νόμους μήτε κοινὸς μήτε ἰδιωτικούς, ὅτι ὁ αἰχμάλωτος δὲν ὑπόκειται εἰς νόμον, ἀλλὰ εἰς δεσποτικὴν ἐξουσίαν, καθὼς τὰ ἄλογα ζῶα, εἰς τὰ ὁποῖα καθομοιοῦται ἀπὸ τοὺς νόμους, ὅπου δὲν κάμνουσι διαφορὰν ἀνάμεσον εἰς ἀνδράποδον καὶ τετράποδον. Ἄν δὲ ἄφηναν ἐλευθέραν τὴν νικημένην πόλιν, τὴν ἄφηναν εἰς δύο τρόπους, ἢ πέμποντας ἀποίκους ἢ μὴ πέμποντας. Ὅταν ἐπεμπον ἀποίκους καὶ ἔκαμναν τὴν πόλιν ἢ χώραν ἀποικίαν Ῥωμαίων ἢ ἐξόριζον ὅλους τοὺς πολίτας ἐκεῖνους καὶ ἐγέμιζον τὴν πόλιν ἀπὸ μόνον Ῥωμαίους ἢ ἄφηναν τοὺς πολίτας καὶ σιμὰ εἰς ἐκεῖνους ἐπρόσθετον καὶ Ῥωμαίους ἀποίκους. Ὅταν, λοιπόν, ἢ πόλις ἐκεῖνη ἐγίνετον ἀποικία κατὰ τούτους τοὺς δύο τρόπους, δὲν εἶχεν ἄλλον νόμον, παρὰ τὸν κοινὸν καὶ ἠφανίζοντο οἱ πρότερον νόμοι τῆς ὄλοι. Ἄντις δὲ καὶ τὴν ἄφηναν ἐλευθέραν, χωρὶς νὰ τὴν κάμνουσιν ἀποικίαν, ἐλέγετο μονικιπιομ καὶ ἐκράτει τοὺς νόμους τῆς, οἱ ὁποῖοι ἐλέγοντο μονικιπάλις ἤγουν ἰδιωτικοί, ἐγγῶριοι, μερικοί· τοῦτοι τώρα λέγονται στατούτουμ, ἤγουν διατάξεις. Πρέπει δὲ νὰ ἤξεύρωμεν, πῶς τοῦτοι οἱ ἐγγῶριοι νόμοι δὲν ἰσχύουν, ἂν δὲν ἐπιβεβαιωθῶσι καὶ κυρωθῶσιν ἀπὸ τὴν πολιτείαν ἢ ἄρχοντα ἢ βασιλέα ὅπου νὰ ἔχη ἄκραν ἐξουσίαν, ὅτι ὁ ὑποτεταγμένος εἰς ἐκεῖνους ὅπου δὲν ἔχει παντελῶς κἄμیان ἀντεξουσιότητα, δὲν δύναται νὰ νομοθετήσῃ κατ' οὐδένα τρόπον, οὔτε εἰς κἄνενα. Ἐκ τούτου

δὲ συμπεραίνεται, ὅτι μήτε οἱ κανόνες τῶν τοπικῶν συνόδων ἰσχύουσιν εἰς τὴν ἐπαρχίαν ἐκεῖνην ὅπου γίνονται, ἂν δὲν κυρωθῶσιν ἀπὸ τὸν πατριάρχην ἐκεῖνον ὅπου εἶναι ὁ ἄκρος προεστὼς τῆς ἐπαρχίας ἐκεῖνης. Χάριν λόγου, ἂν γένη | σύνοδος εἰς τὴν Βλαχίαν καὶ κάμη κανόνας διὰ τὴν Βλαχίαν, μήτε εἰς τὴν Βλαχίαν ἰσχύουσιν ὡς ἐγγύωριοι ἱεροὶ νόμοι, ἂν δὲν κυρωθῶσιν ἀπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου εἶναι ἄκρος ἕξαρχος τῶν ἱερῶν καὶ εἰς τὴν Βλαχίαν.

22^r

Ἐπειδὴ ἐδιωρίσαμεν τὸν πολιτικὸν νόμον εἰς κοινὸν καὶ ἐγγύωριον, τυχαίνει νὰ εἰποῦμεν τὰ εἶδη τοῦ κοινοῦ τῶν Ῥωμαίων νόμον. Πρὸς σαφήνειαν τούτων πρέπει νὰ ἠξεύρωμεν, ὅτι δὲν ἦτον εἰς τοὺς Ῥωμαίους τὸ αὐτὸ δῆμος ἀπλῶς καὶ χυδαῖος δῆμος, ὁ ὁποῖος χυδαῖος δῆμος λέγεται ἀκόμη καὶ πλῆθος καὶ λαός, διότι ὁ ἀπλῶς δῆμος ἐπεριλάμβανε (κατὰ τὸν νομικὸν Θεόφιλον βιβλ: α', τίτλω β', παραγράφω δ' τῶν Ἰνστιτούτων⁵⁹) τόσον τοὺς ἀπλῶς ἰδιώτας ὅσον καὶ τοὺς ἱππεῖς καὶ τοὺς εὐγενεῖς καὶ τοὺς πατρικίους καὶ ἀκόμη καὶ αὐτοὺς τοὺς συγκλητικὸς καὶ τὴν γερουσίαν (ἂν καλὰ καὶ κατὰ ἄλλους ἐξαιροῦνται οἱ συγκλητικοὶ καὶ ἡ γερουσία ἀπὸ τὸν δῆμον), ὁ ὁποῖος Θεόφιλος περιγράφει τὸν δῆμον οὕτω, δῆμος ἐστὶ κοινῆς τύχης σύστημα, κατὰ τ' αὐτὸ συναριθμουμένων τοῖς ἰδιώταις καὶ τῶν συγκλητικῶν.

Δὲν ἦτον δὲ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον καὶ εἰς τὸν χυδαῖον δῆμον ἢ τὸ πλῆθος καὶ τὸν λαόν, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ἐτάττοντο καὶ οἱ ἱππεῖς, οἱ εὐγενεῖς, οἱ πατρικίους καὶ μάλιστα οἱ συγκλητικοὶ καὶ ἡ γερουσία (διότι ὡς θέλουσι τινὲς καὶ ὁ ἠθελὶς Θεόφιλος εἰς τὸν αὐτὸν δ' τίτλον, μόνον οἱ πατρικίους καὶ οἱ συγκλητικοὶ ἐξαιροῦνται ἀπ' αὐτὸν τὸν χυδαῖον δῆμον⁶⁰), ἀλλὰ μόνον ὁ συφεροτὸς λαός καὶ οἱ καταδεέστεροι, ἂν καλὰ καὶ ὕστερα διὰ τὰ πολλὰ ἀνακατόματα ὅπου ἔγιναν καὶ οἱ χυδαῖοι καὶ οἱ δημοτικοὶ ἐπέρασαν εἰς μεγάλα ἀξιώματα καὶ ἐλέγοντο εὐγενεῖς δημοτικοί, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦτον εἰς τίποτα μικρότεροι καὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς εὐγενεστάτους, ἀλλ' ἀπ' ἀρχῆς ὅταν ἔγιναν οἱ κυριώτατοι νόμοι δὲν ἦτον οὕτως, ὅθεν ἐτόχαινε νὰ εἰποῦμεν εἰς σαφήνειαν τῶν ἐπομένων καὶ τοῦτο. Ὁ κοινὸς λοιπὸν τῶν Ῥωμαίων νόμος ἔχει εἶδη ἕξ. Νόμον κυρίως, Δημοτικὸν ψήφισμα, Δόγμα συγκλήτου, Βα|σιλέων δόξας, Ἐπαρχῶν διατάγματα, Ἀποκρίσεις φρονίμων. Οὕτω διδάσκει ὁ νομικὸς Θεόφιλος εἰς τὸν γ' πα-

22^v

59. «Δῆμος δὲ διαφέρει ἀπὸ λαοῦ κατὰ τόδε, καθ' ὃ τὸ εἶδος ἀπὸ τοῦ γένους· διότι διὰ τῆς ὀνομασίας μὲν λαοῦ πάντες οἱ πολῖται δηλοῦνται συγκαταλεγόμενον καὶ πατρικίων καὶ συγκλητικῶν· διὰ τῆς ὀνομασίας ὅμως δήμου δηλοῦνται οἱ λοιποὶ πολῖται ἄνευ πατρικίων καὶ συγκλητικῶν» (Ἰνστ. 1.2.4).

60. «Ὁ χυδαῖος δῆμος ἐστὶ τὸ λοιπὸν ἅπαν πλῆθος ὑπεξήρημένων τῶν συγκλητικῶν» (Ἰνστ. 1.2.4).

ράγραφον, τιτλ: β' τοῦ α' βιβλίου τῶν Διγέστον⁶¹ καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς τὰ ἐξηγῆ, ὡς καὶ ἡμεῖς διὰ βραχέων.

Νόμος κυρίως ἦτον καὶ ἐλέγετο ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον διέταττεν ὁ δῆμος ὄλος, ἐρωτώμενος ἀπὸ συγκλητικὴν ἀξίαν· ὁ δὲ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἔκαμαν τὸν νόμον οἱ Ῥωμαῖοι ἦτον τοῦτος. Ἐσυνάθροιζαν τὸν δῆμον καὶ ὁ ὕπατος ἢ ὁ ἐπαρχος ἢ ἄλλος ἀξιωματικὸς τῆς συγκλήτου ἐδιάβαζε τὸν νόμον καὶ ἠρώτα, ἂν ἀρέσκη, ὁ δὲ δῆμος ἀπεκρίνετο διὰ σανίδων λεπτῶν τὸ ναὶ ἢ ὄχι· καὶ ἂν οἱ πλείονες ἦσαν εἰς τὸ ναὶ, ὁ νόμος ἦτον κυρωμένος καὶ ἠνοχοποιεῖ ὄλους κατὰ πάντα τρόπον. Πρέπει δὲ νὰ ἠξεύρησ, ὅτι ὁ δῆμος δὲν ἐκύρωσε ποτὲ ἄλλον νόμον, παρὰ ἐκεῖνον ὅπου ὀνομάζουσι τῶν δώδεκα σανίδων. Ὅθεν κύριος νόμος, κοινὸς τῶν Ῥωμαίων δὲν ἦτον ἄλλος, παρὰ ὁ νόμος τῶν δώδεκα σανίδων, τὸν ὁποῖον λέγουσι καὶ ἀπλῶς καὶ κυρίως νόμον καὶ δίκαιον πολιτικὸν τῶν Ῥωμαίων. Τοῦτος ὁ νόμος ἦλθεν εἰς τὴν Ῥώμην ἀπὸ ταῖς Ἀθήναις, ὅταν θέλοντες οἱ Ῥωμαῖοι νὰ καταστήσουν τὴν πολιτείαν των, πολλὰ διεφθαρμένην ἀπὸ τὰς ἐμφυλίους στάσεις, ἐπεμφαν μὲ κοινὸν ψήφον πρέσβεις εἰς τὰς Ἀθήνας, νὰ ζητήσουν τοὺς δέκα ἄξονας τοῦ Σόλωνος καὶ λαβόντες τοὺς τοὺς ἐδιώρθωσαν πρὸς τὴν ὠφέλειαν τῆς πολιτείας των, προσθέτοντες καὶ ἀφαιροῦντες ὅ,τι τοὺς ἐφάνη καὶ ἔκαμαν τὸν κοινὸν τοὺς νόμον, τὸν ὁποῖον κυρώσαντες τὸν ἐγχαράξαν εἰς δώδεκα χάλκιναις σανίδες, ὅθεν ἐλήφθη καὶ τὸ ὄνομα τοῦ νόμου.

23^r

Τὸ δημοτικὸν χυδαῖον ψήφισμα ἢ τὸ ψήφισμα τοῦ πλῆθους, ἦτον ἐκεῖνο ὅπου τὸ πλῆθος ἐρωτώμενον ἀπὸ τὴν δημοτικὴν ἀξίαν, χάριν λόγου ἀπὸ τὸν δῆμαρχον διέταττεν. Ἀφ' οὗ ὁ χυδαῖος δῆμος ἐστασίασεν ἐναντίον εἰς τοὺς εὐγενεῖς, πιάνοντας τὰ ἄρματα, ἠνάγκασε | τὴν πολιτείαν νὰ τοῦ δώσῃ ἀπὸ ταῖς δεκαπέντε φυλαῖς, εἰς τὰς ὁποίας ἐμερίζετο ὁ δῆμος, μίαν κεφαλὴν, ἦτοι ἓνα προεστῶτα καὶ τοῦ ἐδόθη, τὸν ὁποῖον ὀνόμασαν τριβοῦνον, βοῦνον ἢ δῆμαρχον ἢ καὶ φύλαρχον. Τοῦτος ὁ φύλαρχος εἶχε μεγάλην ἐξουσίαν καὶ ἀπ' ἀρχῆς, ὅτι ἂν καλὰ καὶ δὲν ἠμποροῦσε νὰ καταστήσῃ τίποτα εἰς τὴν πολιτείαν, παρὰ μόνον μὲ τὴν παρακάλεσιν καὶ συγκατάθεσιν τοῦ πλῆθους, ὅμως ἐδύνετο νὰ ἐμποδίσῃ ὅλα ἐκεῖνα ὅπου ἐπροσφέροντο εἰς κύρωσιν πρὸς τὸν δῆμον, λέγοντας, δὲν ἀρέσκει εἰς τὸ πλῆθος. Ὑστερα δὲ καὶ ἔκαμνε πολλὰ καὶ μεγάλα, ὅτι ἐκεῖνη ἡ παρακάλεσις κρατῶντας τὸ ὄνομα, ἔλαβεν ἰσχὺν προστάγματος καὶ διὰ τοῦτο καὶ οἱ καίσαρες ἐλάμβανον τὸν τίτλον τῶν δημάρχων, ὡς ἕξοχον ἄκρας ἐξουσίας ὄνομα. Ἀλλ' ἀπ' ἀρχῆς ὅλη ἡ ἀξία τῶν δημάρχων ἦτον πρὸς τὸν δῆμον,

61. «Ἐγγραφὸς δὲ νόμος ἐστίν, οἷον ἢ lex, τὰ plebiscita, senatus consulta, διατάξεις βασιλικαῖ, ἀρχόντων ἡδικτα, τῶν σοφῶν ἀποκρίσεις» (Ἰνστ. 1.2.6). Κατὰ λάθος γράφει ὁ Χρύσανθος Δίγιστα.

τοῦ ὁποῖου ἐδιάβαζαν τοὺς νόμους καὶ τὸν ἡρώτων ἂν ἦτον ἄριστοί· καὶ καταφάσκοντος τοῦ δήμου, ἐκυρώνετο ὁ νόμος, ὁ λεγόμενος πλεβίσκιτον, ἦγον δημοτικὸν ψήφισμα ἢ (ὡς ὁ Θεόφιλος ἐρμηνεύει) τοῦ πλήθους γνώσις καὶ νομοθεσία⁶².

Σημειῶσαι δὲ ὅτι τοῦτο τὸ ψήφισμα δὲν ἔκαμνεν ἐνοχὴν εἰς τὸν ἀπλῶς δῆμον, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸν χυδαῖον δῆμον. Ὅθεν ἔγιναν μεγάλοι θόρυβοι ἕως ὅπου ὁ δικτάτωρ Ὀρτήνσιος (καὶ ὄχι ὀρτίσιος) ἔκαμνε διάταγμα, νὰ ἐνοχοποιῇ ὅλους καὶ τὸ πλεβίσκιτον καὶ τότε καὶ τοῦτο ἔγινε νόμος κοινός τῶν Ῥωμαίων⁶³.

Τὸ δόγμα τῆς συγκλήτου λέγεται λατινικῶς *senatus consultum*, τούτεστι τῆς συγκλήτου ψήφισμα, ἐπειδὴ καὶ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προστάττει καὶ διατάττει ἡ σύγκλητος. Ὅταν ἀξήνηθη ὁ λαὸς τῶν Ῥωμαίων εἰς τόσον πλῆθος, ὅπου δὲν ἐδύνετο νὰ συναθροισθῇ μὲ ἐδολίαν καὶ τὸ ὀλιγώτερον νὰ ἐρωτηθῇ ἢ μὲ φανερὰν ἢ μὲ λαθραίαν συναίρεσιν τοῦ λαοῦ, ἐπέρασεν ἡ ἐξουσία τοῦ νομοθετεῖν εἰς τὴν σύγκλητον, ὅπου ὁ ὕπατος ἐρωτῶντας τοὺς συγκλητικὸς περὶ τοῦ νόμου, τὸ περισσότερον μέρος ἐκύρωσε τὸν νόμον καὶ ἔκαμνεν ἐνοχὴν εἰς ὅλους· ὅθεν τὸ δόγμα τῆς συγκλήτου ἔγινε καὶ αὐτὸ νόμος κοινός τῶν Ῥωμαίων.

Τῶν βασιλέων αἱ δόξαι λέγονται δόξαι τῶν ἀρχόντων ἀπὸ τοὺς Λατίνοις, διότι οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἐγνώρισαν ποτὲ βασιλεῖς μετὰ τὴν καθαίρεσιν τῶν παλαιῶν βασιλέων, ἀλλὰ ὠνόμαζαν αὐτοὺς ἀρχοντας καὶ *πρίγκιπας*, ὅπου δηλοῖ εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν πρώτους καὶ ἡγεμόνας, ἀλλ' ἡμεῖς ἀπ' οὗ ἐπέρασεν ἡ αὐτοκρατορικὴ ἀξία εἰς τὴν Ἑλλάδα μας, τοὺς λέγομεν βασιλεῖς. Λοιπὸν ἀπ' οὗ ἀπὸ δημοκρατίαν ἐπέρασε τὸ Ῥωμαϊκὸν πολιτεῦμα εἰς μοναρχίαν, καθὼς ἀπὸ τὸν λαὸν ἐπέρασεν εἰς τὴν σύγκλητον ἡ ἐξουσία τοῦ νομοθετεῖν, οὕτως ἀπὸ τὴν σύγκλητον ἐπέρασεν εἰς τοὺς ἀρχοντας καὶ βασιλεῖς. Ὅθεν τῶρα ὅ,τι φαίνεται καὶ ἀποφασίζεται ἀπὸ τὸν ἀρχοντα εἶναι νόμος εἰς τοὺς ὑποτεταγμένους του. Λέγω δὲ ἀρχοντας καὶ βασιλεῖς, ὅτι δὲν τυχαίνει νὰ εἶναι ὑποτεταγμένοι εἰς ἄλλον, ἀλλὰ νὰ εἶναι αὐτοὶ ἀθένται ἀντεξούσιοι καὶ ἀνυπότακτοι εἰς ἄλλον. Οἱ οὗτοι λοιπὸν, περιγεγραμμένοι ἀρχοντες κάμνουσι νόμον, διατάσσουσιν ὅ,τι τοὺς φανῇ, μόνον νὰ εἶναι ἀληθῶς θεμιτὰ καὶ δυνατὰ. Γίνεται δὲ τοῦτο κατὰ πέντε τρόπους· πρῶτον, μὲ κάθε διάταγμα ὅπου εἶναι ἐκεῖνο, ὅπου ὁ ἀρχων αὐτοκινήτως καὶ χωρὶς ζήτησιν τινὸς προτίθῃσιν εἰς τὸ κοινόν, διὰ νὰ τὸ τηροῦσιν ὅλοι, τὸ ὁποῖον τοῦτο διάταγμα λέγεται ἐδι-

62. «Ἐκαλεῖτο οὖν plebisciton τούτεστι τοῦ πλήθους ἢ γνώσις καὶ νομοθεσία» (Ἰνστ. 1.2.4).

63. «Ortensions τις φιλόπολις ὃν συνεβούλευσεν αὐτοῖς ἀποτίθεσθαι μὲν τὴν πρὸς ἀλλήλους δυσμένειαν εἰς ὁμόνοιαν δὲ τραπήναι ... ἔπεισε τὰς ἀλλήλων δέξασθαι νομοθεσίας καὶ ταύταις ὑπαίκειν» (Ἰνστ. 1.2.5).

κτον⁶⁴. Δεύτερον, μὲ κάθε ἀπόφασιν ὅπου δώσῃ εἰς κάμμίαν ὑπόθεσιν τὴν ὁποῖαν κρίνει, ἢ δὲ τοιαύτη κρίσις καὶ ἀποφασίς λέγεται δέκρετον⁶⁵. Τρίτον, μὲ τὰς ἀποκρίσεις τῶν ἐπιστολῶν του, ὅταν ζητῶντας τινὰς ἂν τυχαίην νὰ γένη τοῦτο ἢ ὄχι ἢ τί πρέπει νὰ γένη εἰς ὑποθέσεις ὅπου δὲν εἶναι νόμος καὶ ἀποκρίνεται ἐγγράφως ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ ἀπόκρισις εἶναι νόμος καὶ ἡ τοιαύτη λέγεται ἀντιγραφὴ βασιλέως. Τέταρτον, μὲ κάθε λόγον, ὅπου νὰ εἰπῇ εἰς τὴν σύγκλητον, ὅ,τι ἀποφασίση εἰς ἐκεῖνον εἶναι νόμος. Πέμπτον, μὲ κάθε ἐνταλμα κοινὸν ἢ μερικόν, νὰ ἔχη ὁμοῦς αἰτίαν ἀξιοπρεπῆ, ἢ ὅπου νὰ δείχνῃ, ὅτι ὁ ἀρχων θέλει νὰ γίνεταί ἐτις ἀπὸ ὅλους.

Ὅνομάζονται δὲ καὶ οἱ πέντε τοῦτοι τρόποι μὲ ἓνα κοινὸν καὶ περιεκτικὸν ὄνομα *consuetudinum* ἢτοι διατάξεις ἢ διατύπώσεις⁶⁶. Σημειῶσαι δὲ ἐνταῦθα καὶ τοῦτο, πὼς τὰ διατάγματα τοῦ βασιλέως, ἄλλα εἶναι γενικὰ καὶ κοινὰ καὶ ἄλλα εἶναι προσωπικά· καὶ τὰ μὲν γενικὰ ἐξαπλώνονται κατὰ πάντων τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων, τὰ δὲ προσωπικά περικλείονται μόνον εἰς ἐκεῖνα τὰ πρόσωπα εἰς τὰ ὅποια καὶ γίνονται καὶ εἰς ἄλλα δὲν ἐκτείνονται. Χάρις λόγου, ἓνας εὐηργέτησε τὴν πατρίδα του, ὁ δὲ βασιλεὺς παρακινούμενος δι' αὐτό, τὸν ἔκαμνε ἐλεύθερον ἀπὸ κάθε βάρους καὶ φόρον βασιλικὸν καὶ πολιτικόν· ἔκαμνε καὶ ἄλλος τὴν ὁμοίαν εὐεργεσίαν ἢ καὶ μεγαλύτερην εἰς τὴν πατρίδα του, ἀλλ' ὁμοῦς τοῦτος δὲν δύναται νὰ περιποιηθῇ καὶ νὰ οἰκιοποιηθῇ τὸ ὅμοιον προνόμιον εἰς τοῦ λόγου του, ἐπειδὴ καὶ τὸ διάταγμα ἐκεῖνο περικλείεται μόνον εἰς ἐκεῖνο τὸ πρόσωπον ὅπου ὁ βασιλεὺς εὐηργέτησε⁶⁷, χωρὶς νὰ ἐκτείνεται καὶ εἰς ἄλλο.

Πάλιν, ὁ βασιλεὺς ἐτιμώρησε τινὰ ἢ ὀλιγώτερον ἀπὸ ἐκεῖνο ὅπου ἔπαισεν ἢ περισσότερον· λοιπὸν κάμνοντας καὶ ἄλλος τὸ ὅμοιον ἀμάρτημα, δὲν πρέπει νὰ τιμωρηθῇ ἢ ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον ἀπὸ τὸ δίκαιον καὶ ἀπ' ἐκεῖνο ὅπου διορίζει ὁ νόμος, διότι ἐκεῖ ἢ μὴ κατ' ἀξίαν δοθεῖσα τιμωρία περικλείεται μόνον εἰς ἐκεῖνον καὶ ὄχι καὶ εἰς ἄλλον.

Λοιπὸν τὰ προσωπικά διατάγματα δὲν ὑπερβαίνουν ἐκεῖνους εἰς τοὺς ὁποίους ἔγιναν, ἀλλὰ στέκονται καὶ περισφαλίζονται μόνον εἰς ἐκεῖ-

64. «Νομοθετεῖ δὲ βασιλεὺς καὶ ἐν ἐδικτῶ καὶ τί ἐστιν ἐδικτον; πᾶν ὅπερ ἐξ οἰκείας φύσεως κινηθεῖς ὄρισει ὁ βασιλεὺς πρὸς τὴν τῶν ὑπρκῶν εὐταξίαν καὶ λυσιτέλειαν» (Ἰνστ. 1.2.6).

65. «Καὶ τί ἐστι δέκρετον; ἀπόφασις βασιλέως μεταξὺ δύο μερῶν παρ' αὐτῶ δικαζομένων ἐκφερομένη» (Ἰνστ. 1.2.6).

66. «Καὶ τί ἐστι βασιλεύς; βασιλεύς ἐστὶ ὁ τὸ κράτος τοῦ ἀρχεῖν παρὰ τοῦ δήμου λαβών, τὸ δὲ παρ' αὐτοῦ νομοθετούμενον ὀνόματι γενικῶ κέκληται *consuetudinum*, τούτεστιν ἢ διατάξεις ἢ διατύπώσεις» (Ἰνστ. 1.2.6).

67. «... ὁ τοιοῦτος οὐ δύνησεται ἐξ ἐκεῖνου τοῦ νόμου περιποιεῖν ἑαυτῶ παραπλήσια διὰ τὸ προσώπῳ περικελεῖσθαι τὸν νόμον» (Ἰνστ. 1.2.6).

νους, τὰ δὲ γενικὰ ἐκτείνονται, ὡς εἶπομεν, κατὰ πάντων τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων.

Τὰ διατάγματα τῶν ἐπαρχιῶν δὲν ἦτον νόμοι κοινοί, ἀλλὰ πρόσκαιροι. Ἡ ἀξία τῶν ἐπαρχῶν, καθὼς καὶ αἱ λοιπαὶ πᾶσαι τῶν Ῥωμαίων ἔμεναν μόνον ἓνα χρόνον· ὅταν οἱ ἐπαρχοὶ ἐμβαίνασιν εἰς τὴν ἀξίαν, ἔκαμναν 24V διατάγματα περὶ πολλῶν ὑποθέσεων πολιτικῶν καὶ τὰ ἐκέρυττον βάλλοντάς τα εἰς τὸν πίνακα τῶν ἐπαρχῶν, ὅπου ὠνόμαζον ἄλβον⁶⁸. Ταῦτα δὲ τὰ διατάγματα ἴσχυον μόνον ἓνα χρόνον, ὅσον ἦτον ἐπαρχος ὁ διατάξας αὐτά, αὐτοῦ δὲ ἀφίοντος τὴν ἐξουσίαν, ὁ διάδοχός του τὰ ἐξάλειψε καὶ ἔκαμνεν ἄλλα, βάλλοντάς τα εἰς τὸν αὐτὸν πίνακα. Τὴν αὐτὴν ἴσχυν εἶχον καὶ τὰ διατάγματα τῶν ἀγορανόμων, οἱ ὅποιοι ἐλέγοντο αἰδίλεις καὶ εἶχον ἐξουσίαν εἰς τὰς οἰκοδομὰς τῆς πόλεως καὶ εἰς τὰς βρώσεις ὅπου ἐπωλῶντο, διότι ἦτον καὶ ταῦτα πρόσκαιρα, πλὴν εἶχον ἴσχυν κοιῶν νόμων εἰς τὸν χρόνον τους. Ἀφ' οὗ δὲ καὶ ἡ σύγκλητος καὶ οἱ ἐπόμενοι αὐτοκράτορες ἐβεβαίωσαν πολλὰ τῶν διαταγμάτων τούτων καὶ τῶν ἐπαρχικῶν καὶ τῶν ἀγορανομικῶν, ἔλαβον καὶ αὐτὰ ἴσχυν νόμου παντοτεινοῦ καὶ εἶναι νόμος κοινὸς τῶν Ῥωμαίων.

Αἱ ἀποκρίσεις τῶν φρονίμων εἶναι αἱ ἐξηγητικαὶ ἀποφάσεις τῶν νομικῶν. Πρὸ τοῦ νὰ περάσῃ ἡ ἐξουσία τοῦ νομοθετεῖν ἀπὸ τὸν δῆμον εἰς τὴν σύγκλητον, ἡ ἐξήγησις τοῦ νόμου ἦτον ὀφρῖκιον τῆς συγκλήτου· ἀφ' οὗ δὲ ἡ ἐξουσία τοῦ νομοθετεῖν ἐπέρασεν εἰς τὴν σύγκλητον, αὐτὴ ἔδωκεν τὴν ἐξουσίαν τῆς ἐξηγήσεως εἰς τοὺς νομικοὺς διδασκάλους, ὅπου ἦτον καὶ ὀλίγοι καὶ σοφώτατοι καὶ τοὺς ἔδωκε καὶ τιμὴν νὰ φοροῦσι καὶ δακτυλίδιον, ἂν δὲν ἦτον καὶ ἰσπεῖς, ὅτι παλαιὰ τὸ δακτυλίδι ἦτον βουλλωτῆρι καὶ τοῦτο διὰ νὰ βουλλῶνουσι τὰς ἐξηγητικὰς τῶν νόμων ἀποφάσεις αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι βουλλωμένα ἐνόμως εἶχον ἴσχυν νόμου κοινοῦ τόσοσ ὥστε δὲν ἤμποροῦσεν ὁ κριτῆς νὰ κρῖνῃ διάφορα, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν νομικῶν. Ἀφ' οὗ δὲ ἀπὸ τὴν σύγκλητον ἐπέρασεν εἰς τοὺς αὐτοκράτορας ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία, πρῶτος ὁ Αὐγουστος Καῖσαρ βλέποντας 25V ὅτι οἱ συγκλητικοὶ ἦτον ἀμαθεῖς, δὲν τοὺς ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν τῆς ἐξηγήσεως. Βλέποντας ἀκόμη ὅτι οἱ νομικοὶ ἀξήνηθησαν εἰς πολὺ πλῆθος διὰ τὴν τιμὴν τοῦ δακτυλιδίου, ἡ ὁποία δίδεται καὶ τώρα εἰς τὴν δαφνηφορίαν τῶν νομικῶν, κατὰ | τὸ παλαιὸν ἔθος, εἰς τὰς ἀκαδημίας τῆς Εὐρωπῆς· βλέποντας λοιπόν, ὡς εἶπομεν, ὁ αὐτοκράτωρ τόσοσ ὄχλον νομικῶν καὶ μεγάλην ἐν πολλοῖς ἀμάθειαν, ἐσήκωσε ταύτην τὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τὸ κοινὸν τῶν νομικῶν διδασκάλων καὶ τὴν ἔδωκεν εἰς τινὰς ἐξαιρετοὺς νομοδιδασκάλους, ὡς ἦτον ὁ Παπιμιανός, ὁ Σκενολᾶς, ὁ Γάιος καὶ ἄλλοι, οἱ ὅποιοι ἐστάθησαν εἰς τὸν καιρὸν του καὶ ὁ Οὐλπιανός καὶ ἄλλοι ὅστε-

68. λατ. albus, ἐπίσημο ἔγγραφο.

ρῶτερα καὶ ὁ Τριβωνιανός Σίδης⁶⁹, ὁ Θεόφιλος, ὁ Δωρόθεος καὶ ἄλλοι εἰς τὸν καιρὸν τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ. Τούτων αἱ ἐξηγήσεις, αἱ διδασκαλαί, τὰ συντάγματα, εἶχον ἴσχυν νόμου καὶ τὴν ἔχουσι τώρα μάλιστα, ἀφ' οὗ ὁ Ἰουστινιανός ἔβαλεν εἰς τὰ Δίγιστα τὰς ἐκλογὰς των.

Τούτα ὅλα τὰ εἶδη εἶναι ὁ κοινὸς νόμος τῶν Ῥωμαίων, ὅπου ἴσχύει εἰς ὅλην τὴν χριστιανοσύνην κατὰ τὸν τρόπον ὅπου εἶπομεν ἀνωτέρω· ἀπλῶς δὲ εἰς τὸ γένος μας, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦτο μάλιστα λέγεται Ῥωμαῖον, ὅτι πάντοτε ἀφ' οὗ ἐπέρασε διὰ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἡ βασιλεία εἰς ἡμᾶς, ἕως εἰς τὸν δυστυχεῆ ἔσχατον βασιλέα Κωνσταντίνον, μὲ τοῦτον τὸν νόμον (ἂν καλὰ καὶ ἀλλαγμένον μὲ προσθέσεις καὶ ἀφαιρέσεις, κατὰ τὴν γνώμην τῶν βασιλέων μας) ἐκυβερνήθη ἡ πολιτεία μας. Εἶναι 25V χρεῖα τώρα νὰ εἰποῦμεν καὶ περὶ τῶν βιβλίων, ὅπου εὐρίσκεται τοῦτος ὁ νόμος καὶ περὶ τῆς τρίτης τάξεως τοῦ ἀνθρωπίνου νόμου, ἀλλὰ προτοῦ νὰ ἔμβωμεν εἰς αὐτά, τὰ ὁποῖα ζητοῦσι μεγαλύτερον κόπον, κάμνει χρεῖα νὰ ἰδοῦμεν κάποια ἰδιώματα τοῦ πολιτικοῦ νόμου, τὰ ὁποῖα τυχαίνει νὰ προβάλλωμεν καὶ εἰς τὸν ἱερόν, ὅτι εἶναι ἰδιώματα τοῦ πολιτικοῦ, ὡς εἶναι ἀνθρώπινος κοινὸς ἢ κοινὸς εἰς ὅλους ἢ κοινὸς εἰς μερικὰς πόλεις καὶ ἐπαρχίας, ἢ γονν ἢ κοινὸς ἢ ἐγχώριος.

Τούτα τὰ ἰδιώματα εἶναι βέβαια καὶ ἀναμφίβολα εἰς ὅλους τοὺς νομικοὺς καὶ λέγονται ἀξιώματα τοῦ δικαίου καὶ γενικοὶ κανόνες τῶν νόμων ὅλων· ὅθεν ὅποιος ἀμφισβητεῖ εἰς αὐτὰ καὶ δὲν τὰ ὑποθέτει ὡς ἀναμφίβολα καὶ ὁμολογούμενα, εἶναι καταγέλαστος.

| Τὸ πρῶτον εἶναι ὅτι κάθε νόμος εἶναι δεκτικὸς ἐξηγήσεως, ἢ γονν 25V δέχεται ἐξήγησιν καὶ ὄχι μόνον ὁ ἀνθρώπινος, ἀλλὰ καὶ ὁ θεῖος καὶ ὁ φυσικὸς. Τούτου ἡ αἰτία εἶναι, ὅτι κάθε νόμος εἶναι κανὼν ἠθικός, ὁ δὲ ἠθικός κανὼν ἔχει εἰς τοῦ λόγου του καὶ τινὰς ἐξαιρέσεις συνεπτηγμένας καὶ μυστικὰς ἢ πολλὰς ἢ ὀλίγας ἢ καὶ πολλάκις, καὶν καὶ μίαν· ὅθεν εἰς κάποιας περιστάσεις ἢ ἐναντιώνεται εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον τοῦ ἀνθρώπου ἢ τὸν βάλλει εἰς ἀμφιβολίαν, ἂν τυχαίη νὰ ἐνεργήσῃ κατ' ἐκεῖνον τὸν νόμον ἢ ἀλλεοτρόπως, ἂν περιέχῃ τούτην τὴν περίστασιν ἢ ὄχι καὶ τοῦτο συμβαίνει εἰς κάθε νόμον. Λοιπόν, εἶναι χρεῖα νὰ εὐρίσκεται ἐξουσία καὶ ἄδεια εἰς τὸν κόσμον, ὅπου νὰ τὸν ἐξηγᾷ καὶ νὰ δείχνῃ πότε καὶ εἰς ποῖαν 25V περίστασιν δὲν ἴσχύει μήτε ἐνοχοποιεῖ. Δίδω παράδειγμα εἰς ὅλους τοὺς νόμους.

Ἐπεὶ ὁ θεῖος νόμος λέγει, μὴ φονεύσῃς· λέγει ὁ βασιλεὺς ἢ ὁ ἀρχ[ων] εἰς τὸν ὑπηρέτην, φόνευσον τὸν δεῖνα, ὁ ὑπηρέτης ἀμφιβάλλει τί νὰ κάμῃ; Νὰ φυλάξῃ τὸν θεῖον νόμον, τὸν παραιτοῦντα ἀπλῶς τὸν φόνον ἢ νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸν βασιλέα, ὅπου τοῦ προσταττεῖ τὸν φόνον εἰς τούτην τὴν πε-

69. Τριβωνιανός, βυζαντινὸς νομομαθὴς τοῦ ΣΤ' αἰ.

ρίστασις; Βλέπεις πώς είναι χρεία να ερμηνευθῆ ἔδῳ ὁ θεῖος νόμος, ἐπειδὴ καὶ δὲν δύναται ἄνθρωπος νὰ ὑποταχθῆ εἰς ἐντολὴν ἐναντίον εἰς τὸν θεῖον νόμον. Λοιπόν, ὁ προεστὼς ἐξηγᾷ τὸν θεῖον νόμον, λέγοντας νὰ μὴ φονεύσης μήτε δικαίως μήτε ἀδίκως μὲ ἰδιωτικὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ μὲ δημοτικὴν φόνευσον δικαίως, διότι τοῦτο δὲν τὸ ἐμποδίζει ὁ λέγων μὴ φονεύσης ἀλλὰ τὸ πρῶτον.

Ἄλλο παράδειγμα εἰς τὸν φυσικὸν νόμον. Τοῦτος λέγει νὰ ἀποδίδῃ κάθε ἓνας εἰς κάθε ἓνα ἐκεῖνο ὅπου εἶναι ἐδικόν του καὶ πάλιν κάθε ἓνας νὰ ἀποδίδῃ τὴν ἀποθήκην εἰς ἐκεῖνον, ὅπου τοῦ τὴν ἐνεχείρισε νὰ τὴν φυλάττῃ ὅταν τὴν ζητήσῃ. Ὁ πρῶτος εἶναι νόμος φυσικὸς λογικὸς, ὁ δεῦτερος νόμος φυσικὸς ἐθνικὸς, ἔστω δὲ ὑπόθεσις τοιαύτη. Ὁ κλέπτης ἔδωκε τινὲς εἰς φύλαξιν ἐκεῖνο ὅπου ἔκλεψεν· ὁ κύριος τοῦ πράγματος μανθάνοντάς το, ἐπήγγε καὶ τὸ ἐζήτησε, τί ἔχει νὰ κάμῃ λοιπόν; | Ἄν δὲν τὸ δώσῃ τῷ κυρίῳ του, ἀντιπράττει εἰς τὸν φυσικὸν λογικὸν νόμον, ἂν τὸ δώσῃ ἀντιπράττει εἰς τὸν φυσικὸν ἐθνικὸν νόμον. Ὅθεν ἐνταῦθα καὶ ὁ λογικὸς καὶ ὁ ἐθνικὸς νόμος ζητᾷ ἐξήγησιν, διὰ νὰ συμφωνήσωσι τινὲς περιστάσεις. Ἐξηγᾶται λοιπόν ἀπὸ τὸν πολιτικὸν νόμον ὅπου λέγει, ἂν ζητήσῃ τὸ πρᾶγμα του ὁ κύριος μὴ ζητῶντας το ὁ κλέπτης ὅπου τὸ ἔδωκεν εἰς φύλαξιν, ἐσὺ εἶσαι κρατημένος νὰ τὸ δώσῃς ὑπακούοντας ἀπλῶς εἰς τὸν λογικὸν νόμον· ἂν δὲ τὸ ζητήσῃ ὁ κλέπτης μὴ ζητῶντας το ὁ κύριός του, εἶσαι κρατημένος νὰ τὸ δώσῃς εἰς τὸν κλέπτην· ἂν δὲ φιλονεικοῦσι ζητοῦντες το καὶ οἱ δύο, πέμψε τους εἰς τὸν κριτὴν καὶ ἂν εἶσαι ἐσὺ κριτής, δὸς τὸ πρᾶγμα τῷ κυρίῳ του. Οὕτως ὅταν ὁ μαινόμενος ζητᾷ τὸ σπαθὶ ὅπου ἔδωκεν εἰς ἀποθήκην, ὁ ἐθνικὸς νόμος, ὅπου λέγει νὰ ἀποδίδῃ ὁ καθ' ἓνας τὴν ἀποθήκην, ἐξηγᾶται πῶς δὲν προστάττει νὰ δίδεται εἰς ἐκεῖνην τὴν περίστασις.

Βλέπεις, πῶς καὶ ὁ φυσικὸς καὶ ὁ θεῖος νόμος δέχεται ἐξήγησιν καὶ ἂν οἱ τοιοῦτοι, πόσω μᾶλλον ὁ ἀνθρώπινος, ὅπου δὲν εἶναι καθ' αὐτὸν ἀσφαλής, ὁποῖος καὶ ἂν εἶναι;

Σημείωσαι δὲ ὅτι ἡ ἐξήγησις τοῦ ἀνθρωπίνου νόμου λέγεται ἐξήγησις ἀπλῶς, ἡ δὲ τοῦ θεῖου καὶ φυσικοῦ λέγεται συνέπεια, ἥτοι διασάφησις ἢ ἐπιείκεια, διὰ νὰ σημαδευθῆ ἡ εὐλάβεια, ὅπου τυχαίνει νὰ ἔχῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ θεῖου καὶ φυσικοῦ νόμου, μὴ τολμῶντας νὰ τὸν ἐξηγήσῃ παρὰ ὅταν στενωτάτα ἡ φυσικὴ διάκρισις τοῦ δείχνῃ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξηγήσεως καὶ ἡ περίστασις εἶναι τέτοια, ὅπου νὰ γροικᾶται πῶς μήτε ἡ φύσις μήτε ὁ Θεὸς εἰς ἐκεῖνην τὴν περίστασις θέλουσι νὰ λοχύῃ τὸ νομοθετούμενον. Δὲν εἶναι τοιοῦτης λογῆς εἰς τὸν ἀνθρώπινον νόμον, ὅπου καὶ χωρὶς ἀνάγκην ἐξηγᾶται καὶ μήτε ἐξηγᾶται στενά, ἀλλὰ κατὰ τὸ δοκιμώτερον καὶ λυσιτελέστερον, ὅπου φαίνεται ἐν ταῖς περιστάσεσιν, ὅπου ἐπιπίπτουσιν εἰς τὸν νόμον. Ἄλλὰ ἂν ῥωτήσῃ τινάς, τάχα ποῖος δύναται

26^v νὰ ἐξηγήσῃ τὸν | νόμον; Λέγω τὸν φυσικὸν εἰς τὰς δημοτικὰς ὑποθέσεις, ὅπου προσήκουσι καὶ ἀποβλέπουσιν ἢ εἰς ὅλους ἢ εἰς πολλοὺς καὶ εἰς τὰς περιστάσεις ὅπου συμβαίνουνσι πολλαῖς φοραῖς ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τὸν ἐξηγᾷ καὶ ὁ ἱερός καὶ ὁ πολιτικὸς νόμος καὶ ὅσοι ἔχουσιν ἐξουσίαν νόμου ἢ ἱεροῦ ἢ πολιτικοῦ, εἰς δὲ τὰς καθ' ἰδίαν καὶ μερικὰς ὑποθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουσι περιστάσεις ἀφορώσας εἰς τοῦτον ἢ ἐκεῖνον καθ' ἰδίαν, ἂν δύναται καὶ ἔχῃ ἐξουσίαν ὁ καθ' ἓνας νὰ ἐξηγήσῃ τὸν φυσικὸν νόμον κατὰ τὴν συνειδήσιν του, εἶναι ἀπορία μεγάλη εἰς τοὺς σοφοὺς. Ἐγὼ δὲν ἀποφασίζω, ἀλλὰ νομίζω, ὅτι ἂν καλὰ καὶ πολλὰ σπανίως, πλὴν ἤμπορεῖ νὰ δοθῆ ὑπόθεσις εἰς τὴν ὁποίαν ὄχι μόνον δύναται ὁ ἰδιωτικὸς ἄνθρωπος νὰ ἐξηγήσῃ τὸν φυσικὸν νόμον, ἀλλὰ εἶναι καὶ κρατημένος νὰ τὸν ἐξηγήσῃ. Ἡ γνώμη μου ἔχει ἓνα βέβαιον θεμέλιον καὶ κοινὸν τῆς ἠθικῆς θεολογίας, ἡ ὁποία διδάσκει, πῶς καθ' ἓνας εὐρισκόμενος εἰς πρακτικὴν ἀμφιβολίαν ἂν δύναται νὰ κάμῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, ἔχοντας ἀνάγκην νὰ κάμῃ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο, ἔχει ἐνοχλῆν νὰ διορίσῃ τὴν συνειδήσιν του εἰς ἓνα μέρος τῆς ἀμφιβολίας, ἐπειδὴ καὶ ἐκεῖνος ὅπου ἐνεργεῖ μὲ συνειδήσιν ἀμφίβολον ἀμαρτάνει. Ἄν δώσωμεν, λοιπόν, τούτην τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἐγὼ ἔχοντας εἰς ἀποθήκην τὸ σπαθὶ τοῦ μαινομένου, πρὸ τοῦ νὰ ἐξηγηθῆ ὁ φυσικὸς νόμος, ὁ λέγων νὰ ἀποδίδῃ καθ' ἓνας τὴν ἀποθήκην εἰς ἐκεῖνον ὅπου τοῦ τὴν ἔδωκε νὰ τὴν φυλάττῃ, ὅταν τὴν γυρεύσῃ καὶ ἀπορῶντας περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ νόμου, ἂν εἶναι ἀπλὸς ἢ ἂν ἔχῃ ὑπόθεσιν καὶ μὴ ἔχοντας καιρὸν νὰ ἐρωτήσῃ προεστῶτα, τυχαίνει νὰ διορίσῃ τὴν συνειδήσιν του εἰς τὸ νὰ πιστεύῃ πῶς τυχαίνει νὰ κάμῃ ἢ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο· δὲν ἤμπορεῖ δὲ νὰ τὸ κάμῃ τοῦτο χωρὶς νὰ ἐξηγήσῃ τὸν νόμον ἐκεῖνον ἂν εἶναι ἀπλὸς⁷⁰ ἢ ὑποθετικὸς. Καθὼς λοιπόν εἶναι κρατημένος νὰ διορίσῃ τὴν συνειδήσιν του, οὕτως ἤμπορεῖ καὶ εἶναι κρατημένος νὰ ἐξηγήσῃ τὸν νόμον ἐκεῖνον.

27^r Τούτην τὴν διάκρισιν πρέπει νὰ τὴν ἔχωσι καὶ νὰ τὴν στοχάζωνται | οἱ πνευματικοὶ πατέρες, εἰς τῶν ὁποίων τὸ πνευματικὸν κριτήριον συμβαίνουνσι πολλαὶ ὑποθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἀλλεστρόπως δὲν οἰκονομοῦνται φρονίμως, ἂν δὲν γίνεται ἡ προσήκουσα ἐξήγησις καὶ ἐρμηνεία τόσον εἰς τὸν φυσικὸν νόμον, ὅσον καὶ εἰς τὸν ἱερόν καὶ πολιτικὸν καὶ μάλιστα εἰς τοὺς πνευματικὸς κανόνας.

Περὶ δὲ τοῦ θεῖου νόμου, εἶναι χρεία νὰ διαιρησωμεν τὸν ἠθικὸν ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Τοῦτος λοιπόν ἂν ληφθῆ ὕλικῶς, ἤγουν διὰ ἐκεῖνας τὰς ἐντολάς, αἱ ὁποῖαι εἶναι κοινὰ κατὰ τὴν ὕλην καὶ εἰς τὸν θεῖον καὶ εἰς τὸν φυσικὸν νόμον, ἤμποροῦν νὰ τὸν ἐξηγήσωσι τόσον οἱ ἱεροί, ὅσον καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄκροιοι ἄρχοντες καὶ μὲ νόμον καὶ μὲ δογματικὰς διατάξεις καὶ μερικὰς ἀποκρίσεις, καθὼς εἶπαμεν καὶ περὶ τοῦ φυσικοῦ· ἀλλὰ ἂν ληφθῆ εἰδι-

70. ἀπλῶς στὸ χφ.

κῶς ὡς γεγραμμένος εἰς τὰς ἁγίας γραφάς, δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ παρὰ ἀπὸ ἐκείνους ὁποῦ ἠμποροῦν νὰ ἐξηγήσουν τὰς γραφάς με ἐξουσίαν, τουτέστιν ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς καὶ τὰς συνόδους, ὁποῦ ἔχουσι ἄκραν ἐξουσίαν εἰς τὰ ἱερά. Περὶ τοῦ ἑορταστικοῦ, τοῦ κριτικοῦ καὶ τοῦ περὶ τὰ μυστήρια λέγομεν, ὅτι τοῦτοι οἱ θεῖοι νόμοι δὲν ἐξηγοῦνται νομίμως ἀπὸ ἄλλους, παρὰ μόνον ἢ ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς, ἔχοντας, ὡς εἴπομεν ἄκραν ἐξουσίαν, ἢ ἀπὸ τὴν ἱεράν πατροπαράδοσιν καὶ παλαιὰν συνήθειαν, ἢ ὅποια εἶναι νόμος ἱερός ἄγραφος⁷¹ καὶ τοῦτο εἶναι φανερόν ἀπὸ τὰ πράγματα τῶν Ἰουδαίων. Εἰς τούτους μῆτε οἱ βασιλεῖς μῆτε ἄλλος τινὰς λαϊκὸς δὲν ἐτόλμα νὰ ἐξηγήσῃ τοὺς ἑορταστικούς καὶ κριτικούς νόμους, ἀλλὰ πᾶσα ἡ ἐρμηνεία ἐδίδετο ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα με τὸ συμβούλιον ἱερέων καὶ λευιτῶν καὶ ἄλλων ἀνθρώπων ἱερωμένων. Ὅτι δὲ οἱ ἱερεῖς ἔχουσι τούτην τὴν ἐξουσίαν, νὰ ἐξηγοῦσι τὸν θεῖον νόμον, εἶναι ἀναμφίβολον, ὅχι μόνον διὰ τὰ εἰρημένα περὶ τοῦ φυσικοῦ, τὰ ὅποια ἰσοδυναμοῦσι καὶ εἰς τὸν θεῖον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πρᾶξιν, τῆς ὁποίας ἔχομεν πολλὰ παραδείγματα. | Προσφέρω ἕνα διὰ μᾶθησιν καὶ σαφήρειαν. Ἡ ἁγία μας σοφωτάτη ἐκκλησία ἀπ' ἀρχῆς ἠθέτησε τοὺς γάμους, ὁποῦ δὲν γίνονται ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας με στεφάνωσιν καὶ εὐχὴν τῶν ἱερέων (καθὼς ὕστερον καὶ ἡ δυτικὴ κατὰ μίμησιν τῆς ἀνατολικῆς, ἢ ὅποια ἀπ' ἀρχῆς ἐδέχετο τοὺς γάμους ὁποῦ με μόνην συνθήκην τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς ἐγίνοντο καὶ τώρα τοὺς ἠθέτησε καὶ αὐτῆ, ὡς εἴρηται), πῶς λοιπὸν ἠμποροῦσε νὰ κάμῃ τοῦτο; Διὰ τὴν, ἂν ὁ Χριστὸς ἐκατέστησε τὸ μυστήριον τοῦ γάμου ὕλικῶς καὶ εἰδικῶς εἰς τὴν συνθήκην τοῦ ἀνδρογόνου, δύναται τάχα ἢ ἐκκλησία νὰ ἀλλάξῃ τὰς ὕλας τῶν μυστηρίων; Μὴ γένοιτο, ἀλλὰ σημειώσαι ὅτι ὁ Χριστὸς ἐκατέστησε τὸν γάμον ὅχι ἀπλῶς εἰς τὴν συνθήκην, ἀλλ' εἰς τὴν ἔννομον συνθήκην. Τοῦτο πρῶτον ἐξήγησεν ἡ ἐκκλησία, ὁποῦ ἦτον ἀμφίβολον, ἀπ' οὗ δὲ ἔκαμε τούτην τὴν ἐξήγησιν, ἔσυρε τούτην τὴν συνέπειαν. Λοιπὸν, δταν ὁ γάμος δὲν εἶναι συνθήκη ἔννομος δὲν εἶναι μῆτε μυστήριον. Ὅθεν ἀθετήσασα τὴν ἀπλῶς συνθήκην ὁποῦ γίνεται μεταξὺ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς, ἂν δὲν γίνεται με τὰς περιστάσεις ὁποῦ ἐδιώρισεν, ἔκαμε νὰ μὴ εἶναι γάμος, ἂν δὲν γένη καθὼς προστάττει ἡ ἐκκλησία. Δὲν ἠμπορεῖ νὰ κάμῃ τοῦτο καὶ εἰς τὰ ἄλλα μυστήρια, ὅτι ὅλα εἶναι διωρισμένα καὶ μὴ οὔσης τινὸς ἀμφιβολίας, δὲν δύναται νὰ κάμῃ ἐξήγησιν. Βλέπετε λοιπὸν, ὅτι ὁ θεῖος νόμος ἐξηγᾶται ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν; Ἦγουν ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς, ὁποῦ ἔχουσι ἄκραν ἐξουσίαν ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς.

Ὁ δὲ ἀνθρώπινος νόμος, τὸσον ὁ ἱερός, ὅσον καὶ ὁ πολιτικός, κατὰ πάντα τὰ μέρη καὶ εἶδη αὐτῶν, ἐδκολώτερον ἐξηγᾶται πρῶτον ἀπὸ ἄλλον νόμον καὶ κοινὸν καὶ ἐγχώριον, δεῦτερον, ἀπὸ τὴν συνήθειαν, τρίτον ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄρχοντας, ὅποιοι καὶ ἂν εἶναι, μόνον νὰ ἔχωσιν ἄκραν ἐξουσίαν τέταρτον, ἀπὸ τοὺς κριτὰς ἔχοντας δικαιοδοτικὴν ἐξουσίαν, ἦγουν

βῆμα δημοτικὸν καὶ κριτήριον. Πέμπτον, ἀπὸ ὅλους τοὺς νομοδιδασκάλους καὶ μάλιστα | ἀπὸ τοὺς ἐρμηνεῖς τῶν νόμων καὶ συγγραφεῖς. Σημειώσαι ὁμως ὅτι ὁ πολιτικὸς νόμος ποτὲ δὲν ἐξηγᾶ τὸν ἱερόν, μὴ ἔχοντας ἐξουσίαν πρὸς τοῦτο, ὁ δὲ ἱερός κάποιαις φοραῖς ἐξηγᾶ τὸν πολιτικὸν καὶ μάλιστα δταν ἡ ὑπόθεσις ἀποβλέπει πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ψυχῶν. Τὸ αὐτὸ λέγε καὶ περὶ τῆς συνήθειας, ὅτι νόμος καὶ συνήθεια ἰσοδυναμοῦσι.

Σημειώσαι ἀκόμη, ὅτι οἱ ἄρχοντες καὶ ἡ συνήθεια ἐξηγοῦσι τὸν νόμον ἐξουσιαστικῶς καὶ με ἀδθεντεῖαν, ἦγουν ἡ ἐξήγησις αὐτῶν ἔχει δύναμιν νόμον, ἀλλ' οἱ κριταί, οἱ νομοδιδάσκαλοι καὶ οἱ ἐρμηνεῖς, ἂν δὲν εἶναι ἀπὸ ἐκείνους, ὁποῦ ἐπεριγράψαμεν ἀνωτέρω, ἐξηγοῦσι τὸν νόμον χωρὶς ἀδθεντεῖαν, ἦγουν ἡ ἐξήγησις τοὺς τὸσον ἰσχύει ὅσον φαίνεται εὐλογος καὶ ἰσχυρωτέρα τῶν ἄλλων ὅθεν ἠμπορεῖ καὶ νὰ ἀποδοκιμασθῆ καὶ ἀπὸ τοὺς ἄρχοντας καὶ ἀπὸ ἄλλους κριτὰς καὶ ἀπὸ ἄλλους νομοδιδασκάλους.

Ἔρχομαι εἰς τὰ ἄλλα ἰδιώματα τοῦ πολιτικοῦ ἢ ἀνθρωπίνου νόμου. Τὸ δεῦτερον δὲν ἔχει νὰ κάμῃ τίποτα με τὸν θεῖον καὶ φυσικόν, ἀλλὰ εἶναι ἴδιον τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ εἶναι ὅτι τοῦτος ὁ νόμος κατὰ τὴν φύσιν καὶ οὐσίαν του εἶναι τρεπτὸς καὶ μεταβλητός, ὡς διδάσκουσιν οἱ νόμοι εἰς τὸν ἰά παράγραφον, τίτλον β' τοῦ α' βιβλίου τῶν Ἰνστιτούτων⁷¹, διότι ὁ ἕνας ἀφαιρεῖ τὸν ἄλλον δταν εἶναι ἐναντίοι καὶ ἰσχύει πάντα ὁ νεώτερος, νικῶντας τὸν παλαιόν⁷² τυχαίνει ὁμως νὰ εἶναι ὁ νικητὴς νόμος ἢ ἀπὸ ἰσοδύναμον νομοθέτην ἢ κεκυρωμένος ἀπὸ ἰσοδύναμον καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἐγχώριος νικᾷ τὸν κοινόν, ὅτι, ὡς εἴπομεν, εἶναι χρεῖα νὰ κερωθῆ ἀπὸ τὸν ἔχοντα ἄκραν ἐξουσίαν ἢ κἂν νὰ συναίνεση εἰς αὐτὸν ὁ ἐξουσιαστὴς συνεπτυγμένως.

Τούτη ἡ διδασκαλία, ἂν καλὰ καὶ εἶναι ἀληθὴς εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρωπίνους νόμους, ἦγουν εἰς τοὺς ἱεροὺς καὶ πολιτικούς, ὁμως μῆτε ἐβάλληκεν μῆτε θέλει βαλθῆ εἰς χρῆσιν ἐναντίον εἰς τοὺς ἀποστολικούς νόμους, ὅχι ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ μεταβαλθῶσιν, ὄντες γὰρ ἀνθρώπινοι | εἶναι μεταβλητοὶ καὶ αὐτοί, ἀλλὰ διὰ τὴν εὐλάβειαν ὁποῦ ἔχει εἰς αὐτοὺς ἡ ἐκκλησία. Λέγω εἰς τοὺς νόμους τοὺς ἀποστολικούς, ἀμὴ ὅχι εἰς τοὺς κανόνας, ὅτι τοῦτοι δὲν εἶναι ὅλοι βέβαιοι καὶ δὲν εὐρίσκονται εἰς τὰς ἐπιστολάς, καθὼς εἴπαμεν ἀνωτέρω. Πάλιν μεταβάλλεται ὁ νόμος ὁ ἀνθρώπινος ἀπὸ τὴν συνήθειαν, ἢ ὅποια ἀναιρεῖ κάθε νόμον ἐναντίον καὶ τὸν ἀφανίζει. Οὕτως ἀθετήθησαν πολλοὶ τῶν κοινῶν νόμων καὶ μάλιστα ἐν τοῖς ἱεροῖς, πολλοὶ κανόνες καὶ τῶν τοπικῶν καὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων.

71. «Ἄλλὰ τὰ μὲν φυσικὰ δίκαια ἄτινα παρὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ὁμοίως τηροῦνται, ὑπὸ θείας τινὸς προνοίας τεθέντα διαμένουσιν ἕσασι σταθερὰ καὶ ἀμετάβλητα· ἐκεῖνα ὁμως, ἄτινα ἐκάστη πόλις αὐτῆ δι' ἐαυτὴν ὥρισε συγὰ μεταβάλλονται εἴτε διὰ σιωπηρᾶς συναίνεσεως τοῦ λαοῦ ἢ δι' ἄλλου νόμου κατὰπιν τιθεμένου» (Ἰνστ. 1.2.11).

Και ἄς μὴ εἰπῆ τινὰς πὼς τοῦτο εἶναι ἄνομον, ἐπειδὴ καὶ ὅποιος τὸ λέγει τοῦτο, ἄλλο δὲν κάμνει, παρὰ μόνον ὅτι δείχνει τὴν ἀμάθειάν του, ἔστωντας καὶ νὰ εἶναι βέβαιοι πὼς τοῦτοι οἱ νόμοι εἶναι ἀνθρώπινοι καὶ ἐدمε-τάβλητοι, ὁ δὲ μεταβλητὸς νόμος μεταβάλλεται καὶ μὲ ἐναντίαν συνήθειαν καὶ μὲ τὴν ἀσυνήθειαν, διότι καὶ τούτη ἀκόμη ἀφανίζει τὸν νόμον, κάμνοντας νὰ μὴ ἰσχύη πλέον τίποτα.

Τὸ τρίτον ἰδίωμα τοῦ ἀνθρωπίνου νόμου εἶναι, ὅτι πολλαῖς φοραῖς χάνει τὴν ἰσχύν του ἀπὸ λόγου του, χωρὶς νὰ τὸν καταπολεμᾷ μήτε ἐναντίος νόμος μήτε συνήθεια ἐναντία μήτε ἀσυνήθεια. Τοῦτο συμβαίνει εἰς δύο τρόπους: πρῶτον, ὅταν ὁ νόμος οὕτως εἶναι συνδεδεμένος μὲ τὰς περιστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας γίνεται, ὥστε παύοντας ἐκείναις ἢ περιστασεῖς, παύει καὶ ὁ νόμος ἐκεῖνος διὰ τὰς ὁποίας ἔγινε· δεύτερον, ὅταν ἔχη αἰτίαν κινήτικὴν, μὲ ὑπόθεσιν ὅπου ἠμπορεῖ νὰ παύσῃ, διότι τότε παύοντας ἢ ὑπόθεσιν, παύει καὶ ἢ ἐν ὑπόθεσιν κινήτικῃ αἰτία τοῦ νόμου καὶ ἐπομένως ὁ νόμος, τοῦ ὁποίου ἢ ψυχῆ καὶ ἢ ζωῆ εἶναι ἢ αἰτία καὶ ὁ λόγος, ὡς διδάσκουσιν οἱ νομικοὶ εἰς τὸν ἄ νόμον, τυτλ: κα' τοῦ μὴ βιβλίου τῶν Διγέστων⁷². Εἰς σαφήνειαν τῆς διδασκαλίας φέρω εἰς καθ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ ὁποῦ εἶπα ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τοὺς ἱερὸς νόμους, διότι εἰς τὰ πολιτικὰ παραδείγματα εἶναι ὀλιγότερον ὠφέλιμον. Δίδω παράδειγμα εἰς τὸ πρῶτον.

29^ο Καὶ ἁγίων συνόδων κανόνες | καὶ νόμοι τὴν τριγαμίαν ὄχι γάμον, ἀλλὰ πολυγαμίαν καὶ πορνείαν συνεσταλμένην καὶ περιγραφομένην εἰς μίαν γυναῖκα ὠνόμασαν. "Ὅθεν καὶ διάφορα ἐπιτίμια ἐξέθεντο μετριώτερα μὲν εἰς τοὺς διγάμους (διότι καὶ ἢ διγαμία τρόπον τινὰ συγκεχωρημένος γάμος νομίζεται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ὄχι καθαρὸς καὶ ἀγνεύων) ἀσθηρότερα δὲ εἰς τοὺς τριγάμους· καὶ ἰδὲ περὶ τούτων τοὺς διαφόρους κανόνας τῶν ἁγίων πατέρων καὶ μάλιστα τὸν δ' τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τοὺς ἐρμηνεῖς αὐτῶν⁷³. Τοῦτοι ὁμοῦ οἱ κανόνες, καθὼς καὶ τῶν κατηχουμένων, ἔχασαν τὴν ἰσχύν τους ἀπὸ λόγου τους, χωρὶς νὰ τοὺς καταπολεμῇ κανένας ἐναντίος νόμος, ὡς εἶναι φανερόν εἰς τὴν τωρινὴν κοινὴν πράξιν τῆς ἐκκλησίας, ἢ ὁποία ὄχι μόνον τὴν διγαμίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν τριγαμίαν ἔχει ἀνυπεύθυνον γάμον καὶ χωρὶς ἐπιτίμια γίνεται. Δίδω εἰς τοῦτο καὶ δεύτερον παράδειγμα. Πολλοὶ κανόνες, πολλῶν ἁγίων πατέρων καὶ συνόδων, ἐπρόσταξαν εἰς τοὺς ἁμαρτήσαντας κάποιαις μεγάλαις ἁμαρτίαις, νὰ μὴ ἀξιοῦνται τῆς θείας κοινωνίας, ἄλλοι μὲν εἰς πέντε χρόνους, ἄλλοι δὲ εἰς ἐπτὰ, εἰς ἑννέα ἄλλοι καὶ ἄλλοι εἰς δεκαοκτὼ κατὰ τὴν διαφορὰν καὶ τὸ μέγεθος

72. Ὁ τίτλος αὐτὸς ἔχει ἐπικεφαλίδα «Περὶ τῆς περιουσίας ἐκείνων, οἳ τινες πρὸ τῆς ἀποφάσεως εἶτε θάνατον ἑαυτοῖς κατέγνωσαν ἢ τὸν κατήγορον, διὰ χρημάτων διέφθειραν».

73. Μ. Βασιλείου, κανὼν Δ': α' Ὀνομάζουσι δὲ τὸν τοιοῦτον οὐκ ἔτι γάμον, ἀλλὰ πολυγαμίαν, μᾶλλον δὲ πορνείαν κεκολασμένην». Πηδάλιον, β.π., σ. 592.

τῶν ἁμαρτημάτων· καὶ τότε μὲν ἢ ἀσθηρότης ἦτον δικαία, διὰ νὰ παύωσι τὰ φοβερὰ ἐκεῖνα ἁμαρτήματα καὶ ἴσχυσαν ἴσως πολλὸν καιρὸν, ὕστερον ὁμοῦ μὲ τὸ νὰ μεταβληθῶσι ἐκείναις αἱ περιστάσεις, ἐφάνη καὶ ἢ ἀσθηρότης ἐκείνη περιττὴ καὶ ἄμετρος· ὅθεν ἐξέπεσαν ἀπὸ λόγου τους οἱ κανόνες καὶ οἱ νόμοι ἐκεῖνοι.

Δίδω παράδειγμα εἰς τὸ δεύτερον, τὸ ὁποῖον λαμβάνω ἀπὸ τὸν θεῖον εὐαγγελικὸν νόμον, διὰ νὰ δείξω, ὅτι ἢ διδασκαλία εἶναι ἀληθὴς ὄχι μόνον εἰς τὸν ἀνθρώπινον νόμον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν θεῖον, ὅταν ἔχη αἰτίαν κινήτικὴν ἐν ὑπόθεσιν, ὅπου ἠμπορεῖ νὰ παύσῃ.

29^ο Ὁ Χριστὸς ἐπρόσταξεν, ὅταν ἔχωμεν αἰτίαν μὲ τὸν ἀδελφόν μας, νὰ μὴ τὸ φανερώνωμεν μήτε νὰ τὸν ἐγκαλοῦμεν εὐθὺς πρὸς τὴν | ἐκκλησίαν, δίδοντας κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν εἰς τὸ βῆμα τὸ ἱερὸν, ἀλλὰ πρῶτον νὰ τὸν νοθετήσωμεν μυστικὰ καὶ ἂν δὲν διορθωθῇ, νὰ τὸν νοθετήσωμεν δεύτερον ἐνώπιον δύο ἢ τριῶν μαρτύρων καὶ ἂν δὲν διορθωθῇ μήτε μὲ τοῦτον τὸν τρόπον, τότε νὰ τὸν ἀναφέρωμεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν⁷⁴. Τώρα, ἔστω ὡς βεβαία, ἀληθὴς καὶ ἐγνωσμένη ὑπόθεσις. Ὁ δεῖνα, ἂν καλὰ καὶ νὰ νοθετηθῇ κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Χριστοῦ, πλην ὄχι μόνον δὲν θέλει μεταστρέψῃ, ἀλλὰ μάλιστα θέλει μεταχειρισθῇ τὴν εὐκαιρίαν καὶ τὸν καιρὸν ὁποῦ τοῦ δίδει ἐκείνη ἢ ἐντολή, εἰς ὄλεθρον ἢ ἐκείνου ὁποῦ τὸν νοθετεῖ ἢ τοῦ πλησίον ἢ τῆς ἐκκλησίας. Τούτου τεθέντος, εἶναι βέβαιοι πὼς δὲν εἶναι τινὰς κρατημένους νὰ τὸν νοθετήσῃ κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ ἠμπορεῖ καὶ μάλιστα κάποιαις φοραῖς εἶναι καὶ κρατημένους νὰ τὸν φανερώσῃ εὐθὺς εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἀμέσως. Παύει, λοιπόν, τότε ὁ εὐαγγελικὸς νόμος, διατί; ὅτι ὁ νόμος ἐκεῖνος ἔχει κινήτικὴν αἰτίαν τὴν ὠφέλειαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἂν διορθωθῇ. Ἐστώντας δὲ καὶ νὰ παύῃ αὐτὴ ἢ ὑπόθεσις εἰς ἐκείνον ὁποῦ εἶπαμεν, παύει καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ὠφελείας, ὁποῦ ἦτον ἢ κινήτικῃ αἰτία καὶ παύει καὶ αὐτὸς ὁ νόμος. Ἐχομεν δὲ εἰς τοῦτο φανερόν καὶ ἐν ἔργῳ παράδειγμα τὸν Ἀνανίαν καὶ τὴν Σαπφείραν, τοὺς ὁποίους ἠλεγξεν ὁ μακάριος Πέτρος, χωρὶς νὰ τοὺς νοθετήσῃ πρότερον κατ' ἴδιαν, ἠξέυροντας τὸ ἀμετάθετον τῆς γνώμης των, διότι ἀλλέως ἠθελεν ἁμαρτήσῃ μὴ φυλάττοντας τὸν νόμον τοῦ διδασκάλου του⁷⁵. Σημειώσαι ὁμοῦ, ὅτι ὄχι διὰ τοῦτο ὁ θεῖος νόμος εἶναι τρεπτός καὶ μεταβλητός, ὡς ὁ ἀνθρώπινος, διότι ἂν καλὰ καὶ παύῃ εἰς τινὰ ὑπόθεσιν, δὲν παύει ὁμοῦ ὀλότελα, ἀλλὰ μένει ἐνοχοποιῶντας εἰς τὴν ὑπόθεσιν του αἰωνίως· ὁ δὲ ἀνθρώπινος ἂν καλὰ καὶ δύναται νὰ παύσῃ εἰς μερικὰς ὑπόθεσεις καὶ νὰ μένῃ εἰς ἄλλας, ὁμοῦ δύναται νὰ παύσῃ καὶ ὀλότελα καὶ τοῦτον τὸ αἴτιον εἶναι, ὅτι ὁ Θεὸς ὅταν δίδῃ νόμον, θεωρεῖ πὼς εἰς πολλὰς ὑπόθεσεις πάν-

74. Ματθ. 18, 15.

75. Πραξ. 5, 1.

τοτε ισχύει, αν καλὰ νὰ παύη και εἰς τινὰς, ὁ δὲ ἀνθρώπων δὲν δύναται νὰ ἔχη πάντα τούτην τὴν πρόνοιαν και τὴν προστόχασιν.

30^τ | Τὸ τέταρτον ἀξίωμα τοῦ ἀνθρώπινου νόμου και ἱεροῦ και πολιτικοῦ εἶναι, ὅτι κατὰ φύσιν και οὐσίαν εἶναι δεκτικὸς οικονομίας και, ὡς ἄλλοι λέγουσι, συγκαταβάσεως, ἤγουν εἰς κάθε νόμον ἀνθρώπινον ἡμπορεῖ ὁ προεστῶς νὰ οικονομῆσῃ, ὅτι τοῦτο τὸ ἴδιωμα εἶναι τὸ πλέον περιήρημον και ἴδιον τοῦ ἀνθρώπινου νόμου, μὴ δυναμένων νὰ οικονομηθῶσι τῶν φυσικῶν και θείων νόμων εἰς κἀνένα τρόπον. Τοῦτο τὸ ἴδιωμα τυχαίνει νὰ τὸ ἐξηγήσωμεν μὲ σαφήνειαν, λέγοντας πρῶτον, τί εἶναι οικονομία, δευτέρου, διατί δίδεται εἰς τὸν νόμον, τρίτον, πῶς δίδεται, τέταρτον, ἀπὸ ποῖον δίδεται.

Πρὸς τὸ πρῶτον, οικονομία δὲν εἶναι ἄλλο, παρὰ μία ἐνέργεια δικαιοδοτικὴ ἐξαιρουσα τοῦ νόμου τινὰ εἰς μερικὴν ὑπόθεσιν μὲ ἀξιόλογον αἰτίαν. Χάριν λόγου, εἶναι νόμος εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀν αἰρετικὸς ἐπίσκοπος μεταστρέψῃ εἰς αὐτὴν νὰ εἶναι καθηρημένος· ὅμως ἢ ἐν Νικαίᾳ πρώτη σύνοδος εἰς τὸν ἡ' κανόνα οικονομεῖ εἰς τοὺς Ναυατιανούς, ὁποῦ ὠνόμαζαν ἑαυτοὺς καθαρούς⁷⁶, ἀν μεταστρέψωσι, νὰ κρατοῦσι τὸ ἀξίωμα τοῦ κλήρου και ἀν φανῇ τῷ ἐπισκόπῳ τοῦ τόπου και τὸ ἀξίωμα τῆς ἐπισκοπῆς και τοῦτο διὰ τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας. "Οποῖος διαβάσῃ ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ἱστορίας, θέλει εὖρει ἀναριθμητὰ παραδείγματα τῆς αὐτῆς οικονομίας, ὄχι μόνον τῶν νόμων τῆς ἐκκλησίας ἀλλὰ και τῶν ἀποστολικῶν. "Ο ἀπόστολος λέγει, νὰ μὴ γένη ἐπίσκοπος ὁ νεόφυτος⁷⁷. ὅμως ἢ πρώτη ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος ἐχειροτόνησεν ἀρχιερέα τὸν Νεκτάριον⁷⁸ νεόφυτον, και Ἄμβροσιος⁷⁹ ἐψηφίσθη ἐπίσκοπος Μεδιολάνων και πρῶτον νὰ βαπτισθῇ, και ὁ Συνέσιος⁸⁰ ἐπροβιβάσθη ἐπίσκοπος μὴ πιστεύ-

76. ΑΜΙΑΚΑ ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, Οἱ Ἱεροὶ Κανόνες και οἱ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι, Ἀθήνα 1949, σ. 28: Α' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, κανὼν Η', «Περὶ τῶν ἐπιστρέφόντων Καθαρῶν. Περὶ τῶν ὀνομαζόντων μὲν ἑαυτοὺς καθαρούς ποτε, προσερχομένων δὲ τῇ καθολικῇ και ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἔδοξε τῇ ἀγίᾳ και μεγάλῃ συνόδῳ ὥστε χειροθετούμενους αὐτοὺς μένειν οὕτως ἐν τῷ κλήρῳ».

77. Βλ. σημ. 54.

78. Ὁ Νεκτάριος ἦταν συγκλητικὸς και ὄντας ἀκόμη «κατηχούμενος» στὴ χριστιανικὴ πίστη «ἀρπασθεὶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ἐπισκοπὴν προεβλήθη», ὅπως λέει ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Σωκράτης. Βλ. ΒΑΣΙΛΙΟΥ ΦΕΙΔΑ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Α', Ἀθήνα 1997 σ. 526.

79. Ἄμβροσιος Μεδιολάνων (374-397)· παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ οἰκογένειά του ἦταν χριστιανικὴ, ὁ ἴδιος δὲν εἶχε βαπτιστεῖ στὴν παιδική του ἡλικία· ὅταν προτάθηκε ἐπίσκοπος βαπτίστηκε και σὲ λίγες μέρες χειροτονήθηκε διαδοχικὰ σὲ ὅλους τοὺς βαθμοὺς τῆς ἱερωσύνης.

80. Συνέσιος Κυρηναῖος, ἐπίσκοπος Πτολεμαῖδος (410-413/414)· μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἐπισκόπου Πτολεμαῖδος ὁ λαὸς ζήτησε ὡς διάδοχό του τὸ Συνέσιο και ὁ πάπας Ἀλεξάνδριος Θεόφιλος ἀπόδεχτηκε τὴν ἐπιθυμία τοῦ λαοῦ και τὸν χειροτόνησε, παρ' ὅλο πὸς ἦταν

ὄντας ἀκόμη νεκρῶν ἀνάστασιν. Ἔστωντας και νὰ ἐξαιρεθῶσι και τοῦτοι και ἄλλοι ἀπὸ τὴν ἐνοχλήν τοῦ νόμου δι' ἀξιόλογον αἰτίαν.

30^τ Σημειῶσαι ἐκ τούτων, ὅτι ἡ οικονομία μὴτε ἀντιπολεμῆ τὸν νόμον μὴτε τὸν ἀφαιρῆ μὴτε τὸν ἐμποδίσῃ, ἀλλὰ | μάλιστα και τὸν ἐπιβεβαιοῖ και τὸν ὑποθέτει. Τὸν ἐπιβεβαιοῖ ὅτι πᾶσα οικονομία εἶναι ἐξαιρέσις τοῦ νόμου εἰς μερικὴν τινὸς ἢ τινῶν ὑπόθεσιν, πᾶσα δὲ ἐξαιρέσις ἐπιβεβαιοῖ τὸν κανόνα, οὗ ἐστὶν ἐξαιρέσις, ὡς διδάσκουσιν ὅλοι οἱ νομικοὶ εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν κανόνων τοῦ δικαίου Διγέστων. Ὑποθέτει δὲ ἡ οικονομία τὸν νόμον, ὅτι δὲν δύναται νὰ οικονομηθῇ ὁ νόμος, ἀν δὲν εἶναι και ἀν δὲν ἰσχύη· και διὰ τοῦτο ἡ οικονομία δὲν εἶναι ἕβρις τοῦ νόμου, ἀλλὰ μᾶλλον εὐλάβεια, τὴν ὁποῖαν οικονομίαν εἶναι κρατημένοι νὰ τὴν ἐνεργοῦσι πολλαῖς φοραῖς οἱ προεστῶτες διὰ τὴν προσήκουσαν αὐτοῖς πολιτικὴν ἢ ἱερὰν ἢ λαϊκὴν φρονιμάδα. "Οθεν τὰ σοφώτατα και φρονιμώτατα ἔθνη μὲ πλέον εὐκολίαν μεταχειρίζονται τὴν οικονομίαν τοῦ νόμου και τοῦτο μάλιστα ὅταν ἢ αἰτία ἀναφέρεται εἰς τὸ καλὸν τοῦ κοινῶ. Και τίς νὰ εἰπῇ φρονίμους ἐκεῖνους τοὺς ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἀρχιερεῖς, οἱ ὁποῖοι εἰς ἐκεῖνον τὸν βασιλέα, ὁποῦ δὲν εἶχε παιδί, δὲν οἰκονόμησαν τὸν νόμον τὸν ἀπαγορευτικὸν τῆς τετραγαμίας⁸¹; Πόσα σκάνδαλα ἠκολούθησαν διὰ τούτην τὴν ἀδιάκριτον ἀσθηρότητα; Και ὅμως μετὰ τὸν θάνατόν του οἰκονόμησαν, νὰ νομισθῇ γνήσιος νόμος ὁ ἐκ τετραγαμίας, διὰ νὰ παύσωσι τὰ σκάνδαλα. "Αν διὰ νὰ παύσωσι τὰ σκάνδαλα, ἠμπόρουν νὰ οικονομήσουν τὸν νόμον τῆς τετραγαμίας, δὲν ἦτον εὐλογώτερον νὰ τὸν οικονομήσουν διὰ νὰ μὴ γένοιν; Εἶναι λοιπὸν φανερόν, ὅτι ὁ νόμος οικονομεῖται και ὅτι δὲν εἶναι ἕβρις ἢ ζημία τοῦ νόμου νὰ οικονομεῖται, ἀλλὰ μᾶλλον μία φυσικὴ ιδιότης αὐτοῦ νὰ δύναται και ἀκόμη κάποιαις φοραῖς, νὰ εἶναι χρεία νὰ οικονομεῖται.

31^τ Πρὸς τὸ δεῦτερον, ἦτοι διατί δίδεται οικονομία εἰς τὸν νόμον, λέγω, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νόμος εἶναι ὑποκείμενος εἰς τοὺς προεστῶτας τῆς ἱερᾶς και λαϊκῆς πολιτείας και ὡς λέγεται κοινῶς, εἰς τὰ χέρια των· ὅθεν ἡμπορεῖ ὁ προεστῶς νὰ κάμῃ τριγύρου του δικαιοδοτικὴν ἐνέργειαν, ἐπειδὴ και δύναται ἀκόμη νὰ τὸν ἀφανίσῃ και διὰ τοῦτο μὴτε ὁ | φυσικὸς μὴτε ὁ θεῖος οικονομεῖται, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος δὲν ἔχει ἐξουσίαν εἰς αὐτόν. Ἔστωντας, λοιπὸν και νὰ εἶναι ὁ ἀνθρώπινος νόμος εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν εἶναι δι' ἄλλο εἰς τὴν ἐξουσίαν του, παρὰ διὰ νὰ τὸν μεταχειρίζεται εἰς κοινήν και μερικὴν ὠφέλειαν. Καθὼς, λοιπὸν, διὰ κοινήν ὠφέλειαν

νυμφευμένους, πατέρας τέκνων και δὲν ἀποδεχόταν κάποια δόγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας (62-1934), Ἀθήνα 1985, σ. 261-262.

81. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «La dernière volonté de Leon VI au sujet de la tétragaμie (= "Λέοντος μετάνοια ἐπὶ τῇ αὐτοῦ ἐξέδῳ")», ΒΖ, 56 (1963), σ. 48-52, 265-270.

ἐμπόρει κατὰ τὰς περιστάσεις νὰ ἀκυρώσῃ τὸν νόμον τελείως, οὕτω καὶ διὰ τὴν ὠφέλειαν μερικῶν τινῶν καὶ πολὺ μᾶλλον τοῦ κοινοῦ, ἢμπορεῖ νὰ τὸν οἰκονομήσῃ· ὁ γὰρ δυνάμενος τὸ μᾶλλον, πολὺ μᾶλλον δύναται τὸ ἦττον, κατὰ τὸν κβ' νόμον, τίτλον ιζ' τοῦ ν' βιβλίου τῶν Διγέστων⁸². Πρὸς τοῦτοις ἔστωντας καὶ νὰ εἶναι ὁ στοχασμὸς καὶ ἡ φρονιμάδα τοῦ ἀνθρωπίνου νόμου σφαλερὰ εἰς τινὰ ὅπου εἰς κάποιαις ὑποθέσεις δὲν ἐτύχαινε νὰ ἐνοχοποιεῖται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν νόμον καὶ μὴ ἢμπορῶντας ὁ νόμος νὰ διακρίνῃ ταύτας τὰς περιστάσεις, ἐστάθηκεν ἀναγκαῖον νὰ δοθῇ ἐξουσία εἰς κάθε πολίτευμα νὰ ἢμπορῇ νὰ κάμῃ ἐξαίρεσιν τοῦ νόμου εἰς ἐκείνας τὰς περιστάσεις καὶ ἀφορμὰς, εἰς κοινὴν καὶ μερικὴν ὠφέλειαν. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ οἰκονομεῖν καὶ ἡ οἰκονομία. Ἴδου λοιπὸν, ὅτι ἡ οἰκονομία εἶναι ἔμφυτος εἰς κάθε ἀνθρώπινον νόμον, διὰ νὰ εἶναι καὶ ὑποτεταγμένος εἰς τὸν ἀνθρώπινον καὶ διὰ μερικαῖς χρεῖαις τῶν ὑποτεταγμένων, τὰς ὁποίας ὁ νομοθέτης ἢ δὲν τὰς ἐπροστοχάσθη ὡς ἄνθρωπος ἢ ἂν τὰς ἐπροστοχάσθη, δὲν ἐδυνήθη νὰ ταῖς φανερώσῃ εἰς τὸν νόμον, μὲ τὸν νὰ εἶναι σύντομον καὶ καθολικὸν πρόσταγμα. Πρὸς τὸ τρίτον, ἡ οἰκονομία δὲν δίδεται παρὰ μὲ αἰτίαν, ἢγουν ἀφορμὴν ἀξιόλογον. Ὁ γὰρ οἰκονομῶν, ἂν καλὰ καὶ νὰ εἶναι ἄκρος ἐξουσιαστής, ὡς οἰκονομῶν, δὲν εἶναι ὅμως ἄκρος ἐξουσιαστής, ἀλλ' οἰκονόμος καὶ ὡς ἐπίτροπος· καθὼς δὲ ὁ οἰκονόμος δὲν δύναται νὰ μεταλλάξῃ τὴν τάξιν τῶν οἰκιακῶν πραγμάτων, ὡς κύριος καὶ δεσπότης καθὼς τοῦ φανῆ, ἀλλὰ μόνον μὲ αἰτίαν ἀξιόλογον, εἰς ὠφέλειαν τοῦ οἴκου καὶ τῶν οἰκιακῶν, οὕτω καὶ ὁ οἰκονομῶν τὸν νόμον, ὅτι οἰκονομῶν δὲν ἐνεργεῖ | ὡς δεσπότης, ἂν καλὰ καὶ εἶναι, ἀλλ' ὡς οἰκονόμος· ὅθεν ἡ οἰκονομία, κατὰ τὴν φύσιν τῆς, θέλει αἰτίαν ἀξιόλογον. Τοῦτο εἶναι ἀληθὲς τόσον εἰς τὸν οἰκονομοῦντα εἰς τὸν πολιτικὸν νόμον, ὅσον εἰς τὸν οἰκονομοῦντα εἰς τὸν ἱερὸν καὶ δὴ μάλιστα εἰς τοῦτον, ὅτι ἡ ἱερά ἐξουσία εἶναι πλέον συνεσταλμένη καὶ ὀλιγώτερον συγχωρημένη εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς, παρὰ ὅπου εἶναι εἰς τοὺς βασιλεῖς καὶ εἰς τοὺς ἄρχοντας τοὺς λαϊκοὺς ἢ πολιτικῆς τῶν ἐξουσία, οἱ γὰρ βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες εἶναι καὶ ὀνομάζονται αὐθένται, δεσπῶται καὶ κύριοι τῆς ἐξουσίας τῶν, οἱ δὲ ἀρχιερεῖς εἶναι ὑπηρετὰι πρὸς ὑπηρεσίαν ἀπεσταλμένοι. Ὅθεν ἔστωντας καὶ κατὰ τὴν αὐτῶν κατάστασιν νὰ εἶναι οἰκονόμοι πιστοὶ τῶν νόμων, οἰκονομοῦντες τυχαίνει νὰ τὸ κάμνουν μὲ ἀξιόλογον αἰτίαν καὶ ἀφορμὴν. Καὶ τοῦτο τὸ λέγομεν διὰ νὰ σημειωθῇ ἐπιμελῶς, ὅτι καὶ αἱ οἰκονομίαι τῶν λαϊκῶν νόμων γίνονται σπανίως· συχνὰ δὲ ἐν τοῖς ἱεροῖς καὶ αἱ ὑποθέσεις τῶν λαϊκῶν οἰκονομιῶν δὲν εἶναι ἐπικίνδονοι, ἐπειδὴ καὶ εἶναι περὶ σωματικῶν καὶ φθαρτῶν πραγμάτων, ἀλλ' αἱ οἰκονομίαι τῶν ἱερῶν εἶναι ἐπικίν-

82. «Οὐλλιανός: Εἰς ὅτινα τὸ περισσώτερον ἐπιτρέπεται, δὲν πρέπει νὰ μὴ ἐπιτρέπεται τὸ ὀλιγώτερον» (Δ.50.17.21).

δονοι, ἔστωντας καὶ νὰ εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς ὑποθέσεις πνευματικὰς καὶ ψυχικὰς.

Λιττώς δὲ γίνεται ἡ οἰκονομία ἀπὸ τὸν προεστῶτα ὅπου ἢμπορεῖ νὰ οἰκονομήσῃ. Πρῶτον, αὐτοκινήτως, δεύτερον, μὲ ζήτησιν ἐκείνου, ὅπου ἔχει χρεῖαν νὰ οἰκονομηθῇ ὁ νόμος εἰς αὐτόν. Αὐτοκινήτως γίνεται, ὅταν ὁ προεστῶς, θεωρῶντας τὴν χρεῖαν ἢ κοινὴν ἢ μερικὴν, δίχως παρακίνημα ἐξωτερικόν, αὐθαιρέτως, διὰ αἰτίαν αὐτῷ γνωστὴν καὶ παρακινούσαν τὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν, οἰκονομεῖ. Μὲ ζήτησιν δὲ γίνεται, ὅταν ὁ προφασιζόμενος ἔχη χρεῖαν οἰκονομίας, προσφέρει τῷ προεστῶτι τὴν αἰτίαν καὶ τὴν χρεῖαν του ἢ κοινὴν ἢ μερικὴν καὶ ὁ προεστῶς καλὰ στοχαζόμενός τὴν, δι' αὐτὴν οἰκονομεῖ. Εἶναι δὲ μεγάλη διαφορὰ ἀνάμεσα εἰς τὰς δύο ταύτας οἰκονομίας, ὅτι ἡ πρώτη κᾶν καὶ δοθῇ χωρὶς αἰτίαν ἀληθῆ, ἰσχύει | καὶ ὁ οἰκονομηθεὶς δὲν ἁμαρτάνει τίποτα, ἂν θέλῃ κάμῃ κατὰ τὴν οἰκονομίαν ὅπου ἔλαβεν (ἔξω μόνον ἂν εἶναι φανερὰ καὶ παντελῶς ἄδικος καὶ μιὰ καὶ ἄνομος), ἁμαρτάνει δὲ ὁ οἰκονομῶν. Ἡ δὲ δευτέρα, ἂν ἡ ἀφορμὴ ὅπου προσφέρει ὁ ζητῶν δὲν εἶναι ἀληθῆς, δὲν ἰσχύει τίποτε καὶ ὁ οἰκονομῶν δὲν ἁμαρτάνει, ἀλλ' ἁμαρτάνει ὁ οἰκονομούμενος, ἂν πράξῃ τὸ οἰκονομημένον. Τὸ αἴτιον τῆς διδασκαλίας εἶναι προφανές· ἡ γὰρ αὐτοκίνητος οἰκονομία εἶναι ἀπόλυτος, λέγει γὰρ θεωρῶντας ἡμεῖς, ὅτι τοῦτο καὶ τοῦτο μᾶς πείθει νὰ σὲ οἰκονομήσωμεν, σὲ οἰκονομοῦμεν. Βλέπεις, ὅτι ἡ αὐτοκίνητος δὲν ἔχει ὑπόθεσιν, ἄρα εἶναι ἀπόλυτος, ἢ δὲ ζητημένη εἶναι ὑποθετικὴ. Λέγει γὰρ, μᾶς εἶπες τοῦτο καὶ τοῦτο, ἂν εἶναι οὕτω, σὲ οἰκονομοῦμεν. Βλέπεις ὅτι ἡ οἰκονομία εἶναι ὑποθετικὴ. Τώρα ἡ ἀπόλυτος ἐνέργεια ἔχει εὐθὺς ἀποτέλεσμα, ἢ δὲ ὑποθετικὴ τὸ ἔχει τεθείσης τῆς ὑποθέσεως. Λοιπὸν κᾶν δὲν εἶναι ἀληθῆς ἢ αἰτία τῆς πρώτης, ὅμως ἰσχύει· δὲν ἰσχύει ἢ δευτέρα, ἂν δὲν εἶναι ἀληθῆς ἢ αἰτία τῆς.

Εἰς βραχυλογίαν, ὁ αὐτοκινήτως οἰκονομῶν δὲν οἰκονομεῖ ὅτι εἶναι ἢ αἰτία, ἀλλ' ὅτι ὑπολαμβάνει νὰ εἶναι, τώρα ἢ εἶναι ἢ δὲν εἶναι, ὅμως ὑπολαμβάνει αὐτὴν, ἄρα οἰκονομεῖ εἶναι ἢ δὲν εἶναι ἢ αἰτία· ὁ δὲ κατὰ ζήτησιν οἰκονομῶν, οἰκονομεῖ διὰ τὴν αἰτίαν ἂν εἶναι, λοιπὸν ἂν δὲν εἶναι δὲν οἰκονομεῖ.

Ἀποροῦσι δὲ πολλοὶ ἂν ἡ αἰτία διὰ τὴν ὁποίαν, ὡς εἶπομεν, πάντοτε δίδεται ἢ οἰκονομία εἰς τὸν νόμον, τυχαίνει νὰ εἶναι κοινὴ ἢ ἂν φθάνῃ καὶ ἢ μερικὴ; Κράζοντας εἰς συμφωνίαν καὶ τῶν δύο μερῶν τὴν γνώμην, λέγω, ὅτι τυχαίνει νὰ εἶναι ἢ κοινὴ ἢ μερικὴ ἀναφερομένη πρὸς τὴν κοινὴν, τουτέστιν ὁ οἰκονομῶν τυχαίνει νὰ ἔχη πάντα τελικὸν σκοπὸν, νὰ ὠφελήσῃ τὸ κοινὸν ἢ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως διὰ τῆς μερικῆς ὠφελείας, διὰ τὴν ὁποίαν οἰκονομεῖ. Καὶ τὸ αἴτιον | τούτου εἶναι, ὅτι πᾶσα ἐνέργεια δικαιοδοτικὴ εἶναι τελικῶς πρὸς τὸ κοινὸν ἀγαθόν, ὡς διδάσκουσιν ὅλοι οἱ νομικοὶ εἰς

τόν α' νόμον, τιτλ: α' τοῦ β' βιβλίου τῶν Διγέσεων⁸³· διότι καθὼς δίδεται ἡ δικαιοδοτικὴ ἐξουσία διὰ τὸ κοινὸν καὶ διὰ τὴν πολιτικὴν εὐδαιμονίαν, οὕτω καὶ κάθε ἐνέργεια τούτης τῆς ἐξουσίας στοχάζεται τὸ κοινὸν καὶ τὴν πολιτικὴν εὐδαιμονίαν. Ὁδσα, λοιπόν, ἡ οἰκονομία τοῦ νόμου ἐνέργεια δικαιοδοτικὴ, τυχαίνει νὰ ἔχη σκοπὸν τελικὸν καὶ ὕστερον τὴν κοινὴν ὠφέλειαν. Λέγω τελικὸν καὶ ὕστερον, ἀμέσως γὰρ ἤμπορεῖ ὁ οἰκονομῶν νὰ ἔχη σκοπὸν πλησίον τὴν μερικὴν ὠφέλειαν, ἀνάγοντάς τινος εἰς τὸ καλὸν τοῦ κοινού, καὶ δίδω καθ' ἑνὸς παράδειγμα. Οἱ νόμοι τῆς ἁγίας μας ἐκκλησίας κωλύουσι τὴν κρεοφαγίαν εἰς ὅλας τὰς τεσσαρακοστάς⁸⁴, καθὼς ἀκόμη καὶ τὴν ἰχθυοφαγίαν εἰς τὴν μεγάλην τεσσαρακοστήν, εἰς πολλὰς δὲ ἐπαρχίας τῆς Μοσχοβίας καὶ ἄλλων μερῶν, ὡσάν ὅπου εἶναι κατεφυγμένοι, ἄλλαι τροφαὶ δὲν εὐρίσκονται, παρὰ μόνον ζῶα καὶ ὀψάρια. Λοιπὸν ζητοῦσιν ἐκεῖνοι ὅπου κατοικοῦν εἰς ἐκεῖνας τὰς ἐπαρχίας, νὰ τοὺς δοθῇ θέλημα νὰ κρεοφαγῶσι καὶ νὰ ἰχθυοφαγῶσι εἰς ὅλας τὰς ἁγίας τεσσαρακοστάς. Ζητᾷ τὸ ἴδιον καὶ ἓνα ἀξιωματικὸν πρόσωπον ἐδρισκόμενον πάντοτε μὲ ὀλίγην ὑγείαν, πλὴν κατοικῶντας εἰς τόπους ὅπου εὐρίσκεται καὶ ἄλλο πᾶν εἶδος τροφῶν ὑγιεινῶν, ἀλλ' ὡς εἶπον, διακείμενον πάντοτε μὲ ὀλίγην ὑγείαν, ὅλα τὰ ἄλλα φαγητὰ τοῦ προξενούσι βλάβην ἔξω μόνον ἀπὸ τὸ κρέας.

Εἰς τὴν πρώτην ὑπόθεσιν ὁ προεστὼς οἰκονομῶν ὡς δύναται, ἔχει κοινὴν αἰτίαν τὸ καλὸν τοῦ κοινού, δηλαδὴ τὴν αὐξήσιν τῆς ἐκκλησίας ὅπου ἀκολουθεῖ καὶ γίνεται μὲ ἐκείνην τὴν οἰκονομίαν καὶ συγχώρησιν τῆς κρεοφαγίας καὶ τῆς ἰχθυοφαγίας, διότι ἂν δὲν γίνῃ τοιαύτη οἰκονομία, χριστιανοὶ δὲν γίνονται, ἐπειδὴ καὶ ἔξ ἀνάγκης εἶναι χρεια νὰ κρεοφαγῶσι καὶ νὰ ἰχθυοφαγῶσι, | μὴ εὐρίσκοντας ἄλλας τροφὰς εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη ἢ τελείως ἢ πολλὰ δύσκολα καὶ σπάνια.

Εἰς τὴν δευτέραν, ἂν καλὰ καὶ ἡ ὑπόθεσις εἶναι μερικὴ, ἤμπορεῖ ὁμοίως νὰ τὴν ἀναφέρῃ εἰς τὸ κοινόν, ἐπειδὴ καὶ ὄντας ὑγιῆς ἐκεῖνο τὸ ἀξιωματικὸν πρόσωπον, δύναται νὰ ὠφελήσῃ τὴν πατρίδα του καὶ τὸ ἔθνος του, δίδοντας ὁμοίως ἐκεῖνος ὅπου οἰκονομεῖ βάρος εἰς τὸν ζητοῦντα τὴν οἰκονομίαν, νὰ κάμῃ δηλαδὴ ἐλεημοσύνας καὶ ἄλλας εὐποιίας, κατὰ τὴν δύναμιν, τὴν κατάστασιν καὶ τὸ προσῆκον του. Ἰδοῦ, λοιπόν, ἡ μερικὴ ὠφέλεια ἀνάγεται εἰς τὸ κοινόν, διὰ νὰ ἔχη ἡ οἰκονομία τὸν σκοπὸν τῆς ὡς δικαιοδοτικὴ ἐνέργεια.

Πρὸς τὸ αὐτὸ ζήτημα, πῶς δίδεται ἡ οἰκονομία, εἶναι ἐπωφελὲς νὰ γινώσκωνται καὶ ἄλλα δύο. Τὸ πρῶτον ὅτι ἡ οἰκονομία δὲν δίδεται ποτὲ

83. «Ὀὐλιανός: Ἡ λειτουργία δικαιοδοτοῦντος εἶνε εὐρυτάτη· διότι καὶ διὰ κατοχὴν περιουσίας δύναται νὰ δώσῃ καὶ εἰς νομὴν νὰ πέμψῃ, εἰς ἀνήθους δὲ μὴ ἔχοντας ἐπιτρόπους νὰ διορίσῃ, δικαστὰς δ' εἰς ἐρίζοντας νὰ δώσῃ» (Δ.2.1.1).

84. Ἀποστ. Καν. ΞΘ', Πηδάλιον, σ. 91-96.

συνεπτυγμένως, ἀλλὰ πάντοτε ἀνεπτυγμένως, παρὰ μόνον ὅταν ὁ προεστὼς προστάτῃ κἀνενα πρᾶγμα, ὅπου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γένη παρὰ ὑποθέτοντας τὴν οἰκονομίαν. Χάρῳ λόγου, οἱ ἱεροὶ κανόνες ἀπαγορεύουσι μὲ μεγάλην σπουδὴν νὰ μὴ γένη τινὰς ἐπίσκοπος ἀπὸ λαϊκοῦ ἢ συγκλητικοῦ· τῶρα ὁ προεστὼς προστάττει εἰς ἓνα λαϊκὸν καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ λάβῃ χειροτονίαν ἐπισκοπικὴν. Εἶναι φανερόν, ὅτι καὶ οἰκονομεῖ συνεπτυγμένως δι' αὐτὸ τοῦτο. Οὕτως ἐσυνέβη εἰς τοὺς ἁγίους Ταράσιον⁸⁵ καὶ Νικηφόρον⁸⁶, ὅπου ἀπὸ τὴν λαϊκὴν ἀξίαν τῆς συγκλήτου μὲ βίαν κοινὴν καὶ τοῦ λαοῦ καὶ τῆς συνόδου ἐπροβιβάσθησαν εἰς τὴν πατριαρχικὴν ἀξίαν, οἰκονομοῦσης συνεπτυγμένως τῆς συνόδου εἰς τὸ ἐμπόδιον τοῦ νόμου. Ἐξω ἀπὸ τούτην τὴν ὑπόθεσιν, ἡ οἰκονομία τυχαίνει νὰ γίνῃ ἀνεπτυγμένως, μὲ λόγια φανερὰ καὶ φανερῶς, διότι ἄλλῶς δὲν ἰσχύει καὶ τὸ αἴτιον εἶναι ὅτι ἡ οἰκονομία εἶναι μισητὴ ἀπὸ τὸν νόμον, ὡς ἐλαφρόνοουσα τὸ βάρος ὅπου ἐβάλλῃ ἀπ' αὐτόν, τὰ δὲ μισητὰ ἀπὸ τὸν νόμον δὲν πιστεύονται πῶς εἶναι εὐάρεστα εἰς τὸν | προεστῶτα, ἂν δὲν εἴπῃ φανερά, τὰ θέλω, μοῦ ἀρέσκουσι. Τὸ δεύτερον ὅπου τυχαίνει νὰ γινώσκεται εἶναι ὅτι ἡ οἰκονομία δὲν σύρεται μήτε εἰς παράδειγμα μήτε εἰς συνέπειαν, ἦγον δὲν κάμνει παράδειγμα εἰς νέαν οἰκονομίαν μήτε ἔξ αὐτῆς συμπεραίνεται πῶς τυχαίνει νὰ γένη ἡ ἄλλη ἢ ὁμοία οἰκονομία. Ἄν γένη, λοιπόν, οἰκονομία τοῦ πέμπτου βαθμοῦ τῆς συγγενείας, δὲν δύναται μήτε νὰ προβάλλῃ τινὰς τοῦτο τὸ παράδειγμα, διὰ νὰ γένη οἰκονομία ἢ εἰς ἄλλον βαθμὸν ἢ εἰς τὸν αὐτόν, μήτε ἠμπορῇ νὰ συμπεράνῃ, ὅτι ἐγίνῃ οἰκονομία εἰς τούτην τὴν ὑπόθεσιν· εἰς ταύτας τὰς περιστάσεις, λοιπόν, γίνεται καὶ εἰς ἄλλας ὁμοίας. Τὰ γὰρ παρὰ τὸν νόμον γινόμενα οὐκ ἀνάγονται εἰς συνέπειαν, λέγει ὁ νομικὸς Παῦλος εἰς τὸν ρμ' νόμον, τίτλον ιζ' τοῦ ν' βιβλίου τῶν Διγέσεων⁸⁷ καὶ ἀπλῶς οἱ νομικοὶ καὶ ἡ αἰτία του εἶναι, ὅτι μήτε εἰς κά-

85. Ταράσιος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (784-806)· ὑπηρετοῦσε ὡς ἀρχιγραμματεὺς τοῦ αὐτοκράτορα, ἀνῆλθε στὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὡς διάδοχος τοῦ πατρ. Παύλου Δ'. Συγκάλεσε τὴν Ζ' Οἰκουμένην Σύνοδο στὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τῶν εἰκονομάχων. Ὁ βίος εἰς *Patrologiae cursus completus, series graeca*, ὑπὸ J. P. MIGNE, Παρίσι 1860, 98/1428 κ.ε.

86. Νικηφόρος Α', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (806-815)· εἶχε τιμηθεῖ μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ βασιλικοῦ γραμματεῖα τὴν περίοδο τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου ΣΤ', τὸν ὅποιο ἐκπροσώπησε στὴν Ζ' Οἰκουμ. Σύνοδο. Ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴν γραμματεία καὶ ὡς λαϊκὸς ἱδρυσε μοναστήρι στὴν ἀσιατικὴ ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου. Διορίσθηκε διευθυντὴς νοσοκομείου γιὰ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς φτωχοὺς ξένους ἀπὸ τὴν Εἰρήνην τὴν Ἀθηναίαν (797-802)· παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι παρέμεινε λαϊκός, ἐξελέγη πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. ΒΛΑΣΙΟΥ ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Α', ὁ.π., σ. 794. Βλ. καὶ Νικηφόρος *Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ἱστορία Σύντομος, Εἰσαγωγή Δ. Τσουγκαράκης*, Ἀθήνα 1994.

87. «Παῦλος: "Ὅτι ἐναντίον τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου ἐγένετο δεκτὸν δὲν πρέπει νὰ ἐπεκτείνῃται εἰς ὁμοίας περιπτώσεις» (Δ. 50.17-141).

θε υπόθεσιν εἶναι ἢ αὐτὴ ἀφορμὴ μῆτε ἢ αὐτὴ ἀφορμὴ (ἂν καλὰ καὶ νὰ ἔχη τὰς αὐτὰς περιστάσεις) παρακινᾷ μὲ ἐνέργειαν τὸν προεστῶτα νὰ κάμῃ τὴν ὁμοίαν οἰκονομίαν, ἀλλὰ δύναται καὶ μὲ αὐτὴν τὴν αἰτίαν καὶ εἰς τὰς αὐτὰς περιστάσεις καὶ εἰς τὴν αὐτὴν υπόθεσιν νὰ εἰπῇ, δὲν πείθομαι. Διὰ τοῦτο ἡ οἰκονομία εἶναι χάρις, εὐεργέτημα, φιλανθρωπία τοῦ προεστῶτος καὶ βιάλλει εἰς χρέος εὐχαριστίας τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ὁποῖον ὠκονομήθη ὁ νόμος, ὅτι ἂν καλὰ καὶ ὁ οἰκονομῶν τυχαίνει νὰ λάβῃ αἰτίαν διὰ νὰ οἰκονομήσῃ, ὡς εἶπαμεν, ὅμως ἡ ἀγάπη καὶ ἡ συγκατάθεσις, ὅπου ἔχει πρὸς ἐκεῖνον ὅπου δέεται οἰκονομίας, εἶναι ἐκεῖνη ὅπου ἰσχυρώνει τὴν αἰτίαν καὶ κάμνει νὰ πείθεται μὲ αὐτὴν ὁ προεστῶς.

³⁴ Ἐνταῦθα εἶναι ἀνάγκη νὰ φανερωθῇ ποῖος εἶναι τοῦτος ὁ προεστῶς, ὅπου δύναται νὰ οἰκονομήσῃ τὸν νόμον. Τὸ ζήτημα τοῦτο εὐκόλον εἶναι νὰ διορισθῇ | εἰς τὰ πολιτικά, καθὼς δύσκολον εἰς τὰ ἱερά, διότι ὅσον εἰς τὰ πολιτικά φανερόν εἶναι πῶς ἓνας καὶ μόνος οἰκονομεῖ τὸν κοινὸν καὶ ἐγγώριον νόμον, εἶναι δὲ ἐκεῖνος ὅπου ἔχει ἄκραν ἐξουσίαν νὰ νομοθετήσῃ, λέγω ἐκεῖνος ὅπου ἔχει ἄκραν ἐξουσίαν, ὡς εἶναι οἱ αὐτοκράτορες, οἱ βασιλεῖς, αἱ ἐλεύθεροι πολιτεῖαι, οἱ πρίγκιπες καὶ ἡγεμόνες, ὅπου δὲν εἶναι ὑποτεταγμένοι, ὅπου ἂν θέλουσι τυπώνουσι νομίματα, ὅπου δύναται νὰ τιμωρήσων εἰς θάνατον, ἂν εἶναι καθ' ὑπόθεσιν οἱ τοιοῦτοι καὶ ὑποτελεῖς εἰς τύραννον ἢ νόμιμον βασιλέα καὶ οἱ λεγόμενοι φεῦδοι⁸⁸ ἐλεύθεροι, ὅτι εἶναι καὶ φεῦδοι ὑποτεταγμένοι. "Ολοὶ τοῦτοι δύναται νὰ καταστήσων νόμον κοινὸν εἰς ὅλην τους τὴν ἡγεμονίαν, βασιλείαν, ἀρχοντίαν, αἰθεντίαν καὶ ἐπαρχίαν καὶ νὰ κερῶσων ἐγγώριον νόμον, ἂν ἔχων ὑποτεταγμένας πόλεις, ὅπου νὰ μεταχειρίζωνται νόμον ἴδιον. Τοῦτοι ὅλοι, λοιπὸν, ἠμποροῦν καὶ νὰ οἰκονομήσων εἰς κάθε πολιτικὸν νόμον καὶ αὐτοκινήτως καὶ κατὰ ζήτησιν τῶν ὑποτεταγμένων εἰς αὐτούς. ἠμποροῦν ἔτι νὰ δώσων ἐξουσίαν εἰς τοὺς ἐθγενικούς των ὑπηρέτας, εἰς τὰς ἀξίας καὶ τιμὰς τῆς πολιτείας των, νὰ οἰκονομοῦν εἰς τοὺς νόμους καὶ τοῦτα εἶναι παντελῶς ἀναμφίβολα καὶ τὰ δέχονται ὡς φανερὰ καὶ αὐτόγνωστα πάντες οἱ νομικοί.

³⁴ Ἡ δυσκολία δὲ εἶναι εἰς τὰ ἱερά θέλομεν ὅμως σαφηνίσει καὶ διορίσει ταύτην τὴν υπόθεσιν μὲ τὴν ὁδηγίαν τῶν λαϊκῶν νόμων, ἐπειδὴ καὶ βλέπομεν ὅτι ἡ ἐκκλησία μας ἐπλήρωσεν ἀεὶ τὸ ἔλλιπές των κανόνων τῆς μὲ τοὺς πολιτικοὺς νόμους. "Οθεν ἐγένοντο οἱ νομοκάνονες, ἐκ τῶν ὁποίων ἠκολούθησεν ἡ ἀπερηγῆ καὶ ἀνοίκειος κολακεία τῶν ἱερέων μας πρὸς τοὺς βασιλεῖς καὶ ἡ παντοτινὴ δουλεία, ὅπου θεληματικῶς τὰ ἱερά μας ὁμολόγησαν καὶ ἐκέρωσαν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν καὶ ἄς μὲ συμπαθήσωσιν εἰς τοῦτο ὅσοι ἄλλοτρόπως | φρονοῦσιν εἰς τὰ σημειούμενα, φανερῶς λέ-

88. Ἐπὶ τὸ λατινικὸ feudus.

γοντα τὴν ἀλήθειαν. Λέγομεν, λοιπὸν, ἐκ τοῦ ὁμοίου τρόπου τὰ βέβαια, ἀναμφίβολα καὶ ἀνεπάρρητα, ὅτι ὅλοι οἱ μεγάλοι τέσσαρες πατριάρχαι ἠμποροῦσι νὰ οἰκονομήσωσι κάθε ἱερὸν νόμον. Περὶ τοῦ ἐγγώριου, ἦγον ἐκεῖνον ὅπου κάμνον αἱ τοπικαὶ σύνοδοι, χωρὶς νὰ τὸν δεχθῆ ὕστερα ὅλη ἡ ἐκκλησία, τινὰς δὲν ἀμφιβάλλει, ὅτι τοῦτος ὁ νόμος καθὼς εἶναι νόμος ἐγγώριος, ὅτι ἐκρωθῆ ἀπὸ τὸν πατριάρχην, ὑποκάτω εἰς τὸν ὁποῖον εἶναι ὁ τόπος ἐν ᾧ ἡ σύνοδος ἔκαμε τοὺς ἐγγώριους κανόνας, οὕτως ἠμπορεῖ νὰ γένη ἄκωρος ἀπὸ τὸν αὐτὸν πατριάρχην, κατὰ τὸν λόγον τοῦ νομικοῦ Οὐλπιανοῦ εἰς τὸν γ' νόμον, τίτλ. ιζ' τοῦ ν' βιβλίου τῶν Διγέστων καὶ τὸν λ' νόμον τοῦ αὐτοῦ τίτλου καὶ βιβλίου⁸⁹. Ἐὰρ ἠμπορεῖ καὶ νὰ οἰκονομήσῃ, ὅτι τὸ οἰκονομεῖν εἶναι ὀλιγώτερον ἀπὸ τὸ ἀποκρῶσαι. Περὶ δὲ τοῦ κοινου θέλει τάχα ἀμφισβητήσῃ τινὰς, ἀλλὰ καὶ ἄδικα καὶ δίχως φρόνησιν, διότι ἡ οἰκονομία δὲν εἶναι ἐνέργεια, ὅπου νὰ ζητᾷ τόσῃ ἐξουσίαν ὅσῃν ἡ νομοθεσία. Ἡ οἰκονομία εἶναι ἀληθῶς εἰς τὸν ἔχοντα ἄκραν ἐξουσίαν, πλὴν ὅχι καὶ μόνον εἰς ἐκεῖνον καθ' αὐτὴν, ἀλλὰ εὐρίσκεται ἀκόμη καὶ ὅπου δὲν εἶναι ἄκρα ἐξουσία. Καὶ τὸ αἴτιον εἶναι, ὅτι ὁ οἰκονομὸς δὲν συμπεραίνει δεσποτείαν, ἀλλὰ ἠμπορεῖ νὰ εἶναι καὶ εἰς ὑποτεταγμένον, εἰς δεσπότην καὶ οἰκοδεσπότην, διὰ τοῦτο ὁ οἰκονομῶν δὲν ἐνεργεῖ ἀπολύτως ὡς δεσπότης τοῦ νόμου, ἀλλ' ὡς οἰκονόμος καὶ ἐπίτροπος, ἂν καλὰ καὶ νὰ εἶναι δεσπότης. Ἐκ τούτων ἔπεται, ὅτι εἰς κάποιαις πολιτεῖαις ἀναγκαιῶς ἡ οἰκονομία τοῦ κοινου νόμου εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς ἐκεῖνους, ὅπου δὲν ἠμποροῦσι νὰ κάμωσι νόμον κοινόν. Δείχνω τὸν λόγον μου μὲ μίαν ἀλήθειαν, ὅπου εἶναι ἀναμφίβολος εἰς κάθε πολιτεύμα, φρόνιμον καὶ καλόν. Ἐστῶντας καὶ νὰ εἶναι ἀνάγκη εἰς πολλὰς ὑποθεσίσεις νὰ οἰκονομεῖται ὁ κοινὸς νόμος, διὰ τὰ πολλὰ κακά, ὅπου συμβαίνουσιν ἂν δὲν οἰκονομηθῇ καὶ διὰ τὰ πολλὰ καλά, ὅπου προέρχονται ἀπὸ τὴν οἰκονομίαν, εἶναι χρεῖα νὰ εἶναι πάντοτε εἰς κάθε φρόνιμον καὶ καλὸν πολιτεύμα ἓνας ἢ πολλοὶ ἐξουσιασταὶ τῆς οἰκονομίας τῶν κοινῶν νόμων. Τώρα εἰς ἐκείνας τὰς πολιτείας, ὅπου δὲν ἔχουσι βῆμα παντοτινὸν καὶ καθημερινὸν ἄκρας ἐξουσίας, ἀναγκαιῶς δὲν ἦτον ἐξουσιαστής τῆς οἰκονομίας, ἂν δὲν ἐδόνετο νὰ οἰκονομήσῃ, παρὰ ὁ ἄκωρος ἐξουσιαστής τοῦ νόμου. Λοιπὸν εἶναι χρεῖα εἰς τοιαύτας πολιτείας νὰ ἔχωσι τούτην τὴν ἐξουσίαν καὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἄκραν ἐξουσίαν τοῦ νόμου. Τοῦτος ὁ συλλογισμὸς εἶναι φανερός καὶ ἀναμφισβήτητος· ὅθεν ἀναφέρομεν τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν υπόθεσίν μας. Ἡ ἐκκλησία εἶναι χωρὶς ἀμφιβολίας πολιτεία καὶ καλὴ καὶ φρόνιμος, μᾶλλον δὲ τὸ τελειότατον ὅλων τῶν πολιτευμάτων.

89. «Οὐδὲν εἶνε τοσοῦτον φυσικόν, ὅσον τὸ διαλύειν τι κατὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν συνήφθη· διὰ τοῦτο ἡ τῶν ρημάτων ἐνοχὴ διὰ ρημάτων αἴρεται· ἢ ἐνοχὴ ἀπλῆς συναινεσεως δι' ἐναντίας συναινεσεως διαλύεται» (Δ.50.17.35).

Εἶναι, λοιπόν, ἀναγκαῖον νὰ εἶναι εἰς αὐτὴν ἐξουσία οἰκονομοῦσα τὸν κοινὸν νόμον. Τώρα κατὰ τὴν ἀληθεστάτην γνώμην καὶ ἀδιάφυστον διδασκαλίαν τῆς ἁγίας μας ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἐπειδὴ καὶ δὲν εἶναι εἰς τὴν οἰκουμενικὴν καὶ καθολικὴν ἐκκλησίαν ἄλλη ἄκρα ἐξουσία εἰς πάντα, καὶ μάλιστα εἰς τὸν κοινὸν νόμον, τὴν ὁποίαν γνώμην τὴν ἐδέχθησαν καὶ τὴν δέχονται καὶ οἱ σοφώτατοι διδάσκαλοι τῆς Σορβῶνης καὶ ἀπλῶς ἅπαντα ἢ γαλλικὴ ἐκκλησία, τώρα ἀποστρεφόμενοι τὴν ἀντίθεον γνώμην τῆς Ῥώμης, ἢ ὁποία θέλει νὰ εὐρίσκειται τούτῃ ἢ ἄκρα ἐξουσία τῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν ἐπίσκοπόν της, ἐπιτετα νὰ μὴ εἶναι εἰς τὴν ἐκκλησίαν παντοτινὸν καὶ καθημερινὸν βῆμα, ἔχον ἐξουσίαν τοῦ οἰκονομεῖν τὸν κοινὸν νόμον, ἂν τούτῃ ἢ ἐξουσία τυχαίῃ νὰ εἶναι ἄκρα. Ὅθεν ἀκολουθεῖ νὰ εἶναι ἢ ἐκκλησία πολίτευμα κακὸν καὶ χωρὶς φρόνησιν, ἐπειδὴ καὶ ἢ οἰκουμενικὴ σύνοδος μῆτε εἶναι | πάντοτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν, μῆτε εἶναι εὐκόλον νὰ συναθροισθῇ, ἀλλὰ μάλιστα εἶναι ἔργον δυσκολώτατον καὶ σχεδὸν πλησίον τοῦ ἀδυνάτου. Διὰ νὰ μὴ εἰποῦμεν, λοιπόν, τοῦτο τὸ ἐπονείδιστον καὶ ἀνόητον εἰς τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν, τυχαίῃ νὰ πιστεύομεν, ὅτι εἶναι αὐτὴ ἢ ἐξουσία τοῦ οἰκονομεῖν ἐν αὐτῇ καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ἄκραν ἐξουσίαν, ἤρουν τὴν τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου. Τούτου δὲ τεθέντος, ἐπιτετα νὰ εἶναι εἰς τοὺς ἀγιωτάτους καὶ μεγάλους πέντε πατριάρχας (εὐσεβοῦντος δηλαδὴ καὶ τοῦ Ῥώμης), οἱ ὁποῖοι μετ' ἐκείνην τὴν ἄκραν οἰκουμενικὴν ἐξουσίαν, εἶναι οἱ πρῶτοι καὶ αἱ κάραι τῆς ἱερᾶς οἰκουμένης καὶ θείας πολιτείας. Ἐκαστος οὖν αὐτῶν ἐν ταῖς οἰκείαις ἐπαρχίαις ἢμπορεῖ νὰ οἰκονομήσῃ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐξηγημένης οἰκονομίας κάθε νόμον κοινὸν ἢ ἀποστολικὸν ἢ κανονικὸν ἢ γνωμολογικὸν καὶ κάθε ἀνθρώπινον ἱερὸν καὶ ἢμπορεῖ ἀκόμη νὰ δώσῃ καὶ τούτῃ τὴν ἐξουσίαν εἰς ἄλλους ὑποτεταμένους καὶ ἐπισκόπους καὶ κοινοβιάρχας καὶ πνευματικούς πατέρας, με τούτῃν ὅμως τὴν διαφορὰν, ὅτι ἢ ἐξουσία αὐτὴ εἰς τοὺς πνευματικούς δὲν δίδεται, παρὰ εἰς τὰς μυστικὰς ὑποθέσεις τοῦ ἐξομολογητικοῦ βήματος, εἰς δὲ τοὺς ἄλλους δίδεται καὶ εἰς τὰς φανερὰς ὑποθέσεις, ὅτι ἔχουσι κατὰ ἄλλον τρόπον καὶ αὐτοὶ δικαιοδοτικὴν ἐξουσίαν ἐξωτερικὴν, οἱ πνευματικοὶ δὲ ἐνδοτερικὴν μόνον.

Ἀλλὰ θέλει εἰπεῖν τινάς, ὅτι ἂν οἱ πατριάρχαι δύνανται νὰ οἰκονομήσωσι τὸν κοινὸν νόμον, τάχα ἢμποροῦσι καὶ νὰ τὸν μεταβάλλωσι; Λέγω ὅτι ἢμποροῦσι νὰ τὸν οἰκονομήσωσιν, ἀλλὰ ὄχι καὶ νὰ τὸν μεταβάλλωσιν ἢ νὰ τὸν ἀθετήσωσιν· τὸ δὲ αἴτιον εἶναι, ὅτι τὸν νόμον ἄλλος δὲν τὸν μεταβάλλει, παρὰ ἐκεῖνος ὁποῦ ἢμπορεῖ νὰ τὸν κάμῃ ἢ ὁ ἔχων ἴσην ἢ τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν με ἐκεῖνον ὁποῦ τὸν ἔκαμε, καθὼς συμπεραίνεται ἀπὸ τὸν γ' νόμον, τίτλ. ιζ' | τοῦ ν' βιβλίου τῶν Διγέστων⁹⁰. Οἱ δὲ πατριάρχαι δὲν

36^r

90. «Ἐκεῖνος δύναιτο νὰ μὴ θέλῃ, ὅστις δύναιτο νὰ θέλῃ» (Δ.50.17.3).

δύνανται νὰ κάμωσι νόμον κοινόν, ἐνοχοποιοῦντα ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, ὅτι αὐτοὶ δὲν εἶναι προεστώτες ὅλης τῆς ἀπανταχοῦ ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἕκαστος τῆς ἰδίας του ἐκκλησίας, ἦτοι τοῦ πατριαρχείου του. Ὅθεν καθ' ἕνα ἢμπορεῖ νὰ κάμῃ νόμον ἐνοχοποιοῦντα ὅλην τὴν ἐξαρχίαν του, ἀλλ' ὄχι ἐνοχοποιοῦντα καὶ ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, ἐὰν δὲ συναθροισθῶσιν οἱ τέσσαρες πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς εἰς ἐθνικὴν σύνοδον, δύνανται νὰ κάμωσι νόμον ἐνοχοποιοῦντα ὅλην τὴν ἀνατολήν καὶ εἶναι νόμος κοινὸς εἰς ὅλην τὴν ἀνατολήν, πλην ὄχι ἀπλῶς κοινὸς ὅλης τῆς ἐκκλησίας, ὅτι δὲν ἐνοχοποιεῖ καὶ τὴν δύσιν. Τὸ αὐτὸ δὲ εἶπε καὶ περὶ τῆς συνόδου τῶν δυτικῶν καὶ τῶν διατάξεων τοῦ πατριάρχου τῆς δύσεως, ὅτι μῆτε αὐτὸς εἶναι ἀπλῶς κοινός, ὡς ἀθέως καὶ ἀλαζονικῶς φαντάζεται, ἀλλὰ κοινὸς εἰς μόνην τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν. Μόνη ἢ οἰκουμενικὴ συνήθεια καὶ ἢ σύνοδος νομοθετεῖ νόμον ἀπλῶς κοινὸν καὶ κάμνει νὰ γίνετα κοινός ὁ μερικὸς καὶ ὁ ἴδιος ἢ ἐγκώριος με τὸ νὰ τὸν δεχθῇ· ὅθεν μόνη ἢ οἰκουμενικὴ καὶ συνήθεια καὶ σύνοδος δύναιτο νὰ μεταβάλλῃ τὸν ἀπλῶς κοινὸν νόμον, οἱ δὲ πατριάρχαι κατ' ἰδίαν οὐχί. Ἐξ ἐναντίας, κάθε πρίγκιπας καὶ ἡγεμὼν αὐτεξούσιος ὡς ἄνωθεν τὸν ἐπεριγράψαμεν, δύναιτο νὰ μεταβάλλῃ κάθε νόμον ὅπωςδήποτε κοινόν, ὅτι οἱ πρίγκιπες τοῦτοι ἔχουσι τόσην ἐξουσίαν εἰς τοὺς τόπους των, ὅσην εἶχον οἱ νομοθέται τῶν κοινῶν νόμων, ἐπειδὴ καὶ εἶναι καὶ αὐτοὶ ἄκρας ἐξουσίας ἀνυποτάκτου καὶ παντελῶς ἐλευθέρου, τὸ ὁποῖον δὲν συμβαίνει εἰς τοὺς πατριάρχας, ὅτι καὶ αὐτοὶ ὑπόκεινται εἰς τὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον καὶ ἢ οἰκουμενικὴ σύνοδος ἔχει περισσοτέραν ἐξουσίαν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, παρὰ αὐτὸς ὁ Ἱεροσολύμων εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ ὁ Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν· βλέπετε τὴν διαφορὰν; Ἄν καλὰ καὶ δὲν συμπεραίνῃ νὰ μὴ δύνανται οἱ πατριάρχαι νὰ οἰκονομήσωσι, διὰ τὴν αἰτίαν ὁποῦ εἶπαμεν.

36^v

Ἐγινεν, ὡς φαίνεται, ἀρκετὴ ἐρμηνεία τῶν δύο τάξεων τοῦ ἀνθρωπίνου νόμου· ὅθεν εἶναι χρεῖα νὰ σημειώσωμεν καὶ τῆς τρίτης τάξεως τὰ μᾶλλον ἀναγκαῖα καὶ κύρια. Ἐστὶ δὲ ἢ τάξις αὕτη τὸ προνόμιον, ὁποῦ λατινικὰ λέγεται πριβιλέγιον. Τοῦτο τὸ ὄνομα σημαίνει πολλά, ὡς εἶναι φανερόν εἰς τὸ λεξικὸν τῶν νόμων τοῦ νομικοῦ Καλβίνου⁹¹, εἰς τὴν λέξιν πριβιλέγιον, καὶ ὁποῖος ἤξεύρει λατινικά, ἂς τὸ ἰδῇ ἐκεῖ, διότι ἡμεῖς ἐνταῦθα παίρνομεν τὸ πριβιλέγιον καὶ προνόμιον, ὡς εἶναι μέρος τοῦ νόμου. Τὸ οὖν προνόμιον εἶναι νόμος ἐκάστου, νόμος μερικὸς καὶ ἐνικὸς καὶ ἰδιω-

91. Calvinus Johan ἢ Kahl, Γερμανὸς νομικὸς τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 17ου αἰ. Δίδαξε στὸ πανεπιστήμιον τῆς Χαϊδελβέργης· γνωστὸ εἶναι τὸ ἔργον του *Lexicon Juridicum*, Φρανκφούρτη 1609, τὸ ὁποῖο ἐπανεκδόθηκε στὴ Γενεύη (1730, 1734, 1759). Γιὰ τὸν Καλβίνο γράφει ὁ Χρῦσανθος: «Ἐκ τοῦ λεξικοῦ Ἰωάννου τοῦ Καλβίνου (ὄχι τοῦ αἰρεσιάρχου ἀλλ' ἄλλου τινὸς παρὰ Λατίνους νομικοῦ περιβοήτου, Γερμανοῦ Κἀήλ ἐπονομαζομένου)». ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ἹΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, Συναγμάτιον περὶ τῶν ἀφφικίων..., Τυργόβιστον 1715, Α', σ. κζ'.

τικός· οί γάρ παλαιοί Λατίνοι τὸ ἕκαστον τὸ ἔλεγον *πρίβον*, ὅθεν τὸ *πριβιλέγιον*. Ὅριζεται δὲ τὸ *προνόμιον* νὰ εἶναι ἐκεῖνο ὁποῦ ἐναντίον εἰς τὸ κοινῶς διατεταγμένον, διὰ τινὰ λόγον τοῦ φυσικοῦ δικαίου, μὲ ἐξουσίαν δίδεται τινί. Εἰς βραχολογίαν εἶναι ἐξαιρέσεις τινὸς ἀνθρώπου ἢ γενεᾶς ἢ ἀξίας ἢ καταστάσεως ἀνθρώπου ἢ καὶ πραγμάτων ἀπὸ τὴν ἐνοχὴν τινὸς νόμου κοινού, δοσμένη ἀξιολόγως.

37^r Διαφέρει δὲ τῆς οἰκονομίας πρῶτον, ὅτι ἡ οἰκονομία δὲν δίδεται παρὰ εἰς μερικὸν ἄνθρωπον, εἰς μερικὴν ὑπόθεσιν καὶ δὲν διαμένει, τὸ δὲ *προνόμιον* δίδεται καὶ εἰς μερικὸν καὶ εἰς μερικὸν καὶ εἰς γενεὰς καὶ εἰς ὁσπῆτια καὶ εἰς πράγματα καὶ μὲ ὑπόθεσιν καὶ χωρὶς ὑπόθεσιν καὶ εἰς μερικὴν ὑπόθεσιν καὶ εἰς καθόλου καὶ δὲν περνᾷ, ἀλλὰ διαμένει. Συμφωνεῖ δὲ μὲ τὴν οἰκονομίαν, ὅτι καὶ εἰς τὰ δύο εἶναι ἐξαιρέσεις τοῦ νόμου καὶ τὰ δύο εἶναι εὐεργέτημα καὶ τὰ δύο δίδονται μὲ ἐξουσίαν καὶ τὰ δύο μὲ ἀξιόλογον ἀφορμὴν. Ἐκ τούτου συμπεραίνεται, ὅτι τὰ *προνόμια* ὅταν δίδονται ἐναντίον εἰς τὸ φυσικὸν δίκαιον ἢ ἐναντίον | εἰς τὴν κοινὴν ὠφέλειαν δὲν εἶναι *προνόμια*, ἀλλὰ ἀδικίαις καὶ δὲν ἰσχύουσι τίποτα. Ἄν καλὰ δὲ νὰ συμφωνοῦσιν ἡ οἰκονομία μὲ τὸ *προνόμιον* εἰς τὸ νὰ δίδονται μὲ ἀξιόλογον αἰτίαν, ὅμως ὁ τρόπος εἶναι διάφορος· τὸ γὰρ *προνόμιον* νομίζεται ἀξιολόγως δοσμένον ὅταν εἶναι δοσμένον μὲ στέρησιν ἀντιλογίας τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ ἐναντιώσεως εἰς τὴν κοινὴν ὠφέλειαν, ἢ δὲ οἰκονομία ἀπαιτεῖ θετικὴν αἰτίαν. Λέγω σαφέστερον. Τὸ *προνόμιον* δὲν ἀπαιτεῖ νὰ δίδεται μὲ κινήτικὴν αἰτίαν κοινῆς ἢ μερικῆς ὠφελείας ἀναγομένης εἰς τὸ κοινόν, ὡς εἴπαμεν περὶ τῆς οἰκονομίας, ἀπαιτεῖ δὲ μόνον νὰ μὴ ἀντίκειται εἰς τὸ ἐπωφελὲς τοῦ κοινού· ὅθεν εἴρηται εἰς τὸν ὅρον του, ὅτι δίδεται διὰ τινὰ λόγον τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ὅτι τὸ φυσικὸν δίκαιον τοῦ κοινού ἀπαιτεῖ νὰ μὴ δίδεται μὲ κοινὴν ἐξουσίαν κἀνένα ὁποῦ νὰ βλάπτῃ τὸ κοινόν, εἰς δὲ τὴν οἰκονομίαν δὲν φθάνει τοῦτο, ἀλλὰ ἀπαιτεῖται θετικὴ αἰτία κινουσα καὶ παρακινουσα τὸν προεστῶτα πρὸς τὸ νὰ τὴν δώσῃ.

Ἐγνώσθη τί εἶναι τὸ *προνόμιον* καὶ πῶς συμφωνεῖ διαφέροντας καὶ διαφέρει συμφωνῶντας μὲ τὴν οἰκονομίαν· τυχαίνει δὲ νὰ σαφηνισθῇ καὶ κατὰ τὰ εἶδη του, ἥτοι εἰς πόσα διαιρεῖται, ὅσον ἀπαιτεῖ ἢ παροῦσα βραχυλογία, διότι ἂν ἐρμηνευθῶσιν ὅλα του τὰ μέρη, ἐξαπλώνεται ἡ προκειμένη πραγματεία εἰς πολυλογία. Διαιρεῖται λοιπὸν εἰς δύο, εἷς τε τὸ *προσωπικὸν* καὶ τὸ *πραγματικόν*. Τὸ πρῶτον δίδεται ἰδιοτρόπως εἰς τὰ πρόσωπα τῶν ἀνθρώπων καὶ δὲν περνᾷ ποτὲ εἰς ἄλλους, μήτε δύναται ἄλλος τινὰς νὰ τὸ *χαρῆ*, παρὰ ἐκεῖνος εἰς τὸν ὁποῖον δίδεται. Διότι τὰ *προσωπικά* δὲν περνοῦσι τὸ πρόσωπον, κατὰ τὸν κανόνα τῶν νόμων εἰς τὸν ρῆς' νόμον, τίτλ: ιζ' τοῦ ν' βιβλίου τῶν Διγέστων⁹². Ἐχει παραδείγματα τού-

92. «Τῶν *προνομίων* τινὰ μὲν εἶνε πραγματικά, τινὰ δὲ *προσωπικά* καὶ διὰ τοῦτο εἰς

37^v του εἰς τὸν 10 | παράγραφον, τίτλον ια' τοῦ α' βιβλίου τῶν Ἰνστιτούτων, ὅπου δίδεται *προνόμιον* ἀπὸ τὸν βασιλέα νὰ *υἰοθετήσῃ* ἢ *γυνῆ*, ὁποῦ εἶχεν *υἱὸς* καὶ *ἀπέθαναν* ὄλοι, εἰς παράκλησιν τῶν *υἱῶν* ὁποῦ ἔχασε⁹³. Τοῦτο τὸ *προνόμιον* δὲν περνᾷ εἰς ἄλλας *γυναῖκας* καὶ ὡσαύτως τὰ *προνόμια*, ὁποῦ θέλεις εἰδῆ εἰς τὸν α' παράγραφον, τίτλφ ιβ' τοῦ αὐτοῦ βιβλίου τῶν Ἰνστιτούτων καὶ εἰς τὸν ε' παράγραφον, τίτλον ιθ' τοῦ β' βιβλίου τῶν Ἰνστιτούτων⁹⁴ καὶ εἰς τὸν α' παράγραφον, τίτλ: γ' τοῦ γ' βιβλίου τῶν αὐτῶν Ἰνστιτούτων καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους τόπους τῶν Διγέστων, τοῦ Κώδικος τῶν ἀθεντικῶν, νεαρῶν τε καὶ βασιλικῶν καὶ σημειῶσαι ὅτι μήτε διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν τοῦ *προνομίου*, ἂν εἶναι *προσωπικόν*, δὲν περνᾷ εἰς ἄλλον, ὅπου εἶναι ἡ αὐτὴ αἰτία. Χάριν λόγου, ἂν δώκῃ τινὸς *προνόμιον* ὁ βασιλεὺς νὰ μὴ *πλερώνη* φόρον *κεφαλικόν*, ὅτι εἶναι *πτωχὸς* ἢ ὅτι *ἐνίκησε*, τοῦτο τὸ *προνόμιον* δὲν περνᾷ εἰς ἄλλον ἂν καὶ εἶναι *πτωχὸς* ἢ ἂν καὶ *ἐνίκησεν*· ὅταν ὅμως δὲν ἤμπορῆ ἐκεῖνος, τοῦ ὁποῖου ἐδόθη τὸ *προνόμιον*, νὰ τὸ *χαρῆ*, ἂν δὲν *κοινωνηθῇ* καὶ εἰς κἀνένα ἄλλον, περνᾷ καὶ εἰς ἐκεῖνον, ὅτι ἐκεῖνος ὁποῦ θέλει νὰ τὸ *χαρῆ*, φαίνεται φανερά, πῶς θέλει νὰ τὸ *χαρῆ* καὶ ἐκεῖνος, δίχως τὸν ὁποῖον εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸ *χαρῆ*. Οὕτως οἱ *νομικοὶ* λέγουσιν, ὅτι τὰ *προνόμια* ὁποῦ δίδονται εἰς τοὺς *μαθητάς* εἰς ταῖς *ἀκαδημαίαις*, *γροικοῦνται* *δοσμένα* καὶ εἰς τοὺς *δούλους* αὐτῶν, διὰ τούτην τὴν αἰτίαν. Τὸ δὲ *πραγματικόν* *προνόμιον* περνᾷ καὶ εἰς ἄλλους, εἰς τοὺς ὁποῖους περνᾷ τὸ *πράγμα*, ὅτι δίδεται εἰς τὸ *πράγμα* καὶ ἀκολουθεῖ τὸ *πράγμα*. Οὕτω τὰ *προνόμια* ὁποῦ δίδει ὁ νόμος εἰς τὰς *προίκας* τῶν *γυναικῶν* περνοῦσιν ἐκεῖ, ὁποῦ περάσουσιν αἱ *προίκες*, ἀπὸ *παιδία* εἰς *ἐγγύγονους* καὶ *ἀκόμη* εἰς τοὺς μὴ *συγγενεῖς*. Οὕτω ἂν *λύση* καὶ *συγχωρέση* ἀπὸ *φόρον* ὁ ἄρχων | *κἀνένα* *ὑποστατικόν*, ἐκεῖνο ὅπου καὶ ἂν *ὑπάγῃ*, φέρει τὸ *προνόμιόν* του. Εἰς τοῦτο τὸ εἶδος τοῦ *προνομίου* ἀνάγονται τὰ *προνόμια* ὁποῦ δίδονται εἰς τὰς *ἀξίας*, εἰς τὰς *γενεὰς*, εἰς τὰς *καταστάσεις* τῶν ἀνθρώπων *χωρὶς* *σύνδεσμον* πρὸς τὰ *πρόσωπα*, *χάριν* λόγου, τὰ *προνόμια* τῶν *ἐκκλησιῶν*, τῶν *ἐπισκοπῶν* ὡς *ἐπισκόπων*, τῶν *μεγιστάνων* ὡς *μεγιστάνων* καὶ ἄλλα ὅμοια. Ταῦτα γάρ, ὄντα *συνδεδεμένα* εἰς τὰς ἀ-

τὸν κληρονόμον μεταβιβάζονται ὅσα εἶνε πραγματικά· [ἐνῶ] τὰ *προσωπικά* δὲν μεταβαίνουσιν εἰς τὸν κληρονόμον» (Δ.50.17.196).

93. «Ἐστὶ καὶ ἐβδόμη *κοινωνία* ἣν ἀποτελεῖ *γυνή*, *γυνή* γὰρ οὐδὲ κατὰ *adrogationa* οὐδὲ κατὰ *adoptiona* δύναται λαμβάνειν εἰς θέσιν τινὰ· ἡ γὰρ θέσις δίδωσιν ἡμῖν τὴν κατὰ τοῦ παιδὸς ὑπεξουσιότητα, αὕτη δὲ τοὺς φυσικοὺς παῖδας ὑπεξουσίους οὐκ ἔχει· ὁ δὲ νόμος ἀκολουθεῖ τῇ φύσει· εἰκότως οὐ λήψεται εἰς θέσιν τινὰ εἰ μὴ ἔρα ἐκ *φιλοτιμίας* βασιλέως πρὸς *παραμυθίαν* τῶν *τελευτησάντων* αὐτῆς *παιδῶν* βουλευθῆ λαβεῖν· ὥστε οὐν ἢ μὴ *σχοῦσα* *γυνή* *παῖδας* οὐδὲ *βασιλέως* ἀντιγραφῆς εἰς θέσιν λήψεται τινὰ» (Ἰνστ. 3.3.1).

94. «Ἄλλ' οἱ *περιορισμοὶ* οὗτοι τοῦ δικαίου κατόπιν *διωρθώθησαν* καὶ πρῶτος μὲν ὁ θεὸς *Κλαύδιος* ἐπήγαγεν εἰς τὴν *μητέρα* πρὸς *παρηγορίαν* ἀπολεσθέντων τέκνων τὴν *νόμιμον* αὐτῶν *κληρονομίαν*» (Ἰνστ. 3.3.1).

ξίας, εις τὰς καταστάσεις, εις τὰς γενεάς, καθὼς αὐταὶ περνοῦσιν ἀπὸ ἑνα εἰς ἄλλον, οὕτω φέρουσιν ἀπὸ ἑνα εἰς ἄλλον τὸ οἰκεῖον τους προνόμιον. Εἶναι καὶ ἄλλη διαίρεσις τοῦ προνομίου μᾶλλον ἐπωφελεῖς, ἢ ὅποια τυχαίνει νὰ σημειωθῆ, ἐπειδὴ καὶ διαιρεῖται εἰς προνόμιον ἐλευθέρου, εἰς προνόμιον βραβευτικὸν καὶ προνόμιον ἔχον βάρους. Τούτην τὴν διαίρεσιν τὴν κάμνουσιν οἱ διάφοροι τρόποι μὲ τὸς ὁποίους δίδονται τὰ προνόμια, περὶ τῶν ὁποίων χρεῖα εἶναι νὰ γένη σύντομος διασάφισις.

Τὸ ἐλευθέρου προνόμιον εἶναι ἐκεῖνο, ὅπου δίδεται χωρὶς ἐνοχλήν ἐκείνου ὅπου τὸ δίδει καὶ ἀφαιρεῖται ὅταν θελήσῃ ἐκεῖνος ὅπου τὸ ἔδωκε, καὶ τοῦτο εἶναι κυρίως προνόμιον, ὅτι ἔχει τὴν φύσιν τοῦ νόμου, ὅπου εἶναι φυσικὰ μεταβλητὸς καὶ βάλλεται καὶ παίρνεται κατὰ τὴν βουλήν τοῦ προεστῶτος. Διὰ τοῦτο δὲν κάμνει καμίαν ἀδικίαν ὁ προεστῶς παίρνοντας τὸ προνόμιον, ὅτι ὅταν τὸ δίδῃ, τὸ δίδει ὡς νόμον μερικὸν ἐκείνου ὅπου τὸν δίδει· ὅθεν τὸ δίδει κατὰ φύσιν μεταβλητὸν καὶ πάντοτε ἠρημένον ἀπὸ τὴν θέλησίν του καὶ μὴτε δύναιται νὰ εἰπῆ τινὰς ὅτι εἶναι χάρισμα καὶ τὰ χαρίσματα ὅπου γίνονται ἐν τῇ ζωῇ κατὰ τοὺς νόμους εἶναι ἀμετάθετα (ἔξω μόνον ὅταν γένη ἀχαριστία ἢ ἐπιγεννηθῶσι τῷ χαρίσαντι παιδία), καθὼς εἶναι φανερόν εἰς τὸν β' παράγραφον, τίτλ: ζ' τοῦ β' βιβλίου τῶν Ἰνστιτούτων⁹⁵. Λέγονται γὰρ πῶς εἶναι χαρίσματα, ἀλλὰ χαρίσματα | βασιλέων καὶ ἄκρων ἀνθρώπων, ὄχι ἀπλῶς χαριζομένων, ἀλλὰ χαριζομένων μὲ νομοθεσίαν. Τὰ δὲ τοιαῦτα χαρίσματα εἶναι εὐμετάθετα καὶ μεταβλητά, ἂν καλὰ καὶ τὰ χαρίσματα τῶν ιδιωτικῶν καὶ αὐτῶν τῶν βασιλέων εἶναι ἀμετάβλητα καὶ ἀμετάθετα, ὅταν χαρίζωσι χωρὶς νομοθεσίαν, ὡς ἰδιῶται, ὅτι καὶ οἱ βασιλεῖς εἰς τὰς συνθήκας ἰδιωτεύουσιν, ὡς λέγουσιν οἱ νόμοι.

Τὸ δὲ βραβευτικὸν προνόμιον εἶναι ἐκεῖνο, ὅπου δίδεται ὡς βραβεῖον ἔργον τινὸς καλοῦ εἰς τὸ κοινόν, χάριν λόγου σπουδῆς, νίκης, διαφενδεύσεως τῆς πολιτείας, ἀποκαλύψεως προδοσίας καὶ ἄλλων τοιούτων ὁμοίων. Τοῦτο τὸ προνόμιον δὲν κάμνει ἐνοχον τὸν προεστῶτα, νὰ τὸ δώσῃ· ὅθεν καὶ εἰς τὴν δόσιν του εἶναι ἐλευθέρου, ὅμως ἀφ' οὗ δοθῆ, ἐνοχοποιεῖ τὸν προεστῶτα νὰ τὸ τηρήσῃ καὶ νὰ μὴ τὸ ἀθετήσῃ ἢ νὰ τὸ πάρῃ ἀπ' ἐκεῖνον εἰς τὸν ὅποιον τὸ ἔδωκε. Καὶ τούτου αἴτιον εἶναι, ὅτι μὴτε ὁ βασιλεὺς μὴτε ὁ ἄρχων, ἂν εἶναι καὶ ἄκρος, δύναιται δικαίως νὰ πάρῃ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἔδωκεν εἰς βραβεῖον, ἂν καλὰ καὶ ἠμποροῦσε νὰ μὴ τὸ δώσῃ. Τούτου τοῦ τρόπου νομίζονται νὰ εἶναι ὅλα τὰ προνόμια, ὅπου ἔδωκαν, δίδουσι ἢ θέλουσι δώσει ποτὲ οἱ λαϊκοὶ ἄρχοντες εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τοὺς

95. «... δέον ὅμως νὰ γνωσθῆ ὅτι καὶ πληρέσταται ἂν ὦσιν αἱ δωρεαὶ ἐν τούτοις ἐὰν ἀχάριστοι φανῶσιν οἱ ἄνθρωποι ἐφ' οὓς ἢ εὐεργεσία ἐγένετο, ἐπετρέψαμεν διὰ τῆς ἡμετέρας διατάξεως εἰς τοὺς δωρητάς, ἕνεκα ὀρισμένων λόγων ν' ἀνακαλῶσιν αὐτάς» (Ἰνστ. 2.7.2).

ἐκκλησιαστικούς, περὶ τῶν ὁποίων ἰδὲ τοὺς ε', ζ', ζ' τίτλους τοῦ α' βιβλίου τοῦ Κώδικος· νομίζονται γὰρ δοσμένα ὡς βραβεῖα εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικούς διὰ τὴν πνευματικὴν φροντίδα, ὅπου ἔχουσιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν πολιτῶν, διὰ τὰς συνεχεῖς προσευχὰς ὅπου κάμνουσιν ὑπὲρ τῶν φιλοχρίστων ἀρχόντων ἡμῶν, παντὸς τοῦ παλατίου καὶ τοῦ στρατοπέδου αὐτῶν. Διὰ τοῦτο καὶ εἶναι ἀμετάθετα καὶ εἰς τοῦτο ἀποχωροῦσι κατὰ τινὰ τρόπον ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ νόμου.

Πλέον ἀποχωρεῖ καὶ μακρύνει ἀπὸ τὸν νόμον τὸ ἔχον βάρους προνόμιον, τὸ ὅποιον εἶναι ἐκεῖνο ὅπου γίνεται εἰς αὐτὸ προηγουμένη συνθήκη 39^ν ἀνάμεσα εἰς τὸν | ἄκρον ἄρχοντα καὶ τὸν ἰδιώτην ἢ ὑποτεταγμένον, νὰ κάμῃ τοῦτο ἢ ὄχι ἢ νὰ δώσῃ καὶ νὰ λάβῃ τοῦτο τὸ προνόμιον, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι ἐλευθέρου μὴτε εἰς τὴν δόσιν, ὅτι κάμνει ἐνοχοποιήσιν εἰς αὐτήν καὶ ὁ ἄρχων εἶναι κρατημένος φυσικῶ νόμῳ τῆς συνθήκης νὰ τὸ δώσῃ, μὴτε εἰς τὴν τήρησιν, ὅτι εἶναι κρατημένος νὰ διαφυλάξῃ τὸ προνόμιον, ὅπου ἔδωκε μὲ συνθήκην. Εἰς τοῦτον τὸν τρόπον εἶναι ὅλα φεῦδα, ὅπου δίδουσιν οἱ βασιλεῖς καὶ ἄκροι ἀθθένται εἰς τοὺς ὑποτεταγμένους τῶν μὲ πολλὰ προνόμια, τῶν ὁποίων ἢ ἱστορία εἶναι ὑπὲρ τὴν βραχυλογία ταύτην· καὶ τούτου τοῦ τρόπου εἶναι καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κλητορικά τυπικὰ ἢ δικαιοδοσιακὰ, λατινικὰ δὲ ἰουσαπατρωνᾶτα, τὰ ὅποια εἰς ἐκεῖνον ὅπου κτίσει ἢ προικεῖσει ἢ ἀνακαταστήσει πεσμένην ἐκκλησίαν δίδουσιν προνόμιον, ἂν καλὰ καὶ λαϊκός, νὰ ἠμπορῆ νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν ἐπίσκοπον τὸν ἱερέα τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης καὶ νὰ ἀναγκάζεται ὁ ἐπίσκοπος νὰ τὸν κάμῃ προεστῶτα τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης, ἂν δὲν εἶναι ἀνάξιος ὁ προσφερόμενος ἀπὸ ἐκεῖνον ὅπου ἔχει τοῦτο τὸ προνόμιον.

Ἄν καλὰ δὲ καὶ τὰ δύο ὅστερα εἶδη ταῦτα τοῦ προνομίου νὰ ἀποχωροῦσιν ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ νόμου, ὅτι φαίνονται νὰ μὴ εἶναι εὐμετάθετα, ἀλλὰ σταθερὰ καὶ ἀμετάβλητα καὶ εἰς τοὺς ἔχοντας ἄκρον ἐξουσίαν, ὅμως δὲν εἶναι ἔξω τοῦ εἶδους τοῦ ἀνθρωπίνου νόμου, ὅτι ἀπλῶς καὶ ἀπολύτως εἶναι εὐμετάβλητα, ὅτι καὶ διὰ τινὸς αἰτίας ἀφαιροῦνται καὶ μεταβάλλονται. Περὶ τοῦ πρώτου εἴρηται, πῶς εἶναι ἐλευθέρου καὶ ἀφαιρεῖται κατὰ τὸ θέλημα τοῦ προεστῶτος. Τὸ δεύτερον μεταβάλλεται καὶ ἀφαιρεῖται καὶ διὰ τὴν ἀχαριστίαν τοῦ λαβόντος καὶ ὅταν γνωρισθῆ νὰ εἶναι ὀλέθριον 39^ν εἰς τὴν πολιτείαν· καὶ διὰ τούτην τὴν δευτέραν αἰτίαν καὶ τὸ | τρίτον προνόμιον ἀφαιρεῖται καὶ μεταβάλλεται, διότι ἔστωντας καὶ ἢ φύσις τοῦ προνομίου, ὡς εἴρηται, νὰ στέκεται εἰς τὸ νὰ μὴ ἐναντιώνεται εἰς τὴν ἀφέλειαν τοῦ κοινοῦ, παύει ὁπότεν ἀρχίσῃ νὰ ἐναντιώνεται εἰς αὐτήν. Πρέπει ὅμως εἰς τὴν δικαιοσύνην τοῦ προεστῶτος, ἂν ἠμπορῆ νὰ διορίσῃ τὸ προνόμιον τοῦτο οὕτως, ὥστε νὰ ἀπομείνῃ χωρὶς νὰ βλάβῃ τὴν πολιτείαν, νὰ μὴ τὸ ἀφανίσῃ ὀλότελα, ἀλλὰ νὰ τὸ ἀφήσῃ καὶ κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος, κατὰ τὸ ὅποιον δὲν βλάπτει τὴν πολιτείαν.

Καὶ ὄχι μόνον παύει κάθε προνόμιον ὅταν βλάβη τὸ κοινόν, ἀλλὰ καὶ ὅταν βλάβη ἄμετρα τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον. "Ὅτι ὁ προσετώσ δὲν δύναται νὰ κάμη ἐλευθεριότητα, νὰ βραβεύσῃ ἢ νὰ κάμη συνθήκη μὲ ἄμετρον βλάβην κἀνεὸς τῶν ὑποταγμένων του, διότι τοῦτο εἶναι ἄδικον καὶ τυραννικόν. Ὁ ἄρχων ἢ ὁ βασιλεὺς δὲν δύναται νὰ βλάβῃ κἀνεὶνα παρὰ εἰς κοινήν ἀναγκαίαν ὠφέλειαν, ὅτι καθ' ἕνα εἶναι ἔνοχος νὰ ὠφελήσῃ καὶ νὰ βοηθήσῃ τὸ κοινόν καὶ μὲ τὴν ζωὴν του, καθὼς ἕνα μέλος εἶναι κρατημένον νὰ κοπή καὶ νὰ φθαρή διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ὅλου, ἀλλὰ διὰ τὴν ὠφέλειαν ἑνὸς μερικοῦ κἀνεὶς δὲν ἐνοχοποιεῖται εἰς τὴν ἐδικήν του βλάβην" ὅθεν ὁ προσετώσ δὲν δύναται νὰ προστάξῃ μεγάλην βλάβην εἰς τινὰ διὰ ὄφελος ἄλλου καὶ ἐπομένως δὲν δύναται νὰ δώσῃ προνόμιον, ὅπου νὰ βλάβῃ ἄμετρα κἀνεὶνα, οὐδὲ νὰ τὸ ἀπομείνῃ ὅταν ἀρχίσῃ νὰ βλάβῃ ἄμετρα. Λέγω ἄμετρα, ὅτι ἂν βλάβῃ ὀλίγα, τυχαίνει νὰ σώζεται τὸ προνόμιον· τὰ γὰρ μικρὰ καὶ ὀλίγα ἐν οὐδενὶ λόγῳ τιθέασιν οἱ νόμοι, ὡς διδάσκουσιν οἱ νομικοὶ εἰς τὸν κζ' νόμον, τιτλ: β' τοῦ ιθ' βιβλίου τῶν Διγέστων, εἰς τὸν δ' παράγραφον.

40^r | Διὰ τοῦτο λέγουσιν οἱ νομοδιδάσκαλοι, πὼς ὅταν γίνεται ἀμφιβολία εἰς αὐτὸ τὸ προνόμιον, δὲν τυχαίνει νὰ ἐρμηνεύεται μῆτε στενὰ μῆτε διεξοδικὰ καὶ πλατέως, ἀλλὰ κατὰ τὸ δίκαιον καὶ φιλόφρονον, ἂν καλὰ καὶ εἶναι νόμοι εἰς τοῦτο ἀντιλέγοντες, διότι τινὲς λέγουσιν, ὅτι πρέπει νὰ ἐρμηνεύονται πλατύτατα τὰ προνόμια ὅπου δίδονται ἀπὸ τοὺς ἀσθέντας καὶ ἄρχοντας. Οὕτω διδάσκει ὁ Ἰαβοληνὸς εἰς τὸν δ' νόμον, τίτλ: δ' τοῦ α' βιβλίου τῶν Διγέστων⁹⁶. Ἐξ ἐναντίας ἔστωντας καὶ νὰ εἶναι κανὼν τοῦ νόμου, ὅτι τυχαίνει νὰ ἐρμηνεύονται στενὰ ἐκεῖνα ὅπου συμπεριέχουσι μῖσος, τοιοῦτον δὲ εἶναι καὶ τὸ προνόμιον, δηλαδὴ συμπεριέχει μῖσος, ἐπειδὴ καὶ εἶναι πάντα ἀναχώρησις ἀπὸ τὸν κοινὸν νόμον, ἔπεται πὼς τυχαίνει νὰ ἐρμηνεύεται στενά. Οἱ οὖν νομικοὶ χωροῦντες διὰ τῆς μέσης ὁδοῦ, ὅπου εἶναι ἢ ἀσφαλεστέρα, θέλουσι νὰ γίνῃται ἢ ἐρμηνεία κατὰ τὸ δίκαιον καὶ φιλόφρονον, ὅπου θέλει νὰ εἰπῇ, ὅτι ἂν τὸ προνόμιον ἀναφέρεται εἰς βλάβην τινὰ, νὰ ἐρμηνεύεται οὕτως, ὥστε νὰ βλάβῃ ὅσον εἶναι δυνατὸν ὀλιγώτερον, ἂν δὲ εἶναι μακρὰν ἀπὸ κάθε βλάβην, νὰ ἐρμηνεύεται οὕτως ὥστε νὰ ἀγαθοποιῇ τὸν ἔχοντα τὸ προνόμιον ὅσον εἶναι δυνατὸν περισσότερον· τόσον δὲ εὐεργετεῖ περισσότερον τὸ προνόμιον, ὅσον δίδει ὀλιγωτέραν βλάβην εἰς τὸ κοινόν καὶ εἰς τοὺς μερικοὺς καὶ ἐξ ἐναντίας ἂν βλάβῃ πολλά, παύει, ὡς εἴρηται.

Λέγουσιν οἱ νομικοὶ εἰς τὸν ὕστερον παράγραφον, τίτλον κα' τοῦ α'

96. α' Ἰαμβληνός: Τὸ ἀπονεμόμενον ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εὐεργέτημα, ὅπερ δηλαδὴ ἀπὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτοῦ εὐνοίας προέρχεται, ὅσον τὸ δυνατὸν εὐρύτερον πρέπει νὰ ἐρμηνεύσῃ (Δ. 1.4.3).

βιβλίου τῶν Ἰνστιτούτων⁹⁷ καὶ εἰς ἄλλους πολλοὺς τόπους, ὅτι παύει τὸ προνόμιον ὅταν παύῃ καὶ ἡ αἰτία του· τοῦτο δὲ οὕτως ἐννοεῖται, ὥστε νὰ προσήκῃ εἰς κάποια προνόμια, ὅπου δίδονται διὰ μερικὴν τινὰ αἰτίαν, ὡς τὸ προνόμιον ὅπου ἔχει ὁ κουράτωρ τοῦ ἀνήβου, ἐπειδὴ καὶ ὅταν εἶναι 40^v διαφορὰ | ἀναμεταξὺ τοῦ ἀνήβου καὶ τοῦ ἐπιτρόπου του, δίδεται κουράτωρ τοῦ ἀνήβου εἰς τὰξιν τοῦ ἐπιτρόπου του καὶ καθίσταται δικαστήριον. Πανομένης δὲ τῆς διαφορᾶς, παύεται πλέον καὶ ὁ κουράτωρ, τουτέστι τὸ προνόμιον τοῦ κουράτορος εἰς τὸ νὰ εἶναι τοῦτο αὐτὸ τοῦ ἀνήβου κουράτωρ.

Καὶ τὸ προνόμιον ὅπου ἔχει ὁ ἄνδρας διαλυθέντων τῶν διαζυγίων, νὰ μὴ ἠμπορῇ νὰ ἀναγκασθῇ νὰ δώσῃ τὰς προίκας ὄλας, ἀλλὰ κατὰ τὸ δυνατόν αὐτοῦ, ἴηρον τόσον ὥστε νὰ τοῦ ἀπομείνῃ καὶ αὐτοῦ τί διὰ νὰ ζήσῃ καὶ νὰ μὴ συρθῇ εἰς ἀνάγκην νὰ ζητᾷ ἐλεημοσύνην μὲ ἐντροπήν τῶν περασμένων γάμων. Τοῦτα καὶ ἄλλα προνόμια πολλὰ δίδονται μὲ φανεράν αἰτίαν, ἢ ὅποια ἂν λείπῃ, παύει καὶ τὸ προνόμιον, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὄλα τὰ προνόμια δοσμένα μὲ αἰτίαν, σῶναι νὰ εἶναι δοσμένα χωρὶς νὰ ἐναντιώνονται εἰς τὴν κοινήν ὠφέλειαν καὶ χωρὶς μεγάλην βλάβην τῶν ἄλλων. "Ὅντα δὲ τοιαῦτα, ἴητοι ἐλευθέρως δεδομένα χωρὶς κἀμίαν αἰτίαν, εἶναι προνόμια νόμιμα καὶ καλὰ, διὰ τοῦτο ἢ κυρία παῦσις ὄλων τῶν προνομίων εἶναι μόνον κατὰ δύο τρόπους, ἐκ τῆς μὴ χρήσεως καὶ ἐκ τῆς καταχρήσεως. Ἡ κατάχρησις εἶναι, ὅταν μεταχειρίζεται τινὰς τὸ προνόμιον εἰς ὄλεθρον τοῦ κοινοῦ ἢ εἰς μεγάλην βλάβην τῶν μερικῶν· καὶ περὶ μὲν ταύτης εἴρηται. Ἡ δὲ μὴ χρῆσις ἢ ἀπόχρησις εἶναι ὅταν καταφρονῇ τινὰς τὸ προνόμιον ἢ φανερώς ὁμολογώντας ὅτι δὲν τὸ θέλει μῆτε τὸ φροντίζει, ἢ μυστικὰ μὴ μεταχειριζόμενος αὐτὸ φαίνεται πὼς δὲν τὸ θέλει.

41^r Δίδεται δὲ τὸ προνόμιον ἀπ' τοὺς ἄκρους ἄρχοντας καὶ αὐτεξουσίους μόνον, ἴηρον ἀπὸ ἐκείνους ὅπου ἔχουσι ἐξουσίαν ἢ νὰ καταλύσωσι ἢ νὰ οικονομήσωσι τὸν νόμον καὶ ὄχι ἀπὸ ἄλλους, παρὰ μόνον κατὰ προσταγήν τῶν ἄκρων ἐξουσιαστῶν καὶ μὲ | ἐξουσίαν δοσμένην εἰδικῶς εἰς αὐτοὺς περὶ τούτου ἀπὸ τοὺς ἄκρους ἐξουσιαστάς, τὸ δὲ αἴτιον, ὅτι τὰ προνόμια εἶναι ἐξαίρεσις παντοτινὰ καὶ οἷον καταλύσεις τοῦ κοινοῦ νόμου, δοσμέναι εἰς μερικοὺς ἀνθρώπους καὶ ὑποθέσεις καὶ πράγματα. Εἶναι δὲ φανερόν, ὅτι ὁ μὴ δυνάμενος τίποτα εἰς τὸν νόμον ἢ ἀπὸ λόγου του ἢ καθ' ἃ ἀλλότριον ἔνταλμα, δὲν δύναται νὰ κάμη ἐξαίρεσιν κἀμίαν ἢ συγχώρησιν εἰς τὸν νόμον. Διὰ τοῦτο τὰ προνόμια τῶν ἐκκλησιῶν καὶ κληρικῶν εἰς

97. α' Ἐὰν μεταξὺ ἐπιτρόπου καὶ ἀνήβου πρόκηται νὰ ἐγερθῇ δίκη, ἐπειδὴ αὐτὸς ὁ ἐπίτροπος εἰς ὑπόθεσιν ἰδίαν δὲν δύναται νὰ δώσῃ αὐθεντίαν, οὐχὶ ὡς πάλαι πραιτωρικὸς ἐπίτροπος ὀρίζεται, ἀλλὰ κηδεμῶν εἰς θέσιν αὐτοῦ δίδεται, οὗ παρεμβαίνοντος διεξάγεται ἡ δίκη, ταύτης δὲ διεξαχθείσης παύει νὰ εἶνε κηδεμῶν (Ἰνστ. 1.21.3).

τὰ πολιτικά ἔρχονται ἀπὸ τοὺς λαϊκοὺς ἄρχοντας, ὅτι οἱ κληρικοὶ καθὼς δὲν δύνανται τίποτα εἰς τὰ πολιτικά, οὕτω δὲν ἠμποροῦσι νὰ ἐξαιρέσωσιν ἢ ἑαυτοὺς ἢ ἄλλους ἀπὸ τὸν κοινὸν πολιτικὸν νόμον, ὅπου τοὺς ἐνοχοποιεῖ ἐξίσου καθὼς τοὺς λαϊκοὺς. Ἐξ ἐναντίας τὰ ἱερὰ προνόμια τῶν ἀρχόντων ἔρχονται ἀπὸ τοὺς κληρικούς, ὅτι οἱ λαϊκοὶ εἰς τὰ ἱερὰ δὲν δύνανται τίποτα. Ἀλλὰ ἂν εἰπῆ τις πῶς εἶναι τοῦτο ἀληθές, ἐπειδὴ καὶ εἶναι φανερόν εἰς τὰς νεαρὰς καὶ τοῦ σοφοῦ Λέοντος καὶ τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων, πῶς οἱ παλαιοὶ οἱ ἀρχιερεῖς μας ἐσυγχωροῦσαν τοὺς βασιλεῖς μας νὰ ἐκτείνωσι τὴν χεῖρα τῆς ἐξουσίας των εἰς τὰ ἱερὰ καὶ πολιτικά πράγματα, διαμερίζοντας τὰς ἐπισκοπὰς, ἐγείροντας μητροπόλεις, ἐξαρχίας καὶ ἄλλα παρόμοια. Ἄς ἀκούσῃ πρῶτον, ὅτι αὐτὴ ἡ ζήτησις χρειάζεται πλατυτέρους λόγους καὶ εἶναι ἔξω τῆς παρούσης συντόμου νομικῆς προθεωρίας. Ἄς μάθῃ δεύτερον, ὅτι ὅσοι ἐκτείνουσιν ἀσεβῶς τὴν χεῖρα των εἰς τὰ ἅγια, θέλουσι πάθει ὅπερ ἡ χεὶρ τοῦ Ἱεροβοάμ, ἥτις ἐξηράνθη⁹⁸, καθὼς καὶ ὅσοι ἱερεῖς ὅπου ἢ διὰ φόβον ἢ διὰ κολακείαν ἐσιώπησαν ἢ σιωποῦσι τὴν αὐθάδειαν τῶν κοσμικῶν ἀρχόντων καὶ δὲν ἐνήργησαν τὴν προσήκουσαν ἀντίστασιν μετ' ἀρχιερατικῆν ἀνδρείαν, ἀλλὰ ἄφησαν ἢ μετ' ὑπουλον σιωπῆν ἢ μετ' φανερὰν συγχώρησιν ἢ τάχα καὶ μετ' ἄνομον συγκατάβασιν, | θανατίζοντες πρόσωπα, ὠφελείας χάριν, κατὰ τὸν ἀπόστολον Ἰούδαν⁹⁹, νὰ καταφρονῆται καὶ νὰ καταπατῆται τὸ μεγαλεῖον τῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ γίνεται παίγνιον ἢ πνευματικῆ ἀξία, σύροντες τους ὡς ἀνδράποδα εἰς ὅσα τοὺς φαίνονται ἀρεστὰ καὶ καταθύμια, ἔχουσι νὰ μείνωσιν ἀναπολόγητοι ἔμπροσθεν τοῦ ἀδεκάστου βήματος τοῦ δικαίου καὶ ἀπροσωπολήπτου κριτοῦ τοῦ λέγοντος, ἐμὴ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω¹⁰⁰.

41^v

Ταῦτα ἐξέπεσαν ἀπὸ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ καλάμου μας, τὸν ὅποιον αὐθις ἀνακράζομεν εἰς τὸ ἐπίλοιπον τῆς παρούσης προθεωρίας.

Εἶδαμεν τί εἶναι ὁ νόμος, τόσον ὁ ἀγραφος, ὅσον καὶ ὁ ἔγγραφος, τίς ὁ θεῖος, τίς ὁ φυσικὸς, τίς ὁ ἀνθρώπινος, τῶν ὁποίων καὶ τὰ εἶδη καὶ τὰς τάξεις συντόμως κατὰ τὸ δυνατόν καὶ τὸ ἀπαιτούμενον εἰς σαφήνειαν ἱστορήσαμεν καὶ ἐν τούτοις ἐδείξαμεν ποῖα εἶναι τὰ ιδιώματα τῶν νόμων καὶ τῶν κοινῶν καὶ τῶν μερικῶν καὶ τῶν ἰδίων καὶ ποῖος τοὺς κάμνει, ποῖος τοὺς μεταβάλλει καὶ τοὺς ἀθετεῖ, τίς τοὺς ἐξηγᾷ καὶ τοὺς οἰκονομεῖ. Ὅθεν δὲν λείπει ἄλλο, παρὰ νὰ εἰποῦμεν ποῦ εὐρίσκονται τοῦτοι οἱ νόμοι. Καὶ τὸν μὲν ἀγραφον εἶπαμεν, ὅτι τὸν ἔχει ἡ συνήθεια καὶ ἡ πατροπαράδοσις στερεωμένον εἰς τὴν μνήμην καὶ χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων, τὸν δὲ ἔγγραφον θεῖον, τὸν προσφέρουσιν αἱ ἅγια γραφαὶ τῆς παλαιᾶς καὶ

98. Βασιλειῶν Γ', 13.4.

99. Ἰουδ. 16.

100. Ρωμ. 12.19.

νέας Διαθήκης, καθὼς καὶ τὸν ἠθικὸν καὶ ἑορταστικὸν καὶ κριτικὸν καὶ μυστηριώδη, τὸν δὲ φυσικὸν κατὰ μέρος τὸν προβάλλουσι καὶ αἱ αὐταὶ ἅγια γραφαὶ καὶ ἡ συνείδησις τῶν καρδιῶν μας καὶ πολλοὶ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων, ὅπου μᾶς τὸν ἐξηγοῦσι καὶ περιγράφουσι καὶ διορίζουσιν ἢ φυσικὸν καθόλου ἢ λογικὸν ἢ ἀπλῶς ἐθνικόν. Καὶ τοῦτα ὅλα εἶναι φανερά, χωρὶς νὰ ἀπαιτοῦσιν ἐξήγησιν ἢ ἱστορίαν, τὰ ἀπαιτεῖ δὲ ὁ ἀνθρώπινος νόμος, περὶ τοῦ ὁποίου αὐθις θέλομεν εἰπεῖ τὰ κυριώτατα.

42^r

| Εἶπαμεν, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νόμος εἶναι κοινὸς καὶ ἐγχώριος, ἱερὸς καὶ πολιτικὸς· ὁ δὲ κοινός, ὡς ἐξηγήσαμεν, ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ προνόμιον. Ὁ ἐγχώριος ἔστωντας καὶ νὰ εἶναι διεσπαρμένους εἰς πολλὰς καὶ μερικὰς πόλεις, συνοσίας καὶ συντροφίας, δὲν ἔχει σύνταγμα βέβαιον. Κάθε πόλις ἔχει βιβλίον τῆς ἰδίων μετ' οὓς νόμους τῆς, κυρωμένους ἀπὸ τὸν ἄκρον αὐθέντην καὶ τὸ αὐτὸ εἶναι χρεῖα νὰ λέγεται καὶ περὶ τῶν ἐγχωρίων ἱερῶν νόμων, ὅτι δὲν εἶναι πλέον περὶ τούτου ζήτησις ἢ ἀπόκρισις ὠφέλιμος. Ὡσαύτως λεπτέον καὶ περὶ τοῦ προνομίου. Τῶν προνομίων τινὰ δίδονται ἀπὸ τὸν κοινὸν νόμον καὶ ταῦτα εὐρίσκονται παντοῦ εἰς τὰ διατάγματα καὶ εἰς τὰ βιβλία τοῦ κοινοῦ νόμου σχεδὸν εἰς κάθε τίτλον, ἄλλα δὲ δίδονται ἔξω τοῦ κοινοῦ νόμου εἰς μερικοὺς ἀνθρώπους καὶ τοῦτα εἶναι εἰς χάριτας, εἰς χρυσόβουλλα, εἰς βοῦλλας, εἰς διπλώματα, εἰς δουκάλαις καὶ πριγκιπάλαις, καθὼς εἶναι δοσμένα ἀπὸ βασιλεῖς, πατριάρχας, πολιτείας, δούκιδες, πριγκιπες καὶ ἀπὸ ἄλλας μεγάλας καὶ ἐλευθέρως ἐξουσίας. Καὶ τούτας τὰς χάριτας τὰς ἔχουσιν ἐκεῖνοι ὅπου ἔλαβαν τὰ προνόμια καὶ τὰς φυλάττουσιν ὡς θησαυρούς, μάλιστα ὅταν εἶναι πραγματικὰ προνόμια, ὅπου περνοῦσιν ἐκ προσώπου εἰς πρόσωπον καὶ ἐδεργετοῦσι καὶ τοὺς μεταγενεστέρους.

Ὁ δὲ κοινὸς νόμος ἢ ἔχει ἢ τυχαίνει νὰ ἔχη διωρισμένον σύνταγμα καὶ βιβλίον, τόσον ὁ ἱερὸς, ὅσον καὶ ὁ πολιτικὸς. Λέγω τυχαίνει, διὰ νὰ σημειώσω ὅτι εἰς τὸ ἡμέτερον γένος, ἂν καλὰ καὶ πολλοὶ σοφοὶ ἄνδρες καὶ ἐμπειρότατοι νομικοὶ ἔκαμαν πολλὰς σοφὰς καὶ θαυμαστὰς ἐξηγήσεις, σημειώσεις καὶ συνόψεις εἰς τοὺς ἱεροὺς νόμους καὶ κανόνας, ὡς Ἰωάννης ὁ σχολαστικὸς, ὁ Ἀριστηνός¹⁰¹, ὁ Βαλασαμῶν¹⁰², ὁ Βλάσταρης καὶ ἄλλοι, ἀλλὰ χωρὶς ἐξουσίαν καὶ ἀκόμη μετ' ἄποια ἐλαττώματα καὶ ἀμφιβολίας

101. Ἀλέξιος Ἀριστηνός, βυζαντινὸς νομομαθὴς καὶ κανονολόγος τοῦ 12ου αἰ. Μετ' ἐντολήν τοῦ Ἰωάννη Β' Κομνηνοῦ ἀνέλαβε τὸν ἐρμηνευτικὸν σχολιασμὸν καὶ ὑπομνηματισμὸν τῆς συνοπτικῆς συλλογῆς τῶν ἱερῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας, ποῦ εἶχε ἐκπονήσει Στέφανος ὁ Ἐφέσιος (6ος-7ος αἰ.).

102. Θεόδωρος Βαλασαμῶν (μεταξὺ τοῦ 1130 καὶ 1140 — μετὰ τὸ 1195), νομομαθὴς κληρικὸς, κανονολόγος, πατριάρχης Ἀντιοχείας. Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ἱστορία καὶ εἰσηγήσεις τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, Ἀθήνα 1944, σ. 258-259.

42^v εἰς μερικά, ὡς λέγουσι καὶ ὁ Κίτρος Ἰωάννης¹⁰³ | καὶ ὁ Καματηρός¹⁰⁴, Δημήτριος Βουλγαρίας¹⁰⁵, ἀλλὰ καὶ ὁ ἱερός Φώτιος καὶ ὁ Ἀρμενόπουλος καὶ ἄλλοι ἔκαμαν νομοκάνοντας καὶ ἐπιτομὰς μὲ τίτλους καὶ τόμους τῶν ἱερῶν νόμων, ἀλλὰ τὸ καθ' ἓνα ξεχωριστὰ εἶναι ἑλλιπὲς καὶ μήτε ἔχουσιν ἐξουσιαστικὴν χρῆσιν. "Ὅθεν ὁ ἱερός νόμος τῆς ἐκκλησίας μας δὲν ἔχει σταθερὸν καὶ διωρισμένον διάταγμα καὶ βιβλίον, ἀν καλὰ καὶ ὡς εἶπον πολλοὶ καὶ εἰς τοὺς νόμους καὶ εἰς τοὺς κανόνας ἔγραψαν ἐξηγήσεις σοφὰς καὶ θαυμαστάς.

"Ὅσον κατὰ τοῦτο τὸ μέρος ἔχει τελείαν τάξιν ὁ ἐκκλησιαστικὸς κοινὸς νόμος τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Εἶπον τάξιν καὶ ὄχι ὀρθότητα καὶ καθαρότητα, διότι ἀν καλὰ καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα εἶναι ἔξω τῆς παλαιᾶς σεμνότητος, ἀλλὰ τὸ μεγαλεῖον, ἢ ὑπερύψωσις καὶ ἀποθέωσις τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἐπισκόπου, ὅπου σκοράδην εἰς αὐτόν εὐρίσκειται, ὑπερβαίνει πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀνομίαν, ἐπειδὴ καὶ φανερὰ εἰς τοῦτον ἀρμόζει ἐκεῖνο τὸ ἑωσφορικὸν λόγιον, θήσω τὸν θρόνον μου ἐπάνω τῶν νεφελῶν καὶ ἔσομαι ὁμοῖος τῷ Ὑψίστῳ¹⁰⁶.

Τοῦτου τοῦ νόμου λοιπὸν τὴν τάξιν ἐφάνη μοι χρήσιμον νὰ σημειώσω ἐνταῦθα διὰ νὰ εἶναι παράδειγμα τῆς τάξεως εἰς ὅποιον ποτὲ θελήσει νὰ συνάξῃ καὶ νὰ συντάξῃ σύνταγμα τέλειον ἱερῶν νόμων καὶ εἰς τὸ ἡμέτερον γένος, θείας προηγουμένης εὐμενείας ὡς συνεργοῦσης καὶ συνετιζούσης.

Τοῦτος οὖν εἶναι μερισμένος εἰς τρία μεγάλα βιβλία· τὸ πρῶτον λέγεται Δέκρετον. Τοῦτον συνετέθη ἀπὸ ἓνα μοναχὸν τοῦ τάγματος τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου, ὅπου εἶχε δύο ἄλλους περιφήμους ἀδελφούς, τῶν ὁποίων ὁ μὲν ἓνας ἔγινεν ἀρχιερεὺς τῶν Παρισίων, ὀνόματι Πέτρος Λόμβαρδος¹⁰⁷, διδάσκαλος τῶν γνωμῶν, ὅπου εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς σχολαστικῆς Θεολογίας τῶν Λατίνων. Ὁ δὲ ἄλλος ὀνομάσθη καὶ αὐτὸς Πέτρος πρεσβύ-

103. Ἰωάννης ἐπίσκοπος Κίτρος (12ος αἰ.)· ἔγραψε ἀντιρρητικὲς πραγματεῖες κατὰ τῶν δογμάτων καὶ τῶν ἐθίμων τῆς Λατινικῆς ἐκκλησίας.

104. Ἰωάννης Γ' Καματηρός, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1199-1206), λόγιος ἱεράρχης συγκάλεσε σύνοδο στὴν Κωνσταντινούπολη (1199) γιὰ τὴν καταδίκη τῆς αἰρετικῆς διδασκαλίας τοῦ μοναχοῦ Μύρωνος Συκιτίδου. Ἀπὸ τὸ ἔργο του σώζονται λόγοι καὶ δύο ἐπιστολὲς πρὸς τὸν Ἰννοκέντιο πάπα Ρώμης σχετικὰ μὲ τὸ Filioque.

105. Δημήτριος Χωματιανὸς (β' ἡμισυ τοῦ 12ου αἰ.), ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος καὶ κανονολόγος. Μ. ΓΕΔΩΝ, Ἀρχεῖον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, Α', Κωνσταντινούπολη 1911, σ. 209-228.

106. Ἦσ. 14, 13-14.

107. Πέτρος Λομβαρδὸς (†1160), ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Παρισίου, διδάσκαλος θεολογίας. Κύριό ἔργο του: «Γνωμῶν Βιβλία τέσσαρα» (Sententiarum libri quattuor). Βλ. ΦΕΙΔΑ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Β', δ.π., σ. 466-467.

43^r τερος τῆς ἐκκλησίας | Τρηκῶν¹⁰⁸ εἰς τὴν Γαλλίαν, τοῦπίπλην Κομέστωρ, ἡγῶν φαρᾶς, διὰ τὴν πολλὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἱερῶν βιβλίων. Ἀλλ' ὁ συλλέξας τὸ Δέκρετον ὀνομάσθη Γρατιανός¹⁰⁹, ἀνὴρ πολυμαθῆς καὶ καλὸς νομικός. Τοῦτος ἐκ τῶν συνοδικῶν κανόνων, ἐκ τῶν ἀποφάσεων τῶν δυτικῶν καὶ ἀνατολικῶν πατριαρχῶν, ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἁγίων πατέρων καὶ ἐκ τινων πολιτικῶν νόμων, βάλλοντας καὶ αὐτὸς μέρος τι ἐδικόν του, ἐσύνθεσε τοῦτο τὸ βιβλίον, τὸ ὅποιον ἔχει τρία μέρη. Τὸ πρῶτον περιέχει ἑκατὸν διαιρέσεις καὶ μίαν. Τὸ δεῦτερον ὑποθέσεις καὶ ζητήσεις· αἱ μὲν ὑποθέσεις εἶναι τριανταεξ καὶ κάθε ὑπόθεσις διαιρεῖται εἰς ζητήσεις ποῦ δύο, ποῦ πλείους, ἕως εἰς δέκα καὶ δώδεκα κατὰ τὸ μέγεθος τῆς ὑποθέσεως καὶ τῆς ὕλης αὐτῶν. Τὸ τρίτον μέρος ἔχει δώδεκα διαιρέσεις, τῶν ὁποίων αἱ μὲν ἑπτὰ εἶναι περὶ μετανοίας, αἱ δὲ πέντε περὶ ἱερώσεως καὶ ἀνθρώπων καὶ ναῶν, περισσότερον δὲ διαλέγεται περὶ βαπτίσματος καὶ περὶ εὐχαριστίας.

Τοῦτο τὸ Δέκρετον δὲν εἶναι ἀθθεντικὸν σύνταγμα τοῦ κοινοῦ ἱεροῦ νόμου τῶν δυτικῶν, ὅτι δὲν ἐβεβαιώθη ἀπὸ καμίας πατριαρχικῆς σύνοδου τῆς δύσεως, μὲ τὸ νὰ ἔχη τινὰ τὰ ὁποῖα μάχονται τῇ παπικῇ ἀλαζονίᾳ, ἔχη ὁμως μεγάλην δύναμιν, τόσον ὅτι δὲν ἀπεδοκιμάσθη, ὅσον ὅτι προσφέρει νόμους συνοδικούς, ῥητὰ τῶν ἁγίων, πατριαρχῶν ἀποφάσεις, τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ἄλλως ἰσχὴν νόμου κοινοῦ.

Τὸ δεῦτερον σύνταγμα τῶν ἱερῶν νόμων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας λέγεται Δεκρετάλεις, ἡγῶν διατάξεις καὶ διατακτικαὶ ἀποφάσεις· διαιροῦνται δὲ αἱ Δεκρετάλεις εἰς πέντε βιβλία, τὰ δὲ βιβλία εἰς τίτλους, οἱ δὲ τίτλοι εἰς κεφάλαια. Τὸ πρῶτον βιβλίον ἔχει σαρανταεὶς τίτλους, εἰς τοὺς ὁποίους διατάττονται καὶ τὰ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπηρετῶν, τῆς τε χειροτονίας καὶ | ἐκλογῆς αὐτῶν καὶ περὶ τῶν ὀφφικίων καὶ ἐξουσιῶν τους.

Τὸ δεῦτερον βιβλίον ἔχει τίτλους τριάκοντα, εἰς τοὺς ὁποίους νομοθετεῖται ὅ,τι ἀναγκαῖον πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν βῆμα· αἱ κρίσεις, αἱ μαρτυρία, αἱ βεβαιώσεις, αἱ ἀποφάσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν κριτῶν. Τὸ τρίτον ἔχει τίτλους πενήκοντα, οἱ ὁποῖοι διορθῶνουν τὴν ζωὴν, τὰ ἦθη, τὰ συνοικέσια, τὰ καλὰ καὶ τὰς προσόδους, τὰ χαρίσματα, τὰς διαθήκας, τὰ

108. Στὸ χφ. τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ὁ γραφέας κάνει μιὰ ὑποσελίδα σημείωση (βλ. ἐδῶ, σ. 187) καὶ ἀναφέρεται στὴν ἐλληνικὴ Τρίκκη. Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὴ γαλλικὴ πόλη Trécon.

109. Φραγκίσκος Γρατιανὸς (Gratianus, Graziano) (12ος αἰ.), Ἰταλὸς νομομαθῆς· εἶναι γνωστὸς ἐπειδὴ ἀνύψωσε σὲ ἰδιαίτερη ἐπιστήμη τὸ Κανονικὸ Δίκαιο ποῦ μέχρι τότε ἦταν κλάδος τῆς Θεολογίας. Συνέγραψε τὸ 1145 σύγγραμμα ποῦ ὀνομάσθη «Γρατιανοὶ νόμοι», ὅπου ὑπάρχουν κανόνες καὶ διατάξεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ποῦ συμπλήρωσε ὁ ἴδιος.

προνόμια και ὅσα προσήκουσι τοῖς κληρικοῖς και ταῖς ἐκκλησίαις, τοῖς μοναχοῖς και ταῖς μοναζούσαις και ἐκ παρόδου διατάττουσι πολλὰ περὶ τῶν μυστηρίων, ἑορτῶν, νηστειῶν, λειψάνων και ἄλλων πολλῶν. Τὸ τέταρτον ἔχει τίτλους εἰκοσιν, ὅπου πραγματεύονται περὶ τῶν γάμων ὅσα ἀναγκαῖα και ὠφέλιμα εἰς τὰς ἀγχιστείας και συγγενείας, διαζύγια, προίκαις και ἄλλα ὅμοια.

Τὸ πέμπτον ἔχει τίτλους σαρανταδύο, περὶ κατηγορίας, συκοφαντίας, περὶ διαφορῶν ἐγκλημάτων, σιμωνείας, Ἰουδαϊσμοῦ, σαρακηρισμοῦ, αἰρέσεως, σχίσματος, παραβάσεως, πατροκτονίας, φόνων, μονομαχιῶν, μοιχείας, ἀρπαγμοῦ, κλοπῆς, τόκων και ἄλλων πολλῶν και μετὰ ταῦτα διατάττουσι τὰς τιμωρίας τούτων τῶν ἁμαρτιῶν και τὴν μετάνοιαν, ὅθεν και περὶ ἀφορισμοῦ και τὰ περὶ σημασίας τῶν νομικῶν δημάτων και κλείεται ὅλον τὸ σύνταγμα μετὰ τινὰς κανόνας ἢ κοινὰ ἀξιώματα τῶν νόμων.

Τὸ σύνταγμα τοῦτο ἐσυντάχθη μετὰ ἐνταλμα Γρηγορίου τοῦ ἐνάτου πάπα¹¹⁰, εἰς τοὺς χιλίους διακοσίους σαράντα χρόνους τῆς ἐνσάρκου κληρονομίας, ἑκατὸν σαράντα χρόνους ὕστερα ἀπὸ τὸ Δέκρετον, ὅπου ἐσυντάχθη εἰς τοὺς χιλίους ἑκατὸν ἀπὸ τινὰ Ῥαϋμόνδον διδάσκαλον ἐκ τῆς θρησκείας τῶν Λομινιάνων· συντεθὲν δὲ ἐκυρώθη μετὰ σύνοδον δυτικὴν και ὅλη ἢ ὅσιν τὸ ἐδέχθη, ὃ δὲ Γρηγόριος ἐκυρώσας αὐτό, τὸ ἐπεμψεν εἰς τοὺς νομοδιδασκάλους τῆς Βοωνίας προστάτων νὰ τὸ ἐρμηνεύωσιν ὡς νόμον κοινὸν και ἀσφαλῆ τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας. Μετὰ τὸ νὰ ἰδοῦσι δὲ ὅτι ἔχει και αὐτὸ ἔλλειψιν τινὰ εἰς τοῦ λόγου του, ἔγιναν μετὰ ταῦτα πολλαὶ 44^r διατάξεις και παπικαὶ και συνοδικαὶ εἰς | ἐκεῖνα ὅπου ἔλειπαν εἰς ταῖς δεκρετάλαις τοῦ Γρηγορίου. Ὅθεν ὁ ὄγδοος Βοιφάτιος¹¹¹, ὅπου ἐστάθη πρὸ τοῦ Παπάτου ἄκρος νομικός, συλλέξας τὰς ὠφελιμωτέρας, ἔκαμε προσθή[κην] και συνέταξε τὸ ἕκτον βιβλίον τῶν Δεκρεταλίων, τὸ ὁποῖον ἐδιέμερισεν εἰς πέντε βιβλία, ὅσα ἔχουσι και αἱ Δεκρετάλαις. Τὸ πρῶτον ἔχει τίτλους εἰκοσιδύο, τὸ δεύτερον δεκαπέντε, τὸ τρίτον εἰκοσιτέσσαρας, τὸ τέταρτον τρεῖς, τὸ πέμπτον ἑνδεκα και ὅλοι οἱ τίτλοι ἔχουσι τὴν αὐτὴν πραγματείαν τὴν ὁποίαν ἔχουσι και οἱ τίτλοι τῶν Δεκρεταλίων, ἀλλὰ οἱ νόμοι εἶναι διάφοροι, πλὴν ὅχι ἐναντίοι, ἀλλὰ ἀναπληροῦντες τὰ ἐκεῖ ἔλλείποντα.

Τοῦτο τὸ ἕκτον βιβλίον κυρωθὲν ἀπὸ δυτικὰς συνόδους εἶναι και αὐτὸ

110. Γρηγόριος Θ', πάπας Ρώμης (1227-1241)· ὡς καρδινάλιος Οὐγγολίνος ἦταν γνωστός γιὰ τὴν παροιμιώδη σκληρότητά του. Στὴ «Θεῖα Κωμωδία» τοῦ Δάντη παρουσιάζεται στὸν Ἄδη νὰ τρώει τὸ κρανίον νεκροῦ. Βλ. ΦΕΙΔΑ, ὁ.π., σ. 374-375.

111. Βοιφάτιος Η' (1294-1303), πάπας εἶχε θέσει ὡς σκοπὸ τοῦ τὴν ἐξασφάλιση τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ παπικοῦ θρόνου ἀπὸ πολιτικὲς παρεμβάσεις. Συγκρούστηκε μετὰ τὸν Φίλιππο Δ' τῆς Γαλλίας, τὸν ὁποῖο και ἀφόρισε. Τὸ 1300 διακήρυξε κατηγορηματικὰ τὴν ὑπεροχὴ τῆς παπικῆς ἐξουσίας ἐναντι ὅλων τῶν βασιλείων, ἀκόμη και γιὰ πολιτικὰ ζητήματα.

κοινὸς νόμος τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἐστάθη δὲ και αὐτὸ εἰς τοὺς νομοδιδασκάλους τῆς Βοωνίας διὰ νὰ ἐρμηνεύεται ὡς κοινὸς νόμος. Ὑστερον ἔγινε σύνοδος μεγάλη εἰς τὴν Βιέννην τῆς Γαλλίας¹¹² και συνήλθεν εἰς αὐτὴν ὅλη ἢ δυτικὴ ἐκκλησία, προκαθημένον τοῦ πάπα, και ἔγιναν ἄλλαι διατάξεις ἐκκλησιαστικαὶ εἰς τὰς αὐτὰς ὑποθέσεις, ὅχι ἀθετοῦσαι μήτε μεταβάλλουσαι ταῖς Δεκρετάλαις ἢ τὸ ἕκτον, ἀλλὰ ἀποπληροῦσαι και ὠνομάσθησαν Κλεμεντίαις, ἀπὸ τὸν πέμπτον Κλήμεντα¹¹³ ὅπου τὰς ἔκαμε και τὰς ἐκήρυξεν εἰς τοὺς χιλίους τριακοσίους δεκατρεῖς. Ἐχουσι δὲ και αὐταὶ βιβλία πέντε μετὰ ὁμοίους τίτλους, τὸ πρῶτον ἑνδεκα, τὸ δεύτερον δώδεκα, τὸ τρίτον δεκαεπτὰ, τὸ τέταρτον ἕνα, τὸ πέμπτον δεκατρεῖς. Καὶ αὐταὶ αἱ Κλεμεντίαις εἶναι κοινὸς νόμος τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἐστάθησαν δὲ και αὐταὶ εἰς τοὺς νομοδιδασκάλους τῆς Βοωνίας ἀπὸ τὸν εἰκοστὸν 44^v δευτερον Ἰωάννην πάπαν¹¹⁴, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κλήμεντος. Ἀκολουθοῦσι τὰς Κλεμεντίνας αἱ διατάξεις Ἰωάννου τοῦ εἰκοστοῦ δευτερου, τὰς ὁποίας ὀνομάζουσι Ἐξτραβαγάντες, ἤγουν πλανωμένας ἔξω τῶν βιβλίων τοῦ δυτικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ | δικαίου, και ἔχουσι ὅχι βιβλία, ἀλλὰ μόνον τίτλους δεκατέσσαρας, ὁμοίους εἰς διαφορὸν τίτλους ἐκ πάντων τῶν βιβλίων τῶν Δεκρεταλίων, διατάττοντας ὁμοῦς διάφορα ὅπου λείπουν εἰς τὰ ἄνωθεν συντάγματα τῶν νόμων. Τελευταῖον συμπεραίνουσι τὸν ἐκκλησιαστικὸν τοῦτον νόμον αἱ Ἐξτραβαγάντες αἱ κοιναί, ἤγουν πλανωμένας διαφορῶν δυτικῶν πάπιδων διατάξεις κοιναί. Διαιροῦνται δὲ και αὐταὶ εἰς πέντε βιβλία ὡς αἱ Δεκρετάλαις, τὸ ἕκτον, αἱ Κλεμεντίαις και ἔχουσι ὁμοίους τίτλους, καὶ μὴ ἴσους.

Σημείωσαι δὲ ὅτι ὅπου διαφέρουσιν αἱ Δεκρετάλαις ἀπὸ τὸ Δέκρετον, ὑπερισχύουσιν αἱ Δεκρετάλαις· ὅπου διαφέρει τὸ ἕκτον ἀπὸ τὸ Δέκρετον και ταῖς Δεκρετάλαις, ὑπερισχύει τὸ ἕκτον. Ὅπου διαφέρουσιν αἱ Κλεμεντίαις ἀπὸ τὰ ἄνωθεν, αὐταὶ ὑπερισχύουσι. Καὶ οὕτω περὶ τῶν λοιπῶν, ὅπου εἶναι διαφωνία τῶν νόμων, τὸ δὲ αἴτιον, ὅτι πάντοτε ὁ νεώτερος νόμος νικά τὸν παλιότερον ὅταν διαφωνῇ ἀπ' αὐτόν.

Τοῦτο εἶναι τὸ ὁλόκληρον σύνταγμα τοῦ κοινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ νόμου

112. Βιέν (Vienne), πόλη τῆς νοτιοανατολικῆς Γαλλίας τοῦ νομοῦ Ἰζέρ. Ἐδῶ ἔγινε οἰκουμένη Σύνοδος τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας (1311-1312), τὴν ὁποία συγκάλεσε ὁ πάπας Κλήμης Ε' κατ' ἀπαίτηση τοῦ Γάλλου βασιλιᾶ Φιλίππου Δ', ὁ ὁποῖος ζήτησε τὴν μεταθανάτια δίκη τοῦ πάπα Βοιφάτιου Η'.

113. Κλήμης Ε' (1305-1314), πάπας, γαλλικῆς καταγωγῆς, διάδοχος τοῦ Βενεδίκτου ΙΑ'. Ὑστερα ἀπὸ πιέσεις τοῦ Φιλίππου Δ' τῆς Γαλλίας, ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκρίνει τὴν ἐνέργειάς του κατὰ τοῦ Βοιφάτιου και κατὰ τοῦ τάγματος τῶν Ναϊτῶν μοναχῶν.

114. Ἰωάννης ΚΒ' (1316-1334), πάπας, διάδοχος τοῦ Κλήμεντα Ε', δραστήριος, μετὰ πνεῦμα ἀναμορφωτοῦ, συνέλεξε τὴν διατάξεις τοῦ προκατόχου του και τὴν συνέστησε ὡς νομοθεσία. Καταφέρθηκε κατὰ τῶν σταυροφοριῶν και συμβούλευσε τοὺς ἡγεμόνας νὰ φροντίσουν γιὰ τὴν εἰρήνευση τῶν κρατῶν τους. Ἐκτοπίστηκε ἀπὸ τὸν Λουδοβίκο τῆς Βαυαρίας.

τῆς Δύσεως, μετὰ τὸ ὁποῖον ἐδκόλως καὶ προχείρως οἱ νομικοὶ εὐρίσκουσι καὶ ἀποφασίζουσι κάθε ὑπόθεσιν καὶ κάθε συμπύπτουσαν ἐκκλησιαστικὴν ζήτησιν καὶ ἀμφιβολίαν.

Ἔρχομαι εἰς τὸν πολιτικὸν κοινὸν νόμον, ὁποῦ ἰσχύει καὶ εἰς τὸ γένος μας καὶ εἶναι κοινὸς εἰς ὅλους τοὺς χριστιανούς, καθὼς εἶπαμεν ἄνωτέρω. Τοῦτος λοιπὸν ὁ νόμος πρὸ τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου ἦτον διεσπαρμένος χωρὶς σύνταγμα· πρῶτος δὲ ὁ Θεοδοσίος καταστήσας εἰς εἰρήνην τὸν ῥωμαϊκὸν κόσμον, ἔδωκεν εἰς σοφοὺς νομικοὺς ἔνταλμα καὶ βοήθειαν νὰ συντάξωσι βιβλίον ἐκ τῶν σποράδην νόμων καὶ οὕτως ἐσυντάχθη ὁ Κῶδιξ τοῦ Θεοδοσίου¹¹⁵, εἰς βιβλία καὶ τίτλους διηρημένος. Ὁ δὲ Κῶδιξ λατινικὰ σημαίνει βιβλίον, ληφθεῖσης τῆς σημασίας ἐκ τῆς ὕλης τῶν παλαιῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα | ἐγένοντο ἐκ τῶν φλοιῶν τῶν δένδρων, ὁποῦ λατινικὰ λέγονται καῦδιξ καὶ κῶδιξ. Εἶναι λοιπὸν ὁ Κῶδιξ βιβλίον καὶ κατ' ἀνωνομασίαν τώρα λαμβάνεται ἀντὶ βιβλίου συμπεριέχοντος νόμους κοινὸς τῶν Ῥωμαίων, ὅχι ἀπλῶς, ἀλλὰ καμωμένους ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς καὶ αὐτοκράτορας· τοῦτους γὰρ μόνον ἔχει ὁ τοῦ Θεοδοσίου Κῶδιξ, ὁ ὁποῖος σώζεται τυπωμένος, ἀλλὰ δὲν ἱστορεῖται ἀφ' ἡμῶν, ὅτι ἀθετήθη ὀλίγον ὕστερον ὡς ἔλλιπής ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανόν, ὁποῦ ἐπαραίτησε νὰ μὴ εἶναι πλέον εἰς χρῆσιν ἄλλο σύνταγμα νόμων πολιτικῶν κοινῶν παρὰ τὸ ἐδικὸν του.

Ὁ οὖν Ἰουστινιανὸς καταδαμάσας τὰ βάρβαρα ἔθνη τῶν Περσῶν, τῶν Γότθων, τῶν Βανδάλων, καὶ ἀναλαβὼν τὰ μέρη τῆς βασιλείας, ὁποῦ οἱ βάρβαροι ἠχημαλώτευσαν, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἀφρικὴν, τὴν Ἀνατολίην, γενόμενος εἰς μεγάλην εἰρήνην, ἔβαλεν εἰς τὸν νοῦν του νὰ διορθώσῃ τοὺς νόμους, κάμνοντας ἓνα σύνταγμα αὐτῶν· καὶ ὅτι ἔβλεπε τὸν τοῦ Θεοδοσίου Κῶδικα ἔλλιπῆ, ἄρχισεν ἀπὸ τοῦτον καὶ συνέταξεν ἓνα νέον Κῶδικα, τὸν ὁποῖον ὅμως ὀλίγον ὕστερον ἀπεκύρωσε καὶ ἠφάνισεν, ὥστε ὁποῦ οὐδὲ σώζεται, διότι ἦτον χειρότερος τοῦ Θεοδοσιανοῦ, ὡς ἔκριναν οἱ τρεῖς νομικώτατοι τότε, Τριβωνιανὸς ὁ Σιδεὺς¹¹⁶ καὶ Θεόφιλος καὶ Δωρόθεος οἱ Κωνσταντινοπολίται¹¹⁷. Μετὰ τὴν συμβουλήν τούτων καὶ ὀδηγίαν ἀποφάσισε νὰ κάμῃ ἓνα τεῦχος τέλειον νόμον καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ἔνταλμα εἰς τὸν περιφρονητὸν κόπον τοῦτον, τοῦτοι δὲ συμβουλευσάμενοι ἐκύρωσαν νὰ διαιρηθῇ ὁ παλαιὸς τῶν Ῥωμαίων νόμος ἀπὸ τὸν νέον καὶ ἀναλαβόντες συντρόφους

115. Θεοδοσιανὸς κῶδιξ· πρώτη ἐπίσημη νομοθετικὴ συλλογὴ τῶν ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν διατάξεων, ἡ ὁποία ἔγινε ἀπὸ τὸν Θεοδόσιο Β' τὸ 438. Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, δ.π., σ. 123-124.

116. Τριβωνιανὸς ὁ Σιδεὺς (-545), νομομαθὴς καὶ δημόσιος ἀξιωματοῦχος. Πρωτεργάτης τῆς περιεκτικῆς κωδικοποιήσεως τοῦ δικαίου πού πραγματοποιήθηκε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ.

117. Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, δ.π., σ. 166-167, 223-224.

τοῦ κόπου Ἰωάννην τὸν πατρίκιον καὶ Θαλέλαιον¹¹⁸ καὶ ἄλλους ἄνδρας ἐξόχους καὶ νομοδιδασκάλους σοφοὺς, πρῶτον ἐσύνταξαν τὸ Δίγεστον ἢ τὰ Δίγεστα. Τοῦτος ὁ λόγος σημαίνει δύο, πρῶτον χωνευμένον ἢ χωνευμένα, δεύτερον πράγμα ἢ πράγματα βαλμένα εἰς τάξιν· καὶ τὰ δύο | ἀρμόζουσιν εἰς τὰ Δίγεστα, ὁποῦ εἶναι σύνταγμα νόμων παλαιῶν χωνευμένων εἰς τὴν φρόνησιν καὶ διάνοιαν ἐκείνων ὁποῦ τὸ ἐσύνθεσαν καὶ εἶναι νόμοι παλαιοὶ ὁποῦ ἔξω τοῦ βιβλίου τούτου εὐρισκόμενοι διεσπαρμένοι καὶ πλανώμενοι ἀτάκτως, ἔλαβον εἰς τοῦτο καλὴν τάξιν. Λέγονται ὅμως τὰ Δίγεστα τοῦτα βιβλία καὶ Πανδέκται βίβλοι, ὅτι δέχονται καὶ κάθε νόμον παλαιὸν καὶ ἔχουσι νόμον εἰς πᾶσαν πολιτικὴν ὑπόθεσιν. Εἶναι δὲ τὰ Δίγεστα συντεταγμένα ἀπὸ σενατουσκοινοσούλτα, ἀπὸ ἔδικτα τῶν πραιτῶρων, ἦτοι διατάγματα ἐπάρχων, ἀπὸ ἔδικτα τῶν αἰδιλίων, ἦτοι διατάγματα τῶν ἀγορανόμων, ἀπὸ πλεβισκίτα, ἀπὸ τὸν νόμον τῶν δώδεκα σανίδων καὶ μάλιστα ἀπὸ γνώμαις τῶν ἐξόχων νομικῶν Γαίου, Παύλου, Παπυνιανοῦ, Μοδεστίνου, Σκαμβολᾶ, Ἰαβοληροῦ, Μαρκιανοῦ, Οὐλπianoῦ καὶ ἄλλων πολλῶν.

Διαιροῦνται τὰ Δίγεστα εἰς τρεῖς τόμους. Ὁ πρῶτος λέγεται Δίγεστον παλαιόν, ὅτι ἐστάθη τὸ πρῶτον τεῦχος τῶν νόμων ὁποῦ ἐγένη ἀπὸ τοὺς νομικοὺς κατὰ τὸ ἔνταλμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ δεύτερος λέγεται Ἰνφορτιᾶτον, ἦγον ἐπίσχυρωμένον, ὅτι ἰσχυρόναι τὸν πρῶτον τόμον. Ὁ τρίτος λέγεται Δίγεστον νέον, ὅτι ἐστάθη ἢ ἐσχάτη συλλογὴ τῶν Διγέστων. Ὅλα τὰ Δίγεστα, ὡς συμπεριέχουσι τοὺς τρεῖς τόμους τούτους, διαμερίζονται εἰς πενήκοντα βιβλία· ὁ πρῶτος τόμος ἔχει βιβλία εἰκοσιτρία ἡμισυ, ὁ δεύτερος δεκατέσσαρα ἡμισυ, ἀπὸ τὸ ἡμισυ τοῦ εἰκοστοῦ τετάρτου ἕως εἰς τὸ τριακοστὸν ὄγδοον, ὁ τρίτος δώδεκα ἕως εἰς ὅλον τὸ πεντηκοστὸν. Τὸ πρῶτον βιβλίον ἔχει κβ' τίτλους, εἰς τοὺς ὁποίους νομοθετεῖται περὶ δικαιοσύνης καὶ δικαίου, περὶ νόμων καὶ συγκλητικῶν διατάξεων, περὶ βασιλικῶν καὶ ἐντολῶν καὶ ἀποκρίσεων, περὶ τῶν πολιτικῶν ὀφικίων καὶ ἀξιωματῶν. Τὸ δεύτερον ἔχει ιε' τίτλους, εἰς τοὺς ὁποίους πραγματεύεται ὁ νόμος περὶ τῆς δικαιοδοτικῆς ἐξουσίας καὶ πῶς κρᾶζονται εἰς αὐτὴν οἱ ἔνοχοι μετὰ διαφοραῖς ἐνοχαῖς καὶ πότε | κρᾶζονται καὶ εἰς τί ἀναγκάζονται καὶ διατί. Τὸ τρίτον ἔχει τίτλους ἕξ, ὁποῦ λέγουσι, τίνες κρᾶζουσιν εἰς δίκαιον τοὺς ὑποδίκους καὶ πῶς τοὺς κρᾶζουσι καὶ τί ἂν τοὺς κρᾶξωσι μετὰ συκοφαντίαν. Τὸ τέταρτον ἔχει τίτλους ἑνέα, εἰς τοὺς ὁποίους διατάσσεται, πῶς ζητοῦμεν νὰ ἀθετηθῶν ἐκεῖνα ὁποῦ ἐκάμαμεν ἢ διὰ φόβον ἢ διὰ δόλον ἄλλότριον ἢ ὡς μὴ ἔχοντες εἰκοσιπέντε χρόνους

118. Θαλελαῖος, βυζαντινὸς νομοδιδάσκαλος (ΣΤ' αἰ.). Γνωστὸς γιὰ τὰ ὑπομνήματα πού συνέγραψε στὰ βιβλία τῆς Ἰουστινιανείου νομοθεσίας. Ὀνομάστηκε καὶ «κωδικοευτής». Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, δ.π., σ. 224.

ηλικίας. Τὸ πέμπτον ἔχει τίτλους πέντε καὶ λέγει περὶ τῶν κρίσεων εἰς χρηματικὴν ὑπόθεσιν καὶ πολιτικὴν καὶ πρῶτον ποῦ γίνονται αἱ κρίσεις αὐταί, ἔπειτα ἀρχεται τῶν χρηματικῶν ὑποθέσεων ἀπὸ τὴν μέμψιν τῶν πατρῶων διαθηκῶν, ἀπὸ τὴν ζήτησιν τῆς κληρονομίας ἢ ὅλης ἢ κατὰ μέρος ἢ τῆς κτήσεως τῆς κληρονομίας. Τὸ ἕκτον ἔχει τίτλους δύο, ὅπου λέγει περὶ τῆς ἀγωγῆς τοῦ κυρίου πρὸς τὸ νὰ λάβῃ τὸ πρᾶγμα του. Τὸ ἕβδομον ἔχει τίτλους ἑννέα, ὅπου λέγουσι τὰ περὶ τῆς καρποφορίας, πῶς γίνεται, πῶς χάνεται, πῶς ὁ καρποφόρος ἀσφαλίζει τὸν δεσπότην. Τὸ ὄγδοον ἔχει τίτλους ἕξ, ὅπου ἐξηγοῦσι τὰς δουλείας τῶν καὶ πολιτικῶν καὶ ἀγροικῶν ἐνοικημάτων.

Τὸ ἕννατον ἔχει τίτλους τέσσαρας, ὅπου νομοθετοῦσι περὶ τῶν ζημιῶν, ὅπου δίδονται εἰς τὰ ἀλλότρια πράγματα ἢ ἀφ' ἡμῶν ἢ ἀπὸ τὰ κτήματά μας ἢ ἀπὸ τοὺς δούλους μας. Τὸ δέκατον ἔχει τίτλους τέσσαρας καὶ ἡ πραγματεία του εἶναι περὶ ἀγωγῶν μεμιγμένων ἀπὸ ζημιῶν, ὡς ἡ ἀγωγή τοῦ διορίζειν τοὺς ἀγροὺς τῶν συνόρων, ἢ ἀγωγή τοῦ διαμερίζειν τὴν κληρονομίαν, τοῦ διαιρεῖν τὸ κοινὸν πολλοῖς καὶ ἢ ἀγωγή τοῦ προσφέρειν τὰ χρωστούμενα.

Τὸ ἐνδέκατον ἔχει τίτλους ὀκτώ καὶ λέγει περὶ διαφορῶν ἀγωγῶν, ὅπου ἔχουσιν ἐκεῖνος τοῦ ὁποίου ἐφθάρη ὁ δούλος, ἐκεῖνος τοῦ ὁποίου ἐφυγεν ὁ δούλος, περὶ τοῦ ἐγκλήματος τῆς κυβείας, ὅπου λέγομεν παιρνίδι τῶν χαρτίων, περὶ τοῦ δόλου τῶν μετρητῶν, περὶ | τῆς εὐσεβείας τῶν τάφων καὶ τῶν ἐνταφίων. Τὸ δωδέκατον ἔχει τίτλους ἑπτὰ, τὸ δὲ δέκατον τρίτον ὁμοίως ἑπτὰ καὶ ἕξ τὸ δέκατον τέταρτον, εἰς τοὺς ὁποίους ἐξηγοῦνται αἱ προσωπικαὶ ἀγωγαὶ πολλαὶ καὶ διάφοροι. Οὕτω καὶ τὸ δέκατον πέμπτον ὅπου ἔχει τίτλους τέσσαρας καὶ τὸ δέκατον ἕκτον ὅπου ἔχει τρεῖς καὶ τὸ δέκατον ἕβδομον ὅπου ἔχει δύο. Τὸ δὲ δέκατον ὄγδοον, ὅπου ἔχει τίτλους ἑπτὰ, λέγει περὶ ἀγορᾶς καὶ πράσεως καὶ τῶν εἰς αὐτὰς ἀνηκόντων. Τὸ δέκατον ἕννατον ἔχει τίτλους πέντε καὶ λέγει περὶ τῶν ἀγωγῶν ἐκ τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς πράσεως, περὶ ἐργολαβίας καὶ μισθώσεως καὶ περὶ μεταλλαγῆς τῶν πραγμάτων. Τὸ εἰκοστὸν ἔχει τίτλους ἕξ περὶ ἐνεχύρων καὶ παρακαταθηκῶν. Τὸ εἰκοστὸν πρῶτον ἔχει τίτλους δύο περὶ τοῦ διατάγματος τῶν Αἰδιλίων καὶ περὶ τῶν ἀγωγῶν ὅπου γίνονται, ὅταν τὸ πωλημένον πρᾶγμα γνωρίζεται νὰ εἶναι ἀλλότριον. Τὸ εἰκοστὸν δεύτερον ἔχει τίτλους ἕξ καὶ εἰς αὐτοὺς διατάττει τὰ περὶ τοὺς τόκους καὶ τοκεῖς, τὰ περὶ τὸν ναυτικὸν τόκον, τὰ περὶ βεβαιώσεων καὶ ὑπολήψεων τῶν κριτικῶν, τὰ περὶ μαρτυρίας καὶ πῶς ἐλέγχονται ἢ δικαιολογοῦνται οἱ ἔχοντες ἀγνοίαν τοῦ δικαίου ἢ τοῦ ἔργου. Τὸ εἰκοστὸν τρίτον ἔχει τίτλους πέντε, περὶ τῶν μνηστειῶν καὶ γάμων καὶ τῶν προσηκόντων αὐτοῖς. Τὸ εἰκοστὸν τέταρτον ἔχει εἰς τὸ παλαιὸν Δίγεστον τίτλους δύο, περὶ δόρων ὅπου γίνονται μεταξὺ ἀνδρῶς καὶ γυναικὸς καὶ περὶ διαζυγίων.

Εἰς δὲ τὸ Ἰνφορτιάτον ἔχει ἕνα ἄλλον τίτλον, περὶ τοῦ πῶς ζητᾶται ἢ προῖξ, γενομένων τῶν διαζυγίων. Τὸ εἰκοστὸν πέμπτον ἔχει τίτλους ἑπτὰ, περὶ τῶν ἐπιλοιπίων ὑποθέσεων τῶν γάμων καὶ περὶ παλλακίδων. Τὸ εἰκοστὸν ἕκτον ἔχει τίτλους δέκα, περὶ τῶν ἐπιτρόπων τῶν παιδίων, πῶς δίδονται, | ποῖα αὐτῶν ἢ ἐξουσία, τί ὅταν εἶναι εἰς ὑποψίαν δολερῆς ἐπιτροπῆς. Τὸ εἰκοστὸν ἕβδομον ἔχει τίτλους δέκα καὶ διατάσσει τὰ ἐπιλοιπα τῶν ἐπιτρόπων. Τὸ εἰκοστὸν ὄγδοον ἀρχεται τὴν πραγματείαν τῶν διαθηκῶν εἰς τίτλους ὀκτώ. Τὸ εἰκοστὸν ἕννατον ἐν τίτλοις ἑπτὰ λέγει τὰ περὶ τὰς διαθήκας, ὅπου ἔχουσι προνόμιον καὶ τὰ ἐπιλοιπα τῶν διαθηκῶν καὶ τῶν λεγομένων κωδικέλλων. Τὸ τριακοστὸν, τὸ τριακοστὸν πρῶτον, τὸ τριακοστὸν δεύτερον ἐν τρισὶ μόνοις τίτλοις διατάττουσι τὰ ληγγάτα καὶ φιδεῖκόμιστα. Ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ τούτων λεπτότερον εἰς διαφόρους ὑποθέσεις διατάττουσι τὸ τριακοστὸν τρίτον ἐν τίτλοις δέκα, τὸ τριακοστὸν τέταρτον ἐν τίτλοις ἑννέα, τὸ τριακοστὸν πέμπτον ἐν τίτλοις τρισὶ, τὸ τριακοστὸν ἕκτον ἐν τίτλοις τέσσαρσι, τὸ τριακοστὸν ἕβδομον ἐν τίτλοις δεκαπέντε καὶ τὸ τριακοστὸν ὄγδοον ἐν τίτλοις ὀκτώ καὶ μετὰ τοῦτο τὸ τριακοστὸν ὄγδοον βιβλίον τελειώνει τὸ Ἰνφορτιάτον Δίγεστον καὶ ἀρχεται τὸ νέον Δίγεστον ἀπὸ τριακοστὸν ἕννατον βιβλίον τῶν Διγέστον ἔχει δὲ τίτλους ἕξ, ὅπου προβάλλουσι διάφορα διατάγματα τῶν ἐπάρχων, τὰ ὅποια ἢ προστάττουσι νέαν οἰκοδομὴν εἰς τὴν πόλιν ἢ διατάσσουσι πῶς τυχαίνει νὰ μὴ δίδεται ζημία μετὰ ταῖς οἰκοδομαῖς εἰς τοὺς γείτονας περὶ τῶν δημοτικῶν φόρων, περὶ τῶν χαρισμάτων καὶ τῶν αὐτῶν εἰδῶν. Τὸ τεσσαρακοστὸν εἰς τίτλους δεκαπέντε νομοθετεῖ περὶ τοῦ πῶς ἐλευθερώνονται οἱ δούλοι. Τὸ τεσσαρακοστὸν πρῶτον εἰς τίτλους ἑνδεκα διατάττει, πῶς ἀποκτώμεθα τὰ πράγματα καὶ κατὰ τὴν κυριότητα καὶ κατὰ τὴν κτῆσιν. Τὸ τεσσαρακοστὸν δεύτερον εἰς τίτλους ἑννέα βάλλει ἄλλους τρόπους τῆς κτήσεως. Τὸ τεσσαρακοστὸν τρίτον προστίθησι τὰ ἀπαγορεύματα τοῦ ἐπάρχου πολλὰ καὶ διάφορα εἰς τὸ κοινὸν ὠφέλιμα, εἰς τίτλους τριακονταδύο. Τὸ τεσσαρακοστὸν τέταρτον, ἐν τίτλοις ἑπτὰ, ἔχει πραγματείαν | περὶ ἐξαιρέσεων κριτικῶν καὶ περὶ ἀγωγῶν καὶ ἐνοχῶν. Τὸ τεσσαρακοστὸν πέμπτον εἰς τίτλους τρεῖς νομοθετεῖ περὶ τῶν ῥημάτων ἐνοχῶν, ἐπερωτήσεων καὶ ἐλευθέρων καὶ δούλων. Τὸ τεσσαρακοστὸν ἕκτον ἐν τίτλοις ὀκτώ νομοθετεῖ περὶ ἐγγυήσεων, περὶ ἀνακαινισμῶν τῆς ἐνοχῆς, περὶ πληρωμῶν καὶ λύσεων, περὶ ἐρωτήσεων ἐπαρχικῶν ἢ κριτικῶν. Τὸ τεσσαρακοστὸν ἕβδομον εἰς τίτλους εἰκοσιτρεῖς νομοθετεῖ περὶ τῶν ἰδιωτικῶν ἐγκλημάτων λεπτομερῶς. Τὸ τεσσαρακοστὸν ὄγδοον ἐν τίτλοις εἴκοσι καὶ τέσσαρσι διατάττει τὰ περὶ τὰ δημοτικὰ ἐγκλήματα. Τὸ τεσσαρακοστὸν ἕννατον ἐν τίτλοις δεκαεπτὰ διατάττει τὴν ἐκκλητον, πῶς γίνεται, εἰς ποῖον καὶ ἀπὸ ποῖον καὶ ἀπὸ ποίους, ἔπειτα νομοθετεῖ τὰ δίκαια τοῦ ἀρχοντικοῦ ταμείου, ὅπου λέγουσι φίσκον καὶ περνᾶ εἰς τὰ

προνόμια τῶν αἰχμαλώτων, ὕστερον λυτρωθέντων καὶ εἰς τὰ προνόμια τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων καὶ ιδιοκτητῶν, ὅπου ὀνομάζονται πεκούλια καστρένια. Τέλος, τὸ πεντηκοστὸν βιβλίον ἐν τίτλοις δεκαεπτὰ νομοθετεῖ τὰ τῶν ἐγγχωρίων, ὅπου λέγονται μονικίπες καὶ ἐμβαίνοντας εἰς τὰς ἀξίας, διατάττει τὰ τῶν δεκαταρχῶν καὶ πῶς ἠμπορεῖ τινὰς νὰ δικαιολογήσῃ ἑαυτὸν ὅταν δὲν θέλῃ τὴν ἀξίαν ὅπου τοῦ δίδεται ἀπὸ τὸ κοινόν, πῶς κυβερνῶνται τὰ πολιτικὰ πράγματα, πῶς διοικοῦνται αἱ πραγματευτικαὶ παρηγόρει, ποῖα ἰσχύς εἰς τὰς ὑποσχέσεις τῶν ιδιωτῶν εἰς τὸ κοινόν, περὶ διαφόρων κρίσεων, περὶ προξενητῶν, περὶ τιμημάτων, περὶ τῆς σημασίας τῶν νομικῶν δημάτων καὶ τέλος, προσφέρει διακοσίους δώδεκα κανόνας τοῦ δικαίου.

48^r Τοῦτο εἶναι τὸ σύνταγμα τῶν Διγέστων, ὅπου λέγονται Πανδέκται, τεῦχος μέγα τοῦ κοινοῦ νόμου. Τοῦτος ἔστρωτας καὶ νὰ εἶναι εἰς πολλὰ παλαιὸς καὶ ἀσύμφωνος εἰς τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν, εἶχε δύο ἐλαττώματα· τὸ πρῶτον, ὅτι δὲν ἐκαταλαμβάνετο μὲ εὐκολίαν, τὸ δεύτερον, ὅτι καθ' ἕνα ἀμφισβητεῖ, εἰς τί νὰ ὑποταχθῇ, ὄντας χριστιανός, εἰς τί δὲ νὰ μὴ ὑποταχθῇ. Ἐδιδόθησε τὸ πρῶτον εὐθὺς ὁ Ἰουστινιανὸς μὲ τὸ νὰ προστήξῃ τὸν νομικὸν Θεόφιλον νὰ κάμῃ ἕνα νομικὸν σύνταγμα εἰς τὸ ὁποῖον νὰ βάλῃ τὰς ἀρχὰς τοῦ νόμου καὶ νὰ τὰς κάμῃ οὕτω γνωστάς, ὥστε σπουδάζοντας οἱ νέοι τοῦτο τὸ σύνταγμα καὶ καταμαθόντες το, νὰ καταλαμβάνουν εὐθὺς τὰ παλαιὰ καὶ σκοτεινὰ τῶν Διγέστων. Τοῦτο τὸ σύνταγμα ὀνομάσθη Ἰνστιτούτα, τουντέστιν αὐτοκρατορικὴ ἢ βασιλικὴ διδασκαλία τῶν νόμων. Ἐγράφη δὲ καὶ αὐτὴ λατινικὰ, καθὼς ὅλον τὸ σύνταγμα τῶν Διγέστων, ἂν καλὰ καὶ καθὼς τὰ Δίγεστα ἐμεταγλωττίσθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν μας γλῶσσαν, οὕτω καὶ τὰ Ἰνστιτούτα ἔγιναν ἑλληνικὰ μὲ παραφράσεις καμωμέναις ἀπὸ πολλοὺς καὶ μάλιστα ἀπὸ ἕνα ἄλλον Θεόφιλον πολίτην, ὅπου ἤκμασεν εἰς τὸν καιρὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου Κωνσταντίνου, ἢ ὁποῖα καὶ ἐτυπώθη. Τοῦτα λοιπὸν εἶναι τὰ Ἰνστιτούτα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἔργον ἐπωφελέστατον καὶ ἀναγκαιοτάτην εἰσαγωγὴν εἰς τοὺς νόμους καὶ ἢ κλωστή τῆς Ἀριάδνης διὰ νὰ μὴ χαθῇ ὁ σπουδαῖος εἰς τὴν λαβύρινθον τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, τῆς ὁποίας εἶναι ὡσὰν νὰ εἰποῦμεν ἢ γραμματικὴ καὶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα. Τὴν ἔλαβεν ὁ Θεόφιλος ἐκ τῶν Ἰνστιτουτιῶνων Γαίου τοῦ παλαιοῦ νομικοῦ, ἀλλὰ τὴν ἐπλάτυνε καὶ τὴν συνέταξεν οὕτως, ὥστε νὰ συμπεριέχῃ ὄχι μόνον τὴν αὐτὴν ὕλην καὶ τὰς αὐτὰς ὑποθέσεις τῶν Διγέστων, ἀλλὰ καὶ τοὺς αὐτοὺς τίτλους, ὥστε ὅπου νὰ εἶναι μία ἐπιτομὴ λαμπρύνουσα καὶ διορθώνουσα τὰ Δίγεστα. Λέγω διορθώνουσα, ὅτι τὰ Ἰνστιτούτα ἂν καλὰ καὶ ἐξηγοῦσι τὰ παλαιὰ, διὰ νὰ τὰ καταλάβωσι καλὰ οἱ μαθηταί, ὅμως ἀθετεῖ κάποια καὶ ἀντ' ἐκείνων εἰσάγει νέους νόμους, οἱ ὁποῖοι ὑπερισχύουσι τῶν Διγέστων· ὅθεν

οἱ νομικοὶ λέγουσι, τὸ δίκαιον τῶν Ἰνστιτουτῶν εἶναι κυριώτερον τοῦ δικαίου τῶν Διγέστων.

48^v | Διαιροῦνται δὲ τὰ Ἰνστιτούτα εἰς τέσσαρα βιβλία μὲ τούτην τὴν τάξιν. Πρῶτα ὁ βασιλεὺς διδάσκει, τί εἶναι δικαιοσύνη καὶ δίκαιον ἦτοι νόμος, ἔπειτα διδάσκει τί εἶναι κατὰ τὰ εἶδη του ὁ νόμος καὶ φυσικὸς καὶ ἐθνικὸς καὶ πολιτικὸς, τί ὁ ἀγραφὸς καὶ ὁ ἐγγραφὸς καὶ τί εἶναι τὸ ἀντικείμενον τοῦ νόμου. Θέσας δὲ ὅτι ἡ πραγματεία τοῦ νόμου εἶναι περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων, ἄρχεται τὰ περὶ προσώπων καὶ διαιρεῖ τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἀρσενικὰ καὶ θηλυκὰ, εἰς δούλους ἢ ἐλευθέρους καὶ ἐξηγᾷ καὶ τὰ δύο καὶ ἔπειτα, τί εἶναι ἐν τοῖς ἐλευθέροις ἢ εὐγένεια καὶ τί τὸ νὰ εἶναι τινὰς ἀπελεύθερος. Ἐντεῦθεν περὶ εἰς τοὺς τρόπους, δι' ὧν οἱ δοῦλοι γίνονται ἐλεύθεροι καὶ ποῖοι δύνανται ἢ δὲν δύνανται νὰ ἐλευθερώσων τοὺς δούλους των. Φιλοσοφῆσας περὶ τούτων, ἔρχεται εἰς ἄλλην διαίρεσιν τῶν ἀνθρώπων ἐκ τοῦ πολιτικοῦ νόμου καὶ τοὺς διαιρεῖ εἰς ἀτεξουσίους καὶ ὑποτεταγμένους εἰς ἐξουσίαν ἄλλων. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἀτεξουσίων δὲν λέγει τίποτα, ὅτι γνωρίζονται ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων, ὅπου εἶναι οἱ δοῦλοι μὲν (περὶ τῶν ὁποίων λέγει τὰ διατεταγμένα ἀπὸ τοὺς πολιτικὸς νόμους) καὶ οἱ παῖδες ἡμῶν. Ὅθεν διδάσκει, τί εἶναι ἢ τοῦ πατρὸς πρὸς τοὺς υἱοὺς καὶ παῖδας ἐξουσία καὶ διὰ νὰ δείξῃ ὅτι τούτῃ ἔρχεται πρῶτον ἀπὸ τοὺς ἐνόμους γάμους, διδάσκει τὰ ἀναγκαῖα περὶ γάμων, ὅτι δὲ δύνανται τινὰς νὰ ὑποταχθῇ εἰς ἄλλον, κἄν καὶ μὴ πατέρα καὶ πάππον, ἦγον εἰς νομικὸν πατέρα, λέγει περὶ τῆς υἰοθεσίας καὶ τῶν ἀφηλικῶν καὶ τῶν ἐφήβων. Ἐπειτα περὶ τῶν μὴ ὑποτεταγμένων, ἀλλὰ ὄχι πάλιν ὀλοτελῶς ἀτεξουσίους, λέγει περὶ τῶν ἀφηλικῶν καὶ τῶν μὴ ἐλθόντων εἰς νόμιμον ἡλικίαν τῶν εἰκοσιπέντε χρόνων. Ὅθεν διδάσκει τὰ περὶ ἐπιτροπᾶς καὶ ἐπιτρόπους καὶ κουργάτορας ἢ φροντιστάς· καὶ οὕτω τελειώνει ὅλον τὸ πρῶτον βιβλίον ἐν τίτλοις εἰκοσιῆξ, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους τίτλους ὁ καθ' ἕνα ἔχει πολλοὺς παραγράφους.

49^r | Τὸ δεύτερον βιβλίον ἐν τίτλοις εἰκοσιπέντε διδάσκει τὸ δεύτερον ἀντικείμενον τοῦ δικαίου, ὅπου εἶναι τὰ πράγματα καὶ δίδει τὴν πρώτην διαίρεσιν αὐτῶν, εἰς πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ἀποκτήσωμεν καὶ εἰς ἐκεῖνα ὅπου καὶ εἰς τὴν πρώτην τάξιν βάλει τὰ κοινὰ, τὰ δημοτικά, τὰ τοῦ κοινοῦ, τὰ ἱερά, τὰ ἅγια, τὰ εὐσεβῆ, εἰς τὴν δευτέραν τὰ καθ' ἕκαστα καὶ μερικά, τῶν ὁποίων ἐξηγᾷ πῶς γίνεται ἢ ἀπόκτησις κατὰ τὸ δίκαιον τὸ ἐθνικόν. Ἐπειτα πάλιν διαιρεῖ τὰ πράγματα εἰς σωματικά καὶ ἀσώματα καὶ διαλεγόμενος περὶ τούτων διδάσκει τί εἶναι αἱ δουλείαι τῶν πολιτικῶν καὶ ἀγροίκων κτισμάτων, τί ἢ καρποφορία, τί ἢ χρῆσις, τί ἢ κατοικησις. Μεταστρέφοντας δὲ εἰς τοὺς πολιτικὸς τρόπους, μὲ τοὺς ὁποῖους ἀποκτοῦμεν τὰ πράγματα, διαλέγεται περὶ τῶν ἐν χρῆσει λαμβανόμενων καὶ περὶ παραγραφῆς, περὶ δωρεῶν καὶ τίνες δύνανται νὰ ἄλλο-

τριώσωσι τὸ πρᾶγμα καὶ τίνες δὲν δύνανται καὶ διὰ τίνων ἤμποροῦμεν νὰ ἀποκτήσωμεν ἢ νὰ χάσωμεν τὰ πράγματά μας. Ἐντεῦθεν περὶ εἰς τὸν ἄλλον τρόπον, τοῦ ἀποκτῆναι πολιτικῶς, ὅπου εἶναι ἡ διαθήκη, τὰ ληγάτα, τὰ φιδεικόμισα, οἱ κωδικέλλοι, περὶ τῶν ὁποίων λεπτομερῶς καὶ πολυμαθῶς διδάσκει.

Τὸ τρίτον βιβλίον ἐν τίτλοις τριάκοντα πραγματεύεται περὶ τῶν ἀγωγῶν καὶ ἐνοχῶν, ὡς ἀναφέρονται εἰς τὰ πρόσωπα. Ὅθεν διδάσκει τὰ περὶ κληρονομίας καὶ διαδοχᾶς καὶ παλαιὰ καὶ νέα, πρὸς τούτοις δὲ πῶς γίνεται ἡ ἐνοχὴ μάλιστα διὰ ἐρημάτων καὶ γραμμάτων καὶ συναινεσεως· ὅθεν ἐξηγᾷ τί εἶναι ἀγόρασις, τί πώλησις, τί ἐργολαβία, τί μίσθωσις, τί συντροφεία, τί ἔνταλμα, διὰ ποίων προσώπων ἡ ἐνοχὴ ἐπιζητεῖται καὶ πῶς διαλύονται αἱ ἐνοχαί.

49^v | Τὸ τέταρτον βιβλίον διδάσκει τὰ περὶ τῶν ἀγωγῶν καὶ ἐνοχῶν, ὡς ἀναφέρονται εἰς τὰ πράγματα. Ὅθεν εὐθὺς περὶ τῆς ἐνοχῆς ὅπου γίνεται ἐκ τῶν ἐγκλημάτων τὰ ὁποῖα ἐξηγᾷ, τουτέστι τὴν κλοπὴν, τὴν ἀρπαγὴν, τὴν ζημίαν, τὴν ὕβριν καὶ πῶς ἐνοχοποιεῖται ὁ πατήρ διὰ τὸν υἱὸν καὶ ὁ κύριος διὰ τὸν δούλον, ὁ προεστὼς διὰ τὸν ὑπηρέτην καὶ ὁ ναύκληρος διὰ τὸν ναύτην καὶ ἐμβαίοντας εἰς ἄλλας ἀγωγάς, κάμνει περὶ αὐτῶν διδασκαλίαν λεπτομερῆ. Ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς πραγματεύεται τὰ ἀπαγορεύματα, τὰς ἐξαιρέσεις καὶ ὅσα ἀναγκαῖα πρὸς τὰς κρίσεις, τελειώνει δὲ τὴν διδασκαλίαν μὲ τὸ καθῆκον τοῦ κριτοῦ καὶ τὰς δημοτικὰς κρίσεις, ὅπου εἶναι περὶ μεγάλων ἁμαρτιῶν.

Εἶδαμεν πῶς ἐδιόρθωσεν ὁ Ἰουστινιανὸς τὴν ἀσάφειαν τῶν Διγέστων, μὲ τὴν σαφήνειαν τῶν Ἰουστινούτων, ἐδιόρθωσε καὶ τὸ ἄλλο ἐλάττωμα αὐτῶν τὸ ἀνωτέρω εἰρημένον, κηρύξας τὸν Κώδικα ὕστερον ἀπὸ τὰ Ἰουστινούτητα. Ὁ Κώδιξ εἶναι ἓνα σύνταγμα νόμων ἀπὸ διατάξεις βασιλέων, ὅπου εἰς πολλὰ καὶ πληρῶνει τὰς ἐλλείψεις τῶν Διγέστων, μάλιστα εἰς τὰ χριστιανικὰ πράγματα καὶ τὸν διορθώνει εἰς πολλὰ, ὅπου δὲν ἐφαίνοντο ἢ χρήσιμα πλέον ἢ δίκαια καὶ πρέποντα. Ἐχει δὲ δώδεκα βιβλία, τὰ ὁποῖα ἂν καλὰ καὶ ἔχουσι νόμους βασιλέων, ὅπου τοὺς ἔγραψαν λατινικά, ὅμως ἐσυντάχθησαν μὲ τὴν γλῶσσαν μας καὶ ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔχουσι νόμους ἀπ' ἀρχῆς γεγραμμένους ἑλληνικά, καθὼς εἶναι ὅλοι τῶν βασιλέων ἀπὸ τοῦ πρώτου Λέοντος ἕως εἰς τὸν Ἰουστινιανόν.

50^v Τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ Κώδικος ἔχει τίτλος πεντηκονταῆξ καὶ διατάττει πρῶτον τὰ περὶ πίστεως καὶ τῆς ἀγίας τριάδος, δεύτερον, τὰ περὶ τῆς ἐκκλησίας, τοὺς ἐπισκόπους καὶ τὰ κριτήρια καὶ προνόμια αὐτῶν καὶ τῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν, τρίτον, τὰ | πολιτικὰ ὀφφίμια, ὅπου ἦτον τότε εἰς τὴν πολιτείαν.

Τὸ δεύτερον ἔχει τίτλος πεντηκονταενέα, τὸ τρίτον τίτλος τεσσαρακοντατριεῖς, τὸ τέταρτον ἔχει τίτλος ἐξηκονταῆξ, τὸ πέμπτον ἐβδομη-

κονταπέντε, τὸ ἕκτον ἐξηκονταένα, τὸ ἕβδομον τίτλος ἐβδομηκονταπέντε, τὸ ὄγδοον πεντηκονταένα. Εἶναι δὲ ἡ ὕλη καὶ αἱ ὑποθέσεις κατὰ πάντα ὁμοίαις μὲ τὰ Διγέστα, ἂν καλὰ καὶ αἱ διατάξεις εἶναι νέαι καὶ πολλαῖς αἱ προσθήκαι καὶ διάφοροι ἀπὸ τοὺς νόμους τῶν Διγέστων, ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τινὰ ὅπου διδάσκονται εἰς τὰ Ἰουστινούτητα.

Τὸ ἕννατον βιβλίον λείπει ἢ ὅτι δὲν τὸ ἔκαμεν ὁ βασιλεὺς ἢ ὅτι ἐχάθη, ἀλλὰ τὸ βεβαιότερον εἶναι νὰ τὸ ἀθέτησεν αὐτὸς ὡς περιττόν.

Τὸ δέκατον ἔχει τίτλος ἐξηκονταδύο, τὸ ἑνδέκατον ἐβδομηκονταεπτὰ, τὸ δωδέκατον ἐξηκοντατέσσαρας· καὶ τούτων ἡ ὑπόθεσις εἶναι διαφορῶν καὶ ἀτάκτων πραγμάτων, πόρῳ τῆς παρουσίας βραχυλογίας. Σημείωσαι δὲ, ὅτι οἱ νόμοι τοῦ Κώδικος ὑπερισχύουσι καὶ ἀπὸ τοὺς νόμους τῶν Διγέστων καὶ ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῶν Ἰουστινούτων εἰς ἐκεῖνο ὅπου εὐρίσκονται νὰ διαφωνοῦσι.

Δὲν ἔσωσαν τρία μέγιστα τεύχη νόμων καὶ συντάγματα εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν διὰ νὰ παύσῃ τὴν ἀπειρόν του νομοθεσίαν, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα ἔκαμε πολλὰς διατάξεις νέας εἰς διόρθωσιν τῶν ἀλλοτρίων καὶ ἐδικῶν του νόμων ἢ εἰς προσθήκην. Τούτας τὰς διατάξεις τὰς ἀνόμασε Νεαρὰς, ἤγουν νόμους νέους καὶ ὕστερον καμωμένους μετὰ τὸν Κώδικα. Ἐκαμε δὲ σχεδὸν ἀναριθμήτους, ὅμως ἡ κεκρωμέναις ἀπὸ αὐτὰς εἶναι ἐκεῖναις ὅπου ὀνομάζουσι Νεαρὰς ἀθθεντικὰς καὶ ἀπλῶς ἀθθεντικά. Ἐχομεν ἐννέα συλλογὰς τούτων μέσα εἰς τὸ σύνταγμα τῶν νόμων. Ἡ πρώτη συλλογὴ ἔχει 50^v τίτλους ἐπτὰ, | διαφορῶν ὑποθέσεων, ἡ δευτέρα ἔχει τίτλους ἕξ περὶ διαφορῶν ἐγκλημάτων, ἡ τρίτη ἔχει τίτλους ἐπτὰ, περὶ τινῶν ὀφφικίων, ἡ τετάρτη ἔχει τίτλους ἐπτὰ, περὶ γάμων, περὶ ἐκκλητίου, περὶ ὑπάτων, περὶ τῶν δανειζόντων τοῖς γαιοπόνοις, περὶ γεννώσης ἐν μηνὶ ἐνδεκάτῳ, περὶ γραφῶν. Ἡ πέμπτη ἔχει τίτλους εἴκοσι, περὶ διαφορῶν καὶ λεπτῶν ὑποθέσεων, ἡ ἕκτη ἔχει τίτλους δεκατέσσαρας, ὡσαύτως περὶ λεπτῶν ὑποθέσεων, ἡ ἕβδομη ἔχει τίτλους δέκα, περὶ τοῦ πῶς γίνονται νόμιμοι οἱ νόθοι, περὶ μαρτύρων, περὶ τῶν δώρων τῶν πατέρων εἰς τοὺς υἱούς, περὶ τῆς ἐπιτροπῆς τῶν υἱῶν δεδομένης εἰς τὰς μητέρας, περὶ προικῶν καὶ περὶ ἄλλων. Ἡ ὄγδοη ἔχει τίτλους δεκατριεῖς, περὶ προικῶν πάλιν καὶ περὶ ἐκκλητίου, περὶ διαθηκῶν, περὶ τῶν προνομίων τῆς προικὸς καὶ πῶς ταῦτα δὲν δίδονται εἰς τοὺς αἰρετικούς, περὶ τόκου ναυτικοῦ, περὶ παραγραφῆς, περὶ τῶν ἀμιλλωμένων ἐν κρίσει, περὶ στρατιωτῶν, ὅτι χρὴ τὰς διατάξεις τῶν βασιλέων εἶναι ὑπογεγραμμένας, νέα περὶ ἐκκλητίου, ὅτι οὐκ ἀναγκάζονται ἡ μήτηρ καὶ ἡ μήτηρ τῆς μητρὸς τοῖς υἱοῖς καὶ ἐγγουοῖς ἀφιέναι τι εἰμὴ τὸ ἔννομον μέρος.

Ἡ ἐννάτη ἔχει τίτλους εἴκοσι περὶ διαφορῶν καὶ τελειώνει πολλὰ νομοθετῶν περὶ τῶν ἀγνωστῶν ἐπισκόπων.

Τούται αἱ Νεαραὶ αἱ ἀθθεντικαί, ἔχουσι ἰσχὸν κοινοῦ νόμου εἰς ὅλην

51^r τὴν χριστιανοσύνην καὶ τῶρα καὶ ἂν διαφανοῦσιν εἰς τίποτα ἀπὸ τὰ Δίγιστα, τὰ Ἰνστιτούτα, τὸν Κώδικα, τούταις ὑπερισχύουσι καὶ εἶναι ὡς τέλος καὶ κολοφῶν τοῦ κοινοῦ νόμου τῶν Ῥωμαίων. Σῶζεται ὁμως καὶ ἄλλη συλλογὴ Νεαρῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἡ ἐπιτομὴ πασῶν αὐτοῦ τῶν Νεαρῶν καὶ συλλογὴ τις Νεαρῶν ἄλλων Βασιλέων. Ἡ συλλογὴ τῶν ἐπιλοίπων Νεαρῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ συμπεριέχει ἐξηντατέσσαρας Νεαρᾶς, ἡ δὲ ἐπιτομὴ, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν Ἰουλιανὸς ὁ πατριῆκος πολίτης, ἐκτίθησιν συντόμως ἑκατονεικοσιᾶς Νεαρᾶς. Σῶζεται καὶ συλλογὴ μία τῶν διαταγμάτων τοῦ αὐτοῦ βασιλέως, ὅπου εἶναι δεκατρία. Σῶζονται ἔτι Λέοντος τοῦ Σοφοῦ Νεαρᾶι ἑκατονεικοσιτρεῖς καὶ ἄλλαι ἄλλων βασιλέων διασπαρμέναι εἰς διάφορα νομικῶν βιβλία, πλὴν δὲν ἔχουσι τὴν ἰσχὴν τῶν ἀθηντικῶν καὶ μήτε ἰσχυσαν ποτὲ εἰς τὸ γένος μας, ἕως οὗ ἔγινε ἄλλο σύνταγμα νεώτερον τοῦ κοινοῦ νόμου, περὶ τοῦ ὁποίου ὅταν εἰπῶ, θέλω τελειῶσαι τὸν παρόντα κόπον.

Οἱ φιλόδοξοι βασιλεῖς μας, βλέποντες ὅτι ἄκρον τῆς δόξης εἶναι νὰ συντάττωνται νόμοι καὶ φθονοῦντες εἰς τὸν ἔπαινον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἔκαμαν ὕστερα τόσους νόμους, διατάξεις, Νεαρᾶς, ὅπου ἐσύγχυσαν ὅλην τὴν πολιτείαν. Διὰ τοῦτο Βασίλειος ὁ Μακεδὼν ἀποφάσισε νὰ διορθώσῃ τὸ πρᾶγμα, κάμνοντας νέον σύνταγμα νόμων. Τούτην αὐτοῦ τὴν βουλὴν μαθὼν ὁ ἱερώτατος πατριάρχης Φώτιος¹¹⁹, συνέθετο τὸν αὐτοῦ νομοκάνονα ἐκ νόμων ἱερῶν καὶ πολιτικῶν, πόνος ὑπερθαύμαστος τῆς ἐκείνου ἀγχινοίας τε καὶ ἐπιμελείας. Δὲν ἠμπόρεσε νὰ βάλῃ εἰς ἔργον τὴν βουλὴν τοῦ ὁ Βασίλειος, ἂν καλὰ καὶ ἔδωκεν ἔνταλμα εἰς νομικοὺς ἄκρους, νὰ κοπιᾶσιν εἰς τὸ σύνταγμα, τὸ ὁποῖον ἐτελειώθη ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξέδωκε τὴν ἐξηκοντάβιβλον, τεῦχος νομικῶν βιβλίων ἐξήκοντα συμπεριέχον τίτλους καὶ νόμους συνειλεγμένους ἐκ τε τῶν συνταγμάτων ὁποῦ ἐξηγήσαμεν καὶ ἐκ πασῶν τῶν νεαρῶν.

Τοῦτα τὰ ἐξήκοντα βιβλία τὰ ὠνόμασε Βασιλικὰ, ὡς συμπεριέχοντα βασιλικὰς διατάξεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι περὶ τῶν αὐτῶν, περὶ ὧν ὁ Κώδιξ καὶ αἱ Νεαρᾶι.

51^v | Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος, βλέποντας ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὅτι ἡ ἔκδοσις ἐκείνη ἦτον μὲ πολλὰ σφάλματα, τὴν ἐδιόρθωσε καὶ τὴν ἀνέδωκε πάλιν μὲ πολλαῖς προσθήκαις καὶ τὴν ἐκῆρωσε. Καὶ αὕτη εἶναι τὸ τεῦχος ὅπου λέγομεν Βασιλικὰ, τὰ ὁποῖα ἐτυπώθησαν εἰς τόμους οὗ πρὸ πολλῶν χρόνων ὀλόκληρα μὲ λατινικὴν φράσιν ἐξ ἐναντίας τῶν ἐλληνικῶν εἰς τὴν Γαλλίαν ἐν Παρισίοις, τὰ ὁποῖα ὄντες

119. Γιὰ τὸν νομοκάνονα τοῦ Φωτίου βλ. Γ. ΡΑΛΛΗ - Μ. ΠΟΤΑΗ, *Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ Ἱερῶν Κανόνων τῶν τε ἀγίων καὶ Πανευφήμων Ἀποστόλων καὶ τῶν Ἱερῶν Συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος Ἀγίων Πατέρων*, τ. Α', Ἀθήνα 1852, σ. α'-ε'.

ἡμεῖς ἐκεῖσε ἐν ἔτει ,αφ^ο τὰ ἠγοράσαμεν καὶ πρώτως τὰ ἐφέραμεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, μετέπειτα δὲ ἐφρόντισαν καὶ τὰ ἀπόκτησαν καὶ ἄλλοι αἰθῆς δι' ἡμῶν, ὡς ὁ αἰδιδίμος ἠγεμὼν τῆς Οὐγγροβλαχίας Βασσαράβα Βοεβόδας καὶ ὁ νῦν θεῖω ἔλεει ἠγεμονεύων ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ κύριος Νικόλαος Ἀλεξάνδρου βοεβόδας.

Ἰδὼν ἱστορήσαμεν καὶ τὰ συντάγματα τῶν νόμων, εἰς τὰ ὁποῖα σημείωσαι τρία ταῦτα. Τίτλον, παράγραφον καὶ σημείωμα, ἦτοι ὡς λέγεται γλῶσσα. Ὅθεν ὅταν λέγωμεν πῶς τὸ βιβλίον διαιρεῖται εἰς τίτλους, ἐννοοῦμεν ὅτι διαιρεῖται εἰς ἐπιγραφάς, ὅπου σημειώνουσι τὴν διαφορὰν τῶν ὑποθέσεων, τὰς ὁποίας περιέχει ἐκεῖνο τὸ βιβλίον. Ὁ δὲ παράγραφος εἶναι μέρος ἢ τίτλου ἢ νόμου ὅταν γὰρ ὁ τίτλος δὲν ἔχει νόμους, ὡς οἱ τίτλοι τῶν Ἰνστιτούτων καὶ τῶν Νεαρῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τότε διαιρεῖται εἰς παραγράφους, ὅπου δηλοῦσιν ἀρχὴν νέας γραμμῆς εἰς τὸ γράμμα, ὡς ὅταν ὑποκάτω εἰς τὸν αὐτὸν τίτλον ἢ νόμον τελειώνοντας ἓνα πρᾶγμα περῶμεν εἰς ἄλλο καὶ ἀρχόμεθα ἀπὸ νέαν γραμμὴν. Πρὸς τοῦτοις εἶναι ἀκόμη καὶ ἡ περιλήψις καθ' ἑνὸς τίτλου, τὴν ὁποίαν οἱ Λατίνοι λέγουσι Ῥουβρίκαν, τὸ δὲ αἴτιον, ὅτι εἰς τὰ νομικὰ συντάγματα, εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ βιβλίου δὲν βάλλεται ἡ ὑπόθεσις αὐτοῦ, ἐπειδὴ καὶ δὲν ἔχει μίαν, ἀλλὰ πολλὰς, διὰ τοῦτο σημειώνεται ἡ ὑπόθεσις τοῦ τίτλου καὶ ἐπειδὴ αἱ τοιαῦται ὑποθέσεις τῶν τίτλων ἐγρά|φοντο μὲ γράμματα κόκκινα, καθὼς καὶ 52^r τῶρα εἰς ἄλλα πολλὰ συντάγματα καὶ νόμων καὶ ἄλλων βιβλίων διαφορὰν ἐπιγραφὰς βλέπομεν, διὰ τοῦτο λέγονται ῥουβρίκα, ἦγον γραμμαὶ κόκκινα.

Τὸ δὲ σημείωμα ἢ ἡ γλῶσσα εἶναι διδασκαλικὴ ἐρμηνεία τῶν νόμων, ἢ ὁποῖα εἶναι γεγραμμένη ἔξω ἀπὸ τὸν νόμον, ὁμως τριγύρου εἰς αὐτὸν εἶναι δὲ διπλῆ, ἄλλη ὀρθωναρία, ἦτοι τακτικὴ καὶ διεξοδική, ἄλλη ἐξτραορδυναρία, ἦτοι ἔξω τῆς τάξεως, δηλαδὴ εἰς τὰ κρᾶσπεδα ἢ, ὡς κοινότερον λέγεται, εἰς τὰ περιθώρια τῶν νομικῶν σελίδων. Προτείνουσι δὲ καὶ ἐξηγοῦσι καὶ αἱ δύο τὸν νόμον καὶ ἡ τὸν δείχνουσι σύμφωνον μὲ ἄλλους νόμους ἢ ἀδύνατον μὲ μεταγενεστέρως ἐναντίας διατάξεις. Ἡ ἐξουσία δὲ ταύτης τῆς ἐρμηνείας εἶναι μεγάλη καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπερισχέει εἰς τὰς ἄλλας ἐρμηνείας καὶ γνώμας ὅθεν κρᾶζεται εἰς μαρτυρίαν ὅσον σχεδὸν καὶ αὐτὸς ὁ νόμος.

Ἰστέον ὅτι οἱ ἡμέτεροι νομοδιδάσκαλοι ὅταν κρᾶζωσιν εἰς μαρτυρίαν τὰ νομικὰ, λέγουσι τὸ βιβλίον, τὸν τίτλον, τὸ κεφάλαιον καὶ τὸ θέμα. Χάριον λόγου, τῶν βασι: βιβ: ιθ', τίτλ: β', κερ: γ', θέμ: β' ἦτοι τῶν βασιλικῶν, βιβλίω δεκάτῳ ἐνάτῳ, τίτλῳ δευτέρῳ, κεφαλαίῳ τρίτῳ, θέματι δευτέρῳ καὶ πάλιν τῶν Διγ: (ἦτοι Διγέστων) βιβ: ε', τίτ: α', κερ: δ' καὶ πάλιν διατ: (ἦτοι διατάξεις) α' τοῦ μγ' τίτ: τοῦ ε' βιβ: τοῦ Κώδ: (ἦτοι τοῦ Κώδικος) καὶ πάλιν βιβλ: δ' τῶν Ἰνστ: (Ἰνστιτούτων), τίτλ: δ',

παραγ: (παραγράφω) γ'· και πάλιν ανάγ: (ἤτοι ἀνάγνωθι) βιβλ: ε', τίτ: β', κεφ: ζ' τοῦ Κώδι: Καὶ νεαρῶ ἰδ' κωροῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ νεαρῶ τοῦ κωροῦ Ῥωμανοῦ, ἧς ἡ ἀρχή, παλαιὸς ἐστὶ νόμος.

527 Οἱ δὲ δυτικοὶ νόμοδιδάσκαλοι ὅταν κηράζωσιν εἰς μαρτυρίαν τὰ νομικά, δὲν λέγουσι μήτε τὸ βιβλίον μήτε | τὸν τίτλον, ἀλλὰ μόνον τὸν νόμον καὶ τὴν ῥουβρίκαν ἢ τῶν Διγέστων ἢ τοῦ Κώδικος, ὅταν δὲ κηράζωσι τὰ Ἰνστιτούτα, σημαδεύουσι τὸν παράγραφον καὶ τὴν ῥουβρίκαν μόνον, ὅταν δὲ τὰς νεαρὰς τὰς ἀθθεντικάς, κηράζουσι τὸν παράγραφον, τὴν ῥουβρίκαν καὶ τὴν συλλογὴν. Διὰ τὸ νὰ κάμωσι δὲ τοῦτο συντομώτερον εἰς τὰς γραφὰς καὶ τὰ συγγράμματα, ἔχουσι τινὰς γράφους, ὅπου σημαδεύουσι τὸ τεῦχος· χάριν λόγου, τὰ Διγέστα τὰ δηλοῦσι οὕτω D: τὸν Κώδικα οὕτω K: τὰ Ἰνστιτούτα οὕτω Ἰνστιτ: τὰς νεαρὰς οὕτω auct: coll: ἤγουν ἀθθ: συλλ: καὶ ὅταν ἡ ῥουβρίκα εἶναι μὲ πολλὰ λόγια, ὡς ἐν τῷ Κώδικι καὶ εἰς τὰ ἀθθεντικά, λέγουσι δύο ἢ τρία καὶ ἀφήνουσι τὰ ἐπιλοιπα. Ἔστω παράδειγμα εἰς ὅλα σημειώνοντας ἔτι ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὅταν κηράζωσιν εἰς μαρτυρίαν τοὺς νόμους, λέγουσιν ὄχι τὸν ἀριθμὸν, ἀλλὰ τὸν πρῶτον λόγον τοῦ νόμου. Χάριν λόγου, θέλοντες νὰ κηράζωσιν εἰς μαρτυρίαν τὸν α' νόμον, τίτλ: α' τοῦ ἄλφα βιβλίον τῶν Διγέστων, λέγουσι νόμ: δικαιοσύνη D:, περὶ δικαιοσύνης καὶ δικαίου· ἐκ τοῦ Ἰνστιτούτων λέγουσι ζ (τοῦτο σημαίνει παράγραφον) ἀλλὰ τὰ φυσικά Ἰνστιτ — περὶ φυσικ: δικαί: ἔθνικ: καὶ πολ: ἤγουν φυσικοῦ δικαίου ἔθνικοῦ καὶ πολιτικοῦ. Θέλοντες ἐκ τοῦ Κώδικος, λέγουσι, νόμω οὐδ' ἀγοράζειν K: περὶ τοῦ δικαίου τοῦ σκέπτεσθαι, θέλοντες ἐκ τῶν ἀθθεντικῶν, λέγουσι D: ὅτι δὲ ἀθθ: περὶ μαρτύρων: συλλ: ζ'.

Καὶ ταῦτα μὲν ἰκανῶς εἰς τὴν παροῦσαν Προθεωρίαν τῶν Νόμων. Ἐν τῇ ἁγία πόλει Ἱερουσαλήμ, αψκβ' μηνὶ Φεβρουαρίου:

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- Ἀβραάμ 211
Ἁγία Γραφή 238
Ἁγιος Βενέδικτος, τάγμα 25
ἀγορανόμοι 234
ἀγχιστεία 207, 262
Ἀδὰμ 221
ἀθεῖα, ἀθεοὶ 222
Ἀθῆναι 231· Ἀθηναῖοι 206, 228
Αἴγυπτος 221
αἰδῖλες (aedilis) 234
αἵρεσις 262· αἵρετικοὶ 207
αἰτία κινητικὴ 240, 241
αἰχμάλωτος 229
ἀκαδημία 253· — Εὐρώπης 234
ἄλβος (albus) 234
ἀμάρτημα 223, 233, 241· ἀμαρτάνειν 245· ἀμαρτία 217, 240, 262
Ἀμβρόσιος, ἐπίσκ. Μεδιολάνων 242
Ἀνανίας 241
Ἀνατολή 264
ἀνηβος 257
ἀποθήκη 236, 237
ἀποικία, ἀποικοὶ 229
ἀποκρίσεις φρονίμων 230
ἀπόχρησις 257
Ἄραβες 221
Ἀριστηνὸς 259
Ἀρμενόπουλος 260
ἀσυνήθεια 209
Αὐγουστος Καίσαρ 234
ἀφήλικες 219, 269
ἀφορισμὸς 226, 262
- Βαλεντινιανὸς 205
Βαλσαμών 259
Βάνδαλοι 254
Βασσαράβας, βοεβόδας 273
Βασίλειος Μακεδὼν 272
Βασίλειος Μέγας 240· — κανόνες 227
βασιλέων δόξαι 230, 232
Βασιλικά 253, 272
- Βιέννη 263
Βλάσταρης Ματθαῖος 200, 203, 204, 259
Βλαχία 230
Βονιφάτιος Η', πάπας 262
Βονωνία 263
βούλαι 259
βουλλωτήρι 234
βραβεῖον 254
- Γάιος 228, 234, 265, 268
Γαλλία 261· Γάλλοι 229
γάμος 217, 219, 238, 240, 257, 262
γαστρίμαργος 220
Γεμιστὸς 206
γένος 235, 260, 264, 272· — θετικὸν 205
γερουσία 230
Γότθοι 264
Γρατιανὸς 261
Γρηγόριος Θ', πάπας 262
Γρηγόριος ὁ Παπζὸς 210
- δακτυλίδιον 234
δαφνηφορία 234
Δεκάλογος 211, 212, 213, 214
Δεκρατάλαις 261, 262, 263
δεκρέτον (decretum) 233, 260, 261, 263
Δευτερονόμιον 211, 212
Δημήτριος Βουλγαρίας 260
Δημοσθένης 200
διαζύγια 257, 262
Διαθήκη Καινὴ 212, 214, 259
διγαμία 226, 240
Διγέστα (Digesta) 200, 202, 203, 204, 207, 208, 215, 218, 224, 226, 228, 231, 235, 240, 243, 244, 245, 247, 250, 252, 253, 256, 265, 267, 268, 271
δίκαιον 216, 217, 219· — ἔγραφον 207· — ἰδιωτικὸν 256· — πιστότητος 225· — πολέμου 225· — φυσικὸν 223, 252
δικαιοπραγία 220

δικαιοσύνη 224· — δημοτική 224 — διανεμητική 224· — ιδιωτική 224· — συναλλακτική 224
 Δομινικανοί 262
 δουκάλας (ducalis) 259
 δουλεία 225, 248, 266, 269· δούλοι 253, 266, 268, 269
 Δωρόθεος 235

ἔγγονοι 253
 ἐγκλήματα 203, 205, 262
 ἐγκράτεια 224
 ἔδικτον (edictum) 233
 ἔθνη 243
 ἔθος 224
 ἐκδίκησης 223
 ἐκκλησία ἀνατολική 250· — γαλλική 250· — δυτική 262· — οἰκουμένη 250
 Ἐκτον (νομικὸ βιβλίον) 263
 ἐλεημοσύνη 246, 257
 ἐλευθερία 202
 Ἑλλάδα 206, 228, 232· Ἑλληνες 228
 ἐμφύτευσις 226
 ἐξαρχία 251, 258
 Ἐξοδος 211, 212
 Ἐξτραβαγάντες 263
 ἐπάρχων διατάγματα 230
 ἐπερώτησις 226
 ἐπιμέλεια 219
 ἐπιτίμια 240
 ἐπιτρέπειν 203, 204
 εὐεργέτημα 248
 εὐνοχισμὸς 217· εὐνοῦχοι 219
 εὐχέλαιον 207

ἦθη 201
 ἦθη ἐνέργεια 201· — θεολογία 237
 ἦθηκοι διδάσκαλοι 224
 ἦθηκός κανὼν 235

Θαλασσός 265
 Θεοδόσιος Μέγας 205, 264· — Κώδιξ 264
 θεομάχοι 222
 θεοσέβεια
 Θεόφιλος 206, 215, 228, 230, 232, 235
 Θεόφραστος 204
 Θηβαῖοι 228
 θηλάστραι 219

Ἰαμβλιγὸς 256
 ἰδιώτης 255· ἰδιώτες 230
 Ἰεροβοάμ 258
 ἱεροὶ κανόνες 247
 Ἰεροσόλυμα 251
 Ἰνδοί 221
 Ἰνστιτούτα (Institutum) 206, 207, 208, 215, 224, 226, 230, 239, 253, 257, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274
 Ἰνφορτιάτον 265, 267
 Ἰουδαῖοι 238
 Ἰουδαϊσμός 262
 Ἰούδας, ἀπόστολος 258
 Ἰουλιανὸς ὁ πατριάρχης 272
 Ἰουσπατρωνάτα 255
 Ἰουστινιανὸς 235, 264, 268, 270, 272
 ἱππεῖς 230, 234
 Ἴσπανοί 229
 Ἰταλία 264
 ἰχθυοφαγία 245
 Ἰωάννης Θεολόγος 226
 Ἰωάννης ΚΒ', πάπας 263
 Ἰωάννης Κίτρου 260
 Ἰωάννης ὁ Σχολαστικός 259
 Ἰωάννης πατριάρχης 265
 Ἰωσήφ, θεοπάτωρ 217

Καθαροί 242
 Καλβίνος, νομικός 251
 Καματηρὸς Ἰωάννης, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως 260
 κατάσκοποι 225
 Κέβης 201
 κελεύειν 203, 204
 Κέλσος 204
 Κλεμεντῖναι 263
 Κλήμης Ε', πάπας 263
 κλέπτης 236· κλοπή 262
 κοινοβιάρχαι 250
 κοινότητα 224
 Κομέστωρ 261
 Κομνηνοί 258
 κονστιτουτζίων (constitutio) 233
 κουράτωρ (curator) 257
 κρεοφαγία 246
 κριτήρια 201, 224
 κτηνομῆξις 218
 Κώδιξ (Ἰουστινιανού) 202, 203, 205, 209,

253, 255, 271, 273, 274
 κωλύειν 203, 204
 Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος 268, 272
 Κωνσταντινούπολις 230, 242, 251

Λακεδαιμόνες 206, 228
 λαός 202, 203, 230
 Λατῖνοι 232, 252, 273
 λείψανα 262
 Λευιτικὸν 211
 Λέων Σοφὸς 210, 243, 258, 270, 272
 Λομβαρδὸς Πέτρος 260
 Λυκοῦργος 206

Μάρκελλος 204, 265
 Μαρκιανὸς 200, 217
 μεγαλοδωρία νομική 225
 μετάνοια 262
 Μοδεστῖνος 203, 265
 μοιχεία 262
 μοναρχία 232
 μονομαχία 262
 Μοσχοβία 246· Μόσχοβοι 229
 μουνικιπέλις (municipalis) 229· μουνικίπιουμ (municipium) 229
 μυστήρια 238, 262
 Μωσῆς 211

Ναβαταῖοι, Ναυστιανοί 221, 242
 Νεκτάριος 242
 Νέμτζοι 229
 νεόφυτος 226, 242
 νηστεῖαι 262
 Νίκαια 242
 Νικηφόρος, ἅγιος 247
 Νικόλαος Ἀλεξάνδρου, βοεβόδας 273
 νομίσματα 248
 νομοδιδάσκαλοι 234, 239
 νόμος (-οι) ἄγραφος 205, 208, 258· — ἀνθρώπινος 207, 208, 226, 236, 242, 244, 251, 258, 259· — ἀνθρώπινος ἀποθετικός 210· — ἀνθρώπινος ἱερὸς 250· — ἀπαγορευτικός 203, 210, 213· — ἀποστολικὸς 226, 227, 239, 250· — ἀποφατικός 213· — γνωμολογικὸς 227, 250· — ἔγγραφος 205, 206, 207, 258· — ἐγγώριοι 227, 229, 230, 235, 238, 249, 259· — ἔθνικὸς 215, 221, 222,

224, 225· — ἔθνικὸς ἔμφυτος 221· — ἐκκλησιαστικὸς κοινὸς 260· — ἑορταστικὸς 210, 211, 212, 213, 214, 228, 238, 259· — ἑορταστικὸς θετικὸς ἱερὸς 228· — εὐαγγελικὸς 210, 212, 241· — εὐαγγελικὸς θεῖος 212, 226· — ἦθηκός 210, 211, 212, 213, 237, 259· — θεῖος 207, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 235, 236, 238, 241, 258· — θετικὸς ἀνθρώπινος 210, 226· — ἕδιος 258· — ἰδιωτικὸς 229· — ἱερὸς 226, 237, 238, 239, 240· — καθολικὸς 221· — καθολικὸς λογικὸς 222· — καθολικὸς φυσικὸς 215, 220· — κανονικὸς 226, 227, 250· — καταφατικός 210· — κατορθωτικὸς 204, 227· — κοινὸς 216, 228, 229, 230, 232, 234, 235, 238, 244, 258, 259· — κριτικὸς 210, 213· — κριτικὸς θεῖος 212· — λαϊκὸς 226· — λογικὸς 259· — λογικὸς φυσικὸς 215· — μυστηριώδης 259· — πολιτικὸς 223, 230, 235, 236, 237, 238, 239, 259, 261· — προστακτικὸς 203, 210· — ῥωμαϊκὸς 228· — σανίδων 231· — φυσικὸς 207, 210, 211, 212, 215, 223, 235, 236, 237, 255, 258, 259· — φυσικὸς ἔθνικὸς 236· — φυσικὸς καὶ καθολικὸς 216, 218· — φυσικὸς λογικὸς 220, 221, 222, 224, 236

οἰκονομία 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 252· — αὐτοκίνητος 245
 οἰκονομῶν 244, 245, 246, 248, 249
 Ὀρτήνσιος, δικτάτωρ 232
 Οὐγγροβλαχία 64
 Οὐλπιανὸς 202, 204, 207, 215, 234, 249
 ὄφρικιον 202, 234

παιδογονία 218, 221
 Παλαιολόγοι 258
 Παπυριανὸς 200, 234
 παρθεσία 217
 Παρίσιοι 260, 272
 πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως 251· — Ἰεροσόλυμων 251
 πατρίδα 222, 233
 πατροκτονία 262
 πατροπαράδοσις 206, 207, 210, 211, 213, 238, 258

Παῦλος 213, 226
 Παῦλος νομικός 247, 265
 περιτομή 211
 Πέρσαι 264
 Πέτρος 241
 πλεβίσκιτον (plebiscitum) 232
 πολυγαμία 240
 πορνεία 211, 240
 Πουλχερία 217
 πρόσβεις 225, 231
 πριβιλέγιον (privilegium) 251
 πριγκιπάλης (principalis) 259
 προθεωρεία 258, 274
 προίκα 253, 257
 προνόμιον 207, 226, 251, 252, 253, 255, 256, 257, 262. — βραβευτικόν 254. — ελευθέριον 254. — ἔχον βάρος 254, 255. — ἱερὸν 258. — πραγματικόν 252. — προσωπικόν 252
 πρόσταγμα 201, 202, 206, 215, 216, 244
 Προφήται 211
 Ραῦμουῆδος 262
 Ρουβρίκα (rubrica) 274
 Ρωμαῖοι 228, 229, 230, 231, 232, 234, 235
 Ρώμη 231, 250
 Σαπφείρα 241
 σαρακηνισμός 262
 Σειράχ 211
 σενάτους κονσουλτουμ (senatus consultum) 232
 σιμωνία 262
 Σκευολᾶς 234, 265
 σοδομία 218
 Σολομών 211
 Σόλων 206, 231
 Σορβόννης διδάσκαλοι 250
 σπάδωνες 219
 στατούτουμ (statutum) 229
 Στράβων 221
 συγκατάβασις 208, 242
 σύγκλητος 231, 232, 233, 234, 247. — δόγμα 230, 232
 συζυγία 216, 217, 218, 219, 221

συκοφαντία 262
 Συνέσιος 242
 συνήθεια 206, 207, 209, 239, 240, 258
 σύνοδοι 240, 247, 250. — Ἀγτιοχείας 227. — Ἀγκύρας 227. — Ἀφρικῆς 227. — Δυτικῶν 252. — Ἱεροσολύμων 226, 227. — Κωνσταντινουπόλεως 242. — Νικαίας 242. — οἰκουμενικαί 226, 227, 251. — τοπικαί 227, 249
 συνόψεις 259
 σχίσμα 262
 Σωκράτης 202
 Ταράσιος ἄγιος 247
 τεσσαρακοστή 246
 τετραγαμία 243
 τιμὴ 223
 τιμωρεῖσθαι 203, 204. — τιμωρία 203, 217, 262
 τόκος 262
 Τρηκῶν ἐκκλησία 261
 Τριβουνιαδὸς Σίδης 235
 τριβούνος 231
 τριγαμία 240
 τυπικά 228. — κτητορικά 255
 ὑπηρέτης 235, 248
 ὑποθετικὴ ἐνέργεια 245
 ὑποστατικὸ 252
 ὑποσχέσεις 226
 φεῦδοι 248
 φιλανθρωπία 248
 φιλόσοφοι 224
 φόνος 233, 235, 262
 φόρος 253. — βασιλικὸς 233. — κεφαλικὸς 252. — πολιτικὸς 233
 φύλαρχος 231
 Φώτιος ἱερός, πατριάρχης 260, 272
 Χρῦσιππος 200, 203
 χρυσόβουλλα 259
 χυδαῖος δῆμος 230, 231
 ψήφισμα δημοτικόν 230, 232. — δημοτικόν χυδαῖον 231. — τῆς συγκλήτου 232. — τοῦ πλήθους 231

ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΠΠΑΣ

ΟΙ ΝΥΧΤΕΣ ΤΟΥ ΓΙΟΥΓΚ

ΜΙΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΗ ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΤΟΥ ΚΩΝ. ΤΖΙΓΑΡΑ (1819-1820)

Περιγράφοντας ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος στὸ βιβλίον του *Γραμματικὰ*¹ τὰ εἶδη τῆς διδακτικῆς ποίησης, ἀφιερώνει μιὰ παράγραφο στὸ «φιλοσοφικὸν ποίημα» καὶ μετὰ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ δίνει, σὲ ὑποσημείωση, ἓνα σχετικὸ παράδειγμα: «Κάλλιστον φιλοσοφικὸν ποίημα κρίνονται καὶ αἱ Νύκτες τοῦ Ἄγγλου Κούγκου [διάβ. Ἰούγκου] (Les nuits de Young). Αἱ τρεῖς πρῶται μάλιστα ἔχουν πολλὴν σφοδρότητα καὶ φαντασίας ἰσχύον. Ὑψος, καὶ πάθος, καὶ λαμπροτάτη εἰκόνων διαγραφὴ βασιλεύει εἰς τοῦτο τὸ ποίημα. Πολλὰ ὀλίγα εἶναι τὰ οἰδήματα καὶ αἱ ὑπερβολαὶ τοῦ εἰς κάποιον χωρία. Εἶναι μεταφρασμένον εἰς ὅλας τὰς σοφὰς γλώσσας τῆς Εὐρώπης. Πότε ἄρα γὰρ θέλει μεταφρασθῆναι καὶ εἰς τὴν ἰδικὴν μας;». Πρόκειται, βέβαια, γιὰ τὸ ποίημα τοῦ Edward Young (1683-1765) *The Complaint, or Night Thoughts on Life, Death and Immortality*, πρὸ γνωστὸ μετὰ τὸν συντομευμένον τίτλον *Νύκτες*. Ὁ σκοπὸς τῆς ὑποσημείωσης εἶναι προφανής. Ὁ Οἰκονόμος, δάσκαλος ἀπὸ τὸ 1809 στὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο τῆς Σμύρνης καὶ εὐαίσθητος δέκτης τῶν ρευμάτων τῆς εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας, θέλει ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά νὰ πληροφορήσῃ τὸν ἀναγνώστη του γιὰ ἓνα φημισμένο ἔργον τῆς ἀγγλικῆς ποίησης καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ παρακινήσῃ κάποιον ἀπὸ τοὺς λογίους νὰ τὸ μεταφράσῃ εἰς τὰ νεοελληνικά. Γιὰ νὰ προκαλέσῃ μάλιστα περισσότερο τὴν πατριωτικὴ φιλοτιμίαν τους, ἐπισημαίνει ὅτι οἱ *Νύκτες* ἔχουν ἤδη μεταφραστεῖ σὲ ὅλες τὰς «σοφὰς» γλώσσας τῆς Εὐρώπης.

Ἡ ὑποσημείωση αὐτὴ τοῦ Οἰκονόμου δὲν ἔχει περάσει βέβαια ἀπαρατήρητη. Ἀπὸ τὸ 1944 ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς στὸ δοκίμιόν του *Οἱ Νύκτες τοῦ Γιούγκ στην Ἑλλάδα τοῦ 1817* — ὅπως καὶ σὲ ἄλλες μεταγενέστερες ἐργασίες του — εἶχε προσέξει καὶ σχολιάσει τὴν ἀναφορὰ τοῦ Οἰκονόμου στὸν Γιούγκ, τοποθετώντας τὴν ἀνάμεσα στὶς πρώιμες μαρτυρίες γιὰ τὴν δεξίωση τοῦ ἀγγλοποιη-

1. *Γραμματικῶν ἢ Ἐγκυκλίων παιδευμάτων βιβλία Δ, συνταχθέντα ὑπὸ Κωνσταντῖνου πρεσβυτέρου, καὶ Οἰκονόμου, τ. Α', Βιέννη 1817, σ. 480 σημ. α'.* Γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τῶν *Γραμματικῶν* βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἀλληλογραφία*, τ. Α', 1802-1817, ἐπιμ. Κώστα Λάππα - Ρόδης Σταμούλη, Ἀθήνα 1989, σ. λδ', 206, 208, 211, 216, 222-223, 370, 371, 374, 376.

τῆ στὴν Ἑλλάδα καὶ γενικότερα γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ προρομαντισμοῦ στὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνία².

Στὸ ἄρθρο αὐτὸ δὲν θὰ ἀναφερθῶ στὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν ὑποδοχὴ τοῦ προρομαντισμοῦ στὴν Ἑλλάδα. Θὰ περιορισθῶ σὲ ὀρισμένα σχόλια σχετικὰ μὲ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Οἰκονόμου γιὰ τὶς Νύχτες τοῦ Γιούγκ, μὲ βᾶση τὴν ὑποσημείωση τῶν *Γραμματικῶν* καὶ ἄλλες σχετικὲς ἀναφορὲς του, καὶ παράλληλα θὰ παρουσιάσω μιὰ θετικὴ ἀνταπόκριση ποὺ εἶχε ἢ πρόσκλησή του νὰ μεταφραστοῦν οἱ *Νύχτες* στὰ ἑλληνικά.

Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ σημειωθεῖ εἶναι ὅτι τὸ σχόλιο τοῦ Οἰκονόμου γιὰ τὶς *Νύχτες* τοῦ Γιούγκ δὲν εἶναι μοναδικὸ στὰ *Γραμματικά*. Ἐξετάζοντας, ἰδίως στὸ δεῦτερο μέρος τῶν *Γραμματικῶν* του, στὴν «Ποιητικὴ», τὰ διάφορα εἶδη ποίησης (ἐπικὴ, λυρική, δραματικὴ κλπ.), παρουσιάζει, μαζὶ μὲ τὰ κλασικὰ ἔργα τῆς ἀρχαιότητος ποὺ ἐντάσσονται σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς κατηγορίες αὐτές, καὶ συγγραφεῖς ἢ ἔργα τῆς νεότερης εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας, μὲ σύντομες συνήθως ἀναφορὲς στὸ περιεχόμενό τους καὶ μὲ αἰσθητικὲς κρίσεις. Οἱ ἀναφορὲς σὲ συγκεκριμένα ἔργα τῆς εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας, δίνουν στὸν Οἰκονόμο τὴν εὐκαιρία νὰ μιλήσει καὶ γιὰ ἑλληνικὲς μεταφράσεις: γιὰ τὰ ἔργα ἐκεῖνα, ποιητικὰ κυρίως ἀλλὰ καὶ πεζά, ποὺ εἶχαν μεταφραστεῖ ἀπὸ διάφορες εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες στὰ ἑλληνικά³, ἐπαινώντας τὶς σχετικὲς προσπάθειες⁴, καὶ γιὰ ἄλλα ποὺ ἔκρινε ὅτι ἔπρεπε νὰ γίνουν γνωστὰ ἀπὸ μεταφράσεις στὸ ἑλληνικὸ κοινὸ. Στὴ δευτέρη κατηγορία ἀνήκουν οἱ *Νύχτες* τοῦ Γιούγκ καὶ τὸ γερμανικὸ θρησκευτικὸ ἔπος *Μεσσίας* (*Der Messias*) τοῦ Κλωπστόκου (Fr. G. Klopstock), τὸ ὁποῖο ὁ Οἰκονόμος εὐχεται ἐπίσης νὰ μεταφραστεῖ στὰ ἑλληνικά:

2. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ, *Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμὸς*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1982, σ. 15, 39, 47-49, 498-502.

3. Μνημονεύονται καὶ σχολιάζονται, σὲ ὑποσημειώσεις, οἱ ἀκόλουθες μεταφράσεις (τὶς κατατάσσω χρονολογικά): τὸ «ἀξιόλογον» ποιμενικὸ δράμα *Ὁ θάνατος τοῦ Ἄβελ*, «ποιηθὲν ἀπὸ τὸν ἀμίμητον Βουκολιαστὴν Γέσπερον» καὶ μεταφρασμένο «διὰ στίχων ἀρμονικῶν» στὰ ἑλληνικά (Λειψία 1795)· τὸ ἔργο *Μισανθρωπία καὶ Μετάνοια* τοῦ Κοτσεβού, μεταφρασμένο «πρὸ τινῶν ἐτῶν εἰς τὴν γλῶσσάν μας ὑπὸ τοῦ φιλοκάλου Κοκκινάκη τοῦ Χίου» (1801)· τὸ ἔργο τοῦ «γλαφυρωτάτου» Φενελὼν *Τύχαι Τηλεμάχου*, μεταφρασμένο «ὑπὸ τοῦ σοφοῦ Γοβδελά» (1801, 1803)· ἡ «ἐλευθερωθεῖσα Ἱερουσαλὴμ τοῦ Ἰταλοῦ Τάσσου», μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν Δ. Γουζέλη (1807)· ὁ *Ἀγάθων* τοῦ Βειλάνδου, ποὺ εἶναι «ἡ καλλίστη τῶν μυθιστοριῶν μας, καὶ διὰ τὸ πραγματικόν, καὶ διὰ τὸ λεκτικὸν κάλλος, μὲ τὸ ὁποῖον τὸν περιέβαλεν ὁ σοφὸς καὶ μελιζῆτος μεταφραστὴς του [Κων. Κούμας]» (1814)· ἡ μετάφραση τοῦ *Ταρτούφου* τοῦ Μολιέρου ἀπὸ τοῦ φιλογενοῦς Κοκκινάκη τοῦ Χίου μὲ ἀρμονικὴν στιχουργίαν καὶ γλαφυρότητα» (Βιέννη 1815)· ἡ ἀνάυμη μετάφραση τοῦ *Φιλάργου* τοῦ Μολιέρου, τοῦ ἴδιου τοῦ Οἰκονόμου, διασκευασμένη «πρὸς τῶν ὁμογενῶν μας τὰ ἦθη» (Βιέννη 1816)· ἡ «καλλίστη διὰ στίχων» μετάφραση τῆς *Φαίδρας* τοῦ Ρακίνα ἀπὸ τὸν Δημήτριο Μουρούζη (χειρόγραφη). Βλ. γιὰ ὅλα αὐτὰ, μὲ τὴ σειρά, *Γραμματικά*, σ. 447, 358, 262, 274, 353, 444, 418, κθ'· πβ. σ. 321.

4. Πβ. ὁμοίως ἐδῶ, σ. 297.

«Εἶθε νὰ πλουτισθῇ ποτε τὸ γένος μας καὶ μὲ τοῦτο τῆς Γερμανίας τὸ καλόν!»⁵.

Μιλώντας ὁ Οἰκονόμος γιὰ τὴν ἀνάγκη μεταφράσεων δὲν πρωτοτυπεῖ βέβαια. Ἀποτελεῖ κοινὴ πεποίθηση γιὰ τοὺς συγχρόνους του λόγιους, καὶ ἰδιαίτερα ἐκείνους ποὺ κινοῦνται στὸν πνευματικὸ χῶρο τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ὁ Οἰκονόμος, ὅτι οἱ μεταφράσεις εἶναι τὸ ἀπαραίτητο ἐργαλεῖο γιὰ τὴ μετοχέτευση τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης καὶ εὐαισθησίας στὴν Ἑλλάδα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γενικότερο ἐνδιαφέρον του ὅμως γιὰ τὶς μεταφράσεις, ὁ Οἰκονόμος εἶχε νὰ παρουσιάσει καὶ ἓνα ἀξιόλογο μεταφραστικὸ ἔργο. Λόγιος μὲ καλὴ φιλολογικὴ κατάρτιση καὶ λογοτεχνικὰ ἐνδιαφέροντα, γνώριζε καλὰ τὴ γαλλικὴ γλῶσσα καὶ εἶχε μεταφράσει στὰ νεανικά του χρόνια τὸν *Τηλέμαχο* τοῦ Φενελὼν σὲ στίχους ἡρωϊκοὺς καὶ ἀργότερα στὴ Σμύρνη τὸν *Φιλάργου* τοῦ Μολιέρου· ὁ ἴδιος εἶχε μεταφράσει τὸ 1808/1809 τὸ παιδαγωγικὸ σύγγραμμα τοῦ Dupuy La Chapelle *Νουθεσίαι πατρὸς πρὸς υἱὸν* καὶ εἶχε καταπιαστεῖ στὴ Σμύρνη μὲ τὴ μετάφραση τοῦ γαλλικοῦ «Λεξικοῦ τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν»⁶. Μὲ ὅλα αὐτὰ ὁ Οἰκονόμος εἶχε ἀποκτήσει ἱκανὴ μεταφραστικὴ πείρα· εἶχε ἀποψη γιὰ τὸ πῶς ἔπρεπε νὰ γίνονται οἱ μεταφράσεις καὶ τοῦ ἄρεσε, σὰν δάσκαλος ποὺ ἦταν, νὰ συμβουλευεὶ καὶ νὰ καθοδηγεῖ⁷.

Ἀπὸ μιὰ πλευρὰ, λοιπόν, ἡ συμβουλή τοῦ Οἰκονόμου νὰ μεταφραστοῦν οἱ *Νύχτες* τοῦ Γιούγκ ἐντάσσεται κανονικὰ στὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὶς μεταφράσεις. Δὲν ἦταν ὅμως μόνο αὐτὸ· ἦταν καὶ τὸ ἴδιο τὸ ἔργο ποὺ, ὅπως θὰ δοῦμε, εἶχε ὀρισμένα στοιχεῖα ποὺ συγκινοῦσαν τὸν Οἰκονόμο. Δημοσιευμένες μεταξὺ τοῦ 1742 καὶ 1745, οἱ *Νύχτες*—ἐννέα τὸν ἀριθμὸ—ἀποτέλεσαν σταθμὸ στὴ διαμόρφωση τοῦ προρομαντικοῦ κινήματος⁸. Ἀφορμὴ γιὰ τὴ συγγραφή τους

5. *Γραμματικά*, σ. 178 σημ. α'. πβ. σ. 149, 177, 275-276. Σὲ κατάλογο τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Κωνσταντινοῦ καὶ τοῦ Σοφοκλῆ Οἰκονόμου (Ἀρχεῖο Οἰκονόμων/ΚΕΜΝΕ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, φάκ. XXX, 5) ὑπάρχει μιὰ ἐκδοση τῶν ἔργων τοῦ Klopstock (*Werke*, 1784), ποὺ δὲν ξέρουμε ὅμως πότε μπήκε στὴ Βιβλιοθήκη τους. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ *Messias* τοῦ Klopstock ἄφησε «εὐδιάκριτα ἔχνη» στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ· βλ. Γ. ΒΕΛΟΥΔΗ, *Διονύσιος Σολωμὸς. Ρομαντικὴ ποίηση καὶ ποιητικὴ. Οἱ γερμανικὲς πηγές*, Ἀθήνα, Γνώση, 1989, σ. 59-65.

6. Ἀπὸ τὶς μεταφράσεις αὐτὲς ἐκδόθηκε μόνο ὁ *Φιλάργου* τὸ 1816 (βλ. ἐπανεκδοση: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ὁ Φιλάργου* τοῦ Μολιέρου, ἐπιμ. Κωστῆ Σκαλιόρα, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1970). Γιὰ τὶς μεταφράσεις γενικὰ τοῦ Οἰκονόμου βλ. ΣΟΦ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ (ἐκδ.), *Τὰ σωζόμενα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα Κωνσταντινοῦ... Οἰκονόμου...*, τ. Α', Ἀθήνα 1862, σ. ζ' καὶ *Τὰ σωζόμενα φιλολογικὰ συγγράμματα Κωνσταντινοῦ... Οἰκονόμου...*, τ. Α', Ἀθήνα 1871, σ. ζ'. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἀλληλογραφία*, ὁ.π., σ. κθ', λ', λδ'-λε', 56, 205-206, 214-216, 217-218, 369· ΚΩΣΤΑ ΛΑΠΠΑ, «Νουθεσίαι πατρὸς πρὸς υἱόν». Μιὰ ἀνέκδοτη μετάφραση τοῦ Κωνσταντινοῦ Οἰκονόμου», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 2 (1968), σ. 305-340.

7. Αὐτὸ κάνει συχνὰ στὶς ἐπιστολές του καὶ στὰ ἔργα του· βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἀλληλογραφία*, ὁ.π., σ. 179-180 καὶ *Γραμματικά*, σ. α', νβ', 154-155.

8. PAUL VAN TIEGHEM, *Le Prérromantisme*, τ. II, Παρίσι 1930, σ. 21 κ.εξ.

στάθηκαν, όπως είναι γνωστό, οι προσωπικές δυστυχίες του Γιούγκ: ο θάνατος της γυναίκας του, της κόρης του και ενός φίλου του. Πλούσιο σε φιλοσοφικούς και θρησκευτικούς στοχασμούς και πάθος, το ποίημα χαρακτηρίζεται από μια άπαισιόδοξη ενατένιση του κόσμου και κυριαρχείται από τα αισθήματα της μοναξιάς, της θλίψης και της απογοήτευσης. Το έργο είχε μεγάλη επιτυχία και μεταφράστηκε από νωρίς σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες⁹. Οι περισσότερες μεταφράσεις βασίστηκαν στην πεζή γαλλική μετάφραση του Le Tourneur¹⁰, που ήταν στην πραγματικότητα μια βαθιά διασκευή του έργου. Ο γάλλος μεταφραστής διαίρεσε το έργο σε 24 Νύχτες, περιέκοψε ή τροποποίησε μεγάλα τμήματά του, ενώ άλλα τα μετέφερε στο τέλος κάθε Νύχτας ως σημειώσεις.

Ο Οικονόμος γνώριζε τις Νύχτες του Γιούγκ από τη μετάφραση του Le Tourneur — την οποία πιθανώς είχε στη βιβλιοθήκη του — όπως γνώριζε επίσης και τη μεγάλη διάδοση του έργου στην Ευρώπη. Παρουσιάζοντας στο ελληνικό κοινό τις Νύχτες, αναφέρεται ιδιαίτερα στις τρεις πρώτες, επισημαίνοντας, όπως είδαμε, τη «σφοδρότητα» και τη δύναμη της φαντασίας, ενώ παράλληλα εξαιρεί τις ποιητικές αρετές του ποιήματος: «Ύψος, και πάθος, και λαμπρότατη εικότων διαγραφή βασιλεύει εις τοῦτο τὸ ποίημα». Το μόνο ἐλάττωμα που βρίσκει είναι «πολλά ὀλίγα οὐδέματα» και υπερβολές σε ὀρισμένα «χωρία» του έργου. Με τον ὄρο «οὐδέματα» ἐννοεῖ προφανῶς τὸν ὑπερβολικὸ τρόπο με τὸν ὁποῖο ὁ ποιητὴς τῶν *Νυχτῶν* ἐκφράζει τὰ συναισθήματά του. Οἱ κρίσεις αὐτὲς θὰ μπορούσαν εὐκολὰ νὰ ἐκληφθοῦν ὡς προσωπικὲς ἀπόψεις τοῦ Οἰκονόμου: λόγιος με ἀισθητικὴ καλλιέργεια, διαμορφωμένη ὁμως μέσα ἀπὸ μιὰ κλασικὴ παιδεία, μπορούσε ἀσφαλῶς νὰ κρίνει καὶ νὰ ἐκτιμῆσει τὴν ἀξία ἐνὸς λογοτεχνικοῦ έργου. Τὸ πιθανότερο ὁμως εἶναι ὅτι ὁ Οἰκονόμος μεταφέρει ἐδῶ καθιερωμένες ἀπόψεις τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς γιὰ τὶς *Νύχτες* τοῦ Γιούγκ.

Ἄρκετὰ χρόνια πρὶν, ὁ σκώτος ἱεροκλήρυκας καὶ λόγιος Hugh Blair (1718-1800) εἶχε κάνει μιὰ ἐμπεριστατωμένη ἀισθητικὴ ἀνάλυση τοῦ έργου τοῦ Γιούγκ στὸ βιβλίο του *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*¹¹. Τὸ βιβλίο αὐτὸ τὸ γνώριζε ὁ Οἰκονόμος ἀπὸ τὴ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ 1808, τὴν ὁποία προμη-

9. *Ο.π.*, σ. 46 κ.εξ.

10. *Les Nuits d'Young, traduites de l'anglais par M. Le Tourneur*, τ. I-II, Παρίσι 1769. Ἀκολούθησαν πολλές ἐπανεκδόσεις. Πβ. PAUL VAN TIEGHEM, *δ.π.*, σ. 50-63.

11. Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ H. Blair πρωτοεκδόθηκε τὸ 1783 στὸ Δουβλίνο σὲ 3 τόμους καὶ στὸ Λονδίνο σὲ 2 τόμους καὶ μεταφράστηκε σὲ διάφορες γλώσσες. Γαλλικὲς μεταφράσεις τοῦ ἐκδόθηκαν τὸ 1797 (*Leçons de Rhétorique et de Belles Lettres... traduit de l'anglais par M. Cantwell*, Παρίσι, 4 τόμοι), τὸ 1808 (*Cours de Rhétorique et de Belles Lettres... traduit de l'anglais par M. Pierre Prévost*, Γενεύη, 4 τόμοι), τὸ 1821 (*Cours de Rhétorique...*, β' ἐκδ., Παρίσι, 2 τόμοι καὶ *Leçons de Rhétorique... traduites de l'anglais... par J.-P. Quénot*, Παρίσι, 3 τόμοι) καὶ ἀργότερα. Γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Blair καὶ τὴν ἐπίδραση ποὺ ἔσκησε σὲ ἑλληνικὰ συγγράμματα ρητορικῆς καὶ ποιητικῆς (τοῦ Βαρδαλάχου, τοῦ Οἰκονόμου, τοῦ Βάμβρα) βλ. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ, *Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμὸς*, *δ.π.*, σ. 38, 48, 49, 91,

θεύτηκε τὸ 1816¹², ὅταν εἶχε ὀλοκληρώσει τὴ συγγραφή τῶν *Γραμματικῶν*, καὶ τὴ χρησιμοποίησε κατὰ τὴν τελικὴ ἐπεξεργασία τοῦ έργου του¹³. Μιλώντας ὁ Blair στὸ κεφάλαιο γιὰ τὴ διδασκτικὴ καὶ τὴν περιγραφικὴ ποίηση γιὰ τὶς *Νύχτες* τοῦ Γιούγκ, σημειώνει μεταξύ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς: «Στὶς *Νύχτες* ἡ ἔκφραση εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνεργητικὴ· οἱ τρεῖς πρώτες περιέχουν κομμάτια πολὺ παθητικὰ καὶ σὲ ὅλες ξέρει νὰ κάνει [ὁ ποιητὴς] μετὴν εὐκαιρία ὠραίων εἰκότων πετυχημένες μεταφορὲς καὶ εὐλαβικὲς σκέψεις. Ἄλλὰ τὰ συναισθήματα εἶναι καμιά φορὰ ἐξογκωμένα καὶ ἀποδίδονται μετὰ μεγάλη ἔμφαση καὶ τὸ ὕφος εἶναι καμιά φορὰ πολὺ βαρὺ καὶ πολὺ σκοτεινὸ γιὰ νὰ εἶναι εὐχάριστο»¹⁴. Συγ-

278, 494, 502 καὶ ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΓΑΥΚΟΦΡΥΔΗ-ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, *Νεοελληνικὴ ἀισθητικὴ καὶ εὐρωπαϊκὸς διαφωτισμὸς*, Ἀθήνα 1989, πολλ.

12. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἀλληλογραφία*, *δ.π.*, σ. 163, 351. Τὸ βιβλίο τοῦ Blair στὴ γαλλικὴ ἔκδοση τοῦ 1808 ὑπάρχει στὸν κατάλογο τῆς Βιβλιοθήκης Κωνσταντίνου καὶ Σοφοκλῆ Οἰκονόμου (βλ. σημ. 5). Πιθανότατα εἶναι ἡ ἔκδοση ποὺ προμηθεύτηκε ὁ Κ. Οἰκονόμος τὸ 1816.

13. Στὸ χειρόγραφο κείμενο τῶν *Γραμματικῶν*, ποὺ σώζεται κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του στὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμων (φάκ. XXV, 11) καὶ τὸ ὁποῖο παρουσιάζει ἀρκετὲς διαφορὲς ἀπὸ τὸ τυπωμένο, ὑπάρχουν, σὲ ὑποσημειώσεις, παραπομπὲς καὶ σχόλια στὸ ἔργο τοῦ H. BLAIR, *Cours de Rhétorique et de Belles Lettres*, ποὺ ἔχουν περάσει στὴν ἔκδοση (βλ. *Γραμματικά*, σ. ιβ', να', 115, 186, 311, 369, 418). Τὶς ἀναφορὲς στὴν ἔκδοση τῆς πρόσθεσε στὶς ὑποσημειώσεις λίγο πρὶν στείλει τὰ *Γραμματικά* γιὰ ἐκτύπωση, χωρὶς νὰ μεταβάλει ὁμως τὸ κείμενο. Τὸ ὄνομα τοῦ H. Blair τὸ βρίσκουμε σὲ μιὰ ἀκόμη ὑποσημείωση τῶν *Γραμματικῶν* (σ. 14), ὅπου ὁ Οἰκονόμος ἀναφέρεται σὲ πέντε βασικὰ φιλολογικὰ ἔργα (τῶν J. F. de La Harpe, Ch. Rollin, Blair, W. D. Fuhrmann καὶ Ch. Batteux) ποὺ χρησιμοποίησε στὸ βιβλίο του. Στὸ χειρόγραφο τῶν *Γραμματικῶν* ὁμως δὲν ὑπάρχουν οἱ ἀναφορὲς στὰ ἔργα τοῦ Blair καὶ τοῦ Fuhrmann, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι αὐτὲς προστέθηκαν ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο τὴν τελευταία στιγμὴ. Ἄς σημειωθεῖ μετὴν εὐκαιρία αὐτῆ, ὅτι «ὀδηγὸς» τοῦ Οἰκονόμου στὴ σύνταξη τῶν *Γραμματικῶν* στάθηκε, ὡπως γράφει ὁ ἴδιος, ὁ Ἄριστοτέλης, ἐνῶ ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν «ἀλλογενῶν σοφῶν» χρησιμοποίησε περισσότερο τὸ *Principes de la littérature* τοῦ CH. BATTEUX (α' ἐκδ. Παρίσι 1764, 5 τόμοι): «Τοῦτον ἠκολούθησα μάλιστα εἰς πολλὰ τῆς Ποιητικῆς, ὡς πιστὸν ἐρμηνέα καὶ ὁπαδὸν τοῦ Ἄριστοτέλους» (σ. 14). Μιὰ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τοῦ παραπάνω έργου τοῦ Batteux (Λυὸν 1802, 6 τόμοι) ὑπάρχει στὸν κατάλογο τῆς Βιβλιοθήκης Κωνσταντίνου καὶ Σοφοκλῆ Οἰκονόμου (βλ. σημ. 5). Γενικὰ γιὰ τὶς πηγὲς τῶν *Γραμματικῶν* βλ. Χ. ΠΑΜΠΟΥΚΗ, *Οἱ σωζόμενοι λόγοι μετὰ προλεγόμενων περὶ συνθέσεως*, Ἀθήνα 1852, σ. 18· Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ, *Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμὸς*, *δ.π.*, σ. 38, 48, 49, 91, 499, 514· ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΓΑΥΚΟΦΡΥΔΗ-ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, *Νεοελληνικὴ ἀισθητικὴ*, *δ.π.*, σ. 102-121· ΛΙΤΣΑ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἔργα ρητορικῆς καὶ ποιητικῆς (18ος-19ος αἰῶνας)», *Μαντατοφόρος* 35-36 (Ἰούν.-Δεκ. 1992), σ. 64, 65, 99-103. Βλ. ἐπίσης τὴν κριτικὴ ποὺ ἔσκησε ἀνώνυμα στὰ *Γραμματικά* ὁ Κων. Ἀσώπιος, *ἐπικρίνοντας, μεταξύ ἄλλων, τὴν προσκόλλησιν τοῦ Οἰκονόμου στὸν Ἄριστοτέλη καὶ τὸν Batteux* (*Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, 1820, σ. 215-228, 241-249, 571-588, 602). Εἰδικὰ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. τὴν πρόσφατην ἐργασίαν τοῦ ΕΜΜ. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ, «Ὁ ψευδώνυμος ἐπικριτὴς τῆς 'Ποιητικῆς' τοῦ Κων. Οἰκονόμου στὸν Ἄδριο Ἐρμῆ καὶ τὰ κίνητρό του», *Ὁ Ἐραριστὴς* 21 (1997), σ. 284-300. Γιὰ τὰ δάνεια τοῦ Οἰκονόμου ἀπὸ τὸν Blair βλ. παρακάτω, σημ. 16.

14. *Leçons de Rhétorique... traduites de l'anglais... par J.-P. Quénot*, *δ.π.*, τ. III,

κρίνοντας το απόσπασμα αυτό με όσα ο Οικονόμος γράφει για τις *Νύχτες*, βλέπουμε ότι και στα δύο έργα γίνεται ρητή αναφορά στις τρεις πρώτες *Νύχτες* και οι δύο συγγραφείς εκθειάζουν το έργο του Γιούγκ, αλλά διατυπώνουν ορισμένες κοινές επιφυλάξεις: τα αισθήματα είναι εξογκωμένα (*outrés*), γράφει ο Blair, για «οΐδημα» μιλάει ο Οικονόμος¹⁵. Λαμβάνοντας υπ' όψη τις παραπάνω, όχι τυχαίες, ομοιότητες και το ότι το έργο του Blair χρησιμοποιήθηκε από τον Οικονόμο στην τελική επεξεργασία των *Γραμματικών* του, μπορούμε εύλογα να υποθέσουμε ότι στη σημείωσή του για τις *Νύχτες* μεταφέρει συνοπτικά τις θέσεις του Blair¹⁶. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι ο Blair ήταν, απαραίτητως, ή μοναδική πηγή του —μπορεί να είχε υπ' όψη του και άλλες ανάλογες κρίσεις— ούτε, από την άλλη μεριά, ότι ο Οικονόμος μεταφέρει απλώς τις απόψεις άλλων. Είχε διαβάσει το έργο του Γιούγκ και όσα γράφει φαίνεται να εκφράζουν και τις δικές του αισθητικές επιλογές.

¹⁵ Αναμφίβολα ο Οικονόμος, παρά τις επιφυλάξεις του, θαύμαζε τις *Νύχτες*

σ. 39 (χρησιμοποιώ εδώ αναγκαστικά μία από τις μεταγενέστερες μεταφράσεις του έργου στα γαλλικά, του 1821, επειδή δεν μπόρεσα να βρω τη γαλλική μετάφραση του 1808, που είχε στη βιβλιοθήκη του Οικονόμου). Κρίσεις για τις *Νύχτες* του Γιούγκ βλ. επίσης στον τ. I, σ. 296, 320-322 και τ. II, σ. 14-15.

¹⁵ Για τη σημασία του όρου «οΐδημα» αναφέρει ο Οικονόμος στα *Γραμματικά* του: «Και Οΐδημα μὲν εἶναι εἰς τοὺς λόγους τὸ ψευδὲς ὕψος, εἰς τὸ ὁποῖον περιπίπτουσιν ὅλοι, ὅσοι ἐπιθυμοῦσι νὰ παριστάνωσι τὰ μικρὰ καὶ ταπεινὰ ὡς ὑψηλά, ἢ νὰ υπερβαίνωσι τὸ φυσικὸν μέγεθος τῶν πραγμάτων, μὴ ἐξεύροντες ποῦ πρέπει νὰ στήσωσι τὸ πτέρωμα τοῦ νοός των» (σ. 74). Πβ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΔΟΥΓΙΝΟΥ, *Περὶ ὕψους*, 3.3-4, ἐκδ. Μ. Ζ. Κοπιδάκη, Ἡράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 1990, σ. 66-69.

¹⁶ Ἡ σημείωση γιὰ τὸν Γιούγκ (*Γραμματικά*, σ. 480 σημ. α') θὰ ἦταν μεταξὺ ἐκείνων ποὺ ὁ Οἰκονόμος πρόσθεσε στὸ χειρόγραφο τοῦ ἔργου (δὲν σώζεται τὸ ἀντίστοιχο τετράδιο· βλ. σημ. 13). Τὸν Blair φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ ὁ Οἰκονόμος, χωρὶς νὰ τὸν μνημονεύει, καὶ στὴν ἐπισκόπηση τῆς ἐπικῆς ποίησης τῶν «ἄλλων σοφῶν τῆς Εὐρώπης ἐθνῶν» —ἐχει μιλήσει ἤδη γιὰ τοὺς Ἑλληνας— ποὺ κάνει στὸ τέλος τῆς ἐνόητας «Ἐποποιῶν» (*Γραμματικά*, σ. 273-276). Ἡ ἐπισκόπηση ποὺ περιλαμβάνεται στὶς σελίδες αὐτὲς δὲν ὑπάρχει στὸ χειρόγραφο τοῦ ἔργου· προστέθηκε σ' αὐτὸ λίγο πρὶν σταλεῖ γιὰ ἐκτύπωση. Τὰ ἔργα στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ἐδῶ ὁ Οἰκονόμος εἶναι: α) ἡ *Αἰνειὰς* τοῦ Βιργίλιου, β) ἡ *Φαρσαλὶς* [*Pharsalia*] τοῦ Λουκανοῦ [Marcus Annaeus Lucanus], γ) ἡ *ἐλευθερωθεῖσα Ἱερουσαλήμ* [*Gerusalemme liberata*, 1581] τοῦ Τ. Τάσσο, δ) ἡ *Λουσιάδας* [*Os Lusitadas*, 1572] τοῦ Καμοένου [Luis de Camoëns], ε) ἡ *Ἑρριὰς* [*La Henriade*, 1728] τοῦ Βολταίρου, ς) ὁ *Παράδεισος* [*Paradise Lost*, 1667] τοῦ Μίλτωνος [John Milton] καὶ ζ) ἡ *Μεσσίαδα* [*Der Messias*, 1748-1773] τοῦ Κλωπστόκου [Fr. G. Klopstock]. Γίνεται λόγος ἐπίσης γιὰ δύο Ρωμαίους ἐποποιούς, τὸν Στάτιο [Statius] καὶ τὸν Σίλιο [Silius], καὶ γιὰ τὸν *Μανώμενο Ρολάνδο* [*Orlando furioso*] τοῦ Ἀρίστο. Τὰ παραπάνω ἔργα —ἐκτὸς ἀπὸ τὴ *Μεσσίαδα*— παρουσιάζονται μὲ τὴν ἴδια σειρά, ἀλλὰ πολὺ πιο ἀναλυτικά, ἀπὸ τὸν Η. BLAIR (*Leçons de Rhétorique...*, ὁ.π., τ. III, σ. 122-130: *Αἰνειὰς*· σ. 131-160: τὰ ὑπόλοιπα μαζί μὲ τὸν *Télémaque* τοῦ Fénelon). Τὶς κρίσεις τοῦ Blair μεταφέρει ἐπιλεκτικά ὁ Οἰκονόμος στὸ βιβλίο του. Βλ. γιὰ τὰ ἴδια ἔργα *Γραμματικά*, σ. 171 σημ. α', 177, 178 σημ. α', 189 σημ. α'.

τοῦ Γιούγκ· αὐτὸ δείχνει, ἐξάλλου, καὶ ἡ σύστασή του νὰ μεταφραστοῦν στὰ ἑλληνικά. Τί ἦταν ὅμως ἐκεῖνο ποὺ συγκινοῦσε τὸν Οἰκονόμο στὸν Γιούγκ; Πρὶν ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα αὐτό, πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σημείωση στὰ *Γραμματικά* ὁ Οἰκονόμος ἀναφέρεται στὸν Γιούγκ καὶ σὲ ἓνα ἄλλο ἔργο του: στὴν ἀνέκδοτη πραγματεία του «Περὶ τῆς τῶν Ἱεροκηρύκων Ῥητορικῆς», τὴν ὁποία εἶχε συντάξει τὴν ἴδια ἐποχὴ¹⁷. Στὴν πραγματεία αὐτὴ ὑπάρχουν δύο ἀναφορὲς στὸν Γιούγκ. Μιλώντας ὁ Οἰκονόμος περὶ ἀλληγορίας, χρησιμοποιοῦ ὡς παράδειγμα ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν Ἰεζεκιήλ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (κεφ. 8-9) καὶ ἐκφράζει τὸν θαυμασμό του γιὰ τὸ ὕψος καὶ τὴ δύναμη τῶν ἀλληγοριῶν του· ἀναρωτιέται μάλιστα ἂν ὁ «τραγικώτατος» Αἰσχύλος ἔχει «σφοδρότερας καὶ ἰσχυρότερας ἐννοίας» ἀπὸ τὸν Ἰεζεκιήλ¹⁸. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ μέμφεται ὅλους ἐκείνους ποὺ στέκονται «ἐκστατικοὶ ἔμπροσθεν εἰς τὰς τοιαύτας τοῦ λόγου καλλονάς, ὅταν τὰς ἀπαντῶσιν εἰς τὸν Ὅμηρον, ἢ ἀλλόφυλον τινά, οἷον τὸν Ἰούγκον (α) καὶ τοὺς τοιούτους», ἀλλὰ δὲν συγκινοῦνται ἀπὸ τὴν ὑψηλὴ ποίηση ποὺ ὑπάρχει στοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς. Ἀκολουθεῖ ὑποσημείωση στὴν ὁποία ὁ Οἰκονόμος πληροφορεῖ τὸν ἀναγνώστη γιὰ τὸν Ἰούγκο: «Ἀγγλος Σοφός, τοῦ ὁποίου αἱ περίφημοι *Νύκτες* περιάδονται θαυμαστώσ διὰ τῆς φαντασίας του τὸ ἕξαιλον καὶ σφοδρόν».

Ἡ δευτέρη ἀναφορὰ στὸν Γιούγκ γίνεται μὲ ἀφορμὴ ἓνα σχόλιο στὸν Ἐκκλησιαστή τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης σχετικὸ μὲ τὴ ματαιότητά τῶν ἀνθρώπωνων πραγμάτων¹⁹. Ὁ Ἐκκλησιαστής, γράφει ὁ Οἰκονόμος, ἀφοῦ ἀπέδειξε πληρέστατα τὸ μηδενικὸν ὅλων τῶν ἀπατηλῶν τῆς γῆς ἀγαθῶν ἐκ τῶν ὁποίων κἀνὲν δὲν δύναται νὰ κάμῃ τὸν ἄνθρωπον εὐτυχῆ, καὶ διέγραψε τὴν ἀτέλειαν τῆς κρίσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀθλιότητα τῆς ταραχῆς καὶ ἀνωμαλίας τοῦ βίου ἐπιβάλλει κάλλιστον τέλος, καὶ μόνην παραμυθίαν (...) τὴν παντοτεινὴν μνήμην τοῦ ἀόρατου δημιουργοῦ (...) καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ μακαρίαν ἢ τρισαθλίαν ἀνταμοιβὴν τῆς ἀθανάτου ψυχῆς». Τὴν ἀλήθειαν αὐτὴ, ἐπιλέγει ὁ Οἰκονόμος, «πολλοὶ καὶ ἀπὸ τοὺς νεωτέρους σοφοὺς ἐξέθηκον μὲ λαμπρὰς ἀποδείξεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπέχει τόπον ἔνδοξον ὁ Ἀγγλος Ἰούγκος, ὅστις τὴν

17. Βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμων, φάκ. XXIII, 4. Βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἀλληλογραφία*, ὁ.π., σ. ιη'-ιθ'.

18. «Περὶ τῆς τῶν Ἱεροκηρύκων Ῥητορικῆς», τετρ. Ε, φ. 2β-3α. Πβ. *Γραμματικά*, σ. 302 κ.ἐξ., ὅπου ὁ Οἰκονόμος, ἀναφερόμενος στὴ λυρική ποίηση, ἀποφαίνεται ὅτι «ἡ Ἐκκλησιαστικὴ μας Μελοποιία ὑπερβαίνει ἀσυγκρίτως τὴν ἐξωτερικὴν», καὶ ἀμέσως παρακάτω κάνει μιὰ ἐκτενὴ ἀισθητικὴ ἀνάλυση τοῦ ΡΓ' Ψαλμοῦ τοῦ Δαβίδ. Μιὰ παρόμοια ἀνάλυση τοῦ ἴδιου κειμένου κάνει καὶ ὁ ΣΗ. BATTEUX στὸ βιβλίο του *Principes de la littérature* (παραπέμπω στὴν ἐκδοση: Λυὼν 1800, τ. III, σ. 231-249), ποὺ ἀποτελέσει, ὅπως εἶπαμε, βασικὸ βοήθημα τοῦ Οἰκονόμου στὴ συγγραφὴ τῶν *Γραμματικῶν* του.

19. «Περὶ τῆς τῶν Ἱεροκηρύκων Ῥητορικῆς», τετρ. Ε, φ. 7β-8β.

ήσθάνθη βαθύτατα, και την διέγραψεν εις τὰς *Νύκτας* του με εικόνας δεξιωτά-
τας να την κάμωσι και εις τους άλλους «παισθητήν».

Και τις δύο φορές που ο Οικονόμος μιλάει στην πραγματεία του για τον Γιούγκ το πλαίσιο αναφοράς του είναι, όπως βλέπουμε, θρησκευτικό· πράγμα φυσικό βέβαια, αν λάβουμε υπ' όψη μας τον χαρακτήρα της πραγματείας αλλά και το βαθύ θρησκευτικό αίσθημα που διαπνέει τις *Νύκτες* του Γιούγκ. "Αν στην πρώτη αναφορά του ο Οικονόμος χρησιμοποιεί τις *Νύκτες* ως παράδειγμα για την υπεραξιολόγηση της κοσμικής λογοτεχνίας έναντι της θρησκευτικής, στη δεύτερη εντάσσει το έργο του Γιούγκ στην κατηγορία των λογοτεχνικών δημιουργημάτων που αναδεικνύουν και επιβεβαιώνουν «ἀλήθειες» των βιβλικών κειμένων, όπως αυτή της «κοσμικής ματαιότητας». Είναι φανερό ότι ο Οικονόμος μιλάει εδώ λιγότερο ως φιλόλογος που γνώριζε και θαύμαζε τὰ ἑλληνικά κλασικά κείμενα και περισσότερο ως θεολόγος: δύο ιδιότητες που συνυπάρχουν στο πρόσωπο του δασκάλου της Σμύρνης και καθορίζουν τὰ ἀνοίγματα του στις ιδέες του νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Κρίνοντας από τη δεύτερη τουλάχιστο αναφορά στον Γιούγκ, μπορούμε να πούμε ότι εκείνο που ἐκτιμούσε, κατ' ἀρχήν, ο κληρικός Οικονόμος στις *Νύκτες* ήταν το θρησκευτικό και μεταφυσικό στοιχείο του έργου: οι στοχασμοί για τη ματαιότητα των ἐγκόσμιων πραγμάτων —για «φάσματα» και «νύκτες» που περικυκλώνουν τον άνθρωπο μιλάει ο Οικονόμος στο σχόλιό του στον *Ἐκκλησιαστή*, ἐπηρεασμένος πιθανότατα από τον Γιούγκ— ή πίστη σε ένα καλύτερο κόσμο ἀπαλλαγμένο από τις δυστυχίες της ζωής και γενικότερα οι ἠθικοθρησκευτικές ιδέες του χριστιανού ποιητή των *Νυχτῶν*²⁰.

Δὲν ἦταν ὅμως μόνο αυτά. Περισσότερο από τη θρησκευτικότητά τους οι *Νύκτες* συγκινοῦν, νομίζω, τον Οικονόμο ως ποιητική δημιουργία. "Ἀνθρωπος με λογοτεχνικές εὐαισθησίες και γνώση τῶν κανόνων της «καλολογίας», ο Οικονόμος θαυμάζει τὸν ὑψηλὸ ποιητικὸ λόγο του Γιούγκ. Μπορεί να βρίσκει σ' αὐτόν, ὅπως και ἄλλοι κριτικοί, ὀρισμένες ὑπερβολές, συγκινεῖται ὅμως ἀπὸ τις ὑποβλητικές περιγραφές της φύσης, ἀπὸ τη δραματικότητα, τὸ πάθος και τὴ δύναμη της φαντασίας του ἄγγλου ποιητή, καθὼς ὅλα αὐτὰ ταίριαζαν και με τις δικές του προσωπικές εὐαισθησίες και αἰσθητικές προτιμήσεις. "Ὅπως γράφει στην εἰσαγωγή τῶν *Γραμματικῶν* του, ὁ ποιητής πρέπει να σπουδάζει «τῶν ἰσχυρῶν παθῶν τὴν ἀπροσποίητον γλῶσσαν, ἥτις μόνη δύναται να κινή τὰς καρδίας», και να ἀναζητῆ στη φύση τὰ ἀντικείμενα της φαντασίας του. «Αἰθέρος ἀπλετα φέγγη (...) και κύματα βρέμοντα, και χεῖμαρροι λάβροι, και ρυάκια κελαρύζοντα, και θρέματα βοσκόμενα, και σοβαρὰ ἐρημία (...) και ἐρειπίων πεσῆματα και ἡφαιστείων

20. "Ας σημειωθεί ότι οι ἠθικοθρησκευτικοί στοχασμοί του Γιούγκ ἦταν ἀπὸ τὰ στοιχεία που εἶχαν ἐλκύσει τὴν προσοχή τῶν θαυμαστῶν του· βλ. PAUL VAN TIEGHEM, *Le Pré-romantisme*, ὁ.π., σ. 104 κ.ἑξ.

ὄρεων ἐκρήξεις» είναι, κατὰ τὸν Οικονόμο, μερικὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα που πρέπει να ἐμπνεύουν τὸν ποιητή²¹. Με τις «ὀδηγίες» αὐτὲς βρισκόμαστε μέσα στὸν κόσμο του ρομαντισμοῦ, στὸν ὁποῖο συμμετέχει ἐνεργὰ και ὁ Οικονόμος.

Πέρα ὅμως ἀπὸ τις προσωπικές εὐαισθησίες και τις αἰσθητικές ἐπιλογές του Οικονόμου, τίθεται ἐδῶ ἕνα γενικότερο ζήτημα που ὑπερβαίνει τὸ στενὸ πλαίσιο τῶν προτιμήσεων ἑνὸς συγκεκριμένου προσώπου και ἀφορᾷ τὴ δεξίωση γενικά του προρομαντισμοῦ στην Ἑλλάδα. "Ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὸν Γιούγκ δὲν τὸν ἀνακαλύπτει ὁ Οικονόμος. Τὴ χρονιά ἀκριβῶς που ὁ τελευταῖος ὑποβάλλει στὰ *Γραμματικά* του τὴν ἰδέα να μεταφραστοῦν οἱ *Νύκτες* στὰ ἑλληνικά, ὁ κοζανίτης γιατρός και λόγιος Γεώργιος Σακελλάριος δημοσιεύει στὸ ἔργο του *Ποιήματα* (Βιέννη 1817) δύο ποιήματα («Νῦξ πρώτη» και «Νῦξ δεύτερα»), γραμμένα ἀρκετὰ χρόνια νωρίτερα, ὅπου μιμεῖται ἐμφανῶς τις *Νύκτες* του Γιούγκ²². Πηγή ἐμπνευσης του Σακελλάριου ἦταν ὁ θάνατος της γυναίκας του (1800). Εἶναι γνωστὸ ἐπίσης ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ τὸ ἑλληνικὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ ἔρχεται σὲ ἐπαφή και με ἄλλους ἐκπροσώπους του προρομαντισμοῦ. Τὸ 1817 ὁ Πλάτων Πετρίδης δημοσιεύει ἐμμετρὴ μετάφραση ἑνὸς ἀποσπάσματος ἀπὸ τὸ ποίημα *Ὁρες* του James Thomson²³, ἐνῶ τὴν ἴδια χρονιά ὁ Δημήτριος Γουζέλης στὸ ἔργο του *Ἡ Κρίσις του Πάριδος* προβάλλει τὰ ποιήματα του "Ὀσσιαν, που ἡ δημοσίευσή τους εἶχε δώσει ἀπὸ τὰ τέλη του 18ου αἰώνα αἰσχυρὴ ὄθηση στὸν προρομαντισμό²⁴. Δὲν εἶναι ὅμως μόνο ἡ ἑλληνικὴ λογοσύνη που ἀνακαλύπτει τὴν προρομαντικὴ ποίηση. Τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἐποχὴ οἱ *Νύκτες* μεταφράζονται και στὰ μολδαβικά. Μιὰ σημείωση στὸν *Λόγιο Ἐρμῆ*, τὸν "Οκτώβριο του 1818, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ κληρικός Λάζαρος "Ασάκης, πατέρας του Γεωργίου "Ασάκη, καθηγητῆ στην ἡγεμονικὴ σχολὴ του "Ιασιῦ, «μετήνεγκεν εἰς τὴν Μολδαυικὴν διάλεκτον τὰς νύκτας του "Ιούγκ...»²⁵. "Ἡ μετάφραση αὐτὴ ἔμεινε ἀνέκδοτη²⁶. "Επίσης, τὸ 1819 ἐκδίδεται στὴ Βενετία μιὰ με-

21. *Γραμματικά*, σ. λε'. Τὴν ἐκφραση «κύματα βρέμοντα» τὴ χρησιμοποιεῖ ὁ Οικονόμος και σὲ ἕνα σύγχρονο στιχοῦργημά του (βλ. παρακάτω, σ. 300).

22. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ, *Ἑλληνικὸς Ρομαντισμός*, ὁ.π., σ. 15-17, 59.

23. *Ὀ.π.*, σ. 14, 37-38.

24. ΝΑΣΟΥ ΒΑΓΕΝΑ, *Ὁ "Ὀσσιαν στην Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1967, σ. 5.

25. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, 1818, σ. 566. Πβ. CARL IKEN, *Leukothea*, τ. II, Λειψία 1825, σ. 191.

26. Τὸ χειρόγραφο της μετάφρασης σώζεται στὴ Βιβλιοθήκη της Ρουμανικῆς "Ακαδημίας· βλ. GABRIEL ŞTREMPEL, *Catalogul manuscriselor româneşti, B.A.R. 1601-3100*, τ. II, Βουκουρέστι 1983, σ. 58, χφ. 1771. Βλ. και IOSIF PERVAIN, «Edward Young în România (1790-1830)», *Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, Βουκουρέστι 1970, σ. 175-179. Για τὸν μεταφραστὴ Λάζαρο "Ασάκη παραπέμπω στὸ *Dictionarul Literaturii Române de la origini pînă la 1900*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Βουκουρέστι 1979, σ. 60, ὅπου και σχετικὴ βιβλιογραφία. Για τὸν

τάφραση τῶν *Νυχτῶν* στὰ τουρκικὰ μὲ ἀρμενικοὺς χαρακτῆρες²⁷, ἐνῶ τὸ 1819/1820, ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως παρακάτω, ἐπιχειρεῖται μιὰ μετάφραση τοῦ ἴδιου ἔργου στὰ ἑλληνικά, πού δὲν εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος²⁸.

Ἔτσι αὐτὰ δείχνουν ὅτι ἡ ἔλξη πού ἀσκει ὁ ποιητὴς τῶν *Νυχτῶν* στὸν Οἰκονόμο δὲν εἶναι ἓνα μεμονωμένο φαινόμενο. Ἡ ποίηση τοῦ Γιούγκ, πού εἶχε διαδοθεῖ σταδιακὰ ἀπὸ τὸ δεύτερο μιστὸ τοῦ 18ου αἰώνα στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου, φτάνει στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα, μαζὶ μὲ ἄλλα προρομαντικά φανερώματα, καὶ στὴ νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη, γεγονός πού θέτει ἓνα γενικότερο ζήτημα πρὸς διερεύνηση: ποιὲς ἦταν οἱ πνευματικὲς καὶ κοινωνικὲς συνθῆκες πού συνετέλεσαν στὴ διάχυση τῆς ρομαντικῆς εὐαισθησίας στὴν περιοχὴ αὐτῆ τῆ συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο²⁹.

Ἄς ἐπιστρέψουμε ὅμως στὴ σημείωση τοῦ Οἰκονόμου γιὰ τὶς *Νύχτες* τοῦ Γιούγκ καὶ στὴν προτροπὴ του νὰ μεταφραστοῦν αὐτὲς στὰ ἑλληνικά. Ὅπως εἴπαμε κιάλας, ἡ προτροπὴ του δὲν ἔμεινε χωρὶς ἀνταπόκριση. Ἐνάμιση χρόνο περίπου μετὰ τὴν ἐκδοσὴ τῶν *Γραμματικῶν* —τὸ βιβλίον κυκλοφόρησε στὶς ἀρχὲς τοῦ 1818— ὁ Οἰκονόμος ἔλαβε μιὰ ἐπιστολὴ ἀπὸ τὰ Θεραπεῖα τῆς Κωνσταντινούπολης, ὑπογραμμμένη ἀπὸ τὸν Κ. Τζιγαρά, μὲ χρονολογία 5 Ὀκτω-

προρομαντισμὸ γενικὰ στὴ Ρουμανία βλ. MIRCEA ANGHELESCU, *Preromantismul Românesc (pînă la 1840)*, Βουκουρέστι 1971.

27. Α. Α. ΣΤΕΠΙΑΝΙΑΝ, *Βιβλιογραφία βιβλίων στὴν τουρκικὴ γλῶσσα, γραμμένων μὲ ἀρμενικοὺς χαρακτῆρες (1727-1968)*, ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Ἀρμενίας, Ἐρεβάν 1985 (στὰ ἀρμενικά), σ. 25, ἀρ. 74-76 (ἀντίτυπο τῆς μετάφρασης στὴ Bibliothèque Nationale τοῦ Παρισιῦ). Ἡ μετάφραση τοῦ 1819, βασισμένη στὴ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ Le Tourneur, ἐπανεδόθηκε τὸ 1836 καὶ 1858 (β.π., σ. 33, 58, ἀρ. 111, 233) ἀπὸ τὴν τελευταία ἐκδοσὴ, τοῦ 1858, ἔγινε τὸ 1910 καὶ μιὰ καραμανλίδικη (βλ. EVANGELIA BALTA, *Karmanlidika, XXe siècle, Bibliographie analytique*, Ἀθήνα 1987, σ. 69-71, ἀρ. 54).

28. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὀρισμένες ἀπὸ τὶς *Νύχτες* μεταφράστηκαν καὶ ἐκδόθηκαν στὰ ἑλληνικά τὸ 1835 ἀπὸ τὸν Δ. ΠΑΝΤΑΖΗ, *Τοῦ Γιούγκ ἢ Ναρκισία, Χαρακτῆρ τοῦ θανάτου, Ὁφέλεια τῆς Νυκτὸς καὶ τῆς μοναξιάς, Θλίψις καὶ δυστυχία. Νυκτερινὰ ποιήματα. Μετάφρασις κατὰ τὴν Γαλλικὴν τοῦ Λετουρνέρου ὑπὸ [Δ.] Π[ανταζῆ] Ἀθηναίου...*, Ἀθήνα 1835. Δύο ἀκόμη μεταφράσεις ἢ παραφράσεις ἔγιναν τὸ 1852 καὶ 1881: *Αἱ Νύχτες τοῦ Γιούγκ (ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ) ὑπὸ Διον. Ι. Οἰκονομίδου... Φυλλάδιον Α' περιέχον τὴν Α' καὶ Β' νύκτα ἤτοι α') Περὶ τῶν τῆς ἀνθρωπότητος ἀθλιότητων καὶ β') Περὶ φιλίας*, Ἀθήνα 1852. Ἐδουάρδου Ἰούγκ *Νύχτες, ἐν ἐλευθέρῳ ἐμμέτρῳ παραφράσει ὑπὸ Δ. Κ. Σακελλαροπούλου*, Πειραιῶς 1881 (δύο ἐκδόσεις). Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὶς *Νύχτες* σὲ μετάφραση ἢ παράφραση βλ. καὶ στὸ ἔργο τοῦ Ι. Μ. ΡΑΠΠΑΡΧΗ, *Τὸ Σύμπαν*, Κωνσταντινούπολη 1866, σ. 3-4 (ὑπόδειξη τοῦ Ἀλέξη Πολίτη).

29. Βλ. τὶς παρατηρήσεις τοῦ Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ, *Ἑλληνικὸς Ρομαντισμὸς*, β.π., σ. 3 κ.ἑξ., 45-47 καὶ τὴ μελέτη τοῦ PAUL CORNEA, «Autour du preromantisme: controverses et hypothèses», *Revue des Études Sud-Est Européennes*, τ. X, ἀρ. 3 (1972), σ. 519-537.

βρίου 1819³⁰. Στὴν ἐπιστολὴ του ὁ Τζιγαράς τοῦ ἔγραφε ὅτι μὲ ἀφορμὴ τῆς σημείωσής του γιὰ τὸν Γιούγκ μετέφρασε δοκιμαστικὰ καὶ τοῦ στέλνει μιὰ ἀπὸ τὶς *Νύχτες* τοῦ ἀγγλοῦ ποιητῆ. Ἄς δοῦμε τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα. «Προτείνει ἡ σοφολογιότης τῆς εἰς ἐν σχόλιον τὴν μετάφρασιν τῶν νυκτῶν τοῦ Γκιούγκου. οἶδεν, ὅτι διὰ νὰ μεταφρασθῇ πιστῶς τὸ βιβλίον αὐτό, πρέπει καὶ αὐτὸς ὁ μεταφραστὴς νὰ ἔχη ὅπως οὖν ἕθος συγγενὲς μὲ τὸν συγγραφέα, διὰ νὰ φυλάξῃ ἀκέραιον τὸ πάθος του. ἐγὼ εἶμαι μελαγχολικοῦ φυράματος, καὶ ἐφηδύνομαι εἰς τὴν ἀνάγνωσίν του. ἠθέλησα λοιπὸν νὰ κάμω μίαν δοκιμὴν, καὶ μετέφρασα τὴν περὶ φιλίας νύκτα, ἣτις εἶναι ἡ δευτέρα. τὴν μετέφρασα δὲ ἀπὸ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ Le Tourneur, ἣτις εἶναι λογογραφίης, καὶ ὄχι διὰ στίχων κατὰ τὸ πρωτότυπον ἀγγλικόν. ἐφύλαξα τὴν κατὰ λέξιν μεταγλώττισιν, διὰ νὰ μὴ φύγω πολὺ ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ συγγραφέως. διὰ νὰ βεβαιωθῶ ὅμως, ἂν πρέπη νὰ ἐξακολουθῆσω καὶ τῶν ἄλλων νυκτῶν τὴν μετάφρασιν, ἐμπερικλείω ἐν τῷ παρόντι τὴν Β^α, καὶ παρακαλῶ νὰ τὴν διέλθῃ μετ' ἐπιστάσιος, νὰ τὴν διορθώσῃ ἀφειδῶς, καὶ ἐπιστρέφ[ουσά μοι] αὐτὴν, εὐκρινῶς νὰ μοι ἐκθέσῃ τὴν γνώμην τῆς».

Πρὶν δοῦμε τὴ συνέχεια τῆς ἱστορίας, θὰ σταθῶμε λίγο στὸ πρόσωπο τοῦ μεταφραστῆ. Ὁ Κωνσταντῖνος (Κωστάκης) Τζιγαράς εἶναι γνωστὸς κυρίως ἀπὸ τὴν μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Βολταίρου *Ἱστορία Καρόλου τοῦ Β'*, πού τυπώθηκε στὴ Βενετία τὸ 1806³¹. Γιὸς τοῦ ἐμπόρου Νικόλαου Τζιγαρά, ὁ ὁποῖος κατὰ γόταν ἀπὸ τὸ Βραδέτο τοῦ Ζαγορίου καὶ ἦταν ἐγκατεστημένος στὴ Μολδαβία, ὁ Κωνσταντῖνος Τζιγαράς ἀσκει, ὅπως καὶ ὁ πατέρας του, τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐμπόρου³². Τὸ 1805 ὑπογράφει, μαζὶ μὲ ἄλλους ἡπειρωτῆς ἐμπόρους, ἔγγραφο πρὸς τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, πού ἀναφέρεται στὴν ἐκλογὴ ἐπιτρόπων

30. Ἀρχεῖο Οἰκονόμων, φάκ. ΙΙ, ἀρ. 161. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες πού προέρχονται ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμων καὶ χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ, δημοσιεύονται στὸν ὑπὸ ἐκτύπωση δεύτερο τόμο τῆς *Ἀλληλογραφίας* τοῦ Κων. Οἰκονόμου.

31. *Ἱστορία Καρόλου τοῦ Β'*. Βασιλέως τῆς Σουηδίας, μεταφρασθεῖσα ἀπὸ τοῦ γαλλικοῦ εἰς τὴν καθωμίλημένην τῶν Γραικῶν Γλῶσσαν παρὰ Κωνσταντίνου τοῦ Τζιγαρά..., Βενετία 1806. Ἀντίτυπο τοῦ βιβλίου του ἀφίερσε ὁ Τζιγαράς στὸν «πρίγκηπα» Σκαρλάτο Καλλιμάχη (NICOS GAIDAGIS, *Catalogul Cărților Grecești de la Biblioteca Centrala Universitară (M. Eminescu-Iasi)*, τ. ΙΙΙ, μέρος Ι-Α (1801-1820), Ἰάσι 1978, σ. 139), τοῦ ὁποῖου, ὅπως θὰ δοῦμε, διετέλεσε ἀργότερα ἀξιωματοῦχος.

32. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΛΑΜΠΡΙΑΔΟΥ, *Περὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ ἀγαθοεργημάτων*, μέρος Β', Ἀθήνα 1880, σ. 102, 133-134 (ἀνατυπωμένο στὸν τόμο: ΙΩΑΝΝΟΥ ΛΑΜΠΡΙΑΔΟΥ, *Ἡ Ἠπειρωτικὰ ἀγαθοεργήματα*, Ἰωάννινα 1971) καὶ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Τ(ΣΙΓΑΡΑ)Σ, «Οἱ Μπερατιλίδες ἢ ἐπίτιμοι διερμηνεῖς», *Δωδώνη, Εἰκονογραφημένον Ἠπειρωτικόν Ἡμερολόγιον*, ὑπὸ Γεωργίου Κ. Γάγαρη, ἔτος Β', 1899, Ἀθήνα, σ. 140· βλ. ἐπίσης ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, *L'Épire et les pays roumains*, Ἰωάννινα 1984, σ. 113 καὶ ION C. FILIPIȚI, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Βουκουρέστι 1919, σ. 296, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Κ. Τζιγαράς εἶχε γεννηθεῖ στὰ Ἰωάννινα τὸ 1783.

της σχολής Καπλάνη των Ίωαννίνων, ενώ το 1815 επιστέλλει για οικονομικά ζητήματα στον Ίωάννη Αλεξάνδρου Καλλιμάχη³³. Ο ίδιος εμφανίζεται συνδρομητής από την Κωνσταντινούπολη κυρίως αλλά και από το Ίάσι σε σειρά βιβλίων: στην *Επιτομή Αστρονομίας* του Ίερ. Λαλάνδ (1803) για 10 αντίτυπα, στα *Στοιχεία της Λογικής, Μεταφυσικής και Ηθικής* του Φρ. Σοαίου (1804), στον *Ελληνικό Καθρέπτη* του Δημ. Αλεξανδρίδη (1806), στη *Σειρά στοιχειώδη των μαθηματικών και φυσικών πραγματειών* του Κων. Κούμα (1807), στα *Στοιχεία της ελληνικής γλώσσας* του Βασιλείου Π. Π. Εύθυμιου (1812-1813)³⁴. Ο Κων. Τζιγαράς και ο πατέρας του διατηρούν σχέσεις με τον τόπο καταγωγής τους, προσφέροντας χρήματα για την ανέγερση και τη λειτουργία σχολείου στο Βραδέτο και για άλλα έργα ευποιίας³⁵.

Στα χρόνια της τρίτης ήγemonίας του Σκαρλάτου Καλλιμάχη στη Μολδαβία (1812-1819) ο Τζιγαράς μπαίνει στην ήγemonική αύλη του Ίασίου και αποκτά αξιώματα και δύναμη. «Ο ευμένεστατός μοι αυθέντης Σκαρλάτος Καλλιμάχης ήγemonεύσας εις Μολδαυίαν με προήγαγεν εις βαθμούς και αξιώματα όχι ευκαταφρόνητα, και εν τῷ ἐπταετεί εκείνω διαστήματι ἐκέρδισα μίαν μετρίαν κατάστασιν ικανήν εις ἄνθρωπον ὀλιγαρχίῃ», γράφει ο Τζιγαράς στον Ίγνάτιο Ούγγροβλαχίας ἀργότερα³⁶. Πραγματικά, γύρω στο 1816 γίνεται ἄγας στο Ίάσι (= ἀπιστάτης της ἀγοράς, ἀφορευών και προνοούμενος και της της πόλεως εὐταξίας)³⁷ και πρὸς τὸ τέλος της ήγemonίας του Καλλιμάχη διορίζεται, ὅπως ἀναφέρει ο ίδιος στην ἐπιστολή του πρὸς τὸν Οἰκονόμο, «διοικητής» στο Γαλάτζι. Ὡς ἀξιωματοῦχος συνδέεται στενά τώρα με τοὺς φαναριώτικους κύκλους και συνεχίζει νὰ παρέχει τὴ συνδρομή του σε ἐκδόσεις βιβλίων: στο *Κυριακοδρομίου* τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη (1816), ὅπου ἐγγράφεται συνδρομητής για 20 ἀντίτυπα, στη *Διδασκαλία... της ἐμπορικῆς ἐπιστήμης* (1817), στην *Ἱστορία της πάλαι Δακίας* τοῦ Διον. Φωτεινοῦ (1818-1819), στα *Μεγάλα Συμβεβηγόντα* τοῦ Ζήση Δαούτη (1819) κ.ἀ.³⁸ Τὸ 1817 εἶναι ἀνάμεσα στοὺς ἐπιστάτες πὸ εἰ-

33. Βλ. *Συστατικά γράμματα της ἐν Ίωαννίνοις Πατριαρχικῆς Σχολῆς τῶν φιλοσοφικῶν και ἐπιστημονικῶν μαθημάτων...*, Βιέννη 1806, σ. 43 και *Documente privitoare la Istoria Românilor, volumul XIV al Colecției «Hurmuzaki», Documente Grecești privitoare la Istoria Românilor... de N. Iorga, part. III, Βουκουρέστι 1936, σ. 536-537.*

34. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ μοῦ παραχώρησε γενναῖδωρα ὁ Φίλιππος Ἡλιού ἀπὸ τὸ ὑπὸ ἐκτύπωση βιβλίο του, *Τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ στὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ: οἱ συνδρομητές*.

35. Βλ. Ιω. ΛΑΜΠΡΙΔΟΥ, ὁ.π., και Ν. ΤΣΙΓΑΡΑ, ὁ.π.

36. ΕΜΜΑΝ. Γ. ΠΡΩΤΟΥΦΑΛΤΗ, *Ἱγνάτιος μητροπολίτης Οὔγγροβλαχίας (1766-1828)*, Μνημεῖα της Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τ. Δ', τχ. II, Ἀθήνα 1961, σ. 127 (ἐπιστολή Τζιγαρά πρὸς Ἱγνάτιο, 16 Σεπτεμβρίου 1821).

37. ΔΙΟΝ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, *Ἱστορία της πάλαι Δακίας...*, τ. Γ', Βιέννη 1819, σ. 489, 584.

38. Φ. ΗΛΙΟΥ, *Τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ* (βλ. σημ. 34). Στην *Οἰκονομία Πρακτικῆ* τοῦ ΔΗΜ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΔΟΥ ΓΟΒΔΕΛΑ (1816) ἐγγράφεται συνδρομητρία μαζί με ἄλλες ἀρχόντισσες ἀπὸ τὸ Ίάσι και ἡ σύζυγος τοῦ Κ. Τζιγαρά Μαριόρα (πβ. Κ. ΔΙΑΜΑΝΤΗ, «Τὸ

χαν τὴν εὐθύνη της συγκέντρωσης τῶν συνδρομῶν για τὴ *Βοτανική* τοῦ Π. Βελλαρᾶ³⁹. Μετὰ τὴν ἔξωση τοῦ Καλλιμάχη ἀπὸ τὸν ήγemonικὸ θρόνο της Μολδαβίας, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1819, ὁ Τζιγαράς τὸν ἀκολουθεῖ στην Κωνσταντινούπολη και παραμένει στὸ περιβάλλον του, ἀφορευών πάντοτε εις τὴν Καγκελλαρίαν του, ὡς τὴν ἐκρηξὴ της Ἐπανάστασης τοῦ 1821, ὅποτε διαφεύγει στην Ὀδησσό⁴⁰.

Ἀπὸ τίς σποραδικές αὐτές πληροφορίες φαίνεται ὅτι ὁ Κων. Τζιγαράς ἦταν ἕνα εὐκατάστατος και μορφωμένος ἔμπορος. Γνώριζε ξένες γλώσσες (γαλλικά, γερμανικά και ἰταλικά)⁴¹ και εἶχε λόγια ἐνδιαφέροντα. Προλογίζοντας τὴ μετάφραση της *Ἱστορίας Καρόλου τοῦ IB'*, πὸ εἶχε ἐκδοθεῖ με ἐπιμέλεια τοῦ Ἀνθιμου Γαζῆ, ὁ Τζιγαράς ἀποτιε φόρο τιμῆς στον Εὐγένιο [Βούλγαρη], τὸν Ἀνθιμο [Γαζῆ], τὸν Δανιὴλ [Φιλιππίδη], τὸν Γρηγόριο [Κωνσταντᾶ], τὸν «Μέγαν» Κοραῆ και τοὺς Ζωσιμάδες για τὴ συμβολή τους στην πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ ἑλληνισμοῦ. Στην κοινὴ αὐτὴ προσπάθεια φιλοδοξεῖ νὰ συμμετάσχει και ὁ ἴδιος με τὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Βολταίρου και τίς ἀθρόες συνδρομές του σε ἐκδόσεις βιβλίων. Τιμώντας τὴ λογιόσύνη του, ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς προτάσσει στην ἐκδοση τοῦ ἔργου τοῦ *Βιβλιοθήκη Ἑλληνική* μιὰ ἐπιστολή πρὸς τὸν Τζιγαρά, κολακεύοντας τὴ φιλολογικὴ του ἀπειρέργεια και τὴν ἀκατάπαυστον περὶ τὰς Μαθήσεις σπουδῆν του⁴².

Με τὴν εἴσοδό του στην ήγemonικὴ αὐλή της Μολδαβίας ὁ ἡπειρώτης ἔμπορος ἐνσωματώνεται στη φαναριώτικὴ τάξη και ἐπωφελεῖται ἀπὸ τὰ προνόμια τοῦ προσφέρει ἡ νέα κοινωνικὴ του θέση. Ἀποκτὰ οικονομικὴ δύναμη, συνάπτει σχέσεις με φαναριώτικες οἰκογένειες, παρακολουθεῖ ὅσο μπορεῖ, χάρη στη γνώση ξένων γλωσσῶν, τὴν εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία και ἐνδιαφέρεται για τὴν ἑλληνικὴ πνευματικὴ και λογοτεχνικὴ κίνηση. Ἐχουμε νὰ κάνουμε, λοιπόν, με ἕναν ἄνθρωπο πὸ συγκεντρώνει τὰ τυπικά χαρακτηριστικά τοῦ λογιῶ ἔμπορου και ἀξιωματοῦχο. Ἐνας τέτοιος ἄνθρωπος ἦταν ἀναμενόμενο νὰ πάρει στὰ χέρια του και νὰ διαβάσει προσεχτικά τὰ *Γραμματικά* τοῦ Οἰκονόμου.

Τί ἦταν ἐκεῖνο ὅμως πὸ ἔκανε τὸν Τζιγαρά νὰ προσέξει τὴ σημείωση για

Ἀρχεῖο τοῦ Μιχαὴλ Βασιλείου ἀπὸ τὸ Ἀργυρόκαστρο της Βορείου Ἡπείρου, τοῦ ἔτους 1822», *Ἀπαντα*, τ. 22, Ἀθήνα 1996, σ. 168).

39. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, 1817, σ. 52.

40. Βλ. ΕΜΜΑΝ. Γ. ΠΡΩΤΟΥΦΑΛΤΗ, *Ἱγνάτιος μητροπολίτης Οὔγγροβλαχίας*, ὁ.π. και *Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου*, ἐκδ. ΕΜΜΑΝ. Γ. ΠΡΩΤΟΥΦΑΛΤΗ, Μνημεῖα της Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τ. Ε', τχ. III, Ἀθήνα 1968, σ. 231 (ἐπιστ. Τζιγαρά πρὸς Θεόδωρο Νέγρη, 13 Ἀπριλίου 1823).

41. Ὡς ἀέγρατῆς της γερμανικῆς και γαλλικῆς διαλέκτου ἀναφέρεται ὁ Τζιγαράς σε βιογραφικὸ του σημείωμα πὸ συντάσσεται τὸ 1821 στην Ὀδησσό (ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, *Φιλικὴ Ἐταιρεία*, Ὀδησσὸς 1909, σ. 132). Για τὴ γλωσσομάθειά του βλ. και τὴν ἀπὸ 9 Μαρτίου 1820 ἐπιστολή του πρὸς τὸν Οἰκονόμο (σημ. 50).

42. *Βιβλιοθήκης Ἑλληνικῆς βιβλία δύο...*, τ. Α', Βενετία 1807, σ. κ'-ξ'.

τὸν Γιούγκ καὶ νὰ ἐπιχειρήσει τὴ μετάφραση τῶν *Νυχτῶν*. Κατ' ἀρχὴν πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι τὸ ἔργο δὲν ἦταν ἀγνωστο στὸν Τζιγαρά. Τὸ γνώριζε, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Οἰκονόμο, ἀπὸ τὴ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ Le Tourneur, τὴν ὁποία θὰ εἶχε στὴ βιβλιοθήκη του. Γνωστὸ ἦταν ἐπίσης τὸ ἔργο καὶ στὴν πνευματικὴ ἐλίτ τῶν Ἑγεμονιῶν· ὅπως εἶδαμε μάλιστα, εἶχε μεταφραστεῖ ἤδη στὴν «Μολδαυικὴν διάλεκτον» ἀπὸ τὸν Λάζαρο Ἀσάκη. Εἶναι εὐλόγο νὰ υποθέσουμε ὅτι ὁ Τζιγαράς ἦταν ἐνημερωμένος γιὰ τὴ μετάφραση τοῦ μολδαβοῦ κληρικοῦ, ἢ ὁποία ἄλλωστε εἶχε γνωστοποιηθεῖ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1818 ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Λόγιος Ἑρμῆς*. Δὲν ἀποκλείεται, λοιπόν, ἡ ἀπόφασή του νὰ ἐπιχειρήσει τὴ μετάφραση τῶν *Νυχτῶν* στὰ ἑλληνικὰ νὰ ἐπηρεάστηκε ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν προτροπὴ τοῦ Οἰκονόμου ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀσάκη.

Φαίνεται ὅμως νὰ ὑπῆρχε καὶ κάτι ἄλλο, πῶς προσωπικὸ, πὺς συνέτρεξε στὴν ἀπόφασή του Τζιγαρά νὰ μεταφράσει τὸν Γιούγκ. Μιλώντας στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Οἰκονόμο γιὰ τὰ προσόντα πὺς πρέπει νὰ διαθέτει ὁ μεταφραστὴς τῶν *Νυχτῶν*, ἐπισημαίνει ὅτι αὐτὸς πρέπει νὰ ἔχει «ἦθος συγγενὲς μὲ τὸν συγγραφέα, διὰ νὰ φυλάξῃ ἀκέραιον τὸ πάθος του»· κάτι πὺς θεωρεῖ ὅτι τὸ ἔχει ὁ ἴδιος, καθὼς εἶναι ἄνθρωπος «μελαγχολικοῦ φυράματος» καὶ αἰσθάνεται εὐχαρίστηση στὴν ἀνάγνωση τῶν *Νυχτῶν*. Ἡ αὐτοβιογραφικὴ αὐτὴ ἀναφορὰ του, σὲ συνδυασμὸ μὲ ἄλλα σχετικὰ στοιχεῖα, φαίνεται νὰ παραπέμπει στὸ κλίμα τῆς ποίησης τοῦ Γιούγκ: μελαγχολία, πάθος καὶ εὐχαρίστηση ἀπὸ τὴν περιδιάβαση στὸν κόσμον τῶν *Νυχτῶν*⁴³. Περιγράφουν ἄραγε ὅλα αὐτὰ τὸν ψυχισμό τοῦ Τζιγαρά ἢ μήπως ἔχουμε ἐδῶ ἀπλῶς μιὰ αὐτάρεσκῃ δῆλωσιν ἐνὸς λογίου πὺς ἤθελε νὰ μοιάζει μὲ τὸν συγγραφέα τῶν *Νυχτῶν*; Πιθανῶς ἰσχύουν καὶ τὰ δύο. Κρίνοντας πάντως ἀπὸ ὀρισμένα στοιχεῖα τοῦ χαρακτήρα τοῦ Τζιγαρά, ἔτσι ὅπως διαφαίνονται στὴν ἀλληλογραφία του, καὶ ἀπὸ κάποιες πληροφορίες πὺς μᾶς δίνει ὁ ἴδιος γιὰ τὴν οἰκογενειακὴ του κατάσταση, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶχε τὶς προϋποθέσεις γιὰ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὸ κάλεσμα ἐνὸς ἔργου ὡς τὶς *Νύχτες* τοῦ Γιούγκ.

Στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Οἰκονόμο ὁ Τζιγαράς ἀναφέρεται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μετάφραση τοῦ Γιούγκ, καὶ σὲ ἄλλα πῶς προσωπικὰ ζητήματα. Ὅτι ἔψαχνε δάσκαλο γιὰ τὶς δύο θυγατέρες του, ἡλικίας ἔντεκα καὶ ὄχτῶ ἐτῶν, καὶ ὅτι ἡ οἰκογένειά του εἶχε δεχθεῖ ἓνα σκληρὸ χτύπημα: καὶ ἁμαρτίαι μου ἀφήρπασαν ἀπὸ τὰς ἀγκάλας μου ὄλους μου τοὺς υἱούς, καὶ μάλιστα τὸν ἔσχατον, εἰς τὸν ὁποῖον διεσάλεινον ὄλας μου τὰς ἐλπίδας. ἐγένετο θυσία τῆς θεοστογυῶς μᾶστιγος

43. Γιὰ τὸ μοτίβο τῆς μελαγχολίας στὴν προρομαντικὴ λογοτεχνία βλ. PAUL VAN TIEGHEM, *Le romantisme dans la littérature européenne*, Παρίσι, Albin Michel, 1969, σ. 67-68· γιὰ τὴν ἑλληνικὴ περίπτωση βλ. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ, *Ἑλληνικὸς Ρομαντισμὸς*, ὅ.π., σ. 12, 36, 484, 486 κ.ά.

πρὸ ἐνὸς ἤδη ἐνιαυτοῦ, ὅτε ἤμην εἰς Γαλάτζι διοικητής. ἔχω ἤδη ἓνα καὶ μόνον τὸν Ἀλέξανδρον, ὅστις διετῆς ὢν, οὐπὼς χρῆζει διδασκάλου»⁴⁴. Οἱ παραπάνω πληροφορίες ἔχουν ἴσως κάτι νὰ μᾶς ποῦν γιὰ τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ «μελαγχολικοῦ» Τζιγαρά. Βέβαια, οἱ θάνατοι παιδιῶν τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, εἴτε ἀπὸ τὴ «μάστιγα» τῆς πανώλης εἴτε ἀπὸ ἄλλες αἰτίες, ἦταν ἓνα ἀρκετὰ συνηθισμένο φαινόμενο· ὁ τρόπος ὅμως μὲ τὸν ὁποῖο βίαιον ὁ καθένας τὸν θάνατον ἦταν διαφορετικὸς καὶ δὲν ἀποκλείεται οἱ οἰκογενειακὲς ἀτυχίες, πὺς ὅπως φαίνεται προκάλεσαν βαθιὰ θλίψη στὸν Τζιγαρά, νὰ ἔπαιξαν καὶ αὐτὲς κάποιον ρόλον στὴν ἐνασχόλησή του μὲ τὶς *Νύχτες* τοῦ «μελαγχολικοῦ Γιούγκου»⁴⁵. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ἄλλωστε ὅτι παρόμοιες καταστάσεις εἶχαν ὀδηγήσει τὸν Γεώργιον Σακελλάριον πρωτύτερα καὶ ἄλλους ἀργότερα στὴ μίμησιν ἢ τὴν μετάφρασιν τῶν *Νυχτῶν* τοῦ Γιούγκ⁴⁶.

Ἄς ξαναγυρίσουμε ὅμως στὸ μεταφραστικὸ ἐγχείρημα τοῦ Τζιγαρά. Ὅπως εἶδαμε παραπάνω, ὁ Τζιγαράς εἶχε περιοριστεῖ στὴν μετάφραση τῆς δευτέρας *Νύχτας* τοῦ Γιούγκ, τὴν ὁποία εἶχε στείλει στὸν Οἰκονόμο, περιμένοντας τὴν κρίσιν του. Φημισμένος δάσκαλος καὶ φιλόλογος ὁ Οἰκονόμος, θὰ ἦταν ἐκεῖνος πὺς θὰ τοῦ παρεῖχε, μαζὶ μὲ τὶς ἐνδεχόμενες διορθώσεις καὶ συμβουλές, καὶ τὴ βεβαιότητα ὅτι μποροῦσε νὰ προχωρήσει στὴν μετάφραση καὶ τῶν ὑπόλοιπων *Νυχτῶν*. Σύνδεσμος ἀνάμεσα στὸν Οἰκονόμο καὶ τὸν Τζιγαρά ἦταν ὁ Ἰωάννης Κόκκιων, ὁ γνωστὸς ἀργότερα παιδαγωγὸς Κοκκίωνης, παλαιὸς μαθητὴς τοῦ Οἰκονόμου στὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιον. Τὴν ἐποχὴ αὐτῆ ὁ Κόκκιων ἦταν οἰκοδιδάσκαλος στὴν Κωνσταντινούπολιν, σὲ συγγενικὸ σπίτι τοῦ Τζιγαρά, καὶ ἦταν ἐκεῖνος πὺς τὸν σύστησε στὸν Οἰκονόμο. Τί εἶδους μετάφραση εἶχε κάνει ὁ Τζιγαράς δὲν ξέρουμε. Οἱ μόνες πληροφορίες πὺς ἔχουμε εἶναι ὅτι εἶχε χρησιμοποιοῦναι κάποια ἐκδοσὴ τῆς πεζῆς γαλλικῆς μετάφρασης τοῦ Le Tourneur καὶ ὅτι ἡ «μεταγλώττισιν» τοῦ γαλλικοῦ κειμένου ἦταν κατὰ λέξιν.

Ὁ Οἰκονόμος ἀπάντησε στὸν Τζιγαρά στὶς ἀρχὲς Δεκεμβρίου 1819, στέλλοντάς του καὶ τὸ χειρόγραφο τῆς μετάφρασης. Στὴν ἐπιστολὴ του, πὺς σώζεται μόνον σὲ πρόχειρο σχέδιον⁴⁷, τοῦ ἔγραφε ὅτι ἡ μετάφραση ἦταν καλὴ καὶ ἔδειχνε

44. Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἔζησε πολὺ· ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Τζιγαρά πρὸς τὸν Νέγγη τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1823 μαθαίνουμε ὅτι εἶχε πεθάνει ἤδη ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἓνας ἀκόμη γιὸς του, ὁ Νικόλαος (*Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου*, ὅ.π., σ. 231).

45. περ. Μέλισσα, τετρ. Β', Παρίσι 1820, σ. 128.

46. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ, *Ἑλληνικὸς Ρομαντισμὸς*, ὅ.π., σ. 50 κ.ἑξ. Στὴ μνήμη «θανόντων» εἶναι ἀφιερωμένη ἡ μετάφρασις τῶν *Νυχτῶν* ἀπὸ τὸν Δ. Πανταζῆ (1835) καὶ ἡ παράφρασις πὺς κάνει τὸ 1881 ὁ Δ. Κ. Σακελλαρόπουλος (σημ. 28)· στὴν τελευταία μάλιστα ὁ παραφραστὴς ἐνσωματώνει καὶ δικὰ του ποιήματα γιὰ προσφιλῆ του πρόσωπα πὺς εἶχαν πεθάνει. Πβ. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Ζ' ἔκδ., Ἀθήνα 1985, σ. 293.

47. Τὸ σχέδιον εἶναι γραμμικὸν στὶς ἀγραφες σελίδες μιᾶς ἐπιστολῆς πὺς ὁ Οἰκονόμος εἶχε λάβει πρόσφατα ἀπὸ ἄλλον καὶ δὲν φέρει χρονολογία (*Ἀρχεῖον Οἰκονόμων*, φάκ. Π, ἀρ. 162). Τὸ καθαρὸ τῆς ἐπιστολῆς, πάντως, πὺς στάλθηκε στὸν Τζιγαρά εἶχε χρονολογία 3

ὅτι ὁ μεταφραστὴς ἦταν ἐγκρατὴς «καὶ τῆς ἐξ ἧς καὶ τῆς εἰς ἦν μετάφραζει γλώσσαν»: χρειαζόταν ὅμως βελτιώσεις «εἰς τὸ λεκτικόν». Ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις ποὺ ἀκολουθοῦν, ὥστόσο, φαίνεται ὅτι ἡ μετάφραση δὲν ἱκανοποίησε τὸν Οἰκονόμο· τὴ βρῆκε μᾶλλον ἀδόκιμη καὶ θεώρησε ἀπαραίτητο νὰ κάνει στὸν Τζιγαρά, ὅπως αὐτὸς τοῦ εἶχε ζητήσει ἄλλωστε, ὀρισμένες ὑποδείξεις.

Παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ συγκεκριμένα μεταφραστικά παραδείγματα, τὰ ὁποῖα καὶ παραθέτει, ὁ Οἰκονόμος συμβουλεῖ κατ' ἀρχὴν τὸν Τζιγαρά νὰ μὴ χρησιμοποιεῖ περισσότερες λέξεις ἀπὸ ὅσες ἔχει τὸ πρωτότυπο παρὰ μόνο ὅταν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἀνάγκη «πρὸς σαφήνειαν τυχόν, ἢ πρὸς ἀδρότητα καὶ ἰσχὺν τῆς ἐννοίας, ἢ πρὸς ἀρμονίαν»: εἰδικὰ μάλιστα ὅταν πρόκειται γιὰ ὑψηλὴς ἐννοια εἶναι ἀπαραίτητη ἡ συντομία. Οἱ προσθήκες ἐξασθενίζουν «τὸ μέγεθος, σύνθηες ἰδίωμα τοῦ ὑψηλοῦ Ὑούγκου». Παρατηρεῖ ἐπίσης ὅτι ὁ μεταφραστὴς δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖ «σχήματα» ποὺ παραλάσσουν ἀπὸ τὸ πρωτότυπο: «τὰ σχήματα ἐμφαίνουσι πάθη, τῶν ὁποίων ὁ μεταφραστὴς χρεωστὴ νὰ ἦναι πιστὸς ἐρμηνεύς». Ὡς πρὸς τὴ γλώσσα τῆς μετάφρασης, ὁ Οἰκονόμος συνιστᾷ στὸν Τζιγαρά νὰ ἀποφεύγει τὶς ἀκατάληπτες ἀρχαιοπρεπεῖς ἐκφράσεις, προτιμώντας λέξεις τῆς νεοελληνικῆς. Βέβαια, στὰ λυρικά ποιήματα, ὅπως οἱ Νύχτες, «ἔχουσι τόπον τὰ διπλᾶ, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ διθυραμβικὰ ὀνόματα»: αὐτὸ ὅμως δὲν πρέπει νὰ ὀδηγεῖ σὲ καταχρήσεις. «Τὸ νέρθεν γαίης, φερ' εἰπεῖν, εἶναι διθυραμβικώτερον παρ' ὅσον ἀνήκει εἰς τὴν γραφομένην γλώσσαν μας. Καὶ τὰ τοιαῦτα κάμνουσι τὴν μετάφρασιν καὶ ἀνώμαλον καὶ ἀσαφῆ. Τὸ Ποίημα [οἱ Νύχτες] καθὸ λυρικὸν ὑπάρχει καθ' ἑαυτὸ διὰ τὸ ὕψος πολλάκις δυσνόητον. Πρόσθετες καὶ τὴν ἐκ τῆς μετάφρασεως δυσκολίαν, καὶ τῆς ἐτι ἀστατούσης γλώσσης μας τὴν ἀφευκτον ἀνωμαλίαν. Τί χρειάζεται νὰ προσθέτωνται καὶ λέξεων παλαιότερων γρίφοι, ὅταν ἔχωμεν ἄλλας συνηθετέρας καὶ σαφεστέρας καὶ ἐπίσης ἐκφραστικὰς;».

Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Οἰκονόμου ἐπεκτείνονται καὶ στὴ γαλλικὴ μετάφραση τῶν *Νυχτῶν*, ἡ ὁποία, ὅπως ξέρουμε, δὲν ἀπέδιδε μὲ πιστότητα τὸ ἀγγλικὸ πρωτότυπο, καθὼς ὁ Le Tourneur, μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐπεμβάσεών του, εἶχε ἀποσπάσει ἀπὸ τὸ κείμενο ἀρκετὰ τμήματα καὶ τὰ εἶχε παραθέσει ξεχωριστά, ὡς σημειώσεις, μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι εἶχαν καθαρὰ θεολογικὸ περιεχόμενο. Ἡ ἐπέμβαση αὐτὴ ἦταν γιὰ τὸν θεολόγο Οἰκονόμο ἀνεπίτρεπτη: ὁ ποιητὴς, γράφει στὴ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Τζιγαρά, «εἶναι χριστιανός, καὶ γράφει διὰ Χριστιανούς. Πῶς ὁ Τουρνεῦρος ἀπέκλεισεν τὰ δογματικώτερα φιλοτιμηθεῖς ὡς λέγει νὰ ἐκλέξη εἰς τὸ κείμενον, ὅσα ἀνήκουσιν εἰς γενικωτέραν ἠθικὴν, τὴν ὑπαρξίν θεοῦ, καὶ ἀθανασίαν ψυχῆς ἀποδεχόμενος;». Συμβουλεῖ, λοιπόν, τὸν Τζι-

Δεκεμβρίου 1819, ὅπως ἀναφέρεται στὸ νῶτο τῆς ἀπὸ 5 Ὀκτωβρίου 1819 ἐπιστολῆς τοῦ Τζιγαρά πρὸς τὸν Οἰκονόμο (σημείωση Οἰκονόμου: «ἀπεκρ. γ' δεκεμβρίου») καὶ στὴν ἀπὸ 9 Μαρτίου 1820 ἐπιστολὴ τοῦ Τζιγαρά πρὸς τὸν ἴδιο (βλ. σημ. 30, 50).

γαρά νὰ μὴν ἀκολουθήσει στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸν γάλλο διασκευαστὴ, ἀλλὰ νὰ μεταφράσει «τὰ κεφάλαια ὀλόκληρα μεθαμρόζων τὰς σημειώσεις εἰς τὸν τόπον των».

Στὸ σχέδιο τῆς ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Τζιγαρά ὁ Οἰκονόμος ἔκανε καὶ μιὰ πρόχειρη, δική του μετάφραση τῆς ἀρχῆς τῆς δευτέρας Νύχτας τοῦ Γιούγκ («L'Amitié»). Δὲν ξέρουμε ἀν τὴν μετάφραση αὐτὴ τὴν ἔκανε γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ἢ γιὰ τὸν Τζιγαρά ὡς ὑπόδειγμα: ἀπὸ τὴν ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Τζιγαρά, πάντως, δὲν φαίνεται νὰ τοῦ τὴν ἔστειλε. Ἡ μετάφραση τοῦ Οἰκονόμου δὲν εἶναι παρὰ μιὰ μέτρια, κατὰ λέξη ἀπόδοση τοῦ κειμένου, μὲ βάση τὴν πεζὴν μετάφραση τοῦ Le Tourneur, τὴν ὁποία εἶχε χρησιμοποιήσει καὶ ὁ Τζιγαράς. Δίνω παρακάτω τὸ κείμενο τοῦ Οἰκονόμου μαζὶ μὲ τὸ γαλλικὸ πρωτότυπο⁴⁸:

DEUXIEME NUIT.
Au Comte de WILMINGTON.
L'AMITIÉ.

[ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΩΝ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ]

Je viens d'entendre la voix perçante du coq vigilant: c'est une sentinelle que Dieu a placée près de l'homme pour l'éveiller dans la nuit, et rappeler ses pensées vers son auteur. L'oeil de l'Éternel est ouvert sur l'Univers et sur moi... Hélas! qu'il me voit malheureux! Mes yeux se chargent de pleurs... Les laisserai-je couler?... Où est donc mon courage? Et sans le courage où est l'homme? Ne sais-je pas à quelles conditions l'homme reçoit la vie? en naissant, il s'engage à souffrir. Le moyen de mériter moins ses maux, c'est de les accepter, de les supporter en paix.

Cher Filandre, toi, dont l'âme vertueuse étoit un trésor de morale, et dont la bouche éloquente étoit l'organe de la sagesse: avec quel plaisir nous nous entretenions ensemble de sujets tristes et sérieux! Nous

Πρὸ ὀλίγου ἤκουσα τὴν διάτορον [ὀξεῖαν, διαπρύσιον]* φωνὴν τοῦ ἀγρόπνου πετεινοῦ. Οὗτος εἶναι φύλαξ νυκτερινὸς τὸν ὅποιον ἔστησεν ὁ θεὸς πλησίον τοῦ ἀνθρώπου νὰ τὸν ἐξυπνίξῃ τὴν νύκτα, καὶ νὰ τοῦ ἀνάγῃ τὰς ἐννοίας πρὸς τὸν Δημιουργόν του. Ὁ ἀκοιμητὸς ὀφθαλμὸς ἐπιβλέπῃ εἰς τὸ Πᾶν καὶ εἰς ἐμέ. Οἴμοι! πόσον δαίλιον μὲ βλέπει! Τὰ ὄμματά μου γεμίζουν ἀπὸ δάκρυα. Νὰ τ' ἀφήσω νὰ βεύσωσι, καὶ ποῦ λοιπὸν ἡ ἀνδρία μου; καὶ χωρὶς ἀνδρίαν ποῦ εἶναι ὁ ἄνθρωπος; Μὴ γὰρ δὲν ἤξεύρω μὲ ποίας συνθήκας ὁ ἄνθρωπος ἐγγειρίζεται τὴν ζωὴν; Ἀμα γεννώμενος ὑποχρεοῦται νὰ πάσχη. Τὸ δὲ μόνον μέσον τοῦ νὰ γίνηται ὀλιγωτέρων ἄξιος δεινῶν εἶναι τὸ νὰ τὰ στέργῃ ὅλα καὶ νὰ τὰ ὑποφέρῃ ἀταράχως.

Φίλε-Σὺ τοῦ ὁποίου ἡ μὲν ἐνάρετος ψυχὴ ἦτο θησαυρὸς ἠθικῆς, τὸ δὲ καλλίφθογον στόμα τῆς σοφίας ὄργανον! μὲ πόσῃ ἡδονῇ συνδιελεγόμεθα περὶ πραγμάτων λυπηρῶν καὶ σπουδαίων. Ἀποβάλλοντες τὰς ἀγόνους καὶ διακένους ἐννοίας, ὅσαι

48. *Les Nuits d'Young, traduites de l'anglais, par M. Le Tourneur*, τ. I, Παρίσι 1794, σ. 57-58.

* Προσθήκες πάνω ἀπὸ τὴ λ. «διάτορον».

écartions les pensées vaines et stériles, faites pour ces ouvrages à la mode, consacrés à la frivolité. Nous les abandonnions sans regret à ces auteurs qui se font une étude de les chercher. Fiers d'allumer des passions viles au feu d'une imagination impure, et de peupler les temples de Cythère d'hommes dégénérés et corrompus, ils ont trouvé le secret de se passer de raison. Philandre et moi, nous nous occupions du soin de perfectionner la nôtre; nous nous aimions pour devenir plus vertueux. Que de beaux jours d'été nous avons embellis assis ensemble au bord d'un ruisseau et respirant avec l'haleine du zéphir le doux sentiment de l'amitié! Que de jours d'hiver nous avons abrégés encore dans la chaleur de nos disputes innocentes!

ιδιάζουσιν εἰς καινοτομικά συγγράμματα, καθιερωμένα εἰς τὴν κενοσπουδίαν, τὰς καταλιμπάνομεν εἰς τοὺς περὶ ταῦτα μάλιστα ἀσχολουμένους συγγραφεῖς τῶν. Οὗτοι κομπάζοντες ὅτι ἀνάπτουσι πάθη χαμερπῆ μετὰ πῦρ φαντασίας βεβήλου καὶ γεμίζουσι τοὺς ναοὺς τῆς Κυθῆρης ἀπ' ἀνθρώπων ἐκφύλους καὶ διεφθαρμένους εὐρηκαν τὸ μυστήριον νὰ παραφρονῶσι. Ὁ δὲ Φιλανδρος καὶ γὰρ ἐνησχολούμεθα ἐξ ἐναντίας εἰς τὴν φροντίδα νὰ τελειοποιῶμεν τὸ λογικὸν μας ἀνταγαπώμενοι ἀμοιβαίως διὰ νὰ ἀποβαίνομεν ἐναρετώτεροι. Πόσας καλὰς τοῦ θέρους ἡμέρας τὰς ἐκάμαμεν ἔτι εὐμορφότερας συγκαθήμενοι εἰς ὄχθας κἀνεὸς ῥυακίου καὶ συν(αν)απνέοντες ὁμοῦ μετὰ τοῦ ζεφύρου τὴν αἴραν καὶ τὸ γλυκὺ τῆς φιλίας αἶσθημα. Πόσας πάλιν τοῦ χειμῶνος ἡμέρας τὰς ἐκάμαμεν βραχυτέρας μετὰ τῶν ἀθῶων μας φιλονεικῶν τὴν θερμότητα.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Οἰκονόμου ἐνόηλε τὸν Τζιγαῖ. Κάτι ποὺ τὸ ὑποπτεύοταν πιθανῶς καὶ ὁ Οἰκονόμος, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἓνα μῆνα περὶ τοῦ ἀργότερα, καὶ καθὼς δὲν εἶχε λάβει ἀπάντησιν ἀπὸ τὸν Τζιγαῖ, ζητοῦσε ἀπὸ τὸν μαθητὴ τοῦ Ἰωάννη Κόκκινα νὰ τὸν ρωτήσῃ «πλαγίως» πῶς τοῦ φάνηκαν ὅσα τοῦ ἔγραψε⁴⁹. Πραγματικὰ ὁ Τζιγαῖ εἶχε χολωθεῖ. Σὲ μιὰ ἐπιστολὴ του, γραμμὴν μετὰ καθυστέρησιν, στίς ἀρχὰς Μαρτίου 1820⁵⁰, ἔγραφε στὸν Οἰκονόμο: «ἡ ἀπάντησίς σου ἐβράδυνε, τοῦθ' ὅπερ οὐκ ἀγαθὸν ἐξέλαβον οἰωνόν. τὴν ἔλαβον τέλος πάντων, καὶ ὑπερδιψῶν ἐδραξάμην τοῦ τετραδίου μου, ἀλλ' ὅλον αὐτὸ φυλλολογήσας, οὐδεμίαν εὖρον ἐπιδιόρθωσιν (...) προστρέχω εἰς τὸ γράμμα σου, παρηγοροῦμαι ὅπως οὖν ἀπὸ ὅσα γενικώτερα προβάλλεις περὶ διορθώσεως τῆς μεταφράσεως μου, ἀλλ' ἐξ ὧν ἄλλων παρενείρεις, ὡς εἰρωνεῖαν ἐκλαβὼν καὶ αὐτὴν τὴν τῶν γραφομένων ἀλήθειαν, ἀπέρριψα ἐν παραβύστῳ καὶ τὸν Συγγραφέα, καὶ τὴν μετάφρασιν».

Τὴν ἀκριβῶς ἦταν ἐκεῖνο ποὺ ἐνόηλε τὸν Τζιγαῖ δὲν μᾶς τὸ λέει ὁ ἴδιος, οὔτε εἶναι εὐκόλο νὰ τὸ συμπεράνομε ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Οἰκονόμου, ποὺ τὸ γνωρίζουμε ἄλλωστε ἀπὸ πρόχειρο σχέδιο καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ καθαρὸ ποὺ ἔστειλε στὸν Τζιγαῖ. Ὑποθέτοντας ὅτι τὰ δύο κείμενα δὲν διέφεραν μεταξύ τους, εἶναι πιθανὸν ὁ Τζιγαῖ νὰ ἐνοχλήθηκε ἀπὸ κάποιες ἀποστροφές στὸ τέλος τῆς ἐπι-

49. Ἀρχεῖο Οἰκονόμων, φάκ. III, ἀρ. 165, 3 Ἰανουαρίου 1820.

50. Ὁ.π., φάκ. II, ἀρ. 11, 9 Μαρτίου 1820.

στολῆς τοῦ Οἰκονόμου. Ἀμέσως μετὰ τὴν παρατηρήσειν του στὴν μετάφρασιν, ὁ δάσκαλος τῆς Σμύρνης, διαβλέποντας ἴσως τὴν δυσανεμία τοῦ μπορεῖ νὰ τοῦ εἶχε προκαλέσει, τοῦ ἔγραφε: «ἂν ἠπατήθην ἔχω καλὸν μεσίτην τὴν εὐλικρινεῖαν μου νὰ με διορθώσῃς. Ἄν ἐγκρίνης τὴν γνώμην μου πολλὰ ὀλίγην νύξιν θέλει λάβει ἢ εὐαισθητοτάτη σου πολυμαθεῖα ἥτις καὶ δύναται ἐπιτυχικῶς νὰ μᾶς μεταμορφώσῃ τὸν Γιοῦγκον ἀπὸ Γάλλου εἰς Ἕλληνα». Πιθανῶς τὴν τελευταία αὐτὴ καλακευτικὴ ἀποστροφή ὁ Τζιγαῖ νὰ τὴν ἐξέλαβε ὡς «εἰρωνική», καθὼς ἐρχόταν μετὰ τὴν αὐστηρὴν κρίσειν τοῦ Οἰκονόμου γιὰ τὴν μετάφρασίν του. Δὲν ἀποκλείεται ἐπίσης νὰ δυσανεμίσθηκε καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ Οἰκονόμος δέχτηκε κάπως ἀπρόθυμα — ἢ τοῦλάχιστο ἔτσι θὰ τὸ κατάλαβε ὁ ἴδιος — τὸ αἶτημα ποὺ τοῦ εἶχε ὑποβάλει νὰ ἔχουν «φιλολογικὴ ἀλληλογραφία»: «ἀλλὰ τί νὰ σὲ προσφέρω ἀντὶ ὅσων καλῶν θέλεις με δωροφορεῖν. Μικρὸν φίλε καὶ καλλιερῶ γῆδιον. δὲν ἐκφέρει παρὰ κρίνους ἀγρίους, καὶ εὐτελεῖς ἀνεμώνας. Εἴ τι τῶν τοιούτων θέλεις, ὅταν θέλῃς κάποτε νὰ στεφανοπλοκῆς ἀφελῶς, δρέπου ὡς ἐξ ἰδίου κήπου σου», ἦταν ἡ ἀπάντησις τοῦ Οἰκονόμου στὸ αἶτημα τοῦ Τζιγαῖ.

Στὴν πραγματικότητά, βέβαια, ὅλα αὐτὰ δὲν ἦταν παρὰ σχήματα λόγου συνηθισμένα στὴν ἐπιστολογραφία καὶ θὰ περνοῦσαν ἴσως ἀπαρατήρητα, ἀκόμη καὶ ἀπὸ ἓνα ἄνθρωπο τόσο εὐθιχτο ὅσο ὁ Τζιγαῖ, ἂν δὲν εἶχαν προηγηθεῖ οἱ παρατηρήσειν τοῦ Οἰκονόμου στὴν μετάφρασίν του. Αὐτὸ ποὺ περιμένε ὁ Τζιγαῖ ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο ἦταν νὰ διαβάσει προσεχτικὰ τὸ κείμενό του καὶ νὰ τοῦ κάνει συγκεκριμένους διορθώσεις· ἀντὶ γι' αὐτὸ ὁ Οἰκονόμος ἀρκέστηκε σὲ γενικὴ παρατηρήσειν, διατυπωμένης μάλιστα μετὰ ἀξιωματικὸ καὶ ἀπόλυτο τρόπο, ποὺ μποροῦσε νὰ ἐνοχλήσει ἓνα ἄνθρωπο ὁ ὅποιος εἶχε μιὰ μεταφραστικὴ πείρα καὶ τοποθετοῦσε τὸν ἑαυτὸ του μεταξύ τῶν λογίων. Ὅπως καὶ νὰ ἔχουν τὰ πράγματα, ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Οἰκονόμου ὀδήγησε τὸν εὐθιχτο Τζιγαῖ στὴν ἐγκατάλειψιν τῆς μεταφραστικῆς του προσπάθειας.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ εὐθιχία τῶν λογίων κάθε ἄλλο παρὰ ἀσυνήθιστη ἦταν καὶ δὲν ἦταν ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ὁ Οἰκονόμος βρισκόταν ἀντιμέτωπος μετὰ τέτοιες καταστάσεις. Δυὸ χρόνια πρὶν ὁ Δημήτριος Γουζέλης εἶχε ἐκφράσει μετὰ ἓνα ὀργισμένον γράμμα τὴν δυσφορίαν του πρὸς τὸν Οἰκονόμο, ἐπειδὴ αὐτὸς στὰ *Γραμματικά* του εἶχε κάνει ἓνα δυσμενὲς σχόλιον γιὰ ἓνα παλαιότερον ἔργον του: τὴν μετάφρασιν τοῦ *Gerusalemme Liberata* τοῦ Torquato Tasso⁵¹.

51. Ἡ Ἱερουσαλήμ Ἐλευθερωμένη. Ποίημα ἡρωικὸν τοῦ Τορκουάτου Τάσσου, μεταφρασθὲν ἐκ τῆς ἰταλικῆς ἐποποιίας εἰς τὴν ἀπλήν ἑλληνικὴν διάλεκτον κατὰ στοιχογραφίαν... παρὰ τοῦ Δημητρίου Γουζέλη Ζακυνθίου, Βενετία 1807. Στὰ *Γραμματικά* του (σ. 274 σημ. β') ὁ Οἰκονόμος ἐπαινεῖ τὸν μεταφραστὴ Δ. Γουζέλη «καὶ διὰ τὴν φιλογένειαν καὶ διὰ τοὺς κόπους του», προσθέτοντας ὅμως ὅτι θὰ ἦταν «εὐχῆς ἔργον νὰ ἦτο [ὁ μεταφραστὴς] ὀλίγον προσεκτικώτερος εἰς τοὺς κανόνας τῆς μεταφράσεως». Ὁ Γουζέλης εἶχε ἀπευθύνει τὸ γράμμα του (ἀπὸ 1 Ἀπριλίου 1818) στὸν Νικόλαο Ζωγράφον γιὰ νὰ τὸ διαβάσει αὐτὸς στὸν Οἰκονόμο (βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμων, φάκ. II, ἀρ. 126).

Ἡ παραίτηση ὁμως τοῦ Τζιγαρά ἀπὸ τῆ μετάφραση τοῦ Γιούγκ ἦταν, ὅπως πληροφορεῖ ὁ ἴδιος τὸν Οἰκονόμο στὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του, προσωρινή. Ἀφοῦ πέρασε ἓνα διάστημα, «φίλος τις ἑλλην καὶ φιλέλλην ἦλθεν εἰς ἐπισκεψίν μου, καὶ ἔμεινε δύο νύκτας παρ' ἐμοί. ἠθέλησε νὰ ἰδῆ τὰ χειρόγραφα μου, τῷ ἔδωκα τὸ κλειδί τῆς βιβλιοθήκης μου. Πρῶτον ἔγγραφον περιέρχεται εἰς χεῖράς του, ἡ δευτέρα νύξ τοῦ Γιούγκου καὶ τὸ γράμμα σου. μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἐζήτησε καὶ τὰς ἄλλας νύκτας. τῷ εἶπον, ὅτι ἐξημέρωσε, καὶ ἄλλη νύξ δὲν ἐπίκειται. ἐξηγήθημεν, καὶ διώρθωσα τὸ σφάλμα μου, τοὔτεστιν ἐπίστευσα τὴν ὁποῖαν αὐτός μοι ἔκαμεν ἐξήγησιν τοῦ γράμματός σου, καὶ ἄρχισα πάλιν τῶν νυκτῶν τὴν μετάφρασιν».

Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Τζιγαρά, λοιπὸν —μιὰ ἀφήγησιν μὲ ἀμυθιστορηματικὴν ὕψη, ὅπου ἐπανέρχεται συμβολικὰ τὸ μοτίβο τῆς νύκτας— ὅλα ἦταν μιὰ «παρεξήγησιν». Χάρη στὴν παρέμβαση τοῦ φίλου, ἡ παρεξήγησιν λύθηκε καὶ ὁ Τζιγαράς ξαναγύρισε στὴ μετάφραση τοῦ Γιούγκ. Προχωρώντας μάλιστα τῶρα μὲ γοργότερο ρυθμὸ, μετέφρασε τὶς πρῶτες πέντε Νύχτες καὶ τὶς ἔστειλε στὸν Οἰκονόμο⁵², ζητώντας καὶ πάλι τὴ γνώμη του. Σὰν νὰ εἶχε ὁμως τῶρα κάποιες τύψεις ποὺ παρανόησε τὶς προθέσεις τοῦ Οἰκονόμου, τὸν καλεῖ νὰ εἶναι ὅσο γίνεται πιὸ ἀυστηρὸς στὶς κρίσεις του: «γενοῦ κριτῆς ἀυστηρὸς, καὶ βασάνισον πρὸς θεοῦ κατὰ λέξιν τὴν μετάφρασίν μου. ἀφειδῶς σβύνε, διόρθωνε, κάμε, εἴτι θέλεις. τὰ πάντα παρ' ἐμοί οὐ μόνον δεκτά, ἀλλὰ καὶ προσκυνητά». Στὴ μετάφρασή του ὁ Τζιγαράς χρησιμοποίησε τῶρα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἀπόδοση τοῦ Le Tourneur, καὶ τὴν ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ Giuseppe Bottoni⁵³, παίρνοντας ἀπ' αὐτὴν καὶ τὶς «ὑποθέσεις» τῶν *Νυχτῶν*, ποὺ δὲν ὑπῆρχαν στὸν Le Tourneur· γι' αὐτό, γράφει στὸν Οἰκονόμο, «ἐν μέρει θέλεις εὖρη παραλλάττουσαν τὴν μετάφρασιν ἀπὸ τὸ γαλλικὸν πρωτότυπον, καὶ ὁμοίαν μὲ τὸ ἰταλικόν». Ἐπιθυμία του ἦταν ἀκόμη νὰ ἔχει καὶ τὴ γερμανικὴ μετάφραση τῶν *Νυχτῶν*· δὲν τὴ βρῆκε ὁμως στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ζητᾷ ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο ἂν τὴ βρεῖ στὴ Σμύρνη νὰ τοῦ τὴ στείλει.

Ὅσο γιὰ τὸν τρόπο τῆς μετάφρασης, φαίνεται ὅτι ὁ Τζιγαράς ἔλαβε ὑπ' ὄψην του τὶς παρατηρήσεις τοῦ Οἰκονόμου. Ὅπως τοῦ γράφει στὴν ἐπιστολὴ του, ἀφαίρεσε ἀπὸ τὴ δευτέρη Νύχτα, «κατὰ τὴν ἀξίωσίν» του, τὶς σημειώσεις καὶ τὶς προσάρμοσε, ὅπως μπόρεσε, στὸ κείμενο· κάτι ποὺ δὲν τὸ ἔκανε

52. Πρόκειται γιὰ τὶς ἀκόλουθες Νύχτες: 1. «Les Misères de l'Humanité», 2. «L'Ami-tié», 3. «Le Tems», 4. «Narcisse» καὶ 5. «Le Remède contre la Crainte de la Mort» (μὲ βάση τὴν ἀνακατάταξη τῶν *Νυχτῶν* ποὺ εἶχε κάνει ὁ Le Tourneur στὴ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου). Τὴ δευτέρη Νύχτα ὁ Τζιγαράς τὴν εἶχε μεταφράσει ἤδη καὶ θὰ τὴν ἔστειλε στὸν Οἰκονόμο μᾶλλον διορθωμένη.

53. Ὁ Bottoni εἶχε μεταφράσει καὶ ἐκδώσει τὸ 1770 τὶς τρεῖς πρῶτες Νύχτες καὶ τὸ 1771 τὸ σύνολο, ἀκολουθώντας τὴν γαλλικὴ διασκευή τοῦ Le Tourneur (PAUL VAN TIEGHEM, *Le Prémantisme*, ὁ.π., σ. 62). Ἡ μετάφραση ἐπανεκδόθηκε ἀρκετὲς φορές.

ὁμῶς σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις: «πολλὰς δὲ ἐκ τῶν σημειώσεων ἄφησα, καθὼς ὅλας τὰς τῆς γ^{ης} νυκτὸς λόγου χάριν, μὲ τὸ νὰ εὐρίσκω εἰς αὐτὰς μίαν ἀηδὴ παλινωδιάν, καὶ χάριν οὐδεμίαν, τοῦθ' ὅπερ ἔκαμε καὶ ὁ Βοτόνης». Ἐπιχείρησε ἐπίσης, ἀκολουθώντας ἴσως τὴν παρότρυνση τοῦ Οἰκονόμου νὰ μεταμορφώσει «τὸν Γιούγκον ἀπὸ Γάλλου εἰς Ἑλληνα», νὰ ἐξελληνίσει μερικὰ ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων τοῦ ποιήματος. Ἔτσι, τὸν Λορέντζο (Lorenzo) τὸν ἔκανε Ἀλέξανδρο, τὸν Φιλάνδρο (Philandre) Βασίλειο, τὴ Ναρκίσση (Narcisse) Ἑλένη. Στὴν ἐπιστολὴ του ὁ Τζιγαράς θέτει ὑπ' ὄψη τοῦ Οἰκονόμου καὶ κάποια προβλήματα ποὺ συνάντησε σχετικὰ μὲ τὴν ἀπόδοση στὰ ἑλληνικὰ ὀρισμένων γαλλικῶν ἐκφράσεων, ἐνῶ τοῦ ἐξομολογεῖται συγχρόνως τὶς ἀμφιβολίες του γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν θρησκευτικῶν ἀπόψεων τοῦ Γιούγκ. Ἀναρωτιέται, δηλαδή, μήπως ὀρισμένες θέσεις τοῦ προτεστάντη ποιητῆ τῶν *Νυχτῶν* δὲν συμφωνοῦν μὲ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ πίστη καί, ἐπισημαίνοντας μιὰ τέτοια περίπτωση, καλεῖ τὸν θεολόγο Οἰκονόμο νὰ ἀνασκευάσει τὰ «τολμήματα» τοῦ Γιούγκ. Γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, τέλος, ὁ Τζιγαράς ζητᾷ ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο νὰ κάνει στὸ κείμενό του ὅσες διορθώσεις κρίνει ἀπαραίτητες καὶ νὰ ἀναθέσει σ' ἓνα ἀντιγράφεα, ποὺ νὰ εἶναι καλλιγράφος καὶ ὀρθογράφος, νὰ κάνει ἓνα καθαρὸ ἀντίγραφο: «ἀς τὰ ἀντιγράψῃ μὲ στοιχεῖα καθαρὰ διὰ τὸν τ[ύ]πο[ν] καὶ μεγάλα, εἰς χαρτὶ λέων, εἰς τέταρτον τῆς κόλλας, ἀφίνων περιθόρια ἐκ τῶν τεσσάρων μερῶν». Ἀπὸ τὴν παραγγελία αὐτὴ φαίνεται ὅτι ὁ Τζιγαράς σκόπευε νὰ ἐκδώσει τὴν μετάφραση τῶν *Νυχτῶν*. Μιὰ ἐπιθυμία ὁμως ἡ ὁποία δὲν ἔμελλε νὰ πραγματοποιηθεῖ.

Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν καὶ κατὰ πόσο ὁ Οἰκονόμος ἀνταποκρίθηκε στὰ παραπάνω αἰτήματα. Περὶ τὰ μέσα Μαρτίου τοῦ 1820 τὸ γράμμα τοῦ Τζιγαρά μαζὶ μὲ τὸ χειρόγραφο τῶν πέντε *Νυχτῶν* στάλθηκε στὸν Οἰκονόμο καὶ ἐκεῖνος τοῦ ἀπάντησε ἀρκετὰ γρήγορα, στὶς 5 Ἀπριλίου 1820⁵⁴. Ἡ ἀπάντησή του αὐτὴ δὲν σώζεται. Ὑποθέτω ὁμως ὅτι δὲν θὰ ἦταν καὶ πάλι ἐκείνη ποὺ θὰ περίμενε ὁ ἀπαιτητικὸς Τζιγαράς. Καὶ ἂν ὁ Οἰκονόμος εἶχε τὴν πρόθεση νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν μετάφραση καὶ μάλιστα νὰ φροντίσει γιὰ τὴν καθαρογράφηση τοῦ κειμένου, πιθανῶς δὲν μπόρεσε νὰ τὸ κάνει, ἀφοῦ λίγο ἀργότερα ἀναγκαζόταν νὰ φύγει γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη.

Οἱ περιστάσεις κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὁ Οἰκονόμος ἄφησε τὴ Σμύρνη εἶναι γνωστές. Ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1819, μέσα στὴ γενικὴ κρίση ποὺ ἔχει ξεσπάσει ἤδη στὴν πόλη μὲ τὴν ἀνοδο στὴν κοινοτικὴ ἐξουσία τῶν ἐκπροσώπων τῶν συντεχνιῶν, τὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο ἔχει κλείσει καὶ ὁ Οἰκονόμος ἔχει γίνεи στόχος μιᾶς ἐξαιρετικὰ βίαιης ἐπίθεσης⁵⁵. Ἡ τοπικὴ ἐκκλησία καὶ ἡ δημογεροντία

54. Βλ. σημείωση τοῦ Οἰκονόμου στὸ γράμμα τοῦ Τζιγαρά: «ἀπεκρ. 5: ἀπριλλ.» καὶ Ἀρχεῖο Οἰκονόμων, φάκ. III, ἀρ. 173, 174, 175.

55. ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΗΛΙΟΥ, *Κοινωνικοὶ ἀγῶνες καὶ Διαφωτισμός. Ἡ περίπτωση τῆς*

μέ τις συντεχνίες ζητούν με ταραχώδεις εκδηλώσεις και αναφορές προς το Πατριαρχείο την εκδίωξη του από το σχολείο, κατηγορώντας τον ότι ανακατεύεται με τα πολιτικά υποστηρίζοντας τους εμπόρους, ότι με τη διδασκαλία του στο Γυμνάσιο καλλιεργούσε το πνεύμα της αποστασίας κατά του οθωμανικού κράτους, ότι ήταν «άθεος» και «φρακασόνος» και τὰ λοιπά. Ἡ θέση τοῦ Οἰκονόμου γίνεται πραγματικά δύσκολη. Οἱ ἐπιθέσεις ἐναντίον του συνεχίζονται γιὰ πολλοὺς μῆνες καὶ ὁ Οἰκονόμος νιώθει νὰ ἀπειλεῖται ἀπὸ σοβαροὺς κινδύνους. Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1820 γράφει στὸν Κόκκινα ὅτι πλησιάζει «τὸ τέλος τοῦ δράματος· ἢ εὐτυχὲς ἢ δυστυχές, θέλει πέσει καὶ ἡ τελευταία σκηνή»⁵⁶.

Μέσα στὶς συνθήκες αὐτὲς ἀσφαλῶς ὁ Οἰκονόμος δὲν θὰ εἶχε οὔτε τὴν ἡρεμία οὔτε τὸν χρόνο νὰ ἀσχοληθεῖ μετὰ τὴ μελέτη καὶ τὴ διόρθωση τῆς μετάφρασης τοῦ Τζιγαρά. Προτεραιότητα εἶχε ἡ ἀντίκρουση τῶν κατηγοριῶν καὶ ἡ ὀργάνωση τῆς ἀμυνας ἀπέναντι στοὺς ἀντιπάλους του, παρότι οἱ ἐλπίδες γιὰ τὴν ἀποκατάστασή του ἦταν πλέον περιορισμένες. Ἐάν ὁ Οἰκονόμος δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ σκύψει πάνω στὸ χειρόγραφο τοῦ Τζιγαρά, τὸ ἴδιο τὸ ἔργο ὅμως τοῦ Γιούγκ κάθε ἄλλο παρὰ ἀδιάφορο τὸν ἄφηγε. Τὸ βαρὺ κλίμα τῶν *Νυχτῶν* ἀνταποκρινόταν στὶς προσωπικὲς του ἀγωνίες καὶ τὸν ὠθοῦσε σὲ συλλογισμοὺς παρόμοιους μετὰ αὐτοὺς τοῦ Γιούγκ. Αὐτὸ δείχνει ἓνα στιχοῦργημα ποὺ γράφει πρὸ χειρὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ Οἰκονόμος στὸ ἄγραφο μέρος μιᾶς ἐπιστολῆς ποὺ εἶχε λάβει ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Αἰνίου Ματθαῖο⁵⁷. Τὸ παραθέτω:

»Τὰ βρέμοντά της κύματα ἢ θάλασσα βροῦσα,
εἰς τὴν εὐρεῖαν κόιτην της κοιμᾶται σιωπῶσα
»Ἡ Ποσειδῶνος Τρίαινα στὰ βάθη ἡσυχάζει
τὸ κρυσταλλῶδες ἔρημον βασιλεῖον λωφάζει.
»Κοιμᾶται εἰς τὰ σπήλαια ἢ τῶν [ἀνθρώπων;] βία
»κοιμᾶνται ζῶα καὶ φυτὰ κοιμᾶνται τὰ στοιχεῖα.
»Ἵπνε 'σ' ἐμένα τὸν μαγικὸν κεστόν σου
»'Σ' ἐμένα μόνον φείδεσαι νέκταρ τὸ δροσερόν σου
»Εἰς τὰ στυγνὰ 'ματόφυλλα στρέφετ' ὁ ὀφθαλμός μου

»Σιγὰ σιγὰ περᾶ ἢ νύξ λαθραίως βηματίζει
ὡς τῶν ἀνθρώπων ἢ ζωὴ φεύγει καὶ δὲν γυρίζει
»Κ' ἐγὼ κατόπιν σύρομαι μ' ἀνήκουστον μου τρόμον
»Ἵπνε λυπήσου! κάμε με νὰ μὴ νοῶ τὸν δρόμον

Σμύρνης (1819), δεύτερη ἐκδοση, συμπληρωμένη, Ἀθήνα, Ε.Μ.Ν.Ε. - Μνήμων, 1986. Πβ. ΚΩΣΤΑ ΛΑΠΠΑ, «Δύο στιχοῦργήματα σχετικὰ μετὰ τὴν κοινωνικὴ κρίση στὴ Σμύρνη τὸ 1819», *Ὁ Ἑρασιστής* 21 (1997), σ. 259-283.

56. Ἀρχεῖο Οἰκονόμων, φάκ. III, ἀρ. 168.

57. Ὁ.π., φάκ. II, ἀρ. 30, 9 Φεβρουαρίου 1820.

»Ὁ οὐρανὸς ὁ κυανοῦς ἡσύχως περιστρέφει
εἰς τ' ἄκρα τῆς ἀψίδος του τὰ ὄρη καταστρέφει
»Τὸ σῶμά μου ἀνήσυχον ἐδῶ κ' [ἐκ]εῖ γυρίζει
»Ἡ κλίνη μου βαρύνεται, κ' ὡς νὰ στενάζη τρίζει
»Μακρὰν μακρὰν τὰ φάσματα τῶν σκυθρωπῶν φροντίδων
μακρὰν τῶν φόβων αἰ σκιαὶ καὶ εἶδωλα ἐλπίδων

Μόνον τοῦ ὕπνου ἢ σκιά κρύπτεται ἀπ' ἐμπρὸς μου
φεύγει κ' ἢ τύχη καὶ αὐτὸς τοὺς δυστυχεῖς τοῦ κόσμου

Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Οἰκονόμος ἐμπνέεται ἐδῶ ἀπὸ τὸν Γιούγκ. Τὸ ὅλο κλίμα τοῦ ποιήματος μετὰ τις βασιανιστικὲς σκέψεις, τὰ «φάσματα» καὶ τις «σκιές», παραπέμπει στὸν κόσμο τῶν *Νυχτῶν*. Εἰδικὰ μάλιστα ὁ τελευταῖος στίχος, «φεύγει κ' ἢ τύχη καὶ αὐτὸς [ὁ ὕπνος] τοὺς δυστυχεῖς τοῦ κόσμου», μᾶς πηγαίνει στὴν ἀρχὴ τῆς πρώτης *Νύχτας*, ὅπου ὁ ὕπνος παρουσιάζεται ἀκριβῶς νὰ ἀποφεύγει τοὺς δυστυχημένους («il fuit les malheureux»). Μπορεῖ ὅμως παράλληλα ὁ Οἰκονόμος νὰ ἔχει ὑπ' ὄψη του καὶ τὸ ἔργο *Ποιήματα* τοῦ Γεώργιου Σακελλάριου (1817), ὅπου ἓνα ἀπὸ τὰ δημοσιευόμενα ποιήματα, ἢ «*Νύξ πρώτη*», ἐμπνευσμένο, ὅπως εἶπαμε, ἀπὸ τὴς *Νύχτες* τοῦ Γιούγκ, ἔχει ἀνάλογο περιεχόμενο. Ἐάν καὶ στὸ στιχοῦργημά του ὁ Οἰκονόμος δὲν ἀναφέρεται ρητὰ στὴν προσωπικὴ του περίπτωσι, εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅμως νὰ ἐμπνέεται καὶ ἀπ' αὐτήν. Οἱ ἀνησυχίες ποὺ διώχουν μακριὰ τὸν ὕπνο, οἱ «σκυθρωπές» φροντίδες, οἱ φόβοι καὶ οἱ ψεύτικες ἐλπίδες, φαίνεται νὰ εἰκονογραφοῦν καὶ τὴ δική του ψυχικὴ διάθεσι: τὰ αἰσθήματα ποὺ τὸν διακατέχουν καθὼς ἐντείνονται οἱ ἐπιθέσεις ἐναντίον του καὶ οἱ ἐλπίδες του γιὰ τὴ διευθέτησι τῆς κρίσεως ἔχουν ἐξανεμιστεῖ.

Τὸ «δράμα» τῆς Σμύρνης θὰ τελειώσει γιὰ τὸν Οἰκονόμο τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1820 μετὰ τὴν ἀναγκαστικὴ ἀναχώρησή του γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη. Μακριὰ τῶρα ἀπὸ τὴν ἐστία τῶν γεγονότων ἀλλὰ σὲ συνεχὴ ἐπικοινωνία μετὰ τὴ Σμύρνη ὅπου ἡ κρίσις συνεχίζεται, προσπαθεῖ νὰ προσεγγίσει τὰ πράγματα μετὰ φιλοσοφικὴ διάθεσι καὶ μετὰ ἓνα λεξιλόγιό ποὺ παραπέμπει καὶ πάλι στὸν Γιούγκ. «Ὁνειρον εἶναι ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος, ὄνειρον καὶ πᾶσα κατάστασις του, καὶ ἀτυχὲς καὶ εὐτυχὲς», γράφει τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1820 στὸν ἀδελφὸ του Στέφανο, καὶ ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ «φιλόκαλοι» στὴ Σμύρνη, ποὺ «ὄνειρεύονται» τῶρα «βαρὺ καὶ σκυθρωπὸν καὶ θορυβῶδες ἐνύπνιον (...) θέλει ἔλθει ὥρα νὰ ἐξυπνήσωσιν ἀσμένως, ἀπαλαχθέντες ἀπὸ τὰ φάσματα»⁵⁸.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Οἰκονόμος θὰ εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ συναντήσῃ τὸν Τζιγαρά καὶ νὰ συζητήσῃ μαζί του γιὰ τὴ μετάφρασι τοῦ Γιούγκ. Πιθανῶς μάλιστα νὰ τοῦ ἐπέστρεψε καὶ τὸ χειρόγραφο,

58. Ὁ.π., φάκ. XVIII, ἀρ. 1.

άν δὲν τοῦ τὸ εἶχε στείλει ἦδη ἀπὸ τῆ Σμύρνη καὶ ἂν τὸ εἶχε πάρει βέβαια μαζὶ του στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐνα χρόνο ἀργότερα κατέφυγαν καὶ οἱ δύο, λόγῳ τῶν ἐπαναστατικῶν γεγονότων, στὴν Ὁδησσό: τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1821 ὁ Οἰκονόμος, τὸν Μάιο ὁ Τζιγαράς⁵⁹. Ποιὰ ἦταν ἡ μετέπειτα τύχη τῆς χειρογράφου μετὰφρασης δὲν γνωρίζουμε. Ἀπὸ μιὰ μεταγενέστερη μαρτυρία πάντως φαίνεται ὅτι διασώθηκε καὶ ὅτι στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα βρισκόταν στὰ χέρια κάποιου μέλους τῆς οἰκογένειας Τζιγαρά⁶⁰.

Στὴν Ὁδησσὸ ὁ Τζιγαράς θὰ ἔχει μιὰ ἀκόμη εὐκαιρία νὰ θυμηθεῖ τὸν Γιούγκ. Πρόσφυγας ἐκεῖ μὲ τὴν οἰκογένειά του, τὴν ὁποία εἶχε ἀφήσει φυλακισμένη στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴ διέσωσε τὴν τελευταία στιγμή «μέσα ἀπὸ τὸ καράβι τῆς ἔξορίας», εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει πολλὰ προβλήματα: προβλήματα προσαρμογῆς στὶς δύσκολες συνθῆκες τῆς προσφυγιᾶς, ἀλλὰ καὶ προβλήματα οικονομικὰ⁶¹. Διεκτραγωδώντας τὴν κατάστασή του σὲ ἓνα γράμμα του πρὸς τὸν Μιχαὴλ Βασιλείου, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1821, παρουσιάζει τὸν ἑαυτὸ του σὲ ἔσχατη ἀπελπισία: «ἐκπατρις, ἐν ἀλλοδαπῇ, πενέστατος, ἀγνώς, ὀρφανός, φερέουκος, ἐν δρυμῶν ληστῶν καὶ κακούργων, καὶ τούτων ὁμογενῶν, ἐν θαλάσση πειρατῶν καὶ τούτων πατριωτῶν τε καὶ συγγενῶν...»⁶². Μὲ τὴν ἴδια ἀπαισιόδοξή διάθεση ὁ Τζιγαράς παρουσιάζει στὴν ἐπιστολὴ καὶ τὸ μέλλον τῆς ἐλληνικῆς Ἐπανάστασης: ἡ Εὐρώπη «δὲν θέλει νὰ ἐκφρασθῆ» γιὰ τὴν ἐλληνική ὑπόθεση καὶ «ἐν τούτοις τὸ γένος καὶ νικῶν χάνεται, καὶ νικῶμενον ἀπόλλυται, ἀλλοίμονον εἰς ἡμᾶς. ἐπιζῶμεν διὰ νὰ περιεργώμεθα σκηνίται, καὶ ἄλλοι εἴλωτες καὶ ἀνδράποδα». Μέσα στὴν ἀπελπιστικὴ αὐτὴ κατάσταση, ἔτσι ποὺ τὴ βιώνει

59. Γιὰ τὴ φυγὴ τοῦ Οἰκονόμου ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴν Ὁδησσὸ βλ. ΚΩΣΤΑ ΛΑΠΠΑ, «Πατριαρχικὴ Σύνοδος ὑπὲρ καθαιρέσεως τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων» τὸν Μάρτιο τοῦ 1821. Μιὰ μαρτυρία τοῦ Κων. Οἰκονόμου», *Μνήμων* 11 (1987), σ. 148-149, 151-152. Γιὰ τὴ φυγὴ τοῦ Τζιγαρά βλ. τὴ σημ. 61.

60. Τὴ σχετικὴ πληροφορία μᾶς δίνει πολλὰ χρόνια ἀργότερα ὁ λόγιος Νικόλαος Δ. Τσιγαράς, ὁ ὁποῖος ἀνῆκε σὲ κλάδο τῆς οἰκογένειας Τζιγαρά ποὺ παρέμεινε στὸ Βραδέτο τοῦ Ζαγορίου. Στὸ ἔργο του «Οἱ Μπερατλίδες ἢ ἐπίτιμοι διερμηνεῖς», ὁ.π., σ. 140, γραμμένο στὴν Ἀθήνα τὸν Νοέμβριο τοῦ 1898, ὁ Ν. Τσιγαράς σημειώνει γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Τζιγαρά: «λόγιος οὗτος ὡς εἶπερ τις καὶ ἄλλος, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐν χειρογράφῳ σωζομένη μετὰφρασις τῶν *Νυκτῶν* τοῦ Ἀγγλοῦ Γιούγκ». Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὴ γνωστὴ μας μετὰφραση γιὰ τὸ χειρόγραφο ποὺ ὁ Κων. Τζιγαράς εἶχε στείλει στὸν Οἰκονόμο ἢ γιὰ ἀντίγραφο ποὺ κράτησε ὁ πρῶτος, τὸ ὁποῖο εἶχε ὑπ' ὄψιν του ὁ Νικόλαος Τσιγαράς. Ἐς σημειωθεῖ μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος καὶ ὁ γιός του Σαφοκλῆς εἶχαν φιλικὲς σχέσεις μὲ τὸν γιατρὸ Γεώργιο Τσιγαρά, ἀδελφὸ τοῦ Νικόλαου (βλ. Ἀρχεῖο Οἰκονόμων, φάκ. XII, ἀρ. 117-119, 125, 140, 161, ὅπου ἐπιστολὲς τοῦ Γ. Τσιγαρά πρὸς τοὺς δύο Οἰκονόμους τῶν ἐτῶν 1856-1858).

61. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀφηγεῖται στὶς ἐπιστολὲς του πρὸς τὸν Ἰγνάτιο Οὐγγροβλαχίας καὶ τὸν Θεόδωρο Νέγρη (βλ. σημ. 36 καὶ 40).

62. ΓΑΚ, Συλλογὴ Βλαχογιάννη, Ἰδιωτικαὶ Συλλογαί, φάκ. 195, ἀρ. 56, ἐπιστ. Κ. Τζιγαρά πρὸς Μιχ. Βασιλείου, Ὁδησσός, 25 Σεπτεμβρίου 1821.

βέβαια ὁ ἴδιος, ἐπικαλεῖται ἓναν προφήτη τῆς Βίβλου καὶ τὸν ποιητὴ τῶν *Νυκτῶν*, ὡς τὰ πιὸ κατάλληλα πρόσωπα νὰ θρηνησοῦν τὰ σύγχρονα δεινὰ: «ποῦ τώρα Ζαχαρίας νὰ κλαύσῃ ὄχι μίαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν Ἑλλάδα ὅλην, τοὺς Ἕλληνας! ποῦ Ἰούγκος ὁ Ἀγγλὸς νὰ ἐλσειολογήσῃ τὴν ἀνθρωπότητα...»⁶³.

Ἄν ὁ «μελαγχολικοῦ φυράματος» Τζιγαράς δὲν βλέπει γύρω του παρὰ μόνον ἀνέφη ζοφώδη καὶ σκότια, ὁ Οἰκονόμος, πρόσφυγας καὶ αὐτὸς στὴν Ὁδησσό, ἀλλὰ σὲ καλύτερη κατάσταση καὶ μὲ μεγαλύτερες ἀντοχὲς ἀπὸ τὸν Τζιγαρά, στρέφει τὴ σκέψη του πρὸς τὴν οἰκογένειά του ποὺ ἡ ἐκρήξη τῆς Ἐπανάστασης τὴ βρῆκε στὴ Σμύρνη. Ἀνήσυχος γιὰ τὴν τύχη τῆς, γράφει στὸ λοιμοκαθαρτήριο τῆς Ὁδησσοῦ, ὅπου ἔχει φτάσει μετὰ τὴ δραπετεύσῃ του ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἓνα ποίημα μὲ τὸν τίτλο «Σελήνη»⁶⁴. Βασικὸ στοιχεῖο ἐδῶ εἶναι ἡ ἀγωνία γιὰ τοὺς δικούς του. Ὁ Οἰκονόμος δὲν ἔχει καμιὰ εἰδηση γιὰ τὴν τύχη τους καὶ ζητᾶ νὰ μάθει ἀπὸ τὴ σελήνη ἂν εἶναι καλὰ· φοβᾶται ὅμως ὅτι εἶναι ἐκτεθειμένοι σὲ κινδύνους —τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα ἔχουν προκαλέσει ἐκρήξεις βίας στὴ Σμύρνη— καὶ νιώθει τὴν ἀνάγκη νὰ βρεθεῖ δίπλα τους γιὰ νὰ τοὺς γλυτώσει.

Στοὺς πρώτους στίχους τοῦ ποιήματος συναντᾶμε τὸ γνωστὸ ρομαντικὸ μοτίβο τῆς σελήνης, σύμβολο τῆς νύχτας, ποὺ «ἐμπνέει» τὸν ὕπνο στοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ βρῖσκει ξάγρυπνο τὸν ποιητὴ, καθὼς αὐτὸς εἶναι βυθισμένος σὲ βασιανιστικὲς σκέψεις:

Σελήνη χρυσοβλέφαρε, σὺ τρέχεις στὸν παστὸν σου,
κ' ὕπνον ἐμπνέει στοὺς θνητοὺς βλέμμα τὸ ἱλαρὸν σου.
Ἐμένα μόνον ἄγρυπνον, ἐμένα λυπημένον
εἰς ξένην γῆν, εἰς λογισμοὺς μὲ βλέπεις βυθισμένον!

Τὸ ἴδιο μοτίβο, τῆς νύχτας καὶ τοῦ ὕπνου ποὺ δὲν ἔρχεται νὰ κλείσει τὰ μάτια, τὸ εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ Οἰκονόμος καὶ στὸ στιχοῦργημά του ποὺ παραθέσαμε παραπάνω καὶ πιὸ πρὶν ἀπ' αὐτὸν ἄλλοι, μέσα σὲ διαφορετικὸ κάθε φορὰ νοηματικὸ πλαίσιο: ὁ μιμητῆς τοῦ Γιούγκ Γεώργιος Σακελλάριος στὴν πρώτη *Ἄνυκτα* του, ὁ Μιχαὴλ Περδικάρης στὸν *Ἐρμῆλο* του⁶⁵, καθὼς καὶ ὁ Ἰω-

63. Ἡ ἀναφορὰ στὸν Ζαχαρία πιθανῶς εἶναι λανθασμένη· ἀντὶ τοῦ Ζαχαρία ταιριάζει περισσότερο ἐδῶ ὁ Ἱερεμίας, ποὺ εἶχε θρηνησῇ τὴν Ἱερουσαλήμ.

64. Τὸ ποίημα ἀποτελεῖται ἀπὸ 30 στίχους καὶ περιέχεται σὲ λεύκωμα τοῦ Κων. Οἰκονόμου ποὺ ἐπιγράφεται «Φαντασίας παίγνια ἢ δυσθυμίας κούφη διατριβή» (Ἀρχεῖο Οἰκονόμων, φάκ. XXVI, 9, σ. 13). Πβ. ΔΗΜ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ, «Ἐκκλησιαστικὴ γραμματολογία. Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Κωνσταντῖνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων», *Πραγματεῖα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τ. Ε', ἀριθ. 1, Ἀθήνα 1936, σ. 13.

65. *Ἐρμῆλος ἢ Δημοκροφιδράλιετος*, τ. Α', [Βιέννη] 1817; σ. 364 (ἸΩδὴ ΙΘ', «Αἰφνίδιος θάνατος τῆς Κοκίνας Τασιτάσας... καὶ σκέψις περὶ θανάτου»). Τὸ ποίημα εἶναι γραμμένο ἀρκετὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ του.

άννης Βηλαράς στο ποίημά του «Ο ήλιος βασιλεύει...», όπου μιμούμενος τόν Σακελλάριο φτάνει σε μια πιδ σφιχτή και λυρική σύνθεση⁶⁶.

Πρόκειται για δείγματα μιᾶς ρομαντικής ευαισθησίας που είχε εισδύσει στην ελληνική λογοτεχνία αλλά και σε άλλες εκδηλώσεις τῆς πνευματικῆς και κοινωνικῆς ζωῆς και που θα βρεῖ ἀργότερα τὴν ὑψηλότερη ποιητικὴ τῆς ἔκφραση στις ᾠδὲς τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου και μάλιστα στην ᾠδὴ «Εἰς θάνατον», μέσα στην ὁποία ὁ Γεώργιος Σεφέρης εἶδε νὰ διαγράφεται ἡ ἀτμόσφαιρα μιᾶς Νύχτας τοῦ Γιούγκ⁶⁷.

66. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ, *Ἑλληνικὸς Ρομαντισμὸς*, ὅ.π., σ. 16-18. Πβ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, ὅ.π., σ. 188-189.

67. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΕΦΕΡΗ, *Δοκιμές*, τ. Α', Ἀθήνα, Ἰκαρος, 1974, σ. 60. Βλ. και Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ, *Ἑλληνικὸς Ρομαντισμὸς*, ὅ.π., σ. 18, 105.

ΡΟΔΗ ΣΤΑΜΟΥΛΗ

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΡΕΒΕΖΑΝΩΝ ΜΕΤΑ ΤΟΝ «ΧΑΛΑΣΜΟ» (1798-1801)

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ Ἰονίου πρώην βενετικῶν κτήσεις, που περιέρχονται στην κυριαρχία τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων τὸν Ἰούνιο τοῦ 1797 και καταλαμβάνονται διαδοχικὰ ἀπὸ τις ἀρχὲς Ὀκτωβρίου τοῦ 1798 εἴτε ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασὰ (Βουθρωτό, Πρέβεζα, Βόνιτσα) εἴτε ἀπὸ τὸν ρωσοτουρκικὸ στόλο (νησιὰ τοῦ Ἰονίου), διαβλέπει μὲ ἀπέχθεια τὴν ὀριστικὴ ἀπόσχιση τῶν πόλεων τῆς ἡπειρωτικῆς και ἀκαρνανικῆς παραλίας ἀπὸ τὰ νησιὰ και ἐκδηλώνει πρὸς τις εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις και τὸν σουλτάνο τὴν ἐπιθυμία του νὰ διατηρηθοῦν οἱ περιοχὲς αὐτὲς ὑπὸ ἐνιαία ἐπικράτεια. Ἄλλωστε τόσο ὁ ρώσος ἀντιναύαρχος Οὐσακὼφ μὲ προκήρυξή του ὅσο και ὁ πατριάρχης μὲ ἐγκύκλιό του ὑποκινούμενη ἀπὸ τὴν Πύλη εἶχαν καλέσει τοὺς κατοίκους τῶν γαλλοκρατούμενων περιοχῶν τοῦ Ἰονίου νὰ συνεργαστοῦν μὲ τὸν ρωσοτουρκικὸ στόλο στην ἐκδίωξη τῶν Γάλλων μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ἐλεύθερη ἐπιλογή τοῦ μελλοντικοῦ τους πολιτεύματος¹. Ὡστόσο μὲ τὴ ρωσοτουρκικὴ συνθήκη τῆς Κων-

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΛ: Ἀρχεῖο Λουρόπουλου.

ΑΜΠ: Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης.

ΑΝΑ: ΓΑΚ / Ἀρχεῖα Νομοῦ Λευκάδας.

Οἱ ἡμερομηνίες ἀναφέρονται ἐδῶ σύμφωνα μὲ τὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο, καθὼς ἀπαντοῦν στὰ ἔγγραφα τῶν πηγῶν. Οἱ παραπομπὲς στοὺς κώδικες τοῦ ΑΜΠ ἀκολουθοῦν τὴν ταξινόμηση Βιτάλη (1979)· εἰδικὰ γιὰ τοὺς κώδικες ὑπ' ἀριθ. 155, 19 και 20 (ταξιν. Βιτάλη) χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ ἀντίστοιχα οἱ ἀριθμοὶ 156, 20 και 21, μὲ τοὺς ὁποίους οἱ κώδικες αὐτοὶ ἐντοπίστηκαν στὸ Ἀρχεῖο ὁ μὲν πρῶτος τὸν Ἰούνιο τοῦ 1982 και οἱ ἄλλοι δύο τὸν Νοέμβριο τοῦ 1992. Στὰ παραθέματα που χρησιμοποιοῦνται μέσα στὸ κείμενο τῆς ἐργασίας ἡ στίς ὑποσημειώσεις ἔχουν ἀποκατασταθεῖ ἡ ὀρθογραφία και ἡ στίξη.

1. Ἐλάχιστα γνωστὴ, πιθανῶς ἐπειδὴ εἶχε μικρὴ κυκλοφορία ἢ ἀπῆχηση, εἶναι ἡ προκήρυξη που τυπώθηκε ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλίας, τρίτου μέλους τῆς συμμαχίας. Μὲ τὴν προκήρυξη αὐτὴ ὁ Νέλσον προέτρεπε τοὺς κατοίκους τῶν γαλλοκρατούμενων περιοχῶν τοῦ Ἰονίου νὰ ὑψώσουν τὴν ἀγγλικὴ σημαία και ὑποσχόταν τὴ συνδρομὴ τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου στην ἐκδίωξη τῶν Γάλλων. Οἱ κάτοικοι θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναλάβουν τὴν τροφοδοσία τῶν ἀγγλικῶν πληρωμάτων κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐπιχειρήσεων και νὰ παραδώσουν στὸν ἀγγλικὸ

σταντινούπολης (21 Μαρτίου 1800) τὰ νησιά ἀνακηρύσσονται αυτόνομο κράτος υπό τὴν ἐπικυριαρχία τοῦ σουλτάνου καὶ τὴν ἐγγύηση τοῦ τσάρου, ἐνῶ οἱ πόλεις τῆς ἀπέναντι στεριάς (Βουθρωτό, Πάργα, Πρέβεζα καὶ Βόνιτσα) ἐνσωματώνονται στὴν Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατορία ὑπὸ προνομιακὸ καθεστῶς.

Εἶναι ἀκόμη γνωστὸ ὅτι στὶς διαπραγματεύσεις γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ νέου πολιτεύματος τῆς Ἑπτανήσου, πὺ διεξάγονται στὴν Κωνσταντινούπολη, συμμετέχει ἐπτανησιακὴ ἀντιπροσωπεία, καὶ ὅτι ὁ Ἄγγελος Ὀριος, πὺ συμμετέχει στὴν ἀντιπροσωπεία αὐτὴ ὡς ἐκπρόσωπος τῶν Λευκαδίων, εἶναι ἔνθερμος ὑποστηρικτῆς τῆς ἐπανένωσης τῶν νησιῶν μὲ τὰ ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐξαρτήματά τους στὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Ἀκαρνανία. Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι ὁ Ὀριος ἐνεργεῖ ὄχι μόνον ὡς πληρεξούσιος τῶν Λευκαδίων ἀλλὰ καὶ τῶν Πρεβεζάνων καὶ τῶν Βονιτσιάνων².

Στὰ ὑπομνήματα πὺ ἡ ἀντιπροσωπεία ὑποβάλλει πρὸς τὸν εἰς ἐφέντη καὶ πρὸς τοὺς πρέσβεις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων τὸ φθινόπωρο τοῦ 1799, παράλληλα μὲ τὴν ἀναγνώριση τῆς πολιτείας τῶν νησιῶν ὡς ὁμόσπονδου, ἐλεύθερου καὶ ἀνεξάρτητου κράτους ζητεῖται ἡ ἐκκένωση τῆς Πρέβεζας, τῆς Βόνιτσας καὶ τοῦ Βουθρωτοῦ ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασά, ἡ ἀποζημίωση τῶν κατοίκων καὶ τῶν γαιοκτημόνων τῶν περιοχῶν αὐτῶν ἀλλὰ καὶ τῆς Πάργας γιὰ τὶς καταστροφές πὺ ὑπέστησαν οἱ περιουσίες τους ἀπὸ τὰ ἀλβανικὰ στρατεύματα καί, ἐπίσης, ἡ ἐπιστροφή τῶν συνόρων στὴν ἐπὶ Βενετοκρατίας κατὰ ξηρὰ καὶ θάλασσα διαχωριστικὴ γραμμὴ³.

Μνημονεύεται ἀκόμη στὴ βιβλιογραφία μία ἀναφορά τῶν πρώην βενετῶν ὑπηκόων τῆς στεριάς, ἐπομένως καὶ τῶν Πρεβεζάνων, ἡ ὁποία ἐπισυνάπτεται ὅτὸ ὑπόμνημα τῆς ἐπτανησιακῆς ἀντιπροσωπείας πρὸς τοὺς εὐρωπαίους πρέσβεις. Στὸ ἔγγραφο αὐτὸ οἱ κάτοικοι ἐξιστοροῦν τὶς κακουργίες τοῦ Ἀλῆ ἐναντίον τους καὶ ζητοῦν τὴ διοικητικὴ ἐπανένωση τῶν περιοχῶν τους μὲ τὰ νησιά

στόλο τὰ γαλλικὰ ἐμπορικὰ καὶ πολεμικὰ πλοῖα, ἐμπορεύματα καὶ ἐφόδια. Τὰ ἀνταλλάγματα πὺ προσέφερε ὁ Νέλσον ἦταν ἡ μὴ ἐπιβολὴ (νέων;) φόρων καὶ ἡ προστασία ἀπὸ τοὺς «στενοὺς γειτόνους», δηλαδὴ ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασά. Ὁ Νέλσον ὑπογράφει τὴν προκήρυξη αὐτὴ στὴ Νεάπολη τῆς Ἰταλίας στὶς 9 Ὀκτ. 1798, βλ. ΝΑΚΗ ΠΙΕΡΡΗ, «Ἀνέκδοτος προκήρυξις τοῦ Νέλσωνος πρὸς τοὺς Ἑπτανησίους», *Ἑλληνικά*, τ. 5 (1932), σ. 421-424.

2. ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Ε. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, *Ἱστορία τῶν Ἰονίων νήσων ἀρχομένη τῷ 1797 καὶ λήγουσα τῷ 1815*, Ἀθήνα 1889 [ἀνατύπωση Δ. Ν. Καραβία, Ἀθήνα 1984], τ. Α', σ. 343. ΚΩΝΣΤ. Γ. ΜΑΧΑΪΡΑ, *Πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ ἱστορία τῆς Λευκάδος (1797-1810)*, Ἀθήνα 1954, τ. Α', σ. 233 σημ. 1.

3. ERMANNIO LUNZI, *Della Repubblica Settinsulare*, Μπολόνια 1863, σ. 14-16. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΧΙΩΤΟΥ, *Σειρᾶς ἱστορικῶν ἀπομνημονευμάτων τ. Γ'*, Κέρκυρα 1863 [ἀνατύπωση Δ. Ν. Καραβία, Ἀθήνα 1979], σ. 739-741. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, *δ.π.*, σ. 280, 281-282, 306-307. ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΪΡΑ, *δ.π.*, σ. 223.

τοῦ Ἰονίου⁴. Καὶ ἀναφέρεται ὅτι ἡ Πάργα, ἡ Πρέβεζα καὶ ἡ Βόνιτσα ἀποστέλλουν στὴν Κωνσταντινούπολη τριμελῆ ἐπιτροπὴ τὸ 1800, «ὄτε ἀπεφασίσθη ἡ διοργάνωσις τῆς θεσμοθεσίας» τῆς προνομιακῆς περιφέρειας⁵. Ἄν ὠστόσο ἐρμηνεύουμε σωστὰ τὸ προηγούμενο παράθεμα, ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ πραγματοποιεῖται μετὰ τὴ συνθήκη τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅταν πλέον πρέπει νὰ γίνει λόγος γιὰ τὸ ἐσωτερικὸ πολίτευμα τῶν νέων ὀθωμανικῶν κτήσεων, ζήτημα πὺ ρυθμίζεται τελικὰ μὲ τὸ σύνταγμα ἢ συνθήκη τῆς Πρέβεζας (25 Δεκ. 1800)⁶.

Ἡ μνεία τοῦ ἐγγράφου πὺ ὑποβλήθηκε πρὸς τοὺς εὐρωπαίους πρέσβεις τὸ φθινόπωρο τοῦ 1799 ἦταν μέχρι στιγμῆς τὸ μόνον ἀμυδρὸ καὶ μᾶλλον λησμονημένο ἔχνος μιᾶς κίνησης ἐκ μέρους τῶν ἴδιων τῶν Πρεβεζάνων γιὰ νὰ ὀρίσουν τὸ μέλλον τους· ὅσων τουλάχιστον Πρεβεζάνων διαφεύγουν τὴ σφαγὴ καὶ τὴν αἰχμαλωσία ἐγκαταλείποντας τὴν πατρίδα τους κατὰ τὶς παραμονές τῆς φονικῆς ἤττας τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων στὴ Νικόπολη καὶ τῆς ἐπακόλουθης καταστροφικῆς κατάληψης («χαλασμοῦ») τῆς Πρέβεζας ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Ἀλῆ (12 Ὀκτ. 1798). Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ καταφεύγουν στὰ γειτονικὰ νησιά καὶ κυρίως στὴ Λευκάδα. Πολὺ διστακτικὰ ἀρχίζουν νὰ ἐπαναπατρίζονται μετὰ τὴν ἀφίξη τοῦ βοεβόδα Ἀβδουλάχ στὴν Πρέβεζα, ἡ ὁποία χρονολογεῖται περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου ἢ τὶς ἀρχές Αὐγούστου 1800)⁷.

Ἡ ἄγνωστη ἀλλὰ καὶ ἀκαρπὴ πολιτικὴ ἐνεργοποίηση τῶν Πρεβεζάνων μετὰ τὸν «χαλασμό» ἀναδύεται τώρα ἀποσπασματικὰ μέσα ἀπὸ ὀρισμένα ἔγγραφα πὺ ἐντοπίστηκαν στὰ Ἀρχεῖα Νομοῦ Λευκάδας κατὰ τὴ διάρκεια ἐρευνητικῆς ἀποστολῆς τοῦ ΚΕΜΝΕ (Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1994) καὶ πὺ ὑποκινοῦν σὲ περαιτέρω διερευνήσεις. Ἐπιγραμματικὴ ἀναφορὰ στὸ περιεχόμενο ὀρισμένων ἀπὸ τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἔχει ἤδη γίνε μὲ ἄλλη ἀφορμὴ⁸. Πρόκειται γιὰ τέσσερις συλλογικὲς ἐπιτροπικῆς τῶν προσφύγων, μία ἀπὸδεικτὴ παράδοσης χρεωστικῶν ἐγγράφου καὶ μία ἀναφορὰ τῆς τοπικῆς κυβέρνησης τῆς Λευκάδας πρὸς τὴν κεντρικὴ ἐπτανησιακὴ κυβέρνηση. Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1798 ἕως τὸν Νοέμβριο τοῦ 1799 καὶ δημοσιεύονται ἐδῶ

4. ERM. LUNZI, *δ.π.*, σ. 16. ΠΑΝ. ΧΙΩΤΟΥ, *δ.π.*, σ. 741. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, *δ.π.*, σ. 282.

5. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, *Περιγραφή τῆς Ἠπείρου*, Εἰσαγωγή Κ. Θ. Δημαρᾶ, ἐπιμέλεια-εὑρετήριο Ἐλευθερίας Ι. Νικολαΐδου, Ἰωάννινα 1984, μέρος Γ', σ. 336.

6. Γιὰ τὸ κείμενο αὐτὸ βλ. ΡΟΔΗΣ ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «Ἡ συνθήκη τῆς Πρέβεζας (25 Δεκ. 1800) καὶ ἡ ἀπήχησή της στὰ 1828», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, τ. 5 (1996), σ. 403-454, ὅπου καὶ ἡ προηγούμενη βιβλιογραφία.

7. Στὶς 25 Ἰουλ. ἡ κυβέρνηση τῆς Λευκάδας ἐνημερώνει τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν τῆς Ἑπτανήσου γιὰ τὴν ἀφίξη τοῦ Ἀβδουλάχ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ γιὰ τὴν ὀλιγοήμερη στάθμευσή του στὴν Ἁγία Μαύρα, βλ. ΑΝΑ, 1800 Amministrazione governativa provvisoria di Santa Maura. Libro registro lettere diverse terzo (30/3/1800 - 6/9/1800) [ἰ: ταξινόμηση Αἰκατερίνης Μπαντιᾶ ἀριθ. 98], 25 Ἰουλ. 1800, φ. 70ν.

8. Βλ. Ρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «Ἡ συνθήκη»..., *δ.π.*, σ. 413 σημ. 25.

in extenso⁹. Παράλληλα, σποραδικές αλλά συχνά υπαινικτικές ειδήσεις από την αλληλογραφία Λουρόπουλου¹⁰ ενισχύουν την εντύπωση της έντονης κινητοποίησης των προσφύγων ή τουλάχιστον μιᾶς μερίδας τους. Ἡ κινητοποίηση αὐτὴ συνεχίζεται γιὰ ἀρκετοὺς μῆνες μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς συνθήκης τῆς Πρέβεζας.

Παρὰ τὴν ἔλλειπτικότητα τους τὰ πρόσφατα αὐτὰ εὐρήματα καταδεικνύουν ὅτι ἡ ἀντίδραση τῶν προσφύγων Πρεβεζάνων στὸν «χαλασμό» τῆς πατρίδας τους εἶναι ἄμεση, πολιτικὴ καὶ ὀργανωμένη. Συμπληρώνουν ἔτσι τὴν ἀποκλειστικὰ παθητικὴ διάσταση μετὰ τὴν ὁποία ὁ «χαλασμός» ἦταν μέχρι σήμερα γνωστός ἀπὸ τὶς ἀφηγήσεις τῶν γάλλων ἀπομάχων καὶ τῆ βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰώνα¹¹.

⁹Αναλυτικὴ παρουσίαση τῶν εὐρημάτων

Στις 26 καὶ στις 29 Ὀκτωβρίου 1798, λίγες μόλις ἡμέρες μετὰ τὸν «χαλασμό», ὁ Κώνστας Παπαπολύζος, δραστήριος πρεβεζάνος ἔμπορος τῆς «δεύτερης τάξης» καὶ ἔμπειρος ἐπιχειρηματίας¹² ποὺ ἔχει καταφύγει στὴν Πάργα,

9. Ἐδῶ, σ. 349-374.

10. Τὸ ἀρχεῖο Λουρόπουλου ἔχει κληρονομήσει ἡ οἰκογένεια τοῦ κ. Ἀβέρκιου Καραλή, ποὺ τὸ ἔχει παραχωρήσει στὸ ΚΕΜΝΕ γιὰ μελέτη. Ἡ δημοσίευση τῆς αλληλογραφίας τοῦ Μαρίνου Λουρόπουλου (1794-1817) ἔχει ἐνταχθεῖ στὰ ἐκδοτικὰ προγράμματα τοῦ ΚΕΜΝΕ. Ἀπὸ τὴν αλληλογραφία αὐτὴ εἶναι ἤδη γνωστὲς ἑπτὰ ἐπιστολές, ποὺ εἶχαν περιέλθει παλαιότερα στὰ ΓΑΚ με ἀγορά, βλ. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΥΦΑΛΤΗ, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν Πρεβεζῆς καὶ Πάργας (1798-1802)», ΔΙΕΕ, τ. 11 (1956), σ. 59-77.

11. Στις γαλλικὲς κυρίως πηγὲς στηρίζονται οἱ ἀφηγήσεις τῶν ERMANNO LUNZI, *Storia delle Isole Jonie sotto il reggimento dei repubblicani Francesi*, Βενετία 1860, σ. 154 κ.ἑξ. ΕΜΜ. ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΗ, *Ὁ Βοναπάρτης καὶ αἱ Ἴωνιοι νῆσοι (1797-1816)* [μετὰφρ. Νοεμῆς Ἀ. Ζωηροῦ Πασσαῆ], Κέρκυρα 1937, σ. 123 κ.ἑξ. ΠΑΝ. ΧΙΩΤΟΥ, *δ.π.*, σ. 658 κ.ἑξ., 663 κ.ἑξ. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, *δ.π.*, σ. 168 κ.ἑξ., 177 κ.ἑξ. ΗΛΙΑ ΒΑΣΙΛΙΑ, «Ἡ μάχη τῆς Νικοπόλεως καὶ ὁ χαλασμός τῆς Πρέβεζας», *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια*, τ. 3 (1954), σ. 953-958, 1048-1055, 1137-1141. τ. 4 (1955), σ. 29-36, 133-140, 245-249, 348-352. Βλ. καὶ τὴν ἀφήγηση τοῦ αὐτόπτη ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΠΕΡΡΑΙΒΟΥ, *Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας*, Ἀθήνα 1857 [φωτομηχ. ἀνατ. Δ. Ν. Καραβία, Ἀθήνα 1990], τ. Α', σ. 54 κ.ἑξ. (πβ. ΠΕΡΙΚΛ. Γ. ΖΕΡΑΒΕΝΤΗ, *Ἡπειρωτικὰ μελετήματα*, τχ. Α', Ἀθήνα 1889).

12. «Δεύτερη τάξη» ἀποκαλοῦν οἱ πηγὲς μας τὴν κατηγορία τῶν κατοίκων ποὺ διαθέτουν ἀξιοπρεπὲς βιοτικὸ ἐπίπεδο ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐγγεγραμμένοι στὸ Συμβούλιο τῆς πόλης καὶ συνεπὲς στεροῦνται τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι στὰ τοπικὰ ἀξιώματα, βλ. ἐνδεικτικὰ ΑΜΠ, ἀριθ. 20, 28 Αὐγ. 1803, φ. 32^v [ΡΟΔΗΣ ΣΤΑΜΟΥΛΗ, *Πηγὲς τῆς ἱστορίας τῆς Πρέβεζας (1794-1808)*, ὑπὸ ἐκδοσῆ].

Οἱ ἐμπορικὲς καὶ ἐπιχειρηματικὲς δραστηριότητες τοῦ Κώνστα Παπαπολύζου προκύπτουν ἀπὸ τὶς ἀποδελτιώσεις τῶν συμβολαιογραφικῶν κωδικῶν τοῦ 18ου αἰ. Πυκνὴ παρουσία ἀπὸ τὸ 1776 κ.ἑξ. Γιὰ τὴ μεταγενέστερη ἐγγραφή του στὸ Συμβούλιο βλ. ΑΜΠ, ἀριθ.

ἐνημερώνει τὸν κουμπάρου του Μαρίνου Λουρόπουλο γιὰ τὶς διαθέσεις καὶ τὶς κινήσεις τοῦ Ἀλῆ ἐναντίον τῆς Πάργας καὶ τῆς Ἀγίας Μαύρας, γιὰ τὶς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις τοῦ ρωσοτουρκικοῦ στόλου ἐναντίον τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων τῆς Λευκάδας καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀντίθεση ποὺ ἔχει ἀνακύψει ἀνάμεσα στὸν Ἀλῆ καὶ τοὺς δύο ἀρχηγούς τοῦ στόλου¹³. Ὁ Μαρίνος Λουρόπουλος, καὶ αὐτὸς δραστήριος ἐμπορευόμενος, μέλος ὡστόσο τοῦ Συμβουλίου καὶ εὐπορος, ἔχει διατελέσει πρόεδρος τῆς Πρέβεζας ἐπὶ Γαλλοκρατίας καὶ ἴσως ἀντιμετωπίζεται ἀκόμη ὡς νόμιμη ἀρχὴ ἀπὸ τοὺς ἐξόριστους Πρεβεζάνους¹⁴. Σύμφωνα μετὰ πληροφορίες τοῦ Παπαπολύζου οἱ πρόσφυγες ἔχουν ἤδη ἀρχίσει τὶς ἐπαφὲς μετὰ τὸν Οὐσακῶφ καὶ τὸν Καντιρ μπέη: τέσσερις Πρεβεζάνοι ἐπισκέπτονται τοὺς ἀρχηγούς τοῦ στόλου, ὅταν οἱ τελευταῖοι βρίσκονται στὴν Κεφαλλονιά, καὶ τοὺς πληροφοροῦν γιὰ τὰ κακουργήματα τοῦ Ἀλῆ στὴν Πρέβεζα¹⁵. Παραμένει ἄγνωστη ἡ ἰδιότητα ὑπὸ τὴν ὁποία πραγματοποιεῖται αὐτὴ ἡ ἐπίσκεψη, ἐὰν δηλαδή οἱ τέσσερις Πρεβεζάνοι φέρουν κάποιο ἀξίωμα τῆ στιγμῆ τοῦ «χαλασμοῦ» ἢ ἂν συγκροτοῦν ἀντιπροσωπεῖα μετὰ πρόσφατη ἐπίσημη ἐξουσιοδότηση ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες τους. Ἀπὸ τὰ τέσσερα αὐτὰ πρόσωπα ὁ Παπαπολύζος εἶναι σὲ θέση νὰ ἀναφέρει τὸν Δημήτριο Ἰωαννίτη καὶ τὸν Μαντούρα. Ὁ πρῶτος ταυτίζεται μετὰ τὸν Δημήτριο Κοντουρᾶ (ἢ Κουντουρᾶ, Κονδουρᾶ) τοῦ Ἰωάννη, ἐμπορευόμενο γιαννιώτικης καταγωγῆς ἀλλὰ κάτοικο Πρέβεζας, ὁ ὁποῖος ἐπὶ Γαλλοκρατίας εἶναι κομισάριος τῆς ὑγείας¹⁶. Ὁ δεύτερος εἶναι πιθανῶς ὁ Ἀθανά-

20, 5 Νοε. 1804, φ. 44^v [στὸ ἴδιο]. Ὡς ἐπίτροπος τῶν Πρεβεζάνων στὴν Κέρκυρα ὁ Παπαπολύζος συνεργάζεται μετὰ τὸν γενικὸ πρόξενο τῆς Ρωσίας Λιμπεράλ Μπενάκη, τοῦ ὁποῦοι λέγεται ὅτι κερδίζει τὴν «ἄκραν συμπάθειαν», βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 21, 7 Αὐγ. 1806, φ. 45^r [στὸ ἴδιο].

13. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΥΦΑΛΤΗ, *δ.π.*, ἐγγρ. 1, σ. 60-61· ἐγγρ. 2, σ. 61-63.

14. Ὁ πατέρας του Γεώργιος ἀνήκει στὸν πρῶτο πυρῆνα τοῦ Συμβουλίου τῆς πόλης, βλ. ΡΟΔΗΣ-ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «Οἱ οἰκογένειες τῆς Κοινότητος τῆς Πρέβεζας (1741)», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, τ. 1 (1984), σ. 407. Ὁ ἴδιος ὁ Μαρίνος ἀπογράφεται ὡς εὐπορος, βλ. ΚΩΣΤΑ ΚΟΜΗ, *Δημογραφικὲς ὄψεις τῆς Πρέβεζας 1605-1805 αἰώνας*, Ἰωάννινα 1999, σ. 328. Γιὰ τὸ ἀξίωμά του στὰ 1798 βλ. ΑΝΑ, Amministrazione municipale ossia democratico francese di Santa Maura. Filza lettere diversa (30/7/1797 - 20/10/1798 [: ταξιν. Αἰκατ. Μπαντιᾶ ἀριθ. 5], ἀριθ. ἐγγρ. 354, [17 Μαΐου 1798], L'amministrazione municipale di Prevesa all'amministrazione municipale di Santa Maura. Γιὰ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Μαρίνου Λουρόπουλου βλ. ἐδῶ, σ. 308 σημ. 10.

15. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΥΦΑΛΤΗ, *δ.π.*, σ. 63.

16. Γιὰ τὸν τόπο καταγωγῆς καὶ κατοικίας τοῦ Κοντουρᾶ βλ. ΑΝΑ, νοτάριος Πέτρος Νέγρης, πρωτόκολλο 12, 24 Φεβρ. 1804, φ. 75^r ΑΜΠ, ἀριθ. 110, 7 Ἀπρ. 1796, σ. 193 (Δημήτριος Κοντουρᾶς Ἰωαννίτης). Στὰ συμβόλαια τῆς Πρέβεζας ὁ Κοντουρᾶς ἐμφανίζεται τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 18ου αἰ., βλ. ἐνδεικτικὰ ΑΜΠ, ἀριθ. 111, 23 Φεβρ. 1798, σ. 50· 30 Ἰουλ. 1798, σ. 161· ἀριθ. 43, 18 Νοε. 1797, φ. 86^r· 7 [Ἀπρ.] 1798, φ. 92^r· 17 Ἰουλ. 1798, φ. 98^r. Γιὰ τὸ ἀξίωμά του ἐπὶ Γαλλοκρατίας βλ. ΑΝΑ, ταξιν. Αἰκατ. Μπαντιᾶ ἀριθ. 5, *δ.π.*, ἀριθ. ἐγγρ. 571, 13 Αὐγ. 1798, Τὸ κοινοτάτον τῆς Ὑγείας [τῆς Πρέβεζας] πρὸς τὴν προμηθευτικὴν αὐτονομίαν.

σιος Μαντούρας, που ανήκει στη «δεύτερη τάξη» της Πρέβεζας¹⁷. Την επίσκεψη αυτή στον Ούσακώφ και τον Καντίρ μπέη αναφέρει ως βέβαιη ο Παπαπολύζος, ενώ με επιφύλαξη μεταδίδει την είδηση ότι οι δύο άρχηγοί του στόλου κατήγγειλαν στην Πύλη τις ενέργειες του 'Αλή. Ο Παπαπολύζος προτείνει στον Μαρίνο Λουρόπουλο να επισκεφθούν και οι ίδιοι τους άρχηγούς του στόλου. Οι κινήσεις επομένως των Πρεβεζάνων δεν είναι ακόμη συντονισμένες.

'Αμέσως μετά την παράδοση της 'Αγίας Μαύρας στον ρωσοτουρκικό στόλο (3 Νοε. 1798)¹⁸ οι πρόσφυγες Πρεβεζάνοι προσφεύγουν μαζικά με ίκεσίες στον Ούσακώφ. Αυτός τους διαβεβαιώνει ότι η εκκένωση της Πρέβεζας και η επιστροφή τους στην πατρίδα είναι ζήτημα ημερών:

'Εμαζώχθησαν κατά την φοράν από Πρέβεζαν, και ἐγένισεν τὸ καράβι του, και τοὺς ἔταξεν ὁ ἄλμυραντες με ὄρκον ὅτι ἡσυχάσετε και εἰς ὀλίγας ἡμέρας ἐγὼ κάμνω και πηγαίνετε εἰς τὸν τόπον σας, ἐνθαίνοντας ἀπὸ τὰ μαγαζία τοῦ Βαγενᾶ και ἐπήγαινε εἰς τὴν χώραν, τὸν ἐκατέστησαν εἰς τὴν στράταν εἰς τὸν "Ἁγιον Μηνῶν ὁμοίως οἱ ἐπίλοιποι Πρεβεζιᾶνοι, και ἔτρεξαν εἰς αὐτὸν μικροὶ και μεγάλοι κλαίοντες, ὁμοίως ὁμοῦς ἐκεῖ με δάκρυα μεγάλα τοὺς ἔταξε με ὄρκον, ὅτι σταθῆτε ἡσυχοὶ και εἰς ὀλίγας ἡμέρας ἐγὼ κάμνω και πηγαίνετε εἰς τὰ ὀσπήτιά σας. Πηγαίνοντας πάλιν εἰς τὸ ὀσπήτιον τοῦ "Οριου, ὁποῦ ἔχει κονάκι, ἦτον ἄλλη σὺναξις ὁμοίως και ἐγγήκεν εἰς τὸν μπότζον και τοὺς ἐπαρηγόρησεν ὁμοίως ὡσπερ και τοὺς ἄλλους.

Και ο Παπαπολύζος ζητεῖ ἀπὸ τὸν Λουρόπουλο νὰ ἐνημερώσει τοὺς συμπατριώτες τους γιὰ τὶς ἐξαγγελίες αὐτῆς τοῦ Οὔσακώφ: «ἀβιζάρισε και τοὺς ἐπίλοιπους συντοπίτας αὐτοῦ τὴν χαροποιὰν εἶδησιν»¹⁹. Ο Παπαπολύζος μεταδίδει ἀκόμη ὅτι οἱ Ρωσοτουρκοὶ ἀπαιτοῦν ἀπὸ τὸν 'Αλή νὰ ἐκκενώσει τὴν Πρέβεζα και τὴ Βόνιτσα και ὅτι, ἀν δὲν συμμορφωθεῖ, θὰ τοῦ ἐπιτεθοῦν²⁰.

Οἱ εἰδήσεις ὡστόσο πὺ φθάνουν λίγες ἡμέρες ἀργότερα ἀπὸ τὴ Λευκάδα δὲν εἶναι ἐνθαρρυντικές γιὰ τοὺς πρόσφυγες²¹. Κατατρομοκρατημένος ἀκόμη

17. Εἶναι γιὸς τοῦ Χρήστου Μαντούρα και κρατεῖ ἐμπορικὸ κατὰστημα («ἐργαστήρι»), βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 103, 3 Δεκ. 1786, σ. 184, 185· γιὰ τὰ «ἐργαστήρια» βλ. ΒΑΣΙΛΗ ΚΡΕΜΜΥΔΑ, *Ἀρχεῖο Χατζηπαναγιώτη*, τ. Α', Ἀθήνα 1973, σ. 107 σημ. 1. Μετὰ τὸν ἐπαναπατρισμό του συνεταίριζεται ἀκριβῶς με τὸν Δημήτρη Κοντουρᾶ ἀλλὰ και με τὸν Μίχο Ζαγορίσιο σὲ ἐπιχείρηση σαπυνοποιίας, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 27, 11 Αὐγ. 1803, φ. 57^ρ. Ἐκλέγεται δικαστὴς σὲ θέση πὺ προβλέπεται γιὰ τὰ μέλη τῆς «δεύτερης τάξης», βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 20, 8 Μαρτ. 1803, φ. 13^ν [Ρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, *Πηγές...*, ὅ.π.].

18. Γιὰ τὴν ἡμερομηνία βλ. ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΙΡΑ, *ὅ.π.*, σ. 112.

19. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ, *ὅ.π.*, ἔγγρ. 3, σ. 64, 65.

20. Στὸ ἴδιο, σ. 64.

21. Στὸ ἴδιο, ἔγγρ. 4, σ. 65-67.

ἀπὸ τὶς πρόσφατες ρωσοτουρκικὲς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν Γάλλων, πὺ βρίσκονταν ἀποκλεισμένοι στὸ φρούριο τῆς 'Αγίας Μαύρας, και ἀπὸ τὶς κινήσεις τοῦ 'Αλή ἐναντίον τοῦ ἴδιου νησιοῦ, ὁ Μιχαὴλ Κονιδάρης²² γράφει στὶς 10 Νοεμβρίου 1798 πρὸς τὸν κουνιάδο του Μαρ. Λουρόπουλο²³ ὅτι ἡ Βόνιτσα, ἡ Πρέβεζα και ἡ Πάργα θὰ παραμείνουν ὑπὸ τὸν 'Αλή, ἕως ὅτου ἡ τύχη τους ρυθμιστεῖ ὀριστικά ἀπὸ τοὺς τρεῖς συμμάχους βασιλεῖς, και ἐννοοῦνται ὁ τσάρος, ὁ σουλτάνος και ὁ βασιλιάς τῆς Μ. Βρετανίας²⁴. Γιὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Πρέβεζας οἱ δύο ἀρχηγοὶ τοῦ στόλου ἀποστέλλουν ἀναφορὲς στὴν Κωνσταντινούπολη. Ο Μιχ. Κονιδάρης ἐπαναλαμβάνει ἔτσι τὴν πληροφορία πὺ ἐπιφυλακτικά ἔχει μεταδώσει και ὁ Παπαπολύζος πρὶν ἀπὸ λίγες ἡμέρες. Γιὰ περαιτέρω καταστροφὲς στὴν Πρέβεζα ὁ ἀποστολέας δὲν ἔχει ἀκριβεῖς πληροφορίες. Σύμφωνα ὅμως με διηγήσεις Πρεβεζάνων, οἱ ἐκκλησίες βεβηλώνονται, πυρπολοῦνται ἢ κατεδαφίζονται, και τὰ σπίτια λεηλατοῦνται. Φαίνεται ὅτι γίνεται κατάσχεση τῆς παραγωγῆς τοῦ λαδιοῦ. Πανίσχυροι συνεργάτες τοῦ 'Αλή στὴν Πρέβεζα εἶναι ἡ οἰκογένεια Θιακογιάννη: «Τὸ λάδι τὸ ἐσύναξαν εἰς ἕνα μαγαζὶ εἶναι γρ. 15 χιλιάδες οἱ Διακογιανναῖοι ἔχουν τὸ χέρι, αὐτοὶ ἀγοράζουν, κλέφτουν και πωλοῦν»²⁵.

22. Γόνος γνωστῆς οἰκογένειας τῆς Λευκάδας. Γιὰ τὰ ἀξιώματα πὺ ἀναλαμβάνουν τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας αὐτῆς βλ. ἐνδεικτικά ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΙΡΑ, *ὅ.π.*, σ. 64, 153. Ο Θεοδόσιος Κονιδάρης εἶναι ἀπὸ τοὺς γνωστότερους ἐνοικιαστὲς τῶν ἰχθυοτροφείων τῆς Πρέβεζας, βλ. ἐνδεικτικά ΑΜΠ, ἀριθ. 42, 30 Ἰουλ. 1782, φ. 76^ν· ἀριθ. 156, 29 Ἰουν. 1783, φ. 44^ν· 9 Ἰουλ. 1783, φ. 46^ν· ἀριθ. 158, 20 Φεβρ. 1785, φ. 51^ρ. Ἀλλὰ και ὁ Μιχαὴλ Κονιδάρης εἶναι κύριος ἐνοικιαστὴς τῶν προσόδων Λευκάδας, Πρέβεζας και Βόνιτσας τὴ στιγμή τοῦ «χάλασμοῦ», βλ. Π. Γ. ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ, *Ἱστορία τῆς ἡσίου Λευκάδος*, τ. Β', Ἀθήνα 1982, σ. 36. Στὰ 1801 ἀπαντᾶται ὡς ὑποπρόξενος τῆς Τουρκίας στὴν 'Αγ. Μαύρα, ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΙΡΑ, *ὅ.π.*, σ. 253.

23. Στὴν πραγματικότητα ὁ Μαρ. Λουρόπουλος και ὁ Μιχαὴλ Κονιδάρης εἶναι σύγγαμποι, ἀφοῦ ἔχουν τὸν ἴδιο πατέρα, Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ, *ὅ.π.*, σ. 66. Ο Μαρίνος Λουρόπουλος εἶναι παντρεμένος με τὴ Θεοδώρα, θυγατέρα τοῦ λευκαδίτη Παύλου Λεκατζᾶ, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 110, 19 Ἰουν. 1808, φ. 58^ρ σὲ συνδυασμὸ με ΑΛ, 2 Ὀκτ. 1794, ὁ Μαρ. Λουρόπουλος ἀπὸ Πρέβεζα πρὸς τὸν Χριστόδουλο Κρασᾶ, Κεφαλλονιά.

24. Στὸ θέμα αὐτὸ ὁ Κονιδάρης δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβής, γιατί ἡ τύχη τῆς Πάργας διαχωρίζεται λίγες ἡμέρες ἀργότερα. Στὶς 19 Νοε. 1798 κοινὴ προκήρυξη τῶν δύο διοικητῶν τοῦ ρωσοτουρκικοῦ στόλου πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Πάργας διαβεβαιώνει ὅτι οἱ Παργίνοι θὰ λάβουν «τὰ ἴδια προνόμια και διοικήσεις καθὼς ὠφελοῦνται ἐλευθέρως και αἱ ἐπίλοιποι νῆσοι, ἕως νὰ ἀκολουθήσῃ ἡ κοινὴ ἀπόφασις ἀπὸ τοὺς συμμάχους βασιλεῖς μας», βλ. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ, *ὅ.π.*, ἔγγρ. 5, σ. 67. Πβ. ΠΑΝ. ΧΙΩΤΟΥ, *ὅ.π.*, σ. 672. Γιὰ τὶς κινήσεις τοῦ 'Αλή ἐναντίον τῆς Πάργας και τὴ στάση πὺ τηροῦν οἱ Παργίνοι βλ. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΠΕΡΡΑΙΒΟΥ, *ὅ.π.*, τ. Β', σ. 18 κ.ἑξ. ΠΑΝ. ΧΙΩΤΟΥ, *ὅ.π.*, σ. 668 κ.ἑξ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Μ. ΣΑΡΡΟΥ, «Γράμματα ἀναφερόμενα εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Σουλίου και τῆς Πάργης», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, τ. 2 (1927), σ. 277-280.

25. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ, *ὅ.π.*, ἔγγρ. 4, σ. 66. Γιὰ τὸν πολιτικὸν προσανατολισμὸ τῆς οἰκογένειας Θιακογιάννη εἶναι ἴσως ἐνδεικτικὸ ὅτι και κατὰ τὴ δευτέρη κατοχὴ τῆς πόλης ἀπὸ τὸν 'Αλή τελώνης τῆς Πρέβεζας εἶναι ἕνας Ἀνδρέας Θιακογιάννης, ἐνῶ ὁ γιὸς του, τὸν

‘Ο Κονιδάρης, κύριος εκμισθωτής των προσόδων έως πρόσφατα, δειλιάζει να διεκδικήσει και τη νέα σύμβαση, γιατί οι διασυνδέσεις του είναι πλέον επισφαλείς, τὸ ἐμπόριο νεκρωμένο, και τὸ μέλλον ἀβέβαιο. Κατὰ τὴν κρίσιμη αὐτὴ στιγμή προέχει ἡ διαφύλαξη τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς²⁶.

Μολονότι ὁ Κονιδάρης γράφει ἀπὸ τὴ Λευκάδα και μάλιστα τὴν ἴδια ἡμέρα πού συγκροτεῖται ἐκεῖ ἡ πρώτη γνωστὴ ἀντιπροσωπεία τῶν προσφύγων, δὲν φαίνεται νὰ γνωρίζει ἀκόμη λεπτομέρειες γιὰ τοὺς ἐπιτρόπους και τίς ἀρμοδιότητές τους: «Εἶπαν νὰ πᾶνε και ἐδῶθες ἄνθρωποι νὰ ριχορέρουν εἰς τὸν ὀλιτζέ ρούσων»²⁷.

Μὲ τὴν ἐπιτροπικὴ τῆς 10ης Νοεμβρίου 1798²⁸, πού υπογράφεται ἀπὸ 158 Πρεβεζάνους, πρόσφυγες στὴ Λευκάδα, ἐξουσιοδοτοῦνται ὁ Νικολὸς Παπατριαντάφυλλος, ὁ Ἀλέξανδρος Βαλεντίνης, ὁ Ἀθανάσιος Ἀβασιώτης και ὁ Νικολὸς Παπαδόπουλος νὰ προστρέξουν στὸν Οὐσακῶφ ἀλλὰ και σὲ κάθε ἄλλη ἀνώτερη ἀρχὴ πού θὰ κριθεῖ ἀναγκαῖο γιὰ νὰ καταγγείλουν τὴν ἄλωση τῆς πόλης τους και τὴ σφαγὴ τῶν κατοίκων· γιὰ νὰ διεκδικήσουν ἀκόμη ὄχι μόνον δικαίωση και ἀποζημίωση γιὰ τίς καταστροφές πού υπέστησαν οἱ Πρεβεζάνοι ἀλλὰ και τὴν ἀποκατάσταση τῆς διοικητικῆς ἐνότητας τῆς Πρέβεζας μὲ τὰ Ἑπτάνησα ὑπὸ ὁποιαδήποτε κυριαρχία και ἂν ὑπαχθοῦν αὐτά. Καὶ οἱ τέσσερις πληρεξούσιοι προέρχονται ἀπὸ οἰκογένειες τοῦ Συμβουλίου τῆς Πρέβεζας. Ὅρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς ἔχουν ἤδη θητεύσει σὲ τοπικὰ ἀξιώματα. Ὁ Ἀλέξανδρος Βαλεντίνης ἦταν μάλιστα πρόεδρος τῆ χρονιὰ τοῦ χαλασμοῦ²⁹.

ὁποῖο ὥστόσο δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ ταυτίσουμε, εἶναι γραμματικὸς τοῦ Ἀλῆ, βλ. AMΠ, ἀριθ. 165, 21 Μαρτ. 1811 [ὁ κώδικας 165 ἔχει μεταγραφῆ και σχολιαστὴ και πρόκειται νὰ δημοσιευθεῖ μὲ ἐκτενῆ προλεγόμενα ἀπὸ τὸ ΚΕΜΝΕ μὲ τὸν τίτλο Ὁ Ἀποστόλης Δαμιανῆς, σαπουνιοῦς και ἐμπορικὸς πράκτορας στὴν Πρέβεζα (1801-1817)]. Φαίνεται ἀπίθανη ἡ σχέση αὐτῶν τῶν Θιακογιανναίων μὲ τὴν οἰκογένεια τοῦ Ἰωάννη Αὐγερινοῦ γιὰ τὴν ταύτιση βλ. ΠΑΝ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, δ.π., σ. 207. Οὔτε ἄλλωστε ἀπὸ τὴν ἀπογραφὴ ca. 1780 (βλ. Κ. ΚΟΜΗ, δ.π., σ. 312, 314, 349) οὔτε ἀπὸ τὸ συμβολαιογραφικὸ ὄμιλὸ τοῦ 18ου αἰ. φαίνεται νὰ συνδέονται οἱ δύο οἰκογένειες. Εἶναι μάλιστα ἀμφίβολο ἂν οἱ Αὐγερινοὶ τῶν συμβολαίων ἀνήκουν ὅλοι τους στὴν ἴδια οἰκογένεια, ἐνῶ τρία ἄτομα μὲ τὸ ἐπώνυμο Αὐγερινὸς (ὁ Ἀντώνης, ὁ Γεράσιμος και ὁ Χρῆστος) εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο νὰ υποστηρίζουν τὸν Ἀλῆ, ἐφ’ ὅσον εἶναι οἱ ἴδιοι πρόσφυγες και υπογράφουν τὴν ἐπιτροπικὴ τῆς 6ης Ἀπρ. 1799, βλ. ἐδῶ, ἔγγρ. 2, σ. 359 στ. 181· σ. 362 στ. 310, 311.

26. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΥΛΑΤΗ, δ.π., σ. 66-67.

27. Στὸ ἴδιο, σ. 66.

28. Βλ. ἐδῶ, σ. 349, ἔγγρ. 1.

29. Ὁ Νικολὸς Παπατριαντάφυλλος εἶναι γιὸς τοῦ συμβολαιογράφου Σωτήρη Παπατριαντάφυλλου, ἐνὸς ἀπὸ τὰ πρῶτα μέλη τοῦ Συμβουλίου και συνδίκου στὰ 1775, βλ. RODI-ANGÉLIQUE STAMOULIS, *Population urbaine et alphabétisation en Grèce au XVIIIème siècle. L'exemple de Prévéza d'après les actes de ses notaires*, ἀνέκδ. διδακτ. διατριβὴ (ὑποστ.: πανεπ. Σορβόννης — Paris IV, Φεβρ. 1981), σ. 26, 28-30. Ρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «Οἱ οἰκογένειες...», δ.π., σ. 404 σημ. 5, σ. 407. Ὁ ἴδιος ὁ Νικολὸς Παπατριαντάφυλλος ἀπο-

Τὰ πρόσωπα τῆς ἄλλης πλευρᾶς, αὐτοὶ πού ἐξουσιοδοτοῦν τοὺς ἐπιτρόπους μὲ τὸ δικαίωμα δράσης ἐν ὀνόματί τους, χαρακτηρίζονται ὡς «δύστυχοι κάτωθεν βεβαιωμένοι ἐγκάτοικοι τῆς Πρέβεζας, ὅπου ἐδῶ ἠύρισκονται ριφουγκιάδοι, και ἄλλοι μπενεστάντηδες»³⁰. Ὅσο και ἂν ἡ προσφυγιά εἶναι ἀφ’ ἑαυτῆς μία δυστυχία, ἡ φράση διακρίνει τοὺς εὐπορους («μπενεστάντηδες») ἀπὸ τοὺς «δύστυχους» πρόσφυγες. Τὸ ἐπίθετο («δύστυχοι») φαίνεται ἔτσι ὅτι χαρακτηρίζει τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση ἐνὸς ὑποσυνόλου τῶν ὑπογραφομένων, ἀφοῦ ἔστω και πρόσφυγες οἱ ἐγκατάστατοι δὲν εἶναι «δύστυχοι». Ἡ ἐπιτροπικὴ προβλέπει ἄλλωστε ὅτι ὅλοι οἱ ὑπογραφομένοι θὰ συμβάλουν στὴν κάλυψη τῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν τῆς ἐπιτροπῆς ἀνάλογα μὲ τίς δυνατότητές τους ἐξαιρουμένων τῶν ἀπόρων, πού ἀπαλλάσσονται ἀπὸ κάθε εἰσφορά. Ἔτσι οἱ ἐπιτροποὶ τῆς 10ης Νοεμβρίου 1798, πού εἶναι μέλη γνωστῶν ἀπὸ τὴ Βενετοκρατία οἰκογενειῶν τοῦ Συμβουλίου, διορίζονται σύμφωνα τουλάχιστον μὲ τὸ ἔγγραφο ἀπὸ ὅλους τοὺς πρεβεζάνους πρόσφυγες τῆς Λευκάδας, πλουσίους και φτωχοὺς.

γράφεται ὡς εὐπορος, βλ. Κ. ΚΟΜΗ, δ.π., σ. 326. Στὰ 1791 φέρει πιθανῶς τὸ ἀξίωμα τοῦ συνδίκου, βλ. AMΠ, ἀριθ. 99, 16 Ἀπρ. 1791, φ. 15^v. — Ὁ Ἀλέξανδρος Βαλεντίνης κατὰ γὰρ ἀπὸ εὐπορὴ και ἰσχυρὴ οἰκογένεια τῆς Πρέβεζας. Εἶναι γιὸς τοῦ Δανιὴλ Βαλεντίνη και τῆς σινιόρας Μπιάνκας, θυγατέρας τοῦ Πέτρου Ἀλεάνδρη, βλ. ἐνδεικτικὰ AMΠ, ἀριθ. 120, 18 Μαῖου 1796, σ. 16. Ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Βαλεντίνης ἔχει σπουδάσει στὴ Βενετία, βλ. ΠΑΝ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, δ.π., σ. 336. Κατὰ τὴν ἐποχὴ πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ἔχει ἤδη ὑπηρετήσει στὰ ἀνώτερα ἀξιώματα τῆς τοπικῆς διοίκησης: σύνδικος στὰ 1795-96, βλ. ΑΛ, Βιβλίο Ψηφοφοριῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Πρέβεζας, 19 Μαῖου 1795 ν.ἡ. κ.εξ. [Ρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, *Πηγές...*, δ.π.] πρόεδρος τῆς δημοκρατικῆς διοίκησης στὰ 1798, βλ. ΑΝΔ, ταξιν. Αἰκατ. Μπαντιᾶ ἀριθ. 5, δ.π., ἀριθ. ἔγγρ. 664, 12 [Σεπτ. 1798]. — Ὁ Ἀθανάσιος Ἀβασιώτης εἶναι εὐπορος κάτοικος τῆς Πρέβεζας («abitante e benestante in questo luoco») και «εργαστηριάρης κρασποῦλος», βλ. ἀντίστοιχα AMΠ, ἀριθ. 42, 11 Φεβρ. 1782, φ. 74^r και ἀριθ. 156, 22 Αὐγ. 1783, φ. 56^r. Ἐμφανίζεται συχνὰ στὶς πράξεις μεταβίβασης ἀκινήτων (γαιῶν, λιοστασιῶν, ἀμπελιῶν, περιβολιῶν και κτιρίων) μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ἐκτιμητῆ, βλ. ἐνδεικτικὰ AMΠ, ἀριθ. 158, 25 Φεβρ. 1786, φ. 86^r· 9 Μαῖου 1786, φ. 96^r· ἀριθ. 104, 4 Ὀκτ. 1787, σ. 45· ἀριθ. 105, 30 Μαρτ. 1788, σ. 57· ἀριθ. 157, 22 Σεπτ. 1788, φ. 97^v. Ἐπίτροπος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Νικολάου Παλαιοῦ, βλ. AMΠ, ἀριθ. 96, 11 Ἰαν. 1787, φ. 219^v. Εἶναι μέλος τοῦ Συμβουλίου («abitante e cittadino») ὅπως και ὁ ἀδελφός του Χρῆστος, βλ. ἀντίστοιχα AMΠ, ἀριθ. 98, 11 Δεκ. 1790, φ. 11^r και ἀριθ. 97, 22 Σεπτ. 1790, φ. 269^r· γιὰ τὴ συγγένεια τοῦ Ἀθανασίου μὲ τὸν Χρῆστο βλ. 20 Ἰαν. 1775 Καταχ. AMΠ, ἀριθ. 101, 2 Ἰουλ. 1775. Τὰ διαθέσιμα στοιχεῖα δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἀσφαλῆ ταύτισή του μὲ τὸν ὁμώνυμο ὄπλαρχηγὸ και πιθανῶς πρῶτον ἀρματολὸ ἀπὸ τὸ Ἐπρόμερο, πού στρατολογεῖται στὴν ἄμυνα τῆς Λευκάδας στὰ 1806-1807, βλ. NICHOLAS CHARLES PAPPAS, *Greeks in Russian Military Service in the Late 18th and Early 19th Centuries* [ἐκδ. Ἰνστιτούτου Βαλκανικῶν Σπουδῶν], Θεσσαλονίκη 1991, σ. 239. — Ὁ Νικολὸς Παπαδόπουλος εἶναι δύσκολο νὰ ταυτιστεῖ, ἐφ’ ὅσον στὶς πηγές ἀπαντῶνται πολλὰ ἄτομα μὲ τὸ ἴδιο ἐπώνυμο. Τρεῖς οἰκογένειες μὲ τὸ ἐπώνυμο αὐτὸ συμμετέχουν πάντως στὸν πρῶτο πυρήνα τοῦ Συμβουλίου, Ρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «Οἱ οἰκογένειες...», δ.π., σ. 407. Ὁ Νικολὸς Παπαδόπουλος ἐκλέγεται ἐκτιμητῆς τῶν ἀγροζημιῶν στὶς 16 Μαρτ. 1796, βλ. ΑΛ, Βιβλίο Ψηφοφοριῶν, δ.π.

30. Ἐδῶ, σ. 349, ἔγγρ. 1 στ. 4-6.

Στις 26 Νοεμβρίου μεταδίδεται ακόμη από τον Παπαπολύζο ότι μετά τη συνάντηση της παργινής αντιπροσωπείας με τον Ούσακώφ, όποτε και πάλι γίνεται λόγος για την καταστροφή και τη συνεχιζόμενη λεηλασία της Πρέβεζας, και μετά τις σχετικές παραστάσεις του Ούσακώφ προς τον Καντιρ μπέη, ο τελευταίος επιπλήττει τον Άλη θυμίζοντάς του ότι δεν του είχε δοθεί έντολη να προβεί στην κατάληψη της Πρέβεζας και της Βόνιτσας και τη σφαγή των Πρεβεζάνων αλλά μόνον να έχει σε έπιφυλακή 10.000 άνδρες μέχρι τον κατάπλου του στόλου, όποτε και θα λάβαινε νέες εντολές³¹. Τον άπειλεί μάλιστα με τιμωρία για τον «χαλασμό» της Πρέβεζας. Κατόπιν τούτου ο Άλης διατάσσει να φρουρούνται οι δρόμοι της ένδοχώρας και να έξαποστέλλονται στην Πρέβεζα όσοι περνούν με λάφυρα ή με αιχμαλώτους που προέρχονται από την πόλη αυτή. Κατά τον Παπαπολύζο ο Ούσακώφ εξέφρασε συμπάθεια για τὰ δεινά των Πρεβεζάνων αλλά και άπορία για την άπουσία τους από την παργινή αντιπροσωπεία. Γι' αυτό ο Παπαπολύζος προτείνει στον Λουρόπουλο να ναυλώσουν ένα πλοίο ακόμη και με δικά τους έξοδα, αν οι συμπολίτες τους άρνηθούν να τους ακολουθήσουν, και να συναντήσουν οι ίδιοι τον Ούσακώφ στην Κεφαλλονιά. Όστόσο ο Παπαπολύζος είναι αίνιγματικός, όταν συνδέει με έπιμονή τὸ προσωπικό τους όφελος με τὸ καλὸ τῆς πατρίδας:

Στοχάζομαι πῶς νὰ εἶναι πολὺ ὠφέλιμον καὶ διὰ λόγου μας, καὶ νὰ ὠφελήσωμεν καὶ τοὺς λοιπούς. [...] Ἐτούτη εἶναι ἡ ὥρα ὅπου ἤμποροῦμεν νὰ ὠφελήσωμεν καὶ τοῦ λόγου μας καὶ τὴν πατρίδα μας³².

Θυμίζουμε ότι ο Μαρίνος Λουρόπουλος, παραλήπτης της έπιστολής, είναι μέλος του Συμβουλίου και πρόεδρος στὰ 1798, ενώ ο άποστολέας Παπαπολύζος, κουμπάρος και συνεργάτης του Μαρίνου, ανήκει στη «δεύτερη τάξη». Είναι άγνωστο αν και αυτός είχε αναλάβει κάποιο αξίωμα επί Γαλλοκρατίας. Άλλα ακόμη και στην περίπτωση αυτή, τὸ δεύτερο σκέλος τῆς πρότασῆς του υποδηλώνει άτομικό και όχι συλλογικό διάβημα. Παραμένει άγνωστη ἡ άπάντηση του Λουρόπουλου στην πρόταση του Παπαπολύζου.

Μπροστά στην παρουσία του ρωσοτουρκικοῦ στόλου και τις άπειλές του Καντιρ μπέη ο Άλης αρχίζει να άποσύρει τον στρατό του από την Πρέ-

31. Οι Ισχυρισμοί του Παπαπολύζου δεν είναι άπίθανοι. Ο ίδιος ο Άλης ισχυρίζεται βέβαια ότι ενεργεί κατόπιν σουλτανικής διαταγῆς, βλ. ΧΡΙΣΤ. ΠΕΡΡΑΙΒΟΥ, *δ.π.*, σ. 26. Άπό τὴ Ζάκυνθο ο Ούσακώφ και ο Καντιρ μπέης είχαν συμβουλευσει τους Παργινούς να έλθουν σε διαπραγματεύσεις με τον Άλη, γιατί αυτός ήταν ο νόμιμος εκπρόσωπος του σουλτάνου στην περιοχή, ΒΑΣΩΣ Δ. ΨΙΜΟΥΛΗ, *Σούλι και Σουλιώτες*, Αθήνα 1998, σ. 384. Φαίνεται ωστόσο ότι ο Άλης κατορθώνει να έξαγοράσει τὴν συμμαχία του Καντιρ μπέη για τὰ σχέδιά του, σα τουλάχιστον άφορούν τὴν Πάργα, στὸ ίδιο, σ. 385.

32. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΥΑΛΤΗ, *δ.π.*, έγγρ. 6, σ. 68.

βεζα. Ο Σπυρ. Κονάκης³³ μεταδίδει στις 10 Δεκεμβρίου από τὴν Ἁγία Μαύρα ότι λίγοι πιά είναι οι «Γούρκοι» που έχουν άπομείνει στην πόλη³⁴.

Και πάλι από τὴν Ἁγία Μαύρα ο Νικόλαος Ρέντζος ενημερώνει στις 8 Μαρτίου 1799 τον Μαρίνο Λουρόπουλο για τὴ συγκρότηση μιᾶς έπιτροπῆς που άπαρτίζεται από τον Ἰωσήφ Γκινάκα, τον Γιάννη Διγόνη, τον Σταθάκη Παρούση και τον Ἀλέξανδρο (Βαλεντίνη). Τὰ πρόσωπα αυτά θα παραδώσουν ένα υπόμνημα των συμπολιτών τους στον Ούσακώφ, άφου πρώτα συναντηθούν στους Παξούς με τον Μαρίνο Λουρόπουλο, που θα έπιθεωρήσει τὸ κείμενο του υπομνήματος και θα τους συνοδεύσει. Ο άποστολέας δεν φαίνεται ωστόσο να έμπιστεύεται πλήρως τους έπιτρόπους αυτούς:

Ἄλλος τινὰς πλέον ὠφέλιμος δὲν ἐθέλησε [...] ἄλλοι δὲν ἐθέλησαν νὰ ὑποσχεθῶν νὰ στρατεύσουν διὰ (νὰ) ἀπεράσουν διὰ τὸν Ἐξακὼφ λέγοντας ὅτι εἶστε ἡ ἀφεντία σας σιμότερα καὶ θε ἐπιμεληθῆς.

Και υποδηλώνεται μιὰ άκαρπη κινητοποίηση του Νικ. Ρέντζου εν ὄψει τῆς άποστολῆς για νὰ συμπεριληφθούν στην έπιτροπή πρόσωπα μεγαλύτερης έμπιστοσύνης, όπως ο παπα-Δημήτρης (Ζαλογίτης;), ο Πιερράκης (Βαλεντίνης;) και ο Γιάννης Κεχρᾶς: «επάσχισα τον παπα-Δημήτρη, Πιερράκη, Γιάννη Κεχρᾶ, και δὲν ἐστάθη τρόπος»³⁵.

Χαρακτηριστικά αυτής τῆς έπιτροπῆς είναι ἡ αντιπροσωπευτικότητα, τὸ κύρος, τὸ επαναστατικό παρελθόν με φιλωρωσικό προσανατολισμό αλλά και οι δεσμοί με άρματολικές οικογένειες. Τρεῖς έπίτροποι προέρχονται από γνωστὲς και εύπορες οικογένειες του Συμβουλίου (Γκινάκας, Βαλεντίνης, Λουρόπουλος),

33. Πρόκειται πιθανώς για τον λευκαδίτη γιατρό Σπυρίδωνα Ἐναστάσιο Κονάκη, που υπηρέτησε στὸ στρατιωτικό νοσοκομεῖο τῆς Πρέβεζας επί Βενετοκρατίας, βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΜΑΧΑΙΡΑ, *Ἡ Λευκάς ἐπὶ Ἐνετοκρατίας 1684-1797*, Αθήνα 1951, σ. 255. Ἐπογράφεται ως εύπορος με 14 χρόνια διαμονῆς στην Πρέβεζα περί τὸ 1780, βλ. Κ. ΚΟΜΗ, *δ.π.*, σ. 296. Ἐναλαμβάνει τὸ αξίωμα του ταμία επί δημοκρατικῶν Γάλλων, βλ. ἐδῶ, σ. 324. Τὸ πρόσωπο αυτό ταυτίζεται πιθανώς με τον έπίσης λευκαδίτη γιατρό Ἐναστάσιο Κονάκη, που συμμετέχει στην Προεδρία τῆς Ἁγίας Μαύρας τον Μάρτιο του 1799, έγγράφεται στὸ Συμβούλιο τῆς Λευκάδας τον Ἰούλιο του 1799, εκλέγεται τον Ἰανουάριο του 1800 γερουσιαστῆς του νηοῦ και τὸ 1804 θητεύει στην τοπική κυβέρνηση με τὸ αξίωμα του παρέρου, βλ. ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΙΡΑ, *Πολιτικὴ καὶ Διπλωματικὴ Ἱστορία...*, *δ.π.*, σ. 132, 145, 159, 419. Τὸ 1807 είναι έπιθεωρητῆς παιδείας, τὸ 1808 δάσκαλος τῆς λατινικῆς και τῆς ἰταλικῆς γλώσσας, βλ. Π. Γ. ΠΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ, *δ.π.*, σ. 102, 103. Λαμπρὴ ἡ εἰσήγησή του για τὴν άναγκαιότητα φωταγώγισης τῆς πόλης, στὸ ίδιο, σ. 86· βλ. σχετικά και ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΙΡΑ, *δ.π.*, σ. 643. Για τὸ πρόσωπο αυτό βλ. τελευταία και ΕΛΕΝΗΣ ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, *Τὰ ταξίδια του λόρδου Guilford στην ανατολικὴ Μεσόγειο*, Αθήνα 2000, σ. 90.

34. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΥΑΛΤΗ, *δ.π.*, έγγρ. 7, σ. 69.

35. ΑΑ, 8 Μαρτ. 1799, ο Νικ. Ρέντζος από Ἁγ. Μαύρα προς τον Μαρ. Λουρόπουλο, Παξούς.

ένας από τη «δεύτερη τάξη» (Παρούσης) και ένας είναι άρματολός (Διγόνης)³⁶. συγγένεια ή κουμπαριά με κλεφταρματολούς έχουν ώστόσο όλα τα μέλη της επιτροπής³⁷. Τρεις επίτροποι (Λουρόπουλος, Βαλεντίνης, Διγόνης) περιβάλλονται με το κύρος της θητείας τους στην προεδρία της Πρέβεζας επί δημοκρατι-

36. Για τον Μαρ. Λουρόπουλο και τον Άλ. Βαλεντίνη βλ. *εδώ*, σ. 309 και σ. 312, 313 σημ. 29. — Και η οικογένεια Γκινάκας είναι από τις παλαιότερες του Συμβουλίου, εύπορη και πολυμελής με ισχυρές διασυνδέσεις, βλ. ΣΠ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑ, «Από τη συγκρότηση του άρματολισμού (ένα άκαρνανικό παράδειγμα)», *Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία*, Αθήνα 1982, σ. 242, 251· Ρ. ΣΤΑΜΟΥΔΗ, «Οι οικογένειες...», *δ.π.*, σ. 406· Κ. ΚΟΜΗ, *δ.π.*, σ. 344. Ένα μέλος αυτής της οικογένειας, ο Κ[ωνσταντίνος] Γκινάκας, θητεύει ως πρόεδρος επί δημοκρατικών Γάλλων, βλ. ΑΝΑ, ταξιν. Αικατ. Μπαντιά, αριθ. 5, *δ.π.*, αριθ. έγγρ. 484, [12 Ιουλ. 1798]. Ο ίδιος ο Γωσήφ Γκινάκας είναι ιερομόναχος, πρώην ήγούμενος της μονής Ταξιαρχών Ζαλόγγου, γνωστός για την ανάμειξή του στο κίνημα του Λουδοβίκου Σωτήρη, βλ. *εδώ*, σημ. 39. Ο Γωσήφ πρέπει να γεννήθηκε γύρω στα 1740, αφού σε «passavanti» που του έχωρουν το 1801 οι άρχες της Λευκάδας για τη Σύμωρη — χωρίς να αποκλείεται και αλλαγή αυτού του αρχικού προορισμού — δηλώνεται ηλικία περίπου 61 ετών, βλ. ΑΝΑ, Libro diversorum primo. Amministrazione governativa provvisoria di Santa Maura (24/1/1800 - 6/10/1802) [: ταξιν. Αικατ. Μπαντιά αριθ. 100], 24 Φεβρ. 1801, φ. 15ν. — Ο Ευστάθιος Παρούσης είναι γιός του ποτέ Άλεξάνδρου, βλ. ΑΜΠ, αριθ. 102, 1 Αύγ. 1784, σ. 707. Ανήκει τη στιγμή αυτή στη «δεύτερη τάξη» της Πρέβεζας, βλ. ΑΜΠ, αριθ. 20, 22 Μαρτ. 1803, φ. 14^ν [Ρ. ΣΤΑΜΟΥΔΗ, *Πηγές...*, *δ.π.*] για την έγγραφη του στο Συμβούλιο βλ. στο ίδιο, 5 Νοε. 1804, φ. 44ν. Άσκει την ιατρική, με την ιδιότητα μάλιστα του «ιατρού» υπογράφει πιστοποιητικό άσθενείας για χρήση ενώπιον του δικαστηρίου, βλ. ΑΜΠ, αριθ. 101, 1 Δεκ. 1778· ΑΝΑ, Tribunal civile di prima istanza di Santa Maura. Filza processetti e stride (16/9/1797 - 31/8/1801) [: ταξιν. Αικατ. Μπαντιά αριθ. 306], αριθ. έγγρ. 186, 9 Οκτ. 1799· πβ. ΕΛΕΝΗΣ Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΔΟΥ, *Γαλλοελληνική έκμετάλλευση δασών στη δυτική Ελλάδα (1710-1792)*, Αθήνα 1987, σ. 185. Υποπρόξενος της Γαλλίας. Για το πρόσωπο αυτό βλ. κυρίως ΣΠ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑ, «Σταθάκης Παρούσης (: 1815), ένας συνεργάτης του Λουδοβίκου Σωτήρη», *Φιλολογική Πρωτοχρονιά*, έτος 22 (1965), σ. 115-126· ΕΛΕΝΗΣ Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΔΟΥ, *δ.π.*, σ. 184-188· Κ. ΚΟΜΗ, *δ.π.*, σ. 38, 39, όπου και η νεώτερη βιβλιογραφία. Βλ. και *εδώ*, σ. 317 σημ. 39. — Για τον άρματολό Γωάνη Διγόνη βλ. τελευταία ΝICHOLAS CHARLES PAPPAS, *δ.π.*, σ. 58, 97 κ.άλλ. Ο καπετάν Γιαννάκης Διγόνης είναι γιός του επίσης άρματολου καπετάν Δήμου Διγόνη και της Άλεξάνδρας, θυγατέρας του Παναγιώτη Φίλιππα, βλ. ΑΜΠ, αριθ. 118, 6 Δεκ. 1817, σ. 206· για την καταγωγή της Άλεξάνδρας βλ. ΑΜΠ, αριθ. 97, 30 Οκτ. 1787, φ. 46^ν.

37. Για την κουμπαριά του Δανιήλ Βαλεντίνη, πατέρα του Άλεξάνδρου, με τον καπετάν Δημό Διγόνη, βλ. ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΑΡΧΟΝΤΙΔΗ, *Μεταξύ Βενετών και Τούρκων*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 25 σημ. 18. Από μεταγενέστερη συμβολαιογραφική πράξη προκύπτει ότι η Κυράνα, θυγατέρα του Πέτρου Βαλεντίνη, ήταν παντρεμένη με τον Τάτζη, άνεσίδ του άρματολου Μήτζου Μαυρομμάτη, βλ. ΑΜΠ, αριθ. 138, 6 Νοε. 1815, φ. 12^ν για τον Τάτζη βλ. *εδώ*, σ. 332 σημ. 96. Για τη συγγένεια των δύο οικογενειών βλ. και ΣΠ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑ, «Από τη συγκρότηση...», *δ.π.*, σ. 242. — Για τους δεσμούς του Μαρ. Λουρόπουλου με την οικογένεια του Γεωργίου Άνδρουτσο, βλ. *εδώ*, σημ. 40. — Για τον σύνδεσμο Γκινάκων και Μπουκουβαλαίων βλ. ΣΠ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑ, *δ.π.*, σ. 242, 251. — Για τη συγγένεια του Σταθάκη Παρούση με τον καπετάνιο Άθαν. Μπουκουβάλα, βλ. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΥΦΑΛΤΗ, «Η επαναστατική κίνησις των Ελλήνων κατά τον δεύτερον επί Αικατερίνης Β' ρωσοτουρκικόν

κων Γάλλων³⁸. Δύο (Παρούσης και Γκινάκας) έχουν άμεσα έμπλακει στή συνωμοσία έναντι των Τούρκων κατά τον δεύτερο ρωσοτουρκικό πόλεμο (1788-1792)³⁹, ενώ άλλος ένας (Λουρόπουλος) έχει συγγένεια με τους στασιαστές και τους συνωμότες, χωρίς μέχρι στιγμής να έχουν άποκαλυφθεί στοιχεία για άμε-

πόλεμον (1787-1792). Λουδοβίκος Σωτήρης», *ΔΙΕΕ*, τ. 14 (1960), σ. 130. Ο καπετάν Γιαννάκης Διγόνης παντρεύεται σε πρώτο γάμο την Άργύρω, θυγατέρα του Σταθάκη Παρούση, καθώς προκύπτει από μεταγενέστερη συμβολαιογραφική πράξη, βλ. ΑΜΠ, αριθ. 136, 10 Φεβρ. 1827, φ. 27ν.

38. Για τον Μαρ. Λουρόπουλο και τον Άλεξάνδρο Βαλεντίνη βλ. *εδώ*, σ. 309, 312. Το δξίωμα του Διγόνη προκύπτει από υπογραφή του σε επιστολή της τοπικής διοίκησης της Πρέβεζας προς την όμολογη άρχη της Άγ. Μαύρας, ΑΝΑ, ταξιν. Αικατ. Μπαντιά αριθ. 5, *δ.π.*, αριθ. έγγρ. 570, [13 Αύγ. 1798].

39. Ο Ευστάθιος Παρούσης είναι έμπιστος πράκτορας του Λουδοβίκου Σωτήρη (αέπιτροπικός πάντων των όρκωμένων εν τη ξερα), Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΥΦΑΛΤΗ, «Η επαναστατική κίνησις...», *δ.π.*, σ. 74, 72, 97, 124, 126, 131, 139. Ώς καθολικός έπίτροπος των Σουλιωτών στην Πρέβεζα έπρόκειτο μάλιστα να συμμετάσχει στην πρεσβεία που απέστειλαν οι Σουλιώτες προς την Αικατερίνη Β' το 1789 αλλά άντικαταστάθηκε από τον Νικόλαο Πάγκαλο, στο ίδιο, σ. 88. Σε άπύργω της οικογένειας στην Πρέβεζα αναφέρεται ότι διέμενε ο Γεώργιος Άνδρουτσοσ τον Γανουάριο του 1790 (βεν. ήμ.;), βλ. ΚΩΝΣΤ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, *Νέαι ειδήσεις περί του Λάμπρου Κατσώνη και του Άνδρουτσοσ* [Πραγματεία της Ακαδημίας Άθηνών, τ. 23, αριθ. 3], Αθήνα 1959, σ. 22. «Άγγέντες των Ρώσων», βλ. ΑΜΠ, αριθ. 109, 1 Άπρ. 1793. Βλ. και *εδώ*, σ. 316 σημ. 36. — Ο ιερομόναχος Γωσήφ Γκινάκας είναι γνωστός για τη συνεργασία του με τον Λουδοβίκο Σωτήρη και τη συμμετοχή του στο κίνημα του Λάμπρου Κατσώνη. Άκολουθεί με άλλους τέσσερις Πρεβεζάνους τον Γεώργιο Άνδρουτσο στη φυγή του προς το Σπαλάτο, όπου συλλαμβάνεται από τους Βενετούς και μεταφέρεται στη Ζάρα. Μαζί με τον Άνδρουτσο και τον Πάνο Τζίρα παραδίδονται ως όθωμανοί υπήκοοι στον πασά της Βοσνίας και μεταφέρονται στις φυλακές της Κωνσταντινούπολης, απ' όπου ο Γκινάκας άπελευθερώνεται με τη μεσολάβηση των Ρώσων. Για τη δράση του αυτή βλ. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΥΦΑΛΤΗ, «Η επαναστατική κίνησις...», *δ.π.*, σ. 65, 66, 89, 97, 131, 139, ΚΩΝΣΤ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, *δ.π.*, σ. 75, 93, 100, 103, 121. Βλ. και ΣΠ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑ, *δ.π.*, σ. 380 σημ. 32, όπου η λουτή βιβλιογραφία.

40. Ο Μαρίνος Λουρόπουλος είναι θετός της Άκριβής, θυγατέρας του Πάνου Τζαλαμπά και συζύγου του Γεωργίου Άνδρουτσο, βλ. ένδεικτικά ΑΜΠ, αριθ. 110, 29 Νοε. 1797, σ. 411· για τη συγγένεια αυτή βλ. και *εδώ*, σ. 323 σημ. 62. Οι άρχειακές πληροφορίες επαληθεύουν έπομένως την υπόθεση του ΗΛΙΑ ΒΑΣΙΛΑ, «Τέσσαρα γράμματα του καπετάν Άνδρουτσοσ στη γυναίκα του», *Ηπειρωτική Έστία*, τ. 5 (1956), σ. 440: ο Μαρ. Λουρόπουλος είναι ο «μπάρμπα», ο «μπάρμπα ο Μαρίνος», τον όποιο ή Άκριβή όφείλει να υπακούει και να σέβεται σύμφωνα με τις συμβουλές που της αποστέλλει ό άντρας της από τη φυλακή της Ζάρας, βλ. ΓΙΑΝΝΗ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ, «Γιώργος Άνδρουτσοσ», *Νέα Έστία*, τ. 28 (1940), σ. 1056· ΗΛΙΑ ΒΑΣΙΛΑ, *δ.π.*, σ. 441, 442. Οι συμβολαιογραφικές πηγές (βλ. ένδεικτικά ΑΜΠ, αριθ. 122, 7 Άπρ. 1804, σ. 75) επαληθεύουν άκόμη την πληροφορία ότι ο Άλεξάνδρης, ο Γιαννάκης και ο Βαγγέλης —τους όποιους ο Άνδρουτσοσ σε επιστολή από τη Ζάρα άποκαλεί «άδελφούς» του— είναι στην πραγματικότητα άδελφια της Άκριβής, βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΑΜΠΕΛΙΟΥ, *Τραγωδία*, τ. Β', Ζάκυνθος 1860, σ. 318· ΣΠΥΡΟΥ ΑΣΔΡΑΧΑ, «Ο κλέφτης Άνδρουτσοσ», *Ηπειρωτική Έστία*, τ. 5 (1956), σ. 444-445.

ση προσωπική του ανάμειξη στα γεγονότα⁴⁰. Ο Ίωσήφ Γκινάκας είναι δθωμάνος υπήκοος⁴¹· τὸ ἴδιο ἰσχύει πιθανῶς καὶ γιὰ τὸν Διγόννη.

Μὲ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεία δὲν μπορεῖ νὰ ἀξιολογηθεῖ ἡ σύνθεση τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς, πού πιθανῶς ἄλλωστε δὲν παρουσιάζεται ποτὲ στὸν Οὐσακῶφ⁴². Καὶ ἴσως δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ ἰδιαίτερη σημασία στοὺς δεσμοὺς τῶν ἐπιτρόπων μὲ τὶς ἀρματολικὲς οἰκογένειες, ἐπειδὴ α) οἱ ἐπιγαμίες μὲ τὶς οἰκογένειες τῶν ἀρματολῶν δὲν εἶναι σπάνιο φαινόμενο στὴν Πρέβεζα⁴³, β) ἡ ἀγχιστεία δὲν συνεπάγεται ἀπαραιτήτως ταυτότητα συμπεριφορῶν καὶ ἀπόψεων καὶ γ) ὄχι μόνον ἡ στάση τῶν ἀρματολῶν δὲν εἶναι ὁμόθυμη ἀλλὰ οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ἐλεγχθεῖ πάντοτε μὲ ἀσφάλεια ἡ σταθερότητα τῆς στάσης κάθε ἀρματολικῆς οἰκογένειας.

Εἶναι ἄδηλο ἐξ ἄλλου ποιὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς προκαλοῦν τὴ δυσφορία τοῦ Ρέντζου. Ἀνήκοντας ὁ ἴδιος στὸ παλαιὸ διευθυντικὸ σῶμα τῆς πόλης⁴⁴ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐνοχλεῖται ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ τοῦ ἀρματολοῦ Γιαννάκη Διγόννη μὲ τὸν Σταθάκη Παρούση, πού ἀνήκει στὴ «δεύτερη τάξη» καὶ πιθανῶς ἔχει ἤδη γίνει πεθερὸς τοῦ Διγόννη⁴⁵. Πιθανῶς φοβᾶται ὅτι παρὰ τὴ φιλορωσικὴ του δράση στὸν πόλεμο τοῦ 1788-1792 ὁ Παρούσης δὲν εἶναι τὸ κατάλληλο πρόσωπο γιὰ νὰ παρουσιαστῇ στὸν Οὐσακῶφ, ἐπειδὴ ὡς ὑποπρόξενος τῆς Γαλλίας ἦταν ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν δεμένος μὲ τὰ γαλλικὰ ἐμπορικὰ συμφέροντα. Ἴσως ἀκόμη ὁ Ρέντζος σκέπτεται ὅτι ἡ παλαιὰ διένεξη τοῦ Ίωσήφ Γκινάκα μὲ τὸν Γιαννάκη Διγόννη⁴⁶ θὰ ὑπονομεύσει τὴν καλὴ λειτουργία τῆς ἐπιτροπῆς. Εἶναι πιθανῶς καὶ προσωπικὰ

41. Βλ. ἐδῶ, σ. 317 σημ. 39.

42. Βλ. ἐδῶ, σ. 320.

43. Γιὰ τὴν παρουσία τῶν ἀρματολῶν στὴν Πρέβεζα βλ. τελευταῖα Κ. ΚΟΜΗ, ὁ.π., σ. 36-39, ὅπου καὶ ἡ προηγούμενη βιβλιογραφία.

44. Ρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «Οἱ οἰκογένειες...», ὁ.π., σ. 407. Γιὰ τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας Ρέντζου πού ἀναλαμβάνουν δημόσια ἀξιώματα βλ. ἐνδεικτικὰ στὸ ἴδιο, σ. 404 σημ. 5. Ὁ ἴδιος ὁ Νικόλαος Ρέντζος ἐντοπίζεται ὡς σύνδικος τὸ 1783, πιθανῶς τὸ 1791 καὶ στὰ 1796-97, βλ. στὸ ἴδιο καὶ ἐπίσης ΑΜΠ, ἀριθ. 99, 16 Ἀπρ. 1791, φ. 15ν· ΑΛ, Βιβλίο ψηφοφοριῶν, ὁ.π., 9 Μαρτ. 1796. Εἶναι ἀπὸ τοὺς πρώτους πού ἐπιστρέφουν στὴν Πρέβεζα μετὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ Ἀβδουλάχ καὶ ἀπὸ τοὺς προύχοντες πού ὑπογράφουν τὴ συνθήκη τῆς Πρέβεζας στίς 25 Δεκ. 1800. Γιὰ τὴ θέση του στὴ διοίκηση τῆς Πρέβεζας ἐπὶ προνομιακοῦ καθεστώτος βλ. Ρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, Πηγές..., ὁ.π., πολλ. Ἀσκεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ συμβολαιογράφου ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν (1774-1822), βλ. ΦΙΛΑΡΕΤΟΥ ΒΙΤΑΛΗ, Τὸ ἱστορικὸν ἀρχεῖον τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης, Πρέβεζα 1979, σ. 32-33 καὶ Ρ. - Α. ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, *Population urbaine...*, ὁ.π., σ. 26, 31. Εἶναι γιὸς τοῦ ποτὲ ἱερέα Θεόδωρου, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 42, 10 Ἀπρ. 1779, φ. 47ν· ἀριθ. 123, 18 Δεκ. 1807, φ. 27ν κ.ἀλλ. Γεννήθηκε γύρω στὰ 1752, ἀφοῦ στίς 12 Αὐγ. 1800 δηλώνει σὲ ἔνορκη κατάθεση ἡλικία περίπου 48 ἐτῶν, βλ. ΑΝΑ, ταξιν. Αἰκατ. Μπαντιᾶ ἀριθ. 306, ὁ.π., ἀριθ. ἐγγρ. 407^α. Γιὰ τὸν Νικ. Ρέντζο βλ. καὶ ΠΑΝ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, ὁ.π., σ. 317.

45. Βλ. ἐδῶ, σ. 316 σημ. 36 καὶ σ. 317 σημ. 37.

46. Βλ. 8 καὶ 11 Νοε. 1788 Καταχ. ΑΜΠ, ἀριθ. 97, 14 Νοε. 1788, φ. 114^α-115ν.

προκατειλημμένος ἐναντίον τοῦ Ίωσήφ Γκινάκα, αἵτιου «πολλῶν σκανδάλων», σύμφωνα μὲ μία ἀναφορὰ πού συνοπογράφει παλαιότερα ὁ οἰκονόμος Ἱερεμίας, συγγενῆς τοῦ Νικ. Ρέντζου⁴⁷.

Φαίνεται πάντως ὅτι οἱ ἐπιφυλάξεις τοῦ Ρέντζου ὀφείλονται μᾶλλον σὲ πολιτικὴ διαφωνία παρὰ σὲ προσωπικὴ ἀντιπάθεια ἢ σὲ δυσπιστία πρὸς τὶς ἱκανότητες τῶν ἐπιτρόπων: «Μὲ ὅλον τοῦτο παρρησίως εἶπαμεν αὐτηνῶν ὅτι μόνον διὰ τὴν κατάστασιν τῆς πατρίδος νὰ ἐπιμεληθοῦν καὶ ὄχι ἄλλον», δηλαδή—ἐρμηνεύουμε— δόθηκαν σαφεῖς ὁδηγίες πρὸς τοὺς ἐπιτρόπους νὰ περιοριστοῦν καὶ νὰ ἐπιμείνουν στὸ κύριο μέλημα τῶν προσφύγων, πού εἶναι ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Ἀλῆ ἀπὸ τὴν Πρέβεζα καὶ ἡ ἔνωση τῆς πόλης μὲ τὰ Ἐπτάνησα. Διακρίνεται ἐπομένως ὁ φόβος μήπως οἱ συγκεκριμένοι ἐπίτροποι διαχειριστοῦν τὴν ὑπόθεση σύμφωνα μὲ τὶς δικῆς τους ἀπόψεις προβάλλοντες διεκδικήσεις πού θὰ δυσχεράνουν τὴν ἐπίτευξη τοῦ πρωταρχικοῦ καὶ ἁμεσου στόχου. Δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε ποιὲς εἶναι αὐτὲς οἱ διεκδικήσεις. Ὅμως κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν τριῶν προσώπων (παπα-Δημήτρης Ζαλογγίτης, Πιερράκης Βαλεντίνης, Ἰωάννης Κεχρᾶς) πού πιέζονται ἀπὸ τὸν Ν. Ρέντζο νὰ συμμετάσχουν στὴν ἀποστολὴ εἶναι ἡ προέλευση ἀπὸ εὐπορες καὶ ἰσχυρὲς οἰκογένειες τοῦ Συμβουλίου⁴⁸· καί, ὅσο τουλάχιστον γνωρίζουμε, στὸ παρελθὸν τοὺς δὲν σημειώνεται ἐπαναστατικὴ δράση.

47. ΣΠ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑ, «Ἀπὸ τὴ συγκρότηση»..., ὁ.π., σ. 242, 379· γιὰ τὶς σχέσεις Ἱερεμίας Ρέντζου καὶ Ἰωσήφ Γκινάκα βλ. καὶ ΑΜΠ, ἀριθ. 105, 9 Αὐγ. 1788, σ. 90. Ὁ πρῶην ἠγούμενος τῆς μονῆς Ζαλόγγου εἶναι ἄλλωστε ἔνοχος ὑπεξαίρεσης χρεωστικῶν ὁμολογιῶν τοῦ Δανιὴλ Βαλεντίνη πρὸς τὴ μονή, ἀν ἀληθεύει μεταγενέστερη μαρτυρία, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 137, 11 Μαρτ. 1830, φ. 67^α.

48. Ὁ παπα-Δημήτριος Ζαλογγίτης εἶναι γιὸς τοῦ οἰκονόμου παπα-Χρήστου, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 120, 5 Μαῖου 1803, σ. 57. Ὁ πατέρας του ἀπογράφεται ὡς εὐπορος, βλ. Κ. ΚΟΜΗ, ὁ.π., σ. 325. Δὲν διευκρινίζεται ἡ οἰκογενειακὴ τους σχέση μὲ τὸν Ἰωάννη Ζαλογγίτη, πού ὑπογράφει ἀπαξ ὡς μέλος τοῦ Συμβουλίου (αἰτζιταντίνος), βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 110, 1 Μαῖου 1795, σ. 50. Γιὰ τὸ πρόσωπο αὐτὸ βλ. καὶ ΣΠ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑ, ὁ.π., σ. 251. — Ὁ Πέτρος ἢ Πιερράκης Βαλεντίνης εἶναι γιὸς τοῦ ποτὲ Αὐγουστίν, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 42, 2 Φεβρ. 1780, φ. 54^α. Πρέπει νὰ γεννήθηκε γύρω στὰ 1750, ἀφοῦ στίς 28 Ἀπρ. 1802 δηλώνει ἡλικία 52 ἐτῶν, βλ. ΑΝΑ, Tribunal civile di prima istanza di Santa Maura. Filza stride accertazioni d'eredità e tuttorie memorie (15/3/1802 - 11/11/1804) [: ταξιν. Αἰκατ. Μπαντιᾶ ἀριθ. 310], ἀριθ. ἐγγρ. 5ν. Σύνδικος καὶ ἐπομένως μέλος τοῦ Συμβουλίου, βλ. 4 Ἰαν. 1785 ν.ῆ. Καταχ. ΑΜΠ, ἀριθ. 158, 21 Ἰουν. 1786, φ. 101ν· ἀριθ. 106, 23 Φεβρ. 1790, σ. 228· ἀριθ. 108, 9 Ὀκτ. 1794, σ. 268, 269. Διορίζεται ἀπὸ τὸν βενετὸ προνοητὴ ἀναπληρωματικὸ μέλος τοῦ Κοινοβουλίου, βλ. ΑΛ, Βιβλίο Ψηφοφοριῶν, ὁ.π., 30 Μαρτ. 1796 ν.ῆ. Συμβολαιογράφος, βλ. ΦΙΛ. ΒΙΤΑΛΗ, ὁ.π., σ. 33-34. Ἀπογράφεται ὡς εὐπορος, Κ. ΚΟΜΗ, ὁ.π., σ. 325. Βλ. καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Ἀλ. Βαλεντίνη, ἐδῶ, σ. 313 σημ. 29. Γιὰ τὶς σχέσεις τῆς οἰκογένειας μὲ τοὺς ἀρματολοὺς βλ. ἐδῶ, σ. 316 σημ. 37. — Ὁ Ἰωάννης Κεχρᾶς εἶναι γόνος μιᾶς ἀπὸ τὶς παλαιότερες, ἰσχυρὲς καὶ εὐπορες οἰκογένειες τοῦ Συμβουλίου, βλ. Ρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «Οἱ οἰκογένειες...», ὁ.π., σ. 406. Συγγενεῖς μὲ τὶς οἰκογένειες Γκινάκα καὶ Λουρόπουλου, βλ. 9 Φεβρ. 1764 Καταχ. ΑΜΠ, ἀριθ. 157, 22 Σεπτ. 1787, φ. 45^α· ἀριθ.

Φαίνεται ότι ο Μαρ. Λουρόπουλος επιφέρει πράγματι τροποποιήσεις στο υπόμνημα, που πάντως μέχρι τα τέλη Μαρτίου δεν έχει ακόμη επιδοθεί στον Ούσακώφ, γιατί η επιτροπή αναμένει την άφιξη του "Αγγελου" Ορίου στην Κέρκυρα⁴⁹.

Η άποψη του Ρέντζου ότι το πατριωτικό χρέος έχει απόλυτη προτεραιότητα άπαιχτείται και σε ένα έγγραφο με ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στις 6 'Απριλίου 1799 οι Πρεβεζάνοι συντάσσουν στην Κέρκυρα νέα επιτροπική προς τον "Αγγελο" Οριο, τον παπα-Αθανάση Σταμάτη, τον 'Αλέξανδρο Βαλεντίνη και τον Σπύρο Καραβέλα. Οι επιτροπικοί αυτοί εξουσιοδοτούνται να εκπροσωπήσουν την πόλη «εις κάθε δεσποτεία και μοναρχίαν» και να ενεργήσουν κατά την κρίση τους με πατριωτικό ζήλο για το κοινό καλό και την πατρίδα. Ρητή πάντως έντολη έχει και αυτή η αντιπροσωπεία να αγωνιστεί για την ένωση της Πρέβεζας με τα νησιά και τις πρώην βενετικές κτήσεις της στεριάς⁵⁰.

Για τον Βαλεντίνη έχει ήδη γίνει λόγος⁵¹. Ο Σπ. Καραβέλας είναι επίσης μέλος του Συμβουλίου, ενώ φαίνεται ότι και η δική του οικογένεια, που δεν φέρει ωστόσο και ένα από τα πιο συνηθισμένα ονόματα, έχει κατά το παρελθόν συνεργαστεί με τους άρματολούς Γριβαίους⁵². Η συμμετοχή του παπα-Αθανάση Σταμάτη στο Συμβούλιο δεν τεκμηριώνεται με απόλυτη βεβαιότητα⁵³.

120, 4 Μαρτ. 1801, σ. 28. 'Ο ίδιος ο 'Ιωάννης Κεχροάς απαντάται ως σύνδικος στα 1771 και 1782-83, βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, «Τὸ ἐν Βενετία Ἡπειρωτικὸν Ἀρχεῖον», Ἡπειρωτικὰ Χρονικά, τ. 11 (1936), σ. 292. ΑΜΠ, ἀριθ. 155, 20 'Οκτ. 1782, φ. 65ν· 1 Μαΐου 1783, φ. 96r. Μέλος τοῦ Κοινοβίου, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 16, 9 Αὐγ. 1790, φ. 106r. Ἀπογράφεται ὡς εὐπορος, ὅπως καὶ ὁ συγγενὴς του Χρῆστος, βλ. Κ. ΚΟΜΗ, δ.π., σ. 337. Γεννήθηκε περὶ τὸ 1731, βλ. ΑΝΑ, Tribunal civile di prima istanza di Santa Maura. Filza lettere missive (26/4/1802 ἕως 24/10/1804) [: ταξιν. Αἰκατ. Μπαντιὰ ἀριθ. 309], ἀριθ. ἔγγρ. 91r.

49. ΑΛ, 30 Μαρτ. 1799, ὁ Παῦλος Λεκατζῆς ἀπὸ Ἀγ. Μαύρα πρὸς τὸν Μαρ. Λουρόπουλο, Κέρκυρα.

50. 'Εδῶ, σ. 355, ἔγγρ. 2 στ. 12-14.

51. 'Εδῶ, σ. 312, 313 σημ. 29, 315· βλ. καὶ σ. 319.

52. 'Ο Σπύρος Καραβέλας εἶναι γιὸς τοῦ καπετὰν Τζόρτζη, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 16, 12 Αὐγ. 1789, φ. 25r. 'Ο πατέρας τους εἶναι εὐπορος ἄρχοντας καὶ προεστός, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 101, 8 Σεπτ. 1776, σ. 83· Κ. ΚΟΜΗ, δ.π., σ. 327. 'Ο τακτικὸς προνοητὴς διορίζει τὸν Σπύρο Καραβέλα ἀναπληρωματικὸ μέλος τοῦ Κοινοβίου τῆς Πρέβεζας καὶ τὸν ἀδελφὸ του Χριστόδουλο τακτικὸ μέλος στοῦ ἴδιου ὄργανο, βλ. ΑΛ, Βιβλίον Ψηφοφοριῶν, δ.π., 30 Μαρτ. 1796 ν.ή. 'Ἐνας Καραβέλας—ἀπὸ τὰ ἄρρενα ἀδελφία τοῦ Σπύρου εἶναι γνωστοὶ ὁ Ἀλβίτζε, ὁ Πάνος καὶ ὁ Χριστόδουλος, ἐνῶ καὶ ὁ πατέρας τους βρῖσκεται ἀκόμη ἐν ζωῇ—καταγγέλλεται μαζί με τὸν Φακινέλη ὡς βοηθὸς τῶν «κακοποιῶν» Γριβαίων, ΑΝΑ, Lettere Confinarie. Reggimento... Marco Cigogna... Filza Lett. Ottom. dal 3 Genn. 1786 al 27 Dec. 1786, ἀριθ. ἔγγρ. 81, 15 Φεβρ. 1787. Γιὰ τὸν Φακινέλη ἢ Φακινὴ τὴν ἴδια ἐποχὴ βλ. ΣΗ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑ, δ.π., σ. 239, 240, 249, 250.

53. 'Ἐνα ὀμώνυμο πρόσωπο, ὅχι ὁμως—ἢ ἴσως ὅχι ἀκόμη—ιερέας ἐντοπίζεται μετὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀντιλέγοντος στὰ 1781, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 155, 19 Σεπτ. 1781, φ. 11r. 'Ο παπα-

"Ὁμως ἓνα ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, ὁ "Ὄριος, εἶναι τὴ στιγμὴ αὐτὴ ὁ ἰσχυρὸς ἄνδρας τῆς Ἑπτανήσου. Εἶναι βενετὸς ἀριστοκράτης, ἔχει διατελέσει προβλεπτής τῆς Κεφαλλονιάς καὶ ἀπεχθάνεται τοὺς δημοκρατικούς Γάλλους. Μετὴν ἀποτελεσματικὴ συμβολὴ του στὴν κατάληψη τῆς Λευκάδας ἀπὸ τὸν ρωσοτουρκικὸ στόλο τὸν Νοέμβριο τοῦ 1798 ὁ "Ὄριος κερδίζει τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ Οὔσακώφ, πού τὸν διορίζει ἀμέσως διοικητὴ τοῦ νησιοῦ, ἀκολουθῶνς πρῶτο πρόεδρο τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας καὶ ἐπίσης τοῦ ἀναθέτει τὴ σύνταξη τοῦ προσωρινοῦ ἑπτανησιακοῦ συντάγματος⁵⁴. "Ὁμως ὁ "Ὄριος ἔχει καὶ ἴδιο συμφέρον νὰ μὴν ἀποσχιστεῖ ἢ Πρέβεζα ἀπὸ τὰ νησιά. Ἐγκατεστημένος στὴ Λευκάδα, ἀντιπροσωπεύει μετὴν πῦρ ἐντυπωσιακὸ τρόπο τὴ μεγάλη ἐκεῖνη μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ διατηρεῖ οἰκονομικὰ συμφέροντα τόσο στὰ νησιά ὅσο καὶ στὴν ἡπειρωτικὴ καὶ ἀκαρνανικὴ παραλία. Ἡ λευκαδίτισσα σύζυγός του Ἀναστασία Σέρβου ἔχει κληρονομήσει ἀπὸ τὸν προηγούμενο σύζυγό της Σπυρίδωνα Πατρίκιος μεγάλη ἀκίνητη περιουσία στὴ Λευκάδα, τὴν Πρέβεζα καὶ τὴ Βόνιτσα⁵⁵. Ἄν μάλιστα δὲν πρόκειται περὶ συνωνυμίας, ὁ πρῶην πεθερὸς της Σεβαστιανὸς Πατρίκιος ἦταν ἀπὸ τὰ πρῶτα μέλη τοῦ Συμβουλίου τῆς Πρέβεζας καὶ σύνδικος τῆς πόλης⁵⁶. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ὁ "Ὄριος εἶναι ἴσως ἡ καταλληλότερη ἐπιλογή γιὰ τὴν κοινὴ ἀντιπροσώπευση Πρεβεζάνων, Βονιτσιάνων καὶ Λευκαδίων.

Τὴν ἐπιτροπικὴ τῆς 6ης Ἀπριλίου ὑπογράφουν 395 Πρεβεζάνοι. Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς τῶν ὑπογραφῶν ὑποδεικνύει ὅτι τὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἔχει ἴσως ἰδιαίτερη βαρῦτητα καὶ καθολικότερη ἀποδοχὴ ἀπὸ τὸν προσφυγικὸ πληθυσμὸ. Καὶ ἴσως δὲν εἶναι τυχαία ἡ παράλειψη ἐδῶ κάθε κοινωνικοοικονομικοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν ὑπογραφομένων. Ὅλοι οἱ ὑπογραφομένοι δὲν εἶναι ἀπαραιτήτως πρόσφυγες στὴν Κέρκυρα. Τὸ ἔγγραφο συντάσσεται μὲν στὴν Κέρκυρα, ὅπου καὶ ὑπογράφεται ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ πρόσφυγες· δὲν ἀποκλείεται ὁμως νὰ ὑπογράψονται ἀκολουθῶνς μετὴν περιφορὰ καὶ ἀπὸ ἄλλους διεσπαρμένους Πρεβεζάνους, πρὶν καταλήξει στὴν Ἀγία Μαύρα, κύριο καταφύγιο τῶν προσφύγων καὶ ἐπίσης ἔδρα τῆς κυβερνήσεώς τους. Στις 20 Ἰουνίου 1799 μιὰ ὁμάδα ἔγκριτων Πρεβεζά-

'Αθανάσης Σταμάτης δὲν συμπεριλαμβάνεται στοὺς «νέους εὐγενεῖς» τοῦ 1804, ἴσως ἐπειδὴ εἶναι ἤδη μέλος τοῦ Συμβουλίου. Ἡ προικοδότηση τῆς θυγατέρας του με 300 γρόσια ἀπὸ τὸ δημόσιο ταμεῖο στὰ 1805 θεωρεῖται ἀπὸ τὸ Συμβούλιο δωρεὰ καὶ ὄχι ἀνταμοιβὴ τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ πατέρα της πρὸς τὴν πόλη, γιὰ τίς ὁποῖες διευκρινίζεται ὅτι αὐτὸς ἔχει ἤδη ἀμοιφθεῖ, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 20, 22 Ἀπρ. 1805, 7 Φεβρ. 1806, φ. 56r, 56v [Ρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, Πηγές..., δ.π.].

54. Γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ "Ὄριου βλ. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, δ.π., σ. 274.

55. ΕRM. LUNZI, *Della Repubblica Settinsulare*, δ.π., σ. 6. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, δ.π., σ. 267. ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΙΡΑ, δ.π., σ. 109 σημ. 2. Ἐπιγραμματικὰ χαρακτηρίζεται ὁ "Ὄριος ὡς «principal possidente a Prevesa e Vonizza», ὅταν διεκδικεῖ τὴν καταβολὴ ἀποζημίωσης γιὰ τίς φθορὰς ποὺ ὑπέστη ἢ περιουσία του ἐπὶ Ἀλῆ, βλ. ΑΝΑ, νοτάριός Πέτρος Νέγγρης, πρωτόκολλο 11, 19 Ἰουλ. 1803, φ. 73v.

56. Ρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «Οἱ οἰκογένειες»..., δ.π., σ. 404 σημ. 5, σ. 407.

νων πιστοποιεί επίσημα έναντιον του Ζαχαρία Ζαμπέλη, συμβολαιογράφου της 'Αγίας Μαύρας, τη γνησιότητα όλων των υπογραφών του έγγραφου⁵⁷. Είναι ωστόσο οφθαλμοφανές σε όρισμένα σημεία του χειρογράφου ότι σειρές συνεχόμενων υπογραφών δεν μπορεί να είναι ιδιόχειρες· σε όρισμένες από τις σειρές αυτές αναγνωρίζουμε το χέρι του επιτρόπου παπα-Αθανάση Σταμάτη⁵⁸. Ο παπα-Αθανάσης ενεργεί πιθανώς ως πληρεξούσιος των προσώπων στη θέση των οποίων υπογράφει αλλά αντίθετα με την καθιερωμένη πρακτική δεν το δηλώνει. Είτε πρόκειται για λαθοχειρία είτε απλώς για παρατυπία, η εύθυνη για την πράξη μεταβιβάζεται στην ομάδα που βεβαιώνει τη γνησιότητα των υπογραφών. Η ομάδα αυτή απαρτίζεται από τον μέγα οικονόμο 'Ιερεμία Ρέντζο⁵⁹, τον Μαρίνο Λουρόπουλο, τον Κωνσταντίνο Ρουζάνη⁶⁰, τον 'Ιωάννη Γενοβέλη⁶¹,

57. 'Εδω, σ. 365-366, έγγρ. 2 στ. 426-440.

58. "Όπως στις υπογραφές των στ. 90-111, 251-285, 393-397, 411-415 (βλ. έδω, σ. 357, 361-362, 365). "Όσο όμως μπορούμε να διακρίνουμε, ύποπτες — αλλά όχι με το χέρι του παπα-Αθανάση — είναι και άλλες υπογραφές, όπως για παράδειγμα των στ. 249-250, 296-299 (βλ. έδω, σ. 361, 362). Βλ. και τον αλφαβητικό κατάλογο των υπογραφομένων, έδω, σ. 379 κ.έξ.

59. 'Ο πανσιώτατος παπά κήρ 'Ιερεμίας είναι γιός του Χρήστου Ρέντζου, ΑΜΠ, αριθ. 102, 28 Σεπτ. 1780, σ. 145· ιερομόναχος, στο ίδιο, 23 Μαρτ. 1781, σ. 297· οικονόμος, ΑΜΠ, αριθ. 96, 24 Σεπτ. 1796, φ. 184V κ.άλλ. Για την οικογένεια Ρέντζου και για τον 'Ιερεμία βλ. και έδω, σ. 318, 319. Για την παραμονή του οικονόμου 'Ιερεμία Ρέντζου στη Ζάκυνθο μετά τον «χαλασμό» αλλά και για κάποιο εκκλησιαστικό παράπτωμά του βλ. ΛΕΩΝΙΔΑ Χ. ΖΩΗ, *Λεξικόν ιστορικών και λαογραφικών Ζακύνθου*, 'Αθήνα 1963, τ. Α', μέρος Β', σ. 560.

60. "Άγνωστος στις πηγές μας. 'Όσο υπογράφει τις επιτροπικές από 10 Νοε. 1798, 6 'Απρ. και 13 'Ιουν. 1799, βλ. έδω, έγγρ. 1, σ. 353 στ. 156· έγγρ. 2, σ. 365 στ. 420· έγγρ. 4, σ. 368 στ. 41.

61. 'Ο 'Ιωάννης Γενοβέλης είναι γιός του ποτέ Νικολάου, βλ. ΑΜΠ, αριθ. 124, 11 Σεπτ. 1810, φ. 58r-v· αριθ. 134, 24 Δεκ. 1813, φ. 11V. "Ανήκει και αυτός σε μιὰ από τις πρώτες οικογένειες του Συμβουλίου, βλ. Ρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «Οι οικογένειες...», δ.π., σ. 406. 'Ο πατέρας του, όπως και ο συγγενής του Δημήτριος, άπογράφονται ως εύποροι, βλ. Κ. ΚΟΜΗ, δ.π., σ. 337· ο πατέρας του μνημονεύεται ως νοτάριος κατά τὰ έτη 1779-1789, βλ. R. - A. STAMOULIS, δ.π., σ. 32-33 και συμπληρωματικά ΑΜΠ, αριθ. 97, 8 'Ιαν. 1789, φ. 126r-v· αριθ. 43, 20 'Οκτ. 1801, φ. 107V· άπαντάται επίσης ως σύνδικος, βλ. στο ίδιο, αριθ. 158, 8 Σεπτ. 1783, σ. 7· 11 'Ιουν. 1784, φ. 33r-v. 'Ο ίδιος ο 'Ιω. Γενοβέλης μέχρι τον «χαλασμό» άπασχολείται στις γραμματείες διαφόρων ύπηρεσιών της πόλης (Κοινότητα, ύγειονομείο κλπ.), βλ. ΑΝΑ, Reggimento... M. Cicogna. Filza diversa 3. dal Maggio 1787 al Novembre 1789, αριθ. έγγρ. 59, 23 Σεπτ. 1785· ΑΜΠ, αριθ. 158, 2 'Ιαν. [1786], φ. 80r· αριθ. 42, 2 Μαΐου 1792, φ. 116V· ΓΑΚ Κ. 8α. 9, 21 'Οκτ. 1797· ΑΝΑ, ταξιν. Αίκατ. Μπαντιά αριθ. 5, δ.π., αριθ. έγγρ. 571, 13 Αύγ. 1798. Για λίγα χρόνια εργάζεται και ο ίδιος ως νοτάριος, βλ. ΑΜΠ, αριθ. 120, σ. 27· 17 Νοε. 1801, σ. 29. Με το χέρι του ο συμβολαιογραφικός κώδικας 43 του ΑΜΠ, όπου διακοπή των πράξεων σύμφωνα με ιδιόγραφη σημείωση του περιθωρίου λόγω του «χαλασμού» από 8 Αύγ. 1798 έως 28 Δεκ. 1800. Για τη σημαντική θέση του 'Ιω. Γενοβέλη στη διοίκηση της Πρέβεζας επί προνομιακού καθεστώτος και για τη στάση του στο ζήτημα της εκπαίδευσης βλ. Ρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, *Πηγές...*, δ.π., πολλ.

τον 'Αλεξανδρή Τζαρλαμπά⁶², τον 'Ηλία 'Αδάμη⁶³ και τον 'Ιωάννη Καραχασάνη⁶⁴· πρόσωπα, που ανήκουν σε οικογένειες εύκατάστατες ή / και μέλη

Για τὰ βιογραφικά του 'Ιω. Γενοβέλη βλ. συμπληρωματικά Ρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «'Η συνθήκη...», δ.π., σ. 412 σημ. 23. Δεν είναι γνωστό τότε άκριβώς διορίζεται γενικός διαχειριστής του 'Αλή πασά στην Πρέβεζα και προμηθευτής του στρατού και του στόλου, βλ. ΙΩ. Φ. ΔΗΜΑΡΑΤΟΥ, λ. «Πρέβεζα», *Μεγάλη 'Ελληνική 'Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 20, σ. 656 στήλη 3 (με επιφύλαξη ως προς τις χρονολογίες). 'Η ιδιότητά αυτή διασταυρώνεται από τὰ εύρήματα του ΔΗΜΗΤΡΗ ΑΝΩΓΙΑΤΗ-ΡΕΛΕ, *Έξι γαλλικά ύπομνήματα για τὰ 'Επτάνησα και τον άπέναντι ήπειρωτικό χώρο (1798-1809)*, Κέρκυρα 1993, σ. 146 (όπου έσφαλμ. Linaveli) κ.πολλ.· βλ. και ΑΜΠ, αριθ. 123, 30 'Απρ. 1809, φ. 83V (βεκίλης του 'Αλή πασά). Για τις έμπορικές επιχειρήσεις του 'Ιω. Γενοβέλη επί 'Αλή βλ. ένδεικτικά στο ίδιο, 4 Σεπτ. 1809, φ. 107r· αριθ. 130, 19 'Οκτ. 1810, φ. 132V-133V· αριθ. 124, 28 'Ιαν. 1811, φ. 80V-81r· αριθ. 134, 18 Αύγ. 1812, φ. 3r· αριθ. 117, 5 'Ιουν. 1813, σ. 144-145· αριθ. 134, 7 Αύγ. 1815, φ. 20r-v. Για τή μετέπειτα δράση του προσώπου αυτού βλ. ΠΑΝ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, δ.π., σ. 296. ΧΡΗΣΤΟΥ Κ. ΛΟΥΚΟΥ, «'Ο κυβερνήτης 'Ιωάννης Καποδίστριας και οί Μαυρομιχαλαίω», *Μνήμων*, τ. 4 (1974), πολλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *'Η άντιπολίτευση κατά του κυβερνήτη 'Ιωάννη Καποδίστρια*, 'Αθήνα 1988, σ. 132, 409.

62. Και ή οικογένεια Τζαρλαμπά άνήκει στον πρώτο πυρήνα του Συμβουλίου της πόλης, βλ. Ρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «Οί οικογένειες...», δ.π., σ. 407. 'Ο 'Αλέξανδρος Τζαρλαμπάς είναι γιός του Πάνου και της Χρυσής, θυγατέρας Γεωργ. Λουρόπουλου, βλ. ένδεικτικά ΑΜΠ, αριθ. 122, 7 'Απρ. 1804, σ. 75· είναι έπομένως άνεφίος του Μαρίνου Λουρόπουλου και κουνιάδος του Γεωργίου 'Ανδρούτσου, βλ. και έδω, σ. 317 σημ. 40. 'Η Χρυσή, χήρα από τον Νοέμβριο του 1780 (βλ. ΑΜΠ, αριθ. 102, 1 Νοε. 1780, περιθ. σ. 185), άπογράφεται ως άρχηγός του εύπορου νοικοκυριού, βλ. Κ. ΚΟΜΗ, δ.π., σ. 328. Τό 1784 ο 'Αλεξανδρής καταζητείται από τούς Βενετούς, και οί άρματολοί Δήμος Διγόνης και Σπύρος Καλόγερος ύπόσχονται στις βενετικές άρχές ότι θά τον έξαναγκάσουν να περάσει σε βενετικά έδάφη, ώστε να καταστεί δυνατή ή σύλληψή του, βλ. ΑΝΑ, Lettère Confinarie, Reggimento... Ant. Corner..., filza Lett. Ottom. dal 8 febr. 1784 al dec. 1784, αριθ. έγγρ. 4, 8 Φεβρ. 1784. 'Υγειονόμος, βλ. ΑΝΑ, Lett. Confin., Reggimento... Marco Cigogna... filza Lett. Ottom. dal 27 Genn. 1787 al 25 Nov. 1787, αριθ. έγγρ. 93, 15 Μαΐου 1787 κ.άλλ. Σύνδικος, βλ. ΑΜΠ, αριθ. 42, 2 Μαΐου 1792, φ. 116V. 'Αγορανόμος, βλ. ΑΛ, Βιβλίο Ψηφοφοριών, δ.π., 30 Μαρτ. 1795 ν.ή. Διορίζεται μέλος του Κονκλαβίου από τον τοπικό προνοητή, στο ίδιο, 30 Μαρτ. 1796 ν.ή. 'Ο πρεβεζάνος 'Αλεξανδρής Τζαρλαμπάς δεν πρέπει να συγγέται με τον όμώνυμο λευκαδίτη συγγενή του, που είναι γιός του Σπύρου, βλ. ένδεικτικά ΑΜΠ, αριθ. 120, 24 'Ιουλ. 1802, σ. 47. 'Αλλά και ή πολυμελής οικογένεια Τζαρλαμπά άναμειγνύεται στη συνωμοσία του Λουδοβίκου Σωτήρη: κάποιος Τζαρλαμπάς άναφέρεται στα 1789 ως πράκτορας της Ρωσίας λειτουργώντας ώστόσο σε άντιπαράθεση με τον Σωτήρη, βλ. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ, «'Η έπαναστατική κίνηση», δ.π., σ. 68, 85.

63. 'Ο 'Ηλίας 'Αδάμης είναι γιός του ποτέ 'Ιωάννη και της Μαρίας, βλ. ΑΜΠ, αριθ. 97, 25 'Οκτ. 1787, φ. 45r· 102, 5 Σεπτ. 1781, περιθ. σ. 87. 'Η οικογένεια συμμετέχει στον πρώτο πυρήνα του Συμβουλίου, βλ. Ρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «Οί οικογένειες...», δ.π., σ. 406. Τὰ μέλη της οικογένειας δεν έμφανίζονται με μεγάλη συχνότητα στις πηγές μας. 'Ο 'Ηλίας διορίζεται από τον βενετό τακτικό προνοητή άναπληρωματικό μέλος του Κονκλαβίου, βλ. ΑΛ, Βιβλίο Ψηφοφοριών, δ.π., 30 Μαρτ. 1796 ν.ή.

64. 'Ο 'Ιωάννης Καραχασάνης είναι γιός του ποτέ Κώστα και εύπορος, βλ. άντίστοιχα

του Συμβουλίου της Πρέβεζας. Ἄλλὰ εἶναι ἄδηλο ἂν τὰ ἄτομα αὐτὰ καλοῦνται εἰδικὰ γιὰ τὴ βεβαίωση λόγῳ τῆς προσωπικῆς τους ἀξιοπιστίας ἢ ἂν ἀποτελοῦν ἐπιτροπὴ μὲ συγκεκριμένες ἀρμοδιότητες, διορισμένη ἀπὸ ὅλους τοὺς συμπατριῶτες τους ἢ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο.

Στις 2 Ἰουλίου 1799 οἱ ἐπιτροποὶ παπα-Ἀθανάσης Σταμάτης καὶ Σπύρος Καραβέλας καταθέτουν τὸ ἔγγραφο στὸν ἴδιο συμβολαιογράφο, τὸν Ζαχαρία Ζαμπέλη, ἀπὸ τὸν ὁποῖο καὶ παραλαμβάνουν ἀκριβὲς ἀντίγραφο τῆς πράξεως⁶⁵. Ἡ ἐπιτροπικὴ τῆς 6ης Ἀπριλίου διατηρεῖ ἐπομένως στὶς ἀρχές Ἰουλίου τὴν ἀρχικὴ προοπτικὴ τῆς καὶ δὲν ἀκυρώνεται ἀπὸ ἄλλη πράξη. Καὶ κύριος στόχος τῆς ἐπιτροπικῆς εἶναι, καθὼς εἶδαμε, ἡ ὑποστήριξη ἐνώπιον δεσποτῶν καὶ μοναρχῶν τοῦ αἰτήματος γιὰ τὴν ἔνωση μὲ τὰ Ἑπτάνησα.

Στις 13 Ἰουνίου 1799, ὁ στόχος αὐτὸς διευκρινίζεται: οἱ Πρεβεζάνοι προετοιμάζουν τὴν ἀποστολὴ ἀντιπροσωπείας στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ προβλέπουν τὴν κάλυψη τῶν ἐξόδων τῆς ἀπὸ τὴν εἰσπραξὴ παλαιότερης ὀφειλῆς πρὸς τὸ ταμεῖο τῆς πόλης. Οἱ ἱερεῖς Δημήτριος Ζαλογγίτης καὶ Δημήτριος Σάμπος καθὼς καὶ οἱ εὐκατάστατοι («μπενεστάντηδες») Πρεβεζάνοι Μαρίνος Λουρόπουλος, Τζόρτζης Κιτζίλης, Ἰωάννης Κεχρᾶς, Πέτρος Βαλεντίνης, Νικόλαος Ρέντζος, Σπυρίδων Καραβέλας, Ἀθανάσιος Μακάτζης, καὶ Ἰωάννης Πατέντας⁶⁶ παραλαμβάνουν ἀπὸ τὸν δρ. Ἀναστάσιο Κονάκη, ταμῖα τῆς πόλης

ΑΜΠ, ἀριθ. 97, 19 Μαΐου 1787, φ. 16^ρ καὶ Κ. ΚΟΜΗ, ὁ.π., σ. 347. Ἀραὴ ἐμφάνιση στοὺς νοταριακοὺς κώδικες.

65. Ἐδῶ, ἔγγρ. 2, σ. 366 στ. 441 κ.εξ.

66. Γιὰ τὸν παπα-Δημήτρη Ζαλογγίτη, τὸν Ἰω. Κεχρᾶ καὶ τὸν Πέτρο Βαλεντίνη βλ. ἐδῶ, σ. 319 σημ. 48. — Ὁ παπα-Δημήτριος Σ(ι)άμπος εἶναι γιὸς τοῦ ποτὲ Λάμπρου, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 97, 22 Ὀκτ. 1789, φ. 187^ρ. Ἀπὸ τίς παλαιότερες οἰκογένειες τοῦ Συμβουλίου, βλ. Ρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «Οἱ οἰκογένειες...», ὁ.π., σ. 407. Εὐπορος, ὅπως καὶ ὁ ἀδελφός του Χρῆστος, βλ. Κ. ΚΟΜΗ, ὁ.π., σ. 345, 347. — Ὁ Τζόρτζης Κιτζίλης ἀνιχνεύεται ὡς σύνδικος βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 42, 18 Φεβρ. 1777, φ. 21^ρ. Ὑγειονόμος, βλ. ΑΝΑ, Regg. N° 16... Marco Cigogna... 5. Filza lett. dal 12 7mbre 1786 al 28 Agosto 1789, ἀριθ. ἔγγρ. 4, 5 Ὀκτ. 1786. Μέλος τοῦ Κονκλαβίου, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 16, 9 Αὐγ. 1790, φ. 106^ρ διορίζεται στὴν ἴδια θέση ἀπὸ τὸν βενετὸ προνοητή, βλ. ΑΑ, Βιβλίο Ψηφοφοριῶν, ὁ.π., 30 Μαρτ. 1796 ν.ἡ. ἀναπληρωματικὸς στὴν ἴδια θέση, στὸ ἴδιο, [18 Μαρτ. 1795]. Εὐπορος, βλ. Κ. ΚΟΜΗ, ὁ.π., σ. 332. Ὁ Τζόρτζης Κιτζίλης πρέπει νὰ γεννήθηκε περὶ τὸ 1728, ἀφοῦ στὶς 24 Ἰαν. 1803 δηλώνει ἡλικία περίπου 75 ἐτῶν, βλ. ΑΝΑ, ταξιν. Αἰκατ. Μπαντιᾶ ἀριθ. 309, ὁ.π., ἀριθ. ἔγγρ. 91^ν (ἀντίγραφο ἀπὸ τὰ πρακτικὰ ἀνάκρισης ποὺ διενεργεῖ τὸ κριτήριό τῆς πρώτης ἀναφορᾶς τῆς Πρέβεζας). — Οὐτὸς ὁ Ἀθανάσιος Μακάτζης οὐτὲ ἄλλο μέλος τῆς οἰκογένειας αὐτῆς ἀπογράφονται ὡς εὐποροί, βλ. Κ. ΚΟΜΗ, ὁ.π., σ. 312, 321. Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι ὡστόσο μέλος τοῦ Συμβουλίου, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 96, 27 Σεπ. 1786, φ. 186^ν. Ἐκλέγεται ἀναπληρωματικὸ μέλος τοῦ Κονκλαβίου καὶ κριτῆς τοῦ πρωτοβάθμιου δικαστηρίου, βλ. ΑΑ, Βιβλίο Ψηφοφοριῶν, ὁ.π., [18 Μαρτ. 1795], 9 Μαρτ. 1796. — Γιὰ τὸν Ἰωάννη Πατέντα δὲν γνωρίζουμε παρὰ ὅτι εἶναι γιὸς τοῦ ποτὲ Ρίζου καὶ κάτοικος Πρέβεζας, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 102, 13 Σεπτ. 1781, σ. 357.

τους ἐπὶ Γαλλοκρατίας⁶⁷, μιὰ ἀπόδειξη γιὰ 200 γρόσια, τὰ ὁποῖα ὀφείλει ὁ Στασίνος Παπαδημήτρης. Οἱ ὑπογράφωντες, ποὺ γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο προσφέρονται ὡς ἐγγυητὲς πρὸς τὸν Κονάκη, θὰ ἐπιδιώξουν νὰ εἰσπράξουν τὸ ποσὸν ἀπὸ τὸν ὀφειλέτη γιὰ νὰ πληρώσουν τὴν ἀποζημίωση τῶν ἀντιπροσώπων «ἀποῦ ἔχουν νὰ στείλουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς αὐτῆς πολιτείας»⁶⁸.

Οὐτε στὴν περίπτωση αὐτὴ δηλοποιεῖται ἡ ἰδιότητα μὲ τὴν ὁποία ἐνεργοῦν οἱ δέκα αὐτοὶ εὐκατάστατοι Πρεβεζάνοι — ἴσως ὅλοι τους μέλη τοῦ Συμβουλίου — ἢ ἡ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποῖα ἀντλοῦν τὴν ἐξουσία νὰ ἀναλάβουν τὴν εἰσπραξὴ τῶν χρημάτων καὶ τὴν ἐπίδοσή τους στὴν ἀντιπροσωπεία. Ὁ Μαρίνος Λουρόπουλος εἶναι ὁ μόνος συνεκτικὸς κρίκος μὲ τὴν ὁμάδα ποὺ λίγες ἡμέρες ἀργότερα πιστοποιεῖ τὴ γνησιότητα τῶν ὑπογραφῶν τῆς ἐπιτροπικῆς τῆς 6ης Ἀπριλίου⁶⁹.

Οἱ προηγούμενες ἡμερομηνίες (13 καὶ 20 Ἰουνίου, 2 Ἰουλίου) ὑποδεικνύουν ὅτι οἱ Πρεβεζάνοι δροῦν παράλληλα καὶ πιθανῶς ἀνακλαστικὰ πρὸς τοὺς Ἑπτανησίους ἢ σὲ συνεννόηση μὲ αὐτούς. Ἡ Γερουσία διορίζει τὰ μέλη τῆς ἑπτανησιακῆς ἀντιπροσωπείας ποὺ θὰ μεταβεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη στὶς 9 Ἰουνίου 1799⁷⁰. Οἱ ἑπτανησίοι ἀντιπρόσωποι συγκεντρώνονται στὴ Ζάκυνθο καὶ ἀναχωροῦν σὲ δύο ὁμάδες, ὀδικῶς καὶ διὰ θαλάσσης, γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη⁷¹. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀναχωροῦν μαζί τους καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Πρέβεζας.

67. Γιὰ τὸ πρόσωπο αὐτὸ βλ. ἐδῶ σ. 315 σημ. 33.

68. Ἐδῶ, σ. 367, ἔγγρ. 3 στ. 15-16. Τὰ 200 γρόσια εἶναι ὑπόλοιπο ἀπὸ μεγαλύτερο ποσὸν ποὺ εἶχε δανειστεῖ ὁ Παπαδημήτρης. Τὸ χρεωστικὸ ἔγγραφο, ποὺ φέρει ἡμερομηνία 22 Μαρτ. 1798, εἶχε καταχωρηθεῖ τὴν προηγούμενη στὸ πρωτόκολλο τοῦ ἴδιου νοταρίου, βλ. ΑΝΑ, νοτάριος Πέτρος Νέγρης, πρωτόκολλο 6, 12 Ἰουν. 1799, φ. 3^ν-4^ρ: «Ἀναφορικῶς εἰς τὴν σημερινὴν πάρτεν τοῦ κομιτάτου σεκρέτου ἔλαβεν ὁ κάτωθεν βεβαιωμένος Στασίνος Παπαδημήτρης / δανεικὰ ἀπὸ τὸν πολίτην Σπυρίδωνα Κονάκη, κασιέρην τῆς αὐτονομίας, γρόσια πεντακόσια διὰ τὴν ἀγορὰν τῶν σφακτῶν διὰ τὴν χρεῖαν τοῦ τόπου καὶ ὑπόσχεται νὰ τὰ ἐπιστρέψῃ χωρὶς διάφορον εἰς κάθε καλὴν ἀναζήτησιν τῆς αὐτονομίας καὶ λείποντας νὰ στενεύεται μὲ τὰ καλὰ του καὶ σωματικῶς». Τὸ ἔγγραφο συντάσσεται στὴν Πρέβεζα. Γράφει καὶ μαρτυρεῖ ὁ Ἰω. Γενοβέλης. Στις 14 Ἰουλ. 1798 ὁ ταμῖας Ἀν. Κονάκης ὑπογράφει ἐξοφλητικὴ ἀπόδειξη γιὰ 300 γρόσια «ἀκόνοντο», στὸ ἴδιο, φ. 4^ρ.

69. Βλ. ἐδῶ, σ. 322.

70. ΕRM. LUNZI, ὁ.π., σ. 12. ΠΑΝ. ΧΙΩΤΗ, ὁ.π., σ. 737. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, ὁ.π., σ. 273. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΟΞΧΟΝΑ, «Τὰ Ἰόνια νησιά κατὰ τὴν περίοδο 1797-1821», Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἀθήνα, τ. ΙΑ', σ. 392. ΠΒ. ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΙΡΑ, Πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ ἱστορία..., ὁ.π., σ. 140, ὅπου ὡς ἡμερομηνία διορισμοῦ τῶν ἀντιπροσώπων ἀναφέρεται ἡ 27^η Μαΐου (ἔλας οἱ ἡμερομηνίες κατὰ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο).

71. Ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἀποστολὴ φθάνει στὸν προορισμό τῆς περὶ τίς ἀρχές Σεπτεμβρίου, βλ. ΕRM. LUNZI, ὁ.π., σ. 14. ΠΑΝ. ΧΙΩΤΟΥ, ὁ.π., σ. 739. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, ὁ.π., σ. 279: καὶ ὑποθέτουμε ὅτι οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ χρησιμοποιοῦν τὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο. Ὁ Ὄριος καὶ ὁ δὲ Τζόρτζης ἀνακοινώνουν ὡστόσο τὴν ἄφιξη τῆς ἀντιπροσωπείας στὴν Κωνσταντινούπολη σύμφωνα μὲ τὸ ἡμερολόγιο αὐτὸ στὶς 14 Αὐγ. 1799, βλ. ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΙΡΑ, ὁ.π., σ. 220.

Ἡ κατοχύρωση τῆς ἐπιτροπικῆς τῆς 6ης Ἀπριλίου στίς 2 Ἰουλίου με τὴν κατάθεσή της στὸ συμβολαιογραφεῖο ἀπὸ δύο ἐπιτρόπους καὶ ἡ ἐκδοσὴ ἐπίσημου ἀντιγράφου τῆς πρὸς αὐτοὺς ὑποδεικνύουν ὅτι οἱ «δεπουτάτοι», πού σύμφωνα με τὸ ἔγγραφο τῆς 13ης Ἰουνίου θὰ ἀποσταλοῦν στὴν Κωνσταντινούπολη, εἶναι οἱ ἴδιοι ἐπιτρόποι πού διορίζονται στίς 6 Ἀπριλίου με τὴν ἐντολὴ νὰ παρουσιαστοῦν σὲ «κάθε δεσποτεῖαν καὶ μοναρχίαν» κλπ.

Ἡ ταυτόχρονη με τὴν ἐπτανησιακὴ ἀντιπροσωπεία, ἀπὸ τὸ φθινόπωρο ἤδη τοῦ 1799, παρουσία πρεβεζάνικης ἐπιτροπῆς στὴν Κωνσταντινούπολη ἀναφέρεται στίς διαθέσιμες πηγές, ἀλλὰ ἡ δραστηριότητά της δὲν περιγράφεται ἱκανοποιητικά. Στίς 29 Νοεμβρίου 1799 ἡ κυβέρνησὴ τῆς Λευκάδας ὑπενημιζοῦ στὴ Γερουσία ὅτι οἱ Πρεβεζάνοι ἔχουν ἤδη ἐκθέσει τὰ αἰτήματά τους πρὸς τοὺς ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ὄχι μόνον μέσω τῆς ἐπτανησιακῆς ἀντιπροσωπείας ἀλλὰ καὶ με δικούς τους ἐπιτρόπους⁷². Ἀλληλογραφία τῶν προσφύγων Πρεβεζάνων με τοὺς «δεπουτάτους» ἢ τοὺς «ἐδικούς» τους στὴν Κωνσταντινούπολη μνημονεύεται ἀπὸ τίς 4 Μαρτίου ἕως τίς 17 Σεπτεμβρίου 1800⁷³, ἐνῶ πῶς συγκεκριμένα γνωρίζουμε ὅτι τὸ καλοκαίρι τοῦ 1800, ἐπομένως μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς ρωσοτουρκικῆς συνθήκης, ὅταν πρέπει νὰ ρυθμιστεῖ τὸ ἐσωτερικὸ πάλιευμα τῶν νέων προνομιακῶν κτήσεων τῆς Πύλης, διακινεῖται καὶ ἐπιστολὴς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Βαλεντίνη στὴν ἴδια πόλη⁷⁴. Τὰ χρονικὰ αὐτὰ ὅρια εἶναι προφανῶς συμπτωματικά. Καί, καθὼς οὐδεμία ἀπὸ τίς ἐπιστολὴς πού μνημονεύονται δὲν ἔχει ἀνευρεθεῖ μέχρι στιγμῆς, δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλὴς οὔτε ἡ ταυτότητα τῶν παραληπτῶν με ἐξάλεση βέβαια τὸν Βαλεντίνη. Μολονότι ἀπίθανο, δὲν ἀποκλείεται οἱ «ἐδικοί μας» ἢ οἱ «δεπουτάτοι» νὰ μὴν εἶναι οἱ πρεβεζάνοι ἀλλὰ οἱ ἐπτανήσιοι ἀντιπρόσωποι. Οἱ μνεῖες χρονολογοῦνται ὡστόσο μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ὀρίου καὶ τοῦ Κλαδᾶ γιὰ τὴν Πετρούπολη καὶ εἶναι ἀμφίβολο ἂν τὸ τμήμα τῆς ἐπτανησιακῆς ἀντιπροσωπείας πού παραμένει στὴν Κωνσταντινούπολη ὑποστηρίζει με τόση εὐλικρίνεια τὰ αἰτήματα τῶν Πρεβεζάνων, ὥστε αὐτοὶ νὰ τοὺς ἀποκαλοῦν «ἐδικούς» τους.

Σύμφωνα με τὰ λιγοστὰ αὐτὰ στοιχεῖα ἡ ἀντιπροσωπεία τῶν Πρεβεζάνων πού παρευρίσκεται στὴν Κωνσταντινούπολη φαίνεται ὅτι δρᾷ ἄτυπα στὸ περιθώριο τῶν διαβουλεύσεων ἐν ὄψει τῆς ρωσοτουρκικῆς συνθήκης. Εἶδαμε ὅτι μία ἀπὸ τίς πρώτες δραστηριότητες τῆς ἐπιτροπῆς τὸ φθινόπωρο τοῦ 1799

72. Ἐδῶ, σ. 373, ἔγγρ. 6 στ. 60-62.

73. ΑΔ, 4 Μαρτ. 1800 ὁ Μαρ. Λουρόπουλος [ἀπὸ Ἀγ. Μαύρα] πρὸς τὸν Ἰω. Γενοβέλη, Κέρκυρα· 18 Ἀπρ. 1800, ὁ ἴδιος πρὸς τὸν Κώνστα Παπαπολύζο, Κέρκυρα· 19 καὶ 28 Ἀπρ. 1800, ὁ ἴδιος πρὸς τὸν ἴδιο· 29 Ἀπρ. 1800, ὁ ἴδιος πρὸς τὸν Γεράσιμο Βρυώνη, Κέρκυρα· 27 Ἰουν. 1800, ὁ ἴδιος ἀπὸ Ἀγ. Μαύρα πρὸς τὸν Ἰω. Γενοβέλη, Κέρκυρα· 17 Σεπτ. 1800, ὁ ἴδιος πρὸς τὸν Κώνστα Παπαπολύζο, Κέρκυρα.

74. ΑΔ, 17 Ἰουν. 1800, ὁ Μαρ. Λουρόπουλος [ἀπὸ Ἀγ. Μαύρα] πρὸς τὸν Ἰω. Γενοβέλη, Κέρκυρα· 8 Ἰουλ. 1800, ὁ ἴδιος πρὸς τὸν ἴδιο.

εἶναι ἡ ἐπίδοσιν τοὺς εὐρωπαίους πρέσβεις ὑπομνήματος γιὰ τὰ κακουργήματα τοῦ Ἀλῆ⁷⁵. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀναφέρεται μιὰ προσπάθεια προσεταιρισμοῦ τοῦ πρέσβη τῆς Ἀγγλίας, ὥστε νὰ μὴν ἀποδοθοῦν οἱ πρώην βενετικὲς κτήσεις τῆς στερεῖας στὴν Πύλη⁷⁶. Οἱ ἐπαφὲς τῶν πρεβεζάνων ἐπιτρόπων με τὴν ρωσικὴ πρεσβεία εἶναι ἀκόμη μιὰ εὐλογία ὑπόθεσιν, ἀφοῦ ὁ Ὀριος, πού ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὸν Ταμάρρα, δὲν εἶναι μόνον μέλος τῆς ἐπίσημης ἐπτανησιακῆς ἀντιπροσωπείας ἀλλὰ καὶ τῆς δικῆς τους βάσει τῆς ἐπιτροπικῆς τῆς 6ης Ἀπριλίου⁷⁷. Ὑποθέτουμε λοιπὸν ὅτι ἡ δραστηριότητα τῶν πρεβεζάνων ἐπιτρόπων περιορίζεται στὴν ἄμεση καὶ χωρὶς διαμεσολαβητὲς ἐνημέρωση τῶν εὐρωπαίων πρέσβων γιὰ τὸ ζήτημα τῆς πόλης τους, στὴν καλλιέργεια θετικῆς κλίματος γιὰ τὴν ἔνωση καὶ στὴ διατήρησιν τοῦ αἰτήματος αὐτοῦ στὴν ἐπιφάνεια. Ἀποστολὴ τους εἶναι ἐπίσης ἡ ἄμεση καὶ ἐμπιστὴ ἐνημέρωση τῶν συμπατριωτῶν τους γιὰ τὰ παρασκήνια καὶ τὴν πορεία τῶν διαβουλεύσεων, ὥστε αὐτοὶ νὰ μπορέσουν νὰ ἀντιδράσουν ἀντίστροφα ἀσκώντας πιέσεις στὴν ἐπτανησιακὴ Γερουσία καὶ προστρέχοντας στὸν γενικὸ πρόξενο τῆς Ρωσίας στὰ Ἐπτάνησα.

Στίς 17 Ἰουνίου 1799 μιὰ ομάδα προσφύγων πού διαμένουν στὴ Λευκάδα ὀρίζουν γενικὸ τους ἐπίτροπο στὴν Κέρκυρα τὸν συμπατριώτη τους Δῆμο Κεχρᾶ γιὰ νὰ «ζητήσῃ ἀπὸ τὴν φιλανθρωπίαν» τῆς Γερουσίας «κάθε ζήτημα ὅπου νὰ ἀποβλέπη εἰς ὄφελος καὶ κυβέρνησιν τῆς αὐτῆς καταχαλασμένης πατρίδος» τους⁷⁸.

Ἡ ἐπιτροπικὴ αὐτὴ δὲν ἀκυρώνει τὴν ἐπιτροπικὴ τῆς 6ης Ἀπριλίου⁷⁹. συντάσσεται ὡστόσο τὴν ἐποχὴ πού τόσο οἱ Πρεβεζάνοι ὅσο καὶ οἱ Ἐπτανήσιοι προετοιμάζουν τὴν ἀποστολὴ τῶν ἀντιπροσωπειῶν τους στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ στόχος τῆς ἀποστολῆς ἐπιτρόπου στὴν Κέρκυρα δὲν διατυπώνεται με σαφήνεια. Μποροῦμε ἔτσι νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Δῆμος Κεχρᾶς ἔχει τὴν ἀρμοδιότητα νὰ ἐπιδιώξει τόσο διπλωματικὴ ὅσο καὶ οἰκονομικὴ ὑποστήριξη ἢ ἴσως νὰ ζητήσῃ τὴν πιεστικὴ μεσολάβησιν τῆς Γερουσίας σὲ θέματα ὅπως ἡ διεκδίκησιν ἀποζημιώσεων, ὁ τερματισμὸς περαιτέρω καταστροφῶν καὶ διαρπαγῶν στὴν Πρέβεζα ἢ ἡ κατάσχεσιν τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς ἐκ μέρους τοῦ Ἀλῆ.

Ἡ ἐξουσιοδότησιν αὐτὴ ὑπογράφεται ἀπὸ 41 άτομα, πού χαρακτηρίζονται ὡς «οἰκοκυραῖοι». Ἴσως οἱ πρεβεζάνοι «οἰκοκυραῖοι» ἔχουν νὰ διεκδικήσουν κάτι ἰδιαίτερο· καὶ πάντως εἶναι αὐτοὶ πού κυρίως πλήττονται ἀπὸ τίς αὐθαιρεσίες τοῦ Ἀλῆ ἐναντίον τῆς κινητῆς καὶ ἀκίνητης περιουσίας καὶ τῆς συγκομιδῆς.

75. Ἐδῶ, σ. 306, 326.

76. Βλ. ἐδῶ, σ. 329.

77. Βλ. ἐδῶ, σ. 320.

78. Ἐδῶ, σ. 367-368, ἔγγρ. 4 στ. 11-12. Γιὰ τὴν οἰκογένεια Κεχρᾶ, βλ. ἐδῶ, σ. 319 σημ. 48.

79. Βλ. ἐδῶ, σ. 326.

Στά οικονομικά μέτρα του Ἀλῆ ἐναντίον τῶν Πρεβεζάνων φαίνεται ὅμως νὰ ἀναφέρεται καὶ ἓνα ὑπόμνημα πού διαβιβάζει στίς 23 Ὀκτωβρίου ἡ τοπικὴ κυβέρνησις τῆς Λευκάδας πρὸς τὴν κεντρικὴ κυβέρνησις τῆς Ἑπτανήσου. Μὲ τὸ ὑπόμνημα αὐτὸ οἱ Πρεβεζάνοι ζητοῦν ἀπὸ τῆ Γερουσία κάποια ἀνακούφιση («un sollievo») στίς συνεχιζόμενες συμφορὰς τους, πού προμηθύνουν τὸν δολοκληρωτικὸ τους ἀφανισμό⁸⁰.

Στίς 2 καὶ 9 Νοεμβρίου ἡ κυβέρνησις τῆς Λευκάδας ἐνημερώνει τὴ Γερουσία γιὰ τίς κινήσεις τοῦ Ἀλῆ ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐνοικίαση τῶν ἔλαιων τῆς Πρέβεζας, ἀποκορύφωμα τῆς αὐθαιρεσίας καὶ τῶν διαρπαγῶν πού ὑφίστανται οἱ Πρεβεζάνοι. Ἡ Γερουσία δὲν ἀπαντᾷ σὲ κανένα ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ ἔγγραφα μέχρι τοῦλάχιστον στίς 29 Νοεμβρίου⁸¹, πιθανῶς γιὰ τὸ νὰ ἀπὸ τὸ πεδίο τῶν διαπραγματεύσεων εἶναι δυσάρεστα γιὰ τοὺς Πρεβεζάνους καὶ τὸν ἐκπρόσωπό τους. Ἐχει ἤδη γίνει γνωστὸ στὴν Κέρκυρα ὅτι ἡ Πύλη ἐπιδιώκει τὴν προσάρτηση τοῦ Βουθρωτοῦ, τῆς Πάργας, τῆς Πρέβεζας καὶ τῆς Βόνιτσας⁸². Καὶ ἀκόμη, ἀπὸ τίς 2 Ὀκτωβρίου 1799 ἡ Γερουσία ἔχει ἀπαλλάξει τὸν Ὄριο ἀπὸ τὰ καθήκοντά του μετὰ τίς κατηγορίες τῶν ὑπόλοιπων μελῶν τῆς ἐπτανησιακῆς ἀντιπροσωπείας γιὰ ἀλαζονικὴ συμπεριφορά⁸³. Τὸ ἔγγραφο τῆς παύσης φθάνει στὴν Κωνσταντινούπολη μετὰ τὴν ἀναχώρησις τοῦ Ὄριου γιὰ τὴν Πετρούπολη καὶ ὁ πρέσβης τῆς Ρωσίας Ταμάρα φροντίζει ὥστε τὸ ἔγγραφο αὐτὸ νὰ μὴ φθάσει οὔτε στὸν Ὄριο οὔτε στὴν τσαρική αὐλή⁸⁴.

Ἀλλὰ καὶ στὰ Ἑπτάνησα οἱ πρόσφυγες διατηροῦν ἐπαφὲς μὲ τὸν γενικὸ πρόξενο τῆς Ρωσίας Λιμπέριο Μπενάκη, πού τοὺς συμβουλεύει γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότερη προώθησις τῶν αἰτημάτων τους. Σχετικὰ ὁ ἐπίτροπος τῶν Πρεβεζάνων στὴν Κέρκυρα γράφει στίς 2 Νοεμβρίου 1799:

Διὰ τὸ μεμοριάλι μας, ὁποῦ ἐδώσαμε εἰς τὸ Σενάτο ὑπογραμμένον ἀπὸ 17 Πρεβεζιάνους, τὸ ἐδέχθηκε. Καὶ τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν, μὲ τὸ νὰ ἦτον τάταρως ἔτοιμος, τὸ ἔστειλαν διὰ τὴν Βασιλεύουσαν, τὸ ὁποῖον στέλνω τὴν κόπια εἰς Ἀγίαν Μαύραν, καὶ μὲ τὸν παγιμὸν σας θέλει τὸ διαβάσετε. Εἶναι πολλὰ καλὸ. Ἄμποτες νὰ κάμη ἐφέτο. Εἶναι τὸ περισσότερον γνώμη τοῦ sig(n)οr Μπενάκη⁸⁵.

80. Ἐδῶ, σ. 371, ἔγγρ. 6 στ. 7-9.

81. Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ (διαβιβαστικὰ ἀπὸ 23 Ὀκτ., ἐπιστολὲς ἀπὸ 2 καὶ 9 Νοε.) δὲν ἔχουν ἀνευρεθεῖ: στὸ περιεχόμενό τους ἀναφέρεται τὸ ἔγγραφο ὑπ' ἀριθ. 6, βλ. ἐδῶ, σ. 371 στ. 6 καὶ σ. 371-372 στ. 10-13.

82. Βλ. ἐδῶ, σ. 329.

83. ERM. LUNZI, *δ.π.*, σ. 40. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, *δ.π.*, σ. 283. ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΙΡΑ, *δ.π.*, σ. 224.

84. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, *δ.π.*, σ. 284-285. ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΙΡΑ, *δ.π.*, σ. 226.

85. ΑΑ, 2 Νοε. 1799, ὁ Δημήτριος Κεχροῦς ἀπὸ Κέρκυρα πρὸς τὸν Μαρ. Λουρόπουλο, Παξούς. Ἡ ἐπιστολὴ ἐπιδίδεται στὴν Ἀγ. Μαύρα, στίς 15 Νοε. 1799. Μνηεῖς τῆς ἀλ-

Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ διασταυρῶνεται μὲ ἄλλο ὑπόμνημα προερχόμενο ἀπὸ τὴν Ἀγίαν Μαύρα:

Τὴν προχθὲς μᾶς ἐστάλη ἕτερο ἀπὸ τὴν Ἀγίαν Μαύραν μὲ γραφὴν ἀπὸ τὴν δεπουταζιὸν εἰς τὸ Σενάτο, τὸ ὁποῖον σήμερον τὸ δίνομε καὶ αὐτὸ, ἀγκαλὰ καὶ δὲν κάνει χρεία, ὅμως τὸ δίνομε. [...] Τὸ μεμοριάλι τὸ ἔστειλαν εἰς Ἀγίαν Μαύραν, ὁμοίως καὶ ἐκεῖνο ὁποῦ ἐδῶ ἐμεῖς ἐκάμαμε, καὶ μὲ τὸν παγιμὸν σας θέλει τὰ διαβάσετε⁸⁶.

Τὰ ὑπομνήματα αὐτά, πού κατὰ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου 1799 διακινοῦνται ἀνάμεσα στὴν Ἀγίαν Μαύρα, τὴν Κέρκυρα καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη, λανθάνουν. Ἔτσι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ περιεχόμενο δὲν γνωρίζουμε ἀκριβῶς οὔτε τὸν παραλήπτη τους. Ὑποθέτουμε ὅτι τὰ ὑπομνήματα ἐξυπηρετοῦν ὄχι μόνον τὸ αἶτημα τῆς ἐνωσις τῶν πρώην βενετικῶν κτήσεων μὲ τὰ Ἑπτάνησα ἀλλὰ πιθανῶς καὶ τὴ διεκδίκησις ἀποζημιώσεων γιὰ τίς λεηλασίες καὶ τίς καταστροφές τοῦ Ἀλῆ στὴν Πρέβεζα.

Στίς 2 Νοεμβρίου 1799 οἱ Πρεβεζάνοι τῆς Κέρκυρας ἔχουν ἤδη πληροφωρηθεῖ τίς διαθέσεις τῆς Πύλης γιὰ τὴν προσάρτηση τῶν τεσσάρων παραλιακῶν πόλεων (Βουθρωτοῦ, Πάργας, Πρέβεζας καὶ Βόνιτσας). Φαίνεται ὅτι ὁ ρῶσος πρέσβης διαφανεῖ καὶ ὅτι ἐπιχειρεῖται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ρωσικῆς διπλωματίας ἢ καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἐνδιαφερομένων πληθυσμῶν ὁ προσεταιρισμὸς τοῦ πρέσβη τῆς Ἀγγλίας:

Ὁ Τόνη Μαρίας γράφει τοῦ sig(n)οr Σπύρου Γολέμη, διὰ νὰ ἔχη καὶ αὐτὸς πρεμούραν διὰ τὴν εἰρήνην, πὼς ἡ Πόρτα θέλει ἔδωκε τὸ λιτεράτο, ὅμως ὁ Ταμάρας δὲν τὸ ἀκούγει, καὶ ὅτι προσπαθοῦν νὰ παρακινήσουν καὶ τὸν μινίστρον Ἰγγλιτέρας νὰ κάμη καὶ αὐτὸς τὸ ἴδιον. Αὐτὰ γράφει ὁ Τονίμαρις, καὶ εἶναι ἀλήθεια⁸⁷.

Ὑπὸ τὴν πίεσις αὐτῶν τῶν νέων, πού φθάνουν στὸν Μαρτίνο Λουρόπουλο στίς 15 Νοεμβρίου⁸⁸, οἱ Πρεβεζάνοι τῆς Ἀγίας Μαύρας ἐπανέρχονται στὸ θέμα τῆς ἐνωσις καὶ ζητοῦν τὴν ὑποστήριξη τῆς ἐπτανησιακῆς κυβέρνησις. Ἐνδέχεται ἐν τῷ μεταξύ νὰ ἔχουν πληροφωρηθεῖ καὶ τὴ μετάβασις τοῦ Ὄριου στὴν Πετρούπολη, νὰ μὴν ἐμπιστεύονται τοὺς ἐπτανήσιους ἀντιπροσώπους πού παραμένουν στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ νὰ ἐπιδιώκουν γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ μιὰ

ληλογραφίαις τῶν Πρεβεζάνων μὲ τὸν γενικὸ πρόξενο τῆς Ρωσίας Λιμπέρηλ Μπενάκη ἀπαντῶνται καὶ σὲ ἄλλες ἐπιστολές, βλ. ΑΑ, 20 Ἰουλ. 1800, ὁ Μαρ. Λουρόπουλος πρὸς τὸν Δημήτριον Κεχροῦ, Κέρκυρα: 15 Αὐγ. 1800, ὁ ἴδιος πρὸς τὸν ἴδιο. Ἀλλὰ τὸ περιεχόμενο τῶν ἐπαφῶν αὐτῶν παραμένει ἀγνωστο.

86. ΑΑ, 2 Νοε. 1799, *δ.π.*

87. Στὸ ἴδιο.

88. Ἐδῶ, σ. 328 σημ. 85.

σαφή τοποθέτηση της Γερουσίας απέναντι στο ζήτημα της ένωσης καθώς και μια σχετική έντολη της προς τους αντιπροσώπους. Στις 25 Νοεμβρίου 1799 οι πρόσφυγες εξουσιοδοτούν τον Νικόλαο Παπατριαντάφυλλο, τον Ίωάννη Γενοβέλη και τον Κώνστα Παπαπολύζο

*να προσφέρουν και ζητούν εις εκείνο το έκλαμπρον Σενάτον την υπόθεσιν της πατρίδος μας, δηλ: την ένωσίν της με τὰ ἄλλα νησία τῆς αὐτῆς ὀρεπούμπλικας, τοῦ ποτὲ στάτου βένετου τοῦ λεβάντε*⁸⁹.

Ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ πρόσωπα οἱ δύο πρῶτοι ἀνήκουν σὲ ἐπιφανεῖς οἰκογένειες τοῦ παλαιοῦ Συμβουλίου, ὁ δὲ τρίτος, ποὺ ἤδη βρῖσκεται στὴν Κέρκυρα, ἀνήκει ἀποδεδειγμένα στὴν ἀδεύτερη τάξη⁹⁰. Ὅλοι ὅμως εἶναι δραστήρια καὶ εὐυπόληπτα μέλη τῆς πρεβεζάνικης κοινωσίας. Ἡ εξουσιοδότηση αὐτὴ ὑπογράφεται ἀπὸ 53 Πρεβεζάνους, τῶν ὁποίων ἡ κοινωνικοοικονομικὴ κατάσταση δὲν δηλώνεται στὸ κείμενο.

Τὰ σχέδια τῆς Πύλης γιὰ τὴν προσάρτηση τῆς Πρέβεζας ἐρμηνεύουν καὶ τίς πρόσφατες περιέργες κινήσεις τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Στις 29 Νοεμβρίου, ἡ κυβέρνηση τῆς Λευκάδας, μολονότι δὲν ἔχει λάβει ἀπάντηση ἀπὸ τὴν Γερουσία στὶς προηγούμενες ἐπιστολές της, ἐνημερώνει καὶ πάλι τὴν κεντρικὴν κυβέρνηση σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῶν Πρεβεζάνων, τὸ ὁποῖο θεωρεῖ σπουδαιότατο⁹¹. Τὴν τελευταία ἐβδομάδα ὁ Ἀλῆς μετέφερε αἰφνιδίως ἀπὸ τὴν Πρέβεζα στὴν Σαλαώρα, τόπο τῆς ἀδιαμφισβήτητης δικαιοδοσίας του, τὸ πυροβολικὸ καὶ τὰ ἐφόδια, τὴ συγκομιδὴ τοῦ ἐλαιοκάρπου καὶ τοῦ ἐλαιολάδου, ἀκόμη καὶ τὴν ξυλεία ἀπὸ τὰ καταδαφισμένα σπῆτια. Στὴν Ἀγία Μαύρα φθάνει ἐν τῷ μεταξύ ταχυδρόμος ποὺ ἐπιδίδει τέσσερις ἐπιστολές στοὺς πρῶτους καὶ τὸν ἐξόριστο πληθυσμὸ μὲ ἀποστολεῖς: α) τὸν ἀπεσταλμένον τῆς Πύλης Νισέτ (;) ἐφέντη⁹², ποὺ καλεῖ τοὺς πρῶτους Πρεβεζάνους νὰ περάσουν στὴν Πρέβεζα γιὰ νὰ ρυθμίσουν μαζὶ του τὸ πολίτευμα τῆς πατρίδας τους καὶ νὰ διαπραγματευτοῦν τὴ μελλοντικὴ εἰρήνη, β) τὸν Ἀλῆ πασᾶ, ποὺ καλεῖ ὅλους τοὺς κατοίκους νὰ ἐπαναπατριστοῦν καὶ νὰ δηλώσουν ὑποταγὴ στὸν σουλτάνο, γ) τὸν Μεχμέτ ἐφέντη, ὑπάλληλο τοῦ Ἀλῆ⁹³, καὶ δ) τὸν μητροπολίτη Ἄρτας. Οἱ δύο τελευταῖοι ἀποστολεῖς συντάσσονται μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐπιστολῆς τοῦ κυρίου τους, δηλαδὴ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.

89. Ἐδῶ σ. 369, ἔγγρ. 5 στ. 8-11.

90. Βλ. ἐδῶ ἀντίστοιχα, σ. 312 σημ. 29, 322 σημ. 61, 308 σημ. 12.

91. Ἐδῶ, σ. 372, ἔγγρ. 6 στ. 19-22.

92. Ἡ μεταγραφή τοῦ ὀνόματος ἀπὸ τὸν λευκαδίτη γραμματέα δὲν εἶναι πιθανῶς ὀρθή.

93. Μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα ἀναφέρονται ἕνας διοικητῆς («commandante») τῆς Πρέβεζας λίγους μῆνες ἀργότερα ἀλλὰ καὶ ὁ ἀρχιγραμματέας τοῦ Ἀλῆ (ντιβάν ἐφέντη), βλ. ἀντίστοιχα ANA, ταξιν. Αἰκατ. Μπαντιᾶ ἀριθ. 98, ὁ.π., 16 Ἀπρ. 1800, φ. 18^γ, ἡ Προεδρία τῆς Ἀγίας Μαύρας πρὸς τὴν Γερουσία· ΣΠ. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, Ἱστορία Ἀλῆ πασᾶ τοῦ Τεπελενλή, Ἀθήνα 1895 [φωτοτ. ἀνατ. «Πύρρος», Ἀθήνα 1979], τ. Β', σ. 460.

Οἱ πρῶτοι Πρεβεζάνοι καλοῦν ἀμέσως τὸν προσφυγικὸ πληθυσμὸ σὲ συνέλευση. Μὲ ὑποδειγματικὴ τάξη οἱ Πρεβεζάνοι πορεύονται πρὸς τὴν ἐξοχή, ὅπου οἱ πρῶτοι τοὺς ἀνακοινώνουν τὸ περιεχόμενον τῶν ἐπιστολῶν. Ἡ συνέλευση τῶν προσφύγων ὁμόφωνα δηλώνει —πάντα σύμφωνα μὲ τὴν ἀναφορὰ τῆς κυβέρνησης τῆς Λευκάδας— ὅτι προτιμᾷ τὴν δυστυχία ἀκόμη καὶ τὸν θάνατο ἀπὸ τὴν σκλαβιά τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Οἱ Πρεβεζάνοι ἀρνοῦνται νὰ ὑπακούσουν στὶς προσκλήσεις τοῦ Ἀλῆ καὶ τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς Πύλης μὲ τὸ σκεπτικὸ ὅτι ἡ διαπραγματεύση τόσο σοβαρῶν ζητημάτων δὲν εἶναι δική τους ἀρμοδιότητα ἀλλὰ τῶν συμμάχων αὐτοκρατόρων, πρὸς τοὺς ὁποίους ὡστόσο οἱ ἴδιοι ἔχουν ἤδη διαβιβάσει τίς ἐπιθυμίες τους τόσο μὲ τὴν ἑπτανησιακὴν ἀντιπροσωπεία, ποὺ βρῖσκεται στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅσο καὶ μὲ τοὺς δικούς τους ἐπιτρόπους. Ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης, ὅταν μὲ τὴν ἐγκύκλιό του κάλεσε τοὺς κατοίκους τῶν γαλλοκρατούμενων περιοχῶν τοῦ Ἰονίου νὰ συνεργαστοῦν μὲ τὸν ρωσοτουρκικὸ στόλο γιὰ τὴν ἐκδίωξη τῶν ἀθέων Γάλλων, τοὺς ὑποσχέθηκε ἐνώπιον τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς ὑψηλίου ὅτι θὰ εἶναι ἐλεύθεροι νὰ ὀρίσουν τὸ μέλλον τους· καὶ σημειώνουν ὅτι ἡ ὑπόσχεση αὐτὴ ὑπαγορεύτηκε ἀπὸ τοὺς συμμάχους αὐτοκράτορες. Δηλώνουν ὅτι θὰ ὑπακούσουν μὲν στὶς ἀποφάσεις τῶν συμμάχων, ἀλλὰ αὐτὲς θὰ πρέπει νὰ τοὺς διαβιβαστοῦν μὲσω τῆς ἑπτανησιακῆς Γερουσίας, τὴν ὁποία ἀναγνωρίζουν ὡς νόμιμη προϊσταμένη τους ἀρχή.

Ἀντίγραφα τῶν εἰλημμένων ἐπιστολῶν καθὼς καὶ τῶν ἀπαντήσεων ποὺ ἀποστέλλουν οἱ πρῶτοι πρὸς τὸ ὄνομα τῶν συμπατριωτῶν τους θὰ διαβιβαστοῦν πρὸς τὴν ἑπτανησιακὴν Γερουσία καὶ τὴν πρεσβεία τῆς Ρωσίας στὴν Κωνσταντινούπολη.

Ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ τῆς κυβέρνησης τῆς Λευκάδας εἶναι εὐμενῆς πρὸς τοὺς Πρεβεζάνους, γραμμὴ μὲ ἐκδηλῆ συμπάθεια καὶ μὲ σκοπὸ νὰ συγκινήσει καὶ νὰ διαθέσει εὐνοϊκὰ τὴν κεντρικὴν κυβέρνηση. Ἡ συνέλευση τῶν προσφύγων περιγράφεται ὡς ὑποδειγματικὴ: οἱ πρόσφυγες δὲν εἶναι ἀναρχικὰ καὶ κακοποιὰ στοιχεῖα ἀλλὰ διαβιώνουν στὴν ἑπτανησιακὴ ἐπικράτεια ὡς μιὰ ὀργανωμένη, νομοταγῆς, εἰρηνικὴ καὶ ὁμονοοῦσα ὀμάδα μὲ τοὺς νόμιμους ἡγέτες της. Ἐπὶ πλέον δηλώνουν ὑπήκοοι τῆς νόμιμης ἑπτανησιακῆς κυβέρνησης καὶ ὑποτάσσονται τῇ μοίρα τους στοὺς συμμάχους αὐτοκράτορες καὶ τοὺς νόμιμους ἡγέτες τῆς Εὐρώπης. Ἄλλωστε οἱ πατριαρχικὲς ὑποσχέσεις ἔχουν δοθεῖ καὶ πρὸς αὐτούς. Ἡ κυβέρνηση τῆς Λευκάδας προσπαθεῖ ἀκόμη νὰ συγκινήσει τὸν ἀνθρωπισμὸ καὶ τὸ αἰσθηματικὸν τῆς κεντρικῆς κυβέρνησης: οἱ Πρεβεζάνοι ἀξίτιζον τὴν ὑποστήριξη τῆς Γερουσίας ὡς ἀθῶα θύματα τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ὡς ἐξόριστοι καὶ ὡς πλάνητες ποὺ ἔχουν στερηθεῖ τὴν πατρίδα τους.

Στις ἀρχὲς τοῦ 1800 ἡ ἀνασφάλεια ὄχι μόνον τῶν Πρεβεζάνων ἀλλὰ καὶ τῶν νησιωτῶν ἐντείνεται, καθὼς καὶ πάλι κυκλοφοροῦν φήμες ὅτι οἱ εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις θὰ ἀγνοήσουν τὴν θέληση τῶν κατοίκων καὶ θὰ παραχωρήσουν τὰ νη-

σιὰ στὴν Πύλη. Μὲ εἰρωνεῖα ἀντιμετωπίζει ὁ Ἀθανάσιος Κεφαλαῖς, πρεβεζάνος ἐμπορευόμενος τῆς «δεύτερης τάξης», τὶς πατριαρχικὲς παραινέσεις γιὰ ὑποταγὴ στὸν σουλτάνο⁹⁴. Μὲ ἀνησυχία γράφει γιὰ τὶς κινήσεις τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Μεταδίδει ἀκόμη τὴν πληροφορία ὅτι μιὰ νέα ἀντιπροσωπεῖα, ποὺ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὸν σακελλάριο (Σακελλάριο;), τὸν Τάτζη Μαυρομαμάτη καὶ τὸν Νικολέτο τῆς Βόνιτσας, ἐτοιμάζεται νὰ ἀναχωρήσει γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ διορθώσουν τὸ βελαέτι. Ὁ Ἀθαν. Κεφαλαῖς συνοψίζει μὲ τὴν κοινότητα ἀλλὰ περιεκτικὴ φράση «πολλὰ ἀχαμνὰ εἴμαστε, καὶ ὁ θεὸς νὰ γένη ἴλεως»⁹⁵.

Ὁ Κεφαλαῖς δὲν παραθέτει τὴν πηγὴ τῆς εἰδήσεως γιὰ τὴ νέα ἀντιπροσωπεῖα, εἰδήση ποὺ δὲν διασταυρώνεται ἄλλωστε μέχρι στιγμῆς· καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται γιὰ μιὰ ἀκόμη ἀπὸ τὶς φήμες ποὺ κυκλοφοροῦν. Ἀπὸ τὰ τρία πρόσωπα ποὺ ἀναφέρονται μόνον ὁ Τάτζης Μαυρομαμάτης μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ μὲ σχετικὴ ἀσφάλεια: πρόκειται γιὰ κάτοικο τῆς Πρέβεζας, καταγόμενο ἀπὸ ἀρματολικὴ οἰκογένεια τοῦ Ξηρόμετρου. Δὲν εἶναι ἀκόμη μέλος τοῦ Συμβουλίου, ἀφοῦ μερικὰ χρόνια ἀργότερα θὰ μεταβεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς ἀπεσταλμένος τῆς «δεύτερης τάξης»⁹⁶. Ὁ Νικολέτος τῆς Βόνιτσας ταυτίζεται πιθανῶς μὲ τὸν Νικολὸ Χαλκιόπουλο τοῦ Δανιήλ, πρώην σύνδικο τῆς Βόνιτσας⁹⁷. Ὁ σακελλάριος, ἂν βέβαια πρόκειται γιὰ Πρεβεζάνο, ταυτίζεται πιθανῶς μὲ τὸν σακελλάριο παπα-Πάνο Γκινάκα⁹⁸. Ὡστόσο ἔχουμε τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ τρίτο πρόσωπο αὐτῆς τῆς ἐπιτροπῆς, στὴν ὁποία —ἐφ' ὅσον οἱ προηγούμενες ταυτίσεις εὐσταθοῦν— συμμετέχουν ἕνας Πρεβεζάνος καὶ ἕνας Βονιτσιάνος, θὰ ἔπρεπε νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν Πάργα.

94. Ἡ πρόκληση αἰσθημάτων καχυποψίας στοὺς Ἑπτανησίους ἀπέναντι στοῦ Πατριαρχεῖο καὶ τοὺς Φαναριώτες εἶναι πολιτικὴ τοῦ Ταμάρια, βλ. ΕRM. LUNZI, *δ.π.*, σ. 27, 28. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, *δ.π.*, σ. 279, 293. Γιὰ τὴν κοινωνικὴ προέλευση τοῦ «ἐντιμότατου» Ἀθαν. Κεφαλαῖ βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 20, 8 Μαρτ. 1803, φ. 13^ρ. 5 Νοε. 1804, φ. 44^ν [Ρ. ΣΤΑΜΟΥΑΗ, *Πηγές...*, *δ.π.*].

95. ΑΛ, 12 Ἰαν. 1800, ὁ Ἀθανάσιος Κεφαλαῖς ἀπὸ Παξοὺς πρὸς τὸν Μαρ. Λουρόπουλο, Ἀγ. Μαύρα.

96. Ὁ Ἀναστάσιος Μαυρομαμάτης εἶναι γιὸς τοῦ ποτῆ Σταμούλη καὶ τῆς Χρυσάννας, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 103, 14 Φεβρ. 1787, σ. 215· ἀριθ. 27, 10 Αὐγ. 1803, φ. 54^ν. Εἶναι ἐπομένως ἀνεψιὸς τοῦ ἀρματολοῦ Μήτζου Μαυρομαμάτη ἀπὸ τὴν Κατούνα τοῦ Ξηρόμερου, βλ. καὶ ΑΜΠ, ἀριθ. 158, 27 Μαρτ. 1786, φ. 93^ρ. Γιὰ τὴ δράση τοῦ Μήτζου Μαυρομαμάτη στὴν Πρέβεζα βλ. ΣΠ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑ, *δ.π.*, πολλ. Ὁ Τάτζης εἶναι γαμπρὸς τοῦ Πέτρου Βαλεντίνη, βλ. ἐδῶ σ. 316 σημ. 37. Γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Τάτζη στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ 1803 βλ. ΝΕΣΤΟΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΤΣΗ, «Ἡ συμπολιτεία τοῦ Ἀκρωτηρίου», *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια*, τ. 6 (1957), σ. 825· ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ ΒΡΕΚΟΣΗ, «Ἡ συνθήκη τῆς 21 Μαρτίου 1800 καὶ τὰ πρόνοια τῶν ἡπειρωτικῶν πόλεων Πρεβέζης, Πάργας, Βονίτσας καὶ Βουθρωτοῦ», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, τ. Γ' (1928), σ. 287.

97. ΑΜΠ, ἀριθ. 157, 7 Ὀκτ. 1787, φ. 46^ν· ἀριθ. 98, 18 Φεβρ. 1792, φ. 69^ρ.

98. ΑΜΠ, ἀριθ. 121, 13 Μαρτ. 1798, φ. 18^ρ. Γιὰ τὴν οἰκογένεια Γκινάκα βλ. ἐδῶ, σ. 316 σημ. 36.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Κώνστας Παπαπολύζος καὶ ὁ Ἰω. Γενοβέλης, μέλη τῆς ἀντιπροσωπεῖας τῶν Πρεβεζάνων στὴν Κέρκυρα⁹⁹, ἐξακολουθοῦν νὰ ἐργάζονται πρὸς ὄφελος τῆς πατρίδας τους, ἀλλὰ ἡ ἐπιστολὴ στὴν ὁποία —κατὰ τὰ γραφόμενα τοῦ Παπαπολύζου— ἐκθέτουν ἀναλυτικὰ τὴ δραστηριότητά τους δὲν ἔχει ἀνευρεθεῖ. Στις 16 Ἰανουαρίου ἕνα νέο ὑπόμνημα πρὸς τὸν Οὐσακῶφ εἶναι ἔτοιμο, ἀλλὰ ἀκόμη οἱ ἐπίτροποι δὲν ἔχουν βρεῖ τὴν εὐκαιρία νὰ τὸ ἐπιδώσουν¹⁰⁰.

Στις 4 Μαρτίου ὁ Μαρῖνος Λουρόπουλος κοινοποιεῖ ἀπὸ τὴν Ἀγία Μαύρα στὸν Ἰωάννη Γενοβέλη τὸ ἔγγραφο μὲ τὸ ὁποῖο ἡ Κοινότητα ἐγκρίνει τὴ σύναψη δανείου ὕψους 80 τσεκινιῶν ἐκ μέρους τοῦ Γενοβέλη. Τὰ χρήματα αὐτὰ θὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὴν οικονομικὴ ἀποζημίωση τῶν ἀπεσταλμένων στὴν Κωνσταντινούπολη¹⁰¹. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀκόμη ἐνδειξὴ ὅτι τὸ Συμβούλιο τῆς Πρέβεζας λειτουργεῖ στὴν Ἀγία Μαύρα τὸν καιρὸ τῆς προσφυγιάς.

Ἐν τῷ μεταξύ, μολονότι οἱ εἰδήσεις βελτιώνονται καὶ ἐμπνέουν ἐλπίδες στοὺς Πρεβεζάνους, ἡ καθυστέρηση ὁποιασδήποτε ἐπίσημης ἐπιβεβαίωσης δημιουργεῖ καὶ πάλι ἀνησυχίες. Στις 26 Μαρτίου ἡ εἰδήση γιὰ τὴν ὑπογραφή τῆς συνθήκης τῆς Κωνσταντινούπολης (21 Μαρτίου) δὲν ἔχει φθάσει στὴ Λευκάδα:

*Τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος μας ἀπὸ κάθε μέρος τὴν ἀκοῦμε μὰ δὲν ἀξιωνόμαστε νὰ τὴν ἰδοῦμε, καὶ οἱ πατριῶτες μας ἀρχισαν νὰ δειλιάζουν*¹⁰².

Ἡ γνωστοποίηση τοῦ περιεχομένου τῆς ρωσοτουρκικῆς συνθήκης προκαλεῖ τὴν ἀγανάκτηση τῶν Ἑπτανησίων. Γιὰ πολλοὺς ἄλλωστε μῆνες μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς συνθήκης τὸ αἶσθημα ἀνασφάλειας εἶναι ἐκδηλο στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Μαρ. Λουρόπουλου. Τὴν ἀπογοήτευση, τὴν ἀβεβαιότητά καὶ τὸν σκεπτικισμό μὲ τὸν ὁποῖο οἱ Πρεβεζάνοι ὑποδέχονται τὴν εἰδήση ἀποδίδει ἐμπιστευτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννη Γενοβέλη πρὸς τὸν Μαρ. Λουρόπουλο. Ὁ Γενοβέλης διστάζει νὰ ἐπιστρέψει στὴν πατρίδα. Θὰ περιμένει νὰ δεῖ πρῶτα πῶς θὰ ἐφαρμοστεῖ ἡ συνθήκη τῆς Κωνσταντινούπολης. Φοβᾶται ὅτι ἡ καλὴ λειτουργία τοῦ προνομιακοῦ καθεστώτος δὲν θὰ ὑπονομευτεῖ μόνον ἀπὸ τὸν Ἀλῆ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἀπειρία τῶν Πρεβεζάνων ἢ ἴσως ἀπὸ τὶς διχονοιές τους. Ὡς νέος στόχος τῶν Πρεβεζάνων ὀρίζεται ἡ ἐπωφελέστερη ρύθμιση τοῦ ἐσωτερικοῦ τους πολιτεύματος. Στὸ σημεῖο ὡστόσο αὐτὸ ὁ Γενοβέλης δὲν πρέπει νὰ σκέπτεται μόνον τὸ κοινὸ συμφέρον, δηλαδὴ τὴν ἐξασφάλιση τῶν πόλεων ἀπὸ τὶς ἐπιβουλὰς τοῦ Ἀλῆ ἢ τὴν πληρέστερη αὐτονομίη τους ἀπὸ τὴν κεντρι-

99. Βλ. ἐδῶ, σ. 330.

100. ΑΛ, 16 Ἰαν. 1800, ὁ Κώνστας Παπαπολύζος ἀπὸ Κέρκυρα πρὸς τὸν Μαρ. Λουρόπουλο, Ἀγ. Μαύρα.

101. ΑΛ, 4 Μαρτ. 1800, ὁ Μαρ. Λουρόπουλος [ἀπὸ Ἀγ. Μαύρα] πρὸς τὸν Ἰω. Γενοβέλη, Κέρκυρα.

102. ΑΛ, 26 Μαρτ. 1800, ὁ ἴδιος πρὸς τὸν Νικολὸ Φώτιο, Κέρκυρα.

κή ὀθωμανική ἐξουσία, ἀλλὰ καὶ τὴ διατήρηση τῶν προνομίων τῆς παλαιᾶς ἰθύνουσας τάξης. Φαίνεται ὅτι ἡ Πύλη ἔχει ἤδη ζητήσει τὴ συγκρότηση τῆς ἐπιτροπῆς ποὺ θὰ συμμετάσχει στὶς διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν κατάρτιση τοῦ συντάγματος τῆς προνομιακῆς περιφέρειας· καὶ ὁ Γενοβέλης ζητεῖ ἀπὸ τὸν Λουρόπουλο νὰ ἐνεργήσει ἔτσι ὥστε τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ Συμβούλιο. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Βαλεντίνης συμμετέχει καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἀντιπροσωπεία, ἐνῶ παλαιὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου εἶναι καὶ οἱ ὑπόλοιποι Πρεβεζάνοι ποὺ τελικὰ ὑπογράφουν στὴν Πρέβεζα τὴ συνθήκη ἢ σύνταγμα τῆς 25ης Δεκεμβρίου 1800¹⁰³. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποκλείει τὸν ἐκπρόσωπο τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ἀπὸ κάθε ἀνάμειξη στὰ ἐσωτερικὰ θέματα τῶν πόλεων ἐνῶ ὄχι μόνον ἐπιβεβαιώνει ἀλλὰ καὶ ἐνισχύει τὶς παλαιᾶς ἐξουσίες τῶν Συμβουλίων¹⁰⁴. Ἐκπληρώνονται ἔτσι οἱ στόχοι ποὺ θέτει ὁ Γενοβέλης μὲ τὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Λουρόπουλο:

Leggi solo [...] Ἡ καταστασίς μας δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἶναι καλή. Πρέπει ὁμως νὰ ἐλπίσωμεν ὅσοι ἀποφασίσωμεν νὰ κατοικήσωμεν ἐκεῖ ὅπου διὰ ὀλίγους χρόνους θὰ περάσωμεν καλά. Ἐγὼ δὲν ἀπεράσισα ἀκόμη τίποτα. Ὁ καιρὸς καὶ ἡ πρᾶξις, πῶς θέλει ἀπεράσουν ἐκεῖνοι ὅπου πρωτοκατοικήσουν, θέλει μὲ κάμει νὰ ἀποφασίσω. Ἐως τόσον πρέπει νὰ ἀγωνισθῶμεν ἀκόμη διὰ τὴν κατόρθωσιν τοῦ πλέον δυνατοῦ καὶ ἐπιωφελοῦ συστήματος διὰ ἐκείνους ὅπου ἔχουν νὰ κατοικήσουν. Ἄν ἔλειπεν ὁ γείτονας, καὶ ἡμεῖς ἡμαστέν ἀξιώτεροι καὶ καλύτεροι, δὲν εἶναι ἀμφιβολία ὅπου ἤθελε εἶμεθα καλύτερα ἀπὸ τούτους. Μ' ὄλον τοῦτο ἐγὼ ἀκόμη δὲν ἀπελπίζομαι [...] Ὑπομονή. Καμμιά ἄλλη στράτα ἐλευτεριάς θέλει εὐδοκήσει καὶ δι' ἡμᾶς ὁ θεός [...] Κάμε νὰ εἶναι οἱ ἐπιτρόποι ἀπὸ τὸ Κονσέγγιο. Ἐγὼ ἐλπίζω νὰ μὴν εἶναι κακὸ τὸ σύστημα κατὰ τῶρα¹⁰⁵.

Παρὰ τοὺς ἀρχικούς του ἐνδοιασμούς ὁ Ἰωάννης Γενοβέλης ἐπιστρέφει σύντομα στὴν πατρίδα του, ὅπου μάλιστα συμμετέχει στὴν πρώτη τετραμελῆ προεδρία τοῦ νέου καθεστῶτος καὶ συνυπογράφει τὴ συνθήκη τῆς Πρέβεζας στὶς 25 Δεκεμβρίου 1800. Ἀντίθετα ὁ Μαρίνος Λουρόπουλος ἀκόμη καὶ στὶς

103. Γιὰ τὴ συμμετοχὴ τοῦ Ἀλέξανδρου Βαλεντίνης στὴν ἀντιπροσωπεία αὐτὴ βλ. ΠΑΝ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, *Περιγραφή...*, ὁ.π., σ. 336. Ἡ παρουσία τοῦ Βαλεντίνης στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ καλοκαίρι τοῦ 1800 μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία Λουρόπουλου, βλ. ἐδῶ, σ. 326. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀλ. Βαλεντίνη οἱ Πρεβεζάνοι ποὺ ὑπογράφουν τὴ συνθήκη τῆς Πρέβεζας εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ἰω. Γενοβέλης, ὁ Ἰω. Κεχράς, ὁ Μόσχος Κουφέας καὶ ὁ Νικόλαος Ρέντζος, Ρ. ΣΤΑΜΟΥΑΗ, «Ἡ συνθήκη...», ὁ.π., σ. 437, 439.

104. Στὸ ἴδιο, σ. 419-422, 424.

105. ΑΑ, 27 Ἰουν. 1800, ὁ Ἰω. Γενοβέλης ἀπὸ Κέρκυρα πρὸς τὸν Μαρ. Λουρόπουλο, Ἄγ. Μαύρα.

26 Φεβρουαρίου 1801 ἀποποιεῖται μὲ εὐγένεια τὴν πρόσκληση τοῦ Ἀβδουλάχ καὶ δὲν ἐπαναπατρίζεται παρὰ στὶς ἀρχὲς τοῦ 1802, ὅποτε ἐκλέγεται καὶ αὐτὸς πρόεδρος¹⁰⁶.

Ὅταν ὁ Γενοβέλης γράφει τὴν προηγούμενη ἐμπιστευτικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Λουρόπουλο δὲν γνωρίζει τὶς προσπάθειες ποὺ καταβάλλουν στὴν Πετρούπολη ὁ Ὅριος καὶ ὁ Κλαδᾶς ὥστε ὁ τσάρος Παῦλος Α' νὰ μὴν ἐπικυρώσει τὴ συνθήκη τῆς Κωνσταντινούπολης. Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ὑπομνήματος ποὺ ὑποβάλλουν στὸν τσάρο στὶς 25 Ἰουνίου 1800 οἱ δύο αὐτοὶ ἀπεσταλμένοι ἀναλύουν τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους εἶναι ὀλέθριες ἡ ἀπόσχιση τῶν πρώην βενετικῶν κτήσεις τῆς στεριάς ἀπὸ τὰ Ἐπτάνησα καὶ ἡ ἐνσωμάτωσή τους στὴν Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατορία¹⁰⁷.

Ὅσο ὁ τσάρος καθυστερεῖ νὰ ἐπικυρώσει τὴ συνθήκη, ἡ ἀβεβαιότητα τῶν προσφύγων συνεχίζεται, καὶ θεωρεῖται ἡ φημολογία. Ἡ κατάσταση αὐτὴ δὲν ἀρκεῖ ὥστόσο γιὰ νὰ ἐρμηνεύσει μιὰ πολὺ περίεργη ἐπιστολὴ τοῦ Οὐσακῶφ ἀπὸ 5 Ἰουλίου 1800, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἔνωση τοῦ Σουλίου μὲ τὴν προνομιακὴ περιφέρεια¹⁰⁸, γιὰτὶ ἡ προσάρτηση αὐτὴ ὄχι μόνον δὲν προβλέπεται ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ προνομιακοῦ καθεστῶτος ἀλλὰ οὔτε εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἄλλη πηγὴ. Τὸν Αὐγούστο ἀκόμη τοῦ 1800, ἐνῶ ὁ Ἀβδουλάχ ἔχει ἤδη ἐγκατασταθεῖ στὴν Πρέβεζα καὶ πρόκειται νὰ γνωστοποιήσει τὸ χάτι χουμαγιούν στὸν πληθυσμὸ¹⁰⁹, κυκλοφορεῖ ἡ φήμη γιὰ ἓνα νέο σχέδιο τοῦ τσάρου, ποὺ προβλέπει τὴν ἔνωση τῶν νησιῶν μὲ τὶς πρώην βενετικὲς κτήσεις τῆς στεριάς· λέγεται μάλιστα —ἀν ἐρμηνεύουμε σωστὰ— ὅτι γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου αὐτοῦ ὁ τσάρος ἀποστέλλει ναυτικὴ δύναμη στὸ Ἴόνιο.

Μὲ τὴν ἀνωθέν σας βλέπω νὰ μοῦ φανερώσετε ὅτι οἱ δεπουτάτοι τῶν νησιῶν νὰ εἶναι εἰς τὸν δρόμον καὶ ὅτι φέρουν μαζί τους καὶ τὸ πιάνο, μὰ δὲν μοῦ λές ἂν φέρουν ἐκεῖνο ὅπου νεωστὶ ἔκαμεν ὁ αὐτοκράτωρ Παῦλος, εἰς τὸ ὅποιον ἐνώνει τὸ Κοντινέντες μὲ τὰ Νησιά, καὶ ἂν τὸ στέλνῃ συνδροφενυμένο μὲ δύναμιν ἑοσύμην, καθὼς μὲ τὴν πρωτότερήν σου 19. Αἰγούστου μοῦ εἶχες γράφει, καὶ σὲ περικαλῶ νὰ μοῦ τὸ σπιεγάρης μὲ πρώτην ἄλλην σου γραφήν¹¹⁰.

106. ΑΑ, 26 Φεβρ. 1801, ὁ Μαρ. Λουρόπουλος πρὸς τὸν [Ἀβδουλάχ], Πρέβεζα. Ὁ Μαρ. Λουρόπουλος ἐκλέγεται μέλος τῆς τριμελοῦς προεδρίας τῆς Πρέβεζας στὶς 12 Ἰαν. 1802, βλ. ΑΜΠ, ἀριθ. 20, φ. 1ν [Ρ. ΣΤΑΜΟΥΑΗ, *Πηγές...*, ὁ.π.].

107. ΕRM. LUNZI, ὁ.π., σ. 256 κ.εξ. ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΪΡΑ, ὁ.π., σ. 233.

108. Βλ. ΒΑΣΩΣ ΨΙΜΟΥΑΗ, ὁ.π., σ. 385-386 σημ. 269.

109. Βλ. Ρ. ΣΤΑΜΟΥΑΗ, «Ἡ συνθήκη...», ὁ.π., σ. 407.

110. ΑΑ, 5 Ὀκτ. 1800, ὁ Μαρ. Λουρόπουλος ἀπὸ Ἀγία Μαύρα πρὸς τὸν Σταματέλο Βελιανίτη, Παξούς.

Ἡ φήμη αὐτῆ ξεπηδᾷ πιθανῶς ἀπὸ τὴν ἀπογοήτευση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν ἀρνησὶ του νὰ δεχτεῖ τὸ τετελεσμένο τῆς ἀπόσχισης τοῦ Βουθρωτοῦ, τῆς Πάργας, τῆς Πρέβεζας καὶ τῆς Βόνιτσας ἀπὸ τὰ νησιά. Ἴσως καὶ οἱ εἰδήσεις γιὰ τὶς ἐνέργειες τοῦ Ὀριου καὶ τοῦ Κλαδᾶ στὴν Πετροῦπολη ἢ γιὰ τὴν ὑπόσχεση τοῦ τσάρου νὰ ἐπιδιώξει τὴν τροποποίηση τοῦ διπλώματος ποὺ ὄριζε τὰ καθήκοντα καὶ τὶς ὑποχρεώσεις τοῦ νεοσύστατου ἑπτανησιακοῦ κράτους πρὸς τὴν Πύλη νὰ ἔχουν ἤδη φθάσει παραποιημένες καὶ μεγαλοποιημένες. Πάντως στὴ βιβλιογραφία νέο σχέδιο ποὺ νὰ προβλέπει τὴν ἔνωση δὲν ἀναφέρεται¹¹¹.

Ἡ ἀντίδραση τοῦ Ὀριου ἔχει μόνον στὴν ἀπόσχισή τῶν πρώην βενετικῶν πόλεων τῆς στεριᾶς ἀλλὰ καὶ στὸ βυζαντινὸ σύνταγμα καὶ στὴν ὑποτελεία τῆς Ἐπτανήσου ἐπισύρει τὴ δυσμένεια τῆς Πύλης καὶ —πιθανῶς γιὰ λόγους προσωπικῆς ἀντιζηλίας— τοῦ προέδρου τῆς ἑπτανησιακῆς Γερουσίας κόμη Σπυρίδωνος Θεοτόκη. Ὁ Θεοτόκης ἐπιτυγχάνει ἀπὸ τὴ Γερουσία ἔχει μόνον τὴν ἀποπομπή τοῦ Ὀριου ἀπὸ τὴν ἑπτανησιακὴ ἀντιπροσωπεία ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποκλεισμό του ἀπὸ κάθε μελλοντικὴ διεκδίκηση δημόσιου ἀξιώματος¹¹². Ἐν τῷ μεταξὺ ἢ ἀάπολογία» τοῦ Ὀριου σὲ ὅσα τοῦ καταμαρτυροῦν οἱ συνάδελφοί του ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη διαρρέει καὶ κυκλοφορεῖ ἀνεπίσημα στὴν Κέρκυρα σύμφωνα μὲ ἐπιστολὴ τοῦ Δημ. Κεχρᾶ, τοῦ ὁποίου τὰ γραφόμενα δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀμφισβητηθοῦν. Ὁ Δημ. Κεχρᾶς ἐπιβεβαιώνοντας πρὸς τὸν Μαρ. Λουρόπουλο τὴν εἶδηση γιὰ τὰ μέτρα τῆς Γερουσίας ἐναντίον τοῦ Ὀριου ἐκφράζεται μὲ εἰρωνεία γιὰ τὴν πολιτεία τῶν ἑπτανήσιων ἀπεσταλμένων στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀποδίδει χαρακτηριστικὰ ἔχει μόνον τὰ αἰσθήματα πικρίας καὶ ἐξευτελισμοῦ τῶν Πρεβεζάνων γιὰ τὴν ἀπόδοσή τῆς πόλης τους στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ἀλλὰ καὶ τὴν κοινὴ γνώμη τῆς ἑπτανησιακῆς κοινοβίαιας. Ὁ πληθυσμὸς αἰσθάνεται προδομένος, πουλημένος καὶ ἀδικημένος:

*Τὲς προάλλες μοῦ ἐγράφατε νὰ σᾶς γράψω ἂν εἶναι ἀλήθεια ὁποῦ ἐμπαντί-
ρανε τὸν Ὀριον. Καὶ εἶναι ἀλήθεια. Στοχάζομαι νὰ σᾶς εἶναι γνωστὸν τὸ
προτζέσο ὁποῦ τοῦ ἐκαμαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐτοῦτοι οἱ ἀθῶοι καὶ τὴν
διαφέντεριν ὁποῦ αὐτὸς ἐκαμε εἰς Πετρομποῦργον, τὸ ὁποῖον ἐστάλθη ἐδῶ
νὰ γένη δημόσιον. Ἐτοῦτοι τὸ ἐκρυψαν. Ὅμως ἐστειλαν τῆς δεπουτατζιό-*

111. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπόσχεση τοῦ τσάρου γιὰ τὴν τροποποίηση τοῦ διπλώματος ἀναφέρεται, ὅσο γνωρίζουμε, μόνον ἀπὸ τὸν ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, ὁ.π., σ. 346-7, 352.

112. ΠΑΝ. ΧΙΩΤΟΥ, ὁ.π., σ. 755. Βλ. καὶ ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΙΡΑ, ὁ.π., σ. 257 κ.εξ., ὅπου καὶ ἡ ἀλληλογραφία τῶν γερουσιαστῶν τῆς Λευκάδας μὲ τὴν τοπικὴ τους κυβέρνηση σχετικὰ μὲ τὶς διαθέσεις τοῦ Θεοτόκη καὶ τῆς Γερουσίας ἐναντίον τοῦ Ὀριου (Ἄπρ. 1801). Γιὰ τὴν ἐντολὴ τῆς Πύλης πρὸς τὸν ὀθωμανὸν στρατιωτικὸν διοικητὴ τῆς Κέρκυρας νὰ φροντίσει ὥστε νὰ ἀποκλειστεῖ ὁ Ὀριος ἀπὸ τὴν ἐνδεχόμενη ἀνάληψη δημόσιου ἀξιώματος μετὰ τὴν ἐπιστροφή του βλ. στὸ ἴδιον, σ. 262. Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ Ὀριου ἀπὸ τὴν ἑπτανησιακὴν κυβέρνηση μετὰ τὴν ἐπανάδο του στὴν Κέρκυρα (Ἰαν. 1802) βλ. στὸ ἴδιον, σ. 292 κ. ἐξ. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, ὁ.π., σ. 437-438.

*νοσ αὐτοῦ καὶ τὸ ἐβαλα(ν) εἰς ἄτι νοδάρου, εἰς τοῦ sig(νο)r Σπυρίδωνος
Σούντια. Τὸ ὁποῖον ἐκεῖ τὸ βλέπετε φανερὰ ὁποῦ ἐσταθήκαμε τραδίδοι ἢ
νὰ εἰπῶ καλλιότερα πουλημένοι. Προσπάθησε νὰ λάβῃς μίαν κόπια, διατὶ
τὸ βλέπετε φανερὰ τὸ ἄδικον ὁποῦ μᾶς ἔγινε. Διὰ τοῦτο ἐλπίζω νὰ λάβωμε
τὸ δικίον μας. Ἐὰν σᾶς νεγάρη τὴν κόπια, δρισεῖ του πὼς εἶδα τὸ θρυγγινᾶ
ὑπογραμμένο ἐκ χειρὸς του, καὶ ἀράδα ἐδῶ γίνονται κόπιες ἀπὸ τὸ ἴδιον¹¹³.*

Ἐν τῷ μεταξὺ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1800 ὁ Ἀλῆ πασσάς συγκεν-
τρώνει στρατὸ στὴν Πρέβεζα. Οἱ Ἀλβανοὶ συνεχίζουν τὶς κατεδάφισεις καὶ τὶς
πυρπολήσεις οἰκημάτων καὶ ἀπειλοῦν ὅτι θὰ πυρπολήσουν καὶ τὸν ἑλαιώνα, ποὺ
εἶναι ἡ κύρια πλουτοπαραγωγικὴ πηγὴ τῆς πόλης¹¹⁴. Ἡ ἄμεση ἀντίδραση τοῦ
Ἀλῆ στὴ ρωσοτουρκικὴ συνθήκη, ποὺ ἀνακόπτει τὰ σχέδιά του ὑποχρεώνοντάς
τον νὰ ἐκκενώσει τὴν Πρέβεζα καὶ τὴ Βόνιτσα, εἶναι ἡ κατεδάφιση τῶν κατοί-
κιων τῶν κλεφταρματολῶν στὴν Πρέβεζα καὶ ἡ οἰκοδόμησις ἐνὸς ὀχυρωμένου
ἀγροκτήματος («τζεφτιλικίου») στὴν περιοχὴ τῆς Λεύκας¹¹⁵, πράξη ποὺ ἀπα-
γορεύεται ἀπὸ τὶς παλαιᾶς συμφωνίες τῆς Βενετίας μὲ τὴν Ὀθωμανικὴ αὐτο-
κρατορία. Πρὸς τὰ τέλη Ἀπριλίου 1800 κυκλοφορεῖ στὴν Ἀγία Μαύρα ἡ εἶ-
δηση ὅτι γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ὁ Ἀλῆς ἔχει ἀποστείλει στὴν Πρέβεζα 300 μα-
στόρους. Οἱ Πρεβεζάνοι τῆς Ἀγίας Μαύρας θὰ διαμαρτυρηθοῦν μὲσω τῶν ἀπε-
σταλμένων τους στὴν Κωνσταντινούπολη ἀλλὰ, ἐπειδὴ προβλέπουν ὅτι ἡ ἀντί-
δραση, ἐὰν ὑπάρξει, θὰ ἔλθει καθυστερημένα, σκοπεύουν νὰ ὑποβάλουν μὲσω
τῶν ἀντιπροσώπων τους στὴν Κέρκυρα Κώνστα Παπαπολύζου καὶ Δημήτρη
Κεχρᾶ ὑπομνήματα πρὸς τὸν Οὐσκακὸφ καὶ τὴν ἑπτανησιακὴν Γερουσία, μὲ τὴν
ἐλπίδα ὅτι οἱ πιέσεις αὐτῶν τῶν προστατῶν τους θὰ μεταστρέψουν τὸν Ἀλῆ. Οἱ
Πρεβεζάνοι ἀντιλαμβάνονται σαφῶς τὴν ἀπειλὴ ἀπὸ τὴν κατασκευὴ ὀχυροῦ
στὴ Λεύκα, καθὼς προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιγραμματικὴν φράση: «ὅτι βέβαια
αὐτὸς εἶναι ὁ ἀφανισμὸς τοῦ τόπου μας»¹¹⁶.

Ἀλλὰ τὶς ἴδιες ἡμέρες καὶ ἡ Προεδρία τῆς Λευκάδας ἐνημερώνει σχετικὰ
τὴ Γερουσία ἐπισημαίνοντας ὅτι οἱ ἐνέργειες τοῦ Ἀλῆ ἔχει μόνον σκοπεύουν στὴν
εἰρήμωση τῆς Πρέβεζας καὶ τὴν ἐξουδετέρωση τοῦ ἐμπορίου τῆς, ἐπειδὴ ὁ Ἀ-
λῆς προβλέπει ὅτι σύντομα θὰ ὑποχρεωθεῖ νὰ παραδώσει τὴν πόλη, ἀλλὰ συνι-
στοῦν καὶ ἀπειλὴ κατὰ τῆς ἰδίας τῆς Ἐπτανήσου Πολιτείας:

113. ΑΛ, 23 Μαῖου 1801, ὁ Δημήτριος Κεχρᾶς ἀπὸ Κέρκυρα πρὸς τὸν Μαρ. Λουρό-
πουλο, Ἀγ. Μαύρα.

114. Βλ. ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΙΡΑ, ὁ.π., σ. 168 κ.εξ., 186.

115. Τοπωνύμιο τῆς Πρέβεζας, κοντὰ στὴ μεθόριό με τὴν τουρκικὴ ἐπικράτεια, βλ.
ΑΜΠ, ἀριθ. 97, 19 Δεκ. 1787, φ. 55[β]. ΚΩΝΣΤ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, *Νέαι εἰδήσεις...*, ὁ.π., σ. 221.

116. ΑΛ, 29 Ἀπρ. 1800, ὁ Μαρ. Λουρόπουλος [ἀπὸ Ἀγ. Μαύρα] πρὸς τὸν Γεράσιμὸν
Βρυώνη, Κέρκυρα.

Non si trascuri pure in tale circostanza di osservare con occhio politico li villaggi, che vā erigendo Ali-Passà nei confini di Prevesa, avendo comprato li terreni, che confinano con quella Piazza. Prevedendo forse esso, che quel sciagurato paese sarà distratto dal di lui dominio, cerca così di renderlo inerte, e di scemargli il ramo commerciale, unico fonte di sua prosperità.

Anche nel territorio di Peratarià contermina a quest'isola cerca a forza di fare acquisti. Esso vi riuscirà. Sarà allora che egli cercherà di illanguidire il commercio di quest'isola, e portare dei disturbi al governo, ed al intiera nazione¹¹⁷.

Ἡ ἔκβαση τῶν σχεδίων γιὰ προσφυγὴ στοὺς ἐγγυητὲς τοῦ καθεστῶτος δὲν εἶναι γνωστὴ. Ἡ ἀνασφάλεια πάντως τῶν προσφύγων συνεχίζεται. Καὶ φαίνεται ὅτι οἱ Πρεβεζάνοι ἐκτὸς ἀπὸ τῆ χρονοβόρα καὶ ἀμφίβολη διπλωματικὴ ὁδὸ χρησιμοποιοῦν καὶ πῶς ἀποτελεσματικὰ μέσα γιὰ τὴ διάσωση τῶν ἰδιοκτησιῶν τους. Μολονότι στὶς 25 Μαΐου 1800 ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀλῆς «ἄλλον χαλασμὸν ὀσπιτιῶν δὲν ἔκαμε εἰς Πρέβεζαν¹¹⁸, λίγες ἡμέρες ἀργότερα ὁ Μαρ. Λουρόπουλος καὶ ὁ ἀνηψιὸς του Ἀλεξάνδρῆς Τζαρλαμπᾶς ἐπιχειροῦν μὲ ἐπιτυχία νὰ διασώσουν τὶς κατοικίες τους ἀπὸ τὴν κατεδάφιση δωροδοκῶντας τοὺς μαστόρους¹¹⁹.

Ὁ Ἀλῆ πασὰς δὲν σπεύδει βέβαια νὰ ἐκκινῶσει τὴν Πρέβεζα. Κωλυσιεργεῖ καὶ προσπαθεῖ νὰ προσεγγίσει τὸν Ἀβδουλάχ, πὺ ἀντιλαμβάνεται τὶς προθέσεις του, μένει πιστὸς στὸν σουλτάνο καὶ ἀκόμη φαίνεται ὅτι καταγγέλλει στὴν Πύλη τὴν ὑποκριτικὴ συμπεριφορὰ τοῦ Ἀλῆ:

Ὁ μπέης ἐβαρέθη τὰ γελάσματα τοῦ πασιᾶ καὶ κρυφίως ἀπὸ αὐτὸν ἔστειλεν τάταρη εἰς Κωνστ(αντινοῦ)πι(ο)λι(ω)¹²⁰.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1801 ὀρισμένοι ἄρχοντες τῆς Πρέβεζας ἔχουν πληροφορίες ὅτι στὴν Κωνσταντινούπολη σχεδιάζεται μυστικὰ ἢ ἀντικατάσταση τοῦ

117. ΑΝΑ, ταξιν. Αἰκατ. Μπαντιᾶ ἀριθ. 98, ὁ.π., 30 Ἀπρ. 1800, φ. 28^r. Βλ. καὶ ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΪΡΑ, ὁ.π., σ. 200, ὅπου ὀλόκληρο τὸ ἔγγραφο σὲ μετάφραση.

118. ΑΑ, 25 Μαΐου 1800, ὁ Μαρ. Λουρόπουλος ἀπὸ Ἀγ. Μαύρα πρὸς τὸν Δημήτριο Λουρόπουλο, Μεσσήνη· 8 Ἰουν. 1800, ὁ ἴδιος πρὸς τὸν Δημήτριο Κεχρᾶ, Κέρκυρα.

119. ΑΑ, 13 Ἰουν. 1800, ὁ Μαρ. Λουρόπουλος καὶ ὁ Ἀλεξάνδρῆς Τζαρλαμπᾶς πρὸς τὸν Θεοδωρῆ, Πρέβεζα. Μὲ τὴν ἐγγύησιν τοῦ παραλήπτη τῆς ἐπιστολῆς οἱ ἀποστολεῖς εἶχαν τάζει 50 γρ. στὸν μαστρο-Γιάννη Βούργαρη γιὰ νὰ μὴν κατεδαφίσει τὰ σπίτια τους.

120. ΑΑ, 17 Σεπτ. 1800, ὁ Μαρ. Λουρόπουλος πρὸς τὸν Κώνστα Παπαπολύζο, Κέρκυρα. Γιὰ τὶς σχέσεις Ἀβδουλάχ καὶ Ἀλῆ βλ. ΓΚΡΙΓΚΟΡΙ Λ. ΑΡΕ, *Ἡ Ἀλβανία καὶ ἡ Ἠπειρος στὰ τέλη τοῦ ΙΗ' καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΘ' αἰῶνα*, μετάφραση Ἀντωνίας Διάλλα, εἰσαγωγὴ - ἐπιμέλεια Βασίλη Παναγιωτόπουλου, Ἀθήνα 1994, σ. 216.

Ἀβδουλάχ μὲ ἀξιοματοῦχο πὺ τοὺς εἶναι ἀνεπιθύμητος· πρόκειται πιθανῶς γιὰ μίαν ἀκόμη ἀπὸ τὶς ραδιουργίες τοῦ Ἀλῆ. Φαίνεται μάλιστα ὅτι στὴν περίπτωσιν αὐτὴ τὸ δίκτυο πληροφόρησης τῶν ἀρχόντων Πρεβεζάνων λειτουργεῖ ταχύτερα ἀπὸ τοὺς πληροφοριοδότες τοῦ ἴδιου τοῦ βοεβόδα. Ἀλλὰ ὁ Ἀβδουλάχ ἔχει ἐν τῷ μεταξύ κερδίσει τὴν ἐμπιστοσύνη μιᾶς μερίδας τουλάχιστον Πρεβεζάνων, πὺ τοῦ κοινοποιοῦν τὶς πληροφορίες γιὰ τὴν ὑπονόμεισιν του. Ὁ πρόεδρος Γενοβέλης μάλιστα, πὺ μὲ τόση ἐπιφύλαξιν εἶχε ἐκφραστεῖ στὴν ἀρχὴ γιὰ τὸ νέο καθεστῶς, πρωτοστατεῖ στὸ διάβημα συμπαράστασης ὑπὲρ τοῦ βοεβόδα συντάσσοντας ἕνα ὑπόμνημα πρὸς τὴν Πύλη, μὲ τὸ ὁποῖο οἱ Πρεβεζάνοι δηλώνουν τὴν ἱκανοποίησιν τους ἀπὸ τὴν πολιτεία τοῦ βοεβόδα καὶ αἰτοῦνται τὴν παραμονὴν του στὴν ἴδια θέσιν. Ἀναφέρεται ἀκόμη ὅτι γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ὁ Γενοβέλης ἀπευθύνεται μυστικὰ πρὸς τὴν ἐπτανησιακὴ Γερουσία, πρὸς τὸν γενικὸ πρόξενο τῆς Ρωσίας στὴν Κέρκυρα Λιμπέριο Μπενάκη ἀλλὰ καὶ πάλι πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη μὲ ἄδηλο αὐτὴ τὴν φορὰ παραλήπτη. Ἡ μυστικότητῃ αὐτὴ εἶναι πιθανῶς ἕνα μέτρο προφύλαξιν ἀπὸ τοὺς φίλους ἢ τοὺς κατασκόπους τοῦ Ἀλῆ. Φαίνεται ἀκόμη ὅτι ἡ ὑποστήριξιν τῶν Πρεβεζάνων στὸν βοεβόδα τοὺς ὀργανώνεται κατόπιν μυστικῆς συνεννόησεως μὲ τὸν ἴδιο.

Σοῦ ἔγραφα καὶ προχτές [...] καὶ δὲν ἤξεύρω ἂν τὴν ἔλαβες. Εἶναι καιρὸς ὁποῦ εἶχαμε μάθει, ἕως ἡμέρες 40, πὺς ἐδουλεύονταν κρυφὰ εἰς Κωνσταντινόπολι διγιά νᾶρτη ἄλλος καὶ νὰ σηκῶσουν τὸ πέγη ἐφέντη μας. Καὶ τοῦ τὸ εἶπαμε, καὶ δὲν τὸ πίστευε. Καὶ ὡς φαίνεται ἀπὸ μίγιναν γραφὴν ὁποῦ τοῦρθε τώρα, μᾶς εἶπε πὺς ἐγινε μεσιτεῖγια εἰς τὸν μεγάλον εἰς Κωνσταντινόπολι νὰ στεῖλων ἐδῶ τὸν Κοσζάκιανη, ἐκεῖνον πὺ πρωτοῦρθε εἰς Πρέβεζα μὲ τὸν ἀθῆντη δεσπότη καὶ μᾶς ἔκραζε νᾶρθωμε εἰς Πρέβεζα. Καὶ μᾶς εἶπε ὁ πέγης πὺς τοῦ γράφον ὁποῦ τὸ τουβλέτι δὲν τᾶκορδάρισε νὰ στεῖλων ἄλλον. Τώρα μᾶς ἀβιζάρισε σεκρέτ[α], καὶ κάνει χρεῖγια νὰ προλάβωμε νὰ γράψωμε ἕνα μεμοργιάλε νὰ τὸν ζητήσωμε νὰ καθῆσιν αὐτὸς, ὅσον εἶμαστε εἰχαριστημένοι, ὅτι εἶναι καλὸς ἀφέντης, καὶ ἂν μᾶς ἔρθη ἄλλος κατὰ τὶς γνωστὲς ὑποθέσεως, εἶμαστε χαμένοι ἀνθρώποι. Καὶ τὸ ἔστρωσε ὁ Κιναβέλης, ὡς μοῦ εἶπαν, μὰ δὲν τᾶκουσα ἀκόμα, μὰ μοῦ λένε πὺς πάγει πολλὰ καλὰ καὶ πὺς ἔχουν νὰ μοῦ τὸ δείξουν. Κι ἔκαμε καὶ ἄλλες γραφῆς ὁ Κιναβέλης, ὡς μοῦ εἶπε, μίγιν διγιά τὸ Σ[ι]νᾶτο καὶ ἄλλη διγιά Πενάκη καὶ ἄλλη διγιά Κωνσταντινόπολι καὶ μοῦ εἶπε πὺς εἶναι σεκρέτες καὶ πὺς ἀῶργιο μὲ πέρει εἰς τὸ σῆτι τον καὶ μοῦ τὶς διαβάζει, μὰ δὲν ἤξερω τί ἔχει γραμμένο, καὶ ἂς εἶναι μυστικὰ τὰ ὅσα σοῦ γράφω, ἕως νὰ σοῦ γράφον οἱ ἄλλοι¹²¹.

121. ΑΑ, 9 Αὐγ. 1801, ὁ Μόσχος Κουφέας ἀπὸ Πρέβεζα πρὸς τὸν Μαρ. Λουρόπουλο, Ἀγ. Μαύρα.

Τὸ ὑπόμνημα πρὸς τὴν Πύλη εἶναι πιθανῶς τὸ «μεμοριάλε» πού ὑπογράφει λίγες ἡμέρες ἀργότερα καὶ ὁ πληροφοριοδότης τοῦ Μαρ. Λουρόπουλου εἰκάζοντας ὅτι ὁ τελευταῖος ἔχει ἤδη λάβει γνώση τοῦ περιεχομένου του ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Βαλεντίνη, πού συνυπογράφει τὸ ἔγγραφο:

Σήμερον μοῦ ἐφέρανε καὶ τὸ μεμοριάλε καὶ τὸ ἀπόγραφο, ὅπου στοχαζομαι νὰ τὸ εἶδες, ὅτι τὸ βλέπω ἀπογραμμένο ἀπὸ τὸν Ἀλέξαντρο¹²².

Παράλληλα τὰ κείμενά μας κάνουν ἀσαφῶς λόγο γιὰ συνεχιζόμενη παραβίαση τῶν συνθηκῶν καὶ γιὰ τρομοκρατικὴ πολιτικὴ ἐκ μέρους τοῦ Ἀλῆ. Φαίνεται ὅτι ὁ κλοιὸς του εἶναι τόσο πιεστικός, ὥστε οἱ λιγοστοὶ ἀκόμη κάτοικοι τῆς Πρέβεζας τὸν Αὐγούστου τοῦ 1801 δὲν τολμοῦν νὰ διαμαρτυρηθοῦν στοὺς ἐγγυητὲς τοῦ προνομιακοῦ καθεστώτος, προφανῶς ἐπειδὴ φοβοῦνται μήπως ἡ ἀναφορά τους περιέλθει στὰ χέρια τοῦ βεζύρη. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ζητεῖται ἀπὸ τὸν Μαρ. Λουρόπουλο, πού διαμένει ἀκόμη στὴν Ἁγία Μαύρα, νὰ ἐνημερώσει ἐκεῖνος τὸν Μπενάκη.

Διὰ τὴν φθορὰν ὅπου γίνεται εἰς τὴν δυστυχημένην πατρίδα μας τὰ ἔμαθε ὁ sig(n)οr Μπενάκης καὶ θαυμάζεται ὅπου δὲν τοῦ κάνουν ραπόρτο, μὰ στοχαζομαι νὰ φοβοῦνται οἱ δυστυχεῖς πατριῶτες μας. Διὰ ἐτοῦτο ἤμποροῦσε νὰ γένη ἀπὸ αὐτοῦ βάνοντας ὅλα τὰ ὅσα αὐτὸ τὸ θηρίον πράττει ἐναντίον τῶν διορίσεων σοβράνων καὶ εἰμὲν ἀγαπᾶτε [ἢ]μπορ[εῖ]τε νὰ τοῦ [τὰ γρ]άψετε¹²³.

Ἀνακεφαλαίωση

Οἱ σποραδικὲς αὐτὲς μαρτυρίες δείχνουν ὅτι ἀμέσως μετὰ τὸν «χαλασμό» οἱ Πρεβεζάνοι ἀρχίζουν νὰ ἐπικοινωνοῦν συνεχῶς καὶ μὲ ζῶηρὸ ἐνδιαφέρον μετὰξὺ τους ἀπὸ τοὺς διαφορετικοὺς τόπους καταφυγῆς τους (Πάργα, Λευκάδα, Κέρκυρα, Παζούς). Ἀλληλοενημερώνονται μεταδίδοντας εἴτε ἐξακριβωμένες εἰδήσεις εἴτε φήμες γιὰ τὶς ἐνέργειες τοῦ Ἀλῆ καὶ γιὰ τὶς διαθέσεις τῆς ρωσικῆς καὶ τῆς τουρκικῆς διπλωματίας ἀπέναντι στὸ ζήτημα τῆς πόλης τους. Ἐπιδιώκουν ἐξακριβωσὴ τῶν φημῶν αὐτῶν καὶ ἀνταλλάσσουν ἀπόψεις περὶ τοῦ πρακτέου. Προσεγγίζουν τοὺς νέους ἰσχυροὺς ἀνδρες τῆς Ἐπτανήσου, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐπιδίδουν ἀλλεπάλληλα ὑπομνήματα σχετικὰ μὲ τὴν ἀποκατάσταση

122. ΑΔ, 14 Αὐγ. 1801, ὁ ἴδιος πρὸς τὸν ἴδιο.

123. ΑΔ, 13 Αὐγ. 1801, ὁ Δημήτριος Κερχᾶς ἀπὸ Κέρκυρα πρὸς τὸν Μαρ. Λουρόπουλο, Ἁγ. Μαύρα.

τῆς πατρίδας τους. Διαδηλώνουν, συνεδριάζουν καὶ ἐξουσιοδοτοῦν ἐπιτροπὲς γιὰ τὴν προώθηση τῶν αἰτημάτων τους.

Στόχοι τῶν προσφύγων εἶναι ἡ ἐκκένωση τῆς Πρέβεζας ἀπὸ τὰ ἀλβανικὰ στρατεύματα, ἡ τιμωρία τοῦ Ἀλῆ, ἡ διεκδίκηση ἀποζημιώσεων γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν περιουσιῶν τους καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῆς πολιτικῆς ἐνότητας τῆς πόλης τους μὲ τὰ νησιά τοῦ Ἴονιου.

Τὰ συμφέροντα τῶν Πρεβεζάνων στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν Πετρούπολη ἐκπροσωπεῖ ὁ Ἀγγελοσ Ὀριος, πού συμμετέχει στὴν ἐπίσημη ἑπτανησιακὴ ἀντιπροσωπεία ὡς ἐκπρόσωπος τῶν Λευκαδίων. Ὡστόσο παράλληλα μὲ τὴν ἀντιπροσωπεία αὐτὴ στὴν Κωνσταντινούπολη ἀποστέλεται καὶ μιὰ ἄλλη ἐπιτροπὴ πού ἀπαρτίζεται πιθανῶς ἀποκλειστικὰ ἀπὸ Πρεβεζάνους. Ὑποθέτουμε ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ αὐτὴ ἔχει ἀτυπες ἀρμοδιότητες, παρακολουθεῖ ἐπὶ τόπου τὶς διαβουλεύσεις γιὰ τὴν πολιτικὴ τύχη τῶν πρώην βενετικῶν κτήσεων τοῦ Ἴονιου, προσπαθεῖ νὰ καλλιεργήσει στοὺς διπλωματικούς κύκλους εὐνοϊκὸ κλίμα γιὰ τὸ ζήτημα τῆς Πρέβεζας καὶ ἐνημερώνει ἄμεσα τοὺς πρόσφυγες γιὰ τὴν πορεία τῶν διαπραγματεύσεων.

Ἀλλὰ καὶ στὴν Κέρκυρα διορίζουν οἱ πρόσφυγες ἀντιπρόσωπο Πρεβεζάνο καὶ ἀργότερα τριμελῆ ἐπιτροπὴ, πού συνεργάζεται μὲ τὸν γενικὸ πρόξενο τῆς Ρωσίας γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότερη διεκδίκηση τῶν αἰτημάτων τους καὶ πού φροντίζει νὰ μεταδίδει στοὺς συμπατριῶτες τὰ νέα πού φθάνουν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅσα τουλάχιστον διαρρέουν ἢ κοινοποιοῦνται ἀπὸ τὴν ἑπτανησιακὴ κυβέρνησις ἢ ἀπὸ παραλήπτες ἰδιωτικῶν ἐπιστολῶν.

Ἡ οἰκονομικὴ ἀποζημίωση τῶν ἐπιτρόπων, πού θὰ χρειαστεῖ ἐνδεχομένως νὰ ἔχουν ἐπαφῆς μὲ ὑψηλοὺς ἀξιοματούχους, προβλέπεται ὅτι θὰ καλυφθεῖ α) ἀπὸ εἰσφορὲς τῶν προσφύγων ἀνάλογα μὲ τὶς οἰκονομικὲς τους δυνατότητες, β) ἀπὸ εἰσπραξὴ παλαιότερων ὀφειλῶν πρὸς τὸ ταμεῖο τῆς Κοινότητος καὶ γ) ἀπὸ δάνειο. Οἱ ἄποροι ἀπαλλάσσονται ἀπὸ κάθε χρηματικὴ ὑποχρέωση. Στὰ κείμενα τῶν ἐπιτροπικῶν δὲν προβλέπεται ἀποζημίωση γιὰ τοὺς ἀντιπρόσωπους τῶν Πρεβεζάνων στὴν Κέρκυρα.

Ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς ἐνεργοποιημένους Πρεβεζάνους ἀνιχνεύονται ὡς ἀξιώματοῦχοι ἐπὶ Γαλλοκρατίας καὶ συγκεκριμένα τὴ χρονιά τοῦ «χαλασμοῦ». Ἀμέσως μετὰ τὸν «χαλασμό» τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἐξακολουθοῦν ἴσως νὰ θεωροῦνται — ἢ νὰ δροῦν ὡς — νόμιμοι ἡγέτες τοῦ ἐξόριστου πληθυσμοῦ. Ὑπάρχουν παράλληλα ἐνδείξεις ὅτι τὸ Συμβούλιο τῆς Πρέβεζας λειτουργεῖ στὴ Λευκάδα τὸν καιρὸ τῆς προσφυγῆς καὶ ὅτι οἱ προύχοντες (primati) ἀσκοῦν ἀπὸ ἐκεῖ τὸν ἡγετικὸ τους ρόλο.

Ὑποδηλώνεται ἔτσι μιὰ ὀργανωμένη ἐξοδος τῶν προυχόντων τὶς παραμονὲς τοῦ «χαλασμοῦ». Ἄλλωστε καὶ οἱ πρεβεζάνοι συμβολαιογράφοι διασώζουν τὸ ἀρχεῖο τους, ὁ ταμίας διασώζει ἀποδείξεις ὀφειλῶν πρὸς τὸ δημόσιο ταμεῖο, ἐνῶ ὁ Μαρ. Λουρόπουλος συναποκομίζει ἢ φροντίζει ἀργότερα μὲ δωροδοκίες

νά διασώσει το προσωπικό του αρχείο. Δεδομένου ότι τόσο από το συμβολαιογραφικό όσο και από το διοικητικό αρχείο της Πρέβεζας δεν φαίνεται να έχει υποστεί απώλειες σε ζώες ούτε η πελατεία των συμβολαιογράφων ούτε η παλαιά επί Βενετοκρατίας ιθύνουσα τάξη, υποθέτουμε ότι ο «χαλασμός» πλήττει κυρίως τα φτωχά στρώματα της πόλης¹²⁴. Πάντως υπάρχουν μαρτυρίες για προσπάθειες εξαγοράς εγκατάστατων κατοίκων που είχαν συλληφθεί αιχμάλωτοι¹²⁵.

Οι πρόσφυγες Πρεβεζάνοι αναγνωρίζουν την επτανησιακή Γερουσία ως νόμιμη προϊσταμένη αρχή τους. Με την κεντρική αυτή εξουσία επικοινωνούν μέσω της τοπικής κυβέρνησης της Λευκάδας ακολουθώντας τη γνώση τους από τη Βενετοκρατία ιεραρχική οδό. Δηλώνουν επτανήσιοι υπήκοοι και αρνούνται να υπακούσουν στις προσκλήσεις τόσο του 'Αλή για ύποταγή όσο και του άπεσταλμένου της Πύλης για διμερείς διαπραγματεύσεις. Ταυτόχρονα δηλώνουν νομιμοφροσύνη προς την κατεστημένη ευρωπαϊκή ήγεσία, αυτήν που αντιμάχεται τη δημοκρατική Γαλλία, αφού εκ των προτέρων δηλώνουν ότι ως ρυθμιστές του ζητήματός τους αναγνωρίζουν την τριμερή συμμαχία Τουρκίας, Ρωσίας και 'Αγγλίας. 'Όστος δηλώνουν ακόμη ότι θα αρνηθούν να εφαρμόσουν οποιαδήποτε απόφαση των συμμάχων, έφ' όσον αυτή δεν τους κοινοποιηθεί δια της οδού την οποία οι ίδιοι αναγνωρίζουν ως νόμιμη, δηλαδή από την επτανησιακή Γερουσία. 'Η έμπιστοσύνη τους προς τη συμμαχία πηγάζει από την πεποίθηση —ή τουλάχιστον αυτό χρησιμοποιούν ως επιχειρήματα— ότι οι δημόσιες υποσχέσεις για ελεύθερη επιλογή πολιτεύματος που είχε δώσει στους κατοίκους των γαλλοκρατούμενων περιοχών του 'Ιονίου ο πατριάρχης Γρηγόριος Ε' με την εγκυκλίό του υπαγορεύτηκαν στην πραγματικότητα από τους συμμάχους.

Για την επίτευξη των στόχων τους οι Πρεβεζάνοι αναζητούν τη συμπαράσταση της ρωσικής διπλωματίας και της επτανησιακής Γερουσίας. Προσεγγίζουν άμεσα τον Ούσακωφ, που είναι τη στιγμή αυτή και ο πραγματικός κύριος της 'Επτανήσου. 'Ο Λιμπέριος Μπενάκης, γενικός πρόξενος της Ρωσίας στην Κέρκυρα, καθοδηγεί τις ενέργειες των Πρεβεζάνων ή τουλάχιστον ορισμένες από αυτές. Στην Κωνσταντινούπολη οι επίτροποι έμπιστεύονται τον πρέσβη της Ρωσίας Βασίλειο Ταμάρα. Με συμβουλή άλλωστε του Ταμάρα ή επτανησιακή αντιπροσωπεία επιδίδει το υπόμνημα των πρώην βενετών υπηκόων της στεριάς προς τους πρέσβεις των ευρωπαϊκών χωρών και χάρη στη δική του

124. Για την εγκατάλειψη της πόλης τις παραμονές της μάχης της Νικόπολης βλ. ΧΡΗΣΤ. ΠΕΡΡΑΙΒΟΥ, *δ.π.*, σ. 54. Για την αναχώρηση των ευπορών Πρεβεζάνων προς τη Λευκάδα και την Κέρκυρα βλ. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, *δ.π.*, σ. 177-178.

125. 'Ενδεικτικά βλ. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ, «Συμβολή»..., *δ.π.*, σ. 63, 69. Μνημονεύεται και προκήρυξη του 'Αλή προς τους 'Επτανησίους και τους πρόσφυγες Πρεβεζάνους με θέμα την εξαγορά των αιχμαλώτων συγγενών τους, βλ. ΠΑΝ. ΧΙΩΤΟΥ, *δ.π.*, σ. 667.

επέμβαση ματαιώνεται ή παύση του 'Οριού από τη θέση του στην επτανησιακή αντιπροσωπεία.

Δημιουργείται έτσι η εντύπωση ότι η κινητοποίηση των Πρεβεζάνων μετά τον «χαλασμό» ελέγχεται από τη Ρωσία. Είναι όμως γνωστή ή σημαντική θέση που κατείχε και νωρίτερα ή Πρέβεζα στα σχέδια της ρωσικής διπλωματίας για τη διείσδυση στον έλλαδικό χώρο. 'Ο ίδιος μάλιστα ο Μπενάκης όπως και ο Ταμάρα, με τους όποιους συνεργάζονται οι πρόσφυγες, είναι παλαιοί γνώριμοι των Πρεβεζάνων. Κατά τη διάρκεια του δεύτερου ρωσοτουρκικού πολέμου (1788-1792) ή Πρέβεζα είναι το κέντρο της συνωμοτικής δραστηριότητας του λευκαδίτη πράκτορα της Ρωσίας Λουδοβίκου Σωτήρη έναντι των Τούρκων¹²⁶. Με άπώτερο στόχο τον αντιπερισπασμό του τουρκικού στόλου ο Α. Σωτήρης εκτελεί υποδειγματικά το σχέδιο για την υποδαύιση των εθνικών πόθων του πληθυσμού. Παρέχει υποσχέσεις για ρωσική βοήθεια, υποκινεί σε εξέγερση και στρατολογεί 'Ελληνες για την επάνδρωση των στολίσκων που δρουν στο Αιγαίο και το 'Ιόνιο. Δεν στρατολογεί μόνον άρματολούς αλλά και γνωστούς Πρεβεζάνους. Στα 1788 ο Μπενάκης είναι ήδη πρόξενος της Ρωσίας στην Κέρκυρα και μετά την άποτυχία του κινήματος του Λάμπρου Κατσώνη υποστηρίζει τον όπαδό του τελευταίου Γεώργιο 'Ανδρούτσο και τη σύζυγό του 'Ακριβή¹²⁷. 'Αλλά για την προστασία της πρεβεζάνας 'Ακριβής 'Ανδρούτσου υποθέτουμε ότι ενδιαφέρονται και ίσως έρχονται σε έπαφή με τον Μπενάκη και οι έπιφανέστερες οικογένειες της πόλης, αφού αυτή είναι θυγατέρα του Πάνου Τζαρλαμπά και της Χρυσής, το γένος Γεωργίου Λουρόπουλου.

'Ο Ταμάρα είναι έξ άλλου πράκτορας της Ρωσίας ήδη από τον καιρό των 'Ορλωφικών, όταν εργάζεται ως διερμηνέας του αντιπροσώπου της Ρωσίας στη Βενετία Πάνου Μαρούτση. Για τη δράση του την έποχή εκείνη έχει μάλιστα αποκληθεί πρώτος υποκινήτης των ιδεών της ανεξαρτησίας στον έλλαδικό χώρο¹²⁸. Στα 1790, μεσοūντος του δεύτερου ρωσοτουρκικού πολέμου, ο Ταμάρα καλείται από τον Ποτέμκιν και αναλαμβάνει τη διεύθυνση των επιχειρήσεων στην 'Ελλάδα¹²⁹. 'Ο Γεώργιος 'Ανδρούτσος καταθέτει μάλιστα ότι έχει ύπηρετήσει μαζί του¹³⁰.

126. Σχετικά βλ. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ, «'Η επαναστατική κίνηση»..., *δ.π.*, σ. 33-155 και ιδιαίτερα σ. 64, 66, 67, 71.

127. ΚΩΝΣΤ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, *Νέαι ειδήσεις*..., *δ.π.*, σ. 20-21, 116-117, 117-118. Για τους όπαδούς του Λάμπρου Κατσώνη στην Πρέβεζα βλ. στο ίδιο, σ. 51, 89.

128. FRANÇOIS C. H. L. ROUQUEVILLE, *Histoire de la régénération de la Grèce*, τ. 1, Παρίσι 1825², σ. 92.

129. ΠΑΝΤΕΛΗ Μ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ, *Οι 'Ελληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β' ρωσοτουρκικόν πόλεμον*, 'Αθήνα 1903, σ. 77. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ, «'Η επαναστατική κίνηση»..., *δ.π.*, σ. 94, 98-99.

130. ΚΩΝΣΤ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, *δ.π.*, σ. 108.

Ἡ ἀνταπόκριση τῆς ἑπτανησιακῆς Γερουσίας στὰ αἰτήματα τῶν Πρεβεζάνων εἶναι μέχρι στιγμῆς ἀδηλῆ. Οἱ πρόσφυγες ἐλπίζουν προφανῶς ὅτι ἡ ἑπτανησιακὴ κυβέρνησις θὰ ὑποστηρίξει τὰ αἰτήματα αὐτὰ λόγω τῆς πολύχρονης παραμονῆς τῶν νησιῶν καὶ τῶν τεσσάρων πόλεων τῆς στεριᾶς ὑπὸ ἐνιαία ἐπικράτεια. Ὡστόσο, μολονότι μὲ τὸ γνωστὸ τῆς ὑπόμνημα ἡ ἑπτανησιακὴ ἀντιπρόσωπεία ζητεῖ τὴν ἐπιστροφή τοῦ ἀνατολικοῦ συνόρου στὴ γραμμὴ ποὺ εἶχε ὀριστεῖ ἐπὶ Βενετοκρατίας, εἶναι ἀσαφὴς ἡ στάση ποὺ τηροῦν γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ οἱ ἀντιπρόσωποι ποὺ παραμένουν στὴν Κωνσταντινούπολη μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Λευκάδας Ὁρίου καὶ τῆς Κεφαλληνίας Κλαδᾶ γιὰ τὴν αὐτὴ τῆς Πετρούπολης. Καὶ στὴν πραγματικότητά δὲν ἀποκλείεται οἱ ἐριδές ποὺ ξεσποῦν ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς ἀντιπροσωπείας καὶ οἱ καταγγελίες ἐναντίον τοῦ Ὁρίου¹³¹ νὰ ὀφείλονται σὲ διαφωνία γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἔνωσης. Μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς ρωσοτουρκικῆς συνθήκης (21 Μαρτ. 1800) οἱ ἀπεσταλμένοι ποὺ εἶχαν παραμείνει στὴν Κωνσταντινούπολη ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ταμάρα ὑποστήριζον ὅτι οἱ πρώην βενετικὲς πόλεις τῆς στεριᾶς θὰ ἀποτελοῦσαν δαπανηρὰ καὶ ἐπικίνδυνα ἐξαρτήματα γιὰ τὴ νεοσύστατη ἑπτανησιακὴ πολιτεία καὶ ἐπὶ πλεόν μιὰ συνεχῆ ἀφορμὴ προστριβῶν μετὰ τὸν Ἄλῃ πασά¹³². Ἐχει ὥστόσο διατυπωθεῖ ἡ ἀπόψη ὅτι στὴν Κωνσταντινούπολη οἱ ἀντιπρόσωποι θυσιάζον ὄχι μόνον τὰ ἐξαρτήματα τῆς στεριᾶς ἀλλὰ καὶ τὴν πλήρη ἀνεξαρτησία τῆς Ἐπτανήσου γιὰ νὰ ἐπιτύχουν εὐκολότερα ἀπὸ τὴν Πύλη τὴν ἔγκριση τοῦ νέου σχεδίου συντάγματος, ποὺ συντάσσον οἱ κόμητες Ἀντώνιος Μαρία Καποδίστριας καὶ Νικόλαος Σιγοῦρος¹³³. Ἀντίθετα μὲ τὸ σχέδιο τοῦ Ὁρίου τὸ σύνταγμα αὐτὸ, γνωστὸ καὶ ὡς «βυζαντινόν», ἐπαναφέρει σὲ ἰσχὺ τὰ δικαιώματα τῶν παλαιῶν ἐπὶ Βενετοκρατίας τοπικῶν συμβουλίων καὶ ἀποκλείει τὴ «δεύτερη τάξη» ἀπὸ τὴν ἀσκηση ἐξουσίας.

Οἱ πρόσφυγες Πρεβεζάνοι ἔχουν ὥστόσο τὴν ἐκδηλῆ ἀλλὰ ἀνώφελη ὑποστήριξη τῆς τοπικῆς κυβέρνησις τῆς Λευκάδας. Οἱ Λευκαδίτες ἔχουν στενότερους φιλικούς, συγγενικούς καὶ ἐπαγγελματικούς δεσμούς μετὰ τοὺς Πρεβεζάνους ἀπὸ ὅτι οἱ λοιποὶ Ἐπτανήσιοι. Διατηροῦν στὴν Πρέβεζα καὶ τὴ Βόνιτσα σημαντικὲς ἀκίνητες περιουσίες καὶ ἄλλα οἰκονομικὰ συμφέροντα, ποὺ προέρχονται π.χ. ἀπὸ τὴν ἐνοικίαση τῶν προσόδων καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἰχθυοτροφείων τῆς Πρέβεζας. Ἀπειλοῦνται ἐπίσης οἱ ἴδιοι ἀμεσότερα ἀπὸ τὸν Ἄλῃ, ἀφοῦ μόνον ἕνας στενὸς καὶ ρηχὸς πορθμὸς χωρίζει τὸ νησί τους ἀπὸ τὴν ἀκαρνανικὴ ἀκτὴ.

131. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, ὁ.π., σ. 282-283.

132. ΕRM. LUNZI, ὁ.π., σ. 40. ΠΑΝ. ΧΙΩΤΟΥ, ὁ.π., σ. 754-755. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, ὁ.π., σ. 307.

133. Στὸ ἴδιο, σ. 307-310. Π. Γ. ΠΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ, ὁ.π., σ. 57. Πολιτικὴ ἀπειρία καταλογίζεται στοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τὸν ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΙΡΑ, ὁ.π., σ. 229. Γιὰ τὶς διαφωνίες τοῦ λευκαδίου ἀντιπροσώπου Ρόκου δὲ Τζόρτζη ὡς πρὸς ὀρισμένους διατάξεις τοῦ νέου αὐτοῦ συντάγματος βλ. στὸ ἴδιο, σ. 230-231.

καὶ πρόσφατα ὁ Ἄλῃς ἔχει ἀνεπιτυχῶς ἐκδηλώσει καὶ ἐναντίον τοὺς τὶς ἐπεκτατικὲς του διαθέσεις¹³⁴. Φαίνεται ἀκόμη ὅτι οἱ Λευκαδίτες δὲν ἀποκλείουν τὸν κίνδυνο νὰ ἀποδοθεῖ καὶ τὸ δικό τους νησί στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία¹³⁵. Ἡ κυβέρνηση τῆς Λευκάδας ἀναφέρεται μὲ συμπάθεια στὶς πολιτικὲς δραστηριότητες τῶν Πρεβεζάνων στὸ νησί, ἐνῶ σχετικὰ μὲ τὶς ἐντολὲς ποὺ ἔχει λάβει ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν Λευκαδίων ὁ Ἄγγελος Ὁριος γράφει:

*Dalla nostra isola [...] fui commissionato di fare tutti li sforzi per il Continente, per il quale essa è esposta più che tutte le altre. Io li ho fatti, e non mi rimangono che dei voti [...]*¹³⁶.

Οἱ τέσσερις γνωστὲς ἐπιτροπικὲς, ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ, συντάσσονται στὶς 10 Νοεμβρίου 1798, 6 Ἀπριλίου, 17 Ἰουνίου καὶ 25 Νοεμβρίου 1799. Ἐκτός ἀπὸ τὴ δεύτερη (6 Ἀπριλίου 1799), ποὺ συντάσσεται στὴν Κέρκυρα, οἱ ὑπόλοιπες συντάσσονται στὴν Ἁγία Μαύρα. Μὲ τὶς δύο πρώτες συγκροτοῦνται ἐπιτροπὲς ποὺ ἔχουν ὡς ἀποστολὴ νὰ ὑποστηρίξουν ἐνώπιον τοῦ Οὐσακῶφ ἡ κάθε ἄλλης ἀνώτερης ἀρχῆς τὴν ἔνωση τῆς Πρέβεζας μὲ τὰ Ἐπτάνησα. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ μαζικότητα μὲ τὴν ὁποία οἱ πρόσφυγες ὑπογράφουν τὶς δύο αὐτὲς ἐπιτροπικὲς (158 καὶ 395 άτομα). Οἱ δύο τελευταῖες (17 Ἰουνίου καὶ 25 Νοεμβρίου 1799) ἔχουν ὡς θέμα τὴν ἐγκατάσταση πρεβεζάνων ἐπιτρόπων στὴν Κέρκυρα μὲ ἀρμοδιότητες ὥστόσο ποὺ δὲν περιγράφονται ἐπακριβῶς. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπογραφῶν ἐδῶ μειώνεται σὲ 41 καὶ 53. Βέβαιη πρέπει ἀκόμη νὰ θεωρεῖται, μολονότι τὸ κείμενο τῆς ἐπιτροπικῆς δὲν ἔχει ἀνευρεθεῖ, ἡ συγκρότηση στὶς ἀρχὲς Μαρτίου 1799 μιᾶς πέμπτης ἐπιτροπῆς, ποὺ καὶ αὐτὴ ἐπιφορτίζεται μὲ τὴν παράδοση ὑπομνήματος στὸν Οὐσακῶφ. Μὲ ἐπιφύλαξη πρέπει ἀντίθετα νὰ ἀντιμετωπισθεῖ ἡ μνηεὶα γιὰ τὴν ἐπιτροπὴ ποὺ ἐτοιμάζεται νὰ ἀναχωρήσει γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη στὶς 12 Ἰανουαρίου 1800. Δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ ἐπιτροπὲς ποὺ γνωρίζουμε εἶναι καὶ οἱ μόνες ποὺ συγκροτήθηκαν ἀλλὰ οὔτε ὅτι πραγματοποιήθηκαν ὅλες οἱ ἀποστολὲς ποὺ προβλέπονται ἀπὸ τὰ κείμενά τῶν ἐπιτροπικῶν.

Ἡ σύνθεση τῶν πέντε ἐπιτροπῶν, τῶν ὁποίων τὴ συγκρότηση θεωροῦμε ἀσφαλῆ ἀνεξάρτητὰ ἀπὸ τὴν πραγματοποίησιν ἢ ὄχι τῆς ἀποστολῆς τους, δη-

134. ΕRM. LUNZI, *Storia delle Isole Jonie sotto il reggimento dei repubblicani Francesi*, ὁ.π., σ. 179. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, ὁ.π., σ. 243, 245. ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΙΡΑ, ὁ.π., σ. 103, 105, 112.

135. Στὸ ἴδιο, σ. 224, 223.

136. ΑΝΑ, Νῦ 4 Amministrazione del governo provvisorio settinsulare di Santa Maura. Filza lett. div. seconda (3/10/1800 - 6/10/1802) [: ταξίν. Αἰτιατ. Μπαντιᾶ ἀριθ. 10], ἀριθ. ἐγγρ. 6, 18 Ἰουλ. 1800, ὁ Ὁριος ἀπὸ τὴν Πετρούπολη πρὸς τοὺς λευκαδίτες γερουσιαστὲς στὴν Κέρκυρα (ἀντίγραφο, καὶ πιθανῶς ἀπόσπασμα).

λώνει ότι οι Πρεβεζάνοι αναθέτουν τη διαχείριση του ζητήματος της πόλης τους κυρίως σε μέλη γνωστών οικογενειών του παλαιού επί Βενετοκρατίας Συμβουλίου. Η συμμετοχή της «δεύτερης τάξης» σ' αυτές τις επιτροπές δεν είναι ούτε σταθερή ούτε σημαντική. Έξαιρώντας τον "Άγγελο" Όριο, που αποτελεί ειδική περίπτωση, από το σύνολο των υπολοίπων 13 γνωστών επιτρόπων οι έννεα προέρχονται από οικογένειες του παλαιού Συμβουλίου, ιδιότητα πιθανότατα για ένα ακόμη πρόσωπο. Πιθανολογείται ότι ένας από τους επιτρόπους αυτής της κατηγορίας υπήρξε κατά το παρελθόν άρματολός, και είναι διαπιστωμένο ότι ένας άλλος είναι θωμανικής υπηκοότητας. Δύο μόνον επιτροπικοί προέρχονται από την παλαιά «δεύτερη τάξη», και ένας είναι γνωστός άρματολός.

Η ισχύς του παλαιού Συμβουλίου εμφανίζεται επισφαλής μόνον στην επιτροπή που συγκροτείται στις αρχές Μαρτίου 1799. Η επιτροπή αυτή χαρακτηρίζεται ακόμη από τη συμμετοχή ατόμων με συνωμοτική και επαναστατική δράση έναντι των Τούρκων κατά τον πρόσφατο ρωσοτουρκικό πόλεμο (1788-1792) και αυτό ανεξάρτητα από την κοινωνική τους προέλευση. Στην επιλογή αυτών των ατόμων δεν αποκλείεται να προσμετρᾶ το επαναστατικό και φιλωρωσικό τους παρελθόν ή οι παλιές τους διασυνδέσεις.

ΟΙ ΕΠΙΤΡΟΠΟΙ

ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΗΜ. ΕΚΛΟΓΗΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
Αβασιώτης	Αθανάσης	10-11-1798	Συμβούλιο, άρματολός (;)
Βαλεντίνης	Αλέξανδρος	10-11-1798	Συμβούλιο
»	»	6- 4-1799	
(;)	»	<8- 3-1799	
Γενοβέλης	Ιωάννης	25-11-1799	Συμβούλιο
Γκινάκας	Ιωσήφ	<8- 3-1799	[Συμβούλιο], θωμ. ύπηρ.
Διγόνης	Γιάννης	<8- 3-1799	Άρματολός
Καραβέλας	Σπύρος	6- 4-1799	Συμβούλιο
Κεχρᾶς	Δῆμος	17- 6-1799	Συμβούλιο
Λουρόπουλος	Μαρίνος	<8- 3-1799	Συμβούλιο
"Όριος	"Άγγελος	6- 4-1799	—
Παπαδόπουλος	Νικολός	10-11-1798	Συμβούλιο
Παπαπολύζος	Κώνστας	25-11-1799	Β' τάξη
Παπατριαντάφυλλος	Νικολός	10-11-1798	Συμβούλιο
»	»	25-11-1799	
Παρούσης	Σταθάκης	<8- 3-1799	Β' τάξη
Σταμάτης	Αθανάσης (παπα-)	6- 4-1799	Συμβούλιο (;)

Ἔστω και ἀσταθῆς ἡ παρουσία τῆς «δεύτερης τάξης» στις ἐπιτροπές ὑποδηλώνει ἴσως ὅτι στὴν ἐξορία τὸ Συμβούλιο λειτουργεῖ εἴτε σύμφωνα μὲ τὴ δημοκρατικὴ μεταρρυθμίσῃ που εἶχαν ἐπιβάλλει οἱ Γάλλοι και που ἴσχυε τὴ στιγμή τοῦ «χαλασμοῦ» εἴτε ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ζυμώσεων γιὰ τὴν κατάρτιση τοῦ βραχύβιου ἐπτανησιακοῦ συντάγματος τοῦ "Όριου, τὸ ὁποῖο τουλάχιστον στὴ Λευκάδα, κύριο καταφύγιο τῶν προσφύγων, θὰ ἐφαρμοστεῖ ἀναίμακτα σύμφωνα μὲ τὸ σύνταγμα αὐτὸ πολιτικὰ δικαιώματα ἀποκτοῦν οἰκογένειες τῆς «δεύτερης τάξης» μὲ ὀρισμένες προϋποθέσεις, ἐνῶ γίνονται και ἀτομικὲς ἐγγραφές στα Συμβούλια μὲ κριτήριο τὴν παιδεία ἢ τὸ ἦθος τοῦ συγκεκριμένου ὑποψηφίου¹³⁷. Ἀλλὰ και ἡ κατάσταση ἐσχάτης ἀνάγκης που ἀντιμετωπίζουν οἱ πρόσφυγες θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιδρᾷ καταλυτικὰ στις κοινωνικὲς ἀντιθέσεις και τὸν φατριασμό.

Ὅστόσο οἱ ἀντιθέσεις αὐτὲς εἶναι τουλάχιστον ὑφέρπουσες, καθὼς ὑποδηλώνει ἡ δυσφορία παλαιῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου γιὰ τὴ σύνθεση τῆς ἐπιτροπῆς που συγκροτεῖται στις ἀρχές Μαρτίου 1799. Ἀλλὰ και μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς ρωσοτουρκικῆς συνθήκης στὴν Κωνσταντινούπολη τὰ μέλη τῆς παλαιᾶς ἰθύνουσας τάξης ἐπιδιώκουν —ὅπως διασώζεται σὲ μιὰ φευγαλέα φράση ἰδιωτικῆς ἐπιστολῆς— τὴν προώθηση μελῶν τοῦ Συμβουλίου στὴν ἐπιτροπή που θὰ ρυθμίσει τὸ ἐσωτερικὸ πολίτευμα τῆς πόλης τους. Ἐνα χρόνο ἀργότερα, ἐπὶ Ἀβδουλάχ, ἡ μυστικότητα, ἀν ὄχι συνωμοτικότητα, μὲ τὴν ὁποία ἐνεργοῦν ὀρισμένοι ἄρχοντες στὴν Πρέβεζα ἀπέναντι μάλιστα σὲ μέλη τοῦ Συμβουλίου δὲν εἶναι πιθανῶς ἄσχετη μὲ τὶς ἀντιθέσεις αὐτὲς, ἀν βέβαια δὲν πρόκειται μόνον γιὰ μέτρο προφύλαξης ἀπὸ τοὺς κατασκόπους τοῦ Ἀλῆ. Ἡ ἐκρυθμὴ πάντως κατάσταση που ἐπικρατεῖ ἀπὸ τὸ 1799 στὰ περισσότερα νησιά, ἢ ἀναρχία, ἢ ὄξυνση τῶν πολιτικῶν και κοινωνικῶν ἀντιθέσεων και τοῦ φατριασμοῦ ἐπηρεάζουν προφανῶς και τὸν φιλοξενούμενο προσφυγικὸ πληθυσμὸ, ἔστω και ἀν στὴ Λευκάδα, ὅπου εἶναι συγκεντρωμένοι οἱ περισσότεροι πρόσφυγες, ἐπικρατεῖ κοινωνικὴ ἡσυχία¹³⁸. Ἀλλωστε περιπτώσεις φατριασμοῦ στὸ Συμβούλιο τῆς Πρέβεζας παρατηροῦνται και ἐπὶ Βενετοκρατίας¹³⁹.

Οἱ λιγοστὲς εἰδήσεις που διαθέτουμε γιὰ τὸν πρῶτο χρόνο τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ προνομιακοῦ καθεστώτος, και τὶς ὁποῖες ἐπὶ πλέον δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ διασταυρώσουμε, προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Μαρίνου Λουρόπουλου και ὑποδηλώνουν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Πρέβεζας —ἢ τουλάχιστον μιὰ μερίδα τῶν παλαιῶν ἀρχόντων, τὸν λόγο τῶν ὁποίων διασώζουμε οἱ πηγές μας— μετὰ τὴν πρῶτη ἀπογοήτευση γιὰ τὴν ἐνσωμάτωση τῆς πόλης τους στὴν θωμανικὴ

137. ERM. LUNZI, *Della Repubblica Settinsulare*, δ.π., σ. 6, 7. ΠΑΝ. ΧΙΩΤΟΥ, δ.π., σ. 734-735. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, δ.π., σ. 268-269. ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΪΡΑ, δ.π., σ. 137-138.

138. ΓΕΡ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, δ.π., σ. 301, 416. ΚΩΝΣΤ. ΜΑΧΑΪΡΑ, δ.π., σ. 142.

139. Βλ. ΣΠ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑ, «Ἀπὸ τὴ συγκρότηση»..., δ.π., σ. 242-243, 250, 251.

αυτοκρατορία στηρίζουν τον 'Αβδουλάχ και ταυτίζουν τὰ συμφέροντά τους με τὸ νέο καθεστῶς, ὅπως αὐτὸ εἶχε καθοριστεῖ ἀπὸ τὴ συνθήκη τῆς Κωνσταντινούπολης, τὸ χάτι χουμαγιούν και τὴ συνθήκη ἢ σύνταγμα τῆς Πρέβεζας. Τὸ καθεστῶς αὐτὸ ἐξασφαλίζει τὰ προνόμια τῆς παλαιᾶς ἰθύνουσας τάξης και προφυλάσσει τὴν πόλη ἀπὸ τὴ δεσποτεία τοῦ 'Αλῆ. Ἡ ἐμπιστοσύνη με τὴν ὁποία ὀρισμένοι παλαιοὶ ἄρχοντες περιβάλλουν τὸν ἐκπρόσωπο τοῦ σουλτάνου ὀφείλεται προφανῶς στὴν ἐντιμη ἐφαρμογὴ τῶν κειμένων αὐτῶν ἐκ μέρους του. Ἡ νομιμοφροσύνη τοῦ 'Αβδουλάχ πρὸς τὸν σουλτάνο ἐπισύρει τὴν προσπάθεια ὑπονόμησης τῆς θέσης του ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ 'Αλῆ μέσα στὸ Διβάνι. Στὴν Πρέβεζα ὡστόσο τὸ κλίμα πρέπει νὰ εἶναι ἀσφυκτικό. Οἱ Πρεβεζάνοι και οἱ πολιτικοὶ τους φίλοι διατηροῦν τὸ δίκτυο ἀλληλοσημείωσης πού εἶχαν στήσει μετὰ τὸν «χαλασμό» ἀνάμεσα στὴν Κωνσταντινούπολη, τὰ νησιά (Κέρκυρα, Λευκάδα) και τὴν Πρέβεζα. Σκοπὸς τοῦ δικτύου αὐτοῦ εἶναι τώρα ἡ ἔγκαιρη ἀντίδραση στὶς μηχανορραφίες τοῦ 'Αλῆ και ἡ καταγγελία τῶν προκλητικῶν του ἐναργειῶν εἰς βάρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς προνομιακῆς περιφέρειας. Ὅσο διαρκεῖ ἡ σύντομη ρωσοτουρκικὴ συμμαχία οἱ πιέσεις τοῦ 'Αλῆ παραμένουν χωρὶς οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα: ὁ 'Αβδουλάχ διατηρεῖ τὴ θέση του και τὸ προνομιακὸ καθεστῶς ὑφίσταται ἕως τὸ 1806.

ΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

1

Πηγή: ΓΑΚ / Ἀρχεῖα Νομοῦ Λευκάδας, νοτάριος Ἀθανάσιος Βλάχος, δέση α', ἀριθ. 21-24. Δύο διφυλλὰ, διαστ. 27.5 × 19 ἐκ. συρραμμένα με κλωστή. Τὰ φ. 23^v, 24^v λευκά.

- 1798 : νοεμ(βρί)ου 10 : ἔτος π(α)λ(αιὸν) Ἀγ(ι)α Μαῦρα —
 με τὸ παρὸν προηβᾶτο Γράμμα, ὁποῦ θέλει ἔχει ἄλλην τὴν δὴναμην, και ἐνέργιαν, ὅς νὰ ἦττον Καμομένο εἰς ἄττη δημόσιου νοδαρου, και ὁποῦ διὰ τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα θέλει ἀπεράσι εἰς τὰ αὐτὰ ἄττη, ἢ δῆσηχη Κάτοθεν
 5 βεβαιωμένη ἐνκάτηκη τῆς πρέβεζας, ὁποῦ ἐδὼ ἤβρησηκοτε ριφουγκιάδη, και ἄλλη μπενεζάντηδες, ἐκλέγουν και δηλοποιοῦν διὰ νομημόντους και Γενήμονς ἐπιτρόπους τοὺς συμπατριότηςους, Νικολὸ παπά Τριαντάφιλον, ἄλεσσάνδρο βαλεντήγη, ἀθανάσι ἀβασότη, και νικολὸ παπαδόπουλο, τὸν ὁποῖων δῆδουν ἄλλην τὴν ἐξουσίαν νὰ φροντήσουν εἰς πρό-
 10 βλεψη τῆς Γνοςῆς ἄκρας δησηχίας ὁποῦ τοὺς ἐπροξενήθη, και τόσον σοματικός, ἢ τέσσερη, ἢ τρης, και ἢ δίο ὁσὸν και με τὸ μέσον ἄλλονων ἐπιτρόπων, ὁποῦ τοὺς δίδεται ἢ ἐξουσία νὰ ἠμποροῦν νὰ ἐκλέγουν με τὴν ἡδιαν, ἢ και με πλέον λημητάδα ἐξουσία, και νὰ ἔχουν νὰ προσδράμουν εἰς τὸν ἐξοχοτατον, βήτζε ἀρηηράλιο ἐξακόφ, και ὁμοῖος εἰς Κάθε ἄλλην
 15 μεγαλήτερην ἐξουσίαν, ὁποῦ ἢ χροία τὸ καλέσι, νὰ προσφέρουν τὰ παπαπονάτους εἰς τὴν ἄνοθεν μεγάληντους συμφοράν, και νὰ ζητήσουν εἰς τὸν πλέον καλλιότερον τρόπον τὴν κάθε ὀφέλειαν, δηκεολόγησιν, και διόρθωσιν ὁποῦ ἤθελε ἠμπορέσουν, και ὁμοῖος δηὰ νὰ ἔχουν νὰ ἦνε και αὐτῆ εἰς τὴν σκέπην και διαφέντεψην ἐκηνῆς τῆς σημεας, ὁποῦ θέλει λάβουσιν και τὰ
 20 ἐπήληπα ἐξ βένετα νησία, περνωοντας ὑπόσχεσιν νὰ κρατήσουν διὰ ζέρεσιν, βέβαιον, και ἀμετάτρεπτον, ὅτη ἤθελε πράξουν, ἢ και συμφωνήσουν, και ὁμοῖος νὰ τοὺς ἀποκρένεται εἰς τὰ ἔξοδα ὁ Κάθε ἢς κατὰ ἀναλογῆαν εἰς τὸ ἔχητον, ἔξω ἀπὸ τοὺς πτοχούς, διὰ τὸ ὁποῖον ἔργον, βεβαιώνουν ἠδιοχηρόσους, ὅση ἠξεῦρουν Γράμματα, και ἔτερη διὰ ἐκῆνους ὁποῦ δὲν ἠ-
 25 ξεῦρουν, —
 χρησος λακηοτης βεβεονο
 αθανάσις μακατζις βεβεονο
 αλεξαντρῆς πολήτης βεβεόνο, διὰ ὄνομα τοῦ ἀθανάση κατζαούνη μῆν ἠξέβροντας νὰ γράψη ος λέγη.

Στὴν ἐκδοση τῶν ἐγγράφων πού ἀκολουθεῖ ἡ ὀρθογραφία και ἡ στίξη διατηροῦνται πιστά. Οἱ συντομογραφίες ἀναλύονται πάντα. Οἱ λέξεις τοῦ κειμένου πού ἔχουν ὑπογραμμιστεῖ ἀπὸ τὸν γραφέα τυπώνονται με ἀραιὰ στοιχεῖα.

ΕΚΔΟΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ

- () ἀνάπτυξη συντομογραφιῶν.
 < > παράλειψη γραμμάτων ἀπὸ παραδρομὴ τοῦ γραφέα.
 +...+ ὀδυσανᾶγνωστο κείμενο.
 { } διαγραφὴ στὸ κείμενο.
 || || ὀδβελισμὸς γραμμάτων.
 (...) παράλειψη στερεότυπης φράσης στὸ κείμενο.

- φ. 21^v πανταζις ἀδάμις βεβεονο
 αποσολης νεγρις βεβε(ο)γνο
 αθανασις περδιικις βεβεονο
 αθανασις κατοποδης βεβεονο δηνομα του γανη παπαποσολη μνηξε-
 ροντας να γραψη
- 35 κόςας μπελετζηκάκης βεβεόνο
 μηχος. μακρηδημας βεβεονο
 αναγνόςης τραχανάς βεβεόνο
 ανασασις τρασιιάς βεβεόνο
 γιοργακις πολητις βεβεόνο
- 40 τσατουλας βεβεονο
 χρούσανθος Ἱερομόναχος σούρμπης βεβαιῶ διὰ ὄνομα τοῦ χρίζου σεβερέκι
 μὴν ἰξεύροντας νὰ γράψη ὡς λέγει
 θανασις μπαγλάτζας βεβεονο
 θεοδορις του παπαζέλις βεβεονο
- 45 γηανις κοσπετηνης βεβεόνο δηαλογουμου και δια ονομα του γιοργου
 τζατουλα μνη ηξεβροτας να γραψη
 αναγνόςης τραχανάς βεβεόνο διανομα γιοργοτου βελέντζα και τουμίτζου
 τζουλτάνας μνη ἰξεύροντας ναγράφουν
- 50 χρούσανθος Ἱερομόναχος σούρμπης βεβαιῶ διὰ ὄνομα τοῦ γεωργίου παρᾶ
 και εὔσαθίου θιοχαράκη και βασιλείου παλαρῆ μὴν ἰξεύροντας νὰ γρά-
 ψουν ὡς λέγουν
 θανάσις περδιίκις βεβεόνο διονομά του γιοργου μοσκοπολου και δια τον
 γγοσατη λαηνα μινι ξέροντας να γραψουν
 Ἰωανις καβαδιας βεβεονο
- 55 κοσσατης σπρατηοτης βεβεονο
 γιανις παλαβουλις βεβεονο
 αποσολης νεγρις βεβεονο διαονομα του θανασι τζοντζουρα μινιξεροντας
 να γραψη
 λιας κολοβος βεβεονο
- 60 αποσολης παρας βεβεονο
 διμιτρις παπανασασις βεβεονω
 διμιτρις παπανασασις βεβεονω δια ονομα του κοσσαντη πεταμενου μινει
 ξευροντας να γραψη ος λέγι:
 νηκολος ξερβας. βεβεονο:
- 65 αθανάσις περδιίκις βεβεόνο δια ὄνομα του γιάνη ζαβητζανου μνηξεροντάς
 να γράψη ὡς λέγη
 ποληχρονης καβαδιας βεβεονω
 χαραλαμπος περδηκαρης βεβεονο

- ζεπόδς σκλαβούνος βηβηόνο δηαονομα τουκηρηάκου γιοργοπουλος μνη
 70 ξεβρόντας ναγραψη ὡς λέγη
 ανασάσις. μπουκάτις. βεβεόνω
 νηκολέτος μαβροματη βεβεονο
 εγο ανοθεν νηκολετο βεβεονο δηα ονομα του βασηλη τοτζηκα μνηξερο-
 τας να γραψη ος λεγη
- 75 λαμπρακης τζαρακλης:
 εγο ο ανοθεν βεβεονο δηαονοματουλαμπρακυλαην[α] μνηξευροντας να
 γραψι ος λεγη:
- φ. 22^r Ἰωανις καβαδιας βεβεονο διαονομα του βασιλυκου γιοργου: μινι ξεβροντας
 ναγραψν ος λεγι: — — —
- 80 βασιλις σαμμαντας βεβεονο
 σηπηρος ταλαγηρογος βεβεονο
 θανασης γουώργαλης βεβεονο
 γιανις κατζιμιαριδος βεβεονο
 Ἰωανης καβαδιας βεβεονο δια ονομα του ζαθη βαφια μινι ξεβροντας να
 85 γραψν ος λεγη.....
 θανασης γιοργαλης βεβεονο: δια ονομα του κοσα ματζικα μιν ειξεβρον-
 τας να γραψη. ος λεγη:
 πάνος κατζαμάγγος βεβεόνο: —
 ἐγὼ ᾧ ανοθεν βεβεόνο διὰ ὄνομα: του κοσαντι μπατζούλα μνηξευροντας
- 90 ναγραψει ὡς λεγι:
 γιοργακης κιτζος βεβεόνο.
 αναγνόςις. μινὰς βεβεόνο.
 ἐγὼ ἄνοθεν βεβεόνο καιδιαόνομα. τουδιμου τρικαλιότι. μνηξευροντας.
 ναγραψη
- 95 Γεώργιος σουλάτζος βεβεᾶνο —
 ανασασιος: μαβρικις: βεβεονο
 χρηςως σουητας βεβεονω
 βασιλις ζασινως βεβεον
 εγο ο ανοθεν βεβεονο και διαονομα του κοστα κοκλανικα μινιξεροντας να
 100 γραψι ος λεγι
 γηανης κατζηωτης βεβεονω
 ζισιμος ζαθαικις βεβεονο
 ζαφιρις τριφιατις βεβεονῶ
 ἐγο ανοθεν βεβεόνο δια ονομα χριζου αχιμασοῦ μιν ειξεβροῖ ναγραψι ος
 105 λεεῖ
 διμιτρης ζαθακης βεβεονο
 κοσσατης σπρατηοτης βεβεονο διαονομα του πανου μνηξεροτας να
 γραψηος λεγι

- αποσολης παρας βεβεονο διανομα του σπηρου πολητη μηριξεβροντας να
 110 γραφη ο(ς) λεγι
 ανασαις. ζαχος. βεβεονο —
 θανασις περδικις βεβεόνο δια ονομα του ζαβι μιλονα
 διμιτρις καραμανις βεβεονο
 αποσολης γαπροστοντατζα βεβεονο
 115 αθανάσις περδικις βεβεόνο διαόνομα του θανάσι ανιφαντι μινιξεροντας
 ναγραφι
 γιανις ρουκλής βεβεόνο
 θιοχαρις Γιαχαλης βεβεον
 πετρος ταποσολι βεβεωνο
 120 Γεώργιος. Ιεραϊς. Τεφας. βεβαιωνο: —
 Γεόργιος φιλιανός βεβεόνο
 τόλης τατζας βεβεονο δια ονομα του τατζη κοκηνη μην ηξεβροτας να
 γραφη ος λεγη.
 φ. 22^v μηχος. μακρη.δημος. βεβεονο δηα .ονομα τουξιαρχη. του δημου της
 125 αντονεας
 κοστας καρηδης βεβε(ο)νο
 ανθημος ηγηερομο ||μο||ναχος ταλαπηρας απο την αγηα τρηαδα βεβε(ο)νο
 χρηστος αβασηοτης βεβεονο
 δημος της ατονεας βεβεονο
 130 θανασης μοντζαρητης βεβεονο
 διμητρος. σβετζας βεβεονο
 θεοχαρης μπραημο
 Ιωάννης Κοηδάρης βεβαιονο δια όνομα του Νικολου Νικολάρα μην
 Ιξεβροντας να γραφν
 135 Γαβριήλ Ιερομόναχος μπαρμπαρίγου βεβαιώνω δια όνομα του χριζου
 δηζέλη μην ηξεύρωντας να γραφη ως λέγει
 κοστα γηανητζης βεβεόνο
 δημος σοροτηλα βεβεο
 νικολός καθαδιάς υπογραφο δια ονομα του γιοργου μισριοτι μιν ξευρον-
 140 τας να γραφι ος λεγι
 γιοργος του ποτε ζαμονλι βεβεονο
 γιωανις αλεξαντροπουλος βεβεονο δια ονομα παραγου ζαβροπουλου μιν
 ξεροντας να γραφη ος λεγι
 θανασις παπαζάμου βεβεονο
 145 νημος πασκος βεβεονο
 γιοργος μπουικλις βεβεονο
 ζαφιρης μπελινιας βεβεωνο

- νικολός ταρονός βεβεονο δια όνομα του κοζσα πετανίτη μινιξεροντας να
 γραφι ος λεγι
 150 αποσολις μοτζαριτις
 γιοργις π(α)παδόπουλος βεβεονο
 παναγιωτις π(α)παγιανις βεβεονο
 φραγγηκο αλημεριοτης βεβε(ο)νο
 παναγιωτιος Ιερεός τζουράκις βεβεόνω
 155 γιοργάκης μέντζος βεβεονο
 Κωνσταντής ρουζάνης βεβαιώνω
 Ηλιας αδαμης βεβαιωνο
 τζόρτζις κιτζιλις βεβεωνο
 θανάσης σεργηοπουλος βεβεονο
 160 Ιω(άννης) Κεχρας βεβεονο
 διμητρος. σβετζας. βεβεονο
 αλεξαντρίς πολητης ηπογραφο δια ονομα του αντρια ντοτζικα μιν ηξε-
 βροντας να γραφι ος λεγη
 βασιλιος Ιεροδιάκον σίδερις βεβαιονο δια όνομα του νηκολου της μαρος
 165 μινιξεροντας να γραφη
 βαγγελις βαλογηανης βεβεονο
 Αθανάσιος λαμπρος και δια τον αδελφοντου διμητριον βεβαιώνω —
 ιωάννης: σφαλτός βεβαιωνο
 φ. 23^r ζάμος ηερεός μακάτζης βεβεονο
 170 Ιοανις ηερευς βε(βε)ονο
 κοστατις κουσις βεβεονο
 χριζος της λαπρος βεβεονο
 ανασαις μονοβασοτι βεβεονο
 χριζος τζουμας βεβεονο
 175 τζολής καλαμανιός βεβεονο
 γιανιτζής μουρός βεβεονο
 χριζός πανάτζιος βεβεονο
 χριζος κοζιλιοτης σκαλαβος βεβεονο
 μιτζιος μπιτζοικόνος βεβεόνο
 180 βασιλης κωντωγιανη βεβεωνο
 κωσζατη φωτολαμπρο βεβεωνο
 Γεώργιος ιερεός ο δεβάρις βεβαιώνω
 διμητριος ιερευς σκεφέρις βεβεόνω δηαονομα του ποληχρωνου πεδακου
 μινιξερόντας να γραφη ως λεγη
 185 διμητρις δοντη εγο ο γιανις γραφο δια ονομα του μι ξεβριον να γραφι
 βαγγελις γιοργόργος εγο γι(α)νος γραφο μιν ξεβρότας

- θοδορις νικολαου βεβεονο
 θοδορις νικολαου βεβεονο διαονομα του θανασι σκαλτζα μινιξευροντας
 ναγραφι οςλεγι
- 190 θοδορις νικολαου βεβεονο δια ονομα του γιανι κουρεμενον μινι ξευροντας
 να γραφι ος λεγι
 κοσατῆς καὶ σοτῆρῆς πεδιά τοῦ γαῆδοῦρα βεβεονο
- φ. 24^v θομας ρεντζωσ
 αποσολης παρας βεβεονο διαονομα τατονη χορτη μινιξέβροντας να γραφι
 ος λεγι
- 195 μιχαλης γεροσιμος βεβεονο
 πα(πα) Ἰωάνης Γκρέκος βεβεόνω —
 βασιλῆος σικαδαρεσης βεβεονο
 ἰοάννης ῥέντζος βεβαιόνω
- 200 θανασις χαβανις. βεβεόνι.
 κονζας. καβαδιας. βεβεονο.
 θοδορις μαγγιόρος βεβεονο διὰ ὄνομα του κοσα διμουλά μινι ξεύροντας
 να γραφι ος λεγι
 ζησημος εβετζα βεβεονο
- 205 ο γι(α)νος γραφο δια ονο(μα) του διμητρι καβαγι μινιξεβροτας να γραφι
 ος λεγι
 διαμαστις τιλενις γραφο εγο γιανος διαονομα του ος λεγι
 + Γιάνης του αλεξι γραφο εγο γι(α)νο(ς) μινιξεβροτας να γραφι ος λεγι
 γιανακος τζουκαρέλος βεβεονο
- 210 γηανῆς της δαφηνός βεβεονό
 γιάνος +κατζιμαρδος+ γραφο διὰ ο(νο)μα του γιανι κοντζουγιμι μη-
 ξεβροντας. μι γραφι ος λεγι
 νικολός ταρονας απόγραφο δια ονομα του θοδορι βρακά
 γιοργωσ κασωρας βεβεωνω
- 215 γιοργος μαμάτης βεβεονω
 διμητρης ρετζος βιβιονο

[σὺδ ἄριστορὸ περιθώριο τοῦ φ. 21^v σημείωση τοῦ συμβολαιογράφου]

Adi 15: novembre 1798: S(tile) V(ecchio) S(an)ta M(aur)a. Presentata dalli D. D(omini) Attanasio Macazzi, Gianni Papapostoli, Gianni Patenta e Costa Cacimali, per essi, e rimanenti infras(critt)i abitanti di Prevesa per essere conservata nella mia Filza, e rilasciar copia a chiunque occorerne (...)

Attanasio Vlaco nod(a)r Pu(bli)co colleg(iat)o.

2

Πηγή: ΓΑΚ / Ἀρχεῖα Νομοῦ Λευκάδας, νοτάριος Ζαχαρίας Ζαμπέλης, δέσημη, ἀριθ. 522-525. Δύο δίφυλλα, διαστ. 28.5 × 19.5 ἐκ. περίπου.

- α(δὶ) 6: Ἀπριλίον 1799: Ε(τος) Π(αλαιδόν) Κορφοῦς
 Μετῆν παροῦσαν ἐδικήγμας ἐξουσίαν καὶ ἐπιτροπικῆν ὅπου θέλει ἔχει
 δύναμιν καὶ ἐνέργειαν ὡς νὰ ἦτον καμομένη μὲ ὄλους τοὺς δημοσίους
 Τρόπους κάθαι καὶ ἐκάσης ἐξουσίας καὶ κυριότητος, ἐκκλέγομεν διὰ ἐπι-
 5 τρώπουσμας Γενικὸς τοὺς κυρίους τὸν Εξοχ(ώτατ)ον Ἄγγελο Ὅριο,
 τοὺς Κ(υρί)ους παπα Ἐθανάσι ζαμάτη Ἀλέξανδρο Βαλεντίνη καὶ Σπίρον
 καραβέλα Πρὸς τοὺς ὁποίους δίδομεν ἐξουσίαν νὰ κάμουν τὸ ὅτι ἤθελαι
 τοὺς φανῆ διὰ τὸ καλὸν τῆς Πρέβεζας πατριδοσμας, καὶ διὰ τοῦτο νὰ
 10 ἀντοὶ νὰ ἐκκλέξουν ἓνα ἢ παιρισσοτέρους ἐπιτρόπους μὲ παρομοίαν ἢ
 ὀλιγοτέραν ἐξουσίαν σιστένωτας πρὸς τὸν ζήλοντος καὶ πατριοτικῆν
 ἀγάπην τὸ κοινὸν καλὸν, μὴν πρέποντας ὁμως νὰ ξεχωρίσουν τὴν δηόρισιν
 τῆς Πρέβεζας ἀπὸ τὴν διόρισιν τῶν ἄλλων Νησιῶν, καὶ τόπον τοῦ λε-
 βάνται πρῶην τῶν ἀνωτέρων: —
- 15 Μαρίνος λουρόπουλος —
 Δημητριος Κεχράς
 Νικόλαος φοτιος —
 ἀλέξιος πάπαδοπουλὸς
 θανάσης περδῆμης
- 20 πανός αγορις
 Ἀναστάσιος Κεχράς διατὸν Γεράσιμο σανκουηράτσο μὴν ἠξέβροντας νὰ
 γραφή
 γιανάκης κασανῆς
 γεώργις μουτζαριτις διατὸν ασιμάκι βλάχο μὴν ἠξευροντας ναγραφή ----
- 25 γεώργις μουτζαρίτις διατὸν γιάνι κοντὸ μὴν ἠξευροντας ναγραφή
 αποσόλις μουτζαρίτης
 δίμος τζουτζουρας
 δήμος γερογιάννης
 ἄθανάσιος Ἰερεὺς ζαμάτης
- 30 ἄθανάσιος Ἰερεὺς ὑπογραφο δια ονομα του γιανη παντέντα ||μη|| μνη-
 ξευροντας ναγραφή.
 :ὁ μέγας οἰκονόμος Ἰερεμίας ῥέντζος. —
 Νικόλαος ῥέντζος —
 σταθις γιανοπουλος —

- 35 σοτίρις πάνω Κούγιας
 χρισος νεγρις
 ἀναστάσις Κεχράς διατὸν Γεράσιμο Κήρκο:
 πανος ἀγόρις δια τον διμιτρι: ποδαρη
 νικολαος. ηερεις. δεβαρις.
- 40 πέτρος Βαλεντίνης
 μηχος. μακροδημας
 Παναγος βουλγαρης
 κοσαντις + μιλιανέ+
 παπαδιμος σαμπος
- 45 γιοργάκης ρεντζος
 ζαμος καράτουλας
 Νικολαος ρεντζος δια τον ζαμόλι μπατζουλα μινιξεροντας ναγραφη
 + τζορτζις κιτζιλής
 κοστας: τζακλοτος
- 50 παπαγιανις: αλεβριοτις
 Γεοργιος .φιλιανος .ειπογραφο διατον χρισσο πρασινω .μινιξαιροντας .νά
 γραφι.
 Γεοργιος .φιλιανος ειπογράφο —
- φ.522^v Ιωσήφ Γκηνάκα απογράφο δια ονομα τὸν βριονιδον κατά την κουμέσὸν
- 55 ὅπου ἔχο απο ἀφτοὺς και μαρτιρο —
 Ἰωσήφ Γκηνάκα
 πα(πα) νικόλα(ος) κεραμιδάς.
 Γαϊόργιος φιλιανὸς εἰπογραφο .διατον γιοργὸ κουράπὰ μινιξαιρόντας
 .νά γραφι ὀ(ς) λεγι
- 60 ζαμος ηερεις μακατζής
 θοδορι τζονκαλας
 παναγι σκατζής
 {ἀλεξής}
 + νηκολὸς κιτζιλής ἀπογραφο μὴν ηξεροντας ναγράφη
- 65 φραγγλις λατος
 θωμας κριτοπουλος
 Νικολαος ρεντζος δια τον μιχαλη αγαπιου ηπογραφο διαονοματου μινι-
 ξεροντας ναγράφι οσλέγι
 χριστος + . . . +
- 70 λαμπις ξενουλις
 πανος καραμετζής
 νικόλαος και ἀδέλφια τριάντογλη ———
 δημήτρης βαλεντίνης, ὑπογράφω δια ὄνομα τοῦ χρήσου κοκλανήμας μὴν
 ἡξέροντας νὰ γράψη ὡς λέγη: ———

- 75 δημήτρης βαλεντίνης ὑπογράφω δια ὄνομα τοῦ φηλήπου κοψηδὰ μὴν
 ἡξέροντας νὰ γράψη ὡς λέγει: ———
 δημήτρης βαλεντίνης ὑπογράφω δια ὄνομα τοῦ παναγηότη τζατζαρόνη
 μὴν ἡξέροντας νὰ γράψη ὡς λέγει:
 θοδορις μαγγιορος
- 80 σπύρος προσαλέντις
 δημος κακαμπήνις
 γιανις του + χρισου+
 θοδορις μαγγιορος ἰπογράφο διαονομα τουχρίσου κεχρά μινιξέροντας να
 γράφι
- 85 κοσζατης σπρατηοτης
 γιωργις παπαδοπουλος
 γιανις κλοτζαρις
 νηκολος κουτζογιοργος
 θοδορις νικολαου
- φ.523^r δημητρις του γεροβασιλι.
 γιανις του γεροβασιλι
 χρισος του χαραλαμπου μοραύτι
 κοζατης καλαμιτζιότις
 χαραλαμπος καλαμιτζιοτις
- 95 μοσχος κούφεας
 κοζας του γιάνου.
 δημητρις καλοερίτζις
 κοζας της μηκελενας
 νικολο γληκη
- 100 θανασι γλική.
 Ιωανις μαλτας
 Ιωανις αλτάνις
 γιοργος και ζαῦκος αδελφια γκαραβέλου.
 ανδρίας τοῦ γεροαναζάσι.
- 105 γιοργος χελάς.
 νικολος και αντονις αδελφια γερογιόργι.
 κοζαντις λιζις
 μιτζος γερομαβρογιόργου
 κοζαντις του χρισκου
- 110 Ιωανις του νικολαρα
 χρισο κοντο και κοζας κοντοχρίζος
- φ.523^v ἀναστάσις τζαῦμος
 πανος γληκής
 σπιρος θεοδόσις

- 115 *χρήσος τότζικας*
πανος γαιτας
δημητρης καραμήτζος
χρισο ρήζο. —
γιάνης καζατζής
- 120 *παναγιώτης Ιερους τζουράνης —*
νικολος άγγελης
μιχάλης. γεροσημος
ανασάσις γιακουμέλις
**Ιωάννης τουπαπαβασίλη διμητζέρι.*
- 125 *ανασάσις σκέφερις.*
πολιχρόνης ταμπάκις καβαδιάς.
άλεξανδρής ταρανάς
σπίρος ζαμάτις.
κοστας ταπακις
- 130 *χρισος παπουτζής.*
γηωργης του κωτωκολιου.
γιουργος βασιλικος
αντονη φορτε
Ιωανης αρβανιτακις
- 135 *βασιλι σπαρτιοτι*
ντζόρντζις Κοσής
χρίσος καλίνικος
πανος κατζαύτης
θανάσι ζαπαρα
- 140 *κοςας ανασασηου*
άθανασούλις.
γιόργος μέτζις
θανάσις χαλκιοπουλητις
χρίσος τζαμπαράς
- 145 *βασίλις μαζρογιανόπουλος.*
νηκολαος. ιερους γγκανηας.
κουργιακος του γεροσάθη.
θανάσις σαρμαρτζής
τολος λ(α)λαγιουργου
- 150 *θανάσης τζουτζουρας —*
γιάνης κάντας.
νικολός κιδσκις
αγαπιτος κριτοπουλος
γηανος κοσπετηνης

- 155 *νηκολος παρας*
πάνος παράς
άποσολις κονεμενος
ατονης του ζασνονου
Γεώργιος σουλάτζος
- 160 *άθανάσις διμητρόπουλος*
άποσόλοις. τρηκαλιότης.
λαμπρακις γανοπουλός
πανος καζαμανις
γιανι μακροτζις
- 165 *διμητρης ζανατις.*
βασιλης του ζασηνου
χρησος κολοφοτηας.
θομάς χτενάς
θάνασις ράνφτακος
- 170 *χρισο πανατζιος*
χρισος Ιερους ρεντζος
διμητρης γαμπρος τις καβάγενας
δημητρης ριγανος
λαμπρακις λαγινάς
- φ.524^r *δημητρακις τρικαπότις*
γιανις κερασοβιτις
πασχος τελιμάρις
γρηγοριος παπαγιανοπουλος
χρισος ζαματις
- 180 *θανασις μαγκίνας*
γεράσιμος άδγερηνός
παναγιωτις ζαπακας
χρισος μπετζελεκι διατοναναςι διαμιάνου
χρισόδουλος Καραβέλας
- 185 *γιανάκις του ανασασι λιαρου*
βανκαυλις κιτζακις
Κωστας του τατζει λαεινα κε αδερφεια του
γιοργάκης ρέντζος ήπογραφο δήα τοχρήσω καβάδηα.
χριστος μπετζελέκης ήπογραφο διαονομα του παναγου καλαματιανου
- 190 *ηρανης καραχασανης*
θανασις βλαχος υπογραφο διαονομα του χρισου ανιφαντη
άθανάσιος ιερους υπογραφο δια όνομα του κονζαντή κούσι
Ιω(άννης) Κεχρας ήπογραφο δηονομα του βαρσαμο κοστη

- νικολαος ρεντζος ηπογραφο διατον θανασι χαβανι μνηξεροντας παγραφι
 195 οςλέγι.
 αθανασης γηοργαλης δηνομα του δημηρητη ρετζο
 Ιωάνης Ιερενός κρέτος υπογράφο δια ονομα του κονσαντι μπατζούλα
 πανος γαιτας υπογράφο διαονομα του διμιτρακι: του πανου
 νηκολαος κιτζιλίς ηπογραφο διαονομα του γηανη ντζερβα
 200 θοδορις μαγγιόρος υπογράφο διάονομα τουγιόργου χαλικιά
 αθανάσιος Ιερενός υπογραφο διατο γιανη τουνικολου
 μηχος. μακρηδημας. ηπογραφο. δηα ονομα κυρ. γιακου. γιοργοπουλου
 διμιτρις ιερευς μαχαλιωτις υπογραφο δια ονομα του αντωνιού μιχαλι
 Ιω(άννης) πατηνος υπογραφο δηνομα τ(ου) γηανη νηκολου
 205 ζαματις ιερευς υπογραφο διαονομα του γιανι καζατζι
 νηκολαος κιτζιλίς υπογραφο δια ονομα του κονσαντι ζάχου.
 χριστος μεπετζελεκης ηπογραφο διαονομα του γιανι λικουδι
 χρισως γερουκης απογράφω.
 νικολος ζησις
 210 γιοργακις πολητης
 δημητρις παπαγηανις
 αναγνόςις μηνάς
 κοσμας κονοσηνοτης
 νηκολαος. ιερευς. γγίανιας υπογραφο. δηα. ονομα. τουπετρου: γαμπρος.
 215 τουτζαουσι.
 Ιωάνης ιερευς δεβαρις υπογράφο δια όνομα του δημου μπαλοματί.
 ανασασής τρασηάς ηπογράφο δηαονομα του δημηρητη τηήκου
 γηανης μοραγιτης
 γεοργιος γιος του χρίζου
 220 άθανάσιος ιερενός ανηφαντής υπογραφο δια όνομα του δημηρητη γασουνιόδη.
 γιανακις τηςβασιλικις νταμουλιανος
 ανασασης καμενος απογραφο δηα ονομα του ζάθη της χροτηρης
 φ.524^vδημητριός Ιερευς σικεφερις βεβεονό δηα ονομά του κοσμά μετροπαρου
 μήν ηξερωντας να γραψη ως λεγη
 225 μηχος. μακρη. δημας. απογραφο δηα. ονομα. του κος. ταντη νταλα —
 αθανασης γηοργαλης ηπογραφο δηα (ο)νομα του κοςταντη λαχανά
 αποςζολης βλαχος:
 πανος γαιτας ηπογραφο δια ονομα του διμιτρι σουνα
 :γιοργος του ποτε ριζου βουβαλαρι
 230 γιοργάκις μαρις απογράφο διαονομα τουνικολου βοσιτζιάνου
 αναγνόςις ρεσοπάνος υπογραφο δια όνομα του γιοργου ορφανού
 πανος γοτης
 χρηστος πατζης

- γιανος ανφος του ποτε αθανάσι πολας γιοραφο διαονομα του αποστολι
 235 ταλιονγι
 θιοχαρις Γιαχαλης
 σωτήρις νίκου
 χρισός δημητριού
 θοδορης δημηρητου
 240 γεοργηου. σπιρου.
 ανασασής. νηκολάου
 σπιρος θιοκας
 θοδορης βορηνης.
 χριστος μεπετζελεκης ηπογραφο διαονομα του παναγιωτι παπαγιανι με
 245 ταδερφια του
 άποσόλης άλέπαντος
 Ιωάννης φραντζής: σφαλτός
 νικολος μαλαντρις
 σπιρος μαγλαρας
 250 δημητρης μοραιτης σκλαβουνος
 δημητρι παρλιαπέ.
 πανουσι κλοτζάρι
 γιοργος βουρλας
 σπιρος κορνέρις
 255 φιλίπος τζούρος
 πανος τζορος
 κοσατις γεοργουσης
 ανασασις βλαχος
 αποςζολις μακατζις
 260 πα(πα) αποςζολις γραματικας
 νικολολιορι
 γιανις καπελετος
 διμητρις διμιτροπουλος
 σοτιρις λικουδις
 265 νεσορας λικουδις
 πανος κάντας
 νικολος καντας
 γιοργος μπανός
 ανασασι μπανο
 270 σπιρο άλέπαντος.
 αθαναση μπουζακα
 γιανις βλάχος
 νικολος γατζουλας

- αντονις καλαθάς.
 275 νικολό μπαλαρις
 βασίλις μπαλαρις
 ζαθις μαβραγάνις
 κοςα σκουκη
 γιορ τζομάκας
 280 νικολος καντιλιουτις
 θανασι κατριμπουζις
 διμητρι κατριμπουζι
 γιάνις κουτής
 ανασάτι κομποτιανίς
 285 γιοργος σπαρτιότις
 φ.525^α γερασημος μαβροματης
 ανασάσιος πέρσις
 Ἰωάνης, διμητράκως
 δημητριως Ἱερεὺς σικεφερις
 290 γεώργιος Ἱερεὺς ἀγαπήου.
 πανος τζαβδης
 δημητρης μπραημης
 θανασης κονταξης
 γηανης παπαποζολης βεβαιωνω
 295 γεράσιμος κίρκως βεβεονο:
 κοςαντης τζενός
 ζαθης τζενος
 νικολος ομιρος
 χρηζος κατράκηος
 300 γιοργακως κυρασοβιτις
 μητζος σακος
 χριστος μπετζελις
 ειουανις γιοργακ
 πάνο κατζαμάγγως
 305 χρηζοδουλος γεροδρακω
 θανασις παπανικοπουλος
 κολος. σπηρακης
 γιοργως δηαμιαντης
 γιοργακως βαφης
 310 χρηζος. ανγερινος
 ατονης αβγερινος
 ζησημος του εβετζα
 κοςζας πετανητης — — —

- ηανος κωνοπινοτης
 315 αθανασιος. Ἱερεὺς
 Ηλίας αδαμης
 αθανασις μακατζις
 γηανης καριδις
 γιοργως μπρεκοσι.
 320 διμητρις κηπος
 γηόργως Ἱερεὺς θεοχάρης
 δημογληγορης κονταξης
 διμος κοντατζης
 γιοργως παρας
 325 γιοργάκις. γάτζως
 Ἰω(άννης) Κεχρας
 αποστολις τοζις
 βασίλιος σικαδαρεσις
 Νικολος γεοργαλις
 330 χρηστος ζησημος
 γιανης φακος
 μιχαλις κεχρας
 παντελεος πεντακαλος
 ανασασης μπατζουλας
 335 ζαθης καθαδης
 χριστος σμισμενος
 λασκαρης λιασκος
 κοςαντης μαλαντρης
 γιανης σαπος
 340 θεοδορις. γγκνομποπουλος
 διμητρις διμακις
 κοςταστης γηαμας
 ζαθης σακάς
 γιανης σκουρας
 345 τολησηκωλας χρησησηκος
 πέτρος Βαλεντήνης βεβαιώνω διὰ ὄνομα τοῦ Νικολοῦ περούλη μὴν ἰξεύ-
 ρωντας νὰ γράψη
 γαυβρηλ ἱερομοναχος δρακος
 ζασηνός κοσζηφας
 350 πετρος Βαλεντίνης βεβαιῶ διὰ ὄνομα τοῦ ἀποσόλη κωτζακη μὴν ἰξεύ-
 ρωντας νὰ γράψη
 πέτρος καληγιάνη

- ἀθανάσιος ἱερὸς ζαμάτης υπογραφο δια ὄνομα του πάνου τζακανιά μην
 ἔξερντας να γραφη
- φ.525^v πανάγος κοροσιός.
 γηανης φοροουλης
 θεοδορης βουβαλαρης
 γιόργος κασοῦρας
 χρίσος βρωιότις
- 360 βανγγέλης κίτζας
 νικόλας τζούνης.
 γιάνη κατζιμάροδος
 δήμο γαρτζούνη.
 δίμος κολιαδίμας
- 365 αυγέρης καντιλιότης
 επηρος Καραβελας
 ανασασιος παπαποζολη
 χριζως σουητας
 βασιλης ανιφαντης
- 370 αναγνωσις: διμιτρης: καλατζης
 γιοργος καλαθας
 χριζος + . . . +
 γιοργος λικοφριδης
 κονσατις διμοῦ βρανας
- 375 μιτζιος φακιρις
 θεοδορις μπετζελεκις —
 γληγορης βαγενας
 γιανις παλαβουλις
 κοσμας μαματης
- 380 κονσαντής σκαρμούτζος
 γηωργος αγραφηοτης
 Ιωανης ζελις
 κοσα μουρτζήνης
 γεργος. κοτροπελις. ηποςχομε
- 385 αθανασης γηοργαλης
 Τάτζης μάροκου
 γιανις λευτερις
 ζαθις του καντιου
 αποζολις νεγρις
- 390 νικολός δημάκης.
 γιανις λιοντος
 διμιτριζος ηερεης μαχαλιοτις

- ζάθης του ἀλέξη
 θανάσι αλεξοπουλο
- 395 κονσατις παπανίκου
 κωνσαντις λούφρας
 χριζος του γιάνη.
 βασιλης γηροδρηκας
 γιοργάκις μαρις
- 400 χριζος μουτζαρήτις
 χριςτος γιανιτζις
 ανασασις καρβουνις
 νήκολος ντεμιάτις
 δημητρης του δράκου
- 405 αντόνις καβοδεμάρις
 νικολός μερίτζος
 νικολος περοδικις
 γηανης της δαφηνος
 μινάς Κολιβάς
- 410 γηανακις θομας μοραητης
 άποςόλοις πα(πα)νίκου.
 χριζος ρουμπιος
 γεοργος ρεμπενές
 θεοδορης κοροσιός
- 415 γιάνις νικλάμπας
 διμοκαντας
 διμος ξανθις
 πανος αγορις
 ανασασις ζαχος
- 420 Κωνσαντινος ρουζανης
 γιοργος κλάπας
 κοσατις π(α)παγιανις
 βλαχοσοτήρις
 κοσταντης +γιαλας+
- 425 πανος +σου . . .+

[σὺδ φ. 523^r σημείωση τοῦ συμβολαιογράφου]

α(δι) 20: Ιων(ι)ου 1799: π(αλαι)δ αγ(ι)α μαῦρα
 Ἐνεφ(ανίσθησαν) εἰς τὰ ἄτημον οἱ κάτωθεν βεβαιωμενοι οἱτίνες θεορή-
 σαντες με ἀκρόβιαν ὄλαις ταῖς ὑπογραφαῖς ὅπου περιεχωντε κάτωθεν τῆς
 ὀπισθεν ἐπιτροπικῆς, ἐπιβεβαιον με ὄρκοντους ὅτι αὐταῖς ὄλαις εἶνε ἐγραμ-

- 430 μένοι ἰδιὰ χεῖρει ἐκεινῶν τῶν ἡθιον ὁποῦ ταῖς ἔγραψαν καὶ ταῖς ἐπιβε-
 βαιοῦν διὰ τὴν σαφεστάτην Γνώρισην ὁποῦ ἔχουν τοῦ χαρακτῆρους τους
 καὶ τῶν προσόπων τους.
 <ὁ μέγας οἰκονόμος Ἱερεμίας ῥέντζος βεβαιοῦ —
 <Μαρίνος λουροπουλος βεβαιοῦνω
 435 <Κωνσταντῖνος ρουζάνης βεβαιοῦνω:
 <Ἰωάννης Γγενοβέλης βεβαιοῦ.
 <αλεξαντρῆς τζαρλαμπὰς βεβεῶνο
 <Ἡλίας ἀδαμης βεβαιοῦνω.
 <ἡσωνης καραχασάνης βεβεονο
 440 Ζαχαρίας ζαμπέλις νοτάρι(ο)ς κολλεγ(ιάδ)ος

Adi 2: Lug(li)o 1799: S(tile) V(ecchio) S(anta) M(aur)a
 P(rese)nta(ta) dal Rev(erend)o Papà Attanasio Stamati e Spiridion
 Caravella P(rocurato)ri come in essa p(er) estrargli Copia Estrata
 simile ed indi rimaner la stessa nella mia filza (...)

- 445 d(ett)o
 Estrata la ricercata copia (...)
 Zaccaria Zambelli Nod(ar)o Pu(ùlic)o Colleg(iat)o

[Στὸ ἄνω μέρος τοῦ φ. 523^v μὲ τὸ χέρι τοῦ Μαρίνου Λουρόπουλου καὶ τοῦ φ. 524^r
 μὲ τὸ χέρι τοῦ παπα-Ἀθανάση Σταμάτη]

ἐπιτροπηκῆ

3

Πηγή: ΓΑΚ / Ἀρχεῖα Νομοῦ Λευκάδας, νοτάριος Πέτρος Νέγγης, πρωτόκολλο 6, φ. 5^{r-v}.

- a(di) 13: Ἰουν(ί)ου 1799: ε(τος) π(αλαιὸν) εἰς αγίαν μαύρα.
 Ἐνεφανίσθησαν ἐνώπιον ἐμοῦ νοταρίου
 Οἱ αἰδεσιμώτατοι Ἱερεῖς Δημήτριος ζαλογγίτης καὶ Δημήτριος σάμπιος,
 καὶ οἱ Sig(νο)ri μαρίνος λουρόπουλος, τζώρτζης Κιτζίλης, Ἰωάννης
 5 Κεχράς, Πέτρος βαλεντίνης, Νικόλαος ῥέντζος, στυρίδων Καραβέλας,
 Ἀθανάσιος μακάτζης, καὶ Ἰωάννης Πατέντας μπενεζάντιδες τῆς πρεβε-
 ζας, οἱ ὁποῖοι ἔμπροσθέν μου ἐπερίλαβαν ἀπὸ τὸν ἐτζελέντε S(i)g(νο)r
 φ. 5^v δ(στό)ρ(ο)ν Ἀναστάσιον | Κονάκη ὁποῦ ἦτον κασιέρης εἰς τὴν ἄνωθεν
 πολιτείαν ὑποκάτω ἀπὸ τὴν ἀπερασμένην δημοκρατίαν μιὰ ῥιτζεβούτα ἀπὸ
 10 γρόσια διακόσια ῥέσο ἀπὸ περισσοτέραν σοῦμμα σημειωμένη εἰς τὰς 22:

- μαρτίου 1798, καὶ ῥεγγιζράδα εἰς τοῦτο τὸ πρωτόκολλον εἰς τὰς 12. τοῦ
 τρεχόντος εἰς φῖλλα τρία τὰ ὁποῖα γρόσια διακόσια ἀβαντζάρη ἢ ἄνωθεν
 πολιτεία ἀπὸ τὸν ζασινὸν παπὰ δημήτρη διὰ νὰ τὰ σκοδέρουν ἀπὸ τὸν
 αὐτὸν δεμπιτόρον, καὶ τάσσουν, καὶ ὑποσχονται νὰ τὰ μεταχειρισθοῦν
 15 εἰς τὴν ἐξοδίαν τῶν δεπουτάτων ὁποῦ ἔχουν νὰ ζελλουν εἰς τὴν Κωνσταντι-
 νούπολιν διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς αὐτῆς πολιτείας, ὑποσχόμενοι ἀκόμη
 ὅτι ἀνίσως κανένα καιρὸν ἐνοχλήσῃ τινὰς τὸν αὐτὸν S(i)g(νο)r Κονάκη
 διὰ τὰ αὐτὰ διακόσια γρόσια νὰ τὸν γαυαντήρουν αὐτοὶ μὲ τὰ καλά τους
 τὰ ὁποῖα ὑποτάτουν διὰ τὴν μανουτεντζιὸν τῆς παρούσης καὶ βεβαιοῦνε
 20 ὅ, ποῖος ἰξεύρει νὰ γράψῃ καὶ ἄλλος διὰ ἐκεῖνον ὁποῦ δὲν ἰξεύρει.
 <Δημήτριος Ἱερεὺς ζαλογγίτης βεβαιοῦνω.
 <διμήτριος ηερην σάμπιος βεβεῶνω:
 <τζώρτζης κιτζίλης βεβεωνο
 <Ἰω(άννης) Κεχράς βεβεονο —
 25 <πέτρος Βαλεντίνης βαιβεῶ: —
 <Νικόλαος ρεντζος βεβεονο: —:
 <Μαρίνος λουροπουλος βεβαιοῦνω —
 <Ἀνασασίς κομνηνιστής βεβηονο διαονομα τουγηοννη πατεντα μιννη-
 ξεβροτας ναγραψη ος λεγη —
 30 <σπυρος Καραβελας βεβεονο
 <αθανασίς μακατζίς βεβεονο
 [κενὸς χώρος γιὰ τέσσερις ὑπογραφὰς]

4

Πηγή: ΓΑΚ / Ἀρχεῖα Νομοῦ Λευκάδας, νοτάριος Πέτρος Νέγγης, δέση, ἀριθ. 60.

- 1799: Ἰουν(ί)ου 17: E(τος) Π(α)λ(αίον). Ἀγία μαύρα.
 Διὰ τοῦ παρόντος περιβὰτος γράματος τὸ ὁποῖον νὰ ἔχη τὴν δύναμιν,
 καὶ ἐνέργειαν ὡσὰν νὰ ἦτον καμομένο εἰς πράξης Νοταρ(ί)ου Δημοσίου,
 εἰς ταῖς ὁποῖαις νὰ ἤμπορῇ κάθε κερὸν, καὶ ἀπὸ καθέναν ἀπὸ ημᾶς, Ἡμεῖς
 5 οἱ κάτωθεν γεγραμμένοι οἰκοκυραῖοι πρεβεζάνοι κατὰ τὸ παρὸν κἀτηκι εἰς
 τούτην τὴν χώραν, καὶ νήσου διὰ τὸν χαλασμόν, καὶ τὴν ἐξορίαν ὁποῦ μᾶς
 ἐσηνέβη, ἐκλέγομεν, καὶ διορίζομεν διὰ νόμιμον, καθολικὸν καὶ γενικὸν
 μας ἐπίτροπον τὸν σηντοπίτην μας κὼρ Δῆμο Κεχρά ὁποῦ κατὰ τὸ παρὸν
 εὐρίσκετε εἰς τοὺς Κωρφούς, διὰ νὰ ἤθελε αὐτὸς παρασταθῆ μὲ τὸ αὐτὸ
 10 ἔνδιμα εἰς ἐκεῖνην τὴν ἐυγενεσάτην, καὶ ἐνδοξοτάτην Γερουσίαν διὰ νὰ
 ζιτήσῃ ἀπὸ τὴν φιλανθρωπιαντῆς κάθε ζήτημα ὁποῦ νὰ ἀποβλέπη εἰς

- ὄφελος, καὶ κυβέρνισιν τῆς αὐτῆς καταλασμένης πατρίδοςμας, καὶ
τάσωμε, καὶ ἠποσχόμεθα ὅτι τὸ ὅσον ὁ αὐτὸς ἐπιτροπὸς μας κτθ Δήμος
Κεχρὰς λάβη ἀπὸ τὴν συμπάθειαν τῆς αὐτῆς ἐνδοξοτάτης Γερουσίας νὰ τὸ
15 κρατοῦμε βέβαιον, καὶ ἀμετάτρεπτον εἰς δεσμὸν καὶ τὰ ἐξῆς; καὶ βεβαιό-
νει ὁποῖος ἰξεύρη μὲ τὸ ἰδιὸν του χέρι, καὶ ἄλλος διὰ ἐκεῖνον ὁποῦ δὲν ἰξεύρη
ὁ μέγας οἰκονόμος Ἱερεμίας ῥέντζος βεβαιῶ. —
Ἰθανάσιος ἰερεὺς σαμάτης. βεβεῶνω. —
γηοργγος ἰερεὺς θεοχάρης βεβεονο
20 νικολαος. ηερεὺς. δεβαρις. βεβεον.
διμιτριος ηερεὺς σαμπος βεβεονο
πέτρος Βαλεντίνης βαιβεῶ: —
σπηρος Καραβελας βεβεονο
Νικόλαος ρεντζος βεβεονο: —
25 Μαρίνος λουρόπουλος βεβαιῶ —
τζορτζις κιτζιλις βεβεονο. — —
κοστας: τζακαλοτος: β(ε)β(ε)ονο
πανος γαιτας βεβεονο
αποσολις κονεμενος βεβεονο
30 θανάσις χαλκιοπουλιτης βεβεῶνο
θοδορις μαγγιόρος βεβεῶνο
γερασιμος μαβροματις βεβεονο
γιοργάκης βέντζος βεβεῶνο
μηχος. μακροδημας. βεβεονο
35 Ἰω(άννης) Κεχρας βεβεονο
φ. 60^v χριστος μπετζελεκις βεβεονο
αλεξις παπαδοπουλὸς βεβεονο — — —
αγαπιτος κριτοπολος βεβεονο — — —
θωμας κριτοπουλος βεβεονο
40 ἰωανις κλοτζαρις βεβεονο
Κωνσταντίνος ρουζάνης βεβαιῶνο:
Ἱεροδιάκον βασιλῆος σιδέρις βεβαιῶνο διὰ ὄνομα τοῦ δίμου ξάνθη μνη-
ξερόντας ναγραφι
μιχαλις κίχρας βεβεονο
45 διμίτριος σβέτζας βεβεῶνο διαονομα τουγιοῶνη παντέτα μνηξευροντας
ναγραφι ὡς λέγη
+Ἰωανις+ Ἱ(ε)ρωμῶναχος ψωμῆς βέβαιῶνοδηὰ ὄνοματοῦ ζάμου κα-
ράτουλα μιν ηξευρόντῆς ναγραφι ὡς λέγη
δημητρης μπραμηις βεβεωνο
50 ηοανης καραχασανης βεβεονο

- πετρος καβαδιας βεβεωνο δια ὄνομα του γιοργακη καραμητζι μινιξη-
ροντας ναγραφι ὡς λαγι
χαράλαμπος βλάχος βεβεῶνο διὰ ὄνομα τοῦ χριζου ρίζου μιν ηξεβροντας
νὰ γραφι ὡς λέγει
55 αθανασης γιοργαλις βεβεονο
ανασασης γιακουμελις βεβεονο
Ἰωανις Σαμπος βεβεονο
ζασηνος κοσζηφας βεβεονὸ
νηκολὸς κουτζογηόργος βεβεῶνο
60 γιοργγος δηαμαντης βεβεονο
αθανασις μακατζι βεβεονο
Κωσατης τεφας βαιβαιωνο δια ὀνοματουθανασιδιμητρωπουλου μνη-
ξαιρωτασνα γραφηῶς λαιγη —

[Στὸ περιθώριο τῆς πρόσθιας ὄψης σημείωση τοῦ συμβολαιογράφου]

- adi 17. Giugno 1799: S(tile) V(ecchio) S(anta) Maura
65 Presentata la presente dal Sig(nor) Nicolò Renzo, e Marino Luro-
pulo in mano di mè infrascritto Nod(ar)o per essergli estrata copia
simile, e posta nella mia Filza a perpetua Custodia affine (...)
Pietro Negri Nod(ar)o pub(lic)o di Santa Maura.

5

Πηγή: ΓΑΚ / Ἀρχεῖα Νομοῦ Λευκάδας, νοτάριος Πέτρος Νέγρης, δέσημη, ἀριθ. 62.

- 1799: νοεμβρίου 25: ε(τος) π(α)λ(αίον). Ἁγία μάρα.
Ἐχωντας χρεῖαν ἡμεῖς οἱ ὑπογεγραμμένοι πρεβεζάνοι, νὰ ζεῖλωμεν τρεῖς
ἀνθρώπους εἰς κορφούς, διὰ τὰς ὑποθέσεις τῆς πατρίδος μας. ἐκλέγομεν
ἐνεκα τούτου μὲ τὴν δύναμιν τῆς παρούσης μας ἐπιτροπικῆς, διὰ νομίμους
5 μας ἐπιτρόπους καὶ παρόντας δεχομένους, κυρίους νικόλαον παπᾶ τριαν-
τάφυλλον, καὶ Ἰωάννην Γκιναβέλην, καὶ τὸν ἀπόντα κώνσα παπᾶ πολό-
ζον, κατὰ τῶρα ἐδρισκόμενον εἰς κορφούς, πλὴν ὡς νὰ ἦτον παρὼν καὶ νὰ
ἐδέχετο, τῶν ὁποίων δίδομεν πληρεξάτην ἐξουσίαν καὶ ἄδειαν νὰ προσ-
φέρουν καὶ ζητοῦν, εἰς ἐκεῖνο τὸ ἐκλαμπρον σενάτον, τὴν ὑπόθεσιν τῆς
10 πατρίδος μας. δηλ: τὴν ἑνωσίν της μὲ τὰ ἄλλα νησιά τῆς αὐτῆς ἡεποόμε-
πληκας, τοῦ ποτὲ ζάτου βένετον τοῦ λεβάντε. καὶ ὑποσχόμεθα νὰ βα-
σάζωμεν τὸ παρ' αὐτῶν παραχθὲν διὰ βέβαιον ζέραιον καὶ βεβαιόνομεν.
Δημήτριος Ἱερεὺς ζαλογγίτης.

- Μαρίνος λουρόπουλος —
 15 χρίσος πολίτης
 Πέτρος Βαλεντίνης —
 Νικόλαος βέντζος
 Ἀλεξαντρής τζαλαμπάς.
 Ἰω(άννης) Κεχρας —
 20 Αντωνάκης βαλεντίνης.
 τζορτζις κιτζιλίς
 Ἀποστόλης Δαμιανής
 Ιοάνης Γερωγιαννης.
 Γαϊόργιος κονεμ(έν)ος
 25 γιοργις παπαδοπουλος
 πανταζις αδάμις
 Αθανάσιος λάμπρος
 ζαφiriς σπαρτιοτις
 χριστος μιχαλις
 30 νικολος μιχαλις
 νικολαος. ηερευσ. δεβαρις.
 μιχος. μακριδημας
 πανος γαιτας
 φ. 62^v πάπαστάμος μακάτζης
 35 αποσολης τατζης
 λαμπρακις γιανοπουλος
 γηοργος βουρλας
 +αντριάς+ γαητας
 κοςτίας τζακαλότος
 40 θομας κριτοπουλος
 θανάσις ζρατουλης
 +κονησταντης στασηνος+
 αθανασις μακατζις
 εγοκοςσατης σπρατηοτης
 45 θοδορις μπετζελεκις
 θανάσις περδίκις
 ζαματής βασιλης
 θανασις αποσολακης
 βασίλῃος σικιαδαρέσης
 50 παπαζωης κνόςις
 +τηνος+ σουμπεσεκης
 πάνος κατζαμάγγωος
 χρισοδουλος. γεροδρακου

- γηανακις θομας
 55 ζαμουλης μπορδουσηας
 ἀναστάσιος ἀπέργης
 διμήτριος τζούνης
 δημήτριος παπαγιανις
 νηκολός ζήσις
 60 κοσμας κonoπνηροτης
 δημητρος +τουγησημου+
 γεοργιος. γαβρηλης
 δημήτριος Ιερευσ σκεφερις
 χρησόδουλος Καλος
 65 Ιωαννης αλτανης

[Στὸ περιθώριο τῆς πρόσθιας ὄψης σημείωση τοῦ συμβολαιογράφου]

Adi 26: 9mbre: 1799: S(tile) V(ecchio) S(anta) Maura.
 Presentata negl'adi di mè inf(rascrit)to n(odar)o dal S(i)g(no)r Ni-
 colò Renzo da Prevesa per esser posta nella mia Filza a perpetua
 Custodia, e rilasciata copia, a chiunque la ricercasse affine (...)

- 70 Pietro Negri Nod(ar)o pub(lic)o

6

Πηγή: ΓΑΚ / Ἀρχεῖα Νομοῦ Λευκάδας. 1799 Amministrazione governativa provvisoria di Santa Maura. Libro registro lettere diverse secondo, ἀπὸ 12 Νοε. 1799 ἕως 30 Μαρτ. 1900 [: ταξιν. Αἰκατ. Μπαντιὰ ἀριθ. 97], φ. 6^r-7^r.

- Per quel sentim(en)to d'Umanità con cui devono riguardarsi le
 rag(gio)ni degl'infelici, per l'essenzialità dei vincoli, che legano la no-
 stra Federata Repubblica al destino della desolata Piazza di Prevesa,
 hà questa divota Pressidenza accolto il Mem(oria)le di quegl'infelici
 5 superstiti che abitano al p(rese)nte in quest'Isola, e lo hà con le ri-
 verenti sue Lett(er)e dei 23: 8bre scaduto assoggettato alla Paterna
 Providenza del Prestantissimo Senato, dalla di cui Clemenza hanno
 invocato un solievo alle infinite sciagure, che li oprimono, e che gli
 minaciano un total deperimento per Opera d'Ali Passà di Gianina.—
 10 Abbiamo in seguito con altre nostre dei 2:, e 9: cor(ren)te per
 dover d'Uf(fici)o reso conto alla loro Aut(ori)tà dei movimenti dell'

imponente vicino, e dell'affittanza da esso fatta degl'Olivari di Prevesa a cumulo di opressione de suoi sventurati abbittanti. —

15 Era con la lusinga questa Pressidenza, che la Clemenza del Senato accogliendo de fattegli rapresentaz(ion)ni ci confortasse con un qualche ceno, onde recato sia consequentem(ent)e da noi alli Prevesani, ed abbia un qualche lenitivo l'eccesso di disperaz(ion)e in cui s'attrovano. —

20 Noi siamo per anco senza verun riscontro; pure secondando li principj di disciplina, che guidano la nostra Condotta raportiamo alla Venerata loro Auctorità quanto emerge al presente sopra l'enunziato importantissimo Argomento. —

25 Li movimenti di Ali Passà della settimana scorsa parevano di un Est(ràordinari)o Fenomeno. Un intempestivo lievo dell'Artiglieria tutta, li Munizioni, il Legname delle distrute abitazioni, le Olive rate, e l'Oglio spremuto, tutto fù repentnam(en)te levato dalla Piazza di Prevesa, e trasportato a Salagora Teritorio Ottomano di sua Legittima Giurisdizione. —

φ. 6^v Tutto questo era coperto da misterioso velo, e tutti ragionevoli per tali movimenti eravano assorti di sorpresa. —

35 Finalmente si scoperse il mistero coll'arivo qui di Persona espressamente spedita da Ali Passà, ed aportatore di quatro Foglj l'uno di Nisset Effendi Ministro spedito dalla Sublime Porta, il <2>nd.o di Ali Passà, il 3zo: del suo Ministro Meemet Effendi, ed il 4to: di Monsig(nor)e Metropolita dell'Arta tutti diretti alli Primati, e rimanenti abbittanti di Prevesa qui comoranti. —

Il Ministro nel suo Fogljo invita li Primati a tradursi in Prevesa per stabilire seco lui, il sistema della loro Patria, e trattare sopra l'avenire loro tranquillità. —

40 In quello di Ali Passà vengono in modo osservabile, ed arbitrario richiamati li abbittanti tutti a ripatriare, e dedicarsi suditti della Pottenza Ottomana. — Li altri del Metropolita, e di Meemet Effendi benchè non esplicitamente sono però coerenti alla volontà di Ali Passà loro Padrone. —

45 Al ricevimento di questi Foglj non tardarono ad unirsi in massa tutti li Prevesani, e con la mag(gior)e e più desiderabile tranquillità si raccolsero in Campagna, ove li Primati posero alla conoscenza di tutta la Popolaz(ion)e le ricevute Lettere. —

50 Ponderato il loro tenore da quella sentimentale Popolaz(ion)e, un solo fù il suo voto, e concorde la Maschia sua rissoluz(ion)e. — Essi preferendo la miseria, ed anche la morte, alla Sciavitù di Ali

55 Passà, e fondando la sua fiducia sopra le promesse fatte in faccia all'Europa, ed al Mondo intero per mezzo del Manifesto del Beatissimo Patriarca emanato di volontà delli più potenti, e Leali Sovrani coalizzati, in cui viene garantito il destino Politico della loro Patria, egualm(en)te a quello delli altri Luochi dell'ex Veneto Levante; hanno perciò renuito di aderire all'invito fattogli, adducendo che essi non potrebbero senza gravissima colpa trattare sopra un argomento così delicato ed appartenente soltanto alla conoscenza, e decisione degl'augusti Sovrani, a piedi de quali hanno assoggettato li loro voti, e per mezzo della Deputaz(ion)e del Prestantissimo Senato, ed anche con apositi loro Procuratori, e che la loro Ubbidienza sarà sempre uniforme alle decisioni de Sovrani, che pervenir gli devono dall'Aut(ori)tà del Senato da cui vantano legittima dipendenza. —

φ. 7^r Estese le risposte a detti quattro Foglj, e spedite le med(esi)me, ci | furono in copia tanto le missive che le risponsive esibite dalli Primati di quella Piazza a nome delli rimanenti loro Concitadini per assoggettarle alla Sapienza, e maturità del Prestantissimo Senato, onde la loro inalterabile determinaz(ion)e cader abbia alla proffonda inteligenza di codesto gravissimo Consesso; come fano anche verso il Ministro Plenipotenziario di S(ua) M(aestà) l'Imperatore di tutte le Russie in Costantinopoli. —

75 Noi accogliendo li convenienti, e giusti loro voti assoggettiamo qui inserto a VV(ostre) NN(obilissime) SS(ignori)e l'indicato Carteggio dal n.o 1: sino al n.o 8.; il quale unito alle p(rese)nti le verà esibito da due Primati prescielti dalli Abbitanti stessi per suoi legittimi Procu(rato)ri onde rassegnarsi, e rapresentarli nanti la Venerata loro Aut(tori)tà per implorare dalla Paterna Clementissima loro providenza li necessarj sussidj alle innumerabili jatture da essi sofferte. —

85 Da remota Epoca essendo stato comune con li altri luochi della Federata Republica il loro destino, noi non possiamo che sentire il mag(gior) interesse per la redenz(ion)e, e ben essere di una benemerita Popolaz(ion)e che è meritevole di ogni Umanissimo sentimento. È per questo che noi li raccomandiamo caldamente alla Paterna Clemenza del Prestantissimo Senato, colla più piena confidenza di veder mercè la sua beneficenza sollevati tanti oppressi, e col sanissimo suo Consiglio guidata sia la loro Condotta in argomento di tanta importanza. —

90 Noi attendendo di venerare loro risconri, che confidiamo con-

fortanti per una Popolaz(io)ne inocente, esule, e raminga, che tutta la sua fiducia ripone in VV(ostre) NN(obilissime) SS(ignori)e; Si protestiamo con Veneraz(io)ne. —

95 Dalla Pressidenza di Santa Maura li 29: 9mbre: 1799: S(tile) V(ecchio) —

[Στὸ ἀριστερὸ περιθώριον τοῦ φ. 6^α]

Al Prestan(tissi)mo Senato delle Isole Ioniche —Corfu—

Ἡ πρώτη σελίδα της επιτροπικής της 10ης Νοεμβρίου 1798, ΓΑΚ / Ἀρχεῖα Νομοῦ
 Λευκάδας, νοτάριος Ἀθανάσιος Βλάχος, δέση α', ἀριθ. 21ε.

Ἡ σελίδα περιέχει χειρόγραφο κείμενο σε ἑλληνικά γράμματα, το οποίο αποτελεί την πρώτη σελίδα της επιτροπικής της 10ης Νοεμβρίου 1798. Το κείμενο είναι γραμμένο με σκούρο μελάνι σε λευκό χαρτί, με κάποιες σημειώσεις και διορθώσεις. Το κείμενο είναι γραμμένο σε δύο στήλες, με την πρώτη στήλη να είναι πιο ευρεία από την δεύτερη. Το κείμενο είναι γραμμένο με μικρά, πυκνά γράμματα, με κάποιες μεγάλες αρχές λέξεων. Το κείμενο είναι γραμμένο με την ἑλληνική γλώσσα, με κάποιες λέξεις που φαίνεται να είναι ἑλληνικές, αλλά με κάποιες που φαίνεται να είναι ἄγνωστες. Το κείμενο είναι γραμμένο με την ἑλληνική γλώσσα, με κάποιες λέξεις που φαίνεται να είναι ἑλληνικές, αλλά με κάποιες που φαίνεται να είναι ἄγνωστες.

Ἡ πρώτη σελίδα της επιτροπικής της 10ης Νοεμβρίου 1798, ΓΑΚ / Ἀρχεῖα Νομοῦ Λευκάδας, νοτάριος Ἀθανάσιος Βλάχος, δέση α', ἀριθ. 21ε.

per tali movimenti eravamo affetti di sorpresa. —

Finalmente si seppe il mistero coll'arrivo qui di baronessa e quindi
samente spedita da Ali Paspa, ed esortatore di quattro fogli luno di
Nizam Effendi Ministro spedito dalla Sublime Porta, il no. di Ali Paspa
il no. del suo Ministro Kasim Effendi, ed il no. di Monzigi Metropolitano
dell'Anta tutti diretti alli brumati, e rimanenti albitanti di benevolenza
qui comovanti. —

Il Ministro nel suo foglio invita li brumati a badarvi in benevolenza
per stabilire seco lui il sistema della loro Patria e intanto sopra
Lavorare loro tranquillità. —

In quello di Ali Paspa vengono in modo osservabile, ed avvisando vi
chiamati li albitanti tutti a ripatriare, e darsi alla Patria della
sanza Ottomana. — Gli altri del Metropolitano, e di Kasim Effendi ben
chi non esplicitamente sono però convenuti alla volontà di Ali
Paspa loro badare. —

Il vicevicario di questi fogli non parlavano ad unirsi in nulla fatti
li benevolenti, e con la mag. e più desiderabile tranquillità si volevano
in campagna, ove li brumati pensano alla loro Patria. —
Le vicinate lettere. —

Dondevano il loro timore da quella sentimentale baronessa, uno solo
fu il suo voto, e mandò la Maschia sua risolutiva. — Fu avvertendo
la miseria, ed anche la morte, alla schiavitù di Ali Paspa, e per
bando la sua fiducia sopra le promesse fatte in faccia all'Europa
ed al Mondo intero per mezzo del manifesto del Reatissimo Patria
aveva emanato di volontà delle più potenti, e reali Sovrani ca-
lezzi, in cui viene garantito il destino politico della loro Patria,
esplicito a quelle delle altre lingue dell'Europa, e anche, hanno
però venuto di darvi all'invito festivo, adducendo che chi
non potessero senza gravissima colpa trattare sopra un argo-
mento così delicato ad appartenente soltanto alla coscienza,
e decisione degli augusti Sovrani, a piedi de quali hanno
prestato li loro voti, e per mezzo della Segreteria del Reatissimo
Patria, ed anche con pronti loro brumati, e che la loro schi-
denza sarà sempre uniffonna alla decisione de Sovrani, che
penso in gli Reatissimo del Senato da cui vantano la
prima decisione. —

Estese le risposte a detti quattro fogli, e spedite le medesime, e
furo

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΠΟΥ ΥΠΟΓΡΑΦΟΥΝ ΤΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΙΚΕΣ

*Όπου * αμφίβολη ταύτιση. Τα στοιχεία για τις ύποπτες υπογραφές δεν είναι δυνατόν να
είναι πλήρη, βλ. και εδώ σ. 322.

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ./στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
1	Αβασιάωτης	Χρήστος	1/128	υπογραφή ύποπτη
2	Αγαπίου	Γεώργιος	2/290	ιερέας
3	Αγαπίου	Μιχάλης	2/67	αναφ., ύπογρ. ό Ρέντζος Νικόλαος
4	Αγγελής	Νικόλδς	2/121	
5	Αγόρης	Πάνος	2/20	
	Αγόρης	Πάνος	2/418	
6	Αγραφιώτης	Γιώργος	2/381	
7	Αδάμης	Ήλιος	1/157	
	Αδάμης	Ήλιος	2/316	
8	Αδάμης	Πανταζής	1/30	
	Αδάμης	Πανταζής	5/26	
9	Αθανασούλης		2/141	υπογραφή ύποπτη
10	Αλέξη (του-)	Γιάννης	1/208	αναφ., σημειώνει σταυρό ύπογρ. ό Γιάννος
11	Αλέξη (του-)	Στάθης	2/393	χέρι παπα-Αθανάση Σταμάτη
12	Αλεξόπουλος	Θανάσης	2/394	χέρι παπα-Αθανάση Σταμάτη
13	Αλέπαντος	Αποστόλης	2/246	
14	Αλέπαντος	Σπόρος	2/270	χέρι παπα-Αθανάση Σταμάτη
15	Αλευριώτης	Γιάννης	2/50	ιερέας
16	Αλιμεριώτης	Φραγκίσκος	1/153	
17	Αλτάνης	Ιωάννης	5/65	
	Αλτάνης	Ιωάννης	2/102	χέρι παπα-Αθανάση Σταμάτη
	Αναγνώστης	βλ. Καλατζής		
	Αναστάση (γερο-)	βλ. Γεροαναστάση		
18	Αναστασίου	Κώστας	2/140	
19	Αντόνενας	Εάρχης	1/124-	ύπογρ. ό Μακρυδημος Μίχος
	(Δήμου τής-)		125	
20	Αντόνενας (τής-)	Δήμος	1/129	υπογραφή ύποπτη
21	Ανυφαντής	Βασίλης	2/369	
22	Ανυφαντής	Θανάσης	1/115	αναφ., ύπογρ. ό Περδικής Αθανάσης
23	Ανυφαντής	Χρήστος	2/191	ύπογρ. ό Βλάχος Θανάσης
24	Απέργης	Αναστάσιος	5/56	
25	Αποστολάκης	Θανάσης	5/48	
26	Αποστόλη (του-)	Πέτρος	1/119	

Απόσπασμα από την αναφορά της τοπικής κυβέρνησης της Λευκάδας προς τη Γερου-
σία (29 Νοε. 1799), ΓΑΚ / Αρχεία Νομού Λευκάδας, 1799 Amministrazione gover-
nativa provvisoria di Santa Maura. Libro registro lettere secondo [ταξιν. Αικατ.

Μπαντιά αριθ. 97], φ. 6V.

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ./στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
27	Ἀρβανιτάκης	Ἰωάννης	2/134	
28	Αὐγερινός	Ἀντώνης	2/311	
29	Αὐγερινός	Γεράσιμος	2/181	ὑπογραφή ὑποπτη
30	Αὐγερινός	Χρῆστος	2/310	
31	Ἀχειμαστος	Χρῆστος	1/104	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Τρυφιάντης Ζαφύρης
32	Βαγενᾶς	Γρηγόρης	2/377	
33	Βαλεντίνης	Πέτρος	2/40	
	Βαλεντίνης	Πέτρος	4/22	
	Βαλεντίνης	Πέτρος	5/16	
34	Βαλεντίνης	Ἀντωνάκης	5/20	
	Βαλογιάννης	βλ. Βουβαλογιάννης		
35	Βαρσαμοκωστής		2/193	ὑπογρ. ὁ Κεχρᾶς Ἰωάννης
	Βασίλη (γερο-)	βλ. Γεροβασίλη		
36	Βασίλης	Σταμάτης	5/47	
	Βασιλικῆς (τῆς-)	βλ. Νταμουλιάνος		
37*	Βασιλικός	Γιῶργος	1/78	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Καβαδίας Ἰωάννης
	Βασιλικός	Γιῶργος	2/132	
38	Βαφιᾶς	Γιωργάκης	2/309	
39	Βαφιᾶς	Στάθης	1/84	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Καβαδίας Ἰωάννης
40	Βελέντζα (τοῦ-)	Γιῶργος	1/47	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Τραχανᾶς Ἀναγνώστης
41	Βέντζος	Γιωργάκης	4/33	
42	Βλάχος	Ἀναστάσης	2/258	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
43	Βλάχος	Ἀποστόλης	2/227	
44	Βλάχος	Ἀσημάκης	2/24	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Μουτζαρίτης Γεώργιος
45	Βλάχος	Γιάννης	2/272	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
46	Βλαχοσωτήρης		2/423	
47	Βοστιτζιάνος	Νικολός	2/230	ὑπογρ. ὁ Μαρκῆς Γιωργάκης
48	Βουβαλάρη (τοῦ ποτὲ Ρίζου-)	Γιῶργος	2/229	
49	Βουβαλάρης	Θοδωρῆς	2/357	
50	Βουβαλογιάννης	Βαγγέλης	1/166	
51	Βούλγαρης	Πανάγος	2/42	
52	Βουρᾶς	Γιῶργος	2/253	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
	Βουρᾶς	Γιῶργος	5/37	
53	Βρακᾶς	Θοδωρῆς	1/213	ὑπογρ. ὁ Ταρονᾶς Νικολός
54	Βρανᾶς	Κωνσταντῆς	2/374	
		Δήμου		
55	Βруνιώτης	Χρῆστος	2/359	
56	Βруώνηδες		2/54	ὑπογρ. ὁ Γιωνάκας Ἰωσήφ με «κου- μέσον»
57	Βρυώνης	Θοδωρῆς	2/243	
58	Γαβρίλης	Γεώργιος	5/62	
59	Γαϊδούρα (τοῦ-)	Κωνσταντῆς	1/192	

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ./στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
60	Γαϊδούρα (τοῦ-)	Σωτήρης	1/192	ὑπογρ. ὁ ἀδελφός του Κωνσταντῆς;
61	Γαίτας	Ἀνδρέας (;)	5/38	
62	Γαίτας	Πάνος	2/116	
	Γαίτας	Πάνος	4/28	
	Γαίτας	Πάνος	5/33	
	Γανόπουλος	βλ. Γιαννόπουλος		
63	Γαρτζούνης	Δῆμος	2/363	
64	Γαστουνιώτης	Δημήτρης	2/220	ὑπογρ. ὁ ἱερέας Ἀνοφαντῆς Ἀθαν.
65	Γάτζος	Γιωργάκης	2/325	
66	Γατζούλας	Νικολός	2/273	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
67	Γεροαναστάση (τοῦ-)	Ἀνδρέας	2/104	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
68	Γεροβασίλη (τοῦ-)	Γιάννης	2/91	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
69	Γεροβασίλη (τοῦ-)	Δημήτρης	2/90	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
70	Γερογιάννης	Δῆμος	2/28	
71	Γερογιάννης	Ἰωάννης	5/23	
72	Γερογιώργη	Ἀντώνης	2/106	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
73	Γερογιώργη	Νικολός	2/106	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
74	Γερογιώργος	Βαγγέλης	1/186	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Γιάννης
	Γεροδράκος (;)	βλ. Γεροδρήκας		
75	Γεροδράκου	Χριστόδουλος	2/305	
	Γεροδράκου	Χριστόδουλος	5/53	
	Γεροδρήκας (;)	βλ. Γεροδρήκας		
76	Γερομαυρογιώργου	Μῆτζος	2/108	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
77	Γεροσίμος	Μιχάλης	1/196	
	Γεροσίμος	Μιχάλης	2/122	
78	Γεροστάθη (τοῦ-)	Κυριάκος	2/147	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
79	Γερούκης	Χρῆστος	2/208	
80	Γεωργαλῆς	Νικολός	2/329	
	Γεωργαλῆς	βλ. και Γιωργαλῆς		
81	Γεωργοῦσης	Κωνσταντῆς	2/257	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
82	Γεροδρήκας (;)	Βασίλης	2/398	
83	Γιάιμου (τοῦ-;)	Δημήτρης	5/61	
84*	Γιακουμέλης	Ἀναστάσης	2/123	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη;
	Γιακουμέλης	Ἀναστάσης	4/56	
85	Γιαλᾶς (;)	Κωνσταντῆς	2/424	
86	Γιαμᾶς	Κωνσταντῆς	2/342	
87	Γιάννη (τοῦ-)	Χρῆστος	2/397	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
88	Γιαννίτζης	Κώστας	1/137	ὑπογραφή ὑποπτη
89	Γιαννίτζης	Χρῆστος	2/401	
90	Γιαννόπουλος	Λαμπράκης	2/162	
	Γιαννόπουλος	Λαμπράκης	5/36	
91	Γιαννόπουλος	Στάθης	2/34	
92	Γιάννου (τοῦ-)	Κώστας	2/96	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
93	Γιαχαλῆς	Θεοχάρης	1/118	

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ./στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
	Γιαχαλής	Θεοχάρης	2/236	
94	Γιούργας	Ἰωάννης	2/303	
95	Γιωργαλής	Ἀθανάσης	1/82	
	Γιωργαλής	Ἀθανάσης	2/385	
	Γιωργαλής	Ἀθανάσης	4/55	
	<i>Γιωργαλής· βλ. και Γεωργαλής</i>			
	<i>Γιώργη (γερο-)· βλ. Γερογιώργη</i>			
96	Γιωργόπουλος	Κυριάκος	1/69	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Σκλαβούνος Ζέπος
	Γιωργόπουλος	Κυριάκος	2/202	ὑπογρ. ὁ Μακροδήμας Μίχος
	<i>Γιώργος Βασιλικός· βλ. Βασιλικός</i>			
97	Γκανιᾶς	Νικόλαος	2/146	ιερέας
98	Γκαραβέλου	Γιώργος	2/103	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
99	Γκαραβέλου	Στάϊκος	2/103	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
100	Γκινάκας	Ἰωσήφ	2/56	ιερομόναχος
101	Γκιμπόπουλος	Θεοδωρῆς	2/340	
102	Γκρέκος	Ἰωάννης	1/197	ιερέας
103	Γλυκῆς	Θανάσης	2/100	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
104	Γλυκῆς	Νικολός	2/99	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
105	Γλυκῆς	Πάνος	2/113	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
106	Γότης	Πάνος	2/232	
107	Γραμμάτικας	Ἀποστόλης	2/260	ιερέας· χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
108	Δαμιανῆς	Ἀποστόλης	5/22	
	<i>Δαμιανῶ (·)· βλ. Διαμιάνου</i>			
	<i>Δάφνω· βλ. ἐπίμ.</i>			
109	Δάφνω (τῆς-)	Γιάννης	1/210	
	Δάφνω (τῆς-)	Γιάννης	2/408	
110	Δεβάρης	Γεώργιος	1/182	ιερέας
111	Δεβάρης	Νικόλαος	2/39	ιερέας
	Δεβάρης	Νικόλαος	4/20	
	Δεβάρης	Νικόλαος	5/31	
112	Δημάκης	Δημήτρης	2/341	
113	Δημάκης	Νικολός	2/390	
114	Δημητράκης	Ἰωάννης	2/288	
115	Δημητρίου	Θεοδωρῆς	2/239	
116	Δημητρίου	Χρῆστος	2/238	
117*	Δημητρόπουλος	Ἀθανάσης	2/160	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
	Δημητρόπουλος	Ἀθανάσης	4/62	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Τέφας Κωνσταντῆς
118	Δημητρόπουλος	Δημήτρης	2/263	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
	<i>Δημοκάντας· βλ. Κάντας</i>			
119	Δημουλάς	Κώστας	1/202	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Μαγγιόρος Θεοδωρῆς
120	Διαμαντῆς	Γιώργος	2/308	
	Διαμαντῆς	Γιώργος	4/60	
121	Διαμιάνου	Ἀναστάσης	2/183	ὑπογρ. ὁ Μπετζελέκης Χρῆστος
	<i>Διαμαντῆς· βλ. Διαμαντῆς</i>			

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ./στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
122	Διζέλης	Χρῆστος	1/135-136	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ ἱερομόν. Μπαρμπάρητος Γαβριήλ
123	Διμιτζέρη (παπα-Βασίλη)	Ἰωάννης	2/124	
124	Δόντη	Δημήτρης	1/185	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Γιάννης
125	Δράκος	Γαβριήλ	2/348	ιερομόναχος
	<i>Δράκος (γερο-)· βλ. Γηροδράκος</i>			
	<i>Δράκου (γερο-)· βλ. Γεροδράκου</i>			
126	Δράκου (του-)	Δημήτρης	2/404	
127	Ζαβιτζάνος	Γιάννης	1/65	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Περδίκης Ἀθανάσης
128	Ζαλογγιτής	Δημήτριος	5/13	ιερέας
129	Ζα(μ)πάκας	Παναγιώτης	2/182	
	<i>Ζαπαράς· βλ. Τζαπαράς</i>			
130	Ζάχος	Ἀναστάσης	1/111	
	Ζάχος	Ἀναστάσης	2/419	
131	Ζάχος	Κωνσταντῆς	2/206	ὑπογρ. ὁ Κιτζίλης Νικόλαος
132	Ζέλης	Ἰωάννης	2/382	
133	Ζέρβας	Γιάννης	2/199	ὑπογρ. ὁ Κιτζίλης Νικόλαος
134	Ζέρβας	Νικολός	1/64	
135	Ζήσης	Νικολός	2/209	
	Ζήσης	Νικολός	5/59	
136	Ζήσιμος	Χρῆστος	2/330	
137	Θεοδόσης	Σπύρος	2/114	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
138	Θεοχάρης	Γεώργιος	2/321	ιερέας
	Θεοχάρης	Γεώργιος	4/19	
139	Θιόκας	Σπύρος	2/242	
140	Θιοχαράκης	Εὐστάθιος	1/50	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ ἱερομόναχος Σούρμπης Χρύσανθος
141	Θωμάς Μοραίτης	Γιαννάκης	2/410	
	Θωμάς	Γιαννάκης	5/54	
142*	Καβάγενας	Δημήτρης	2/172	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη;
	<i>(γαμπρός τῆς-)</i>			
	Καβάγη	Δημήτρης	1/205	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Γιάννης
143	Καβαδίας	Ἰωάννης	1/54	
144	Καβαδίας	Κώνστας	1/201	ὑπογραφή ὑποπτη
145	Καβαδίας	Πολυχρόνης	1/67	
	» Ταμπάκης	Πολυχρόνης	2/126	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
146	Καβαδίας	Στάθης	2/335	
147	Καβάδιας	Χρῆστος	2/188	ὑπογρ. ὁ Ρέντζος Γιωργάκης
148	Καβοδεμάρης	Ἀντώνης	2/405	
149*	Καζατζῆς	Γιάννης	2/119	
	Καζατζῆς	Γιάννης	2/205	ὑπογρ. ὁ ἱερέας Σταμάτης
150	Κακαμπίνης	Δῆμος	2/81	
151	Καλαθᾶς	Ἀντώνης	2/274	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
152	Καλαθᾶς	Γιώργος	2/371	

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ. /στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
153	Καλαμανιός	Τζολής	1/175	υπογραφή υποπτη
154	Καλαματιανός	Πανάγος	2/189	υπογρ. ό Χρῆστος Μπετζελέκης
155	Καλαμιτζιώτης	Κωνσταντής	2/93	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
156	Καλαμιτζιώτης	Χαράλαμπος	2/94	
157	Καλατζής	Δημήτρης	2/370	ἀναγνώστης (;)
		(΄Αναγνώστης-)		
158	Καλιγιάννης	Πέτρος	2/352	
159	Καλλίνικος	Χρῆστος	2/137	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη;
160	Καλοερίτζης	Δημήτρης	2/97	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
161	Καλός	Χριστόδουλος	5/64	
162	Κάντας	Γιάννης	2/151	
163	Κάντας (Δημο-)		2/416	υπογραφή υποπτη
164	Κάντας	Νικολός	2/267	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
165	Κάντας	Πάνος	2/266	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
166	Καντηλιώτης	Αύγερης	2/365	
167	Καντηλιώτης	Νικολός	2/280	
168	Κάντιου (του-)	Στάθης	2/388	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
169	Καπελέτος	Γιάννης	2/262	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
170	Κάπος	Δημήτρης	2/320	
171	Καραβέλας	Σπύρος	2/366	
	Καραβέλας	Σπύρος	4/23	
172	Καραβέλας	Χριστόδουλος	2/184	
	Καραβέλου· βλ. Γκαραβέλου			
173	Καραμάνης	Δημήτρης	1/113	
174	Καραμέτζης	Πάνος	2/71	
175	Καραμητζής	Γιωργάκης	4/51	ἀναλφ., υπογρ. ό Καβαδιάς Πέτρος
176	Καραμητζός	Δημήτρης	2/117	
177*	Καράτουλας	Στάμος	2/46	
	Καράτουλας	Στάμος	4/47-48	ἀναλφ., υπογρ. ό ιερομόναχος Ψω- μάς ΄Ιωάννης
178	Καραχασάνης	΄Ιωάννης	2/190	
	Καραχασάνης	΄Ιωάννης	4/50	
179	Καρβούνης	΄Αναστάσης	2/402	
180	Καρύδης	Γιάννης	2/318	
181	Καρύδης	Κώστας	1/126	υπογραφή υποπτη
182	Κασόρας	Γιώργος	1/214	υπογραφή υποπτη
	Κασούρας	Γιώργος	2/358	
183	Κασταμανής	Πάνος	2/163	υπογραφή υποπτη
184	Καστανάς	Γιαννάκης	2/23	
185	Κατζαίτης	Πάνος	2/138	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη;
186	Κατζαμάγγος	Πάνος	1/88	
	Κατζαμάγγος	Πάνος	2/304	
	Κατζαμάγγος	Πάνος	5/52	
187	Κατζαούνης	΄Αθανάσης	1/28	ἀναλφ., υπογρ. ό Πολίτης ΄Αλεξανδρής
188	Κατζιμάρδος	Γιάννης	1/83	

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ. /στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
	Κατζιμάρδος	Γιάννης	2/362	
	Κατζιμαρίδος· βλ. προηγ.			
189	Κατζιώτης	Γιάννης	1/101	
190	Κατριμπούζης	Δημήτρης	2/282	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
191	Κατριμπούζης	Θανάσης	2/281	
192	Κατρόκιος	Χρῆστος	2/299	υπογραφή υποπτη· χέρι Νικ. Ρέντζου;
193	Κεραμιδάς	Νικόλαος	2/57	ιερέας
194	Κερασοβίτης	Γιάννης	2/176	υπογραφή υποπτη
195	Κερασοβίτης	Γιωργάκης	2/300	
196	Κεχρῶς	Δημήτριος	2/16	
197	Κεχρῶς	΄Ιωάννης	1/160	
	Κεχρῶς	΄Ιωάννης	2/326	
	Κεχρῶς	΄Ιωάννης	4/35	
	Κεχρῶς	΄Ιωάννης	5/19	
198	Κεχρῶς	Μιχάλης	2/332	
	Κεχρῶς	Μιχάλης	4/44	
199	Κεχρῶς	Χρῆστος	2/83	ἀναλφ., υπογρ. ό Μαγγιόρος Θεωφρής
200	Κιόσης	Ζώης	5/50	ιερέας
201	Κιόσικης	Νικολός	2/152	
	Κιρασοβίτης· βλ. Κερασοβίτης			
202	Κιτζάκης	΄Αποστόλης	2/350	ἀναλφ., υπογρ. ό Βαλεντίνης Πέτρος
203	Κιτζάκης	Βαγγέλης	2/186	
204	Κιτζας	Βαγγέλης	2/360	
205	Κιτζίλης	Τζόρτζης	1/158	
	Κιτζίλης	Τζόρτζης	2/48	σημειώνει σταυρό· ή υπογρ. δὲν εἶναι ιδιόχειρη
	Κιτζίλης	Τζόρτζης	4/26	
	Κιτζίλης	Τζόρτζης	5/21	
206	Κιτζός	Γιωργάκης	1/91	
207	Κλάπας	Γιώργος	2/421	
208	Κλοτζάρης	Γιάννης	2/87	
	Κλοτζάρης	Γιάννης	4/40	
209	Κλοτζάρης	Πανούσης	2/252	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
210	Κοζυλιώτης	Χρῆστος	1/178	υπογραφή υποπτη
	Σκλάβος			
211	Κοκκίνης	Τάτζης	1/122	ἀναλφ., υπογρ. ό Τάτζας Τόλης
212	Κοκλανίας	Κώστας	1/99	ἀναλφ., υπογρ. ό Στασίνας Βασίλης
213	Κοκλανίας	Χρῆστος	2/73	ἀναλφ., υπογρ. ό Βαλεντίνης Δημ.
214	Κολιαδήμας	Δῆμος	2/364	
215	Κολοβός	Λιάς	1/59	
216	Κολός	Σπυράκης	2/307	
217	Κολοφωτιάς	Χρῆστος	2/167	
218	Κολυβάς	Μηνῆς	2/409	
219	Κομποτιανής	΄Αναστάσης	2/284	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
	(τῆς-;)			

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ. /στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
220	Κονεμένος	Ἀποστόλης	2/157	
	Κονεμένος	Ἀποστόλης	4/29	
221	Κονεμένος	Γεώργιος	5/24	
222	Κονοπινιώτης	Γιάννος	2/314	
223	Κονοπινιώτης	Κοσμάς	2/213	
	Κονοπινιώτης	Κοσμάς	5/60	
224	Κονταξής	Γληγόρης (Δημο-)	2/322	
225	Κονταξής	Δῆμος	2/323	
226	Κονταξής	Θανάσης	2/293	
	<i>Κονταξής· βλ. προηγ.</i>			
227	Κοντογιάννης	Βασίλης	1/180	
228	Κοντοκολιού (του-)	Γιώργης	2/131	
229	Κοντός	Γιάννης	2/25	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Μουτζαρίτης Γεώργ.
230	Κοντός	Χρήστος	2/111	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
231	Κοντοχρήστος	Κώστας	2/111	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
232	Κορνέρης	Σπύρος	2/254	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
233	Κορωνίδς	Θεοδωρής	2/414	
234	Κορωνίδς	Πανάγος	2/355	
	<i>Κότζυφας· βλ. Κότζυφας</i>			
235	Κοσπετίνης	Γιάννης	1/45	
	Κοσπετίνης	Γιάννης	2/154	
236	Κότζυφας	Στασίνος	2/349	
	Κότζυφας	Στασίνος	4/58	
	<i>Κοτοκολιού· βλ. Κοτοκολιού</i>			
237	Κοτροπέλης	Γέργος	2/384	
238	Κούγιας (Πανο-)	Σωτήρης	2/35	
239	Κουραπάς	Γιώργος	2/58	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Ψιλιάνης Γεώργιος
240	Κουρεμένος	Γιάννης	1/190	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Νικολάου Θεοδωρής
241*	Κούσης	Κωνσταντῆς	1/171	ὑπογραφή ὑποπτη
	Κούσης	Κωνσταντῆς	2/192	ὑπογρ. ὁ ἱερέας Ἀθανάσιος
	<i>Κουτζογιάννης, Κουτζογιάννης (;)· βλ. Κουτζογιάννης</i>			
242	Κουτζογιώργος	Νικολός	2/88	
	Κουτζογιώργος	Νικολός	4/59	
243	Κουτζογιάννης	Γιάννης	1/211	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Κατζιμάρδος (;) Γιάννος
244	Κουτῆς	Γιάννης	2/283	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
	<i>Κουτρομπέλης· βλ. Κοτροπέλης</i>			
245	Κούφας	Μόσχος	2/95	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
246	Κοψιδᾶς	Φίλιππος	2/75	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Βαλεντίνης Δημ.
247	Κριτόπουλος	Ἀγαπητὸς	2/153	
	Κριτόπουλος	Ἀγαπητὸς	4/38	
248	Κριτόπουλος	Θωμάς	2/66	
	Κριτόπουλος	Θωμάς	4/39	
	Κριτόπουλος	Θωμάς	5/40	

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ. /στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
	<i>Κυρασοβίτης· βλ. Κερασοβίτης</i>			
249*	Κύρκος	Γεράσιμος	2/37	ὑπογρ. ὁ Κερχᾶς Ἀναστάσης
	Κύρκος	Γεράσιμος	2/295	
250	Κωστής	Τζόρτζης	2/136	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη;
251*	Λαγινᾶς	Λαμπράκης	2/174	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη;
	Λαϊνᾶς	Λαμπράκης	1/76	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Τζαρακλής Λαμπράκης
252*	Λαϊνᾶς	Κωνσταντῆς	1/53	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Περδικῆς Θανάσης
	Λαϊνᾶ (τοῦ Τάτζη-)	Κώστας καὶ ἀδελφία	2/187	
253	Λακκιώτης	Χρήστος	1/26	
254	Λαλαγιώργου	Γόλος	2/149	ὑπογραφή ὑποπτη
255	Λάμπρος	Ἀθανάσιος	1/167	
	Λάμπρος	Ἀθανάσιος	5/27	
256	Λάμπρος	Δημήτριος	1/167	ὑπογρ. ὁ ἀδελφός του Ἀθανάσιος
	<i>Λάμπρος τοῦ Φώτου (;)· βλ. Φωτολάμπρος</i>			
257	Λάμπρος (τῆς-)	Χρήστος	1/172	ὑπογραφή ὑποπτη
258	Λάτος	Φραγγλῆς (Φραγκούλης;)	2/65	
259	Λαχανᾶς	Κωνσταντῆς	2/226	ὑπογρ. ὁ Γιωργαλῆς Ἀθανάσης
	<i>Λένης (τῆς-;)· βλ. Τιλένης</i>			
260	Λευτέρης	Γιάννης	2/387	
261	Ληστής	Κωνσταντῆς	2/107	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
262	Λιάρου (τοῦ Ἀναστάση-)	Γιαννάκης	2/185	
263	Λιάσκος	Λάσκαρης	2/337	χέρι Νικ. Ρέντζου;
264	Λιόντος	Γιάννης	2/391	
265	Λιόρης	Νικολός	2/261	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
266	Λουρόπουλος	Μαρίνος	2/15	
	Λουρόπουλος	Μαρίνος	4/25	
	Λουρόπουλος	Μαρίνος	5/14	
267	Λούφας	Κωνσταντῆς	2/396	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
268	Λυκούδης	Γιάννης	2/207	ὑπογρ. ὁ Μπετζελέκης Χρήστος
269	Λυκούδης	Νέστορας	2/265	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
270	Λυκούδης	Σωτήρης	2/264	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
271	Λυκοφύδης	Γιώργος	2/373	
272	Μαγγίνας	Θανάσης	2/180	ὑπογραφή ὑποπτη
273	Μαγγιόρος	Θεοδωρής	2/79	
	Μαγγιόρος	Θεοδωρής	4/31	
274	Μαγλάρας	Σπύρος	2/249	ὑπογραφή ὑποπτη
275	Μακάτζης	Ἀθανάσης	1/27	
	Μακάτζης	Ἀθανάσης	2/317	
	Μακάτζης	Ἀθανάσης	4/61	
	Μακάτζης	Ἀθανάσης	5/43	
276	Μακάτζης	Ἀποστόλης	2/259	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ./στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
277	Μακάτζης	Στάμος	1/169	ιερέας
	Μακάτζης	Στάμος	2/60	
	Μακάτζης	Στάμος	5/34	
278	Μακρίτζης	Γιάννης	2/164	υπογραφή υποπτη
279	Μακρουδήμας	Μίχος	1/36	
	Μακρουδήμας	Μίχος	2/41	
	Μακρουδήμας	Μίχος	4/34	
	Μακρουδήμας	Μίχος	5/32	
280	Μαλαντρός	Κωνσταντής	2/338	
281	Μαλαντρός	Νικολός	2/248	
282	Μάλατας	Ίωάννης	2/101	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
283	Μαμάτης	Γιώργος	1/215	υπογραφή υποπτη
284	Μαμάτης	Κοσιμάς	2/379	
285	Μαρής	Γιωργάκης	2/399	
286	Μάρκου	Τάτζης	2/386	
287	Μάρως (τῆς-)	Νικολός	1/164	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ ἱεροδιάκονος Σίδερης Βασίλειος
288	Μαστρογιαννόπουλος	Βασίλης	2/145	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
289	Μάτζικας	Κώστας	1/86	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Γιωργαλῆς Θανάσης
290	Μαυραγάνης	Στάθης	2/277	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
291	Μαυρίκης	΄Αναστάσιος	1/96	
	Μαυρογιώργου (γερο-)	βλ. Γερομαυρογιώργου		
292	Μαυρομμάτης	Γεράσιμος	2/286	
	Μαυρομμάτης	Γεράσιμος	4/32	
293	Μαυρομμάτης	Νικολέτος	1/72	
294	Μαχαλιώτης	Δημήτριος	2/392	ιερέας
295*	Μέντζος· βλ. και Μέντζης	Γιωργάκης	1/155	
296	Μετρηπαρού(;))	Κοσιμάς	2/223	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ ἱερέας Σκέφερης Δημήτριος
297	Μερίτζος	Νικολός	2/406	
*	Μέντζης· βλ. και Μέντζος	Γιώργος	2/142	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
298	Μηνάς	΄Αναγνώστης	1/92	
	Μηνάς	΄Αναγνώστης	2/212	
299	Μικέλνας (τῆς-)	Κώστας	2/98	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
300	Μιλανέ (Μιλανέζης, Μιλαχέ;)	Κωνσταντής	2/43	
301	Μιστριώτης	Γιώργος	1/139	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Καβαδιάς Νικολός
302	Μιχάλης	΄Αντωνίος	2/203	υπογρ. ὁ ἱερέας Μαχαλιώτης Δημ.
303	Μιχάλης	Νικολός	5/30	
304	Μιχάλης	Χρῆστος	5/29	
305	Μονοβασώτης	΄Αναστάσης	1/173	υπογραφή υποπτη
306	Μοραῖτη (τοῦ Χαράλαμπου-)	Χρῆστος	2/92	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ./στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
307	Μοραῖτης	Γιάννης	2/218	
308	Μοραῖτης	Δημήτρης	2/250	υπογραφή υποπτη
	Σκλαβοῦνος			
	Μοραῖτης· βλ. και Θωμᾶς —			
309	Μοσχόπουλος	Γιώργος	1/52	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Περδικῆς Θανάσης
	Μουζαρίτης· βλ. Μουτζαρίτης			
310	Μουρδς	Γιαννιτζῆς	1/176	υπογραφή υποπτη
311	Μουρτζίνης	Κώστας	2/383	
312*	Μουτζαρίτης	΄Αποστόλης	1/150	
	Μουτζαρίτης	΄Αποστόλης	2/26	
313	Μουτζαρίτης	Θανάσης	1/130	υπογραφή υποπτη
314	Μουτζαρίτης	Χρῆστος	2/400	
315	Μπαλατζάκης	Θανάσης	1/43	
316*	Μπαλαρῆς	Βασίλειος	1/50	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ ἱερομόναχος Σούρμπης Χρῦσανθος
	Μπαλαρῆς	Βασίλειος	2/276	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
317	Μπαλαρῆς	Νικολός	2/275	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
318	Μπαλωματῆς	Δῆμος	2/216	υπογρ. ὁ ἱερέας Δεβάρης Ίωάννης
319	Μπανδς	΄Αναστάσης	2/269	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
320	Μπανδς	Γιώργος	2/268	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
321	Μπατζούλας	΄Αναστάσης	2/334	
322	Μπατζούλας	Κωνσταντής	1/89	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Κατζαμάγγος Πάνος
	Μπατζούλας	Κωνσταντής	2/197	υπογρ. ὁ ἱερέας Κρέτος Ίωάννης
323	Μπατζούλας	Σταμούλης	2/47	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Ρέντζος Νικόλαος
324	Μπελετζιμάκης	Κώστας	1/35	
325	Μπελίνιας	Ζαφύρης	1/147	
326	Μπετζελέκης	Θοδωρῆς	2/376	
	Μπετζελέκης	Θοδωρῆς	5/45	
327	Μπετζελέκης	Χρῆστος	2/302	
	Μπετζελέκης	Χρῆστος	4/36	
328	Μπιτζικόκος	Μῆτζος	1/179	
329	Μποϊκάτης	΄Αναστάσης	1/71	
330	Μπορδούσιας	Σταμούλης	5/55	
331	Μπουζάκης	΄Αθανάσης	2/271	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
332	Μπουϊλῆς	Γιώργος	1/146	
333	Μπραῖμης	Δημήτρης	2/292	
	Μπραῖμης	Δημήτρης	4/49	
334	Μπράμιος	Θεοχάρης	1/132	
335	Μπρέκοσης	Γιώργος	2/319	
336	Μυλωνάς	Στάθης	1/112	υπογρ. ὁ Περδικῆς Θανάσης
337	Νέγρης	΄Αποστόλης	1/31	
	Νέγρης	΄Αποστόλης	2/389	
338	Νέγρης	Χρῆστος	2/36	
339	Ναλάμπας	Γιάννης	2/415	
340	Νικολάου	΄Αναστάσης	2/241	

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ./στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
341	Νικολάου	Θωδωρής	1/187	
	Νικολάου	Θωδωρής	2/89	
342	Νικολάρα (του-)	Ίωάννης	2/110	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
343	Νικολάρας	Νικολός	1/133	άναλφ., ύπογρ. ό Κονιδάρης ΄Ιωάννης
344	Νικολός	Γιάννης	2/204	ύπογρ. ό Πατρινός ΄Ιωάννης
345	Νικολού (του-)	Γιάννης	2/201	ύπογρ. ό Ιερέας ΄Αθανάσιος
346	Νίκου	Σωτήρης	2/237	
	Νίκου (παπα-)	βλ. Παπανίκου		
347	Νταλαγιώργος	Σπύρος	1/81	
348	Νταλαπύρας	Ανθιμος	1/127	ιερομόναχος από την ΄Αγία Τριάδα ύπογραφή ύποπτη
349	Ντάλας	Κωνσταντής	2/225	ύπογρ. ό Μακρυδήμας Μίχος
	Νταμάτης	βλ. Ντεμιάνης		
350	Νταμουλιάνος	Γιαννάκης τής Βασιλικής	2/221	
351	Ντελιμάρης	Πάσχος	2/177	ύπογραφή ύποπτη
352	Ντεμιάνης	Νικολός	2/403	
	Ντζέρβας	βλ. Ζέρβας		
	Ντιλένης (;)	βλ. Τιλένης		
	Ντότζικας	βλ. Τότζικας		
353*	Ξάνθης	Δήμος	2/417	ύπογραφή ύποπτη
	Ξάνθης	Δήμος	4/42	άναλφ., ύπογρ. ό Ιεροδιάκονος Σιδέρης Βασίλειος
354	Ξενούλης	Λάμπης	2/70	
355	Όμηρος	Νικολός	2/298	ύπογραφή ύποπτη χέρι Νικ. Ρέντζου;
356	Όρφανός	Γιώργος	2/231	ύπογρ. ό Ρεστοπάνος ΄Αναγκώστης
357	Παλαβούλης	Γιάννης	1/56	
	Παλαβούλης	Γιάννης	2/378	
	Παλαγής	βλ. Μπαλαγής		
358	Πανάτζιος	Χρήστος	1/177	ύπογραφή ύποπτη
	Πανάτζιος	Χρήστος	2/170	ύπογραφή ύποπτη
	Πανοκούγιας	βλ. Κούγιας		
359	Πάνου (του-)	Δημητράκης	2/198	ύπογρ. ό Γαίτας Πάνος
	Παντέ(ν)τας	βλ. Πατένας		
360	Παπαγιάννης	Δημήτρης	2/211	
	Παπαγιάννης	Δημήτρης	5/58	
361	Παπαγιάννης	Κωνσταντής	2/422	
362*	Παπαγιάννης	Παναγιώτης	1/152	
	Παπαγιάννης	» και αδελφια	2/244	ύπογρ. ο Μπετζελέκης Χρήστος
363	Παπαγιαννόπουλος	Γρηγόριος	2/178	ύπογραφή ύποπτη
364	Παπαδόπουλος	΄Αλέξης	2/18	
	Παπαδόπουλος	΄Αλέξης	4/37	
365	Παπαδόπουλος	Γιώργης	1/151	
	Παπαδόπουλος	Γιώργης	2/86	
	Παπαδόπουλος	Γιώργης	5/25	

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ./στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
366	Παπαζέλης	Θεωδωρής	1/44	
367	Παπαναστάσης	Δημήτρης	1/61	
368	Παπανικόπουλος	Θανάσης	2/306	
369	Παπανίκου	΄Αποστόλης	2/411	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
370	Παπανίκου	Κωνσταντής	2/395	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
371	Παπαποστόλη	΄Αναστάσιος	2/367	
372*	Παπαποστόλης	Γιάννης (;)	1/33	άναλφ., ύπογρ. ό Κατωπόδης ΄Αθαν.
	Παπαποστόλης	Γιάννης	2/294	
373	Παπαστάμου	Θανάσης	1/144	
374	Παπουτζής	Χρήστος	2/130	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
375	Παρᾶς	΄Αποστόλης	1/60	
376*	Παρᾶς	Γεώργιος	1/49	άναλφ., ύπογρ. ό Ιερομόναχος Σούρμπης Χρύσανθος
	Παρᾶς	Γεώργιος	2/324	
377	Παρᾶς	Νικολός	2/155	
378	Παρᾶς	Πάνος	2/156	
379	Παρλιαπές	Δημήτρης	2/251	χέρι παπα-΄Αθανάση Σταμάτη
380	Πάσχος	Νίκος	1/145	
381	Πατένας	Γιάννης	2/30	άναλφ., ύπογρ. ό Ιερέας ΄Αθανάσιος
	Πατένας	Γιάννης	4/45	άναλφ., ύπογρ. ό Σβέτζας Δημήτριος
382	Πάτζης	Χρήστος	2/233	
383	Πεδάκος	Πολυχρόνης	1/183	άναλφ., ύπογρ. ό Ιερέας Σικέφερης Δημήτριος
384	Πεντάκαλος	Παντελέος	2/333	χέρι Νικ. Ρέντζου;
385	Περδικάρης	Χαράλαμπος	1/68	
386	Περδικής	΄Αθανάσης	1/32	
	Περδικής	΄Αθανάσης	2/19	
	Περδικής	΄Αθανάσης	5/46	
387	Περδικής	Νικολός	2/407	
388	Περούλης	Νικολός	2/346	άναλφ., ύπογρ. ό Βαλεντίνης Πέτρος
389	Πέρσης	΄Αναστάσιος	2/287	
390	Πεταμένος	Κωνσταντής	1/62	άναλφ., ύπογρ. ό Παπαναστάσης Δημήτρης
391	Πετανίτης	Κώστας	1/148	άναλφ., ύπογρ. ό Ταρωναίς Νικολός
	Πετανίτης	Κώστας	2/313	
392	Ποδάρης	Δημήτρης	2/38	ύπογρ. ό Πάνος ΄Αγόρης
393	Πολίτης	Γιωργάκης	1/39	
	Πολίτης	Γιωργάκης	2/210	
394	Πολίτης	Σπύρος	1/109	άναλφ., ύπογρ. ό Παρᾶς ΄Αποστόλης
395	Πολίτης	Χρήστος	5/15	
396	Πράσινος	Χρήστος	2/51	άναλφ., ύπογρ. ό Ψιλιανός Γεώργιος
397	Προσαλέντης	Σπύρος	2/80	
398	Ραφτάκος	Θανάσης	2/169	
399	Ρεμπεκές	Γεώργιος	2/413	
400	Ρέντζος	Γιωργάκης	2/45	

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ./στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
401	Ρέντζος	Θωμάς	1/193	
402	Ρέντζος	Ίερεμίας	2/32	μέγας οικονόμος
	Ρέντζος	Ίερεμίας	4/17	
403	Ρέντζος	Ίωάννης	1/199	
404	Ρέντζος	Νικόλαος	2/33	
	Ρέντζος	Νικόλαος	4/24	
	Ρέντζος	Νικόλαος	5/17	
405	Ρέντζος	Χρήστος	2/171	ιερέας
406	Ρέντζος	Δημήτρης	1/216	
	Ρέντζος	Δημήτρης	2/196	υπογρ. ό Γιωργαλής Ἀθανάσης
407	Ρίγανος	Δημήτρης	2/173	
408*	Ρίζο	Χρήστος	2/113	
	Ρίζος	Χρήστος	4/53	ἀναλφ., υπογρ. ό Βλάχος Χαράλαμπος
409	Ρουζάνης	Κωνσταντίνος	1/156	
	Ρουζάνης	Κωνσταντίνος	2/420	
	Ρουζάνης	Κωνσταντίνος	4/41	
410	Ρουκλή	Γιάννης	1/117	
411	Ροῦμπος	Χρήστος	2/412	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
412	Σαγκουινάτζος	Γεράσιμος	2/21	ἀναλφ., υπογρ. ό Κεχρῶς Ἀναστάσιος
413	Σακῆς	Στάθης	2/343	
414	Σάκος	Μῆτζος	2/301	
	Σαλός (;)· βλ. Σάπος			
415	Σαμαντᾶς	Βασίλης	1/80	
416	Σάμπος	Δῆμος	2/44	ιερέας
	Σάμπος	Δημήτριος	4/21	
417	Σάμπος	Ίωάννης	4/57	
	Σανκουινάτζος· βλ. Σαγκουινάτζος			
418	Σάπος (Σαλός;)	Γιάννης	2/339	
	Σάπος βλ. καὶ Σάμπος			
419	Σαρμαρτζής	Θανάσης	2/148	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
420	Σβέτζα	Ζήσιμος	1/204	
	Σβέτζα (του-)	Ζήσιμος	2/312	
421	Σβέτζας	Δημήτριος	1/131	
	Σβέτζας	Δημήτριος	1/161	
	Σιάμπος· βλ. Σάμπος			
	Σικέφερης· βλ. Σκέφερης			
	Σικ(ι)αδαρέσης· βλ. Σκιαδαρέσης			
422	Σικούνης	Κώστας	2/278	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
	Σίμος (γερο-)· βλ. Γεροσίμος			
	Σκαλάβος· βλ. Σκλάβος			
423	Σκαλιτζᾶς	Θανάσης	1/188	ἀναλφ., υπογρ. ό Νικολάου Θεοδώρης
424	Σκαρμούτζος	Κωνσταντής	2/380	
425	Σκατζής	Παναγής	2/62	
426	Σκέφερης	Ἀναστάσης	2/125	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
427	Σκέφερης	Δημήτριος	2/289	ιερέας

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ./στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
	Σκέφερης	Δημήτριος	5/63	
428	Σκιαδαρέσης	Βασίλειος	1/198	
	Σκιαδαρέσης	Βασίλειος	2/328	
	Σκιαδαρέσης	Βασίλειος	5/49	
429	Σκισμένος	Χρήστος	2/336	
	Σκλάβος· βλ. Κοζυλιώτης			
	Σκλαβούνος· βλ. Μοραΐτης			
	Σκούνης· βλ. Σικούνης			
430	Σκούρας	Γιάννης	2/344	
431	Σοροτήλα	Δῆμος	1/138	υπογραφή. ὑποπτη
432	Σουΐτας	Χρήστος	1/97	
	Σουΐτας	Χρήστος	2/368	
433	Σουλάτζος	Γεώργιος	1/95	
	Σουλάτζος	Γεώργιος	2/159	
	Σουλτάνας (;)· βλ. Τζουλτάνας			
434	Σουμπεσέκης	Τίνος (;)	5/51	
435	Σούνας	Δημήτρης	2/228	υπογρ. ό Γαΐτας Πάνος
436	Σπαρτιώτης	Βασίλης	2/135	
437	Σπαρτιώτης	Γιώργος	2/285	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
438	Σπαρτιώτης	Ζαφύρης	5/28	
439	Σπαρτιώτης	Κωνσταντής	1/55	
	Σπαρτιώτης	Κωνσταντής	2/85	
	Σπαρτιώτης	Κωνσταντής	5/44	
	Σπρατιώτης· βλ. προηγ.			
440	Σπύρου	Γεώργιος	2/240	
441	Σταθάκης	Δημήτρης	1/106	
442	Σταθάκης	Ζήσιμος	1/102	
	Στάθη (γερο-)· βλ. Γεροστάθη			
443	Σταμάτης	Ἀθανάσιος	2/29	ιερέας
	Σταμάτης	Ἀθανάσιος	4/18	
444	Σταμάτης	Σπύρος	2/128	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
445	Σταμάτης	Χρήστος	2/179	υπογραφή ὑποπτη
	Στάμιον (παπα-)· βλ. Παπαστάμιον			
446	Σταμούλη (του ποτέ -)	Γιώργος	1/141	
447	Στανάτης	Δημήτρης	2/165	υπογραφή ὑποπτη
448*	Στασίνας	Βασίλης	1/98	
	Στασίνου (του-)	Βασίλης	2/166	
449	Στασίνας (;)	Κωνσταντής (;)	5/42	
450	Στασίνου (του-)	Ἀντώνης	2/158	
451	Σταυρόπουλος	Πανάγος	1/142	ἀναλφ., υπογρ. ό Ἀλεξανδρόπουλος Ἰωάννης
452	Σταβερέκης	Χρήστος	1/41	ἀναλφ., υπογρ. ό Ιερομόναχος Σούρμπης Χρύσανθος
453	Στεργιόπουλος	Θανάσης	1/159	

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ./στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
454	Στρατούλης	Θανάσης	5/41	
	Σφαλιός· βλ. Φραντζής			
	Ταλαγιώργος· βλ. Νταλαγιώργος			
	Ταλαπήρας· βλ. Νταλαπήρας			
455	Ταλιόνγης	Ἀποστόλης	2/235	ὑπογρ. ὁ Γιάννος, ἀνηψιὸς τοῦ ποτέ Ἀθανάση Πόλας
456	Ταμπάκης	Κώστας	2/129	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη;
	Ταμπάκης Πολυχρόνης· βλ. Καβαδιάς			
457	Ταρανᾶς	Ἀλεξάνδρης	2/127	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
	Ταρανᾶς· βλ. προηγ.			
458	Τάτζα (γαμπρός τοῦ-)	Ἀποστόλης	1/114	
	Τάτζας	Ἀποστόλης	5/35	
	Τελιμάρης· βλ. Ντελιμάρης			
459	Τέρας	Γεώργιος	1/120	ιερέας
460	Τσαβδής	Πάνος	2/291	
	Τσαβδής (:) βλ. προηγ.			
461	Τζάμιος	Ἀναστάσης	2/112	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
	Τζακαλιώτος	Κώστας	2/49	
462	Τζακαλιώτος	Κώστας	4/27	
	Τζακαλιώτος	Κώστας	5/39	
463	Τζακανιᾶς	Πάνος	2/353	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ ιερέας Σταμάτης Ἀθανάσιος
	Τζακλιώτος· βλ. Τζακαλιώτος			
464	Τζαμπαρᾶς	Θανάσης	2/139	
465	Τζαμπαρᾶς	Χρήστος	2/144	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
466	Τζαούση (γαμπρός τοῦ-)	Πέτρος	2/214-215	ὑπογρ. ὁ ιερέας Γκανιᾶς Νικόλαος
467	Τζαφακλής	Λαμπράκης	1/75	
468	Τζαφλαμπᾶς	Ἀλεξάνδρης	5/18	
469	Τζατζαρώνης	Παναγιώτης	2/77	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Βαλεντίνης Δημ.
470	Τζατούλας		1/40	
471	Τζατούλας	Γιῶργος	1/45-46	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Κοσπετίνης Γιάννης
472	Τζενὸς	Κωνσταντῆς	2/296	ὑπογραφή ὑποπτη· χέρι Νικ. Ρέντζου;
473	Τζενὸς	Στάθης	2/297	ὑπογραφή ὑποπτη· χέρι Νικ. Ρέντζου;
474	Τζομάκας	Γιῶργος]	2/279	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
475	Τζόρος	Πάνος	2/256	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
	Τζόρος· βλ. καὶ Τζοῦρος			
476	Τζουκαλιᾶς	Θοδωρῆς	2/61	
477	Τζουκαρέλος	Γιαννακὸς	1/209	
478	Τζουλιτᾶνας (τῆς-;)	Μῆτζος	1/47-48	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Τραχανᾶς Ἀναγνώστης
479	Τζούμας	Χρήστος	1/174	ὑπογραφή ὑποπτη
480	Τζούνης	Δημήτριος	5/57	
481	Τζούνης	Νικόλας	2/361	

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ./στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
482	Τζουράκης	Παναγιώτης	1/154	ιερέας
	Τζουράκης	Παναγιώτης	2/120	
483	Τζοῦρος	Φίλιππος	2/255	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
	Τζοῦρος· βλ. καὶ Τζόρος			
484	Τζούτζουρας	Δῆμος	2/27	
485*	Τζούτζουρας	Θανάσης	1/57	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Νέγρης Ἀποστόλης
	Τζούτζουρας	Θανάσης	2/150	
486	Τιλένης	Διαμαντῆς	1/207	ὑπογρ. ὁ Γιάννος
487	Τότζης	Ἀποστόλης	2/327	
	Τόλης Νικόλας· βλ. Χρυσικός			
488	Τότζικας	Ἀνδρέας	1/162	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Πολίτης Ἀλεξάνδρης
489	Τότζικας	Βασίλης	1/73	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Μαυρομιμάτης Νικολέτος
490	Τότζικας	Χρήστος	2/115	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
491	Τρασιᾶς	Ἀναστάσης	1/38	
492	Τραχανᾶς	Ἀναγνώστης	1/37	
493	Τριάντογλη	Νικόλαος καὶ ἀδέλφια	2/72	
494	Τρικαλιώτης	Ἀποστόλης	2/161	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
495	Τρικαλιώτης	Δῆμος	1/93	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Μηνῶς Ἀναγνώστης
496	Τρικαπότης	Δημητράκης	2/175	ὑπογραφή ὑποπτη
497	Τρίκος	Δημήτρης	2/217	ὑπογρ. ὁ Τρασιᾶς Ἀναστάσης
498	Τρυφιᾶτης	Ζαφύρης	1/103	
	Τσατούλας· βλ. Τζατούλας			
499	Φακίρης	Μῆτζος	2/375	
500	Φάκος	Γιάννης	2/331	
501	Φόρτε	Ἀντώνης	2/133	
502	[Φραντζής] Σφαλι- τὸς	Ἰωάννης	1/168	
	Φραντζής Σφαλιτὸς	Ἰωάννης	2/247	
503	Φώτιος	Νικόλαος	2/17	
504	Φωτολάμπρος	Κωνσταντῆς	1/181	
505*	Χαβάνης	Θανάσης	1/200	ὑπογραφή ὑποπτη
	Χαβάνης	Θανάσης	2/194	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Ρέντζος Νικόλαος
506	Χαλικιᾶς	Γιῶργος	2/200	ὑπογρ. ὁ Μαγγιῖρος Θεοδωρῆς
507	Χαλκιοπουλίτης	Θανάσης	2/143	
	Χαλκιοπουλίτης	Θανάσης	4/30	
508	Χελᾶς	Γιῶργος	2/105	χέρι παπα-Ἀθανάση Σταμάτη
	Χοντῆς (:) βλ. Χρότης			
509	Χόρτης	Ἀντώνης	1/194	ἀναλφ., ὑπογρ. ὁ Ἀποστόλης Παρᾶς
510	Χρήστου (γιὸς τοῦ-)	Γεώργιος	2/219	
511	Χρήστου (τοῦ- ;)	Γιάννης	2/82	ὑπογραφή ὑποπτη
	Χρήστου (:) Πανάτζιος· βλ. Πανάτζιος			
	Χρισκοῦ· βλ. Χρυσικοῦ			
512	Χρότης (τῆς-)	Στάθης	2/222	ὑπογρ. ὁ Καμμένος Ἀναστάσης

α/α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΕΓΓΡ./στ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
513	Χρυσικός	Τόλης Νικόλας	2/345	
514	Χρυσικού (του)	Κωνσταντής	2/109	χέρι παπα- ² Αθανάση Σταμάτη
515	Χτενάς	Θωμάς	2/168	υπογραφή υποπτη
516	Ψιλανός	Γεώργιος	1/121	
	Ψιλανός	Γεώργιος	2/53	
517	Ψορούλης	Γιάννης	2/356	
I	δεν αναφέρεται	² Αθανάσιος	2/315	ιερέας
II	δεν αναφέρεται	² Αλέξης	2/63	αναλφ., σημειώνει σταυρό· υπογρ. δ Κιτζιλής Νικολός
III	δεν αναφέρεται	² Ιωάννης	1/170	ιερέας, υπογραφή υποπτη
IV	δεν αναφέρεται	Πάνος	1/107	αναλφ., υπογρ. δ Σπαρτιώτης Κωσταντής
V	δυσανάγνωστο	Πάνος	2/425	
VI	δυσανάγνωστο	Χρήστος	2/69	
VII	δυσανάγνωστο	Χρήστος	2/372	

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

άβαντζάρω (ιταλ. avanzare): έχω λαμβάνειν 367

άβιζάρω (ιταλ. avvisare): ειδοποιώ, πληροφορώ 310, 339

άγγέντες (ιταλ. agente): πράκτορας 317
άκόντο (ιταλ. acconto): δόση πληρωμής, «έναντι» 325

άκορδάρω (ιταλ. accordare): συμφωνώ 339

άμιράντες (ιταλ. ammiraglio): ναύαρχος 310

άτι (ιταλ. atti): πράξεις 337, 349, 365
αύτονομία, προμηθευτική— (municipalita prouvisoria): ή κυβέρνηση που έγκά-
τέστησαν οι δημοκρατικοί Γάλλοι στην
Πρέβεζα 309, 325

βεκίλης (τουρκ. vekil): αντιπρόσωπος, πράκτορας 323

βελάετι (τουρκ. velâyet): κηδεμονία, έξουσία 332

βένετο (veneto): βενετικός 330, 349, 369
βίτζε άρμιράλιος (ιταλ. viceammiraglio):
άντιναύαρχος 349

γαραντίρω (ιταλ. garantire): έγγωμαι 367

δεμπιτόρος (ιταλ. debitore): όφειλέτης 367

δεπουτατζιόν (ιταλ. deputazione): αντι-
προσωπεία, άποστολή· έδω: ή τοπική
κυβέρνηση της Λευκάδας 329, 336

δεπουτάτος (ιταλ. deputato): αντιπρόσω-
πος, άπεσταλμένος 326, 335, 367

έξ (ιταλ. ex): πρώην 349

έτζελέντε (ιταλ. eccellente): έξοχος· έδω:
τιμητικός τίτλος που έφεραν οι από-

φοιτοι πανεπιστημιακής σχολής 366
έφέτο, νά κάμη— (ιταλ. effetto): νά φέ-
ρει άποτέλεσμα 328

κασιέρης (ιταλ. cassiere): ταμίας 325, 366
κολλεγιαδός, νοτάριος— (ιταλ. collegiato):
μέλος του συλλόγου (collegio) των συμ-
βολαιογράφων 366

κομιτάτον (ιταλ. comitato): έπιτροπή 309·
— σεκρέτο· βλ. σεκρέτο

κονάκι (τουρκ. konak): κατάλυμα 310
κονσέγγιο (ιταλ. consiglio): συμβούλιο 334

κοντινέντες, τό (ιταλ. continente): συνε-
χόμενη στεριά, ήπειρος· έδω ειδικότε-
ρα: τό λεγόμε. «Άκρωτήριον», οι πρώην
βενετικές κτήσεις της ήπειρωτικής και
άκαρνανικής παραλίας 335

κόπια (ιταλ. copia): αντίγραφο 328, 337
κουμέσον (ιταλ. commesso): έντολή 356

λιμιτάδα (ιταλ. limitata): περιορισμένη 349

λιτεράτο (έδω ως παραφθ. του ιταλ. litto-
rale): παραλία 329

leggi solo: διάβασε μόνος 334

μανουτεντζιόν (ιταλ. manutenzione)· έδω:
τήρηση 367

μεμορ(γ)ιάλι (ιταλ. memoriale): ύπόμνη-
μα, άναφορά 328, 329, 339, 340

μινίστρος (ιταλ. ministro): υπάλληλος· έ-
δω: πρόσβης 329

μπαντίρω (ιταλ. bandire): άπομακρόνως,
έξορίζω, άποκλείω· έδω πιθανότ.: δημο-
σιοποιώ τις κατηγορίες που έχουν δια-
τυπωθεϊ έναντίον κάποιου 336

μπενεστάντε (ιταλ. benestante): εύκατά-
στατος 313, 324, 349, 366

μπτός: στεγασμένο έξωτερικό πλατύ-
σκαλο, στεγασμένος εξώστης με κολό-
νες 310

νεγάρω (ιταλ. negare): άρνούμαι 337
νοτάριος (ιταλ. notaio, notaro): συμβο-
λαιογράφος 337, 349

όλιτζές (τουρκ. elçi): πρόσβης 312
οριγγινάλ (ιταλ. originale): πρωτότυπο
337

πάρτε (ιταλ. parte): απόφαση 325
πιάνο (ιταλ. piano): σχέδιο 335
πρεμούρα (ιταλ. premura): βιασύνη· έδω:
ζήλος, φροντίδα 329
πριβάτο (ιταλ. privato): ιδιωτικό 349, 367
προμηθευτική αυτόνομία· βλ. αυτόνομία
προτζέσο (ιταλ. processo): διαδικασία, δί-
κη· πιθαν. έδω: οί κατηγορίες 336

ραπόρτο (ιταλ. rapporto): αναφορά 340
ρεγγιστράδα (ιταλ. registrata): καταχω-
ρημένη 367
ρέστο (ιταλ. resto): υπόλοιπο 366
ρικωρέρω (ιταλ. ricorrere): προστρέχω,
προσφεύγω 312
ριτζεβούτα (ιταλ. ricevuta): απόδειξη 366

ριφουγκιάδοι (ιταλ. rifugiati): πρόσφυγες
313, 349

σεκρέτα (άπό τὸ ιταλ. segreto): κρυφά,
μυστικά 339· κοιμητάτο —ο: γραμματεία
325

σενάτο (ιταλ. senato): γερουσία 328, 329,
330, 339, 369

σκοδέρω (βεν. scuoder, scoder· ιταλ. ri-
scuotere): είσπράττω 367

σοβράνος, τῶν διορίσεων —ων (άπό τὸ
ιταλ. sovrano): τῶν αυτοκρατορικῶν
διαταγῶν 340

σούμα (ιταλ. somma): έδω: ποσόν 366
σπιεγάρω (ιταλ. spiegare): διασαφηνίζω
335

στάτο (ιταλ. stato): κράτος 330, 369
στράτα (ιταλ. strada): δρόμος, τρόπος
334

τάταρης (τουρκ. tatar): έφιππος ταχυδρό-
μος 328, 338

τζεφτιλίκι (τουρκ. çiftlik): μεγάλο αγρό-
κτημα ή χωριό πού ανήκει σε κάποιον
ιδιοκτήτη, «τσιφλικι» 337

τουβλέτι (τουρκ. devlet): κράτος· έδω:
κυβέρνηση 339

τραδίδοι (ιταλ. traditi): προδομένοι 337

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΑΛΗΘΕΙΑ

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ ΝΤΕΛΛΑΠΟΡΤΑΣ (ΙΔ'-ΙΕ' ΑΙ.) ΚΑΙ Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Τὸ 1995 εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας μετὰ τὴ γνωστὴ αὐστηρὴ ἐπιστημο-
νικότητα τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Μ. Ι. Μανούσακα ἡ ἔκδοση τῶν Ἀπάντων τοῦ
κρητικοῦ ποιητῆ Λεονάρδου Ντελλαπόρτα (πρὶν ἀπὸ τὸ 1330-1419/20), πλή-
ρως σχολιασμένη καὶ εὐρετηριασμένη¹. Ὁ ποιητὴς, γιὰ τὸν ὁποῖο, ὅπως ἀνα-
φέρει ὁ ἐκδότης, εἴμαστε κατ' ἐξαιρεση εὐτυχεῖς νὰ διαθέτουμε πολλὰ βιογρα-
φικὰ στοιχεῖα, ὑπῆρξε πρῶτιστα ἄνθρωπος τῆς δράσης πού κατεῖχε πολλές θέ-
σεις, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καὶ διπλωματικές, τῆς βενετικῆς πολιτείας. Ἀπὸ τὰ
ἔργα του τὸ σημαντικότερο, τόσο ἀπὸ ἄποψη ὄγκου ὅσο καὶ περιεχομένου, εἶναι
τὸ μακροσκελὲς ποίημα «Ἐρωτήματα καὶ ἀποκρίσεις Ἐένου καὶ Ἀληθείας»².
Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν τίτλο, τὸ ποίημα θέτει ἐπὶ σκηνῆς ἓνα Ἐένο, ἄδικο
φυλακισμένο (πρόκειται γιὰ προσωπικὴ ἐμπειρία τοῦ ποιητῆ), ὁ ὁποῖος δια-
λέγεται, σὲ ὄραμα, μετὰ τὴν γυναικεία προσωποποίηση τῆς Ἀλήθειας. Τὸ ἀντι-
κείμενο τοῦ διαλόγου μετατοπίζεται ἀπὸ τὴ συζήτηση περὶ γυναικείας φύσης,
εὐεργετικῆς ἢ δυσμενοῦς γιὰ τὸν ἄνδρα, στὴν ἰδέα τῆς δικαιοσύνης, στοὺς διε-
φθαρμένους δικαστὲς καὶ στὴν τελείωση τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου.
Ἐρώτημα παραμένει, ὅπως σημειώνει καὶ ὁ ἐκδότης, ἡ καταγωγή τοῦ προσώ-
που τῆς Ἀλήθειας, πού, προσωποποιημένη ὡς δραματικὸ πρόσωπο, τὴν συναν-
τοῦμε μόνο σ' ἓνα ἔργο τοῦ Πετράρχη, τὸ «Secretum», ἀλλὰ εἶναι ἄγνωστο
κατὰ πόσο θὰ μπορούσε ὁ κρητικὸς ποιητὴς νὰ ἔχει ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ αὐτό. Ἀξί-
ζει νὰ σημειωθεῖ ἔδῳ ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν κλασσικῶν πηγῶν καὶ ἀνα-
φορῶν τοῦ ποιητῆ, σχεδὸν τὸ σύνολο, προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλικὴ καὶ γενικό-
τερα τὴ χριστιανικὴ λογοτεχνία καὶ ὅτι τὰ υπόλοιπα δημοσιευμένα στὸν ἴδιο
τόμο ἔργα του ἀνήκουν μᾶλλον στὸ εἶδος τῆς θρησκευτικῆς ποίησης.

1. *Λεονάρδου Ντελλαπόρτα ποιήματα (1403/1411)*, ἔκδοση κριτικὴ, εἰσαγωγὴ, σχό-
λια καὶ εὐρετήρια Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, Ἀθήνα, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἑρένης τοῦ
Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, 1995. Τὸ ποίημα «Ἐρωτήματα καὶ ἀποκρίσεις Ἐένου
καὶ Ἀληθείας» στίς σ. 205-334.

2. Ὁ.π., σ. 205-328.

Ὁ καθηγητὴς Μανούσακας δὲν παραλείπει νὰ ὑπογραμμίσει τὶς πιθανὲς σχέσεις καὶ ἐπιρροὲς ἀπὸ ἔργα τῆς βυζαντινῆς, δημώδους καὶ λόγιας λογοτεχνίας. Θὰ θέλαμε νὰ συμβάλουμε καὶ ἐμεῖς ἐδῶ στὴν ἀναζήτηση παρόμοιων πιθανῶν πηγῶν καὶ ἐπιρροῶν ἀναφερόμενοι, κατ' ἀρχάς, στὸ ποίημα τοῦ βυζαντινοῦ λογίου τοῦ Π' αἰ. Θεόδωρου Προδρόμου μὲ τὸν τίτλο «Ἀπόδημος Φιλία»³, μὴ φιλοσοφικο-αλληγορικὴ σύνθεση ποὺ θέτει ἐπίσης ἐπὶ σκηνῆς ἕνα Ξένο καὶ τὴ Φιλία, ὑπὸ μορφή δραματικοῦ διαλόγου, σὲ 298 στίχους. Ἡ ὑπόθεση ἔχει ὡς ἐξῆς: ἡ Φιλία ἔχει χωρίσει ἀπὸ τὸν σύζυγό της, τὸν Κόσμο, ὁ ὁποῖος ἀκολουθώντας τὴ συμβουλή τῆς Μωρίας ἐγκατέλειψε τὴν πρώτη καὶ συνδέθηκε μὲ τὴν Ἐχθρα. Ἡ Φιλία γυρίζει ἀποδιωγμένη καὶ ἀπελπισμένη καὶ ἀφηγεῖται τὰ βάσανά της στὸν Ξένο ποὺ στὸ τέλος τῆς ὑπόσχεται τὴ συμπαραστάσή του. Οἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἔργων εἶναι τόσο θεματολογικῆς, μορφικῆς ὅσο καὶ περιστασιακῆς γλωσσικῆς θεματολογικῆς καὶ μορφικῆς εἶναι ἡ δραματικὴ προσωποποίηση ἐνοιῶν, ἡ ἀλληγορικὴ σύνθεση, ἡ ἀναζήτηση τῆς δικαιοσύνης, τὸ θέμα τῆς συκοφαντίας, τῶν σχέσεων τῶν δύο φύλων, τῆς μοιχείας κλπ. Γλωσσικῆς εἶναι, κατ' ἀρχάς, ἡ χρησιμοποίηση τῆς προσφώνησης «ξένε» ποὺ ὁ ἐκδότης ἔχει ἐπισημάνει καὶ σὲ ἄλλα βυζαντινὰ κείμενα⁴. Στὸ προδρομικὸ ποίημα ἔχουμε:

ἐῶ τὰ λοιπὰ καὶ τὰ μείζονα, Ξένε (στ. 26)

Τοιαῦτα τὰμὰ πρὸς βροτοὺς ἔργα, Ξένε (στ. 151)

Τίς οὖν φρονῶν ἄνθρωπος, εἶπέ μοι, Ξένε (στ. 188).

Ἀντίστοιχα ὁ Ξένος ἀποκαλεῖ τὴν Φιλία «δέσποινα», ὅπως πολὺ συχνὰ συμβαίνει καὶ στὸ ποίημα τοῦ Ντελλαπόρτα. Ἔτσι διαβάζουμε στὸν Πρόδρομο:

ἜΩ Φιλία δέσποινα, πάντιμον κάρα (στ. 1)

Καὶ ταῦτα μὲν, δέσποινα Φιλία, βλέπω (στ. 259)

Δίκαια φῆς, δέσποινα, καὶ καλῶς λέγεις (στ. 274).

Ὁ συχρητισμὸς ὁμοῦ τῶν δύο ἔργων θίγει ἕνα εὐρύτερο, πολὺ βασικὸ θέμα, ἐκεῖνο τοῦ πνευματικοῦ προσανατολισμοῦ τοῦ ἔργου τοῦ Ντελλαπόρτα. Γνωρίζουμε ὅτι τὸ ποίημα τοῦ Προδρόμου, παρόλες τὶς θρησκευτικὲς ἀναφορὰς, βασίζεται κυρίως στὴν ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ἰδίως στὴ διάκριση τοῦ προσωκρατικοῦ φιλοσόφου Ἐμπεδοκλῆ μεταξὺ Φιλίας καὶ Ἐχθρας (νεῖκος), ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς:

3. THEODORI PRODROMI, *Amicitia exulans*, ἐκδ. Fr. Dübner, στὸ *Euripidis perditurarum fabularum fragmenta*, ἐκδ. G. Wagner, Παρίσι, Firmin Didot, 1846, σ. 83-90.

4. M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, ὁ.π., σ. 122.

ὁ φλῆναφος γὰρ Ἐμπεδοκλῆς ἐρρέτω,
τὸ νεῖκος εἰπὼν δημιουργὸν τῶν κάτω (στ. 51-52).

Ἀντίθετα τὸ ποίημα τοῦ Ντελλαπόρτα φαίνεται νὰ βασίζεται περισσότερο σὲ ἕνα θρησκευτικὸ σύμπαν. Οἱ εὐεργεσίες τῆς Ἀλήθειας θυμίζουν ἔντονα τὸ εὐαγγελικὸ «γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς»⁵. Ἡ προσωποποίηση τῆς ἀλήθειας ὁμοῦ εἶναι ἕνα ἄλλο ζήτημα καὶ ἀποτελεῖ ἕνα στοιχεῖο ποὺ ἐντάσσεται περισσότερο, θὰ λέγαμε, στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ παράδοση. Γιὰ παράδειγμα, ἔχουμε τὸ φιλοσοφικὸ ποίημα τοῦ προσωκρατικοῦ, ὅπως καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, Παρμενίδης, *Περὶ φύσεως*, ὅπου ὁ ἀφηγητὴς συναντᾷ τὴ θεὰ τῆς Ἀλήθειας, ἀπὸ τὸ στόμα τῆς ὁποίας μαθαίνει νὰ διακρίνει μεταξὺ ἀλήθειας καὶ γνώμης⁶.

Στὴν ἴδια πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα ἔχουμε ἐπίσης τὴν ῥήση τῶν Μουσῶν, στὸν Ἡσίοδο, ὅτι αὐτὲς λένε ἀληθοφανῆ ψέμματα ἀλλὰ ξέρουν νὰ λένε καὶ τὴν ἀλήθεια ἅμα θέλουν:

Ἴδμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὁμοῖα,
Ἴδμεν δ', εὖτ' ἐθέλωμεν, ἀληθέα γηρύσασθαι⁷.

Ἐνας ἄλλος συχρητισμὸς ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς Ἀλήθειας, ἀλλὰ καὶ τὸ θέμα τῆς Δικαιοσύνης ποὺ ὁμοῖα ἀπασχολεῖ τὸν Ντελλαπόρτα, ἀφορᾷ στὸ μυθικὸ μάγο-προφήτη-φιλόσοφο Ἐπιμενίδη, Κρητικὸ καὶ αὐτόν, ὁ ὁποῖος, ὅπως παράδιδουν οἱ δοξογράφοι, εἶδε σὲ ὄνειρο τὴν Ἀλήθεια καὶ τὴ Δίκη:

(μέσης γὰρ) ἡμέρας ἐν Δικταίου Διδὸς τῷ ἄντρῳ κείμενος ὑπνῷ βαθεῖ ἔτη
συχνὰ ὄναρ ἔφη ἐντυχεῖν αὐτὸς θεοῖς καὶ θεῶν λόγοις καὶ Ἀληθείᾳ καὶ
Δίκῃ⁸.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη βρίσκουμε μιὰ ἀναφορὰ τῆς προσωποποιημένης Ἀλήθειας καὶ στὴν χριστιανικὴ φιλολογία, καὶ συγκεκριμένα σὲ ἔργο τοῦ Εἰρηναίου

5. Ἰωάν. Η', 32.

6. H. DIELS, *Die fragmente der Vorsokratiker*, τόμ. 1, Βερολίνο 1960 (9η ἐκδ.), σ. 217-246. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς Ἀλήθειας στὴν ἀρχαίᾳ ἑλληνικὴ λογοτεχνία βλ. MARCEL DETIENNE, *Les maîtres de vérité dans la Grèce archaïque*, Παρίσι, Fr. Maspero, 1967. Σύμφωνα μὲ τὸν περίφημο γερμανὸ φιλόσοφο Μάρτιν Χάιντεγγερ, στὸ κείμενο ἐνὸς μαθήματός του μὲ θέμα τὸν Παρμενίδη, τὸ ὁποῖο δημοσιεύθηκε καὶ ἀποτελεῖ τὸν τόμο 54 τῶν Ἀπάντων του, ἡ ἐν λόγω θεὰ δὲν εἶναι ἡ θεὰ τῆς ἀλήθειας, ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ θεὰ Ἀλήθεια· βλ. καὶ JEAN GREISCH, «La déesse vérité. Histoire du plus long oubli», στὸ συλλογικὸ τόμο *La vérité*, Παρίσι, Beauchêne, 1983, σ. 43-60.

7. ΗΣΙΟΔΟΣ, *Θεογονία* 27-8.

8. H. DIELS, ὁ.π., σ. 32. Περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸν Ἐπιμενίδη στὸ M. DETIENNE, *Les maîtres...*, ὁ.π., κυρίως σ. 129-131.

έναντια στους αίρετικούς-γνωστικούς, όπου η 'Αλήθεια αναφέρεται ως θηλυκό έόν, το αντίστοιχο του ἄρρενος Νοῦ⁹. 'Ο Ντελλαπόρτας στο έργο του κάνει κάποιες αναφορές στην απόκρυφη χριστιανική φιλολογία¹⁰. 'Η γνωστική φιλοσοφία όμως υπήρξε πρώτιστα κίνημα διείσδυσης του έλληνισμού στη χριστιανική σκέψη, έντονα έπηρεασμένο από τον πλατωνικό δυϊσμό¹¹.

Τό πρόσωπο του Ξένου συναντάται πολύ συχνά στη δραματική πλοκή τῶν πλατωνικῶν διαλόγων. Τό ίδιο τό αίτημα για ἀλήθεια καί δικαιοσύνη¹², πού χαρακτηρίζει τόσο σπαρακτικά τό ποίημα του Ντελλαπόρτα, είναι κύριο γνώρισμα του πλατωνισμού, μιᾶς φιλοσοφικῆς παράδοσης πού έπηρέασε, καί μάλιστα διαμόρφωσε, τήν 'Αναγέννηση (τόν Πετράρχη επίσης). Στο έρώτημα πῶς θά μπορούσε ὁ Ντελλαπόρτας νά έχει τόσο πλατιές γνώσεις από τήν ἀρχαία έλληνική λογοτεχνία, θά ἀπαντούσαμε πῶς είναι γνωστό ὅτι, ἤδη ἀπό τά μέσα του 14ου αἰῶνα, ἀλλά καί νωρίτερα, ἡ Κρήτη υπήρξε τόπος συγκέντρωσης ἀλλά καί παραγωγῆς χειρογράφων, τόσο θρησκευτικῆς ὅσο καί ἀρχαιοελληνικῆς παιδείας¹³. "Ὅπως τονίζει σέ σχετικό ἄρθρο του ὁ Α. Pertusi: «Πάμπολλοι γραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐργάσθηκαν κυρίως στήν Ἰταλία κατά τούς 15ο καί 16ο αἰῶνες, ἦταν κρητικῆς καταγωγῆς καί, πιθανότατα, συνέχιζαν μιᾶ παράδοση μοναστικῶν "σκριπτορίων" τῆς Κρήτης»¹⁴.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καί μιᾶ ἄλλη πληροφορία πού δίνει ὁ καθηγητής Pertusi. Μέσα στήν παράδοση αὐτή ἀντιγραφῆς καί διακίνησης έλληνικῶν χειρογράφων συναντοῦμε καί τό ὄνομα του Λεόντιου Πιλάτου· αὐτός ὁ βυζαντινός λόγιος ἔχει γίνει περισσότερο γνωστός ὡς ὁ καθηγητής έλληνικῶν του Πετράρχη, σέ έργο του ὁποῖου, ὅπως εἴπαμε καί παραπάνω, βλέπουμε προσωποποιημένη τήν 'Αλήθεια· για τόν Λεόντιο, λοιπόν, γράφει ὁ Pertusi: «Μποροῦμε πλέον

9. ΕΙΡΗΝΑΙΟΣ, *Contra haereses*, PG 7, 448A.

10. Βλ. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *δ.π.*, σ. 60.

11. Βλ. HENRI-CHARLES PUECH, *En quête de la Gnose. I. La Gnose et le temps*, Παρίσι, Gallimard (NRF), 1978.

12. Βλ. Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ φιλοσοφία του Πλάτωνος*, Ἀθήνα, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, 1997. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι ὁ ἱστορικός τῆς φιλοσοφίας, τῆς βυζαντινῆς προπάντων, Β. Ν. Τατάκης, σέ διάλογό του ἐμπνευσμένο ἀπό τόν πλατωνικό *Φαῖδρον* κάνει λόγο για «Δέσποινα Ἀλήθεια»· βλ. Β. Ν. ΤΑΤΑΚΗ, *Στή χώρα τῶν στοχασμῶν. Φιλοσοφικός διάλογος, πρόλογος ἐπανεκδόσης Λ. Μπενάκη*, Ἀθήνα, Ἀστήρ, 1985, σ. 29.

13. Βλ. Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Ἡ έλληνική παιδεία ἐν Κρήτη κατά τήν δευτέραν βυζαντινήν περίοδον (951-1210) ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν Κρήτη γραφέντων έλληνικῶν κωδικῶν», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, ΚΗ' (1979-1985), σ. 13-37, ὅπου καί εὐρύτερη βιβλιογραφία.

14. Α. PERTUSI, «Leonzio Pilato a Creta prima del 1358-1359. Scuole e cultura a Creta durante il secolo XIV», Πειπραγμένα του Α' Διεθν. Κρητολ. Συνεδρίου, *Κρητικά Χρονικά*, τόμ. ΙΕ'-ΙΣΤ', τεῦχ. Β' (1961-62), σ. 368.

νά βεβαιώσουμε ὅτι ὁ Λεόντιος, πρὶν συναντήσει τόν Πετράρχη, διέμεινε ἐπὶ μακρὸν στήν Κρήτη» (μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1348/49-1358/59)¹⁵.

Ἄν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ὁ Πετράρχης ἦρθε σέ ἐπαφή μὲ τό ἀρχαῖο έλληνικό πνεῦμα καί μέσω του Λεόντιου, καθὼς καί τις γενικότερες πληροφορίες πού μιλοῦν για μιᾶ Κρήτη-κιβωτό χειρογράφων, τότε μποροῦμε νά συναγάγουμε ὅτι ὁ Ντελλαπόρτας εἶχε τήν τύχη νά βρεθεῖ σέ ἕνα μεγάλο σταυροδρόμι διακίνησης ἰδεῶν ὅπου εἶχε ἀρχίσει νά ἀνθίξει, ἀν δὲν εἶχε κιόλας ἀνθίσει, ἡ έλληνική παιδεία. Σέ καμιά περίπτωση λοιπόν δὲν πρέπει νά θεωρηθεῖ ὡς ἐκπρόσωπος μιᾶς θρησκευτικῆς ἀπλᾶ ποίησης, ἀλλά πρέπει νά ἀξιολογηθεῖ ἡ ἀνθρωπιστική διάσταση του έργου του, πού, κατά τήν ἀνθρωπιστική πάντα παράδοση, ξέρε νά σμίξει τό χριστιανικό καί τό έλληνικό πνεῦμα.

Πιὸ πιθανή, τέλος, πηγή του Ντελλαπόρτα στο θέμα τῆς προσωποποίησης τῆς Ἀλήθειας μοιάζει ὁ Πίνδαρος. Κατ' ἀρχάς, στήν βασική για τή χειρόγραφη παράδοση του πινδαρικού έργου μελέτη του καθηγητή Jean Irigoin τονίζεται ἡ κεντρική θέση πού ἔπαιξε ἡ Κρήτη στή διάδοση καί αὐτοῦ του έργου στή Δύση. Διαβάζουμε: «Ἡ Κρήτη, σταθμὸς μεταξὺ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου καί τῆς Ἰταλίας, ἀποβαίνει, για πολλοὺς αἰῶνες, πνευματικὴ ἔστια καί, για ἐλαφρῶς μικρότερο χρονικό διάστημα, σημαντικό κέντρο ἀντιγραφῆς χειρογράφων. Χρησιμοποιοῦνται, τότε, ὅλα τά χειρόγραφα πού μπορεῖ νά βρεῖ κανεὶς χωρὶς ν' ἀναρωτιέται ἀν ἀνήκουν σέ μιᾶ πρόσφατη ἔκδοση ἢ ὄχι· καί ἐπιπλέον, για νά εὐχαριστήσουν τούς βιβλιόφιλους πού ἐπιθυμοῦν πλήρη ἔργα καί στήν καλύτερη ἔκδοση, συμβαίνει, για τόν Πίνδαρο, νά προσθέτουν στήν ἔκδοση του Τρικλίνιου ἐκείνη του Μοσχόπουλου καί νά συμπληρώνουν ἀπό κάποιον τρίτον χειρόγραφο. Ἀπὸ τήν Κρήτη αὐτὴ ἡ δραστηριότητα μεταφέρεται στήν Ἰταλία πρὶν ἀπὸ τά τέλη του 15ου αἰῶνα»¹⁶.

Στόν Πίνδαρο, λοιπόν, ἡ Ἀλήθεια (Ἀλάθεια) ἐμφανίζεται ὡς κόρη του Διός (Ἰ' Ὀλυμπιόνικος, στ. 4-7).

ἐπιλέλαθ' ὦ Μοῖσ', ἀλλὰ σὺ καί θυγάτηρ
Ἀλάθεια Διός, ὀρθᾶ χερὶ
ἐρύκετον ψευδέων
ἐνιπᾶν ἀλιτόξενον.

Καί ἀκόμη πιὸ σημαντικό εἶναι τό γεγονός ὅτι βρίσκουμε ἐδῶ, στόν Πίνδαρο, νά γίνεται νύξη στή «Δέσποινα Ἀλήθεια» (Ἡ' Ὀλυμπιόνικος, στ. 1-7):

15. Α. PERTUSI, *δ.π.*, σ. 363. Ὁ Ντελλαπόρτας ἔλειπε ἀπὸ τήν Κρήτη τό διάστημα 1351-59/60, βλ. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *δ.π.*, σ. 17-18.

16. JEAN IRIGOIN, *Histoire du teate de Pindare*, Παρίσι, Klincksieck, 1952, σ. 366.

Μᾶτερ ὦ χρυσοστεφάνων ἀέθλων, Οὐλυμπία,
 δέσποιν' ἀλαθείας, ἵνα μάντιες ἄνδρες
 ἐμπύροις τεκμαιρόμενοι παραπειρώ-
 νται Διδὸς ἀργικεραύνου,
 εἴ τιν' ἔχει λόγον ἀνθρώπων πέρι
 μαιομένων μεγάλαν
 ἀρετὰν θυμῷ λαβεῖν,
 τῶν δὲ μόχθων ἀμυνοάν¹⁷.

Ἐν ἑξήκοντα ἔτη ἀνάμεσα στὰ ὀνόματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἀντιγραφὴ καὶ διάδοσιν τῶν χειρογράφων τοῦ Πινδάρου κατὰ τὴν πρώιμη Ἀναγέννηση, βρίσκουμε, σύμφωνα καὶ μὲ ὅσα εἰπώθηκαν παραπάνω, πολλὰ ποὺ ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὴν Κρήτη: Μιχαὴλ Ἀποστόλης, Ἀριστόβουλος Ἀποστόλης, Ἰανὸς Λάσκαρις. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὅλοι αὐτοὶ εἶναι μεταγενέστεροι τοῦ Ντελλαπόρτα, πράγμα ποὺ καθιστᾷ δύσκολο τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ χειρογράφου ποὺ ἴσως νὰ εἶχε ὑπόψη τοῦ ὁ συγγραφέας τοῦ Διαλόγου τοῦ Ξένου μὲ τὴν Ἀλήθεια. Ὅπως σημείωνε ὁ Ν. Γωμαδάκης, ἐστιάζοντας ἀποκλειστικὰ στὸν Μιχαὴλ Ἀποστόλη (δευτέρου μισοῦ τοῦ ΙΕ' αἰῶνα): «Οὐδέποτε θὰ λυθῆ ἑπαρκῶς τὸ θέμα πόθεν καὶ ἀπὸ ποίους εὔρε τὸς κώδικας τοὺς ὁποίους ἀντέγραψεν ὁ Ἀποστόλης καὶ δὴ ἐν Κρήτῃ. Διότι καὶ ὁ ἴδιος εἶναι δυνατὸν νὰ ἔφερε μικρὸν ἀριθμὸν ἐρχόμενος εἰς τὴν νῆσον καὶ ἐπ' αὐτῆς νὰ ἐπρομηθεύθη πολλοὺς καὶ ἕξωθεν νὰ εἰσεκόμισεν (ἐκ Μονεμβασιάς π.χ.) ἄλλους»¹⁸.

Ἐν ὅσῳ, ὁ ἐντοπισμὸς τῶν πηγῶν τῆς ἀρχαιοελληνικῆς γραμματείας ποὺ γινώριζε ὁ Ντελλαπόρτα γινόταν δυνατὸν νὰ ὀλοκληρωθεῖ, θὰ μπορούσαμε, χάρις στὸ ἔργο του σὲ δημόδιη γλώσσα, νὰ ἐπιβεβαιώσουμε μὴ ἐνωρίτερη ἐναρξὴ τῆς ἀναγέννησης τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων στὴν Κρήτη καὶ συνάμα τὴν περίλαμπρη θέσιν ποὺ κατεῖχε ἡ μεγαλόνησος στὴ μεταλαμπάδευση τῆς ἐλληνικῆς παιδείας ἀπὸ τὸ Βυζάντιο τοῦ Θεόδωρου Προδρόμου, στὴν Ἰταλία τοῦ Πετράρχη. Στὸ μεταξύ, σίγουρο εἶναι ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ ποὺ μᾶς παρουσίασε ὁ καθηγητὴς Μανούσακας ἀντιπροσωπεύει μιὰ ποιήσιν ἐλληνικὴν, ρωμαλέα καὶ ὄριμη καλλιτεχνικά, ποὺ μὲ τὴ θεματικὴ καὶ τὴ σύνθεσίν της θέτει καίρια ἐρωτήματα στὸν ἐρευνητὴ ὅσον ἀφορᾷ στὸν πολιτισμὸ τῆς Κρήτης κατὰ τὴν πρώιμη Ἀναγέννηση.

17. *Pindari Carmina*, pars I. Epinicia, ἐκδ. H. Maehler, Στουτγάρδη, Teubner, 1987, σ. 28, 36. Ἡ Ἀλάθεια τονίζει περισσότερο τὴν ἀρνησιν τῆς ἀπόκρυψης παρὰ τῆς λήθης.

18. Ν. Β. ΓΩΜΑΔΑΚΗΣ, «Ἡ ἐλληνικὴ παιδεία ἐν Κρήτῃ κατὰ τὴν μετὰ τὸ 1453 Ἐνετοκρατίαν», Ἀθῆνᾶ, ΠΑ' (1993), σ. 12.

ABSTRACTS - RÉSUMÉS

C. G. Patrinelis, *The project of archbishop for an anti-turkish campaign (1572), and other relevant texts.*

Timotheos' project is expounded in a letter of his to pope Pius V, dated 1572. This text has been edited twice so far, but both editions are based on an incomplete and faulty copy of the letter (preserved in cod. Ottob. gr. 74, ff. 64-66). The present edition is based on the original of the letter, kept in cod. Vatic. gr. 2124, f. 31 A-B. The new edition was considered worthwhile, since Timotheos' letter is an important source for the history of the Greek East during the period following the naval battle of Lepanto.

Two more letters (edited from their originals, preserved in the same cod. Vatic. gr. 2124, ff. 171 and 182 respectively) supplement Timotheos' text. The first, dated in 1569, is addressed to Timotheos (then archbishop of the orthodox communities in Italy) by Lazaros Dapis. The second, dated in 1573, is also a letter of a certain Andreas, addressed to the well-known Greek copyist Ioannis Mavromatis.

The edition of the texts is followed by extensive commentaries.

D. Z. Sofianos, *Le roman de Véfa et Michri. Poème inédit du XVIIe siècle.*

Le roman, de type merveilleux, raconte l'histoire de l'amour entre Véfa et Michri, en 1458 vers de quinze syllabes. C'est l'adaptation grecque, faite par un anonyme, d'une œuvre turque d'auteur lui aussi inconnu. Le texte grec écrit selon nous vers la fin du XVIIe s. se trouve, avec d'autres textes variés, dans un manuscrit de notre collection personnelle, datant du début du XVIIIe s. et provenant de la Roumanie.

Olga Alexandropoulos, *The Greek monastery of St. Nicholas in Moscow. From the history of Greek-Russian relations in the second half of the 17th century.*

The Muscovite dependency of the Iveron monastery of Athos, known as «the Greek monastery of St. Nicholas», was probably the most long-lived Greek institution in Russia and as such constitutes a promising subject. This paper is concerned with its early years and attempts to bring out some aspects of the monastery's history, which appear to be noteworthy for further exploration of Russia's attitudes toward the Orthodox East in the last decades of the century.

The presentation of new archival material is focused on: a) the circumstances under which the monastery was handed over to Greek monks, b) the conditions under which it functioned (i.e. restrictions and vigilant surveillance) and c) the harmful, yet not fatal, consequences of the «crisis» of 1676, when, in the midst of a general turbulence, the very fact of its link to the Iveron monastery was, as it seems, called into question.

Helen Angelomatis-Tsougarakis, *Greek travel literature (16th-19th centuries).*

There has been considerable research and a growing number of published studies about travel literature concerning Greece in particular and the Ottoman Empire in general, as seen by foreign travellers from the 16th to the beginning of the 19th century. Very little has been done, however, about the travel literature of the same period written by Greeks, though the existing texts, both published and unpublished, are not negligible either in number or in importance. This article attempts to bring to attention various important aspects of this rather neglected field of research, by discussing some general features and offering a brief survey of a number of representative travel texts.

It is pointed out that most, if not all, of these works were written by persons who travelled not as tourists but for various other reasons. Few of these texts were actually published at the time they were written; most of them are manuscripts, some of which may have been published fairly recently. Those most commonly published in the past were the texts called «Proskynetaria», i.e. descriptions of places of pilgrimage, e.g. the Holy Land, and the monasteries in Mt Sinai, Mt Athos etc.

Few of the manuscripts survive in more than one copies. The texts can be either in prose or in verse and some of them have not been written in Greek but either in Italian or French. One has been published in an English translation from the original Greek text and another has also been published in English following a Greek oral tradition.

The variety and richness of the Greek travel literature is considerable and despite the literary problems it may present, it is an intriguing and promising field of research in both Modern Greek literature and history.

Pinelopi Stathis, *«Introduction to the Laws», by Chrysanthos Notaras.*

The interest of Chrysanthos Notaras, the well known patriarch of Jerusalem (1707-1730), in Canonical Law dates back to the period of his studies at the University of Padova. He has studied this subject with Nikolaos Komnenos Papadopoulos, who was professor of Canonical Law at that University. Subsequently, he wrote a considerable number of texts on Canonical Law putting to use the knowledge he had acquired there.

In his *Introduction to the Laws* he attempts to put some order to the various law books and the multitude of law terms encountered in the *Jus Graecoromanum*. From the instructions to the readers, it is obvious that the text had been written for educational purposes.

In this article, we try to follow the author's views discussed in the text which reflect the reality of the 18th c.

The *Introduction to the Laws* has survived in two manuscripts: 1) Ms 612 of the collection of the Holy Sepulchre. 2) Ms 580 of the Roumanian Academy. The edition of the text is based on Ms 612 of the Holy Sepulchre.

Costas Lappas, *Les «Nuits» de Young. Une traduction de Constantin Tzigaras (1819-1820).*

Constantin Tzigaras, ancien officiel de la Principauté de Moldavie, a traduit en grec en 1819-1820 à Constantinople certains poèmes de l'œuvre du poète anglais Edward Young, *The Complaint, or Night Thoughts on Life, Death and Immortality*, éditée entre 1742 et 1745. Tzigaras a utilisé pour son travail la traduction française de cette œuvre faite en prose par Le Tourneur (*Les Nuits d'Young*, première édition: Paris 1769). Ce qui a

poussé Tzigras à s'occuper de l'œuvre de Young était une note dans le livre *Γραμματικῶν ἢ Ἐγκυκλίων παιδευμάτων βιβλία Δ.* (Vienne 1817) du Constantin Oeconomos, professeur au Gymnase Philologique de Smyrne. Dans cette note Oeconomos souhaitait que le poème de Young soit traduit en grec. Tzigras a traduit les cinq premières *Nuits* du poème de Young et a envoyé la traduction à Oeconomos, qui lui a fait quelques remarques. La traduction de Tzigras, restée inédite, nous est pour le moment inconnue.

Dans le présent article l'auteur, en utilisant la correspondance inédite entre Tzigras et Oeconomos, a essayé de situer la tentative de Tzigras et le vif intérêt d'Oeconomos pour l'œuvre de Young dans le cadre de la réception du préromantisme en Grèce et aux autres pays balkaniques au commencement du 19ème siècle.

Rodi Stamoulis, *Les activités politiques des Prévéziens après la conquête de leur ville par Ali-Pacha (1798-1801)*.

Six documents provenant des archives régionales de Leucade ainsi que des informations éparses puisées dans l'archive de Marinos Louropoulos, négociant et notable Prévézien, démontrent que la réaction des fugitifs Prévéziens contre l'occupation de leur ville par Ali pacha de Jannina (12 oct. 1798) fût immédiate, organisée et politique. Les activités des fugitifs visent à l'évacuation de Prévéza par l'armée de Ali pacha, à la revendication de réparations pour leurs propriétés pillées et ravagées, à la punition de Ali, qui aurait agi malgré les ordres du sultan, et au rétablissement de l'unité administrative de leur ville avec les Sept-îles n'importe sous quel régime ou domination. Les Prévéziens chercheront le soutien des militaires et diplomates russes et du Sénat ionien; ils sont secondés par le gouvernement local de Leucade.

Un réseau de communication et d'échange de nouvelles politiques et militaires est immédiatement établi entre Corfou, Pargue, Paxi, Leucade, Prévéza et Constantinople. Les Prévéziens nomment des comités pour agir auprès du vice-amiral de la flotte russo-turque, auprès des souverains étrangers et auprès du Sénat ionien en faveur de leur cause. À toutes ces autorités les fugitifs adressent des mémoires multiples. À Constantinople en 1799 la délégation officielle des Ioniens, dont Angelo Orto représent en même temps les intérêts des Leucadiens, des Prévéziens et des Vonitziens, est suivie d'une délégation officieuse de Prévéziens.

Les notables Prévéziens exercent à Sainte-Maure leurs fonctions de dirigeants; et il paraît que le Conseil de Prévéza y tient ses réunions. Les fugitifs se veulent et se déclarent sujets Ioniens. Ils affichent leur légitimité en déclarant qu'en ce qui concerne la question de leur ville ils n'accepteront que la décision des alliés, donc du sultan, du tzar et du roi de la Grande Bretagne, coalisés à ce moment contre la France républicaine et Bonaparte.

Ces activités sont menées principalement par les membres du Conseil. La «deuxième classe» ne semble pas être à même de menacer sérieusement le pouvoir de l'ancienne classe dirigeante. Or, nos documents sont très pauvres en informations sur les contradictions sociales.

La convention de Constantinople (21 Mars 1800) cède à plein droit au sultan l'ex continent vénitien sous régime privilégié. Ali pacha doit évacuer la ville. L'objectif des notables Prévéziens se fixe alors à l'obtention d'une constitution garantissant non seulement la plus pleine autonomie de leur ville vis-à-vis du gouvernement central mais aussi —il paraît— les droits de l'ancien Conseil. Le réseau de communication se maintient ayant depuis comme but de révéler et de dénoncer auprès les garants du nouveau régime, qui sont la Russie et la République des Sept-îles unies, les intrigues d'Ali pacha contre ce régime.

Georges Arabatzis, *La Dame Vérité. Le poète Léonardos Dellaportas (XIVe-XVe s.) et la littérature grecque classique en Crète*.

Dans le long poème de L. Dellaportas «Questions et réponses d'un Étranger et de la Vérité», qu'on trouve dans ses *Oeuvres Complètes*, éditées par l'académicien M. Manoussacas, est mis en scène le personnage de la Dame Vérité (Δέσποινα Ἀλήθεια). S'agirait-il d'une référence à la littérature grecque classique, où on peut voir ce même personnage chez Parménide (la déesse de la Vérité), chez Epiménide (Vérité et Justice personnifiées) et surtout chez Pindare (la Dame Vérité), tandis que le paysage intellectuel de Dellaportas semblerait proche du platonisme. Des spécialistes contemporains, tels qu'A. Pertusi et J. Irigoien, ont affirmé que la Crète fut un centre de transfert des manuscrits grecs de Byzance en Italie; cela constituerait la base pragmatique des connaissances de Dellaportas en matière de littérature classique.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- Ἐβασσιώτης Ἀθανάσιος 312, 313, 346, 349
 Ἐβασσιώτης Χρῆστος 313, 352, 379
 Ἐββακούμ, πρωτόπαππας 113
 Ἐβδουλάχ, βοεβόδας 307, 318, 335, 338, 339, 347, 348
 Ἐβέρκιος, ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἁγ. Νικολάου (Μόσχα) 131, 139, 140, 151, 152
 Ἐγάθων τοῦ Βειλάνδου 280
 Ἐγαπίου Γεώργιος 362, 379
 Ἐγαπίου Μιχάλης 356, 379
 Ἐγαρήνοι 163, 170
 Ἐγγελης Νικολός 358, 379
 Ἐγγλία 162, 166, 176, 305, 327, 329, 342· βλ. καὶ Μεγάλη Βρετανία
 Ἐγία Μαύρα 307, 309, 310, 311, 315, 317, 320, 321, 322, 326, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 345, 349, 365, 366, 367, 369· Βαγενᾶ μαγαζία 310· ναός Ἁγίου Μηνᾶ 310· βλ. καὶ Λευκάδα, Santa Maura
 Ἐγιοι Τόποι 114, 142, 143, 161, 167
 Ἐγιον Ὄρος 111, 117, 122, 124-126, 147, 164, 167, 170· βλ. καὶ Ἄθως, Μονές
 Ἐγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος (κάρα) 127
 Ἐγιος Μαρτίνος, χωριὸν τῆς ἐπαρχίας Cosenza τῆς Καλαβρίας 23, 24
 Ἐγιος Τάφος 175
 Ἐγίου Μηνᾶ ναός· βλ. Ἐγία Μαύρα
 Ἐγίου Νικολάου Παλαιοῦ ναός· βλ. Πρέβεζα
 Ἐγκώνα 24, 25
 Ἐγόρης Πάνος 355, 356, 365, 379, 391
 Ἐγραφιώτης Γιώργος 364, 379
 Ἐδάμη οἰκογένεια 323
 Ἐδάμης Ἡλίας 323, 353, 363, 366, 379
 Ἐδάμης Πανταζῆς 350, 370, 379
 Ἐδριανούπολη 13, 14, 118, 119, 196
 Ἐζόβ, πόλεμος τοῦ — 139, 143
 Ἐθανάσιος, ἱερέας 360, 363, 390, 396
 Ἐθανάσιος, ἱερέας [= Σταμάτης:] 355, 359, 386, 391
 Ἐθανάσιος ὁ Δημναῖος 115
 Ἐθανάσιος Πατελλάρος, πατριάρχης Κων/πόλεως 128
 Ἐθανασούλης 358, 379
 Ἐθῆνα 164, 169, 174, 179
 Ἐθως 170· βλ. καὶ Ἐγιον Ὄρος
 Ἐιγαῖο 163, 169, 171, 174, 343
 Ἐίγυπτος 40, 161, 164
 Ἐιθιοπικά τοῦ Ἡλιοδώρου, ἐπισκόπου Τρῆνης 48
 Ἐικατερίνη Β', αὐτοκράτειρα τῆς Ρωσίας 317
 Ἐινειᾶς τοῦ Βιργίλιου 284
 Ἐισχύλος 285
 Ἐκάκιος, ἀρχιμανδρίτης τῆς Μονῆς Ἰβήρων 146
 Ἐκάκιος, ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἁγ. Νικολάου (Μόσχα) 139, 140, 152, 153
 Ἐκαποῦλλο 166
 Ἐκαρνανία 30, 305, 344
 Ἐκαραγαντίνοι 21
 Ἐλβανῖται· βλ. Ἀρβανίτες
 Ἐλβανοὶ 306, 337, 341
 Ἐλγέρι 164
 Ἐλεάνδη Μπιάνκα, θυγ. Πέτρου — βλ. Βαλεντίνη Μπιάνκα

- Ἐλεξάνδρεια 164
 Ἐλεξανδρόπουλος Ἰωάννης 352, 393
 Ἐλεξάνδρος Β', ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας 12, 13, 14, 18, 19
 Ἐλεξέγεβ Νικήτας 118-119
 Ἐλέξη Γιάννης 354, 379
 Ἐλέξη Στάθης 365, 379
 Ἐλέξης 356, 396
 Ἐλέξιος Μιχαήλοβιτς, τσάρος τῆς Ρωσίας 111, 113, 115, 123, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 136, 137, 140, 148
 Ἐλεξόπουλος Θανάσης 365, 379
 Ἐλέπαντος Ἀποστόλης 361, 379
 Ἐλέπαντος Σπύρος 361, 379
 Ἐλευριώτης Γιάννης 356, 379
 Ἐλή πασὰς 305, 306, 307, 309, 310, 311, 312, 314, 319, 321, 323, 327, 328, 329, 330, 331, 333, [334], 337, 338, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 347, 348, 371, 372
 Ἐλιμεριώτης Φραγκίσκος 353, 379
 Ἐλτάνης Ἰωάννης 357, 371, 379
 Ἐμστερνταμ 160, 174
 Ἐμπρούτζα 20
 Ἐναγνώστης βλ. Καλατζής
 Ἐναστάση (γερο-) βλ. Γεροναστάση
 Ἐναστασίου Κώστας 358, 379
 Ἐνατολή (= «Ρούμελη») 49
 Ἐνδρέας, γυναικαδελφός τοῦ Ἰωάννη Μαυρομάτη 24, 25, 26, 34, 35
 Ἐνδρέας, ἱερομόναχος τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου 124
 Ἐνδρέας τοῦ Πέτρου, Ἕλληνας στή Μόσχα 152
 Ἐνδροῦτσος Γεώργιος 316, 317, 323, 343
 Ἐνδρούτσου Ἀκριβή, σύζ. Γεωργίου — θυγ. Πάνου Τζαρλαμπᾶ 317, 343
 Ἐντώνενας (τῆς -) Δῆμος 352, 379
 Ἐντώνενας (Δήμου τῆς -) Ἐάρχης, 352, 379
 Ἐντώνιος τοῦ Πέτρου, Ἕλληνας στή Μόσχα 152
 Ἐνοφαντῆς Ἀθανάσιος 360, 381
 Ἐνοφαντῆς Βασίλης 364, 379
 Ἐνοφαντῆς Θανάσης 352, 379
 Ἐνοφαντῆς Χρῆστος 359, 379
 Ἐπέργης Ἀναστάσιος 371, 379
 Ἀποδημία (Αἰ) τοῦ Νικάνδρου Νούκιου 161
 Ἀπόδημος Φιλία τοῦ Θεόδωρου Προδρόμου 400
 Ἀποστολάκης Θανάσης 370, 379
 Ἀποστόλη Πέτρος 352, 379
 Ἀποστόλης Ἀριστόβουλος 404
 Ἀποστόλης Μιχαήλ 404
 Ἀπουλία (Μπούλια) 20, 21, 24
 Ἀρβανιτάκης Ἰωάννης 358, 380
 Ἀρβανίτες 11, 12, 15, 16, 17, 18, 23, 24
 Ἀργαλαστή 179
 Ἀργος 162, 163
 Ἀργυρός Ἀνδρέας 164
 Ἀρίστο 284
 Ἀριστοτέλης 283, 294
 Ἀρμένιοι 130, 151, 153
 Ἀρμενόπουλος 182
 Ἀρσένιος, ἀρχιεπίσκοπος Δημονίου καὶ Ἐλασσόνο 165
 Ἀρσένιος Καλλούδης βλ. Καλλούδης
 Ἄρτα 164
 Ἄρτας μητροπολίτης βλ. Ἰγνάτιος
 Ἀσάκης Γεώργιος 287
 Ἀσάκης Λάζαρος 287, 292
 Ἀσία 175, 176
 Ἀστράμψυχος 40
 Ἀσώπιος Κων. 283
 Ἀτλαντικός Βόρειος 166
 Αὐγερινός Ἀντώνης 312, 362, 380
 Αὐγερινός Γεράσιμος 312, 359, 380
 Αὐγερινός Ἰωάννης 312
 Αὐγερινός Χρῆστος 312, 362, 380
 Αὐλώνας 16
 Αὐστρία 173
 Αὐστρουγγαρία 178
 Ἀφρική 49, 107 βλ. καὶ Μάγριπος
 Ἀχειμαστος Χρῆστος 351, 380
 Ἀχιλλεύς Τάτιος βλ. Τάτιος
 Ἀχρίδα 11, 15, 16, 19, 21, 143
 Βαβουσκός Κωνσταντῖνος 195
 Βαγενᾶ μαγαζία βλ. Ἁγία Μαύρα
 Βαγενᾶς Γρηγόρης 364, 380
 Βακτηρία Ἀρχιερέων 196
 Βαλεντίνη Κυράνα, θυγ. Πέτρου — βλ. Μαυρομάτη Κυράνα

- Βαλεντίνη Μπιάνκα, σύζ. Δανιήλ — θυγ. Πέτρου Ἀλεάνδη 313
 Βαλεντίνης Ἀλέξανδρος 312, 313, 315, 316, 317, 320, 326, 334, 340, 346, 349, 355
 Βαλεντίνης Ἀντωνάκης 370, 380
 Βαλεντίνης Δανιήλ 313, 316, 319
 Βαλεντίνης Δημήτριος 356, 357, 385, 386, 394
 Βαλεντίνης Πέτρος (Πιερράκης) τοῦ Αὐγουστίν 315, 319, 324, 332, 356, 363, 366, 367, 368, 370, 380, 385, 391
 Βαλεντιανός 188
 Βαλκανική Βόρεια 173
 Βαλογιάννης βλ. Βουβαλογιάννης
 Βάμβας Νεόφυτος 282
 Βανκούβερ 166
 Βαρδαλάχος Κων. 282
 Βαρσαμοκωστής 359, 380
 Βαρσοβία 12, 16, 21
 Βασίλειος Μακεδών 193
 Βασιλείου Μιχαήλ 302
 Βασιλεύουσα βλ. Κωνσταντινούπολη
 Βασίλη (γερο-) βλ. Γεροβασίλη
 Βασίλης Σταμάτης 370, 380
 Βασιλικὰ 193
 Βασιλικάτα 20
 Βασιλικῆς (τῆς -) βλ. Νταμουλιάνος
 Βασιλικός Γιώργος 351, 358, 380
 Βατάτζης Βασίλειος 175, 176, 177, 178
 Βατικανό 10, 20, 21, 22, 24, 27
 Βαφιᾶς Γιωργάκης 362, 380
 Βαφιᾶς Στάθης 351, 380
 Βειλάνδος βλ. Wieland
 Βέλγιο 162, 166
 Βελέντζα Γιώργος 350, 380
 Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα 49
 Βελιαντῆς Σταματέλος 335
 Βενετία, Βενετοὶ 12, 14, 17, 19, 25, 26, 162, 171, 173, 180, 305-374 πολλ.
 Βενιαμίν, ἱεροδιάκονος τῆς Μονῆς Ἁγ. Νικολάου (Μόσχα) 150, 151
 Βέντζος Γιωργάκης 368, 380
 Βεφᾶ καὶ Μιχαῆς διήγησις 37-110
 Βηλαρᾶς Ἰωάννης 303-304
 Βίβλος 303
 Βιέννη 178
 Βιργίλιος 284
 Βιτάλης Φιλάρετος 305
 Βίτι 179
 Βλάσταρης Ματθαῖος 188
 Βλαχερνίτσα, εἰκόνα 127
 Βλαχία, Βλάχοι 12, 13, 14, 17, 18, 19, 39, 130, 131, 143, 171, 172
 Βλάχος Ἀθανάσιος, συμβολαιογράφος Ἁγ. Μαύρας 349, 354
 Βλάχος Ἀναστάσης 361, 380
 Βλάχος Ἀποστόλης 360, 380
 Βλάχος Ἀσημάκης 355, 380
 Βλάχος Γιάννης 361, 380
 Βλάχος Θανάσης 359, 379
 Βλάχος Χαράλαμπος 369, 392
 Βλαχοσωτήρης 365, 380
 Βοδενά 16
 Βοημία 178
 Βοιωτία 179
 Βολταῖρος 284, 289, 291
 Βόνιτσα, Βονιτσιάνοι 305, 306, 307, 310, 311, 314, 321, 328, 329, 332, 336, 337, 344
 Βόνιτσας Νικολέτος βλ. Νικολέτος — Βοσνία 19
 Βοσνίας πασᾶς 317
 Βοστιτζιάνος Νικολός 360, 380
 Βοτόνης βλ. Bottoni
 Βουβαλάρη (ποτὲ Ρίζου) Γιώργος 360, 380
 Βουβαλάρης Θεοδωρῆς 364, 380
 Βουβαλογιάννης Βαγγέλης 353, 380
 Βουθρωτό 305, 306, 328, 329, 336
 Βουκουρέστι 38
 Βούλγαρης Εὐγένιος 291
 Βούλγαρης Πανάγος 356, 380
 Βουλγαρία, Βούλγαροι 13, 17, 18, 19, 24, 156, 172
 Βούλγαρης Μαστρο-Γιάννης 338
 Βουρλᾶς Γιώργος 361, 370, 380
 Βραδέτο Ζαγορίου 289, 290, 302
 Βρακᾶς Θεοδωρῆς 354, 380
 Βρανᾶς Κωνσταντῆς Δήμου 364, 380
 Βρετὸς Παπαδόπουλος Ἀνδρέας 160
 Βρυονιώτης Χρῆστος 364, 380
 Βρυώνηδες 356, 380
 Βρυώνης Γεράσιμος 326, 337
 Βρυώνης Θεοδωρῆς 361, 380

- Γαβριήλ, πατριάρχης Κων/πόλεως 160
 Γαβριήλ, πρωτοσύγκελλος Ἱεροσολύμων 127
 Γαβριήλ Γεώργιος 371, 380
 Γαζής Ἄνθιμος 291
 Γαϊδούρα Κωνσταντῆς 354, 380, [381]
 Γαϊδούρα Σωτήρης 354, 381
 Γαΐτας Ἀνδρέας (;) 370, 381
 Γαΐτας Πάνος 358, 360, 368, 370, 381, 390, 393
 Γαλακτίων, ἱερομόναχος τῆς Μονῆς Ἁγ. Νικολάου (Μόσχα) 150
 Γαλάτζι 290, 293
 Γαληνός 40
 Γαλλία, Γάλλοι 162, 174, 305, 307, 308, 309, 311, 314, 315, 316, 317, 321, 325, 331, 341, 342, 347
 Γαλλικὴ Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν (Ρώμη) 179
 Γανόπουλος· βλ. Γιαννόπουλος
 Γανόχωρα 172
 Γαρτζούνης Δῆμος 364, 381
 Γαστουινιώτης Δημήτρης 360, 381
 Γάτζος Γιωργάκης 363, 381
 Γατζούλας Νικολός 361, 381
 Γεδεών Μανουήλ 45, 46, 115, 175
 Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (ΓΑΚ) 308
 Γενοβέλης Δημήτριος 322
 Γενοβέλης (Γκενοβέλης, Γκιναβέλης, Κιναβέλης) Ἰωάννης τοῦ Νικ. 322, 323, 325, 326, 330, 333, 334, 335, 339, 346, 366, 369
 Γενοβέλης Νικόλαος 322
 Γεράσιμος Ἀργολίδος 182
 Γεράσιμος, ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἁγ. Νικολάου (Μόσχα) 115
 Γεράσιμος Στέφανος 164
 Γερμανία 161, 162, 164, 174, 281
 Γερμανός, διάκονος τῆς Μονῆς Ἁγ. Νικολάου (Μόσχα) 138, 152
 Γερμανός, πατριάρχης Κων/πόλεως 40
 Γεροαναστάση Ἀνδρέας 357, 381
 Γεροβασίλη Γιάννης 357, 381
 Γεροβασίλη Δημήτρης 357, 381
 Γερογιάννης Δῆμος 355, 381
 Γερογιάννης Ἰωάννης 370, 381
 Γερογιώργη Ἀντώνης 357, 381
 Γερογιώργη Νικολός 357, 381
 Γερογιώργος Βαγγέλης 353, 381
 Γεροδράκος (;)· βλ. Γηροδράκας
 Γεροδράκου Χριστόδουλος 362, 370, 381
 Γεροδράκας (;)· βλ. Γηροδράκας
 Γερομαυρογιώργου Μήτζος 357, 381
 Γεροσίμος Μιχάλης 354, 358, 381
 Γεροστάθη Κυριάκος 358, 381
 Γερούκης Χρῆστος 360, 381
 Γέσνερος· βλ. Gessner
 Γεωγραφία Νεωτερικὴ τῶν Γρηγορίου Κωνσταντᾶ καὶ Δανιὴλ Φιλιππίδη 178
 Γεωργαλῆς Νικολός 363, 381
 Γεωργαλῆς· βλ. καὶ Γιωργαλῆς
 Γεωργεφρήνης Ἰωσήφ, ἀρχιεπίσκοπος Σάμου 169, 170
 Γεωργία 131
 Γεώργιος, διάκονος στὸ χωριὸν Civita τῆς Καλαβρίας 23
 Γεώργιος τοῦ Ἰωάννη, Ἑλληνας στὴ Μόσχα 149
 Γεωργούσης Κωνσταντῆς 361, 381
 Γηροδράκας (;) Βασίλης 365, 381
 Γιάμιου Δημήτρης 371, 381
 Γιακουμέλης Ἀναστάσης 358, 369, 381
 Γιαλᾶς (;) Κωνσταντῆς 365, 381
 Γιαμᾶς Κωνσταντῆς 363, 381
 Γιάννη Χρῆστος 365, 381
 Γιάννης, Γιάννος 353, 354, 379, 381, 383, 395
 Γιαννίτζης Κώστας 352, 381
 Γιαννίτζης Χρῆστος 365, 381
 Γιαννόπουλος Λαμπράκης 359, 370, 381
 Γιαννόπουλος Στάθης 355, 381
 Γιάννου Κώστας 357, 381
 Γιαχαλῆς Θεοχάρης 352, 361, 381, 382
 Γιούγκ· βλ. Young
 Γιούργας Ἰωάννης 362, 382
 Γιούστος Γλυκός· βλ. Γλυκός
 Γιρογιώργος· βλ. Γερογιώργος
 Γιωργαλῆς Θεοφάνης 351, 360, 364, 369, 382, 387, 388, 392
 Γιωργαλῆς· βλ. καὶ Γεωργαλῆς
 Γιώργη (γερο-)· βλ. Γερογιώργη
 Γιωργόπουλος Κυριάκος 351, 360, 382
 Γιώργος Βασιλικός· βλ. Βασιλικός
 Γιανιάς Νικόλαος 358, 360, 382, 394
 Γιαραβέλου Γιώργος 357, 382
 Γιαραβέλου Στάικος 357, 382

- Γκενοβέλης, Γκιναβέλης· βλ. Γενοβέλης
 Γκινάκα οἰκογένεια 316, 319
 Γκινάκας Ἰωσήφ, ἱερομόναχος 315, 316, 317, 318, 319, 346, 356, 380, 382
 Γκινάκας Κωνσταντῆς 316
 Γκινάκας παπα-Πάνος, σακελλάριος 332
 Γκιομπόπουλος Θεοδωρῆς 363, 382
 Γκολίτσιν Ἀλέξιος 134
 Γκρέκος Ἰωάννης 354, 382
 Γλυκὰ Νερά (Κωνσταντινούπολη) 180
 Γλυκῆς Θεοφάνης 357, 382
 Γλυκῆς Νικολός 357, 382
 Γλυκῆς Πάνος 357, 382
 Γλυκός Γιούστος 52
 Γολέμης Σπύρος 329
 Γότης Πάνος 360, 382
 Γουζέλης Δημήτριος 280, 287, 297
 Γραικοὶ 15, 17, 18
 Γραμματικὰ τοῦ Κων. Οἰκονόμου 279, 280, 283, 286, 287, 288, 291, 297
 Γραμματικάς Ἀποστόλης 361, 382
 Γρατιανός 192
 Γρεβενά, ἐπισκοπὴ 20, 21
 Γρηγόριος· βλ. Ἅγιος Γρηγόριος
 Γρηγόριος, ἀρχιμανδρίτης τῆς Μονῆς Ἰβήρων 134, 135, 149
 Γρηγόριος, ἀρχιμανδρίτης τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου 124
 Γρηγόριος Ε', πατριάρχης Κων/πόλεως [305], [331], [332], 342, [373]
 Γρηγόριος ΙΓ', πάπας Ρώμης 21
 Γριβαῖοι, ἀρματολοὶ 320
 Δαβίδ, ἱερομόναχος τῆς Μονῆς Ἁγ. Νικολάου (Μόσχα) 154
 Δαλματία 20
 Δαμασκηνός, ἀρχιμανδρίτης τῆς Μονῆς Ἰβήρων 149
 Δαμασκηνός, βιβλιοθηκᾶριος τῆς Μονῆς Ἰβήρων 133
 Δαμιανῆς Ἀποστόλης 370, 382
 Δαμιανός, κελλάρης ἀπὸ τὴν Κων/πολι 131, 152
 Δαμιανού (;)· βλ. Δαμιανίου
 Δάπης Δάζαρος 22, 23, 24, 33
 Δαρδανέλλια 171
 Δάφινω· βλ. ἐπὶ.
 Δάφνω (τῆς -) Γιάννης 354, 365, 382
 Δεβάρης Γεώργιος 353, 382
 Δεβάρης Ἰωάννης 360, 389
 Δεβάρης Νικόλαος 356, 368, 370, 382
 Δευτερονόμιον 197
 Δημάκης Δημήτρης 363, 382
 Δημάκης Νικολός 364, 382
 Δημαρᾶς Κ. Θ. 279
 Δημητράκης Ἰωάννης 362, 382
 Δημητριάς 179
 Δημητριάδης· βλ. Κωνσταντᾶς Γρηγόριος καὶ Φιλιππίδης Δανιὴλ
 Δημήτριος, υἱὸς Κωνσταντῆ τοῦ Ραΐζη 152
 Δημητρίου Θεοδωρῆς 361, 382
 Δημητρίου Χρῆστος 361, 382
 Δημητρόπουλος Ἀθανάσης 359, 369, 382
 Δημητρόπουλος Δημήτρης 361, 382
 Δημοκάντας· βλ. Κάντας
 Δημοσθένης 188
 Δημούδης Κώστας 354, 382
 Διακογιανναῖοι· βλ. Θιακογιάννη οἰκογένεια
 Διαμαντῆς Γιώργος 362, 369, 382
 Διαμιάνου Ἀναστάσης 359, 382
 Διαμιαντῆς· βλ. Διαμιαντῆς
 Διβάνι (= κεντρικὴ τουρκικὴ Διοίκηση) 102, 348
 Διγόνη Ἀλεξάνδρα, σύζ. Δήμου — θυγ. Παναγιώτη Φίλιππα 316
 Διγόνη Ἀργύρω, σύζ. Γιαννάκη — θυγ. Σταθᾶκη Παρούση 317
 Διγόνης Γιαννάκης τοῦ Δήμου 315, 316, 317, 318, 346
 Διγόνης Δῆμος 316, 323
 Διζέλης Χρῆστος 352, 383
 Διήγησις Βεφᾶ καὶ Μιχαῆς· βλ. Βεφᾶ καὶ Μιχαῆς διήγησις
 Διμιτζέρη παπα-Βασίλη Ἰωάννης 358, 383
 Διονύσιος Ἰβηρίτης 111, 123, 128, 130, 131, 134, 140, 146, 147, 148
 Διονύσιος, πατριάρχης Κων/πόλεως 118
 Δόντη Δημήτρης 353, 383
 Δοσίθεος, ἀρχιμανδρίτης τῆς Μονῆς Ἰβήρων 151
 Δοσίθεος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων 119, 169

- Δούναβης 13, 15, 18
 Δράκος Γαβριήλ 363, 383
 Δράκος (γερο-)· βλ. Γηροδράκας
 Δράκου (γερο-)· βλ. Γεροδράκου
 Δράκου Δημήτρης 365, 383
 Δυρράχιο 12, 15, 16
 Δυρραχίου επίσκοπος· βλ. Παΐσιος
 Δωρόθεος 193
- Ἐβραῖοι 13, 14, 15, 17
 Ἐθνική Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος 160, 176
 Ἐθνικὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο 179
 Εἰρηναῖος 401
 Εἰρηνικὸς Βόρειος 166
 Ἐκκλησία Ἀνατολική 192· — Δυτική 192
 Ἐκκλησιαστῆς 285, 286
 Ἐλασσόνος ἀρχιεπίσκοπος· βλ. Ἀρσένιος
 Ἐλευθερωθεῖσα Ἱερουσαλήμ (*Gerusalemme liberata*) τοῦ Τ. Tasso 280, 284, 297
 Ἐλλάδα 155, 156, 157, 158, 163, 164, 171, 174, 178, 179, 198· Ἑλληνες 156, 157, 158, 159, 160, 162, 173, 180, 188, 189, 198
 Ἑλληνική Ἐπανάσταση 178, 291, 302
 Ἐμπεδοκλῆς 400, 401
 Ἐξάβιβλος 182
 Ἐξακόφ· βλ. Οὐσακὼφ
 Ἐξηκοντάβιβλος 193
 Ἐξοδος 197
 Ἐπαχτος, κάστρο 14
 Ἐπιμενίδης 401
 Ἐπτάνησα, Ἐπτανήσιοι 179, 305-374 πολλ· βλ. καὶ Isole Ioniche
 Ἐπτανησιακὴ Γερουσία (Senato) 305-374 πολλ.
 Ἐπτάνησος Πολιτεία 305-374 πολλ.
 Ἐρεικούσσα 26
 Ἐρμῆλος τοῦ Μιχ. Περδικάρη 303
 Ἐρριὰς (*La Henriade*) τοῦ Βολταίρου 284
 Ἐρρίκος Η', βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας 162, 163
 Ἐρωτήματα καὶ ἀποκρίσεις Ξένου καὶ Ἀληθείας τοῦ Α. Ντελλαπόρτα 399
- Ἐρωτόκριτος τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου 55
 Εὐγενιανὸς Νικήτας 49
 Εὐγένιος, κελάρης τῆς Μονῆς Ἰβήρων 120, 129, 134, 135, 147, 148, 149
 Εὐθύμιος, ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἀγ. Νικολάου (Μόσχα) 119, 133, 134, 135, 137-138, 140, 149, 150, 151
 Εὐριπος 179
 Εὐρώπη 155, 159, 166, 171, 174, 175, 279, 282, 284, 288, 302, 305, 306, 307, 326, 327, 331, 342, 373· Εὐρωπαϊοὶ 158, 174
 Εὐστάθιος Μακρεμβολίτης· βλ. Μακρεμβολίτης Εὐστάθιος
 Ἐφημερίδες τοῦ Παν. Κωδρικᾶ 174
 Ἐφημερίδες 173, 174
 Ἐφημερίς τῆς Βιέννης 110
- Ζαβίρας Γεώργιος 178
 Ζαβιτζάνος Γιάννης 350, 383
 Ζαγόρι· βλ. Βραδέτο
 Ζαγορίσιος Μίχος 310
 Ζάκυνθος 15, 18, 171, 314, 322, 325
 Ζαλογγίτης Δημήτριος τοῦ παπα-Χρήστου 315, 319, 324, 366, 367, 369, 383
 Ζαλογγίτης Ἰωάννης 319
 Ζάλογγο 316, 319
 Ζαμόστι 165
 Ζα(μ)πάκας Παναγιώτης 359, 383
 Ζαμπέλης Ζαχαρίας, συμβολαιογράφος Ἁγίας Μαύρας 322, 324, 355, 366
 Ζαπαρᾶς· βλ. Τζαμπαρᾶς
 Ζάρα 317
 Ζαχαρίας 303
 Ζάχος Ἀναστάσης 352, 365, 383
 Ζάχος Κωνσταντῆς 360, 383
 Ζέλης Ἰωάννης 364, 383
 Ζέρβας Γιάννης 360, 383
 Ζέρβας Νικόλαος 350, 383
 Ζήσης Νικόλαος 360, 371, 383
 Ζήσιμος Χρῆστος 363, 383
 Ζυγομαλᾶς Θεόδωρος 163
 Ζωγράφος Νικόλαος 297
 Ζωσιμάδες 291
- Ἡλιόδωρος Τρίκκης 48

- Ἡλιὸς Φίλιππος 290
 Ἡπειρος 306· βλ. καὶ Πηρία
 Ἡράκλεια 172
 Ἡρωδίων, μοναχὸς τῆς Μονῆς Ἀγ. Νικολάου (Μόσχα) 152
 Ἡσαίας, ἱεροδιάκονος τῆς Μονῆς Ἀγ. Νικολάου (Μόσχα) 129
 Ἡσίοδος 401
- Θεοδόσης Σπύρος 357, 383
 Θεοδόσιος 188
 Θεοδόσιος, ἱερομόναχος τῆς Μονῆς Ἀγ. Νικολάου (Μόσχα) 154
 Θεοδωρῆς 338
 Θεόδωρος Ἀλεξέγεβιτς, τσάρος τῆς Ρωσίας 113, 133, 134, 135, 137, 138, 140, 141, 143
 Θεόδωρος, ἀρχιμανδρίτης τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου 124
 Θεόδωρος Ἰβάνοβιτς, τσάρος τῆς Ρωσίας 124
 Θεόδωρος Πρόδρομος· βλ. Πρόδρομος
 Θεόκτιστος, μοναχὸς τῆς Μονῆς Ἰβήρων 134
 Θεόκλητος Α', πατριάρχης Κων/πόλεως 164, 165
 Θεοτοκάς Γεώργιος 155
 Θεοτόκης Σπυρίδων 336
 Θεοτόκος 189
 Θεόφιλος 193
 Θεόφιλος Ἀντικίνησορας 195
 Θεόφιλος Καμπανίας 195
 Θεοφύλακτος Βουλγαρίας 24
 Θεοφάνης Γεώργιος 363, 368, 383
 Θεραπειὰ 175, 288
 Θεσσαλία 110, 179
 Θεσσαλονίκη 16, 17, 18, 164
 Θήβα 179
 Θιακογιάννη οἰκογένεια 311, 312
 Θιακογιάννης Ἀνδρέας 311
 Θίνα 160· βλ. καὶ Κίνα
 Θιόκας Σπύρος 361, 383
 Θιοχαράκης Εὐστάθιος 350, 383
 Θολοίτης Ἰωάννης 164
 Θουκυδίδης 163
 Θράκη 172· — Ἀνατολική 171
 Θωμάς ἀπὸ τὸ Ἄργος 162, 163

- Θωμάς Γιαννάκης, Μοραΐτης 365, 371, 383
- Ἰάκωβος, ἀρχιμανδρίτης Ἰωαννίνων 196
 Ἰάκωβος, πατριάρχης Κων/πόλεως 118
 Ἰάσι 38, 172, 173, 290· σχολή 287
 Ἰβάν Ἀλεξέγεβιτς, τσάρος τῆς Ρωσίας 128, 130, 138, 143, 149, 151
 Ἰβάν Δ' ὁ Τρομερός, τσάρος τῆς Ρωσίας 111, 124
 Ἰβάν Σαμόιλοβιτς, στρατάρχης τῶν Κοζάκων 116
 Ἰγνάτιος Α', μητροπολίτης Ἄρτας [330], [372]· Οὐγγροβλαχίας 290, 302
 Ἰδρωμένος Ἀνδρέας 175
 Ἰεζεκιήλ 285
 Ἰερεμίας 303
 Ἰερεμίας Β', πατριάρχης Κων/πόλεως 164, 165
 Ἰεροβοάμ 192
 Ἰεροσόλυμα, Ἱερουσαλήμ 114, 126, 141, 175, 185, 303· Ἱεροσόλυμον πατριάρχης· βλ. Δοσίθεος, Νεκτάριος, Παΐσιος, Χρυσάνθος Νοταρᾶς
 Ἰερὸς Συνασπισμὸς τοῦ Linz 173
 Ἰκαρία 170
 Ἰμπέριος καὶ Μαργαρίνα 49
 Ἰνγλιτέρα· βλ. Ἀγγλία
 Ἰνδία 166
 Ἰνδίες Δυτικῆς 166
 Ἰόνια νησιά· βλ. Ἐπτάνησα
 Ἰόνιο πέλαγος 171, 305, 331, 335, 341, 342, 343
 Ἰούδας 192
 Ἰουλιανὸς Θεοδωράκης, κτήτορας κώδικα 38
 Ἰουστινιανὸς 193
 Ἰσαάκ, ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἀγ. Νικολάου (Μόσχα) 111, 131, 134, 140, 147
 Ἰσαάκ, μοναχὸς τῆς Μονῆς Ἰβήρων 148
 Ἰσλανδία 161
 Ἰσπανία 12, 16, 18
 Ἱστορία Καρόλου τοῦ IB' τοῦ Βολταίρου 289, 291
 Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία 179
 Ἱταλία 162, 164, 306
 Ἰωακείμ, πατριάρχης Μόσχας 113, 137, 143

Ἰωάννης, ἱερέας 353, 396
 Ἰωάννης τοῦ Πέτρου (Ἰβάν Πετρόβ),
 Ἕλληνας στὴ Ρωσία 138
 Ἰωαννίκιος, κελάρης τῆς Μονῆς Nono-
 spasskij (Μόσχα) 141
 Ἰωαννίκιος, μοναχὸς τῆς Μονῆς Ἰβήρων
 147, 148
 Ἰωάννινα 16, 18, 290, 371
 Ἰωαννίτης Δημήτριος· βλ. Κοντουράς
 Ἰωάσαφ, ἱεροδιάκονος τῆς Μονῆς Χιλαν-
 δαρίου 142
 Ἰωάσαφ, μοναχὸς τῆς Μονῆς Ἁγ. Νικο-
 λάου (Μόσχα) 120, 148
 Ἰωάσαφ, μοναχὸς τῆς Μονῆς Ἰβήρων 146
 Ἰώβ, πατριάρχης Μόσχας 124
 Ἰωσήφ 189
 Ἰωσήφ Γεωργειρήνης· βλ. Γεωργειρήνης
 Καβάγενας (γαμπρὸς τῆς -) Δημήτρης
 359, 383
 Καβάγη Δημήτρης 354, 383
 Καβαδίας Ἰωάννης 350, 351, 380, 383
 Καβαδίας Κώνστας 354, 383
 Καβαδιάς Νικολὸς 352, 388
 Καβαδίας Πέτρος 369, 384
 Καβαδίας Στάθης 363, 383
 Καβαδίας Ταμπάκης Πολυχρόνης 350,
 358, 383
 Καβάδιας Χρῆστος 359, 383
 Καβάσιλας Συμεὼν 164
 Καβοδεμάρης Ἀντώνης 365, 383
 Καζαντζάκης Νίκος 155
 Καζατζῆς Γιάννης 358, 360, 383
 Καινὴ Διαθήκη 189
 Καισαρείας (τῆς Παλαιστίνης) μητροπο-
 λίτης· βλ. Δοσίθεος, πατριάρχης Ἱε-
 ροσολύμων
 Κακαμπίνης Δῆμος 357, 383
 Καλαβρία 20, 22, 24
 Καλαθᾶς Ἀντώνης 362, 383
 Καλαθᾶς Γιώργος 364, 383
 Καλαμανίδες Τζολῆς 353, 384
 Καλαματιανὸς Πανάγος 359, 384
 Καλαμιτζιώτης Κωνσταντῆς 357, 384
 Καλαμιτζιώτης Χαράλαμπος 357, 384
 Καλατζῆς Δημήτρης (Ἀναγνώστης -)
 364, 384
 Κάλβος Ἀνδρέας 304

Καλένζα(ς) Δημήτριος 23
 Καλεντάριον 38, 39
 Καλιγιάννης Πέτρος 363, 384
 Καλλιμάχης Ἰωάννης Ἀλεξάνδρου 290
 Καλλιμάχης Σκαρλάτος 289, 290, 291
 Καλλιμάχος καὶ Χρυσορόη 49
 Καλλίνικος, ἱερομόναχος τῆς Μονῆς Ἁγ.
 Νικολάου (Μόσχα) 152, 153
 Καλλίνικος Δ', πατριάρχης Κων/πόλεως
 174
 Καλλίνικος Χρῆστος 358, 384
 Καλλιπολι 48, 171
 Καλλοῦδης Ἀρσένιος 168
 Καλμοῦκοι 176
 Καλόγερος Σπύρος 323
 Καλοσερίτζης Δημήτρης 357, 384
 Καλὸς Χριστόδουλος 371, 384
 Καμμένος Ἀναστάσης 360, 395
 Καμοένος· βλ. Camoëns
 Κανόζα (Καλαβρίας) 24
 Κανονικὸ Δίκαιο 182
 Κάντας Γιάννης 358, 384
 Κάντας (Δημο-) 365, 384
 Κάντας Νικολὸς 361, 384
 Κάντας Πάνος 361, 384
 Καντηλιώτης Αὐγέρης 364, 384
 Καντηλιώτης Νικολὸς 362, 384
 Κάντιου Στάθης 364, 384
 Καντῖρ μπέτης 309, 310, [311], 314
 Καπελέτος Γιάννης 361, 384
 Καπλάνη σχολὴ 290
 Καποδίστριας Ἀντώνιος Μαρία 344· βλ.
 καὶ Τόνη Μαρία
 Καποδίστριας Ἰωάννης 180
 Κάπος Δημήτρης 363, 384
 Καραβέλα οἰκογένεια 320
 Καραβέλας Ἀλβίτζε 320
 Καραβέλας Πάνος 320
 Καραβέλας Σπύρος 320, 324, 346, 355,
 364, 366, 367, 368, 384
 Καραβέλας Τζόρτζης 320
 Καραβέλας Χριστόδουλος 320, 359, 384
 Καραβέλου· βλ. Γκαραβέλου
 Καραλῆς Ἀβέρκιος 308
 Καραμάνης Δημήτρης 352, 384
 Καραμέτζης Πάνος 356, 384
 Καραμήτζης Γιωργάκης 369, 384
 Καραμητζός Δημήτρης 358, 384

Καρατζᾶς Κωνσταντῖνος 173
 Καρατζᾶς Νικόλαος 182
 Καρατούλας Στάμος 356, 368, 384
 Καραχασάνης Ἰωάννης τοῦ Κώστα 323,
 359, 366, 368, 384
 Καρβούνης Ἀναστάσης 365, 384
 Κάρολος Ε', βασιλεὺς τῆς Ἰσπανίας καὶ
 αὐτοκράτορας τῆς Ἁγίας Ρωμαϊκῆς
 αὐτοκρατορίας 162
 Καρύδης Γιάννης 363, 384
 Καρύδης Κώστας 352, 384
 Κασόρας (Κασούρας) Γιώργος 354, 364,
 384
 Κασπία θάλασσα 176
 Κασταμανῆς Πάνος 359, 384
 Καστανᾶς Γιαννάκης 355, 384
 Καστοριά 16, 21
 Κατζαίτης Πάνος 358, 384
 Κατζαμάγγος Πάνος 351, 362, 370, 384,
 389
 Κατζαούνης Ἀθανάσης 349, 384
 Κατζιμάρδος Γιάννης 351, 364, 384,
 385
 Κατζιμάρδος (;) Γιάννης 354, 386
 Κατζιμάρδος· βλ. προηγ.
 Κατζιώτης Γιάννης 351, 385
 Κατούνα 332
 Κατριμπούζης Δημήτρης 362, 385
 Κατριμπούζης Θανάσης 362, 385
 Κατρώιος Χρῆστος 362, 385
 Κατσαίτης Μάρκος Ἀντώνιος 171, 172,
 173
 Κατσώνης Λάμπρος 317, 343
 Κάτω Ἰταλίας μητρόπολις 9, 12, 19, 20,
 21, 22, 24
 Κατωπόδης Ἀθανάσης 350, 391
 Κέντρον Ἐρένης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ
 Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας
 Ἀθηνῶν (KEMNE) 160, 307, 308
 Κεραμιδᾶς Νικόλαος 356, 385
 Κερασοβίτης Γιάννης 359, 385
 Κερασοβίτης Γιωργάκης 362, 385
 Κέρκυρα, Κορφοὶ 12, 14, 16, 17, 18, 25,
 26, 163, 171, 172, 175, 180, 309,
 320, 321, 326, 327, 328, 329, 330,
 333, 334, 336, 337, 338, 340, 341,
 342, 343, 345, 348, 355, 367, 369,
 374· γενικὸς πρόξενος τῆς Ρωσίας

στὴν Κέρκυρα, βλ. Μπενάκης Λιμπέ-
 ριος
 Κεφαλᾶς Ἀθανάσιος 332
 Κεφαλλονιά, Κεφαλληνία 309, 311, 314,
 321, 344
 Κεχρᾶ οἰκογένεια 319
 Κεχρᾶς Ἀναστάσιος 355, 356, 387, 392
 Κεχρᾶς Δημήτριος (Δῆμος) 327, 328,
 329, 336, 337, 338, 340, 346, 355,
 367, 368, 385
 Κεχρᾶς Ἰωάννης 315, 319, 320, 324,
 334, 353, 359, 363, 366, 367, 368,
 370, 380, 385
 Κεχρᾶς Μιχάλης 363, 368, 385
 Κεχρᾶς Χρῆστος 320, 357, 385
 Κίεβο 119, 134, 137
 Κίνα 160
 Κιναβέλης· βλ. Γενοβέλης
 Κιόσης Ζώης 370, 385
 Κιόσκης Νικολὸς 358, 385
 Κιρασοβίτης· βλ. Κερασοβίτης
 Κίσαβος 179
 Κιτζάκης Ἀποστόλης 385
 Κιτζάκης Βαγγέλης 359, 363, 385
 Κίτζας Βαγγέλης 364, 385
 Κιτζίλης Νικόλαος 356, 360, 383, 396
 Κιτζίλης Τζόρτζης 324, 353, 356, 366,
 367, 368, 370, 385
 Κίτζος Γιωργάκης 351, 385
 Κλαδάς Γεράσιμος 326, 335, 336, 344
 Κλάπας Γιώργος 365, 385
 Κλήμης, ἀρχιμανδριτῆς τῆς Μονῆς Ἰβή-
 ρων 111, 123, 134, 140, 146, 148
 Κλήμης Ε', πάπας 192
 Κλοτζάρης Γιάννης 357, 368, 385
 Κλοτζάρης Πανούσης 361, 385
 Κλωπστόκος· βλ. Klopstock
 Κοδρικᾶς Παναγιώτης 174
 Κοζάκοι 116, 176
 Κοζυλιώτης Σιλβάβος Χρῆστος 353, 385
 Κοκκινάκης Κων. 280
 Κοκκίνης Τάτσης 352, 385
 Κόκκων (Κοκκίων) Ἰωάννης 293, 296,
 300
 Κοκλανίκας Κώστας 351, 385
 Κοκλανίκας Χρῆστος 356, 385
 Κολιαδήμας Δῆμος 364, 385
 Κολοβὸς Λιάς 350, 385

Κολός Σπυράκης 362, 385
 Κολοφωτιάς Χρήστος 359, 385
 Κολυβάς Μηνάς 365, 385
 Κομινιώτης 'Αναστάσης 367
 Κομνηνοί, αυτοκράτορες 49
 Κομποτιανής (τῆς -;) 'Αναστάσης 362, 385
 Κονάκης Σπυρίδων 'Αναστάσιος 315, 324, 325, 366, 367
 Κονδουράς βλ. Κοντουράς
 Κονεμένος 'Αποστόλης 359, 368, 386
 Κονεμένος Γεώργιος 370, 386
 Κονιδάρης Θεοδόσιος 311
 Κονιδάρης 'Ιωάννης 352, 390
 Κονιδάρης Μιχαήλ 311, 312
 Κονοπινιώτης Γιάννης 363, 386
 Κονοπινιώτης Κοσμάς 360, 371, 386
 Κονταξής Γληγόρης (Δημο-) 363, 386
 Κονταξής Δημος 363, 386
 Κονταξής Θανάσης 362, 386
 Κοντατζής βλ. προηγ.
 Κοντινέντες (Continente) 335, 345
 Κοντογιάννης Βασίλης 353, 386
 Κοντοκολιού Γιώργης 358, 386
 Κοντὸς Γιάννης 355, 386
 Κοντὸς Χρήστος 357, 386
 Κοντουράς Δημήτριος τοῦ 'Ιωάννη 309, 310
 Κοντοχρήστος Κώστας 357, 386
 Κοπαρέος 'Ιωάννης 160
 Κοπαρέος Μιχαήλ 160
 Κοραῆς 'Αδαμάντιος 291
 Κοράνιο 188
 Κοριτσᾶς ἐπισκοπὴ 19, 20, 21
 Κορνάρος Βιτσέντζος 55
 Κορνέρης Σπύρος 361, 386
 Κορνήλιος, ἱερομόναχος τῆς Μονῆς 'Ιβήρων 146
 Κορφοί βλ. Κέρκυρα
 Κορώνη, Κορωνάιοι 17, 18, 163
 Κορωνίδς Θεοδωρῆς 365, 386
 Κορωνίδς Πανάγος 364, 386
 Κοσζάκιανης 339
 Κόσζυφας βλ. Κότζυφας
 Κοσμάς, ἱεροδιάκονος τῆς Μονῆς 'Αγ. Νικολάου (Μόσχα) 152
 Κοσπετίνης Γιάννης 350, 358, 386, 394
 Κότζυφας Στασίνος 363, 369, 386

Κοτοκολιού βλ. Κοντοκολιού
 Κοτροπέλης Γέργος 364, 386
 Κοτσεβού βλ. Kotzebue
 Κούγιας (Πανο-) Σωτήρης 356, 386
 Κούμας Κων. 280
 Κουντουράς βλ. Κοντουράς
 Κουραπᾶς Γιώργος 356, 386
 Κουρεμένος Γιάννης 354, 386
 Κούροβ 'Αθανάσιος 153
 Κούσης Κωνσταντῆς 353, 359, 386
 Κουτζογένης, Κουτζογιάννης (;) βλ. Κουτζογιάνης
 Κουτζογιώργος Νικολός 357, 369, 386
 Κουτζογιάνης Γιάννης 354, 386
 Κουτῆς Γιάννης 362, 386
 Κουτρομπέλης βλ. Κοτροπέλης
 Κουφῆας Μόσχος 334, 339, [340], 357, 386
 Κοψιδᾶς Φίλιππος 357, 386
 Κρασσᾶς Χριστόδουλος 311
 Κρέτος 'Ιωάννης 360, 389
 Κρήτη 164, 399-404
 Κριμαία 118
 Κρίσις τοῦ Πάριδος ('Η) τοῦ Δ. Γουζέλη 287
 Κριτόπουλος 'Αγαπητὸς 358, 368, 386
 Κριτόπουλος Θωμᾶς 356, 368, 370, 386
 Κριτόπουλος Μητροφάνης βλ. Μητροφάνης
 Κρότωνα, καθολικὴ ἐπισκοπὴ τῆς Κάτω 'Ιταλίας 22
 Κρούσιος Μαρτίνος 163, 164
 Κύθηρα 171
 Κύκκου Μονή βλ. Μονὲς
 Κυκλάδες 170
 Κυπριανός, ἡγούμενος τῆς Μονῆς 'Αγ. Νικολάου (Μόσχα) 153, 154
 Κυπριανός, πατριάρχης Κων/πόλεως 160
 Κύπρος, Κύπριοι 12, 13, 14, 17, 163, 169
 Κυρασοβίτης βλ. Κερασοβίτης
 Κύριλλος Λούκαρης, πατριάρχης Κων/πόλεως 125
 Κύριλλος τοῦ Γεωργίου, "Ελληνας στὴ Μόσχα 150
 Κύρκος Γεράσιμος 356, 362, 387
 Κάδιξ Θεοδοσίου 193 — 'Ιουστινιανοῦ 193

Κωνσταντᾶς Γρηγόριος 156, 178, 291
 Κωνσταντῆζα Ρουμανίας 38
 Κωνσταντίνος Μανασσῆς βλ. Μανασσῆς
 Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος 193
 Κωνσταντινούπολη, Κωνσταντινουπολίτες 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 47, 118, 119, 131, 141, 142, 152, 160, 162, 164, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 179, 180, 194, 195, 290, 291, 293, 298, 301, 302, 303, 306, 307, 311, 317, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 344, 345, 348, 367, 373· Μετόχι Παναγίου Τάφου 185, 186, 187, 194, 195, 196· πρέσβης 'Αγγλίας στὴν Κων/πολη 327, 329· πρέσβεις εὐρωπαϊοὶ 306, 307, 327, 342· πρέσβης Ρωσίας, βλ. Ταμάρια Βασίλειος
 Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης βλ. 'Αθανάσιος, Γαβριήλ, Γερμανός, Γρηγόριος Ε', Διονύσιος, Θεόκλητος Α', 'Ιάκωβος, 'Ιερεμίας Β', Καλλίνικος Δ', Κυπριανός, Κύριλλος Λούκαρης, Μητροφάνης Γ', Νικηφόρος, Φώτιος
 Κωνσταντινουπόλεως συνθήκη 305-306, 307, [326], 333, 335, [337], 344, 347, 348
 Κωστής Τζόρτζης 358, 387
 Λαγινᾶς, Λαϊνᾶς Λαμπράκης 351, 359, 387
 Λαϊνᾶ (Τάτζη -) Κώστας καὶ ἀδελφία 359, 387
 Λαϊνᾶς Κωνσταντῆς 350, 387
 Λακκιώτης Χρήστος 349, 387
 Λαλαγιώργου Τόλος 358, 387
 Λάμπρος 'Αθανάσιος 353, 370, 387
 Λάμπρος Δημήτριος 353, 387
 Λάμπρος τοῦ Φώτου (;) βλ. Φωτολάμπρος
 Λάμπρος (τῆς -) Χρήστος 353, 387
 Λάμψακος 171
 Λαρίνα βλ. Larino
 Λάσκαρις 'Ιανὸς 404
 Λάσκαρις Κανανός 161
 Λάτος Φραγγλῆς 356, 387
 Λαυρέντιος, ἀρχιμανδρίτης τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου 124
 Λαχανᾶς Κωνσταντῆς 360, 387
 Λβῶφ 165
 Λεβάντη(ς) (Levante) 13, 14, 15, 16, 24
 Λειψία 110
 Λεκατζᾶ Θεοδώρα, θυγ. Παύλου — βλ. Λουρόπουλου Θεοδώρα
 Λεκατζᾶς Παῦλος 311, 320
 Λένης (τῆς -;) βλ. Τιλένης
 Λεξιμὸν τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν 281
 Λεόντιος, ἐπίσκοπος Γρεβενῶν 21
 Λεόντιος, κελλάρης τῆς Μονῆς 'Ιβήρων 146
 Λεόντιος, πρῶην μητροπολίτης Σιτανίου, ἡγούμενος τῆς Μονῆς 'Αγίου Νικολάου (Μόσχα) 118, 132, 133, 138, 139, 140, 143, 144, 150, 151
 Λευτικὸν 197
 Λεύκα, τπν. Πρέβεζας 337
 Λευκάδα, Λευκάδιοι 306, 307, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 316, 321, 326, 327, 328, 330, 331, 333, 336, 337, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 347, 348, [371]· βλ. καὶ 'Αγία Μαύρα· 'Αρχεῖα Νομοῦ Λευκάδας (ΓΑΚ/ΑΝΑ) 305 κ.ἐξ. πολλ.
 Λευτέρης Γιάννης 364, 387
 Λέων ὁ Σοφὸς 191
 Λῆμνος 179
 Ληστής Κωνσταντῆς 357, 387
 Λιάρου Γιαννάκης τοῦ 'Αναστάση 359, 387
 Λιάσκος Λάσκαρης 363, 387
 Λιβαδάς Θ. 173
 Λίβανος 14, 17
 Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη 49
 Λιθουανία 164
 Λιόντος Γιάννης 364, 387
 Λιόφης Νικολός 361, 387
 Λόγγος 48
 Λονδίνο 169, 170
 Λορέτο 25
 Λούθηρος 162
 Λουκανός βλ. Lucanus
 Λούκαρης βλ. Κύριλλος Λούκαρης
 Λουρόπουλος Γεώργιος 309
 Λουρόπουλος Δημήτριος 338

- Λουρόπουλος Μαρίνος 308, 309, 310, 311, 314, 315, 316, 317, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 346, 347, 355, 366, 367, 368, 369, 370, 387
- Λουρόπουλου άρχιεπί (ΑΑ) 305, 308-340 πολλ.
- Λουρόπουλου Θεοδώρα, σύζ. Μαρίνου — θυγ. Παύλου Λεκατσά 311
- Λουρόπουλου οικογένεια 319
- Λουρόπουλου Χρυσή, θυγ. Γεωργίου — βλ. Τζαφραμπά Χρυσή
- Λουσιιάς (*Os Lusitadas*) του Camoëns 284
- Λούφας Κωνσταντής 365, 387
- Λυκούδης Γιάννης 360, 387
- Λυκούδης Νέστορας 361, 387
- Λυκούδης Σωτήρης 361, 387
- Λυκοφύδης Γιώργος 364, 387
- Μαγγίνας Θανάσης 359, 387
- Μαγγιόρος Θεοδώρης 354, 357, 360, 368, 382, 385, 387, 395
- Μαγλάρας Σπύρος 361, 387
- Μαγνησία Θεσσαλίας 179
- Μάγριπος (= Άφρικη) 49, 77, 79, 80, 100, 102
- Μαινώμενος Όρλάνδος (*Orlando furioso*) του Άριόστο 284
- Μακάριος, άρχιεμανδρίτης της Μονής Παντελεήμονος 135
- Μακάριος, κελλάρης της Μονής Χιλανδαρίου 124
- Μακάριος Κυδωνιεύς 168
- Μακάριος, μοναχός της Μονής Ίβήρων 148
- Μακάτζης Άθανάσιος 324, 349, 354, 363, 366, 367, 369, 370, 387
- Μακάτζης Άποστόλης 361, 387
- Μακάτζης Στάμος 353, 356, 370, 388
- Μακεδονία 12, 17, 20, 143, 151, 169
- Μακρεβολίτης Ευστάθιος 49
- Μακρίτζης Γιάννης 359, 388
- Μακροδήμας (Μακροδῆμος) Μίχος 350, 352, 356, 360, 368, 370, 379, 382, 388, 390
- Μαλαντρής Κωνσταντής 363, 388
- Μαλαντρής Νικολός 361, 388
- Μάλτα 195
- Μάλτας Ίωάννης 357, 388
- Μαμάτης Γιώργος 354, 388
- Μαμάτης Κοσμάς 364, 388
- Μανασσής Κωνσταντίνος 49
- Μάνη, Μανιάτες 12, 15, 16, 171
- Μανούσκακας Μ. Ι. 399, 400, 404
- Μαντούρας Άθανάσιος 309-310
- Μαντούρας Χρήστος 310
- Μαξιμιλιανός (Μαξιμιανός), Γερμανός αυτοκράτωρ 12, 15, 17, 18
- Μαξιμοβ Ίβάν, Ρώσος άγιογράφος 120
- Μαρδάριος, μητροπολίτης έκ της Μονής Χιλανδαρίου 124
- Μαρής Γιωργάκης 360, 365, 380, 388
- Μαριολόπουλος Ήλιος 37
- Μάρκελλος 188, 189
- Μαρκιανός 188
- Μαρκίδες Πούλιου· βλ. Πούλιου —
- Μάρκου Τάτζης 364, 388
- Μαρούτσης Πάνος 343
- Μάρως (της-) Νικολός 353, 388
- Μαστρογιαννόπουλος Βασίλης 358, 388
- Ματβέγεβ Άρταμόν 130
- Μάτζικας Κώστας 351, 388
- Ματζούκης Γρηγόριος 21
- Ματθαίος Αΐνου 300
- Ματθαίος (Μηλάντοβ), "Έλληνας στη Μόσχα 153
- Μαυραγάνης Στάθης 362, 388
- Μαύρη Θάλασσα 13, 16, 17, 18, 118
- Μαυρίκης Άναστάσιος 351, 388
- Μαυρογένης Νικόλαος 158
- Μαυρογιώργου (γερο-)· βλ. Γερομυρογιώργου
- Μαυροκορδάτος Άλέξανδρος ό έξ άπορρήτων 157, 158, 159, 173
- Μαυροκορδάτος Ίωάννης (Γιάννουλος) 172
- Μαυροκορδάτος Κωνσταντίνος 172
- Μαυροκορδάτος Νικόλαος 194
- Μαυρομάτης Ίωάννης, κωδικογράφος 24, 25, 26, 27, 34, 35
- Μαυρομάτη Κυράνα, σύζ. Τάτζη— θυγ. Πέτρου Βαλεντίνη 316
- Μαυρομάτης Άναστάσιος (Τάτζης) του Σταμούλη και της Χρυσάνας 316, 332

- Μαυρομάτης Γεράσιμος 362, 368, 388
- Μαυρομάτης Μήτσος 316, 332
- Μαυρομάτης Νικολέτος 351, 388, 395
- Μαχαλιώτης Δημήτρης 360, 364, 388
- Μεγάλη Βρεταννία 166, 311· βλ. και Άγγλία
- Μεθόνη, Μεθωναίοι 17, 18
- Μελέτιος, άρχιεμανδρίτης της Μονής Χιλανδαρίου 124
- Μελέτιος, "Έλληνας ιεροδιάκονος 148, 149
- Μελέτιος, μητροπολίτης Άχρίδος 143
- Μελέτιος Μήτρου, άρχιεπίσκοπος Άθηνών 156
- Μελετόπουλος Ίωάννης 179
- Μελίτη, έπαρχία Κάτω Ίταλίας 20
- Μέντζος Γιωργάκης 353, 388· βλ. και Μέτζης
- Μεξικό 166
- Μεπρπαρού (;) Κοσμάς 360, 388
- Μεμική Γεωγραφία του Άργύρη Φιλίππη 178
- Μερίτζος Νικολός 365, 388
- Μεσόγειος 155
- Μεσσήνη 338· βλ. και Μισσήνα
- Μεσσιάς (*Der Messias*) του Klopstock 280, 281, 284
- Μεταρρύθμιση 162
- Μετέωρα· βλ. Μονές
- Μέτζης Γιώργος 358, 388· βλ. και Μέντζος
- Μεχμέτ έφέντης, ύπάλληλος του Άλή πασά 330, 372
- Μεχμέτ πασίας, «πρώτος κουνσιέρης» 14
- Μηλιές 178
- Μήλος 164, 169, 171
- Μηνᾶς Άναγνώστης 351, 360, 388, 395
- Μητροφάνης Γ', πατριάρχης Κων/πόλεως 21
- Μητροφάνης Κριτόπουλος, πατριάρχης Άλεξανδρείας 168
- Μικέλκας (της-) Κώστας 357, 388
- Μικρά Άσία 163, 164, 169, 171
- Μικρά Ρωσία· βλ. Ουκρανία
- Μιλανέ (Μιλανέζης, Μιλαχέ;) Κώστας 356, 388
- Μιλτων· βλ. Milton
- Μισανθρωπία και Μετάνοια του Kotzebue 280
- Μισσήνα 17, 18· βλ. και Μεσσήνη
- Μιστριωίτης Γιώργος 352, 388
- Μιχαήλ Άναστάσιος ό Ναουσάιος 160, 174
- Μιχαήλ, μοναχός της Μονής Χιλανδαρίου 124
- Μιχαήλ Ρωμάνοβ, τσάρος της Ρωσίας 124, 125, 146
- Μιχάλης Άντωνιός 360, 388
- Μιχάλης Νικολός 370, 388
- Μιχάλης Χρήστος 370, 388
- Μιχοής και Βεφα διήγησις· βλ. Βεφα και Μιχοής διήγησις
- Μολδαβία 131, 132, 172, 173, 178, 289, 290, 291
- Μολδοβλαχία 164, 169, 171
- Μολιέρος· βλ. Molière
- Μονεμβασία 404
- Μονές· Άγ. Αικατερίνης Σινᾶ 126· Άγ. Νικολάου (Μόσχα) 111-154· Άγ. Παύλου ("Άγιον Όρος) 125, 126· Βατοπεδίου ("Άγιον Όρος) 124, 125, 126, 131, 152· Διονυσίου ("Άγιον Όρος) 125· Έσφιγμένου ("Άγιον Όρος) 126· Ίβήρων ("Άγιον Όρος) 111-154· Ίβήρων (στη λίμνη Valda, Ρωσία) 127· Κύκκου 167· Μεγάλου Σπηλαίου 167· Μεγίστης Λαύρας ("Άγιον Όρος) 125· Μεταμορφώσεως (Μετέωρα) 50· Ξενοφώντος ("Άγιον Όρος) 125· Ξηροποτάμου ("Άγιον Όρος) 40· Παντελεήμονος ("Άγιον Όρος) 125, 126, 135· Παντοκράτορος ("Άγιον Όρος) 125· Σίμωνος Πέτρας ("Άγιον Όρος) 125· Σουμελά 167· Ταξιαρχών (Ζάλογγο) 316, 319· Χιλανδαρίου ("Άγιον Όρος) 111, 112, 122, 124, 125, 126, 141, 142· βλ. και "Άγιον Όρος, Σινᾶ
- Μονοβασώτης Άναστάσης 353, 388
- Μοραίτη Χρήστος του Χαράλαμπου 357, 388
- Μοραίτης Γιάννης 360, 389
- Μοραίτης Σιλαβούνος Δημήτρης 361, 389
- Μοραίτης· βλ. και Θωμάς

- Μορέας, Μοραίτες· βλ. Πελοπόννησος
 Μορ(ε)ζήνος Ίωάννης 164
 Μόσχα 111-154, 165· τυπογραφείο 127
 Μοσχοβία 165· βλ. και προηγ.
 Μοσχονήσια 171
 Μοσχόπουλος Γιώργος 350, 389
 Μοσχόπουλος Μ. 403
 Μουτζαρίτης· βλ. Μουτζαρίτης
 Μουρός Γιαννιτζής 353, 389
 Μουρούζης Δημήτριος 280
 Μουρτζίνης Κώστας 364, 389
 Μουτζαρίτης Ἀποστόλης 353, 355, 389
 Μουτζαρίτης Γεώργιος 355, 380, 386
 Μουτζαρίτης Θανάσης 352, 389
 Μουτζαρίτης Χρήστος 365, 389
 Μπαγλάτζας Θανάσης 350, 389
 Μπαλαρής Βασίλειος 350, 362, 389
 Μπαλαρής Νικολός 362, 389
 Μπαλωματής Δήμος 360, 389
 Μπαμπά 171
 Μπανός Ἀναστάσης 361, 389
 Μπανός Γιώργος 361, 389
 Μπαντιὰ Αἰκατερίνη 307-371 πολλ.
 Μπαρμπαρίγου Γαβριήλ, ἱερομόναχος 352, 383
 Μπασσαράμπας Μπραγκοβάνος Κωνσταντίνος 193, 194
 Μπατζούλας Ἀναστάσης 363, 389
 Μπατζούλας Κωνσταντῆς 351, 360, 389
 Μπατζούλας Σταμούλης 356, 389
 Μπελετζικιάκης Κώστας 350, 389
 Μπελίνιας Ζαφύρης 352, 389
 Μπενάκης Λιμπέρτος (Λιμπεράλ) 309, [327], 328, 329, 339, 340, 341, 342, 343
 Μπεστούζεβ - Ριούμιν Σεμιόν 153
 Μπετζελέκης Θεοδωρῆς 364, 370, 389
 Μπετζελέκης Χρήστος 359, 360, 361, 362, 368, 382, 384, 387, 389, 390
 Μπιτζικόκος Μήτσης 353, 389
 Μποικάτης Ἀναστάσης 351, 389
 Μπορδούσιας Σταμούλης 371, 389
 Μπορίς Γκοντουνόβ, τσάρος τῆς Ρωσίας 124
 Μπουζάκας Ἀθανάσης 361, 389
 Μπουϊκλής Γιώργος 352, 389
 Μπουκουβάλα οἰκογένεια 316
 Μπουκουβάλας Ἀθανάσιος 316
- Μπούλια· βλ. Ἀπουλία
 Μπραίμης Δημήτρης 362, 368, 389
 Μπραίμιος Θεοχάρης 352, 389
 Μπρέκοσης Γιώργος 363, 389
 Μύκονος 171
 Μυλωνᾶς Στάθης 352, 389
- Ναδὶρ Σάχ 176
 Ναυπάκτου ναυμαχία 11, 12, 19, 26
 Ναύπλιο 163
 Νεάπολη Ἰταλίας 167, 306· βασιλεῖο Νε-
 απόλεως (ρένιο τῆς Ἀνάπολης) 12, 15, 17, 22
 Νέγρης Ἀποστόλης 350, 364, 389, 395
 Νέγρης Θεόδωρος 291, 293, 302
 Νέγρης Πέτρος, συμβολαιογράφος τῆς Ἀγίας Μαύρας 309, 321, 325, 366, 367, 369, 371
 Νέγρης Χρήστος 356, 389
 Νεῖλος Σταυρᾶς· βλ. Σταυρᾶς
 Νεκτάριος, ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἀγ. Νικολάου (Μόσχα) 116, 117, 118, 129, 130, 132, 133, 138, 139, 140, 142, 150, 151
 Νεκτάριος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων 169
 Νέλσον 305, 306
 Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς 281, 286
 Νεόφυτος, ἀρχιδιάκονος τῆς Μονῆς Ἰ-
 βήρων 146
 Νεόφυτος, προϊστάμενος τῆς Μονῆς Ἀγ. Νικολάου (Μόσχα) 152
 Νίζνα 118, 138, 139
 Νικήτας Εὐγενιανός· βλ. Εὐγενιανός
 Νικηφόρος, ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἰβή-
 ρων 133
 Νικηφόρος, μοναχὸς τῆς Μονῆς Ἰβήρων, 148
 Νικηφόρος, πατριάρχης Κων/πόλεως 40
 Νικιάμπας Γιάννης 365, 389
 Νικόλαος τοῦ Δημητρίου, Ἕλληνας στὴ Μόσχα 119
 Νικόλαος τοῦ Εὐσταθίου, Ἕλληνας στὴ Μόσχα 150
 Νικόλαος ὁ Ρινότμητος, Ἡπειρώτης συγ-
 γραφέας περιηγητικοῦ κειμένου 160
 Νικολάου Ἀναστάσης 361, 389
 Νικολάου Θεοδωρῆς 354, 357, 386, 390, 392

- Νικολάρα Ἰωάννης 357, 390
 Νικολάρας Νικολός 352, 390
 Νικολέτος τῆς Βόνιτσας 332
 Νικολός Γιάννης 360, 390
 Νικολοῦ Γιάννης 360, 390
 Νικόπολη τῆς Ἡπείρου 307, 342
 Νίκου (παπα -)· βλ. Παπανίκου
 Νίκου Σωτήρης 361, 390
 Νίκων, πατριάρχης Μόσχας 123, 126, 127, 128, 132, 140, 146
 Νισέτ (;) ἐφένης, ἀπεσταλμένος τῆς Πύ-
 λης στὴν Πρέβεζα 330, [342], 372
 Νορβηγία 161
 Νοταρᾶς Χρῦσανθος· βλ. Χρῦσανθος
 Νοθεσαίου πατρὸς πρὸς υἱὸν τοῦ Dupuy La Chapelle 281
 Νούκιος Ἀνδρόνικος ἢ Νίκανδρος 156, 161, 162, 163
 Νταλαγιώργος Σπύρος 351, 390
 Νταλαπήρας Ἀνθίμος 352, 390
 Ντάλας Κωνσταντῆς 360, 390
 Νταμάτης· βλ. Ντεμιάτης
 Νταμουλιάνος Γιαννάκης τῆς Βασιλικῆς 360, 390
 Ντελιμάρης Πάσχος 359, 390
 Ντελλαπόρτας Λεονάρδος 399-403
 Ντεμιάτης Νικολός 365, 390
 Ντζέρβας· βλ. Ζέρβας
 Ντιλένης (;)· βλ. Τιλένης
 Ντότζικας· βλ. Τότζικας
 Νύχτες τοῦ Young 279-304
- Ἐάνθης Δήμος 365, 368, 390
 Εενούλης Λάμπης 356, 390
 Εενοφῶν Ἐφέσιος 48
 Εηρόμερο 313, 332
- Ὀδησὸς 291, 302, 303
 Ὁ θάνατος τοῦ Ἀβελ τοῦ Gessner 280
 Ὁθωμανικὴ αὐτοκρατορία 306, 335, 336, 337, 345· βλ. και Τουρκία
 Οἰκονόμος Κωνσταντίνος ὁ ἐξ Οἰκονό-
 μων 45, 279-303
 Οἰκονόμος Σοφοκλῆς 45, 46, 281, 283, 302
 Οἰκονόμος Στέφανος 301
 Ὀλλανδία 162
- Ὀμηρος 285
 Ὀμηρος Νικολός 362, 390
 Ὄξφόρδης Πανεπιστήμιο 176
 Ὄριος Ἀγγελος 306, 310, 320, 321, 325, 326, 327, 328, 329, 335, 336, 341, 343, 344, 345, 346, 347, 355
 Ὄριου Ἀναστασία Σέρβου, σύζ. Ἀγγε-
 λου — 321
 Ὀρλωφικά 343
 Ὀρφανὸς Γιώργος 360, 390
 Ὄσσιαν· βλ. Ossian
 Ὄτραντο, ἐπαρχία (Terra d'Otranto) 20
 Οὐγγαρία 12, 15, 17, 18
 Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιος· βλ. Ἰγνάτιος
 Οὐζμπεκιστάν 176
 Οὐκραίντσεβ Ἐμελιὰν Ἰγνάτιεβιτς 130, 137
 Οὐκρανία, Μικρὰ Ρωσία 116, 118, 138, 139
 Οὐλπιανὸς 188
 Οὐράνης Κώστας 155
 Οὐσακῶφ (Ἐξακῶφ) 305, 309, 310, [311], 312, 314, 315, 318, 320, 321, 333, 335, 337, 342, 345, 349
- Πάγκαλος Νικόλαος 317
 Πάδοβα 171, 182, 194
 Παΐσιος Ἀγιοποστολίτης, μητροπολίτης Ρόδου 165, 166
 Παΐσιος, ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος 19, 20
 Παΐσιος, ἐπίσκοπος Δυρραχίου 165
 Παΐσιος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων 169
 Παλαβούλης Γιάννης 350, 364, 390
 Παλαιὰ Διαθήκη 189, 197
 Παλαιστίνη 164, 169
 «Παλαιστίνη», «Παλαιστινιακὲς χῶρες» [= Ὀρθόδοξη Ἀνατολή] 136, 142, 143, 144, 145, 152
 Παλαρῆς· βλ. Μπαλαρῆς
 Παλέρμιο 17
 Πανάτζιος Χρήστος 353, 359, 390
 Πανοκούγιας· βλ. Κούγιας
 Πάνος (;) 365, 396
 Πάνος 351, 396
 Πάνου Δημητράκης 360, 390
 Παντέ(ν)τας· βλ. Πατένας
 Παξοὶ 315, 328, 332, 335, 340
 Παπαγεωργίου Σπυρίδων 164

- Παπαγιάννης Δημήτρης 360, 371, 390
 Παπαγιάννης Κωνσταντής 365, 390
 Παπαγιάννης Παναγιώτης 353, 390
 Παπαγιάννης Παν. και αδέρφια 361, 390
 Παπαγιαννόπουλος Γρηγόριος 359, 390
 Παπαδημήτρης Στασίνος 325, 367
 Παπαδόπουλος 'Αλέξης 355, 368, 390
 Παπαδόπουλος Γιώργης 353, 357, 370, 390
 Παπαδόπουλος Κεραμεύς Α. 195
 Παπαδόπουλος Νικόλαος Κομνηνός 182, 195
 Παπαδόπουλος Νικόλδς 312, 313, 346, 349
 Παπαζέλης Θεοδωρής 350, 391
 Παπαναστάσης Δημήτρης 350, 391
 Παπανικόπουλος Θανάσης 362, 391
 Παπανίκου 'Αποστόλης 365, 391
 Παπανίκου Κωνσταντής 365, 391
 Παπαπολύζος Κώνστας 308, 309, 310, 311, 314, 326, 330, 333, 337, 338, 346, 369
 Παπαποστόλη 'Αναστάσιος 364, 391
 Παπαποστόλης Γιάννης 350, 354, 362, 391
 Παπαστάμου Θανάσης 352, 391
 Παπατριαντάφυλλος Νικόλδς 312, 330, 346, 349, 369
 Παπατριαντάφυλλος Σωτήρης 312
 Παπινιανός 188
 Παπουτζής Χρῆστος 358, 391
 Παράδεισος (*Paradise Lost*) του Milton 284
 Παραδουνάβιες 'Ηγεμονίες 37, 38, 47
 Παρᾶς 'Αποστόλης 350, 352, 354, 391, 395
 Παρᾶς Γεώργιος 350, 363, 391
 Παρᾶς Νικόλδς 359, 391
 Παρᾶς Πάνος 359, 391
 Πάργα, Παργίνοι 171, 306, 307, 308, 309, 311, 314, 328, 329, 332, 336, 340
 Πάρη (= Μπάρι) 24
 Παρθένιος, ἡγούμενος τῆς Μονῆς 'Αγ. Νικολάου (Μόσχα) 154
 Παρθένιος, ἱερομόναχος τῆς Μονῆς 'Ιβήρων 151
 Παρθένιος ὁ Πελοποννήσιος, ἱεροδιάκονος και διδάσκαλος 168
 Παρίσι 174, 179, 194
 Παρίστριες 'Ηγεμονίες βλ. Παραδουνάβιες 'Ηγεμονίες
 Παρκεθίμης 'Ιάκωβος «ὁ Μηλοῦτας» 164
 Παρλιαπές Δημήτρης 361, 391
 Παρμενίδης 401
 Παροιμιαί Σολομώντος 197
 Παρούση 'Αργύρω, θυγ. Σταθάκη — βλ. Διγόνη 'Αργύρω
 Παρούσης Σταθάκης (Εὐστάθιος) τοῦ 'Αλεξάνδρου 315, 316, 317, 318, 346
 Πασχάλης τοῦ 'Αλεξάνδρου Χρόμοβ, 'Ελλήνας στή Μόσχα 153
 Πάσχος Νίκος 352, 391
 Πατελλάρος βλ. 'Αθανάσιος
 Πατέντας 'Ιωάννης τοῦ Ρίζου 324, 354, 355, 366, 367, 368, 391
 Πάτζης Χρῆστος 360, 391
 Πάτμος 170, 176
 Πάτρα 163, 179
 Πατρίκιος Σεβαστιανός 321
 Πατρίκιος Σπυρίδων 321
 Πατρινός 'Ιωάννης 360, 390
 Παῦλος Α', τσάρος τῆς Ρωσίας [306], [311], [328], 335, [336]
 Παφνούτιος, μητροπολίτης Κάτω 'Ιταλίας 21
 Παχώμιος, ἀρχιμανδρίτης τῆς Μονῆς 'Ιβήρων 123-124, 125, 126, 146
 Πεδάκος Πολυχρόνης 353, 391
 Πελασγοί 179
 Πελοπόννησος 12, 14, 15, 16, 17, 18, 118
 Πένθος θανάτου, ζωῆς μάταιον και πρὸς Θεὸν ἐπιστροφή τοῦ Γιούστου Γλυκοῦ 52
 Πεντάκαλος Παντελεός 363, 391
 Περαιταριά 338
 Περδικάρης Λεονάρδος 159
 Περδικάρης Μιχαήλ 303
 Περδικάρης Χαράλαμπος 350, 391
 Περδικῆς 'Αθανάσης 350, 352, 355, 370, 379, 383, 387, 389, 391
 Περδικῆς Νικόλδς 365, 391
 Περιηγηματικὸν Πνεύματιον 160, 174
 Περίσταση 172

- Περὶ τῆς ξενιτείας ποιήματα 53
 Περὶ τῆς τῶν 'Ιεροκρητικῶν Ρητορικῆς τοῦ Κων. Οικονόμου 285
 Περούλης Νικόλδς 363, 391
 Πέρσης 'Αναστάσιος 362, 391
 Περσία 110, 176
 Περσικά τοῦ Βασ. Βατάτζη 176, 177
 Πεταμένος Κωνσταντής 350, 391
 Πετανίτης Κώστας 353, 362, 391
 Πετράρχης 399, 402, 403, 404
 Πετρίδης Πλάτων 287
 Πετρομπούργον 336 βλ. και Πετρούπολη
 Πέτρος ὁ Μέγας, τσάρος τῆς Ρωσίας 128, 130, 138, 140, 142, 143, 144, 149, 151, 152, 171
 Πετρούπολη 180, 326, 328, 329, 335, 336, 341, 344, 345
 Πήλιο 179
 Πηρία (''Ηπειρος) 15, 16, 18 βλ. και ''Ηπειρος
 Περράκης βλ. Βαλεντίνης
 Πιλάτος Λεόντιος 402, 404
 Πίνδαρος 403, 404
 Πίος Δ', πάπας Ρώμης 20
 Πίος Ε', πάπας Ρώμης 9, 10, 12, 13, 21, 23, 28, 32
 Πιτσαμάνος Γεράσιμος 179, 180
 Ποδάρης Δημήτρης 356, 391
 Ποιήματα τοῦ Γ. Σακελλάριου 287, 301
 Πόλας Γιάννος, ἀνηψιός τοῦ 'Αθανάση — 361, 394
 Πόλη βλ. Κωνσταντινούπολη
 Πολίτης 'Αλεξάνδρης 349, 353, 384, 395
 Πολίτης 'Αλέξης 288
 Πολίτης Γιωργάκης 350, 360, 391
 Πολίτης Σπύρος 352, 391
 Πολίτης Χρῆστος 370, 391
 Πολωνία 16, 18, 19, 21, 151, 164, 173
 Πομμερανία 147
 Πόντος 169
 Πορταίτισσα, εἰκόνα 121, 126, 127, 146
 Ποσειδῶν 300
 Ποτέμκιν 343
 Πούλιου Μαρκίδας 110
 Πουλχερία 189
 Πουτίβλ, μεθοριακὴ πόλη τῆς Ρωσίας 113, 136, 137, 147

- Πράσινος Χρῆστος 356, 391
 Πρέβεζα 305-396· 'Αρχεῖο Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης (ΑΜΠ) 305-335 πολλ. ναὸς 'Αγ. Νικολάου Παλαιοῦ 313· ὑποπρόξενος τῆς Γαλλίας στήν Πρέβεζα, βλ. Παρούσης Σταθάκης
 Πρέβεζας συνθήκη ἢ σύνταγμα 307, 308, 318, 334, 348
 Πρίγκος 'Ιωάννης 174
 Προβατάρης Μανουήλ 11, 24, 27
 Πρόδρομος Θεόδωρος 49, 400, 404
 Προθεωρία εἰς τοὺς Νόμους τοῦ Χρῦσανθου Νοταρᾶ 181-274
 Προσαλέντης Σπύρος 357, 391
 Προσκυνητάρια 159, 167, 168
 Προύσα 48
 Πρόχορος, ἀρχιμανδρίτης τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου 124
 Πτολεμαῖος Κλαύδιος, ὁ γεωγράφος 163
 Πυλαρινός 'Ιάκωβος 171
 Πύλη 305, 310, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 334, 336, 338, 339, 340, 342, 344, 372
 Ραιδεστός 172
 Ρακίνας βλ. Racine
 Ραφτάκος Θανάσης 359, 391
 ρεῖς ἐφέντης 306
 Ρεμπεκᾶς Γεώργιος 365, 391
 Ρέντζος Γιωργάκης 356, 359, 383, 391
 Ρέντζος Θωμᾶς 354, 392
 Ρέντζος 'Ιερεμίας τοῦ Χρήστου 319, 322, 355, 366, 368, 392
 Ρέντζος 'Ιωάννης 354, 392
 Ρέντζος Νικόλαος τοῦ Θεοδώρου 315, 318, 319, 320, 324, 334, 355, 356, 360, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 379, 385, 387, 389, 390, 391, 392, 394, 395
 Ρέντζος Χρῆστος 359, 392
 Ρέντζου οἰκογένεια 318
 Ρεστοπάνος 'Αναγνώστης 360, 390
 Ρέτζος Δημήτρης 354, 360, 392
 Ρήγας Βελεστινλῆς 110
 Ρίγανος Δημήτρης 359, 392
 Ρίζο(ς) Χρῆστο(ς) 358, 369, 392

- Ρόδου μητροπολίτης· βλ. Παΐσιος 'Α-
γιαποστολίτης
Ρουζάνης Κωνσταντίνος 322, 353, 365,
366, 368, 392
Ρουκλής Γιάννης 352, 392
Ρουμανία, Ρουμάνοι 37, 38, 143
Ρούμελη (= 'Ανατολή) 49, 50, 68, 79, 80
Ρούμπος Χρῆστος 365, 392
Ρωμαιοί 188, 189, 190
Ρώμη 10, 14, 15, 21, 22, 23, 162, 179
Ρωσία, Ρῶσοι 111-154, 171, 172, 173,
176, 317, 323, 340, 342, 343
ρωσοτουρκική συμμαχία 348
ρωσοτουρκικός πόλεμος 317, 318, 343,
346
ρωσοτουρκικός στόλος 305, 309, 310,
321, 331
Σάββας, αρχιμανδρίτης τῆς Μονῆς 'Ιβή-
ρων 151
Σάββας, κελλάρης τῆς Μονῆς Chudov
(Κρεμλίνο) 148
Σαγκουνιάτζος Γεράσιμος 355, 392
Σακῆς Στάθης 363, 392
Σακελλάριος (σακελλάριος;) 332
Σακελλάριος Γεώργιος 287, 293, 301,
303, 304
Σάκος Μῆτζος 362, 392
Σαλαώρα 330, 372
Σαλός (;)· βλ. Σάπος
Σαμαντᾶς Βασίλης 351, 392
Σάμος 170
Σάμου ἀρχιεπίσκοπος· βλ. Γεωργεϊρή-
νης 'Ιωσήφ
Σαμουήλ, ἡγούμενος τῆς Μονῆς 'Ιβήρων
152
Σάμπος· βλ. Σιάμπος
Σανκουινιάτζος· βλ. Σαγκουνιάτζος
Σαντορίνη 164
Σάπος (Σαλός;) Γιάννης 363, 392
Σάπος· βλ. καὶ Σιάμπος
Σαραφίδης 'Εκτωρ 38
Σαρλέτας· βλ. Σιρλέτος
Σαρμαρτζῆς Θανάσης 358, 392
Σβέτζα Ζήσιμος 354, 362, 392
Σβέτζας Δημήτριος 352, 353, 368, 391,
392
Σέβσκ, μεθοριακὴ πόλη τῆς Ρωσίας 120,
139
Σελίμ [Α'], σουλτάνος 40
Σελίμ Β', σουλτάνος 12, 18
Σελίμ Γ', σουλτάνος [305], [306], [311],
[332], [338], [348]
Σενάτο· βλ. 'Επτανησιακὴ Γερουσία
Σεραφεῖμ, ἱερομόναχος τῆς Μονῆς 'Αγ.
Νικολάου (Μόσχα) 154
Σερβία, Σέρβοι 17, 18, 19, 142
Σέρβου 'Αναστασία· βλ. 'Οριου 'Ανα-
στασία
Σεφέρης Γιώργος 304
Σηλυβρία 172
Σ(ι)άμπος Δημήτριος (Δῆμος) τοῦ Λάμ-
πρου 324, 356, 366, 367, 368, 392
Σ(ι)άμπος 'Ιωάννης 369, 392
Σ(ι)άμπος Χρῆστος τοῦ Λάμπρου 324
Σιγοῦρος Νικόλαος 344
Σιδέρης Βασίλειος 353, 368, 388, 390
Σικελία 20, 21
Σικέφερης· βλ. Σκέφερης
Σικ(ι)αδαρέσης· βλ. Σκιαδαρέσης
Σικουκῆς Κώστας 362, 392
Σίλιος· βλ. Silius
Σίμος (γερο -)· βλ. Γεροσίμος
Σινᾶ 'Όρος 165, 166, 167· βλ. καὶ Μονές/
Μονὴ 'Αγ. Αἰκατερίνης
Σιρλέτος, καρδινάλιος 23, 24, 27
Σκαλάβος· βλ. Σκιάβος
Σκαλτζᾶς Θανάσης 354, 392
Σκαρμουτζος Κωνσταντῆς 364, 392
Σκατζῆς Παναγῆς 356, 392
Σκέφερης 'Αναστάσης 358, 392
Σκέφερης Δημήτριος 353, 360, 362,
371, 388, 391, 392, 393
Σκιαδαρέσης Βασίλειος 354, 363, 370,
393
Σκισμένος Χρῆστος 363, 393
Σκιάβος· βλ. Κοζυλιώτης
Σκλαβούνος Ζέπος 351, 382
Σκλαβούνος· βλ. καὶ Μοραῖτης
Σκούκης· βλ. Σικουκῆς
Σκούρας Γιάννης 363, 393
Σκυθία 13, 17, 18
Σμύρνη 171, 173, 175, 279, 281, 286,
297, 298, 299, 301, 302, 303, 316

- Σολωμός Δ. 281
Σολομών 197
Σολομών, ἡγούμενος τῆς Μονῆς 'Αγ. Νι-
κολάου (Μόσχα) 111, 117, 133, 134,
135, 137, 140, 148, 149, 150
Σοροτήλα Δῆμος 352, 393
Σουηδία 161
Σουῖτας Χρῆστος 351, 364, 393
Σουλάτζος Γεώργιος 351, 359, 393
Σουλειμάν ὁ Μεγαλοπρετῆς 162
Σούλι, Σουλιῶτες 317, 335
Σουλτάνος (;)· βλ. Τζουλτάνος
Σουμπσεκέης Τίνος (;) 370, 393
Σούνας Δημήτριος 360, 393
Σούντιας Σπυρίδων, συμβολαιογράφος
'Αγ. Μαύρας 337
Σούρμπης Χρύσανθος 350, 383, 389,
391, 393
Σούτσος Μιχαὴλ 174
Σόφια 17
Σοφία, ἀδελφὴ τῶν τσάρων 'Ιβάν καὶ Πέ-
τρου Ρωμάνοβ 138, 143, 151
Σοφία Σεϊράχ 197
Σπαλάτο 317
Σπαρτιώτης Βασίλης 358, 393
Σπαρτιώτης Γιώργος 362, 393
Σπαρτιώτης Ζαφύρης 370, 393
Σπαρτιώτης Κωνσταντῆς 350, 351, 357,
370, 393, 396
Σπέτσες 171
Σπρατιώτης· βλ. Σπαρτιώτης
Σπύρου Γεώργιος 361, 393
Στάης Τυπάλδος, μητροπολίτης Φιλα-
δελφείας 195
Σταθάκης Δημήτριος 351, 393
Σταθάκης Ζήσιμος 351, 393
Στάθη (γερο -)· βλ. Γεροστάθη
Στάθη Πηνελόπη 175
Σταμάτης 'Αθανάσιος 320, 321, 322,
324, 346, 355, 364, 366, 368, 379,
380, 381, 382, 383, 384, 385, 386,
387, 388, 389, 390, 391, 392, 393,
394, 395, 396· βλ. καὶ 'Αθανάσιος,
ἱερέας καὶ Σταμάτης, ἱερέας
Σταμάτης, ἱερέας (= 'Αθανάσιος Στα-
μάτης;) 360, 383
Σταμάτης Σπύρος 358, 393
Σταμάτης Χρῆστος 359, 393
Σταμάτιος τοῦ 'Εμμανουήλ, 'Ελληνας
στὴ Μόσχα 152
Στάμου (παπα -)· βλ. Παπαστάμου
Σταμούλη Γιώργος 352, 393
Στανάντης Δημήτριος 359, 393
Στασίνος Βασίλης 351, 385, 393
Στασίνος (;) Κωνσταντῆς (;) 370, 393
Στασίνου 'Αντώνης 359, 393
Στασίνου Βασίλης 359, 393
Στάτιος· βλ. Staius
Σταυρᾶς Νεῖλος, μοναχός, κωδικογράφος
(ΙΔ' /ΙΕ' αἰ.) 50
Σταυρόπουλος Πανάγος 352, 393
Στεβερέκης Χρῆστος 350, 393
Στεργιόπουλος Θανάσης 353, 393
Στράβων 163
Στρατούλης Θανάσης 370, 394
Συμεών Καβάσιλας· βλ. Καβάσιλας
Συνέσιος, ἱερομόναχος τῆς Μονῆς 'Αγ.
Νικολάου (Μόσχα) 154
Συρία 161
Σφαλτός· βλ. Φραντζῆς
Σωτήρης Λουδοβίκος 316, 317, 323, 343
Σωφρόνιος, ἐπίσκοπος 'Αχρίδος 21
Τὰ καθ' 'Υσμίνην καὶ 'Υσμινίαν τοῦ Εὐ-
σταθίου Μακρεμβολίτη 49
Τὰ κατὰ 'Αθηναίαν καὶ 'Αβρακόμην 'Ε-
φρειακὰ τοῦ Ξενοφώντος τοῦ 'Εφε-
σίου 48
Τὰ κατὰ 'Αρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν τοῦ
Κωνσταντίνου Μανασσῆ 49
Τὰ κατὰ Δάφνιν καὶ Κλόην τοῦ Λόγγου
48
Τὰ κατὰ Δρόσυλλαν καὶ Χαριμλέα τοῦ
Νικήτα Εὐγενιανοῦ 49
Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα
τοῦ 'Αχιλλέως Τατίου 48
Τὰ κατὰ Ροδάθην καὶ Δοσικλέα τοῦ
Θεοδώρου Προδρόμου 49
Ταλαγιώργος· βλ. Νταλαγιώργος
Ταλαπήρας· βλ. Νταλαπήρας
Ταλιόνης 'Αποστόλης 361, 394
Ταμάρα Βασίλειος [312], 327, 328, 329,
[331], 332, 342, 343, 344, [373]
Ταμπάκης Κώστας 358, 394
Ταμπάκης Πολυχρόνης· βλ. Καβαδιάς

- Τάραντας, καθολική ἐπισκοπή τῆς Κάτω Ἰταλίας 22
 Ταράσιος, μοναχὸς τῆς Μονῆς Ἁγ. Νικολάου (Μόσχα) 150
 Ταρονᾶς (Ταραναῶς) Ἀλεξανδρῆς 358, 394
 Ταρονᾶς Νικολὸς 353, 354, 380, 391
Ταρτούφος τοῦ Μολιέρου 280
 Ταρχανιώτης Ἰωάννης 167
 Τάσσοσ· βλ. Tasso
 Τάτζας Ἀποστόλης (Τόλης) 352, 370, 385, 394
 Τάτιος Ἀχιλλεὺς 48
 Τελιμάρης· βλ. Ντελιμάρης
 Τένεδος 171
 Τέφας Γεώργιος 352, 394
 Τέφας Κωσταντῆς 369, 382
 Τζαβδῆς Πάνος 362, 394
 Τζαβίδης (;)· βλ. προηγ.
 Τζάμιος Ἀναστάσης 357, 394
 Τζακαλιώτης Κώστας 356, 368, 370, 394
 Τζακιανῆς Πάνος 364, 394
 Τζακλιώτης· βλ. Τζακαλιώτης
 Τζαμπαρᾶς Θανάσης 358, 394
 Τζαμπαρᾶς Χρῆστος 358, 394
 Τζαμπλάκου ποίημα 56
 Τζαούση (γαμπρὸς τοῦ-) Πέτρος 360, 394
 Τζαρακλῆς Λαμπράκης 351, 387, 394
 Τζαρλαμπᾶ Ἀκριβή, θυγ. Πάνου — βλ. Ἀνδρούτσου Ἀκριβή
 Τζαρλαμπᾶ οἰκογένεια 323
 Τζαρλαμπᾶ Χρυσὴ χήρα Πάνου — θυγ. Γεωργίου Λουρόπουλου 323, 343
 Τζαρλαμπᾶς Ἀλεξανδρῆς τοῦ Πάνου 317, 323, 338, 366, 370, 394
 Τζαρλαμπᾶς Ἀλέξανδρος τοῦ Σπύρου 323
 Τζαρλαμπᾶς Βαγγέλης τοῦ Πάνου 317
 Τζαρλαμπᾶς Γιαννάκης τοῦ Πάνου 317
 Τζαρλαμπᾶς Πάνος 343
 Τζαρτζαρώνης Παναγιώτης 357, 394
 Τζατούλας 350, 394
 Τζατούλας Γεώργιος 350, 394
 Τζενὸς Κωσταντῆς 362, 394
 Τζενὸς Στάθης 362, 394
 Τζιγαρᾶ Μαριόρα 290
 Τζιγαρᾶς Ἀλέξανδρος 293
 Τζιγαρᾶς Κωνσταντῖνος 288-303
 Τζιγαρᾶς Νικόλαος 289
 Τζιγαρᾶς Νικόλαος Κ. 293
 Τζίρας Πάνος 317
 Τζομάκας Γεώργιος 362, 394
 Τζόρος Πάνος 361, 394
 Τζόρος· βλ. καὶ Τζούρος
 Τζόρτζης (δὲ-) Ρόκος 325, 344
 Τζουκαλᾶς Θεωδωρῆς 356, 394
 Τζουκαρέλος Γιαννακὸς 354, 394
 Τζουλιάνης Μῆτζος 350, 394
 Τζούμας Χρῆστος 353, 394
 Τζούννης Δημήτριος 371, 394
 Τζούννης Νικόλας 364, 394
 Τζουράκης Παναγιώτης 353, 358, 395
 Τζούρος Φίλιππος 361, 395
 Τζούρος· βλ. καὶ Τζόρος
 Τζούτζουρας Δῆμος 355, 395
 Τζούτζουρας Θανάσης 350, 358, 395
 Τῆνος 171
 Τιλένης Διαμαντῆς 354, 395
 Τιμόθεος, ἐπίσκοπος Κοριτσᾶς, μητροπολίτης Κάτω Ἰταλίας 9-33
 Τόλης Ἀποστόλης 363, 395
 Τόλης Νικόλας· βλ. Χρυσικός
 Τόλιας Γ. 110
 Τόνη Μαρίας, Τονίμαρις [= Ἀντώνιος Μαρία Καποδίστριας:] 329
 Τότζικας Ἀνδρέας 353, 395
 Τότζικας Βασίλης 351, 395
 Τότζικας Χρῆστος 358, 395
 Τούλτζινο, κάστρο 16
 Τουρκεστάν 176
 Τουρκία, Τούρκοι 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 25, 26, 118, 119, 129, 163, 173, 180, 311, 315, 340, 342, 343, 346· βλ. καὶ Ὁθωμανικὴ αὐτοκρατορία
 Τουρνεῦρος· βλ. Le Tourneur
 Τρασιᾶς Ἀναστάσης 350, 360, 395
 Τραχανᾶς Ἀναγνώστης 350, 380, 394, 395
 Τρέντο, Σύνοδος τοῦ — 22
 Τρηκῶν ἐκκλησία 187
 Τριανταφυλλίδης Μ., *Γραμματικὴ* 12
 Τριάντογλη Νικ. καὶ ἀδελφία 356, 395
 Τριβωνιανὸς Σίδης 193
 Τρικαλιώτης Ἀποστόλης 359, 395
 Τρικαλιώτης Δῆμος 351, 395

- Τρικαπότης Δημ. 359, 395
 Τρίκη 187
 Τρικλίνιος 403
 Τρίκος Δημήτρης 360, 395
 Τροία 171
 Τρυφιάτης Ζαφύρης 351, 380, 395
 Τσατούλας· βλ. Τζατούλας
 Τσεχία 174
 Τσίβιτα· βλ. Civita
 Τσιγαρᾶς Γεώργιος 302
 Τσιγαρᾶς Νικόλαος Δ. 302
 Τυβίγγη 164
 Τυπογραφεῖο Μόσχας· βλ. Μόσχα
Τύχαι Τηλεμάχου τοῦ Fenelon 280, 281
 Τομαδάκης Ν. 404

Φαίδρα τοῦ Ρακίνα 280
 Φακινέης, Φακινέλης 320
 Φακίρης Μῆτζος 364, 395
 Φάκος Γιάννης 363, 395
 Φάμπιο δὲ Σαραφίνο 24
 Φανάρι, Φαναριώτες 172, 173, 332
Φαρσαλῖς (Pharsalia) τοῦ Λουκανοῦ 284
 Φεργικεὸς Σάχ, βασιλιάς τῆς Ρούμελης 50
 Φενελών· βλ. Fénelon
Φιλόργυρος τοῦ Μολιέρου 280, 281
 Φιλικὴ Ἐταιρεία 180
 Φίλιππα Ἀλεξάνδρα, θυγ. Παναγιώτη — βλ. Διγόννη Ἀλεξάνδρα
 Φιλιππίδης Ἀργύρης 178, 179
 Φιλιππίδης Δανιὴλ 156, 176, 178, 291
 Φίλιππος, ἀρχιμανδρίτης τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου 124
 Φίλιππος, βασιλεὺς τῆς Ἰσπανίας 12, 16, 18
 Φιλιπούπολη 175
Φιλοθήκη 168
 Φιλολογικὸ Γυμνάσιο Σμύρνης 279, 293, 299, 300
 Φλωρεντίας σύνοδος 142
Φλώριος καὶ Πλάτζια-Φλώρα 49
 Φόρτε Ἀντώνης 358, 395
 Φραγκίσκος Α', βασιλιάς τῆς Γαλλίας 162
 Φράγκοι 118
 Φραγκοφύρτη 164
 Φραντζῆς Σφαλιτὸς Ἰωάννης 353, 361, 395
 Φωκᾶς Ἰωάννης 166, 167
 Φώτιος Νικόλαος 333, 355, 395
 Φώτιος, πατριάρχης Κων/πόλεως 193
 Φωτολάμπρος Κωνσταντῆς 353, 395

 Χαβάνης Θανάσης 354, 360, 395
 Χαλέπι 166
 Χαλικιᾶς Γεώργιος 360, 395
 Χαλκιοπούλιτης Θανάσης 358, 368, 395
 Χαλκιοπούλος Νικόλαος τοῦ Δανιὴλ 332
 Χελᾶς Γεώργιος 357, 395
 Χιμάρα 16, 18
 Χίος 175
 Χλομούτζι 15, 16
 Χοντρῆς (;)· βλ. Χρότρης
 Χόρτης Ἀντώνης 354, 395
 Χρῆστος (;) 356, 396
 Χρῆστος (;) 364, 396
 Χρήστου Γεώργιος 360, 395
 Χρήστου Γιάννης 357, 395
 Χρήστου (;) Πανάτζιος· βλ. Πανάτζιος
 Χρισκοῦ· βλ. Χρυσικοῦ
 Χριστόφορος Λιμπέροβ, Ἕλληνας τῆς Μόσχας 148
 Χρότρης (τῆς-;) Στάθης 360, 395
 Χρύσανθος Νοταρᾶς 159, 160, 175, 181-199
 Χρυσικός Τόλης Νικόλας 363, 396
 Χρυσικοῦ Κωνσταντῆς 357, 396
 Χρυσίππος 188
 Χρυσολόγος, μοναχὸς τῆς Μονῆς Ἰβήρων 150
 Χτενᾶς Θωμᾶς 359, 396

Ψαλμοὶ τοῦ Δαβὶδ 285
 Ψιλανὸς Γεώργιος 352, 356, 386, 391, 396
 Ψορούλης Γιάννης 364, 396
 Ψωμᾶς Ἰωάννης (;) 368, 384

- Adam Frederick 179
A Description of the Present State of Samos... 169
Allgemeiner Litterarischer Anzeiger 110
 Alter Franz-Karl 110
- Batteux Ch. 283
 Bisignano, καθολική επισκοπή τῆς Κάτω Ἰταλίας 22
 Blair Hugh 282, 283, 284
 Bottoni Giuseppe (Βοτόνης) 298, 299
 Brindisi, καθολική επισκοπή τῆς Κάτω Ἰταλίας 20, 22
 Bursalı Haşimi 48
- Cacimali Costa 354
 Camoëns (Καμοόνος) Luis de 284
 Caravella Spiridion· βλ. Καραβέλας
Cemşid ü Hurşid 47
 Civita, Τσίβιτα, Τζιβιτάτα 23, 24
 Continente· βλ. Κοντινέντες
 Corfù· βλ. Κέρκυρα
 Costantinopoli· βλ. Κωνσταντινούπολη
- De Calendario Novo Gregoriano* 164
Del sito, e lodi della città di Napoli 167
 Denton Henry 169
 Du Cange Charles 163
 Dupuy La Chapelle 281
- Europa· βλ. Εὐρώπη
Eventus Rephae et Michrae 48
- Federata Repubblica· βλ. Ἐπτάνησος
 Πολιτεία
 Fénelon (Φενελών) 280, 281
 Fuhrmann 283
- Galland Antoine 170
 Gelibolulu Âli 48
 Gerlach Στέφανος 163
 Gessner (Γέσνερος) 280
 Giannina· βλ. Ἰωάννινα
 Gravina di Puglie 20, 21

- Guilford λόρδος· βλ. North Frederic
- Harpe (de la -) J. F. 283
Huşrev ü Şirin 47
- Irigoin Jean 403
 Isa Ümmi 48
 Isole Ioniche 374· βλ. καὶ Ἐπτάνησος
- Klopstock (Κλωπστόκος) Fr. G. 280, 281, 284
 Kotzebue (Κοτσεβού) 280
- Larino, Λαρίνα, ἐπισκοπή 22, 23
 Le Tourneur (Τουρνεϋρος) 282, 288, 289, 292, 293, 294, 295, 298
Leyla vü Mecnum 47
 Linz 173
 Locke, πρόξενος τῆς Βρεταννίας στὸ Χάλεπι 166
 Lucanus (Λουκανός) M. A. 284
 Luropulo Marino· βλ. Λουρόπουλος
- Macazzi Attanasio· βλ. Μακάτζης
Magasin Encyclopédique 110
 Meemet efendi· βλ. Μεχμέτ
Mihri ü Mah 47
Mihr ü Vefa 48
 Milton (Μίλτων) J. 284
 Molière (Μολιέρος) 280, 281
 Mustafa Defteremini 48
- Negri Pietro· βλ. Νέγρης
 Nisset efendi· βλ. Νισέτ
 North Frederic, fifth Earl of Guilford 175
- Oruzhejnaja palata 120
 Ossian ("Όσσιαν) 287
- Papapostoli Gianni· βλ. Παπαποστόλης
 Patenta Gianni· βλ. Πατέντας
 Perataria· βλ. Περαταριά

- Pertusi A. 402
 Purchas Steven 166
- Racine (Ρακίνας) 280
 Renzo Nicolò· βλ. Ρέντζος
 Rollin Ch. 283
- Salagora· βλ. Σαλαώρα
 San Juan de Fuca 166
 Santa Maura 354, 366, 369, 371, 374· βλ. καὶ Ἁγία Μαύρα, Λευκάδα
Secretum 399
 Senato· βλ. Ἐπτανησιακὴ Γερουσία
 Silius (Σίλιος) 284
 Stamati Attanasio· βλ. Σταμάτης
 Stadius (Στάτιος) 284
Süheyl ü Nevbahar 47
- Tasso (Τάσσο) Torquato 280, 284, 297
- Tavernier Jean Baptiste 169
 Thomson J. 287
- Veltwick Gerard 162
 Villoison Jean Baptiste Gaspar d'Anse de 158
 Vlaco Attanasio· βλ. Βλάχος
 Voltaire· βλ. Βολταῖρος
- Wieland (Βειλάνδος) 280
 Wischniacow, ἐπιτετραμμένος τῆς Ρωσίας στὴν Πύλη 172
- Young (Γιόγκ) Edward 279-304
Yusuf u Züleyha 47
- Zaporozhje 116
 Zambelli Zaccaria· βλ. Ζαμπέλης

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Α'. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

(1) *Επετηρίς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου*

Τόμος 1 (1939), σελ. 167.	Τόμος 11 (1961), 1997, σελ. 207.
Τόμος 2 (1940), σελ. 160.	Τόμος 12 (1962), σελ. 227 + 4 πίν.
Τόμος 3 (1950), σελ. 178 + 1 χάρτ.	Τόμος 14 (1964), σελ. 317 + 2 πίν.
Τόμος 4 (1952), σελ. 218 + 9 πίν.	Τόμος 15-16 (1965-1966), 1997, σελ. 335 + 6 πίν.
Τόμος 5 (1955), σελ. 155.	Τόμος 17-18 (1967-1968), 1997, σελ. 119 + 16 πίν.
Τόμος 6 (1956), σελ. 240 + 5 πίν.	Τόμος 19-20 (1969-1970), 1997, σελ. 161.
Τόμος 7 (1957), σελ. 139 + θ' + 23 + 2 πίν.	
Τόμος 8-9 (1958/59), σελ. 215 + 2 πίν.	
Τόμος 10 (1960), 1997, σελ. ζ' + 257 + 4 πίν.	

(2) *Μεσαιωνικά και Νέα Ἑλληνικά*

Τόμος 1 (1984), σελ. 461 + 72 πίν.	Τόμος 4 (1992), σελ. 403 + 87 πίν.
Τόμος 2 (1986), σελ. 361 + 50 πίν.	Τόμος 5 (1996), Μνήμη Λ. Βρανούση, σελ. 454.
Τόμος 3 (1990), σελ. 453 + 70 πίν.	Τόμος 6 (2000), σελ. 436.

Β'. ΑΥΤΟΤΕΛΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

- (1) ΝΙΚΗΤΑ ΝΗΦΑΚΗ, *Μανιάτικα ιστορικά στιχουργήματα* (Έκδοσις ΣΩΚΡ. ΚΟΥΓΕΑ), Ἀθήναι 1964, 8ον, σελ. ιβ' + 240 + 2 πίν.
- (2) ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΞΟΔΙΛΟΥ, *Ἡ Ἑταιρεία τῶν Φιλικῶν* (Έκδοσις Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ καὶ Ν. ΚΑΜΑΡΙΑΝΟΥ), Ἀθήναι 1964, 8ον, σελ. 42* + 175 + 8 πίν. + 1 χάρτ.
- (3) ΕΥΑΓΓ. ΣΚΟΥΒΑΡΑ, *Ὀλυμπιότητα. Περιγραφή καὶ ἱστορία τῆς Μονῆς. Κατάλογος τῶν Χειρογράφων. Χρονικά Σημειώματα. Ἀκολουθία Παναγίας τῆς Ὀλυμπιότητος. Ἐγγράφα ἐκ τοῦ Ἀρχείου τῆς Μονῆς, 1336-1900*, Ἀθήναι 1967, 8ον, σελ. ιζ' + 638 + πίν. ΙΓ' (ἐγχρωμοὶ) + XV (ἀσπρόμαυροι).
- (4) *ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΩΝ ΜΕΤΕΩΡΩΝ: Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς Μονὰς τῶν Μετεώρων.*
(α') Τόμος Α': *Τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως*. Ἐκ τῶν καταλοίπων ΝΙΚΟΥ Α. ΒΕΗ. Προλεγόμενα - Προσθήκαι Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ - Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ,

- Β' έκδοσις, Ἀθήναι 1998, 8ον, σελ. 77* + 793 + εἰκ. Α'-Η' + πίν. I-LXXII (ἀσπρόμαυροι) + LXXIII-XCVI (ἐγχρωμοί) — Α' έκδοσις: Ἀθήναι 1967.
- (β') Τόμος Β': *Τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Βαρλαάμ*. Ἐκ τῶν καταλοίπων ΝΙΚΟΥ Α. ΒΕΗ. Προλεγόμενα, προσθήκαι, ἐπιμέλεια Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ἀθήναι 1984, 8ον, σελ. κγ' + 477 + πίν. ΜΗ' (ἐγχρωμοί) + 212 (ἀσπρόμαυροι).
- (γ') Τόμος Γ': *Τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Ἁγίου Στεφάνου*, ὑπὸ ΔΗΜ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ἀθήναι 1986, 8ον, σελ. λθ' + 485 + εἰκ. 6 + πίν. ΞΔ' (ἐγχρωμοί) + 208 (ἀσπρόμαυροι).
- (δ') Τόμος Δ': *Τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Ἁγίας Τριάδος*, Μέρος Πρῶτον - Μέρος Δεύτερον, ὑπὸ ΔΗΜ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ἀθήναι 1993, 8ον, σελ. λη' + 866 + εἰκ. Θ' + πίν. ΠΑ' (ἀσπρόμαυροι) + XIII (ἐγχρωμοί) + 214 (ἀσπρόμαυροι).
- (5) ΑΝΑΣΤ. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, *Τὰ χαράγματα τοῦ Παρθενῶνος*. Τῆ συνεργασία Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Ἀθήναι 1973, 8ον, σελ. 46* + 199 + 8 πίν.
- (6) ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΧΟΥΜΝΟΥ, *Ἡ Κοσμογέννησις. Ἀνέκδοτον στιχοῦργημα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Ἐμμετρος παράφρασις τῆς Γενέσεως καὶ Ἐξόδου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*. Κριτικὴ ἔκδοσις ὑπὸ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ, Ἀθήναι 1975, 8ον, σελ. VIII + 221 + 14 πίν.
- (7) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ Ο ΒΕ ΟΙΚΟΝΟΜΩΝ, *Ἀλληλογραφία*, Τόμος Α', 1802-1817. Ἐπιμέλεια: ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΠΠΑΣ καὶ ΡΟΔΗ ΣΤΑΜΟΥΑΝ, Ἀθήναι 1989, 8ον, σελ. νβ' + 433 + 16 πίν.
- (8) *ΕΦΗΜΕΡΙΣ*, Βιέννη 1791-1797. Ἐκδότες: Μαρκίδες Πούλιου. Ἀνασυγκρότηση τῆς σειρᾶς σὲ φωτοτυπικὴ ἐπανάκδοση. Ἐκδοτικὴ φροντίδα, Προλεγόμενα, Σημειώσεις κτλ. ΛΕΑΝΔΡΟΥ ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Ἀθήναι 1995.
- (α') Τόμος 1: *ΕΦΗΜΕΡΙΣ* τοῦ ἔτους 1791, 8ον, σελ. 150* + 587 + 1 χάρτ.
- (β') Τόμος 2: *ΕΦΗΜΕΡΙΣ* τοῦ ἔτους 1792, 8ον μικρόν, σελ. 16* + 1193.
- (γ') Τόμος 3: *ΕΦΗΜΕΡΙΣ* τοῦ ἔτους 1793, 8ον μικρόν, σελ. 16* + 1089.
- (δ') Τόμος 4: *ΕΦΗΜΕΡΙΣ* τοῦ ἔτους 1794, 8ον μικρόν, σελ. 15* + 1225.
- (ε') Τόμος 5: Προλεγόμενα Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ στὴν *ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ* τοῦ ἔτους 1797, 8ον μικρόν, σελ. 1069.
- (ς') Τόμος 6: *ΕΦΗΜΕΡΙΣ* τοῦ ἔτους 1797, 8ον μικρόν, σελ. 1173.
- (ζ') Τόμος 7: *Εὑρετήρια. Κύρια ὀνόματα καὶ Γλωσσάριο*, Ἀθήναι 2000, 8ον, σελ. ι' + 323.
- (9) ΛΕΟΝΑΡΔΟΥ ΝΤΕΛΛΑΠΟΡΤΑ, *Ποιήματα (1403/1411)*. Ἐκδοσις κριτικὴ. Εἰσαγωγὴ, Σχόλια καὶ Εὑρετήρια Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, Ἀθήναι 1995, 8ον, σελ. μ' + 516 + 8 πίν.
- (10) FRANÇOIS SCOUPHOS, *Ἡ Γραμματοφόρος (Le Courier)*. Édition critique du recueil de ses lettres avec Introduction, Commentaire et Répertoires par M. I. MANOUSSACAS et avec la collaboration de MICHEL LASSITHIOTAKIS, Athènes 1998, 8ον, σελ. 516.
- (11) *Ἐπαναστατικὰ τραγοῦδια τοῦ Ρήγα καὶ ὁ ὕμνος στὸν Μποναπάρτε τοῦ Πετραιβοῦ*. Ἡ ἔκδοσις τῆς Κέρκυρας (1798). Φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση. Προλογικὸ σημείωμα ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΠΠΑΣ, Ἀθήναι 1998, σελ. 4 + 4 + 12 + 4 + 2 εἰκ. (σὲ φάκελο).
- (12) ΕΛΕΝΗ ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, *Τὰ ταξίδια τοῦ λόρδου Guilford στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο*, Ἀθήναι 2000, 8ον, σελ. 373.
- (13) *Ἀνέκδοτα στιχοῦργήματα τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου τοῦ ΙΖ' αἰῶνα, ἔργα τῶν Ὁρθόδοξων Χίων κληρικῶν Μιχ. Βεστάρχη, Γρηγ. Κονταράτου, Γαβρ. Προσοφᾶ*. Ἐκδοσις κριτικὴ μὲ Εἰσαγωγὴ, Σχόλια καὶ Εὑρετήρια Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ καὶ Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, Ἀθήναι 2000, 8ον, σ. 414.

Ο ΕΚΤΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ
ΤΟΝ ΙΟΥΝΙΟ ΤΟΥ 2000
ΣΤΗ ΜΟΝΟΤΥΠΙΑ
ΤΟΥ ΣΠΥΡΟΥ Φ. ΛΕΝΗ
ΣΕ 750 ΑΝΤΙΤΥΠΑ